

พระไตรปิฎก
มหัศจรรย์น้อย ๕๐๐๐ กัณฑ์

พระสุตตันตปิฎก
ขุ. ขุททกนิกาย
เล่มที่ ๖๖

พระไตรปิฎก มหาวิตถการณัย ๕๐๐๐ กัณฑ์

เท่าพระพุทธศาสนาอายุกาล ๕๐๐๐ ปี ใหญ่ที่สุดในโลก

พระสูตรตันตปิฎก

พร้อมทั้งบาลี อรรถกถา ฎีกา และธัมมัตถาธิบาย

เล่มนี้ (นับอันดับรวม ๓ ปิฎก เป็นเล่มที่ ๕๓ ใน ๑๐๐ เล่ม)

คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระพุทธอุทยาน

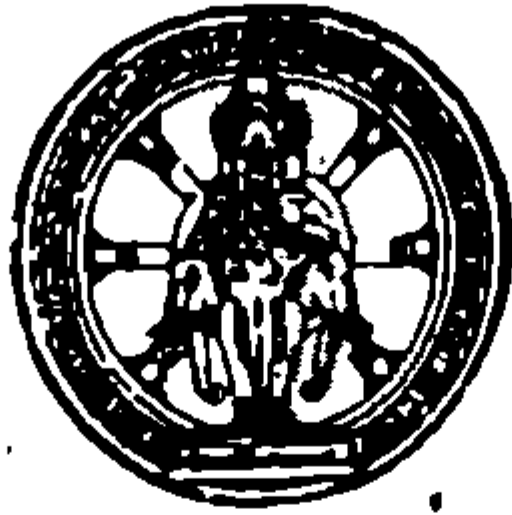
(เล่มที่ ๑ ถึง ๑๐ เป็นพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๑๑ ถึง ๘๖ เป็นพระสูตรตันตปิฎก

เล่มที่ ๘๗ ถึง ๑๐๐ เป็นพระอภิธรรมปิฎก รวม ๓ ปิฎก มี ๕๐ คัมภีร์)

(รวม ๕๐๐๐ กัณฑ์จบ แบ่งเป็น ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์)

โดย ปู่ แสงฉาย อนงคาราม

สำนักงาน สุก ส. อรรถมภักดี สงวนลิขสิทธิ

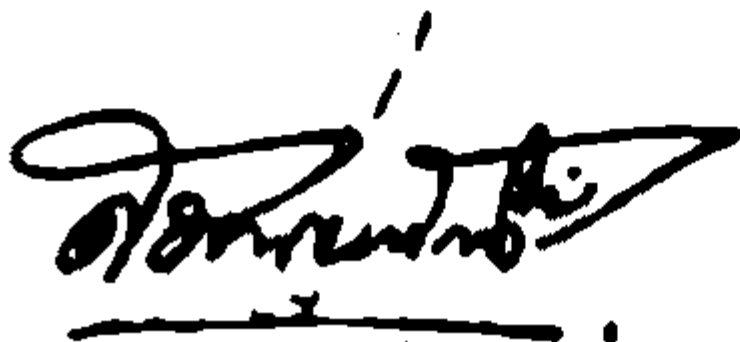

ถ้อยแถลงกิจการพิมพ์

พระไตรปิฎกแปล มหาวิถถารนัย ๕๐๐๐ กัณฑ์ รวม ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์ชุดนี้
หลังจากสำนักงานได้พิมพ์ครบจบบริบูรณ์แล้ว บรรดาท่านพุทธศาสนิกชนทุกชั้น
ทุกเพศ ทุกวัย เมื่อได้อ่านแล้ว ล้วนพอใจเป็นอันมาก เพราะมีการแปลทั้งบาลี
พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาพระไตรปิฎก บางแห่งยังเดิมฉบับอักษรขอมไว้ในที่
แห่งเดียวกันพร้อม ซึ่งเป็นการสะดวกแก่ผู้ศึกษา ผู้ค้นคว้าหาประมาณมิได้ จึงนิยม
สร้างไว้ประจำวัด ประจำห้องสมุด มากมายเป็นประวัติการณ์ของประเทศ

ขอได้รับความเคารพอย่างสูง

จาก

A stylized handwritten signature in black ink, likely belonging to Somwang Kitti.

(สม พ่วงภักดี)

A stylized handwritten signature in black ink, likely belonging to Taksin Kitti.

(ทศนีย์ พ่วงภักดี)

สารบาญ คัมภีร์ขุททกนิกาย พระพุทธอาทาน
(คัมภีร์ขุททกนิกาย พระพุทธอาทานนี้ มีเล่มเดียวจบ)
 เล่มนี้เป็นเล่มที่ ๕๓ ในจำนวน ๑๐๐ เล่ม

กัณฑ์ที่ ๑	อุทานที่ ๑	สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งที่โพธิ- รุดขมุล ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทฝ่ายอนุโลม	๑
กัณฑ์ที่ ๒	อุทานที่ ๒	สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งในเวลา ประทับอยู่ที่โพธิรุดขมุล ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายปฏิโลม	๑๑
กัณฑ์ที่ ๓	อุทานที่ ๓	สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งเวลา ประทับอยู่ที่โพธิรุดขมุล ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาททั้ง ฝ่ายอนุโลมปฏิโลม	๒๐
กัณฑ์ที่ ๔	อุทานที่ ๔	สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งเวลา ประทับอยู่ที่คณอชปาตนิโครธ ว่าด้วยพราหมณ์ และธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นพราหมณ์	๒๘
กัณฑ์ที่ ๕	อุทานที่ ๕	สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งเวลา ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม ว่าด้วยธรรมที่ทำให้ บุคคลให้เป็นพราหมณ์	๓๘
กัณฑ์ที่ ๖	อุทานที่ ๖	สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งเวลา ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันาราม ว่าด้วยธรรมอันทำให้ บุคคลให้เป็นพราหมณ์	๔๘
กัณฑ์ที่ ๗	อุทานที่ ๗	สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งเวลา ประทับที่วันานของอชกลาปกยักษ์ ในอชกลาป- เจดีย์เมืองปาวา ว่าด้วยพราหมณ์ คือ พระอรหันต์ ไม่กลัวต่อสิ่งใด	๕๘
กัณฑ์ที่ ๘	อุทานที่ ๘	สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้นเมื่อ	

- ประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยพระสังคามชิ
ไม่อาลัยต่อภรรยาเก่า ๖๘
- กัณฑ์ที่ ๘ อุทานที่ ๘ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้นใน
ขณะที่ประทับอยู่ในคยาสีสะประเทศ ใกล้แม่น้ำคยา
ว่าด้วยธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นผู้บริสุทธิ์ และเป็น
พรหมณ์ ๗๓
- กัณฑ์ที่ ๑๐ อุทานที่ ๑๐ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยนิพพาน
เป็นที่สุดทุกข์ของผู้สำเร็จ ๗๗
- กัณฑ์ที่ ๑๑ อุทานที่ ๑๑ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
ขณะที่ประทับอยู่ใต้ต้นมจลินท์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา
ในอุรุเวลาประเทศ ว่าด้วยธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นสุข ๘๖
- กัณฑ์ที่ ๑๒ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยความสัน
ตึกหาเป็นสุขยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด ๑๐๓
- กัณฑ์ที่ ๑๓ อุทานที่ ๑๓ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยการไม่
เบียดเบียนผู้อื่นทำให้ตนเป็นสุข ๑๑๓
- กัณฑ์ที่ ๑๔ อุทานที่ ๑๔ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยความคงที่
ของพระอรหันต์ ๑๒๑
- กัณฑ์ที่ ๑๕ อุทานที่ ๑๕ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยความไม่มี
กังวลเป็นเหตุให้เกิดสุขอันแท้จริง ๑๓๐
- กัณฑ์ที่ ๑๖ อุทานที่ ๑๖ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยความสุข
ย่อมเกิดแก่ผู้ไม่มีกังวลขงมีความรู้สูงสุด ๑๓๘

กัณฑ์ที่ ๑๗	อุทานที่ ๑๗ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยการละ บิขรูปสาครูป เป็นอันตัมมูลรากของทุกข์ได้	๑๔๘
กัณฑ์ที่ ๑๘	อุทานที่ ๑๘ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่กณทิฐาน อันใกล้กับกณทียนกร ว่าด้วยความประมาทเป็นเหตุให้เข้าใจผิด	๑๕๗
กัณฑ์ที่ ๑๙	ว่าด้วย คำอธิบาย คำว่า พระศากยโคตมบุพพณัยและ อปรมณัย	๑๖๖
กัณฑ์ที่ ๒๐	ว่าด้วย คำอธิบาย คำว่า พระศากยโคตมอปรมณัยที่ ๓	๑๗๖
กัณฑ์ที่ ๒๑	ว่าด้วย คำอธิบาย คำว่า พระศากยโคตมอปรมณัยที่ ๓ (ต่อ)	๑๘๕
กัณฑ์ที่ ๒๒	อุทานที่ ๑๙ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่ปราสาทมคคารดา กรุงสาวัตถี ว่าด้วย ค้นหาเป็นสงฆ์ขงข้ามได้ยาก	๑๙๔
กัณฑ์ที่ ๒๓	อุทานที่ ๒๐ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่อัมพวันใกล้อนุปิยนกร ว่าด้วยผู้ถึง วิเวก ย่อมก้าวล่วงสังกัษและโสภ	๒๐๓
กัณฑ์ที่ ๒๔	อุทานที่ ๒๑ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยพระอรหันต์ ทั้งหลาย ย่อมพ้นจากทุกขธรรม	๒๑๑
กัณฑ์ที่ ๒๕	อุทานที่ ๒๒ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยธรรมที่ทำให้ บุคคลให้เป็นภิกษุ	๒๒๐
กัณฑ์ที่ ๒๖	อุทานที่ ๒๓ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยธรรมที่ทำให้ เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในสุขและทุกข์	๒๓๐
กัณฑ์ที่ ๒๗	อุทานที่ ๒๔-๒๕ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่ง ขึ้นเมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยพระสารี- บุตร เป็นผู้ถึงด้วยอเนกขสมาธิ	๒๓๖

- กัณฑ์ที่ ๒๘ อุทานที่ ๒๖ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเวฬุวันกลันทกนิวาปีวิหาร กรุง
ราชคฤห์ ว่าด้วยธรรมที่ท่าบุคคลให้เป็นพรหมเมณ
เป็นสมณะ เป็นภิกษุ ๒๔๘
- กัณฑ์ที่ ๒๙ อุทานที่ ๒๗ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเวฬุวันกลันทกนิวาปีวิหาร กรุง
ราชคฤห์ ว่าด้วยภิกษุผู้ประพฤติธรรม เป็นที่
ปรารถนาของเทพยเจ้าทั้งหลาย ๒๔๙
- กัณฑ์ที่ ๓๐ อุทานที่ ๒๘ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเชตวันาราม ว่าด้วยเทพเจ้า
ทั้งหลายยินดีต่อภิกษุผู้ตั้งอยู่ในความสันโดษ ๒๕๐
- กัณฑ์ที่ ๓๑ อุทานที่ ๒๙ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเชตวันาราม ว่าด้วยผู้มีคุณธรรม
คือ ศีลเป็นต้น ย่อมพ้นจากวิญญะได้ ๒๕๑
- กัณฑ์ที่ ๓๒ อุทานที่ ๓๐ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา
ในอุรุเวลาประเทศ ว่าด้วยสัตว์โลกทั้งหลาย ย่อม
เร่าร้อนเพราะกิเลส ๒๕๒
- กัณฑ์ที่ ๓๓ อุทานที่ ๓๑ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่จาลิกบรรพตใกล้จาลิกนคร ว่าด้วยผู้
พิจารณาแล้ว ย่อมเห็นโทษแห่งอกุศลวิตก ๒๕๓
- กัณฑ์ที่ ๓๔ อุทานที่ ๓๒ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่ศาลวโนทยาน แห่งมัลลกะษัตริย์ เมือง
กุสินารา ว่าด้วยผู้ละกิเลสทั้งปวงได้ ย่อมถึงนิพพาน ๓๐๐
- กัณฑ์ที่ ๓๕ อุทานที่ ๓๓ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่ใต้ต้นไม้ ใกล้มรรคาระหว่างทางไป
ประเทศโกศล ว่าด้วยโทษแห่งความคิดผิด ๓๐๑

กัณฑ์ที่ ๓๖	อุทานที่ ๓๕ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่พระเวฬุวันกถกนิวาปีวิหาร กรุง ราชคฤห์ ว่าด้วยผลแห่งจิตที่อบรมดี	๓๒๐
กัณฑ์ที่ ๓๗	อุทานที่ ๓๕ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่โฆสิตารามวิหาร กรุงโกสัมพี ว่าด้วย การเปรียบเทียบจิตพญาช้างกับจิตพระพุทธเจ้า	๓๓๐
กัณฑ์ที่ ๓๘	อุทานที่ ๓๖ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยใจความแห่ง โอวาทปาฏิโมกข์	๓๓๕
กัณฑ์ที่ ๓๙	อุทานที่ ๓๗ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งเมื่อ ประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยใจของมุนิจำพวก ที่ไม่รู้จักทุกข์โศก	๓๔๘
กัณฑ์ที่ ๔๐	อุทานที่ ๓๘ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งเมื่อ ประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยภิกษุที่อดทนต่อ คำขยาบคายของผู้อื่น	๓๕๓
กัณฑ์ที่ ๔๑	อุทานที่ ๓๘-๔๐ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่ง เมื่อประทับที่พระเวฬุวันกถกนิวาปีวิหาร กรุง ราชคฤห์ ว่าด้วยเหตุที่ไม่ให้เกิดทุกข์โศก	๓๖๗
กัณฑ์ที่ ๔๒	อุทานที่ ๔๐ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งเมื่อ ประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยอุบายที่ไม่ให้ เบียดเบียนผู้อื่น	๓๗๖
กัณฑ์ที่ ๔๓	อุทานที่ ๔๒ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยเหตุที่ให้ ประพฤติพรหมจรรย์	๓๘๔
กัณฑ์ที่ ๔๔	อุทานที่ ๔๓ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่พระเวฬุวันกถกนิวาปีวิหาร กรุง ราชคฤห์ ว่าด้วยการที่บัณฑิตหลีกเลี่ยงบาป	๓๙๓

กัณฑ์ที่ ๔๕	ว่าด้วยการที่บัณฑิตหลักเลียงบาป	๔๐๓
กัณฑ์ที่ ๔๖	อุทานที่ ๔๔ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยคำสอนที่ไม่ ให้ทำบาป	๔๐๒
กัณฑ์ที่ ๔๗	อุทานที่ ๔๕ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่ปราสาทแห่งมิกการมารดา กรุงสาวัตถี ว่าด้วยโทษแห่งการบีบคั้นความชั่ว	๔๐๑
กัณฑ์ที่ ๔๘	ว่าด้วยความอัศจรรย์ของพระธรรมวินัย ๘ เปรียบกับ มหาสมุทร	๔๓๐
กัณฑ์ที่ ๔๙	อุทานที่ ๔๖ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วย ลักษณะใจ ของตนบริสุทธิ์	๔๔๐
กัณฑ์ที่ ๕๐	อุทานที่ ๔๗ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยบุคคลชนิดที่ ละความสงสัยได้สิ้น	๔๔๕
กัณฑ์ที่ ๕๑	อุทานที่ ๔๘ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่พระเวฬุวันกถกนิวาปีวิหาร กรุง ราชคฤห์ ว่าด้วยความดีความชั่วสำหรับคนคึกคักชั่ว	๔๕๑
กัณฑ์ที่ ๕๒	อุทานที่ ๔๙ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น ในระหว่างทาง ที่เสด็จจาริกไปในประเทศโกศล ว่าด้วย โง่ อวดฉลาด	๔๖๖
กัณฑ์ที่ ๕๓	อุทานที่ ๕๐ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยคุณแห่งสติ	๔๗๖
กัณฑ์ที่ ๕๔	อุทานที่ ๕๑ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น เมื่อประทับที่กุฎการศาลาในป่ามทวัน เมือง เวสาลี ว่าด้วยมุณีชนิดที่ออกจากโลกได้	๔๗๔

- กัณฑ์ที่ ๕๕ อุทานที่ ๕๒ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่ปราสาท แห่งมิกามารดาในบุพพาราม
กรุงสาวัตถี ว่าด้วยคำสอนบุรุษ ๔ ข้อ ๔๘๓
- กัณฑ์ที่ ๕๖ อุทานที่ ๕๓ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยพระพุทธรูป
ประวิคตถึงกิเลสและอริยมรรค ๕๐๒
- กัณฑ์ที่ ๕๗ อุทานที่ ๕๔ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยการวิวาทของ
พวกถอลัทธิต่างกัน ๕๐๓
- กัณฑ์ที่ ๕๘ อุทานที่ ๕๕-๕๖ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่ง
ขึ้นเมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยสมณ-
พราหมณ์นอกพระพุทธศาสนาไปไม่ถึงนิพพาน ๕๒๐
- กัณฑ์ที่ ๕๙ อุทานที่ ๕๗ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
ประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยผู้ไม่ต้องเกิดอีก ๕๓๐
- กัณฑ์ที่ ๖๐ อุทานที่ ๕๘ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเวฬุวันกลันทกนิวาปีวิหาร กรุง
ราชคฤห์ ว่าด้วยลามก ๒ อย่าง กับมัจฉมาปฏิบัติ ๕๔๐
- กัณฑ์ที่ ๖๑ อุทานที่ ๕๙-๖๐ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยอศตกลิม-
ถานุโยคและทิฏฐิอันเป็นเหตุไม่ให้บรรลุสารธรรม ๕๕๐
- กัณฑ์ที่ ๖๒ อุทานที่ ๖๐-๖๒ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยพระพุทธรเจ้า
ทรงประกาศพระอรหัตผล ของพระลกฤษณะ ๕๖๐
- กัณฑ์ที่ ๖๓ อุทานที่ ๖๓ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยผู้ข้ามแม่น้ำ
ใหญ่ทั้ง ๔ ไม่ได้ ๕๗๒

- กัณฑ์ที่ ๖๔ อุทานที่ ๖๔ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเชตวันาราม ว่าด้วยความเป็นไป
ของสัตว์โลกผู้เป็นทุกข์ชน ๕๘๐
- กัณฑ์ที่ ๖๕ อุทานที่ ๖๕ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเชตวันาราม ว่าด้วยสรีรชนนคือน
บริสท ๕๘๐
- กัณฑ์ที่ ๖๖ อุทานที่ ๖๖ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเชตวันาราม ว่าด้วยผู้ไม่ควรนินทา ๖๐๐
- กัณฑ์ที่ ๖๗ อุทานที่ ๖๗ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเชตวันาราม ว่าด้วยส่วนแห่ง
ธรรมอันเป็นเหตุให้เนิ่นช้าที่พระองค์ทรงละแล้ว ๖๐๘
- กัณฑ์ที่ ๖๘ อุทานที่ ๖๘ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่พระเชตวันาราม ว่าด้วยธรรมที่พระ
มหากัจจานเถรเจ้าบรรลุพระอรหัต ๖๒๐
- กัณฑ์ที่ ๖๙ อุทานที่ ๖๙ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่ไถตน์ไม้ใกล้บ้านพราหมณ์ คำบลกุน-
คาม ในมัลลชนบท ว่าด้วยเมื่อตัดมูลรากแห่งตัณหา
ได้แล้วย่อมปราศจากทุกข์ ๖๓๑
- กัณฑ์ที่ ๗๐ อุทานที่ ๗๐ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี ว่าด้วยโทษ
แห่งโมหะ ๖๔๐
- กัณฑ์ที่ ๗๑ อุทานที่ ๗๑ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม ว่าด้วยนิพพานโดยซึ่ง
ให้เห็นว่าไม่ใช่สิ่งที่มีชาติ ๔ หรือไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่
ในโลก ๖๕๑
- กัณฑ์ที่ ๗๒ อุทานที่ ๗๒ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม ว่าด้วยนิพพานอัน
ปรากฏแก่ผู้สันตติหา ๖๕๘

- กัณฑ์ที่ ๓๓ อุทานที่ ๓๓ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยนิพพานอัน
ไม่รู้จักเกิด แก่ เจ็บ ตาย ๖๖๗
- กัณฑ์ที่ ๓๔ อุทานที่ ๓๔ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม ว่าด้วยที่สุดแห่งทุกข์ ๖๗๗
- กัณฑ์ที่ ๓๕ อุทานที่ ๓๕ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของนายจันทกัมมารบุตร
ในปาวานคร ว่าด้วยผลแห่งทาน ศีล ภาวนา ๖๘๗
- กัณฑ์ที่ ๓๖ อุทานที่ ๓๖ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่ป่าฏลิกาม ว่าด้วยผู้มีบุญญาข้ามแม่น้ำ
ใหญ่ได้โดยไม่ต้องใช้เรือแพ ๖๙๖
- กัณฑ์ที่ ๓๗ อุทานที่ ๓๗ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อเสด็จเดินทางไปถึงทาง ๒ แพร่ง ในประเทศ
โกศล ว่าด้วยผู้มีบุญญา ข้อมทั้งคนเลวเสีย ๗๐๖
- กัณฑ์ที่ ๓๘ อุทานที่ ๓๘ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับที่ปราสาทแห่งมิกคารมารดา ในบุพพาราม
กรุงสาวัตถี ว่าด้วยโทษแห่งความรัก ๗๑๖
- กัณฑ์ที่ ๓๙ อุทานที่ ๓๙ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่พระเวฬุวันกลันทกนิวาปีวิหาร กรุง
ราชคฤห์ ว่าด้วยอนุปาทิเสสนิพพานของพระทัฬห-
มัลลบุตรองค์อรหันต์ ๗๒๗
- กัณฑ์ที่ ๔๐ อุทานที่ ๔๐ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น
เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม ทรงเปรียบเทียบ
นิพพานกับเปลวไฟ เกี่ยวกับเรื่องพระทัฬหมัลลบุตร
เข้าสู่พระปรินิพพาน ๗๓๖

พระสูตรนิตยปิฎกมหาวิถกการนัย

พระสูตรนิตยปิฎก มี ๕ คัมภีร์ ๓๘๐๐ กัณฑ์ จบ
เฉพาะ คัมภีร์ ขุททกนิกาย พุทธอุทาน มี ๘๐ กัณฑ์
(เล่มเดียวจบบริบูรณ์)

กัณฑ์ที่ ๑

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยปัจจุสมุปบาท ฝ่ายอนุโลม

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา อรุเวลายํ วิหริ นชฺชา
เนรณฺชรา ยํ คีเร โพรทฺถกฺขมุเล ปจฺมาภิสมฺพุทฺโธ ฯ เตนฺโข ปน สมเยน
ภควา สุตฺตาหํ เอกปฺลลฺงเกน นิสินฺโน โหติ วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวทํ ฯ อถโข
ภควา ตสฺส สุตฺตาหสฺส อจฺจเยนาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๑ ว่าด้วย
พระพุทธอุทาน ในปฐมโพธิสูตรที่ ๑ พร้อมด้วยบาลี และอรรถกถา โดยสมควร
แก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว
อย่างนี้ ฯ กล่าวคือ สมัยหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งแรกตรัสรู้ได้
ประทับอยู่ที่โพธิรุกขมูล ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ในอรเวลาประเทศ ฯ ในสมัยนั้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ด้วยบัลลังก์อันเดียวตลอด ๗ วัน โดยเสวย
วิมุตติสุขอยู่ ฯ ครั้นล่วง ๗ วันนั้นแล้ว พระองค์เสด็จออกจากสมาธินั้น ทรง

คํานึงปฏิจจสมุปบาทในปฐมยามไว้ในพระทฤทฺธเป็นอันดีในฝ่ายอนุโลมว่า เมื่อ
สังขัม สังขณัม เมื่อสังขณเกิดขณ สังขณกเกิดขณ สังขทวานํ คือ อวิชชาเป็นปัจจัย
ให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป
นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ ๖ อายตนะ ๖ เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะ
เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิด
อุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็น
ปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวํ ทกฺขํ โทมนัส อุปายาส เป็นอันว่า ความเกิด
แห่งกองทุกข์ทั้งสนขอมมขณด้วยอาการอย่างนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคํานึง
ปฏิจจสมุปบาท อันเป็นฝ่ายอนุโลมด้วยประการอย่างนี้ ฯ ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงทราบแจ่มแจ้งซึ่งเนื้อความอันนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้นว่า

ยทา หเว ปาตุกวนติ ธมฺมา
อาตาปีโน ฉายโต พุราหุณฺณสุส
อกสุส กงฺขา วปยฺนติ สพฺพา
ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺมํ ฯ

แปลว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้แผดเผากิเลส ผู้เพ่งอยู่
เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งสนของพราหมณ์ย่อมสิ้นไป เพราะพราหมณ์นั้นรู้แจ้งซึ่ง
ธรรมพร้อมกับเหตุ คึงนี้ สันเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นคำอธิบายของพระอาจารย์ธรรมปาลเถรเจ้า ผู้แต่งอรรถกถาทั้ง
นั้น กล่าวคือ ท่านเริ่มอธิบายแต่ คำว่า อุทานเป็นต้นไป โดยท่านตั้งเป็นปจฺฉา
ว่า เกณตฺเถน อุทานํ ที่เรียกว่า อุทานนั้น เพราะหมายความว่าอย่างไร แล้ว
ท่านวิสัชนาไว้ว่า อุทานตฺเถน ที่เรียกว่า อุทานนั้น เพราะหมายความว่า เปล่ง
ขึ้น ฯ คำว่า อุทานที่หมายความว่า เปล่งขึ้นนั้น มีอธิบายว่า อย่างไร ? มี
อธิบายว่า เปล่งขึ้นด้วยกำลังจิต ฯ ขอนม่อุปมาว่า วัตถุที่ควรตรวงมีน้ำมัน
เป็นต้นอันใด ที่บุคคลไม่อาจประมาณได้ วัตถุมีน้ำมันเป็นต้นนั้น ย่อมล้นไหล

ออกไป เขาเรียกวัตถุนั้นว่า ของที่ล้นไหล กระแสน้ำอันใดที่ไม่อาจขังอยู่ใน
สระได้ ได้ล้นไหลออกไปจากสระ กระแสน้ำนั้นเรียกว่าโอชะ ซึ่งแปลว่า น้ำที่
บ่าออกไปฉนใด ความแผ่ออกแห่งสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นด้วยกำลังบีบอัดอันใด ไม่
อาจขังอยู่ภายในหัวใจได้ ความแผ่ออกแห่งสิ่งหนึ่ง อันนั้น ได้แผ่ออกไปทาง
วิหวารโดยไม่ประสงค์ต่อผู้รับ คือ จะมีผู้ฟังหรือไม่ก็ตาม คำ ที่เปล่งออกไปนั้น
เรียกว่าอุทาน ฯ อาการอันนี้ย่อมมีได้ด้วยอำนาจธรรมสังเวช ฯ อุทานนั้น
เป็นคาถาพินธุก็มี เป็นวากยะ คือ ถ้อยคำธรรมดาก็มี ฯ ลักษณะแห่งอุทานอัน
ใด ที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหลายว่า ประกอบด้วยคาถาอันสำเร็จด้วย
โสมนัสญาณ ลักษณะแห่งอุทานเหล่านั้น ท่านกล่าวโดยส่วนมากเท่านั้น ฯ
เพราะโดยมาก อุทานย่อมเป็นคำที่กล่าวขึ้นด้วยคาถาพินธุและด้วยปติโสมมัส ฯ
ส่วนคำนอกจากนั้นมีปรากฏอยู่ใน คำว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อายตนะที่ไม่ใช่ดิน
ไม่ใช่ น้ำ มียุ ดังนั้น เป็นต้น ๑ มีปรากฏใน คำว่า ผู้ใดเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย
ห่มความโกรธต่อสุข และ คำว่า ถ้าท่านทั้งหลายกลัวทุกข์ ถ้าทุกข์ไม่เป็นทุกข์ของ
ท่านทั้งหลาย ดังนั้น เป็นต้น ๑ ๑ คำว่า อุทานน มียุ ๓ อย่าง คือ เป็นอุทาน
ของพระสัมพันธัญญพุทธเจ้า ๑ เป็นอุทานของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๑ เป็นอุทาน
ของพระสาวก ๑

อุทานของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น มีมาในขัณควิสาณสูตรว่า สพฺเพสุ
ภุเตสุ นิชาน ทณฺฑํ อเหจฺยํ อณฺเฏตรมปิ เตสนติ แปลว่า บุคคลควรละการ
เบียดเบียนทั้งปวง ไม่ควรเบียดเบียนผู้ใดผู้หนึ่ง ดังนี้

อุทานของพระสาวกมีมาในเถรคาถาเป็นต้นว่า สพฺโพ ราโค ปหิโน เม
แปลว่า เราละราคะทั้งปวงแล้ว เราถอนโทสะทั้งปวงแล้ว เรากำจัดโมหะทั้งปวง
แล้ว เราเป็นผู้เย็นแล้ว เป็นผู้ดับร้อนแล้ว ดังนี้ และมีมาในเถรคาถาว่า
กาเขน สํวตา อาสี เป็นต้น แปลว่า เราได้สํารวมกายวาจาใจแล้ว เรา
ได้ถอนต้นเหตุแห่งราคะแล้ว เราเป็นผู้เย็นแล้ว เป็นผู้ดับแล้ว ดังนี้ ๑ ก็คำเหล่านี้
นั้นไม่ใช่เป็นอุทานของพระเถระและพระเถรเหล่านั้นเท่านั้น เป็นสหนาคก็มี ฯ
อุทานที่เทพยเจ้าทั้งหลาย มีท้าวสักกะเป็นต้น ได้กล่าวไว้ว่า โอโห ท่าน ประมทานิ
กสฺสเป สุปติฏฺฐิตํ เป็นต้นก็ดี อุทานที่มนุษย์ทั้งหลายมีโสณทัณฑพราหมณ์เป็นต้น

กล่าวไว้ว่า นโม ศุส ภควโต เป็นคัมภีร์ ทานกัมภีร์ที่สงฆ์สงฆ์ ๓ ครั้งแล้ว
 หั้น ๑ แต่อทานเหล่านั้นไม่ได้หมายเอาในคัมภีร์พุทธอทาน ๑ อทานเหล่านี้
 ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเปล่งขึ้นเอง ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงจำแนก
 ปรีชิตธรรมไว้ ๘ อย่างแล้วทรงเปล่งขึ้น อทานเหล่านั้น พระธรรมสังคากเถระเจ้า
 ทั้งหลายได้สงคายนาว่า เป็นอทาน ๑ อทานนั้น ข้าพเจ้าถือเอาโดยความ
 เป็นของควรพรรณนาในพระคัมภีร์ ๑ อทานคาถา ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 หลายแสนไม่ทรงละ ได้ทรงเปล่งขึ้นที่ไม่สร้าหาโพธิว่า อเนกชาติสสาร คัมภีร์
 เป็นต้น อทานคาถาเหล่านั้น พระธรรมสังคากเถระเจ้าทั้งหลาย ไม่ยกขึ้นไว้ใน
 อทานบาลี ได้ยกขึ้นไว้ในแผนกธรรม เพราะเป็นคำที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ผู้เป็นคลังพระธรรมได้ตรัสไว้ในภายหลัง ๑ คำที่เป็นอทานว่า อญญาสิ วต
 โภ โกณทัญญโ อญญาสิ วต โภ โกณทัญญโ ดังนี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
 ทรงเปล่งขึ้นเพื่อประกาศแก่เทพตามนุษย์ทั้งหลาย ในหมื่นโลกธาตุ คำที่เป็น
 อทานนั้น เป็นเหตุแห่งการพิจารณาถึงความมีผลแห่งพุทธบริษัท และเป็นเหตุ
 แห่งการพิจารณาซึ่งการปฏิบัติชอบของภิกษุทั้งปวง ในครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัส
 ใหม่ เพราะเหตุว่าอทานนั้น เป็นอทานที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้นในเวลาทรง
 แสดงพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตรจบลง เพื่อทรงประกาศให้เห็นว่า พระอัญญา-
 โภโกณทัญญเถระเจ้าเป็นผู้ได้บรรลุผลก่อนสาวกทั้งปวง คำที่อทานนั้นไม่เป็น
 คำแจ่มแจ้ง ด้วยการเป็นไปเหมือน คำว่า ครึ่งหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายได้ทำให้เรายินดี
 และเหมือน คำว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏ ดังนี้ เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงควร
 เห็นว่า คำนั้น พระธรรมสังคากเถระเจ้าทั้งหลายไม่ได้ยกขึ้นสู่สงคายนาในอทานบาลี

ที่อทานนั้นมีอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เป็นอทานสังคหะ เป็น
 กติปยธรรมสังคหะ เมื่อว่าโดยวรรคมีอยู่ ๘ วรรค คือ โภธิวรรค • มุงจลินทวรรค •
 นันทวรรค • เมฆิยวรรค • มหาวรรค • ขัจจันธวรรค • จุฬวรรค •
 ปาฏลิกามิยวรรค • เมื่อว่าโดยสูตรมี ๘๐ สูตรว่า โดยคาถามี ๕๕ คาถา ว่าโดย
 ภาณวาร ๘ ภาณวารทั้ง ๑ ว่าโดยอนุสนธิ คือ ข้อความที่ติดต่อกัน ย่อมมีต่าง ๆ
 กันตามพระสูตร คือ ในโพธิสูตรทั้งหลาย อนุสนธิ • นับด้วยปุงณานุสนธิ คือ

คำต่อแห่งคำถาม ในสัปพทศสูตรมี ๒ อนุสนธิ คือ ปุจฉาอนุสนธิ • ขณานุสนธิ • ในพระสูตรนอกจากมีอนุสนธิเดียว คือ ขณานุสนธิเท่านั้น ๑ ส่วนอัชชานุสนธิ เป็นอันไม่มีในพระสูตรทักกล่าวถึงอูทาน ๑ เมื่อรวมอนุสนธิทั้งสน ก็มีอยู่ ๔๐ อนุสนธิ ๑ เมื่อว่าโดยบทมีอยู่ ๒ หม่น • พัน • ร้อยบท เมื่อว่าโดยบาท แห่งคำถามมี ๔ พัน ๔ ร้อย ๒๓ บาท เมื่อว่าโดยอักขระมีอยู่ ๖ หม่น ๑ พัน ๓ ร้อย ๔๒ อักขระ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวเป็นคาถาไว้ว่า อสตีเอว สุตตนา เป็นต้น ซึ่งแปลว่า อูทานนั้น มีอยู่ ๔๐ สูตร แบ่งเป็นวรรค ๔ วรรค เป็นคาถา ๔๕ คาถา เป็นภาณวาร ๕ ภาณวารก มีอนุสนธิ ๔๐ อนุสนธิ มีบท ๒ หม่น ๑ พัน ร้อยบท ดังนี้เป็นต้น นอกนั้นเหมือนกับที่แสดงมาแล้วทั้งนั้น

ในวรรคทั้ง ๔ นั้น มีโพธิวรรคเป็นวรรคต้น มีปฐมโพธิสูตรเป็นพระสูตร แรก ๑ คำว่า เอวมเม สุตติ ดังนี้เป็นต้น อันมีอยู่ในปฐมโพธิสูตรนั้น เป็น คำเริ่มต้นที่พระอานนทเถระเจ้าได้กล่าวไว้ในครั้งทำปฐมมหาสังคายนา ๑ การสังคายนาครั้งแรกนั้น ท่านยกขึ้นไว้เป็นแบบแผนในพระวินัยปิฎกว่า ปฐมมหาสังคิตติ ๑ ส่วนเนื้อความที่ควรกล่าวเพื่อให้เข้าใจในคำเริ่มต้น อันมีอยู่ในต้นพระสูตรนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ในอรรถกถาแห่งทีฆนิกาย อันมีนามว่า สมังคลวิลาสแล้ว เพราะฉะนั้น บัณฑิตควรรู้ตามที่ท่านกล่าวไว้ ในคัมภีร์ สมังคลวิลาสนั้นเกิด

คำว่า อรุเวลายิ ซึ่งมีในพระบาลีนั้น อรรถกถาว่า มหาเวลายิ แปลว่า เวลาใหญ่ ๑ อธิบายว่า มหุเต วาลิกราสิมหิ แปลว่า กองทรายใหญ่ ๑ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า อรุ ได้แก่ทราย ๑ คำว่า เวลา แปลว่า เขตแดน ๑ ขอให้ทราบอธิบายใน คำว่า อรุเวลานว่า ทรายที่บุคคลนำมา เพราะลวงเขตแดน เรียกว่าอรุเวลา

กล่าวคือ ในอดีตกาลล่วงแล้วมา เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าของเรายังไม่อุบัติขึ้น มีดาบสหมื่นหนึ่งอยู่ในประเทศนั้น ธรรมดากายกรรม วชิกรรม คือ สิ่งที่ทำด้วยกายและวาจา ข้อมเป็นของปรากฏแก่ผู้อื่น ส่วนมโนกรรมข้อมไม่ปรากฏแก่ผู้อื่น เพราะฉะนั้น ดาบสเหล่านั้นได้ตกลงกันไว้ว่า ผู้ใดนึกถึงมิจฉาวิตก ผู้นั้นต้องเตือนตนด้วยตนเอง คือ ผู้นั้นจงนำเอาทรายมาเรียโรลงในตน การทำ

อันนั้นจึงเป็นทัศนกรรมของผู้นั้น ๆ จำเดิมแต่นั้นมา คาบสคนใดถึงวิคกเช่น
นั้น คาบสคนนั้นก็นำเอาทรายมาเรียงโรลงในที่นั้น ๆ ครั้นต่อมาที่นั้นก็เกิด
เป็นกองทรายใหญ่ ๆ พวกคนสุดท้ายภายหลังก็ได้ก่อเจดีย์ขึ้นในที่นั้น คำว่า
อรุเวลาในพระบาลีนั้น จึงแปลว่า กองทรายใหญ่ อธิบายว่า ประเทศที่ชื่อว่า
อรุเวลา ซึ่งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายได้ทรงพักอยู่ในเวลาครัสร์ใหม่นั้น เป็น
ประเทศที่ตั้งอยู่แห่งกองทรายใหญ่คงที่วามาน

คำว่า นชชา มีวิเคราะห์ว่า นทติ สนทติ นทฺธิ แปลว่า สิ่งโดย้อม
ไหลไป สิ่งนั้นชื่อว่านทฺธิ ได้แก่แม่น้ำ แปลง นทฺธิ เป็น นชชา ๆ อธิบายว่า
เพราะนทฺธิเป็นที่ไหลไปแห่งน้ำ ๆ คำว่า เนรณชรา เมื่อควรกล่าวว่า เนลลชลา
เพราะวิเคราะห์ว่า เนลล ชลมสฺส ก็กล่าวเสียว่า เนรณชรา เพราะแปลง ล เป็น
ร แปลว่าทมิฬ ๆ อธิบายว่า ได้แก่ทมิฬน้ำปราศจากเบือกคมและสาหร่าย
จอกแหนเป็นต้น คือ แม่น้ำเนรณชรา เป็นแม่น้ำทมิฬน้ำใสสะอาด ๆ บางอาจารย์
กล่าวว่า เมื่อควรกล่าวว่า เนลลชลา ซึ่งแปลว่า น้ำเขียว ก็กล่าวเสียว่า เนรณ-
ชรา ๆ ขอให้ทราบว่า เนรณชรานเป็นชื่อแห่งนทฺธินั้น ๆ คำว่า เนรณชราย
คิเร แปลว่า ริมฝั่งแม่น้ำอันชื่อว่าเนรณชรา ๆ ในพระบาลีว่า โพธิรุกขมุเล
นั้น เพื่อจะแสดงว่า ในเวลานั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่โพธิรุกขมูล

คำว่า โพธิ ได้แก่มรรคญาณ ๔ คือ ความรู้ในมรรคทั้ง ๔ ๆ พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงพระปรีชาอันประประเสริฐกว้างขวาง บ่มตรัสรู้ในที่นั้น เพราะ
ฉะนั้น ทนฺนจึงเรียกว่าโพธิ ๆ ต้นไม้ที่พระองค์ตรัสรู้ นั้น จึงได้ชื่อว่าต้นโพธิ์ ๆ
อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้โพธิองค์ ๑ ที่ต้นไม้นั้น จึงเรียกต้นไม้นั้น
ว่าต้นโพธิ์ ๆ คำว่า โพธิรุกขมูล แปลว่า ในที่ใกล้ต้นโพธิ์นั้น ๆ ก็คำว่า
มูล คำนี้ แปลว่า รากเหง้า เช่น ใน คำว่า มุลานิ อุตฺตเรยฺย อนตฺตมโส อัสสราพ-
พมคตฺตานิ ซึ่งแปลว่า ถอนรากเหง้า แม้โดยที่สุดแต่รากหญ้าแฝก และรากไม้
อื่นเป็นต้น ๆ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า มุลคำนี้ แปลว่า เหตุเฉพาะ คือ เหตุที่
ไม่ทั่วไป ได้ใน คำว่า โลโก อุกฺกมฺลํ ความโลก เป็นอกุศลมูล คือ เป็นเหตุ
แห่งอกุศล ๆ เงามของต้นไม้นั้นแผ่ไปในเวลาเที่ยงตลอดที่เท่าใด ใบต้นไม้นั้น
หล่นลงตลอดที่เท่าใด ในเวลาไม่มีลมพัด ที่เท่านั้นเรียกว่ารุกขมูล แปลว่า โคตร

คันไม้ ฯ คำว่า โพธิกรรมณีน หมายความว่า ในที่ใกล้โคนต้นไม้ คำว่า ฯ
 ตรีสรุใหม่ ได้แก้ตรีสรุทรงน

พระอานนทเถระเจ้าผู้เป็นคลังพระธรรม ได้ประกาศกาลและประเทศที่
 พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ด้วยคำเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตํ เอกํ สมยํ ภควา อรุ-
 เวลาขั วิหริติ นชฺชา เนลฺลชราย ตีเร โพธิกรรมณเฏ ปจฺมาภิสัมพุทฺโธ ซึ่งแปลว่า
 ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแรกตรัสรู้ ได้ประทับอยู่ที่โคนต้นไม้ ริมแม่น้ำ
 เนรัญจรา ในเวลาประเทศ ดังนี้

ในตอนนั้น มีคำป้อนว่า เหตุไรท่านจึงกล่าวคำเริ่มต้นไว้ในเวลารวบรวม
 พระธรรมวินัย ควรจะกล่าวแต่ถ้อยคำของพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้นมิใช่หรือ ?
 มีคำแก้ไขว่า ที่ท่านกล่าวคำเริ่มต้นไว้นั้น เพื่อจะให้ความตั้งอยู่ และความไม่
 หลงลืม ความเชื่อถ้อยต่อเทศนาสำเร็จ คือ ให้เป็นประโยชน์แก่คำของพระผู้มี
 พระภาคเจ้าทรงน ฯ ก็เทศนาที่อังกาล อังประเทศ อังผู้แสดง อังเรื่อง
 เป็นต้น ข้อมเป็นของตั้งอยู่ตลอดกาลนาน เป็นของไม่หลงลืม เป็นของควรเชื่อ
 ถือ เหมือนกับคำวินิจฉัยคดีที่อังกประเทศ อังเวลา อังผู้ควรทำ อังเหตุ อัง
 นิमित ขึ้นหลักฐานฉะนั้น ฯ เพราะฉะนั้น พระมหากัสสปเถระเจ้า จึงได้ตั้ง
 คำถามไว้ในคราวทำปฐมสังคายนาว่า ปจฺมํ อวฺโส อานนฺท อุทานํ กตฺถ ภาสิตํ ซึ่ง
 แปลว่า ตก่อนอานนท อุทานแรกพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกล่าวขึ้นในที่ไหน ดังนี้
 เป็นต้น ส่วนพระอานนทเถระเจ้าผู้เป็นคลังพระธรรมกล่าวไว้ว่า เอวมเม สุตํ
 ซึ่งแปลว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ ดังนี้ เป็นต้น เพื่อจะแก้คำถามนั้น

อีกอย่างหนึ่ง คำเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตํ เป็นต้นนั้น ท่านกล่าวไว้เพื่อ
 ประกาศความสมบูรณ์แห่งพระศาสนา เพราะการรจนาวีก่อน หรือการคาด
 กระเน การนึกถึงความรู้ คือ การนึกเรียนความรู้ไว้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็น
 พระตถาคตนั้นย่อมไม่มี ฯ กล่าวคือ พระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่จะรจนา
 ตกแต่งความรู้ไญยธรรมทั้งหลายไว้ก่อนการแสดงย่อมไม่มี เพราะเหตุว่า พระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมมีความรู้ไม่ขัดข้องในไญยธรรมทั้งปวง ฯ
 อีกอย่างหนึ่ง ความสำเร็จแห่งความเป็นพระขณาสพ คือ ความสำเร็จแห่งความ
 เป็นผู้สันตอาสวะกิเลสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมมี เพราะพระสัมมาสัม-

พุทธเจ้าไม่มีกำมืออาจารย์ อันได้แก่เปิดความรู้ให้แก่สาวกทั้งสิ้น ไม่มีปกปิดกำบังไว้เหมือนกับของอยู่ในกำมือ ๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ไม่มีการตระหนักรวม ๑ เป็นผู้ทรงยินดีต่อสาวกในศาสนาของพระองค์ ๑ ๑ ความเกิดขึ้นแห่งกำมืออาจารย์เป็นต้น แม้ในที่ไหน ๆ ข้อมไม่มีแก่ผู้สนใจสวดสวดทั้งปวง เพราะฉะนั้น ความเป็นไปแห่งการอนุเคราะห์สัตว์โลกจึงมีแก่ผู้บริสุทธิ์ ๑ โดยเหตุนี้ ความสำเร็จแห่งเวสัชชญาณ ๒ ข้อเบื้องต้น จึงมีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ไม่มีวิชาคณหาซึ่งจะทำให้เทศนาเสียไป ทำให้ความสมบูรณ์แห่งทิวฐิและศีลเสียไป ผู้สมบูรณ์ด้วยญาณสัมปทา คือ ความรู้ และปหานสัมปทา คือ ความละกิเลส ความสำเร็จแห่งเวสัชชญาณ ๒ ข้อเบื้องปลาย มีขึ้นแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะความสำเร็จแห่งความไม่ลุ่มหลงในธรรมที่เป็นอันตราย และในธรรมที่จะนำสัตว์ทั้งหลายออกจากโลก ๑ พระอานนตเถรเจ้าประกาศความสมบูรณ์ด้วยเวสัชชญาณ ๔ และการปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคำเริ่มต้นในพระสูตรนั้น เพราะแสดงซึ่งพระธรรมเทศนาด้วยปฏิภาณ อันเกิดขึ้นในทันใด สมควรแก่อธิษาศัยของประชุมชนในที่นั้น ๑ ก็ในพระสูตรนี้ ควรประกอบคำอธิบายว่า คำเริ่มต้นในพระสูตรนั้น เป็นคำประกาศที่พระพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุข และทรงพิจารณาปฏิจोगสมบูรณ์ ๑ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวไว้ว่า คำเริ่มต้นเป็นคำประกาศความสมบูรณ์แห่งพระศาสนา

อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวคำเริ่มต้นไว้ เพื่อประกาศความสมบูรณ์แห่งศาสนา ๑ เพราะการปฏิบัติที่ไม่มีประโยชน์ หรือการทำให้เป็นประโยชน์ตนผู้เดียว ข้อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกระทำสิ่งทั้งปวง อันกำหนดด้วยปัญญาและกรุณา ๑ เพราะฉะนั้น กายกรรม วาจกรรม มโนกรรมทั้งสาม ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงทำสิ่งทั้งปวง เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น จึงชื่อว่าศาสนา เพราะสอนสัตว์โลกทั้งหลาย ด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์อนาคต ประโยชน์อย่างยิ่งตามสมควร ไม่ชื่อว่าคณกรณา คือ ไม่ชื่อว่าเก็บถ้อยคำที่เพียงแต่ไพเราะเท่านั้น ๑ ท่านประกาศความประพฤติของพระศาสนาตามสมควรด้วยคำเริ่มต้นในพระสูตรนั้น ๑ พร้อมกับด้วยการอ้างเวลาอ้างประเทศ อ้างผู้แสดง อ้างประชุมชน ๑ แต่ในพระสูตรนี้ ท่านประกาศ

ให้เห็นว่า พระศาสดาทรงเสวยวิมุตติสุขที่เกิดจากการตรัสรู้ และทรงพิจารณาปัจจัยสมุปบาท ฯ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำเริ่มต้นไว้เพื่อประกาศความสมบูรณ์แห่งศาสนา ฯ อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวคำเริ่มต้นไว้ เพื่อความมีประมาณแห่งศาสนา ด้วยการประกาศความมีประมาณแห่งพระศาสดา ฯ ก็ความแสดงซึ่งความมีประมาณแห่งพระศาสดานั้น ควรทราบตามแนวแห่งนัยที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ก็คำว่า ภควา เป็นคำแสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงละกิเลสมลทินทั้งปวง มีรากะ โทสะ โมหะเป็นต้น ทรงละโทษ มีทุจริตเป็นต้น และแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์โลกทั้งปวง แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประกอบด้วยคุณวิเศษ มีความรู้และความกรุณาอันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่นเป็นต้น ฯ คำเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตํ จนกระทั่งจบเนื้อความในพระสูตรนี้ เป็นคำที่ท่านกล่าวไว้ในครั้งกระทำสังคายนา เพื่อประกาศการปฏิบัติทางกายและวาจาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

คำว่า เมอสังนมอยํ สังนกมตังนเบนตํ ควรเป็นคำของพระพุทธเจ้า พระองค์เดียวมิใช่หรือ เพราะผู้อื่นยกเว้นพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่อาจแสดงปัจจัยสมุปบาท ฯ แก้วว่า จริงอย่างนั้น ฯ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาปัจจัยสมุปบาท คือทรงพิจารณาสภาวธรรมที่โคนต้นโพธิ์นั้นใด พระมหาเถรเจ้าทั้งหลายที่กระทำสังคายนา ก็ได้สังคายนาต้นเหตุแห่งอุทาน คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำการพิจารณาปัจจัยสมุปบาทให้เป็นต้นเหตุ คือทรงกระทำตามอาการที่ทรงแสดงถ้อยคำทั้งหลาย ซึ่งพระองค์ได้ทรงแสดงไว้ในปัจจัยสมุปบาท และสัณหาสูตรเป็นต้น เพื่อให้ผู้ที่เป็นเผ่าพันธุ์แห่งผู้ควรตรัสรู้ได้รู้ได้เห็นฉะนั้น ฯ ควรลงความเห็นในพระสูตรนี้ว่า ถ้อยคำตามที่กล่าวแล้วนั้นเป็นถ้อยคำของพระมหาเถรเจ้าทั้งหลายที่กระทำสังคายนา ฯ ในพระสูตรอื่น ๆ ต่อจากพระสูตรนี้ไป ก็มีนัยอธิบายเหมือนกับที่ได้อธิบายมาแล้ว

คำว่า เตน โข ปน สมเขน เป็นต้น ซึ่งแปลว่า ในสมัยนั้น ดังนี้ ซึ่งมิใช่ในพระบาลีนั้น หมายความว่า ในคราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่โพธิ์รุกขมূল ริมแม่น้ำเนรัญชรา ในอรุเวลาประเทศนั้น พระองค์ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ตลอด ๗ วัน ได้แก่ทรงเข้าสมาธิอยู่ ๗ วัน นับแต่วันตรัสรู้แล้วไป ๒

คำว่า วิมุตติ แปลว่า ความหลุดพ้น มีอยู่ ๕ ประการ คือ ตทวิมุตติ การหลุดพ้นด้วยองค์คุณ • วิชขมกวิมุตติ การหลุดพ้นด้วยการข่มไว้ • สมุจเฉทวิมุตติ การหลุดพ้นเด็ดขาด • ปฏิปัสสทธิวิมุตติ การหลุดพ้นด้วยความสงบ • นิสสรณวิมุตติ การหลุดพ้นด้วยการสลัดออก • ๑ การหลุดพ้นด้วยองค์คุณนั้น ได้แก่การหลุดพ้นจากกิเลสด้วยองค์คุณนั้น ๆ มีการบริจาตโทษธรรมเป็นต้น • การหลุดพ้นด้วยองค์คุณแห่งวิปัสสนาเป็นการกำหนดนามรูป • การหลุดพ้นด้วยความไม่เสื่อมจากองค์คุณนั้น ๆ • ๑

ข้อนี้คืออะไร ข้อนี้ คือ ได้แก่การหลุดพ้นจากความตระหนี่ และความโลภเป็นต้นด้วยการให้ทาน • หลุดพ้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นด้วยศีล • หลุดพ้นจากความเห็นว่า ขันธ์ ๕ เป็นร่างกายของตน ด้วยการพิจารณานามรูป • หลุดพ้นจากการเห็นผิด ด้วยการพิจารณาปัจจัยและสิ่งที่ไม่ใช่ปัจจัย • หลุดพ้นจากความสงสัย ด้วยการข้ามความสงสัยได้ • หลุดพ้นจากการถือว่าเรา ถือว่าของเรา ด้วยการพิจารณาความแตกแยกแห่งรูปธรรม นามธรรม • หลุดพ้นจากความเข้าใจทางผิด ด้วยการรู้ชัดว่าสิ่งใดเป็นหนทางและไม่ใช่อนทาง • หลุดพ้นจากความเห็นว่า สัตว์ตายแล้วขาดสูญ ด้วยการเล็งเห็นความเกิด • หลุดพ้นจากความเห็นว่าโลกยั่งยืน ด้วยการเห็นความเสื่อม • หลุดพ้นจากความเข้าใจว่าไม่มีภัยในสิ่งที่มีภัย ด้วยการเล็งเห็นภัย • หลุดพ้นจากความเข้าใจว่าเป็นของดี ด้วยการเล็งเห็นโทษ • หลุดพ้นจากความเข้าใจว่าไม่เป็นของน่ายินดี ด้วยการเล็งเห็นความเบอหน่าย • หลุดพ้นจากความไม่อยากพ้น ด้วยการเล็งเห็นความอยากพ้น • หลุดพ้นจากความไม่เพิกเฉยด้วยความรู้จักความเพิกเฉย • หลุดพ้นจากปฏิโลมในความตงอับแห่งธรรม และในนิพพานด้วยอนโลม • หลุดพ้นจากความเบื่อนิมิตแห่งสังขาร ด้วยโคตรภู • การหลุดพ้นดังกล่าวแล้วนี้ เรียบกว่าหลุดพ้นด้วยองค์คุณทั้งนั้น ๑ การหลุดพ้นด้วยการข่มไว้ นั้น ได้แก่การหลุดพ้นจากนิวรณ์และวิคก และธรรมที่เป็นข้าศึกแห่งความดีด้วยอำนาจสมาธิ ๑ การหลุดพ้นเด็ดขาดนั้น ได้แก่การหลุดพ้นจากกิเลสได้เด็ดขาดด้วยอริยมรรค ๑ การหลุดพ้นด้วยความสงบนั้น ได้แก่หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหมดไปในขณะทีผลเกิดขึ้น ๑ การหลุดพ้นด้วยการสลัดออกนั้น ได้แก่นิพพาน อันหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง สิ้นคำอธิบายใน คำว่า วิมุตติที่มีอยู่ในพระสูตรว่า คราวนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข เพียงเท่านั้น. เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๒

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทฝ่ายปฏิโลม

เอวมเม สุตํ ๑ เอกํ สมํ ภควา อรุเวลายํ วิหติ นชฺชา เนรณ-
ชรายํ ตีเร โพธิรุกขมูลे ปจมาภิสสมพุทฺโธ ๑ เตน โข ปน สมเยน ภควา
สคฺคตาหํ เอกปฺลลงฺเกน นิสินฺโน โหติ วิมุตฺติสฺสุขํ ปฏิสํเวทิตี.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๒ ว่าด้วย
โพธิสูตรที่ ๒ อันกล่าวด้วยพุทธอุทานที่ ๒ ตามวาระพระบาลี และอรรถกถา
โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนนความในพระสูตรที่ ๒ ว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้สดับมาแล้ว
อย่างนี้ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้แรกตรัสรู้ใหม่ ได้ประ-
ทับอยู่ที่โพธิรุกขมูล ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ในอรุเวลา ๑ ในครั้งนั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ วัน ครั้นสิ้น ๗ วัน
แล้ว พระองค์ก็เสด็จออกจากสมาธินั้น ทรงคำนึงถึงปฏิจจสมุปบาท ในเวลา
มัชฌิมยามแห่งเวลารাত্রี ว่าเป็นอันดีในฝ่ายปฏิโลม คือ ถอยหลังอย่างนั้นว่า
เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนั้นก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป ดังนี้ คือ เพราะ
อวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ
นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึง
ดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหา
ดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัส อุปายาสจึงดับ ความดับแห่ง
กองทุกข์ทั้งสาม ย่อมมีอย่างนั้น ๑ ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความ
อันนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

ขหา แหว ปาตุภวติ ธมมา
 อาตาปีโน ฌายโต พราหมณเสส
 อตสฺส กงฺขา วปยนฺติ สหฺพพา
 ยโต ขยํ ปจฺจยำนํ อเวทึ ฯ

แปลว่า เมื่อโคธธรรมทั้งหลาย ปราภฏแก่พราหมณ์ผู้เฒ่ากิเลส ผู้เพ่งธรรมวิเศษอยู่
 เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะเหตุว่า พราหมณ์
 นั้น ได้รู้จักความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย ดังนี้ สิ้นเนื้อความในพระบาลี อัน
 มีในโพธิสูตรที่ ๒ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ก่อนไป เป็นอรรถกถาว่าด้วยคำอธิบาย ขยายความในพระบาลีที่ว่ามา
 แล้วนั้นว่า ปฏิโลมนั้น ได้แก่ปัจจัยการ มีวิชาเป็นต้น ที่สมเด็จพระศพล
 ได้ตรัสไว้โดยนัยเป็นต้นว่า เพราะอวิชชาดับไป สังขารจึงดับไป ดังนี้ การ
 ที่อวิชชาดับไปด้วยอนุปาทนโรธ คือ ดับแล้วไม่เกิดอีก เรียกว่าปฏิโลม เพราะ
 ไม่ทำหน้าที่ ๆ ควรทำ ฯ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าปฏิโลม เพราะดอยจากความ
 เป็นไป คือ เพราะดอยหลัง ฯ ความเป็นปฏิโลมในที่นี้ ด้วยหมายความว่า
 อย่างอื่น นอกจากที่กล่าวแล้วนั้น ย่อมไม่ถูก เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้ถึง
 จากที่สุด หรือห้ามกลางจำเดิมแต่ค้นไปแล้ว ไม่ตรัสไว้ คือ เพราะพระผู้มี
 พระภาคเจ้า ไม่ตรัสตั้งแต่เบื้องปลาย หรือห้ามกลาง จนกระทั่งถึงเบื้องต้น ฯ
 ก็คำว่า ปฏิโลมนั้น เป็นภาวนุปสงกนิเทศ คือ เป็นคำชนุปสงกลิงค์ให้เห็นว่า
 ปฏิโลม ซึ่งแปลว่า ปฏิโลมนั้น เป็นนุปสงกลิงค์ เหมือนกับในคำว่า วิสม
 จนฺทิมสฺสว ปวิคฺคฺสนฺติ ซึ่งแปลว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์ หมุนไปไม่เสมอ
 ดังนี้เป็นต้น คำว่า เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนั้นก็ไม่มีนั้น คือ เมื่อปัจจัย มีอวิชชา
 เป็นต้นนี้ไม่มี คือ เมื่อละปัจจัย มีอวิชชาเป็นต้นนี้ ด้วยมรรคได้แล้ว ผลก็
 ไม่มี คือ ผลย่อมไม่เป็นไป ฯ คำว่า เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งจึง
 ดับไปนั้น อธิบายว่า เพราะความดับไปแห่งปัจจัย มีอวิชชาเป็นต้นนี้ คือเพราะ
 ความถึงซึ่งความไม่เกิดขึ้น ด้วยมรรคแล้ว ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ จึงดับไป คือ

ไม่เป็นไป ฯ ในที่นี้ควรทราบคำอธิบายว่า ท่านแสดงลักษณะอันเป็นของแน่นอนในภายในว่า เมื่อสิ่งนั้นมีย ชั่วว่าไม่มีหามิได้ เมื่อสิ่งนั้นเกิดขึ้น ชั่วว่าดับไป หามิได้ อันมีในคำว่า เมื่อสิ่งนั้นมีย สิ่งนั้นมีย เมื่อสิ่งนั้นเกิดขึ้น สิ่งนั้นเกิดขึ้น ตั้งนั้นดับ เมื่อสิ่งนั้นไม่มี จะชวามียหามิได้ เมื่อสิ่งนั้นดับไป จะชวาเกิดอยหามิได้นั้น ฯ คำใดนอกจากนี้ ในพระสูตรนี้ ที่ควรอธิบาย คำนั้นขอให้ทราบตามแนวแห่งนัยที่กล่าวไว้ในอรรถกถา แห่งปฐมโพธิสูตรนั้นเกิด

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า เพราะอวิชชาดับไป สังขารจึงดับไป ดังนี้ เป็นต้น เมื่อพระองค์จะทรงแสดงปฏิจสงสมปาท อันเป็นฝ่ายปฏิโลม จึงพระองค์ทรงคำนึงโดยย่อนให้พิสดาร

ในคำเหล่านั้น คำว่า เพราะความดับไปแห่งอวิชชา หมายความว่า เพราะความดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชา ด้วยอริยมรรค ฯ อธิบายว่า เพราะการถอนอวิชชา ด้วยมรรคอันเลิศ คือ ด้วยการละอนุสัยได้อย่างเด็ดขาด ฯ ถ้าว่าละอวิชชาได้ด้วยมรรคชั้นต่ำ ก็ย่อมละได้ด้วยการถอนอย่างเด็ดขาดโดยแท้ แม้ถึงอย่างนั้น ก็ยังละไม่ได้โดยสิ้นเชิง ฯ บุคคลย่อมละอวิชชา ที่เป็นอุปายคามินีได้ด้วยปฐมมรรค คือ โสตาปัตติมรรค ฯ ละอวิชชา ที่เป็นปัจจัยให้เกิดขึ้นในโลกเพียงครั้งเดียวด้วย ในภูมิ อันไม่ใช่ภูมิของพระอริยเจ้าทั้งปวง ด้วยได้โดยมรรคที่ ๒ คือ สกทาคามิมรรคและด้วยมรรคที่ ๓ คือ อนาคามิมรรคตามลำดับ ส่วนอวิชชานอกจากนี้ ละไม่ได้ด้วยสกทาคามิมรรคและอนาคามิมรรค ละได้ด้วยอรหัตมรรคเท่านั้น ฯ คำว่า ความดับไปแห่งสังขาร ได้แก่ความดับ คือ ความไม่เกิดขึ้นแห่งสังขาร ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เพราะความดับไปแห่งสังขาร วิญญานจึงดับไป ดังนี้ เป็นต้น แล้วตรัสว่า ความดับไปแห่งกองทุกข์ทั้งสนั่น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนั้น เพื่อจะแสดงให้เห็นว่า เพราะความดับไปแห่งสังขาร ที่ดับไปแล้วอย่างนั้น วิญญานจึงดับไป เพราะความดับไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย มีวิญญานเป็นต้น นามรูปเป็นต้น จึงดับไป ดังนี้ ฯ คำที่ควรกล่าวในตอนนี้ มีนัยดังที่กล่าวมาแล้วแต่หาหลัง

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงความดับ โดยไม่เหลือแห่งกองทุกข์ทั้งสน แม้ด้วยถ้อยคำว่า เพราะอวิชชาดับไป สังขารจึงดับไป

เพราะสังขารดับไป วิญญาณจึงดับไป ดังนั้นจึงแล ฯ แต่ว่า ถึงอย่างนั้นก็มี
 ธรรมที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยใด ๆ มีอยู่ในฝ่ายอนโลมณโค พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ได้ตรัสว่า สังขารทั้งหลายมีขึ้น เพราะมอวิชาเป็นปัจจัย ดังนั้นเป็นต้น เพื่อจะ
 แสดงเนื่อความอันนั้นโค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะอวิชชาดับไป
 สังขารจึงดับไป เพราะสังขารดับไป วิญญาณจึงดับไป เพราะวิญญาณดับไป
 นามรูปจึงดับไป จนกระทั่งถึงคำว่า ความดับไปแห่งกองทุกข์ทั้งสนนนั้น ย่อมมี
 ด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้ ไว้ในพระสูตรที่ ๒ นี้ เพื่อจะแสดงให้เห็นว่า ธรรมที่
 เกิดขึ้นด้วยปัจจัยนั้น ๆ ย่อมดับไป คือ ย่อมไม่เป็นไป เพราะปัจจัยนั้น ๆ
 ไม่มีอยู่ โดยเหตุที่เป็นของตรงกันข้ามอันนั้น ฯ ไม่ใช่เพื่อจะแสดงความดับ
 ไปแห่งกองทุกข์ อันมีอยู่ในกาลทั้ง ๓ คือ อดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล
 เหมือนกับในฝ่ายอนโลม ฯ บัณฑิตควรทราบเนื่อความ อันแปลกกันนั้นว่า
 เมื่ออริยมรรคภาวนา ที่เป็นอนาคตไม่มี ก็ไม่ควรหมายเอาความดับด้วยอริยมรรค
 ภาวนาแห่งกองทุกข์ที่ควรเกิดขึ้น

คำว่า ทรงทราบเนื่อความอันนั้นแล้ว ดังนี้ หมายความว่า ทรงทราบ
 ความดับแห่งกองทุกข์ มีสังขารเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งความดับ ปัจจัย มี
 อวิชชาเป็นต้น ฯ คำว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ อธิบายว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงทราบเนื่อความตามทักกล่าวแล้วนั้น จึงได้ทรงเปล่งอุทานอันนี้ คือ อุทาน
 ที่แสดงความตรัสรู้แห่งความสนับปัจจัยทั้งหลายมอวิชาเป็นต้น ที่พระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าทรงประกาศไว้ว่า เพราะอวิชชาดับไป สังขารจึงดับไป ดังนี้

ในคำที่เป็นอุทานนั้น มีเนื่อความข้อดังต่อไปนี้ คือ พระผู้มีพระภาค
 เจ้าได้ทรงรณังแห่งตลอดซึ่งความสนไป อันได้แก่ความดับ คือ ความไม่
 เกิดขึ้นแห่งปัจจัย ธรรมทั้งหลาย มอวิชาเป็นต้น เพราะฉะนั้น โพธิปักขิย-
 ธรรมทั้งหลาย หรืออสุสัจธรรมทั้งหลาย จึงปรากฏขึ้นแก่พราหมณ์ผู้เฝ้ากลีส
 ณ์แห่งธรรมวิเศษอยู่ โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้น ความสงสัยอันใดที่เกิดขึ้น เพราะ
 ไม่รณังแห่งตลอดซึ่งความดับปัจจัย ความสงสัยนั้นทั้งสนของพราหมณ์นั้น ย่อม
 ดับไป ฯ คำนอกนี้ เหมือนนัยที่กล่าวมาแล้วแต่หนหลัง จบอรรถกถาแห่ง
 โพธิสูตรที่ ๒ เพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความแห่งบั้งจัย ๑๒ มี
 อวิชาเป็นต้น ซึ่งเรียกว่าปฏิจสงสมปาทนั้น ตามที่มีมาในอรรถกถาแห่งปฐม-
 โพธิสูตรเป็นต้น เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย ตามสมควรแก่
 เวลา คือ คำว่า บั้งจัย ๑๒ อันเรียกว่าปฏิจสงสมปาทนั้น ได้แก่อวิชา
 สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ
 ชาติ กับบั้งจัยพิเศษ คือ ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
 อุปายาส ดังนี้ สิ่งเหล่านั้นล้วนแต่เป็นเหตุผลแห่งกันและกัน ทำให้กันและกัน
 เกิดขึ้นทั้งนั้น ล้วนแต่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลาย
 จงตั้งใจสดับ จับคำแปล และคำอธิบายแห่งคำเหล่านั้นให้ได้ คือ คำว่า อวิชา
 นั้น มีคำแปลและวิเคราะห์อยู่ ๖ ประการ ว่า อวินทีย กายหุจจริตาที่ อวินท-
 ชาติ อวิชา แปลว่า ธรรมชาติใดพบกายหุจจริตเป็นต้น ซึ่งเป็นของไม่ควรพบ
 ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าอวิชา แปลว่า พบสิ่งที่ไม่ควรพบ ๑ ๗ วินทีย กาย-
 หุจจริตาที่ น วินทิตติ อวิชา แปลว่า ธรรมชาติใดไปพบกายหุจจริตเป็นต้น ที่
 เป็นของควรพบ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าอวิชา แปลว่า ไปพบสิ่งที่ควรพบ ๑
 ๘ มุขมานิ อวิปริตสกา อวิทิต กโรตติ อวิชา แปลว่า ธรรมชาติใดทำซึ่ง
 ความไม่วิปริตแห่งธรรมทั้งหลาย ให้แจ่มไม่ได้ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าอวิชา
 แปลว่า ทำให้แจ่มไม่ได้ ๑ ๙ อนตวิหิตเต สัสสเร ภวาทิสฺส สตเต ขวาเป-
 ตติ อวิชา แปลว่า ธรรมชาติใดทำสัตว์ทั้งหลาย ให้เล่นไปในสงสาร อัน
 ไม่มีที่สุด ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าอวิชา แปลว่า ให้เล่นไปไม่มีที่สุด ๑ ๑๐
 อวิชขมานนฺสฺส ขวติ วิชขมานนฺสฺส น ขวตติ อวิชา ธรรมชาติใดเล่นไปในสิ่ง
 ที่ไม่มีอยู่ ไม่เล่นไปในสิ่งที่มีอยู่ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าอวิชา แปลว่า เล่น
 ไปในสิ่งที่ไม่มีอยู่ ไม่เล่นไปในสิ่งที่มีอยู่ ๑ อีกอย่างหนึ่งว่า วิชฺชาเย ปฏิ-
 ปกฺขาติ อวิชา แปลว่า ธรรมชาติใดเป็นข้าศึกแห่งวิชา ธรรมชาตินั้น
 ชื่อว่าอวิชา แปลว่า สิ่งที่ไม่ใช่วิชา ๑ ๑๑ อวิชานนฺ ขอให้ทราบว่า มี
 อยู่ ๔ อย่าง โดยนัยเป็นต้นว่า ทุกฺเข อณฺณํ แปลว่า ความไม่รู้จักทุกข์เป็น

คณ ๑ ผลย่อมมาถึง คือ ย่อมเกิดด้วย ย่อมเป็นไปด้วย เพราะอาศัย คือ
 เพราะไม่พรากกัน ชื่อว่าบังจย แปลว่า ความถึงเพราะอาศัย ๑ อีกอย่าง
 หนึ่งว่า คำว่า บังจย แปลว่า อุปการะ อวิชชาอันด้วย บังจยนั้นด้วย ชื่อว่า
 อวิชชาบังจย ๑ จากอวิชชาบังจยนั้น สงฺขโรนัตติ สงฺขารา สิ่งใดตกแต่ง
 สิ่งนั้นชื่อว่าสังขาร ได้แก่เจตนา คือ ความคิดที่เป็นกุศล และอกุศลทาง
 โลภย์ ๑ สังขารอันมีอยู่ ๓ อย่าง คือ ปุณฺณภิกสังขาร อันได้แก่บุญ ๑ อุปุณ-
 ญภิกสังขาร อันได้แก่บาป ๑ อนเนญสาภิกสังขาร อันได้แก่สมบัติ ๑ ๑ วิชา-
 นาคติ วิญญาน ธรรมชาติโดยย่อมีรสก ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าวิญญาน ๑
 วิญญานนั้น มี ๓๒ อย่าง ตามที่เป็นโลกียวิปากวิญญาน คือ ความรู้สึกที่เป็น
 โลภียวิปาก ได้แก่ผลโลกียกิจ ๑ นมตติ นาม ธรรมชาติโดยย่อมีน้อมไป
 ธรรมชาตินั้น ชื่อว่านาม ได้แก่ขันธทั้ง ๓ มีเวทนาขันธเป็นต้น ๑ รูปปตติ
 รูป ธรรมชาติโดยย่อมีสนไป ธรรมชาตินั้น ชื่อว่ารูป ได้แก่ภูตรูป คือ ธาตุ ๔
 และอุปาทาหารูป คือ รูปที่อาศัยอยู่ในธาตุ ๔ มีจักขุเป็นต้น ๑ อายตติ อาย-
 ตณฺจ สสารทุกข นยตติ อายตน์ ธรรมชาติโดยย่อมีสต่อ คือ ยื่อนำไปซึ่ง
 สสารทุกขที่สต่อ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าอายตนะ ๑ ผสฺตติ ผสฺโส สิ่งใด
 ยื่อนถูกต้อง สิ่งนั้นชื่อว่าผัสสะ ๑ เวทียตติ เวทนา สิ่งใดเสวยอารมณ์ สิ่งนั้น
 ชื่อว่าเวทนา ๑ คําทง ๒ คือ ผัสสะกับเวทนาน มี ๖ อย่าง ด้วยเวทนาแห่ง
 ทวาร มี ๓๖ อย่าง ด้วยสามารถแห่งวิปาก ๑ ปริตสฺตติ ตณฺหา ธรรมชาติโดย
 คณรณ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าตณฺหา ๑ ตณฺหานั้น ว่าโดยย่อมีอยู่ ๓ อย่าง มี
 กามตณฺหาเป็นต้น ว่าโดยพิสดารมีอยู่ ๑๑๘ ๑ อุปาทียตติ อุปาทาน สิ่งใด
 อันบุคคลถือเอา สิ่งนั้น ชื่อว่าอุปาทาน ๑ อุปาทานนั้น มี ๔ อย่าง มีกามุปา-
 ทานเป็นต้น ๑ ภวติ ภวิสสฺสติ จาติ ภโว สิ่งใดมีอยู่ด้วย จักมีอยู่ด้วย สิ่ง
 นั้นชื่อว่าภพ ๑ ภพนฺน มี ๒ อย่าง คือ กรรมภพ ๑ อุปัตตติภพ ๑ ๑
 ชนฺน ชาติ ความเกิด ชื่อว่าชาติ ๑ ชีรณฺ ชรา ความย่อยยับไป ชื่อว่า
 ชรา ๑ มรณฺติ เณนาติ มรณฺ สัตว์โลกทั้งหลายตายด้วยสิ่งใด สิ่งนั้นชื่อว่า
 มรณะ ๑ โสจณฺ โสโก ความเศร้าใจ ชื่อว่าโสกะ ๑ ปริเทวนฺ ปริเทโว
 ความบ่นเพ้อในเวลาใดทุกข์ ชื่อว่าปริเทวะ ๑ ทุกฺขชยตติ ทุกฺข สิ่งใดทนได้

ยาก สิ่งนั้นชื่อว่าทุกข์ ฯ อุปปทญฺจิตฺวเสน เทวชา ชนตฺติ วา ทุกฺขํ อิก
 อย่างหนึ่ง สัตว์โลกย่อมขุดโดยส่วนสอง ด้วยสามารถแห่งความเกิด และความ
 ตงอຍ် ชื่อว่าทุกข์ ตามวิเคราะหฺนํ คำว่า ทุกฺขํ แปลว่า ขุด ๒ อย่าง คือ
 การเกิด ก็เป็นการขุดอย่างหนึ่ง การตงอຍ် ก็เป็นการขุดอย่างหนึ่ง ฯ ทุมม-
 นสฺส ภาโว โทมนสฺส ความเป็นแห่งความไม่จิตใจ ชื่อว่าโทมนสฺส ฯ ภูโส
 อายาโส อุปายาโส ความคับใจอย่างแรงกล้า ชื่อว่าอุปายาส ฯ สมภวนตฺติ
 นิพฺพตฺตํ ธรรมชาติเหล่าใดเกิดขึ้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าเกิดขึ้น ฯ สิ่ง
 เกิดขึ้นนั้น ไม่ใช่แต่โสภณอย่างเดียวเท่านั้น ควรประกอบเนื่อความแห่งบพฺวา
 สมภวนตฺติ ซึ่งแปลว่า เกิดขึ้นด้วยบพฺทังปวงโดยแท้ ฯ ก็ท่านแสดงความ
 เกิดขึ้น และความกำหนดแห่งปัจจัยไว้ว่า สังขารทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นจากปัจจัย
 คืออวิชชา ด้วยประการอย่างนี้ ฯ ในบพฺทังปวงก็เหมือนกันนํ

ในปัจจัย ๑๒ อย่าง คือ อวิชชา สังขาร วิญญฺญาณ นามรูป สฬายตนะ
 ผัสสะ เวทนา ตณฺหา อุปาทาน ภพชาติ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้
 ทรงประกาศไว้ ในปฐมโพธิสุตตามทแสดงมาแล้ว ตั้งแต่กถาที่ ๑ ถึงกถาที่
 ที่ ๖ นี้ มีลักษณะ คือการกำหนด มีรส คือ หน้าที่ มีปัจจัยฐาน คือการปรากฏ
 มีปัจจัยฐาน คือการตงอຍ် ดังต่อไปนี้ คือ อวิชชา มีความไม่รู้เป็นลักษณะ มี
 ความหลงลืมเป็นรส มีความปกปิดเป็นปัจจัยฐาน มีอาสวะเป็นเหตุ ฯ สังขาร
 หงหลาย มีการแตกเป็นลักษณะ มีการประมวลมาเป็นรส มีการจัดแจงเป็น
 ปัจจัยฐาน มีอวิชชาเป็นเหตุ ฯ วิญญฺญาณ มีการรู้สึกเป็นลักษณะ มีการ
 ถึงก่อนเป็นรส มีการสับต่อเป็นปัจจัยฐาน มีสังขารเป็นเหตุ อีกอย่างหนึ่ง มี
 อารมณฺแห่งวัตถุเป็นเหตุ นาม มีการน้อมไปเป็นลักษณะ มีการประจวบเป็น
 รส มีการไม่แยกกันเป็นปัจจัยฐาน มีวิญญฺญาณเป็นเหตุ ฯ รูป มีความสั่นไป
 เป็นลักษณะ มีความไม่มอรรณเป็นรส มีความประจวบเป็นปัจจัยฐาน มีวิญญฺญาณ
 เป็นเหตุ สฬายตนะ มีการต่อเนื่องเป็นลักษณะ มีการเห็นเป็นต้นเป็นรส มีความ
 เป็นแห่งวัตถุและทวาร เป็นปัจจัยฐาน มีนามรูปเป็นเหตุ ฯ ผัสสะ มีการถูก
 ต้องเป็นลักษณะ มีการกระทบกระทั่งเป็นรส มีการพร้อมกันเป็นปัจจัยฐาน มี

สหายคนจะเป็นเหตุ ๑ เวทนา มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ มีการประจวบกับรส
 ที่เป็นวิสัยเป็นรส มีสุขทุกข์เป็นปัจจัยปฏิฐาน มีผัสสะเป็นเหตุ ๑ คันทา มีการ
 เป็นเหตุเป็นลักษณะ มีการเพิกเฉยเป็นนัยเป็นรส มีการไม่รู้จักเบื่อเป็นปัจจัยปฏิฐาน
 มีเวทนาเป็นเหตุ ๑ อุปาทาน มีการถือเป็นลักษณะ มีการไม่ปล่อยเป็นรส มีความ
 เห็นอันมั่นอยู่ในคันทาเป็นปัจจัยปฏิฐาน มีคันทาเป็นเหตุ ๑ ภพ มีกรรม และ
 ผลของกรรมเป็นลักษณะ มีความเกิดขึ้นเป็นรส มีกสล อกสล และอัพยาทุกตเป็น
 ปัจจัยปฏิฐาน มีอุปาทานเป็นเหตุ ๑ ชาติ มีความเกิดครั้งแรกในภพนั้น ๆ เป็น
 ลักษณะ มีการออกไปเป็นรส มีการเกิดจากภพก่อนขึ้นมาในภพเป็นปัจจัยปฏิฐาน
 มีทุกข์ต่าง ๆ เป็นเหตุ ๑ ชรา มีความแก่แห่งจันทรเป็นลักษณะ มีการนำเข้าไป
 ใกล้มรณะเป็นรส มีความหมดไปแห่งความหนุ่มสาวเป็นปัจจัยปฏิฐาน ๑ มรณะ
 มีความเคลื่อนไปเป็นลักษณะ มีความพลัดพรากเป็นรส มีความปราศจากคติเป็น
 ปัจจัยปฏิฐาน ๑ ความโศก มีความตรอมใจเป็นลักษณะ มีความไม่เพ่งแห่งใจ
 เป็นรส มีความแห่งใจถึงสิ่งนั้น ๆ เป็นปัจจัยปฏิฐาน ๑ ปริเทวะ มีการ
 บ่นเพื่อเป็นลักษณะ มีการชัดไปซึ่งคนและโทษเป็นรส มีความคิดหม่นเวียนเป็น
 ปัจจัยปฏิฐาน ๑ ทุกขมีการบั่นคั่นกายเป็นลักษณะ มีการฉุดคร่ามาซึ่งความไม่มี
 กำลังแห่งกาย และความโหม่นสเป็นรส มีความลำบากกายเป็นปัจจัยปฏิฐาน ๑
 โหม่นส มีการบั่นคั่นใจเป็นลักษณะ มีการกระทบใจเป็นรส มีการลำบากใจเป็น
 ปัจจัยปฏิฐาน ๑ อุปายาส มีการเร้าร้อนใจเป็นลักษณะ มีการถอนใจเป็นรส
 มีการพิจารณาอารมณ์เป็นปัจจัยปฏิฐาน ๑ บังคับทั้งหลาย มีวิชชาเป็นต้น
 ควรทราบโดยลักษณะเป็นต้นอย่างนี้ ๑ เนื้อความที่ว่ามาแล้วนั้น เป็นเนื้อความ
 ย่อ ๆ ส่วนเนื้อความพิสดาร มีอยู่ในอรรถกถาแห่งคัมภีร์วิภังค ชื่อว่า
 สัมโมหวิโนทน์มีความประสงค์การวินิจฉัย พร้อมด้วยอาการทั้งปวง ควรถือ
 เอาจากคัมภีร์สัมโมหวิโนทน์โน้นเกิด

คำว่า เอว เป็นคำขณนัยที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ไว้ ๑ ท่านแสดงให้เห็นว่า
 สัตว์โลกที่เกิดขึ้น ล้วนแต่เกิดมาด้วยเหตุ มีวิชชาเป็นต้นทั้งนั้น ไม่ใช่เกิด
 มาด้วยพระอิศวร หรือพระเป็นเจ้านิรมิตขึ้นเป็นต้น ไว้ด้วยคำว่า ความเกิดขึ้น
 แห่งกองทุกข์ทั้งสน ข้อมมอย่างนี้

คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบแน่อนความอันแล้ว จึงทรงเปล่ง
อุทานนั้น อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบเรื่องเหตุอันให้เกิดทุกข์ทั้งสัน
ด้วยประการอย่างนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทาน คือ สังกตังขณด้วยญาณ อัน
ประกอบด้วยโสมนัส ในเวลานั้นว่า เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปราภฏแก่พราหมณ์
ผู้เผากิเลส ผู้พิจารณาธรรมอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยของพราหมณ์ทั้งปวงนั้น ย่อม
ล่วงกลับไป เพราะพราหมณ์นั้น รู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลายแล้ว ดังนี้

คำว่า เมื่อใด คือ ในเวลาใด อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ในเวลาที่ได้รับกับ
มาร ได้ชัยชนะแล้ว ฯ คำว่า ปราภฏขึ้น ได้แก่เกิดขึ้น ฯ คำว่า ธรรม
ทั้งหลาย ได้แก่โพธิปักขิยธรรม อันทำให้การรุตลอดปัจจัยการ ฝ่ายอนโลม
สำเร็จ ฯ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ปราภฏ ได้แก่แจ่มแจ้งขึ้นด้วยการตรัสรู้ ฯ
คำว่า ธรรมทั้งหลาย ได้แก่อริยสัจธรรม ๔ ประการ ฯ คำว่า ความเพียร เรียกว่า
เครื่องเผากิเลส เพราะเป็นของทำกิเลสให้เร่าร้อน ฯ คำว่า ผู้ทำให้กิเลส
เร่าร้อน ได้แก่ผู้มีความเพียรชอบ ฯ คำว่า ผู้เพ่งอยู่ ได้แก่ผู้พิจารณาธรรม
ด้วยการพิจารณาอารมณ์ และการพิจารณาลักษณะ ฯ คำว่า พราหมณ์ ได้
แก่ผู้ละบาปแล้ว คือ ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว ฯ คำว่า เมื่อนั้นความสงสัย
ทั้งสันของพราหมณ์นั้น ย่อมล่วงกลับไป คือ เมื่อนั้นความสงสัยโดยนัยเป็นต้น
ว่า ใครถูกต้องกิต ความสงสัยว่า ขรา มรณะ ได้แก่สิ่งใดกิต ความสงสัย
ทั้ง ๑๖ อย่าง มีความสงสัยว่า เราได้เกิดแล้วในอดีตหรือไม่เป็นต้นกิต ก็ย่อม
ล่วงกลับไป คือปราศจากไป ดับไป ฯ เพราะเหตุว่า พราหมณ์นั้นรู้แจ้งแทง
ตลอดซึ่งธรรม คือ กองทุกข์ทั้งสัน มีสังขารเป็นต้น พร้อมกับด้วยเหตุ มี
อวิชชาเป็นต้น

มีคำปุจฉาว่า โพธิปักขิยธรรมกิต จตุสัจจธรรมกิต ปราภฏแก่พราหมณ์
นั้นในเวลาใด ฯ มีคำวิสัชนาว่า ในเวลาเกิดวิปัสสนา และมรรคญาณ ฯ
ธรรมทั้งหลาย มีสติเป็นต้น อันประกอบด้วยวิปัสสนาญาณกิต วิปัสสนาญาณกิต
เพื่อละความใส่ใจต่ออารมณ์ต่าง ๆ มีอารมณ์ที่สวयงามเป็นต้น เพียงชั่วคราในวิสัย
ของตนตามสมควร ย่อมเกิดขึ้นต่างแผนกัน ด้วยสามารถแห่งวิปัสสนา มีการ
พิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์เป็นต้น อันนั้นว่าในส่วนวิปัสสนาญาณ ฯ ส่วน

ในขณะมรรคเกิดขึ้นนั้น ธรรมทั้งหลาย มีสติเป็นต้นนั้น เมื่อแน่วจนีพพานเป็น
 อารมณ์ แล้วละสังขารแบบข้าศึกได้เด็ดขาด เกิดขึ้นสักครั้งหนึ่ง ด้วยสามารถการ
 แหงตลอด ความไม่ลุ่มาเลงในอริยสังขัง ๔ ๑ ความปรากฏ ซึ่งได้แก่ความ
 เกิดขึ้นแห่งโพธิปักขิยธรรม ย่อมมีอย่างนี้ ๑ ส่วนความปรากฏแห่งอริยสัง-
 ฆธรรม ด้วยสามารถแห่งการกระทำ ให้เป็นอารมณ์แห่งวิปัสสนา ในขณะเห็น
 โลภียธรรมแจ่มแจ้งก็ดี ด้วยสามารถแห่งการตรัสรู้อารมณ์แห่งนิโรธสัง ใน
 ขณะมรรคเกิดขึ้นก็ดี ด้วยสามารถแห่งการน้อมใจไปสู่โลกุตตรธรรมก็ดี ด้วย
 สามารถแห่งการรู้จักแห่งอริยสังขังสมกต ผู้มีบุญญาภิศวรทราว่า มีอยู่ใน
 คำว่า ธรรมทั้งหลายย่อมปรากฏขึ้น ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานขึ้น ด้วยการที่พระองค์ตรัสซึ่งบอจยา-
 การ ๑๒ ได้แจ่มแจ้ง โดยการเล็งเห็นซึ่งธรรมทั้งปวง ด้วยประการอย่างนี้ เป็น
 อันได้ใจความว่า อุทาน ที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้น ในทุติยโพธิสูตรนี้ เพราะ
 พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นธรรมทั้งปวง ได้แจ่มแจ้งแล้ว เกิดโสมนัสแรงกล้าขึ้น
 ถึงกับเปล่งพระวาจาออกมาว่า ยทา หเว เป็นต้น ซึ่งมีคำแปลดังทยกขึ้น
 แปลและอธิบายไว้แล้วนั้น เป็นอันสันเนอความในทุติยโพธิสูตร ที่กล่าวถึง
 ปฐมพุทธอุทานแต่เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฐ์ที่ ๓

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาททั้งฝ่ายอนุโลมและปฏิโลม

เอวมเม สุตํ ๑ เอกํ สมยํ ภควา อรุเวลาขัณโณ วิหริตฺวา เนรมุชราช
 คิเร โพธิรุกขมูลे ปจฺมาภิสมฺพุทฺโธ ๑ เตन โข ปน สมฺเขน ภควา สตฺตทาหิ
 เอกปถลงฺเกน นิสินฺโน โหติ วิมุตฺติสฺสขํ ปฏิสํเวติ ๑ อถ โข ภควา ตสฺส
 สตฺตทาหสฺสาคิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธชุตาน กัณฑ์ที่ ๓ ว่าด้วย
โพธิสูตรที่ ๓ อันกล่าวด้วยพระพุทธชุตานที่ ๓ ที่ ๔ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี
และอรรถกถา เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชน
ทั้งหลาย โดยสมควรแก่การสดับฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้ว ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอาณนท
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ที่โพธิรุกขมุลริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ในอรเวลาประเทศ ฯ ในครั้งนั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ผู้พิเศษกว่าสรรพสัตว์ทั้งปวง ได้ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุขอยู่ในที่
นั้นจนล่วงไปได้ ๗ วัน ฯ ครั้นล่วง ๗ วันนั้นแล้ว พระองค์จึงเสด็จออกจาก
สมาธิ นั้น แล้วทรงดำเนินถึงปฏิจสงสมุปบาทในปัจฉิมยามแห่งราตรี โดยอนุโลม
ปฏิโลมว่า เมื่อสังนมมอยสังนกมมอย เมื่อสังนโมมสังนกโมม เมื่อสังนคัมโปสังน
กคัมโป คือ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ
วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสพายตนะ สพายตนะ
เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิด
ตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็น
ปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
อุปายาส เป็นอันว่า ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสนั่นนั้น ข้อมุมขึ้นด้วยอาการอย่าง
นี้ ฯ อันนี้เป็นฝ่ายอนุโลม คือ เป็นฝ่ายเกิด ฯ ส่วนฝ่ายปฏิโลม คือ ฝ่าย
ดับนั้นว่า เพราะความดับไปด้วยวิราคธรรมโดยไม่เหลือแห่งอวิชชา คือ เพราะ
อวิชชาดับไปสิ้นด้วยอริยมรรค สังขารจึงดับไป เพราะสังขารดับไป วิญญาณจึง
ดับไป เพราะวิญญาณดับไป นามรูปจึงดับไป เพราะนามรูปดับไป สพายตนะ
จึงดับไป เพราะสพายตนะดับไป ผัสสะจึงดับไป เพราะผัสสะดับไป เวทนาจึง
ดับไป เพราะเวทนาดับไป ตัณหาจึงดับไป เพราะตัณหาดับไป อุปาทานจึงดับ
ไป เพราะอุปาทานดับไป ภพจึงดับไป เพราะภพดับไป ชาติจึงดับไป เพราะ
ชาติดับไป ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส จึงดับไป เป็นอัน

ว่ากองทุกข์ทั้งสนั่นย่อมดับไปด้วยอาการอย่างนี้ ๆ ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความอันนั้นแล้วจึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

ขทา เว ปาตุ ภวนติ ชมมา
 อาคาปีโน ฌายโต พราหมณสส
 วิรูปยํ ตัญจติ มารเสนํ
 สรีโฆว โสภาสยมนตลิกขํ ฯ

แปลว่า เมื่อโคจรธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้เผือกเลิศ ผู้เพ่งอยู่ซึ่งธรรมวิเศษ เมื่อนั้นพราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนามารนั้นได้ เหมือนกับพระอาทิตย์อันอุทัยขึ้นมาในอากาศกำจัดกองมืด ให้สว่างไปฉะนั้น ดังนี้ สันเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า อนุโลมปฏิโลมนั้น แยกออกเป็น ๒ คำ คือ อนุโลม • ปฏิโลม • ๆ อธิบายว่า ด้วยสามารถแห่งอนุโลม และปฏิโลม ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น ๆ มีคำปุจฉาเข้ามาว่า ความเป็นไปแห่งการค้ำนึ่งถึงปฏิจогสมุปบาทธรรมโดยอนุโลม และปฏิโลมนั้น เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรที่ • ที่ ๒ เบื้องต้นแล้วมิใช่หรือ เหตุไรในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงถึงความเป็นไปแห่งการค้ำนึ่ง ด้วยอนุโลม และปฏิโลมอีก ๆ มีคำวิสัชนาว่า . เพราะเหตุว่า การค้ำนึ่งได้เป็นไปในปฏิจогสมุปบาทธรรมนั้น ถึง ๒ ครั้ง ด้วยสามารถแห่งอนุโลม และปฏิโลมทั้งสองนั้น ๆ ก็การค้ำนึ่งเป็นไปด้วยอนุโลมปฏิโลมทั้ง ๒ นั้นอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่อาจให้การค้ำนึ่งถึงปฏิจогสมุปบาทธรรมอันเป็นอนุโลม และปฏิโลมเป็นไปได้พร้อมกัน ๆ มีคำวิสัชนาว่า ข้อนั้นไม่ควรเห็นอย่างนั้น ควรเห็นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำการค้ำนึ่งทั้ง ๒ คราวนั้น ให้รวมเป็นคราวเดียวกันโดยแท้ ๆ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงค้ำนึ่งถึงปฏิจогสมุปบาทธรรม ด้วยสามารถแห่งอนุโลมในครั้งที่ • แล้วทรงเปล่งอุทานครั้งที่ • ขึ้นตามสมควรแก่การค้ำนึ่งนั้น ๆ ทรงค้ำนึ่งถึงปฏิจогสมุปบาทด้วยสามารถแห่งปฏิโลมในครั้งที่ ๒ แล้วทรงเปล่งอุทานที่ ๒ ขึ้นตาม

สมควรแก่การคำนึงนั้น ๑ ส่วนในครั้งที่ ๓ พระองค์ทรงคำนึงถึงปัจจัยสมุปบาท เป็นอนุโลมและปฏิโลม คือ ทรงคำนึงเป็นอนุโลมก่อนแล้ว ทรงคำนึงเป็นปฏิโลม ในภายหลัง ๑ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวไว้ว่า อนุโลมปฏิโลมนั้นแจกเป็น ๒ คำ คือ เป็นอนุโลมคำหนึ่ง เป็นปฏิโลมคำหนึ่ง ได้แก่การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง คำนึงปัจจัยสมุปบาทธรรม ทั้งในฝ่ายอนุโลมและปฏิโลมดังที่แสดงมาแล้วนั้น ๑ ท่านประกาศให้เห็นว่า การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคำนึงถึงปัจจัยสมุปบาท- ธรรมนั้น เป็นของมีกำลังคล่องแคล่วและเป็นของชำนาญด้วย คำว่า อนุโลม ปฏิโลมดังนี้ ๑ ก็ในคำว่าอนุโลมปฏิโลมนั้น ควรทราบการจำแนกบทด้วยสามารถ แห่งส่วนเบื้องต้น ที่เป็นไปว่า เรารู้จักคำนึงในฝ่ายอนุโลม ๑ เรารู้จักคำนึงในฝ่าย ปฏิโลม ๑ เรารู้จักคำนึงทั้งฝ่ายอนุโลมและปฏิโลม ๑ ดังนี้

ในคำเหล่านั้น มีคำแก้ไขดังต่อไปนี้ คือ คำว่า อวิชชา เขตว นั้น แยก เป็น ๓ คำ คือ อวิชชา คำ ๑ ตู คำ ๑ เอว คำ ๑ แปลว่า ก็ความดับนั้นย่อม มีเพราะความดับอวิชชา ๑ คำว่า เพราะความดับด้วยวิราคะโดยไม่เหลือ ได้แก่เพราะความดับโดยไม่เหลือด้วยมรรค อันได้แก่วิราคะ ๑ อธิบายว่า การละ คือการไม่เกิดแห่งสน ย่อมมีด้วยมรรคอันเลิศ ๑ คำว่า ความดับสังขาร ได้แก่ความดับ คือ ความไม่เกิดทั้งสามแห่งสังขารทั้งปวง ๑ ก็สังขารบางอย่าง ย่อมดับไปด้วยมรรคทั้ง ๓ เบื้องต่ำ บางอย่างย่อมไม่ดับไป คือ ยังมีอวิชชาเหลือ อยู่ ๑ ก็ความดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชา นั้น ย่อมมีด้วยมรรคอันเลิศ เมื่อ อวิชชาดับแล้ว ไม่ว่าสังขารอันใดอันหนึ่ง ที่จะไม่ดับไปนั้น ย่อมไม่มี

คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนอความอันนั้นแล้ว คือ พระผู้มีพระ ภาคเจ้า ทรงทราบว่าความเกิดและความดับแห่งกองทุกข์ มีสังขารเป็นต้น ด้วย สามารถแห่งปัจจัยมีอวิชชาเป็นต้น ย่อมมีขึ้น เพราะความเกิดและความดับแห่ง ปัจจัยทั้งหลายมีอวิชชาเป็นต้นได้โดยประการทั้งปวง ๑ คำว่า ทรงเปล่งอุทาน ขึ้นนั้น อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้อย่างแจ่มแจ้งเนอความ อันได้แก่ความเกิด และ ความดับแห่งกองทุกข์ด้วยมรรคอันใด ด้วยสามารถแห่งจิต และกิริยาแห่ง อารมณ์ แล้วทรงเปล่งอุทานซึ่งแสดงถึงอานภาพแห่งอริยมรรคนั้นขึ้น

ในคำเหล่านั้น มีเนอความย่อต่อไปนี้ว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่ พราหมณ์ผู้เฝ้ากิเลส ผู้เพ่งธรรมวิเศษอยู่ คือ เมื่อใดจิตตัสัจจธรรมทั้งหลายปรากฏ

แก่อริยมรรคใดด้วยโพธิปักขิยธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นเหล่านั้น เมื่อวัน พราหมณ์
นั้น ก็กำจัดมารพร้อมทั้งเสนาได้ด้วยอริยมรรคนั้น คำว่า กำจัดมารพร้อมทั้งเสนา
นั้น ได้แก่อำจัดเสนามารที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยนัยเป็นต้นว่า กามา เต
ปจมา เสนา แปลว่า กามารมณ์ทั้งหลายเป็นเสนามารจำพวกที่ ๑ ดังนี้ ๑ การ
ที่พราหมณ์นั้น กำจัดเสนามารนั้นได้มื่อปมาอย่างไร มื่อปมาเหมือนพระอาทิตย์ขึ้น
อันอภัยขึ้นมาบนอากาศ แล้วทำให้โลกสว่างฉะนั้น กล่าวคือ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น
มากทำให้คืนฟ้าอากาศสว่างด้วยรัศมีของดวงตะวันใด จักเสวพราหมณ์นั้น เมื่อรู้
แจ้งแห่งตลอดสังขธรรมทั้งหลายด้วยอริยมรรคนั้น ก็ชื่อว่ากำจัดเสนามารได้ฉะนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานที่ ๓ อันแสดงอานุภาพแห่งอริยมรรค
ในเวลาทีพระองค์ทรงพิจารณาปัจจุการครั้งที่ ๑ และทรงทราบความสิ้นไปแห่ง
ปัจจุการครั้งที่ ๒ ทรงสำเร็จมรรคอันเลิศในครั้งที่ ๓ ๑ มีคำถามว่า ราตรที่ทรงเปล่ง
อุทานนั้นได้แก่ราตรีไหน มีคำแก้ไขว่า ได้แก่ราตรีที่ ๑ นับแต่ตรัสแล้วไป ๑
คือ ในตอนปฐมยามแห่งราตรวิสาขปุณณมีเดือน ๖ เพี้ยนนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทรงสำเร็จบุพเพนิวาสญาณ เวลาอย่างเช้ามืดยาม ได้สำเร็จทพพักษญาณ
เวลาอย่างเช้ามืดยาม ได้ทรงหยั่งพระญาณลงไปในปฏิจอสุมุบาท แล้วทรง
พิจารณาสังขารทั้งหลายในภูมิ ๓ โดยนัยต่าง ๆ จึงได้ตรัสพระสัมมาสัมโพธิญาณ
พร้อมกันเวลาอรุณตงขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทับอยู่ที่โพธิรุกขมุลอย์ตลอด
๑ วัน ในวันที่ ๑ ได้ทรงพิจารณาปฏิจอสุมุบาท แล้วทรงเปล่งอุทานขึ้นตาม
ลำดับยามแห่งราตรี

ในอรรถกถาแห่งขันธกะกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคำนึงถึงปฏิจ-
อสุมุบาทด้วยสามารถพิจารณาปัจจุการ แล้วทรงเปล่งอุทานที่ ๑ ขึ้น ใน
ปฐมยาม ทรงคำนึงถึงปฏิจอสุมุบาทด้วยสามารถแห่งการพิจารณานิพพาน แล้ว
ทรงเปล่งอุทานที่ ๒ ขึ้นในเวลาเช้ามืดยาม ทรงคำนึงถึงปฏิจอสุมุบาทด้วย
สามารถแห่งการพิจารณามรรค แล้วทรงเปล่งอุทานที่ ๓ ขึ้น ในเวลาเช้ามืดยาม
ดังนี้ คำนับเป็นอันไม่ผิด

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาธรรม ในลำดับแห่งวันทั้ง ๑ อีก ๖ คราว
คราวละ ๑ วัน ยก ๑ วัน ที่ได้ประทับอยู่ในเรือนแก้วนั้นเสีย ๑ คือใน ๑ วัน

ที่ประทับอยู่ในเรือนแก้วนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นได้ทรงพิจารณาพระอภิธรรม
อย่างเดียวเท่านั้น จมอรรถกถาแห่งโพธิสูตรที่ ๓ เพียงเท่านั้น

ก่อนไป จะได้รวบรวมเนื้อความในอุทาน ซึ่งมีอยู่ในโพธิสูตรที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓
มาไว้ในที่แห่งเดียวกัน เพื่อให้ผู้ฟังทั้งหลายจับใจความได้โดยง่าย กล่าวคือ
อุทานในโพธิสูตรที่ ๑ ว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้เผือกใส ผู้
เพ่งธรรมวิเศษอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะ
พราหมณ์นั้นรู้จักธรรมพร้อมทั้งเหตุ ฯ อุทานในโพธิสูตรที่ ๒ ว่า เมื่อใดธรรม
ทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ผู้เผือกใส ผู้เพ่งธรรมวิเศษอยู่ เมื่อนั้นความสงสัย
ทั้งสิบของพราหมณ์นั้นย่อมหมดไป เพราะพราหมณ์นั้น ได้รู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัย
ทั้งหลาย ฯ อุทานในโพธิสูตรที่ ๓ ว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้
เผือกใส ผู้เพ่งธรรมวิเศษอยู่ เมื่อนั้นพราหมณ์นั้น ย่อมกำจัดเสนามารเสียได้
เหมือนกับพระอาทิตย์ทำอากาศให้สว่างฉะนั้น ฯ อุทานทั้ง ๓ นั้น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าได้ทรงเปล่งขึ้นในราตรเดียวกัน คือ ในราตรที่ ๑ นับแต่วันตรัสแล้วไป ฯ
คำว่า ธรรมทั้งหลาย ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม คือ ธรรมที่เป็นฝ่ายให้ตรัสรู้ หรือได้
แก่อุตสัจธรรม คือ อริยสัจ ๔ คำว่า พราหมณ์ผู้เผือกใส ผู้เพ่งธรรมวิเศษอยู่
นั้น ได้แก่ ฌานาสวพราหมณ์ คือ พระอรหันต์ ละกิเลสบาปกรรมทั้งปวงแล้ว ฯ
คำว่า ความสงสัยทั้งปวงนั้น ได้แก่ ความสงสัยในเรื่องเหตุผลทั้งสิบ ฯ คำว่า รู้
จักธรรมพร้อมทั้งเหตุ นั้น ได้แก่ รู้จักสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย ฯ คำว่า รู้จักความ
สิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลายนั้น ได้แก่ รู้จักความสิ้นไปแห่งปัจจัยมีอวิชชาเป็นต้น ฯ
คำว่า เเสนามารนั้น ได้แก่ กิเลสทั้งปวง ที่จะทำให้จมอยู่ในห้วงมหรณเพภพสงสาร
มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น เป็นประธาน สนใจความในอุทานทั้ง ๓ เพียงเท่านั้น

ก็แลในพระพทขอทานกัณฑ์ เห็นว่าควรยกเอาคำอธิบายปัจจัย ๑๒ ซึ่ง
ได้แสดงไว้ในกัณฑ์ ๒ นั้นมาแสดงซ้ำอีก เพราะเป็นของยากที่จะได้สดับฟัง
ทั้งยากที่จะเข้าใจได้แจ่มแจ้ง โดยเหตุนี้ จึงได้แสดงซ้ำอีก คือ ปัจจัย ๑๒ ประการ
มีอวิชชาเป็นต้นนั้น มีวิเคราะห์และคำอธิบายดังต่อไปนี้ กล่าวคือ คำว่า
อวิชชา นั้น มีวิเคราะห์อยู่ ๖ อย่างว่า อวินิทัย กายหุจจริตาที อวินิหิตติ อวิชชา

แปลว่า ธรรมชาติโคพบกายหจรีตเป็นต้น ซึ่งเป็นของไม่ควรพบ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า
 อวิชชา แปลว่า พบสิ่งที่ไม่ควรพบ • ๑ วิญญู กายสจรีตาทิ น วิญญูตติ
 อวิชชา แปลว่า ธรรมชาติโคไม่พบกายสจรีตเป็นต้น ที่เป็นของควรพบ ธรรม
 ชาตินั้นชื่อว่า อวิชชา แปลว่า ไม่พบสิ่งไม่ควรพบ • ๑ ชมนัน อวิปริตสภาวะ อวิหิต
 กโรคคิ อวิชชา แปลว่า ธรรมชาติโคทำซึ่งความไม่ปริตแห่งธรรมทั้งหลาย ให้
 แจ่มไม่ได้ ธรรมชาตินั้นชื่อว่าอวิชชา แปลว่า ทำให้แจ่มไม่ได้ • ๑ อนตวิริเต
 สัสสเว ภวาทิสฺส สคเต ขวาเปตติ อวิชชา แปลว่า ธรรมชาติโคทำสัตว์ทั้งหลาย
 ให้แล่นไปในสงสารอันไม่มีที่สุด ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวิชชา แปลว่า ให้แล่นไป
 ไม่มีที่สุด • ๑ อวิชชมานะสฺ ชาติ วิชชมานะสฺ น ขวตติ อวิชชา ธรรมชาติ
 โคแล่นไปในสิ่งที่ไม่มียอ ไม่แล่นไปในสิ่งที่มีมียอ ธรรมชาตินั้นว่า อวิชชา
 แปลว่า แล่นไปในสิ่งที่ไม่มียอ ไม่แล่นไปในสิ่งที่มีมียอ • ๑ อีกอย่างหนึ่งว่า วิชชา
 ปฏิปกฺขาติ อวิชชา แปลว่า ธรรมชาติโคเป็นข้าศึกแห่งวิชา ธรรมชาตินั้นชอ
 ว่า อวิชชา แปลว่า สิ่งที่ไม่ใช้วิชา • ๑ อวิชชานันขอให้ทราบว่ามีอยู่ ๔ อย่าง
 โดยนัยเป็นต้นว่า ทุกเข อณานิ แปลว่า ความไม่รู้จักทุกข์เป็นต้น • ๑ ผลย่อม
 มากถึง คือ ย่อมเกิดด้วย ย่อมเป็นไปด้วยเพราะอาศัย คือ เพราะไม่พราภกันชื่อว่า
 บิจฺฉิ แปลว่า ความถึงเพราะอาศัย • ๑ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า บิจฺฉิ แปลว่า
 อุปการะ • ๑ อวิชชานันด้วย บิจฺฉิณันด้วยชื่อว่า อวิชชาบิจฺฉิ • ๑ จากอวิชชา
 บิจฺฉิณัน • ๑ สงฺขโรนคฺติ สงฺขารา สิ่งใดตกแต่ง สิ่งนั้นชื่อว่า สังขาร ได้แก่
 เจตนา คือ ความคิดที่เป็นกุศลและอกุศลทางโลกีย์ • ๑ สังขารอนมียอ ๓ อย่าง
 คือ บุญญาภิสังขาร อันได้แก่บุญ • ๑ อบุญญาภิสังขาร อันได้แก่บาป • ๑ อนบุญญาภิ-
 สังขาร อันได้แก่สมาธิ • ๑ วิชานาตติ วิญญานํ ธรรมชาติโคย่อมรู้สึก ธรรม
 ชาตินั้นชื่อว่า วิญญาน • ๑ วิญญานนั้นมี ๓๒ อย่าง ตามที่เป็นโลกียวิปากวิญญาน
 คือ ความรู้สึกที่เป็นโลกียวิปากได้แก่เป็นผล แห่งโลกียกิจ • ๑ นมตติ นามิ
 ธรรมชาติโคย่อมโน้มไป ธรรมชาตินั้นชื่อว่า นาม ได้แก่ขันธทั้ง ๓ มี เวทนาขันธ
 เป็นต้น • ๑ รูปปคฺติ รูปิ ธรรมชาติโคย่อมสญฺสไป ธรรมชาตินั้นเชื่อว่ารูป ได้
 แก่กฺุรูป คือ ธาตุ ๔ และอุปาทาหารูป คือ รูปที่อาศัยอยู่ในธาตุ ๔ มีจักขุเป็นต้น • ๑
 อายคฺติ อายคณฺจ สัสสารทุกฺขํ นยคฺติ อายคณํ ธรรมชาติโคย่อมสืบต่อ คือ ย่อม

นำไปซึ่งสังสารทุกข์ที่สืบต่อ ชรรมาคินันชื่อว่า อายตนะ ๖ ผุสตัดิ ผุสโส สิ่ง
โดย้อมถูกต้อง สิ่งนั้นชื่อว่าผัสสะ ๖ เวทียตติ เวทนา สิ่งใดเสวยอารมณ์
สิ่งนั้นชื่อว่า เวทนา ๖ คำทั้ง ๒ คือ ผัสสะกับเวทนามี ๖ อย่าง ด้วยสามารถ
แห่งธรรมมี ๓๖ อย่าง ด้วยสามารถแห่งวิบาก ๖ ปริตสดี ตณหา ชรรมาคิ
โครณน ชรรมาคินันชื่อว่าตณหา ตณหานันว่าโดย้อมมีอยู่ ๓ มีกามตณหาเป็น
ต้น ว่าโดยพิสคารมีอยู่ ๑๐๘ ๖ อุปาทียตติ อุปาทาน สิ่งใดอันบุคคลถือเอา
สิ่งนั้นชื่อว่า อุปาทาน ๖ อุปาทานนันมี ๔ อย่าง มีกามุปาทานเป็นต้น ๖ ภวติ
ภวิสสดี จาติ ภโว สิ่งใดมีอยู่ด้วย จักมีอยู่ด้วย สิ่งนั้นชื่อว่าภพ ๖ ภพนัน
มี ๒ อย่าง คือ กรรมภพ ๑ อุปปัตติภพ ๑ ๖ ชนนิ ชาติ ความเกิดชื่อว่าชาติ ๖
ชรณิ ชรา ความย่อยยับไปชื่อว่าชรา ๖ มรณติ เตนาคิ มรณิ สัตวโลกทั้งหลาย
ตายด้วยสิ่งใด สิ่งนั้นชื่อว่า มรณะ ๖ โสจนิ โสโก ความเศร้าใจชื่อว่า โสก ๖
ปริเทวนิ ปริเทโว ความบ่นเพ้อในเวลาใดทุกข์ ชื่อว่า ปริเทวะ ๖ ทุกขยตติ ทุกข์
สิ่งใดทนได้ยาก สิ่งนั้นชื่อว่า ทุกข์ ๖ อุปปทญจิตติ วเสน เทวธา ชนตติ วา
ทุกข์ อีกอย่างหนึ่ง สัตวโลกย่อมขุดโดยส่วนสอง ด้วยสามารถแห่งความเกิดและ
ความตงอับ ชื่อว่า ทุกข์ ตามวิเคราะห์นัน คำว่า ทุกข์ แปลว่า ขุด ๒ อย่าง คือ
การเกิดก่เป็นการขุดอย่างหนึ่ง การตงอัยก่เป็นการขุดอย่างหนึ่ง ๖ ทุมมนสฺส
ภาโว โทมนสฺส ความเป็นแห่งความไม่ดีใจ ชื่อว่า โทมนัส ๖ ภาโส อายาโส
อุปายาโส ความคับใจอย่างแรงกล้า ชื่อว่า อุปายาส ๖ สมภวนตติ นิพพตตณนติ
ชรรมาคิเหล่าใดเกิดขึ้น ชรรมาคินันชื่อว่า เกิดขึ้น ๖ สิ่งที่เกิดขึ้นนันไม่ใช่
แต่โสโกอย่างเดียวเท่านั้น ควรประกอบเนือความแห่งบทว่า สมภวนตติ ซึ่งแปลว่า
เกิดขึ้นด้วยบททั้งปวงโดยแท้ ๖ กัตถานแสดงความเกิดขึ้น และความกำหนด
แห่งปัจจัยไว้ว่า สังขารทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นจากปัจจัย คือ อวิชชาด้วยประการ
อย่างนัน ๖ ในบททั้งปวงก็เหมือนกันนัน

ในปัจจัย ๑๒ อย่าง คือ อวิชชา สังขาร วิญญาน นามรูป สฬายตนะ
ผัสสะ เวทนา ตณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้
ทรงประกาศไว้ในปฐมโพธิสุตตามทแสดงมาแล้ว ตั้งแต่กัณทท ๑ จนถึงกัณท
ที่ ๓ น มีลักษณะ คือการกำหนด มีรส คือหน้าที่ มีปัจจัยฐาน คือการปรากฏ

และมัจจุฐาน คือ การคงอยู่คงต่อไป คือ อวิชา มีความไม่รเป็นลักษณะ มีความ
 หลงลืมเป็นรส มีความปกปิดเป็นปัจจัยฐาน มีอาสวะเป็นเหตุ ๑ สังขารทั้งหลาย
 มีการคกแต่งเป็นลักษณะ มีการประสมมาเป็นรส มีการจัดแจงเป็นปัจจัยฐาน
 มีอวิชาเป็นเหตุ ๑ วิญญานมีการรสเป็นลักษณะ มีการถ่วงก่อนเป็นรส มี
 การสับคือเป็นปัจจัยฐาน มีสังขารเป็นเหตุ ๑ อีกอย่างหนึ่ง มีอารมณ์แห่งวัตถุเป็น
 เหตุ นาม มีการน้อมไปเป็นลักษณะ มีการประจบเป็นรส มีการไม่แยกกัน
 เป็นปัจจัยฐาน มีวิญญานเป็นเหตุ ๑ รูปมีความสูญหาเป็นลักษณะ มีความไม่มี
 อารมณ์เป็นรส มีความประจบเป็นปัจจัยฐาน มีวิญญานเป็นเหตุ ๑ สฬายตนะ
 มีการค่อนองเป็นลักษณะ มีการเห็นเป็นต้นเป็นรส มีความเป็นแห่งวัตถุ และ
 หวายเป็นปัจจัยฐาน มีนามรูปเป็นเหตุ ๑ ผัสสะ มีการถูกต้องเป็นลักษณะ
 มีการกระทบกระทั่งเป็นรส มีการพร้อมกันเป็นปัจจัยฐาน มีสฬายตนะเป็นเหตุ ๑
 เวทนามีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ มีการประจวบกับรสที่เป็นวิสัย เป็นรส มี
 สุขทุกข์เป็นปัจจัยฐาน มีผัสสะเป็นเหตุ ๑ ตัณห์มีการเป็นเหตุเป็นลักษณะ
 มีการเพเลศเพเลศยินดีเป็นรส มีการไม่รู้จักเบื่อเป็นปัจจัยฐาน มีเวทนาเป็นเหตุ ๑
 อุปาทานมีการถือเป็นลักษณะ มีการไม่ปล่อยเป็นรส มีความเห็นอันมั่นอยู่ใน
 ตัณห์เป็นปัจจัยฐาน มีตัณห์เป็นเหตุ ๑ ภพมีการและผลของกรรมเป็นลักษณะ
 มีความเกิดขึ้นเป็นรส มีกุศล อกุศล และอัพยากตเป็นปัจจัยฐาน มีอุปาทาน
 เป็นเหตุ ๑ ชาติมีความเกิดครั้งแรกในภพนั้น ๆ เป็นลักษณะ มีการออกไปเป็น
 รส มีการเกิดจากภพก่อนขึ้นมาในภพเป็นปัจจัยฐาน มีทุกข์ต่าง ๆ เป็นเหตุ ๑
 ชรา มีความแก่แห่งขันธเป็นลักษณะ มีการนำเข้าไปใกล้มรณะเป็นรส มีความ
 หมดไปแห่งความหนุ่มสาวเป็นปัจจัยฐาน ๑ มรณะมีความเคลื่อนไปเป็นลักษณะ
 มีความพลัดพรากเป็นรส มีความปราศจากคติเป็นปัจจัยฐาน ๑ ความโศก
 มีการครอมใจเป็นลักษณะ มีความไม่เพ่งเพ่งใจเป็นรส มีความเห็งใจถึงสิ่งนั้น ๆ
 เป็นปัจจัยฐาน ๑ ปริเหวะ มีการบ่นเพื่อเป็นลักษณะ มีการขัดไปซึ่งคุณและ
 โทษเป็นรส มีความคิดหม่นเวียนเป็นปัจจัยฐาน ๑ ทุกข์ มีการบีบคั้นกาย
 เป็นลักษณะ มีการฉุดคร่ามาซึ่งความไม่กำลังแห่งกาย และความโทมนัสเป็นรส
 มีความดำงากเป็นปัจจัยฐาน ๑ โทมนัส มีการบีบคั้นใจเป็นลักษณะ มีการ

กระตือรือร้นเป็นรส มีการลำบากใจเป็นปัจจุปัจฐาน ๑ อุปายาส มีการเร้าร้อนใจ
เป็นลักษณะ มีการถอนใจเป็นรส มีการพิจารณาอารมณ์เป็นปัจจุปัจฐาน ๑ บังคับ
ทั้งหลาย มีวิชาเป็นต้น ควรทราบโดยลักษณะเป็นต้นอย่างนี้ สอนเนื้อความที่
ควรยกขึ้นอธิบายในโพธิสูตรที่ ๓ แห่งปฐมโพธิวรรคเพียงเท่านี้
เอว ก็มีด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๔

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยพราหมณ์และธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์

เอวมเม สุตํ ๑ เอกํ สมยํ ภควา อรุเวลาขัณฺโณ วิหริติ นชฺชา
เนเรณฺชฺราย ตีเร อชปาลนิกโรเช ปจฺมาภิสมฺพุทฺโธ ๑ เตเน โข ปน สมเขน
ภควา สดฺดาหํ เอกปฺลลงฺเกน นิสินฺโน โหติ วิมุตฺติสฺสํ ปฏิสํเวทํ ๑ อถ
โข ภควา คสฺส สดฺดาหสฺส อจฺจนน ตมฺหา สมฺมาสมิห วุฏฺฐาสิตํ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๔ ว่าด้วย
พุทธอุทานในพระสูตรที่ ๔ แห่งโพธิวรรค ตามพระบาลี และอรรถกถา สืบต่อไป
โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเป็นความในพระสูตรที่ ๔ ว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ
ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แรกตรัสรู้ ได้ประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิกโรช
ริมฝั่งแม่น้ำเนเรญฺชฺรา ในอรุเวลาประเทศ ๑ ในคราวนั้น สมเด็จพระโลกเชษฐ์เจ้า
บรมศาสดาทรงเข้าสมาธิ เสวยวิมุตติสุขอยู่ตลอด ๗ วัน ๑ ครั้นล่วง ๗ วันนั้น
แล้ว พระองค์ก็เสด็จออกจากสมาธิ ๑ ครั้นนั้น มีพราหมณ์คนหนึ่งซึ่งเป็น
ผู้มักตวาดผู้อื่นว่า หึ ๑ เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ปราศรัยกับ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วก็นั่งลงในที่อันสมควรแก่ตน ฯ ครั้นนั่งลงในที่
สมควรแก่ตนแล้ว จึงกล่าวสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตม
เจริญ บุคคลเช่นไรชื่อว่าปราชญ์ ธรรมแล้วไฉนทำให้เป็นปราชญ์ ฯ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบเนื้อความอันแจ่มแจ้งแล้ว จึงทรงเปล่ง
อุทานอันชอบในเวลาอันว่า

โย พุราหมโณ พหิตปาปชโม

นิรุโโก นิกกสาโว ยตฺตโต

เวทนฺตคุ วุสิตพุราหมจฺริโย

ชฺมเมณ โส พุราหมโณ พุราหมวาทิ วเทยฺเย

ยสฺสสุสสาหา มตฺถิ กุณฺณจิ โลเก ฯ

แปลว่า พุราหมณ์ผู้ไกลยบาปธรรมเสียแล้ว ไม่ใช่ชื่อว่าที่ ๆ ไม่มีเครื่องข่มใจ
เหมือนกับน้าย่อม มีตนอันสำรวมแล้ว ถึงที่สุดแห่งเวทย์แล้ว สำเร็จพรหมจรรย์
แล้ว ไม่มีกิเลสเพิ่มขึ้นในโลกใด ๆ ผู้นั้นควรกล่าวว่าตนเป็นปราชญ์ได้โดยชอบ
ธรรม ดังนี้ สอนเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา คือในอรรถกถากล่าวว่า ไม่ชปา-
ลนิโครธนั้น ได้แก้ต้นไทรอันเป็นที่อาศัยของคนเลียงแพะ คือพวกคนเลียงแพะ
ได้พากันไปอาศัยใต้ร่มไทรนั้นเสมอ ฯ อีกประการหนึ่ง พวกพราหมณ์ผู้ใหญ่
ทั้งสนทที่ไม่อาจสาธยายไตรเพทของตนได้ ได้พากันทำที่อาศัยล้อมด้วยรั้วไว้เป็น
อันดีอยู่ที่ต้นไทรนั้น แล้วพากันสาธยายไตรเพทอยู่ในที่นั้น เพราะฉะนั้น ต้นไทร
นั้นจึงชื่อว่าชปาลนิโครธ ฯ คำว่า ชปาลนิโครธ แยกออกเป็น ๓ คำ คือ
แยกเป็น ชปา คำหนึ่ง อาละ คำหนึ่ง นิโครธ คำหนึ่ง ฯ ชปา นั้น แปลว่า
ผู้สาธยายมนต์ไม่ได้ ฯ อาละ นั้น แปลว่า ถือเอา คือถือที่อยู่ ฯ นิโครธ
นั้น แปลว่าต้นไทร ฯ อธิบายว่า พวกพราหมณ์ที่ไม่อาจสาธยายมนต์ที่บ้านเรือน
ของตนได้ ได้พากันไปอาศัยสาธยายอยู่ใต้ร่มต้นไทรนั้น เพราะฉะนั้น ต้นไทรนั้น
จึงชื่อว่าชปาลนิโครธ แปลว่า ต้นไทรอันเป็นที่อาศัยของผู้สาธยายมนต์

ไม่ได้ ฯ อีกอย่างหนึ่ง ในเวลาเที่ยงวัน คนเลี้ยงแพะได้ไล่แพะเข้าไปไ้ร่มต้นไม้
ไ้ร่มนั้นแล้วรักษาอยู่ ต้นไ้ร่มนั้นจึงชื่อว่าอชปาลนิโครธ แปลว่า ต้นไ้ร่มอันเป็น
ที่รักษาแพะ ฯ แต่ว่าอย่างไรก็ดี คำว่า อชปาลนิโครธ ก็เป็นชื่อของต้นไม้ต้น
นั้น ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทับอยู่ที่ต้นไม้

คำว่า เสวยวิมุตติสุขนั้น คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงสวดสวด
ธรรม ก็ได้ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่ต้นไม้ ฯ ต้นไม้นั้นอยู่ในทิศตะวันออกแห่ง
ต้นโพธิ์อันเป็นที่ตรัสรู้ของพระองค์ ฯ ก็คำว่า ๗ วันนั้น ไม่ใช่หมาย ๗ วันอันมี
ติด ๆ กันจากวันที่ได้ตรัสรู้แล้วนั้น ฯ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทับยังอยู่ในที่
ใกล้ต้นโพธิ์นั้นถึง ๗ วัน ๗ คืน นับจาก ๗ วันที่ได้ตรัสรู้แล้วนั้น

ดังได้สดับมาว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิ-
ญาณ แล้วประทับนั่งอยู่ที่โพธิ์บัลลังก์ถึง ๗ วัน โดยมีได้เสด็จลุกขึ้นนั้น เทพเจ้า
บางจำพวกก็พากันเกิดความสงสัยว่า ธรรมอย่างอื่นที่จะทำให้เป็นพระพุทธเจ้า
ยังมีอยู่อีกหรือประการใด ฯ ในวันที่ ๘ เวลาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
ออกจากสมาบัติแล้ว ก็ทรงทราบความสงสัยของเทวดาเหล่านั้น จึงเหาะขึ้นสู่
อากาศทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์กำจัดความสงสัยของเทวดาเหล่านั้นแล้ว จึงเสด็จ
ลงจากอากาศประทับอยู่ในทิศอุดร เจริญไปทางทิศป्राจีนหนึ่งแล้วทรง
ประทับลงพระเนตรดูรัตนบัลลังก์ และต้นโพธิ์ที่พระองค์ทรงได้ด้วยพระบารมัทรง
สะสมมาตลอด ๔ อสงไขย กำไรแสนกัลป์ ฯ สถานที่นั้นเรียกว่าอนิมิสเจดีย์
แปลว่า เจดีย์ที่ไม่กระพริบพระเนตร คือ สมเด็จพระโลกเชษฐ์ เจ้าทรงทอด
พระเนตรดูรัตนบัลลังก์ และต้นโพธิ์ โดยมีได้กระพริบพระเนตรนั้นถึง ๗ วัน ฯ
พ้นจาก ๗ วันนั้นแล้ว พระองค์ได้ทรงเดินจงกรมอยู่อีก ๗ วัน บนรัตนเจดกรรมแก้ว
อันยาวจรดทิศตะวันออกและตะวันตก ซึ่งมีในระหว่างแห่งรัตนบัลลังก์ และที่พระ
องค์ทรงยืนทอดพระเนตรซึ่งรัตนบัลลังก์ และต้นโพธิ์นั้น ฯ สถานที่นั้นจึงเรียกว่า
รัตนเจดกรรมเจดีย์ ฯ ต่อจากนั้นไปได้มีเทวดาทั้งหลาย นิรมิตปราสาทแก้ว
ถวายในภพภาคข้างทิศตะวันตก สมเด็จพระบรมโลกนาถได้เสด็จขึ้นไปประทับ
ปราสาทแก้วนั้นแล้วทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎก สอดส่องคัมภีร์มหาปิฎก

อนันตมัยยอก ๗ วัน ๆ สถานทมนึงเรียกว่ารัตนจรเจดีย์ ๆ เป็นอันว่า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่ใกล้ไม้ศรีมหาโพชนันตลอด ๗ วัน ๔ ทน
พอถึง ๗ วันทมนึง ๕ พระองค์จึงได้เสด็จไปประทับที่ต้นอชปาลนิโครชนัน ๆ
ได้ใจความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ทรงเข้าสมาบัติโดยที่ไม่ศรีมหาโพช
ชนันอยู่ ๗ วัน แล้วได้ทรงยืนทอดพระเนตรรัตนบัลลังก์ กับไม้ศรีมหาโพชชอก
๗ วัน ทรงเดินจงกรมชอก ๗ วัน ทรงพิจารณาพระอภิธรรมชอก ๗ วัน จึงได้
เสด็จไปประทับได้ร่มไม้ชปาลนิโครชอีก ๗ วัน ด้วยประการดังนี้

คำว่า เสด็จออกจากสมาธิชนั้น คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จออก
จากสมาธิชอันเป็นสมาบัติในวันที่ ๘ ตามที่ทรงกำหนดไว้ ๆ เมื่อสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จออกจากสมาบัติแล้ว ก็มีพราหมณ์คนหนึ่งไปทูลถามปัญหา ๆ
พราหมณ์คนนั้นเป็นฝมมานะกระด้างเมื่อโกรธให้แก่ใครแล้ว ก็ขุ่นนด้วยความ
เกลียดชังว่า หิ ๆ จนคนทั้งหลายรู้อันว่านว่าเป็นพราหมณ์หุงกชาติ คือเป็น
พราหมณ์หม่นสยตวาดผอนว่า หิ ๆ

การที่เทพยดานุชทั้งหลายจะไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ช่อม
ไปเฝ้าด้วยอาการมีความประสงค์ต่าง ๆ กัน บางจำพวกก็มีความประสงค์จะฟัง
ธรรมเพื่อกำจัดโรคจอกิเลส บางจำพวกก็มีความประสงค์จะทูลถามปัญหา เพื่อ
ตัดเสียซึ่งความสงสัยของตนเป็นต้น การที่พราหมณ์นั้นเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้
มีพระภาคเจ้าที่ต้นอชปาลนิโครชนัน ด้วยมีความประสงค์จะตัดความสงสัยของ
ตน ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้วจึงได้ทูลถามตามที่ตนสงสัยด้วยคำว่า ข้าแต่พระโคตมผู้
เจริญ ดั่งนเป็นต้น มีคำปุจฉาว่า เหตุใดพราหมณ์คนนั้นจึงเรียกสมเด็จพระผู้
มีพระภาคเจ้าว่าพระโคตม เพราะพราหมณ์คนนั้นเคยได้ยินพวกปัญจวคคัยร้องเรียก
ในเวลาที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่ ๖ พรรชานัน ทั้ง
พราหมณ์คนนั้น เคยได้สนทนากับสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ๆ อีกอย่างหนึ่ง
จำเดิมแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกทรงบรรพชา ทรมมน้ำอโนมานที่
นั้น ก็มีพระนามปรากฏไปทั่วทิศทั้งปวงว่าพระสมณโคตม พระนามของพระองค์
ปรากฏเหมือนกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ในท้องฟ้า เพราะฉะนั้น พราหมณ์คนนั้น
จึงเรียกว่าพระโคตม ตามนิยมนที่ตนเคยได้ยินได้ฟังมา

คำที่พราหมณ์นั้นถามว่า บุคคลเช่นไรเรียกว่าเป็นพราหมณ์ และธรรมที่
ทำให้เป็นพราหมณ์นั้นได้แก่สิ่งไร เป็นอันว่าพราหมณ์นั้นทูลถามถึงชนิดพราหมณ์
และสิ่งที่จะทำให้เกิดเป็นพราหมณ์

คำว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ก็ทรงเปล่ง
อุทานขึ้นเนน คือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบเนื้อความอันเป็นยอดแห่ง
ปัญหาที่พราหมณ์นั้นทูลถามแล้ว จึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้น ไม่ใช่พระ
องค์ทรงแสดงธรรมแก่พราหมณ์นั้น ๆ เพราะเหตุไรคำที่ตรัสออกมาจึง
เรียกว่าไม่ใช่ทรงแสดงธรรม ๆ มีคำแก้ไขว่า เพราะพระองค์ไม่ได้ทรงจำแนก
ซึ่งพระธรรมเทศนา คือไม่ได้ทรงแจกข้อธรรมเหล่านั้นออกไป ๆ ทั้งการตรัส
สั่งจรรยา ก็ไม่มีแก่พราหมณ์นั้น ๆ การที่พระองค์ตรัสแก่พราหมณ์คนนั้น เป็น
การทรงประกาศพระพุทธคุณเหมือนกับที่พระองค์ตรัสแก่อุปกาชวกณะนั้น ๆ ก็
การที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้สรณคมนั้นแก่ตปุสสภักลิกะสองคน ที่พระองค์ทรง
แสดงพระธรรมจักรและรัตนสูตรนั้น เรียกว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งการอบรมอุปนิสัย
ของสองพี่น้องนั้น ไม่ใช่เป็นส่วนแห่งการศึกษา ไม่ใช่เป็นส่วนแห่งการทำลาย
กิเลส การที่สมเด็จพระโลกเชษฐเจ้าทรงให้สรณคมนั้นแก่สองพี่น้องนั้น เป็น
พุทธธรรมดา คือเป็นธรรมเนียมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

คำว่า พราหมณ์ผู้บาปธรรมอันล่อยแล้วนั้น ได้แก่ผู้ไม่ประกอบด้วย
บาปธรรม มีการชู้ผอนและมกิละสข้อมใจเป็นต้น ๆ คำว่า ไม่ชู้ผอนนั้น คือ
ละการชู้ผอนเสีย ๆ คำว่า ไม่มีเครื่องข้อมใจนั้น คือไม่มีกิเลส อันได้แก่
ราคะเป็นต้น ๆ คำว่า มีตนอันสำรวมแล้ว คือสำรวมตนด้วยการประกอบ
ภาวนาหรือด้วยการรักษาศีล ๆ คำว่า ถึงที่สุดแห่งเวทย์ คือถึงนิพพานอัน
เป็นที่สุดแห่งสังขารด้วยจตุมรรคญาณทั้ง ๔ ๆ คำว่า สำเร็จพรหมจรรย์นั้น
ได้แก่สำเร็จมรรคพรหมจรรย์แล้ว ๆ คำว่า ไม่มีกิเลสอันฟุ้งในโลกล
คือ ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ เกิดขึ้นใน
อารมณ์อันใดอันหนึ่งซึ่งมีอยู่ในสากลโลก ๆ ผู้ที่ล่อยบาปธรรมแล้ว ไม่มีการ
ชู้ผอน ไม่มีเครื่องข้อมใจ มีตนอันสำรวมดีแล้ว ถึงที่สุดความรู้อยู่แล้ว สำเร็จ

พรหมจรรย์แล้ว ไม่มีกิเลสพัวพันในโลกดังที่แสดงมาแล้วนี้ เรียกว่าเป็นพรหมณ์
โคขรรณ สันคำในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นธัมมัตถาธิบาย ขยายความแห่งพุทธอรุณไว้พิสดารกว้างขวาง
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ผู้สดับฟังทั้งปวงในทางปฏิบัติ ของพุทธศาสนิกบริษัท
ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ขอพุทธศาสนิกบริษัททั้งหลายจงตั้งใจสดับให้ดี เพื่อให้
จดจำไว้แล้วนำไปปฏิบัติตามกำลังของตน ๆ กล่าวคือ ในพุทธนิพนธ์อันเป็นอรุณ
คานานี้ มีใจความสำคัญอยู่ว่า การลอบบาปเท่านั้น เมื่อเข้าใจ คำว่า การลอบ
บาปนั้นแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติมาก หากไม่เข้าใจคำนั้นก็จะได้
ประโยชน์จากการปฏิบัติน้อย เพราะฉะนั้น จึงจำอธิบาย คำว่า การลอบบาปให้
เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งแก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย ๆ คำว่า การลอบบาป คำนี้แยก
ออกเป็น ๒ คำ คือ คำว่า การลอบ ๑ คำว่า บาป ๑ คำว่า การลอบนั้น ได้
แก่การละ ๑ คำว่า บาปนั้น ได้แก่สิ่งที่ชั่วช้าลามก ๆ การละนั้นมี ๒ ประการ
คือการละไม่ขาด ๑ การละขาด ๑ ๆ การละไม่ขาดนั้น ได้แก่การละเพียง
ชั่วคราว เพียงชั่วชาติ คือเพียงชั่วคราว ๑ หรือชาติ ๑ ๆ การละขาดนั้น ได้
แก่การละแล้วไม่กลับเกิดอีก คือ ละด้วยอริยมรรค อริยผล มีละด้วยโสคาปัตติ-
มรรค โสคาปัตติผลเป็นต้น ๆ การละเพียงชั่วคราว ๑ หรือชาติ ๑ นั้น ได้
แก่การละของปุถุชน การละได้เด็ดขาดนั้น ได้แก่การละของพระอริยเจ้า ๆ การ
ละทั้ง ๒ ประการนี้ ย่อมให้ประโยชน์อันดีทั้งนั้น เป็นแต่ให้ประโยชน์น้อยและ
มากผิดกันเท่านั้น คือ การละชั่วคราวนั้นได้ประโยชน์น้อย การละเด็ดขาดนั้นได้
ประโยชน์มาก ๆ สำหรับปุถุชนเราควรพยายามละตามภูมิของปุถุชน ๆ สิ่ง
ที่ชั่วช้าลามกนั้น เรียกว่าอกุศลธรรม ๆ อกุศลธรรมนั้น ว่าด้วยหจฺจริตมี ๓
ว่าด้วยจิตตูปปาหนมี ๑๒ ว่าด้วยกรรมบถมี ๑๐ ว่าด้วยความเป็นไปมีหลายอย่าง
ต่าง ๆ กันจนไม่สามารถจะนับได้ว่ามีกี่ประการ ๆ ว่าโดยหจฺจริต มี ๓ อย่าง
คือ ได้แก่กายหจฺจริต ๑ วจฺหจฺจริต ๑ มโนหจฺจริต ๑ ๆ กายหจฺจริตนั้นแยกออกไป
อีกเป็น ๑ ประการ คือ ปาณาติบาต อันได้แก่การฆ่าสัตว์ ๑ อทินนาทาน อันได้

แก่การลักทรัพย์ผู้อื่น • กามสมุจฉาจาร อันได้แก่การประพฤตินิยมประเวณี •
 วจทุจริตนั้นแยกออกไปเป็น • ประการ คือ มุสาวาท อันได้แก่การกล่าวเท็จ •
 บิสุณาวาท อันได้แก่การกล่าวส่อเสียด • ฆรสุวาท อันได้แก่การกล่าวหยาบ
 คาบ • สัมผัปปลาปวาท อันได้แก่การกล่าวเหลวไหล • ๑ มโนทุจริตนั้นแยก
 ออกไปอีกเป็น ๓ ประการ คือ อภิชฌา การโลภอยากได้ของผู้อื่น • พยาบาท
 การปองร้ายผู้อื่น • มัจฉาทิฎฐิ การเห็นผิด • ๑ กายทุจริต ๓ วจทุจริต ๔
 มโนทุจริต ๓ ตามหัวข้อโดยย่อนี้เรียกว่าบาปทั้งนั้น

ที่ว่ามานี้โดยจิตตูปาทม ๑๒ นั้น ได้แก่อกุศลจิต ๑๒ คือ อกุศลจิตที่มี
 ความโลภเป็นรากเหง้า ๔ ประการ อกุศลจิตที่มีโทสะเป็นรากเหง้า ๒ ประการ
 อกุศลจิตที่มีโมหะเป็นรากเหง้า ๔ ประการ อกุศลจิตที่มีโทสะเป็นรากเหง้า ๒ ประการ
 อกุศลจิตที่มีโมหะเป็นรากเหง้า ๒ ประการรวมเป็นอกุศลจิต ๑๒ ประการ ๑ อกุศลจิต
 ที่มี ความโลภเป็นรากเหง้า ๔ ประการนั้น คือ อกุศลจิตที่ประกอบด้วยโสมนัสและ
 ติฎฐิเกิดขึ้นเอง • ที่ประกอบด้วยโสมนัสและติฎฐิเกิดขึ้นโดยมีผู้ชักชวน • ที่
 ประกอบด้วยโสมนัสปราศจากติฎฐิเกิดขึ้นเอง • ที่ประกอบด้วยโสมนัสปราศจาก
 ติฎฐิเกิดขึ้นโดยมีผู้ชักชวน • ที่ประกอบด้วยอุเบกขาและติฎฐิเกิดขึ้นเอง •
 ที่ประกอบด้วยอุเบกขาและติฎฐิเกิดขึ้นโดยมีผู้ชักชวน • ที่ประกอบด้วยอุเบกขา
 ปราศจากติฎฐิเกิดขึ้นเอง • ที่ประกอบด้วยอุเบกขาปราศจากติฎฐิ เกิดขึ้นโดยมีผู้
 ชักชวน • รวมเป็นโลกจิต คือจิตที่มีความโลภ เป็นรากเหง้า ๔ ประการด้วยกัน ๑
 โทสจิต ๒ คือ จิตที่มีโทสะเป็นรากเหง้าเป็น ๒ ประการนั้น ได้แก่จิตที่ประกอบด้วย
 โทมนัสและปฏิฆะ คือ ความกระโทกไฉฉาเกิดขึ้นเอง • ได้แก่จิตที่ประกอบด้วย
 โทมนัสและปฏิฆะ ความกระโทกไฉฉา อันเกิดขึ้นโดยมีผู้ชักชวน • ๑ โมหจิต ๒ คือ
 จิตที่มีโมหะเป็นรากเหง้า ๒ ประการนั้น ได้แก่จิตที่ประกอบด้วยอุเบกขา คือ
 ความเพิกเฉยและประกอบด้วยวิจิกิจฉา คือ ความสงสัย • ประกอบด้วยอุเบกขา
 คือ ความเพิกเฉย และประกอบด้วยอุททัจจะ คือ ความฟุ้งซ่านรำคาญ • ๑ รวม
 ทั้ง ๓ ประเภท คือ ทั้งโลกจิต ๔ โทสจิต ๒ โมหจิต ๒ จึงเป็นอกุศลจิต ๑๒
 ด้วยกัน อกุศลจิต ๑๒ นี้ รวมเรียกว่าบาปทั้งนั้น

บาป ๑๐ ที่ว่าโดยกรรมบถนั้น ได้แก่อกุศลกรรมบถ ๑๐ ๆ นั้น ได้แก่
 ปาณาติบาต อทินนาทาน กามสมุจฉาจาร มุสาวาท บิสุณาวาท ฆรสุวาท

สัมปปลปาปวาท อภิชาต พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ ซึ่งตรงกันกับทุจริต ๑๐ แปลก
กันแต่ความมุ่งหมาย คือที่เป็นทุจริต ๑๐ นั้น ได้แก่การทำไม่ถึงที่สุด เช่นการฆ่า
สัตว์ไม่ถึงกับตาย การลักทรัพย์ยังไม่ได้มา การทำกาเมสุมิจฉาจารย์ยังไม่สำเร็จ
สมประสงค์ การกล่าวเท็จไม่หักล้างประโยชน์ผู้อื่น การกล่าวส่อเสียดที่ไม่ทำให้
เขาแตกกัน การกล่าวหาบคายในที่ลับแล้ง การกล่าวเหลวไหลแต่ไม่มีผู้เชื่อถือ
การโลภอยากได้ของผู้อื่นแต่ไม่ได้ดีกว่า ขอให้ของนั้นหรือของนี้ เป็นของเราเกิด
การปองร้ายผู้อื่นแต่ไม่ได้ดีกว่า ขอให้เขาสูญไปเกิด การเห็นผิดซึ่งไม่เป็น
นิตยมิจฉาทิฏฐิ คือไม่เห็นถึงลงไปว่าบาปบุญไม่มี ผลแห่งบาปบุญไม่มี บาปบุญ
ที่จะตกแก่ให้บุคคลได้ดีได้ชั่ว ได้สุขได้ทุกข์ไม่มี การกระทำอย่างว่ามานล้วน
แต่เป็นทุจริตทั้งนั้น คือเป็นการกระทำที่ไม่ดีทั้งนั้น ฯ ถ้ากระทำสิ่งทั้ง ๑๐ นั้น
ที่สุดแล้ว เป็นอกุศลกรรมบททั้งนั้น คือเป็นหนทางให้ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ ทั้ง
นั้น ฯ กระทำถึงที่สุดนั้นคืออย่างไร คือฆ่าผู้อื่นตายสมกับความตั้งใจ ๑ ลักทรัพย์
ผู้อื่นมาได้สมกับความตั้งใจ ๑ ประพฤติผิดประเวณีได้สมความตั้งใจ ๑ กล่าวเท็จ
ทำให้เสียประโยชน์ผู้อื่นสมกับความตั้งใจ ๑ กล่าวส่อเสียดทำให้ผู้อื่นแตกกันได้
สมกับความตั้งใจ ๑ กล่าววาจาหาบคายต่อหน้าผู้ใดตนประสงค์จะว่าให้หาบคาย ๑
กล่าวเหลวไหลแก่ผู้เชื่อถือ ๑ โลภอยากได้ของเขาทั้งนี้ดีกว่าขอให้ของนั้นหรือของ
นี้เป็นของเรา ๑ คิดปองร้ายผู้อื่นทั้งนี้ดีกว่าขอให้ผู้อื่นจงพินาศสูญไป ๑ มีความเห็น
ผิดเป็นนิตยมิจฉาทิฏฐิ คือเห็นว่าบาปบุญไม่มี ๑ ผลแห่งบาปบุญไม่มี ๑ บาปบุญที่
จะตกแก่ให้บุคคลได้ดี ได้ชั่ว ได้สุขได้ทุกข์ไม่มี บุคคลจะได้ดีได้ชั่วได้สุขได้ทุกข์
ก็ได้เอง นรก สวรรค์ นิพพานไม่มี ดังนั้น ๑ การกระทำอย่างว่ามาน เป็นอกุศล
และกรรมบททั้งนั้น อกุศลและกรรมบทเหล่านั้นเรียกว่าบาปทั้งนั้น

บาปที่ด้วยความเป็นไปหลายอย่างนั้น ได้แก่บาปทั้งสามนอกจากทุจริต ๓
อกุศลจิต ๑๒ อกุศลกรรมบท ๑๐ ดังที่หยิบยกหัวข้อขึ้นแสดงโดยย่อแล้ว
กล่าวคือ บาปนอกจากหัวข้อที่ยกขึ้นแสดงแล้ว ยังมีอยู่อีกมากมายหลายประการ
ที่เป็นส่วนทางใจก็มี คือ ที่แตกออกจากโลกะ โทสะ โมหะ ก็มีอีกมาก ที่แตก
ออกจากทุจริต ๑ อกุศลกรรมบท ๑๐ ก็มีอีกมาก ที่แตกออกไปนั้น เรียกว่า

ปวตฺติเกท คือบาปพิเศษที่แตกออกไปหลายประการ ได้ใจความว่า ความชั่วทั้งสี่
ตามหัวข้อหกชนกล่าวแล้วณกต นอกจากที่กล่าวแล้วณกต เรียกว่าบาปทั้งนั้น

ก็การละบาปนั้น ได้แก่การละความชั่ว คือทจริต ๓ อกุศลจิต ๑๒
อกุศลกรรมบถ ๑๐ และบาปที่แตกแยกออกไปจากที่กล่าวแล้วทั้งสี่ ๑ การ
ละนั้น จะละได้อย่างไร ข้อนั้นแหละเป็นข้อที่ผู้ฟังทั้งหลายควรจะสนใจยิ่งนัก
เพราะเมื่อรู้แต่เพียงว่าสิ่งนั้นบาปสิ่งนั้นบาป แต่ละไม่ได้ ก็นับว่าไม่มีประโยชน์
อันใด เหมือนกับรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นยาพิษ แต่ว่ากินเข้าไป หรือรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นไฟ แต่
ว่าจับต้อง ผิดว่าสิ่งนั้นเป็นของแสลงโรคแต่ไม่ละเว้น การรู้นั้นก็ไม่มีประโยชน์อันใด
ต้องรู้ด้วยทำได้ด้วยจึงจะมีประโยชน์ ๑ เพราะฉะนั้น ขอให้ทุกคนจงคิดไว้
เสมอว่า เราจะละบาปได้อย่างไร เมื่อคิดได้แล้วจงกระทำตามที่ได้คิดไว้ แต่จะได้
อธิบายไว้พอเป็นหนทางคิดของท่านทั้งหลายต่อไป โดยสังขัตินัยย่อ เฉพาะ
ข้อใหญ่ใจความ ๑ คือ บุคคลจะละจากการฆ่าสัตว์ได้นั้น ต้องหัดนึกไว้เสมอว่า
เราก็กินอยากตาย ผู้อื่กก็กินอยากตาย เราก็กินชีวิตของเรา ผู้อื่กก็กินชีวิตของเขา
เหมือนกัน เราก็กินอยากตายจากพ่อแม่ พี่น้อง ลูกเมีย มิตรสหาย ผู้อื่กก็กินไม่
อยากตายจากพ่อแม่ พี่น้อง ลูกเมีย มิตรสหายเหมือนกัน พ่อแม่ พี่น้อง ลูกเมีย
มิตรสหายของเราก็กินไม่อยากให้เราตาย เวลาเราตายเขาก็กินทุกข์ถึงเราฉันใด พ่อ
แม่ พี่น้อง ลูกเมีย มิตรสหายของผู้อื่กก็กินไม่อยากให้เขาตาย และเมื่อเขาตายก็กิน
ทุกข์ถึงเขาเหมือนกัน ๑ อุตตานิ อูปมิ กตฺวา น หนฺยฺย น ชาตเย พระ
พุทธเจ้าผู้เป็นเอในโลกลงสอนไว้ว่า บุคคลควรทำตนให้เป็นเครื่องเปรียบ
เทียบดังทิวามาแล้ว ไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ควรฆ่าผู้อื่น ดังนี้ การหัด
นึกอย่างนั้นจนให้ชินจริง ๆ แล้วก็เป็นอุบายให้ละบาป คือการฆ่าสัตว์ได้โดยง่าย
เพราะเมื่อหัดนึกอย่างนั้นจนชินแล้ว จะเกิดเมตตากรุณารักใคร่เอ็นดูสัตว์ทั้งหลาย
คล้ายกับรักใคร่เอ็นดูตนของตน ขอให้ผู้ฟังทั้งหลายจงจดจำอุบายนี้ไว้ทุกคนเถิด
จะเกิดเป็นประโยชน์ผลอันดี ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เพราะว่าเมื่อบุคคลละบาป
คือการฆ่าสัตว์ได้แล้วก็จะได้รับผล คือการมีอายุยืนนานในชาติหน้า จะเกิดใน
ชาติใด ๆ ก็จะไม่มีความทุกข์เบียดเบียน จะเป็นคนมีอายุยืนนานทุกภพทุกชาติไป

อธิบายที่จะให้ละบาปข้อที่ ๒ คือการลักทรัพย์นั้น ได้แก่การลักเปรียบตนและคนอื่นเข้าด้วยกันว่า เราไม่อยากให้ผู้อื่นลักทรัพย์ของเราฉันใด ผู้อื่นก็ไม่อยากให้เราลักทรัพย์ของเขาฉันนั้น เราเสียทรัพย์ของเราฉันใด ผู้อื่นก็เสียทรัพย์ของเขาฉันนั้น ทรัพย์ของเราเป็นทรัพย์ที่ได้มาด้วยสติปัญญาอุตสาหะ วิริยะฉันใด ทรัพย์ของคนอื่นก็ฉันนั้น เรารักษาทรัพย์ไว้เพื่อประโยชน์หลายประการ เป็นต้นว่า เพื่อกับไว้ใช้บ้าง เพื่อบริจาคบ้าง เพื่อบริจาคแก่ผู้อื่นบ้าง เพื่อบริจาคให้แก่ผู้อื่นบ้างฉันใด ผู้อื่นก็ฉันนั้น เวลาเมื่อลักทรัพย์ของเราไป เราย่อมเกิดทุกข์โทมนัสฉันใด ผู้อื่นก็ฉันนั้น ดังนั้น เมื่อเห็นคนอย่างนั้นน้อยเสมอแล้ว จะละบาปข้อนี้ได้โดยไม่สงสัย เมื่อละบาปข้อนี้ได้แล้ว จะเป็นคนมีทรัพย์สมบัติทุกภพทุกชาติไป ถ้าละบาปข้อไม่ได้ก็จะเป็นคนยากจนเจ็บใจเป็นนิจนิรันดร์ไป

อธิบายที่จะให้ละบาปข้อที่ ๓ คือ กาเมสุมิฉฉาจารนั้น ต้องหัดนึกให้เห็นอกเขาอกเราเหมือนกัน คือ ต้องนึกว่าเราไม่อยากให้ใครมาลวงลาลูกเมียของเราฉันใด ผู้อื่นก็ไม่อยากให้เราลวงลาลูกเมียของเขาฉันนั้น เมื่อผู้ใดมาลวงลาลูกเมียของเรา เราเกิดโทมนัสจิตใจฉันใด ผู้อื่นก็ฉันนั้น เราสุขเสียเกษมสุขสุขสบายในเมื่อนมมาลวงลาลูกเมียของเราฉันใด ผู้อื่นก็ฉันนั้น ดังนั้น เมื่อเห็นคนอย่างนั้นน้อยเสมอแล้วก็จะละบาปข้อนี้ได้ เมื่อละบาปข้อนี้ได้แล้ว จะเป็นคนไม่มีข้าศึกศัตรูทั้งในชาติคนและชาติหน้า ถ้าเป็นหญิง ก็จะไม่มีการวิวาทและไม่เกิดในตระกูลยากจนชั่วคนในอนาคตกาล

อธิบายที่จะให้ละบาปข้อที่ ๔ คือ การกล่าวเท็จนั้น ได้แก่การนึกไว้เสมอว่า เราไม่อยากฟังคำเท็จ ผู้อื่นก็ไม่อยากฟังคำเท็จ เราอยากฟังแต่คำจริง ผู้อื่นก็อยากฟังแต่คำจริง เช่นเราถามว่าทางนี้เป็นทางไปไหนใช่หรือไม่ เราอยากจะได้คำตอบที่จริงเท่านั้น คือถ้าใช่ก็อยากให้เราตอบว่าใช่ ถ้าไม่ใช่ก็อยากให้เราตอบว่าไม่ใช่ ดังนั้น เป็นต้น เมื่อเห็นคนอย่างนั้นน้อยเสมอแล้วก็จะละบาปข้อนี้ได้ เมื่อละบาปข้อนี้ได้แล้วจะได้ผล คือได้ฟังแต่คำจริง ได้ฟังแต่เรื่องจริงทั้งในชาติคนและชาติหน้า

อธิบายละบาปข้อที่ ๕ ซึ่งชักขึ้นมาใหม่ว่า ได้แก่การดื่มสุราเมรัยนั้น ได้แก่การนึกไว้เสมอว่า การดื่มสุราเมรัย เป็นการเปลืองทรัพย์โดยไม่จำเป็น

ทรัพย์ก็หมดบุตรภรรยาก็ไม่อดด้วย มีหน้าข้าจะให้เสียดิบัญญัติออกทำทางอันน่า
อับอายขายหน้า มีการคบมือหัวเราะตลอดถึงการแก้ผ้าเปลือยกายเป็นที่สุด บาง
ทีก็เกิดการทะเลาะวิวาททบต้อยตรึงพันแทงกันตึงนเป็นคั้น เมื่อนักไว้อย่างน
เสมอแล้ว ก็จะละบาปข้อนี้ได้ เมื่อละบาปข้อนี้ได้แล้ว จะไม่เกิดเป็นคนไ้บ้า
เสียดจริต จะมีความกตีสติบัญญัติอันแก้แล้วกล้าสามารถ อาจทำให้ตนและผู้อื่นได้
ความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ส่วนอุบายละบาปข้ออื่น ๆ ก็ขอให้หนักเทียบ
เคียงตามอุบายละบาปทั้ง ๕ ข้อที่ยกขึ้นแสดงโดยย่อให้เกิด

เมื่อบุคคลละบาปธรรมทั้งปวงด้วยอุบายวิธี ตามที่แสดงมาพอเป็นตัวอย่าง
แล้วนี้ ก็เรียกว่าเป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องตามพุทธอุทานที่มีมาว่า พาทิตปาปชมโม
นิหุโก นิกุกสาโว ขตตโต เวทนตญ วสิตพรมจริโย ซึ่งแปลว่า ผู้ลดย
บาปธรรมแล้ว ผู้ไม่ข่มผู้อื่นว่าดี ๆ ผู้ไม่มีเครื่องข่มใจ ผู้สำรวมตนแล้ว ผู้
ถึงที่สุดด้วยความรู้แล้ว ผู้สำเร็จพรมจรรย์แล้วดังนี้ ทั้งของอัครโนมัตตบาริยา
ไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัม คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยธรรมที่ห้ามบุคคลให้เป็นพราหมณ์

เอวเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวตถิย์ วิหริติ เขตวานเ อนาถ-
ปิณฑิกสุส อารามे ฯ เตน โข ปน สมเขน อายสุมา จ สารีปุตโต
อายสุมา จ มหาโมคคัลลานเ อายสุมา จ มหากสุสโป อายสุมา จ มหา-
กจจาโน อายสุมา จ มหาโกฏฐิตติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงพระสูตรที่ ๔ แห่งโพธิวรรค ว่าด้วยพุทธอุทานที่ ๕ ตาม
พระบาลีและอรรถกถา กับอัครโนมัตตบาริยา สืบต่อไป โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

คณินความความวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้แล้ว ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ข้าพเจ้า
 นี้ชื่อว่าอานนท์ ได้ศรัทธาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระพุทธ
 สัมมาสัมพุทธเจ้าประทับเนาว์สำราญพระอิริยาบถ อยู่ในอารามแห่งอนาถบิณฑิก-
 เสรณีย์ อันมีนามว่าพระเชศวนาราม ที่กรุงสาวัตถี ฯ ในครั้งนั้น มีพระเถระเจ้า
 ๑๐ องค์ คือ พระสารีบุตรเถระเจ้า • พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้า • พระมหา
 กัสสปเถระเจ้า • พระมหากัจจายนเถระเจ้า • พระมหาโกฏฐิตเถระเจ้า • พระ
 มหากปิณฺธุเถระเจ้า • พระมหาจุณฺทเถระเจ้า • พระอนุรุทธเถระเจ้า • พระเวต-
 เถระเจ้า • พระนันทเถระเจ้า • พวกนี้ไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทอดพระเนตรเห็นพระเถระเหล่านั้นกำลังมาแต่ที่ไกล
 จึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พราหมณ์เหล่านั้นกำลังมา พราหมณ์เหล่านั้นกำลังมา ฯ
 เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว ภิกษุเหล่านั้นเป็นชาติพราหมณ์รูปหนึ่ง
 บุตรของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า บุคคลเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุประการ
 พระเจ้าข้า ธรรมเหล่านี้หนะทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความเหล่านั้นแจ่มแจ้งแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอัน
 ขึ้นในเวลานั้นว่า

พาหิตฺวา ปาปเก ธมฺเม

เย จรฺนฺติ สทา สตา

จฺณสฺสยฺโณชนา พุทฺธา

เต เว โลกสฺมิ พฺราหฺมณา ฯ

แปลว่าบุคคลเหล่าใดลอยบาปธรรมแล้ว มีสติทุกเมื่อ มีสังโยชน์สิ้นแล้ว ครีستแล้ว
 บุคคลเหล่านั้นแหละเรียกว่าเป็นพราหมณ์ ดังนี้ ฯ สันเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า กรุงสาวัตถีนั้น
 เป็นชื่อแห่งพระนครหนึ่ง ฯ พระนครนั้นเคยเป็นที่อยู่ของสวัสดิกฤษณ์ในปางก่อน
 จึงได้นามกรว่ากรุงสาวัตถี ฯ ส่วนพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า ที่
 เรียกว่ากรุงสาวัตถีนั้น เพราะมีเครื่องบริโภค และอุปโภคของมนุษย์พร้อมทุก

ประการ เมื่อมีผู้ถามว่า ในกรุงนี้มีสิ่งของอะไรบ้าง ก็มีผู้ตอบว่ามีพร้อมทุก
ประการ ๑ ถึงกับผูกเป็นคาลาไว้ว่า

สพฺพทา สพฺพปฺกรณ์

สาวตฺถิยํ สโมหิตํ

คสฺมา สพฺพมฺปาทาย

สาวตฺถิตฺติ ปวฺจจติ ๑

แปลว่า เครื่องอุปกรณ์ทั้งหลายมีอยู่ที่กรุงสาวตฺถิทุกเมื่อ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า
กรุงสาวตฺถิ โดยเหตุที่มีเครื่องอุปกรณ์พร้อมทุกประการ ดังนี้

ที่พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายอธิบายไว้อย่างนั้น เพราะอธิบายตามศัพท์ว่า
สาวตฺถิ คือ ศัพท์ว่าสาวตฺถิท่านแยกออกเป็น ๒ คำ คือ สาวะคำหนึ่ง อตฺถิคำ
หนึ่ง ๑ สาวะนั้นได้แก่ศัพท์ที่แปลว่าทั้งปวง ๑ อตฺถินั้น แปลว่า มีอยู่ ๑
คือ ท่านแยกไว้ว่า สพฺพเมตถ อตฺถิตฺติ สาวตฺถิ อย่างหนึ่ง ๑ สพฺพมตฺถิตฺติ
สาวตฺถิ อย่างหนึ่ง ๑ ทั้ง ๒ อย่างนั้นแปลว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในพระนครนี้ เพราะ
ฉะนั้น พระนครนี้จึงชื่อว่าสาวตฺถิ แปลว่า พระนครอันมีสิ่งทั้งปวงพร้อม

คำว่า พระเชตะวัน แยกออกเป็น ๒ คำ คือ คำว่า เชตะ ๑ คำว่า วัน ๑ ๑
คำว่า เชตะนั้น แปลว่า ผู้ชนะซึ่งข้าศึกของตนบ้าง ผู้เกิดในแคว้นแคว้นที่พระราชา
ชนะข้าศึกแล้วบ้าง ๑ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า เชตะน เป็นชื่อของพระราชากรม
องค์หนึ่งซึ่งตั้งขึ้นเพื่อให้เป็นมงคลเท่านั้น ๑ ได้ใจความว่า เชตะ แปลว่า ผู้ชนะ เป็น
ชื่อของพระราชากรมพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นเจ้าของที่ ๆ สร้างวัดพระเชตะวันลงไป

คำว่า วันนั้น แปลว่า เป็นที่ยินดี อธิบายว่า ทำความยินดีให้เกิดแก่สัตว์
ทั้งหลาย คือ คู่ประหนึ่งว่าทำให้สัตว์ทั้งหลายยินดีด้วยดอกไม้ต่าง ๆ บ้าง ด้วยต้นไม้
กิ่งไม้ ใบไม้ในที่นั้นบ้าง ได้ใจความว่า ที่นั้นเป็นสวนอุทยานของพระเชตราชกุมาร
เมื่ออนาถบิณฑิกเศรษฐีได้ซื้ออุทยานของพระเชตราชกุมารนั้น สร้างวัดถวายพระ
พุทธเจ้าแล้ว จึงมีชื่อเดิมเดิมชื่อว่าพระเชตวันาราม ซึ่งเราเรียกว่าวัดพระเชตุพน

คำว่า อนาถบิณฑิกเศรษฐีนั้น ได้แก่ มหาเศรษฐีผู้หนึ่ง ซึ่งมีนามเดิมว่า
สุทฺถิตฺติ ๑ มหาเศรษฐีผู้นั้นเป็นฝีมือเอื้อเฟื้อแผ่แก่คนอนาถ ด้วยการให้ทาน
ข้าวปลาอาหารอยู่เสมอ จึงได้ชื่อว่าอนาถบิณฑิกเศรษฐี

คำว่า อารามนั้น แปลว่า ที่เป็นที่มายินดี ๑ อธิบายว่า ที่นั้นเมื่อผู้ใดมาถึง
แล้ว ก็เกิดความยินดีด้วยเป็นท่มดอกไม้และผลไม้เป็นต้นอย่างงดงาม ๑ ที่นั้นเป็น

ศีลสมาบรูณ์ด้วยองค์แห่งเสนาสนะ ๕ ประการ มีความไม่ไกลนัยและไม่ไกลนัย
เป็นต้น • พระเชตวันารามนั้น อนาคตินจิกเศรษฐีได้ซื้อจากพระเชตราชกุมาร
เป็นเงิน ๑๔ โกฏิ แล้วสร้างเสนาสนะลงในที่นั้นอีก สิ้นเงิน ๑๔ โกฏิ ฉลองอีก
สิ้นเงิน ๑๔ โกฏิ รวมเป็นเงิน ๔๒ โกฏิด้วยกัน เมื่อถวายแก่พระสงฆ์มีพระพุทธองค์
เป็นประธานแล้ว จึงเรียกว่าอารามของอนาคตินจิกเศรษฐี

การที่เรียกอารามนั้นว่า เป็นอารามของอนาคตินจิกเศรษฐีนั้น เพื่อให้เป็น
ตัวอย่างของสิ่งที่ใคร่ตอบุญกุศลอันจักมีในภายหลัง คือ เมื่อผู้ใดได้สร้างวัดถวายแก่
พระภิกษุสงฆ์แล้วเรียกชื่อวัดตามชื่อของผู้นั้น ก็เป็นเหตุให้คนทั้งหลายใคร่อยาก
สร้างวัดตามกัน พระอานนทเถระเจ้าผู้เป็นคลังพระธรรมเล็งเห็นอย่างนั้นจึงได้กล่าวไว้ว่า
พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่อารามของอนาคตินจิกเศรษฐี ในคราวนั้น

ที่อารามของอนาคตินจิกเศรษฐี อันมีชื่อว่าพระเชตวันารามนั้น อยู่ในที่
ใกล้กรุงสาวัตถี คือ อยู่นอกกำแพงกรุงสาวัตถี เพราะถ้าอยู่ในกำแพงกรุงสาวัตถี
ก็ไม่ใช่ที่สงัด ไม่สมควรเป็นที่อยู่ของหมู่ภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย เมื่ออยู่นอกกำแพง
ก็เป็นที่ยงิบสงัด สมควรเป็นที่อยู่ของบรรพชิตผู้ประกอบกิจในพระพุทธศาสนา
สันคัมปนละคำอธิบาย คำว่า กรุงสาวัตถี และคำว่า พระเชตวันาราม กับคำว่า
อนาคตินจิกเศรษฐีเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ จะอธิบายชื่อของพระเถระเจ้าทั้ง ๑๐ องค์เป็นลำดับไป คือ องค์ที่ ๑
ว่าพระสารีบุตรนั้น แปลว่าบุตรแห่งนางสารี อธิบายว่า พระเถระเจ้าองค์นี้เป็นบุตร
ของนางรูปสารีพราหมณ์ • องค์ที่ชื่อว่ามหาโมคคัลลานั้นนั้น แปลว่าบุตรของ
นางโมคคัลลินีใหญ่ อธิบายว่า องค์นี้เป็นบุตรของนางโมคคัลลีพราหมณ์ผู้ใหญ่
ด้วยคุณพิเศษทั้งหลาย • องค์ที่ชื่อว่าเรวตะนั้น ได้แก่ พระขทรวนิยเรวตเถระเจ้า
ไม่ใช่พระกัณหาเรวตเถระเจ้า นอกจากนั้นมิได้ปรากฏคำแปลและคำอธิบายว่า องค์ไหน
มีคำแปลและอธิบายอย่างไร

เมื่อความสืบต่อไปว่า วันหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังนั่งทรง
แสดงธรรมอันอยู่ในห้องจตุสัจธรรม คือ อริยสัจ ๔ ในท่ามกลางของบริษัท ๔
อยู่ในคราวนั้น พระเถระเจ้าทั้ง ๑๐ องค์ มีพระสารีบุตรเถระเจ้าเป็นต้น ก็ได้พากันไป
เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์จึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายซึ่งนั่งประชุมอยู่

ในที่นี้ ว่า พราหมณ์เหล่านั้นเกิดมา ๆ มีภิกขุรูปหนึ่งซึ่งเกิดในตระกูลพราหมณ์
มหาศาล คิดขึ้นว่า ผู้ที่ชื่อว่าพราหมณ์ในโลกนี้ย่อมมีได้ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ
มารดาบิดาเป็นพราหมณ์ ๑ สำเร็จการเล่าเรียนทางพราหมณ์ ๑ ย่อมไม่มีด้วย
เหตุอื่นนอกจากนี้ แต่เหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเรียกพระเถระเหล่านั้นว่าเป็น
พราหมณ์ จำเราจะต้องทูลถามดูให้แน่ คิดดังนี้แล้วจึงได้ทูลถามขึ้นดังที่แสดง
มาในพระบาลีแล้วนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาใจความแห่ง
คำว่าพราหมณ์โดยปรมาตมแล้ว จึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้น ดังที่ได้ยกขึ้นแปลแล้วนั้น
เพื่อแสดงให้เห็นว่า บุคคลเช่นไรเป็นพราหมณ์ ธรรมอะไรทำให้บุคคลเป็น
พราหมณ์โดยปรมาตม คือ เป็นพราหมณ์ชั้นเยี่ยมกว่าพราหมณ์ธรรมดาที่มีอยู่ใน
เวลานั้น

ในพุทธอุทานที่ได้ยกขึ้นแปลไว้แล้วนั้น มีคำอธิบายว่า ลอยบาปกรรมนั้น
ได้แก่ ละกรรมที่ลามกได้เด็ดขาด ๆ ธรรมที่ลามกนั้นว่าโดยทุจจริตมี ๓ คือ กาย-
ทุจริต วาจาทุจริต มโนทุจริต ๆ ว่าโดยจิตตูปบาทมี ๑๒ คือ อกุศลจิต ๑๒
ว่าโดยกรรมบถมี ๑๐ คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ว่าโดยปวัตติเภทมีหลายอย่างต่าง ๆ
กัน ๆ คำว่า ผู้มีสติทุกเมื่อนั้น ได้แก่ ผู้มีสติเต็มที คือ ไม่ยินดียินร้ายในอารมณ์
ทั้ง ๖ มีรูปารมณ์เป็นต้น ๆ คำว่า สติในที่นี้ หมายถึงสัมปชัญญะด้วย ๆ คำว่า
สันสังโยชน์แล้ว ได้แก่ สันสังโยชน์ ๑๐ ประการ ด้วยอริยมรรคทั้ง ๔ ๆ คำว่า
ตรัสรู้ ได้แก่ ตรัสรู้สัจธรรม ๔ ประการ ๆ ท่านผู้ตรัสรู้นั้นมี ๓ จำพวก คือ
พระสาวกพุทธเจ้า ๑ พระปัจเจกพุทธเจ้า ๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ แต่
ในอุทานนี้หมายถึงพระสาวกพุทธเจ้า ๆ คำว่า บุคคลเหล่านั้นแหละเรียกว่าเป็น
พราหมณ์ในโลกนั้น อธิบายว่า พระสาวกพุทธเจ้าเหล่านั้นแหละเรียกว่าเป็น
พราหมณ์ เพราะเป็นผู้เกิดโดยชาติอริยะในธรรม อันนับว่าพราหมณ์ธรรม คือเป็น
ธรรมที่ประเสริฐสุด ทั้งเป็นพระโอรสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ไม่ใช่หมาย
พราหมณ์โดยชาติโคตรตระกูล หรือโดยเหตุอื่นมีการทรงชะฎาเป็นต้น

เป็นอันว่าในพระสูตรทั้ง ๒ คือ พระสูตรที่ ๔ ที่ ๕ นี้ ว่าด้วยธรรมที่ทำให้
บุคคลให้เป็นพราหมณ์ดังแต่อย่างใดจนกระทั่งถึงพระอรหันต์ ๆ แต่มีเนื้อความ
ต่าง ๆ กันตามอรรถาธิบายของเวไนยสัตว์ คือ เนื้อความอุทานในพระสูตรที่ ๔ กับ

พระสัคค ๕ นค่างกัน แต่ใจความเป็นอันเดียวกัน สันเนอความในอรรถกถา
เพื่องาน

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นธัมมัตถาธิบายขยายความแห่งพุทธทศานนั้นออกไป เพื่อให้
ผู้ฟังทั้งหลาย ได้ความรู้ความเข้าใจตามสมควร แก่การสดับฟังพระธรรมเทศนา
แต่ก่อนที่จะขยายความให้กว้างขวางออกไปนั้น จักยกเนื้อความในพระบาลีพุทธทศาน
นั้นขึ้นแสดงเสียก่อน แล้วจึงจักยกเนื้อความในอรรถกถาประกอบเข้า กล่าวคือ
เนื้อความในพระบาลีพุทธทศานนั้นว่า บุคคลเหล่าใดลอยบาปกรรมทั้งหลายแล้ว
เป็นผู้สดีทุกเมื่อ เป็นผู้สันสังโยชนแล้ว เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว บุคคลเหล่านั้นแหละ
เรียกว่าเป็นพราหมณ์ในโลก ดังนี้ ฯ พระอรรถกถาจารย์ขยายเนื้อความไว้ว่า
บุคคลเหล่าใดละกรรมอันลามกทั้งหลายที่เป็นทุจริต ๓ เป็นอกุศลจิต ๑๒ เป็น
อกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นปวัคคิเภทต่าง ๆ แล้ว เป็นผู้สดีเต็มที่ คือ ไม่ยินดี
ยินดีร้ายในอารมณ์ทั้ง ๖ มีรูปารมณเป็นต้น เป็นผู้สันสังโยชน ๑๐ ประการ ด้วย
อิริยมรรคทั้ง ๔ แล้ว บุคคลเหล่านั้นแหละเรียกว่าเป็นพราหมณ์ในสัตว์โลกนี้ เพราะ
เหตุว่าบุคคลเหล่านั้นเป็นผู้เกิดโดยอิริยาจกในธรรมอันประเสริฐ อีกอย่างหนึ่ง
บุคคลเหล่านั้นเป็นพระพุทธชินในรสอันประเสริฐของพระพุทธเจ้า ดังนี้

ในคำที่ยกขึ้นแสดงตามพระบาลีและอรรถกถาแล้วนั้น มีคำที่ควรอธิบาย
อยู่หลายคำ คือ คำว่า ลอยบาปกรรม ๑ คำว่า ผู้สดีทุกเมื่อ ๑ คำว่า สันโยชน ๑
คำว่า ตรัสรู้ ๑ รวมเป็น ๔ คำด้วยกัน ฯ ในคำทั้ง ๔ นี้ คำว่า ลอยบาปกรรมนั้น
ได้อธิบายคำว่า บาปและวิธีลอยบาปมาในกัมมัทธ ๔ บ้างแล้ว คือ ในกัมมัทธ ๔ นั้น
ได้อธิบายบาปทั้ง ๓ ประเภท คือ ทุจริต ๓ อกุศลจิต ๑๒ และอกุศลกรรมบถ ๑๐
กับวิธีลอยบาป คือ วิธีละบาปจนถึงข้อที่ ๕ อันได้แก่ สุราเมรัยไว้แล้ว เพราะ
ฉะนั้น จักได้อธิบายวิธีลอยบาป คือ อุบายละบาปตั้งแต่ข้อสุราเมรัยเป็นต้นไป เพื่อ
ให้เป็นหนทางปฏิบัติ แห่งพุทธศาสนิกชนบริษัททั้งหลายตามสมควรแก่กำลังของตน
กล่าวคือ มุสาวาท การกล่าวเท็จ ๑ บิสุณาวาท การกล่าวส่อเสียด ๑ ผรุสวาท
การกล่าวหยาบคาย ๑ สัมผัปปลาปวาท การกล่าวเหลวไหล ๑ ทั้ง ๔ อย่าง

นี้เรียกว่าวจิหุริต ๔ ๑ วจิกรรม ๔ จัดเป็นบาปทางปาก ๔ อย่างด้วยกัน ๑
 บาปทางปาก ๔ อย่างนี้ ข้อมมียอยู่แก่บุคคลโดยมาก คือ บุคคลโดยมากชอบกล่าวเท็จ
 ชอบกล่าวส่อเสียดขบถ ชอบกล่าวหยาบคายร้ายกาจ ชอบกล่าวสิ่งที่หาประโยชน์
 มิได้ เพราะเหตุว่าบุคคลโดยมากไม่รู้จักโทษแห่งบาปปากทั้ง ๔ ประการนี้ว่าอย่าง
 ไหนเป็นบาปอย่างไร คือ ไม่รู้จักว่ากล่าวเท็จเป็นบาปอย่างไร กล่าวส่อเสียดขบถ
 เป็นบาปอย่างไร กล่าวหยาบคายร้ายกาจเป็นบาปอย่างไร กล่าวเหลวไหล
 ไร้ประโยชน์เป็นบาปอย่างไร ส่วนผู้รู้ว่าการกล่าวทั้ง ๔ นี้ เป็นบาปอย่างนั้น
 อย่างนี้แล้ว ข้อมไม่ชอบกล่าวคำทั้ง ๔ นี้ เพราะฉะนั้น การรู้จักโทษแห่งบาปทั้ง ๔
 นี้ และการรู้จักคุณแห่งการละบาปทั้ง ๔ นี้ จึงเป็นอุบายให้ละบาปทั้ง ๔ นี้ได้ ก็
 การกล่าวคำทั้ง ๔ นี้ อย่างไหนเป็นบาปอย่างไร มีคำเฉลยไขว่าเป็นบาปอย่างนี้ คือ
 การกล่าวเท็จ ข้อมทำให้ผู้อื่นได้ฟังสิ่งที่ไม่ตรงตามความประสงค์ คือ ผู้ฟังข้อม
 อยากฟังความจริง ไม่อยากฟังความเท็จ ๑ ส่วนการกล่าวส่อเสียดขบถ ก็เป็น
 เหตุให้ผู้อื่นโกรธเคืองแตกร้างจากกัน ๑ การกล่าวหยาบคาย ก็เป็นเหตุให้ผู้อื่น
 กล่าวหยาบคายตอบตนบ้าง ๑ การกล่าวเหลวไหลไร้ประโยชน์ ก็เป็นเหตุให้ผู้อื่น
 ถือว่าตนเป็นคนเหลวไหล ๑ อันนี้เป็นบาปปัจจุบัน ส่วนบาปในอนาคตภาย
 ภาคนั้น สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้า ทรงแสดงไว้ว่า มุสาวาท
 ภิกขเว อาเสวโต ภาวโต พหุลลโก นิรยสวัตตนิโก โหติ ปิตติวิสยสวัตตนิโก
 ดังนี้ เป็นต้น แปลว่า ก่อนภิกษุทั้งหลาย การกล่าวเท็จ การกล่าวส่อเสียด การ
 กล่าวหยาบคาย การกล่าวเหลวไหล ทั้ง ๔ อย่างนี้ ทำให้บุคคลไปเกิดในนรก พ้น
 จากนรกแล้วให้มาเกิดเป็นเปรต พ้นจากเปรตแล้ว ให้มาเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน
 เมื่อพ้นจากสัตว์ดิรัจฉานมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็ให้โทษอีกต่าง ๆ กัน คือ โทษแห่ง
 การกล่าวเท็จ ทำให้ถูกกล่าวดูในเรื่องที่ไม่จริง ๑ โทษแห่งการกล่าวส่อเสียด
 ทำให้แตกร้างจากมิตรสหาย ๑ โทษแห่งการกล่าวคำหยาบ คือ คำกล้าแข็งมีคำ
 คำว่าสาปแช่ง เป็นต้น ทำให้ได้ยินแต่คำที่ไม่เพราะหู คือ คนจะไปในที่ใดก็มักมี
 แต่ผู้ด่าว่าเสียดสี ๑ โทษแห่งการกล่าวคำเหลวไหล ทำให้ไม่ให้ผู้เชื่อถ้อยคำ
 ของตน ถึงจะว่ากล่าวในทางที่ดีก็ไม่มีผู้เชื่อถ้อย ดังนั้น ส่วนคุณของการละคำทั้ง ๔
 นี้ คือ การละคำเท็จ กล่าวแต่คำจริง การละคำส่อเสียด กล่าวแต่คำที่จะให้ผู้อื่น

รักใคร่ถูกต้องปรองดองกัน การละคำเขาบ กล่าวแต่คำอ่อนหวานเป็นเหตุให้ตน
เป็นรักใคร่พอใจของผู้อื่น ๆ การละคำเหลวไหลกล่าวแต่คำที่จะเป็นประโยชน์
คนละประโยชน์ผู้อื่น เป็นเหตุให้ตนและผู้อื่นได้ประโยชน์ เมื่อแตกกายทำลาย
ฉันท์แล้วก็เกิดเหตุให้แตกฉานจากอภัยภูมิตั้ง ๔ มนรกเป็นต้น เมื่อเกิดเป็น
คนชาติหน้า ก็ได้รับผลานิสงส์พิเศษอีกต่าง ๆ กัน คือ การกล่าวคำจริงเป็นเหตุ
ไม่ให้เกิดการกล่าวคำในเรื่องที่ไม่จริง ๆ การกล่าวคำที่ทำให้ผู้อื่นรักใคร่ปรองดองกัน
เป็นเหตุไม่ให้เกิดการวิวาทจากมิตรสหาย การกล่าวคำอ่อนหวาน เป็นเหตุให้
ผู้กล่าวได้ยินได้ฟังแต่คำอ่อนหวาน ๆ การกล่าวคำที่มีประโยชน์ เป็นเหตุให้
ผู้กล่าวมีถ้อยคำเป็นที่เชื่องของคนที่หลาย เพราะฉะนั้น เมื่อผู้ใดไม่ยากทนรก
ไม่ยากเกิดเป็นเปรต ไม่ยากเกิดเป็นสัตว์จริงจาง จงเว้นการกล่าวเท็จ และ
การกล่าวส่อเสียด การกล่าวหยาบคาย การกล่าวเหลวไหลทั้ง ๔ นิสัย เมื่อผู้ใด
ไม่ยากถูกกล่าวคำ ไม่ยากวิวาทจากมิตรสหาย ไม่ยากฟังคำที่ไม่เพราะหู
อยากให้มีผู้เชื่องถ้อยคำของตนในอนาคตภายภาคหน้าแล้ว ผู้นั้นจงละการกล่าว
เท็จและการกล่าวส่อเสียด การกล่าวคำหยาบ การกล่าวคำเหลวไหลทั้ง ๔ นิสัย

กัมมวจีหจรีต ๔ วจกรรม ๔ ซึ่งจัดเป็นบาปทางปาก ดังที่ได้แสดงโทษ
และคุณแล้ว ข้อมมีโทษและคุณมากน้อยต่างกัน คือ การกล่าวเท็จอันทำให้เสีย
ประโยชน์ของผู้น้อยก็มีโทษน้อย ถ้าทำให้เสียประโยชน์ของผู้น้อยมากก็มีโทษ
มาก ๆ อีกอย่างหนึ่ง ทำให้เสียประโยชน์ของผู้น้อยก็มีโทษน้อย ทำให้
เสียประโยชน์ของผู้น้อยมากมีบาปตามลำดับต้น ก็มีโทษมาก ๆ อีกอย่างหนึ่ง
ถ้ากลั่นแกล้งเป็นเหตุให้กล่าวเท็จนั้นเป็นของผู้น้อยก็มีโทษน้อย ถ้ากลั่นแกล้งเป็นเหตุ
ให้กล่าวเท็จนั้นเป็นของแรงกล้าก็มีโทษมาก ในฝ่ายคุณแห่งการกล่าวคำจริงก็มี
หลักอย่างเดียวกันกับที่กล่าวแล้ว ๆ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าอุทิสต์กล่าวเท็จโดยไม่
ประสงค์อยากได้ของคน หรือบรรพชิตกล่าวเพื่อหัวเราะเล่น เช่น ไปบิณฑบาตได้
น้ำมันหรือเนยใสหน่อย แต่กล่าวว่าน้ำมันในบ้านคล้ายกับแม่น้ำ ดังนั้น ก็มี
โทษน้อย ถ้าอุทิสต์กล่าวเท็จในเวลาเป็นพยานเบิกความต่อโรงศาล หรือบรรพชิต
กล่าวสั่งสอนไม่เห็นว่าคุณเห็นเป็นต้น ก็มีโทษมาก

การกล่าวคำส่อเสียดนั้น ข้อมมีโทษน้อยและโทษมากตามผู้ที่ถูกส่อเสียด
คือ ถ้าผู้ที่ถูกส่อเสียดนั้นเป็นผู้คนน้อยก็มีโทษน้อย ถ้าผู้ที่ถูกส่อเสียดนั้นเป็นผู้

คุณมากก็มีโทษมาก ๑ ถ้าผู้ทนต์ส่อเสียดทั้ง ๒ ฝ่ายเห็นไม่แตกต่างกัน ก็มีโทษน้อย ถ้าเขาแตกต่างกันก็มีโทษมาก ๑ อีกอย่างหนึ่ง ถ้ากิเลสอันเป็นเหตุให้ส่อเสียดนั้น ไม่แรงกล่าก็มีโทษน้อย ถ้ากิเลสอันแรงกล่าก็มีโทษมาก

การกล่าวหยาบคายนั้น ได้แก่ การด่าว่าสาปแช่งด้วยเจตนาร้าย ส่วนการด่าว่าสาปแช่งด้วยเจตนาดี เช่น บิถัมมารดาว่าบุตรธิดาเป็นต้น ด้วยหวังจะให้บุตรธิดาเป็นคนดี ไม่จัดเป็นคำหยาบคาย ส่วนการด่าว่าสาปแช่งด้วยเจตนาร้ายหมายจะให้ผู้ทนต์ด่าว่าสาปแช่งนั้นได้รับความเจ็บแค้น หรือเป็นไปตามคำสาปแช่งของตน จึงจัดเป็นคำหยาบคาย ๑ คำหยาบคายนั้นกล่าวต่อผู้ที่มีคุณความดีน้อยก็มีโทษน้อย กล่าวต่อผู้ที่มีคุณความดีมากก็มีโทษมาก ๑ อีกอย่างหนึ่ง ถ้ากล่าวในที่ลับหลังก็มีโทษน้อย กล่าวในที่ต่อหน้าก็มีโทษมาก ๑ อีกอย่างหนึ่ง ถ้ากิเลสอันเป็นเหตุให้กล่าวคำหยาบคายนั้น เป็นของไม่แรงกล่าก็มีโทษน้อย ถ้ากิเลสอันแรงกล่าก็มีโทษมาก

การกล่าวเหลวไหล คือ กล่าวสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์นั้น ถ้ากล่าวน้อยก็มีโทษน้อย ถ้ากล่าวมากก็มีโทษมาก ๑ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าไม่เชื่อถือก็มีโทษน้อย ถ้ามีเชื่อถือก็มีโทษมาก ๑ อีกอย่างหนึ่ง ถ้ากิเลสอันเป็นเหตุให้กล่าวคำที่ไม่เป็นประโยชน์นั้นเป็นของมีกำลังอ่อนไม่แรงกล่าก็มีโทษน้อย ถ้ากิเลสอันแรงกล่าก็มีโทษมาก ๑ คำว่า โทษน้อยนั้น คือ ตกนรกไม่นาน เกิดเป็นเปรตหรือเป็นอสุรกาย เป็นสัตว์ดิรัจฉานไม่นาน ได้รับเศษบาปมีการกล่าวตู่เป็นต้นนั้นไม่นาน ๑ ที่ว่ามีโทษมากนั้น คือ ไปตกอบายภูมิอยู่นาน ได้รับโทษมีการกล่าวตู่ในเรื่องที่ไม่จริงเป็นต้นนั้นอยู่นาน โดยเหตุการณ์ดังที่แสดงมาแล้วนี้ จึงไม่ควรที่ใคร ๆ จะกล่าวคำเท็จ คำส่อเสียด คำหยาบคาย คำไร้ประโยชน์ ไม่ควรที่ใคร ๆ จะทำให้เกิดโทษแก่ตนด้วยปากของตนเองเป็นอันขาด ไม่ควรที่ใคร ๆ จะทำให้ตนตกวินิบาตนรกเพราะปากของตนเป็นอันขาด

เมื่อผู้ใดรู้โทษและคุณแห่งการกล่าวคำที่ไม่ดีอันจัดเป็นบาป และการกล่าวคำที่ดีอันจัดเป็นบุญดังที่แสดงมาแล้วนี้ แล้วละการกล่าวคำที่ไม่ดีทั้ง ๔ นั้นเสีย ผู้ใดเรียกว่าละบาปทางปากได้แล้ว ยิ่งแต่บาปทางใจ คือ อภิชฌา ความโลภอยากได้ของผู้อื่น ๑ พยาบาท ความนึกปองร้ายผู้อื่น ๑ มิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิด ๑ เพราะฉะนั้น จึงควรรู้จักโทษ แห่งบาปทางใจ ๓ ประการนอก เพราะบาปทางใจ

๓ ประการนี้ เป็นต้นเหตุให้เกิดบาปทางกาย ทางวาจา โทษแห่งบาปทางใจ ๓ ประการนี้ มั่งคั่งจกยกมาแสดงต่อไป คือ การโลภอยากได้ของผู้อื่นนั้น ท่านกำหนดไว้ว่า ถ้านักโลภอยากได้ของผู้มีคุณความดีน้อยก็มีโทษน้อย นักโลภอยากได้ของผู้มีคุณความดีมากก็มีโทษมาก ถ้าวางที่ตนนักโลภอยากได้นั้นเป็นของเลวก็มีโทษน้อย ถ้าวางที่ตนเป็นของดีก็มีโทษมาก หรือถ้าวางที่ตนน้อยก็มีโทษน้อย ของนั้นมากก็มีโทษมาก อีกอย่างหนึ่ง ถ้าวางที่ตนนักโลภอยากได้นั้นไม่มีกำลังแรงกล้าก็มีโทษน้อย ถ้าวางที่ตนมีกำลังแรงกล้าก็มีโทษมาก โทษที่จะได้รับในอนาคตนั้น คือ ตนมีสิ่งใด ๆ ก็ให้มันแต่ผู้ใดนักโลภอยากได้เสมอไป

พยาบาท คือ การนินทาผู้อื่นนั้น ถ้าวางที่ตนนินทาผู้อื่นมีคุณความดีน้อยก็มีโทษน้อย ถ้าวางที่ตนนินทาผู้อื่นมีคุณความดีมากก็มีโทษมาก ถ้าวางที่ตนนินทาผู้อื่นในลับหลังก็มีโทษน้อย ถ้าวางที่ตนนินทาผู้อื่นต่อหน้าก็มีโทษมาก โทษที่จะได้รับในอนาคตนั้น คือ ตนจะอยู่ในที่ใด ๆ ก็จะมีคนนินทาเสมอไป

มิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดนั้น ถ้าวางที่ตนเห็นผิดในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็มีโทษน้อย เห็นผิดในเรื่องใหญ่ ๆ ก็มีโทษมาก โทษที่จะได้รับในอนาคตนั้น คือ ตกโลกกันตนรอกอบตลอดกาลนาน การเห็นผิดที่จะให้ตกโลกกันตนรอกอบมีอยู่ ๓ ประการ คือ เห็นว่าบาปบุญไม่มี ๑ เห็นว่าผลแห่งบาปบุญไม่มี ๑ เห็นว่าบาปบุญที่จะตกแต่งให้บุคคลได้ชั่วได้ชั่วได้สุขทุกข์ในชาติหน้าและชาตินี้ไม่มี ๑ การเห็นทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นการเห็นผิดอย่างแรงกล้าสามารถให้ตกนรอกอบตลอดกาลนาน บาปอันใดจะร้ายแรงเท่าบาป คือ ความเห็นผิดทั้ง ๓ ประการนี้เป็นอันไม่มี เพราะฉะนั้น ไม่ควรที่ใคร ๆ จะให้บาป คือ ความเห็นผิดทั้ง ๓ ประการนี้เกิดขึ้นในใจของตนได้ เมื่อผู้ใดละบาปทางกาย วาจา ใจ ดังที่แสดงมาในกัณฑ์และในกัณฑ์ก่อนได้แล้ว ผู้นั้นเรียกว่าเป็นผู้ละบาปได้ตามนัยพุทธชอนว่า พาหิตวา ปาปเก ชมเม เป็นต้น ๆ ส่วนคำที่ควรอธิบายซึ่งยังเหลืออยู่อีก ๓ คำ คือ คำว่า มิสฺสทกเมว ๑ สังโยชน ๑ ครุสฺส ๑ นั้น ขอบอธิบายโดยสังเขปดังนี้ว่า คำว่ามิสฺสทกเมวนั้น คือ มีความระวังอยู่ทุกเมื่อ ไม่ให้บาปเกิดทางกาย วาจาได้ ๑ คำว่าสังโยชนนั้น ได้แก่กิเลสอันเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวให้อยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ๑ คำว่า ครุสฺสนั้น ได้แก่ครุสฺสหรือวิสัย ๔ ประการ ดังนี้ เป็นอันว่าสันตติโนมัตถาธิบายโดยสังเขปเพียงเท่านั้น.

เอว ก็มิ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๖

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยธรรมที่ห้ามบุคคลให้เป็นพราหมณ์

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกิ สมยํ ภควา ราชคเห วิหริติ เวพฺวเน กลนทก-
นิวาเป ๑ เตน โข ปน สมเบน อายสฺมา มหากสฺสโป ปิปลิคูหาขิ วิหริติ
อาพาธโก โหติ ทุกฺขิตฺวา พหุหคฺคิลาโน ๑ อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป
อปเรน สมเบน ตมฺหา อาพาธา วุฏฺฐาสิติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงพระพุทธอุทานที่ ๖ ในพระสูตรที่ ๖ แห่งโพธิวรรคอันเป็น
ปฐม ตามวาระพระบาลีและอรรถกถา กับขัณฑ์ถาธิบาย สืบต่อไป โดยสมควร
แก่เวลา

บาลี

ดำเนินความในพระสูตรที่ ๖ ว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท ได้สดับมาแล้ว
อย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน
กลันทกนิวาปีวิหารใกล้สถานราชคฤห์ธานี ๑ ในครั้งนั้น พระมหากัสสปเถระเจ้า
อยู่ที่ถ้ำปิปลิคูหา เกิดอาพาธหนัก ได้เสวยทุกขเวทนาเป็นอันมาก ๑ ต่อ
มาพระมหากัสสปเถระเจ้าก็หายจากอาพาธนั้น ๑ เวลาพระมหากัสสปเถระเจ้า
หายจากอาพาธนั้นแล้วก็คิดว่า วันนี้เราก็กเข้าไปบิณฑบาตที่ราชคฤห์ธานี ๑
ในคราวนั้น เทวดา ๕ ร้อยนางเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ประารถนาจะถวายอาหาร
บิณฑบาตแก่พระมหากัสสปเถระเจ้า ๑ แต่พระมหากัสสปเถระเจ้าไม่ยอมรับ
อาหารบิณฑบาตของเทวดา ๕ ร้อยนางนั้น พระผู้เป็นเจ้าได้ทรงบาตรจีวรเข้าไป
สู่ราชคฤห์บุรีรมย์ เดินไปตามตรอกแห่งพวกช่างหูกอัมเป็นตรอกของคนยากจน
ขัดสน ๑ ครั้งนั้น สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแจ่มแจ้ง
แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันขึ้นในเวลานั้นว่า

อนนลโปสิมณณาค์

ทนฺตํ สาเร ปคฺคิจิตฺ

จิณาสวํ วนุตโทสํ

ตมํ หุมิ พฺราหฺมณํ ฯ

แปลว่า ผู้ที่ไม่เลิขงผู้อื่น ผู้ปรากฏ ผู้ฝึกฝน ผู้ตั้งอยู่ในสารธรรม ผู้สนอาสาจะ
ผู้กลายโทษะ เราตถาคต เรียกว่าเป็นพราหมณ์ ดังนี้ สันเนอความในพระบาลี
เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา คือ พระอรรถกถาจารย์ได้ยกเอาคำ
ในพระบาลีเริ่มแต่คำว่า ราชคฤห์ธานีเป็นต้น มาอธิบายให้กว้างขวางออกไป
คือ คำว่า ราชคฤห์ธานีนั้น แปลว่า กรุงราชคฤห์ ฯ คำว่า ราชคฤห์ แปลว่า
พระราชอาสน์ เพราะเมืองนั้นเป็นเมืองที่พระเจ้ามหาโมคคัลลย และมหา
โควินทราชเป็นต้น ได้ทรงปกครองสืบ ๆ กันมา ฯ กรุงราชคฤห์นั้นมีความ
พรรณนาไว้อีกอย่างหนึ่งว่า เป็นเมืองที่ชาวศรกรรมมาอาศัยมาก ฯ กรุงราชคฤห์
นั้น ถ้าพระเจ้าพุทธเจ้าเกิดชน หรือพระเจ้าจักรพรรดิเกิดขึ้นในเวลาใด
ก็เป็นบ้านเมืองขึ้นในเวลาใด นอกจากนั้นก็เป็นเมืองร้างว่างเปล่า กลายเป็นป่า
อันเป็นทมิฬหม่นอยู่ปกบฏรักษา

คำว่า เวฬุวันนั้น เดิมทีเป็นสวนไม้ไผ่ของพระเจ้ากรุงราชคฤห์ ห้อม
ล้อมด้วยกำแพงสูง ๑๘ ศอก เป็นที่พระราชทานเหยื่อให้แก่ฝูงกระแต ต่อมา
พระเจ้าพิมพิสารเป็นบรมกษัตริย์ในกรุงราชคฤห์ ได้ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์
มีพระพุทธองค์เป็นประธาน แล้วท้าวเธอทรงสร้างพระคันธกุฏีใหญ่ กับ
ปราสาทและกุฎีที่พักพาอาศัย มณฑปและที่จงกรมซุ่มประชุมเป็นต้น ถวายแก่
พระภิกษุสงฆ์ ภายนอกพระราชอุทยานนั้นล้อมด้วยไม้ไผ่ แลดูเป็นที่รื่นเริง
จึงได้นามว่าพระเวฬุวัน

คำว่า กลันทกนิวาปีวิหารนั้น แปลว่า สถานที่ให้เหยื่อแก่กระแต กล่าว
คือ แม้ปางก่อนมีพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่ง ซึ่งเสวยราชสมบัติอยู่ที่กรุง
ราชคฤห์นั้น ได้เสด็จประพาสพระราชอุทยานนั้น เวลาท้าวเธอทรงเมาสุรา
ก็ทรงบรรทมหลับอยู่ในที่ผาสุกแห่งหนึ่ง ฯ ฝ่ายราชบริวารเห็นว่า ท้าวเธอ

ทรงบรรทมหลับแล้ว ก็พากันเที่ยวเล่นตามพระราชอุทยาน เพื่อเก็บดอกไม้
และผลไม้เป็นต้นนั้น ตามความประสงค์ ๑ ครั้นนั้นมัจจุห่าดำตัวหนึ่งได้กลิ่น
สุราก็เลื้อยออกมาจากโพรงต้นไม้ต้นหนึ่ง บ่ายหน้าตรงไปที่พระมหากษัตริย์
นั้น ๑ รุกขเทวดาคนหนึ่งได้เห็นดังนั้น ก็มีจิตคิดเมตตاپราธนาจะให้ชีวิตแก่
พระมหากษัตริย์นั้น จึงจำแลงกายเป็นกรรไกรไปร้องขึ้นที่ริมพระโศตของ
ท้าวเธอ ท้าวเธอก็กฟั่นต้นบรรทม ๑ จูห่าดำตัวนั้นก็เลื้อยกลับไปโพรงของตน ๑
พระมหากษัตริย์นั้นทรงเห็นว่า กรรไกรมีคุณแก่พระองค์มาก จึงโปรดให้
พระราชทานเหยื่อแก่ฝูงกรรไกร ซึ่งมีอยู่ในพระราชอุทยานนั้น ทั้งให้ประกาศ
พระราชทานอภัยมิให้ผู้ใดผู้หนึ่งทำร้ายฝูงกรรไกรเหล่านั้นได้ ๑ เพราะฉะนั้น
พระราชอุทยานนั้นจึงชื่อว่า กลันทกนิวาปสถาน แปลว่า สถานเป็นที่พระ
ราชทานเหยื่อแก่กรรไกร ๑ ต่อมาจึงมีชื่อเรียกรวมกันกับคำว่า พระเวฬุวันว่า
เวฬุวันกลันทกนิวาปวิหาร

คำว่า มหากัสสปนั้น แปลว่า พระกัสสปผู้ใหญ่ คือ ผู้ประกอบด้วยธรรม-
ชั้นอันใหญ่ มีสี่ชั้นเป็นต้น ๑ อีกอย่างหนึ่ง มีพระเถระเจ้า ผู้ชื่อว่ากัสสป
อยู่ ๒ องค์ คือ องค์เล็ก ๑ องค์ใหญ่ ๑ ๑ องค์เล็ก เรียกว่าพระกุมารกัสสป
องค์ใหญ่ เรียกว่าพระมหากัสสป

คำว่า ถีปโปผลิกุหานัน แปลว่า ถีปปลี อธิบายว่า มีต้นถีปปลีต้นหนึ่ง
อยู่ในที่ใกล้ปากถ้ำนั้น ๑ พระมหากัสสปเถระเจ้าได้เกิดอาพาธเจ็บหนักอยู่ที่
ถ้ำนั้น แต่ท่านได้มีสติสัมปชัญญะอดกลั้นทุกข์เวทนานั้นเสียได้ ๑ ทั้งสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้เสด็จไปทรงแสดงโพชฌงคปริตต์ ให้พระมหากัสสป
เถระเจ้าฟัง ๑ เมื่อพระมหากัสสปเถระเจ้าได้ฟังแล้ว ก็หายคลายอาพาธด้วย
อำนาจโพชฌงคที่พระพุทธองค์ทรงแสดง ๑ ข้อที่ท่านได้กล่าวไว้ในโพชฌงค-
สังยุต มีเนื้อความขุติตองกันว่า ในครั้งนั้น พระมหากัสสปเถระเจ้าเกิด
อาพาธหนัก คือ เป็นไข้หนักอยู่ที่ถ้ำปโปผลิกุหา ครั้นถึงเวลาเป็นสมเด็จผู้มี
พระภาคเจ้า เสด็จออกจากที่ประทับแล้ว ได้เสด็จไปเยี่ยมพระมหากัสสป-
เถระเจ้า ตรัสถามว่า ดูก่อนกัสสป สรรยนต์ คือ ร่างกายอันประกอบด้วย
จักร ๔ มีทวาร ๘ ของเธอยังพอดทนได้หรือ ยังพอเป็นไปได้อะไร หรือ ทุกข-

เวณาค้อยเบาละไม่กำเร็บขมบ้างหรือ ความถอยลงแห่งทุกขเวทนาได้ปรากฏ
 ขนหรือ ความทวายนแห่งทุกขเวทนาหาได้ปรากฏขึ้นหรืออย่างไร พระมหา
 กัสสปเถระเจ้ากราบทูลว่า สรรยบทของข้าพระองค์ ซึ่งมีจักร ๔ มีทวาร ๘
 อดทนได้ยาก เป็นไปได้ยาก ทุกขเวทนาของข้าพระองค์มีกำลังแรงกล้า มี
 แต่ทวายนเสมอ ไม่ปรากฏลดถอยลง พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 จึงทรงแสดงโพชนงค์ขึ้นว่า สติเม กสฺสป โพชนงค์า ตุก่อนกัสสป โพชนงค์
 ๑ ประการ ที่เรากาตแสดงไว้ดีแล้ว ที่เราอบรมไว้แล้ว ที่เราทำให้มากแล้ว
 ย่อมทำให้เกิดความรู้งั้น ทำให้เกิดความรู้ดี ทำให้สำเร็จนิพพาน ฯ
 โพชนงค์ ๑ ประการนั้น คือ สติ ความระลึกได้ ๑ ธรรมวิริยะ ความสอดส่อง
 ธรรม ๑ วิริยะ ความแก่งกล้า ๑ ปีติ ความอิ่มใจ ๑ ปัสสทธิ ความสงบใจ ๑
 สมาธิ ความตั้งใจมั่น ๑ อเบกขา ความเพิกเฉย ๑ ฯ ตุก่อนกัสสป โพชนงค์
 ๑ ประการนี้แหละ เป็นของที่เรแสดงไว้ดีแล้ว อบรมไว้แล้ว ทำให้มากแล้ว
 ซึ่งทำให้เกิดความรู้งั้น ทำให้เกิดความรู้ดี ทำให้สำเร็จนิพพาน ฯ เมื่อ
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทานเทศนา โพชนงค์ ๑ ประการนี้แล้ว พระ
 มหากัสสปเถระเจ้าก็เกิดความผ่องแผ้วยินดี หายจากอาพาธนั้นทันที เพราะฉะนั้น
 จึงได้กล่าวไว้ในพระบาลีว่า ครั้นต่อมาพระมหากัสสปก็หายจากอาพาธนั้น ดังนี้

คำว่า พระมหากัสสปคิดว่า เราก็กเข้าไปบิณฑบาตที่กรุงราชคฤห์นั้น คือ
 เมื่อก่อนท่านได้ฉันอาหารบิณฑบาต ที่พวกสัทธีฬาริกของท่าน ได้จัดถวายใน
 เวลาท่านเป็นไข้อยู่ภายในลำท่านนั้น ท่านหาได้ไปเที่ยวบิณฑบาตในที่แห่งใดไม่
 เพราะฉะนั้น เมื่อท่านหายไขแล้วจึงคิดว่า วันนี้เราก็กต้องเข้าไปบิณฑบาตที่
 กรุงราชคฤห์ ฯ ในเช้าวันนั้นพวกเทพธิดา ๕ ร้อยนางที่เป็นนางนัสนมของสมเด็จ
 จอมรินทราธิราชเจ้า ได้พากันจัดอาหารบิณฑบาตลงที่ภาชนะทองคำ ๕ ร้อยสำหรับ
 ไปร่อยที่ระหว่างทาง ด้วยตกลงกันไว้ว่า จักใส่บาตรพระมหากัสสปเถระเจ้า
 พอพระมหากัสสปเถระเจ้าไปถึงก็พร้อมกันกล่าวขึ้นว่า โปรดรับบิณฑบาตของข้าพเจ้า
 ทั้งหลายด้วยเถิด พระเจ้าข้า

การที่นางเทพธิดาเหล่านั้น จะได้ลงมาเพื่อใส่บาตรพระมหากัสสปเถระเจ้า
 นั้น เป็นด้วยสมเด็จจอมรินทราธิราชเจ้า ทรงทราบวารจิต ที่พระ

มหากัสสปเถระเจ้า คิดจะเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ พระองค์จึงตรัสสั่งนางอัปสรเหล่านั้นว่า พวกเจ้าจงพากันไปใส่บาตรพระมหากัสสปเถระเจ้าเถิด เพื่อจะได้เกิดที่พึงแก่ตนในภพภาคหน้า ๑ คือ สมเด็จพระอินทราชาเจ้าทรงพระดำริว่า เมื่อพระมหากัสสปเถระเจ้ารับบาตรของเทพอัปสรนางใด เทพอัปสรนางนั้นก็จักได้รับผลานิสงส์ตลอดกาลนาน แต่พระมหากัสสปเถระเจ้า ได้ห้ามเทพอัปสรเหล่านั้นเสียว่า ท่านทั้งหลายล้วนแต่เป็นผู้ได้ทำบุญไว้แล้ว ล้วนแต่มีทิพสมบัติเป็นอันมาก เราก็จงเคราะห์แก่คนยากจนขัดสน นางเทพอัปสรเหล่านั้นจึงอ่อนวอนอีกว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าอย่าทำให้ข้าพเจ้าทั้งหลายเสื่อมจากบุญกุศลเลย จงโปรดสงเคราะห์แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายด้วยเถิด พระมหากัสสปเถระเจ้าก็กล่าวห้ามอีกเป็นครั้งที่ ๒ แต่เมื่อนางเทพอัปสรเหล่านั้นไม่เชื่อฟัง ท่านจึงตัดสินใจอีกว่า ลำที่ว่า พวกท่านไม่รู้จักประมาณของตน จงพากันไปให้พ้นในบัดนี้ ๑ นางเทพอัปสรเหล่านั้น ก็ไม่อาจขัดขืนได้ จึงได้พากันกลับไปสู่เทวโลก

พระมหากัสสปเถระเจ้า จึงทรงบาตรจีวรด้วยอาภอกเจตนา เข้าไปสู่กรุงราชคฤห์ เทียบไปตามตรอกของพวกช่างหูก อันเป็นพวกยากจนขัดสน ๑ สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาว่า เวลานี้พระกัสสปผู้เป็นบุตรของเราหาอาหารแล้วทำสิ่งไรอยู่ จึงทอดพระเนตรเห็นด้วยทิพพจักขุว่า พระมหากัสสปกำลังไปเทียบบิณฑบาตอยู่

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว คือ ทรงทราบเรื่องที่พระมหากัสสปเถระเจ้าไม่ยอมรับบิณฑบาตอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีแกงและกับเป็นอันมาก ที่พวกนางอัปสรทั้ง ๕ ร้อยนำไปถวาย โดยมุ่งหมายจะสงเคราะห์แก่คนยากจนขัดสน พระองค์จึงทรงเปล่งอุทาน อันแสดงความคงที่ของพระชินาสพ คือ ความมั่นคงอย่างยิ่งของพระมหากัสสปเถระเจ้าขึ้นในเวลานั้น ดังที่ได้ยกขึ้นแปลแล้วนั้น

คำในพุทธอุทานนั้นมีคำที่จะต้องอธิบายอยู่หลายคำ คือ คำว่า ไม่เลียงผู้อื่น • คำว่า ปราภุ • คำว่า ฝักฝืน • คำว่า สารธรรม • คำว่า อาสวะ • คำว่า คายโทสะ • รวมเป็น ๖ คำด้วยกัน ๑ คำทั้ง ๖ นี้พระอรรถกถาจารย์อธิบาย

ไว้ว่า คำว่า ไม่เลียงผอนนั้น ได้แก่ เลียงตัวผู้เดียว คือ พระมหากัสสปเถระเจ้า
นั้น เป็นผมความมกน้อยอย่างขิง ไข่ผำแต่เพียงเพื่อกษาร่างกายเท่านั้น ฉนั้น
อาหารแต่เพียงเลียงห้องเท่านั้น ท่านไม่ได้เลียงญาติมิตรผู้ใดหนึ่ง เพราะท่าน
มิได้เกี่ยวข้องกับผู้ใดหนึ่ง ๆ อีกอย่างหนึ่ง ทว่าไม่เลียงผอนนั้น คือท่านรับ
ปัจจัย ๔ จากทายกคนเดียวเท่านั้น ทั้งไม่ติดอยู่ในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ท่าน
เที่ยวบิณฑบาตอยู่เป็นนิจ ประพฤติเป็นผู้ใหม่อยู่ในตระกูลเป็นนิจ ท่าน
เลียงชีวิตด้วยอาหารอันคลุกคลีปะปนกันเสมอมา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงยกย่องพระมหากัสสปเถระเจ้าในทางข้อปฏิบัติว่า เปรียบเหมือนกับพระจันทร์
อันแจ่มจรัสอยู่ในอากาศ

คำว่า ปราภณนั้น คือ ปราภณด้วยคุณทั้งหลาย มีความมกน้อยสันโดษ
เป็นต้น ๆ อีกอย่างหนึ่ง คำที่แปลว่าปราภณ แปลว่าไม่รู้ก็ได้ อธิบายว่า
พระมหากัสสปเถระเจ้าไม่ทำให้ผู้ใดรู้จักท่าน ด้วยมีความมกหวังลาภสักการะ เพราะ
ท่านเป็นผู้ละตัณหาทั้งปวงเสียแล้ว ๆ ส่วนผมความมกมาก ผู้ยังไม่ละตัณหา
ย่อมทำให้ผอนรจกตนด้วยหวังลาภผล มีความยกย่องนับถือเป็นต้น

คำว่า ผกตณนั้น ได้แก่ ผกอินทรีย์ทั้ง ๖ ให้เพิกเฉยอยู่ในอารมณ์ทั้ง ๖
ซึ่งจัดเป็นการฝึกฝนอันประเสริฐสูงสุด

คำว่า สารธรรมนั้น ได้แก่ วิมุตติ ๑ ได้แก่ ธรรมชั้น มศีลชั้นเป็นต้น
หรือได้แก่ สารธรรม มศีลเป็นต้น ๑ พระมหากัสสปเถระเจ้านั้น เป็นผู้คงอยู่ใน
สารธรรมเหล่านี้แล้ว

คำว่า สุนาสวะและคลาบโทสนั้น ได้แก่ สุนาสวะ ๔ มกามาสวะ
เป็นต้น ๆ และคลาบราคะ โทสะ โมหะ ได้สิ้นเชิง บุคคลผู้ไม่เลียงผอน
ผู้ปราภณ ผกตณ ผู้คงอยู่ในสารธรรม ผู้สุนาสวะ ผู้คลาบโทสะ ดังที่อธิบาย
มานั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกว่าพราหมณ์ คือ เรียกว่า ผู้ละบาป
ได้แล้ว ฉนั้น สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นธัมมัตถาธิบายขยายความแห่งคำทั้ง ๖ มีคำว่า ไม่เลียงผอน
เป็นต้น พอให้เป็นทีเข้าใจแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ๆ คำว่า ไม่เลียง

ผู้นั้น เหตุไรสมเด็จพระสรเพชญพุทธเจ้าจึงทรงยกย่องว่า เป็นข้อปฏิบัติ
อันประเสริฐในพุทธศาสนา ส่วนในท่อนพระองค์ทรงยกย่องการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
ว่าเป็นข้อปฏิบัติอันประเสริฐ ทรงติเตียนการเป็นผู้นำใจอันแคบ ว่าเป็นผู้
ดกอยู่ในอำนาจแห่งความตระหนี่ ขอนมคำวิชันนาแก้ไขว่า การไม่เลียง
ผู้นั้น ซึ่งพระพุทธองค์ทรงยกย่องว่าเป็นข้อปฏิบัติอันประเสริฐ ในพระพุทธ-
ศาสนา ได้แก่ การกระทำของพระอรหันต์ผู้มีความมกน้อยสันโดษ ไม่เกี้ยว
ข้องปะปนกับคนใดคนหนึ่ง ด้วยอำนาจระคะคำณณา ส่วนการไม่เลียงผู้นั้น
ด้วยอาศัยใจคอคับแคบนั้น จึงเป็นเหตุติเตียนของนักปราชญ์ทั้งหลาย มีพระ
พุทธเจ้าเป็นต้น ๑ การที่ปวงชนเราไม่เลียงผู้นั้น เพราะอาศัยใจคอคับแคบ
ด้วยความตระหนี่เหนียวแน่น ไม่มีเมตตากรุณาแก่ผู้นั้น จัดเป็นการกระทำที่
ต่ำช้าเลวทราม เพราะตามธรรมดาคนเราควรมีเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อเจือจานแก่
ผู้นั้นจึงจะสมควร เพราะปวงชนเรายังหวังความเอื้อเฟื้อเจือจานจากผู้น้อยทั้งนั้น
โดยเหตุนี้ ขอให้เข้าใจว่า การไม่เลียงผู้นั้น ที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องนั้น
ได้แก่การกระทำด้วยความมกน้อยสันโดษของพระอรหันต์

คำว่า ปราภฏในพุทธศาสนาอันเป็นคำที่ ๒ นั้น ได้แก่การปราภฏด้วยคุณธรรม
ตามที่จริง มีความมกน้อยสันโดษเป็นต้น ไม่ใช่ปราภฏด้วยทรัพย์ ยศ สุข
สรรเสริญ ที่เป็นโลกธรรม อันมีประจำอยู่ในโลก

คำว่า ผักฝนอันเป็นคำที่ ๓ ในพุทธศาสนานั้น ได้แก่ ผักฝนอินทรีย์ ๖ คือ
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดีขี้นร้ายในอารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๑ การผักฝนอย่างนั้นเป็นการผักฝนที่ทำได้
ยากอย่างยิ่ง เพราะเหตุว่า อารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ธรรมารมณ์ อันมีอยู่ในโลก ย่อมมีหลายอย่างต่าง ๆ กัน บางอย่างก็เป็นที่น่า
รักใคร่พอใจ บางอย่างก็เป็นที่น่าเกลียดชัง ๑ การที่จะผักฝนไม่ให้รักไม่ให้
เกลียดนั้น เป็นของที่ปวงชนเราทำได้ยากอย่างยิ่ง เพราะเมื่อไม่รักคนนั้นก็รัก
คนโน้น ไม่เกลียดคนนั้นก็เกลียดคนโน้น ไม่ชอบสิ่งนี้ก็ชอบสิ่งโน้น ไม่
เกลียดสิ่งนี้ก็เกลียดสิ่งโน้น บางทีคน ๆ เดียวกัน ของสิ่งเดียวกัน แต่เรารัก
ในบางครั้ง เกลียดในบางครั้งก็มี โดยที่สุดแต่ตัวของเราเองก็มีรักมีเกลียด

ในบางคราว เพราะฉะนั้น เมื่อผู้ใดหัดตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของตน
 ไม่ให้รักไม่ให้เกลียดในเวลาได้เห็นรูป ฟังเสียง สูดกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้อง
 โภญะพพะ นึกถึงอารมณ์ต่าง ๆ ได้แล้ว จึงนับว่าการฝึกหัดของผู้นั้นเป็นการ
 ฝึกหัดอย่างสูงสุด ๆ ก็จะไม่ฝึกหัดอย่างไรเล่า จึงจะไม่ให้รักไม่ให้เกลียดได้ ต้อง
 ฝึกหัดอย่างนี้ คือ ในขั้นต้นต้องให้นักถามตัวเองว่า เรารักเราเกลียดเพราะ
 สิ่งใด เมื่อเห็นว่าเรารักเราเกลียดเพราะสิ่งนั้นสิ่งนั้นแล้ว ให้ยกเอาสิ่งที่เรารัก
 เราเกลียดนั้นมาพิจารณาให้ละเอียดลงไปว่า สิ่งนั้นเป็นอะไร ก็จะเห็นได้ว่า
 สิ่งนั้นเป็นธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เท่านั้น ยกตัวอย่างเช่น เรานึกรัก
 หรือนึกเกลียดคนใดคนหนึ่งขึ้นมาในเวลาใด ให้เราถามตัวเราเองว่า เรา
 รักอะไรของคนนั้น เราเกลียดอะไรของคนนั้น เมื่อเห็นว่าเรารักหน้าของ
 คนนั้น หรือเกลียดหน้าของคนนั้นเป็นต้นแล้ว ให้คิดต่อไปว่า หน้าที่เรา
 รักหรือเราเกลียดนั้นเป็นอะไร ก็จะตอบเราเองได้ว่าเป็นธาตุ ๔ คือ ส่วนที่แค่น
 แฉงอยู่ในหน้านั้นจัดเป็นธาตุดิน ส่วนที่มีลักษณะขมขามมีสีเลือดฝาดเป็นต้น
 ในหน้านั้นเป็นธาตุน้ำ ส่วนที่มีลักษณะอบอุ่นอยู่ในหน้านั้น เป็นธาตุไฟ สิ่ง
 ที่มีลักษณะพัดไปมาอยู่ภายในหนังของดวงหน้านั้นเป็นธาตุลม เมื่อนึกอย่างนี้
 ความรักหรือความเกลียดนั้น ก็จะเบาบางลง เมื่อนึกมากเข้าเนือง ๆ ความรัก
 หรือความเกลียดดวงหน้านั้นก็จืดหมดไป อันนี้เป็นวิธีฝึกหัดอย่างง่าย ๆ ที่จะทำ
 ไม่ให้รักไม่ให้เกลียด ส่วนวิธีฝึกหัดที่ยากยิ่งกว่านั้นยังมีอีก คือ อสกุ
 กรรมฐาน หรือกายคตาสติกกรรมฐาน ธาตุกรรมฐาน อันเป็นหน้าที่ของอภาสก
 อภาสิกาควรศึกษาให้เข้าใจ จากสำนักครูบาอาจารย์ หรือแบบแผนอันเป็นหลัก
 ที่ถูกต้องดี มีคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นต้น ๆ อีกนัยหนึ่ง จะกล่าวถึงอภายแก่รัก
 แก่เกลียดโดยง่ายไว้อีก คือ เมื่อเรานึกรักผู้ใดหรือสิ่งใด ให้เรานึกถึงสิ่งที่
 ไม่ดี อันมีในร่างกายของผู้นั้น หรือมีในสิ่งนั้นให้มาก เราก็จะแก่รักได้
 โดยง่าย ถ้าเรานึกเกลียดผู้ใด หรือสิ่งใด ให้เรานึกถึงสิ่งที่ดีในตัวผู้นั้น หรือ
 ในสิ่งนั้นให้มาก เราก็จักแก่เกลียดผู้นั้นได้โดยง่าย โดยเหตุนี้ ท่านจึงสอน
 ให้เรานึกถึงคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ให้เป็นพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ
 สังฆานุสสติให้มาก เพื่อจักได้เกิดความรักใคร่พอใจ เลื่อมใสศรัทธาต่อ

พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า เมื่อเราหัดนึกหาอุบายที่จักให้แก่ความรักและความเกลียดไว้มอ ๆ แล้ว ก็จะเป็นอุปนิสัยบังจยให้เราแก่ความรักความเกลียดได้โดยเด็ดขาดในบัจฉิมชาติภายหลัง เมื่อเราตัดความรักความเกลียดได้ขาดแล้วก็ชื่อว่า เราได้ฝึกฝนตนแล้ว ได้ชื่อว่า เราเป็นผู้ประเสริฐสูงสุดแล้ว เพราะเมื่อตัดความรักความเกลียดได้ขาดแล้ว ก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดเสวยทุกข์โศกโรคภัยอยู่ในวัฏฏสงสาร เหมือนอย่างเราท่านทั้งหลายทุกวันนี้

คำว่า สारธรรมอันเป็นคำที่ ๔ ที่มีในพุทธชุตานัน อธิบายว่า ได้แก่ ธรรมที่เป็นแก่น คือ ธรรมที่ไม่ใช่เปลือกไม่ใช่กระพี้ ธรรมที่เป็นแก่นนั้น ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ อันจัดเป็นसारธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา ส่วนसारธรรมที่ต่ำกว่าลงมา ได้แก่ สัทธา ศีล สุตตะ จาคะ ปัญญา อันเป็นसारธรรมของอุบาสกอุบาสิกาทั้งที่เป็นปุถุชนและอริยเจ้า สำหรับพวกเราเหล่าปุถุชนควรทำตนให้ตั้งอยู่ในसारธรรมอย่างคำ ๔ ประการนี้ให้ได้ คือ ควรให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ หรือศีล ๘ กรรมบท ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งให้จงได้ ศีล ๕ นั้น ถึงแม้ว่าจะตั้งอยู่ไม่ได้ทั้งหมด ก็ควรให้ตั้งอยู่ในข้อใดข้อหนึ่งจงได้จึงจักเป็นการดี ถ้าตั้งอยู่ในศีล ๕ ไม่ได้ ถึงแม้ว่าจะให้ท่านสักเท่าไร ก็พ้นจากอบายภูมิไม่พ้นเป็นต้นไม่ได้ เมื่อตั้งมั่นอยู่ในศีล ๕ ครบทั้ง ๕ ข้อแล้ว ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ให้ท่านแม้แต่สักครั้งโดยความยากจน หรือไม่ได้โอกาส ไม่ใช่ไม่ได้ให้ท่านด้วยความตระหนี่ หรือด้วยเห็นว่าเรารักษาศีลแล้ว ก็ปีติบังอบายภูมิได้ คือ นำตนให้พ้นจากอบายภูมิทั้ง ๔ มั่นคงเป็นต้นได้

สัทธานัน ได้แก่ให้ตั้งอยู่ในความเชื่อถือ ต่อคำสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้อย่างไร ก็ให้เชื่อถืออย่างนั้น ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนนั้นมีมากนัก แต่เมื่อจักย่อลงให้สั้นก็มีเพียง ๔ อย่าง คือ ให้เชื่อว่า บาปมีบุญมี • ให้เชื่อว่า ผลแห่งบาปบุญมีอยู่ • ให้เชื่อว่า ใครทำบาปบุญไว้ก็ต้องได้บาปได้บุญ • บาปบุญนั้นต้องติดตามไปเป็นนิจ ถ้าตนทำบาปไว้ก็จักได้ผล คือทุกข์ คนทำบุญไว้ก็จักได้ผลคือ สุข ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า •

สตะนั้น คือ ให้ตั้งอยู่ในการฟัง อันได้แก่การให้มั่นฟังคำสอนของนักปราชญ์
มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ให้มั่นเล่าเรียนคำสอนของนักปราชญ์ ให้หมั่นคิด
หนังสือว่าด้วยคำสอนของนักปราชญ์ ให้หมั่นคิดถึงคำสอนของนักปราชญ์
มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ให้หมั่นฟัง หมั่นเล่าเรียน หมั่นคิด หมั่นคิดถึงคำสอน
ของบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เรียกว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในสัจธรรมที่เป็นแก่นสาร
ข้อที่ ๓ คือ สตะการสดับฟัง

จาตะนั้น ให้ตั้งอยู่ในการบริจาค คือ ในการสละแบ่งปัน ซึ่งทรัพย์
สิ่งของและความรู้ความดีแก่ผู้อื่น คือ ให้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ผู้อื่น เฉลยแบ่ง
ปันสิ่งของหรือความรู้ให้แก่ผู้อื่น มีถวายทานแก่พระภิกษุสามเณรเป็นตัวอย่าง
ผู้ใดยินดีในการสละแบ่งปัน ผู้นั้นเรียกว่าตั้งอยู่ในสัจธรรมข้อที่ ๔ คือ จาตะ

บัญญัติว่า ท่านให้พิจารณาบาปบุญคุณโทษ จนให้ได้ความรู้ความเข้าใจ
ว่า สิ่งไหนมีบาปบุญคุณโทษอย่างไร และให้พิจารณาร่างกายสังขารให้เห็น
ว่า เป็นแต่เพียงธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ อายุขณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ให้เห็นเป็นของไม่น่ารัก
ใคร่พอใจ ให้เห็นเป็นของไม่สวยไม่งาม ให้เห็นเป็นของมลาย่อยด้วยความทุกข์
ให้เห็นเป็นของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อผู้ใดทำได้อย่างที่ว่ามานี้ ผู้นั้นได้ชื่อว่า
ตั้งอยู่ในสัจธรรมข้อที่ ๕ คือ บัญญา ฯ สัทธา ศีล สุตตะ จาคะ บัญญา ๕
ประการนี้แลเป็นสัจธรรม คือ เป็นแก่นธรรมสำหรับอุปาสกอุปาสิกาผู้นับถือพระ
พุทธศาสนา ผู้ที่มสัจธรรม ๕ ประการนี้อยู่ในตนแล้ว เรียกว่าผู้ตั้งอยู่ในสัจธรรม

ส่วนคำที่ ๕ ที่ ๖ คือ คำว่า สันอาสวะและกายโทสะ ในพุทธชุตานนั้น
ได้แก่สันกิเลสอันหมักหมมอยู่ในใจ กายราคะ โทสะ โมหะ อันเป็นกิเลส
ตัวสำคัญด้วยอำนาจอริยมรรคญาณทั้ง ๔ มีโสดาปัตติวิมรรคญาณเป็นต้น

คำที่ ๖ ที่พระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงยกขึ้นไว้ในชุตาน มีคำว่า
ไม่เลียงผอนเป็นต้น โดยพุทธนิพนธ์ว่า อนนฺตฺวโปสี มนฺตฺวาคี เป็นต้น ซึ่งแปลว่า
ผู้ไม่เลียงผอน ผู้ปราศจาก ผู้ฝึกฝนตน ผู้ตั้งอยู่ในสัจธรรม ผู้สันอาสวะ ผู้กาย
โทสะ เราดลาคติเรียกว่าพราหมณ์ คือ เรียกว่าผู้ละบาปแล้ว ดังนั้น มีธัมมัตถา-
ธิบายคัมภีร์ขยาขมาถวณ เป็นอันสิ้นสุดเนื้อความในธัมมัตถาธิบายโดยสังเขปกถา
เพียงเท่านั้น. เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน ว่าด้วยพราหมณ์คือพระอรหันต์ไม่กลัวต่อสิ่งใด

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา ปาวายํ วิหริ อชกลาปเก เจติเย
อชกลาปกสฺส ขกฺขสฺส ภวเน ฯ เตนฺ โข ปน สมเขน ภควา รตฺตุนฺชการติ-
มิสายํ อพฺโปกาสเ นิสินฺโน โหติ เทโว จ เอกเมกํ มุสายติ ฯ อถ โข
อชกลาปโก ขกฺโข ภควโต ภยํ ฉมฺภิตตฺตํ โลมหสํ อุปฺปาเตตุกาโม เขน
ภควา เตนฺปสงฺกมิตฺติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงพระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๗ ว่าด้วยสัตตมพุทธอุทาน
ที่ ๗ ในสัตตมพุทธสูตรที่ ๗ แห่งโพธิวรรคอันเป็นปฐม ตามนิยามที่มีมาใน
พระบาลี และอรรถกถา และมัหมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่สนนินิบาตสโมสรมอยู่ในธรรมสภาที่นี้โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า เอวมเม สุตํ ตัง
ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้สดับมาแล้วเฉพาะพระพักตร์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ทรงทศพลญาณว่า เอกํ สมยํ ภควา ในคราวครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าผู้ทรงทศพลญาณ ได้เสด็จไปประทับที่วิมานแห่งอชกลาปกยักษ
อันมีในอชกลาปกเจดีย์ ที่เมืองปาวาบุรี ฯ ในคราวครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าได้ประทับนั่งอยู่ในที่แจ้ง ในเวลากลางคืนอันมีดมนอนธกาล ทั้ง
วิสโสทกธารก็ตกลงมาไม่ขาดสาย ฝ่ายอชกลาปกยักษผู้มีความมุ่งหมายจะให้
เกิดความสะดุ้งกลัว แก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงสรณพหุคุณ
ได้เข้าไปในสถานที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้เปล่งเสียงอันทำให้
เกิดความกลัวขึ้นถึง ๓ ครั้งว่า เอโส เต สมณ ปัสสาโจ ดูก่อนสมณะ นั้น

เป็นปัสสาวะทำอันตรายแก่ท่านได้ ในเวลานั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็ทรงทราบเนื้อความอันแจ่มแจ้งแล้ว จึงทรงเผยกระอับแก้มอันกล่าวแล้ว
คือ พระโอรส ออกปล้ำพระอรุณอันขึ้นในเวลานั้นว่า

ขทา สกสฺ ฐมเมสฺ

ปารคฺ โทติ พฺราหฺมโณ

อถ เอวํ ปัสสาวณฺจ

ปฏุกฺกฺลณฺจาทิวตฺตติ.

แปลว่า ในเวลาใดพราหมณ์เป็นผู้ถึงฝั่งในธรรมทั้งหลายของตน ในเวลานั้น
พราหมณ์นั้นย่อมล่วงเสียซึ่งปัสสาวะ และเสียงอันน่ากลัว ดังนั้น สันเนื้อความใน
พระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ก่อนไปเป็นเนื้อความในอรรถกถา พรรณนาแก้ไขเนื้อความในพระบาลี
นั้นให้พิสดารออกไป เริ่มแต่คำว่า ปาวาบุรฺเป็นต้น จนจบเนื้อความอันมี
ในพระบาลี กล่าวคือในพระบาลีว่า เมืองปาวาบุรฺนั้น ได้แก่เมืองของพระเจ้า
มัลลราชทั้งหลาย อันมีอาณาเขตขยายออกไปติดต่อกันกับกรุงโกธกุสินารา ฯ
คำว่า อชกลาปกเจตฺยํนั้น ได้แก่อันมนุษย์ทั้งหลายเคารพยำเกรง เพราะท่านเป็น
ที่อยู่ของอชกลาปกยักษ์ ฯ คำว่า อชะ แปลว่า แผะ ฯ คำว่า กลาปะ
แปลว่า กอง ฯ รวมกันเข้าว่ากองแผะ ฯ อธิบายว่า ยักษ์คนนั้นย่อมรับการ
เช่นสรวงจากคนทั้งปวงด้วยแผะเป็นกอง ฯ ไม่รับด้วยของอย่างอื่นนอกจาก
กองแผะนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า อชกลาปกเจตฺยํ ส่วนยักษ์
คนนั้นก็มิหนามว่า อชกลาปกยักษ์ ฯ ส่วนเกจิอาจารย์กล่าวว่า ยักษ์คนนั้น
ย่อมฆ่าสัตว์ทั้งหลายอันละม้ายคล้ายกันกับแผะ จึงได้นามว่า อชกลาปกยักษ์
ดังได้สดับมาว่า คนทั้งหลายได้สัทธิเครื่องเช่นสรวงไปให้แก่ยักษ์นั้นแล้ว ร้องขึ้น
เหมือนกับเสียงแผะในเวลาใด ในเวลานั้นยักษ์คนนั้นก็เกิดความดีใจ จึงได้
นามว่า อชกลาปกยักษ์ ฯ อชกลาปกยักษ์นั้น เป็นผู้มัวเมาพามาก เป็นผู้
มีใจกักขระหยาบช้ากล้าแข็งอยู่ในสถานนั้น เพราะฉะนั้น คนทั้งหลายจึงนำ
เครื่องเช่นสรวงไปในสถานนั้นให้มอมมิ ฯ สถานนั้นจึงได้นามว่า อชกลา-

ปกเจดีย์ ๑ อชกลापกเจดีย์นั้น เป็นที่ตั้งอยู่แห่งวิมานของอชกลापกยักษ์นั้น ผู้กักขระหยาบช้าดังแสดงมา

คทา กิร สตุถา ดังได้สดับมาว่า ในเวลานั้นสมเด็จพระบรม ศาสตราสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระพุทธรูปประสงค์จะทรงพระมานชัฏนั้นให้ละสังขาร หยาบช้า จึงได้เสด็จไปที่หน้าประตูวิมานของอชกลापกยักษ์ในเวลาสายวันหสมัน โดยลำพังพระองค์เดียว มิได้เกี่ยวข้องกับผู้อื่น เมื่อพระองค์เสด็จถึงแล้ว จึงขออนุญาตกับนายประตู เพื่อเสด็จเข้าไปสู่ภายในวิมานของอชกลापกยักษ์ ๑ กักขระหยาบช้าไม่มีสัมมาคารวะต่อสมณพราหมณ์ผู้ใด เพราะฉะนั้น ขอพระ องค์จงทรงรู้ด้วยพระองค์เองเถิด การที่ข้าพระองค์จะไม่บอกให้อชกลापกยักษ์ นั้นทราบก่อน ย่อมเป็นการไม่สมควร กราบทุกสิ่งแล้วจึงรีบไปหาอชกลापก- ยักษ์ ซึ่งอยู่ในที่สมาคมแห่งยักษ์โดยกำลังรวดเร็วตั้งหนึ่งว่าลมพัด ๑ ถัดนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาก็เสด็จเข้าไปภายในวิมาน ประทับนั่งบนที่นั่งของอชกลाप- ปกยักษ์ ๑ พวกนักสนมของอชกลापกยักษ์ ก็พากันมาถวายบังคมสมเด็จพระ บรมศาสดาแล้วยืนอยู่ในที่สมควรแก่ตน ๑ ๑ สมเด็จพระเทพทศพลจึงโปรด แสดงพระธรรมเทศนาแก่นางยักษ์เหล่านั้นตามสมควรแก่เวลา ๑ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในวิมานของ อชกลापกยักษ์ ที่อชกลापกเจดีย์ใกล้เมืองปาวาบุรี ดังนี้

คสมิ สมเบ สาคาสิรเหมวตา ในคราวนั้น สาคาสิรยักษ์และเหมวตา- ยักษ์ คือ ยักษ์ที่อยู่สาคาสิรและเหมวตาบรรพต ได้ไปที่ยักษ์สมาคมผ่าน วิมานของอชกลापกยักษ์ไป ก็เหาะข้ามวิมานนั้นไปไม่ได้ จึงพากันพิจารณา ดูว่า เป็นเพราะอะไรหนอ ก็ได้เห็นสมเด็จพระบรมศาสดาประทับอยู่ในวิมาน ของอชกลापกยักษ์ ก็พร้อมกันลงไปถวายบังคมกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระ ภาคเจ้า ข้าพระองค์ทั้งสองจักไปที่ยักษ์สมาคม กราบทุกสิ่งแล้วก็ถวาย บังคมลา เมื่อไปถึงยักษ์สมาคมก็ได้เห็นอชกลापกยักษ์นั่งอยู่ในที่นั้น จึง ประภาสความยินดีขึ้นว่า ดูก่อนอชกลापกยักษ์ เวลานี้เราได้เกิดมีแก่ท่าน แล้ว คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นเอกอัครบุคลลอันล้ำเลิศในมนุษยโลก

แหวงโลกกำลังประทัยอยู่วิมานของท่าน ขอทำเจริบไปเผ่าและฟังพระธรรมเทศนา
ของพระองค์เกิด จะเกิดประโยชน์อันยิ่งใหญ่ไพศาลแก่ท่านในบัดนี้

โส เตส กถิ สุตวา เมื่อชกလာปภักย์ได้ฟังถ้อยคำของภักย์ทั้ง ๒
ดังนี้แล้ว ก็เกิดความโกรธดังเพลิงกลั้วว่า ภักย์ทั้ง ๒ นี้ได้บอกว่า สมณะ
ศรัทธาโล้นอยู่ในวิมานของเรา แล้วคิดต่อไปว่า วันหนึ่งแหละเรากับสมณะนั้น
จักได้ทำสงครามกัน เมื่อเลิกจากสันนิบาตแล้ว ชกလာปภักย์ก็ออกจาก
ที่สันนิบาต ยกเท้าข้างขวาขึ้นเหยียบขบยอดคฤเขอันสูงได้ ๖๐ โยชน์ ฯ ขอด
ภูเขานั้นก็ได้แตกแยกออกไปเป็น ๒ ภาค ด้วยอำนาจฤทธาศักดาของชกလာ-
ปภักย์ ฯ เนื้อความนอกจากนี้เหมือนกับที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาแห่งอาฬวกสูตร

ส่วนในอรรถกถานี้มีเนื้อความต่อไปว่า เมื่อชกလာปภักย์กลับมาถึงที่
ใกล้วิมานของตน จึงคิดว่า เราจักให้สมณะตนนั้นหนีออกจากวิมานของเราด้วย
เท้าฝน ๘ ประการ คิดดังนี้แล้ว จึงบันดาลให้เท้าฝน ๘ ประการ มีฝนอันเจือ
ด้วยลมแรงเป็นต้น ให้พัดตนการตกลงมา แต่เมื่อไม่อาจจะทำอันตรายแก่
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เพียงแต่จะให้ชายจิวรของพระองค์ไหวก็ไม่ได้
จึงจำแลงตนให้เป็นภูตผีสางต่าง ๆ ล้วนแต่มีรูปร่างอย่างน่ากลัว แต่ละตัว ๆ ถือ
ศาสตราต่าง ๆ กัน เข้าไปใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พยายามจะทำอันตราย
แก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยอุบายหลายประการจนตลอดคราตรี แต่ก็ไม่
ไม่อาจจะให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เขยื้อนจากที่ประทับได้แม้เพียงสักว่า
ปลายเส้นผม . . . ชกလာปภักย์ก็เกิดความโกรธประหนึ่งว่า ไฟประลัยกัลป์
โดยเห็นว่า สมณะนั้นเข้าไปสู่วิมานของเรา โดยไม่ได้รับอนุญาตจากเราผู้เป็นเจ้าของ

อถสส ภควา จิตฺตปวคฺติ ญคฺวา ครั้นนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็ทรงทราบวาระน่าใจของชกလာปภักย์นั้นว่า บุคคลเอนาคทาที่จอมของ
สุนัขที่ร้าย สุนัขนั้นยังจะร้ายมากขึ้น ฉนั้นใด เมื่อเรายังนั่งอยู่ในที่นั่ง
ภักย์ตนนั้นก็ยังจะร้ายมากขึ้น ฉนั้นน เราตถาคตควรออกไปเสวยภายนอกในบัดนี้
ทรงพระดำริอย่างนั้นแล้วจึงได้เสด็จออกจากภายในวิมาน ไปประทับนั่งอยู่ใน
อากาศอันปราศจากเครื่องมุงบัง . . . เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ใน

คราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทับอยู่ในที่แจ้ง อันเป็นเวลา
กลางคืนมีลมฝนไปด้วยฝนลม

คำว่า กลางคืนอันมีลมฝนไปด้วยฝนลมนั้น อธิบายว่า คืนวันนั้นเป็น
คืนที่ได้มีลมฝนไปด้วยองค์ ๔ ประการ มีลมฝนไปด้วยฝนลมเป็นต้น ฯ ยักษ์
ตนนั้นคิดว่า เราจักทำให้สมณะตนเกิดความสะดุ้งกลัว แล้วหนีออกไปจาก
ภายในวิมานของเรา ด้วยเสียงร้องของเรา คิดดังนี้แล้วจึงเข้าไปสู่ที่ใกล้สมเด็จพระ
จอมไตรศาสดา ร้องขึ้นด้วยเสียงอันน่ากลัวถึง ๓ ครั้งว่า ออกกุโล ปกกุโล
ดังนี้ ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ครั้งนั้น อชกลापक्यकुम्
ความมุงหมายจะให้เกิดความสะดุ้งกลัวชนพองสของเกล้า เกิดขึ้นแก่สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า จึงเข้าไปในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วร้องขึ้นด้วย
เสียงอันน่ากลัวถึง ๓ ครั้งว่า ดูก่อนสมณะ นินปีสาจอันอาจทำร้ายท่านได้ ดังนี้

มีปุจฉาว่า ยักษ์ตนนั้นได้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ไว้ในเวลาสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในภายในวิมานของตนแล้วมิใช่หรือ แก้วว่า ถึงยักษ์
ตนนั้นได้ทำฤทธิ์ต่าง ๆ ไว้แล้วก็จริง แต่ยักษ์ตนนั้นคิดว่า เราไม่อาจทำสิ่งใด
แก่พระสมณะอยู่ในที่มั่นคงอันเป็นที่ปลอดภัย คือ ในภายในวิมานของเรา
บัดนี้ พระสมณะไปนั่งอยู่ในภายนอกวิมานของเราแล้ว เราจงให้สมณะ
หนีไปได้ คิดดังนี้แล้วจึงได้เข้าไปร้องขึ้นด้วยเสียงอันน่ากลัว ในที่ใกล้สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า

ตथा हि सो यकुषे ก็ในคราวนั้น ยักษ์ตนนั้นได้ร้องกระห่มขึ้นด้วย
เสียงยักษ์ถึง ๓ ครั้ง ดังกึกก้องกังวานป่วนประหนึ่งว่า เสียงฟ้าผ่าลงดังร่อย
ครั้งพื้นที่ พระบาทหิมพานต์อันกว้างได้ ๓ พันโยชน์ ก็กัมปนาทหวาดหวั่น
ไหว ฯ ความสะดุ้งกลัวจนชนลกชนพองได้เกิดมีแก่เทวดาทั้งหลาย มีกุมม-
เทวดาเป็นต้น ไม่ต้องกล่าวถึงมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้น ในคราวนั้น
ความกลัวอันใหญ่ อุปมัยดังหนึ่งว่า แผ่นดินทรุดได้เกิดมีแก่มนุษย์และสัตว์
ทั้งหลาย ความโกลาหลใหญ่ได้มีในพื้นสกลชมพูทวีป ฯ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงหวั่นพรันพริ้งต่อเสียงนั้น พระองค์ได้ประทับนั่งเป็นปกติอยู่
ทั้งได้ทรงอธิบายว่า อันตราชยอย่าได้มีแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง

ก็เสียงร้องแห่งอชกลาปักษ์นั้น ดังมาส์โสทประสาทของสัตว์ทั้งหลาย
 ว่า อกกุล เพกกุล อันแปลว่า เราจะเคี้ยว เราจะกิน ดังนี้ เพราะฉะนั้น
 คำว่า อกกุล เพกกุลนั้น จึงจัดเป็นเสียงอันน่ากลัว แต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ไม่ทรงกรณกร้ามคอเสียงนั้น พระองค์ทรงทราบบัณฑิตว่า เสียงนั้นเป็นเสียง
 ของอชกลาปักษ์ จึงได้ทรงเปล่งอาทานขึ้นว่า ขทา สเกสุ ฐมเมสุ เป็นต้น
 ซึ่งแปลว่า เมื่อใดพราหมณ์ได้ถึงฝั่งในธรรมทั้งหลายของตนแล้ว พราหมณ์นั้น
 ย่อมล่วงเสียบซึ่งบิศาจและเสียงอันน่ากลัวเช่นนั้น ดังนี้ ฯ คำว่า ในธรรมทั้งหลาย
 ของตน ได้แก่ธรรม คือ อปาทานชั้นที่ ๕ ทันทว่าเป็นอรรถภาพของตน ฯ
 คำว่า ถึงฝั่ง ได้แก่ความรอบรู้บริบูรณ์ คือ มีความรอบรู้ในต้นเหตุอันให้เกิดเบญจ-
 ชันธ ๑ มีรอบรู้ในความดับเบญจชันธ ๑ มีความรอบรู้ในข้อปฏิบัติอันให้ถึง
 ความดับเบญจชันธ ๑ ฯ คำว่า พราหมณ์นั้น ได้แก่ผู้ละบาปกรรมทั้งปวง ฯ
 การตรัสรู้จะทั้ง ๔ ย่อมมีด้วยการตรัสรู้อรรถภาพของตน ข้อนั้นสมกับพระ
 มาติว่า เราตถาคตบัญญัติคำว่า โลก และต้นเหตุอันให้เกิดโลก ในร่างกาย
 อันชาวพราหมณ์เป็นประมาณ ดังนี้ ฯ ธรรมทั้งหลายมีศีลเป็นต้นของบุคคลผู้
 รักตน ชื่อว่าธรรมของตน ฯ ก็ธรรมอันบริสุทธิ์ทั้งหลาย มีศีล สมาธิ
 ปัญญา วิมุตติ เป็นต้น ชื่อว่าเป็นธรรมของตน สำหรับบุคคลผู้ทำให้ประโยชน์
 สุขสำเร็จ ฯ ธรรมเหล่านั้นไม่เป็นเหมือนกับธรรมเหล่านั้น ที่นำมาซึ่งความ
 ฉิบหาย ที่ทำให้เกิดความเศร้าหมองกายใจ ฯ คำว่า ถึงฝั่ง คือ ถึงที่สุด
 แห่งความบริบูรณ์ด้วยธรรมมีศีลเป็นต้น ฯ ก็ศีลนั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ
 โลกียศีล ๑ โลกุตตรศีล ๑ ฯ โลกียศีลนั้นเป็นศีลเบื้องต้น ฯ เมื่อว่า
 ตามปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นต้น ก็มีอยู่ ๕ ประการ เมื่อว่าโดยพิสดารก็มีอยู่
 หลายประเภท ฯ โลกุตตรศีลนั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ มรรคศีล ผลศีล
 อันได้ใจความว่า ได้แก่สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว คือ การ
 กล่าวชอบ การทำชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ฯ ศีลมีอยู่ ๒ ประการ ฉันท
 สมาธิและปัญญาก็มี ๒ ประการ ฉะนั้น ฯ โลกียสมาธินั้น ได้แก่สมาบัติ ๔ โลกุตตร-
 สมาธินั้น ได้แก่สมาธิอันเกี่ยวกับมรรค ฯ โลกียปัญญา ได้แก่ปัญญาที่มี
 อาสวกิเลส ซึ่งเกิดมาจากการฟัง การคิด การอบรมเป็นต้นเหตุ ฯ ส่วน

โลกุตตรปัญญา ได้แก่ปัญญาที่ประกอบด้วยมรรคผล ๑ วิมุตตินั้น ได้แก่ผล
 วิมุตติและนิพพาน ๑ เพราะฉะนั้น วิมุตตินั้นจึงเป็นโลกุตระฝ่ายเดียวไม่เกี่ยวกับ
 โลภี ๑ วิมุตติญาณทัสสนะเป็นโลกียภูมิ ๑ วิมุตติญาณทัสสนะนั้น
 มี ๑๘ อย่าง โดยเป็นปัจเจกขณญาณ ๑ ผู้ใดถึงที่สุดแห่งความบริบูรณ์ด้วยธรรม
 ทั้งหลายมคฺคเป็นต้น อันเกิดขึ้นในสันดานของตนด้วยการบรรลุอรหัตผล ๑
 บุคคลนั้นชื่อว่า ผู้ถึงฝั่งในธรรมทั้งหลายของตน ๑ อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า ถึงฝั่ง
 ในศีลด้วยการบรรลุโสดาปัตติผล ๑ เพราะพระโสดาบันเป็นผู้อันสมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ก็พระสกทาคามี
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงระบุไว้ด้วยศัพท์ว่าโสดาบัน ๑ ชื่อว่าถึงฝั่ง
 ในสมาธิด้วยการบรรลุอนาคามีผล เพราะผู้บรรลุอนาคามีผล ชื่อว่าเป็นผู้ทำให้
 บริบูรณ์ในสมาธิ ๑ ชื่อว่าถึงฝั่งในธรรมทั้ง ๓ คือปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณ-
 ทัสสนะด้วยการบรรลุอรหัตผล ๑ เพราะพระอรหันต์ชื่อว่า ถึงฝั่งปัญญา ถึง
 ฝั่งวิมุตติ ถึงฝั่งวิมุตติญาณทัสสนะ ด้วยถึงที่สุดแห่งปัญญาอันไพบูลย์ ซึ่ง
 เป็นปัญญาอันเลิศ และถึงที่สุดแห่งเจโตวิมุตติอันไม่รู้จักกำเริบ ทั้งถึงที่สุดแห่ง
 ปัจเจกขณญาณ ๑ พราหมณ์นั้นถึงที่สุดในธรรมทั้งหลาย ตามที่กล่าวมาแล้ว
 ด้วยการสำเร็จโสฬสกิจ มีปริญาถึงเป็นต้นในอริยสัจ ๔ ด้วยมรรคทั้ง ๔ ในเวลา
 ใด ในเวลานั้น พราหมณ์นั้นก็ไม่กลัวปีศาจ และไม่กลัวเสียงต่าง ๆ ดัง
 เสียงของอชกลาปยักษ์นั้น เป็นอันว่า พุทธอุทยานสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ได้ทรงแสดงธรรมเลื่องเอาการสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เมื่ออชกลาปยักษ์ได้เห็น
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้คงทอภัยด้วยไม่มีความสะอึกกลัว จึงเกิดความ
 เลื่อมใสว่า ท่านผู้นี้เป็นอจฺฉริยมนุษย์นำอศฺจรรยฺ เมื่อจะแสดงให้สมเด็จพระ
 สรรเพชญพุทธเจ้าทรงทราบว่า คนตงม้นอยู่ในสรีรธา จึงได้ประกาศความเป็น
 อุบาสกขึ้นต่อพระพักตร์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าบรมศาสดา ๑ สันเนอความใน
 อรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปเป็นธัมมัตถาธิบายขยายความแห่งพุทธชื่อนาม ตามที่มีในพระบาลี และอรรถกถาซึ่งแสดงมาแล้วนั้น ออกไปอีกชั้นหนึ่ง เพื่อให้ผู้ฟังทั้งหลาย ได้ความรู้ความเข้าใจตามสมควรแก่สติปัญญาของตน ๆ กล่าวคือ คำว่า ถึงพึง ในธรรมทั้งหลายของตนนั้น ได้แก่ถึงที่สุดแห่งปริญาภิสมัย คือ การรอบรู้ ในเบญจขันธ์ อันนับว่าเป็นอรรถาพของตน ๑ ถึงที่สุดแห่งปหานาภิสมัยอันได้แก่การละเบญจขันธ์ ๑ ถึงที่สุดแห่งสังกิริยาภิสมัย อันได้แก่การทำให้แจ้งเบญจขันธ์ ๑ ถึงที่สุดแห่งภาวนาภิสมัย อันได้แก่การทำข้อปฏิบัติที่จะให้ละเบญจขันธ์เกิดขึ้น ๑ ซึ่งได้ใจความโดยย่อว่า การรอบรู้ขันธ์ ๕ การละความถือว่าขันธ์ ๕ เป็นของตน การกระทำให้แจ้งในเรื่องความดับขันธ์ ๕ การทำมรรค ๘ จะเป็นหนทางดับขันธ์ ๕ ให้เกิดขึ้น เรียบกว่าถึงพึงในธรรมทั้งหลายของตน อันนับเป็นนัยอันหนึ่ง

นัยอีกอันหนึ่งว่า ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ซึ่ง เป็นธรรมอันบริสุทธิ์ผ่องใส ชื่อว่าธรรมของตน ๆ การถึงที่สุดแห่งศีล บ่อมนำได้ด้วยการบรรลุโสดาปัตติผลและสกทาคามีผล คือ พระโสดาบันและพระสกทาคามี จดว่าเป็นผู้ถึงที่สุดแห่งศีลแล้ว คือ สำเร็จในเรื่องการรักษาศีลแล้ว ๆ ส่วนปถุชนเราเรียกว่า ยังไม่ถึงที่สุดศีล เพราะยังรักษาศีลอยู่ ศีลยังมีเวลาขาดวันค้างหรือข้อยู่ ศีลยังไม่คงที่ข้อยู่ได้เหมือนกับพระโสดาบันและพระสกทาคามี ส่วนพระอนาคามี เรียกว่าเป็นผู้ถึงที่สุดแห่งสมาธิ ปถุชนเรากับเหล่าพระโสดาบัน และพระสกทาคามี ล้วนแต่ยังเป็นผู้ไม่ถึงที่สุดแห่งสมาธิทั้งนั้น คือ สมาธิยังไม่คงที่ทั้งนั้น สำหรับพระอรหันต์เรียกว่า เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งปัญญา และวิมุตติ กับวิมุตติญาณทัสสนะ สำหรับปถุชนกับพระโสดาบัน และพระสกทาคามี พระอนาคามีนั้น เรียกว่า ยังไม่ถึงที่สุดแห่งธรรมทั้ง ๓ มีปัญญาเป็นคັນ

ตามนัยทั้ง ๒ ที่แสดงมาแล้วนี้ ได้ใจความว่า คำว่า ถึงที่สุดในธรรมทั้งหลายของตนนั้น มีอยู่ ๒ ประการ คือ สำเร็จอริยสัจ ๔ ในเบญจขันธ์ ๑

สำเร็จธรรมอันบริสุทธิ์ทั้ง ๕ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณ-
ทัสสนะ ๑ อันได้ใจความเป็นอันเดียวกันว่า ได้แก่การสำเร็จพระอรหันต์ผล
ที่แลการที่บุคคลจะทำให้สำเร็จอริยสัจ ๔ ในเบญจขันธ์ และทำให้สำเร็จ
ธรรมอันบริสุทธิ์ทั้ง ๕ มีศีลเป็นต้นนั้น เป็นของยากยิ่งนัก ต้องอบรมบารมีไป
ทีละน้อย กล่าวคือ ต้องหัดพิจารณาขันธ์ ๕ ให้รู้ ว่า อย่างไรได้แก่อะไร
และหัดให้มีธรรมอันบริสุทธิ์ทั้ง ๕ มีศีลเป็นต้น ขึ้นในตนทีละน้อย ๆ ให้ค่อย
ทำค่อยไป อุปมาดังช่างทองอันหลอมหล่อทองคำ โล่ไขออกไปทีละน้อย ๆ จน
กระทั่งเป็นทองคำบริสุทธิ์ แล้วก็ทำเป็นเครื่องประดับประดาต่าง ๆ ได้ฉะนั้น คนเรา
ก็เหมือนกัน เมื่อโล่ไขออกทีละน้อย ๆ จนเป็นคนไม่มัวแล้ว ก็เรียกว่าเป็นคน
บริสุทธิ์เหมือนกันฉะนั้น ขที่เราจะต้องโล่ออกนั้นมีอยู่มากมายหลายประการ
เช่น ขเกียจ ขโกรธ ขโลภ ขหลง ขริษยา ขตระหนี่ ขมารยา ขอวด
ขปิด ขปิด คือ ขปิดบังความชั่วของตัวเอง และปิดบังความดีของผู้อื่นไม่ให้
ปรากฏออกไป เหล่านี้เป็นต้น ๑ เมื่อบุคคลผู้ใดพยายามโล่ไขเหล่านี้ออกไป
ทีละน้อย ๆ จนหมดทุกประการแล้ว บุคคลผู้นั้นก็ใกล้ต่อการสำเร็จธรรมอันสูง
สุด คือ พระอรหันต์ผล

ก็การจะโล่ไขเหล่านี้ออกนั้น จะโล่ออกได้ด้วยวิธีใด มีคำเฉลยไขว่าโล่ออก
ได้ด้วยวิธีพิจารณาโทษให้เห็นว่า ขเกียจไม่ใช่อะไร ขโกรธไม่ใช่อะไร
ขโลภไม่ใช่อะไร ขหลงไม่ใช่อะไร ขริษยาไม่ใช่อะไร ขตระหนี่ไม่ใช่อะไร
ขมารยาไม่ใช่อะไร ขอวดไม่ใช่อะไร ขปิดขปิดไม่ใช่อะไร เมื่อเห็นแจ่มแจ้ง
ในใจของตนแล้ว ก็จะโล่ออกได้โดยไม่มีปัญหา เพราะฉะนั้น พุทธศาสนิกชน
ทั้งหลาย ควรพยายามพิจารณาให้เห็นโทษแห่งความขเกียจ ขโกรธเป็นต้น
จนทุกคนเกิด จึงจักเกิดประโยชน์อันดีแก่ตนทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ๑ เมื่อ
ผู้ใดละความขเกียจ ขโกรธเป็นต้นได้แล้ว ผู้นั้นก็จักตรัสรู้อริยสัจ ๔ นำตนขึ้น
สู่มรรคา จนกระทั่งสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ๑ เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์
แล้ว เรียกว่าเป็นผู้ได้ลอยบาปกรรมแล้ว ๑ ผู้ลอยบาปกรรมได้แล้วนั้น
สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าทรงเรียกว่า จินาสวพราหมณ์ ๑ ผู้ที่เป็น
จินาสวพราหมณ์นั้น ย่อมเป็นผู้สันทุกขสันทุกข คือ ไม่มีความลำบากกายใจ

และไม่มีความสะดวกกลัวต่อสิ่งใด สมกับในพุทธชุตานว่า ขทา สเกสุ ฐมเมสุ
เป็นต้น ซึ่งแปลว่า เมื่อใดพราหมณ์ถึงซึ่งฝั่งในธรรมทั้งหลายของตนแล้ว
เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นก็กลัวงเสียซึ่งปีศาจ และเสียงอันน่ากลัว ดังนี้ ของค
ธัมมคณาธิบายไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘

กัมภีรขททกนิกาย พุทธชุตาน
ว่าด้วยพระสังคามชิ ไม่อาลัยต่อภรรยาเก่า

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมย์ ภควา สาวคถิยํ วิหริติ เขตวนเ อนาถ-
บิณฑิกาส อารามे ฯ เตน โข ปน สมเบน อายสฺมา สงคามชิ สาวคถิ
อนุปฺปตฺโต โหติ ภควนํ หสฺสนาย ฯ อสฺโสสิ โข อายสฺมโต สงคามชิ สส
ปฺราณหุติยิกา อโยโย กิร สงคามชิ สาวคถิ อนุปฺปตฺโตติ.

ณ บัดนี้ อาคณภาพักกแสดงพระพุทธชุตาน กัณฑ์ที่ ๘ ว่าด้วยอัฐฐมพุทธ-
ชุตานที่ ๘ ในพระสูตรที่ ๘ แห่งปฐมโพธิ์วรรคตามวาระพระบาลี และอรรถกถา
กับธัมมคณาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เกิดธรรมปรีชาแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า เอวมเม สุตํ คัง
ข้าพเจ้ามีชื่อว่า อานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ เอกํ สมย์ ภควา กล่าวคือ
ครั้งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าบรมศาสดา ทรงสำราญพระอิริยาบถอยู่ใน
อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวนาราม ใกล้กรุงสาวัตถี
มหานคร ฯ ในครั้งนั้นพระสังคามชิเถระเจ้าได้ไปถึงพระนครสาวัตถี ด้วยมี
ความประสงค์จะเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ ส่วนปฺราณหุติยิกาภรรยา

เก่าของพระสังคามชิเถรเจ้าได้ทราบว่า พระผู้เป็นเจ้าสังคามชิเถรเจ้าได้มาถึง
กรุงสาวัตถีแล้ว จึงพาพรรคไปเฝ้าพระเชตวันาราม ฯ ในคราวนั้นพระสังคามชิ
เถรเจ้าได้นั่งพักอยู่ที่ภายใต้ต้นไม้ต้นหนึ่ง ฯ ส่วนปราณทุติยิกาภรรยาเก่าก็ไป
หาพระสังคามชิเถรเจ้าว่า กล่าวว่า ข้าแต่สมณะ ขอท่านจงเลี้ยงบุตรน้อย
นี้เถิด ฯ เมื่อปราณทุติยิกาภรรยาเก่ากล่าวอย่างนั้น พระสังคามชิเถรเจ้าก็
นิ่งอยู่หาได้ตอบประการใดไม่ ฯ ปราณทุติยิกาได้กล่าวขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ ว่า
ข้าแต่สมณะ ขอท่านจงเลี้ยงบุตรน้อยนี้เถิด ฯ ฝ่ายพระผู้เป็นเจ้าก็นิ่งอยู่อีก
ในวาระที่ ๒ ฯ ฝ่ายปราณทุติยิกาก็กล่าวขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ ว่า ข้าแต่สมณะ
ขอท่านจงเลี้ยงบุตรน้อยนี้เถิด พระผู้เป็นเจ้าก็นิ่งเสียอีกมิได้ได้ตอบประการใด ฯ
ฝ่ายปราณทุติยิกาของพระผู้เป็นเจ้า ก็ยกเอาพรรคไปวางไว้ข้างหน้าของพระสัง-
คามชิเถรเจ้าแล้วก็กลับไป ทิ้งสั่งว่า ข้าแต่สมณะ นี่เป็นบุตรของท่าน ขอท่าน
จงเลี้ยงดูเถิด ฯ ครั้นนั้นพระสังคามชิเถรเจ้า ก็ได้ให้เลี้ยงดูแลทารกและไม่
ร้องเรียกทารกนั้น ฯ ฝ่ายปราณทุติยิกาก็คอยแอบคอยในที่ใกล้ได้เห็นพระ
สังคามชิเถรเจ้าไม่แลดูทารก ไม่ร้องเรียกทารก จึงคิดว่าสมณะนี้ไม่มีความ
ต้องการบุตร คิดแล้วก็รีบกลับไปรับบุตรของตนไป ฯ ในครั้งนั้นสมเด็จพระ
สรพเชษฐพุทธเจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นอาการของพระสังคามชิเถรเจ้า กับ
ปราณทุติยิกาภรรยาเก่า ด้วยทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ ยิ่งกว่าจักขุมนุษย์ธรรมดา ฯ
ครั้นพระองค์ทรงทราบเนื้อความ อันนั้นแจ่มแจ้งแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอัน
ขึ้นในเวลานั้นว่า

อาชนตี นากินนุทติ

ปุกกามนตี น โสจติ

สงคา สงคามชิ มุตติ

ตมห์ พรมิ พุราหมณฺ ๑

แปลว่า พระสังคามชิ ไม่ยินดีต่อปราณทุติยิกาผู้มาอยู่ ไม่เสียใจถึงปราณทุติยิกา
ผู้กลับไปอยู่ พระสังคามชิหลุดพ้นจากเครื่องข้องแล้ว เราตถาคตเรียกว่า
พราหมณ์ ดังนี้ สอนเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ก่อนไปเป็นเนื้อความในอรรถกถา

ที่พระอรรถกถาจารย์ผู้แปลคณานใน

พระพุทธชาธิบายขยายไว้ว่า

พระสังคามชิเถรเจ้านั้น

เป็นบุตรของมหาเศรษฐี

คนหนึ่งซึ่งเข้าไปในกรุงสาวัตถี เวลาอายุพอสมควรแก่อาวาระมงคลแล้ว มารดา
 บิดาก็จัดการให้มีภรรยา มอบทรัพย์สมบัติให้ เพื่อให้ตั้งอยู่ในเมรवासวีย์เป็น
 การผูกไว้ด้วยเครื่องผูก คือ การมีเมียเรือน ๆ อยู่มาวันหนึ่งสังคามจินัน ได้
 เห็นพวกอุบาสกอุบาสิกาชาวกรุงสาวัตถี ถวายทานและรับศีลในเวลาเช้าแล้ว
 เจอตกลงเวลาเย็นก็นั่งเฝ้าเจ้าชาวบริสัทธ ถือเครื่องสักการบูชาดอกไม้และ
 ของหอม เป็นต้น พวกนี้พากันเข้าไปสู่พระเชตุพนมหาวิหาร จึงถามว่า ท่าน
 ทั้งหลายจะพากันไปในสถานที่ใด เมื่อคนทั้งหลายตอบว่า พวกข้าพเจ้าจัก
 พากันไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นครูของเทพยดานุชย์ทั้งหลาย ที่
 พระเชตวันาราม เพื่อประสงค์จะฟังพระธรรม อันตั้งงามในพระพุทธศาสนา
 จึงบอกคนทั้งหลายว่า ข้าพเจ้าจักไปกับท่านทั้งหลายด้วย ว่าแล้วก็ไปที่พระ
 เชตวันารามพร้อมกับคนเหล่านั้น

เตน จ สมเขน ภควา ก็แลในเวลาวันนั้น สมเด็จพระสัมพุทธเจ้าผู้เป็น
 พระบรมครูของหมู่เทพยดานุชย์ทั้งหลาย กำลังประทับบนพุทธอาสน์อัน
 ประเสริฐในสุทธมณฑป ทรงแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางหมู่บริษัท ๔ มีอุปมา
 ดังไกรสรสีหราชที่บนลือสีหนาทอยู่ในกาญจนคูหา ๆ ฝ่ายอุบาสกอุบาสิกา
 ทั้งหลายพากันถวายบังคมสมเด็จพระทศพลญาณสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ก็พา
 กันนั่งอยู่ในที่สมควรแก่ตน ๆ ส่วนสังคามชิกุลบุตร ก็นั่งฟังธรรมอยู่ใน
 ที่สุดแห่งพุทธบริษัท อันประชุมกันอยู่เป็นขันธ์ในเวลานั้น ๆ สมเด็จพระ
 สรรพเชษฐพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงอนุภพพิภพ ๕ ประการ คือ ทานกถา สีกถา
 สักคกถา กามาทินวกถา เนกขัมมานิสังสกถา อันได้แก่ทรงแสดงเรื่อง
 ทานเป็นที่ ๑ ทรงแสดงศีลเป็นที่ ๒ ทรงแสดงสวรรค์เป็นที่ ๓ ทรงแสดงโทษ
 ของกามคุณเป็นที่ ๔ ทรงแสดงอนิสังสแห่งการออกจากกามคุณเป็นที่ ๕ จบ
 ลงแล้ว พระองค์จึงทรงประกาศอริยสัจ ๔ ประการ ประทานแก่พุทธบริษัท
 ทั้งหลาย ๆ ในเวลาจบอริยสัจเทศนาลง ธรรมากิสมัย คือ การได้บรรลุ
 มรรคผลก็ได้มีแก่เวไนยสัตว์นับเป็นพัน ๆ ในครั้งนั้นสังคามชิกุลบุตรได้
 บรรลุโสดาปัตติผลมีใจหลุดพ้นจากกิเลสเบื้องต่ำ ๓ ประการ เมื่อพุทธบริษัทถูก
 ไปจากสถานนั้นแล้ว สังคามชิกุลบุตรจึงเข้าไปกราบลงแทบพระบาทพระพุทธ-

องค์พุทธชอบรพชาว่า ปุพพาเชถ มํ ภควา ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอ
 พระองค์ได้โปรดให้ข้าพระองค์บรรพชาด้วยเถิด พระเจ้าข้า สมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าจึงตรัสว่า มารดาบิดาได้อนุญาตให้เรอบรรพชาแล้วหรือประการใด
 กราบทูลว่า ยังไม่ได้อนุญาต พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ดูก่อนสังคามชิ พระตถาคต
 เจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ให้บรรพชาแก่กุลบุตรที่มารดาบิดาไม่ได้อนุญาต สังคามชิ
 จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า มารดาบิดาจะให้อนุญาตด้วยอาการ
 อย่างไร ข้าพระองค์ก็จักทำอย่างนั้น กราบทูลอย่างนั้นแล้วก็ถวายบังคมลา
 กลับไปขออนุญาตต่อมารดาบิดาว่า ข้าแต่มารดาบิดา ขอท่านทั้งสองจงอนุญาต
 ให้ข้าพเจ้าบวชครองกาสาวพัสตร์ ในพระพุทธศาสนาเถิด ดังนี้ ฯ คำต่อไปนี้
 เหมือนกับที่มีมาในรัฐपालสูตร ที่กล่าวถึงพระรัฐपालขออนุญาตออกบรรพชา
 ต่อมารดาบิดา ฯ มีเนื้อความสืบท่อไปในอรรถกถาว่า สังคามชิกุลบุตรได้
 ให้ปัญญญาณแก่มารดาบิดาว่า ข้าพเจ้าบรรพชาแล้วจักไปเยี่ยมมารดาบิดา
 มารดาบิดาก็อนุญาตให้ตามปรารถนา จึงกลับไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 บรมศาสดาทูลขอบรรพชาดังที่ได้กราบทูลไว้ ฯ ครั้นได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว
 ก็มีนามว่า พระสังคามชิ แต่เมื่ออุปสมบทแล้วไม่นานก็ได้ตั้งการบำเพ็ญเพียร
 เพื่อให้สำเร็จมรรคผลชั้นสูงคือ ๗ ขึ้นไป ในพรรษานั้นท่านจำพรรษาอยู่ใน
 อาวาสแห่งหนึ่ง ได้สำเร็จอภิญญา ๖ ประการ อันเป็นความรู้ประเสริฐสูงสุด
 ถึงวิมุตติอรหัตผลในภายในพรรษานั้น เวลาออกพรรษาแล้วก็ได้กลับมาสู่
 กรุงสาวัตถี เพื่อจะมาเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กับเพื่อจะมาปลดเปลื้อง
 เสาชิงคำปญญานอันให้ไว้กับมารดาบิดา ฯ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้
 ในพระบาลีว่า ในคราวนั้นพระสังคามชิเถระเจ้าได้มาถึงกรุงสาวัตถี ดังนี้

โส หิ อายสฺมา ทุรคาเม บิณฺฑาเย จริตฺวา มีเนื้อความสืบท่อไปว่า พระสัง-
 กามชิเถระเจ้านั้น ได้ไปเที่ยวบิณฑบาตในที่ไกล เวลากลับจากบิณฑบาตแล้วได้ไป
 เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าที่พระเชตวันาราม สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง
 ปราศรัยไต่ถามตามธรรมเนียมนิยมพอสมควรแล้ว พระสังคามชิเถระเจ้าก็กราบทูล
 ให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ ตนได้สำเร็จพระอรหัตผลแล้ว จึงถวาย
 บังคมออกจากที่เฝ้าไปนั่งพักอยู่ที่ใต้ร่มไม้ต้นหนึ่ง ฯ ในครั้งนั้นมารดาบิดาญาติมิตร

ของพระสังคามชิตเรเจ้าได้ทราบว่า พระเถรเจ้ามาถึงกรุงสาวัตถีแล้ว ต่างก็เกิด
ความยินดีปรีดาพากันออกไปค้นหาที่พระเชตวันาราม ได้พบพระเถรเจ้านั่งอยู่ใต้ร่ม
ไม้คันนั้น ก็พากันเข้าไปนั่งสนทนาปราศรัย อ้อนวอนขอให้ลาสิกขา ด้วยคำว่า
ขออย่าให้พระราชาทั้งหลาย หรือผู้ร่วมมรดกทั้งหลาย ได้นำเอาทรัพย์สมบัติอัน
ไม่มีบุตรสืบตระกูลไปเป็นของตัวได้ ขอท่านอย่าเกี่ยวข้องกับบรรพชาเลย จง
สึกออกมาเป็นฆราวาสเถิด ฯ พระเถรเจ้าได้ฟังดังนี้ ก็นั่งนิ่งอยู่ทำเป็นเหมือน
ไม่รู้สีก ด้วยนึกว่าคนเหล่านั้นย่อมไม่รู้ว้ เราไม่มีความต้องการในกามสุขแล้ว
คนเหล่านั้นย่อมมีความประสงค์ที่จะให้เราติดอยู่ในกามสุข อันเปรียบเหมือนกับ
ควั่นหนอนที่บ่อนอยู่ในก้อนดินฉะนั้น เราไม่อาจแสดงธรรมให้คนเหล่านั้นเข้าใจได้
ฝ่ายมารดา บิดา ญาติมิตรทั้งหลาย ครั้นพากันอ้อนวอนหลายประการแล้ว เห็น
ว่าพระเถรเจ้าไม่เชื่อถ้อยคำของคน จึงพากันกลับสู่เคหาสถาน ส่งภรรยา
ของพระเถรเจ้ากับบุตรไปพร้อมกับบริวาร ด้วยคำว่า พวกเราได้อ้อนวอนหลาย
ประการแล้ว ก็ไม่อาจจะให้พระสังคามชิตเรทำตามถ้อยคำได้ แม้จะไปอ้อน
วอนสามีของแม่ด้วยนำบุตรไปให้เห็นจึงจะเป็นการดี อาจมีหวังจะให้พระสัง-
คามชิตสึกออกมาเป็นฆราวาสได้ ฯ ฝ่ายนางผู้เป็นภรรยาได้รับถ้อยคำว่า ดิฉันแล้ว จึง
ได้อุ้มทารกไปที่พระเชตวัน พร้อมกับบริวารเป็นอันมาก ฯ คำที่กล่าวใน
พระบาลีว่า ปราณหคิยิกาแห่งพระสังคามชิตเรเจ้า ได้ไปหาพระสังคามชิตเรเจ้า
นนักหมายข้อความอัน

คำว่า ปราณหคิยิกา แปลว่าหญิงผู้เป็นที่ ๒ ที่เป็นผู้หญิงบำเรอในเวลา
เป็นภคินิสถก่อน อธิบายว่า ได้แก่ภรรยาเก่า ฯ คำที่ปราณหคิยิกา
กล่าวว่า ข้าพคณณะ ขอท่านจงเลี้ยงบุตรอ่อนนั้นเถิด ดังนี้ หมายความว่าปราณ-
หคิยิกานั้นกล่าวว่า ท่านได้ทิ้งข้าพเจ้าผู้กำลังมีครรภ์ออกไปบรรพชา บัดนี้
ข้าพเจ้ามีบุตรอ่อนแล้ว การที่ท่านได้ทิ้งข้าพเจ้าออกมาก่อทำสมณธรรมเช่น
ยอมเป็นการไม่สมควร เพราะฉะนั้น ขอท่านจงเลี้ยงดูข้าพเจ้ากับบุตร
นั้นเถิด ฯ ส่วนพระสังคามชิตเรเจ้าได้ทอดสายตาลงเบื้องต่ำ หาได้แลดูและ
ร้องเรียกบุตรอ่อนนั้นไม่ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวไว้ในพระบาลีว่า เมื่อปราณ-
หคิยิกากล่าวเช่นอย่างนี้ พระสังคามชิตเรเจ้าก็นิ่งอยู่

สา ตักขตฺตํ ตเถว วตฺวา ครั้นปรานทศยิกานัน กล่าวอย่างนึ่ง ๓
 ครั้งแล้ว เห็นพระสังคามชิเถรเจ้านั่งอยู่ เข้าใจว่าธรรมดาบุรุษทั้งหลายถึงแม้ว่า
 จะไม่มีความเชื่อใจในภรรยาของตน ๆ แต่ก็ยังเชื่อใจในบุตรของตน ความรัก
 บุตรของตน ความรักบุตรย่อมเป็นความรักอันสุดซึ้ง ของบิดาหยังจรดเข้าไปถึง
 เชื่อในกระดูก เพราะฉะนั้น เราควรทำพระลูกเจ้าน ให้อยู่ในอำนาจของเราด้วย
 ความรักบุตรจึงจะได้ คิดดังนี้แล้ว จึงได้ยกบุตรไปวางลงที่ตักของพระเถรเจ้า
 แล้วถอยออกไปให้ห่างสักหน่อยหนึ่งแล้วกล่าวว่า ข้าแต่สมณะ นี่เป็นบุตรของท่าน
 ขอท่านจงเลี้ยงดูเถิด กล่าวดังนี้แล้ว ก็ไปจากที่นั้นสักครู่หนึ่ง ๆ การที่นางนั้น
 จากที่นั้นไป เป็นด้วยไม่อาลัยนอ่ยต่อหน้า ด้วยสมณะเดชของพระเถรเจ้า ๆ
 ส่วนพระเถรเจ้าหาได้แลดูและร้องเรียกทารกนั้นเลย ๆ เมื่อนางเห็นว่าพระเถรเจ้า
 ทำอาการอย่างนั้น จึงกลับมาอุ้มเอาบุตรของตนไป ด้วยแน่ใจว่า สมณะนี้ไม่มี
 ความต้องการบุตร

ในคราวนั้น พระพุทธองค์ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นอาการของพระสังคามชิ
 เถรเจ้ากับปรานทศยิกา ด้วยทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ยิ่งกว่าจักขุมนุษย์ทั้งหลาย ๆ
 ก็แลเห็นว่าทิพพจักขุนี้ ได้แก่ประสาทจักขุอันเป็นทิพย์ของเทวดาทั้งหลายที่เกิดด้วย
 สุจริตกรรมที่เป็นจักขุบริสุทธิ์จาก คือ เสมหะ และโลหิตเป็นต้น ที่เป็นจักขุ
 สามารถรับอารมณ์ในที่ไกลได้ ๆ ส่วนทิพพจักขุของพระพุทธเจ้านั้น เรียกว่า
 อภิญญาจักขุ ที่เกิดด้วยสมาธิในฌานที่ ๔ อีกอย่างหนึ่ง ทิพพจักขุของพระ
 พุทธเจ้านั้น เกิดด้วยทิพพิหารธรรม คือ ธรรมอันเป็นอารมณ์ของพระอริยเจ้า
 อีกอย่างหนึ่ง ทิพพจักขุของพระพุทธเจ้านั้น เกิดด้วยความตรงต่อธรรมอันประเสริฐ
 ไม่มีจักขุอันใดที่จะบริสุทธิ์ผ่องใสจากกิเลส มีนวิรรณเป็นต้น เหมือนกับอภิญญา
 จักขุที่เกิดด้วยฌาน ๔ ของพระพุทธองค์

คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้เนื้อความนี้แจ่มแจ้งแล้ว กล่าวคือ
 พระองค์ทรงทราบว่า พระสังคามชิเถรเจ้าไม่มีความเชื่อใจในสิ่งทั้งปวง มีบุตร
 ภรรยาเป็นต้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันแสดงความคงที่ ในอภิญญารมณ์และ
 อภิญญารมณ์ของพระเถรเจ้านั้นขึ้น ในเวลานั้นว่า พระสังคามชิ ไม่ยินดีต่อ

ปฺราณหตฺธิกาถํถาลังมาหา ไม่เสียใจต่อปฺราณหตฺธิกาถํกลับไป ได้พ้นจากเครื่อง
ข้องแล้ว เราตถาคตกล่าวว่าเป็นพราหมณ์ ดังนี้

ในพุทธชอนน มีคำที่ควรยกขณอธบายก็เพียงคำเดียว คือ คำว่า เครื่อง
ข้องเท่านั้น เครื่องขงนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า มีอยู่ ๕ ประการ
คือ รากะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ มานะ ๑ ทิฏฐิ ๑ คำว่า พระสังคามชิพนจาก
เครื่องขงนั้น ได้แก้พ้นจากเครื่องขง ๕ ประการนี้ ด้วยสมุจเฉทวิมุตติ คือความ
หลุดพ้นเค็ดขาด และปฏิบัติสัทธวิมุตติ คือความหลุดพ้นด้วยอรหัตผล อันเป็น
ความหลุดพ้นสูงสุด ๑ คำที่พระพุทธองค์ทรงเรียกพระสังคามชิพนว่าเป็นพราหมณ์นั้น
หมายความว่า พระองค์ทรงเรียกว่า เป็นขีณาสวพราหมณ์ คือ เป็นผู้ละกรรม
ทั้งสน หมคเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย คือ ในธัมมัตถาธิบายขยายความ
ไว้ว่า การที่พระสังคามชิเถรเจ้าไม่แสดงความยินดีต่อบุตรภรรยาที่มาหา และไม่
แสดงความเสียใจในเมื่อบุตรภรรยากลับไปนั้น เป็นด้วยพระเถรเจ้าสันทกิเลสอันเป็น
เหตุให้ยินดีและเสียใจแล้ว ๑ กิเลสอันเป็นเหตุให้ยินดีและเสียใจนั้น ได้แก่
ความรักใคร่พอใจในโลกธรรม หรือในเบญจกามารมณ์ คือรูปารมณ์ สัททารมณ์
รสารมณ์ โสณูปพารมณ์ ธรรมารมณ์ ทั้ง ๕ ประการ กิเลสอันเป็นเหตุให้
รักใคร่ยินดีนี้ เรียกว่ารากะคำฤณาแล้ว ๑ เมื่อบุคคลมีความยินดีด้วยรากะ
คำฤณาแล้ว ก็ต้องมีความเสียใจเป็นคู่กัน ๑ คือ เมื่อรักใคร่พอใจคือสิ่งใด
ในเมื่อได้สิ่งนั้น มีสิ่งนั้น ประสบสิ่งนั้น หรือนักถึงสิ่งนั้นขึ้นมาในเวลาใด ก็รู้สึก
เพลิดเพลินในเวลาใด ๑ เมื่อไม่ได้สิ่งนั้น ไม่พบปะสิ่งนั้น หรือสิ่งนั้นหายไป
ก็เกิดความยินร้ายโศกเศร้าเสียใจ ๑ เป็นอันว่า ความรักนั้นแหละเป็นเหตุให้เกิด
ความสุขความทุกข์ คือความเพลิดเพลินและความเสียใจ เมื่อผู้ใดหมดความรัก
ต่อสิ่งไร ก็ไม่มีความเพลิดเพลินต่อสิ่งนั้น ไม่มีความเสียใจเพราะสิ่งนั้น เมื่อหมด
ความรักต่อสิ่งทั้งปวงในโลก ก็เป็นอันหมดความดีใจ และความเสียใจในโลก
เพราะฉะนั้น พระสังคามชิเถรเจ้าผู้หมดความรักใคร่พอใจในสิ่งทั้งปวงแล้ว จึงไม่

รู้สึกยินดีต่อบุตรภรรยาที่มาหา ไม่รู้สึกเสียใจต่อบุตรภรรยาที่กลับไป ฯ แสดงให้เห็นว่า ความยินดีและความเสียใจนั้น มีอยู่ในภูมิปุถุชนเท่านั้น ไม่มีอยู่ในภูมิพระอรหันต์ เปรียบเหมือนกับการชอบเล่นลูกข่าง ซึ่งมีอยู่แก่พวกเด็กเท่านั้น หาได้มีอยู่แก่พวกผู้ใหญ่ไม่ ข้อนั้นฉันใด เมื่อบุคคลยังอยู่ในภูมิปุถุชน ก็ยังมีความยินดียินร้ายอยู่ตามภูมิปุถุชน ซึ่งเปรียบเหมือนกับคนที่เล่นลูกข่าง ยินดีอยู่กับการเล่นลูกข่างกับเล่นลูกกลิ้งเท่านั้น ส่วนท่านผู้อย่างชั้นสูงภูมิพระอรหันต์ ย่อมไม่ยินดียินร้ายต่อสิ่งอันเป็นวิสัยของปุถุชน เปรียบเหมือนกับคนที่เล่นลูกข่างที่ไม่ยินดีในการเล่นของเด็กก็มีการเล่นลูกข่างลูกกลิ้งเป็นต้นนั้น โดยเหตุนี้ พระอรหันต์เจ้าทั้งหลายจึงไม่มีความเพลิดเพลิน และเสียใจต่อสิ่งใด ๆ ในโลก เหมือนกับพระสังคามชิเถระเจ้า ซึ่งมีเรื่องดังที่ได้แสดงมาแล้วในเบื้องต้นนั้นเป็นนิตยสนธิ์ แก่ใจในคำว่า พระสังคามชิเถระเจ้า ไม่เพลิดเพลินต่อบุตรภรรยาที่มาหา ไม่เสียใจต่อบุตรภรรยาที่กลับไป ก็ได้เนื้อความเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ จะได้แก้ไขในข้อว่า พระสังคามชิเถระเจ้าได้หลุดพ้นจากเครื่องข้องแล้วนั้น ไปตามหลักของพระอรรถกถาจารย์ กล่าวคือ พระอรรถกถาจารย์ได้ขยายไว้ว่า พระสังคามชิเถระเจ้านั้น ได้พ้นจากเครื่องข้อง ๕ ประการ คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ด้วยสมุจเฉทวิมุตติ และปฏิบัติสัทธวิมุตติ ดังนี้ ฯ คำว่า ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นเครื่องข้องทั้งนั้น อธิบายว่า กิเลสทั้ง ๕ ประการนี้ ทำให้สัตว์โลกทั้งหลาย ข้องอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย คือ ติดพันอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย อันเป็นที่พอใจบ้าง ไม่เป็นที่พอใจบ้าง เมื่ออารมณ์ใดเป็นที่พอใจ ก็ติดอยู่ในอารมณ์นั้นด้วยความรัก อารมณ์ใดไม่เป็นที่พอใจ ก็ติดอยู่ในอารมณ์นั้นด้วยความเกลียด ความนิกรกันก็เกลียดอารมณ์นั้นได้ติดอยู่ในใจ ฯ เมื่อตนรักใคร่พอใจอารมณ์ใด ก็แสวงหาอารมณ์นั้น การแสวงหาเป็นเหตุแห่งการได้ การได้เป็นเหตุแห่งการวินิจฉัย ว่าดีชั่วอย่างไร การวินิจฉัยเป็นเหตุให้พอใจ การพอใจเป็นเหตุให้หวงแหน การหวงแหนเป็นเหตุให้รักษา การรักษาก็เป็นเหตุให้เกิดการจับอาวุธสาตรา ด้วยเหตุว่าใจของตนติดอยู่ในอารมณ์นั้น ไม่อยากปล่อยให้อารมณ์นั้นหลุดไป ฯ

ส่วนอารมณ์ที่ตนเกลียดชัง ก็เต็มดวงหวังอยากให้อารมณ์นั้นเสื่อมสูญหมดสิ้นไป เมื่อ
 อารมณ์นั้นยังไม่เสื่อมสูญหมดสิ้นไป ตนก็ยังมีความสุขใจอยู่ตราบนั้น เพราะ
 ความเกลียดชังอารมณ์นั้น ยังฝังอยู่ในใจของตน ฯ อีกนัยหนึ่ง รากะ คือ ความ
 รักใคร่พอใจ โหสะ คือ ความเกลียดชังขุ่นเคืองเคียดแค้น โมหะ คือ
 ความลุ่มหลงโง่เขลา มานะ คือ ความถือตัว ทิฏฐิ คือ ความรู้ ความเห็น
 ว่าเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ทั้ง ๕ ประการนี้ ย่อมมีประจำใจของสัตว์โลกทั้งหลาย
 ที่ยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นบุคคลประเสริฐสูงสุดในโลก สัตว์โลก
 หงหลายย่อมเห็นว่า รากะ คือ ความรักใคร่พอใจ โหสะ คือ ความเกลียดชัง
 ขุ่นเคืองเคียดแค้น โหสะ คือ ความลุ่มหลงโง่เขลา มานะ คือ ความถือตัว
 ทิฏฐิ คือ ความเห็น ๕ ประการนี้ เป็นเหมือนของดีของวิเศษ โดย
 เหตุนี้ สัตว์โลกทั้งหลายจึงไม่พอใจละกิเลส ๕ ประการนี้ เมื่อไม่มี รากะ
 คือ ความรักใคร่ยินดีก็อยากให้มีขึ้น อยากแสวงหาอารมณ์ที่จะให้เกิดความ
 รักใคร่ยินดีขึ้น ฯ เมื่อเกิด โหสะขึ้น ก็ไม่อยากดับ โหสะไว้ มีแต่อยาก
 ปลอบโหสะไปทางปาก หรือทางมือ ทางเท้า อันได้แก่การอยากด่าว่าให้สมใจ
 อยากทุบตีให้สมใจ อยากฆ่าฟันรันแทงให้สมใจ เมื่อทำได้ในขณะนั้นย่อม
 สึกดีใจ คล้ายกับว่าได้ดื่มของทิโอรารสเข้าไป แต่ภายหลังจึงเห็นว่าเป็นของ
 มีโทษ เพราะฉะนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น จึง
 กล่าวไว้ว่า โหสะนี้มีพิษในเบื้องต้น คือ มีการทำใจให้กำเริบในเบื้องต้น
 มีรสอโรยในเบื้องปลาย คือ ทำให้เกิดความดีใจ ในเมื่อได้ด่าว่าฆ่าฟันอันสมใจ
 ของตนแล้ว ฯ โมหะ ความลุ่มหลงโง่เขลานั้น ได้แก่ความหลงรักหลงเกลียด
 เมื่อบุคคลหลงรักหลงเกลียดสิ่งใด ก็ไม่อยากจะถอนตนจากสิ่งนั้น อยาก
 หมกหมมอยู่กับสิ่งนั้น เช่นผู้หลงรักบุตรและภรรยา ทรัพย์สมบัติ ก็ไม่อยากจะ
 พრაกไปจากบุตรภรรยา ทรัพย์สมบัตินั้น อยากตายอยู่กับบุตรภรรยา ทรัพย์สมบัตินั้น
 ว่ายสครทหลงสามกับบุตราบุตร และทรัพย์สมบัติก็เหมือนกัน ไม่อยาก
 ให้สามีของตนจากตนไปแม้แต่เพียงชั่ววันหนึ่ง หรือเดือนหนึ่ง ถึงอยู่ร่วมเรือน
 หลังเดียวกันก็ไม่อยากให้ปะปนกับสตรีอื่น ส่วนความหลงรักบุตราบุตร ทรัพย์
 สมบัติก็เหมือนกัน สัตว์โลกทั้งหลายกระทำอย่างว่ามานชให้เห็นว่า คือความ

ลงเป็นใหญ่ ส่วน มานะ ความถือตัวนั้น คือ สัตว์โลกทั้งหลาย ย่อมมีก้อย
เสมอว่า เราเลวกว่าผู้อื่น เราเสมอผู้อื่น เราดีกว่าผู้อื่น ความถืออย่างนี้
ย่อมมีแก่สัตว์โลกทุกถ้วนหน้า ฯ ทิฏฐิ คือ ความเห็นนั้น สัตว์โลกทั้งหลาย
ย่อมมีความเห็นว่าสิ่งนั้นดี สิ่งนั้นไม่ดี ด้วยอำนาจ รากะ โทสะ โมหะ มานะ
อยู่เสมอ สิ่งใดที่ตนรักใคร่พอใจด้วย รากะ ตนก็เห็นว่าดี สิ่งใดที่ตนเกลียดชัง
เกลียดแค้นด้วย โทสะ ตนก็เห็นว่าไม่ดี สิ่งใดที่ตนหลงรักด้วยโมหะ ตนก็เห็นว่าดี
สิ่งใดที่ตนหลงเกลียดด้วยโทสะ ตนก็เห็นว่าไม่ดี เมื่อตนเห็นว่าเราเสมอกับผู้อื่น
หรือดีกว่าผู้อื่น ตนก็ดีใจ เมื่อเห็นว่าตนเลวกว่าผู้อื่น ก็ไม่ดีใจ และเห็นว่า
ชาติ ๕ ขันธ์ ๕ เป็นตัวตนคนสัตว์ เป็นเขาเป็นเรา เป็นของเขาของเรา บางจำพวก
ก็เห็นผิดหนักลงไปว่า บาปบุญคุณโทษ นรก สวรรค์ นิพพานไม่มี เมื่อผู้ใด
พยายามทำตนให้หลุดพ้นจากเครื่องข้อง ๕ ประการ คือ รากะ โทสะ โมหะ
มานะ ทิฏฐิ ได้ด้วยขอบายต่าง ๆ อันย่อกลงเป็นศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นสาร-
ธรรมในพระพุทธศาสนาได้แล้ว ผู้นั้นสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าตรัสเรียกว่า
เป็นพราหมณ์ คือ เป็นผู้ละบาปธรรมได้แล้วทุกประการ ของคัมมัฏตาธิบาย
ไว้ตามสมควรแก่หลักฐานเพียงเท่านี้

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๕

คัมภีร์ขททกนิกาย พทอทาน

ว่าด้วยธรรมที่ทําบุคคลให้เป็นผู้บริสุทธิ์ และเป็นพราหมณ์

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมํ ภควา คยาบํ วิหริติ คยาสิเส ฯ เตน
โจ ปณฺณ สมเขน สมพหุลา ชฎิลา สีตาสฺ เหมนฺติกาสุ รตฺติสุ อนฺตรณฺชเก
หิมปาดสมเข คยาบํ อุมฺมุชฺชนฺติปิ นิมฺมุชฺชนฺติปิ อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชนฺติปิ กโรนฺติ
โอสิณฺจณฺติปิ อคฺคํปิ ชุหนฺติ อมฺินา สุทฺธํติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พุทธชุตาน กัณฑ์ที่ ๕ ว่าด้วย
นวมะพุทธชุตานที่ ๕ ในพระสูตรที่ ๕ แห่งโพธิวรรคอันเป็นวรรคปฐม สืบต่อไป
ตามพระบาลี และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายโดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า เอมเม สัตถ์ ดังข้าพเจ้า
ผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ เอก์ สมัย ภควา กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง
สมเด็จพระชินศรีสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับเนาสำราญพระอิริยาบถอยู่ในคยาสัสสะ
ประเทศ ใกล้แม่น้ำคยา ฯ ในคราวนั้น มีนักบวชนอกพระพุทธศาสนาจำพวกหนึ่ง
ซึ่งมีชื่อว่าพวกชฎิล เป็นอันมาก พวกนั้นลงไปสู่แม่น้ำคยา ในเวลาฤดูหนาว อันมี
ในระหว่างเดือน ๓ และเดือน ๔ ต่อกัน แล้วพากันคำผุดคำว่าข่อยในแม่น้ำคยานั้น
บางจำพวกก็พากันตักน้ำขึ้นมารดศีรษะของตนอยู่บนบกก็มี บางจำพวกก็พากันก่อ
อัคคีชนบูชา ด้วยถือว่าการกระทำนั้น เป็นการกระทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสบาป
กรรมทั้งหลาย เมื่อสมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้นว่า

น อุตเทน สุจิ โหติ พหุเวตฺตสฺส นุหยาติ ชโน

ขมฺหิ สจฺจณฺจ ชมฺโม จ โส สุขี โส จ พฺราหฺมณโน ฯ

แปลว่า ความบริสุทธิ์ย่อมไม่มีด้วยน้ำ เพราะบุคคลเป็นอันมากย่อมอาบน้ำกันทั้งนั้น
ผู้ใดมีสัจจะกับธรรมะอยู่ในตน ผู้นั้นแหละเรียกว่าผู้บริสุทธิ์ด้วย เรียกว่าพราหมณ์
ด้วย ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า แม่น้ำคยานั้น
มีหมู่บ้านตั้งอยู่ตามริมฝั่ง ฯ แต่สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้าไม่ได้เสด็จยับยั้ง
บ้านนั้น พระองค์ได้เสด็จอยู่ใกล้แม่น้ำคยาเท่านั้น แม่น้ำคยานั้นเป็นเมืองท่า

แห่งหนึ่ง ซึ่งโลกิยมหาชนในคราวนั้น ได้พากันลงไปอาบน้ำนั้นด้วยถือว่า เป็น
การลอยบาปที่ตนได้กระทำมา

คำว่า คยาสีสะประเทศนั้น คือประเทศหนึ่งซึ่งมีภูเขาลูกหนึ่ง อันมีลักษณะ
คล้ายกับศรชะง้าง จึงเรียกว่าคยาสีสะประเทศ ฯ คำว่า คยาสีสะ กับคำว่า คชสีสะ
เป็นคำเดียวกัน แปลอย่างเดียวกัน คือแปลว่าศรชะง้างเหมือนกัน ฯ ภูเขานั้นมี
แผ่นหินเหมือนกับกระพองช้าง ตั้งอยู่แห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่อยู่ของหมู่ชฎิลพันคน
ซึ่งภายหลังได้นำตนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา มีนามว่าพวกภิกษุปุราณชฎิล
อันมีพระคยาก็สสเป็นต้น

คำว่า ชฎิลนั้น ได้แก่พวกดาบส ฯ พวกดาบสนั้นเป็นผู้ทรงวิชา จึงได้
นามว่าชฎิล ฯ คำว่า ในฤดูหนาวนั้น คือ ในฤดูน้ำค้างตกซึ่งท่านกำหนดไว้ ๘ วัน
คือ ๔ วันอันเป็นวันสุดท้ายแห่งเดือน ๓ กับ ๔ วันอันเป็นวันต้นแห่งเดือน ๔ เพราะ
ฉะนั้น จึงแปลไว้ในพระบาลีว่า ในระหว่างเดือน ๓ เดือน ๔ ต่อกัน ฯ คำว่า
คำพูดคำว่ายานั้น ได้แก่คำลงไปแล้วผุดขึ้นมา และทำอยู่หลาย ๆ ครั้ง ด้วยตั้งใจว่า
จะให้หมดบาปกรรมที่ตนกระทำมา

ก็ในการที่เขาลงอาบนั้น บางเจ้าพวกเห็นว่าความบริสุทธิ์จากบาป ย่อม
มีด้วยการดำน้ำเพียงครั้งเดียว พวกนั้นดำน้ำเพียงครั้งเดียวแล้วก็ไป ฯ บาง
พวกเห็นว่า การผุดขึ้นจากน้ำ ย่อมไม่มีในระหว่างแห่งการดำลงครั้งเดียวเท่านั้น
พวกนั้นก็ดำลงไปอีก ฯ พวกใดเห็นว่า การบริสุทธิ์จากบาป ย่อมมีด้วยการดำ
ลงไปในน้ำเพียงครั้งเดียว พวกนั้นดำลงไปเพียงครั้งเดียวแล้ว ก็ผุดขึ้นมาอีก
จึงขึ้นจากน้ำไป ฯ ส่วนพวกใดเห็นว่า การบริสุทธิ์จากบาป ย่อมมีด้วยการดำลง
ไปที่เท่านั้น พวกนั้นก็ไปดำน้ำที่เท่านั้น พากันตาขอยุ่ที่เท่านั้นในเวลาดำน้ำก็มี ฯ
บางพวกเห็นว่า การบริสุทธิ์จากบาปในการที่ลงอาบนั้น ผุดขึ้นและดำลงหลาย ๆ
ครั้งก็มี พวกนั้นก็ไปผุดขึ้นดำลงอยู่ในแม่น้ำนั้นเนื่อง ๆ ในบาลีกล่าวว่า เขาพากัน
ผุดขึ้นผุดลงในแม่น้ำนั้น ดังนี้ ย่อมหมายถึงคนพวกนี้ ก็การผุดขึ้นจากน้ำ
ย่อมมีการดำลงไปก่อนเป็นเบื้องต้นก็จริง แต่เขาก็ได้ดำน้ำลงไปอีก การที่กล่าว
ถึงการผุดขึ้นจากน้ำก่อนการดำลงไปนั้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า พวกนั้นได้ทำทั้ง
สองอย่าง คือ ทั้งการดำลงไปและผุดขึ้นมา ฯ ที่กล่าวถึงพวกชฎิลนั้น เพราะ

พวกชฎิลโดยมากก็พากันลงไปอาบน้ำล้างบาปเหมือนกัน ๆ ส่วนพวกพราหมณ์ที่
ไว้ผมแถมบนศีรษะซึ่งถือความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ก็พากันทำเหมือนกันกับพวกชฎิล

คำว่า ตักน้ำมารคนั้น คือบางจำพวกไปตักเอาน้ำด้วยมือที่แม่น้ำคยมารด
ศีรษะและร่างกายของตน ๆ บางพวกก็ไปตักเอาน้ำในด้วยหม้อขนมารดร่างกาย
และศีรษะของตนแถมฝัง ๆ คำว่า ก่อคคชนนุชานน คือบางพวกตงทุบูชาชน
หรือแม่น้ำคยา แล้วจัดเครื่องประกอบมโหฬารสำหรับโบกคว้นเป็นต้นเข้าไปโบกคว้น
ไฟด้วยถือว่าได้บุญ ๆ คำว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยสิ่งอื่น อธิบายว่า พวกนั้น
ย่อมมีความเห็นว่า ความบริสุทธิ์จากมลทินคือบาป หรือการล้างบาป หรือความ
บริสุทธิ์จากสงสาร ย่อมมีด้วยการลงอาบน้ำ และการบูชาไฟ

ก็ในจำพวกคนเหล่านั้น บางจำพวกอยู่ในน้ำ บางจำพวกว่ายอยู่บนน้ำ
บางจำพวกยืนอยู่หน้าไหว้พระจันทร์ พระอาทิตย์ บางจำพวกขึ้นสวดอันวอนอยู่
วันละครั้งหลายพันครั้ง บางจำพวกอันวอนขอให้พระอินทร์ลงมาช่วย บางจำพวก
ก็ตงเครื่องบูชาพระเป็นเจ้าในสวรรค์ ๆ ที่เขาทำอย่างนั้น ทำอยู่ในที่ใกล้แม่น้ำ
คยานั้น ยังมีอีกหลายจำพวกซึ่งกระทำอย่างนั้น คือ บางจำพวกก็ลงไปใกล้แม่น้ำคยา
บางจำพวกก็ขึ้นจากแม่น้ำคยา บางจำพวกขึ้นมาแล้วก็ถ้ำอาคม ด้วยถือว่าเป็น
การบริสุทธิ์จากบาป บางจำพวกก็ยืนถ้ำอยู่บนน้ำ ด้วยถือว่าเป็นการล้างบาป
เหมือนกัน ๆ พวกที่ทำกริยาต่าง ๆ เช่นนี้ ก็ลงไปผูกขึ้นผูกลงอยู่ในแม่น้ำนั้น
เพราะฉะนั้น คำว่าผูกขึ้น จึงหมายถึงการผูกขึ้นผูกลงทั้ง ๒ ประการ สมเด็จพระ
ผู้ประภาสเจ้าประทับอยู่บนภูเขาคยใกล้แม่น้ำคยานั้น ได้ทรงสดับเสียงโกลาหล
ของคนเหล่านั้น จึงทรงพิจารณาความเป็นสิ่งไรหนอ ก็ได้ทรงเห็นกริยาการอันนั้น
ครั้นพระองค์ทรงเห็นแล้วก็พิจารณาว่า การลงอาบน้ำเป็นต้นนั้น ไม่ใช่หนทาง
อันบริสุทธิ์ การตั้งอยู่ในน้ำจะเป็นต้น เป็นทางบริสุทธิ์ และทรงเห็นว่า การตรัส
ของพระองค์นั้น เป็นการตรัสรู้อันถูกต้องแท้ทุกประการ จึงทรงเปล่งอาทานขึ้น
อย่างนั้น เพื่อทรงแสดงให้เห็นว่า ความบริสุทธิ์ย่อมไม่มีด้วยการลงอาบน้ำ ความ
บริสุทธิ์ย่อมมีด้วยคุณธรรมต่างหาก

ก็คำว่า ความบริสุทธิ์ย่อมไม่มีด้วยน้ำในอาทานนั้น คือย่อมไม่มีด้วยการ
ผูกขึ้นจากน้ำเป็นต้น ๆ ก็การผูกขึ้นจากน้ำเป็นต้น สมเด็จพระทศพลครัสไว้แต่

เพียงว่าน้ำ คือบลบทเบื้องปลายเสีย เหมือนกับคำว่ารูปภพ เรียกแต่เพียงว่า
รูป เท่านั้น ๑ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า คือน้ำนั้น คือ ความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ อันได้แก่
ความบริสุทธิ์แห่งสัตว์โลก ด้วยการผลขึ้นผลลงในน้ำย่อมไม่มี ๑ อีกอย่างหนึ่ง
ผู้เชื่อว่าบริสุทธิ์จากเครื่องเศร้าหมอง คือ บาปย่อมไม่มีด้วยน้ำตามที่กล่าวแล้วนั้น ๑
เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าคนเป็นอันมากก็อาบน้ำทั้งนั้น ๑ ถ้าความบริสุทธิ์จาก
บาปมีด้วยการลงอาบน้ำเป็นต้น พวกคนเป็นอันมากที่ทำบาปอันหนัก มีฆ่ามารดา
เป็นต้น และพวกฆ่าสัตว์มีโคกระบือเป็นต้น ตลอดจนถึงพวกฆ่าปลา และเต่า
เป็นที่สุด ก็ต้องบริสุทธิ์จากบาปด้วยการลงอาบน้ำทั้งนั้น ๑ เพราะฉะนั้น การลง
อาบน้ำและผลขึ้นผลลงอยู่ในน้ำเป็นต้น จึงไม่ใช่เป็นหนทางให้บริสุทธิ์จากบาป
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ความบริสุทธิ์ย่อมไม่มีด้วยน้ำ

เมื่อพระองค์จะทรงแสดงให้เห็นว่า การบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยสิ่งใด จึงได้
ตรัสว่า สัจจะและธรรมะมีอยู่ในผู้ใด ผู้ใดย่อมบริสุทธิ์ด้วย ย่อมได้ชื่อว่าพราหมณ์
ด้วย ดังนี้ ๑ คำว่า สัจจะ ท่านว่าไว้ ๒ นัย นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่วิจัสสัจ คือ ความ
จริงทางวาจา อันได้แก่พูดจริง ๑ ได้แก่วิตถีสัจจะ คือ ความจริงในทางความเห็น ๑ ๑
นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่พูดจริง คือ ความจริงในทางความรู้ ๑ ปรมัตถสัจจะ ความจริง
ในทางปรมัตถ์ ๑ ๑ คำว่า ธรรมะนั้น ได้แก่อริยมรรคธรรม ๑ ได้แก่ผลธรรม ๑ ๑
สัจจะและธรรมะทั้ง ๒ นี้ มีอยู่แก่บุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ เพราะ
ความบริสุทธิ์อย่างข้งด้วย ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ คือ เป็นผู้ละบาปกรรมแล้วด้วย ๑
เหตุไรสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงแยกสัจจะออกจากธรรม คือ นัยสัจจะ
เป็น ๑ นัยธรรมะเป็น ๑ ๑ แก้วว่า เพราะสัจจะเป็นของมีคุณมาก ๑ ท่านได้ประกาศ
คุณแห่งสัจจะไว้ในบทพระสูตรเป็นอันมาก มีคำว่า สจฺจํ เว อมตา วาจา วาจาจริง
เป็นวาจาที่ไม่ตาย ๑ สจฺจํ หเว สาธุทํ รสํ คำจริงเป็นรส อันดีกว่ารส
ทั้งหลาย ๑ สจฺจเ อตเต จ ชมเม จ อหุ สนฺโต ปติฏฺฐิตา สปัปฺรุษทั้งหลาย
ตั้งอยู่แล้วในสัจจะ ที่เป็นอรรคด้วย เป็นธรรมด้วย ๑ สจฺจเ จิตา สมณพราหมณา
สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ตั้งอยู่แล้วในสัจจะ ดังนี้ เป็นต้น ๑ ส่วนโทษแห่งการ
ไม่มีสัจจะ ท่านได้ประกาศไว้ว่า เอกธมฺมํ อคิตสฺส มุสาวาทิสฺส ชนฺตุโน

ผู้ทวงกรรมอันเอก คือ สัจจะเสียแล้ว ที่จะไม่ทำบาปเป็นอันไม่มี ดังนี้ • อกุศลที่
นิริข อเปติ ผู้ที่กล่าวไม่จริง บ่อเกิดในนรก ดังนี้ • ต้นเนื้อความในอรรถกถา
เพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ พระพุทธชอนว่า น
อุทเทน สจฺจิ โหติ ความบริสุทธิ์ย่อมไม่มีด้วยน้ำ ฯ พหุคฺค นฺหาติ ชโน
เพราะคนโดยมากก็อาบน้ำกันทั้งนั้น ฯ ขมฺหิ สจฺจญฺจ ชมโม จ สจฺจจะแลละกรรม
มีอยู่ในบุคคลใด ฯ โส สจฺจิ โส จ พฺราหฺมณฺ โน บุคคลนั้นชื่อว่าบริสุทธิ์ด้วย
ชื่อว่าปฺราหฺมณฺ คือ เป็นผู้ลอยบาปแล้วด้วย ดังนี้ มีคำควรยกขึ้นอธิบาย
แต่เพียงคำว่า สจฺจจะกับกรรมเท่านั้น ฯ สจฺจจะนั้น พระอรรถกถาจารย์ว่าไว้เป็น
๒ นัย คือ นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่วิจฺจสจฺจจะ คือ ความจริงทางวาทา • ได้แก่วิรัตติสจฺจจะ คือ
ความจริงทางตเวณ • นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่ญานสจฺจจะ คือ ความจริงในทางความรู้ •
ได้แก่ปรมัตถสจฺจจะ คือ ความจริงทางปรมัตถ์ • ดังนี้ ฯ ความจริงทั้ง ๒ นัยนี้
มีคำอธิบายต่อไปว่า วิจฺจสจฺจ คือ ความจริงทางวาทานั้น ได้แก่การพูดจริง คือ พูดตาม
ที่เห็น เมื่อเห็นอย่างใดก็พูดอย่างนั้น ฯ การพูดจริงนี้ย่อมเป็นของสำคัญ
ในเวลาเป็นพยานที่โรงศาล คือ เมื่อใดตกเป็นพยานที่โรงศาล ต้องให้ผู้นั้นพูด
ตามที่เห็นเป็นจริง คือ เมื่อไม่รู้ก็ให้บอกว่าไม่รู้ เมื่อรู้ก็ให้บอกวาทา เมื่อไม่เห็น
ก็ให้บอกว่าไม่เห็น เมื่อเห็นก็ให้บอกวาทาเห็น อย่าให้แก้งกล่าวเท็จเพราะเห็น
แก่ตน หรือเพราะเห็นแก่เพื่อน หรือเพราะเห็นแก่สินจ้างรางวัล เมื่อผู้ใดทำได้
อย่างนั้น ผู้นั้นเรียกว่ามวฺจสจฺจจะ คือ มีความจริงทางวาทา ฯ ผู้นั้นมีความจริงทาง
วาทาในเวลาเป็นพยาน ย่อมไม่ได้รับโทษจากโรงศาลในการเป็นพยานเท็จ ฯ ส่วน
ความจริงทางวาทา คือ การพูดจริงในเวลาอื่น ก็ย่อมมีประโยชน์ทศคราวไป
สจฺจํ เว อมตา วาทา เพราะเหตุว่า วาทาจริงเป็นวาทาที่ไม่ตาย คือ เป็นวาทา
ที่ไม่ทำให้เสียหายประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ฯ สิ่งใดไม่มีประโยชน์ สิ่งนั้น
เรียกว่าของตาย ฯ คนใดไม่มีประโยชน์ คนนั้นเรียกว่าคนตาย ฯ ต้นไม้ต้นใด
ไม่มีใบหรือดอกผลผลิขึ้น เป็นเช่น ต้นไม้ต้นนั้นก็เรียกว่าต้นไม้ตายฉนฺใด วาทาใด

ไม่เป็นประโยชน์ วาจา^{๕๘๔}นั้นก็เป็นวาจาตาย ๑ เพราะฉะนั้น วาจาจริงซึ่งเป็น
ประโยชน์ นักปราชญ์จึงสรรเสริญว่าเป็นวาจาไม่ตาย ๑ ในฝ่ายพระพุทธศาสนา
ย่อมถือว่าวาจาสัตย์เป็นสำคัญในเบื้องต้น เช่นเมื่อจะให้บุคคลบวชเป็นภิกษุในพระ
พุทธศาสนา พระอาจารย์จึงสอนผู้จะบวช ซึ่งเรียกว่านาค^{๕๘๕}นั้นว่า อบนฺเต สจฺจกาโล
ภุตฺตาโล เวลาน^{๕๘๖}เป็นเวลาจริง เวลาแท้ของเจ้า สิ่งใดมีก็จงบอกว่ามี สิ่งใดไม่มี
ก็จงบอกว่ามี สิ่งใดเป็นอย่างไรงงบอกอย่างนั้น สอนอย่างนั้นแล้ว จึงได้ถาม
ต่อไปว่า มนุสฺสโสสิ เจ้าเป็นมนุษย์หรือ ปุริโสสิ เจ้าเป็นบุรุษหรือ อนฺโนโส
เจ้าไม่เป็นลูกหนี้ของใครหรือ นสิ ราชกโฏ เจ้าไม่เป็นผู้ที่พระราชขบเลียงหรือ
อนนฺญาโคสิ มาตาปิตุหิ มารดาบิดาอนุญาตให้เจ้าบวชแล้วหรือ ปรีปฺนฺณนฺเต
ปคฺคจิวํ เจ้ามีบาตร จีวรครบบริบูรณ์แล้วหรือ ดังนี้เป็นต้น

กุลบุตรผู้จะบวชซึ่งเรียกว่านาค^{๕๘๕}นั้น ก็ตอบไปตามความจริง แล้วพระอาจารย์
จึงนำเข้าเสนอสงฆ์ เพื่อให้ได้เข้าบวชในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น จึงเห็นว่า
ในพระพุทธศาสนาถือว่าสัตย์จะ คือ ความจริงทางวาจาเป็นสำคัญในเบื้องต้น ดังเรื่อง
ที่ได้ยกขึ้นแสดงแล้วนี้เป็นนิทสสนนัย^{๕๘๗} ทั้งเห็นได้ว่า ในพระพุทธศาสนาได้เลือกคัด
จัดสรรเอาแต่คนที่มีความสัตย์เป็นต้น เข้าไว้ให้เป็นหมวดหมู่ในคณะสงฆ์แล้ว
พระสงฆ์จึงเป็นที่นับถือว่าประเสริฐในโลก มิใช่แต่เลือกเอาผู้มีความสัตย์อย่างเดียว
เท่านั้นไม่ ทั้งได้เลือกบุคคลที่ไม่มีความชั่วอันหนัก มีการฆ่ามารดาบิดาเป็นต้น
และมีร่างกายไม่วิกลจริตมาแต่กำเนิดเข้าไว้ในพระพุทธศาสนาด้วย เมื่อเข้าอยู่ใน
พระพุทธศาสนาแล้ว ก็ยังให้ศึกษาเล่าเรียนอบรมความรู้ ความประพฤติกิริยา
ขึ้นไปตามลำดับด้วย เมื่อมีการกระทำผิดอย่างไร ก็ให้สารภาพการกระทำผิด
อย่างนั้นตามความจริงจึงให้พ้นโทษ การสารภาพความผิดตามเป็นจริงนั้น เรียกว่า
การแสดงอาบัติอันจัดเป็นกิจของพระภิกษุทั้งหลายเสมอมา โดยเหตุนี้ จึงเห็นได้ว่า
วจัสสัจจะ คือ วาจาจริง เป็นวาจาที่สำคัญอย่างหนึ่ง

วาจาจริง เป็นวาจาที่พึงพอใจของคนทั้งหลาย คือ คนทั้งหลายย่อมมุ่ง
หมายอยากฟังแต่วาจาจริง คือ อยากให้มีผู้พูดจริงกับตัว เมื่อผู้ใดพูดจริงกับตัว
ตัวก็ชอบใจผู้^{๕๘๘}นั้น เพราะฉะนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายจึงสรรเสริญว่า สจฺจ

หเว สาธุว์ คำจริงดีกว่ารสทั้งหลาย ดังนี้ อธิบายว่า รสทั้งหลายย่อมไม่จืดจางเท่าคำจริง ไม่มีประโยชน์เท่าคำจริง คำจริงเป็นคำที่บุคคลมีอยู่ในใจของคนทั้งหลาย ยิ่งกว่ารสอันโอชา ที่คนทั้งหลายเคยประสบมา ฯ วาจาจริงเป็นวาจาที่เป็นอรรถเป็นธรรม คือ เป็นวาจาที่ถูกต้องดี เป็นที่นิยมยินดีของคนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น นักปราชญ์ทั้งหลาย มีพระวงศ์สเถระเจ้าเป็นต้น จึงได้กล่าวเป็นพระนิพนธ์คาถาไว้ว่า สจฺเจ อคฺเค จ ชมฺเม จ อหุ สนฺโต ปคฺคิจฺจา สปฺปยุหํทั้งหลาย ล้วนแต่คงอยู่ในสัจจะอันเป็นอรรถธรรม ฯ สจฺเจ จิตฺตา สมณพฺราหฺมณา สมณพฺราหฺมณํทั้งหลาย คงอยู่แล้วในสัจจะ ดังนี้

เรื่องสมณพราหมณ์ทั้งหลายคงอยู่ในสัจจะนี้ มีปรากฏมาเป็นอันมาก เช่น เรื่องอริมุตตกสามเณรเป็นต้น กล่าวคือ อริมุตตกสามเณรนั้น ถูกโจรจับมัดไว้ เพื่อจะให้ตายในกลางคดแห่งหนึ่ง โดยพวกโจรเห็นว่า ถ้าปล่อยให้สามเณรนั้นไป ก็จะไปบอกให้คนอื่นรู้ว่าพวกตนได้ข่มอยู่ที่ดงนั้น อริมุตตกสามเณรให้ปฏิญาณว่าจะไม่บอกแก่ใคร เขาจึงได้ปล่อยไป เมื่ออริมุตตกสามเณรออกพ้นคดไปไม่ช้า ก็ไปพบมารดาบิดาเดินสวนทางมา ทักทายปราศรัยกับมารดาบิดาแล้วก็เลยไป หาได้บอกให้บิดามารดาทราบว่า มีพวกโจรข่มอยู่ในดงนั้นไม่ เมื่อมารดาบิดาเข้าไป ถึงคดก็ถูกพวกโจรผูกมัดโบยตี ในขณะที่พวกโจรผูกมัดโบยตีนั้น มารดาจึงได้ร้องให้รำไรขึ้นด้วยความเสียใจว่า ช่างกระไร บุตรของเราจึงไม่บอกให้เราทราบว่า มีโจรอยู่ที่นั่น

นายโจรจึงซักถามได้ความตามเป็นจริงว่า สามเณรนั้นไม่ได้บอกให้มารดาบิดาทราบ จึงเลื่อมใสต่อคุณของสามเณร แก่มารดาบิดาของสามเณรออกแล้ว ก็พาบริวารติดตามไปบวชเป็นศิษย์ของอริมุตตกสามเณร แล้วปฏิบัติตามสมณวัตรที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ด้วยกันสน ดังนี้ เรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายล้วนแต่เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในสัจจะ ควรเป็นตัวอย่างอันดีของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ขอให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงนึกดูเถิดว่า อริมุตตกสามเณรกับมารดาบิดาได้พ้นจากความตายในกลางป่าดงนั้น ก็เพราะอาศัยมั่นอยู่ในวาจาสัตย์ นักปราชญ์จึงบัญญัติไว้ว่า วาจาจริงเป็นวาจาที่ไม่ตาย ดังนี้

วิฤตติสังกะ คือ ความจริงในทางจิตเจตนา นั้น ได้แก่ตั้งใจไว้ว่าจะงดเว้นสิ่งใด
ถึงเจตนาสิ่งนั้นได้อย่างตั้งใจ ฯ การงดเว้นนั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ สมบัติตวิริ
ถึงเจตนา ๑. สมาทานวิริ ถึงเจตนาด้วยตั้งใจไว้ ๑. สมุจเฉตวิริ ถึงเจตนาได้เด็ดขาด ๑. ๑
การงดเว้นในเวลาพบนั้น ได้แก่เวลาได้พบสัตว์ควรม้า ของควรรัก คนควรทำ
กาเมสมิงอาจารย์ เหตุควรพูดเท็จ สุราเมรัยควรดื่ม ถึงเจตนาเสียไม่กระทำ ด้วย
เห็นว่าเป็นการไม่สมควรแก่ตน เหมือนกับจักกณะอุบาสกในสีหฬทวีปเป็นตัวอย่าง
กล่าวคือ คราวหนึ่ง มารดาของจักกณะอุบาสกเกิดโรค หมอต้องภจรมนุสสะ
สตามาประกอบยา พยาชจึงใช้จักกณะอุบาสกให้เที่ยวค้นหาภจรมนุสสะตามทุ่งนา
จักกณะอุบาสกก็ไปตามคำสั่งของพยาช ได้ไปพบภจรมนุสสะตัวหนึ่งซึ่งมากินหญ้าอ่อน
อยู่หน้าของตน ก็ไล่ติดตามไปโดยเร็ว เพื่อดูมีเครื่องของขาภจรมนุสสะตัวนั้นล้มลง
แล้วร้องขึ้นด้วยความกลัว จักกณะอุบาสกตามไปเห็นเขาก็คิดขึ้นได้ว่า การที่เขาชีวิต
ผ่องไปแลกชีวิตมารดาของเรานั้น ย่อมเป็นการไม่สมควร คิดแล้วก็ปลดภจรมนุสสะ
ตัวนั้นปล่อยไปว่า เจ้าจงไปเที่ยวหากินหญ้ากินน้ำกับฝูงภจรมนุสสะในป่าเถิด เมื่อ
ปล่อยภจรมนุสสะแล้วก็กลับบ้านเล่าเหตุการณ์นั้นให้พยาชฟัง พยาชก็ตำหนิด้วยถ้อยคำ
หยาบช้าหลายประการ จักกณะอุบาสกจึงไปตั้งสัตยาธิษฐานต่อหน้ามารดาว่า นับแต่
ข้าพเจ้าเกิดมา ข้าพเจ้าก็ยังไม่เคยได้ฆ่าสัตว์เลย ด้วยคำสัตย์นี้จงให้โรคของมารดา
หายไปเถิด พอชาตคำนึงมารดาที่หายโรคในขณะนั้น อันนี้ ก็ชี้ให้เห็นผลแห่ง
ความจริงในทางจิตเจตนาจากความชั่ว

สมาทานวิริ คือ การงดเว้นจากความตั้งใจนั้น ได้แก่ตั้งใจไว้ว่าเราจัก
ไม่ทำความชั่วสิ่งใด ก็ไม่ทำความชั่วสิ่งนั้นได้จริงตามความตั้งใจ เช่นตั้งใจว่า
เราจักไม่ฆ่าใคร จักไม่ลักขโมยของใคร จักไม่ล่วงประเวณีใคร จักไม่กล่าว
เท็จต่อใคร จักไม่ดื่มสุราเมรัยเป็นอันขาด เมื่อตั้งใจไว้อย่างนี้ก็ทำได้จริงตาม
ตั้งใจ เช่นอย่างอุบาสกคนหนึ่ง ซึ่งรับศีลจากพระแล้วไปเที่ยวแสวงหาโคในป่า
ได้ถูกงูใหญ่พันตัวล้มลง เขาคิดว่าเราจักตัดศีรษะงูตัวนี้ ด้วยมีดอันคมกล้าของเรา
เล่มนี้ คิดแล้วก็ชักมีดออกมา แต่นึกได้ว่าการที่เราจะฆ่าตัวงูนี้เป็นการที่ไม่
สมควรแก่เราที่ได้รับศีลแล้ว คิดดังนี้แล้วก็ทิ้งไว้ แล้วกลับคิดอีกเป็นครั้งที่ ๒
ที่ ๓ ในครั้งที่ ๓ ได้ยอมสละชีวิตว่า เราจักไม่ให้เสียศีลของเราไป คิดแล้ว

ก็ขวางเข้าป่าเสีย ด้วยเตชานภาพแห่งศัลหะเขาด้อมนั้นนั้นบันดาลให้ภูตวันนั้นปล่อย
อุบาสกนั้นเสีย แล้วเลื้อยเข้าป่าไป อันนั้นก็ให้เห็นผลแห่งความจริงทางตเว้น

สมุจเฉทวิรติ คือ การตเว้นเด็ดขาดนั้น ได้แก่การตเว้นที่ประกอบด้วย
อริยมรรค คือ นับแต่อริยมรรคเกิดขึ้นแล้ว จิตที่จะคิดอยากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์
เป็นต้นนั้น มิได้มีแก่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ถึงบุคคลจะปนสวาทกับมมลงด้วยกัน
กรอกเข้าไปในปากของพระอริยเจ้า สุรานั้นก็จะไม่เข้าไป จะเข้าแต่น้ำนมเท่านั้น
อันนั้นก็ให้เห็นผลแห่งความจริงทางตเว้น

ความจริงทางความรู้นั้น ได้แก่การรู้อริยเห็นจริง รู้ถูกเห็นถูก คือ รู้อตาม
เหตุผล เห็นตามเหตุผล ฯ บอกลงไปว่า ได้แก่ความรู้อริยสี่ ๔ ความจริงในทาง
ปรมัตถ์นั้น ได้แก่ความจริงอย่างเข้มนบอด คือ จริตตามขันธ ชาติ อายตนะ
อันตรัยเป็นต้น ได้แก่การเห็นว่าคนและสัตว์เป็นแต่เพียงธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒
อันตรัย ๒๒ เป็นต้นเท่านั้น ไม่ใช่คน สัตว์ ตัวตน อย่างหนึ่งอย่างใด ความจริง
ดังที่ได้แสดงมาแล้วนี้ เรียกว่าสัจจะทางน

ส่วนกรรมนั้น ได้แก่อริยมรรค อริยผล มีโศคาปัตติมรรค โศคาปัตติผล
เป็นต้น ฯ ผู้ใดมีความจริงทางวาจา ความจริงทางตเว้น ความจริงทางความรู้อ
ความจริงทางปรมัตถ์และธรรม คือ อริยมรรค อริยผล ดังที่แสดงมาแล้วนี้ ผู้นั้น
สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าตรัสว่า เป็นผู้บริสุทธิ์ด้วย เป็นพราหมณ์ คือ เป็นผู้
ละบาปด้วย ดังนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อผู้ใดต้องการให้ตนบริสุทธิ์ ผู้นั้นจงพยายาม
ให้มีสัจจธรรม คือ มีความจริง และมรรคผลเกิดขึ้นในตนให้จงได้ ด้วยอุบาย
บัญญัติอันใดอันหนึ่ง ตามแต่ความสามารถของตน ๆ เมื่อทำได้แล้ว ตนก็จักได้
รับผล ดังที่ได้อธิบายมา ของคัมมัฏฐาธิบายไว้เพียงเท่านั้น

เอว่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๐

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอทาน

ว่าด้วยนิพพานเป็นที่สุดทุกข์ของผู้สำเร็จ

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหริติ เขตฺวเน อนาถปิณฺฑกสฺส อารามे ๑ เทน โข ปณฺ สมเยน พาทิโย ทารุจิริโย สุปฺปารเก ปฏิวสฺติ สมุทฺตํเร สกฺกโต โหติ ครุฑโต มานีโต ปุชฺชิตो อปฺจิตอ ลาภี จีวรปิณฺฑปาต-
เสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานนฺติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พุทธอทาน กัณฑ์ที่ ๑๐ ว่าด้วยทสมพุทฺธอทาน ที่ ๑๐ ในทสมสูตรที่ ๑๐ แห่งปฐมโพธิวรรค ตามวาระพระบาลี และอรรถกถา และธัมมัตถาธิบาย โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วนั้นว่า เอวมเม สุตฺ ๑ ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอนนฺตได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ๑ เอกํ สมยํ ภควา กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในอารามแห่งอนาถปิณฺฑิกเศรษฐี ซึ่งมีนามว่า พระเชตวนาราม ที่กรุงสาวัตถี ๑ ในคราวนั้น มีนักบวชนอกพระพุทธศาสนาคนหนึ่งชื่อว่าพาทิยทารุจิริยะ อาศัยอยู่ที่สุปปารกะวิ มมหาสมุทรมีสักการะเคารพนับถือบูชาอบน้อมมาก บริบูรณ์ด้วย จีวร ปิณฺฑปาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย ๑ ในครั้งนั้น พาทิยทารุจิริยะ คิดอยู่ในที่สงัดว่า บุคคลเหล่านี้เป็นพระอรหันต์ หรือเป็นผู้สำเร็จพระอรหัตตมรรค ซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ เราก็เป็นผู้หนึ่งในจำพวกบุคคลเหล่านั้น ๑ ลำดับนั้น มีเทวดาตนหนึ่งซึ่งเป็นปุราณสาโลहितในปางก่อนของพาทิยทารุจิริยะ ได้ทราบตามความคิดของพาทิยทารุจิริยะแล้ว จึงไปบอกว่า คุณก่อนพาทิยะ เธอไม่ใช่พระอรหันต์ ข้อปฏิบัติที่ทำให้เธอเป็นพระอรหันต์ หรือสำเร็จพระอรหัตตมรรคนั้นไม่มีแก่เธอ ๑ พาทิยะ

จึงถามว่า ก็ใครเล่าเป็นพระอรหันต์ หรือเป็นผู้สำเร็จพระอรหันต์มรรค ซึ่งมีอยู่ในโลกนี้กับทั้งเทวโลก ฯ เทวดานั้นตอบว่า ลูกก่อนพาหิยะ พระนครหนึ่งชื่อว่า สวคัตถ์มีอยู่ในชนบทข้างเหนือ ท่านผู้เป็นพระผู้มีพระภาคอรหันต์สมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระนครนั้น ฯ ลูกก่อนพาหิยะ ท่านผู้เป็นพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแหละเป็นพระอรหันต์ด้วย ทรงแสดงธรรมแนะนำให้ผู้ฟังเป็นพระอรหันต์ด้วย ฯ เมื่อพาหิยหารุจิระะถูกเหวศาททำให้สลัดใจอย่างนั้นแล้ว ก็รีบออกจากสปปารกะ ริมมหาสมุทรในทันที มีใจรีบด่วนออกเดินทาง ค้างคืนเพียงแห่งละราตรี จนกระทั่งถึงกรุงสวคัตถ์ราชธานี แล้วเข้าไปสู่อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่า พระเชตวันาราม ซึ่งเป็นที่ประทับอยู่ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

เคน โข ปน สมเณ สมุพฺพลา ก็ในเวลานั้นมีภิกษุเป็นอันมากกำลังเดินจงกรมอยู่ในที่นั้นจึ่ง ฯ พาหิยหารุจิระะจึงเข้าไปถามภิกษุเหล่านั้นว่า เวลาสมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันต์สมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ไหน ข้าพเจ้าใคร่จะเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันต์สมาสัมพุทธเจ้านั้น ฯ ภิกษุทั้งหลายตอบว่า ลูกก่อนพาหิยะ เวลาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนคร ฯ พาหิยหารุจิระะ จึงรีบร้อนออกจากพระเชตวันารามติดตามเข้าไปในกรุงสวคัตถ์ ได้พบสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งมีกริยาน่าเลื่อมใส มีอันตรัยสงบเสงี่ยมเรียบร้อยเป็นอันดี มีการฝึกฝนและการสงบอันสูงสุด มีวิมุตติมรรคอันสำเร็จแล้ว มีอันตรัยอันทรงฝึกฝนดีแล้ว คัมภีร์องค์แล้ว สำรวมคัมภีร์ มีกริยาอันสง่างามกำลังเสด็จเที่ยวบิณฑบาตอยู่ ครั้นพบแล้วจึงเข้าไปหมอบลงในที่ใกล้พระบาทพระพุทธองค์ แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงแสดงธรรม เพื่อให้เป็นประโยชน์สุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกตณยานเกิด

เอวํ วุตฺเต ภควา เมื่อพาหิยหารุจิระะกราบทูลอย่างนั้นแล้ว จึงตรัสว่า ลูกก่อนพาหิยะ เวลาไม่ใช่เวลาแสดงธรรม เพราะเวลากำลังบิณฑบาตอยู่ ฯ พาหิยหารุจิระะจึงกราบทูลขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ ที่ ๓ ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อันตรายชีวิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า หรือของข้าพระองค์จะมีเมื่อไรนั้น ข้าพเจ้าจะรู้

ขอพระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อให้เป็นประโยชน์สุขแก่ข้าพระองค์เถิด ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนพาหิยะ ถ้าอย่างนั้นเธอควรจะหัดทำให้ได้ว่า
สิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก ก็ให้เป็นแต่เพียงว่าได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ
ได้รู้สึกเท่านั้น ฯ เพราะเมื่อหัดอย่างนี้ได้แล้ว เธอจักไม่มัวอยู่ในโลกทั้งสอง เธอจัก
สิ้นทุกข์ เมื่อพาหิยะทราวจีระ ได้ฟังพระพุทธวอนะเพียงเท่านั้น ก็มีจิตหลุดพ้นจาก
อาสวะกิเลสในทันใด ฯ ฝ่ายพระจอมไตรสาสดาก็ได้เสด็จจากที่นั้นต่อไป

อก โข อจิรปัญณตสฺส ภควโต เมื่อสมเด็จพระจอมไตรสาสดาเสด็จ
หลักไปแล้วไม่ช้า ก็มีแม่โคลูกอ่อนตัวหนึ่งขวิดพาหิยะทราวจีระให้ถึงซึ่งความตาย
ในที่นั้น ฯ เวลาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กับเหล่าพระภิกษุเสด็จเที่ยวบิณฑบาต
ในกรุงสาวัตถีแล้วเสด็จออกไปจากกรุงสาวัตถี ได้ทอดพระเนตรเห็นพาหิยะทราวจีระ
กระทำกาลกิริยาตายอยู่ในที่นั้น จึงตรัสสั่งภิกษุทั้งหลายว่าพวกเธอจงยกเอาศพ
ของพาหิยะทราวจีระขึ้นวางบนเตียงนำไปปลงศพ แล้วก่อพระสถูปไว้เถิด เพราะ
พาหิยะทราวจีระนี้ได้เป็นเพื่อนพรหมจรรย์ของเธอทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายก็กระทำ
ตามพระพุทธฎีกา เวลาน้ำอัฐิธาตุบรรจุพระสถูปไว้แล้ว จึงทูลถามสมเด็จพระ
บรมโลกนาถเจ้าว่า พาหิยะทราวจีระนี้มีคติภพอย่างไร พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระ
โลกนาถเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พาหิยะทราวจีระนี้เป็นบัณฑิตได้
สถิตอยู่ในธรรมอันประเสริฐแล้วไม่เกิดอีกต่อไปแล้ว ได้ปรินิพพานแล้ว ดังนี้ ฯ
ครั้นครัสอบังพณแล้วจึงทรงเปล่งอุทานอันมีขึ้นในเวลานั้นว่า

ขตุท อาโป จ ปจฺว

เคโช วาโย น คารคิ

น คตุท สุกฺกา โชตนฺติ

อาทิจฺโจ นปฺปกาสติ

น คตุท จนฺทิมหา ภาติ

ตโม คตุท น วิชฺชติ ฯ

ขหา จ อตฺตนาเวติ

มฺติ โมเนน พฺราหฺมणे

อก รูปา อรูปา จ

สุขทุกฺขา ปมฺจฺจติ ฯ

แปลว่า ในที่ใดไม่มี คิน น้ำ ลม ไฟ ในที่นั้นก็ไม่มีดาวพระศกร์ ไม่มีพระอาทิตย์ พระจันทร์ ไม่มีอันธกาศมีคณ ๑ เมื่อใดพราหมณ์ผู้เป็นมุนีได้รู้จักหนันด้วยตนเอง เมื่อนั้นพราหมณ์ผู้เป็นมุนีนั้นก็หลุดพ้นจากรูป หลุดพ้นจากอรูป หลุดพ้นจากสุขทุกข ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ค่อนไป เป็นเนื้อความในอรรถกถา คือ พระอรรถกถาจารย์ผู้แตกฉานในพระพุทธรวณะ ได้ดูคสาเหแก้ไขออกไปให้กว้างขวางเริ่มแต่คำว่า พาทิยหารจิริยะ เป็นค่อนไป ซึ่งมีในพระบาลีนั้น ๑ กล่าวคือ คำว่า พาทิยะนั้น เป็นชื่อของนักบวชผู้นั้น ๑ คำว่า หารจิริยะ แปลว่า ผู้นั่งห่มผ้าเปลือกไม้ คือ พาทิยะผู้นั่งห่มผ้าเปลือกไม้ ๑ พาทิยะน้อยที่หาเรออันมีนามว่าสปปารกะริมฝั่งมหาสมุทร มีคำถามผู้เขียนมาว่า พาทิยะคือใคร เหตุไฉนจึงนั่งผ้าเปลือกไม้ เหตุไฉนจึงได้อยู่ที่หาสปปารกะนั้น ดังนี้

ศุภราช อนุปพุทิกถา มีคำวิชันแก้ไขเป็นลำดับไปตามเรื่องที่มา ๑
 อโคจร กปุตสทสสส มตฺถเก ว่าในที่สุดแห่งแสนกัลป์นับแต่กัลป์นถอยหลังไปนั้น เป็นครั้งศาสนาพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า มีกัลบุตรผู้หนึ่งได้ไปฟังพระธรรมเทศนาของพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ที่หงสวดีนคร ได้เห็นองค์พระปทุมุตตร ทรงตั้งพระภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งอันเลิศข้าง จิปปาภิญา คือ ข้างตรัสรู้โดยเร็วพลัน ครั้นเห็นแล้วจึงคิดว่า พระภิกษุองค์นี้เป็นพระภิกษุที่กล้าเลิศ ขอให้เราได้เกิดเป็นมนุษย์บรรพชาในพระพุทธศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตกาล แล้วได้รับตำแหน่งอันเลิศเห็นปานนี้เกิดคิดดังนี้แล้ว ก็ตั้งใจทำบุญอยู่จนตลอดชีวิต เวลาดับจิตแล้วก็ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ ได้ท่องเที่ยวไปมาอยู่ในเทวโลก และมนุษย์โลกตลอดกาลนาน ได้บรรพชาในศาสนาของพระกัสสปทศพลญาณ ทำศีลให้บริบูรณ์จนตลอดอายุขัยแล้วได้ขึ้นไปเกิดในเทวโลก ๑ ได้เสวยสมบัติอยู่ในเทวโลกสิ้นพุทธันดรหนึ่ง ครั้นมาถึงครั้งพระพุทธเจ้าของเราเน ข้าได้ลงมาถือปฏิสนธิในเรือนตระกูลแห่งหนึ่ง ซึ่งมีในพาทิย รัฐแวนแคว้นแดนพาทิยะ ๑ จึงได้ชื่อว่าพาทิยะ เพราะอาศัยเกิดในแวนแคว้นแดนพาทิยะ ๑

เมื่อพาหิยะเติบโตแล้ว ก็ได้ออกไปค้าทางทะเลอยู่ถึง ๗ ครั้ง ในครั้งที่ ๗ คิดว่าจะไปค้าขายที่สุวรรณภูมิ แต่สำเภาไปอับปางลงเสียในท่ามกลางมหาสมุทร ฯ หม่อมมนุษย์ในสำเภานั้นได้พากันเป็นเหยื่อปลา และเต่าสิ้น ฯ ส่วนพาหิยะได้เกาะกระดานแผ่นหนึ่งลอยไปตามกำลังลม จนถึงฝั่งท่าสุปปารกะในวันที่ ๗ ฯ เขาขึ้นพักที่ท่านั้นพอหายเหนื่อยแล้ว จึงเข้าป่าหาต้นไม้มาถักด้วยปอให้เป็นเครื่องนุ่งห่ม แล้วก็นุ่งห่มไป เขาได้ถือกระเบื้องเทียวขอทานไปตามหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในท่าสุปปารกะ ฯ คนทั้งหลายได้เห็นจึงคิดกันว่า ถ้าพระอรหันต์ทั้งหลายมีอยู่ในโลกก็ต้องเป็นผู้มีอาการต่าง ๆ เช่นนี้ ท่านผู้นั้นจะรับผ้าท่อนให้ หรือจะไม่รับด้วยความเป็นผู้ก่น้อย คิดกันดังนี้แล้วจึงได้น้อมผ้าท่มชายต่าง ๆ กันเข้าไปให้ ฯ พาหิยะจึงคิดว่า ถ้าเราไม่ได้มาด้วยอาการอย่างนี้ พวกเขาก็คงไม่เลื่อมใสต่อเราอย่างนี้ เราควรจะไม่รับผ้าเหล่านั้น เราควรจะนุ่งผ้าไม้้ออันถักด้วยเปลือกปอนเรื่อยไป ลากสักการะจึงจักเกิดแก่เรา - เขาคิดอย่างนั้นแล้วจึงไม่รับผ้าท่มที่คนทั้งหลายให้ ฯ คนทั้งหลายก็เลื่อมใสนับถือว่าท่านผู้นั้นเป็นผู้ก่น้อยแท้ ฯ เขาบริโภคอาหารแล้ว ก็ไปอยู่ที่ศาลเทพารักษ์แห่งหนึ่งซึ่งมีไม้ไผ่ใกล้หมู่บ้านนั้น ฯ คนทั้งหลายก็ติดตามชำระกวาดแผ้วศาลเทพารักษ์นั้นให้เขาอยู่อาศัย ฯ ต่อئ้นมา คนทั้งหลายก็เลื่อมใสใจว่าเป็นพระอรหันต์ ทั้งตัวเขาเองก็เข้าใจว่าตัวเป็นพระอรหันต์ ฯ เขายังมีสักการะเคารพนับถือบูชาอนอบน้อมยิ่งขึ้น ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงว่า ในคราวนั้น พาหิยะทารุจริยะอยู่ในท่าสุปปารกะริมฝั่งสมุทร มีมนุษย์สักการะเคารพเป็นต้น ดังนี้

บาลี

ในพระบาลีว่า พาหิยะอยู่ในที่สงัดแล้วคิดว่า พวกใดเป็นพระอรหันต์ หรือเป็นผู้สำเร็จอรหัตตมรรคซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ เราก็เป็นผู้หนึ่งในพวกนั้น ดังนี้ ที่เขานึกอย่างนี้ ก็เพราะเขาถือว่าพระอรหันต์นั้นเป็นผู้กำจัดข้าศึก คือ กิเลสและเป็นผู้ควรแก่สักการะเป็นต้น ตัวเขาเป็นผู้หนึ่งในเรื่องกำจัดข้าศึก คือ กิเลส และในเรื่องสมควรแก่สักการะเป็นต้น

คำว่า เทวดาผู้เป็นปราชญ์ในปางก่อนนั้น ได้แก่พรหมคนหนึ่ง ซึ่งได้เคยทำสมณธรรมด้วยกันในปางก่อน ลงมาแนะนำสั่งสอนให้เขารู้สึกตัวว่าเขาไม่ใช่พระอรหันต์ หรือผู้สำเร็จพระอรหันต์มรรค

ปุพเพ กิร กัสสปสพฺทผลสุ สาสเน คัจฉกฺสาชกฺยกเรณฺณมาหิณฺณมจฺจนฺทํ หิงฺทฺหยาถ กลาวํหิ ในเวลาศาสนาของพระกัสสปสพฺทผลใกล้จะสิ้นเสื่อมลงไปนั้น มีพระภิกษุ ๑ รูป ได้เห็นความประพฤติดนโมติงามของพุทธบริษัททั้งหลาย มีสามเณรเป็นต้น ก็พากันเกิดความสลดใจ ได้ตกลงกันว่า พระศาสนายังไม่อันตรธานคราใด พวกเราจักทำที่พึ่งให้แก่คนอยู่ตราบนั้น คกลงกันดังนี้แล้ว จึงพากันกราบลาพระสุวรรณเจดีย์อันเป็นที่บรรจุพระธาตุของ พระโลกนาถเจ้าผู้ทรงพระนามว่ากัสสป แล้วพากันบ่ายหน้าปรารภออกไปสู่ป่า ไปพบภูเขาลูกหนึ่งแล้ว กล่าวกันว่า ผู้ใดมีความอาลัยในชีวิตก็จงกลับไป ผู้ใดหมดความอาลัยในชีวิตก็จงชนภูเขาลูกนี้ กล่าวกันดังนี้แล้วก็ทำบันไดขึ้นสู่ภูเขา เมื่อขึ้นได้แล้วก็ผลักบันไดเสีย พากันตั้งใจเจริญสมณธรรม ฯ พอรุ่งขึ้นพระภิกษุองค์ที่เป็นหัวหน้าก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ เหาะไปบิณฑบาตที่อุตรทวีป นำอาหารบิณฑบาตมาดั่งแล้ว ก็บอกแก่ภิกษุทั้งหลาย ๖ องค์ว่า ท่านทั้งหลายจงฉันอาหารบิณฑบาตนี้เถิด ภิกษุ ๖ องค์นั้นก็ไม่ยอมฉัน ด้วยตั้งใจว่าจะทำคุณวิเศษให้เกิดขึ้นแล้วจึงจะไปนำมาฉันด้วยตนเอง ฯ รุ่งขึ้นวันที่ ๒ พระภิกษุที่เป็นหัวหน้าที่ ๒ รุ่งลงมาก็ได้สำเร็จพระอนาคามิผล เหาะไปบิณฑบาตมาแจกแก่ภิกษุที่ยังเหลืออยู่อีก ๕ องค์ แต่พระภิกษุ ๕ องค์นั้นก็ไม่ยอมฉันอีกเหมือนกับหนหลัง ฯ ได้พากันพยายามอยู่จนตลอดชีวิตก็ไม่อาจให้สำเร็จธรรมวิเศษได้ ฯ ฝ่ายองค์ที่สำเร็จอรหันต์ก็ได้ปรินิพพานไป ฯ องค์ที่สำเร็จพระอนาคามิผลก็ได้ขึ้นไปเกิดในสุทธาวาสพรหมโลก ฯ ส่วน ๕ องค์นั้นได้ขึ้นไปเกิดที่เทวโลกอยู่จนกระทั่งสิ้นระหว่างศาสนาพระกัสสป จึงได้ลงมาเกิดในเรือนตระกูลนั้น ๆ ในครั้งพระพุทธเจ้าของเรา ฯ คือ องค์หนึ่งได้เกิดเป็นพระเจ้าปกกศาติราชบรมกษัตริย์ ฯ องค์หนึ่งได้เกิดเป็นพระกุมารกัสสป ฯ องค์หนึ่งได้เกิดเป็นพระทัฬหะมัลลบุตร ฯ องค์หนึ่งได้เป็นสภียปริพาชก ฯ องค์หนึ่งได้เป็นพาหิยหารุจิริยะ ฯ ผู้ที่เกิดในพรหมโลกนั้น ชื่อว่าปวณสาโลหิตของพาหิยหารุจิริยะนั้น

คสส หิ พุทฺธมน เมองคฺทํได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีได้ขึ้นไปเกิดใน
พรหมโลกแล้ว ก็พิจารณาบุพกรรมของตนก็ได้ทราบเรื่องในเบื้องหลังแต่ครั้งไป
บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ที่บนภูเขานั้น และทราบว่าเพื่อนภิกษุที่ไปบำเพ็ญสมณธรรม
ด้วยกันนั้น ว่าองค์ไหนเป็นอย่างไร เมื่อได้ทราบแล้วจึงลงมาจากพรหมโลกบอก
ให้พาหิยะรู้สึกตัวว่าไม่ใช่พระอรหันต์ แล้วบอกให้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่กรุงสาวัตถี
ดังที่แสดงมาแล้วนั้น

ภควาปี พาหิยสฺส อากมนํ ญควา ฝ่ายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรง
ทราบว่า ในเข้านั้นพาหิยะจะไปถึง แต่ทรงเห็นว่าอินทรีย์ของพาหิยะยังไม่
แก่กล้า จักแก่กล้าต่อเมื่อเรตถาคตเข้าไปเที่ยวบิณฑบาต ทรงเห็นอย่างนั้นแล้ว
จึงได้เสด็จเข้าไปเที่ยวบิณฑบาต ฯ เมื่อพาหิยะเข้าไปถึงพระเชตวัน ได้พบภิกษุ
ทั้งหลายฉนั้นจ้งหันแล้วพากันเดินจงกรมอยู่ในที่แจ้ง เพื่อกำจัดความอึดอัดในร่างกาย
จึงถามภิกษุทั้งหลายว่า เวลานี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่ไหน ฯ
เมื่อได้ทราบแล้วจึงได้ติดตามไป พอได้เห็นก็เกิดความปลื้มใจด้วยปติ ๕ ประการ
จึงเข้าไปกราบลงในสถานที่ ๆ ใกล้พระบาท ทูลขอให้ประสาทพระธรรมเทศนาแก่
ตน ด้วยอ้างเหตุผลดังที่แสดงมาในพระบาลี สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรง
ประทานพระพุทธโอวาท ด้วยสามารถไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ว่าเชอ
ควรศึกษา คือ ควรฝึกหัดได้ในสิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก ว่าให้เป็น
แต่เพียงได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึกเท่านั้น ดังนี้ ข้อนอธิบายว่า เมื่อได้เห็น
รูปด้วยจักขุ ได้ฟังเสียงด้วยหู ได้ทราบกลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยจมูก ลิ้น กาย
ได้รู้สึกอารมณ์ด้วยใจแล้ว อย่าให้ยินดี ยินร้าย อย่าให้ลุ่มหลงในรูป เสียง กลิ่น
รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์นั้น ดังนี้

อิตฺติ ภควา พาหิยสฺส สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงญาณปริยญา
ตรณปริยญาแก่พาหิยะ ด้วยทรงจำแนกวิสัยแห่งวิบัสสนาไปตามอารมณ์ ๖ ด้วยคำ
ทั้ง ๔ อย่างนี้แล้ว ก็เสด็จไปจากสถานที่นั้น

ในพระบาลีว่า ตุก่อนพาหิยะ เมื่อเธอหัดทำให้ได้อย่างนี้แล้ว เธอจักไม่
มีอยู่ในโลกทั้งสอง เธอจักสิ้นทุกข์นั้น คำอธิบายว่า เมื่อเธอหัดทำใจไม่ให้

ขึ้นขึ้นร้ายไม่ไถ่ลงลงต่ออารมณ์ทั้ง ๖ ที่ไต่เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก
 สิ่งนั้นเป็นของเรา สิ่งนั้นเป็นเรา สิ่งนั้นเป็นตัวตนของเราแล้ว เธอจักไม่ได้เกิดอยู่
 ในโลกนี้และโลกหน้า เธอจักสิ้นทุกข์ถึงซึ่งสุขในพระนิพพาน ไม่ต้องเวียนว่าย
 ตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารอีกต่อไป

โส หิ สคฺค ชมฺมํ สุนฺนโค เมื่อพาคิยาหารุจิระได้ฟังพระพุทธโอวาท
 ข้นยอเพียงเท่านั้นแล้ว ก็ทำให้สลดวิสุทธ ทำให้สมาธิผุดขึ้น ทำวิปัสสนาให้เจริญ
 แล้วสำเร็จพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภทา ๔ ในขณะนั้น ฯ เมื่อสำเร็จพระ
 อรหันต์แล้วก็ทูลขอบรรพชา พระบรมศาสดาตรัสถามว่า บาตรจีวรของเธอมั้แล้วหรือ
 กราบทูลว่ายังไม่มี จึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นเธอจงไปเที่ยวแสวงหาบาตรจีวรเถิด ครั้น
 ครั้นแล้วก็ได้เสด็จไปจากที่นั้น

โส กิร กสฺสปทสฺสผลสฺส สาสเน ก็เมื่อพาคิยาหารุจิระบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ตลอด
 ๒ หมื่นปี ในครั้งศาสนาพระกัสสปชินศรีนั้น ไม่เคยให้บาตรจีวรแก่ภิกษุรูปใด
 รูปหนึ่งเลย เพราะฉะนั้น พาคิยาหารุจิระจึงไม่มีอุปนิสัยได้เอหิภิกขุอุปสมบท ฯ
 บางอาจารย์กล่าวว่า ครั้งหนึ่งพาคิยาหารุจิระเกิดเป็นโจร ได้ฆ่าพระปัจเจกพุทธเจ้า
 แยกเอาบาตรและจีวร เพราะฉะนั้น บาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์จึงไม่มาสถิต
 ลงในร่างกายของพาคิยาหารุจิระ ทั้งถูกแม่โคขวิดตายในเวลาไปเที่ยวแสวงหาบาตรจีวร
 ด้วยกรรมในปางก่อนที่ตนกระทำความ

สคฺคา บิณฑบาต จริควา มีเนื้อความสืบต่อไปว่า เวลาปลงศพบรรจุพระธาตุ
 ของพระพาคิยาหารุจิระแล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงทูลถามคฤภาพของพระพาคิยาหารุจิระต่อไปว่า
 จักไปเกิดในที่ไหน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า พระพาคิยาหารุจิระไม่ต้อง
 เกิดอีกแล้ว เพราะสำเร็จพระนิพพานแล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงทูลถามว่า สำเร็จ
 พระอรหันต์เมื่อไร พึงธรรมของเราขณะที่เราเข้าไปบิณฑบาต ภิกษุทั้งหลายจึง
 ทูลถามว่า เขาอาจสำเร็จธรรมวิเศษได้ ด้วยธรรมที่ตรัสเพียงเล็กน้อยเท่านั้นหรือ
 จึงตรัสว่า เธอทั้งหลายอย่าถือว่า ธรรมของเราเป็นของน้อย หรือมาก เพราะคำที่
 ไม่มีประโยชน์ ถึงแม้ว่าจะมีดังนั้นก็ไม่มีประโยชน์ คำที่มีประโยชน์เพียงคำเดียว
 เท่านั้นก็เป็นการดี ครั้นครั้นแล้วจึงตรัสว่า ต่อก่อนภิกษุทั้งหลาย พาคิยาหารุจิระนั้น
 เป็นผู้เลิกละกว่าภิกษุทั้งหลายในฝ่ายครุฑโดยเร็วพลัน ครั้นครั้นแล้วจึงทรงเปล่ง

อุทานขึ้น ดังที่ได้ยกขึ้นแปลไว้ในพระบาลีแล้วนั้น อธิบายในพุทธอุทานที่มีมาในพระบาลีนั้นว่า ในที่ใด คือ ในนิพพานชาติใด ไม่มีชาติดิน ชาติน้ำ ชาติลม ชาติไฟ ในนิพพานชาตินั้น ก็ไม่มีดาวพระศุกร์ คือ ดาวที่มีรัศมีขาว สำหรับส่องสว่าง ไม่มีพระอาทิตย์ที่อาจส่องให้สว่างเหมือนกับในโลกนี้ ไม่มีพระจันทร์อันมีแสงอ่อน กำจัดเสียซึ่งความเร่าร้อนของสัตว์โลกเหมือนกับในโลกนี้ แต่ว่าในนิพพานชาตินั้น ไม่มีความมืด คือ มีแต่ความสว่างอยู่เป็นนิจ ๆ คำว่า มุนีได้แก่ผู้มีความรู้ในอริยสัจ ๔ ประการ เมื่อผู้มีความรู้ได้รู้จักนิพพานด้วยตนเองแล้วก็พ้นจากรูปธรรม อรูปธรรม และสุขทุกข์ทั้งปวง ดังนั้น สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย คือ ที่ซึ่งไม่มีชาติ ๔ ไม่มีดวงดาว เคือน ตะวัน แต่ไม่มีดินนั้น ได้แก่นิพพาน นอกจากนิพพานแล้ว ข้อมมีชาติ ๔ คือ ชาติดิน น้ำ ลม ไฟ แต่ในบางแห่ง คือ โลกกันตนราก็ไม่มีดวงดาว เคือน ตะวันอันใด เป็นแต่ว่าในโลกกันตนรานั้นเป็นสถานที่มืด ส่วนในนิพพานเป็นสถานที่สว่างอยู่เป็นนิจ แต่ไม่ใช่สว่างด้วยแสงดาว หรือแสงเคือน แสงตะวันอันใด สว่างอยู่ด้วยแสงปัญญาเท่านั้น ผู้ที่รู้จักนิพพานแจ่มแจ้งด้วยตนเอง คือ รู้ด้วยใจของตนเอง ไม่ใช่รู้ด้วยการสดับฟังเล่าเรียน หรือการคิดอ่านตรึกตรองแก้ว ต้องพ้นจากรูปธรรม คือ ไม่ยินดียินร้ายต่อกันสัตว์ที่สิ่งของ ซึ่งมีรูปร่างเห็นปรากฏ และไม่เกิดเป็นรูปกายอีกต่อไป ไม่ยินดียินร้ายในอรูปธรรม คือ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ และไม่เกิดเป็นพรหมที่ไม่มีรูปอีกต่อไป เมื่อไม่เกิดเป็นคน หรือสัตว์ ที่มีรูปและไม่มีรูปแล้ว ก็เป็นอันไม่มีสุขทุกข์ คือ ไม่มีโสมนัส โทมนัสในเรื่อง อันใด มีแต่อุเบกขาความเพิกเฉยเท่านั้น เมื่อสิ้นอายุแล้วก็เข้าสู่พระปรินิพพาน อันเป็นสถานที่บรมสุขหาทุกข์ปะปนมิได้ ๆ การที่จะรู้จักนิพพานแจ่มแจ้งด้วยใจของตนเอง ต้องรู้ได้ด้วยการอบรมบ่มบารมีจนแก่กล้า เหมือนกับพระพาหิยจุริยะ เป็นต้น เพราะฉะนั้น ควรที่เราท่านทั้งหลายจะอุตสาหะบำเพ็ญบารมีจนทุกทีฬารাত্রีกาล ของดเว้นการอธิบายในพระพุทธอุทานที่ ๑๐ เพียงเท่านั้น

เอวํ กิเม ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๑๑

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นสุข

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมณํ ภควา อรุเวลาํ วิหริ นชฺชา เนรณฺชราย
คิเร มุจฺจลินฺทมูเต ปจฺมาภิสมพุทฺธो ฯ เตน โข ปน สมเขน ภควา สคฺคาคี
เอกปฺลฺลงฺเกน นิสินฺโน โหติ วิมุตฺติสฺสํ ปฏิสฺสเวติ ฯ เตน โข ปน สมเขน
มหากาสเมโฆ อุปาหิตี

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๑๑ ว่าด้วยพระพุทฺธอุทานที่ ๑๑
ในปฐมสูตรที่ ๑ แห่งมูจฺจลินทวรรคที่ ๒ ตามวาระพระบาลี และอรรถกถา กับ
ฉันทคาถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ธรรมปรีชาในพระพุทฺธ-
ศาสนาโดยสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว
อย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้ใหม่ได้ประทับอยู่
ที่โคนต้นไม้มูจฺจลินท์ คือ ไม้จิก ริมฝั่งแม่น้ำเนรณฺชรา ใกล้อรุเวลาประเทศ ฯ
ในคราวนั้น สมเด็จพระโลกเชษฐเจ้าทรงนั่งเสวยวิมุตฺติสฺสอยู่ตลอด ๑ วัน ฯ ใน
คราวนั้น มีเมฆใหญ่อันคั่งขึ้นนอกฤดู ฯ มีฝนเจือด้วยลมตกอยู่ตลอด ๑ วัน ฯ
พระยามูจฺจลินทมาคราชได้ออกจากนาคพิภพ มาวงขนครอบพระกายของสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าถึง ๑ รอบ แล้วแผ่พองพ้านขึ้นในเบื้องบน สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าด้วยคิดว่า อย่าให้เป็นร้อน และสัตว์ต่าง ๆ คือ เหลือบ บุง งูเล็ก
งูใหญ่ ตลอดจนงูและแมคมาแผคต้องสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ฯ ครั้น
ล่วง ๑ วันนั้นแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จออกจากสมาธิ ฯ พระยา
มูจฺจลินทมาคราชรู้ว่าฝนคลายหายไ้หมดแล้ว ก็เปลื้องขนออกจากพระกาย

ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า นฤมิตรรูปของตนขึ้นประคองอุ้งขลิบอบน้อม
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาธรรม
ตลอดแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอนันันันในเวลานั้นว่า

สุโข วิเวโก ตฤชสฺส	สุตธมมสฺส ปสฺสโต
อพฺยาปนํ สุขํ โลก	ปาณญเตสฺส สณฺณโม
สุขา วิรคตา โลก	กามานํ สมตฺติกโม ฯ
อสมิมานสฺส วินโย	เอตํ เว ปรมํ สุขํ ฯ

แปลว่า ความสงบเป็นสุขของผู้นั้น ผู้ได้สดับธรรมแล้ว ผู้เห็นธรรมอยู่ ฯ ความ
ไม่เบียดเบียน คือ ความระว่างในสัตว์ทั้งหลายเป็นสุขในโลก ฯ ความปราศจากราคะ
คือ ความล่วงเสวยขันธ์ทั้งหลายเป็นสุขในโลก ฯ แต่การกำจัดอสมิมานะเป็น
ความสุขอย่างเยี่ยม ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า ตันมฺวจลินทํ
นั้น เป็นคันไม้ใหญ่ในที่นั้น

คำว่า เมฆใหญ่นอกฤดูนั้น ได้แก่เมฆใหญ่ที่เกิดขึ้นนอกฤดูฝน ฯ เมฆ
ใหญ่นั้นเกิดขึ้นเต็มห้องจักรวาลทั้งสี่ในเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน

คำว่า ฝนเจือด้วยลมตกลงมาถึง ๑ วันนั้น คือ ฝนอันเจือด้วยลมหนาว
ตกลงมาไม่ขาดสายตลอด ๑ วัน

คำว่า พญามัจฉาครุฑนั้น ได้แก่พญานาคที่มีอานุภาพมากซึ่ง
เกิดอยู่ในนาคพิภพ อันมีในภายใต้สระโบกขรณีซึ่งมีในที่ใกล้คันมฺวจลินทํ
นั้น ฯ พญานาคนั้น ได้ออกจากนาคพิภพของตน มาวงขนครวมพระกายของ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง ๑ รอบ แม้พัวพันขึ้นทางกันเบืองบน สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าด้วยความประสอ์อันดีดังที่มานี้แล้วในพระบาลีนั้น

คสฺส กิร นาคราชสฺส เอกทโหสิ พญานาคนั้นคิดว่า เวลานี้สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในที่ใกล้พิภพของเรา ทั้งฝนก็ตกอยู่ตลอด ๑ วัน

ควรที่พระองค์จะได้ทรงอาศัย ๑ ถึงพญานาคนั้นอาจจะนิรมิตปราสาทแก้ว
๑ ประการได้ แต่ก็คิดว่าเมื่อเรานิรมิตปราสาทแก้วถวาย ก็จักไม่ได้สาระ
ประโยชน์จากร่างกายของเรา จ้าเราจักต้องทำประโยชน์ถวายพระศพลด้วย
ร่างกาย กัดคั่งแน่นแล้ว จึงได้จำแลงอติภาพให้ใหญ่ วงรอบสมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าถึง ๑ รอบ แล้วแผ่พังพานขึ้นกางนไว้ในเบื้องบน ๑ วงชนคากายของ
พญานาคนั้นใหญ่เท่าโลหะปราสาท ๑ พญานาคคิดว่า สมเด็จพระบรมศาสดา
จักได้ประทับอยู่ด้วยอิริยาบถตามที่ทรงประสงค์ ๑ ส่วนสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับนั่งอยู่อย่างใด ก็ได้ประทับอยู่อย่างนั้นตลอด ๑ วันเป็นประมาณ ๑
สถานที่นั้นเป็นเหมือนปราสาท มีประตูหน้าต่างอันมีจิตสันนิท เป็นทั้งนั้นด้วย
ความประสงค์ของพญานาค ที่ไม่อยากจะให้ความเย็นความร้อนและทุกข์ภัยเกิด
มีแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ๑ ถ้าฝนหยุดในระหว่าง ๑ วันนั้น ความ
ร้อนก็จะต้องมีขึ้น เพราะฉะนั้น การที่พญานาคคิดว่า อย่าให้ความร้อนถูกต้อง
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นย่อมเป็นความคิดอันสมควร ๑ ในเรื่องบางอาจารย์กล่าว
ไว้ว่า ความร้อนนั้นอาจเกิดจากวงชนคากายของพญานาคนั้นได้ คือ ความอบอุ่น
อันเกิดจากร่างกายของพญานาคนั้น อาจทำให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเร้าร้อน
ได้ในเมื่อวงชนคานี้เล็กไป พญานาคนั้นจึงได้ทำวงชนคากายนั้นให้ใหญ่ เพื่อจะไม่
ให้ความร้อนมีแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ๑ พอสิ้น ๑ วันแล้ว พญานาคเห็นว่า
ฝนหยุดแล้ว จึงกลายวงชนคากายออกมานิรมิตรูปของตน คือ นิรมิตเป็นรูปมาณพน้อย
ขึ้นประนมหัตถ์ถันมัสการต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ในสถานที่นั้น

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า ความสุขในที่ทุกแห่ง
ย่อมมีแก่ผู้เสวยวิเวกสุขดังนี้ แล้วจึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้น เพื่อแสดงอานุภาพแห่ง
วิเวกสุขว่า สุขโข วิเวโก เป็นต้น

คำว่า สุขโข วิเวโก ซึ่งแปลว่า ความสงบเป็นสุขนั้น ได้แก่ความไม่มีกิเลส
คือ ความสำเร็จนิพพานซึ่งเป็นความสุขอันหนึ่ง ๑ คำว่า ของผู้ยินดี คือ ของผู้ยินดี
ด้วยมรรคญาณ ๔ ๑ คำว่า ของผู้ได้สดับธรรมแล้ว คือ ของผู้มีธรรมอันปรากฏ
แล้ว ๑ คำว่า ของผู้เห็นอยู่ คือ ของผู้เห็นวิเวกทั้งสันต์ด้วยจักษุญาณที่ได้ด้วยอันนี้ถึง

ความเพียรของตน ฯ คำว่า ความไม่เบียดเบียน ได้แก่ความไม่โกรธ ฯ ความไม่โกรธ
นั้น ท่านหมายเอาเมตตาอันเป็นส่วนเบื้องต้น ฯ คำว่า สारวมในสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่
ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ฯ คำว่า หมายเอากรุณาอันเป็นส่วนเบื้องต้น ฯ คำว่า
ความปราศจากราคะ ได้แก่ความละเลิขิงามทั้งหลาย ฯ ความปราศจากราคะนี้
หมายเอาอนาคามิมรรค ฯ คำว่า ความกำจัดอัสมิมานะ ได้แก่ความสำเร็จพระอรหัต ฯ
เพราะความสำเร็จพระอรหัตเป็นการกำจัดอัสมิมานะได้สิ้นเชิง หาเศษมิได้ ฯ การ
กำจัดอัสมิมานะนี้เป็นความสุขอย่างเยี่ยม สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เทศนาจบลง
ด้วยทรงกล่าวถึงอรหัตต์ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นธัมมัตถาธิบายขยายเนื้อความแห่งบาลี และอรรถกถา ออก
ไปอีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือ ในบาลีว่า วิเวกํนั้น ได้แก่อุปวิเวก คือ ตัณห์พหาน ฯ
ผู้ย่นคั่นนี้ ได้แก่ผู้ย่นคั่นในมรรคญาณ ๔ ฯ ผู้ได้ระดับธรรมแล้วนั้น คือ ผู้มีธรรม
ปรากฏแล้ว ฯ ผู้เห็นนั้น ได้แก่ผู้เห็นวิเวก ฯ ความไม่ปองร้ายนั้น ได้แก่ความ
ไม่โกรธซึ่งเล็งถึงเมตตา ฯ ความสාරวมนี้ ได้แก่ความไม่เบียดเบียนซึ่งเล็งเอา
กรุณา ฯ ความปราศจากราคะนั้น ได้แก่ความไม่รักใคร่ในกามารมณ์ทั้งหลาย
หมายเอาอนาคามิมรรค ฯ การกำจัดอัสมิมานะนั้น หมายเอาอรหัตต์ ดังนี้ รวมเนื้อ
ความว่า วิเวก คือ ความไม่มีกิเลสและเบญจขันธ์ ย่อมเป็นสุขของผู้ย่นคั่นในมรรค
ญาณ ๔ เป็นสุขของผู้มีธรรมอันปรากฏแล้ว เป็นสุขของผู้เห็นวิเวก ความเมตตา
กฤณาแก่สัตว์ทั้งหลายก็เป็นสุขอย่างหนึ่ง ความไม่รักใคร่ยินดีด้วยอำนาจอนาคามิ-
มรรคก็เป็นสุขอย่างหนึ่ง ความกำจัดอัสมิมานะ คือ กำจัดความถือเราถือเขา
ได้ด้วยอำนาจอรหัตตมรรค ก็เป็นสุขอย่างหนึ่ง แต่เป็นสุขยิ่งกว่าสุขที่กล่าวมา
แล้วข้างคั่น ได้เนื้อความในบาลีและอรรถกถาเพียงเท่านั้น แต่ยังมีคำที่ควรขยาย
ออกไปอีก คือ สิ่งให้เกิดความสุขในพระพุทธอุทานนี้ มีอยู่ ๕ ประการด้วยกัน
คือ ประการที่ ๑ ได้แก่วิเวก ฯ ประการที่ ๒ ได้แก่เมตตา ฯ ประการที่ ๓ ได้แก่
กรุณา ฯ ประการที่ ๔ ได้แก่การปราศจากราคะ ฯ ประการที่ ๕ ได้แก่การปราศจาก
อัสมิมานะ

วิเวกนั้น แปลว่า ความสงัด ความสงัดนั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ กายวิเวก ความสังคกาย • จิตตวิเวก ความสังคจิต • อปฺปวิเวก ความสัจตอปฺป • ๑ กายวิเวก คือ ความสังคกายนั้น ได้แก่การหลีกออกจากหม้อยู่แต่ผู้เดียว ไม่เกี่ยวข้องกับใคร ๆ จิตตวิเวกนั้น ได้แก่การสังคจิต คือ ทำใจไม่ให้เกี่ยวข้องกับใครหรือกับสิ่งใด ๆ อปฺปวิเวก อันได้แก่ความสัจตอปฺปนั้น ได้แก่ความไม่มีกิเลสและเบญจขันธ์เป็นต้น คือ ได้แก่ความว่างเปล่าจากกิเลสและเบญจขันธ์เป็นต้น ๑ วิเวกทั้ง ๓ ประการนี้ ล้วนแต่เป็นเหตุให้เกิดความสุขทั้งนั้น แต่ในพระพุทธทศทานนี้หมายเอาอปฺปวิเวก คือ ความไม่มีกิเลสและเบญจขันธ์เป็นต้นนั้นว่า เป็นเหตุให้เกิดความสุขแก่ผู้ยินดีในมรรคญาณ ๔ และผู้มีธรรมอันปรากฏแล้ว ผู้เห็นวิเวกอยู่ ๑ เมื่อจะกล่าวถึงอานิสงส์แห่งวิเวกทั้ง ๓ แล้วก็เป็นเหตุให้เกิดความสุข แก่ผู้ยินดีทั้งนั้น คือ ผู้ยินดีในวิเวกใด ก็รู้สึกเป็นสุขในวิเวกนั้น เช่นผู้ชอบกายวิเวก คือ ความสงัดทางกาย หรือชอบจิตตวิเวก คือ ชอบความสงัดทางใจ เมื่อได้อยู่ในที่สงัดกายสงัดใจ คือ อยู่ในที่เงียบไม่ปะปนระคนกับผู้อื่นแล้ว ก็รู้สึกสบายใจ แต่เป็นความสบายใจตามภูมิชั้นของตน โดยเหตุนี้เมื่อผู้ใดต้องการความสุข ผู้นั้นจงอยู่ในวิเวก คือ ในที่เงียบสงัดแต่ลำพังผู้เดียว อย่าเกี่ยวข้องกับใคร ทั้งใจก็อย่าให้นึกถึงอารมณ์ภายนอก คือ อย่านึกถึงคนอื่นสัตว์อื่น อย่านึกถึงท่อนสิ่งอื่น ในเวลาที่อยู่ในที่เงียบสงัดนั้น จงนึกถึงพระสัทธรรมคำสั่งสอนที่ตนได้ศึกษาเล่าเรียนมา คือ ศนศึกษาเล่าเรียนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันใดไว้ ก็จงนึกถึงคำสั่งสอนอันนั้น เพราะถ้านึกอย่างนั้นจะรู้สึกสบายใจขึ้น ผิดกับความสบายใจที่ได้จากอย่างอื่น เพราะเป็นความสบายใจที่ไม่เกี่ยวข้องกับความรัก ความเกลียด ความโกรธในอารมณ์อันใด ส่วนความสุขที่เกิดจากความเกี่ยวข้องกับอารมณ์ภายนอกนั้นเป็นความสุขร้อน สุขที่เกิดจากวิเวกนั้นเป็นความสุขเย็น ๑ คือ สุขอันเกิดจากอารมณ์ภายนอกนั้นเป็นความสุขที่จริงแล แต่เป็นความสุขที่ทำให้ร้อนใจ เช่นความสุขของผู้ที่แนบชิดกับผู้ที่ตนรักใคร่ ย่อมเป็นความสุขที่ทำให้ร้อนใจ คือ ในขณะนั้นก็จะต้องนึกถึงเครื่องประกอบกับความสุข มีเงินทองบ้านช่องเป็นต้นว่า เมื่อเราได้บุคคลอันเป็นที่รักใคร่ชอบใจเช่นนั้นแล้ว เราจะต้องมีเงินทองบ้านช่องอย่างนั้นอย่างนี้ เราจะต้องหาของนั้นของมัน เมื่อนึก

อย่างนั้นมากก็จะเกิดความร้อนใจขึ้นทันที เพราะฉะนั้น กามสุขจึงจัดว่าเป็นความสุขที่ไม่ดี เพราะเป็นความสุขที่เกิดความร้อนใจ ฯ ส่วนวิเวกสุขทำให้เกิดความเย็นใจ เพราะเมื่อบุคคลอยู่ในที่สงัดกายสงัดใจ ไม่มีห่วงใยต่อสิ่งใดแล้ว ย่อมไม่มีความร้อนใจอันใด โดยเหตุนี้ในทางพระพุทธศาสนาจึงนิยมการอยู่ป่าและการรักษาความสงบในวัน ๘ คำ ๑๕ คำ โดยเห็นว่าการอยู่ป่าของภิกษุทั้งหลายก็ดี การรักษาอุโบสถ คือ การรักษาความสงบของอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายก็ดี ล้วนแต่เป็นอุบายที่จะให้เกิดความสุขใจทั้งนั้น ขอให้ผู้หวังความสุขเย็นจงเห็นความสงบว่าเป็นความสุขในโลกเกิด

เมตตาจึงจัดว่าเป็นเหตุให้เกิดสุขอย่างหนึ่งนั้น อธิบายว่า ธรรมดานี้เมตตาอันได้แก่ความปรารถนาอยากให้ผู้อื่นเป็นสุขนั้น ย่อมมีใจเยือกเย็น ไม่มีใจใจเร่าร้อนด้วยความโลภ ความเกลียด ความโกรธอันใด ฯ เมื่อใจไม่โลภ ไม่เกลียด ไม่โกรธ ใจก็สบาย ฝ่ายผู้อื่นก็ได้รับความทุกข์จากการกระทำของผู้นั้น คือ ผู้มีเมตตาผู้นั้น จะทำพุดคิดสิ่งใด ก็ทำพุดคิดแต่ในทางที่จะให้เป็นสุขแก่ผู้นั้น คือ เมื่อทำก็ทำแต่สิ่งที่ไม่เบียดเบียนร่างกายชีวิตจิตใจ ทรัพย์สินสมบัติลูกเมียของผู้อื่น มิแต่จะช่วยเหลือท่านนั้น เมื่อจะพุดก็ไม่พุดสิ่งที่จะให้เกิดทุกข์แก่ผู้อื่น คือ ไม่พุดคำเท็จ ไม่พุดคำส่อเสียด ไม่พุดคำขยาบคาย ไม่พุดเหลวไหลไร้ประโยชน์ เพราะคำพุดทั้ง ๔ นั้น ล้วนแต่เป็นคำพุดที่จะให้เกิดทุกข์แก่ผู้ฟังทั้งนั้น คือ ถ้าเราพุดคำเท็จต่อผู้ใด ก็ทำให้เสียความประสงค์ของผู้นั้น เพราะผู้นั้นย่อมประสงค์อยากฟังสิ่งที่จริง เมื่อได้ฟังสิ่งที่ไม่จริงก็ย่อมรู้สึกไม่สบายใจ ความไม่สบายใจนี้เรียกว่าความทุกข์ ฯ เมื่อเราส่อเสียดขยุ่งให้เขาแตกร้างจากกันก็ดี กล่าวคำขยาบคายต่อเขา คือ คำว่าสาปแช่งเขาที่ดี กล่าวคำเหลวไหลต่อเขา ทำให้เขาเสียประโยชน์ก็ดี ล้วนแต่เป็นเหตุให้เขาไม่สบายใจ ให้เขาเป็นทุกข์ทั้งนั้น ผู้มีเมตตาย่อมกล่าวแต่คำจริง กล่าวแต่คำอ่อนหวาน กล่าวแต่คำสมานมิตร กล่าวแต่คำที่จะให้เกิดอภิญญาผลอันดีงามแก่ผู้นั้นทั้งนั้น คำจริง คำอ่อนหวาน คำสมานมิตร คำที่มีอภิญญาผล ทั้ง ๔ นั้น ล้วนแต่เป็นคำพุดที่จะให้เกิดความสุขแก่ตนและผู้อื่นทั้งนั้น เมื่อจะคิดก็คิดแต่ในทางที่ไม่ปองร้าย ในทางที่ไม่โลภเฟื่องเอาของผู้อื่น ในทางที่ไม่เห็นผิดจากความจริง คือ คิดแต่ในทางหวังดีต่อผู้อื่น ในทางเฉลย

แบ่งปันความสุขแก่ผู้อื่น ในทางค้ำทางถูกร การถืออย่างนั้นล้วนแต่เป็นเหตุให้เกิด
ความสุขแก่คนและผู้อื่นทั้งนั้น โดยเหตุนี้ ความเมตตาจึงจัดว่าเป็นความสุขใน
โลกอย่างหนึ่ง

ความกรุณา คือ ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย อันได้แก่เวลาเห็นสัตว์
ทั้งหลายตกทุกข์ได้ยาก ก็อยากช่วยให้พ้นทุกข์ เวลาเห็นผู้อื่นเจ็บไข้ ก็อยากให้
หายเจ็บไข้ เวลาเห็นผู้อื่นยากจน ก็อยากช่วยให้มีเงิน เวลาเห็นผู้อื่นโง่เขลา
ก็อยากช่วยให้มีความรู้ ฯ การนี้ก็อยากช่วยผู้อื่นอย่างนั้นเป็นการนึกที่จะให้เกิด
ความสุขแก่คนและผู้อื่น คือ ตนเองก็รู้สึกสบายใจ ผู้อื่นก็ได้รับความสบายใจ
คือ ไม่ได้รับความทุกข์ อันเกิดจากการเบียดเบียนของผู้อื่น เพราะฉะนั้น ความ
กรุณาจึงเป็นเหตุให้เกิดสุขอย่างหนึ่งในโลก

ความปราศจากราคะ คือ ความละเสียซึ่งอารมณ์อันเป็นที่รักใคร่พอใจนั้น
มีทั้งอย่างต่ำและอย่างสูง อย่างต่ำนั้น ได้แก่อย่างที่เป็นฉันทโลกีย์ คือ ผู้ที่
ได้โลกียฉันทแล้วยอมปราศจากราคะความรักใคร่ยินดี ในชั่วเวลาที่ฉันทยัง
ไม่เสื่อม ฯ อย่างสูงนั้น ได้แก่สำเร็จอนาคาม คือ เมื่อสำเร็จอนาคามแล้วยอม
ไม่มีราคะ ความรักใคร่ยินดีต่อผู้ใดสิ่งใด ฯ การไม่มีราคะ คือ ความรักใคร่ยินดี
ต่อผู้ใดสิ่งใด เป็นเหตุให้เกิดความเย็นใจ ไม่ให้เกิดความร้อนใจ คือ ความ
รักใคร่ยินดีต่อคนอื่นสิ่งอื่นหรือต่อตนเอง ล้วนเป็นเหตุให้เกิดร้อนใจทั้งนั้น
เพราะเหตุว่า เมื่อบุคคลรักผู้ใดหรือสิ่งใด ก็อยากได้มันสิ่งนั้น ในระหว่างที่
อยากได้นั้น ย่อมร้อนใจโดยเหตุที่ไม่ได้ห็นใจ เมื่อได้มาแล้วก็ร้อนใจ คือ ร้อน
ด้วยความรักหวงแหนหรือเลียดเป็นต้น ฯ ส่วนการไม่รักใคร่ยินดีต่อคนอื่น
หรือสิ่งอื่นนั้น ไม่เป็นเหตุให้เกิดความร้อนใจอันใด มีแต่ความเย็นใจอยู่เป็นนิจ
ความเย็นใจอยู่เป็นนิจนั้น เรียกว่าเป็นความสุขอย่างหนึ่งในโลก

ความไม่มีอสมิมานะ คือ ความไม่มีการถือเราถือเขา ไม่มีการถือว่าของเรา
ของเขานั้นเป็นเหตุให้เกิดความสุขอย่างสูงสุด ยิ่งกว่าความสุขที่เกิดจากเหตุ
ทั้ง ๔ เบื้องต้น ฯ สัตว์โลกทั้งหลายที่ยังเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ แสวงหา
ความสุขทุกวันนี้ ก็เพราะยังมีการถือเราถือเขา ยังมีการว่าของเราของเขา คือ
ถือว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ถือว่าร่างกายเป็นเราเป็นเขา เป็นของ

เราของเรา ถือว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นของเราของเขา เมื่อมีการถืออย่างนี้ทราบใด ก็ยังมีความทุกข์อยู่ทราบนั้น เมื่อหมดความถืออย่างนี้ลงในเวลาใด ก็มีความสุขขึ้นในเวลานั้น แต่การที่จะทำให้หมดความถืออย่างนี้ ย่อมเป็นของยากยิ่งนัก ต้องหักละความถือเราถือเขาอยู่เป็นนิจ เมื่อจิตยินดีในความไม่ถือเราถือเขาได้เต็มที่เมื่อใดแล้ว เมื่อนั้นแหละจึงจะหักละความถือเราถือเขาได้ กล่าวคือ เมื่อบำเพ็ญบารมีแก่กล้า จนได้สำเร็จพระอรหัตในเวลาใด เวลานั้นก็เป็นอันละความถือเราถือเขาได้

ธรรมทั้ง ๕ ประการ คือ วิเวก • เมตตา • กรุณา • ความไม่มีราคะ • ความไม่มีอัสมิमानะ คือ การถือเราถือเขาเหล่านั้น ล้วนแต่เป็นเหตุให้เกิดความสุขทั้งนั้น สันธัมมัตถาธิบายในพุทธอุทานว่า สุโข วิเวโก ตุกขสฺส เป็นต้น ซ้ำแปลว่า วิเวกเป็นสุขของผู้ยินดีในมรรคญาณ ๔ เป็นสุขของผู้มีธรรมอันปรากฏเป็นสุขของผู้เห็นวิเวก • ความไม่ปองร้าย คือ ความมีเมตตาก็เป็นสุขในโลกอย่างหนึ่ง ความสํารวมในสัตว์ทั้งหลาย คือ ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย อันได้แก่ความกรุณาแก่สัตว์ทั้งหลาย ก็เป็นความสุขในโลกอย่างหนึ่ง ๑ ความปราศจากราคะ คือ ความละกามารมณ์ทั้งหลาย ก็เป็นความสุขในโลกอย่างหนึ่ง ความกำจัดอัสมิमानะ คือ กำจัดความถือเราถือเขาให้สิ้นไป ก็เป็นความสุขในโลกอย่างหนึ่ง แต่เป็นความสุขอย่างเข็มนิดนี้. เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฐกัณ ๑๒

คัมภีร์ขททกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยความสันตันทาเป็นสุขยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด

เอวมเม สุตํ ๑ เอกํ สมยํ ภควา สาวตถิย์ วิหริติ เขตวานเน อนาถ-
บิณฑิตสฺส อาราม ๑ เตเน โข ปน สมเขน สมพหุลานํ ภิกขุณํ ปจฺจนาภคตํ
บิณฑปาคปฏิกุกนฺตานํ อุปฏฺฐานสาลาย์ สนนินฺนา สนนิปคิตานํ อนมนฺตรากธา
อุทฺปาที โก นฺโห อวฺโส อิมสํ ทวินํ ราชนํ มหทฺชนคโรติ.

ณ บัดนี้ อาคมภาพจักแสดงคัมภีร์พุทธอาน กัณฑ์ที่ ๑๒ ว่าด้วยพุทธอานที่ ๑๒ ในอุทัยสูตรที่ ๒ แห่งมัจจิมกนิยวรรคที่ ๒ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลีและอรรถกถา และธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ธรรมปรีชาในพระพุทธศาสนา โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเป็นความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้ามีชื่อว่าอานนท-
 เกรเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวนารามใกล้กรุง
 สาวัดดีมหานคร ฯ ในครั้งนั้น เมื่อภิกษุเป็นอันมากได้ประชุมสโมสรมานอยู่
 ที่อุปัฏฐานศาลาในเวลากลับจากบิณฑบาตเสร็จกตัตถกิจแล้ว ได้สนทนากันขึ้นว่า
 คู่ก่อนท่านทั้งหลาย พระราชา ๒ พระองค์ซึ่งทรงพระนามว่าพระเจ้าพิมพิสาร
 กับพระเจ้าปเสนทิโกศล ทั้ง ๒ องค์นี้ ใครจักเป็นผู้มีพระราชมหิทธิไพบูลโยธา
 อานุภาพมากกว่ากัน

พอภิกษุทั้งหลายสนทนากันอยู่อย่างนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จ
 ออกจากที่สงัดในเวลาเย็น ได้เสด็จไปสู่อุปัฏฐานศาลาประทับบนบัลลังก์อาสน์
 แล้วตรัสถามว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขอนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่อง
 อันใด ฯ ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลให้ทรงทราบตามที่ได้สนทนากันว่า ข้าพระองค์
 ทั้งหลายสนทนากันว่า พระราชา ๒ พระองค์ คือ พระเจ้าพิมพิสารกับพระ
 เจ้าปเสนทิโกศลนี้ ใครจะมีพระหิทธิมากกว่ากัน มีโกละมากกว่ากัน มีคลังมาก
 กว่ากัน มีวันแคว้นมากกว่ากัน มีพาหนะมากกว่ากัน มีกำลังมากกว่ากัน
 มีฤทธิ์มากกว่ากัน มีอานุภาพมากกว่ากัน ดังนี้ ฯ พอสนทนากันอยู่อย่างนี้
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จมาถึง ดังนี้แหละ พระพุทธเจ้าข้า สมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่พวกเขอสถนาสนทนากันอยู่อย่างนี้
 ข้อมเป็นการไม่สมควรแก่พวกเขอผู้บรรพชาในพระธรรมวินัยด้วยศรัทธา เมื่อพวกเขอ
 ประชุมกัน ควรสนทนาธรรมหรือควรนั่งอยู่เท่านั้น

กรณสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้แล้ว จึงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้นว่า

ขณฺณ กามสุขํ โลกเก ขณฺณจิหํ ทิวิยํ สุขํ

ตณฺหณฺนขสฺส สส เต กลํ นคฺชนฺติ โสฬสํ ฯ

แปลว่า กามสุขในโลกนี้ก็ดี ทิพยสุขในโลกหน้าก็ดี ย่อมไม่เท่าเสี้ยวที่ ๑๖ แห่ง สุข อันเกิดจากความสันไปแห่งตณหา ดังนี้ สันเนือความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า อุบัติฐาน-
ศาลานี้ ได้แก่ ธรรมสภามณฑป คือ ที่ประชุมธรรม ฯ ก็ธรรมสภามณฑป
นั้น เป็นที่ภิกษุทั้งหลาย ได้ปฏิบัติพระตถาคตเจ้าเสด็จมาเพื่อทรงแสดงธรรม
เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอุบัติฐานศาลา แปลว่า ศาลาเป็นที่บำรุง ฯ อีกอย่าง
หนึ่ง ภิกษุทั้งหลายวินิจฉัยพระธรรมวินัย และแสดงพระธรรม สันทนาธรรม
ประชุมกันตามปกติในศาลาใด หรือในมณฑปใด ศาลานั้นหรือมณฑปนั้น เรียก
ว่าอุบัติฐานศาลาทั้งนั้น ฯ ก็ที่อุบัติฐานศาลานั้น ย่อมมีพุทธอาสน์ สำหรับ
พระพุทธเจ้าประทับอยู่เป็นนิจกาล ฯ อันนั้นเป็นประเพณีของภิกษุทั้งหลาย ใน
ครั้งพระพุทธเจ้าทั้งหลายยังดำรงพระชนม์อยู่

คำว่า ประชุมกัน คือ มานั่งประชุมกัน ฯ ได้แก่ มาจากที่ต่าง ๆ แล้ว
ก็มานั่งประชุมกันในที่นั้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่าประชุมกัน คือ นั่งอยู่โดย
เคารพเหมือนกับมีพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในที่นั้น โดยที่ทำพุทธอาสน์ ให้อยู่
ในเบื้องหน้า ฯ เรื่องที่มีในระหว่างแห่งการเจริญกรรมฐาน และการเรียนการ
ถามกันเป็นต้น เรียกว่าเรื่องที่มีในระหว่าง ฯ อีกอย่างหนึ่ง เรื่องที่มีใน
ระหว่างแห่งสขุโศวาทที่ควรได้ในเวลาเที่ยง และการฟังธรรมที่ควรได้ในเวลาเย็น
เรียกว่าเรื่องอันมีในระหว่าง

อีกอย่างหนึ่ง เรื่องที่มีในระหว่างแห่งการประพฤติสมณธรรม ก็เรียกว่า
เรื่องอันมีในระหว่างเหมือนกัน ฯ เพราะฉะนั้น เรื่องที่ภิกษุทั้งหลาย สันทนา
กันในพระสูตรนี้ ก็เป็นเรื่องที่มีในระหว่างดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ฯ คือ ในเวลานั้น

ภิกษุทั้งหลายสนทนากันว่า พระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ๒ องค์
องค์ไหนจะมีพระราชทรัพย์มากกว่ากันเป็นต้น ๆ คำว่า มีพระราชทรัพย์มาก
นั้น ได้แก่ แก้ว ๗ ประการฝังไว้ในพื้นแผ่นดินพสุธาเป็นอันมาก ๆ คำว่า มีโกศ
มาก ได้แก่ มีเครื่องใช้สอยมาก ๆ คำว่า มีคลังมาก ได้แก่ มีคลังสำหรับเก็บ
พระราชทรัพย์เป็นอันมาก ๆ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ทรัพย์ คือ วัตถุที่หวน
หมุน มีแก้วมณีและสาระทรัพย์ คือ ทรัพย์ที่เบญจแก่น กับเภคทรัพย์ คือ ทรัพย์
กระพี้ และกุปปทรัพย์ คือ ทรัพย์กำเรียบเป็นต้น ที่ได้มาทุกวันนี้แล้วเก็บไว้ในที่
เก็บทรัพย์อันเป็นหลักฐานเป็นต้น เรียกว่าทรัพย์เหมือนกัน

แก้ว ๒๔ อย่าง คือ วชิระ • มหานิล • อินทนิล • มรกต • ไพฑูรย์ •
ปัทมราค • ผสุราค • กักเกตนะ • มุราค • โลหิตัง คือ แก้วแดง • หริตะ
คือ แก้วผลึก • ปวาล คือ แก้วปวาล • โชติรส คือ แก้วมณีโชติ • โคมุตตะกะ
คือ แก้วโคมุต • โคเมทกะ คือ แก้วโคเมท • โสคันธกะ คือ แก้วโสคันธ •
มุกดา คือ แก้วมุกดา • สังฆะ คือ สังข์ • อัญชนมูละ คือ แก้วอัญชัน •
ราชวัฏฏะ คือ แก้วราชวัฏ • อมตังสกะ คือ แก้วอมตะ • สัสสกะ คือ แก้ว
สัสสะ • พราหมณ์ คือ แก้วนางพราหมณ์ • แก้วทั้ง ๒๔ นี้ เรียกว่าแก้วมณี
ทั้งนั้น

โลหะ ๘ อย่าง กับกหาปณะ ๘ อย่าง เรียกว่าสารทรัพย์ ที่นอน เครื่อง
บ่มห่ม ผ้านุ่งเล็กผืนน้อย เป็นต้น เรียกว่าเภคทรัพย์ คือ ทรัพย์กระพี้ ๆ
จันทน์ กฤษณา ข้าวฟ้าง กลัมพัก การะบอน เป็นต้น เรียกว่า กุปปทรัพย์ คือ
ทรัพย์นอกจากเงินทอง เป็นต้น วัตถุที่เป็นเครื่องบริโภค และบริโภคของสัตว์
ทั้งหลายอันใด เริ่มแต่ธัญญาหารต่าง ๆ มีข้าวสาลี และถั่วเขียว ถั่วทอง เป็นต้น
วัตถุที่เป็นเครื่องบริโภค และอุปโภคอันนั้น ก็รวมนับว่า กุปปทรัพย์ ที่แปลว่า
ทรัพย์กำเรียบทั้งนั้น ๆ คำว่า มีแว่นแคว้นใหญ่ นั้น ได้แก่ มีประเทศเขตแดนคิน
มากมาย

คำว่า มีพาหนะมากนั้น ได้แก่ มีช้างและม้าเป็นต้นมากมาย ๆ คำว่า
มีกำลังมากนั้น ได้แก่ มีกำลังเสนา และกำลังกายมาก ๆ คำว่า มีฤทธิ์มาก
นั้น ได้แก่ มีความสำเร็จแห่งที่ประสงค์ อันเกิดด้วยบุญกุศลมาก ๆ คำว่า

มีอำนาจมาก ได้แก่ เตชหรือความอศุสาหะและความสามารถมาก ๑ ได้ใจ
ความว่า คำที่ ๑ คือคำว่า มีทรัพย์มากนั้น ได้แก่ การสมบูรณ์ด้วยบ่อเกิดแห่ง
ทรัพย์ ๑ คำที่ ๒ ว่ามีโภคะมากนั้น ได้แก่ การสมบูรณ์ด้วยเครื่องเกอกลูกกิจ ๑
คำว่า มีฉาพมากนั้น ได้แก่ การสมบูรณ์ด้วยสมบัติ ๑ คำว่า มีแวนแคว้นมาก
นั้น ได้แก่ การสมบูรณ์ด้วยบ้านเมือง ๑ คำว่า มีพาหนะมากนั้น ได้แก่ การ
สมบูรณ์ด้วยขวดยาน ๑ คำว่า มีกำลังมากนั้น ได้แก่ การสมบูรณ์ด้วยบริวาร
และสมบูรณ์ด้วยร่างกาย ๑ คำว่า มีฤทธิ์มากนั้น ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยบุญ ๑
คำว่า มีอำนาจมากนั้น ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยความเป็นใหญ่

สมบัติทั้ง ๗ ประการ คือ สามิสมบัติ อันได้แก่ ความเป็นใหญ่ ๑
อัมภสมบัติ อันได้แก่ อำมาตย์ ๑ เสนาสมบัติ อันได้แก่ เสนา ๑ รัฐสมบัติ
อันได้แก่ แวนแคว้น ๑ วิศวสมบัติ อันได้แก่ พิกพ ๑ มิตตสมบัติ อันได้แก่ มิตร ๑
ทศกตสมบัติ อันได้แก่ ความขัดสน ๑ เหล่านี้ล้วนเป็นของที่พระราชาทรงหลาย
ควรปรารถนาทั้งนั้น สมบัติทั้งปวง ขอให้ทราบว่าท่านได้แสดงไว้แล้ว ในพระ
สูตรตามสมควร

คำว่า พระราชามิวเคราะห์ว่า ทานาทิ จตุหิ สงคหจตุหิ ปริส
รณเชคิตติ ราชา แปลว่า ผู้ใดทำให้บริษัทยินดีด้วยสังคหจตุ ๔ มีการให้ปันเป็น
ต้น ผู้นั้นชื่อว่าพระราช เพราะฉะนั้น คำว่า พระราชาจึงแปลว่าผู้ทำประชาชน
ให้ยินดี ๑ คำว่า พระเจ้าพิมพิสารนั้น มีอธิบายว่า พระมหากษัตริย์พระองค์
มีพระฉววรรณดังทองคำ ๑ คำว่า พระเจ้าปเสนทิ แปลว่า ผู้ชนะข้าศึกศัตรู
พระเจ้าปเสนทินั้น เป็นใหญ่อยู่ในประเทศโกศล จึงทรงพระนามว่าพระเจ้า
ปเสนทิโกศล ๑ คำว่า เรื่องที่ยังค้างอยู่นั้น ได้แก่ เรื่องที่ยังไม่สำเร็จลง คือ การ
สนทนาของภิกษุเหล่านั้นยังไม่สิ้นสุดลง ๑ คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จออกจากที่ประทับในเวลาเย็นนั้น คือตามปกติ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้เสด็จออกจากผลสมาบัติในเวลาเย็น ผลสมาบัตินั้น เรียกว่าปฏิสัถถานะ ซึ่ง
แปลว่า ที่สงัด เพราะรวบรวมจิตมาจากอารมณ์ต่าง ๆ มีอุปารมณเป็นต้น

ภควา หิ ปุพฺพณฺหสมํ ภิกฺขุสงฺฆปรีวฺโต ก็ในเช้าวันนั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าก็พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ทรงดำเนินเข้าไปสู่กรุงสาวัตถี เพื่อ

บิณฑบาต ทรงกระทำให้ภิกษุทั้งหลายได้บิณฑบาตโดยง่าย แล้วทรงเสวยภัตตาหารเวลาเสวยเสร็จแล้ว ก็เสด็จออกจากกรุงสาวัตถีพร้อมด้วยพระภิกษุทั้งหลาย เวลาเสด็จถึงพระวิหารแล้วก็ประทับที่หน้าพระคันชกฏ ทรงแสดงวัตรแล้ว ก็ประทานพระโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุทั้งหลายถวายบังคมลาไปที่พักกลางวัน มีป่าและโคนต้นไม้ เป็นต้น ส่วนพระองค์จึงเสด็จเข้าพระคันชกฏ ทรงยับยั้งอยู่ตลอดวันด้วยสุขอันเกิดจากผลสมาบัติ พอถึงเวลากำหนดแล้วก็เสด็จออกจากสมาบัติ ด้วยทรงเห็นว่า เวลานับรัชกาลที่ ๕ ได้มาประชุมกันที่วิหารอรอเรียบร้อยแล้ว เวลานี้เป็นเวลาที่เราควรจะไปธรรมสภา เพื่อแสดงธรรม ทรงพระดำริดังนี้แล้ว ก็เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับนั้น ออกจากพระคันชกฏอันอบไปด้วยของมีกลิ่นหอม เหมือนกับไกรสรสีหราชออกจากกาญจนคูหาฉะนั้น พระองค์เสด็จไปด้วยพระกายอันทรงเหมือนกับพญาช้างเข้าไปสู่ฝูงช้างฉะนั้น ทรงทำวิหารทั้งสิ้นให้สว่างไสวไปด้วยรูปกาย

สมมติอันประกอบด้วยพุทธลัทธิหาสิ่งอุปมามิได้ ซึ่งมีอานภาพที่ใคร ๆ ไม่ควรคิด อันเปล่งออกซึ่งพระรัศมี ๖ ชนิด คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีฟ้า สีเลื่อม อันประดับด้วยพระเกตุมาลาที่เลื่อมแพรวพราว สมบูรณ์ด้วยวิลาสอันหอมล้อม พร้อมทั้งพระรัศมีประจำพระองค์วงรอบพระกาย ๑๐๐ เป็นกำหนด อันเกิดขึ้นด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ ที่ประดับไปด้วยอัสติขานพญูชนะ ๘๐ ประการ แล้วพระองค์ก็ทรงคมนาคมการเข้าสู่อุทยานสาละ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากปฏิสถลานสถาน คือ ที่สงัดในเวลาเย็น แล้วเสด็จไปประทับนั่งที่อุทยานสาละ

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปประทับนั่งที่อุทยานสาละ แล้วทรงเห็นภิกษุทั้งหลายนั่งเป็นปกติอยู่ จึงทรงพระดำริว่า เมื่อเราตถาคตยังไม่หลุดพ้นคราบใด ภิกษุเหล่านั้นก็ยังไม่หลุดพ้นคราบนั้น เพราะอาศัยความเคารพต่อเรวตถาคต ทรงกำหนดค้อย่างนี้แล้วจึงตรัสถามขึ้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูล ให้ทรงทราบว่า สนทนากันด้วยเรื่องพระมหากษัตริย์ทั้งสองคงทนแสดงมานัน จึงตรัสว่า การที่เขาสงัดสนทนากันอย่างนี้ ย่อมเป็นการไม่สมควรแก่พวกเธอผู้บวชด้วยศรัทธา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่พวกเธอมาบวชนิไม่ใช่ว่าเพราะถูกพระราชาบังคับ หรือถูกโจรบังคับ หรือหนีหนีหนีเข้ามา หรือบวชเพื่อจะเลิขชีวิต พวกเธอได้บวช ด้วยศรัทธาทั้งนั้น บัดนี้พวกเธอมาประชุมสนทนากันด้วยคิริจณานกกา อันเกี่ยวข้องกับเรื่องพระราชาเช่นนั้น ย่อมเป็นการไม่สมควร ควรที่พวกเธอจะมีการสนทนาธรรมอันไม่นอกออกไปจากสังฆธรรม ๔ ประการ หรือกถาวัตถุ คือ เรื่องที่ควรสนทนา ๑๐ ประการ หรือไม่ว่าอย่างนั้นพวกเธอก็ควรนั่งอยู่ ด้วยความนิ่งของพระอริยเจ้า คือ นั่งอยู่ด้วยการเข้าฌาน ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพวกเธออยู่ในที่สงัด เพื่อทำความสงบใจให้เกิดขึ้น และได้มีการประชุมกันในบางครั้ง พวกเธอควรแสดงธรรมกถาอันประกอบด้วยแสดงเรื่องความไม่เที่ยงเป็นต้น แห่งธรรมทั้งหลายมีขันธเป็นต้น ฯ เพื่อให้กันและกันได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง เข้าใจดีแล้ว ควรอยู่ด้วยฉันทสมาบัติ เพื่อไม่เบียดเบียนกัน

ในตอนนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงอุปายให้หยั่งลงในพระศาสนาสำหรับผู้ที่ยังไม่เคยย่างเข้าในพระศาสนา ด้วยพระพุทธรูปที่ทรงสอนให้มีการแสดงธรรม หรือสนทนาธรรม ฯ พระพุทธรูปที่ทรงสอนให้นั่งอยู่อย่างพระอริยเจ้านั้น แสดงอุปายให้ออกจากสงสาร สำหรับผู้ย่างเข้าในพระศาสนาแล้ว ฯ อีกอย่างหนึ่งการที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มีการแสดงธรรม หรือสนทนาธรรมนั้น เป็นการทรงสอนให้ได้ความรู้ ฯ การที่ทรงสอนให้นั่งอยู่อย่างพระอริยเจ้านั้นเป็นการทรงสอนให้ได้มรรคผล ฯ อีกอย่างหนึ่งการที่ทรงสอนให้มีการแสดงธรรม หรือสนทนาธรรมนั้น เป็นการทรงสอนให้ได้สัมมาทิฐิ ฯ การที่ทรงสอนให้นั่งอยู่อย่างพระอริยเจ้า เป็นการทรงสอนเพื่อให้ได้ผลแห่งสัมมาทิฐิ ฯ ข้อนั้นสมกับที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า เหตุปัจจัยที่จะให้เกิดสัมมาทิฐินั้นมี ๒ ประการ คือ เสี่ยงของผู้อื่น ๑ การนึกการคิดด้วยตนเอง ๑ ฯ เสี่ยงของผู้อื่นนั้น เป็นเหตุให้เกิดโลกียสัมมาทิฐิ การคิดการนึกด้วยตนเองนั้น เป็นเหตุให้เกิดโลกุตตรสัมมาทิฐิ ขอให้ทราบอรรถโดยชนาโดยนัยดังที่แสดงมาเป็นต้นนี้เถิด

คำว่า โลกในพระพุทธศาสนาว่า กามสุขอันใดในโลกก็ดังนี้ ได้แก่ ฆันธโลก ายตณโลก ธาตุโลก เป็นต้น โลกอันนี้เรียกว่า โลกสังขาร ได้แก่

อากาสโลก • อากาสโลกนี้ หมายถึงสถานที่ซึ่งมีพระจันทร์ พระอาทิตย์ประจำ
อยู่ ๑ อีกอย่างหนึ่งคำว่า โลกในที่นี้ ได้แก่สั่วโลก เช่นคำว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรดูโลกด้วยทิพพจักขุ ดังนี้ เป็นต้น ๑ ก็ในพระ
พุทธอทานนี้หมายถึงสั่วโลกกับอากาสโลก ๑ เพราะฉะนั้น สุขที่ประกอบ
ด้วยกามารมณ์อันใดในโลกนี้ เริ่มแต่เวียงจันทน์มาจนถึงรูปพรหมเป็นที่สุด ที่
เกิดขึ้นด้วยกิเลสตามเพราะอาศัยวัฏฏคาม ๑ คำว่า สุขอันเป็นทิพย์ ได้แก่
สุขของพรหมที่ควรได้ด้วยทิพวิหาร และสุขของมนุษย์ที่ได้ด้วยรูปสมบัติ

คำว่า สุขอันเกิดจากความสันติคณานั้น ได้แก่ สุขอันเกิดจากผลสมบัติ
ที่เป็นไปด้วยการดับค้นหาโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ ๑ คำว่า ไม่ถึงเสวยที่ ๑๖
นั้น คือ สุขของมนุษย์ในโลกมนุษย์ทั้งสี่ มีสุขของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้นกต
สุขที่มากเป็นต้น ควรได้เสวยในโลกมีนาคพิภพเป็นต้นกต ทิพย์สุขในสวรรค์
ทั้ง ๖ ชั้น มีชั้นจาตุมาหาราชิกาในเทวโลกเป็นต้นกต โลกียมานสุขที่ได้ชื่อว่า
สุขทิพย์ เพราะเกิดในรูปอาน และอรุณานที่เป็นทิพวิหารในรูปภพ และ
อรุณภพกต สุขทั้งสี่นั้น ไม่เท่าเสวยหนึ่งแห่งสุขอันเกิดจากผลสมบัติ ที่
บัญญัติว่าสุขอันเกิดจากความสันติคณา ๑ สุขอันเป็นโลกียทั้งสี่ ย่อมไม่เท่า
เสวยที่ ๑๖ แห่งสุขอันเกิดจากผลสมบัติชั้นปฐม ต้องตามพระบรมพุทธานุญาต
ว่า โสคาปคคิผลย่อมดีกว่าผลของบุคคลผู้เป็นเจ้าแผ่นดินในส่วนหนึ่ง ๑ คือว่า
การไปเกิดในสวรรค์ ดีกว่าการเป็นใหญ่ในโลกทั้งสี่ ดังนี้

โสคาปคคิสงฺขยุเตปี วุคฺติ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไว้ในโสคา-
ปคคิสงฺขยุเตว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิได้เสวยราชสมบัติทั้งสี่
ในแผ่นดินทั้ง ๔ ทวีป และเวลาภายหลังแล้ว ก็ได้ขึ้นไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์
ห้อมล้อมด้วยนางอัปสรในนันทวันอุทยาน ชื่นบานด้วยเบญจกามคุณ ๕ ประการ
ก็จริง แต่ว่าพระเจ้าจักรพรรดิไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ จึงไม่พ้นนรก
ไม่พ้นกำเนิดจักริณาน ไม่พ้นเปรตวิสัย ไม่พ้นอบายทุกขวินิบาต ส่วนอริยสาวก
ถึงแม้จะชีพด้วยการเที่ยวบิณฑบาต มุ่งห่มผ้าอันไม่สวยงามก็ตาม แต่ว่าอริย-
สาวกนั้น ย่อมประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ จึงพ้นจากนรก พ้นจากจักริณาน
พ้นจากเปรตวิสัย พ้นจากอบายทุกขวินิบาต

ธรรม ๔ ประการนั้น คือ อริยสาวกย่อมประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า อติปิโส ภควา เป็นต้น ๑ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า สุวากขาโต ภควตา ธมโม เป็นต้น ๑ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโม เป็นต้น ๑ ประกอบด้วยศีลอันบริสุทธิ์บริบูรณ์ ๑ การได้ทวีป ๔ ย่อมไม่เคঁท่าเสียวที่ ๑๖ แห่งการได้ธรรมทั้ง ๔ นั้น ดังนี้ เป็นอันว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงให้เห็นว่า โลกียสุขไม่ประเสริฐเท่าโลกุตตรสุขด้วยประการดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

เนอความในธัมมัตถาธิบายว่า ในพระพุทธชอทานว่า กามสุขอันใดในโลกก็ดี ทิพยสุขอันใดก็ดี สุขทั้ง ๒ อย่างนั้น ย่อมไม่เคঁท่าเสียวที่ ๑๖ แห่งสุขอันเกิดจากความสันคณานั้น อธิบายว่า กามสุข คือ ความสุขที่เกิดจากความรักใคร่พอใจในอารมณ์ต่าง ๆ มีรูปเป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในโลกตั้งแต่เวเจชนมาจนถึงสวรรค์ ๖ ชั้นก็ดี ทิพยสุข คือ สุขที่เกิดจากฌานสมาบัติในพรหมโลกก็ดี สุขทั้ง ๒ อย่างนี้ ย่อมไม่เคঁท่าเสียวที่ ๑๖ แห่งสุขอันเกิดจากความสันคณา ซึ่งได้ใจความว่า โลกียสุข ไม่เท่าเสียวที่ ๑๖ แห่งโลกุตตรสุข เพราะว่าโลกียสุขทั้งสันเป็นสุขที่ไม่เที่ยงแท้ถาวร เป็นสุขที่ไม่แน่นอนยั่งยืน ๆ ส่วนโลกุตตรสุขเป็นสุขที่ยั่งยืน ๆ โลกุตตรสุขนั้น เป็นสุขที่บุคคลได้ด้วยธรรม ๔ ประการ คือได้ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวต่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และศีลอันบริสุทธิ์

เพราะฉะนั้น ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จะอุตสาหะทำธรรม ๔ ประการนี้ให้เกิดมีขึ้นในตน คือ ข้อที่ ๑ จงพยายามคิด พยายามฟัง พยายามอบรมความรู้ ในทางพระพุทธศาสนาเพื่อให้เลื่อมใสเชื่อถือต่อพระพุทธเจ้าเต็มที่ ว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ไม่มีกิเลสบาปธรรมอันใด เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงสอนผู้อื่นให้รู้ตาม ๆ ประการที่ ๒ จงหัดคิด หัดฟัง หัดอบรมความรู้ เพื่อให้เกิดความเลื่อมใสเชื่อถือต่อพระธรรมว่า พระธรรม คือ คำสอนของพระพุทธเจ้านั้น เป็นคำสอนที่คัมภีร์ เป็นคำสอนที่ประเสริฐเลิศล้ำ ทำบุคคลให้ได้

รับผลทั้งในชาตินี้ และชาติหน้า ๆ ประการที่ ๓ จงหัดคิด หัดฟัง หัดอบรม
 ความรู้ให้เกิดความเลื่อมใสเชื่อถือต่อพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์เป็นพระอรหันต์ มี
 พระโศคาบ้นเป็นต้น ถ้วนแต่เป็นผู้ปฏิบัติ ปฏิบัติตรง ทั้งส่งเสริมแนะนำ
 คนอื่นให้ปฏิบัติไปตามคนด้วย ๆ ประการที่ ๔ จงหัดรักษาศีล ๕ ให้บริสุทธิ์
 อยู่เป็นนิจกาล

เมื่อทำกรรมทั้ง ๔ นี้ ให้เกิดมีในตนแล้วย่อมไม่แคล้วจากโลกุตตรสุขเป็น
 แน่นแท้ การที่จะทำกรรม ๔ ประการนี้ให้เกิดขึ้นในตนนั้น ไม่ใช่เป็นของทำได้
 ง่าย เช่น เพียงแค่เราจะรักษาศีลข้อปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตของคน
 และสัตว์ให้ได้เป็นนิจ เพียงข้อเดียวเท่านั้นก็แสนยากอยู่แล้ว เพราะสัตว์หมิ่น
 ทำเราให้นึกอยากฆ่ามันนั้นมีย่อยมาก เช่น เลือด ขุน เป็นต้น ผสมเมตตากฤดา
 เติมทองจกรรักษาศีลข้อนี้ได้เป็นนิจ ส่วนการที่จะทำให้กรรม ๓ ข้อเบื้องต้น คือ
 ความเลื่อมใสเชื่อถือต่อพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า อย่างไม่มี
 หวั่นไหวเอนเอียงไปตามถ้อยคำของผู้อื่นนั้น ก็เป็นของทำได้ยากอย่างยิ่งเหมือนกัน

ขอแนะนำอุบายไว้ว่า ต้องหมั่นคิด หมั่นฟัง หมั่นอบรมความรู้ในทาง
 พระพุทธศาสนาอยู่เสมอไป จึงจักได้ความเลื่อมใสเชื่อถืออันแน่วแน่ ในพระ
 รัตนตรัย ซึ่งเป็นอติสยบุญเขต ให้สำเร็จผลวิเศษแก่สัตว์โลกทั้งหลาย ได้
 ใจความว่า พระพุทธอานทักขิณแสดงมาแล้ว ชี้ให้เห็นว่า โลกียสุขไม่
 ประเสริฐเท่าโลกุตตรสุข แม้เพียงเท่าเสี้ยวที่ ๑๖ ดังนี้ ของคัมภีร์คทาธิบายไว้
 เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๑๓

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยการไม่เบียดเบียนผู้อื่นทำให้ตนเป็นสุข

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวัตถี ยํ วิหริ เชตวนเ อนาถ-
บิณฑิกสส อารามे ฯ เตน โข ปน สมเขน สมพหุตา กุมารกา อนุตรา
จ สาวัตถี อนุตรา จ เชตวนํ อหิ ทณฺฑเณน หนฺนติ ฯ อถ โข ภควา
ปุพฺพณฺหสมยํ นีวาเสตฺวา ปตฺตจฺจวรมาทาย สาวัตถี บิณฑาย ปาวิสฺสตี.

ณ บัณฑิต อาत्मภาพจักได้แสดงคัมภีร์พุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๑๓ ว่าด้วยพุทธ-
อุทานที่ ๑๓ ในคคิยสูตรที่ ๑ แห่งมัจจกนิทวรรค สืบต่อไป ตามวาระพระบาลีและ
อรรถกถากับธัมมคถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธ
ศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วนั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอาณนที่
ได้สดับมาแล้วว่า กล่าวคือ ครั้งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่อาราม
แห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีซึ่งมีนามว่า พระเชตวนาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ฯ ในคราวนั้น
มีเด็ก ๆ หลายคนด้วยกันพากันตั้งอยู่ในระหว่างกรุงสาวัตถี กับพระเชตวันค่อกัน ฯ
เช้าวันนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าไปบิณฑบาตที่กรุงสาวัตถี ฯ พระองค์ได้
ทอดพระเนตรเห็นเด็กเหล่านั้น พากันตั้งอยู่ในระหว่างกรุงสาวัตถีและพระเชตวัน ฯ
ครั้นทอดพระเนตรเห็นดังนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

สุขกามานิ ภูตานิ
อคฺคตโน สุขเมสวาโน

โย ทณฺฑเณน วิหิสฺสตี
เปจฺจ โส น ลภเต สุขํ ฯ

สุขกามานิ ภูตานิ

โย ทณฺฑเณ น หีตติ

อคฺคโน สุขเมสฺสโน

เปจฺจ โส ตกฺกเต สุขํ ฯ

แปลว่า ผู้ใดเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย จึงมุ่งหมายความสุขด้วยไม้ค้อน เพื่อมุ่งหมายความสุขให้แก่ตน ผู้นั้นละไปแล้วจะไม่ได้ความสุข ฯ ผู้ใดไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย จึงมุ่งหมายความสุขด้วยไม้ค้อน เพื่อประสงค์ความสุขให้แก่ตน ผู้นั้นละไปแล้วจะได้ความสุข ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า งูที่พวกเด็กดีในคราวนั้น เป็นงูเห่าตัวหนึ่ง ซึ่งออกจากโพรงไปเที่ยวแสวงหาอาหาร เด็กพวกนั้นได้เห็นเข้า จึงพากันไล่ตีด้วยไม้ยาว ฯ คราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กำลังจะเสด็จเข้าสู่กรุงสาวัตถีเพื่อทรงบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็นเด็กเหล่านั้น กำลังตีงูเห่าตัวนั้นด้วยไม้ค้อนอยู่ จึงตรัสถามว่า เหตุไรพวกเจ้าจึงดังตัวนี้ เมื่อเด็กพวกนั้นกราบทูลว่า เพราะกลัวมันกัด พระเจ้าข้า จึงเกิดกรรมสังเวชว่า เด็กเหล่านั้นดังตัวนี้ ด้วยคิดจะทำความสุขให้เกิดแก่ตน แต่จักได้รับความทุกข์ในที่สุดไปเกิดในข้างหน้า การกระทำด้วยความไม่รู้ ย่อมเป็นอย่างนี้ ฯ พระองค์จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นด้วยกรรมสังเวชอันนี้ คือ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า เด็กเหล่านั้นทำทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่น ด้วยประสงค์ความสุขให้แก่ตน เขาจักไม่ได้รับความสุขอันเขยิบด้วยตัวเอง ฯ การแสวงหาความสุขของคนเหล่านั้นที่ปฏิบัติไม่ดี ย่อมมีแต่ให้เกิดความทุกข์ต่อไป ส่วนการแสวงหาความสุขของของผู้ปฏิบัติดี ย่อมมีแต่ให้เกิดความสุขส่วนเดียว เพราะฉะนั้น ผู้ที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น จึงเป็นผู้ได้รับความสุขอย่างเดียว เป็นผู้ได้ชื่อว่า กระทำตามโอวาทของเรา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งอุทานขึ้นด้วยอำนาจความโสมนัสของพระองค์ อย่างที่ว่ามานี้

อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเล็งเห็นการที่เด็กเหล่านั้นทรงเบียดเบียนผู้อื่นว่า เป็นโทษโดยอาการทั้งปวง จึงได้ทรง

เปล่งอุทานเพื่อนสวดไทยแห่งการเบียดเบียนผู้อื่นนั้น และเพื่อแสดงอานิสงส์แห่งการ
อนุเคราะห์ผู้อื่น ดังที่ได้ยกขึ้นแปลแล้วนั้น

ก็คำว่าสัตว์ซึ่งมุ่งหมายความสุขในพุทธอุทานนั้น ได้แก่สัตว์ทั้งหลายที่มุ่ง
หมายความสุขให้แก่ตน ๆ คำว่า ไม่ก่อนนั้น สักว่าเป็นเทศนาเท่านั้น เพราะหมายถึง
ถึงเครื่องฆ่าคนนั้น มิไม่ก่อนก่อนคินสาตราวุธ และฝ่ามือเป็นคั่น ๆ อีกอย่างหนึ่ง
คำว่า ไม่ก่อนนั้น หมายถึงอาชญา มีอรรถาธิบายว่า ผู้ใดเบียดเบียนผู้อื่น คือ ทำ
ทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่นด้วยอาชญาเหล่านี้ ด้วยอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ด้วยการว่ากระทบ
ชาติตระกูลเป็นคั่น • ด้วยการทำร้ายร่างกาย มีการทุบตีฟันแทงเป็นคั่น ด้วยฝ่ามือ
หรือไม้ค้อนหรือสาตราเป็นคั่น • ด้วยการประทุบตีเป็นทรัพย์ร่อยหรือพัน • ผู้
ชื่อว่าเบียดเบียนสัตว์อื่นด้วยอาชญา

ผู้ใดเบียดเบียนสัตว์อื่นด้วยอาชญา เพื่อความปรารถนาสุขให้แก่ตนนั้น เวลา
ละโลกนี้ไปแล้ว จะไม่ได้ความสุข ๓ ประการ คือ มนุษยสุข ทิพยสุข นิพพาน
สุขในภายหน้า จะได้ทุกข์อย่างเดียวกับเท่านั้น ส่วนผู้มีขันติเมตตากรุณา คิดว่าเรารัก
สุขเกลียดทุกข์ ฉันทิ์ ผู้อื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ ฉันทิ์นั้น ตั้งอยู่ในวิริติ คือ การงค
เว้น ๓ ประการ มีสัมปัตตวิริติ อันได้แก่การงดเว้นในเวลาได้ประสบสิ่งที่ดีควรเบียด
เบียนเป็นคั่น แล้วไม่เบียดเบียนผู้อื่น ด้วยอาชญาอันใดอันหนึ่ง เมื่อผู้นั้นละโลกนี้
ไปแล้วก็จะได้สุข ๓ ประการ คือ มนุษยสุขในเวลาคนเกิดเป็นมนุษย์ • ทิพยสุข
ในเวลาคนเกิดเป็นเทพเจ้า • นิพพานสุข ในเวลาที่ตนข้ามพ้นทุกข์ทั้ง ๒ นั้น • สุข
ทั้ง ๓ ประการนั้น ย่อมเป็นประหนึ่งว่า ผู้นั้นได้แล้วในปัจจุบันนี้ เพราะผู้นั้นได้
อบรมเหตุที่จะให้เกิดความสุข ๓ ประการนั้นไว้แล้ว ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถา
เพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ ในพระพุทธรูทธานัม
ใจความว่า ผู้ใดเบียดเบียนผู้อื่นด้วยประสงค์ความสุขให้แก่ตน ย่อมจะไม่ได้
ความสุขในเวลาตนละโลกนี้ไปแล้ว ส่วนผู้ที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น จะได้ความ
สุข ดังนี้ ๆ โดยเหตุนี้ขอให้เข้าใจว่า การเบียดเบียนนั้น มีอย่างไบบ้าง เกิดขึ้น

ด้วยอาการอย่างไบบ้าง จะได้รับโทษอย่างไบบ้าง ส่วนการไม่เบียดเบียน ได้แก่
อาการอย่างไบบ้าง เกิดขึ้นด้วยอะไรบ้าง ทำให้ได้รับประโยชน์อย่างไบบ้าง ฯ เมื่อ
รู้ ๑ อย่างนี้ได้ดีแล้ว จึงจะได้ประโยชน์จากพระพุทธชอทานนี้โดยสมบูรณ์ เพราะฉะนั้น
จึงจักได้อธิบายคำทั้ง ๓ นค่อจากอรรถกถาให้พิศดารออกไป ขอให้พุทธศาสนิกชน
ทั้งหลายจงตั้งใจจดจำให้คล้เกิิด เพื่อจะได้เกิดประโยชน์อันยิ่งใหญ่ไพศาลแก่คนตลอด
ถึงบุคคลอื่นทุกถ้วนหน้า

แก่การเบียดเบียนนั้น ได้แก่การทำผู้อื่นให้ลำบากด้วยกายวาจา ฯ การทำ
ให้ลำบากด้วยกายนั้น ได้แก่การทำลายอวัยวะด้วยไม้ก้อนก้อนหิน ศาตราอาวุธ ฯ
ด้วยมือด้วยเท้าของตน ฯ การทำให้ลำบากด้วยวาจานั้น ได้แก่การด่าว่าเสียดสีด้วย
ถ้อยคำอันหยาบคายร้ายกาจ โดยอ้างชาติตระกูลเป็นต้น ฯ ส่อเสียดของสงฆ์เสริมให้
ทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน แศกร้าวจากกัน ฯ หาโทษปรับโทษกัน ฯ การกระทำ
ดังที่ว่ำนั้น เรียกว่า เบียดเบียนผู้อื่นทั้งนั้น ฯ การเบียดเบียนทั้ง ๓ ประการดังที่ว่
มาแล้วนั้น เกิดขึ้นด้วยอคติ ๔ ประการ คือ เกิดขึ้นด้วยฉันทาคติ คือ ความรักใคร่
พอใจ ฯ เกิดขึ้นด้วยโทสาคติ คือ ความขัดเคือง ฯ เกิดขึ้นด้วยภยาคติ คือ ความ
กลัว ฯ เกิดขึ้นด้วยโมหาคติ คือ ความโง่ ฯ

ที่ว่่าเกิดขึ้นด้วยฉันทาคติ คือ ความรักใคร่พอใจนั้น อธิบายว่า เมื่อเร
นึกว่า ผู้ใดจะทำร้ายผู้ที่เรารักใคร่พอใจ หรือสิ่งที่เรารักใคร่พอใจ เราก็กังคบั้องกัน
ด้วยอุบายบัญญัติบ้าง คิดทำร้ายผู้นั้นก่อนบ้าง เช่น อย่างเรานึกว่า ผู้ใดจะทำ
ร้ายบุตรภรรยาของเรา เราก็กังคบั้องกันบ้าง คือ ทำร้ายผู้นั้นก่อนบ้าง

ที่ว่่าเกิดขึ้นด้วยโทสาคติ คือ ความโกรธเคืองขัดเค้านั้น อธิบายว่า
เมื่อบุคคลโกรธเคืองขัดเค้านันใด หรือโกรธเคืองขัดเค้านัตัวตัวใด ก็คิด
ทำร้ายผู้นั้น ด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง มีทำร้ายร่างกาย และชีวิตตลอดถึง
ทรัพย์สินสมบัติเป็นต้น ถ้าผู้ใดโกรธเคืองขัดเค้านัน เป็นสัตว์ครึ่งจ้าน ก็คิด
เบียดเบียนทำร้ายสัตว์ครึ่งจ้านนั้น ด้วยการทำร้ายร่างกาย และชีวิตของสัตว์
ครึ่งจ้านนั้น หรือเห็นว่า ผู้นั้นเป็นผุ้ที่จะแข่งกับตนก็เกิดริษยาพยาณา แล้วคิด
เบียดเบียนทำร้ายผู้นั้น เช่น ด้วยอย่างท้าวไวในคัมภีร์พระธรรมบท อันมีปรากฏ
มาว่า ครึ่งหนึ่งนางสีรมาผู้ท้าวบุตรอาสุภิกา ซึ่งเป็นสะใภ้ของเศรษฐีใน

กรุงราชคฤห์นำมาไว้ ให้บำเรอสามีของตนในภายในพระมา เพื่อตนจะได้มีโอกาสไปถวายทานและฟังธรรมได้ตามประสงค์ แต่เมื่อนางสิริมาอยู่กับสามีนางอุตตราอุบาสิกาแล้ว ก็เกิดความริษยาหึงหวง

อยู่มาวันหนึ่งขณะที่นางอุตตราอุบาสิกาคูแกล่งการทำอาหาร เพื่อจะถวายภิกษุสงฆ์อยู่ในโรงครัว นางสิริมาก็รับลงจากปราสาท ไปตักเอาเนยใสที่กำลังเดือดพล่านไปเทรดนางอุตตราด้วยความริษยาหึงหวง แต่ด้วยเคราะห์บุญกุศลของนางอุตตราเนยใสที่กำลังเดือดพล่านนั้น ก็ทำได้ทำให้นางอุตตราเป็นอันตรายแม้แต่เพียงร้อนผิวหนังไม่ ในครั้งนั้นบ่าวไพร่ของนางอุตตราที่ช่วยกันหุงต้มนางสิริมาแทบประคองตาย ถ้านางอุตตราไม่ห้ามปรามไว้ก็น่าที่นางสิริมาจะถึงซึ่งความตายในทันที ๑ เรื่องนี้สอนให้เห็นว่า ที่นางสิริมาทำอย่างนี้ ก็ทำด้วยโทสะาคติ ดังนี้

ที่เกิดขึ้นด้วยภยาาคติ คือ ความกลัวนั้น เช่น บุคคลนึกกลัวคนร้ายสัตว์ร้ายว่า จะทำอันตรายให้แก่ตน ก็คิดป้องกันหรือเบียดเบียนคนร้าย หรือสัตว์ร้ายนั้น เช่น อย่างพวกเด็กที่พร้อมกันตั้งตามทมิฬเรื่องปรากฏอยู่ในพระสุตตัน เป็นนันทสสนะอุทาหรณ์

ที่ว่เกิดขึ้นด้วยโมหาคติ คือ ความโง่เขลานั้น อธิบายว่า ผู้ที่มีความโง่เขลาข้อมเข้าใจผิดว่า ผู้ที่คตต่อตนเป็นผู้ที่ไม่คตต่อตน ผู้ที่เป็นมิตรสหายของตนแท้ เข้าใจว่าเป็นศัตรูของตน ผู้ที่มีเมตตากรุณาแก่ตน มุ่งหมายจะให้เกิดประโยชน์แก่ตน ก็เห็นว่าเป็นผู้มุ่งความเสียหายให้แก่ตน เหมือนอย่างมิตควินทุกมาณพ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในนิบาตชาดกว่า

ในอดีตกาลที่ล่วงแล้วมา มีมาณพคนหนึ่งชื่อว่ามิตควินทุกมาณพ เป็นบุตรของผู้มีมัทพยสมบัติคนหนึ่งในการพาราณสี ครั้นศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มิตควินทุกมาณพนั้น เป็นคนไม่มีศรัทธา ไม่มีศีล ไม่นับถือพระพุทธศาสนา ส่วนมารดาบิดาของมิตควินทุกะนั้น เป็นโสดาบัน ๑ เมื่อบิดาทำลาบขันธล่วงลับไปแล้ว มิตควินทุกะนั้นก็บอกแก่มารดาว่า จะไปค้าขายทางสำเภา มารดาก็ห้ามปรามเล่าโลมไว้ว่า ลูกอย่าไปเลย เพราะทรัพย์สมบัติของเราก็มียู่มากแล้ว ในมหาสมุทรย่อมมีภัยอันตรายสุดที่จะบรรยาย ๑ แต่

มิตตวินทุกะเป็นคณโฆเซลา เข้าใจว่า มารดาจะเกียติกันความวัฒนารุ่งเรืองของตน
 ค่อยไปภายหลังภาคน้ำ จึงลงเรือนปรารภจะไป ในเวลาที่มาตราจับมือไว้ ก็สลัดมือเสีย
 แล้วทูลต่อมารดาให้ล้มลงในสถานที่นั้น เป็นอันว่ามิตตวินทุกะทำความลำบาก ด้วย
 การทำร้ายร่างกายมารดา เพราะโมหาคติความโง่เขลาอย่างนั้นแล้ว จึงได้โดยสาร
 สำเภากับพ่อค้าทั้งหลาย

ในเวลาที่สำคัญแล่นไปในมหาสมุทรได้ ๗ วันนั้น ก็บังกาลให้เกิดเหตุอัศจรรย์
 คือ เรือสำเภานั้นไม่แล่นไปเหมือนที่เคยมีมา ได้นิ่งอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร ทำ
 อการจะอัปปางลงในมหาสมุทร พ่อค้าทั้งหลายได้เห็นดังนั้นก็อุตลุดวุ่นวาย ด้วยกลัว
 ความตายเป็นกำลัง จึงให้มีการจับสลากกาลกัณณกัน โดยเห็นว่าจะมีคนกาลกัณณ
 ในสำเภานั้นเป็นแน่ สลากกาลกัณณได้ถูกมิตตวินทุกะถึง ๓ ครั้ง พ่อค้าทั้งหลายจึงสั่ง
 ให้กันและกันทำแพน้อยลอยมิตตวินทุกะนั้นไปในมหาสมุทร

เมื่อมิตตวินทุกะไปถึงเกาะแห่งหนึ่ง ก็ได้เห็นเมืองหนึ่งซึ่งมี ๔ ประตู อยู่ใน
 เกาะนั้น ๑ เมืองนั้นเป็นอุสสทนรกสำหรับเป็นที่พักแห่งสัตว์ทั้งหลาย ที่กระทำบาป
 กรรม ๑ แต่ปรากฏแก่มิตตวินทุกะเหมือนกับพระนครที่รุ่งเรืองด้วยบาป เบื้องหลัง
 ตนได้ทูลถามมารดาติดตามมา ๑ เขาคิดว่า จักได้เป็นพระมหากษัตริย์อยู่ในเมืองนั้น จึง
 รีบเข้าไปในเมืองนั้น ได้เห็นสัตว์นรกคนหนึ่งถูกกงจักรบดศีรษะประทุรเวณการอยู่

กงจักรนั้น ได้ปรากฏแก่มิตตวินทุกะเหมือนกับปทุมชาติบัวหลวง เครื่อง
 ของจำ ๕ ประการ ได้ปรากฏลงดาของมิตตวินทุกะมานพว่า เป็นเครื่องประดับ
 อันสวยงาม โลหิตที่ไหลออกจากร่างกายของสัตว์นรกนั้น ได้ปรากฏแก่มิตต-
 วินทุกะมานพเหมือนกับจันทร์แดงสำหรับลูบไล้โสมกาย เสียงร้องไห้คร่ำครวญ
 ของสัตว์นรกนั้น ได้ปรากฏเหมือนกับเสียงเพลงขับที่ไพเราะเสนาะโสต ๑

มิตตวินทุกะมานพจึงปรารภอ้อนวอนขอซึ่งกงจักรคือสัตว์นรกนั้นว่า ขอท่านจง
 ให้ปทุมชาติบัวบานแก่เราเถิด สัตว์นรกนั้นก็ตอบว่า นี่ไม่ใช่ดอกปทุม เป็น
 กงจักรต่างหาก ๑ มิตตวินทุกะจึงว่า ท่านกล่าวอย่างนั้น ก็เพราะท่านมีความ
 ประสงค์จะไม่ให้แก่เรา ๑ เมื่อสัตว์นรกได้ฟังดังนี้ ก็เข้าใจว่า บาปกรรมของ

เราจักสิ้นไปแล้ว บุรุษนั้นเห็นจักได้หุบทิมารดาเหมือนกับเรา เราควรจักให้กงจักรแก่บุรุษนั้น กิตถ์แล้วจึงยกกงจักรออกจากศีรษะของตน ไปวางลงบนศีรษะของมิตควินทุกะดังประสงค

ในขณะนั้น กงจักรนั้น ก็เกิดพิศมัยบดขยี้ศีรษะของมิตควินทุกะให้ได้รับทุกข์เวทนาอย่างร้ายกาจ มิตควินทุกะจึงหมดสติญญาวิปลาส ทราบชัดว่าเป็นกงจักร แล้วร้องให้ปริเวนนาการ ขอให้สัตว์นรกนั้นรับเอากงจักรคืนไป แต่สัตว์นรกนั้น ก็ได้อันตรธานไปจากสถานนั้น ด้วยสิ้นบาปกรรมของตนแล้ว ฯ ส่วนมิตควินทุกะ ก็ได้เสวยทุกข์เวทนาด้วยบาปกรรมที่หุบทิมารดาอยู่ในสถานนั้นตลอดกาลนาน เมื่อสิ้นบาปกรรมนั้นแล้ว จึงละกงจักรไปตามยถากรรม ฯ เรื่องที่นำมาแสดงแล้วนี้ เป็นเรื่องที่ทำให้เห็นว่า การเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น อันเกิดขึ้นด้วยโมหาคติ ย่อมมีเหมือนกับเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์

เป็นอันได้ใจความว่า การเบียดเบียนผู้อื่น คือ การทำทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่นนั้น ย่อมมีด้วยอำนาจอคติ ๔ ประการ ผู้ที่อำนาจอคติ ๔ ประการแล้ว ย่อมทำบาปกรรมได้ทุกประการ แล้วก็แคล้วคลาดจากความเจริญทุกสถาน สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ จึงโปรดประทานพระพุทธโอวาทเป็นบาทพระคาถาไว้ว่า

ฉนฺทา โทสา ภาว โมหา

โย รมมํ อคฺคิตฺติ

นิหฺยติ ตสฺส ยโส

กาฬปุกฺเขว จนฺตมา ฯ

แปลว่า ผู้ใดล่วงละเมิดสุจริตรรมเพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภาวาคติ ยศศักดิ์สมบัติความร่ำรวยของผู้นั้น ย่อมเสื่อมไปเหมือนพระจันทร์ในวันข้างแรม ฉะนั้น

โดยเหตุนี้ ควรที่คนทั้งหลายจะระวังไม่ให้อคติทั้ง ๔ ประการ ครอบงำจิตสันดานของตนได้จึงจะเป็นการดี เพราะถ้าให้อคติ ๔ ประการเกิดขึ้นครอบงำจิตสันดานของตนได้แล้ว ก็จะทำให้ตนเบียดเบียนผู้อื่นด้วยกายวาจาใจ ทำให้คนทำทุจริตด้วยกายวาจาจิต อันเป็นเหตุไม่ให้ตนได้ประสบอริยผลวิบลยสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคตกาลภายภาคหน้า เหมือนอย่างเรื่องนางโรหิณีที่นำมาในพระธรรมบทว่า เมื่อชาติก่อน นางโรหิณีได้เบียดเบียนอนภรรยาด้วยโทสา คติอันเกิดจากความหงุดหงิด โดยการให้ไปรยชนลูมมะมัย ให้ร่วงลงบนที่นอนของ

อนภรรยา ในเวลาท่อนภรรยาไม่รู้เห็น เมื่ออนภรรยาเข้าไปนอนในเวลารাত্রี ก็มีการค้นขึ้นทั่วสรีรอันหรีบ หนทุกขเวทนาอยู่จนตลอดราตรี

เมื่อนางโรหิตีทำลายจันท์จากชาตินั้นแล้ว ไปเกิดในชาติใดก็เกิดเป็น โรคเรื้อนแดงทั่วร่างกาย มีความเจ็บความคันอย่างร้ายแรง ทกภพทุกชาติอยู่ ตลอดกาลนาน จนกระทั่งชาตินางได้มาเกิดเป็นนางโรหิตี ซึ่งเป็นพระกนิษฐา ของพระอนุรุธเถระเจ้าในกรุงกบิลพัสดุ์ราชธานี พระอนุรุธเถระเจ้าชแฉ่งหนทางล้าง บาปกรรมนั้น ให้เป็นที่เข้าใจของนาง กล่าวคือ ให้นางสละพระภษา และสละ อันเป็นเครื่องประดับของนาง ให้เป็นผ้าเช็ดเท้าของพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุท ธองค์เป็นประธาน หวังให้นางไปบิณฑบาต เช็ดกอุเบฏฐานศาลาที่ฉันแห่งพระภิกษุ ทั้งหลายอยู่ทุกวัน เวลานางจืดจากชาตินั้นแล้ว จึงหมกบาปกรรมที่ทำมา ได้ขึ้น ไปเกิดเป็นนางเทพธิดา ผู้มีพระฉวีวรรณอันล้ำเลิศกว่าเทพธิดาทั้งหลาย ใน ดาวดึงส์สวรรค์ นางได้เป็นพระชายาของสมเด็จพระจอมรินทร์ราชเจ้า ด้วยบุญ กุศลที่นางได้สละเครื่องทรงถวายให้เป็นผ้าเช็ดเท้าของพระภิกษุสงฆ์ และบิณฑบาต เช็ดกุศาลาเป็น เป็นอุปนิสัยบังจย

ก็แลตามทาสดงมาแล้วนี้ เป็นอันช่วยให้เห็นซึ่งลักษณะการเบียดเบียน พร้อมทั้งเหตุที่จะให้เกิดการเบียดเบียน กับทั้งโทษแห่งการเบียดเบียน พอเป็น เครื่องประดับปัญญา ของพุทธศาสนิกชนทั้งหลายแล้ว เพราะฉะนั้น ในตอนนี้ จึงอักษซึ่งลักษณะการไม่เบียดเบียน พร้อมทั้งเหตุและคุณโดยสังขัตินัย กล่าว คือ การไม่เบียดเบียนนั้น ได้แก่วลักษณะที่ไม่ทำให้อื่นเกิดทุกข์ แม้แต่อย่าง ใดอย่างหนึ่ง แม้แต่ทำให้อื่นเป็นสุขกายสบายใจด้วยเมตตากรุณาฯ การไม่เบียดเบียน นี้ ย่อมเกิดขึ้นด้วยความไม่โลภอำนาจแก่อคติ ๔ ประการ เพราะการเบียดเบียนย่อม เป็นบาปกรรมทั้งนั้น สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้าตรัสไว้ว่า จตุหิ ชานหิ ปาปกมมึ น กโรติ อวิบสาวกยอมไม่ทำบาปกรรมด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ดังนี้

เมื่อไม่ทำบาปกรรมด้วยอคติทั้ง ๔ ประการแล้ว ก็ไม่แคล้วคลาดจากความสุ ขสถาพรทั้งในชาตินี้และชาติหน้า สมกับวาระพระบาลีที่มีในพระพุทธอุทานว่า

สุขกามานิ กุทานิ โย ทณฺฑนํ น วิหิตํ
 อคฺคโน สุขเมสํโน เปจฺจ โส ลภเต สุขํ
 ซึ่งแปลว่า ผู้ใดไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย เพื่อมุ่งหมายความสุขให้แก่ตน ผู้
 นั้นทำลาภขันธ์ไปแล้ว ย่อมได้ความสุขในโลกหน้า ดังนี้
 ส่วนในโลกนี้ ก็ทำให้มีความสุขด้วยทรัพย์ ยศ สุข สรรเสริญ บริวาร
 เพราะมีพระพุทธบวรหารเป็นบรรทัดฐานไว้ว่า

ฉนฺทา โทสา ภายา โมหา โย ชมฺมํ นาติวคฺคติ
 อาปฺรติ คสฺส ยโส สุกฺกปฺกฺเขว จนฺทิมํ
 แปลว่า ผู้ใดไม่ล่วงละเมิดสุจริตรรม คือ ไม่ทำความชั่ว มีการเบียดเบียนผู้อื่น
 เป็นต้น ด้วยฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภายาคติ อสริยยศ บริวารยศ ตลอด
 ถึงความสุขทุกประการของผู้อื่น ย่อมเต็มเปี่ยมเหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น
 ดังนี้ สันกระแสความในชั้นมัคคาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวํ กิํ คํ วยปฺระการณํ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๔

คัมภีร์ขททกนิกาย พุทธอุทาน
 ว่าด้วยความคงที่ของพระอรหันต์

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมํ ภาควา สาวตฺถิํ วิหริเต ชเวตฺตเน อนาถ-
 ปิณฺฑิกสฺส อารามे ฯ เตन โข ปน สมฺเขน ภาควา สกฺกโต โหติ กรุกฺโต
 มานิตฺโต ปุชิตฺโต อปฺจิตฺโต ลากิ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนํคิลานปจฺจาเภสชฺชปริกฺขา-
 รานนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมกาพจักแสดงคัมภีร์พุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๑๔ ว่าด้วย
 พุทธอุทานที่ ๑๔ ในพระสูตรที่ ๔ แห่งมัจจกนิทวารคัมภีร์ ๒ ตามวาระพระบาลี

และอรรทกกา กับธัมมิกดาชบา เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่
ในอารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวันาราม ใกล้กรุงสาวัตถี
ราชธานี ฯ ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีมหาชนคนทั้งปวงเป็น
อันมากสักการะ เคารพ นบถ บูชา นอบน้อมอยู่พร้อมเพรียง ทรงบริบูรณ์
ด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คีลานั่งจ้อย ฯ ในฝ่ายพระภิกษุสงฆ์ก็เหมือน
กัน คือ มีมหาชนสักการะ เคารพ นบถ บูชา นอบน้อมอยู่ด้วยความ
เลื่อมใสศรัทธา บริบูรณ์ด้วยจตุบัจจัยทั้ง ๔ ประการ ฯ ส่วนพวกปริพาชกที่
เป็นเคยรกีฬ ไม่มีผู้สักการะ เคารพ นบถ บูชา นอบน้อม ไม่บริบูรณ์ด้วย
บัจจัย ๔ เหมือนกับพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธองค์เป็นประธาน ฯ ในครั้ง
นั้น พวกเคยรกีฬปริพาชก ก็เกิดริษยาต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระ
ภิกษุสงฆ์ ได้พบพระภิกษุทั้งหลายในบ้าน หรือในป่าก็ตาม ก็คำว่า ขู่เชิญ
เบียดเบียน ด้วยผรุสวาจาหยาบคายหลายประการ ฯ พระภิกษุเป็นอันมาก
จึงพร้อมกันไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบทั่ว ข้าแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า ในบัดนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีมหาชนคนทั้งปวงสักการะ
เคารพ นบถ บูชา นอบน้อมเป็นอันมาก บริบูรณ์ด้วยจตุบัจจัยทั้ง ๔ ประการ
ถึงฝ่ายพระภิกษุสงฆ์ก็เหมือนกันกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ ฝ่ายพวกเคยรกีฬ
ปริพาชกขาดผู้สักการะ เคารพ นบถ บูชา นอบน้อม ไม่พร้อมด้วย
จตุบัจจัย ๔ ประการ ฯ เวลานั้นพวกเคยรกีฬปริพาชก มีความริษยาต่อพระผู้มี
พระภาคเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ ได้เห็นพระภิกษุสงฆ์ในบ้าน และในป่า ก็คำว่า
ขู่เชิญ เบียดเบียนด้วยวาจาหยาบคายร้ายกาจ ของจงทรงทราบดังนี้เกิด พระพุทธ-
เจ้าข้า ฯ ครึ่งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบเนื้อความอันนี้ตลอดแล้ว
จึงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้น ในเวลานั้นว่า

กาเม อรรถเว สุขทุกขมฤชา เนวตฺตโต โน ปฺรโต ทฺเหก
 ผุสนฺติ ผุสฺสา อฺปฺริ ปฏิจฺจ นิรุปฺริ เกน ผุสฺสเยย ผุสฺสา.
 แปลว่า ผู้มีปัญญาได้ประสบสุข และทุกข์ ในบ้าน หรือในป่าก็ตาม ไม่ควรตั้ง
 สุขและทุกข์นั้นไว้เพราะตน หรือเพราะบุคคลอื่น ๆ ผุสฺสทั้งหลาย ย่อมถูก
 ต้องบุคคลได้ เพราะอาศัยอฺปฺริ ๑ ผุสฺสทั้งหลาย จะถูกต้องผู้ไม่มีอฺปฺริได้
 ด้วยอย่างไร ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา คือ ในอรรถกถาขกเอาคำในพระ
 บาลว่า ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีมหาชนคนทั้งปวงสักการะเป็น
 คັນั้น มาอธิบายต่อไป ๑ คือ เรื่องสักการบูชา ที่มหาชนสักการบูชา
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผลแห่งบุญสมภารพิเศษ ที่พระองค์ได้ทรง
 บำเพ็ญมาสิ้น ๔ อสงไขยกับแสนกัลป์ เครื่องสักการบูชา นั้น เจริญขึ้นเต็ม
 ที่ เหมือนกับมีความอดสาเหว่า เบื้องหน้าแต่ โอกาสของเราย่อมไม่มี ๑
 พระบารมีทั้งปวง ได้ทำให้เมฆใหญ่ กล่าวคือ สักการบูชาเกิดขึ้นแก่สมเด็จ
 พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นประหนึ่งว่าจะพร้อมกันมีจิตใจคิดว่า เราก็กให้ผล
 ได้เพียงในอรรถกถาเดียวเท่านั้น พระบารมีทั้งปวงนั้น เป็นเหมือนกับมหาเมฆ
 ที่ตั้งขึ้นในทิศทั้งปวง แล้วยังฝนทำใหญ่ให้ตกลงมา ฉะนั้น ๑ เพราะฉะนั้น
 มหาชนคนทั้งปวง มีกษัตริย์ และพราหมณ์ เป็นต้น ที่น้อมนำข้าว น้ำ ผักผ่อน
 ขวดยาน ดอกไม้ของหอม เครื่องย้อมทา เป็นต้น มาจากสถานที่ต่าง ๆ แล้วถาม
 ว่า กหิ พุทฺโธ เวลานํพระพุทฺธเจ้าประทับอยู่ที่ไหน ๑ กหิ ภควา เวลานํ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ไหน ๑ กหิ เทวเทโว เวลานํเทพเจ้าผู้ประเสริฐ
 อยู่ที่ไหน ๑ นราสโก เวลานํพระนราสกประทับอยู่ที่ไหน ๑ กหิ
 ปุริสสโห เวลานํพระสิหราชบุรุษประทับอยู่ที่ไหน กษัตริย์และพราหมณ์ เป็นต้น
 ได้ได้ถามถึงสมเด็จพระทศพล ด้วยประการดังนี้ ผู้ทบทวนทั้ง ๔ มาด้วย
 เกวียนนับจำนวนหลายร้อยเล่มนั้น เมื่อไม่ได้โอกาสจะเข้าเฝ้า ก็พากันจอด
 เกวียนไว้เต็มไปด้วยในที่ทางคาพุต คือ ตั้งร้อยเส้นก็มี เช่น อันชกวินทพราหมณ์

เป็นคณิก ทน้อมนำเครื่องสักการบูชาจะถวายสมเด็จพระศพล เป็นอุทาหรณ์ ฯ
 เรื่องแห่งอันชกวันพรหมณเป็นคณิกนั้น มีย่อในชั้นชกพระวินัย และในพระสูตร
 นั้น ๆ ฯ คำว่า สักการบูชา ที่เกิดแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กับพระ
 ภิกษุสงฆ์เหมือนกันนั้น จ้องสมกับที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไว้แก่
 พระอนุตตรเจ้าว่า คุณอนนทะ สงฆ์หรือคณะ มีประมาณเท่าใดในโลกนี้ เรา
 คิดคาดไม่ถึงเห็นสงฆ์หรือคณะหมู่ใดหมู่หนึ่ง ซึ่งจะเลิศด้วยลาภและยศ เหมือน
 กับพระภิกษุสงฆ์ ดังนี้ ฯ ลากสักการะ ที่เกิดแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 และพระภิกษุสงฆ์นั้น เป็นของหาประมาณมิได้ เหมือนกับห้วงน้ำใหญ่แห่งแม่
 น้ำใหญ่ทั้งสอง ซึ่งไม่อาจมีใครนับได้ว่า มีประมาณเท่าใด ฉะนั้น ฯ เพราะ
 ฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กับ
 เหล่าพระภิกษุสงฆ์ เป็นที่สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมของมหาชน
 ยิ่งนักหนา ดังนี้

ก็พวกเดียรถีย์ที่ขาดสักการบูชา ก็เพราะตนไม่ได้ทำบุญไว้ในปางก่อน ๑
 เพราะตนปฏิบัติไม่ดี ๑ เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกแล้ว พวกเดียรถีย์ก็เสื่อม
 รัศมีเหมือนกับหิ่งห้อยที่หมดแสง ในเวลาพระอาทิตย์ตงขึ้นมา ฉะนั้น กล่าวคือ
 เมื่อพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลกแล้ว พวกเดียรถีย์ก็สิ้นลากสักการะ เมื่อทนดูลาภ
 สักการะของพระพุทธเจ้า และพระภิกษุไม่ได้ ก็เกิดความริษยาคิดกันว่า พวก
 เราก็คำนวณภิกษุสงฆ์เหล่านี้ ด้วยวาจาหยาบคาย เพื่อให้กระจัดกระจายกันไป
 อากัณเฏ เมื่อคิดกันไว้อย่างนั้นแล้ว จึงได้คำว่า ขุเขญุ พระภิกษุทั้งหลายในที่
 นั้น ๆ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีท่านจึงกล่าวไว้ว่า ฝ่ายพวกเดียรถีย์ปริพาชก เมื่อ
 ขาดสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมด้วยปัจจัย ๔ แล้ว ก็มีความริษยา
 คอสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ เมื่อเห็นพระภิกษุทั้งหลายอยู่
 ในสถานที่ใด จะเป็นบ้านหรือป่าก็ตาม ก็ได้ว่า ขุเขญุ เบียดเบียน ด้วยวาจา
 หยาบคาย อันเป็นวาทที่ไม่ดี ดังนี้

คำว่า วาจาที่ไม่ดีนั้น ได้แก่วาจาที่ไม่ควรกล่าวในที่ประชุมของคนดี ฯ
 ได้ใจความว่า ได้แก่วาจาที่ชั่วร้าย ฯ คำว่า วาจาหยาบคายนั้น ได้แก่วาจาที่
 คัดเลียดซึ่งความรัก ฯ คำว่า คำนั้น ได้แก่คำด้วยเรื่องคำ ๑๐ ประการ มีชาติ

ตระกูล เป็นต้น ๆ คำว่า วานั้น ได้แก่ว่าให้เกิดความกลัวว่า จะปรับไหมใส่โทษ ๆ คำว่า ขุเขิญนั้น ได้แก่การกล่าวกำจัดความดี ๆ คำว่า เบียดเบียนนั้น ได้แก่ว่าไม่ให้สบายใจด้วยอาการต่าง ๆ ๆ ก็พวกเดียรถีย์นั้น จะทำให้การคำ เป็นต้น กรอบจำสมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า กับเหล่าพระภิกษุสงฆ์ผู้สมบูรณ์ด้วยพระคุณธรรม ที่น่าเลื่อมใสพร้อมทุกประการได้อย่างไร ? มีคำแก้ไขว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกแล้ว พวกเดียรถีย์ก็จัดกรรมกรรมไปด้วยความทุกข์ เพราะเสื่อมจากลาภสักการบูชา มีอุปมาเหมือนผู้ชดแผ่นดินปนผลาด และมีอุปมาเหมือนผู้ทำให้เกิดแผลในแก้วมณีที่หาแผลมิได้ กล่าวคือ พวกเดียรถีย์ไม่มองเห็นช่อง ที่จะกล่าวสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ จึงเสียมสอนนางสุนทรปริพาชกา ให้ทำอธิบายหาเรื่องแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระภิกษุทั้งหลาย แล้วจึงคำว่า ขุเขิญ ให้สมกับเจตนาร้ายของตน ๆ ก็เรื่องนางสุนทรปริพาชกานั้น จักมีแจ่มแจ้งอยู่ในสุนทรिकासุตระข้างหน้า ๆ เพราะฉะนั้น คำใดที่ควรพรรณนาในอรรถกถา จักได้พรรณนาไว้ในสุนทรिकासุตระนั้น ๆ ในอรรถกถา มีเพียงเนื้อความว่า พระภิกษุทั้งหลาย เข้าไปทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเรื่องเดียรถีย์คำว่า ขุเขิญ พระภิกษุทั้งหลายนั้น ให้ทรงทราบ ๆ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงว่า ครานั้น มีพระภิกษุเป็นอันมาก พวกเข้เข้าไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เวลานั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กับเหล่าพระภิกษุสงฆ์ มีผู้สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมเป็นอันมาก บริบูรณ์ด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ ศิลานบัจฉัย พร้อมทุกประการ ๆ ฝ่ายพวกเดียรถีย์ปริพาชก ขาดจากสักการบูชา หา บัจฉัย ๕ เป็นที่อาศัยได้ยาก พวกเดียรถีย์ปริพาชก จึงเกิดความริษยาต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ เมื่อเขาได้พบเห็นพระภิกษุทั้งหลายในที่ใด ไม่ว่าในบ้านหรือในป่า เขาก็คำว่า ขุเขิญ เบียดเบียน ด้วยวาจาหยาบคาย ร้ายกาจทั้งนั้น ดังนี้

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ก็ทรงเปล่งอุทานขึ้นนั้น ก็คือ พระองค์ทรงทราบการปฏิบัติผิดของพวกเดียรถีย์ ที่มีความริษยาได้โดยอาการทั้งปวงแล้ว พระองค์ก็ทรงเปล่งอุทาน อันแสดงอานุภาพ

แห่งความคงที่ทั้งในความคิดและความชั่วที่ผู้อื่นกระทำ

คำว่า ได้ประสบสุข ทุกข์ ในบ้านหรือในบ้านอื่น คือ ได้ประจวบกับ
สุข ทุกข์ ในที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งเป็นบ้านหรือบ้านก็ตาม ฯ คำว่า ไม่ควรตั้งสุข
และทุกข์นั้นไว้ เพราะตน หรือเพราะผู้อื่นนั้น อธิบายว่า ไม่ควรถือสุข และ
ทุกข์นั้นไว้ว่า เป็นของตน หรือของผู้อื่น ด้วยคิดว่า เราเป็นสุข หรือเราเป็น
ทุกข์ สุขเป็นของเรา ทุกข์เป็นของเรา สุขทุกข์ของเรา นั้นมีอนทำให้เกิดขึ้น
ดังนี้ ฯ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ในเบญจขันธ์ทั้ง ๕ ไม่เห็นมีสิ่งใด
ที่ควรถือว่า เป็นเรา เป็นของเรา เป็นผู้อื่น หรือเป็นของผู้อื่น มีแต่สังขาร
อย่างเดียวกันเท่านั้น เกิดขึ้นตามปัจจัย แล้วก็แตกดับไปตามขณะสมัยของเขา
เท่านั้น ฯ คำว่า สุข ทุกข์ ในพระพุทธานุภาพ เพียงแต่เป็นประธานแห่งการ
แสดงเท่านั้น แต่เมื่อว่าตามความมุ่งหมายแล้ว ก็หมายถึงโลกธรรมทั้งสี่

โดยเหตุนี้เป็นอันว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความว่างเปล่า ๔
ประการ คือ คำว่า เราย่อมไม่มีในที่ไหน ๑ ความกังวลของใคร ๆ ย่อมไม่
มีในที่ไหน ๑ ความกังวลของเราที่ย่อมไม่มีในที่ไหน ๑ ความกังวลจะมีอยู่ใน
ที่ไหน ๆ ๑ ดังนี้ บัดนี้พระองค์จึงทรงแสดงเหตุแห่งการตั้งสุขทุกข์นั้นไว้เพราะ
คนและคนอื่น

คำว่า ผัสสะทั้งหลายย่อมถูกต้อง เพราะอาศัยอุปธิ ดังนี้ กล่าวคือ
ผัสสะ อันเป็นเหตุให้เกิดสุข และทุกข์เหล่านั้น อาศัยอุปธิ คือ ขันธ์ ๕ เมื่อ
ขันธ์ ๕ มีอยู่ ก็ถูกต้องตามวิสัยของตน คือ เป็นไปในขันธ์ ๕ นั้น ฯ ก็
เวทนาที่ไม่เป็นทุกข์ เป็นสุขรวมเข้าในสุข เพราะเป็นของสงขระจับ ฯ อรรถ-
วรรณนาที่กล่าวมาแล้วนี้ ได้ว่าไว้ถึงผัสสะ ๒ อย่างเท่านั้น ฯ ก็ผัสสะเหล่านั้น
ถูกต้องด้วยประการใด เพื่อจะแสดงประการนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึง
บรรหารว่า ผัสสะทั้งหลาย จะถูกต้องผู้ไม่มีอุปธิ คือ ผู้ไม่มีขันธ์ ๕ ได้อย่าง
ไร ดังนี้ อธิบายว่า เมื่ออุปธิคือขันธ์ทั้งปวง ไม่มีอยู่แล้ว ผัสสะเหล่านั้น จะ
ถูกต้องบุคคลได้อย่างไร ฯ เหตุที่ผัสสะจะถูกต้องนั้น ย่อมไม่มี ฯ ถ้าท่าน
ทั้งหลายไม่ประสงค์ทุกข์สุขด้วยเหตุทั้งหลาย มีการดำเป็นต้น ท่านทั้งหลายควร
กระทำความเพียร อย่าให้มีอุปธิ คือ ขันธ์ ๕ คือไป อันนี้เป็นพระพุทธานุภาพ

ในพระพุทธรูปท่านนี้ ๑ เป็นอันว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้พระพุทธรูปท่านนี้ จบลงด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ๑ สมเด็จพระโลกนาถเจ้า ทรงแสดงวิภูฏปฏิบัติ สำหรับผู้อยู่ในโลก และวิวิภูฏปฏิบัติ สำหรับผู้ออกจากโลกด้วยพระพุทธรูปท่านนี้ ด้วยประการอย่างนี้ ๑ สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อนไป เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ ในพระพุทธรูปท่านนี้ ควรจะยกเนื้อความในพระพุทธรูปท่านนี้ ขึ้นบรรณาการเทศนาอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้ผู้สดับทั้งหลายจดจำไว้ แล้วจึงอธิบายขยายความต่อไป ให้เป็นข้อปฏิบัติของพุทธศาสนิกบริษัททั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงได้ยกเนื้อความในพระพุทธรูปท่านนี้ ขึ้นแสดงไว้ดีกว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เปล่งพระวาจาไว้ว่า ผู้ที่มีปัญญาได้ประสบสุขทุกข์ ในบ้านในป่าแล้ว ไม่ควรตั้งไว้เพราะตน และผู้อื่น ผัสสะทั้งหลายย่อมถูกต้อง เพราะอาศัยอุปธิ ผัสสะทั้งหลาย จะถูกต้องผู้ไม่มีอุปธิได้อย่างไร ดังนี้ ๑ ในพระพุทธรูปท่านนี้ยกขึ้นแสดงไว้แล้วนี้ มีข้อควรยกขึ้นอธิบายอยู่ ๔ ข้อ คือ สุขทุกข์ข้อ ๑ ตั้งสุขทุกข์ไว้ข้อ ๑ อุปธิข้อ ๑ ผัสสะข้อ ๑ ๑ คำว่า สุขทุกข์นั้น หมายถึงโลกธรรมที่ชอบใจ และไม่ชอบใจทั้งสี่ ฝ่ายชอบใจ คือ ลาภ บศ สรรเสริญ เมื่อบุคคลได้ลาภ บศ สรรเสริญ ก็เป็นสุข ๑ ความไม่ได้ลาภ ไม่ได้บศ ไม่ได้สรรเสริญ เป็นฝ่ายที่ไม่ชอบใจ เมื่อบุคคลไม่ได้ลาภ บศ สรรเสริญ ก็เป็นทุกข์ ๑ สุขทุกข์ที่เกิดจากอารมณ์ที่ชอบ และไม่ชอบทั้ง ๒ นี้ ย่อมมีแก่บุคคลไม่เลือกที่ ไม่ว่าในบ้าน หรือในป่า

คำว่า การตั้งสุขทุกข์ไว้ นั้น ได้แก่การเก็บสุขทุกข์ไว้ในใจ คือ เก็บสุขทุกข์ไว้เป็นอารมณ์ นึกถึงสุขทุกข์นั้นเสมอ ๑ การนึกถึงสุขทุกข์นั้นไว้เสมอ ย่อมเป็นเพราะเห็นแก่ตนบ้าง เพราะเห็นแก่ผู้อื่นบ้าง ๑ การเห็นแก่ตนนั้น ได้แก่เห็นว่าสุขทุกข์นั้นเป็นของเรา คือ เห็นว่าสุขอันเกิดจากความมีลาภ มีบศ มีสรรเสริญเป็นของเรา ถือว่าเราได้ลาภ ได้บศ ได้สรรเสริญ ๑ เห็นว่า ทุกข์ อันเกิดจากความไม่ได้ลาภ ไม่ได้บศ ไม่ได้สรรเสริญเป็นของเรา

ถือว่าเราไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ถือว่าลาภ ยศ สรรเสริญของเรา
เสื่อมไป ฯ การเห็นแก่ผู้อื่นนั้น คือ เห็นว่าสุขทุกข์เป็นของผู้อื่น อันได้
แก่เห็นว่า สุขทุกข์ ซึ่งเกิดจากการมีลาภ มียศ มีสรรเสริญ และเกิดจากการ
ไม่มีลาภ ไม่มียศ ไม่มีสรรเสริญเป็นของผู้อื่น การได้ลาภ ได้ยศ ได้สรรเสริญ
และการไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ เป็นของผู้อื่น

คำว่า ผัสสะนั้น แปลว่า เครื่องถูกต้อง ได้แก่ความประจวบแห่งปัจจัย
ทั้ง ๓ คือ อารมณ์ภายใน อันได้แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๑ อารมณ์
ภายนอก อันได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ธรรมารมณ์ ๑ คือ อารมณ์ภายใน
ในภายนอกกับวิญญาณ ประจวบพร้อมกันเข้า เรียกว่าเป็นผัสสะ เมื่อเป็นผัสสะแล้ว
ก็เป็นเหตุให้เกิดเวทนา คือ ความรู้สึกว่าเป็นสุข ทุกข์ อุเบกขา หรือรู้สึกว่าเป็น
โสมนัส โทมนัส หรือเฉย ๆ อันได้ความว่า สุข ทุกข์ อุเบกขาจะเกิด
ขึ้นมาได้ ก็อาศัยผัสสะ คือ ความประจวบแห่งสิ่งทั้ง ๓ อันได้แก่อารมณ์
ภายใน และภายนอก กับวิญญาณประสมกันเข้า ดังที่แสดงมาแล้วนั้น

คำว่า อุปัทธินั้น แปลว่า สิ่งที่เขาไปทรงไว้ คือ สิ่งที่มีประจำอยู่ อธิบาย
ว่า ได้แก่ขันธ ๕ ฯ ขันธ ๕ ซึ่งขบถเป็นร่างกายของสัตว์โลกทั้งหลาย
ขบถเป็นของมีประจำอยู่ในโลก ต่อเมื่อใดได้สำเร็จอนุปาทิเสสนิพพานแล้ว
เมื่อนั้นแหละจึงจะหมดขันธ ๕ เมื่อไม่มีขันธ ๕ แล้ว ผัสสะก็ไม่มี ฯ เมื่อ
ผัสสะไม่มี สุขทุกข์ก็ไม่มี

เมื่อได้อธิบายคำทั้ง ๕ คือ คำว่า สุขทุกข์ ๑ การตั้งสุขทุกข์ ๑ ผัสสะ ๑
อุปธิ ๑ พอเป็นที่เข้าใจของผู้ฟังทั้งหลายได้แล้ว จึงจะรวมข้อความทั้ง ๕
มาอธิบายให้ได้ความติดต่อกัน ตามพระพุทธชอทานที่แสดงมาแล้วนั้นว่า ผู้มี
ปัญญาเวลาได้รับสุขทุกข์ ไม่ว่าในบ้านหรือในที่อื่น ไม่ควรเก็บสุขทุกข์นั้นไว้
เพราะเห็นแก่ตนหรือผู้อื่น ฯ ผัสสะ คือ ความประจวบสิ่งทั้ง ๓ ขบถมีขึ้นได้
เพราะอาศัยอุปธิคือขันธ ๕ ฯ ผู้ที่ไม่มีอุปธิคือขันธ ๕ ขบถไม่มีผู้ถูกต้องได้ ดังนี้

ก็การที่จะไม่ให้สุขทุกข์ติดอยู่ในใจได้นั้น จะทำเป็นประการใด คือ
จะทำอย่างไร จึงจักไม่ให้สุขทุกข์ครอบงำหัวใจเราได้ จึงจะไม่ให้เรานึกถึงสุข

ทุกขว่า เป็นของเรา ของเขา ต้องทำอย่างนี้ คือ ต้องนึกให้ละเอียดลงไปว่า
 ขันธ ๕ อันได้แก่รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ซึ่ง
 รวมกันเป็นรูปธรรม นามธรรม คือร่างกายจิตใจของสัตว์โลกทั้งหลาย ย่อมไม่มีสิ่ง
 ใดที่จักเป็นเราหรือเป็นของเรา เป็นเขาหรือเป็นของเขา คือ จะถือว่ารูปกายเป็น
 เราเป็นของเราก็ไม่ถูก เพราะว่า รูปกายย่อมไม่อยู่ในอำนาจของเรา คือ เรา
 ไม่อยากให้เจ็บไข้ ร่างกายก็เจ็บไข้ เราไม่อยากให้ร่างกายแตกสลายไป ร่างกาย
 ก็ฉิบสลายไป เราไม่อยากให้ร่างกายวิปริตแปรผัน อยากให้คงเป็นหนุ่มสาว
 สวยงามอยู่เสมอ ร่างกายก็ไม่เชื่อฟังเรา ได้ขืนแปรเป็นแก่ชราไป ลงท้ายก็แตก
 สลายไป ฯ ส่วนเวทนา คือความรู้สึกว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ก็ไม่ใช่เรา ไม่ใช่
 ของเรา เพราะเหตุว่า เราอยากให้เป็นสุขอยู่เสมอก็ไม่ได้ ไม่อยากให้ทุกข์มีมา
 ก็ไม่สมประสงค์ ฯ สัญญา คือ ความจำที่ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ของเรา เพราะ
 เราบังคับให้คงที่อยู่ไม่ได้ คือ ให้ประจำอยู่เป็นนิจก็ไม่ได้ เช่น เมื่อเราเห็นคนแก่
 เราก็นึกเกลียด เมื่อเราเห็นคนเจ็บคนตาย เราก็งงเกลียดทั้งกลัว ในเวลานั้น
 เป็นประหนึ่งว่า จะไม่รู้จักใครอีก แต่เมื่อเราเห็นคนหนุ่มคนสาวเข้า ความจำ
 คนแก่ คนเจ็บ คนตาย ก็หายไปสิ้น ลืมคนแก่ คนเจ็บ คนตายนั้นเสีย เช่น
 นเป็นต้น ฯ สังขาร คือ ความนึกความคิดสังขัตและชั่ว ก็ไม่ใช่เรา ไม่ใช่
 ของเรา เพราะเราบังคับให้นึกอยู่แต่ในอารมณ์อย่างเดียวไม่ได้ หรือเราจะ
 ไม่ให้นึก ไม่ให้คิดสิ่งใดก็ไม่ได้ ฯ วิญญาณ คือ ความรู้สึกทางสี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์นั้นก็ไม่ใช่เรา ไม่ใช่
 ของเรา เพราะไม่ได้อยู่ในอำนาจของเรา เราบังคับไม่ให้รู้สึก ย่อมไม่ได้ ฯ
 เมื่อนึกอย่างนี้แล้ว ก็จะเห็นได้ว่า สำหรับผู้อื่นก็เหมือนกัน ฯ เมื่อผู้ใดหัด
 พิจารณาจนเห็นว่าขันธ ๕ คือ กาย ใจ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ผู้อื่น
 ไม่ใช่ของผู้อื่นแล้ว ผู้นั้นย่อมไม่ถือว่า สุขทุกข์อันใดเป็นของเรา หรือเป็นของ
 เขา แต่การที่จะนึกอย่างนี้ได้ ไม่ใช่เป็นของที่ทำได้ง่าย ต้องมันอยู่ในอุบายอัน
 ชอบ คือ ประกอบอยู่ในสมถวิปัสสนา เมื่อพรากรความถือว่าขันธ ๕ เป็น
 ของเรา ของเขาได้แล้ว ผัสสะ อันเป็นเหตุให้เกิดสุขทุกข์ก็ย่อมไม่มี สมเด็จพระ

พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้ว่า นิรุပ္พิ เกณ มุเสยฺยํ ผลสา ผัสสะทัง-
 ฆาจะกุกคังผู้ไม่มีอุปธิ คือ ผู้ไม่มีถีนชันธ์ ๕ ได้ด้วยอาการอย่างไร ดังนี้
 โดยเหตุนี้ ขอพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ผู้ไม่ยากให้ทุกข์ครอบงำจิตใจของตน
 จงนึกไว้เสมอว่า ชนันธ์ ๕ หรือสิ่งอะไรทั้งสิ้นไม่ใช่ของเรา ดังนี้ ของดุษิมมัตตา-
 ธิภาวโวโดยสังขัตตนิยเพียงเท่านั้น.

เฮว่ กั๋ม ค้วยประการฉะนี้ ฯ

กัญญา ๑๕

คัมภีร์ขททกนิกาย พทธอทาน

ว่าด้วยความไม่มั่นคงเป็นเหตุให้เกิดสุขอันแท้จริง

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวคฺคิยํ วิหริติ เชตวนเณ อนาถ-
 บัณฺฑิกสุส อารามे ฯ เตन โข ปน สมเขน อฉฺฉตโร อิจฺฉานงฺคโลกโก อุปาสโก
 สาวคฺคิ อนุปฺปตฺโต โหติ เกณจิเทว กรณเณน ฯ อถ โข โส อุปาสโก
 สาวคฺคิยํ คํ กรณยํ ตีเรตฺวา เขน ภควา เตนุปสงฺกมิ อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ
 อภิวาเทตฺวา เอกมนตํ นิสิตฺติ.

ณ บัดนี้ จักได้แสดงคัมภีร์พุทธอุทยาน กัณฑ์ที่ ๑๕ ว่าด้วยพุทธอุทยานที่ ๑๕
ในพระสูตรที่ ๕ แห่งมัจฉนันทวรรคที่ ๒ ตามวาระพระบาลีและอรรถกถา กับ
อรรถกถาอธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ความรู้ความเข้าใจในพระพุท-
อุทยาน โดยสมควรแก่เวลาพึงพระธรรมเทศนา

บาส

ดำเนินความตามวาระพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ข้าพเจ้าขอว่าอนันต์
ได้สลับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์เจ้าประทีปอยู่ที่
อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวนาราม ใกล้กรุงสรวดี ฯ ใน

ครั้งนั้น มีอุบาสกคนหนึ่งซึ่งอยู่ที่อจินังคคาม ได้ไปถึงที่กรุงสาวัตถีโดย
กิจธุระของตน ฯ ในครั้งนั้นอุบาสกคนนั้นจัดแจงกิจธุระของตนเสร็จแล้ว จึงเข้า
ไปเฝ้าสมเด็จพระประทีปแก้วบรมศาสดา ถวายอภิวัทนาทานแล้ว ก็นั่งลง
ในสถานที่สมควรแก่คนส่วนข้างหนึ่ง ฯ สมเด็จพระทศพลจึงตรัสต่ออุบาสก
คนนั้นว่า ดูก่อนอุบาสก นานมาแล้วเธอเพิ่งได้มาในที่นี้ อุบาสกนั้นจึงกราบทูล
ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์มีความประสงค์เพื่อจะมาเฝ้าสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้านานมาแล้ว แต่ว่าข้าพระองค์ยังกังวลอยู่ด้วยกิจธุระต่าง ๆ
จนไม่สามารถจะมาเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ฯ ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความอันนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

สุขํ วต ตสฺส น โหติ กิญจิ สงฺขาตธมฺมสฺส พหุสฺสุตสฺส
สกลฺยจํ ปสฺส วิหณฺณมานํ ขโน ชนมฺหิ ปฏิพทฺชฺชโป ฯ

แปลว่า ความกังวลอันใดอันหนึ่งย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความสุขอันแท้จริงย่อมมีแก่ผู้
นั้น ซึ่งเป็นผู้ธรรมอันนั้นแล้ว เป็นผู้ได้สัจธรรมมาก ฯ จึงผู้ที่มีความกังวล
ซึ่งเดือดร้อนอยู่เกิด ผู้ที่ผูกพันอยู่ในคนอันย่อมเดือดร้อน ดังนี้ สอนเนื้อความใน
พระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้เนื้อความในอรรถกถาว่า มีบ้านพราหมณ์ตำบลหนึ่ง ซึ่งอยู่ใน
โกศลประเทศ มีนามว่าอจินังคคาม อุบาสกที่ไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ชื่อว่าอจินังคละ เพราะเกิดหรือเพราะอยู่ในอจินังคคามนั้น ฯ ผู้นั้นอยู่
ในสิกขาบท ๕ ประการ ผู้นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ชื่อว่าอุบาสก
เพราะประกาศความเป็นอุบาสก ในสำนักของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วย
พระไตรสรณคมน์ทั้ง ๓ ประการ ฯ อุบาสกคนนั้นได้ไปที่กรุงสาวัตถีด้วยกิจธุระ
ของตน เวลาเสร็จกิจธุระแล้วจึงไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ เมื่อก่อน
อุบาสกคนนั้นได้ไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่เนือง ๆ แต่เขาไม่ได้ไป
เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ ๒-๓ เวลา เพราะมีกิจธุระมาก ฯ เพราะ
ฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนอุบาสก นานมาแล้วเธอเพิ่ง

ได้มาในทันที ๑ อุปาสกนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์มีความประสงค์จะมาเฝ้านาน
แล้ว แต่ไม่สามารถจะมาเฝ้าได้ เพราะมีกิจธุระมาก ไม่ใช่เพราะความไม่เคารพนับ
ถือสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ายंत्रา
แห่งกุศลย่อมมีแก่บุคคลทั้งหลาย ในเวลาเมื่อพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น และในเวลา
คนได้โอกาสเป็นมนุษย์ ๑ โดยมีความกังวลอยู่ในกิจธุระ หาได้มีแก่บุคคลผู้
ไม่มีความกังวลไม่ดังนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันแสดงเนื้อความนั้นในเวลาอัน

คำในพระพุทธชุตานว่า ความกังวลอันใดอันหนึ่งย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความ
สุขอันแท้จริงย่อมมีแก่ผู้นั้น ดังนี้ คำนี้หมยความว่าความกังวลในอารมณ์ทั้งหลาย
มีรูปเป็นต้นไมื่อย่อมไม่มีแก่บุคคลใด โดยความหวังเหินด้วยคิดว่า สิ่งนั้นเป็นของ
เรา ความสุขอันแท้จริงย่อมมีแก่บุคคลผู้นั้น ๑ เกจิอาจารย์กล่าวว่า ความกังวล
ด้วยกิเลสมีรากเป็นต้นไมื่อย่อมไม่มีแก่บุคคลใด ความสุขอันแท้จริงย่อมมีแก่บุคคล
นั้น แต่คำนี้เป็นคำที่ไม่ถูกต้องดี เพราะมาในเทศนาด้วยสามารถแห่งธรรม
คือความหวังเหิน ๑ คำว่า ความกังวลด้วยกิเลสมีรากเป็นต้นนี้ เมื่อ
สงเคราะห์สิ่งที่ควรหวังเหินเขาดวยกันเป็นอันว่า เป็นคำที่ถูกต้องดี ๑ อีกประการ
หนึ่ง ความกังวลนั้นอันเล็กน้อยไม่มีแก่บุคคลใด เพราะความไม่มีแห่งความกังวล
ด้วยกิเลสมีรากเป็นต้น ความสุขอันแท้จริงย่อมมีแก่บุคคลนั้น เพราะการไม่มี
ความกังวลนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดความสุข ๑ ถ้าถามคำสอดถามเข้ามาว่า ความกังวล
ไม่มีแก่ใคร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า ความกังวลย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้
มีธรรมอันนับแล้ว ผู้ได้สัจธรรมมากแล้ว ๑ คำว่า ผู้มีธรรมอันนับแล้วนั้นได้
แก่ผู้สำเร็จโศฬสกิจด้วยมรรค ๔ ๑ ผู้ว่าผู้ที่มีธรรมอันได้สัจธรรมมากแล้วนั้น ได้
แก่ผู้หมดตลอดโศฬสกิจด้วยมรรคทั้ง ๔ นั้น

อติ ภควา อภิณจนภาเว อานิสฺส หสฺเสตฺวา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงอานิสฺสในความไม่กังวลอย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า จงดูผู้มีความกังวล ดังนี้
เมื่อจะทรงแสดงโทษอันมีในความกังวล

มีอธิบายว่า สมเด็จพระบรมศาสดาทรงเกิดธรรมสังเวช จึงตรัสต่อพระ
หฤทัยของพระองค์ว่า จงดูผู้มีความกังวลด้วยกิเลสมีรากเป็นต้น และผู้กังวลด้วย
อามิส ๑ หมดเนื้อความเดือดร้อนโดยอำนาจการเบียดเบียนในการแสวงหาความารมณ์

ที่ตนยังไม่ได้ และการรักษากามารมณ์ตนได้แล้วด้วย มีความเดือดร้อนอยู่ด้วย การถือว่าเราว่าของเราด้วย ๆ คำว่า คนผู้มีใจเกี่ยวข้องกับคนอื่นยอมเดือดร้อน นั่น คือคนอื่นเกี่ยวข้องกับคนอื่นด้วยสามารถแห่งตนหาว่าเราเป็นของผมนั้น ว่าผมนั้นเป็นของเรา ดังนั้น ย่อมมีความเดือดร้อน คือมีความลำบาก ๆ เมื่อความอันควรแสดง ด้วยบทพระสูตรทั้งหลายเป็นต้นว่า บทพระสูตรที่มาในคถาธรรมบทว่า

ปุตตามคฺติ ชนมคฺติ อติ พาโล วิหณฺณติ

อตุตา หิ อตุตฺตโน นคฺติ กุโต ปุตฺตา กุโต ชนํ ฯ

แปลว่า คนพาลยอมเดือดร้อนอยู่ด้วยถือว่าบุตรของเรามีอยู่ ทรัพย์ของเรามีอยู่ ตนก็ยอมไม่มีแก่ตนเอง บุตรก็มีมาแต่ไหน ทรัพย์ก็มีมาแต่ไหน ดังนั้น สันนิษฐานในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ ในพระพุทธานุททกขินแปล และอธิบายตามอรรถกถาแล้วนั้น ยังไม่มีเนื้อความแจ่มแจ้งพิสดารเพียงพอ จึงได้ยกขึ้นอธิบายไว้อีก กล่าวคือ คำว่า ความกังวลในพระพุทธานุททกขิน พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ว่ามีอยู่ ๒ ประการ คือ ความกังวลด้วยกิเลสมีรากเป็นต้น ๑ ความกังวลด้วยอามิส ๑ ดังนั้น ความกังวลทั้ง ๒ ประการนี้ ยังควรอธิบายให้พิสดารอีกต่อไป เพื่อให้ผู้สดับจับใจความได้ว่า ความกังวลด้วยกิเลสมีรากเป็นต้นนั้นได้แก่สิ่งใด ความกังวลด้วยอามิสนั้นได้แก่สิ่งใด ๆ ความกังวลด้วยกิเลสมีรากเป็นต้นนั้น ได้แก่ความขุ่นขากด้วยกิเลส คือราคะ โทสะ โมหะ ๆ ความขุ่นด้วยราคะนั้น คือขุ่นด้วยความรัก รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ กล่าวคือ เมื่อปุถุชนรักสิ่งใดก็ขุ่นด้วยสิ่งนั้น เป็นห่วงด้วยสิ่งนั้น คือเมื่อยังไม่ได้สิ่งนั้นมาเป็นของตัว ก็ขุ่นในการพยายามแสวงหาสิ่งนั้น เมื่อได้สิ่งนั้นมาเป็นของตัวแล้ว ก็ขุ่นในการรักษาห่วงแหน ๆ เมื่อปุถุชนกำลังพยายามแสวงหาสิ่งที่ตนรักใคร่พอใจนั้น ใจก็ร้อนอยู่เสมอ คือร้อนอยู่ด้วยความอยากได้ เมื่อยังไม่ได้ทราบใด ใจก็ร้อนว่าน่าจะอยู่ทราบนั้น เมื่อเห็นว่าจะไม่ได้ ใจก็โศกเศร้าตรมเกรียม เมื่อความอยากได้นั้นแก่กล้ามากขึ้น ก็เป็นเหตุไม่ให้อยาก

ขำขันโกชนาหาร ทำให้ถึงแก่ความตายก็มี เช่นอย่างกุมารคนหนึ่งรักพระ
 ภิกษุรูปหนึ่งจนถึงแก่ความตาย มีใจความในเรื่องนี้ว่า มีกุมารคนหนึ่งอยู่ที่กรุง
 ศาวัตถี ได้เห็นพระภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปบิณฑบาตผ่านหน้าบ้านของตนไป ก็เกิด
 ความสเนหารักใคร่จับอกจับใจ ประหนึ่งว่า ความรักนั้นเข้าไปจับอยู่ในสมอง
 กระตุก ได้แจ้งให้มารดาทราบในทันที มารดาได้ใช้ให้คนติดตามไปแจ้งแก่
 พระภิกษุรูปนั้น ขอให้พระภิกษุรูปนั้นลาสิกขาบทยออกมาเป็นฆราวาส แต่พระ
 ภิกษุรูปนั้นกำลังมีจิตประสาธเลื่อมใสอยู่ในสมณธรรม จึงไม่ลาสิกขาบทยตาม
 คำอ่อนวอนของตระกูลนั้น ฝ่ายนางกุมารนั้นก็ตรอมใจลง ๆ จนถึงแก่ความตาย
 ภายใน ๗ วันนั้น ด้วยอำนาจความรักเผ่าหัวใจให้แห้งผากไม่ยอมกินข้าวโกชนา
 หาร แม้แต่ลำคอก็ก็นม่นาตายหล่อเลียง นาล้างดวงหฤทัยก็แห้งไปสิ้น ฝ่ายพระ
 ภิกษุรูปนั้นเมื่อทราบว่า นางกุมารนั้นถึงแก่ความตายด้วยรักตน ก็เกิดความเสีย
 ใจจนทละน้อย ๆ จนถึงแก่มรณภาพภายใน ๗ วันนั้นเหมือนกัน เป็นอันว่า
 คนทั้งสองนั้นมฤตภิเสก คือราคะแผดเผาให้ถึงแก่ความตาย ขาดจากประโยชน์
 ที่จะคงได้ไปบังอุบนิชาตินั้นเป็นอนเนกปริยาย เรื่องนี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า
 ความกังวลขมขื่นด้วยราคะ ในการที่อยากได้ สิ่งที่ดีตนรักใคร่ ให้โทษถึงอย่างนี้
 เพราะฉะนั้น จึงไม่สมควรที่ใคร ๆ จะให้ความกังวลขมขื่นด้วยราคะ แม้กล่าวใน
 จิตใจของตนได้ ๆ ส่วนความกังวลขมขื่นด้วยราคะในสิ่งที่ตนได้แล้ว คือเมื่อ
 รักใคร่พอใจสิ่งใด เวลาได้สิ่งนั้นมาแล้วก็กังวลขมขื่นด้วยการปกปักรักษา
 โดยปรารถนาจะไม่ให้วิบัติไปจากตน กล่าวคือ ถ้าเป็นคนรักใคร่ ก็อยากให้อยู่
 กับตนเป็นนิจไป ไม่อยากให้มีผู้ใดมาเกาะเกี่ยว ถึงแม้ว่าตนจะตายไปก็ไม่อยาก
 จะพลัดพรากจากผู้นั้น เมื่อผู้นั้นพลัดพรากไปจากตนโดยเหตุใดเหตุหนึ่งก็ตาม
 ตนก็มีความทุกข์โศก เว้นแต่ผู้มีสติปัญญาเท่านั้น กล่าวคือ ผู้มีสติปัญญานั้น
 ย่อมรู้เท่าทันธรรมดา ว่าธรรมดาสัตว์และสังขาร ย่อมมีความพลัดพรากกันเท่านั้น
 ควรที่ทุกคนจะนึกถึงธรรมดาข้อนี้ให้มาก ความทุกข์จึงจักไม่เกิดแก่ตนในเมื่อ
 พลัดพรากจากบุคคลอื่นเป็นธรรมดา

ส่วนความกังวลด้วยกิเลส คือโทสะนั้น อธิบายว่า เมื่อปลุกชนนิกเกลียด
 นิกโกรธสิ่งใด ใจก็คิดพินอยกับสิ่งนั้น คือนึกอยากคำว่า สาปแช่งสิ่งนั้น อยาก

ทำร้ายสิ่งนั้น ถ้าแก่เกลียดคนใด นึกโกรธคนใด ก็อยากด่าว่าสาปแช่งคนนั้น
อยากทำร้ายคนนั้น อยากให้คนนั้นพินาศสูญหายไป เมื่อได้ด่าสาปแช่งคนนั้น
สมประสงค์แล้ว หรือได้ทำร้ายคนนั้นสมประสงค์แล้ว ได้ทำให้คนนั้นพินาศ
สูญหายไปสมประสงค์แล้วเมื่อใด จึงจักหมดกังวลกับผู้นั้น ความกังวลด้วยกิเลส
คือโทสะที่ต่อเนื่องกับผู้นั้นจึงจักหมดไป

ความกังวลด้วยกิเลส คือโมหะนั้น คือ ความยุ่งด้วยความโง่เขลาของ
ของตน ยุ่งอยู่ว่าบุตรของเรามืออยู่ ทรัพย์สมบัติของเรามืออยู่ จะไปทางไหนก็เป็น
ห่วงบุตรภรรยาทรัพย์สมบัติ จะทำสิ่งใดที่จักให้ความสุขแก่ตนและคนอื่น เช่น
จะไปให้ทานและรักษาศีลฟังพระธรรมเทศนา ก็เป็นห่วงอยู่กับบุตรภรรยา
สมบัติ จะบริจาคทาน ก็กลัวว่าจะเปลืองทรัพย์อันจักเป็นเครื่องจับจ่ายสำหรับ
ฝ่ายบุตรภรรยา แม้แต่จะบริโภคด้วยอาตมาเองก็เกรงว่าจะเปลืองทรัพย์เหมือน
กัน สู้อดกลั้นเสียไม่บริโภค เหมือนอย่างเศรษฐีที่กรุงสาวัตถีเป็นตัวอย่างฉะนั้น
กล่าวคือ เศรษฐีคนหนึ่งที่กรุงสาวัตถี เป็นผู้มีทรัพย์สมบัติมากถึง ๘๐ โกฏิ แต่ไม่
ทำให้เป็นประโยชน์อันใดแก่ตนด้วยกลัวจะยากจนเจ็บใจ เขาไม่เคยได้ให้ทาน
แม้แต่ใส่บาตรเพียงครั้งเดียว เพราะใจเกาะเกี่ยวอยู่กับทรัพย์สมบัติบุตรภรรยา
ด้วยความโง่เขลาของเขา เวลาเขาทำศาลาภิราดาบายแล้ว ก็ไปเกิดเป็นลูกคน
จันทาลอยู่ที่บ้านริมประตูกรุงสาวัตถี นับแต่เข้าสู่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา มา คน
ในหมู่บ้านนั้นก็พากันผัดเคืองลงทุกที เมื่อก่อนเคยขอทานเลี้ยงชีพได้โดยสะดวก
ก็ไม่หาได้สะดวกเหมือนเมื่อก่อน คนในหมู่บ้านนั้นจึงได้แจกฉลากกาลกัณณ์เพื่อ
ให้รู้ว่าใครเป็นคนกาลกัณณ์อยู่ในหมู่บ้านนั้น ฉลากกาลกัณณ์นั้นได้ถูกมารดาของ
เศรษฐีนั้นถึง ๘ ครั้ง คนในหมู่บ้านนั้นจึงได้ขับไล่มารดาของเศรษฐีนั้นให้ไปอยู่
เสียดอน เมื่อคลอดบุตรออกมาแล้ว มารดาก็อดสาเหวขอทานเขมาเลี้ยงชีพได้โดย
ผัดเคือง บางวันก็ขอทานได้ บางวันก็ขอทานไม่ได้ เพราะบาปอกศลที่เศรษฐีเป็น
คนตระหนี่เหนียวแน่นในชาติปางก่อนนั้นตามมา เมื่อเศรษฐีเจ็บโรคพ้อหาขอทาน
เลี้ยงชีพได้ด้วยตนเองแล้ว มารดาจึงเอากระบือขอทานใส่มือให้ พร้อมกับบอก
ว่า ลูกเอ๋ย คอแค้นเจ้าจงหาขอทานเลี้ยงชีพด้วยตนเองเถิด เพราะนับแต่มารดาได้ส
ทนความลำบากเพราะเจ้ามานานแล้ว ว่าดังนี้แล้วก็ส่งทารกนั้นไปให้เทวขอ

ทานตามประสา ทารกนั้นได้ไปเที่ยวขอทานไปตามตรอกเล็กตรอกน้อยในกรุง
สาวัตถี วันใดขอทานเขาไม่ได้ ก็ได้เที่ยวหาเก็บเศษอาหารตามร้านตลาดและกอง
ขยะหากเขี่ยกินพอประทังชีพไปวันหนึ่ง ๆ ส่วนเสื้อผ้าสำหรับนั่งห่มนั้นเป็นอันไม่มี
น้ำก็ไม่เคยได้อาบ มีร่างกายขมุกขมอมเหมือนกับปลาสงเล้นฝนฉะนั้น ทารกนั้น
ได้เที่ยวขอทานไปจนกระทั่งประตูบ้านเก่าของตน จึงนึกชาติขึ้นมาได้ว่า นี่เป็น
บ้านของตน เมื่อชาติเราเป็นมหาเศรษฐี พอนึกขึ้นมาได้อย่างนั้นก็เข้าไปในภายในบ้าน
เมื่อลูกเศรษฐีผู้เป็นหลานของตนได้เห็นเข้า ก็พากันร้องไห้วิ่งหนีไปด้วย
ความกลัว นายประจักษ์ไล่หัวออกไปให้พ้นบ้าน

คัมภีร์ ในวันนั้น พระพุทธองค์พร้อมกับพระอานนทเถระเจ้าได้เสด็จเข้าไป
บิณฑบาตผ่านหน้าบ้านเศรษฐีนั้นไป ก็พอดีได้ทอดพระเนตรเห็นทารกนั้น ก็ทรง
ขมำให้ปรากฏ พระอานนทเถระเจ้าจึงทูลถามถึงเหตุที่ทำให้สมเด็จพระโลกเชษฐเจ้า
ทรงขมำเป็นด้วยเหตุไร พระพุทธองค์จึงทรงแถมพระโอษฐ์โปรดประกาศบพพ-
กรรมของมหาเศรษฐีนั้นโดยพิสดารดังที่แสดงมา ครั้นแล้ว พระพุทธองค์จึง
โปรดให้มหาเศรษฐีผู้เป็นบุตร ออกมาซักถามว่า เธอรู้จักทารกนั้นหรือไม่ เศรษฐี
กราบทูลว่าไม่รู้จัก จึงตรัสว่า ทารกคนนั้นแหละเป็นบิดาของเธอ ถ้าเธอไม่เชื่อก็จง
ถามดู ว่าทรัพย์อีก ๔๐ โกฏิเขาฝังไว้ที่ไหน เศรษฐีจึงถามทารกนั้นตามพระพุท-
ธิกา ทารกนั้นก็เล่าเรื่องของตนตามที่เป็นมาให้ทราบตลอดเวลา จึงไปชี้ที่ฝัง
ทรัพย์ ๔๐ โกฏิให้เศรษฐีผู้เป็นบุตรทราบ แล้วให้บุตรทรัพย์นั้นขึ้นมาเห็นปรากฏ
แก่มหาชนทั้งปวง นับแต่วันนั้นไปเศรษฐีผู้เป็นบุตรนั้น ก็มีความเลื่อมใสในพระ
พุทธศาสนา และรับเลี้ยงทารกผู้เป็นบิดานั้น ให้มีความสุขจนตลอดชีวิตของตน
สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ปุตุตา มคฺคิ ธนมคฺคิ อิติ พาโล วิหณฺณติ คนโง่
เขลาข้อมเคื้อคร่อนอยู่ด้วยความกังวล ในบุตรภรรยาทรัพย์สมบัติของตน ว่าบุตร
ภรรยาของเรามีอยู่ ทรัพย์สมบัติของเรามีอยู่ ๆ อคฺคา หิ อคฺคโน นคฺคิ เพียง
แต่ตัวของเรา คือร่างกายของตัวเองก็ยังไม่ติดตามตัวไปได้ ๆ กุโธ ปุตุตา
กุโธ ธนํ บุตรภรรยาทรัพย์สมบัติจักมีแก่ตนแต่ที่ไหน จักติดตามไปได้อย่างไร ดังนี้
เป็นอันได้ใจความว่า ตามที่แสดงมาแล้วนี้ ว่าด้วยความกังวลด้วยกิเลส
คือราคะ โสสะ โมหะ พร้อมทั้งโทษแห่งความกังวล เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย

จดจำไว้เป็นเครื่องสั่งสอนใจของคน ไม่ให้กังวลอยู่กับกิเลส ดังที่แสดงมา เพราะถ้ามีกังวลอยู่กับกิเลสดังที่แสดงมาแล้วนี้ ก็จักได้รับโทษจากประโยชน์ บุญกุศล พระอรหันตเจ้าจารย์กล่าวไว้ว่า อันตรายแห่งกุศล ดังนี้ ส่วนความกังวลด้วยอามิสนั้น ได้แก่ความกังวลด้วยลาภผลที่มีอยู่ในความกังวล ๑๐ ประการ ซึ่งท่านแสดงไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังจักยกมาแสดงข้างหน้านั้น กล่าวคือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคตอนสมาธิเทศ ท่านกล่าวไว้ว่า ความกังวลซึ่งเรียกว่า ปลิโพชนั้น อย่างใหญ่มีอยู่ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นความกังวลสำหรับพระภิกษุในพระพุทธศาสนา แต่สำหรับฆราวาสชนก็เทียบกันได้เหมือนกัน กล่าวคือ ความกังวลใหญ่ ๑๐ ประการนั้น ได้แก่อาวาสปลิโพช คือ ความกังวลด้วยอาวาส อันได้แก่กังวลด้วยกุฏิวิหารที่อยู่ทุกคืน โดยมีความเอื้อเฟื้ออาลัยว่า บริบูรณ์ด้วยร่มไม้ และน้ำทำอาหารเป็นต้น • กุลปลิโพช คือความกังวลด้วยตระกูล อันได้แก่เอื้อเฟื้อของ ห่วงใยด้วยตระกูลญาติโยม • ลาภปลิโพช คือความร่ำกักกังวลด้วยลาภสักการะที่ ทายกทายิกานำมาถวาย ข่งด้วยกิจธุระที่จะต้องอนุโมทนาทาน และแสดงธรรม- เทศนา หาโอกาสที่จะเจริญสมณธรรมมิได้ • คณะปลิโพช คือ ความกังวลด้วย หมู่คณะในการที่บอกกล่าวสั่งสอนบาลี และอรหันตเจ้า • กัมมปลิโพช คือ ความ กังวลด้วยการทำงานที่จะต้องทำเป็นต้นว่า การก่อสร้างซ่อมแซมกุฏิวิหาร • อัท- ธานปลิโพช คือความกังวลด้วยการเดินทางไกล เป็นต้นว่าไปบวชกลุบุตรในที่ ไกล • ญาติปลิโพช คือกังวลด้วยมารดาบิดา พี่ชายน้องหญิง อัมชฌาย์อาจารย์ สหัชชีวาริก่อนเฒ่าสีกที่ป่วยไข้ประการ • อาพาธปลิโพช คือ กังวลด้วยอาพาธ อันได้แก่ข่งด้วยการรักษาโรคในร่างกายของตน • คณฺถปลิโพช คือ กังวลด้วย การเล่าเรียนพระปริยัติธรรม • อิทฺธิปลิโพช คือ กังวลด้วยการจะทำฤทธิ์ให้เกิด ขึ้นและรักษาฤทธิ์ไว้ • รวมเป็นปลิโพชกังวล ๑๐ ประการด้วยกัน ดังนี้ ส่วน ปลิโพชกังวลเล็กน้อยนั้น ได้แก่กังวลด้วยปลงผม ตัดเล็บ ระบมบาตร ชักข้อม สบงจีวร ดังนี้ สันเนอความที่สาธกมาจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคเพียงเท่านั้น.

ต่อไปนี้ เป็นธัมมัตถกถาอธิบายอีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือ ผู้ใดไม่มีความกังวลด้วย กิเลส ไม่มีความกังวลด้วยอามิส ไม่มีความกังวลใหญ่ทั้ง ๑๐ ประการ และความ

กังวลเล็กน้อยดังที่แสดงมาแล้วนั้น ผู้หนึ่งย่อมได้รับความสขกายสบายใจ ผู้ที่จะ
 ไม่มีความกังวล ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ได้แก่ผู้สำเร็จโสฬสกิจในอริยสัจแล้ว คือ
 ได้สำเร็จมรรคผลแล้ว ผู้ที่ยังมีความกังวลอยู่ ยังมีใจเกี่ยวข้องกับผู้อื่นอยู่ ย่อม
 เเค่ตรือน้อยเสมอไป เหมือนกับที่ได้แสดงมาแล้ว แต่เบื้องหลังนั้น เพราะ
 ฉะนั้น เมื่อผู้ใดไม่ยากให้มทุกข์แก่ตน ผู้นั้นก็อย่าได้กังวลด้วยกิเลส หรือด้วย
 อามิส หรือด้วยกังวลใหญ่ ๑๐ ประการ มีกังวลด้วยทอຍเป็นต้น ผู้ใดมีความ
 กังวลน้อยก็ทุกข์น้อย มีความกังวลมากก็ทุกข์มาก ผู้หมดความกังวลด้วยกิเลส
 และด้วยอามิสมาก ยากที่จะหาโอกาสทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล สดับฟังพระธรรม-
 เทศนาอันจักเป็นวาสนาบารมี ต่อไปในภายภาคหน้า ได้เหมือนกับเรื่องมหา
 เเศรษฐีที่ได้แสดงมาแล้วนั้น หรือเหมือนกับเรื่องอุบาสกชาวอิจฉานังคคคาม ซึ่ง
 มีอยู่ในพระสูตรที่ ๕ อันว่าด้วยพระพุทธอทานนั้น เป็นตัวอย่างฉะนั้น โดยเหตุนี้
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเปล่งพระวาจาเป็นพระพุทธอทานไว้ว่า

สขํ วต คสฺส น โหติ ภิกฺขุ สงฺฆาตธมฺมสฺส พหุสฺสุตสฺส

สกลฺยจํ ปสฺส วิหณฺณมานํ ชโน ชนมฺหิ ปฏิพทฺธโรโป ฯ

แปลว่า ความกังวลอันใดอันหนึ่งย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความสุขอันแท้จริงย่อมมีแก่
 ผู้นั้น ผู้นั้น คือผู้มีธรรมอันนับแล้ว ได้แก่ผู้สำเร็จโสฬสกิจด้วยมรรค ๔ และผู้
 นั้น คือผู้มีธรรมอันได้สดับมากแล้ว ได้แก่ผู้แทงตลอดโสฬสกิจ ด้วยมรรคญาณ
 ทั้ง ๔ จึงหมดความกังวล ผู้ที่เกี่ยวข้องกับคนอื่นซึ่งเเค่ตรือน้อยเกิด ดังนี้ สัน
 คำที่ควรยกขึ้นอธิบายในพระพุทธอทานนี้แต่เพียงเท่านั้น.

เอวํ กิเม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๖

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอทาน

ว่าด้วยความสุขย่อมเกิดแก่ผู้ไม่มีกังวลซึ่งมีความรู้สูงสุด

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวัตถิยํ วิหริติ เขตวนเอนาถปิณฑิกสุส อารามे ฯ เตन โข ปน สมเขน อณฺตรสุส ปริพพาชกสุส ทหรา มาณวิกา ปชาปคิ โหติ กพฺภินิ อปฺวิชฌณาคิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงคัมภีร์พระพุทธอทาน กัณฑ์ที่ ๑๖ ว่าด้วยพระพุทธอทานที่ ๑๖ ในพระสูตรที่ ๖ แห่งมัจฉนทวรรคที่ ๒ ความวาระพระบาลี และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ความรู้ในเรื่องพระพุทธอทานโดยสมควรแก่ธัมมัสสวนกาล

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ในพระสูตรที่ ๖ ว่าข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า อานนท ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถปิณฑิกเศรษฐี ซึ่งมีนามว่า พระเชตวันาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ในคราวนั้นภรรยาของปริพาชกคนหนึ่ง ซึ่งกำลังมีครรภ์แก่จนคลอด ได้บอกแก่ปริพาชกนั้นว่า จงไปหาน้ำนั้นมา เพื่อข้าพเจ้าจักได้ใช้ในการคลอดบุตร ปริพาชกนั้นจึงตอบว่า เราจะได้ น้ำนั้นมาจากไหน ภรรยา ก็บอกอีกเป็นครั้งที่ ๒ ที่ ๓ ปริพาชกนั้นก็นิ่งคำ้อยอย่างนั้น

ก็ในคราวนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทรงประกาศไว้ว่า สมณพราหมณ์คนใดประสงค์จะดื่มเนยใส หรือน้ำนั้นอันมีอยู่ในคลังหลวง ก็ดื่มได้ตามความประสงค์ แต่จะนำไปไม่ได้ ฯ ปริพาชกนั้นจึงคิดว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงอนุญาตให้สมณพราหมณ์ดื่มเนยใส หรือน้ำนั้นได้ตามความต้องการ แต่จะนำไปไม่ได้ ถึงอย่างไรก็ดี เราก็จะไปที่คลังหลวงของพระเจ้าปเสนทิโกศล ดื่มน้ำนั้นพอความประสงค์ของตนแล้ว จักสำรอกออกให้แก่ภรรยาของเรา ฯ ครั้น

คิดอย่างนั้นแล้ว เขาก็ไปที่คลังของพระเจ้าปเสนทิโกศล คัมภีร์น้ำมันหอแก้วความ
ประสงค์ของคนแล้ว เวลาเมื่อกลับถึงบ้านเรือนแล้ว ก็ไม่อาจจะสำรอกออกได้
และไม่สามารถจะถ่ายออกโดยทวารเบื้องต่ำได้ ก็เกิดทุกข์เวหนากล้าแข็ง นอนกลิ้ง
เกลือกอยู่ไปมา ฯ เช้าวันนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาต
ในกรุงสาวัตถี ทอดพระเนตรเห็นปริพาชกคนนั้น นอนกลิ้งเกลือกอยู่ ด้วย
ทุกข์เวหนากล้าแข็ง ฯ พระองค์ทรงแจ้งเรื่องนั้นตลอดแล้ว จึงทรงเปล่งอุทาน
อันมีในเรื่องนั้นว่า สีขิโร วค เข อภิญญา เวทฺธโน หิ ชนา อภิญญา
สภิญโญ ปสฺส วิทฺธมมานํ ชโน ชนสมิ ปฏิพฺพชฺจิตฺโต ฯ แปลว่า
บุคคลเหล่าใดไม่มีความกังวล บุคคลเหล่านั้นเป็นสุขแท้ บุคคลที่สำเร็จความ
ชื่อว่า ไม่มีความกังวล จงดูบุคคลที่มีความกังวลซึ่งเดือดร้อนอยู่เกิด บุคคลนั้น
จืดเขียวช้ำกับบุคคลอื่น ข้อมเดือดร้อน ตั้งนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ก่อนไป เนื้อความในอรรถกถาว่า ปริพาชกคนนั้น เป็นกฏุมพิกคนหนึ่ง
ในกรุงสาวัตถี เป็นตระกูลพราหมณ์ แต่อยู่ในอาศรมสำหรับโต้ตอบว่าที่
จึงมีนามเรียกว่า ปริพาชก ส่วนภรรยาของเขาก็เป็นตระกูลพราหมณ์เหมือน
กัน ฯ การที่ภรรยาบอกให้ไปหาน้ำมันนั้น หมายถึงน้ำมันงา และสิ่งอื่น ๆ
ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการคลอเคลือบ มีเนยใสและเกลือเป็นต้น แต่ภรรยาได้
บอกเพียงน้ำมันเท่านั้น ฯ เขาตอบภรรยาว่า เราจะไต่สิ่งของน้ำมันเป็นคัน
มาจากตระกูลญาติหรือตระกูลมิตรอันใด ตระกูลญาติหรือตระกูลมิตรอันนั้น ของ
เราย่อมไม่มี ฯ การที่พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงประกาศไว้อย่างนั้น โดยมีได้
ทรงเลือกสมณพราหมณ์เจ้าพวกไหน สุดแท้แต่ว่า สมณพราหมณ์ผู้ใด มีความ
ประสงค์ จะไปคัมเนยใสหรือน้ำมันของพระองค์ได้ทั้งนั้น แต่จะคัดดวงไปด้วย
ภาชนะหรือสิ่งอื่นนั้นไม่ได้ ฯ ปริพาชกคนนั้น จึงคิดว่า เราจักไปที่คลังน้ำมัน
ของพระเจ้าปเสนทิโกศล คัมภีร์น้ำมันจนกระทั่งถึงคอแล้ว จึงจะกลับไปสำรอก
ออกใส่ภาชนะแล้ว จึงจักเกี่ยวใหม่ให้เป็นประโยชน์แก่ภรรยาของเรา ฯ ครั้น
เขาคิดอย่างนั้นแล้ว จึงไปกระทำตามความคิดของเขา แต่เขาไม่สามารถจะสำรอก

ออกได้ ทั้งจะให้ถ่ายออกไปทางทวารเบื้องล่างก็ไม่สามารถ ไม่ช้าก็เกิดทุกข์-
เวทนากลับเข้า นอนกลิ้งเกลือกไปมาคืนอยู่ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอด
พระเนตรเห็นแล้ว ทรงรำพึงว่า การเกิดขึ้นแห่งทุกข์อันนี้ มีการบริโภคโดยมิได้
พิจารณาของผู้มีความกังวลเป็นต้นเหตุ ส่วนผู้ไม่มีความกังวลย่อมไม่มีทุกข์ โดย
ประการทั้งปวง ทรงพิจารณาอย่างนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานสำหรับประกาศเหตุ
ผลอันนั้นในเวลาอันนั้น

คำในพระพุทธรูทานว่า บุคคลเหล่าใด ไม่มีความกังวล บุคคลเหล่านั้น
เป็นสุขแท้ นั่น อธิบายว่า สัปบุรุษเหล่าใดไม่มีความกังวลด้วยกิเลส มีราคะ
เป็นต้น และไม่มีความกังวลด้วยความหวงแหน สัปบุรุษเหล่านั้น เป็นผู้มีความ
สุขแท้ ๆ คำว่า บุคคลผู้สำเร็จความรู้ ชื่อว่า ผู้ไม่มีความกังวลนั้น คือ บุคคล
เหล่าใด สำเร็จอหัตตมรรคญาณกัตติ สำเร็จนิพพานด้วยอริยมรรคญาณกัตติ บุคคล
เหล่านั้น ล้วนแต่เป็นผู้ไม่มีความกังวล บุคคลเหล่านั้น ได้แก่พระชินาสัพพัตต์
ความกังวลด้วยกิเลส โดยหาเศษไม่ได้ ๆ เมื่อความกังวลด้วยกิเลสมีราคะ
เป็นต้นไม่มีแล้ว ความกังวลด้วยความหวงแหนก็ย่อมไม่มี

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยกย่องพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วย
พระพุทธรูทานอันนั้นแล้ว จึงทรงติเตียนปถชนผู้เป็นคนตาบอดว่า จงผู้มีความ
กังวลซึ่งเดือดร้อนอยู่เกิด บุคคลผู้มัวติดเกี่ยวข้องกับคนอื่นย่อมเดือดร้อน ดังนี้
สนทนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ ในพระพุทธรูทานที่ยก
ขึ้นแสดงตามพระบาลี และอรรถกถาแล้วนี้ ยังมีคำที่ควรอธิบายให้พิสดารกว้าง
ขวางออกไปอีกหลายคำ คือ คำว่า ความกังวล • คำว่า ผู้สำเร็จความรู้ • คำว่า
ผู้ไม่มีความกังวล ซึ่งเป็นผู้มีความสุข • ผู้มีความกังวลมัวติดเกี่ยวข้องกับคนอื่น
เป็นผู้เดือดร้อน • ดังนี้ ๆ คำว่า ความกังวลนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าว
ไว้ว่า ได้แก่ความกังวลด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้น • ความกังวลด้วยความหวง
แหน • รวมเป็น ๒ อย่างด้วยกัน ดังนี้ ๆ ความกังวลด้วยกิเลสมีราคะเป็น

คณัน ได้มาแล้วในธัมมคทาธิบายในพระสูตรที่ ๕ ซึ่งแสดงมาก่อนแล้วนั้น
 แค่ว่า ผู้ที่ไม่ได้ฟังกันก่อนจักไม่ได้รับความเข้าใจ จึงได้แสดงซ้ำใน
 กันนี้อีก โดยเหมือนกันบ้างแปลกกันบ้าง เพื่อให้เห็นว่าความกังวลด้วยกิเลส
 มีระจะเป็นคณัน เมื่อก้าวโดยพิสดารได้แก่สิ่งไรบ้าง มีคำแก้ไขว่า เมื่อก้าว
 โดยพิสดาร ได้แก่ความยุ่งยากด้วยราคะ • ยุ่งยากด้วยโทสะ • ยุ่งยากด้วย
 โมหะ • ยุ่งยากด้วยอุปกิเลส ๑๖ คือ ยุ่งยากด้วยความเพ่งเล็งอยากได้ของ
 ผู้อื่น • ความโทสะร้ายกาจ • ความผูกโกรธ • ความลบหลู่บุญคุณผู้อื่น •
 ความขกตัวเทียมผู้อื่น • ความริษยาผู้อื่น • ความตระหนี่ • ความมึนเมา •
 ความโอ้อวด • ความคดโกง • ความแข่งดี • ความถือตัว • ความดุดัน
 ผู้อื่น • ความมัวเมา • ความเลินเล่อ •

การยุ่งยากด้วยราคะนั้น ได้แก่ยุ่งยากด้วยความรัก รูป เสียง กลิ่น รส
 โสภณูปะ ธรรมารมณ์ ฯ กล่าวคือ เมื่อปลุกชนรักรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ
 ธรรมารมณ์อันใด ก็ยังอยู่ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ธรรมารมณ์
 อันนั้น เป็นห่วงอยู่ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ธรรมารมณ์อันนั้น ฯ
 เมื่อยังไม่ได้ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ธรรมารมณ์อันนั้น ก็ยังในการ
 พยายามแสวงหา เมื่อพยายามแสวงหาไม่ได้นั้น ใจก็ร้อนอยู่เสมอ คือ ใจร้อน
 อยู่ด้วยความอยากได้ เมื่อยังไม่ได้ตราบดี ใจก็ร้อนอยู่ตราบนั้น วุ่นวายอยู่
 ตราบนั้น เมื่อเห็นว่าจะไม่ได้ ใจก็เศร้าโศกตรมตรอม เวลาความอยาก
 ได้นั้นแก้กล้ำขึ้น ก็เป็นเหตุ ไม่ให้อยากบริโภคโภชนาหาร บางทีทำให้ถึง
 แก่ความตายก็มี บางทีทำให้เกิดโรคร้ายก็มี เช่นอย่างพระมหากษัตริย์พระ
 องค์หนึ่ง ซึ่งมีเรื่องปรากฏมาในชาดกว่า ครึ่งหนึ่ง พระเจ้าพรหมทัตผู้เสวยราช-
 สมบัติ อยู่ในกรุงพาราณสี ได้พระราชทานตำแหน่งอุปราชให้แก่ พระราชโอรส
 องค์ใหญ่ พระราชทานตำแหน่งเสนาบดี ให้แก่พระราชโอรสองค์น้อย ต่อมา
 เมื่อท้าวเธอสวรรคตแล้ว พระราชโอรสองค์ใหญ่ ไม่ทรงพอพระทัยที่จะเสวย
 ราชสมบัติ จึงทรงอภิเษกพระกนิษฐภคินี ผู้เป็นเสนาบดี ให้เป็นพระมหา-
 กษัตริย์แทนพระราชบิดา ส่วนตัวพระราชโอรสองค์ใหญ่นั้น ได้เสด็จออกไป
 สร้างตำหนักอยู่ในหัวเมืองแห่งหนึ่ง ภายหลังคนทั้งหลายทราบว่าเป็นพระราชโอรส

องค์ใหญ่ของพระเจ้าพารานส์ ก็พากันเข้าสวามิภักดิ์ แสดงความรักใคร่นับถือ เป็นอันมาก เมื่อพระราชโอรสนับถือนับถือมากเช่น ก็มีความปรารถนาอยากได้ สมบัติ จึงยกพลโยธามาล้อมกรุงพารานส์ พระเจ้าน้องซึ่งเป็นพระเจ้ากรุง พารานส์เห็นว่า ไม่สมควรที่จะสู้รบ จึงยอมถวายราชสมบัติแต่โดยดี เมื่อ พระราชโอรสองค์ใหญ่นั้น ได้เสวยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ ในกรุง พารานส์แล้ว ก็ทรงมีความโลภกำเริบขึ้น ไม่ทรงรักเพียงพอในราชสมบัติที่ ได้เห็น ทรงเห็นว่า ราชสมบัติที่ได้นั้นยังน้อยนัก ใครจักได้ราชสมบัติในประเทศ อันอีกจนไม่มีที่สุด

ในคราวนั้น พระโพธิสัตว์เจ้า ผู้เสวยพระชาติเป็นสมเด็จพระนรินทรราชาเจ้า อยู่ในดาวดึงส์สวรรค์ ทรงทราบความทะเยอทะยานของพระเจ้ากรุงพารานส์ โดย ไม่มีที่สุดดังนี้ จึงเสด็จลงมาจากสวรรค์ บันดาลพระองค์ให้เป็นมาณพเข้าเฝ้า พระเจ้าพารานส์ กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชาเจ้า ข้าพระบาทได้ไปเห็นเมืองอยู่ ๓ เมือง ล้วนแต่เป็นเมืองที่เกษมสำราญ บริบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ประ- ชาชนพลเมือง ทรัพย์สมบัติ แลมีพลโยธาน้อยนักอาจรบเอาได้โดยสะดวกตาบ พระเจ้าพารานส์ จึงตรัสถามว่า เราสมควรจะไปรบเอาเมืองทั้ง ๓ นั้น เมื่อไรดี มาณพนักราบทูลว่า พรุ่งนี้ข้าพระบาทจะรับอาสาขอกพลโยธาไป จึงตรัสว่า ถ้า อย่างนั้นเจ้าจงกลับไปก่อน พรุ่งนี้เจ้าจงมาหาเราใหม่ เราจะไปกับเจ้า ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงเตรียมพลโยธาไว้เถิด มาณพนักราบทูลดังนี้แล้ว ก็ทูลลา กลับออกจากที่เฝ้า กลายเป็นสมเด็จพระนรินทรราชาเจ้า แล้วเสด็จกลับสู่ ดาวดึงส์สวรรค์

รุ่งเช้าขึ้น พระเจ้าพารานส์ โปรดให้ประชุมองครักษ์ทั้ง ๔ เหล่า พร้อม กันแล้ว ตรัสแกมหาอำมาตย์ว่า เมื่อวานนี้ มีมาณพคนหนึ่งเข้ามารับอาสาเราว่า จะไปตีเอาเมืองทั้ง ๓ คือ เมืองอุตตราบัญจาละ ๑ เมืองอินทปัตถ์ ๑ เมือง เกกกะ ๑ มาถวายเรา เราก็จักไปกับมาณพนักรู้ ท่านทั้งปวงจงไปหามาณพนักรู้ มาหาอำมาตย์จึงทูลถามว่า มาณพนักรู้ที่ไหน พระเจ้าข้า ตรัสตอบว่า เราเฝ้าไป เสียแล้ว เพราะเราไม่ได้จัดที่พักให้มาณพนักรู้ ทั้งเราไม่ได้ถามเขาว่า เขาจะพักที่ ไหน บ้านเมืองของเขาอยู่ที่ไหน และไม่ได้ให้เสบียงอาหารแก่เขา หรือบำเหน็จ

ราชวงศ์อันใดแก่เขา มหาอำมาตย์จึงกราบทูลว่า ถ้าอย่างนั้น จะไปตามพบมาณพ
 นั้นที่ไหน ครัสตอบว่า จงไปเที่ยวค้นดูทั้งในเมือง และนอกเมืองให้ทั่ว
 มหาอำมาตย์จึงจัดให้พวกราชบุรุษออกเที่ยวค้นทุกแห่งหน เมื่อไม่พบแล้ว จึง
 กราบทูลให้ท้าวเธอทรงทราบ พระเจ้าพาราณสี ทรงเสียพระหฤทัยเป็นอันมากจน
 ลงพระโลหิต แลความสามารถของพวกแพทย์ พอล่วงมาได้ ๓ วัน สมเด็จพระ
 อมรินทร์ราชเจ้า จึงเสด็จลงมาจากสวรรค์ ทรงจำแลงเพศเป็นพราหมณ์ไปที่
 ประคุมพระราชวัง สั่งให้นายประคุมไปกราบทูลว่า บัดนี้มีหมอพราหมณ์คนหนึ่งรับ
 อาสา จะรักษาพระโรคของพระมหากษัตริย์ให้หาย เมื่อนายประคุมเข้าไปกราบทูล
 ดังนี้ พระเจ้าพาราณสีก็ตรัสตอบว่า แพทย์ได้รักษาเรามาเป็นอันมากแล้ว ยังไม่
 อาจรักษาให้หายได้ ท่านทั้งหลาย จงจ่ายค่าบวการให้เขากลับไปเสีย นาย
 ประคุมก็ออกไปบอกตามพระราชโองการ ส่วนท้าวฆมวาน ผู้จำแลงเพศเป็น
 พราหมณ์ จึงให้เข้าไปกราบทูลอีกว่า ไม่ต้องการค่ารักษานี้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง
 ขอแต่ให้ได้ลองรักษาดูก็เป็นพระมหากษัตริย์อย่างยิ่ง พระเจ้าพาราณสี จึงโปรด
 ให้เข้าไปตรวจดูพระอาการ พราหมณ์ก็เข้าไปตรวจดูตามพระราชประสงค์ พระ
 เจ้าพาราณสีจึงตรัสถามว่า ท่านจะรักษาเราได้หรือ พราหมณ์กราบทูลว่า รักษาได้
 แต่ว่า ขอให้ได้ฟังต้นเหตุ ที่จะให้เกิดพระโรคนี้ก่อน ท้าวเธอจึงทรงเล่าให้ฟังถึง
 เรื่องเสียพระราชหฤทัย ที่ไม่ได้ไปคืออาสมบัติในเมืองทั้ง ๓ นั้น ให้ฟังโดยถ้วน
 ทุกประการ พราหมณ์แปลงจึงกราบทูลว่า พระโรคของพระองค์นี้ ต้องรักษา
 ด้วยยาปริชาอย่างเคียวเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับเวทมนต์ ๔ ว่านยาอย่างอื่น
 กราบทูลอย่างนั้นแล้ว จึงกราบทูลขึ้นว่า หมอบางจำพวก ย่อมรักษาพวกที่ถูกงูเห่า
 ค้ำกัดให้หายได้ ผู้มีบุญญา ย่อมรักษาผู้ที่อมทุกข์สิ่งให้หายได้ แต่ว่าใคร ๆ ก็
 รักษาผู้ที่อานาจแก่ความรัก ความปรารถนาไม่ได้ เพราะผู้ล่วงธรรมอันขาว
 เสียแล้ว บุคคลจะรักษาได้อย่างไร ดังนี้

ครั้นกราบทูลอย่างนั้นแล้ว จึงกราบทูลต่อไปว่า ถ้าพระองค์ได้ราชสมบัติ
 ในเมืองทั้ง ๓ นั้นมาบรรจบเป็น ๔ เมือง กับเมืองพาราณสี พระองค์จะเสวย
 สมบัติทั้ง ๔ เมืองนั้น ในคราวเดียวพร้อมกันได้หรือ พระองค์ จะทรงพระภษา
 หง ๔ ผันในคราวเดียวกันได้หรือ จะเสวยพระกระยาหาร ในภาชนะทองถึง

๔ สำหรับ ในคราวเดียวกันได้หรือ จะทรงบรรทมแทนทองถึง ๔ แทน ในคราวเดียวกันได้หรือ อันบุคคลผู้ตกอยู่ในอำนาจตัณหา มีแต่หันไปหาทุกข์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต เมื่อพระเจ้าพาราณสีได้ทรงสดับดังนี้ ก็หมัดการเสียบพระราชหฤทัยแล้วทรงหาบโรคนั้น พระราหมณ์ผู้เป็นพระอินทร์นั้น ก็ได้เสด็จกลับสวรรค์คืน ๆ เรื่องนี้ให้เห็นว่า เมื่อปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สมหวัง ย่อมเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ มีโรคภัยไข้เจ็บเป็นต้น โดยเหตุนี้ไม่ควรให้ผู้ใดจะปล่อยให้ความกังวลด้วยวาระ คือความรักใคร่ยินดี อันเป็นเหตุให้ทะเลาะเบาะแว้งเกิดแก่กล้าในจิตสันดานของตน

ส่วนความกังวลด้วยโทษ คือความยุ่งยากด้วยโทษะนั้น ได้แก่การที่ปลุชน นักเกลี้ยคนโกธคนใด หรือสิ่งใด ใจก็ข้องอยู่กับคนนั้น สิ่งนั้น นึกอยากตำว่าสาปแช่งคนนั้น สิ่งนั้น อยากทำลายคนนั้น สิ่งนั้น ให้หมดสิ้นเสื่อมหายไป เมื่อได้ทำสมใจของตนแล้ว จึงจะหมดกังวลกับผู้นั้น ถ้ายังทำผู้นั้นสิ่งนั้นไม่ได้สมประสงค์ トラบใด ความกังวลกับผู้นั้นก็ยังอยู่ตราบนั่น

ความกังวลด้วยโมหะนั้น ได้แก่ความยุ่งเพราะความโง่เขลาของตน เป็นคณวียงด้วยบุตกรรยาทรพสมบัตินี้ว่า บุตกรรยาของเราอยู่ ทรพสมบัติของเราอยู่ จะไปทางไหนก็เป็นห้วงบุตกรรยาทรพสมบัติ จะทำสิ่งใดที่จะให้ความสุขแก่คนและคนอื่น เช่น จะไปให้ทาน รักษาศีล ฟังพระธรรมเทศนาในวัดวาอารามก็ไปไม่ได้ มีแต่เป็นกังวลอยู่กับบุตกรรยาทรพสมบัติ จะบริจาคทานก็กลัวว่า จะเปลืองทรัพย์ อันจักเป็นเครื่องจับจ่ายสำหรับฝ่ายบุตกรรยาเพียงแต่จะบริโภคด้วยตนเอง ก็เกรงว่า จะหมดจะเปลือง สู้อดกลั้นไม่บริโภค เหมือนกับมหาเศรษฐีคนหนึ่งทกรงสาวัดดีเป็นตัวอย่าง กล่าวคือ มีเศรษฐีคนหนึ่งทกรงสาวัดดี เป็นผู้มีทรัพย์ถึง ๘๐ โกฏิ แต่ไม่ทำให้เป็นประโยชน์อันใด ด้วยกลัวความยากจนขัดสน ไม่เคยได้ให้ทานแม้เพียงครั้งเดียว เพราะใจเกาะเกี่ยวอยู่กับทรพสมบัติบุตกรรยา ด้วยความโง่เขลาของตน เวลาแตกกายทำลายขันธ์แล้ว ได้ไปเกิดเป็นลูกคนจนชาลอยู่ที่บ้านใกล้ประตูกรงสาวัดดี นับแต่เขาเข้าสู่ปฏิสนธิในครรภ์มารดาเป็นต้นไป พวกคนขอทานในหมู่บ้านนั้น ก็พา

ผิดเครื่องลงทวน ขอนหาไม้ไผ่สะควกเหมือนแต่ก่อนมา เขาจึงได้พากันแจกฉลาก
 กาลกัณณในพวกของเขา เพื่อให้รู้ว่าใครเป็นคนกาลกัณณอยู่ในหมู่บ้านนั้น ฉลาก
 กาลกัณณนั้น ได้ถูกมารดาของเศรษฐีคนนั้นถึง ๗ ครั้ง พวกคนขอนหาในหมู่บ้านนั้น
 จึงได้จับไล่หญิงนั้นไปเสีย เมื่อหญิงนั้นคลอดบุตรออกมาแล้ว ก็อดสาเหวของหา
 เลี้ยงชีพไป บางวันก็ขอนหาได้ บางวันก็ขอนหาไม่ได้ เพราะผลแห่งความตระหนี่
 ของทารกนั้นคิดตามมา เมื่อทารกนั้นเติบโต พ่อหาของหาเลี้ยงชีพได้ด้วยตนเองแล้ว
 มารดาจึงมอบกระเบื้องของหาให้ บอกว่า ลูกเอ๋ย ตั้งแต่ต่อไปเจ้าจงหาของหา
 เลี้ยงชีพด้วยตนเองเถิด เพราะมารดาได้สำทนความลำบากกับเจ้ามานานแล้ว ว่าดังนี้
 แล้วก็ส่งทารกนั้นไป ทารกนั้น ก็ได้ไปเที่ยวขอหาตามตรอกเล็กตรอกน้อยในกรุง
 สรวดี วันใดขอหาได้ก็ได้อาหาร วันใดขอหาไม่ได้ก็ไม่ได้เที่ยวเก็บเศษอาหาร
 ตามร้านตลาด และกองหยากเยือกินพอประทังชีวิตไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น เสื้อผ้า
 สำหรับนุ่งนั้นเป็นอันไม่มี น้ำก็ไม่เคยได้อาบ มีร่างกายผาญไปด้วยเหงื่อไคล
 ชุ่มฉมอม อุปมาดังปีศาจเล่นฝนฉะนั้น ทารกนั้น ได้เที่ยวขอหาไปจนกระทั่งถึง
 ประตูนานเก่าของคนจึงนึกซัดขึ้นมาได้ว่า นี่เป็นบ้านเก่าของเรา เมื่อเราเป็น
 มหาเศรษฐีอยู่เมื่อนั้น พ่อฉันได้ออย่างนี้ ก็ตรงเข้าไปในภายในบ้าน เมื่อลูกของ
 เศรษฐีผู้เป็นบุตรของคนได้เห็นเข้า ก็พากันร้องไห้วิ่งหนีไปด้วยความกลัว นายประค
 จังโสหัวออกไปจากบ้าน

ค. ทิวส์ ในวันนั้น สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า พร้อมกับพระอานนท-
 เถรเจ้า ได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่กรุงสรวดี พอพระองค์ทอดพระเนตรเห็น
 ทารกนั้น ก็ทรงขมให้ปรากฏ พระอานนทเถรเจ้าจึงทูลถามถึงสาเหตุให้สมเด็จพระ
 พระโลกเชษฐเจ้าทรงขมว่า เป็นด้วยเหตุไร พระองค์จึงทรงเลบไซเรื่องบพ-
 กรรมของทารกนั้น โดยพิสดาร แต่ที่ทารกยืนอยู่กับที่พระพุทธองค์ประทับยืนอยู่
 โกลกกัน ทารกนั้นไม่ได้ยินเสียงของพระพุทธองค์ เวลาพระพุทธองค์ทรงแสดง
 เรื่องหลังของทารกนั้น จบลงแล้ว จึงโปรดให้หาเศรษฐีผู้เป็นบุตรออกมาซักถามว่า
 เชอรั้งทารกนั้นหรือไม่ เมื่อเศรษฐีกราบทูลว่าไม่รู้จัก พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ทารก
 คนนั้นแหละเป็นบิดาของเธอ ทารกนั้น ก็เล่าเรื่องของตนให้บุตรทราบจนตลอดแล้ว

ได้พาไปซึ่งทรัพย์ ๔๐ โกฏิ ให้ชุดทรัพย์ ๔๐ โกฏินั้นขึ้นมา เสรฐผู้เป็นบุตรนั้น
หมดความกังวลสงสัย แน่ใจว่าเป็นบิดาของตน จึงรับเลี้ยงไว้ให้มีความสุขสำราญ
และได้ให้ทานรักษาศิลปเริ่มเดิมนั้นเป็นต้นไป สมเด็จพระจอมไตรศาสดาจึงตรัสว่า
ปุตตา มคฺคิ ธมฺมคฺคิ อิตฺติ พาลो วิหฺลฺลยติ เป็นต้น แปลว่า คนโง่เขลา
ย่อมเดือดร้อนอยู่ด้วยความกังวลในบุตรภรรยา และทรัพย์สมบัติของตน ว่าบุตร
ภรรยาของเราอยู่ ทรัพย์สมบัติของเราอยู่ ฯ ความจริงเพียงแต่ตัวของตัวเอง
ก็ยังติดตามตัวไปในโลกหน้าไม่ได้ บุตรภรรยา ทรัพย์สมบัติที่ไหนจกติดตามตน
ไปได้ ดังนี้

เป็นอันได้ใจความว่า ความกังวลด้วยกิเลส คือ รากะ โทสะ โมหะ
ย่อมมีดังที่แสดงมานี้ ส่วนความกังวลด้วยอุปกิเลส ๑๖ ประการ และความกังวล
ด้วยความหวงแหน ก็ล้วนแต่ให้โทษ ไม่ควรที่ผู้ใดจะให้ความกังวลเกิดขึ้นแก่ตน
เสมอไป ควรให้มีเป็นบางครั้งบางคราวเท่านั้น เพราะปุณฺณเราจะตัดความกังวล
ให้ขาดทุกประการนั้นเป็นอันไม่ได้ แต่ควรรู้จักพักความกังวลไว้เป็นคราว ๆ คือ
ในคราวใดจะบำเพ็ญบุญกุศล มีการให้ทานรักษาศิลปเป็นต้น หรือจะไปทำประโยชน์
อย่างอื่น ในคราวนั้น ควรจะหักความกังวลด้วยกิเลส ความกังวลด้วยอามิส
ความกังวลด้วยความหวงแหนไว้เสีย แล้วไปให้ทาน รักษาศิลป สดับฟังพระธรรม-
เทศนา ไปทำกิจธุระที่เป็นประโยชน์ให้สำเร็จไป เมื่อทำได้อย่างนั้น จึงจะนับว่า
เป็นกัลยาณปุณฺณที่ดำรงในพระพุทธศาสนา ส่วนผู้ที่ตัดกังวลทั้งสิน และเด็ดขาด
คือ พระอรหันตจันาสพ ท่านย่อมเป็นผู้หาทุกข์มิได้ เหมือนกับในพระพุทธอุทาน
ที่แสดงมาว่า บุคคลเหล่าใดไม่มีความกังวล บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้มีความสุขแท้ ผู้ใดสำเร็จ
ความรู้ คือ มรรคญาณ หรือนิพพานชื่อว่า ผู้ไม่มีความกังวล ผู้ที่มีความกังวล
ผู้ที่เกี่ยวข้องกับคนอื่นอยู่ ย่อมมีแต่ความเดือดร้อน ดังนี้ ของธรรมมัตถาธิบาย
ในพระพุทธอุทานนี้ไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กิเม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณ ๑๗

กัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยการละบิรูป สาครูปคัมภีร์ทุกขได้

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวัตถิยํ วิหริติ เชตวนเ อนาถ-
 บิณฺณจิกสฺส อารามเ ฯ เตน โข ปน สมเบน อนนตรสฺส อุปาสกสฺส เอกปคฺคโก
 บิโธ มนาโป กาลกโต โหติ ฯ อถ โข สมพฺพลา อุปาสกา อลฺลวคฺคา
 อลฺลเกสา ทิวาทิวสฺส เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมึสฺส อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิเวทฺเตวา
 เอกมนฺตํ นิสิตฺตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงกัมภีร์พุทธอุทาน กัณฐกัณ ๑๗ ว่าด้วยพระ
 พุทธอุทานที่ ๑๗ ในพระสูตรที่ ๑ แห่งมัจจิมกนิคาเยกคัมภีร์ที่ ๒ ตามวาระพระบาลีและ
 อรรถกถา กับธัมมคถาอธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกทั้งหลาย โดย
 สมควรแก่ธัมมัสสวนกาล

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ในพระสูตรที่ ๑ ว่า
 ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า อาณนฺตได้สดับมาแล้วอย่างนั้น กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาควะเจ้าประทับอยู่ในอารามแห่งอนาถบิณฺณจิกเสรมฺหิ อันมีนามว่า พระเชตวนาราม
 ใกล้กรุงสาวัตถิมหานคร ซึ่งมีกำหนดมณฺษยนิกโรประจําอยู่ถึง ๑๘ โกฏี ฯ ใน
 ครั้งนั้น มีบุตรน้อยของอุปาสกคนหนึ่ง ซึ่งเป็นที่รักใคร่พอใจได้ทำกาลกิริยาไป
 พวอุปาสกหลายคนด้วยกัน ได้พากันออกไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ใน
 เวลากลางวัน มีผ้าชุ่มและผมชุ่มทุกตัวตน เวลาไปถึงที่เฝ้าสมเด็จพระพุทธเจ้า
 แล้ว ก็พากันถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ในที่สมควรแก่ตน ฯ ฯ สมเด็จพระพุทธ
 สัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสถามอุปาสกเหล่านั้นว่า พวกเธอมีผ้าและผมอันชุ่ม พากัน
 มาในหนี่เวลากลางวัน เพราะเหตุผลประการใด ฯ เมื่อสมเด็จพระจอมไตรศาสดา

มีพระพุทธรูปสถิตอย่างนั้นแล้ว อุบาสกคนจึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า บุตรน้อยซึ่งเป็นทักโครโพใจของข้าพระองค์คนหนึ่ง ได้ทำกาลกิริยาไป ข้าพระองค์ทั้งหลาย จึงมีผ้าและผมข่มไปด้วยน้ำ พวกนั้นมาเฝ้าพระองค์ในเวลากลางวันเช่นนั้น พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเหตุอันนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้น เป็นประพันธ์คาถาว่า

บิรูปสาครททิตาเส

เทวกาชา ปุณฺณสา จ

อมาวิโน ปริชุนนา

มจฺจราชสฺส วสํ กจฺจนฺติ ฯ

เย เว ทิवा จ รตฺโต จ

อปฺปมตฺตา ขนฺติ บิรูปิ

เต เว ขณฺติ อมมัลล

มจฺจโน อามิสํ ทฺรทิวตฺตํ ฯ

แปลว่า หมู่เทพยตามันุษย์เป็นอันมาก ผู้คิดด้วยความรักในบิรูป ผู้ทุกข์ผู้เสื่อมแล้ว ข้อมตกอยู่ในอำนาจแห่งมัจจุราช ฯ บุคคลเหล่าใดไม่ประมาณทั้งกลางวัน และกลางคืนละบิรูปเสียได้ บุคคลเหล่านั้นแหละ ข้อมขดมุลรากแห่งทกข์อันเป็นเห็บอันแห่งมัจจุราช ซึ่งบุคคลลวงได้ยาก ดังนี้ ฯ สิ้นเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า บุตรน้อยคนเดียวของอุบาสกคนนั้น เป็นผู้มีรูปร่างอันสวยงามน่าเล็งแล เป็นผู้มีภาพรฤติเรียบร้อยน่ารักใคร่เอ็นดู จึงเป็นทักโครโพใจของอุบาสกคนนั้น ฯ เวลาบุตรน้อยของอุบาสกนั้น ได้ทำกาลกิริยาตายไปแล้ว ฯ พวกอุบาสกเป็นอันมาก ซึ่งอยู่ในกรุงสาวัตถี ก็พลอยมีความเศร้าโศกเสียใจกับอุบาสกนั้น ได้ตามอุบาสกนั้นไปจนกระทั่งถึงป่าช้า ปลงศพทารกนั้นแล้ว จึงกลับมา เวลากลับมาถึงบ้านเรือนแล้ว ก็พากันเอาบน้ำชำระกาย บิดผ้าให้แห้งแล้วก็นั่งผินหนึ่งห่มผินหนึ่ง ให้อุบาสกนั้นเป็นหัวหน้าพากันออกไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคิดว่า จักพึงธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดเสียซึ่งความโศก ในสำนักสมเด็จพระโลกนาถเจ้าบรมศาสดา ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวว่า มีผ้าและผมอันข่ม

ก็การที่สมเด็จพระโลกนาถเจ้าบรมศาสดา ตรัสถามอุบาสกนั้นว่า เหตุไรพวกเธอจึงมาในเวลากลางวัน โดยมีผ้าและผมอันข่มไปด้วยน้ำนั้น ด้วยมีพระ

พุทธประสงค์ที่จะทรงให้รู้เรื่องสาธนาเกิดขึ้น อันธรรมตาพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย
ที่จะตรัสถามนั้น บ่อมีเหตุผลหลายประการ กล่าวคือ พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย
ตรัสถามด้วยทรงทราบอยู่แล้ว ถึงแม้ว่า ทรงทราบอยู่ไม่ตรัสถามก็มี ทรงพิจารณาเวลา
แล้วจึงตรัสถามก็มี ทรงพิจารณาเวลาแล้ว ไม่ตรัสถามก็มี เรื่องที่พระองค์ตรัสถามนั้น
เป็นเรื่องที่ทรงทราบอยู่แล้ว แต่ตรัสถามนั้น ก็เพื่อให้เรื่องนั้นปรากฏขึ้น

เนื้อความแห่งพระพุทธอุทา ที่ตรัสถามอุบาสกเหล่านั้นว่า พวกเธอเมื่อจะ
มาสู่สำนักของเราในวันอื่น ๆ ได้นุ่งห่มผ้าอันบริสุทธิ์ผ่องใสไม่เปื้อนกับขี้มูลไปด้วยน้ำ
ทั้งได้พากันมาในเวลาเย็น เหตุไรในวันนั้น จึงมีผ้าและผมอันชุ่มไปด้วยน้ำ มาหาเรา
ในเวลาเที่ยงวันเช่นนั้น ๆ อุบาสกเหล่านั้น ก็กราบทูลให้ทรงทราบว่า ข้าพระองค์
ทั้งหลายเป็นผู้มีความเศร้าโศกอันแรงกล้า กรอบจำด้วยความเร่าร้อนจิต อันเกิดจาก
ความพลัดพรากจากบุตร จึงมาเฝ้าพระพุทธองค์ในเวลาเย็น พระพุทธเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่า โศก ทุกข์ โทมนัสเป็นต้น ล้วนแต่เกิด
มาจากวัตถุอันรักใคร่ เมื่อวัตถุรักใคร่ไม่มี โศก ทุกข์ โทมนัสทั้งสี่นั้นก็ไม่มี ทรงเห็น
อย่างนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นเพื่อแสดงความข้อนั้นให้ปรากฏ

คำในพระพุทธอุทานว่า ผู้คิดด้วยความยินดีในบิณฑุรูปนั้น ได้แก่ผู้มีจิตคอย
ด้วยความยินดีในสุขเวทนา ในวัตถุทั้งหลายมีรูปขันธ์เป็นต้น ซึ่งมีสภาวะเป็นหรรษา
อายตนะทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น และบุคคลที่เกี่ยวข้องกันทั้งหลาย มีบุตรและภรรยา
เป็นต้นชื่อว่า บิณฑุรูป ๆ ข้อนั้นสมกับพระบาลีที่ว่า กิณฺณ โลเก บิณฑุรูป สาครูป
เป็นต้น ซึ่งแปลว่า บิณฑุรูป สาครูปนั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่จักขุเป็นต้น ตลอดถึง
ธรรมคณา คณิน กับได้แก่ไร่นาเรือกสวนเงินทอง ช้าง ม้า โค กระบือ บ่าวไพร่
กรรมกร สตรีและพวกพ้อง ทั้งสิ่งของอันเป็นหรรษาทั้งหลายด้วย คณิน

เทพยดานุชย์เป็นอันมาก มีเทพยดาชั้นจาตุรุมพาราชิกาเป็นต้น และ
มนุษย์ชาวชมพูทวีปเป็นต้น ได้พากันติดอยู่ในความรักในบิณฑุรูปเหล่านั้น ผู้ที่มีความ
ทุกข์กายทุกข์ใจ ผู้ที่เสื่อมไปด้วยความวิบัติอันเกิดจากโรคชราเป็นต้น และเสื่อม
จากสมบัติมีความเป็นหนุ่มสาว และความไม่มีโรคเป็นต้น บ่อมีตกอยู่ในอำนาจแห่ง

มัจจุราช ฯ ถึงแม้ว่าเทพเจ้าทั้งหลาย ผู้สมบุรุษด้วยความสุขส่วนเดียว ผู้ไม่มีโรค
ชราอันพาให้เกิดทุกข์ก็ตาม ก็เรียกว่าผู้ทุกข์ เรียกว่าผู้เสื่อม เพราะมีสภาพไม่
ล่วงทุกข์ และความเสื่อมนั้นไปได้ เทพเจ้าเหล่านั้น ก็ล้วนแต่ตกอยู่ในอำนาจแห่ง
มัจจุราชทั้งนั้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง เทพเจ้าทั้งหลาย ก็มทุกข์ด้วยชรา ปกติ อันมีบุพพ-
นิมิตเป็นต้น เหตุและโรคทางใจคล้ายกับมนุษย์ทั้งหลาย แต่ว่า ชราของเทพเจ้า
ทั้งหลายนั้น ไม่เป็นชราเปิดเผยเหมือนพวกมนุษย์เท่านั้น โรคทางใจของเขาก็มี
เหมือนกัน แต่ไม่เปิดเผยเหมือนของมนุษย์เท่านั้น ฯ จึงเป็นอันว่า ทั้งเทพยดา
มนุษย์ทั้งหลาย ล้วนแต่ตกอยู่ในอำนาจแห่งมรณะ ซึ่งเรียกว่า มัจจุราช เพราะเป็น
ใหญ่ในธาตุทั้ง ๓ โดยเหตุนี้ ทำให้สัตว์ทั้งหลายเกิดอยู่รำไป เพราะสัตว์ทั้งหลาย
ไม่ละตัณหา อันเป็นวิสัยแห่งสิ่งที่รักใคร่

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงเรื่องวิภูฏสงสาร คือ ความ
หมุนเวียนอย่างนั้นแล้ว จึงได้ทรงแสดงวิภูฏนิพพาน คือ ความไม่หมุนเวียนเปลี่ยน
แปลงว่า บุคคลเหล่าใดไม่ประมาททั้งกลางวัน และกลางคืนเป็นต้น ฯ คำว่า
ไม่ประมาทนั้น ได้แก่ทำความไม่ประมาทให้บริบูรณ์ทั้งกลางวัน และกลางคืน ด้วย
คิดจะทำใจของคนให้บริสุทธิ์จากมลทินเครื่องเศร้าหมอง ให้มองใสจากสภาวะธรรม
อันบงกกันความดี ซึ่งเรียกว่านวรรณ์ ๕ ยกขึ้นซึ่งกันมัญฐานภาวนา ในสัจจะทั้ง ๔
ประการ แล้วก็ละเบียดรูปมัจจุราชเป็นต้น ได้ด้วยการบรรลุอริยมรรค ฯ บุคคลเหล่านั้น
ย่อมขุดมูลรากของวิภูฏทุกข์ได้ ซึ่งจัดว่าเป็นเหยื่อมัจจุราช เพราะเป็นของที่ตกอยู่
ในอำนาจมัจจุราช ซึ่งเป็นของที่ข้ามได้ยาก เพราะสมณพราหมณ์นอกจากพระพุทธ-
ศาสนาทั้งนั้น ไม่สามารถข้ามได้ ฯ มูลรากแห่งวิภูฏทุกข์นั้น ได้แก่อวิชชา ตัณหา
การที่บุคคลเหล่านั้นขุดมูลรากแห่งวิภูฏทุกข์นั้น ย่อมขุดด้วยเสียม กล่าวคือ อริย-
มรรคญาณ ฯ เนื้อความข้อนี้ควรสาธกด้วยบทพระสูตรเป็นต้นว่า อุปปมาโท
อมกั ปกั ความไม่ประมาทเป็นหนทางไม่ตาย ฯ ปมาโท มัจจุโน ปกั ความ
ประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย ฯ อุปปมตฺตา น มัจจุโน ผู้ไม่ประมาทชื่อว่า
ย่อมไม่ตาย ฯ เข ปมตฺตา ยถา มตา ผู้ประมาทชื่อว่า เป็นเหมือนผู้ตายแล้ว
ดังนี้ ฯ สันเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายคำทั้ง ๓ ในพระพุทธอุทานน ให้พิสดารออกไป ฯ คำทั้ง ๓ นั้น คือ คำว่า บัชรูป ๑ คำว่า ไม่ประมาณ ๑ คำว่า มลรากแห่งทุกข์ ๑ คำว่า บัชรูปนั้น พระอรธกถาจารย์ว่าได้แก่ บัชชาติ บัชวัตถุ คือ สิ่งอันเป็นที่รักของสัตว์โลกทั้งหลาย มัจจุษเป็นต้น ดังนี้ เมื่อจะกล่าว ให้พิสดารออกไป ก็ได้แก่สภาวะธรรมทั้ง ๖๐ ประเภท หรือ ๑๐ หมวด ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในมหาสคิปฺปฏฐานสูตรว่า หมวดที่ ๑ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งจัดเป็นอายตนะภายใน ๖ ฯ หมวดที่ ๒ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันจัดเป็นอายตนะภายนอก ๖ ฯ หมวดที่ ๓ ได้แก่ ความรู้สึกอารมณ์ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเรียกว่า วิญญูณ ๖ ฯ หมวดที่ ๔ ได้แก่การถูกต้องทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเรียกว่า สัมผัส ๖ ฯ หมวดที่ ๕ ได้แก่ เวทนาอันเกิดจากความถูกต้องอารมณ์ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเรียกว่า เวทนา ๖ ฯ หมวดที่ ๖ ได้แก่ความจำ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ซึ่งเรียกว่า สัญญา ๖ ฯ หมวดที่ ๗ ได้แก่ความจงใจต่อ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ซึ่งเรียกว่า สัญญาเจตนา ๖ ฯ หมวดที่ ๘ ได้แก่ความดิ้นรนต่อ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ซึ่งเรียกว่า ตัณหา ๖ ฯ หมวดที่ ๙ ได้แก่ความนึกถึง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ซึ่งเรียกว่าวิตก ๖ ฯ หมวดที่ ๑๐ ได้แก่ควรความครอง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ซึ่งเรียกว่า วิจารณ์ ๖ ฯ รวมเป็นสภาวะธรรม ๖๐ ประเภทด้วยกัน ดังนี้ ฯ สภาวะธรรม ๖๐ ประเภทนี้ เมื่อจะกล่าวให้สั้นก็ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญูณ ๖ ๑ ผัสสะ ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖ สัญญาเจตนา ๖ ตัณหา ๖ วิตก ๖ วิจารณ์ ๖ ฯ ทินับว่า ๖ นั้น ได้แก่ทั้ง อายตนะภายในและภายนอก ฯ เพราะฉะนั้น เมื่อจะย่อให้สั้นลงไปอีกก็ได้แก่ อายตนะภายใน ๑ อายตนะภายนอก ๑ วิญญูณ ๑ สัมผัส ๑ เวทนา ๑ สัญญา ๑ สัญญาเจตนา ๑ ตัณหา ๑ วิตก ๑ วิจารณ์ ๑ ดังนี้ อายตนะภายในนั้น ก็ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯ

อายตนะภายในนอกนั้น ก็ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ชรามารมณ์ ฯ
 วิญญาณนั้น ก็ได้แก่ ความรู้สึกว่าเป็นอารมณ์อันใด ฯ สัมผัสนั้น ก็ได้แก่ ความ
 ถูกต้องแห่งสิ่งทั้ง ๓ คือ อายตนะภายใน ๑ อายตนะภายนอก ๑ วิญญาณ ๑ มา
 ประจวบกันเข้า ฯ เวทนานั้น ก็ได้แก่ ความรู้สึกว่าเป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือไม่สุข
 ไม่ทุกข์ ฯ สัญญานั้น ก็ได้แก่ ความจำ ฯ สัญเจตณานั้น ก็ได้แก่ ความจงใจ ฯ
 ตณ्हานนั้น ก็ได้แก่ ความตื้นรณ ฯ วิตกณ्हนั้น ก็ได้แก่ ความนึก ฯ วิจารณ์ั้น ก็ได้แก่
 ความตรอง ฯ กลั่นลงไปอีกชั้นหนึ่งว่า เบียดรูป คือ สิ่งที่รักใคร่พอใจของเทพยดา
 มนุษย์ทั้งหลายนั้น ก็ได้แก่ อายตนะภายในภายนอก และความรู้สึก ความถูกต้อง
 ความเสวยอารมณ์ ความจำอารมณ์ ความจงใจต่ออารมณ์ ความตื้นรณต่ออารมณ์
 ความนึกถึงอารมณ์ ความตรองถึงอารมณ์ ดังนี้

คำว่า ความไม่ประมาทนั้น แปลว่า ความไม่มัวเมา ๑ ความไม่พอใจ ๑
 ความไม่เอาใจใส่ต่อกุศลจริยาสมาปฏิบัติ ๑ ฯ คำแปลทั้ง ๓ นี้ ก็มีใจความ
 เป็นอันเดียวกัน คือ ใจความว่า ความเอาใจใส่ต่อความดีทั้งนั้น แต่เมื่อจะกล่าว
 ตามขุททกวัตถุวิภังคบาลีแล้ว ๕๔ ๕ ก็เนื้อความกว้างขวางออกไปอีก คือ ในขุททก
 วัตถุวิภังคบาลีว่า การปล่อยจิตไปในทางทำทุจริต ด้วยกายวาจาจิตก็ดี การ
 ปล่อยจิตไปในกามคุณ ๕ ก็น่า การไม่ทำกุศลธรรมโดยเคารพก็ดี การไม่ทำ
 กุศลธรรมเนื่อง ๆ ก็น่า การไม่ทำกุศลธรรมให้มั่นคงก็ดี การประพฤติดื้อนแอ
 ในกุศลธรรมก็ดี การทอดทิ้งความพอใจในกุศลธรรมก็ดี การทอดทิ้งธุระ คือ
 ความเพียรในกุศลธรรมก็ดี การไม่ตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมก็ดี การไม่กระทำกุศล
 ธรรมเนื่อง ๆ ก็น่า การไม่สร้างเสวกุศลธรรมก็ดี การไม่อบรมกุศลธรรมก็ดี
 การไม่ทำกุศลธรรมให้มากก็ดี เหล่านี้ เรียกว่าความประมาททั้งนั้น ดังนี้ ฯ
 ส่วนเนื้อความในขุททกวัตถุวิภังคบาลีเพียงเท่านั้น ฯ ส่วนความไม่ประมาทนั้น
 ก็ได้แก่ การกระทำตรงกันข้ามกับความประมาท ซึ่งกล่าวไว้ในขุททกวัตถุวิภังค
 บาลีนั้น เพราะฉะนั้น จึงได้ชี้ให้เห็นอีกชั้นหนึ่งว่า ความไม่ประมาทนั้น ก็ได้แก่
 สิ่งใด การกระทำอย่างไรเรียกว่าความไม่ประมาท ฯ กล่าวคือ การไม่ปล่อย
 จิตไปในทางทำทุจริตด้วยกาย วาจา จิต ก็เรียกว่าเป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑

การไม่ปล่อยจิตไปในทางกามคุณ ๕ ก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . การทำกุศลธรรมโดยเคารพก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . การทำกุศลธรรมเนื่อง ๆ ก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . การทำกุศลธรรมมั่นคง ก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . การทำกุศลธรรมแข็งแรง ก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . การไม่ทอดทิ้งความพอใจในกุศลธรรม ก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . การไม่ทอดทิ้งความพอใจในกุศลธรรม ก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . การไม่ทอดทิ้งความเพียรในกุศลธรรม ก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . การตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรม ก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . การประกอบเมือง ๆ ในทางกุศล ก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . การสร้างเสวกุศลธรรม ก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . การอบรมกุศลธรรม ก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . การทำให้มากในทางกุศลธรรม ก็เรียกว่า เป็นความไม่ประมาทอย่าง ๑ . ดังนี้ ๆ แต่เห็นว่า พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะจดจำนำไปปฏิบัติได้ยาก จึงได้ย่อลงไว้อีกชั้น ๑ . ว่าการไม่กระทำความชั่วทั้งสิบ ก็เรียกว่า ความไม่ประมาท การเอาใจใส่ต่อความดีทั้งสิบ ก็เรียกว่า ความไม่ประมาท คือ เรียกว่าความไม่เมา เรียกว่าความไม่นอนใจ ๆ การเอาใจใส่ต่อความดีนั้น คือ เอาใจใส่ต่อสิ่งไร ชื่อนี้ เป็นข้อที่ควรจะให้เข้าใจเหมือนกัน ๆ ความดีที่ควรเอาใจใส่นั้น ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาแห่งทศสูตรสุดท้ายว่าได้แก่ ศีลสังวร คือ กวรรักษาศีล ๑ อินทรีย์สังวร การรักษอินทรีย์ ๑ โภชนมัตตัญญูตา การรู้จักประมาณในการบริโภค ๑ ชาคริยานุโยค การประกอบความเพียรไม่เห็นแก่หลับนอน ๑ สัมปปริสธรรมทั้ง ๑๒ ประเภท ๑ การอบรมวิปัสสนา ๑ ปฏิสัมภีทา ๔ มื้อคตปฏิสัมภีทาเป็นต้น ๑ ธรรมจันท์ ๕ มศีลจันท์เป็นต้น ๑ เหตุที่ไม่สมควรและสมควร ๑ มหาวิหารสามัคคี ๑ อริยสัจ ๑ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ มศีลปัฏฐานเป็นต้น ๑ วิชชา ๘ มวิปัสสนาญาณเป็นต้น ๑ ดังนี้ ๆ ความคิดดังที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ ล้วนแต่เป็นความคิดชั้นสูงทั้งนั้น ส่วนความคิดชั้นกลาง ได้แก่ การระวังใจ ไม่ให้ยินดีต่ออารมณ์ที่ควรยินดี ๑ การระวังใจไม่ให้ยินร้ายต่ออารมณ์ที่ควรยินร้าย ๑ การระวังใจไม่ให้ลุ่มหลงต่ออารมณ์ที่ควรลุ่มหลง ๑ การระวังใจไม่ให้มัวเมาต่ออารมณ์ที่ควรมัว ๑ ๆ การระวังทั้ง ๔ นั้น เป็นความคิดชั้นกลางสำหรับพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่จะปฏิบัติ เพื่อให้ได้บรรลุมรรคผล

คำในพระพุทธรูทธานว่า มุลรากแห่งทุกข์^{๔๔๗}ที่เป็นอามิสของมัจจุราช ที่บุคคล
ล่องเสียบได้ยากนั้น ก็เป็นคำที่ยังลึกลับอยู่ ผู้ที่ไม่สันทัดในทางพระพุทธศาสนา
ไม่อาจล่องรู้^{๔๔๘}ว่าได้แก่สิ่งใด เพราะฉะนั้น จึงจะได้แก้ไขให้ปรากฏไว้ตามแบบบท
ที่^{๔๔๙}มีมาว่า มุลรากแห่งทุกข์นั้น ได้แก่ อวิชชาตัณหา คือ อวิชากับตัณหาทั้ง
๒ ประเภทนั้นแหละ เป็นมูลเหตุให้เกิดทุกข์ ทุกข์ทั้งสนยอมเกิดขึ้น เพราะอวิชชา
กับตัณหาทั้ง ๒ ประเภท เพราะฉะนั้น อวิชชากับตัณหาทั้ง ๒ ประเภท
จึงเรียกว่า เป็นรากเง่าแห่งทุกข์ ๑ อวิชชา^{๔๕๐}นั้น ได้แก่ความไม่^{๔๕๑}แจ่มแจ้งเห็นจริงในสิ่ง
ทั้งปวง ๑ ตัณหา^{๔๕๒}นั้น ได้แก่ ความ^{๔๕๓}ดิ้นรนทะเขย^{๔๕๔}ทะยานต่อสิ่งทั้งปวง ๑ ก็มีความ
ไม่^{๔๕๕}แจ่มแจ้งเห็นจริงนั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์อย่างไร ๑ ความ^{๔๕๖}ดิ้นรนทะเขย^{๔๕๗}ทะยานนั้น
เป็นเหตุให้เกิดทุกข์อย่างไร ๑ มีคำเฉลยไขว่าเป็นเหตุให้เกิดทุกข์อย่างนี้ คือ
เมื่อบุคคลไม่^{๔๕๘}แจ่มแจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวงอยู่^{๔๕๙}ตราบใด ก็หลงเข้าใจผิดในสิ่งทั้งปวง
อยู่^{๔๖๐}ตราบนั้น ๑ ความเข้าใจผิดในสิ่งทั้งปวงมีอยู่^{๔๖๑}ตราบใด การทำผิดพูดผิดก็มี

อยู่ตรงนั้น ๆ การทำผิด พุคฺคิคมียุ่ตรงใด ผลอันผิด คือ ความทุกข์กมียุ่
ตรงนั้น เช่น บุคคลไม่รู้แจ้งเห็นจริง ในกามคุณารมณ์ทั้ง ๕ ก็เข้าใจผิดว่า กาม
คุณารมณ์ทั้ง ๕ เป็นของสวยงาม เป็นของให้เกิดสุข เป็นของยั่งยืน เป็นตัวตน
คนสัตว์ ฯ เมื่อเข้าใจผิดอย่างนี้ ก็มีการทำผิด และพุดผิดเช่น เช่น ข้าเขา
ลักขโมยเขา โกงเขาหลอกลวงเขา เพราะกามคุณารมณ์ทั้ง ๕ ที่ตนเข้าใจผิดว่า
เป็นของสวยงาม เป็นของให้เกิดสุข เป็นของเที่ยงยั่งยืน เป็นตัวตนคนสัตว์นั้น
เมื่อทำผิด และพุดผิดคงทวามเบงตนแล้ว ก็ได้รับผลผิด คือ ความทุกข์ โดยเหตุนี้
ควรทบทวนศาสนิกชนทั้งหลายจะระวังใจของตน ไม่ให้ระคนกับอวิชชาตณหานั้น
ถึงจะละอวิชชาตณหาไม่ได้ ก็อย่าให้อวิชชาตณหาแก่กล้าจนเกินไป จะเป็นเหตุให้
ได้รับทุกข์ใหญ่ทั้งในปัจจุบันและในอนาคตเป็นเทียงแท้

ก็แลตามกระแสธาระเทศนา แห่งธัมมัตถาธิบายที่ขยายมาแล้วนี้ ได้ชี้ให้เห็นคำทั้ง ๓ คือ คำว่า ปิยรูป คำว่า ความไม่ประมาท คำว่า รากเง้าแห่งทุกข์แล้ว เพราะฉะนั้น จึงขอยกคำในพระพุทธอุทานขึ้นมาแสดงซ้ำอีก เพื่อให้เป็นที่ชมซาบแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย กล่าวคือ คำในพระพุทธอุทานนั้นว่า เทพยคามนุษย์เป็นอันมาก ล้วนแต่ติดอยู่ด้วยความยินดีในปิยรูป ๆ ผู้ที่มีความทุกข์ มีความเสื่อม ย่อมตกอยู่ในอำนาจแห่งมัจจุราช ๆ ผู้ไม่ประมาททั้งกลางวันและกลางคืน ข่อมละปิยรูปได้ ๆ ผู้ละปิยรูปได้แล้ว ข่อมขุดมูลรากแห่งทุกข์ อันเป็นเหี้ยมมัจจุราช อันบุคคลในโลกสันนิวาสน่ามิได้ยาก ดังนี้ ๆ เปรียบอนันสนเณรความทศวรรธบายในพระพุทธอุทานนี้เพียงเท่านั้น.

เฮว่ กิม ค้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๘

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน ว่าด้วยความประมาทเป็นเหตุให้เข้าใจผิด

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกํ สมยํ ภควา กุณฺธิยาบิ วิหริติ กุณฺธิญฺจานวนเน ๑
เตเน โข ปน สมเยเน สุปฺปวาสา โกลิยชิตา สตฺต วสุตานิ คพฺภิ ชาเรติ
สตฺตาทิ มุพฺพคพฺภา ๑ सा तुखाति तिप्पाति กญ्जกาति वेत्ताति ฌญฺจา ตีहि
วิตกเกहि อธิวาเสตตี.

ณ บัดนี้ จึงแสดงคัมภีร์พุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๑๘ ว่าด้วยพระพุทฺธอุทานที่ ๑๘
ในทสมสูตรที่ ๘ แห่งมัจจลินทวรรคที่ ๒ ตามวาระพระบาลี และอรรถกถากับ
ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สดับพระพุทฺธอุทานโดยพิสดารตาม
สมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอนนท
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ที่กุณฺธิฐาน อันใกล้กันกับกุณฺธิยานคร ๑ ในคราวนั้น ชิตาของโกลิยกษัตริย์
ชื่อว่านางสุปปวาสา ทรงครรถ์อยู่ตลอดเวลา ๗ ปี มีครรถ์หลงอยู่อีก ๗ วัน ๑
นางสุปปวาसानั้นได้รับทุกข์เวทนา อันเผ็ดร้อนและกล้ำแฉียง แต่อดทนไว้ได้ด้วย
วิคก ๓ ประการ คือ ด้วยการนึกถึงพระพุทฺธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณว่า
สมมาสัมพุทฺโธ วต โส ภควา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นพระสัมมา-
สัมพุทฺธเจ้าแท้ ๑ โย อิมสฺส เอวรูปสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย ชมมํ เทเสติ
พระผู้มีพระภาคเจ้าที่เป็นพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้านั้น พระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อ
ให้ละทุกข์เช่นนั้น ๑ โย อิมสฺส เอวรูปสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย ปฏิปนฺโน
พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าใด เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อให้ละทุกข์เช่นนั้น ๑

ตลอด ๗ ปีแล้ว บังขามครรภกลงอยู่อีก ๗ วัน นางสุปปวาสา^๕นี้ได้รับทุกข์เวทนา อันเผ็ดร้อน กล้าแข็ง แต่นางอดทนอยู่ได้ด้วยวิตก ๓ ประการ คือ ด้วยการ นึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณว่า สมมาสมพุทโธ วต โส ภควา พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดทรงแสดงธรรมเพื่อให้ละทุกข์เช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแท้ ๆ สุปฏิปันโน วต ตสฺส ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์สาวกใดปฏิบัติเพื่อให้ละทุกข์เช่นนั้น พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีแท้ ๆ สุขุม ทุกข์เช่นนั้น ไม่มีอยู่ในที่ใด ที่นั้นชื่อว่านิพพานอันเป็นสุขแท้ ดังนี้ พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สุจินี โหตุ สุปปวาสา นางสุปปวาสาโกลียธิดาจึงมีความสุข จงอย่ามีโรค จงตลอดบุตรอันหาโรคมิได้เกิด ฯ ในขณะนั้น นางสุปปวาสาโกลียธิดาก็คือเป็นผู้มีความสุข หาโรคมิได้ ได้ตลอดบุตรผู้หาโรคมิได้ในทันใด ฯ ฝ่ายโกลียบุตรผู้เป็นสามก็ถูกรับถ้อยคำของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ครั้นกราบทุลดังนี้แล้ว ก็ถวายบังคมลากลับไปสู่นิवासสถานของตน ฯ ครั้นกลับไปถึงนิवासสถานแล้ว ก็ได้เห็นนางสุปปวาสาโกลียธิดาเป็นผู้มีความสุข หาโรคมิได้ ได้ตลอดบุตรผู้หาโรคมิได้แล้ว ครั้นเห็นแล้วจึงคิดว่า อจฺฉริยํ วต โภ อพฺภุตํ วต โภ พระตถาคตเจ้าผู้มีอิทธิธานุภาพมาก ซึ่งทำให้นางสุปปวาสาโกลียธิดามีความสุข หาโรคมิได้ ทั้งได้ตลอดบุตรผู้หาโรคมิได้ พร้อมกับพระวาทตรสนันเป็นอาการอัศจรรย์แท้ เป็นของที่ยังไม่เคยมีมา คิดดังนี้แล้วก็เกิดปิโสมนัสด้วยความมหัศจรรย์

อก โข สุปปวาสา โกลียธิดา ลำดับนั้น นางสุปปวาสาโกลียธิดาจึงบอกสามว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า ขอทำเนืองไปเฝ้าเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมพระบาทของพระองค์ด้วยเสียรเกล้า แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นางสุปปวาสาโกลียธิดาผู้ทรงครรภ้อยู่ตลอด ๗ ปี กับมีครรภ์ลงอยู่อีก ๗ วันนั้น ได้เป็นผู้มีความสุข หาโรคมิได้ ทั้งได้ตลอดบุตรผู้หาโรคมิได้แล้ว พระเจ้าข้า บัดนี้นางสุปปวาสาโกลียธิดานี้ขอให้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ มีพระ

พุทธองค์เป็นประธาน เพื่อให้เข้าไปรับภัตตาหารตลอดกาล ๑ วัน เป็นกำหนด
พระเจ้าข้า

ฝ่ายโกถิบบุตรผู้เป็นสามี จึงรับถ้อยคำของนางสุปปวาสาโกถิบธิดาว่า
ความคึกคึกเป็นความคึกคึกเย็นม ตั้งนี้ แล้วจึงไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ครั้นนั่งลงในที่สมควรแก่ตนแล้ว จึงกราบ
ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นางสุปปวาสาโกถิบธิดาขอถวายบังคมพระบาท
หังคของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า และขอกราบทูลว่า นางสุปปวาสาโกถิบ-
ธิดาผู้ทรงครรถ์อยู่ตลอดเวลา ๑ ปี กับมีครรภ์หลงอยู่อีก ๑ วันนั้น บัดนี้ได้เป็นผู้
มีความสุข หาโรคมิได้ หังได้คลอดบุตรผู้บริสุทธิ์จากโรคาพาธแล้ว พระเจ้าข้า นาง
สุปปวาสาผู้นั้นมีความประสงค์จะถวายโภชนาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธองค์
เป็นประธานจนตลอด ๑ วัน ขอพระผู้มีพระภาคเจ้ากับเหล่าพระภิกษุสงฆ์จงได้โปรด
ไปรับโภชนาหารของนางสุปปวาสาโกถิบธิดา ให้ตลอด ๑ วันเถิด พระเจ้าข้า

เตน โข ปณ สมเณ ก็แลในคราวนั้น มีอุบาสกคนหนึ่ง ได้นิมนต์พระ
ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เพื่อให้รับไทยทานในวันพรุ่งนี้แล้ว ฯ
อุบาสกคนนั้นเป็นอุปัฏฐากของพระมหาโมคคัลลานเถระเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงตรัสสั่งพระมหาโมคคัลลานเถระเจ้าว่า ดูก่อนโมคคัลลانی เธอจงไปบอก
แก่อุบาสกผู้นั้นว่า นางสุปปวาสาโกถิบธิดาผู้ทรงครรถ์อยู่ตลอดเวลา ๑ ปี กับมีครรภ์
หลงอยู่อีก ๑ วันนั้น บัดนี้เขาได้มีความสุข หาโรคมิได้ หังได้คลอดบุตรผู้หาโรค
มิได้แล้ว เขาได้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธองค์เป็นประธาน เพื่อให้ไปฉัน
ที่บ้านของเขาตลอด ๑ วัน ขอให้นางสุปปวาสาโกถิบธิดาได้โอกาสถวายทานก่อน
เถิด ให้อุบาสกนั้นถวายทานต่อภายหลัง เพราะเขาก็เป็นอุปัฏฐากของเธอ ตั้งนี้

พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้า รับถ้อยคำของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระ
พุทธเจ้าข้า ตั้งนี้แล้ว ก็ไปบอกแก่อุบาสกคนนั้นว่า นางสุปปวาสาโกถิบธิดา
ผู้ทรงครรถ์อยู่ตลอดเวลา ๑ ปี กับมีครรภ์หลงอยู่อีก ๑ วันนั้น นางได้เป็นผู้
มีความสุข คือ เป็นผู้ไม่มีโรค หังได้คลอดบุตรผู้ไม่มีโรคแล้ว นางได้นิมนต์พระ

ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธรองค์เป็นประธาน เพื่อให้ไปฉันที่บ้านของนางตลอด ๗ วัน
ขอให้นางสุปปวาสาโกลิยธิดาได้ถวายทานให้ครบ ๗ วันก่อนเกิด ท่านจึงถวาย
ต่อภายหลัง เมื่อพระมหาโมคคัลลาน์บอกแก่อุบาสกนั้นอย่างนั้นแล้ว อุบาสก
นั้นจึงตอบว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าพระผู้เป็นเจ้ามหาโมคคัลลาน์รับรองธรรม
๓ ประการ คือ โภคทรัพย์ ๑ ชีวิต ๑ ศรัทธา ๑ ของข้าพเจ้าว่าจะไม่ให้มี
อันตรายก่อนถวายทานได้แล้ว ข้าพเจ้าก็ยอมให้นางสุปปวาสาโกลิยธิดาถวาย
ทานก่อน ส่วนข้าพเจ้าจะถวายต่อภายหลัง ฯ พระมหาโมคคัลลาน์เถรเจ้า
ตอบว่า ตุก่อนอุบาสก เรายรับรองได้แต่โภคทรัพย์กับชีวิตได้ ๒ ประการเท่านั้น
ส่วนศรัทธาที่ท่านต้องรับรองด้วยตนเอง เรายรับรองให้ท่านไม่ได้ ฯ อุบาสก
นั้นจึงตอบว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าพระผู้เป็นเจ้ามหาโมคคัลลาน์รับรองโภค-
ทรัพย์กับชีวิต ๒ อย่างนั้นแล้ว ก็ให้นางสุปปวาสาโกลิยธิดาถวายทานจนตลอด
๗ วันก่อนเกิด ข้าพเจ้าจักถวายต่อภายหลัง

อก โข อายสมา มหาโมคคัลลาน โกรณพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้า
ทำให้อุบาสกเข้าใจอย่างนั้นแล้ว ก็กลับไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อุบาสกนั้นได้ตกลงแล้ว ขอให้นางสุปปวาสาโกลิย-
ธิดาถวายทานจนสิ้น ๗ วันก่อนเกิด แล้วอุบาสกนั้นจะถวายต่อภายหลัง พระ
พุทธเจ้าข้า ฯ ลำดับนั้น นางสุปปวาสาโกลิยธิดา ก็ได้ถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์
มีพระพุทธรองค์เป็นประธาน ล้วนแต่เป็นข้าทนต์โภชนียาหาร อันประณีต
ด้วยมือของตนเอง อยู่ตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๒ ได้นำทวารกนั้นออกไปกราบไหว้
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ พระสารีบุตรเถรเจ้า จึงกล่าวแก่
ทวารกนั้นว่า เจ้าสหายหรือ สรรยนต์อันมีจักร ๔ มีทวาร ๘ ของเจ้ายังทนทาน
ได้หรือไม่ ยังใช้ได้หรือไม่ ทุกข้ออันใดอันหนึ่งไม่มีแก่เจ้าหรือ ?
ทวารกนั้นตอบว่า ข้าแต่พระสารีบุตร สรรยนต์ของข้าพเจ้าซึ่งมีจักร ๔
มีทวาร ๘ ของข้าพเจ้าจะพอสทนได้มาแต่ไหน จะใช้ได้มาแต่ไหน เพราะข้าพเจ้า
อยู่ในกรรมมารดาอันแปดเปื้อนด้วยโลหิตอยู่ถึง ๗ ปี เมื่อนางสุปปวาสาโกลิยธิดา
ได้ยัมบุตรของตนสนทนากับพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรได้อย่างนี้ ก็เกิดปีติ

โสมนัสว่า บุตรของเราเกิดมาได้เพียง ๗ วันเท่านั้น ยังมีความสามารถสนทนากับพระธรรมเสนาบดีได้ เป็นการน่าอัศจรรย์ใจ ฯ ลำคั้นั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทราบว่า นางสุปปวาสาโกลียชิตามิบัติโสมนัสกับบุตรของคนจึงครัดถามว่า คุณอนนางสุปปวาสา บุตรเช่นนั้นนางยังต้องการอีกหรือ ? นางสุปปวาสาจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า บุตรอย่างนี้ถึงแม้ว่าจะมีอีกสัก ๑ คน หม่อมฉันก็ปรารถนาอยู่ พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบดังนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้น

อสาดี สาครูปะเน ปิยรูปะเน อปิปิย

ทุกขัง สุขสสุ รูปะเน ปมคฺคฺมทิวคฺคตฺติ ฯ

แปลว่า สิ่งที่ไม่น่ายินดี ย่อมครอบงำผู้ประมาทแล้ว เหมือนกับสิ่งที่น่ายินดี ฯ สิ่งอันไม่น่ารัก ย่อมครอบงำผู้ที่ประมาท เหมือนกับสิ่งที่น่ารัก ฯ ทุกข์ย่อมครอบงำผู้ประมาทเหมือนกับสุข ดังนั้น สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ก่อนไป เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า กุณฑธานวัน คือ บำอันได้ชื่อว่า กุณฑธานะนั้น เมื่อก่อนมีภิกษุคนหนึ่ง ชื่อว่ากุณฑะ ได้อยู่ในบ้านนั้น ฯ ภิกษุคนนั้นยินดีด้วยผลกรรมอันเจ็ดด้วยกุณฑธานะ คือ เนื้อเห็บ คนทั้งหลายย่อมนำเครื่องเช่นสรวงไปให้แก่ภิกษุนั้นในทันที ฯ เพราะฉะนั้น บ้านนั้นจึงชื่อว่า กุณฑธานวัน ฯ มีบ้านคำบลหนึ่ง อยู่ใกล้กับบ้านนั้น บ้านนั้นจึงชื่อว่ากุณฑยา เพราะอยู่ในเขตหวงแหนของกุณฑยภิกษุนั้น ฯ ต่อมาภายหลัง ภิกษุทั้งหลายได้ไปสร้างเมืองในที่นั้น จึงได้ชื่อว่ากุณฑยานคร ตามชื่อที่มาก่อน ฯ ภิกษุทั้งหลายได้สร้างวิหารขึ้นในบ้านนั้น เพื่อให้เป็นที่อยู่ของพระผู้มีพระภาคเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์ ฯ วิหารนั้นจึงมีชื่อปรากฏว่า กุณฑธานวัน ฯ ต่อมาภายหลัง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงเสด็จไปประทับที่วิหารนั้น ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวว่า ครบหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่กุณฑธานวันนั้น ใกล้กันกับกุณฑยานคร

คำว่า นางสุปปวาสาโกลิยชิตานัน เป็นพระราชบุตรของโกลิยภคตริย เป็นอัครอัญญาภิการอันเลิศของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ตั้งอยู่ในตำแหน่งอันเลิศ ในฝ่ายสาวกผู้ถวายของประณีต เป็นพระโสตาบันนอริยสาวิกา ฯ ของเคียว ของฉันทหรือเกสขอนใดที่สมควรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า นางไม่ให้ผู้อื่นจัดแจง นางได้จัดแจงถวายด้วยตนเอง ฯ ทั้งนางได้ถวายสังฆภัตตรและปาฏิปคคลิภภัตตร คือ สังฆทานและปาฏิปคคลิทาน วันละ ๑๐๘ องค์ทุกวันไป ฯ ภิกษุหรือภิกษุณี ไม่ว่ารูปใดรูปหนึ่ง ที่เข้าไปบิณฑบาตในตระกูลนั้น จะได้กลับไปมือเปล่าอันหา มิได้ ฯ นางสุปปวาसानันเป็นผู้ยินดีในการจำแนกแจกทานอยู่เป็นนิจ ฯ พระสาวกโพธิสัตว์ผู้เป็นอันติมภิกษุสัตว์ ที่ได้ทำอริการกุศลในพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในปางก่อน ได้มาถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางนั้น ฯ นางนั้นได้ประคองครรภ์มา อยู่ตลอด ๗ ปี กับมีครรภ์หลงอยู่อีก ๗ วัน ด้วยบาปกรรมที่ได้กระทำความใน ปางก่อน

บาลี

เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวว่า นางสุปปวาสาได้ทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี กับมีครรภ์หลงอยู่อีก ๗ วัน คือ เมื่อครรภ์ของนางแก่ถึงเวลาจะคลอดแล้ว ลมกัมมัชชวาทก็พัดให้ทารกที่อยู่ในครรภ์นั้นล้มแท้งลงข้างบน มีศีรษะลงเบื้องตัว หันหน้าเฉพาะต่อช่องคลอด แต่ได้ติดช่องคลอดอยู่ถึง ๗ วัน เมื่อทารกนั้นเติบโต แล้ว ก็ได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ได้พระนามว่า พระสวลีเถระเจ้า ฯ ก็กรรมที่จะให้พระสวลีเถระเจ้าได้รับทุกข์อยู่ในครรภ์มารดาตลอด ๗ ปี กับได้รับทุกข์ในเวลาคลอดอีก ๗ วัน เป็นด้วยบุพพกรรมอันใด การที่นางสุปปวาสาผู้เป็นมารดา ซึ่งเป็นพระโสตาบันนอริยสาวิกาได้รับทุกข์เช่นนั้น ด้วยบุพพกรรมอันใด

อดีตกาล กาสีกราเซ พารานสิย ราชย์ กาเรนเต มีคำเฉลยไขว่า ในอดีตกาลล่วงแล้วมา ครึ่งพระเจ้ากาสีเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพารานสินัน พระเจ้าโกศลพระองค์หนึ่ง ทรงยกพลไปล้อมกรุงพารานสินัน จับพระเจ้ากาสีสำเร็จโทษเสีย แล้วทรงรับพระอัครมเหสีของพระเจ้ากาสีนั้นไว้เป็นพระอัคร-

มเหสีของพระองค์ ฯ ส่วนพระราชโอรส ของพระเจ้าพาราณสีพระองค์หนึ่ง ได้ลอบหนีออกจากพระนครไปซ่อนสมุญาคิมิตร พวกพ้อง เป็นกำลังได้เพียงพอนแล้ว ก็ยกกลับมาล้อมกรุงพาราณสี บอกร้างไปถึงพระเจ้ากรุงพาราณสีว่า จะขกราชสมบัติให้ เรือว่า จะรบประการใด ฝ่ายพระราชมารดาของพระกุมารนั้น พอได้ทรงทราบก็ลอบส่งหนังสือออกไปให้แก่พระราชโอรสว่า เจ้าไม่จำเป็นจะต้องรบ เจ้าจงล้อมกรุงพาราณสีไว้ อย่าให้ผู้คนเข้าออกได้เป็นอันขาด เมื่อคนทั้งหลายขาดกิน ขาดน้ำ ขาดปลาอาหาร ก็จกฆ่าพระราชธิดาของตนเสีย แล้วจกขกราชสมบัติให้เป็นแน่แท้ ฯ พระราชกุมารได้ทรงทราบอักษรสาส์นของพระมารดาเช่นนั้น ก็ให้ล้อมพระนครไว้ถึง ๑ ปี ฯ ผู้คนในพระนครได้ออกตามประจุน้อยไปทำการงานต่าง ๆ มีการตัดฟันและตักน้ำเป็นต้น ฯ มารดาของพระราชกุมารได้ทราบดังนั้น จึงรีบส่งสาส์นออกไปบอกให้บิดาประจุน้อยเสียให้सान เมื่อคนทั้งหลายออกตามประจุน้อยไม่ได้ ก็สำเร็จโทษพระเจ้าพาราณสีเสียในวันที่ ๑ แล้วถวายพระราชสมบัติแก่พระราชกุมาร ฯ การที่พระราชกุมารได้ทำบาปกรรมไว้ดังนั้น จึงทำให้ได้รับทุกข์อยู่ในครรภ์ของมารดาถึง ๑ ปี กับได้คลอดอยู่ที่ช่องคลอดอีก ๑ วัน

ก็เมื่อทารกยังเป็นบุตรของนางสุปปวาสา ก็พระราชกุมาร ที่ได้ล้อมพระนครพาราณสีไว้นั้นเติบโตขึ้นแล้ว ได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาปรากฏนามว่า พระสวลีเถระเจ้าผู้เลิศด้วยลาภนั้น เป็นด้วยบารมีที่ได้สะสมมาแต่ในศาสนาพระปฐมตตสัมมาสัมพุทธเจ้า และในศาสนาพระวิปสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวคือ ในศาสนาพระปฐมตตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระสวลีเถระเจ้านั้นได้ถวายมหาทานแล้วปรารถนาว่า ขอให้ข้าพเจ้าเป็นผู้เลิศในทางลาภ มาถึงศาสนาพระวิปสสิ ได้ถวายนาผองซึ่งตราคาพันคำถึงร่วมกันกับชามมือง แล้วตั้งความปรารถนาไว้อีก เมื่อได้เป็นพระสวลีเถระเจ้าจึงได้เป็นผู้เลิศในทางลาภ ด้วยอานุภาพแห่งบุญกุศลที่ได้อบรมมานั้น ฯ การที่นางสุปปวาสาพลอยได้รับความทุกข์ในการที่ครรภ์อยู่ ๑ ปี กับมีครรภ์หลงอยู่อีก ๑ วันนั้น เป็นด้วยอำนาจมหัพพกรรม ที่นางได้ช้ช้องบอกอุบายให้แก่พระราชโอรส ดังที่บรรยายมา ฯ เป็นอันว่ามารดากับบุตรทั้ง ๒ นั้น ได้เสวยทุกข์เวทนาสมควรแก่มหัพพกรรมของคนด้วยประการอย่างนี้

นางสุปปวาसानันได้ออกกลั่นทุกขเวทนา ที่เกิดขึ้นด้วยกรรมทั้งหลายนี้ ได้ ด้วยสัมมาวิตกทั้ง ๓ อันประกอบด้วยการระลึกลงถึงคุณพระรัตนตรัย ๑ คือ เมื่อ นางระลึกลงถึงความตรัสรู้ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และความปฏิบัติของ พระอริยสงฆ์ กับความสลัดออกจากทุกข์แห่งนิพพาน ก็ครอบงำทุกข์อันนั้นเสีย ได้ โดยการไม่นึกถึงซึ่งทุกข์นั้น ๑ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวว่า นาง สุปปวาสาได้ออกกลั่นทุกขเวทนาด้วยวิตก ๓ ประการ ดังนี้

คำที่นางสุปปวาสาเรียกว่า สมมาสัมพุทโธ วัต เป็นต้นนั้น มีคำ อธิบายว่า พระโลกนาถเจ้าทรงพระนามว่าพระผู้มีพระภาคนั้น เพราะเหตุหลาย ประการ มีความเป็นผู้มีส่วนแห่งธรรมอันงามเป็นต้น ๑ ที่ทรงพระนามว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เพราะพระองค์ทรงตรัสธรรมทั้งปวงถูกต้องดีโดย ลำพังพระองค์เอง หาวิปริตมิได้ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พระองค์ได้ทรง แสดงธรรมอันไม่วิปริต เพื่อให้ละวัฏทุกขทั้งสี่ เช่นที่เราได้รับอยู่ในเวลานี้ ด้วย และนอกจากที่เราได้รับอยู่ในเวลานี้ด้วย พระธรรมเทศนาของพระองค์นั้น ล้วนแต่เป็นเหตุให้ดับวัฏทุกขทั้งสี่ โดยไม่ให้ทุกข์ทั้งสี่เกิดขึ้นอีก ความ สำเร็จแห่งการตรัสรู้โดยลำพังพระองค์เองนั้น บอมนปรากฏขึ้นด้วยการที่พระองค์ ทรงแสดงธรรมไม่วิปริต ๑ หมู่พระอริยบุคคล ๘ จำพวกที่ได้นามว่า พระสงฆ์ สาวกนั้น เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะเกิดขึ้นในเวลาจบการแสดงธรรมของ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงพระคุณดังกล่าวแล้ว ๑ เพราะประกอบด้วยความเสมอ กันในทางศีลและความเห็น ๑ ๑ พระอริยสงฆ์ที่ปฏิบัติเพื่อให้ละวัฏทุกขทั้งสี่ เรียกว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีแท้ ๑ พระนิพพานซึ่งไม่มีวัฏทุกขเช่นนั้น จักเป็นที่ อันสุขแท้ ๑ ถึงแม้บุคคลเหล่านั้นที่ปฏิบัติตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เรียกว่าเป็นผู้ปฏิบัติเหมือนกัน เพราะข้อปฏิบัตินั้นเป็นข้อปฏิบัติที่ไม่ให้เหมือน เวียนอยู่ในวัฏสงสาร ๑ อีกประการหนึ่ง ศัพท์ว่า ปฏิบัติ นั้น เหมือนกันกับศัพท์ว่า อปฏิบัติ คือ ศัพท์ว่า ปฏิบัติ นี้ หมายความว่าประพฤติ ๑ เพราะฉะนั้น ท่านจึง กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่าปฏิบัติเพื่อจะ ให้สำเร็จพระโสดาปัตติผล ดังนี้

ที่คำว่า สามีนางสุปปวาसानัน หมายถึงพระโกลิยราชบุตรผู้เป็นพระสามี ของนาง ๑ ในตอนนี้นางได้ขอให้พระโกลิยราชบุตรผู้เป็นพระสามี ไปกราบทูล

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบเรื่องตนได้เสวยทุกขเวทนา และเรื่องที่
คนนอกทนต่อทุกขเวทนาไว้ได้ เพราะอำนาจระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย

เมื่อสามไปกราบทูลตามคำสั่งของนาง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
เปล่งพระวาจาว่า ให้นางกลอดบุตรโดยสวัสดี แล้วนางก็กลอดบุตรโดยสวัสดี
เป็นหน้าอศุจรรย เพราะในขณะนั้น ประจวบกับเวลาทางสนับพหกรรมอย่าง
หนึ่ง เป็นด้วยพระพุทธานุภาพอย่างหนึ่ง ฯ เมื่อพระสามของนางกลับมาเห็น
กันกว่า การที่พระตถาคตเจ้าเป็นมมอหฐานภาพมาก ทำให้นางสปรปวาสา
กลอดบุตรได้โดยสวัสดีด้วยพระคำรัสเพียง ๒-๓ คำนั้น จัดเป็นการอศุจรรยยิ่ง
นัก ดังนี้ ฯ คำว่า พระตถาคตเจ้า ซึ่งมีอยู่ในคำที่แสดงมาแล้วนี้ มีอรรถา-
ธิบายพิสดาร ดังจะปรากฏในกัณฑ์ต่อไป ส่วนในกัณฑ์นี้ขอไว้เพียงเท่านี้.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๔

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยคำอธิบายคำว่า พระตถาคต โดยบุพพณีย์ อปรณีย์

ตถาคคสสาติ ออฺรหิ การณเหิ ภควา ตถาคโค ฯ ตถา อาคโคติ
ตถาคโค ฯ ตถา คโคติ ตถาคโค ฯ ตถลภุขณิ อาคโคติ ตถาคโค ฯ
คถธมฺเม ขถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโค ฯ ตถทสฺสิตาย ตถาคโค ฯ
คถาวาทิตาย ตถาคโค คถาการิตาย ตถาคโค ฯ อภิภวนฺนุเชน ตถาคโคติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๑๔ ว่าด้วยคำอธิบายซึ่งพระ
พุทธคุณนาม ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เรียกกันว่าพระตถาคตเจ้า
ที่มีอยู่ในพระสูตรที่ ๔ แห่งมัจฉนิกายโดยบุพพณีย์ ๔ อปรณีย์ ๒ รวมเป็น
๖๐ นัยด้วยกันโดยพิสดาร เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย เข้าใจแจ่มแจ้ง
กว้างขวางตามสมควรแก่รัชมัสสวณกาล

อรรถกถา

ดำเนินความตามอรรถกถาที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่าพระตถาคตเจ้านั้น บอมนัยด้วยเหตุ ๘ ประการ ๑ คือ ประการที่ ๑ มีวิเคราะห์ว่า ตถา อากโตติ ตถาคโต แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดมา แล้วอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่าพระตถาคต ๑ ประการที่ ๒ ว่า ตถา คโตติ ตถาคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดไปแล้ว อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่า พระตถาคต ๑ ประการที่ ๓ ว่า ตถลกขณํ อากโตติ ตถาคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด มาถึงลักษณะอันแท้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่าพระตถาคต ๑ ประการที่ ๔ ว่า ตถสมเม ขถาวโต อภิสมพุทฺธโรติ ตถาคโต พระผู้มีพระภาค เจ้าพระองค์ใดตรัสรู้ ซึ่งธรรมอันแท้ทั้งหลายโดยถ่องแท้ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ทรงพระนามว่าพระตถาคต ๑ ประการที่ ๕ ว่า ตถทสฺสิตาย ตถาคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าตถาคต เพราะทรงเห็นธรรมอัน แท้ ๑ ประการที่ ๖ ว่า ตถาวาทิตาย ตถาคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระ นามว่าพระตถาคต เพราะตรัสอย่างนั้น ๑ ประการที่ ๗ ว่า ตถาการิตาย ตถาคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าพระตถาคต เพราะทำอย่างนั้น ๑ ประการที่ ๘ ว่า อภิภวนญฺเฐน ตถาคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า พระตถาคต เพราะครอบงำเสีย ดังนี้

เป็นอันได้ใจความว่า คำว่า พระตถาคต แปลได้ ๘ นัยด้วยกัน คือ แปลว่า ผู้มาแล้วอย่างนั้น • ผู้ไปแล้วอย่างนั้น • ผู้มาถึงลักษณะโดยแท้ • ผู้ตรัสรู้ซึ่งธรรมอันแท้ โดยถ่องแท้ตามความจริง • ผู้แสดงธรรมอันแท้ • ผู้กล่าวอย่างนั้น • ผู้ทำอย่างนั้น • ผู้ครอบงำ • ดังนี้

ตถ ภาควา ตถา อากโตติ ตถาคโต มีคำแปลต่อไปว่า สมเด็จพระ ผู้มีพระภาคเจ้า ที่ทรงพระนามว่าพระตถาคตเจ้า เพราะมาแล้วอย่างนั้น ขอน มีอธิบายอย่างไร ? มีคำวิสัชนาแก้ไขว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายใน ปางก่อน ได้มีความชวนชวนเพื่อให้เป็นประโยชน์ แก่โลกทั้งปวงมาแล้ว

อย่างไร ๆ มีคำอธิบายว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ได้เสด็จมาแล้ว
ด้วยอภินิหารอันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา ก็ได้เสด็จมาด้วยอภินิหารอัน
นั้น อันประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการ ๆ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น
ได้ทรงบำเพ็ญพระสมณสังบารมีถึง ๓๐ ทศ คือ ทานบารมี ทานอุปบารมี ทาน-
ปรมัตถบารมี สติบารมี สติอุปบารมี สติปรมัตถบารมี เนกขัมมบารมี เนก-
ขัมมอุปบารมี เนกขัมมปรมัตถบารมี บัณฑิตบารมี บัณฑิตอุปบารมี บัณฑิต-
ปรมัตถบารมี วิริยบารมี วิริยอุปบารมี วิริยปรมัตถบารมี ขันติบารมี ขันติ-
อุปบารมี ขันติปรมัตถบารมี สัจจบารมี สัจจอุปบารมี สัจจปรมัตถบารมี
อธิฐานบารมี อธิฐานอุปบารมี อธิฐานปรมัตถบารมี เมตตาบารมี เมตตาอุป-
บารมี เมตตาปรมัตถบารมี อเบกขาบารมี อเบกขาอุปบารมี อเบกขาปรมัตถ-
บารมี ดังนั้นแล้วอย่างไร ก็ได้ทรงสละมหาบริจาตทั้ง ๕ มาแล้วอย่างไร
ได้ทรงบำเพ็ญบุพพโยคบารมีในเบื้องต้นมาแล้วอย่างไร ได้ทรงบำเพ็ญบุพพจริยา
มาแล้วอย่างไร ทรงบำเพ็ญจริยาทั้ง ๓ มีญาตคตจริยาเป็นต้น มาแล้วอย่างไร
ได้สำเร็จที่สุดแห่งพุทธจริยามาแล้วอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย
ก็ได้ทรงบำเพ็ญมาแล้วอย่างนั้นเหมือนกัน ๆ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายใน
ปางก่อน ได้ทรงบำเพ็ญสติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๘ มรรค ๘ อันรวมเรียกว่าโพธิปักขิยธรรม อันนำไปตรัสรู้ทั้ง ๓๗
ประการ มาแล้วอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ก็ได้ทรงบำเพ็ญ
มาแล้วอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย
จึงทรงพระนามว่าพระตถาคตเจ้า ซึ่งแปลว่าผู้มาแล้วอย่างนั้น

คถิ คทา กโคติ คทาโคติ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าพระ
ตถาคตเจ้า เพราะวิเคราะหามาแล้วอย่างนั้น ขอนมอธิบายอย่างไร ๆ ขอนม
อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายในปางก่อน พอประสูติแล้วก็ขึ้นผืน
พระพักตร์ไปทางทิศอุดร แล้วทรงดำเนินไปด้วยพระบาทถึง ๑ ก้าว ภายได้
เสวยคณฺธ ทอดพระเนตรทิศทั้งปวง แล้วเปล่งอาสภิวาจา ประกาศความเป็น
ผู้ประเสริฐสูงสุดอย่างองอาจในโลก ๆ การเสด็จดำเนินไปด้วยพระบาท ๑ ก้าว
นั้น เป็นของจริงของแท้ ด้วยความเป็นบุพพนิมิตแห่งการบรรลุธรรมพิเศษโดย

อเนกประการอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ก็ไปแล้วอย่างนั้นคือ ได้
ทรงดำเนินไปด้วยพระบาท ๑ ก้าว ทอดพระเนตรทิศทั้งปวงแล้วเปล่งอาสภิวาจา อัน
เป็นบุพพณิมิตแห่งการตรัสรู้เหมือนกัน จึงทรงพระนามว่า พระตถาคตเจ้า ซึ่งแปลว่า
ผู้ไปแล้วอย่างนั้น อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายในปางก่อน ทรงละกาม
ฉันทไปด้วยเนกขัมมะ ทรงละพยาบาทไปด้วยความไม่พยาบาท ทรงละกัมมัทธะ
ความง่วงเหงาหาวนอน ไปด้วยอาโลกสัญญา คือ ความใสใจถึงแสงสว่าง ทรงละ
ความฟุ้งซ่านรำคาญไปด้วยความไม่ฟุ้งซ่านรำคาญ ทรงละความลึกลงสยไปด้วยการ
กำหนดเหตุแน่นอน ทรงทำลายอวิชชาไปด้วยญาณ ทรงกำจัดความไม่ยินดีให้สิ้นไป
เสียด้วยความปราโมทย์ ทรงละธรรมอันเป็นข้าศึกนั้นไปเสีย ด้วยสมบัติ ๘ และ
มหาวิปัสสนา ๑๘ อริยมรรค ๘ พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายก็เหมือนกัน
เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่าพระตถาคต ซึ่งแปลว่า ผู้ไปแล้วอย่างนั้น

กถิ ตถลกขณิ อากโตติ ตถาคโต ข้อที่ว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
พระนามว่าพระตถาคต เพราะมาถึงซึ่งลักษณะอันแท้นั้น มีอธิบายอย่างไร ฯ มี
อธิบายว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้อะไรถึงลักษณะอันแท้แห่งธรรมนั้น ฯ ว่า
อย่างไหนมีลักษณะอย่างไร เช่น พระองค์ทรงรู้ว่า ปฐวีธาตุมีความแข็งเป็น
ลักษณะ ฯ อาโปธาตุมีความไหลซึมซาบเป็นลักษณะ ฯ เตโชธาตุมีความร้อนเป็น
ลักษณะ ฯ วาโยธาตุมีความพัดไปมาเป็นลักษณะ ฯ อากาธาธาตุมีความถูกต้องไม่ได้
เป็นลักษณะ ฯ รูปมีความแตกสลายเป็นลักษณะ ฯ เวทนามีความเสวยอารมณ์เป็น
ลักษณะ ฯ สัญญามีความจำอารมณ์เป็นลักษณะ ฯ สังขารมีการตกแต่งเป็นลักษณะ ฯ
วิญญาณมีการรู้สึกเป็นลักษณะ และทรงทราบลักษณะแห่งอายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อิน-
ทรีย์ ๒๒ สังขะ ๔ บัณฑิตยการ ๑๒ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ มรรค ๘ วิสุทธิ ๗ นิพพาน ๑ ดังนี้ ได้โดยถูกต้องทุกประการ

กถิ ตถสมเม ยถาวโต อภิสมพุทฺธโต ตถาคโต ข้อที่ว่าพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงพระนามว่าพระตถาคต เพราะตรัสรู้ธรรมอันแท้ โดยความก่อตั้งแท้

นั้น มีคำอธิบายอย่างไร ๆ มีคำอธิบายว่า อริยสัจ ๔ ชื่อว่าธรรมอันต้องแท้ ๆ ข้อนั้น มีกระแสพระพุทฺธเจ้าตรัสไว้ว่า คุณอนภิกขุทั้งหลาย บททั้ง ๘ เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น บททั้ง ๔ นั้น คือ บทว่าทุกข์ • บทว่าเหตุให้เกิดทุกข์ • บทว่าความดับทุกข์ • บทว่าทางไปถึงความดับทุกข์ • ๆ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ธรรมะ หมายความว่า เป็นของเกิดมาจากปัจจัย คือ ชาติ ชาติเกิดมาจากภพ ภพเกิดมาจากอุปาทาน อุปาทานเกิดมาจากคันหา คันหาเกิดมาจากเวทนา เวทนาเกิดมาจากผัสสะ ผัสสะเกิดมาจากอายตนะ อายตนะเกิดมาจากนามรูป นามรูปเกิดมาจากวิญญาณ วิญญาณเกิดมาจากสังขาร สังขารเกิดมาจากอวิชชา ดังนั้นแล้วแต่เป็นความหมายที่แท้จริง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ความหมายอันแท้จริงเหล่านั้นได้สิ้น จึงทรงพระนามว่าพระตถาคต ซึ่งแปลว่า ผู้ถึงความแท้จริง เพราะหมายความว่าเป็นผู้ตรัสรู้ธรรมอันแท้จริงได้โดยถูกต้องทุกประการ

กถิ คตทสฺสิตาย ตถาคโค ชื่อว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่าพระตถาคต เพราะเห็นเช่นนั้น มีอธิบายว่าอย่างไร ๆ มีอธิบายว่า ขึ้นชื่อว่ารูปารมณฺ์ที่masuk คลองจกฺขุของสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ในโลกธาตุนั้นหาประมาณมิได้ ไม่ว่าในเทพยตามนุษย์มารพรหมแห่งใด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงรู้เห็นรูปารมณฺ์อันนั้นทั้งสิ้น โดยอาการทั้งปวง รูปารมณฺ์ที่สัตว์โลกทั้งสิ้นได้เห็น มีประมาณเท่าใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้เห็นมีประมาณเท่านั้น อารมณฺ์ที่สัตว์โลกทั้งสิ้นได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก ได้ถึง ได้แสวงหา ได้กึกอ่านมีประมาณเท่าใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้รู้ได้เห็นทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่าพระตถาคต เพราะได้เห็นแท้ คือ ได้เห็นถาวรทุกประการ

กถิ คตวาทิตาย ตถาคโค ชื่อว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าพระตถาคต เพราะตรัสอย่างนั้น ขึ้นมีอธิบายว่าอย่างไร ๆ มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในราตรีโคกคิ เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในราตรีโคกคิ นวักคสํคฺคฺกฺสาสนํ ที่ประกอบด้วยองค์ ๘ มีสุตะและเคยยะเป็นคณอันใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ตลอดปริมาณกาล ๔๕

พรรษา ในระหว่างราตรีตรัสรู้ และระหว่างราตรีปรินิพพานนั้น สัตกถาสน์คำสั่งสอน
ที่ประกอบด้วยองค์ ๘ มีสัจจะ และเคยยะเป็นต้นทั้งหมดนั้น ล้วนแต่เป็นของบริสุทธิ์
บริบูรณ์ทั้งนั้น เป็นของกำจัดเสียซึ่งความเมา มีความเมาด้วยราคะเป็นต้น ล้วนแต่
เป็นของแท้ทั้งนั้น ล้วนแต่เป็นของไม่ผิดไม่พลาดทั้งนั้น ฯ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณอนนฺทนะ คำที่สนทนาระหว่างเรตถาคตได้กล่าวไว้ ได้พูดไว้ ได้
แสดงไว้ ในระหว่างตรัสรู้แล้ว มาจนกระทั่งถึงเวลาปรินิพพานนั้น ล้วนแต่เป็น
อย่างนั้นทั้งสิ้น ไม่มีเป็นอย่างอื่นนอกจากนั้น เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่าพระ
ตถาคต แปลว่า ผู้ตรัสอย่างใดก็เป็นอย่างนั้น หาได้ผิดเพี้ยนไปจากที่ตรัสนั้นไม่

กถิ ตถาการิตาย ตถาคโต ข้อที่ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนาม
ว่าพระตถาคต เพราะทำอย่างนั้น ดังนี้ มีคำอธิบายอย่างไร ฯ มีอธิบายว่า พระกาย
และพระวาจาของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมเสมอกัน คือ พระองค์ตรัสอย่างใดก็ทรง
ทำอย่างนั้น ทรงทำอย่างใดก็ตรัสอย่างนั้น พระวาจาเป็นอย่างใด พระกายก็เป็นอย่างนั้น
พระกายเป็นอย่างใด พระวาจาก็เป็นอย่างนั้น ข้อนั้นมีพระพุทธพจน์ยืนยันเป็นแบบบท
ไว้ว่า คุณอนนฺทนะทั้งหลาย พระตถาคตกล่าวอย่างใดก็ทำอย่างนั้น ทำอย่าง
ใดก็กล่าวอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่าพระตถาคต เพราะทรงทำอย่าง
ที่ตรัสไว้ทุกประการ

กถิ อภิภวนญฺเจน ตถาคโต ข้อที่ว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
พระนามว่าพระตถาคต เพราะครอบงำเสียทั้งนั้น มีอธิบายอย่างไร ฯ มี
อธิบายว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงครอบงำสรรพสัตว์ทั้งปวงในโลก
ธาตุหาประมาณมิได้ เบื้องบนตั้งแต่ภวคฺคพรหมลงมา เบื้องต่ำตั้งแต่เวจฺจนฺมา
ทางขวางตลอดโลกธาตุทั้งสิ้นด้วยศัล สมภาณี ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ
จะข้งหรือประมาณสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นย่อมไม่ได้ ได้แก่ถือว่าสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นผู้ที่ใคร ๆ ข้งไม่ได้ เป็นผู้มีพระคุณหาประมาณมิได้
เป็นผู้เยี่ยมด้วยพระคุณทั้งปวง เป็นเทพเจ้าที่ประเสริฐกว่าเทพเจ้าทั้งปวง เป็น
พระอินทร์ที่ประเสริฐกว่าพระอินทร์ทั้งปวง เป็นพรหมที่ใหญ่ยิ่งกว่าพรหมทั้งปวง

เป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง ฯ ข้อนั้นสมเด็จพะผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า สเทวเก
ภิกขเว โลก คุก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเป็นผู้ครอบงำสิ่งทั้งปวง ไม่มีสิ่ง
ทั้งปวงครอบงำได้ เป็นผู้รู้เห็นสิ่งทั้งปวง เป็นผู้อำนาจแผ่ไปในมนุษยโลก เทวโลก
มารโลก พรหมโลกทั้งสน ไม่มีผู้ใดเทียบถึง เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่าพระ
ตถาคต แปลว่า ผู้ครอบงำสิ่งทั้งปวง

อนึ่ง ตถาย อโคติ ตถาคโค อีกอย่างหนึ่ง คำว่า พระตถาคตเจ้า
แปลว่า ผู้ไปแล้วโดยแท้ ผู้ถึงซึ่งธรรมอันแท้ คือ ผู้ไปสู่โลกทั้งสน อันได้แก่
บรรลุโลกทั้งสน ด้วยความแท้ กล่าวคือ ตัณห์ปริญญา ความรอบรู้ด้วยการพิจารณา
ไปสู่โลกสมุทัยอันเป็นต้นเหตุให้โลกเกิด คือ ล่วงเสียซึ่งต้นเหตุให้เกิดโลกด้วย
ความอันแท้ อันได้แก่ปหานปริญญา คือ การรอบรู้ในทางสละ ฯ บรรลุซึ่งโลก
นิโรธ คือ ความดับโลกด้วยความแท้ อันได้แก่สังจัจจิริยา การกระทำให้แจ่ม
แจ้ง ฯ ทรงปฏิบัติซึ่งข้อปฏิบัติอันแท้ ซึ่งได้แก่โลกนิโรธคามินีปฏิปทาอัน
เบนหนทางไปสู่ความดับโลก ฯ ข้อนั้นสมกับที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า
โลก คุก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเจ้า ตรัสรู้โลกแล้ว พ้นจากโลกแล้ว ตรัสรู้เหตุให้เกิดโลกแล้ว ละเหตุให้เกิด
โลกแล้ว ตรัสรู้ความดับโลกแล้ว ทำให้แจ้งความดับโลกแล้ว ตรัสรู้ทาง
ไปถึงความดับโลกแล้ว ทำทางอันให้ไปถึงความดับโลกเกิดขึ้นแล้ว สิ่งที่มีอยู่
ในโลกทั้งสน เป็นอันพระตถาคตเจ้าตรัสรู้แล้วทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงทรง
พระนามว่าพระตถาคต หมดคำอธิบายในปุพพนิยทั้ง ๘ เพียงเท่านั้น

อปเรหิ อญฺหิ การณํ ภควา ตถาคโค ในอปรนัยว่าสมเด็จพะ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าพระตถาคตนั้น ข้อมมีด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ
ประการที่ ๑ ว่า ตถาย อโคติ ตถาคโค พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด
เสด็จมาแล้วด้วยความแท้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่า
พระตถาคต ฯ ประการที่ ๒ ว่า ตถาย อโคติ ตถาคโค พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์ใดเสด็จไปแล้วด้วยความแท้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระ
นามว่าพระตถาคต ฯ ประการที่ ๓ ว่า ตถานิ อโคติ ตถาคโค พระผู้มี
พระภาคเจ้าพระองค์ใดเสด็จมาถึงแล้วซึ่งความแท้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น

ทรงพระนามว่าพระตถาคต ฯ ประการที่ ๔ ว่า ตถา คโตติ ตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดเสด็จไปแล้วอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่าพระตถาคต ฯ ประการที่ ๕ ว่า ตถา วิชิตี ตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดเป็นชนคณฺณ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่าพระตถาคต ฯ ประการที่ ๖ ว่า ตถา ปวตฺติโตติ ตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดเป็นไปแล้วอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่าพระตถาคต ฯ ประการที่ ๗ ว่า ตถา อคโตติ ตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ไม่เสด็จไปแล้วอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงพระนามว่าพระตถาคต ฯ ประการที่ ๘ ว่า ตถาคตภาเวน ตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าพระตถาคต เพราะความไปแล้วอย่างนั้น ดังนี้

ได้ใจความว่า คำว่า พระตถาคตแปลได้ ๘ นัย คือ แปลว่าผู้มาแล้วด้วยความแท้ . ผู้ไปแล้วด้วยความแท้ . ผู้มาถึงความแท้ . ผู้ไปแล้วอย่างนั้น . ผู้เป็นอย่างนั้น . ผู้เป็นไปแล้วอย่างนั้น . ผู้ไม่ไปอย่างนั้น . ผู้มีความไปอย่างนั้น . ดังนี้

กถํ ตถา ย อากโตติ ตถาคต ในนัยทั้ง ๘ นัยที่ . ว่า ผู้มาแล้วด้วยความแท้นั้น มีอธิบายอย่างไร ฯ มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าคราวเสวยพระชาติเป็นสมณคณาบส ซึ่งปรากฏด้วยองค์ ๘ ประการ คือ ได้เสวยพระชาติเป็นมนุษย์ . เป็นบุรุษ . เป็นผู้มอฺปนิสสัยอันแก่กล้า อาจสำเร็จพระอรหันต์ในชาตินั้น . ได้พบพระพุทธเจ้า . ได้บรรพชา . ได้สมาบัติ ๘ อันนับว่าเป็นคุณสมบัติอย่างสูง ทางโลกีย์ . ได้สะสมพระบารมีมามากแล้ว . มีพระหฤทัยมุ่งต่อการตรัสรู้ . ได้ทรงตั้งมหาปณฺญานไว้แทบบาทมุก ของพระที่บังกรทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ข้าพเจ้าข้ามโลกได้แล้ว จักช่วยโลกให้ข้ามไปตามข้าพเจ้า . ข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วจักให้โลกหลุดพ้น . ข้าพเจ้าฝึกฝนแล้วจักให้โลกฝึกฝน . ข้าพเจ้าสงบแล้วจักให้โลกสงบ . ข้าพเจ้าคล่องใจแล้วจักให้โลกคล่องใจ . ข้าพเจ้าดับความร้อนแล้วจักให้โลกดับความร้อน . ข้าพเจ้าตรัสรู้แล้วจักให้โลกตรัสรู้ . ดังนี้ ฯ ข้อนั้นสมกับที่พระผู้มีพระ

ภาคเจ้าได้ครีไว้ว่า กิณเม เอเกน จินฺเนน เป็นต้น แปลว่าต้องการอะไรที่
 เราผู้มีกำลังจะข้ามโลกไปโดยลำพังผู้เดียว เราจักทำให้สำเร็จพระสัพพัญญุต-
 ญาณ แล้วจักช่วยโลกทั้งสี่ให้ข้ามไปด้วย ฯ เราบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ
 ด้วยอธิการบารมีของเราแล้ว จักให้ประชุมชนข้ามพ้นไปเป็นอันมาก ฯ เรา
 จักคิดกระแสนสงสาร ทำลายภพทั้ง ๓ ให้ได้แล้ว จักขึ้นสู่ธรรมนาวาอันกล่าว
 แล้ว คือ สำเภารธรรม จักทำให้โลกทั้งสี่ข้ามกระแสนสงสาร ฯ ต้องการ
 อะไรด้วยการตรัสธรรม ที่ไม่ทำให้ผู้อื่นตรัสด้วย เราจักทำให้บรรลุพระ
 สัพพัญญุตญาณแล้วจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก ดังนี้

สมเด็จพระโลกนาถเจ้า ได้ทรงทำตามมหาปญฺญานันมิได้คลาดเคลื่อน
 ให้เป็นเหมือนกับที่ตั้งพระเหตุทัยไว้ทุกประการ ทรงมั่นอยู่ในการเลือกเฟ้น
 พิจารณาซึ่งธรรมอันเป็นเหตุจะให้ตรัสรู้ ทรงบำเพ็ญพระสมมติสภารมมี มีทาน
 บารมี เป็นต้น ให้เต็มแบบมอชฺชตลอด ๔ อสงไขยกับแสนมหากัป แล้วทรง
 บริจาคปญฺญมหาบริจาคทั้ง ๕ ทรงอบรมอริฐานทั้ง ๔ มีสัจจาธิฐาน เป็นต้น
 ทรงเพิ่มกุศลสมภารญาณบารมี ทรงขบขันซึ่งบพฺพโยคกิจ และบพฺพจริยา
 ญาณคตฺตจริยา เป็นต้น แล้วทรงทำให้พุทธจริยาสำเร็จไป จึงได้ตรัสรู้พระ
 อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ฯ มหาปญฺญานของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 นั้น ย่อมเป็นของแท้ คือ เป็นของไม่แปรผันผิดเพี้ยนเป็นอย่างอื่น แม้แต่
 สักว่าปลายขนทราย ฯ อีกประการหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๒๔ พระองค์
 มีพระทบึงกร เป็นต้น จนกระทั่งถึงพระกัสสปเป็นที่สุด ได้ทรงทำนายไว้อย่างไร
 พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ก็ได้เป็นมาแล้ว ดังที่ทรงทำนายไว้นั้น
 ทุกประการ หาได้ผิดเพี้ยนไปแม้แต่ประการใดไม่ พระองค์ได้ทรงมาถึง กล่าว
 คือ ทรงบรรลุซึ่งความตรัสรู้ตามมหาปญฺญา ดังที่กล่าวแล้วนั้นทุกประการ
 จึงทรงพระนามไฉนว่าพระตถาคตเจ้า ซึ่งแปลว่า ผู้เสด็จไปแล้วด้วยความแท้
 ดังนี้ สันคํอธิบายในนัยที่ ๑ เพียงเท่านั้น

นัยที่ ๒ ว่า ถัด ตถา ย คโคติ ตถาคโค พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนาม
 ว่าพระตถาคต เพราะเสด็จไปแล้วด้วยความแท้นั้นมีอธิบายอย่างไร ฯ มี
 อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย พระองค์ทรงมีพระอดุสาเหว่า

นอกจากเราไม่มีใครจะเป็นที่พึ่งของสัตว์นิกาย ผู้ถึงความคับแค้น คือ ความทุกข์อันใหญ่ เวลาเราพ้นจากสังสารทุกข์ แล้วจักปลดปล่อยหมดสัตว์นิกายให้กายพ้นจากสังขารทุกข์จงได้ ทรงมโหฬารอย่างนั้นแล้ว จึงได้ทรงห้ามหาอภินิหารอันใหญ่ ครั้นทรงห้ามหาอภินิหารอันใหญ่ แล้วก็ทรงชวนชวายเป็นสำเร็จประโยชน์แก่โลกทั้งสาม ตามที่ทรงตั้งปณิธานไว้ พระองค์ไม่ทรงเยอใยในกาลชีวิตของพระองค์ ในพระกายและพระชนมชีพของพระองค์ สู้ทรงบำเพ็ญทุกกรกิจที่ทำได้แสนยาก อันเกิดขึ้นด้วยความสะดุ้งพระหฤทัย ด้วยมรรคาสำหรับประชาสัตว์ทุกแห่งเหล่า ทรงปฏิบัติเพื่อให้พิเศษยิ่งขึ้นในทางตรัสรู้แล้ว จึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ เวลาได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ก็มีพระหฤทัยอันพระมหากรุณานันต์กึกเตือน จึงทรงละซึ่งความยินดีในวิเวกและวิโมกขสุขอันเยี่ยมยอด ไม่ทรงเอื้อเฟื้อต่อกิจการของพาลชนที่กระทำให้แก่พระองค์ ทรงบำเพ็ญพุทธกิจให้สำเร็จไปโดยหาเศษมิได้ ด้วยทรงแนะนำเวไนยชน ฯ อาการแห่งพระมหากรุณาที่มตอหุมสัตว์ทั้งหลายนั้น จักปรากฏข้างหน้า ฯ พระมหากรุณาที่มตอหุมสัตว์ทั้งหลาย ของพระโลกนาถเจ้าผู้เป็นพระพุทธเจ้าได้มีคงที่ไม่ปรากฏแปรผัน เริ่มแต่เป็นพระโพธิสัตว์เป็นต้นมา เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่าพระตถาคต เพราะทรงปฏิบัติให้เป็นประโยชน์แก่สากลโลกด้วยพระมหากรุณาอันแท้ ซึ่งมีเสมอกันในสัตว์ทั้งปวง ดังนี้ สันอรรถาธิบายในนัยที่ ๒ เพียงเท่านั้น ส่วนในนัยที่ ๓ เป็นต้นนั้น จักได้ยกมาแสดงในกัณฑ์ข้างหน้า ส่วนในกัณฑ์นี้ของคไว้แต่เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัมภีร์ที่ ๒๐

กัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอทาน
ว่าด้วยคำอธิบาย คำว่า พระตถาคต โดยอปรนัยที่ ๓

กถิ คณานิ อากโคติ ตถาคโคติ ฯ ตถานิ นาม อริยมคฺคณานิ ฯ
ตานิ ที อิทํ ทุกขํ อัยํ ทุกขสมุทฺโท อัยํ ทุกขนิโรธอ อัยํ ทุกขนิโรธคามินี
ปฏิบัติ เอวํ สหพฺเพยฺยขมฺมสํสกาหํ ปวตฺตนิ วตฺติตทุกฺขเหตุภูตานิ
จฺจนนํ อริยสัจจํ ทุกฺขสฺส ปิพฺพคโคติ.

ณ บัณฑิต อาคมภาพักแสดงกัมภีร์พุทธอทาน กัมภีร์ที่ ๒๐ ว่าด้วยคำอธิบาย
ซึ่งพระพุทธคุณนามของสมเด็จพระสัมมามพุทธเจ้าว่า พระตถาคต ในอปรนัยที่ ๓
ไปจนจบ อันมีในอรรถกถาแห่งพระสูตรที่ ๘ แห่งมัจจิมกนิทวารคที่ ๒ สืบต่อไป
โดยพิสดาร ตามสมควรแก่รัชมมสวนกาล

อรรถกถา

คำเนนความตามอรรถกถา ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้ว ข้อยว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า พระตถาคต เพราะมาถึงซึ่งของแท้นั้น มีอธิบาย
อย่างไร ฯ มีอธิบายว่า อริยมรรคญาณทั้งหลาย ชื่อว่าของแท้ ฯ เพราะ
อริยมรรคญาณทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นของแท้ เป็นของไม่แปรผัน เป็นของไม่เปลี่ยน
กันไปเป็นอย่างอื่น เพราะไม่พลาดจากปกติของตน ไม่พลาดจากรสของตน
ไม่พลาดจากลักษณะของตน ด้วยความเป็นไปแห่งอาการอันไม่วิปริต ซึ่งได้
แก่การตรัสรู้หลุดพ้นในธรรมนั้น ฯ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้แล้ว ด้วยการตัด
ธรรมอันเป็นนายกิเลส ซึ่งเป็นเครื่องบ่อนทำลายความตรัสรู้สภาพความเป็นจริง แห่ง
อริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นเหตุแห่งความเป็นไป และความไม่เป็นไปทั้ง ๒ ซึ่งสง-
เคราะห์ด้วยธรรมที่ควรรู้ทั้งปวงอย่างนี้ ว่าสิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นเหตุให้เกิด
ทุกข์ สิ่งนี้เป็นความดับทุกข์ สิ่งนี้เป็นทางไปถึงความดับทุกข์ กับแห่งการ
จำแนกอริยสัจ ๔ เป็นต้นว่าทุกข์ หมายความว่าบีบคั้น ๑ อันเหตุบังเกิดขึ้น

แต่ง ๑ เป็นเหตุให้เดือดร้อน ๑ เป็นของแปรปรวน ๑ ๗ สมุทัย หมายความว่า ประมวลมา ๑ เป็นต้นเหตุ ๑ เป็นเครื่องเกาะเกี่ยว ๑ เป็นเครื่องกังวล ๑ ๗ นิโรธ หมายความว่า ออกจากโลก ๑ สงัด ๑ ไม่มีเหตุบังจักษตกแต่ง ๑ ไม่ตาย ๑ ๗ มรรค หมายความว่า นำออกจากโลก ๑ เป็นเหตุ ๑ เป็นเครื่องเห็น ๑ เป็นใหญ่ ๑ ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จมาสู่อรยมรรคญาณ อันแท้เหล่านั้นโดยลำพังพระองค์เอง เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่าพระตถาคต แปลว่า ผู้มาถึงซึ่งของแท้ ดังนั้น

ก็มรรคญาณเป็นฉันท ญาณเหล่านั้นก็เป็นฉันทนั้น คือ ญาณของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมมีหลายอย่างต่าง ๆ นั้น ได้แก่ ญาณที่ไม่ขัดข้อง ในกาลทั้ง ๓ และปฏิสัมภิทาญาณ ๔ เวสัชชญาณ ๔ บัญญัติปริเฉทญาณ ๕ อสาทารณญาณ ๖ ญาณอันชัโฟของค์ ๑ ญาณอันนขมรรค ๔ ญาณอันชอนบพพวิหารสมบัติ ๕ ทศพลญาณ ๑๐ ญาณเหล่านั้นล้วนแต่เป็นของจริงของแท้ทั้งนั้น ๗ ในญาณเหล่านั้น มีคำอธิบายว่า ก็จะมีสภาวะเป็นต้นกัต ความแปลกก็มีความแปลกกันด้วยความตงลงกัต นามและโคตรอันเนื่องกับขันธเป็นต้นกัต ซึ่งมีในขันธ อายตนะ ชาติทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว อันแตกต่างกันโดยความเลวทราม เป็นต้น แห่งสัตว์ทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ในโลกธาตุ อันหาประมาณมิได้ ไม่ว่าอย่างใดอย่างหนึ่ง ล้วนแต่เป็นของควรรังเกียจ ๗ ก็ความแปลกกันมีสี่และทรวดทรง กลิ่น รส สัมผัสสะ เป็นต้น แห่งธรรมอันเกิดจากบังจักษกับบังจักษพิเศษต่าง ๆ อันใด มีอยู่ในรูปธรรมทั้งหลาย ที่ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์กัต ที่สุขุมยิ่ง ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลกัต ญาณของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมเป็นไปในรูปธรรมเหล่านั้นทั้งสน โดยไม่มีสิ่งใดขัดข้อง ปราภฏเป็นถ่องแฉว เหมือนผลมะขามย่อมทวางอยู่บนฝามอดะนั้น รูปธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอนาคต และบังจักษก็เหมือนกัน ญาณเหล่านั้น เรียกว่า ญาณที่ไม่ขัดข้องในกาลทั้ง ๓ ๗ ข้อนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมมีปรีชาญาณไม่ขัดข้องในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ดังนั้น ๗ ในปรีชาญาณเหล่านั้น ล้วนแต่เป็นของแท้ เป็นของไม่แปรผัน เป็นของไม่ชักย้ายเป็นอย่างอื่น

เพราะไม่พลาดจากภาวะและรส และลักษณะแห่งธรรมทั้งหลาย อันมีอยู่ในกาล
นั้น ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงได้พระปริชาญาณเหล่านั้น ด้วยพระสยัมภู
ญาณ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า พระตถาคต แปลว่า ผู้มาถึงแล้วซึ่ง
ของแท้ คัจฉ

มิใช่แต่เท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ยังได้บรรลุปฏิสัมภิทาญาณ ๔ อัน
เป็นของแท้ ด้วยพระองค์เองด้วย ได้บรรลุเวสารัชชญาณ ๔ อันเป็นของแท้
ด้วยพระองค์เองด้วย ได้บรรลุคติญาณ ๕ อันเป็นของแท้ด้วยพระองค์เองด้วย
ได้บรรลุสาธารณญาณ ๑ อันเป็นของแท้ด้วยพระองค์เองด้วย ได้บรรลุญาณ
อันชโยดมงค์ ๗ ซึ่งเป็นของแท้ด้วยพระองค์เองด้วย ได้บรรลุญาณ อันช
อริยมรรคซึ่งเป็นของแท้ด้วยพระองค์เองด้วย ได้บรรลุสหพละญาณ อันเป็นของแท้
ด้วยพระองค์เองด้วย ได้บรรลุสาธารณญาณ อันเป็นปัญญาพิเศษด้วยพระองค์
เองด้วย จึงทรงพระนามว่า พระตถาคตเจ้า ซึ่งแปลว่า ผู้มาถึงซึ่งของแท้ คัจฉ

ที่ปฏิสัมภิทาญาณ ๔ นั้น ได้แก่ อรรถปฏิสัมภิทา ๑ ธรรมปฏิสัมภิทา ๑
นิรุตติปฏิสัมภิทา ๑ ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ๑ ญาณที่แตกฉานในอรรถ ซึ่ง
สามารถกระทำการชี้และกำหนดซึ่งลักษณะแห่งอรรถนั้น ๆ เรียกว่า อรรถปฏิสัม
ภิทา ๑ ญาณอันแตกฉานในธรรม ซึ่งสามารถกระทำการชี้และกำหนดซึ่งลักษณะ
ธรรมนั้น ๆ เรียกว่า ธรรมปฏิสัมภิทา ๑ ญาณที่แตกฉานในภาษา ที่สามารถ
กระทำการชี้และกำหนด ซึ่งลักษณะภาษานั้น ๆ เรียกว่า นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ
ที่แตกฉานในการโต้ตอบ ที่สามารถกระทำการชี้ และกำหนดซึ่งลักษณะ
แห่งการโต้ตอบนั้น ๆ เรียกว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ๑ ข้อนั้นสมกับที่
ท่านกล่าวไว้ในพระบาลีว่า ความรู้จักอรรถ เรียกว่า อรรถปฏิสัมภิทา ๑ ความ
รู้จักธรรม ชื่อว่า ธรรมปฏิสัมภิทา ความรู้จักภาษาอันเกี่ยวกับอรรถธรรม ชื่อว่า
นิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้จักการโต้ตอบ ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ๑ เมื่อว่า
โดยสังเขป โดยแนวแห่งเหตุ และโดยแนวแห่งผลที่ควรได้แล้ว ก็ได้ใจความ
ว่า ผลอันเกิดจากเหตุ เรียกว่าอรรถ ๑ แต่เมื่อว่าโดยประเภท ได้แก่ ธรรม
๕ ประการ คือ สิ่งที่เกิดจากปัจจัย ๑ นิพพาน ๑ เนื้อความแห่งคำพูด ๑

วิบาก • กิริยา • ทั้ง ๕ นี้ เรียกว่าอรรถ ๑ ญาณที่แตกฉานในอรรถทั้ง ๕ นี้
 เรียกว่า อรรถปฏิสัมภทา ๑ คำว่า ชรวม เมื่อว่าโดยย่อก็ได้แก่บั้งจัญ ๑ ก็บั้งจัญ
 นั้น บ่มทำให้ผลนั้น ๆ เป็นไปด้วย ทำให้ผลนั้น ๆ สำเร็จด้วย จึงเรียกว่า
 ชรวม ๑ เมื่อว่าโดยประเภทยเหตุที่เกิดจากผล • อริยมรรค • คำพูด • กุศล •
 อกุศล • ทั้ง ๕ นี้ เรียกว่าชรวม ๑ ญาณที่แตกฉานในชรวมทั้ง ๕ นี้ เรียกว่า
 ชรวมปฏิสัมภทา ๑ ข้อนี้ สมกับที่ท่านกล่าวไว้ในพระบาลีว่า การรู้จักทุกข์
 เรียกว่า อรรถปฏิสัมภทา ๑ การรู้จักเหตุให้เกิดทุกข์ เรียกว่า ชรวมปฏิสัมภทา ๑
 การรู้จักความดับทุกข์ เรียกว่า อรรถปฏิสัมภทา ๑ การรู้จักทางดำเนิน
 ให้ถึงความดับทุกข์ เรียกว่า ชรวมปฏิสัมภทา ๑ อีกอย่างหนึ่ง การรู้จักเหตุ
 เรียกว่า อรรถปฏิสัมภทา ๑ การรู้จักผล เรียกว่า ชรวมปฏิสัมภทา ๑
 การรู้จักธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว ปราภุชนแล้ว เรียกว่า อรรถปฏิสัมภทา ๑
 การรู้จักธรรมอันเป็นที่เกิดแห่งธรรมทั้งหลาย เรียกว่า ชรวมปฏิสัมภทา ๑
 การรู้จักชรามณะ เรียกว่า อรรถปฏิสัมภทา ๑ การรู้จักเหตุให้เกิดชรามณะ
 เรียกว่า ชรวมปฏิสัมภทา ๑ การรู้จักความดับชรามณะ เรียกว่า อรรถปฏิ-
 สัมภทา ๑ การรู้จักทางที่ให้ดับชรามณะ เรียกว่า ชรวมปฏิสัมภทา ๑ การ
 รู้จักชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ อายตนะ นามรูป วิญญาณ
 สังขาร เรียกว่า อรรถปฏิสัมภทา ๑ การรู้จักเหตุให้สังเหล่านั้นเกิดขึ้น เรียกว่า
 ชรวมปฏิสัมภทา ๑ การรู้จักความดับสังเหล่านั้น เรียกว่า อรรถปฏิสัมภทา ๑
 การรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับสังเหล่านั้น เรียกว่า ชรวมปฏิสัมภทา ๑ สมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้อีกอย่างหนึ่งว่า คำสอนอันประกอบด้วยองค์ ๘
 มีสตะและเคยยะเป็นต้น เรียกว่า ชรวมปฏิสัมภทา ๑ การรู้จักความหมายแห่ง
 คำสอนที่ประกอบด้วยองค์ ๘ นั้น เรียกว่า อรรถปฏิสัมภทา ๑ การรู้จักธรรม
 ที่เป็นกุศลและอกุศล เรียกว่า ชรวมปฏิสัมภทา ๑ การรู้จักผลแห่งธรรมที่เป็น
 กุศลและอกุศล เรียกว่า อรรถปฏิสัมภทา ๑ ญาณอันแตกฉานในสภาพ
 และไม่ใช่สภาพแห่งภาษาเดิม ของสัตว์ทั้งปวง ที่มีอยู่ในมคธประเทศ เรียกว่า
 นිරคตปฏิสัมภทา ๑ ญาณที่แตกฉานในญาณ ๓ เบื้องต้น เรียกว่า ปฏิภาณ-
 ปฏิสัมภทา ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้สำเร็จปฏิสัมภทาทั้ง ๔ นี้ด้วย
 พระองค์เองได้โดยถูกต้องทุกประการ จึงมีพระนามไวยาหารว่า พระตถาคตเจ้า

เอสาธุชญาณ ๔ นั้น ได้แก่ความแก้วกล้า ในที่ ๔ สถาน คือ
 สถานที่ ๑ พระศากยเจ้าย่อมแก้วกล้าว่า ไม่มีผู้ใดสามารถจะชักใช้พระองค์
 ให้เห็นว่า พระองค์ไม่ได้ตรัสรู้ธรรมที่ควรตรัสรู้ ฯ สถานที ๒ ว่า พระองค์
 นกแก้วกล้ากว่า ไม่มีใครสามารถจะหักท้วงพระองค์ได้ว่า พระองค์ไม่ได้ละกิเลส
 หิงหลาย มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ฯ สถานที ๓ ว่า พระองค์แก้วกล้า
 ในฐานะที่ไม่มีใครอาจหักท้วงพระองค์ได้ว่า ธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ไม่ใช่
 ธรรมที่เป็นเหตุให้หลุดพ้นจากโลก ฯ สถานที ๔ พระองค์แก้วกล้าในฐานะ
 ที่ไม่มีใครหักท้วงได้ว่า ธรรมที่พระองค์ตรัสว่า เป็นอันตรายแก่ผู้กระทำนั้น
 หาเป็นอันตรายไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้สำเร็จพระปริชาญาณ อันทำให้
 เกิดความแก้วกล้าครบทั้ง ๔ ประการแล้ว จึงทรงพระนามว่า พระศากยเจ้าย

กคิ ๕ นั้น คือ นิรยคติ ตีรจฉานคติ เปตคติ มนุสสคติ เทวตาคติ ฯ
 นิรยคตินั้น ได้แก่ นรก อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์อย่างเดียว ฯ ตีรจฉานคตินั้น
 ได้แก่ กำเนิดสัตว์ตีรจฉาน ฯ เปตคตินั้น ได้แก่ กำเนิดเปรต ฯ มนุสสคติ
 นั้น ได้แก่ กำเนิดมนุษย์ ฯ เทวตาคตินั้น ได้แก่ กำเนิดเทวดา ฯ พระผู้
 มีพระภาคเจ้า ทรงทราบได้ตลอดว่า กรรมอย่างไร เป็นเหตุให้ไปเกิดในคติใด ๆ
 ข้อนั้น พระองค์ได้ตรัสไว้แก่พระสาริบุตรว่า ดูก่อนสาริบุตร เราจักกคิ ๕ ด้วย
 รุจักทางให้ไปคติ ๕ ด้วย บุคคลทำอย่างไรเวลาตายแล้วจึงไปสู่คตินั้น ๆ สมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงได้พระปริชาญาณ อันหยั่งรุคคติทั้ง ๕ และกรรมที่
 จะให้ไปสู่คติทั้ง ๕ นั้น โดยลำพังพระองค์เอง มิได้วิปริตผิดเพี้ยน จึงทรง
 พระนามว่า พระศากยเจ้าย ซึ่งแปลว่า ผู้มาถึงซึ่งของแท้

อสาธารณญาณ ที่ไม่มีทั่วไปแก่ผู้อื่น ๖ ประการนั้น ได้แก่ อินทริย-
 ุปโรปรัยัคคญาณ คือ การรุจักกำหนดอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย ฯ อาสขานสข-
 ญาณ การรุจักอาสขานสขของสัตว์ทั้งหลาย ฯ ขมกปาฏิหาริยญาณ การรุจัก
 ทำขมกปาฏิหาริย ฯ มหากรุณาสมาบัติญาณ การรุจักเข้ามหากรุณาสมาบัติ ฯ
 สัพพัญญูญาณ การรุจักสิ่งทั้งปวง ฯ อนาวรณญาณ การรุจักที่ไม่ขัดข้อง ฯ
 รวมเป็น ๖ ประการด้วยกัน ดังนี้ ฯ ญาณทั้ง ๖ ประการนี้ มีเฉพาะแต่สมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น ผู้อื่นหาได้ไม่มี

กือสาขารณญาณ ๖ ประการนี้ อย่างไหนมีอธิบายว่าอย่างไร อย่าง
ที่หนึ่ง กือ อินทรีย์ปริยัตตญาณ กือ การรู้จักกำหนดอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย
นั้น มีอธิบายว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย
โดยอาการ ๕๐ มีความที่แห่งสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้มธุลน้อย และมีมธุลมากเป็น
คั่น ๆ ข้อนั้น สมกับที่ท่านกล่าวไว้ว่า พระตถาคตเจ้า ย่อมเล็งเห็นสัตว์
ทั้งหลายว่า ผู้มธุลชรา เป็นผู้มธุลน้อย ผู้ไม่มีมธุลชรา เป็นผู้มธุลมาก คั่นเป็นคั่น

อาสขานุสยญาณ กือ ความรู้จักอาสขานุสยของสัตว์ทั้งหลายนั้น ได้แก่
การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้จักว่า ผู้มธุลน้อย มีความเห็นว่าโลกยังยืน ผู้
มีความเห็นว่าโลกขาดสูญ ผู้ตงอยู่ในอนโลกิกขันติ จวนได้สำเร็จอริยสัจ ๔
ผู้ตงอยู่ในยถาภูตญาณ ผู้ชอบกามารมณ์ ไม่ชอบการออกจากกามารมณ์เป็น
คั่น ผู้ชอบการออกจากกามารมณ์ ไม่ชอบการติดอยู่ในกามารมณ์ เป็นต้น
คั่นด้วย ผู้มีกามราคะแรงกล้า ไม่มีปฏิมะแรงกล้า ผู้มีปฏิมะแรงกล้า ไม่
มีกามราคะเป็นต้นแรงกล้า คั่นด้วย ผู้มีปัญญากิสังขารยิ่ง ส่วนอุปปัญญากิ-
สังขาร และอเนญชาภิสังขารไม่ยิ่ง ผู้มีอุปปัญญากิสังขารยิ่ง ส่วนปัญญากิสังขาร
และอเนญชาภิสังขารไม่ยิ่ง ผู้มีอเนญชาภิสังขารยิ่ง ส่วนปัญญากิสังขาร
และอุปปัญญากิสังขารไม่ยิ่ง ผู้มีกายสุจริตยิ่ง ผู้มีวจสุจริตยิ่ง ผู้มีมโนสุจริต
ยิ่ง ผู้มีอริยมุตติ กือ อริยาสยเลวทราม ผู้มีอริยมุตติ กือ อริยาสยดี ผู้
ประกอบด้วยกัมมาวรรณ เครื่องกั้นทางความดี กือ กรรม ผู้ประกอบด้วยกิเลสา-
วรรณ เครื่องกั้นทาง กือ กิเลส ผู้ประกอบด้วยวิปาการณ เครื่องกั้นทาง
กือ วิบาก ผู้ไม่ประกอบด้วยกัมมาวรรณ ไม่ประกอบด้วยกิเลสาวรรณ ไม่
ประกอบด้วยวิปาการณ เป็นต้นด้วย ๆ ตามที่กล่าวแล้วนี้ ตรงตามพระบาลี
ว่า พระตถาคตเจ้าในโลกนี้ ย่อมทรงหยั่งรู้อาสัย ทรงหยั่งร่อนุสสัย ทรงหยั่งรู้จิต
ทรงหยั่งรู้อริยมุตติ ทรงหยั่งรู้สัตว์ทั้งหลาย ที่ควรตรัสรู้ และไม่ควรถรัสรู้
เป็นต้น

ยมกปาฏิหาริยญาณ กือ การรู้จักการกระทำยมกปาฏิหาริย์นั้น ได้แก่การ
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหยั่งรู้วิธแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ อันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น กือ

ทรงบันดาลให้ท่อไฟท่อน้ำพล่งออกจากพระกายเบื้องบน และเบื้องต่ำ พระกาย
 เบื้องหน้า และเบื้องหลัง พระเนตร พระกรรณ พระโสต พระนาสิก พระ
 อังสา พระหัตถ์ และพระบาทข้างขวา ข้างซ้าย เป็นคู่ ๆ กัน และให้พล่ง
 ออกจากพระองค์ ระหว่างพระองค์ และชุมพระโลมาเป็นคู่ ๆ กัน ฯ คำ
 ที่กล่าวนี้ สมกับคำที่มาในพระบาลีว่า พระตถาคตเจ้าในโลกนี้ ข่อมทรงกระทำ
 ขมกปาฏิหาริย์ ที่ไม่สาธารณทั่วไปแก่พระสาวกทั้งหลาย คือ พระองค์ทรงบันดาล
 ให้ท่อไฟพล่งออกจากพระกายเบื้องบน ทรงบันดาลให้ท่อน้ำพล่งออกจาก
 พระกายเบื้องล่าง ทรงบันดาลท่อไฟให้พล่งออกจากพระกายเบื้องล่าง ทรง
 บันดาลท่อน้ำให้พล่งออกจากพระกายเบื้องบน เป็นต้น ดังนี้

มหากรุณาสมาบัติติญาน คือ การขบิรมหากรุณาสมาบัตินั้น มีอธิบาย
 ว่า มหากรุณาสมาบัติติญานนั้น เป็นมัจฉัยให้พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระ
 มหากรุณาต่อสัตว์นิกาย กล่าวมากอยู่ด้วยทุกขธรรมเป็นอนนิก มีกล่าวมากอยู่ด้วย
 กิเลส มีราคะเป็นต้น กล่าวมากอยู่ด้วยกองทุกข์มีชาติเป็นต้น ซึ่งเป็นไปโดยนัย
 ต่าง ๆ ด้วยมีพระประสงค์จะทรงนำสัตว์นิกายออกจากกิเลส และกองทุกข์
 ทั้งหลาย ฯ ขอน ท่านกล่าวไว้อย่างไร ? ท่านกล่าวไว้ว่า มหากรุณาสมา
 ติญานของพระตถาคตเจ้านั้น จำแนกแจกออกไปโดยอาการ ๕๐ คือ พระมหากรุณา
 ในสัตว์นิกายทั้งหลาย ข่อมเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ผู้เห็นอยู่
 ด้วยอาการเป็นอันมาก คือ เห็นอยู่ว่าสัตว์โลกเป็นผู้เร่าร้อนอยู่ . สัตว์โลก
 เป็นผู้ขวนขวายอยู่ . สัตว์โลกเป็นผู้ทะเขยอทะยาน . สัตว์โลกเป็นผู้เดินทางผิด .
 สัตว์โลกไม่ยั่งยืนมีแต่แปรไปหาความตายอยู่ . สัตว์โลกไม่มีผู้นองกัน ไม่มีผู้
 ใหญ่ . สัตว์โลกไม่มีสิ่งใดเป็นของตัว มีแต่จะละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป . สัตว์โลก
 พร้องอยู่ไม่จักรล้อมเป็นทาสแห่งตัณหา . สัตว์โลกไม่มีที่บิองกัน . ไม่มีที่หลบหล .
 ไม่มีเครื่องระลึก . ไม่มีที่ระลึก . ฟังชานอยู่ไม่รู้สงบ . มีลูกศร
 ประจ่าอยู่ ถูกลูกศรเป็นอันมากเสียบแทงอยู่ ผู้นั้นนอกจากเราไม่มีใครสามารถ
 ถอนลูกศรออกจากสัตว์โลกได้ . สัตว์โลกคลุมไปด้วยความมืด คือ อวิชชา
 ล้อมไว้ด้วยทรง คือ กิเลส . ตกอยู่ในอำนาจอวิชชา เป็นผู้ตาบอดมีอวิชชา
 หุ้มห่ออยู่ ขุ่มอยู่เหมือนกับกลุ่มด้ายหรือหม้อมุงกระต่าย หนูปาล้อง ไม่ล่วงอบาย

ทุกวินาทีสงสารได้ • สัตว์โลกถูกรังด้วยอวิชชาเป็นต้น เป็นโทษด้วยกิเลส •
 สัตว์โลกกรกด้วยราคะ โทสะ โมหะ • สรรพด้วยเครื่องสรรพ คือ ตัณหา •
 ถูกครอบไว้ด้วยขันธ์ คือ ตัณหา • ถูกกระแสนา คือ ตัณหาพัดไป •
 เกวข้องด้วยเครื่องเกวข้อง คือ ตัณหา • แผ่ซ่านไปด้วยอนุสัย คือ
 ตัณหา • เราร้อนด้วยเครื่องเราร้อน คือ ตัณหา • กระทบกระวายด้วย
 เครื่องกระทบกระวาย คือ ตัณหา • สรรพด้วยเครื่อง คือ ทุจริต • ครอบ
 ด้วยขันธ์ คือ ทุจริต • ถูกกระแสนา คือ ทุจริตพัดไป • เกาะเกี่ยวด้วยเครื่อง
 เกาะเกี่ยว คือ ทุจริต • แผ่ซ่านไปด้วยเครื่องอนุสัย คือ ทุจริต • เราร้อน
 ด้วยเครื่องเราร้อน คือ ทุจริต • กระทบกระวายด้วยเครื่องกระทบกระวาย คือ
 ทุจริต • ตกไปตามชาติ • ลอยไปตามชรา • ถูกพยาธิครอบงำ • ถูก
 มรณะกำจัด • ตกอยู่ในความทุกข์ • ถูกตัณหาตักไว้ • ล้อมไว้ด้วยกำแพง
 คือ ชรา • ถูกล้อมด้วยบ่วง คือ มัจจุ • ถูกผูกด้วยเครื่องผูกอันใหญ่ คือ ราคะ
 โทสะ โมหะ มานะ ทุจริต กิเลส หจรีต • เดินทางอันคับแคบใหญ่ • กังวล
 อยู่ด้วยเครื่องกังวลอันใหญ่ • ตกกลงไปในเหวอันใหญ่ • เดินลงไปในสงสาร
 อันใหญ่ • ว่ายอยู่ในห้วงน้ำใหญ่อันขมได้ยาก • แปรเปื้อนอยู่ในที่แปร
 เปื้อนอันใหญ่ • ถูกราคะ โทสะ โมหะ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ
 ทุกข์ โทมนัส อปายาสกำจัดแล้ว • พุ่งขึ้นด้วยมานะ ไม่มีที่พึ่งเป็นนิจ มีแต่
 อาชญาเป็นนิจ • กระทำตามอาชญาเป็นนิจ • ถูกผูกพันด้วยวัฏฏสงสาร มีตะแลง
 แกลงปรากฏอยู่เฉพาะหน้า • เป็นผู้หาที่พึ่งมิได้ • เป็นผู้ถูกความทุกข์ครอบงำ
 ถูกความทุกข์บดขยี้เป็นนิจ • ติดอยู่เป็นนิจ กระหายอยู่เป็นนิจ • เป็น
 ผู้คาบอศไม่มีดวงตา • เป็นผู้ถูกกำจัดผู้นำ ไม่มีผู้นำ • เป็นผู้เดินผิดทาง ไม่
 เดินตามทางตรง • เป็นผู้เล่นไปสู่แม่น้ำใหญ่ • กลักรุมอยู่ด้วยทุจริต ๒ ประการ •
 ปฏิบัติผิดด้วยทุจริต ๓ ประการ • เกาะเกี่ยวด้วยโยคะ ๔ ประการ • บังเหียง
 อยู่ด้วยคันธะ ๔ ประการ • ยึดมั่นอยู่ด้วยอุปาทาน ๔ ประการ • ข้างลงสู่คติ
 ๔ ประการ • ยืนอยู่ด้วยถามคุณ ๔ ประการ • ครอบงำอยู่ด้วยนิวรณ์ ๔ ประการ •
 วิวาทอยู่ ด้วยมูลเหตุให้วิวาท ๖ ประการ • ยืนอยู่ด้วยตัณหา ๖ หมวด •
 กลักรุมอยู่ด้วยทุจริต ๖ อย่าง • แผ่ซ่านไปด้วย อนุสัย ๑ อย่าง • เกาะเกี่ยว

ด้วยทั้งสิบแปด อย่าง • ฟุ้งขึ้นด้วยมานะ ๑ อย่าง • แมนไปตามโลกธรรม ๘ อย่าง • แนนอนด้วยความผิด ๘ อย่าง • ประทุษร้ายอยู่ด้วยบุรุษโทษ ๘ อย่าง • อาฆาตอยู่ด้วยเหตอาฆาต ๘ อย่าง • ฟุ้งขึ้นด้วยมานะ ๘ อย่าง • ยินดีอยู่ในธรรม ๘ อย่าง • อันมีคณาเป็นรากเหง้า • เสราห์มองด้วยกิเลสวัตถุ ๑๐ อย่าง • อาฆาตด้วยอาฆาตวัตถุ ๑๐ อย่าง • ประกอบด้วยอกุศลกรรมมถ ๑๐ อย่าง • เกาะเกี่ยวด้วยสังโยชน์ ๑๐ อย่าง • แนนอนด้วยความผิด ๑๐ อย่าง • ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ๑๐ อย่าง • ประกอบด้วยสักกายทิฏฐิ ๑๐ อย่าง • เน้นเข้าด้วยคณา ๑๐๘ อันเป็นเหตุให้เน้นเข้า • กลัมรมอยู่ด้วยทิฏฐิ ๖๒ อันเป็นความเห็นผิด • ก็เราข้ามได้แล้ว ส่วนโลกยังข้ามไม่ได้ เราหลุดพ้นแล้ว โลกยังไม่หลุดพ้น เราได้ฝึกฝนแล้ว โลกยังไม่ได้ฝึกฝน เราสงบแล้ว โลกยังไม่สงบ เราคล่องใจแล้ว โลกยังไม่คล่องใจ เราดับสนิทแล้ว โลกยังไม่ดับสนิท เราข้ามแล้ว อาจให้โลกข้ามได้ เราหลุดพ้นแล้ว อาจให้โลกหลุดพ้นได้ เราฝึกฝนแล้ว อาจให้โลกฝึกฝนได้ เราสงบแล้ว อาจให้โลกสงบได้ เราคล่องใจแล้ว อาจให้โลกคล่องใจได้ เราดับสนิทแล้ว อาจให้โลกดับสนิทได้ ดังนี้ • รวมเป็นมหากรรมาสมาบัติคณญาณ ๘๐ ด้วยกัน ดังนี้

สัพพัญญุตญาณนั้น ได้แก่การรู้สิ่งทั้งปวง คือ ธรรมชาติมีประมาณเท่าใด สิ่งทั้งปวงมีประมาณเท่าใด ก็รู้ได้สิ้น รู้สิ่งทั้งปวง มีสิ่งทั้งปวงจกคณแห่งและไมคณคณเป็นต้น ได้โดยอาการทั้งปวง โดยลำพังพระองค์เดียว มิได้เกี่ยวข้องอ้างอิงถึงผู้อื่น พระปรีชาญาณนั้น มีขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตามพระประสงค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสมมติและสัจจะ ในสิ่งทั้งปวงจกคณแห่งและไมคณคณทั้งสิ้น ได้ใจความว่า การรู้สิ่งทั้งปวงบรรดาที่มีในอดีต อนาคต ปัจจุบัน เรียกว่า สัพพัญญุตญาณ

อนาวรรณญาณนั้น ได้แก่ความไม่ขัดข้องในอดีต อนาคต ปัจจุบัน คือ ไม่ว่าพระพรตเจ้าจะทรงสอดส่องไปทางใด ก็ตลอดไปรุ่งไปทุกทาง หาได้มีสิ่งใดขัดข้องไม่

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรลุสาธารณญาณ ๖ ประการนี้ โดยอาการมิได้วิปริตผิดเพี้ยนจากวิสัยแห่งคน ๆ จึงทรงพระนามว่า พระตถาคตเจ้า ผู้มาถึงซึ่งของแท้ ด้วยประการดังนี้

ว่าด้วยคำอธิบายคำว่าพระศากตโดยอุปมัยที่ ๓ อีก ๑๗

ที่แก่อุปมัยที่ ๓ นี้ ยังมีอรรถาธิบายอีกพิสดาร แต่งโดยผู้ใดไม่ปรากฎ
ข้างหน้า ส่วนในกัณฑ์ของตัวนี้แต่เพียงเท่านั้น.

เอว่ กิมิ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๒๑

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอทาน

ว่าด้วยคำอธิบายคำว่าพระศากตโดยอุปมัยที่ ๓ อีก

คทา สติเม ภิกขเว โพชฌงกา สติสมโพชฌงโก ชมมวิจยสมโพชฌงโก
วิริยสมโพชฌงโก บัณฑิตสมโพชฌงโก ปสสทธิสมโพชฌงโก สมาธิสมโพชฌงโก
อุเปกขสมโพชฌงโกติ เอว่ สรูปโต ยายิ โลกุตตรมคคกขณ อุปปชช-
มานาค.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงคัมภีร์พุทธอทาน กัณฑ์ที่ ๒๑ ว่าด้วยคำอธิบาย
คำว่า พระศากตโดยอุปมัยที่ ๓ อีก เริ่มแต่คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
พระนามว่าพระศากต เพราะได้บรรลุของแท้ คือ สัมโพชฌงค์วิภาวนาญาณ
เป็นต้นไป จนกว่าจะจบพระสูตรที่ ๘ อันมีในมัจจกนิทวารกัณฑ์ ๒ ตามอรรถกถา
และคัมภีร์คำอธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยสมควร
แก่เวลาพึงพระธรรมเทศนา

อรรถกถา

คำเนนความตามอรรถกถาที่ยกขึ้นไว้นี้ว่า สัมโพชฌงค์วิภาวนาญาณอัน
หยั่งรู้สัมโพชฌงค์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเป็นไปโดยอาการต่าง ๆ นั้นเป็น
ญาณอันแท้จริง เป็นญาณที่ไม่ผิดพลาด ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะไม่
พลาดจากอรรถนั้น ๆ ๑ ก็สัมโพชฌงค์นั้น เมื่อว่าโดยสรุป คือ หัวข้อ

แล้ว **สติสัมโพชฌงค์** คือ ความระลึกได้ • **ธรรมวิงยสัมโพชฌงค์** คือ ความสอคล้องธรรม • **วิริยสัมโพชฌงค์** คือ ความเพียร • **ปิติสัมโพชฌงค์** คือ ความอโมใจ • **บิสัททิสัมโพชฌงค์** คือ ความสงบใจ • **สมาธิสัมโพชฌงค์** คือ ความตั้งใจมั่น • **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** คือ ความเพิกเฉย •

เมื่อว่าโดยสามัญลักษณะก็ได้แก่ คำว่า ธรรมสามัคคีที่ต่างด้วยสติเป็นต้น อันใด ซึ่งเป็นข้าศึกแก่ธรรมอันมีอยู่เป็นอนันต มีการตั้งลงใน ความหดหู่และฟุ้งซ่าน กับความประมวธมา ความประกอบกายสุขและความ ประกอบในการทำตนให้ลำบาก ความตั้งมั่นในองเหตุที่ปฏิเป็นต้น ซึ่งเกิดใน ขณะแห่งโลกุตตรมรรคาคติ อริยสาวกย่อมตรัสรู้ คือ ย่อมตื่นจากความหลับ กับกิเลสหรือตรัสรู้สัจจะ ๔ หรือกระทำให้แจ้งนิพพาน ด้วยธรรมสามัคคีอันใด ธรรมสามัคคีอันนั้น เรียกว่าโพธิ์ คือ เรียกว่า เป็นเหตุให้ตรัสรู้ องค์แห่งธรรม สามัคคีเป็นเหตุให้ตรัสรู้นั้น เรียกว่าโพชฌงค์ อีกอย่างหนึ่ง อริยสาวกเรียกว่า โพธิ์ เพราะตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคี ตามที่กล่าวมาแล้ว แม้องค์แห่ง อริยสาวกจะชื่อว่าโพธิ์นั้น ก็เรียกว่า โพชฌงค์ ๆ เมื่อว่าโดยลักษณะพิเศษ ก็ได้แก่ คำว่า สติสัมโพชฌงค์ มีความปรากฏเป็นลักษณะ ธรรมวิงยสัมโพชฌงค์ มีความสอคล้องเป็นลักษณะ วิริยสัมโพชฌงค์ มีการประกอบเป็น ลักษณะ ปิติสัมโพชฌงค์ มีการแผ่ไปเป็นลักษณะ บิสัททิสัมโพชฌงค์ มีความสงบเป็นลักษณะ สมาธิสัมโพชฌงค์ มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีการเพิกเฉยอยู่เป็นลักษณะ ดังนี้

พระปริชาญาณ อันรู้แจ้งโพชฌงค์ ๗ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่าน แยกไว้ ๘ หนับ ๖ หนับ เป็นคัมภีร์ สติสัมโพชฌงค์นั้น เป็นอย่างไร เป็น อย่างไร คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้มีสติ เป็นผู้ประกอบด้วยสติ อันแนกกล่าวอย่างเข็ญ เป็นผู้ระลึกได้ซึ่งสิ่งที่ทำไว้นานแล้ว ซึ่งคำที่พูดไว้นานแล้ว ดังนี้ • นัยนี้แสดงความเป็นไปในขณะเดียวกัน แห่งโพชฌงค์ทั้ง ๗ ด้วยอำนาจแห่งความเป็นอุปการะแก่กันและกัน ๆ ที่แสดงความเป็นไปโดย อัมมกวิสัยแห่งโพชฌงค์เหล่านั้น เป็นต้นว่า สติสัมโพชฌงค์เป็นอย่างไร เป็น อย่างไร คือ สติย่อมมีในธรรมทั้งหลาย ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก ดังนี้ •

ทแสดงภาวนาวิชเป็นต้นว่า ในโพชฌงค์ทั้ง ๗ นั้น สติสัมโพชฌงค์เป็นอย่างไร
เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนั้น บ่มเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัย
วิเวก อาศัยวิบากธรรม อาศัยนิโรธธรรม น้อมไปสู่ความสละกิเลส ดังนี้ •
โพชฌงค์ทั้ง ๗ เป็นอย่างไรบ้าง เป็นอย่างไร คือ ในคราวใดภิกษุเจริญ
โลกุตตรญาณ ฯลฯ ในคราวนั้นโพชฌงค์ ๗ ก็เกิดขึ้น โพชฌงค์ทั้ง ๗ นั้น
สติสัมโพชฌงค์ได้แก่การระลึกได้ ดังนี้ เป็นต้น • พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้
บรรลุสติสัมโพชฌงค์วิภาวนญาณ อันตรัสรู้โพชฌงค์ ๗ โดยนัยต่าง ๆ อย่างนี้
จึงทรงพระนามว่า พระตถาคตผู้ตรัสรู้ซึ่งญาณอันแท้ ดังนี้

ก็อธิบายวิภาวนญาณ อันรู้แจ้งอธิบายมรรค ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่ง
เป็นไปโดยอาการต่าง ๆ ที่ท่านแจกไว้ถึง ๘ หมั่น ๔ พันนัย คือ โดยภาวนา
วิธี มีคำว่า ภิกษุในพระพุทธศาสนานี้ บ่มเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก
ดังนี้ เป็นต้น • โดยนัยว่า คราวใดภิกษุเจริญโลกุตตรญาณ คราวนั้นอัญญา-
งคิกมรรค คือ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปो ความดำริชอบ
ก็เกิดขึ้น ดังนี้ เป็นต้น • อธิบายมรรคญาณนั้น เมื่อก้าวโดยสรุป ก็ได้แก่อัญญา-
งคิกมรรค ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น ๆ เมื่อก้าวโดยสามัญลักษณะก็ได้แก่
อัญญาขณิกมรรคที่มากิเลส ที่ต้องการด้วยนิพพานดำเนินไป ที่เป็นทางดำเนินไปสู่
นิพพาน ๆ เมื่อว่าโดยวิเสสลักษณะ ก็ได้แก่คำว่า สัมมาทิฐิ มีความเห็นชอบ
เป็นลักษณะ สัมมาสังกัปปो มีการกำหนดชอบลักษณะ สัมมาวาจา มีการระวัง
ชอบเป็นลักษณะ สัมมากัมมันโต มีการหมั่นชอบเป็นลักษณะ สัมมาอาชีโว มีการ
ผ่องใสชอบเป็นลักษณะ สัมมาวาจาโม มีการประกอบชอบเป็นลักษณะ สัมมาสติ
มีการปรากฏชอบเป็นลักษณะ สัมมาสมาธิ มีการไม่ฟุ้งซ่านโดยชอบเป็นลักษณะ

เมื่อก้าวโดยกิจจวิภาค จำแนกแยกไปตามหน้าที่ ก็ได้แก่คำว่า สัมมา-
ทิฐิ มีหน้าที่ละมิจฉาทิฐิ กับกิเลสซึ่งเป็นข้าศึก แห่งตนแม้เหล่าอื่น กระทำ
ซึ่งนิพพานเป็นอารมณ์ เห็นธรรมที่เกี่ยวข้องกันได้สิ้น โดยกำจัดโมหะอันปก
ปิดสัมมาทิฐินั้นได้ ๆ สัมมาสังกัปปो เป็นต้นก็เหมือนกัน คือ สัมมา-
สังกัปปो เป็นต้น ก็ละธรรมฝ่ายผิดมีมิจฉาสังกัปปो เป็นต้น กระทำนิพพาน
ให้เป็นอารมณ์ และกระทำการกำหนด การระวัง การหมั่น การผ่องใส การ

ประกอบ ถึงปรากฏ การตั้งมั่น ไว้โดยชอบ ๆ สัมมาทิฐิ มีในขณะมรรคเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีทุกข์เป็นต้นต่าง ๆ กันเป็นอารมณ์ แต่ในขณะมรรคเกิดขึ้นย่อมมีในขณะเดียวกัน มีนิพพานอย่างเดียวเท่านั้นเป็นอารมณ์ กระทำหน้าที่รู้จักทุกข์ คั้น เป็นต้น ย่อมได้ชื่อ ๔ อย่าง

คำทั้งหลายเป็นต้นว่า สัมมาสังกัปปเป็นต้น เบื้องต้นย่อมมีขณะต่าง ๆ กัน มีอารมณ์ต่าง ๆ กัน แต่ในขณะมรรคเกิดขึ้นย่อมมีในขณะเดียวกัน มีอารมณ์อันเดียวกัน ทำหน้าที่ออกจากกามารมณ์เป็นต้น ดังนี้ ย่อมได้ชื่อ ๓ อย่าง ๆ มรรคทั้ง ๓ มีสัมมาวาจาเป็นต้น ในเบื้องต้นก็มีวิภาคต่างกัน มีคำว่า มสาวาหาเวรมณ เป็นต้น เป็นวิรคัม เป็นเจตนาภิรม แต่ในขณะมรรคเกิดขึ้นย่อมเป็นวิริค้อย่างเดียวได้ชื่อ ๔ อย่าง คือ สัมมปธานและสติปัญญา ส่วนสมาธิและในขณะมรรคเกิดขึ้นก็มีต่าง ๆ กัน ด้วยจิตตามปฐมฌานเป็นต้น เมื่อว่าโดยวิภาคที่เป็นไปในส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลาย ย่อมมีอย่างนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบรรลอรหิมรรควิกาวนาญาณ ด้วยประการอย่างนี้ จึงทรงพระนามว่า พระตถาคตเจ้ามาถึงซึ่งของแท้ ดังนี้

ทศพลญาณ ๑๐ นั้น ได้แก่การทรงรู้จักสิ่งทั้งปวงเป็นไปได้และไม่อาจเป็นไปได้เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้บรรลทศพลญาณ ๑๐ อันเป็นญาณถูกต้องแท้ จึงทรงพระนามว่า พระตถาคตเจ้า จบอุปนิยต์ที่ ๓ เพียงเท่านั้น

ส่วนอุปนิยต์ที่ ๔ มีคำปุจฉาว่า กถา ทถา คโคติ ตถาคโค พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า พระตถาคต เพราะเสด็จไปอย่างนั้น ดังนี้ ขอให้มีอธิบายอย่างไร ๆ มีอธิบายว่า อภิชาติ คือ อภิสัมโพธิ คือ การบัญญัติซึ่งพระธรรมวินัย และอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าอันใดมีอยู่ อภิชาตินั้นย่อมเป็นอย่างนั้น ๆ ข้อนั้น มีอธิบายต่อไปอีกว่า อภิชาติที่พระโลกนาถเจ้าทรงปรารถนาแล้ว ทรงทำให้เป็นไปแล้วเพื่อประโยชน์อันใด ก็เป็นของแท้ ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะไม่พลัดจากความสำเร็จประโยชน์อันนั้นโดยแท้

ข้อนั้นจริงอย่างนั้น คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายนี้ เมื่อพระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ได้ทรงบำเพ็ญเหตุที่จะให้เป็นพระพุทธเจ้าทั้งปวง

มีบารมี ๓๐ ทศเป็นต้น ให้เต็มเปี่ยมแล้ว แล้วดำรงอยู่ในดุสิตสวรรค์ , เทพยดา ในหมื่นจักรวาล ได้สดับเรื่องพุทธโกลาหลแล้ว พร้อมกันเข้าไปอ้อนวอน ว่า กาโลยบุตร มหาวิร ข้ำแต่พระองค์ผู้เกลือกกล้าใหญ่ เวลานี้เป็นเวลาอัน สมควรของพระองค์แล้ว ฯ อุปปชช มาตูกุณฺธิ ขอพระองค์จงอุบัติใน พระครรภ์พระมารดาเกิด ฯ สเทวกั ทารยณโต ขอพระองค์จงโปรดมนุษย์โลกกับ ทั้งเทวโลกให้ข้ามโสมสงสารเกิด ฯ พุชฌมสส อมตํ ปทํ ขอพระองค์จง ตรัสรู้ อมตธรรมอันไม่รู้จักตายเกิด ดังนี้ ฯ พอพระโพธิสัตว์ได้รับเชื้อเชิญ อย่างนั้นแล้ว มีบุพพนิมิตเกิดขึ้นแล้ว ก็ทรงพิจารณาหาวิโลกนะ ๕ ประการ ทรงเห็นว่า เวลานี้ เราสมควรจักลงไปเกิดในกำเนิดมนุษย์แล้วตรัสรู้ ทรงเห็น อย่างนั้นแล้ว ก็เสด็จลงมาถือปฏิสนธิ ในพระครรภ์ของพระนางมหายาเทวี ในสักยราชตระกูล ในอาศัพทปฏเณมาสเดือน ๘ เพ็ญ ได้รับบริหารด้วย การบริหารใหญ่จากเทพยตามนุษย์อยู่ ๑๐ เดือน แล้วถึงอภิชาติ ประสูติใน เวลาจวนสว่าง ในวิสาขมาสเดือน ๖ เพ็ญ

ก็ในพระอภิชาติของพระองค์นั้น มีบุพพนิมิต ๓๒ ประการ ปรากฏขึ้น เหมือนกับในขณะถือปฏิสนธิ ฯ กล่าวคือ โลกธาตุทั้งหมื่น ก็เกิดกัมปนาท หวั่นไหว ๑ แสงสว่างหาประมาณมิได้แผ่ทั่วไปทั้งหมื่นจักรวาล ๑ คนตาบอด แต่กำเนิดก็กลับมีตาดู คล้ายกับใครจะเชยชมพระสิริบารมีของพระองค์ ๑ คน หูหนวกก็ได้ยินเสียงต่าง ๆ ๑ คนใบ้ก็พูดได้ดั่ง ๑ คนค่อมก็เดินตัวตรงได้ ๑ คน เปลี้ยก็เดินได้ ๑ สรรพสัตว์ที่ถูกจองจำก็หลุดพ้นจากเครื่องจองจำ ๑ ไฟในนรก ทั้งสิ้นก็ดับไป ๑ ความหิวกระหายในเปรตวิสัยก็สงบไป ๑ ภัยที่ไม่มีแก่ สัตว์เครื่องจวนทั้งหลาย ๑ โรคของสรรพสัตว์ทั้งหลายก็สงบไป ๑ สรรพสัตว์ ทั้งหลายก็กล่าวถ้อยคำอันอ่อนหวานต่อกัน ๑ มีทั้งหลายก็ร้องขึ้นด้วยอาการ ไพเราะ ๑ ช้างทั้งหลายก็ส่งเสียงร้องระห่ม ๑ คนตรึงสนก็ตั้งขึ้นเอง ๑ เครื่อง ประดับของมนุษย์ทั้งหลาย มีเครื่องประดับข้อมือเป็นต้นที่ไม่ได้กระทบกันก็มี เสียงดังไพเราะขึ้น ๑ ทิศทั้งปวงก็สว่างทั่วไป ๑ ลมอันอ่อนก็พัดให้เกิดความสุข แก่สัตว์ทั้งหลายทั่วไป ๑ ฝนนอกฤดูก็ตกลง ๑ ท่อน้ำก็พุ่งขึ้นมาจากแผ่นดิน ดิน ๑ ฝูงนกก็ละการไปทางอากาศ ๑ แม่น้ำก็ไม่ไหล ๑ น้ำในมหาสมุทรก็

โอชาต ๕ แสงสว่างในอากาศทั้งสน กี่สว่างขึ้นในเขตที่พระอาทิตย์ปรากฏ
 เห็นจากเครื่องเคร้าเหมอง • เทพเจ้าทั้งปวงยกเส้าแต่เทพยเจ้าที่หารูปมิได้กับ
 สัตว์นรกทั้งปวงก็มีรูปเห็นปรากฏแก่คนทั้งหลาย • ที่กำบังทั้งหลายก็หาสิ่งกำบัง
 มิได้ • สัตว์ทั้งหลายก็ไม่จุติและไม่เกิด • กลิ่นที่พริกก็ไปครอบงำเสียได้ซึ่ง
 กลิ่นที่ไม่พึงปรารถนาทั้งปวง • ต้นไม้ทั้งสนก็เกิดผลพร้อมกัน • มหาสมุทร
 ก็คาบไปด้วยปถมชาติ ๕ ประการ • ดอกไม้ทั้งปวง มีดอกไม้ที่เกิดอยู่บนบก
 และในน้ำเป็นต้น ก็บานพร้อมกัน • ในลำต้นแห่งต้นไม้ทั้งหลายก็มีดอกปทุม
 เกิดในลำต้น ในกิ่งต้นไม้ทั้งหลายก็มีไม้ดอกปทุมเกิดทั้ง ที่เครือไม้ทั้งหลาย
 ก็มีดอกปทุมเกิดที่เครือ • มีก้านปทุมแตกขึ้นบนแผ่นศิลาละ ๗ ดอก ๆ • ที่
 อากาศก็มีดอกปทุมเกิดห้อยย้อยอยู่ • มีฝ่นดอกไม้ตกลงมาโดยรอบ • มีที่พย
 คนตรับกลิ่นขึ้นในอากาศ • หมันโลกธาตุทั้งสนเหมือนกับประดับด้วยกล่ม
 ดอกไม้และพวงดอกไม้ เหมือนกับอาสนะดอกไม้ที่ประดับประดาปะปนอันดี
 แลดูเป็นระเบียบอันหนึ่งอันเดียวกัน มีทั้งพิศวาลวชนี ประดับอย่างสลับสลอน
 อบอวลด้วยกลิ่นดอกไม้และของหอม มีความงดงามอย่างยิ่ง กับพรมมิต
 เหล่านั้น ล้วนแต่เป็นนิมิตแห่งการตรัสรู้ธรรมพิเศษเป็นอนันต์ สมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้าจะทรงได้บรรลุข้างหน้า

อภิชาติ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าประดับด้วยความอัศจรรย์เป็นอนันตประการ
 พระองค์ได้ทรงปรารถนาไว้เพื่อประโยชน์อันใด ก็สำเร็จเพื่อประโยชน์อันนั้น
 จะได้แปรผันเป็นอย่างอื่นหามิได้ • อีกอย่างหนึ่ง พุทธเวไนยทั้งสน ล้วนแต่
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแนะนำด้วยพระองค์เองโดยไม่เหลือ ส่วนที่
 เป็นสาวกเวไนยและธรรมเวไนย ก็ได้รับการแนะนำจากพระสาวกและธรรม •
 พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารถนาการตรัสรู้ เพื่อประโยชน์อันใด การตรัสรู้เพื่อ
 ประโยชน์อันนั้น ก็สำเร็จไปดังทรงปรารถนา • อีกอย่างหนึ่ง พระองค์ได้ตรัส
 ซึ่งสภาพแห่งในยธรรมทั้งปวงโดยถูกต้อง ด้วยพระปรีชาญาณของพระองค์
 อันเนื่องกับเหตุสักว่าทรงนึกทรงน • เหมือนกับบุคคลนึกตามะขามบ่อหว่างอยู่
 บนถ้ำมอละนั้น • การตรัสรู้ของพระองค์ ข้อมเป็นของแท้ ไม่แปรผัน
 เป็นอย่างอื่น

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ตามสมควรแก่
 อธิบาย ได้ทำให้เวไนยสัตว์ถึงซึ่งอริยมุม ๗ ถึงแม้ว่าการที่พระองค์ทรงแต่งตั้ง
 พระธรรมวินัยก็เป็นของถูกต้องดังนี้ เพราะให้สำเร็จประโยชน์และเป็นไป
 ตามความเป็นจริง ๗ อีกอย่างหนึ่ง อมตมหานิพพานชาติอันใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 บรรลุแล้ว ที่ปราศจากสภาพแห่งรูปและอรุป มีความเป็นเตนเป็นต้น และ
 ผัสสเวทนาเป็นต้น ทลวงเสียซึ่งสภาพแห่งโลก เพราะความไม่มีการแตกสลาย
 ที่ปราศจากความเป่แตกเป็นต้น ซึ่งเป่ของไม่มีที่ตั้งอยู่ไม่มีอารมณ์อันนักปราชญ์
 เรียกว่าอนุปาทิเสส เพราะไม่มีการยึดถืออันได้แก่ขันธเหลืออยู่ ๗ คำที่ว่า
 ตรงกับคำในพระบาลีว่า อายตนะ คือ นิพพานนั้น ไม่ใช่ดินน้ำไฟลม ไม่ใช่
 อรูปฌาน ๔ ไม่ใช่โลกนี้โลกหน้า ไม่ใช่พระจันทร์พระอาทิตย์ ไม่ใช่ทั้งซึ่งเป็น
 ที่มาถึงหรือไปถึง หรือตั้งอยู่ หรือจัด หรือเกิดธรรมดา ไม่ใช่ของมีที่ตั้งอยู่
 ไม่ใช่มีอารมณ์เป็นที่สุดแห่งทุกข์ ดังนี้ อมตมหานิพพานชาติแท้ ก็ชื่อว่าเป็น
 ของแท้ เพราะไม่พลาดจากสภาพตามที่กล่าวมาว่า เป็นความสงบแห่งอุปา-
 หานขันธ เป็นความสงบแห่งสังขารทั้งปวง เป็นเครื่องสละอุปธิทั้งปวง เป็น
 ความหมดทุกข์ทั้งปวง เป็นของถอนอาลัยทั้งปวง เป็นของตัดความวนเวียน
 ทั้งปวง มีความสงบอย่างเฉียบเป็นลักษณะ ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุของแท้ มีภิกษาคือเตน ดังที่แสดงมาแล้ว
 จึงทรงพระนามว่า พระตถาคต ซึ่งแปลว่า ผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น จบอุปมา
 ที่ ๔ เพียงเท่านี้

ในอุปมาที่ ๕ มีคำปูล่าว่า ทว่าพระตถาคตเจ้าเป็นอย่างนั้น ดังนี้
 มีอธิบายอย่างไร ๗ มีคำอธิบายว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่มาแล้วใน
 ปางก่อนเป็นอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายก็เป็นอย่างนั้น กล่าวคือ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายในปางก่อน ทรงสมบูรณ์ด้วยมรรคสี่ ผลสี่ โลกียสี่
 โลกุตตรสี่ มรรคสมาธิ ผลสมาธิ โลกียสมาธิ โลกุตตรสมาธิ มรรคปัญญา
 ผลปัญญา โลกียปัญญา โลกุตตรปัญญา สมานัตวิหาร ๒๔ แสณโกฏี
 ที่มิประจำวัน กับวิมุตติ ๕ คือ ตทังควิมุตติ วิภังขณวิมุตติ สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิ
 วิมุตติ นิสสรณวิมุตติ หรือพระสัพพัญญูคุณทั้งสาม ฉันทะ พระผู้มีพระภาคเจ้าของ

เราทั้งหลายถนัดนั้น ๆ มีค่างก็อยู่เพียง ๕ ประการ คือ อายุ ปรมาณพระกาย ตระกูล บุตรภริยา พระรัศมีเท่านั้น ส่วนในวิสุทธิ ๗ และในการปฏิบัติสมถะ วิปัสสนา กับในพระคุณที่ได้บรรลุแล้วทั้งสาม บ่อไม่มีแตกต่างกัน ๆ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ผิดเพี้ยนกัน เหมือนกับทองคำที่ละลายอยู่ในน้ำนั้น เป็นอันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย เป็นเหมือนกับพระพุทธเจ้าในปางก่อน จึงทรงพระนามว่า พระตถาคต แปลว่า ผู้เป็นอย่างนั้น ดังนี้

ในอุปนิษัตที่ ๖ มีคำปุจฉาว่า ข้อที่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นไปแล้ว อย่างนั้น จึงทรงพระนามว่า พระตถาคตนั้น มีคำอธิบายอย่างไร ๆ มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีความเป็นไป ทางพระกาย พระวาจา พระหทัยโดยสะดวก เพราะพระองค์ประกอบด้วยอิทธิฐานภาพ อันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่นด้วย เพราะได้อนาวรณญาณด้วย การสำเร็จบารมีย่างสูงด้วย เพราะพระองค์ไม่มีการขัดข้องทางใดทางหนึ่ง แท้งความเป็นไปทางกายเป็นต้นด้วย

ในอุปนิษัตที่ ๗ ว่า ข้อที่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ไปอย่างนั้น จึงทรงพระนามว่าพระตถาคตนั้น มีอธิบายอย่างไร ๆ มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงดำเนินไป ในทางที่เป็นข้าศึกต่อโพธิสมภาร ๆ อคติภาพของพระองค์ ไม่ไปด้วยญาณที่เป็นไปโดยนัย มีการพิจารณาโทษและอนิสงส์ อันไม่วิปริตในความตระหนัและทานบารมเป็นต้น ๆ อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ไปในคติ ๕ คือ ความเป็นไปแห่งกิเลส และเครื่องตกแต่ง หรือความเป็นไปแห่งขันธ ๆ อคติภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้า บ่อไม่ไปด้วยอริยมรรคญาณ อันแท้ เพราะพระองค์ทรงบรรลุสอปาภิเสสนิพพาน และอนุปาภิเสสนิพพานดังนี้

ในอุปนิษัตที่ ๘ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า พระตถาคตเพราะความมีแห่งความเป็นไปอย่างนั้น ข้อนี้ มีอธิบายอย่างไร ๆ มีอธิบายอย่างนี้ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปตามพระสัทธรรม ผลธรรม นิพพานธรรม ปฏิบัติธรรม คือ เสด็จไปด้วยการละกิเลสได้เด็ดขาด ตามอำนาจแห่งสมถวิปัสสนา เสด็จไปด้วยความสงบตามสมควรแก่มรรค เสด็จไปสู่นิพพาน ตามเข็ญอย่างของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อน ทรงสั่งสอนเวไนยด้วยพระปริยัติ ๆ พระสัทธรรมทั้งสี่นี้เรียกว่าพระตถาคต ๆ เพราะฉะนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอม

เทพเจ้าทั้งหลายจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระธรรมอันชื่อว่า พระ
ตถาคตที่เทพตามนุษย์บูชา ขอความสวัสดิ์จงเกิดมี ดังนี้ ฯ ความสวัสดิ์
อยู่แก่ผู้ใด ผู้ใดชื่อว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ชื่อว่าพระตถาคต ฯ
พระธรรมเป็นอย่างไร พระอริยสงฆ์ก็เป็นอย่างนั้น บุคคลทั้งหลายปฏิบัติเพื่อเป็น
ประโยชน์ตนและผู้อื่น ทำสมถวิปัสสนา อันเป็นส่วนเบื้องต้นให้บริสุทธิแล้วควรไป
โดยทางนั้นฉันใด พระอริยสงฆ์ก็ไปฉันนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าพระตถาคต
อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมทั้งหลายมีสังขะ และปฏิจักษุ-
บาทเป็นต้นไว้อย่างไร พระสงฆ์ก็ไปแล้วอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าพระตถาคต ฯ
ข้อนี้ สัมกับคำที่ท้าวสักกเทวราชประกาศไว้ว่า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสงฆ์
ผู้ชื่อว่าตถาคต ผู้ที่เทพตามนุษย์บูชา ขอความสวัสดิ์จงเกิดมี ดังนี้ ฯ
ความสวัสดิ์ คือ ความเป็นสาวกขอมอบให้แก่พระสงฆ์ พระสงฆ์จึงชื่อว่าตถาคต
โดยหมายความว่าเป็นผู้แท้ จมอปรนัยที่ ๔ เพียงเท่านั้น

ตามที่แสดงมาแล้วในคำว่า พระตถาคตตั้งแต่กัณฑ์ก่อน ๆ มาจนถึงตอนนี้
นั้น อธิบายออกจาก คำว่า ตถาคตสส มหัทธิกตา เป็นต้น ซึ่งแปลว่า พระ
ตถาคตเจ้า เป็นสมณฤทธมาก ดังนี้ อันมีอยู่ในความคำริของพระสามของนาง
สุปปาวาสอันเป็นต้นเหตุ ให้เกิดพระพุทธรูทธานว่า อสาคิ สาตรูปน คน
ประมาทแล้วย่อมเห็นของไม่น่ายินดี ว่าเป็นของน่ายินดี ฯ บิขรูเปน อปฺปิย
คนที่มีวมาแล้วย่อมเห็นของไม่น่ารัก ว่าเป็นของน่ารัก ฯ ทุกข์ สุขสส รูปน
ผู้มีวมาแล้วย่อมเห็นทุกข์เป็นสุข ดังนี้ ฯ และในอรรถกถาแห่งพระสูตรน
ท่านได้กล่าวไว้ว่า คำว่า พระตถาคตเจ้านั้น ยังมีอธิบายอีกมากมาย ไกร ๆ
จะยกเอาพระพุทธรูทธานะ ทั้งพระโคตมปฏิภมาแสดงประกอบกับ คำว่า พระตถาคต
ก็ได้ทั้งนั้น ส่วนคำอธิบายพุทธรูทธานั้น ย่อมไม่มีกว้างขวาง มีแต่เพียงใจ
ความว่าผู้ที่ยังมีกิเลส ซึ่งเรียกว่าผู้มีวมาแล้วย่อมเห็นผิดเป็นถูก คือเห็นของ
ไม่น่ายินดี ว่าเป็นของน่ายินดี เห็นของไม่น่ารัก ว่าเป็นของน่ารัก เห็นทุกข์
ว่าเป็นสุขเหมือนกับนางสุปปาวาส เป็นต้นอย่างเท่านั้น สันอรรถาธิบายใน
พระสูตรที่ ๔ แห่งมัจจกนิทวารกเพียงเท่านั้น ฯ เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณชาที่ ๒๒

คัมภีร์ขททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยคณหาเป็นสังขงข้ามได้ยาก

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกํ สมขํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ ปุพฺพาราม
มิกคารมาตุ ปาสาเก ๑ เตน โข ปน สมเยน วิสาخاب มิกคารมาตุยา โกจิเทว
อคโก รณเณ ปเสนทิมฺหิ โกสเล ปฏิพฺพุโธ โหติ ๑ ตํ ราชา ปเสนทิ-
โกสโล น ขณานิปปายํ ติเรตฺติ.

ณ บัณฑิต จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณชาที่ ๒๒ ว่าด้วยพระพุทธอุทาน
ที่ ๑๕ ในพระสูตรที่ ๕ แห่งมัจจลิมหวรรคที่ ๒ ตามวาระพระบาลี และอรรถกถา
กับขัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เกิดธรรมปริชาแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นนั้นว่า ในพระสูตร
ที่ ๕ ว่า เอวมเม สุตฺ ข้าพเจ้าผู้ชอว่าอาณนที่ได้สดับมาแล้ว เฉพาะพระพักตร์
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ครองหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่
ปราสาทแห่งมิกการมารดา ที่กรุงสาวัตถี ๑ ในคราวนั้น นางวิสขามิกการมารดา
คิดเกี่ยวเนื่องกับพระเจ้าปเสนทิโกศลอยู่อย่างหนึ่ง ๑ แต่พระเจ้าปเสนทิโกศล
ไม่ทรงพิจารณาตัดสินให้ตามความประสงค์ ๑ นางวิสขามิกการมารดา จึงไปเฝ้า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาเที่ยงวัน ถวายบังคมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ๑ สมเด็จพระทศพลผู้ทรงพระภาคเจ้าจึงตรัสถาม
นางวิสขามิกการมารดา ผู้นั่งในที่สมควรแก่ตนแล้วว่า นางวิสขามาจากไหน ใน
เพลากลางวันเช่นนั้น ๑ นางวิสขากราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า หม่อมฉัน
มีคดีเกี่ยวข้องกับพระเจ้าปเสนทิโกศลอย่างหนึ่ง ๑ แต่พระเจ้าปเสนทิโกศล

ไม่ทรงพิจารณาให้ตามประสงค์ พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระมหารัชมงคลมุนีเจ้าทรงทราบ
เนื้อความอันแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

สพฺพํ ปรวสํ ทุกฺขํ สพฺพํ อสฺสริยํ สุขํ
สาธารณํ วิหฺวณฺณติ โยคา หิ ทฺรตฺติกฺกมา ฯ
แปลว่า สิ่งทั้งปวงซึ่งตกอยู่ในอำนาจของผู้อื่นเป็นทุกข์ทั้งนั้น สิ่งทั้งปวงซึ่งเป็น
อิสระเป็นสุขทั้งนั้น บุคคลทั้งหลายย่อมลำบากในสิ่งที่ทั่วไปแก่ผู้อื่น เพราะ
การเกี่ยวของทั้งหลาย ย่อมเป็นของข้ามได้ยากยิ่งนัก ดังนั้น สมนเนื้อความใน
พระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้เนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบาย
ขยายความในพระบาลี ซึ่งได้ยกขึ้นแปลไว้แล้วนั้น เริ่มแต่คำว่าบุพพกรรมเป็นต้นไป
เพื่อให้ถ้อยคำที่อยู่ในพระบาลีทั้งสั้นกว้างขวางออกไป กล่าวคือ คำว่า บุพพาราม
ที่อยู่ในพระบาลีนั้น หมายถึงอารามแห่งหนึ่ง ซึ่งสร้างลงในสถานที่อันเช่น
เดียวกันกับอุตฺตมเทววิหารแห่งอนุราชบุรี ในทิศตะวันออกแห่งกรุงสรวดี ฯ
คำว่า ปราสาทแห่งมิกการมารดานัน ได้แก่กุฎี ๒ ชั้นทางวิสาขามิกการมารดาสร้าง
ถวายแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธองค์เป็นประธาน ฯ มีเรื่องที่ควรยกมาแสดงให้
พิสดารว่า

อดีต สทฺตสหสฺสกปฺปมตฺตเก ปทุมุตฺตรทสฺพลํ เอกา อุปาสิกํ ในอดีต
กาลล่วงแล้วมานับถอยหลังไปได้แสนกัลป์ ซึ่งเป็นครั้งศาสนาของพระปทุมุตตร-
สัมมาสัมพุทธเจ้าโน้น มีอุปาสิกาคณหนึ่งได้เห็นพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทรงตั้งอุปาสิกาคณหนึ่ง ไว้ในตำแหน่งอุปัฏฐากอันเลิศของพระองค์ ถิ่นมนต์
พระปทุมุตตรทสฺพลนั้นพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์แสนหนึ่ง ไปรับไทยทานของตน
แล้ว ก็ตั้งความปรารถนาไว้ว่า ขอให้หม่อมฉันได้เป็นอุปัฏฐากอันเลิศของ
พระพุทธเจ้าเช่นพระพุทธองค์ในอนาคตกาลเกิด ฯ นับแต่อุปาสิกานั้นได้ถวาย
ทานครั้งนั้น แล้วก็ท่องเที่ยวอยู่ในเทพยตามนุษย์อยู่ตลอดแสนกัลป์เป็นประมาณ
ครั้นมาถึงกาลแห่งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายนี้ อุปาสิกานั้นได้มาถือปฏิบัติใน

กรรมของนางสุนนเทวี ผู้เป็นภรรยาของธวัชชัยเศรษฐีที่เป็นบุตรของเมณฑก-
เศรษฐีในภัททิยนคร ฯ บิศาการศาได้ขนานนามว่า นางวิสาขา ในเวลาประสูติ
แล้ว ฯ คราวที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปสักกทียันคร นางวิสาขาได้
ออกไปต้อนรับพร้อมด้วยทาริกา ๕ ร้อยนาง เพื่อได้เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ในครั้งแรกเท่านั้น นางวิสาขานี้ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน ฯ ต่อมาภายหลัง
นางวิสาขานี้ได้ไปเป็นภรรยาของปุนณเวชตมกุมารผู้เป็นบุตรแห่งมิกการเศรษฐี ใน
กรุงสาวัตถี ฯ ครั้นต่อมาการเศรษฐีผู้เป็นบิดาของสามี ได้ตั้งนางวิสาขาให้เป็น
มารดาของตน ด้วยอุปการคุณที่มั่งคั่งอันสำคัญยิ่งกว่าสรรพคุณทั้งปวง กล่าวคือ
มิกการเศรษฐีได้สำเร็จเป็นพระโสดาอริบุคคล เพราะอาศัยนางวิสาขาผู้เป็นสะใภ้
เศรษฐี ฯ ต่อมาภายหลังนางวิสาขาได้ละเครื่องประดับอันมีนามว่า มหาลดา-
ปสาธน์ ของคนโคยราคา ๘ โกฏิแสนตำลึง ฯ แล้วสร้างปราสาทพันห้องเป็น
๒ ชั้น ๆ ละ ๕ ร้อยห้อง ลงในที่ประมาณ ๑ กรส คือ เพื่อให้เป็นที่อยู่ของหมู่
พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธองค์เป็นประธาน ฯ เพราะฉะนั้น ปราสาทนั้นจึงได้นามว่า
ปราสาทของมิกการมารดา

ในคราวนั้น นางวิสาขามีการมารดาความคิดเรื่องหนึ่งเกิดขึ้น คือพวกญาติ
ของนางวิสาขาได้ส่งเครื่องประดับที่สำเร็จด้วยแก้วมณี และแก้วมุกดาเป็นต้นไป
ให้แก่นางวิสาขาเพื่อเป็นบรรณาการ เจ้าหน้าที่ภาษได้เก็บภาษีของนางนั้นเกินกว่า
ที่สมควร ฯ นางวิสาขามีความประสงค์จะกราบทูลเรื่องนั้นต่อพระเจ้าปเสนทิโกศล
จึงได้ไปที่พระราชนิเวศน์ พร้อมด้วยบริวารตามสมควรแก่ฐานะของตน ฯ แต่ใน
ขณะนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จอยู่ภายในปราสาทกับพระนางมัลลิกา
ราชเทวี ฯ นางวิสาขาไม่มีโอกาสที่จะกราบทูล ฯ แต่คิดว่าไม่ช้าคงจะได้โอกาส
รอยด้วยคติอย่างนั้นจนพ้นเวลาบริโภคอาหาร ถึงกับอดอาหารในเวลาวันนั้น ฯ
นางวิสาขาได้พยายามไปอีกในวันที่ ๒ ที่ ๓ ก็ไม่ได้โอกาสอีก ฯ พระเจ้า
ปเสนทิโกศลไม่ได้พิจารณาคดีเรื่องนี้ให้แก่นางวิสาขาโดยไม่ทรงทราบเรื่อง เพราะ
ฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ได้ทรงพิจารณาคดีให้แก่
นางวิสาขามาก่อนประการใด ฯ นางวิสาขาจึงออกไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ให้ทรงทราบในเวลาเที่ยงวัน แล้วกราบทูลว่า หม่อมฉันไปที่พระราชวังนี้ไม่สำเร็จประโยชน์อันใด จึงได้มาเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยเห็นว่ามีประโยชน์อันใด เพราะได้ทสณาเหตุริษะ คือความเห็นอันเขี้ยวขอดเป็นต้น ๆ เมื่อสมเด็จพระทศพลทรงเล็งเห็นว่า ประโยชน์คือความสำเร็จความประสงค์ของนางวิสาขาต้องมีได้โดยเนื่องกับผู้อื่น จึงได้ทรงปลงอาทานซึ่งแสงโทษและอาภิสงส์ในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น และไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นในเวลาอัน

ในพระพุทธอาทานนั้น มีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้ คำว่า สิ่งทั้งปวงที่ตกอยู่ในอำนาจของผู้อื่น ย่อมเป็นทุกข์ทั้งนั้น ดังนี้ อธิบายว่า ไม่ว่าประโยชน์อันใดอันหนึ่งที่ตกอยู่ในอำนาจของผู้อื่น คือเกี่ยวข้องกับผู้อื่น ชื่อว่าเป็นทุกข์ทั้งนั้น คือเป็นของทำให้เกิดทุกข์ทั้งนั้น เพราะไม่อาจให้สำเร็จได้ตามความประสงค์ของตน ๆ คำว่า สิ่งทั้งปวงที่เป็นอริสระ เป็นสุขทั้งนั้น อธิบายว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอริสระมีอยู่ ๒ ประการ คือ อริสระทางโลก ๑ อริสระทางโลกุตตระ ๑ อริสระทางโลกนั้น แยกออกไปอีกเป็น ๒ ประการ คือ อริสระของพระราชาเป็นต้น • อริสระแห่งจิตที่เกิดด้วยอาณและอกิญญาโลภย์ ๑ ๆ อริสระทางโลกุตตระนั้น ได้แก่อริสระทางนิโรธ ซึ่งมีการบรรลุผลเป็นเครื่องหมาย ๆ ในอริสระเหล่านั้น อริสระในมนุษยโลก มีความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นที่สุด อริสระในเทวโลก มีความเป็นใหญ่ในเทวโลกชั้นนั้น ๆ เป็นที่สุด อริสระดังกล่าวมาแล้วจึงจัดว่าเป็นสุข เพราะมีสุขเป็นเครื่องหมาย อันได้แก่การสำเร็จตามความประสงค์ด้วยอำนาจภาพแห่งกรรม แต่ว่าไม่เป็นสุขเสมอไป เพราะอริสระทางโลกย์ ย่อมแปรปรวนเป็นทุกข์ ๆ อริสระทางใจที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจานโลภย์ก็เหมือนกันเพราะตกอยู่ในความไม่เที่ยง โดยเหตุที่ทานโลกย์นั้น ย่อมมีเวลาแปรผันเสื่อมเสีย ๆ ส่วนอริสระทางนิโรธเป็นสุขแท้ โดยเหตุที่ไม่แปรผันด้วยโลกธรรม และไม่มี ความหม่นเวียนเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ๆ ความสบายใจที่ได้โดยไม่ว่าเนื่องกับผู้อื่นในสิ่งทั้งปวง ไม่ว่าชนิดใด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่าเป็นความสุขทั้งนั้น ได้ในขทว่าสิ่งทั้งปวงที่เป็นอริสระ เป็นความสุขทั้งนั้น ดังนี้ ๆ คำว่า บุคคลทั้งหลายย่อมเดือดร้อนในสิ่งทั่วไปแก่คนอื่น ดังนี้ เป็นคำไขบทว่า สิ่งทั้งปวงที่ตกอยู่ในอำนาจผู้อื่น ย่อมเป็นทุกข์ทั้ง

เนน ๆ คำนี้มีคำอธิบายว่า เมื่อประโยชน์อันทั่วไปแก่คนอื่น ซึ่งบุคคลจะต้องทำ
 ให้สำเร็จมอญ เมื่อทำให้สำเร็จไม่ได้ตามประสงค์ เพราะเนื่องกับผู้อื่น บุคคล
 ทั้งหลายก็เดือดร้อน คือคำแรก ๆ ขอบเพราะอะไร สมเด็จพระสัมพุทธเจ้า
 ตรัสไว้ว่า เพราะการเกี่ยวข้องทั้งหลายล้วนแต่เป็นของล่วงได้ยาก ดังนี้ คำว่า
 ความเกี่ยวข้องทั้งหลายล่วงได้ยากนั้น อธิบายว่า ความเกี่ยวข้องทางกามารมณ์ ๑
 ความเกี่ยวข้องในภพ ๑ ความเกี่ยวข้องในทางความเห็น ๑ ความเกี่ยวข้องใน
 ทางไม่รู้ ๑ กับบุคคลไม่ได้อบรมในกาลเบื้องต้น ล้วนแต่เป็นของข้ามได้ยากทั้งนั้น
 เพราะผู้ที่ไม่ได้อบรมบุญกุศลไว้ยากที่จะสลัดได้ ๆ ในความเกี่ยวข้องทั้ง ๔ นี้
 ความเกี่ยวข้องในทางความเห็นนั้นบุคคลต้องละได้ด้วยปฐมมรรค คือพระโศคา-
 บัติมรรค ๆ ความเกี่ยวข้องในกามารมณ์นั้นบุคคลต้องละด้วยตติยมรรค คือ
 อนาคามมรรค ส่วนความเกี่ยวข้องนอกจากนี้ ต้องละได้ด้วยมรรคอันเลิศ คือ
 อรหัตมรรคเท่านั้น โดยเหตุที่อริยมรรคทั้งหลายเป็นของที่บรรลุได้ยาก ความ
 เกี่ยวข้องทั้ง ๔ นี้ จึงเป็นของล่วงได้ยาก ๆ เพราะฉะนั้น สัตว์โลกทั้งหลายจึง
 เดือดร้อน เพราะเหตุ คือ ความไม่ได้ตามประสงค์ในเรื่องความเกี่ยวข้องทั้ง ๔ นี้
 ความเกี่ยวข้องด้วยกามารมณ์เป็นต้นนั้น ๆ ส่วนความเป็นอิสระทางใจและ
 ความเป็นอิสระทางนิโรธ เป็นของไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น ความลำบากใจจึงไม่มีแก่ผู้
 หมดอิสระทางใจและมออิสระทางนิโรธ ๆ อีกประการหนึ่ง คำว่า สิ่งทั้งปวงที่
 คกอบในอำนาจของผู้อื่น หมายความว่าสิ่งทั้งปวงอันเกี่ยวเนื่องกับผู้อื่น จักว่า
 เป็นทุกข์ทั้งนั้น เพราะเป็นของไม่แน่นอน ๆ สมเด็จพระสัมพุทธเจ้าตรัสไว้
 ว่า สิ่งใดไม่แน่นอน สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ๆ คำว่า สิ่งทั้งปวงที่เป็นอิสระ เป็นสุข
 ทั้งนั้น หมายความว่า พระนิพพานที่ได้ชื่อว่าอิสระเพราะสละสิ่งที่เป็นปัจจัยติด
 แฉงทั้งสิบได้แล้ว ตั้งอยู่ในฐานะเป็นอิสระแล้ว จึงเรียกว่าเป็นสุข ๆ สมตาม
 พระบาลีว่า นิพพานํ ปรมิ สุขํ พระนิพพานเป็นบรมสุขอย่างยิ่ง ดังนี้ ๆ คำว่า
 สิ่งทั้งปวงไม่แน่นอนนั้น หมายความว่า ทุกข์และสุขที่เกี่ยวเนื่องกับผู้อื่นล้วนแต่เป็นเหตุ
 ให้สัตว์โลกทั้งหลายเดือดร้อนทั้งนั้น ๆ เพราะเหตุที่ความเกี่ยวข้องทั้ง ๔ เป็น
 ของที่ล่วงได้ยากนั้นแหละเป็นเหตุ ทางวิสาขา ผู้ไม่ได้รับพระราชวินิจฉัยในครั้ง
 นั้นจึงได้เดือดร้อนดังที่แสดงมา ส่วนเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

อัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในอัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ ในพระพุทธรอทานที่
ได้ยกขึ้นแปลไว้แล้วว่า สิ่งทั้งปวงที่ตกอยู่ในอำนาจของผู้อื่นเป็นทุกข์ทั้งนั้น สิ่ง
เป็นอิสระทั้งปวงเป็นสุขทั้งนั้น บุคคลทั้งหลายย่อมเดือดร้อนเพราะสิ่งทั้งปวง
แก่ผู้อื่น โดยเหตุที่การเกี่ยวข้องกับทั้งหลายเป็นของลวงได้ยาก ดังนี้ ฯ ในพระ
พุทธรอทานนี้ มีข้อความอยู่ ๔ ข้อ ตามบทที่ ๔ แห่งคาถา หรือตามข้อความที่
ได้ยกขึ้นไว้แล้ว เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงได้อธิบายไว้เป็นลำดับ
ทั้ง ๔ ข้อ กล่าวคือข้อที่ ๑ ท่านได้อธิบายว่า ประโยชน์ทั้งนั้นไม่ว่าอันใดอันหนึ่ง
อาจอยู่ในอำนาจของผู้อื่น คือเกี่ยวข้องกับผู้อื่น ชื่อว่าเป็นทุกข์ทั้งนั้น คือชื่อว่า
เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งนั้น เพราะไม่อาจให้สำเร็จได้ตามความประสงค์ของตน
ดังนี้ ฯ ในคำของพระอรรถกถาจารย์นี้ มีข้อความแจ่มแจ้งอยู่แล้ว แต่มีอยู่
คำหนึ่งซึ่งควรยกขึ้นอธิบายอีก คือคำว่า ประโยชน์ที่กล่าวถึงในข้อนี้ ฯ คำว่า
ประโยชน์ คำนี้ แปลว่า สิ่งที่ประกอบตามความประสงค์ อธิบายว่า ทั้งสิ่งที่ดี
และไม่ดี คือทั้งสิ่งที่มีคุณและมีโทษ ทั้งสิ่งที่เป็นบาปและเป็นบุญ เรียกว่า
ประโยชน์ทั้งนั้น เพราะล้วนแต่เป็นของที่บุคคลกระทำตามความประสงค์ทั้งนั้น ฯ
แต่ในภาษาของเราหมายความว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่ดี เป็นสิ่งที่มีคุณ เป็นบุญเป็นกุศล
สิ่งนั้นจึงเรียกว่าประโยชน์ ในภาษาบาลีเรียกรวมกันทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดี โดยเหตุ
นี้พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่าประโยชน์ทั้งนั้นที่ตกอยู่ในอำนาจผู้อื่น คือเกี่ยว
ข้องกับผู้อื่น ย่อมเป็นทุกข์ทั้งนั้น เพราะไม่อาจให้สำเร็จตามความประสงค์ของ
ตนได้ ดังนี้ ฯ บุคคลเราที่จะเป็นทุกข์อยู่ทุกวันนี้ ก็ด้วยสิ่งทั้งนั้นจะทำนั้น มักเป็น
สิ่งที่เกี่ยวข้องกับบุคคลผู้อื่นทั้งนั้น เช่นเงินที่เราอยากจะได้ก็เกี่ยวข้องกับผู้อื่น
มีรัฐบาลเป็นต้น เพราะเงินต้องเป็นของรัฐบาลทำ แล้วรัฐบาลแจกจ่ายให้แก่
ที่ควรแจกจ่าย ดังนี้เป็นตัวอย่าง โดยเหตุนี้ บุคคลทุกคนจึงพยายามค้นหาเพื่อ
จะให้หลุดพ้นจากความเกี่ยวข้องกับผู้อื่น เช่นพยายามทำนาคำขายเป็นต้น ก็เพื่อ
หวังผล คือความไม่ยากตกอยู่ในอำนาจของผู้อื่น แต่ก็พ้นไปไม่ได้ โดยเหตุว่า
เมื่อทำนาคำได้ขายแล้วก็ต้องขายให้แก่ผู้อื่น เมื่อมีสินค้าแล้วก็ต้องขายให้ผู้อื่น

การขานนักร้องนขาบไม่ได้ตามความประสงค์ของตนทุกอย่างไป เมื่อเป็นเช่นนั้น
ขอให้ทุกคนคิดว่า เราต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นทั้งนั้น เราต้องควรทำดีกับผู้อื่น จึง
จะเป็นการดี เมื่อมีใครทำดีกับผู้อื่นได้มากเท่าใด ความสะดวกในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ
ผู้อื่นก็มากขึ้นแก่คนได้มากเท่านั้น อันนี้เป็นหลักแห่งการปฏิบัติที่สมควรแก่ภูมิปัญญา
ทุกชนชาติภาษา

ข้อที่ ๒ ว่า สิ่งที่เป็นอิสระทั้งปวงเป็นสุขทั้งนั้น ดังนี้ ขอนพระอรรถกถา-
จารย์แก้คำว่า อิสระออกเป็น ๒ ประการ คืออิสระทางโลกและอิสระทาง
โลกุตตระ ๑ อิสระทางโลกนั้นว่า ได้แก่ความเป็นอิสระของพระราชาเป็นต้น
กับความเป็นอิสระของใจ สำหรับฝ่ายโลกียฌาน ๑ อิสระทางโลกุตตระนั้น
ได้แก่อิสระทางมรรค ผล นิพพาน ๑ อิสระทางโลกที่เกิดจากความเป็นพระ
ราชาของเทพตามมนุษย์ ซึ่งเป็นของเกิดด้วยกรรมที่เป็นบุญกุศลนั้นกิต্তิ อิสระ
ทางใจ ที่เกิดด้วยอำนาจโลกียฌานกิต্তิ ทั้ง ๒ ประการนี้เป็นสุขก็จริง แต่ทำไม
เป็นสุขเสมอไป เพราะเป็นของแปรปรวนได้ ส่วนอิสระทางมรรค ผล นิพพาน
เป็นสุขแท้ เพราะเป็นของไม่แปรปรวน ดังที่ ๑ ได้ใจความว่า ความเป็น
อิสระก็คือความเป็นใหญ่ ๑ ความเป็นใหญ่นั้น ได้แก่เป็นใหญ่กว่าคนอื่น ๑
เป็นใหญ่ทางใจของตน ๑ เป็นใหญ่กว่าคนอื่นได้ ได้แก่ความเป็นนายของผู้อื่น
มีอำนาจครอบงำผู้อื่นได้ ความเป็นใหญ่กว่าผู้อื่นได้ สักความเป็นใหญ่ทางใจของตน
ไม่ได้ เพราะเหตุว่า ความเป็นใหญ่กว่าผู้อื่นเป็นเหตุให้ผู้อื่นคิดริษยาเบียดเบียน
อยู่เสมอ เป็นเหตุให้ศัตรูปองร้ายอยู่เสมอ เมื่อบุคคลผู้ใดเป็นใหญ่ขึ้นเท่าไร
ก็ต้องมีการป้องกันรักษาตัวขึ้นเท่านั้น ส่วนความเป็นใหญ่ทางใจของตนนั้น ไม่
เป็นเหตุให้มาศึกศัตรูภายนอก โดยเหตุนี้จึงควรที่ทุกคนจะพยายามให้เป็นใหญ่
ทางใจของตนเองให้จงได้ คือธรรมตาใจของบุคคลย่อมมีหลายอย่างต่าง ๆ กัน
แต่ข้อลงคงเป็น ๒ คือเป็นใจที่ไม่ดีอย่าง ๑ เป็นใจที่ดีอย่าง ๑ ๑ ใจที่ไม่ดีนั้น
เช่นใจโลภ โกรธ หลง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ใจขโลภ ขโกรธ ขหลง
ขเกียจ เป็นต้น ใจที่ดีนั้นคือ ใจที่ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ๑ ทุกคนควรพยายาม
ให้เป็นใหญ่ครอบงำเสียได้ ซึ่งใจขโลภ ขโกรธ ขหลง และขเกียจเป็นต้น เพราะ
เมื่อครอบงำใจเหล่านี้ได้แล้วจะแคล้วคลาดจากศัตรูทั้งภายใน และภายนอก จะ

ทำตนให้มีสุขเสมอไป เมื่อผู้ใดครอบงำใจ ขโลภ ขโกรธ ขหลง และขเกียจ
เป็นต้น ได้ด้วยกำลังสมาธิแน่นอนแล้ว ผู้นั้นเรียกว่าได้อิสระใจอันเกิดด้วย
อกณโลกีย์ ฯ แต่ว่าอิสระใจอันเกิดด้วยฌานโลกีย์ ยังเป็นของที่ไม่ดีเท่าไร
นัก สู้ใจทางโลกุตตระไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงควรที่ทุกคนจะพยายามให้ได้ใจทาง
โลกุตตระ คือ พยายามหัดละความถือใจ ความเสียใจ ในเวลาพบโลกธรรม คือ
ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ความเสื่อมลาภเสื่อมยศและทุกข์นั้นหาไปทีละน้อย ๆ วิธี
หัดละนั้น คือ ให้นึกทุกครั้งที่ได้ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ หรือเสื่อมลาภยศ และ
มีทุกข์ ถูกนิทา ว่าสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เป็นของแปลก เพราะเป็นของมีประจำโลก
สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เป็นของคงที่เสมอไป เพราะเป็นของแปรปรวนไปเสมอ เป็นของที่
บังคับไม่ได้ตามใจประสงค์ เมื่อหัดนึกบ่อยอย่างน้อยอยู่เสมอจะไม่เกิดความถือใจจน
ถึงกับเห่อเหิมในเวลาได้ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ จะไม่เกิดความเสียใจจนถึงกับ
หน้าตาซุบซิบเศร้าหมอง ในเวลาที่เสื่อมลาภ ยศ หรือในเวลาที่ถูกทุกข์และ
นิทา ฯ พระอริยสาวกทั้งหลายล้วนแต่ปฏิบัติอย่างนี้ทั้งนั้น เมื่อผู้ใดพยายาม
ทำให้ได้อิสระทางใจดังที่กล่าวมานี้เป็นต้น ผู้นั้นเรียกว่า เป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องตามคำ
สอนในพระพุทธศาสนา

ข้อที่ ๓ ว่า บุคคลทั้งหลาย ย่อมเดือดร้อนเพราะสิ่งที่ทั่วไปแก่คนอื่นนั้น
ข้อนี้หมายความว่า บุคคลทั้งหลายย่อมเดือดร้อนทุกข์โศก เพราะทำสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ
กับผู้อื่นให้สำเร็จตามใจของตนไม่ได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ในข้อที่ ๔ ว่า ความ
เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ล่วงได้ยาก ดังนี้ ฯ คำว่า ความเกี่ยวข้องกับพระอรธกถาจารย์
แยกออกไว้ ๔ ประการ คือ ความเกี่ยวข้องกับทางกามารมณ์ • ความเกี่ยวข้องกับ
ภพ • ความเกี่ยวข้องกับในทิฏฐิ • ความเกี่ยวข้องกับในอวิชา • ดังนี้ ฯ ความ
เกี่ยวข้องกับทางกามารมณ์นั้น ได้แก่เกี่ยวข้องกับในทางความรัก ซึ่งมีต่อกันสัควัตสัง
ของ คือ คนโน้นก็เกี่ยวข้องกับคนนี้ด้วยความรัก แต่คนนี้ไม่อยากเกี่ยวข้องกับ
คนโน้นด้วยความรักก็มี เมื่อเป็นเช่นนั้น ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นก็ย่อมลำบากใจ แต่ต่างก็
ละได้ยากทั้งนั้น คือ ทางฝ่ายรักจะละความรักนั้นยาก ทางฝ่ายเกลียดจะละความ
รูดขทนินทียาก ส่วนความรักที่มีต่อสัตว์ต่าง ๆ มีสัตว์ที่บุคคลเกลียดไว้เป็นต้นก็ค

ความรักสถานหฤค ความรักสงของกค ก็ล้วนแต่เป็นของละได้ยากทั้งนั้น เมื่อยัง
 ละไม่ได้ค่อยทราบใด ก็ยังเคืองคร้อนอยู่ทราบนั้น โดยเหตุนี้ไม่ควรที่ใคร ๆ จะให้
 เคืองคร้อนด้วยความรักอันมีคตคนอื่น สัตวอื่น และสถานที่ตลอดถึงสิ่งของ จึงจะ
 เป็นการดี แต่ทำอย่างไรจึงจะทำได้ ต้องทำอย่างนี้ คือ ต้องนึกว่าเราไม่ควรรัก
 อื่นให้ยิ่งไปกว่าตัวเรา เพราะผู้อื่นจะทำให้เกิดความสุขแก่เราได้ ทั้งในชาตินี้และ
 ชาติหน้านั้นย่อมไม่มี ผู้อื่นย่อมไม่ทำให้เราไปสวรรค์นิพพานได้ เมื่อเรารักเขา
 เราก็จะต้องเป็นข้าเขา คือ เราจะต้องยอมอยู่ใต้ความรักอันมีคตเขา คือ เราจะ
 ต้องทำงานให้เขา หาเงินให้เขา ปฏิบัติเลี้ยงดูเขา คล้ายกับเขาเป็นนายเรา ถ้าเรา
 ไม่รักผู้อื่นให้ยิ่งไปกว่าตัวเรา เราก็จะต้องเป็นนายของผู้อื่น คือ จะเป็นประหนึ่งว่า
 เราเป็นทาสของผู้อื่น แต่การรักตัวเราต้องละให้ถูกจึงจะเป็นการดี รักให้ถูกนั้น
 คือ ต้องทำความคตอันเรียกว่าบุญกุศลสุจริตด้วยกาย วาจา จิต เสมอ เพราะเมื่อ
 เราทำอย่างนี้ ความสุขก็จะเกิดมีแก่เราทั้งในปัจจุบันและอนาคต การกระทำ
 ของเราทางบุญกุศลสุจริต จะทำให้เราไปสวรรค์นิพพานได้ ส่วนการที่เรารักผู้อื่น
 จนยอมตัวคล้ายกับข้าของผู้อื่นนั้น ย่อมพาเราไปสวรรค์นิพพานไม่ได้ เมื่อ
 ผู้ใดเห็นนึกไว้อย่างนี้เสมอ ผู้นั้นจะบรรเทาความรักผู้อื่น หรือความรักของอื่น สิ่ง
 อื่นไปได้ทีละน้อย ๆ ความทุกข์ความเคืองคร้อนก็จะค่อยเบาบางลงไปตามกัน แต่
 จะละความรักได้ขาด ก็แต่เมื่อมัวสเนหาบารมีแก่กล้าได้สำเร็จเป็นพระอนาคาในพระ
 พุทธศาสนา ส่วนความเกี่ยวข้องด้วยภพนั้น ได้แก่ความเกี่ยวข้องอยู่ในภพน้อย
 ภพใหญ่ ซึ่งจะต้องละด้วยอหัตมรรคญาณ ความเกี่ยวข้องด้วยทัญญูนั้น คือ
 เกี่ยวข้องด้วยความเห็น ว่าขันธ ๕ เป็นตัวตนคนสัตว์ ความเห็นอันนี้ต้องละได้
 ด้วยโสคาปัตติมรรคญาณ ฯ ความเกี่ยวข้องด้วยอวิชชานั้น คือ ความเกี่ยวข้อง
 ด้วยความไม่รู้รอบรู้ริบสังขธรรม ครอบโสฬสกิจทั้ง ๑๖ ประการ ความเกี่ยวข้อง
 ข้อนั้น ต้องละได้ด้วยอหัตมรรคญาณ ฯ เมื่อยังละความเกี่ยวข้องเหล่านี้ไม่ได้
 คราบใด บุคคลทั้งหลายก็ยังเคืองคร้อนอยู่ทราบนั้น จึงควรที่ทุกคนจะพยายามละ
 ความเกี่ยวข้องทั้ง ๔ นี้ ให้ได้โดยวิธีอบรมบารมี อันได้แก่ทานศีลภาวนาเป็นต้น
 และอธิบายที่ใดยกขึ้นแสดงโดยย่อแล้วนั้น เป็นอันสันค้ำถาวรอธิบายในพระพุทธ-
 อุตานที่ ๑๘ เพียงเท่านั้น. เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๒๓

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอทาน

ว่าด้วยผู้ถึงวิเวกข้อมก้าวล่วงซึ่งภัยและความโศก

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมณํ ภควา อนุปิยาํ วิหริติ อมฺพเน ฯ เตน
โฆ ปน สมฺเบเน อายสฺมา ภทฺธิโย กาฬิโคธา ย ปุตฺโต อรณฺณคโคปิ รุกฺขมุล-
คโคปิ สุลฺลาการคโคปิ อภิกฺขณํ อุทานํ อุทานสฺสิ อโห สุขํ อโห สุขนฺติ.

ณ บัณฑิต อาคมภาพักได้แสดงคัมภีร์พุทธอทาน กัณฑ์ที่ ๒๓ ว่าด้วย
พระพุทธอทานที่ ๒๐ ในพระสูตรที่ ๑๐ แห่งมัจจิมนิกายที่ ๒ สืบต่อไป ตาม
วาระพระบาลี และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คัมภีร์ความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า เอวมเม สุตํ ดัง
ข้าพเจ้าผู้ขอว่าอนันท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่งสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อมพวัน อันมีในที่ใกล้กันกับอนุปิยนคร ฯ ในครั้งนั้น
พระภิกษุหิยะผู้เป็นบุตรของนางกาฬิโคธาอยู่ที่ป่ากัฏฏิ อยู่โคนต้นไม้กัฏฏิ อยู่ห่าง
จากบ้านเรือนกัฏฏิ ได้เปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขแท้ ๆ ดังนี้ ฯ ภิกษุเป็นอันมาก
ได้ฟังอุทานว่าสุขแท้ ๆ ของพระภิกษุหิยะผู้เป็นบุตรของนางโกฬิโคธา ซึ่งเปล่ง
ขึ้นเนื่อง ๆ ในเวลาที่อยู่ป่าข้าง อยู่โคนต้นไม้ข้าง อยู่ห่างจากบ้านเรือนข้าง ฯ
ครั้นได้ฟังแล้วก็พากันคิดว่า พระภิกษุหิยะผู้เป็นบุตรของนางโกฬิโคธา คงไม่ยินดี
ประพฤติพรหมจรรย์เป็นแน่ คงนึกถึงสุขในราชสมบัติซึ่งได้เสวยเวลาเป็นฆราวาส
จึงเปล่งอุทานว่า สุขแท้ ๆ ทุกเวลาที่อยู่ในป่าหรือโคนต้นไม้ หรือห่างจากบ้าน
เรือน ฯ ลำคัมภีร์นี้ พวกภิกษุเป็นอันมากจึงพากันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควร ส่วนข้างหนึ่ง ฯ ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งลงใน
ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ก็กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระ

สมเด็จพระภาคเจ้า พระภักทียะเป็นผู้เป็นบุตรของนางกาฬโคธาไปเที่ยวที่โคนต้นไม้
กิดี ที่ว่างบ้านเรือนกิดี ได้เปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขแท้ ๆ คัจฉะ ๑ ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลายเข้าใจว่า พระภักทียะเป็นผู้เป็นบุตรของนาง
โกฬโคธา คงไม่ยินดีประพฤติกุศลกรรมโดยมิได้สงสัย การที่เขาเปล่งอุทาน
เนื่อง ๆ ว่า สุขแท้ ๆ นั้น คงหมายถึงราชสุขที่ได้เสวยในเวลาเป็นขรรวาส ขอ
พระองค์จงทราบดังนี้เถิด พระพุทธเจ้าข้า

อก โข ภควา อญฺญครุ ภิกขุ อามนฺเตสิ ในลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสบอกภิกษุว่า เธอจงไปเรียกพระภักทียะตามถ้อยคำของเราว่า
พระศาสดารับสั่งให้หา ๑ ภิกษุนั้นมารับถ้อยคำของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระ
พุทธเจ้าข้า คัจฉะแล้ว ก็ไปหาพระภักทียะเป็นผู้เป็นบุตรของนางกาฬโคธาแจ้งว่า คุณก่อน
ภักทียะ พระศาสดารับสั่งให้หาท่านไปเฝ้าในบัดนี้ ๑ พระภักทียะเป็นผู้เป็นบุตรของ
นางกาฬโคธาได้รับถ้อยคำของภิกษุนั้นแล้ว ก็ไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวาย
บังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
ถามพระภักทียะเป็นผู้เป็นบุตรของนางกาฬโคธา ซึ่งนั่งลงในที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง
แล้วว่า คุณก่อนภักทียะ ได้ยินว่าเธอไปเที่ยวที่โคนต้นไม้ ที่โคนต้นไม้กิดี ที่ว่างบ้านเรือน
กิดี ได้เปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขแท้ ๆ คัจฉะ จริหรือประการใด ๑ พระ
ภักทียะกราบทูลว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถาม
ว่า คุณก่อนภักทียะ เธอเล็งเห็นอำนาจประโยชน์อย่างไร เวลาเธออยู่ในป่าหรือโคน
ต้นไม้ หรือที่ว่างบ้านเรือน จึงเปล่งอุทานขึ้นว่า สุขแท้ ๆ คัจฉะ ๑ พระภักทียะ
กราบทูลว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อข้าพระองค์ยังทรงดำรงอยู่
ในขรรวาส เสวยราชสมบัติอยู่เมื่อก่อนนั้น ได้มีการป้องกันรักษาทั้งภายในและ
ภายนอกแห่งพระราชวัง จนกระทั่งถึงภายในพระนคร ภายนอกพระนคร ภายใน
ชนบทราชอาณาเขตและภายนอกชนบทราชอาณาเขต ๑ แต่ถึงอย่างนั้น
ข้าพระองค์ยังมีผู้รักษาผู้รักษาคุ่มครองแข็งแรงถึงเพียงนี้ ก็ยังมีความกลัว มีความ
หวาดเสียว มีความรังเกียจ มีความสะอึดอยู่เป็นนิจ มาบัดนี้ถึงแม้ว่าข้าพระองค์
จะอยู่ในป่าหรือโคนต้นไม้หรือที่ว่างบ้านเรือนโดยลำพังกิดี ไม่มีความกลัว ไม่มี
ความหวาดเสียว ไม่มีความรังเกียจค่อภัยอันตราย ไม่มีความสะอึดสิ่งใด

มีแต่ความขวนขวายน้อย มีโลมชาติตกเป็นปกติอยู่เสมอ ไม่มีโลมชาติสูงขึ้น
จนลูกขนพองประการใด เป็นอยู่ด้วยของที่ผ่อนให้เท่านั้น อยู่ด้วยใจเหมือนกับ
เนื้อ ๆ ข้าพระองค์เล็งเห็นอำนาจประโยชน์เช่นนั้น เวลาข้าพระองค์อยู่ในป่าก็
อยู่ที่โคนต้นไม้ก็ อยู่ห่างจากบ้านเรือนก็ จึงได้เปล่งอุทานขึ้นเนื่อง ๆ ว่า สุข
แท้ ๆ ดังนี้ ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความอันนั้นแล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้นว่า

ยสฺสเนตรโต น สเนติ โกปา

อิติ ภวาทถจ วักตฺโต

คํ วิคคกขํ สุขิ อโสภ

เทวา นานภวนติ ทสฺสมาภ.

แปลว่า เครื่องกำเรบไม่มีในภายในของผู้ใด และผู้ใดล่วงเลี้ยวซึ่งความเจริญและ
ความไม่เจริญแล้ว ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้ปราศจากความกลัวแล้ว ว่าเป็นผู้มีความ
สุข เป็นผู้หาโศกมิได้ เทพเจ้าทั้งหลายย่อมไม่อาจเห็นผู้นั้น ดังนี้ ๆ สมเด็จพระ
ความในพระบาลีอันมีในพระสูตรที่ ๑๐ และจบมัจจุฉินทวรรคที่ ๒ อันกำหนด
ด้วยพระสูตร ๑๐ พระสูตร เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า อัมพวัน ซึ่งมีในที่ใกล้อนุปิยนคร
นั้น เป็นสวนมะม่วงแห่งหนึ่งของพระเจ้ามัลลราชทั้งหลาย ซึ่งอยู่ในที่ใกล้อนุปิย-
นครนั้น พระเจ้ามัลลราชทั้งหลาย ได้สร้างวิหารถวายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ลงในสวนมะม่วงนั้น วิหารนั้น จึงได้นามว่าอัมพวัน ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงกระทำอนุปิยนครให้เป็นทีโคจรบิณฑบาต แล้วประทับอยู่ที่อัมพวันวิหารนั้น ๆ
เพราะฉะนั้น ในพระบาลี จึงกล่าวว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่อัมพวันใกล้กันกับอนุปิยนคร ดังนี้ ๆ คำว่า พระภิกษุผู้เป็นบุตร
ของนางกาฬโคธานั้น มีคำอธิบายว่า นางกาฬโคธานั้น เป็นชาวสากยะ เป็น
พระราชเทวีของสากยกษัตริย์ ได้เป็นอริยสาวิกาเห็นแจ้งชัดในทางมรรค ผล
นิพพาน พระโอรสของพระนางกาฬโคธานั้น ทรงพระนามว่าภิกษุราชกุมาร
เวลาพระภิกษุราชกุมารทรงพระเจริญวัยขึ้นแล้ว ก็ได้เสวยราชสมบัติเป็นบรม-
กษัตริย์พระองค์หนึ่ง ภายหลังก็ได้บรรพชาในพระพุทธศาสนา ได้อุทิศหาะเจริญ

วิปัสสนาแล้วก็ตามเรื่องภิกขุญา ๖ ในไม่ช้า ฯ พระภิกขุที่ยะนั้นได้สมาทานเขตต์
ครบทั้ง ๑๖ ประการ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งอัน
เลิศฝ่ายตระกูลสงฆ์ คือก่อนภิกษุทั้งหลาย พระภิกขุที่ยะนั้นเป็นบุตรของนางกาฬิ-
โคธา เป็นมเหสีของพระภิกษุทั้งหลายซึ่งเป็นสาวกของเราในฝ่ายมีตระกูลสูง ดังนั้น
พระภิกขุที่ยะนั้นนับเข้าในอัสสัมมหาสาวก ๘๐ องค์ ฯ คำว่า ห่างจากบ้านเรือน
นั้น ได้แก่ป่าทางสน นอกจากบ้านและที่ใกล้เคียงบ้าน ฯ ขกป่าและโคนต้นไม้
เลียบแล้ว ทิ้งบ้านสมควรแก่บรรพชิต มีภูเขาและชอกเขาเป็นต้น เรียกว่าห่าง
เรือนทั้งนั้น เพราะไม่มีความคับแคบด้วยฝน ฯ อีกอย่างหนึ่งที่ไม่ใช่บ้านเรือน
ทางสน อันเป็นแห่งสงบสงัดจากเสียงอันเป็นหลักต่อแห่งฉานสมาบัติ มีบัญญัติ
เรียกว่าสุญญาการอันห่างจากบ้านเรือนทั้งนั้น ฯ พระภิกขุที่ยะนั้นอยู่ในป่าไม่ว่าใน
เวลากลางวัน กลางคืน ก็อยู่ด้วยความสุขอันเกิดจากผลสมาบัติและเกิดจากนิโรธ
โคขมาก ฯ เพราะฉะนั้น พระภิกขุที่ยะนั้นจึงเปล่งอุทานอันประกอบด้วยโสมนัส
ตั้งขึ้นด้วยญาณและคิดว่า สุขแท้ ๆ ดังนี้ เพราะหมายเอาสุขนั้น โดยที่เกลียด
สุขในราชสมบัติที่ตนได้เสวยมาเมื่อก่อน ซึ่งเป็นสุขมีภัย มีความเร่าร้อน ฯ
คำว่า ภิกษุเหล่านั้นได้นึกสงสยนั้น คือ ภิกษุเหล่านั้นนึกสงสยว่า พระภิกขุที่ยะ
เปล่งอุทานว่า สุขแท้ ๆ คงจะไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์โดยไม่สงสย ฯ เพราะ
ภิกษุเหล่านั้นเป็นปุณฺณ ทราไม่ว่าพระภิกขุที่ยะเกรงเจ้าเล้งเอาความสุขในวิเวก ฯ
เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวว่า โดยไม่ต้องสงสยเป็นต้น

คำว่า โดยไม่สงสยนั้น คือ โดยไม่มีความสนเท่ห์ ฯ อธิบายว่า โดยแน่
แท้ ท่านกล่าวบาลีว่า พระภิกขุที่ยะคราวเป็นฆราวาสได้เสวยสุขใด ดังนี้ หมาย
ความว่า พระภิกขุที่ยะนั้น คงจะระลึกถึงสุขที่ได้รับเมื่อเป็นฆราวาสนั้น จึงได้
เปล่งอุทานว่า สุขแท้ ๆ เมื่อเห็นดังนั้นแล้วจึงพร้อมกันไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า พระองค์จึงโปรดให้ภิกษุรูปหนึ่งไปเรียกพระภิกขุที่ยะเหล่านั้นมาซัก
ถาม ฯ ก็สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงซักถามเพราะเหตุไร พระองค์ไม่ทรง
ซักไซ้ของพระภิกขุที่ยะเหล่านั้นหรือ แก้วว่า หามิได้ การที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงซักถามพระภิกขุที่ยะเหล่านั้น โดยมิพระพุทธประสงค์จะให้พระภิกขุ-
ที่ยะเหล่านั้นประกาศความจริงใจให้ภิกษุทั้งหลายทราบ กับมีธรรมเนียบอยู่ว่า พระ

คฤาครเจ้าทั้งหลายทรงร้อยตรัสถามกัมม์ ไม่ตรัสถามกัมม์ ดังนี้ เป็นต้น ฯ คำว่า
 อำนาจแห่งเหตุ ได้แก่ตัวเหตุ ฯ คำว่า ภายในบุรี ได้แก่ภายในพระราชวังอัน
 เป็นที่สถัญญรไปมาแห่งหมั่นนักสนมกำนัลใน ฯ คำว่า จัดการรักษาคืออันดี ได้
 แก่พวกบุรุษซึ่งมีหน้าที่รักษาได้จัดการรักษาโดยแข็งแรง ฯ คำว่า ภายนอกพระ
 ราชวัง หมายถึงสถานที่ต่าง ๆ มีล้อมเป็นต้น อันมีอยู่ในพระราชวัง ฯ คำว่า
 ข้าพระองค์ซึ่งมีพระรักษาคัมครองเป็นอันดีอย่างนั้น คือ พระภททียเถรเจ้ากราบทูล
 ว่า ข้าพระองค์ที่ได้รับการรักษาคัมครองทั้งภายในและภายนอกพระราชวัง จน
 ตลอดทั่วพระราชอาณาเขต เพื่อไม่ให้มีภัยอันตรายนั้น ก็ยังมีความกลัวอยู่ต่อ
 พระราชาอื่น ยังมีความหวาดเสียวอยู่ ด้วยความหวาดเสียวต่อภัยอันจะเกิดขึ้นจาก
 ความกำเริบปกติแม้ในราชสมบัติทั้งสิ้น . ยังมีความรังเกียจสงสัยอยู่ด้วยความ
 รังเกียจสงสัยต่อกิจทั้งปวง ซึ่งเป็นหน้าที่ของพระราชา ยังมีความสะดุ้งอยู่ด้วย
 ความสะดุ้ง อันสามารถทำให้ความกำเริบทางกายเกิดขึ้น โดยคำนึงว่า
 ความฉิบหายจะต้องมีแก่เราโดยทางใดทางหนึ่ง ในบัดนี้ข้าพระองค์หาได้เป็น
 อย่างนั้นอีกไม่ ข้าพระองค์เป็นผู้มีความขวนขวายน้อย คือ ไม่มีความขวนขวาย
 ในการรักษาร่างกาย ข้าพระองค์มีชนตกลอยเป็นนิจ เพราะไม่มีจิตสะดุ้งกลัว
 ที่จะให้เกิดชนลูกชนพอง ข้าพระองค์เป็นไปอยู่ด้วยบัจฉัย ๔ มีจ্বরเป็นต้น ซึ่ง
 เป็นของท่อน้ำให้ ข้าพระองค์อยู่ด้วยจิตอันเป็นเหมือนกับเนื้อ คืออยู่ด้วยความ
 วางใจ ฯ อธิบายว่า เนื้อที่อยู่ภายในบ่าข้อมยัน เค้น นุ่งนอนตามสบายใจ จะไปที่ไหน
 ก็ไปได้ไม่ขัดข้อง อันใด ข้าพระองค์ก็ฉะนั้น ฯ พระภททียเถรเจ้ากราบทูล
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ คำที่เรากราบทูลนั้นสมกับคำที่พระปัจเจกพุทธเจ้า
 กล่าวไว้ว่า เนื้อที่ไม่ได้ผูกไว้ในปี ย่อมไปเที่ยวหากินได้ตามความประสงค์อันใด ผู้มี
 ความรู้ ผู้ฟังต่อเสรีภาพ ก็ควรเที่ยวไปผู้เดียว ควรเป็นเหมือนกับนอแรดซึ่งไม่
 มีสองฉะนั้น ฯ พระภททียเถรเจ้ากราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า วิเวก
 สุข ผลสมาบัติสุขอันเยี่ยม ซึ่งเกิดจากวิเวก และผลสมาบัติอันใดของ
 ข้าพระองค์มีอยู่ในบัดนี้ เมื่อข้าพระองค์เล็งเห็นเหตุอันให้ความสุข ๒ ประการนี้
 จึงได้เปล่งอุทานว่า สุขแท้ ๆ ดังนี้

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความอันแล้ว จึงได้ทรง
เปล่งอุทานขึ้นนั้น หมายความว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความ
อันได้แก่วิเวกสุข ซึ่งล่วงวิสัยปุถุชนของพระภิกษุทั้งหลายโดยอาการที่ล่วงแล้ว
จึงได้ทรงเปล่งอุทานอันแสดงอาการภาพแห่งการไม่ถึงซึ่งภัยและโศก อันเกิดจาก
เหตุซึ่งได้ยกขึ้นแสดงแล้วนั้น

ที่คำในพระพุทธชอนนั้น มีอธิบายว่า เครื่องกำเรือบอันมีหลายอย่างต่าง ๆ
กัน มีรากะเป็นคัน ซึ่งเป็นของทำให้ใจกำเริบเพราะเป็นเหตุให้ใจฟุ้ง และ
เครื่องกำเริบใจมีโทษะเป็นคัน ที่เป็นเหตุแห่งความอาฆาตเป็นคัน ไม่มีอยู่ในกาย
ในของบุคคลใด คือ ไม่มีอยู่ในจิตของพระอริยเจ้าองค์ใด เพราะเหตุที่พระอริย-
เจ้าองค์นั้นได้ละเสียแล้วด้วยมรรค ๔ คำว่า กายใน หมายเอาระหว่างอย่าง ๑
หมายเอาระหว่างอย่าง ๑ หมายเอาใจอย่าง ๑ หมายเอาระหว่างนั้น เช่น คำ
ว่าในอุคคณาคังคกอนันในท่ามกลาง ๘ วัน ๔ คำว่า ระหว่างนั้น เช่น คำว่า
ระหว่างพระเชตะวันและสวตถิ์คคอกัน ๔ คำว่า ใจนั้น เช่น คำว่า ภัยย่อมเกิดขึ้น
ในกายใน ซึ่งหมายความว่าเกิดจากใจ ๔ แต่ในที่นี้หมายกายใน คือ ใจ ๔
คำว่า ผู้ใดล่วงเสียซึ่งความเจริญและความไม่เจริญนั้น มีอธิบายว่า ความเจริญนั้น
ได้แก่สมบัติ ความไม่เจริญนั้น ได้แก่วิบัตติ ๔ อีกอย่างหนึ่ง ความเจริญนั้น ได้แก่
วุทธิ ความไม่เจริญนั้น ได้แก่ความเสื่อม ๔ อีกอย่างหนึ่ง ความเจริญนั้น ได้
แก่ความขงขันธ์ ความไม่เจริญนั้น ได้แก่ความขาดสูญ ๔ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า
ความเจริญ ได้แก่บุญ ความไม่เจริญ ได้แก่บาป ๔ ความเจริญ ได้แก่สุคติ ความ
ไม่เจริญ ได้แก่ทุคติ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ความเจริญและความไม่เจริญ หมายภพ
น้อยภพใหญ่ เพราะฉะนั้น ความเจริญและความไม่เจริญต่าง ๆ ซึ่งได้แก่สมบัติ
วิบัติ วุทธิ ความเสื่อม ความขงขันธ์ ความขาดสูญ บุญ บาป สุคติ ทุคติ
ภพน้อย ภพใหญ่ ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ผู้ใดล่วงเสียได้ด้วยอริยมรรคทั้ง ๘ ผู้นั้น
เรียกว่าผู้ไม่มีภัย คือ ผู้เป็นพระชินาสัพพซึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติดังที่กล่าวแล้ว
นั้น เรียกว่าเป็นผู้ปราศจากภัย เพราะไม่มีเหตุที่จะให้เกิดความกลัว เรียกว่าเป็น
ผู้มีความสุขด้วยสุขอันเกิดจากวิเวก และสุขอันเกิดจากมรรคผล เรียกว่าไม่มี
ความโศก เพราะเป็นผู้ปราศจากภัย ๔ คำว่า เทพเจ้าทั้งหลายย่อมไม่เห็นผู้นั้น

คือ เทพเจ้าทั้งหลายที่ไม่ได้บรรลุมรรคผล ถึงแม้ว่าจะพยายามสักเพียงไรก็ไม่อาจเห็นด้วยอำนาจการเห็นความเหี่ยวไปแห่งใจของผู้นั้น ไม่ต้องกล่าวถึงพวกมนุษย์ ถึงพวกพระเสขอริยเจ้าก็ไม่รู้ความเป็นไปแห่งใจของพระอรหันต์ มีอุปมาเหมือนกับปลูชน คัมภีร์ สัมเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อนไป เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ พระพุทธอรุทานที่ ๒๐ ซึ่งได้ยกขึ้นแสดงแล้วนั้นว่า เครื่องกำเรบไม่มีในภายในผู้ใด และผู้ใดล่วงเกินซึ่งความเจริญและไม่เจริญได้แล้ว ผู้นั้นชื่อว่าปราศจากภักซ์ ชื่อว่ามีความสุข ชื่อว่าไม่มีความโศก เทพเจ้าทั้งหลายไม่อาจเห็นผู้นั้น คัมภีร์ ฯ ในพระพุทธอรุทานนี้ พระอรรถกถาจารย์ได้ยกขึ้นอธิบายทุกคำแล้ว แต่ยังเห็นว่าพึงยากอยู่ จึงจักยกขึ้นอธิบายซ้ำอีก เพื่อให้เห็นว่า คำไหนหมายความว่าอย่างไร ฯ คือ คำว่า เครื่องกำเรบนั้น ได้แก่เครื่องกำเรบใจ มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ฯ ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้นนั้น ล้วนแต่เป็นเครื่องทำใจให้กำเรบ คือ ทำใจให้ปั่นป่วนวุ่นวายด้วยความรัก ความเกลียด ความโกรธ ความโลภ ความหลงทั้งนั้น ฯ คือ เมื่อราคะอันได้แก่ความรักเกิดขึ้น ก็ทำใจให้ปั่นป่วนไปด้วยความรัก ฯ เมื่อโทสะ คือ ความเกลียด ความโกรธเกิดขึ้น ก็ทำใจให้วุ่นวายอยากจะทำว่าทุกข์ทำผู้อื่นบ้าง ตัวเองบ้าง ฯ เมื่อโมหะ คือ ความลุ่มหลงเกิดขึ้น ก็ทำใจให้หมกมุ่นไปด้วยความลุ่มหลง ทำให้เห็นของดีเป็นของเลว ทำให้เห็นผิดเป็นถูก ถึงแม้ว่ากิเลสเหล่านั้นนอกจากนี้ล้วนแต่ทำใจให้กำเรบทั้งนั้น ได้ใจความว่า เครื่องกำเรบนั้น ได้แก่กิเลสทั้งสิ้น มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้นดังแสดงมา

คำว่า ความเจริญและความไม่เจริญนั้น ท่านว่าไว้โดยหลายนัย คือ นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่สมบัติและวิบัติ ฯ นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่ทุกข์ หานิ ซึ่งแปลว่าความวิวัฒนาและความเสื่อม ฯ นัยที่ ๓ ว่า ได้แก่ความเห็นว่ายินและความเห็นว่ายินว่าโลกขาคสูญ ฯ นัยที่ ๔ ว่า ได้แก่บาปและบุญ ฯ นัยที่ ๕ ว่า ได้แก่สุคติและทุกข์ ฯ นัยที่ ๖ ว่า ได้แก่ภพน้อยภพใหญ่

ผู้ที่ไม่มีเครื่องกำเรบและผู้ที่ล่วงเลี้ยวซึ่งความเจริญ และความไม่เจริญ ดังที่
 ยกขึ้นแสดงมาแล้วนั้น เรียกว่าผู้ปราศจากธรรม เพราะไม่มีเหตุที่จะให้เกรงกลัว
 มันแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ เมื่อไม่มีเครื่องกำเรบอันได้แก่กิเลส และไม่ถือความ
 เจริญความไม่เจริญดังที่วามานแล้ว ก็เป็นอันไม่มีความกลัวต่อสิ่งใด บุคคลเราที่
 มีความกลัวต่าง ๆ เช่น กลัวเจ็บไข้ได้ทุกข์ กลัวยากจนเจ็บใจ เป็นต้น ทว่าวัน
 หนึ่งแต่เป็นเพราะยังมีกิเลสและยังถือความเจริญความไม่เจริญอยู่ทั้งนั้น ยังเห็น
 ว่าความเจริญเป็นของดี ความไม่เจริญเป็นของไม่ดี คลอดจึงเห็นว่าความรักใคร่
 เกลียดชังเป็นของดีทั้งนั้น เมื่อเห็นว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นของกลาง ๆ ไม่ใช่ของดีของ
 ชั่ว เป็นแต่ของสำหรับโลกทั้งนั้น เมื่อเห็นดังนี้แล้วก็เพิกเฉยต่อร่างกายและชีวิต
 ของตน เพิกเฉยต่อกิเลสและความเจริญ ความไม่เจริญที่เสน จะยืนเดินนั่งนอน
 อยู่ในสถานใด ก็ไม่มีความสะดุ้งกลัวเหมือนกับเรื่องพระภิกษุที่ขบถเจ้าที่แสดงมา
 แล้วนั้น ๆ เมื่อไม่มีความกลัวแล้วก็มีแต่ความสุขหาความเศร้าโศกมิได้ ผู้ที่เป็น
 อย่างนี้ ได้แก่ผู้พิเศษ คือ อรหันต์ เทพคามาณษย์ทั้งหลายที่ไม่ใช่พระ
 อรหันต์ ข่อมไม่อาจรู้เห็นจิตใจของพระอรหันต์ว่าเป็นไปอย่างไร สันใจความที่
 ควรยกขึ้นอธิบายเพียงเท่านั้น ส่วนคำอธิบายที่เกี่ยวข้องกับข้อปฏิบัติของพุทธ-
 ศาสนิกบริษัทนั้น มีอยู่ว่า ผู้ที่ไม่ต้องการให้เกิดทุกข์โศกโรคภัย ควรระวัง
 อย่าให้ใจกำเรบด้วยกิเลสมีความรัก ความเกลียด ความโกรธ ความโลภ
 ความหลง เป็นต้น กล่าวคือ ในเวลาใดเกิดความรักหรือความเกลียด ความ
 โกรธ ความโลภ ความหลง เป็นต้น ในเวลานั้นควรระวังอย่าให้ความรัก ความเกลียด
 ความโกรธ ความโลภ ความหลง เป็นต้นนั้นแก่กล้า จนถึงปรากฏออก
 มาทางกายวาจา ควรจะนึกว่าความรัก ความเกลียด ความโกรธ ความ
 โลภ ความหลง เป็นต้นนั้น เป็นของไม่คงที่ คือ เป็นของมีความแปรปรวน
 ไปเป็นอย่างอื่น เช่น ความรักแปรไปเป็นความเกลียดก็มี ความเกลียดแปร
 ไปเป็นความรักก็มี ไม่ใช่ว่าจะรักหรือเกลียดอยู่ตลอดไป จนกระทั่งชีวิตหาไม่
 ความโกรธ ความโลภ ความหลง เป็นต้นก็เหมือนกัน ไม่ใช่จะโกรธ จะ
 โลภ จะหลง อยู่เรื่อยไปจนตลอดชีวิต และให้นึกว่าผู้ที่เรารักหรือเกลียด หรือ
 โกรธ สิ่งที่เราโลภหรือหลงนั้นจะยั่งยืนเหมือนขณะนั้นอยู่ตลอดไปหาไม่ได้ เมื่อ

นักได้อ่างนั้นแล้ว ความรัก ความเกลียด ความโกรธ ความโลภ ความหลง
เป็นต้นนั้นก็จักเบาบางลงไป ไม่ถึงกับปรากฏออกมาทางกายวาจา ไม่ถึงกับ
ให้ทำความชั่วด้วยความรัก ความเกลียด ความโกรธ ความโลภ ความหลง
เป็นต้นนั้น กับเมื่อมีความเจริญและความเสื่อมเกิดขึ้นแก่ทรัพย์สินสมบัติของตน
หรือพวกพ้องของตน ก็ควรให้นึกว่าความเจริญและความเสื่อมนั้นย่อมเป็นของ
คู่กัน ย่อมเป็นธรรมดาของโลก คือ โลกย่อมมีความเจริญและความเสื่อมคู่
กันอยู่เสมอ ความเจริญและความเสื่อมทั้ง ๒ ประการนี้ ย่อมเป็นของไม่เที่ยงแท้
ถาวร มีแก่โยกคลอนหวั่นไหวกลับไปกลับมาอยู่ในโลก เมื่อผู้ใดหัดนึกหัดทำ
ดังที่วามาโดยย่นย่อได้แล้ว ผู้นั้นก็จะมีความทุกข์ใจน้อยลง จะมีความสุข
ใจมากขึ้น จะมีความกลัวต่อภัยอันตรายน้อยลง เมื่อวาสนาบารมีสั่งให้ ก็
จักได้สำเร็จพระอรหันต์ผู้ค้ำเศวตฉัพพกิจทุกขภัยทั้งปวง ดังพระภิกษุยะเถรเจ้าที่เป็นคณ
เค้าให้เกิดพระพุทธรูทานนเป็นนิตยสนุทานุทาหรณ์ ของคัมมัฏธกาสบายที่ใจพระ
พุทธรูชินวรูทานที่ ๒๐ ไว้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๒๔

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย ย่อมพ้นจากทุกขธรรม

เอวมเม สุตํ ฯ เอกัง สมณัง ภควา สาวกญิํ วิหริติ เขตวเน อนาถปิณ-
ทิกสุส อาราม ฯ เคน ไซ ปน สมเชน อนุตตโร ภิกขุ ภควโค อวิหเร
นิสินโน โหติ ปลงกํ อากุชิตวา อุจฺ จายิํ ปณิชาเย ปุราณกมฺมวิปากขิํ ทุกขิ
ติปปิ กญฺจ เวทนํ อธิวาเสนุโคติ.

ณ บัดนี้ อาคตภาพจักแสดงคัมภีร์พุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๒๔ ว่าด้วยพุทธรูทาน
ที่ ๒๐ ในพระสูตรที่ ๐ แห่งมนทวรรคที่ ๐ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลีและ

อรรถกถากับธัมมคถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนนความคามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ในพระสูตรที่ ๑ แห่ง
นันทวรรคที่ ๑ ว่า ข้าพเจ้าผู้ชอว่าอาณนที่ใดสคัมมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมี
นามว่า พระเชตวันารวม ที่กรุงสาวัตถิมหานคร ฯ ในครั้งนั้นภิกษุรูปหนึ่ง
นั่งคิดว่าให้ตรงอดทนทุกขเวทนา อันเผ็ดร้อนกล้าแข็ง ซึ่งเกิดจากปฏาณกรรม
ที่ททำมาในปางก่อน โดยมีสคัมปชัญญะมิได้เคื้อคร่อนกระสับกระส่าย อยู่ใน
ที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตร
เห็นพระภิกษุรูปนั้นนั่งคิดว่าให้ตรงดำรงสคัมปชัญญะ อดกลั้นทุกขเวทนาอันเผ็ด
ร้อนกล้าแข็ง ซึ่งเกิดจากปฏาณกรรม โดยมีได้มีอาการกระสับกระส่ายอยู่ในที่
ใกล้คังนั้น เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาเห็นเหตุอันนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งพระวาจาขึ้นว่า

สพพมมขสส ภิกขุโน ญมมานสส ปุเรกขคัม รัช
อมมสส จิตสส คาทโน อคฺโค นคฺคิ ชนํ สเปคเว ฯ

แปลว่า การกล่าวกับคนอื่น ข้อมไม่มีแก่ภิกษุผู้ละกรรมทั้งปวง ผู้กำจัดธุลีอัน
มีมาในปางก่อนแล้ว ผู้ไม่ถือว่าของเรา ผู้ตั้งมั่น ผู้คงที่ คังนั้น สันเนอความใน
พระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า ภิกษุรูป
หนึ่ง ซึ่งกล่าวถึงในพระบาลีนั้น ได้แก่ภิกษุผู้เป็นพระจันาสพที่ไม่ปรากฏโดยนาม
และโคตร ว่ามีนามและโคตรอย่างไร ไม่ใช่หมายภิกษุธรรมคา หมายภิกษุที่เป็น
พระอรหันตจันาสพ

ก็เรื่องของพระอรหันต์จีณาสพองกันมีมาว่า พระอรหันต์จีณาสพองกัน
ท่านเป็นกฤษณะอยู่ที่กรุงราชคฤห์ เกิดความสลดใจ ด้วยคำแนะนำของพระ
มหาโมคคัลลานเถระเจ้า เล็งเห็นโทษในสงสาร แล้วละการเกี่ยวข้องกับทวารวาศ
ออกบวรพชาในสำนักสมเด็จพระบรมศาสดา วิชาศิลปให้บริสุทธิเป็นอันดี
เล่าเรียนสั่งจำนนวนทั้ง ๔ แล้วพยายามยกขึ้นชิงวิบัติสนา ไม่ช้าก็ได้สำเร็จ
พระอรหันต์คฤหัสถ์เป็นสมุจเฉตพหุทาน ฯ ต่อมาภายหลังท่านเกิดอาพาธแรง
กล้าขึ้น ท่านได้อดกลั้นทุกขเวทนาที่เกิดจากอาพาธนั้น ด้วยการพิจารณา ฯ
ก็ทุกข์ทางใจย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์จีณาสพทั้งหลาย มีแต่ทุกข์ทางกายเท่านั้น ฯ
อยู่มาวันหนึ่ง ท่านได้นั่งอดทนทุกขเวทนา อยู่ในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ซึ่งทรงแสดงธรรมอยู่ ฯ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวไว้ในพระบาลีว่า ท่านนั่ง
อยู่ในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้

ก็อาการที่ท่านนั่งนั้น คือ นั่งตั้งตัวให้ตรง ทำกระดูกสันหลัง ๓๔ ข้อให้
ตรงกันไปทุกข้อ เพราะอาการนั่งอย่างนั้น หนึ่งเนื้อและเอ็นย่อมไม่หดหู่ ฯ
คำว่า เกิดจากป्राณกรรมนั้น คือ เกิดด้วยผลกรรมที่ทำไว้ในปางก่อน ฯ อีก
อย่างหนึ่ง เมื่อสุขทุกข์มีประการต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลแห่งป्राณกรรม เกิดขึ้น
ด้วยวิปากวิญญู ทุกขเวทนานั้น ฯ การที่กล่าวว่า ทุกขเวทนาเกิดด้วย
ป्राณกรรมนั้น เป็นการแสดงสมุฏฐานแห่งโรค ว่าโรคของพระเถระเจ้าองค์นั้น
เกิดขึ้นด้วยผลกรรม ไม่ใช่เกิดด้วยความเพียร หรือความเปลี่ยนแปลง
แห่งฤดู เป็นต้น ฯ ทุกขเวทนาที่เกิดแก่พระเถระเจ้าองค์นั้น เป็นทุกขเวทนา
ที่เผ็ดร้อนกล้าแข็ง ซึ่งปุถุชนไม่อาจอดทนได้ แต่ท่านอดทนได้ด้วยสติสัมป-
ชัญญะ โดยการพิจารณาซึ่งเวทนาเป็นอารมณ์ ฯ คือ ท่านพิจารณาว่า เวทนา
นี้ชื่อว่า เป็นของไม่เที่ยง เพราะเป็นของไม่มีอยู่คงที่ ชื่อว่าเกิดขึ้นเพราะอาศัย
เหตุ โดยที่อาศัยเหตุต่าง ๆ มีอารมณ์อันไม่เป็นที่ปรารถนา เป็นต้น ชื่อว่ามีความ
สิ้นไป เสื่อมไป คลายไป คับไป เป็นธรรมดา เพราะเกิดขึ้นแล้วก็ปร-
มาณไปโดยส่วนเดียว การที่พิจารณาอย่างนี้ เรียกว่าสติ เพราะทำด้วยสติในการ
พิจารณาความไม่เที่ยง ชื่อว่าสัมปชัญญะ เพราะรู้แจ้งแทงตลอดซึ่งสภาพ
อันไม่วิปริต ฯ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ามีสติเพราะมีสติตั้งมั่นอยู่ด้วยดี ในกาย เวทนา

จิต ธรรมทั้งหลาย เพราะความบริสุทธิ์ด้วยสติ ชื่อว่ามีสัมปชัญญะ เพราะความ
บริบูรณ์ด้วยปัญญาที่กำหนดสังขารเป็นอารมณ์ ฯ คำว่า ไม่เคียดชังกระสับกระส่าย
นั้น คือ ไม่เป็นเหมือนปลุชน อธิบายว่า ปลุชนผู้ไม่ได้สดับคำสอนของพระอรียเจ้า
เวลาได้รับทุกข์เวทนาอันใดอันหนึ่งก็เศร้าใจ ลำบากใจ บ่นเพ้อถ้อยมอกล้มใจ หลงใหล
พันเพือน ส่วนพระอรียเจ้าย่อมไม่เคียดชังเหมือนปลุชน ไม่ทำทุกข์ท้งใจให้เกิดขึ้น
เพราะเพิกถอนทุกข์ท้งใจด้วยมรรคญาณได้แล้ว เพราะฉะนั้น พระเถระเจ้าองค์นั้น จึง
นั่งอศกถนทุกข์เวทนาทางกาย อันเกิดจากบุพพกรรม โดยอาการเหมือนกับนั่งเข้า
สมาบัติฉะนั้น

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทอดพระเนตรเห็นแล้วทรงเล็งเห็นว่า การ
ชวนชวนเพื่อจะให้แพทย์เป็นคณรักษาโรคเช่นนั้น ย่อมไม่มั่นคงพระอรหันต์ ทรงเห็น
อย่างนั้นแล้วจึงทรงเปล่งอุทาน อันแสดงความไม่ลำบากด้วยทุกข์ธรรมท้งสน ของ
พระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้มีธรรมอันนับแล้ว

ก็คำในอุทานว่า ผู้ละกรรมท้งปวงนั้น ได้แก่ละกุศลกรรมและอกุศลกรรม
ท้งสน จำเคียดชังหัตมรรคญาณเกิดขึ้น กุศลกรรมและอกุศลกรรมท้งสน ท้งไม่
สามารถให้ปฏิเสธต่อไป ฯ เพราะฉะนั้น อริยมรรคญาณจึงเรียกว่าทำกรรมให้สิ้นไป ฯ
คำว่า ภิกษุในอุทานนั้น หมายถึงผู้ทำลายกิเลสได้แล้ว ฯ คำว่า กำจัดชุลีทมิฬในปาง
ก่อนนั้น ได้แก่กำจัดกรรมอันทำให้เกิดทุกข์เวทนาที่ได้นามว่าชุลี เพราะเจือด้วยขุณม
ราคะเป็นต้น ที่ท่านได้กระทำไว้นานแต่สำเร็จพระอรหันต์ ฯ นับแต่สำเร็จพระอรหันต์
แล้วไป ความเกิดขึ้นแห่งการกระทำที่มีโทษย่อมไม่มี ฯ ส่วนการกระทำที่ไม่มีโทษ
ก็เพียงแต่สักว่าการกระทำเท่านั้น เพราะไม่สามารถให้ผล เปรียบเหมือนกับดอกไม้ที่
หล่นจากขั้วแล้ว โดยเหตุที่พระอรหันต์คิดเสียซึ่งมุลรากแห่งภพได้แล้ว คำว่า ไม่
ถือว่าของเรา นั้น คือ ไม่ถืออารมณ์ มีรูปเป็นต้นว่านนั้นของเรา ฯ การถือว่าเป็นของ
เราย่อมแก่ผู้ใด ผู้ใดยอมให้แพทย์เป็นคณรักษาร่างกายด้วยความรักคน ส่วนพระ
อรหันต์ไม่มัวรถือว่าของเรา ฯ เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติชาคูใน
การปฏิบัติร่างกาย ฯ คำว่า ผู้ดำรงอยู่ คือ ผู้ข้ามโอฆะท้ง ๔ ได้แล้ว ดำรงอยู่บนบก
คือ นิพพาน ห้ามการท่องเที่ยวไปด้วยสามารถแห่งการถือปฏิเสธไม่ ฯ พระเสขะ

และปฤชณทั้งหลายชื่อว่ายังท่องเที่ยวอยู่ในสงสารด้วยสามารถแห่งจิตปฏิสนธิ คือ ยังจิตปฏิสนธิอยู่ โดยเหตุที่ยังละเครื่องตกแต่ง คือ กิเลสไม่ได้ ฯ ส่วนพระอรหันต์เรียกว่าผู้ดำรงอยู่ เพราะไม่มีการท่องเที่ยวไปในสงสาร ชื่อว่าดำรงอยู่ในอริยมรรค ๑๐ อย่าง อันนับว่าเป็นของพระชินาสพ ฯ คำว่า ผู้คงที่นั้น คือ ผู้คงที่ในอารมณ์ทั้งหลาย มีอารมณ์ที่น่ารักใคร่เป็นต้น ด้วยฤทธิ์ของพระอริยเจ้า ๕ ประการ มีความสำคัญในของที่น่าเกลียด ว่าเป็นของไม่น่าเกลียดเป็นต้น คือ เข้าใจว่าของที่น่าเกลียดเป็นของที่ไม่น่าเกลียดก็ได้ ดังนี้ เป็นต้น ๑ ด้วยอหังคเบกขา ๖ ประการ ที่ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๗ ประการ ๑ คำว่า การบอกคนอื่นไม่ว่านั้น อธิบายว่า การที่พระอรหันต์จะร้องขอให้คนอื่นทำบาปให้แก่ท่านนั้นย่อมไม่มี เพราะท่านไม่โง่ในร่างกายแล้ว ฯ อริยาศัยของพระชินาสพทั้งหลาย ย่อมมีอยู่ว่า ร่างกายนี้จงแตกตกไปเอง เหมือนกับใบไม้เหลืองที่หล่นจากขั้วฉะนั้นเกิด ฯ คำนี้สมกับคาถาประพันธ์ว่า

นาภิกงฺขามิ มรณํ

นาภิกงฺขามิ จีวติ

กาลณฺจ ปฏิกงฺขามิ

นิพฺพิสํ ภตฺตโก ขณํ ฯ

แปลว่า เราไม่มุ่งหวังความตาย เราไม่มุ่งหวังชีวิต เรามุ่งหวังแต่เวลา เหมือนกับลูกจ้างที่รอให้ถึงเวลารับค่าจ้างฉะนั้น ดังนี้ การที่พระชินาสพจะแสดงกริยาอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อบอกให้ผู้อื่นรู้ว่าต้องการสิ่งใดก็ดี เพื่อให้ผู้อื่นนิมนต์ด้วยปัจจัย ๔ ก็ได้ ย่อมไม่มี เพราะเหตุที่พระชินาสพได้ละการเลิงขฬในทางผิดเช่นนั้นด้วยอรหัตมรรคแล้ว

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศเหตุ ในการที่พระเถระเจ้าองค์นั้นไม่ให้หมอรักษาโรคให้ปรากฏแก่คนทั้งหลาย ซึ่งคิดอยู่ว่า เพราะเหตุไร พระเถระเจ้าองค์นั้นจึงไม่ให้พวกหมอรักษาโรค ได้แต่มานั่งอยู่ในที่ใกล้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อนนี้ไป เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย อันรวมเนื้อความที่มีอยู่ในอรรถกถา ซึ่งแสดงมาแล้วนั้น กับขยายความแห่งบาลีอันมีอยู่ในอุทาน

ให้พิศดารออกไป ฯ การรวมความในอรรถกถานั้น คือ ในอรรถกถาที่ยกขึ้น
 แสดงมาแล้ว แสดงไปเป็นคำ ๆ ตามที่แก้ไขออกมาจากพระบาลี หาได้รวม
 เนื้อความให้ลัดคือเป็นประโยคไม่ ทำให้ผู้ฟังทั้งหลายเข้าใจได้ยาก เพราะ
 ฉะนั้น จึงได้รวมเนื้อความไว้ให้เป็นประโยค เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้น
 กล่าวคือ ในพระบาลีว่า ภิกษุผู้ละกรรมทั้งปวง อันได้แก่ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์
 ทำลายเสียซึ่งกิเลสแล้วนั้น ได้ละกุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งสิ้น จำเดิม
 มาได้สำเร็จอรหัตตมรรค คือ กรรมทั้งสิ้นนั้นไม่สามารถให้ปฏิสนธิต่อไป ฯ
 คำว่า ผู้กำจัดชูลอันมีในปางก่อนนั้น ได้แก่ผู้กำจัดทุกข์เวทนาอันเกิดขึ้นด้วย
 อำนาจบุพพกรรมที่ได้นามว่าชูล เพราะใจด้วยชูลมีราคะ เป็นต้น ที่กระทำไว้
 เมื่อยังไม่เป็นพระอรหันต์ ฯ คำว่า ผู้ไม่ถือว่าของเรา นั้น คือ ผู้ไม่ถืออารมณ์
 อันใดอันหนึ่ง ตลอดถึงร่างกายว่าเป็นของเรา ฯ คำว่า ผู้ดำรงอยู่นั้น คือ ผู้ข้าม
 โหระ ๔ ประการ แล้วดำรงอยู่นบนบกคือนิพพาน ฯ อีกประการหนึ่ง ได้แก่ผู้
 ดำรงอยู่ในอริยธรรม ๑๐ ประการ ฯ คำว่า ผู้คงที่นั้น ได้แก่ผู้คงที่ในอารมณ์
 ทั้งหลายมีอารมณ์ที่น่ารักใคร่ เป็นต้น ด้วยอริยเหตุ ๕ ประการ และด้วยอหังค-
 เบกขา ๖ ประการ ที่ไม่กำเริบด้วยโลกธรรม ๘ ฯ คำว่า การบอกกล่าวคน
 อื่นย่อมไม่มั่นนั้น คือ ไม่มีการบอกกล่าวคนอื่นให้รักษาโรค ที่เกิดขึ้นในร่างกาย
 ของคน คับนั้น ฯ เมื่อได้รวมความจากอรรถกถาเป็นข้อ ๆ อย่างนี้แล้ว จะทำให้
 เข้าใจในพระพุทธอทานได้โดยง่าย คือ ในพระพุทธอทานว่า ภิกษุผู้ละกรรม
 ทั้งปวง ผู้กำจัดชูลอันมีในปางก่อน ผู้ไม่ถือว่าของเรา ผู้ดำรงอยู่ ผู้คงที่ ย่อม
 ไม่มีการบอกคนอื่น คับนั้น จะเข้าใจได้คือว่า คำไหนหมายความว่าอย่างไร

เมื่อได้ทำให้ผู้ฟังพอเข้าใจเนื้อความแห่งพระพุทธอทานว่า คำไหน
 หมายความว่าอย่างไรแล้ว จะได้ยกคำที่ผู้ฟังยังไม่อาจเข้าใจขึ้นแสดงอีก ๒ คำ
 คือ คำว่า อริยเหตุ ๕ ประการ กับคำว่าอริยธรรม ๑๐ ประการ สืบต่อไป ว่า
 อย่างไรได้แก่สิ่งไร มีคำแก้ไขว่า อริยเหตุ ๕ ประการนั้น คือ การทำความ
 เข้าใจในของที่ไม่น่าเกลียดว่าเป็นของน่าเกลียด ฯ ทำความเข้าใจให้เห็นว่าของ
 น่าเกลียดเป็นของไม่น่าเกลียด ฯ ทำความเข้าใจให้เห็นทั้งของไม่น่าเกลียดและ
 ทั้งของน่าเกลียดว่าเป็นของน่าเกลียด ฯ ทำความเข้าใจให้เห็นทั้งของน่าเกลียด

และของไม่น่าเกลียดว่าเป็นของน่าเกลียด ๑ ละความเห็นซึ่งของที่ไม่น่าเกลียด
และของที่น่าเกลียดแล้วเพิกเฉยอยู่ ๑ รวมเป็นอริยฤทธิ์ ๕ ประการด้วยกัน

อริยธรรม ๑๐ ประการ นั้น ได้แก่ การงดเว้นจากปณาดิบาท ๑ การงด
เว้นจากอกุศลนาทาน ๑ การงดเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร ๑ การงดเว้นจากมุสาวาท ๑
การงดเว้นจากปิสุณาวาท ๑ การงดเว้นจากผรุสวาท ๑ การงดเว้นจากสัมผั-
ปลาปวาท ๑ การไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ๑ การเห็นชอบตามเป็นจริง ๑
อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ การพูดชอบ ๑ การทำ
ชอบ ๑ การเลี้ยงชีวิตชอบ ๑ การพยายามชอบ ๑ การระลึกรู้ชอบ ๑ การตั้งใจ
มั่นชอบ ๑ การรู้ชอบ ๑ การหลุดพ้นชอบ ๑ แต่ข้าพเจ้าเข้าใจว่าอริยธรรม ๑๐
ประการในที่นี้ ได้แก่ อริยวาส ๑๐ ประการ คือ ได้แก่ ธรรมอันมีประจำใจของ
พระอริยเจ้า ๑๐ ประการ ซึ่งได้แก่ การละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๖ รักษา
ด้วยสิ่งเดียว อิงของ ๔ อย่าง ละความเห็นเป็นอันมาก มีการแสวงหาประเสริฐ
มีความดำริไม่ขุ่นมัว มีกายสังขารผ่องใส มีจิตหลุดพ้นดี มีปัญญาหลุดพ้นดี ฯ
การละองค์ ๕ นั้น ได้แก่ ละนิวรณ์ ๕ คือ ละกามฉันท์ อันได้แก่ ความ
รักใคร่พอใจในกามารมณ์ ๑ ละพยาบาท คือ ความปองร้าย ๑ ละถีนมิตตะ
คือ ความง่วงเหงาหาวนอน ๑ ละอุทธัจจกุกกจจะ คือ ความฟุ้งซ่านรำคาญ ๑
ละวิจิกิจฉา คือ ความสงสัย ๑ การละองค์ ๕ นี้ จัดเป็นอริยวาส อันมีประจำใจ
ของพระอริยเจ้า ข้อที่ ๑

องค์ ๖ นั้น ได้แก่ การเพิกเฉยในอารมณ์ ๖ คือ ไม่ยินดียินร้ายในรูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ การเพิกเฉยต่ออารมณ์ ๖ นี้ จัดเป็น
อริยวาส อันมีประจำใจของพระอริยเจ้าข้อที่ ๒

การรักษาด้วยสิ่งเดียวนั้น ได้แก่ การรักษาใจด้วยสติ การรักษาใจด้วย
สติ จัดเป็นอริยวาสอันมีประจำใจของพระอริยเจ้าข้อที่ ๓

การอิงของ ๔ อย่างนั้น ได้แก่ พิจารณาแล้วจึงบริโภคของอย่างหนึ่ง
พิจารณาแล้วจึงอดกลืนของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วจึงดเว้นของอย่างหนึ่ง พิจารณา
แล้วจึงบรรเทาของอย่างหนึ่ง การอิงของ ๔ อย่างนี้ จัดเป็นอริยวาสอันมีประจำใจ
ของพระอริยเจ้าข้อที่ ๔

การละความเห็นต่าง ๆ นั้น คือ ละความเห็นผิด ๑๐ ประการ อันได้แก่ เห็นว่าโลกยังยืน • เห็นว่าโลกไม่ยังยืน • เห็นว่าโลกมีที่สุด • เห็นว่าโลกไม่มีที่สุด • เห็นว่าชีพกับสรีระเป็นอันเดียวกัน • เห็นว่าชีพกับสรีระต่างกัน • เห็นว่าสัตว์ตายแล้วเกิด • เห็นว่าสัตว์ตายแล้วไม่เกิด • เห็นว่าสัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี • เห็นว่าสัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่ • การละความเห็น ๑๐ ประการนี้ จัดเป็นอริยवासอันมีประจําใจของพระอริยเจ้าข้อที่ ๕

การละการแสวงหานั่น ได้แก่ ละการแสวงหากามารมณ์ • ละการแสวงหาภพ • ละการแสวงหาพรหมจรรย์ • ข้อนี้จัดเป็นอริยवासอันมีประจําใจของพระอริยเจ้าข้อที่ ๖

ไม่มีความคำริขุ่นมนัสนั้น ได้แก่ ละความคำริในกามารมณ์ • ละความคำริในทางปองร้าย • ละความคำริในทางเบียดเบียน • ข้อนี้จัดเป็นอริยवासอันมีประจําใจของพระอริยเจ้าข้อที่ ๗

มีกายสังขารอันระงับนั้น ได้แก่ จตุตถฌานอันบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาและสติ หาทกข์และสขมิได้ เพราะละสุขและทุกข์ โสมนัสโทมนัสทั้งมวลในปาก่อนเสียหมดแล้ว ข้อนี้จัดเป็นอริยवासอันมีประจําใจของพระอริยเจ้าข้อที่ ๘

การมีจิตหลุดพ้นคตินั้น ได้แก่ มีจิตหลุดพ้นจากราคะ โทสะ โมหะ ข้อนี้จัดเป็นอริยवासอันมีประจําใจของพระอริยเจ้าข้อที่ ๙

การมีปัญญาหลุดพ้นคตินั้น ได้แก่ การรู้ที่เราได้ละราคะ โทสะ โมหะขาดแล้ว ราคะ โทสะ โมหะ ไม่เกิดได้อีกต่อไป ข้อนี้จัดเป็นอริยवासอันมีประจําใจของพระอริยเจ้าข้อที่ ๑๐

ในพระพุทธชุตานว่า ภิกษุผู้ดำรงอยู่ในอริยธรรม ๑๐ ประการนั้น ข้าพเจ้าผู้รจนาทะธรรมเทศนาคัมภีร์นี้ เห็นว่าเป็นอริยवास ๑๐ ประการ ดังที่ยกขึ้นแสดงมาแล้ว เพราะสมกับหน้าที่ของพระอรหันต์ ส่วนอริยธรรมที่ได้ยกมาแสดงข้างคตินั้น ไม่เฉพาะแต่พระอรหันต์ คือ พระอริยเจ้าเหล่าอื่นก็มีเหมือนกัน

เมื่อได้อธิบายอริยฤทธิ์ ๕ ประการ กับอริยธรรม ๑๐ ประการ อย่างนี้แล้ว ควรกล่าวถึงเจตัญญูเบกขา ๖ ประการ ที่ทำให้เป็นผู้คงที่ คือ พระอรหันต์จะคงที่

อยู่ได้ในโลกธรรมทั้ง ๘ คือ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ และความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ ทุกข์ นินทา กับสิ่งที่ คือ ไม่ยินดียินดีร้ายอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย ที่น่ารัก ใครและไม่น่ารักใคร ก็ด้วยอหังการเบกขา คือ ความเพิกเฉยต่ออารมณ์ทั้ง ๖ ประการ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ๖ ประการ

พระอรหันต์ผู้ละกรรมทั้งปวง ๆ ผู้กำจัดกิเลสอันมีมาในปางก่อน ผู้ไม่ถือว่าของเรา ผู้ดำรงอยู่ในอริยธรรม ผู้คงที่ในอารมณ์ทั้งปวง ดังที่แสดงมาแล้วนี้ ข้อม้วนไม่มีการอ่อนหวานหรือบอกกล่าว เพื่อให้หมอรักษาโรคาพาธ อันเกิดขึ้นใน ร่างกายของท่าน ได้ใจความในพระพุทธานุภาพที่ ๑ ซึ่งมีในพระสูตรที่ ๑ แห่ง นันทวรรคที่ ๓ เพียงเท่านั้น

ตามที่แสดงมาแล้วนี้ ล้วนแต่เป็นปริยัติทั้งนั้น หาได้เป็นปฏิบัติของ พุทธศาสนิกพุทธบริษัททั้งหลายไม่ เพราะฉะนั้น จึงจักแสดงให้เป็นปฏิบัติพอ ให้พุทธศาสนิกบริษัททั้งหลาย นำไปปฏิบัติได้ตามสมควร แก่ภูมิชั้นของตน ๆ สืบต่อไป กล่าวคือ การละกรรมทั้งปวงนั้น สำหรับพวกเราที่เป็นปุถุชนอยู่ทุก วันนั้น ควรละแต่ที่เป็นบาปอกุศลเท่านั้น ส่วนที่เป็นบุญกุศลนั้นยังไม่ควรละ ยังควรกระทำไปจนกว่าจะถึงอาสวักขัยกิเลส คือ บรรลุธรรมพิเศษเป็นพระอรหันต์ ในอนาคตกาลภายภาคหน้า

คำว่า การกำจัดกิเลสอันมีมาในปางก่อนนั้น สำหรับพวกเราเหล่าปุถุชนควร กระทำนั้น มีอยู่แต่เพียงว่า เมื่อเห็นว่าสิ่งใดเป็นของไม่ดี เป็นของที่จะให้ เกิดความวิหิงสา เหมือนกับต้องละอองธุลี ซึ่งเคยมีมาแก่ตนแล้ว อย่าได้ ทำสิ่งนั้นอีกต่อไป

คำว่า ไม่ถือว่าเป็นของเรานั้น สำหรับพวกเราเหล่าปุถุชนให้ปฏิบัติแต่เพียง ให้หัดนึกว่า สิ่งทั้งปวงที่มีมาในร่างกายก็ดี นอกจากร่างกายก็ดี ไม่ใช่ของ เราทั้งนั้น เพราะไม่อยู่ในอำนาจของเรา เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งพวกเราถือว่าเป็นของเรา ก็ล้วนแต่เป็นความถือผิดทั้งนั้น ให้หัดนึกว่าไม่ใช่ ของเราจึงจะถูก เพราะเมื่อหัดนึกอย่างนี้ได้แล้ว จะทำให้เกิดทุกข์โศกน้อยลง ในเวลาที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ วิปริตแปรผันไป

คำว่า ดำรงอยู่ในอริยธรรมนั้น สำหรับพวกเราเหล่าปวงชนควรปฏิบัติ
แต่เพียงว่า หักคองคนอยู่ในอริยธรรมขั้นต่ำ ซึ่งได้แก่ศีล ๕ หรือศีล ๘ ศีล ๑๐
ศีล ๒๒๗ เท่านั้น ก็เป็นอันเพียงพอ

คำว่า คงทนนั้น สำหรับพวกเราเหล่าปวงชน ควรปฏิบัติแต่เพียงว่า ให้คงที่
ในการทำความดี คือ บุญกุศลสุจริต กับหัดคิดว่า โลกธรรม ๘ ล้วนแต่เป็น
ของไม่แน่นอนเท่านั้นเป็นพอ เพราะเมื่อทำได้เท่านี้ก็เป็นการดีมีใช้น้อย จะทำ
ให้ใจค่อยละความเอนเอียงไปตามโลกธรรม ๘ ได้ทีละน้อย ๆ จนวาสนาเรามี
แก่กล้า ก็จักได้สำเร็จธรรมพิเศษ คือ มรรคผลนิพพาน สันคำอธิบายอันเป็น
ข้อปฏิบัติ จากพระพุทธอุทานที่ ๑ ซึ่งมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งนันทวรรคที่ ๓
เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐาที่ ๒๕

กัมภีรขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยธรรมที่ห้ามบุคคลให้เป็นภิกษุ

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เชตวัน
อนาถปิณฑิกสุส อารามे ฯ เตเน โข ปน สมเขน อาบสุมา นนฺโท ภควโต
ภาตา มาตุจฉาปุตโต สมฺพหุลานํ ภิกฺขุณฺํ เอวํ อาโรเจสี อนภีโรโค อหํ
อาวุโส พุรหฺมจริยํ จรามิ น สกฺโกมิ พุรหฺมจริยํ สนฺธาเรตุํ สีกขํ ปจฺจกฺขาย
หิณายาวคฺคิสุสามิตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงกัมภีรพระพุทธอุทาน กัณฐาที่ ๒๕ ว่าด้วย
พระพุทธอุทานที่ ๒๒ ในพระสูตรที่ ๒ แห่งนันทวรรคที่ ๓ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลี และอรรถกถา กับยังมีคำอธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชน
ทั้งหลาย โดยสมควรแก่เวลาพึงพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว
 อย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่อารามแห่ง
 อนาถบิณฑิกเศรษฐี ซึ่งมีนามว่าพระเชตวันาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ฯ ในคราวนั้น
 พระนันทะผู้เป็นพระโอรสของพระนันทาง ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องของสมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้า ได้บอกแก่ภิกษุหลายองค์ด้วยกันว่า ข้าพเจ้าไม่ยินดีประพฤติ
 พรหมจรรย์ ข้าพเจ้าไม่อาจจะทรงพรหมจรรย์อยู่ได้ ข้าพเจ้าจักลาสิกขาสิกขากออก
 ไปเป็นฆราวาส ฯ ครั้งนั้น มีภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ถวายบังคมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ถวายบังคมในท่อนสมควรส่วนข้างหนึ่ง ฯ
 พอนั่งลงในท่อนสมควรส่วนข้างหนึ่งเรียบร้อยแล้ว จึงกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนันทะผู้เป็นพระโอรสของพระนันทาง
 ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้บอกแก่ภิกษุเป็นอันมากกว่า
 ข้าพเจ้าไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์อีกต่อไป ข้าพเจ้าไม่อาจทรงพรหมจรรย์ไว้ได้
 ข้าพเจ้าจักลาสิกขาสิกขากออกไปเป็นฆราวาส ดังนี้ พระเจ้าข้า

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสสั่งภิกษุรูปหนึ่งว่า ดูก่อน
 ภิกษุ เธอจงไปเรียกพระนันทะตามคำของเราว่า ดูก่อนพระนันทะ พระศาสดา
 รับสั่งให้หาท่าน ฯ ภิกษุนั้นทูลรับถ้อยคำของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระ
 พุทธเจ้าข้า ดังนี้แล้ว จึงไปหาพระนันทะบอกว่า ดูก่อนพระนันทะ พระศาสดา
 รับสั่งให้หาท่าน ฯ พระนันทะรับถ้อยคำของภิกษุนั้นแล้ว จึงไปเฝ้าสมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในท่อนสมควรส่วนข้างหนึ่ง ฯ สมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามว่า ดูก่อนนันทะ จริงหรือ ได้ยินว่าเธอได้บอกแก่
 ภิกษุเป็นอันมากกว่า ข้าพเจ้าไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ข้าพเจ้าไม่อาจทรง
 พรหมจรรย์ไว้ได้ ข้าพเจ้าจักลาสิกขาสิกขาไปเป็นฆราวาส ฯ พระนันทะกราบ
 ทูลว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า ฯ ดูก่อนนันทะ เพราะเหตุไรเธอจึงไม่ยินดีประพฤติ
 พรหมจรรย์ ไม่อาจทรงพรหมจรรย์ไว้ได้ จักลาสิกขาสิกขากออกไปเป็นฆราวาส ฯ

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นางชนปทกัลยาณีนของข้าพระองค์ซึ่งเป็นชาวสัททะกะ ท
กำลังสละผมได้ครึ่งหนึ่ง ได้ส่งข้าพระองค์ไว้เวลาจะออกมาจากบ้านว่า ขอพระ
ลูกเจ้าจงกลับมาโดยด่วน ดังนี้ เมื่อข้าพระองค์มาถึงคำสั่งนั้น ก็ไม่ยินดี
ประพฤติกพรหมจรรย์ ไม่อาจทรงพรหมจรรย์ไว้ได้ จักต้องลาสิกขาสักออกไป
เป็นฆราวาส ฯ เมื่อสมเด็จพระโลกนาถเจ้าได้ทรงสดับดังนี้แล้ว จึงทรงจับแขน
พระนันทะพาเสด็จไปสู่ดาวดึงส์เทวโลกโดยเร็วพลัน เหมือนกันกับบุรุษผู้กำลัง
เหยียบคนจนออกคู่แขนเข้าฉะนั้น

เคน โข ปณ สมณ ปณณตตานิ อจฺจราสตานิ ก็ในคราวนั้น นาง
อัปสร ๕๐๐ นาง ซึ่งมีสัท่าเหมือนสีเท่านกพิราบ กำลังเข้าเฝ้าสมเด็จพระอมรินทรา-
ธิราชเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามพระนันทะว่า เธอเห็นนาง
อัปสร ๕๐๐ เหล่านั้นหรือไม่ ฯ พระนันทะกราบทูลว่า เห็น พระเจ้าข้า ฯ คุณก่อน
นันทะ เธอเข้าใจว่าอย่างไร นางชนปทกัลยาณีนเป็นชาวสัททะกะ กับนางอัปสร ๕๐๐
เหล่านั้น ใครจะสวยกว่ากัน น่าคน่าเลื่อมใสยิ่งกว่ากัน ฯ พระนันทะกราบทูลว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นางวานรทมฺมชนฺเหยนเกรียน มหุขาคมฺภุชาคณินโค
นางชนปทกัลยาณีนเป็นชาวสัททะกะดังนี้ เมื่อเทียบกับนางอัปสร ๕๐๐ แล้ว ก็
ไม่เท่าเสียครึ่งหรือครึ่งเสีย นางอัปสร ๕๐๐ เหล่านี้งามยิ่งกว่า น่าดูยิ่งกว่า
น่าเลื่อมใสยิ่งกว่า พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนนันทะ เธอจึงยินดีประพฤติก
พรหมจรรย์เกิด เราเป็นผู้รับรองเธอเพื่อให้ได้นางอัปสร ๕๐๐ ที่มีสัท่าเหมือน
สีเท่านกพิราบเช่นนั้น ฯ พระนันทะจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงรับรองให้ข้าพระองค์ได้นางอัปสรถึง ๕๐๐ ข้าพระองค์
ก็จักยินดีประพฤติกพรหมจรรย์ ฯ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงจับ
แขนพระนันทะพาเสด็จกลับสู่พระเชตะวันวิหารโดยกาลไม่เนิ่นช้า อุปมาประหนึ่งว่า
บุรุษผู้กำลังเหยียบคนจนคนฉนั้น ฯ ภิกษุทั้งหลายก็ได้ทราบข่าวว่า พระ
นันทะเป็นผู้เป็นพระโอรสของพระนันทาง ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประพฤติกพรหมจรรย์เพราะเห็นแก่นางอัปสร ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับรอง
เพื่อจะให้พระนันทะได้นางอัปสรทั้ง ๕๐๐ ดังนี้

อก โข อายสุมโต นนทสส สหายกา ในครั้งนั้น พวกภิกษุที่เป็น
 สหายของพระนันทะก็เรียกพระนันทะว่า เป็นลูกจ้าง เรียกพระนันทะว่า เป็นผู้
 ถูกไถ่มา ด้วยคำว่าพระนันทะเป็นลูกจ้าง พระนันทะเป็นผู้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงไถ่มา พระนันทะประพฤติพรหมจรรย์เพราะเห็นแก่นางอัปสร พระผู้มี
 พระภาคเจ้าเป็นผู้รับรองพระนันทะว่า จะให้ได้นางอัปสรทั้ง ๕๐๐ ฯ เมื่อพระ
 นันทะได้ฟังดังนี้ ก็อดคิดเบือนหน้าเกลียดขังด้วยถ้อยคำอันนั้น จึงหลีกออกจาก
 หม่อมแต่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท เป็นผู้มีความเพียร มีตนอันคงมั่น ไม่ช้าก็
 ได้สำเร็จผลที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ซึ่งเป็นผลที่กลบตรึงหลายผู้บรรพชาปรารถนา
 ว่าจะได้สิ้นแล้ว สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่น
 ที่จะทำเพื่อความเป็นอย่างอื่น กล่าวคือ พระนันทะนั้นได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์
 องค์หนึ่งในคราวนั้น

อก โข อญญตรา เทวตา ลำดับนั้น มีเทพยดาคนหนึ่ง ซึ่งมีรัศมีกาย
 รุ่งเรือง ทำพระเชควันทั้งสี่ให้สว่างไสวด้วยรัศมีของตน แล้วเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระ
 พระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ถวายบังคมแล้วก็ยืนอยู่ในที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ฯ
 ครั้นยืนอยู่ในที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระนันทะผู้เป็นพระโอรสของพระนันทาง ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องของสมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้า ได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ด้วยตนเอง
 แล้ว พระเจ้าข้า ฯ ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงหยั่งทราบว่ พระนันทะได้
 สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ด้วยตนเองแล้ว ฯ เมื่อสั
 ราชวันนั้นแล้ว พระนันทะก็ไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว
 ก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มี
 พระภาคเจ้า การที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรับรองจะให้ข้าพระองค์ได้นางอัปสร
 ๕๐๐ นั้น เป็นอันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้พ้นจากการทรงรับรองนั้นแล้ว ฯ
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนนันทะ ถึงเราก็ทราบใจของเข
 ด้วยใจของเราว่า นันทะได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาส
 วะมิได้ด้วยตนเองแล้ว ถึงเทวตาก็มาบอกแก่เราว่า พระนันทะผู้เป็นพระโอรสของ
 พระนันทาง ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้สำเร็จเจโตวิมุตติ

ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ด้วยตนเองแล้ว ดังนี้ ตุก่อนนั้นแหละ การที่จิตของ
เธอพ้นจากอาสวะทั้งหลายนั้น เป็นอันว่า เราก็จิตพ้นจากการรับรองเหมือนกัน ๕
ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสเนอความอันนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้น
ในเวลานั้นว่า

ยสฺส ตินฺนุณ กามปงฺโก มหฺมโต กามกณฺณโก
โมหขยํ อณุปฺปตฺโต สุขทุกฺขेषุ น เวชตี ส ภิกฺขุ
ผู้ใดข้ามเบือกตนคือกามแล้ว ข้ายหนามคือกามแล้ว บรรลุความสิ้นไปแห่ง
โมหะแล้ว ผู้นั้นเรียกว่าภิกษุผู้ไม่ห่วงใยในสุขและทุกข์ทั้งหลาย ดังนี้ สิ้น
เนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนอความในอรรถกถาว่า พระนันทะนั้น เป็นชื่อของพระ
ภิกษุหนึ่ง ๑ ก็การที่พระภิกษุนั้นจะได้ชื่อว่านันทะ เพราะทำพระมารดาบิดา
บริวารชน ตลอดจนวงศ์ญาติทั้งสิ้นให้รื่นเริงใจ โดยเหตุที่ประกอบด้วยลักษณะ
แห่งจักรพรรดิ ๑ ก็กล่าวว่า^๕ เป็นพระเจ้าน้องของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คือ
เป็นพระโอรสร่วมพระบิดาเดียวกันกับสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ผู้เกิดร่วม
พระครรภ์เดียวกันกับสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นย่อมไม่มี ๑ เพราะฉะนั้น
ในพระบาลีจึงกล่าวว่า เป็นพระราชโอรสของพระนางนาง คือ เป็นพระราชโอรส
ของพระมารดาน้อย ได้แก่ เป็นพระราชโอรสของพระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่ง
เป็นพระกนิษฐาภคินีของพระนางสิริมหามายาราชเทวี ๑ คำว่า พรหมจรรย์นั้น
ได้แก่ ความประพฤติดันประเสริฐสูงสุด คือ การบริโภกหนเดียว นอนคนเดียว
ไม่เกี่ยวข้องกับมถนุกรรม ๑ คำว่า ทรงพรหมจรรย์ คือ ทำจิตดวงก่อนที่เกิด
จากจิตอันล้อมไสดวงแรก ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์อยู่โดยชอบ ๑ ก็คำว่า พรหมจรรย์
ในพระสุตตันต์ หมายถึงมรรคพรหมจรรย์ด้วย ๑ คำว่า ลาสิกขา อธิบายว่า
สละสิกขาทั้ง ๓ หัตถสมათานด้วยความเป็นภิกษุในเวลาที่อยู่สมทบ ทดงชนโดย
ลำดับ คือ ที่ทำให้เกิดขึ้นโดยลำดับ

เพราะเหตุไรพระเณรจึงบอกแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ไม่ยินดีประพฤติพรหม-
จรรย์ ไม่อาจทรงพรหมจรรย์ไว้ได้ จักลาสิกขาออกไปเป็นฆราวาส เรื่องนมค้ำ
วิชันนาไปตามลำดับแห่งเรื่องที่มีมาว่า

ภควา ปวตติตปวธมมจกโก ราชคหิ คนุตวา เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐ แล้วเสด็จสู่กรุงราชคฤห์ ประทับอยู่
ที่พระเวฬุวัน ในครั้งนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงส่งมหาอำมาตย์ ๑๐ คน
ซึ่งมีบริวารคนละพัน ๆ ให้ตามไปทูลอาราธนาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อให้
เสด็จกลับสู่กบิลพัสดุ์ราชธานี มหาอำมาตย์กับบริวารเหล่านั้น ก็ได้บรรลุพระอรหัต
ด้วยกันสิ้น เวลาที่พญายักษ์อำมาตย์ได้สำเร็จพระอรหัตแล้ว ก็ทูลอาราธนาสมเด็จพระ
พระบรมศาสดาด้วยการพรรณนาถึงมรรคดำเนิน แล้วพระองค์จึงพร้อมด้วยพระ
ขีณาสพ ๒ หมื่นเป็นบริวาร เสด็จจากสถานกรุงราชคฤห์สู่กรุงกบิลพัสดุ์มหานคร
ทรงกระทำฝนโบกขรพรรษซึ่งตกลงในที่สมาคมแห่งพระญาติให้เป็นต้นเหตุ แล้วจึง
ทรงแสดงเวสสันดรชาดก ยกเรื่องพระเวสสันดรขึ้นประกาศให้ปรากฏแก่พระประยูร-
ญาติทั้งหลาย รุ่งเช้าชนพระองค์ก็เสด็จเข้าไปบิณฑบาต โปรดพระพุทธรูปให้
ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผลด้วยพระคาถาว่า อุตติฏฺเฐ นปฺปมชฺเชยฺย เป็นต้น แล้วเสด็จ
เข้าสู่พระราชวัง ทรงโปรดพระนางมहाปชาบดีให้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล ทรงโปรด
พระเจ้าสุทโธทนมหาราชให้ดำรงอยู่ในสกทาคามีผล ด้วยพระพุทธรูปพนธ์คาถาว่า
ธมฺมณฺจเร เป็นต้น

ในเวลาสมเด็จพระทศพล ทรงกระทำกัตตกิจเสวยจันทน์เสร็จแล้ว ก็ทรง
แสดงจันทกนิรชาดก เพราะอาศัยคุณกถาของมารดาพระราหุลให้เป็นต้นเหตุ พอ
ถึงวันที่ ๓ พระนันทกุมารก็ได้รับการอภิเษก และการเสด็จขึ้นพระมณเฑียร กับ
การอวามงคล สมเด็จพระทศพลก็ได้เสด็จเข้าไปเสวยที่พระราชวังอีก เวลา
เสร็จแล้วได้ทรงส่งบาตร ให้แก่พระนันทกุมารถือไว้ ทรงแสดงมงคลกถาเสร็จ
แล้วก็เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับ แต่ไม่ทรงรับบาตรจากพระนันทกุมาร ฯ ฝ่าย
พระนันทกุมารก็ไม่อาจกราบทูลว่า ขอพระองค์จงทรงรับบาตรกลับไปเถิด เพราะ
อาศัยความเคารพต่อสมเด็จพระบรมศาสดา ฯ เพียงแต่คิดว่า สมเด็จพระ

บรมศาสดาเห็นจักรพรรดิที่ศีรษะบังได้ แต่พอถึงศีรษะบังได้ก็หาได้ทรงรับไม่ ฯ
 ฝ่ายพระนันทกุมารก็คิดว่า เห็นจักรพรรดิที่เชิงบังได้ ฯ พอถึงเชิงบังได้ก็หาได้
 ทรงรับไม่ ฯ ฝ่ายพระนันทกุมารก็คิดว่า เห็นจักรพรรดิที่หน้าพระลานหลวง
 แต่สมเด็จพระบรมศาสดาก็หาได้ทรงรับไม่ ฯ ฝ่ายพระนันทกุมารก็มีแต่ใครจะ
 เสียดกลับ แต่ไม่อาจจะทูลให้ทรงรับบาตรจากมือของตนได้ ก็ได้แต่คิดว่า สมเด็จพระ
 พระบรมศาสดาจักรพรรดิในทันทีโน้น

ในขณะนั้น ก็มีผู้บอกแก่นางชนปทกลยาณผู้เป็นคู่ภักษะว่า ข้าแต่พระ
 แม่เจ้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำพระเจ้านันทราชไปแล้ว จักพรากพระเจ้านันท
 ราชจากพระแม่เจ้าแล้ว ฯ พระนางชนปทกลยาณนั้นกำลังสาธยายพระเกสได้
 ครึ่งหนึ่ง พอได้ยินดังนั้นก็รีบขึ้นปราสาท ขึ้นอยู่ที่ประตูสี่หับญชร ร้องส่งไปว่า
 ข้าแต่พระลูกเจ้า ขอพระลูกเจ้าจงเสียดกลับมาโดยด่วนเถิด ฯ คำร้องส่งของ
 พระนางนั้น เป็นเหมือนกับดัดขวางอยู่กับพระหทัยของพระนันทราชกุมาร ฯ ฝ่าย
 พระศาสดาหาได้ทรงรับบาตรจากพระหัตถ์ของพระนันทราชกุมารไม่ ได้ทรงนำไปจน
 กระทั่งถึงพระวิหาร แล้วตรัสถามว่า นันทะจักบวชหรือ ? พระนันทะไม่กล้า
 กราบทูลว่า จักไม่บวช ได้รับทูลว่า จักบวช พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระบรม
 ศาสดาจึงตรัสสั่งพระสงฆ์ว่า ถ้าอย่างนั้นจงให้พระนันทะบวชเถิด พระภิกษุสงฆ์
 ก็จัดการให้พระนันทะบวชตามพระพุทธานุญาต ฯ เป็นอันว่า สมเด็จพระบรมศาสดา
 เสียดถึงกรุงกบิลพัสดุ์แล้วได้ ๓ วัน ก็โปรดให้บวชพระนันทราชกุมาร ฯ พอถึง
 วันที่ ๑ พระนางพิมพาโสธรา ก็ทรงส่งพระราहुให้ไปทูลขอมรดกต่อสมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้า แต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงโปรดให้บรรพชาเสีย ฯ
 อยู่มาอีกวันหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงโปรดพระพุทธบิดาให้ตั้งอยู่ใน
 อนาคามิผล ด้วยทรงแสดงมหาธัมมปาลชาดก

เป็นอันว่า สมเด็จพระบรมนายกศาสดา โปรดให้พระนางมหาปชาบดีดำรง
 อยู่ในโศคาบัตติผล โปรดให้พระพุทธบิดาดำรงอยู่ในผลทั้ง ๓ คือ โศคาบัตติผล
 สกทาคามิผล อนาคามิผล เสร็จแล้ว จึงทรงห้อมล้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์
 เสียดกลับสู่กรุงราชคฤห์อีก เมื่อนานกบิลพัสดุ์เสร็จ สร้างพระเชตะวันมหาวิหาร
 ถวายเสร็จแล้ว ได้เชิญเสด็จไปประทับจำพรรษาที่พระเชตะวันมหาวิหาร ใกล้กรุง

สาวกนิมิตฺตํ ๑ เมื่อสมเด็จพระชินวรศาสดา ประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหารดังนี้ พระนันทะซึ่งบรรพชาด้วยความจำใจ ไม่ใช่เล็งเห็นโทษในกามารมณ์ เมื่อระลึกถึงคำสั่งของนางชนปถกัลยาณี ก็มีความทรมนทรมายเร่าร้อน ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ในพระบรมพุทธศาสนา ได้บอกความไม่ยินดีของตนแก่ภิกษุทั้งหลาย

เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในพระบาลีว่า ในคราวนั้น พระนันทะได้บอกแก่ภิกษุเป็นอันมากกว่า ข้าพเจ้าไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ไม่อาจดำรงพรหมจรรย์ไว้ได้ จักต้องลาสิกขาออกไปเป็นฆราวาส ดังนี้

กสุมํ ปน นํ ภควา มีคำปุจฉาขึ้นมาว่า เพราะเหตุไรสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงโปรดให้บรรพชาพระนันทกุมาร ๑ มีคำวิสัชนาว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ฉลาดในการทรงฝึกฝนซึ่งเวไนยชนทั้งหลาย ทรงพระดำริว่า ถ้าเราแสดงโทษกามารมณ์เสียก่อน ไม่อาจเพื่อจะเปลื้องนันทกุมาร ให้ออกจากกามารมณ์ได้ เราให้บรรพชาแล้วจึงจักเปลื้องออกได้โดยอุบายแล้ว จึงจักให้บรรลुธรรมพิเศษได้ ทรงเห็นดังนี้แล้ว จึงทรงโปรดให้บรรพชา ๑ คำว่า ผู้เป็นชาวสัททยะนั้น คือ ผู้เป็นพระราชธิดาของสัททกษัตริย์ ๑ คำว่า นางชนปถกัลยาณีนั้น คือ พระนางนั้นเป็นผู้รูปร่างสวยงาม มีร่างกายปราศจากโทษ ๖ ประการ ประกอบด้วยเบญจกัลยาณีในชนบทนั้น ๑ กล่าวคือ พระนางนั้นไม่สูงนัก ไม่ตํานัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก ล่วงเสียซึ่งผิวพรรณของมนุษย์ แต่ไม่ถึงผิวพรรณของเทพธิดา จึงได้ชื่อว่าปราศจากโทษร่างกาย ๖ ประการ ๑ มีชื่อแต่เท่านั้น พระนางนั้นยังมีผิวงาม มีเนืองงาม มีเลื่อมงาม มีพริ้งงาม มีแว้งงาม อีก ๕ ประการ จึงได้ชื่อว่าประกอบด้วยเบญจกัลยาณี ๑ นางนั้นยืนอยู่ในที่ใดก็สว่างไปถึง ๑๒ ศอก ด้วยรัศมีกายของนาง อันนั้นชื่อว่าผิวงาม ๑ พระหัตถ์และพระบาททั้ง ๔ กับริมฝีปากของพระนาง บ่อมนเหมือนกับผ้าปาวาสแดงและผ้ากัมพลแดง ซึ่งมีสีดังข้อมครั้ง จึงได้ชื่อว่ามีเนืองงาม ๑ เล็บทั้ง ๒๐ คือทั้งเล็บมือและเล็บเท้าของนางนั้นเหมือนกับข้อมด้วยน้ำครั้ง จึงเรียกว่ามีเลื่อมงาม ๑ ฟันทั้ง ๓๒ ซี่ของนางนั้นข้อมเป็นระเบียบเรียบเรียงงาม ประหนึ่งว่าระเบียบเพชรที่ตึงไว้เป็นทิวแถวฉะนั้น จึงได้ชื่อว่ามีพริ้งงาม ๑ ถึงแม้ว่านางนั้น

จะมีอายุคง ๑๒๐ ปี ก็ไม่มีเส้นเกศงอกปรากฏ เหมือนกับนารณ์มีอายุได้ ๑๖ ปี ฉะนั้น จึงเรียกว่ามีวัยงาม ฯ เพราะฉะนั้น นางนั้นจึงได้ชื่อว่านางชนปทกัลยาณ

ขณะที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า นำพระนันทราชกุมารออกไปจากพระราชวังนั้น นางชนปทกัลยาณนั้นกำลังสาธยายพระเวทอยู่ ได้เสด็จขึ้นปราสาทร้องส่งไปทันที เมื่อพระนันทกุมารระลึกถึงคำร้องส่งนั้นขึ้นมาในเวลาใด ก็ไม่พอใจที่จะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์อีกต่อไปในเวลาใด ได้แจ้งความไม่พอใจของตนนั้นให้เพื่อนภิกษุทั้งหลายทราบ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบดังนั้น จึงทรงนำเสด็จไปสู่ดาวดึงส์สวรรค์ด้วยกำลังฤทธิ์ของพระองค์ ทรงขอให้พระนันทะ कुमारชนเหียนเกรียน มีหูขาด จมูกขาด หางด้วน ซึ่งนั่งอยู่บนตอไฟไหม้ในเรือนหนึ่งซึ่งมีในระหว่างทางเสียบก่อน แล้วจึงได้นำเสด็จไปสู่ดาวดึงส์สวรรค์ ฯ ส่วนในพระบาลีได้กล่าวไว้ว่า เหมือนกับพระศาสดานำเสด็จไปสู่ดาวดึงส์สวรรค์ในขณะเดียวกันนั้น หากได้กล่าวถึงระยะทางที่ผ่านไปไม่ ฯ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปนั้น ได้ทรงแสดงนางวานรชนเหียนเกรียนในระหว่างทางให้ปรากฏแก่พระนันทะดังที่แสดงมา แล้วจึงนำเสด็จสู่ดาวดึงส์สวรรค์ต่อภายหลัง ทำให้พระนันทะได้เห็นนางอัปสรทั้ง ๕๐๐ ทรงรับรองว่าจะให้พระนันทะได้นางอัปสรทั้ง ๕๐๐ แล้วนำเสด็จกลับสู่พระวิหาร ต่อมาภายหลังพระนันทะนั้นก็สำเร็จพระอรหัตในไม่ช้า เมื่อพระนันทะเข้าเฝ้า จึงทรงเปล่งอุทานดังที่ได้ยกขึ้นแสดงไว้แล้วนั้น

เนื้อความในอุทานนั้นว่า ผู้ใดข้ามเบือกตมคือทิฏฐิ หรือเบือกตม คือ สงสาร ไปสู่นิพพานด้วยสะพาน คือ พระอรหันตผล กำจัดกิเลสทั้งปวงซึ่งได้นามว่า หนาม เพราะเป็นของเสียบแทงสัตว์ทั้งหลายแล้ว ย้ายเสียบด้วยญาณอันเลิศได้แล้ว ถึงความสิ้นแห่งโมหะ คือ ถึงพระอรหัตผลและพระนิพพานได้แล้ว ผู้นั้นเรียกว่าภิกษุ คือ เรียกว่าผู้ทำลายกิเลสแล้ว เรียกว่าผู้ไม่หวั่นไหวในสุขที่เกิดขึ้นจากการประจวบอิฏฐารมณ์ ไม่หวั่นไหวในทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะการประจวบอนิฏฐารมณ์ ฯ คำว่า สุขและทุกข์ในอุทานนั้น เป็นแต่เพียงเทศนาเท่านั้น หมายความว่า ภิกษุผู้เช่นนั้น ย่อมไม่หวั่นไหวในโลกธรรมทั้งสี่ ดังนี้ สันเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบายนั้นมีความว่า พระพุทธอรหันตมโนความว่า ผู้ใดข้ามเบือกตมคือกามแล้ว ข้ามหนามคือกามแล้ว บรรลความสิ้นแห่งโมหะแล้ว ผู้นั้นชื่อว่าภิกษุผู้ไม่หวนเฝ้าในสุขและทุกข์ ดังนี้ ฯ มีคำที่ควรยกขึ้นอธิบาย อรรถ คือคำว่า เบือกตมคือกาม ๑ หนามคือกาม ๑ เท่านั้น เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายเข้าใจว่า กามได้แก่สิ่งใด เหตุไรจึงเรียกว่าเบือกตม เหตุไรจึงเรียกว่าหนาม ฯ มีคำอธิบายว่า กามนั้น ได้แก่ความรัก ความรักที่ได้ชื่อว่าเบือกตมนั้น เพราะทําให้สัตว์โลกทั้งหลายตกลงไปแล้วขึ้นได้ยาก เปรียบเหมือนกับตกลงไปในหล่มอันลึกฉะนั้น ๑ ผู้ที่ตกลงไปในหล่มอันลึกยากที่จะขึ้นได้ เพราะหาที่ขึ้นไม่ได้ จะขึ้นที่ไหนก็ล้วนแต่เป็นหล่มทั้งนั้น จะเห็นขวที่ไหนก็ล้วนแต่เป็นหล่มทั้งนั้น ยิ่งขึ้นยิ่งเห็นขวก็ยิ่งจมลงไป ฉะนั้น ความรักก็ฉนั้น เมื่อผู้ใดตกอยู่ในความรัก เช่น มีบุตรภรรยาสามแล้ว บากที่จะถอนตัวขึ้นได้จนถึงกับไปบรรพชาอุปสมบทได้ โดยเหตุนี้ กาม คือความรัก จึงเรียกว่าเป็นเบือกตม คือเป็นหล่ม ๑ กาม คือ ความรักนั้น ข้อมเสียดแทงหัวใจของสัตว์โลกทั้งหลายอยู่เป็นนิจ แต่สัตว์โลกทั้งหลายหาได้รู้สึกตัวไม่ ต่อเมื่อใดได้รับโทษจากความรักนั้นแล้ว จึงรู้สึกว่าเป็นทุกข์ แต่ยังไม่รู้สึกว่าเป็นเพราะความรักไม่ ส่วนพระอริยเจ้าย่อมพิจารณาเห็นว่า ความรักนั้นเสียดแทงหัวใจของสัตว์ทั้งหลายอยู่เสมอ ทําให้ชอกช้ำหัวใจของสัตว์โลกทั้งหลายอยู่เสมอ โดยเหตุนี้ ความรักจึงเรียกว่าหนาม ๑ ผู้ที่ข้ามหล่ม คือ ความรักได้ด้วยสะพาน คือ อริยมรรค ข้ามหนามคือความรักได้ด้วยมรรคญาณอันเลิศแล้ว สิ้นโมหะ ความลุ่มหลงแล้ว ได้ชื่อว่าเป็นภิกษุ เป็นผู้ไม่หวนเฝ้าในโลกธรรมทั้ง ๘ อันทําให้เกิดทุกข์และสุข ดังนี้ สิ้นใจความในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๒๖

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยธรรมที่ทำให้เป็นผู้นิมนต์ให้ในสุขและทุกข์

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหริติ เขตฺวเน อนาถ-
 บิณฺณจิกสฺส อารามे ๑ เตน โข ปณ สมฺเบเน ขโสชปฺปมฺขานิ ปณฺจมคฺคานิ
 ภิกฺขุสฺसानิ สาวตฺถิ อนุปปตฺตานิ โหนติ ภควนฺตํ ทสฺสนาย ๑ เต จ อาคนฺตุกา
 ภิกฺขุ เนวสํเกหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิ ปณฺธิสมฺโมหมานาติ.

ณ บัณฑิต จักแสดงคัมภีร์พุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๒๖ ว่าด้วยพระพุทธอุทานที่ ๒๓
 ในพระสูตรที่ ๓ แห่งนันทวรรคที่ ๓ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลีและอรรถกถา
 กับธัมมัตถกถาบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควร
 แก่เวลาฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ในพระสูตรที่ ๓ ว่า
 ข้าพเจ้าผู้ได้ชื่อว่าอนนทได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถบิณจิกเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี ๑ ใน
 คราวนั้น มีภิกษุ ๕๐๐ รูป มีพระขโสชเชเป็นหัวหน้าพากันไปถึงกรุงสาวัตถี เพื่อ
 เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ๑ ก็ภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้นกับภิกษุที่อยู่ประจำ
 อาวาสต่างก็มีความชื่นชมต่อกัน ช่วยกันจัดแจงเสนาสนะ เกือบาตร จีวร มีเสิง
 ออกลีเก้งโครม ๑ ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถามพระอนนท-
 เถรเจ้าว่า ดูก่อนอนนท พวกผู้มีเสิงออกลีเก้งโครมเหมือนกับพวกคนจับ
 ปลานั้นเป็นพวกไหน พระอนนทเถรเจ้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ภิกษุ ๕๐๐ รูปมีพระขโสชเชเป็นหัวหน้าได้พากันมาถึงกรุงสาวัตถี เพื่อเฝ้าสมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุเหล่านั้นกับพวกภิกษุที่อยู่ประจำอาวาสต่างก็มีใจชื่นชมต่อกัน

ช่วยกันเก็บบาตร และจรมีเสียงอภทตกรโกรัม พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระ
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ ถ้าอย่างนั้น เธอจงไปเรียกภิกษุเหล่านั้น
ตามถ้อยคำของเราว่า พระศาสดาให้หา ฯ พระอานนท์รับพระพุทธฎีกาว่า
พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้แล้ว ก็ไปหาภิกษุเหล่านั้น บอกว่า พระศาสดารับสั่งให้หา ฯ
ภิกษุเหล่านั้นรับถ้อยคำของพระอานนท์เถรเจ้าแล้ว ก็พร้อมกันไปเฝ้าสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ ฯ สมเด็จพระ
พระภาคเจ้าจึงตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า เหตุไรพวกเธอจึงมีเสียงอภทตกรโกรัม
เหมือนกับพวกจับปลา

เอว วุตเต อายสุมะ ยโสโซ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
อย่างนั้นแล้ว พระยโสโซะก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุ ๕๐๐
องค์ได้พากันมาถึงกรุงสาวัตถี เพื่อจะเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุ
อาคันตุกะเหล่านั้น กับพวกภิกษุที่อยู่ประจำอาวาส ได้แสดงความชื่นชมต่อกัน
ช่วยกันเก็บบาตรและจรมี เสียงอภทตกรโกรัม พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงพากันไป เราจับได้
พวกเธอ พวกเธอไม่ควรอยู่ในสำนักของเรา ฯ ภิกษุเหล่านั้นทูลรับถ้อยคำ
ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้แล้ว ก็ลุกขึ้นถวาย
บังคมลากระทำปทัชฌาย์แล้ว เก็บเสนาสนะไว้ พร้อมกับถือเอาบาตรและจรมี ออก
จาริกไปสู่ประเทศวัชชี เมื่อไปถึงประเทศวัชชีแล้วก็ไปสร้างบรรณกฐิ์จำพรรษาอยู่
ที่ริมแม่น้ำวคคุมทานที

อก โข ปน อายสุมะ ยโสโซ ลำดับนั้น พระยโสโซะผู้เป็นหัวหน้า
พอเข้าพรรษาแล้วก็สั่งสอนภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าผู้ทรงมุ่งหวังให้เป็นประโยชน์แก่พวกเรา ได้ทรงจับได้พวกเรามาด้วย
ทรงพระมหากรุณา เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงพระมหา
กรุณาแก่พวกเราผู้อยู่อย่างไร พวกเราควรอยู่อย่างนั้น ฯ ภิกษุเหล่านั้น
ก็รับถ้อยคำของพระยโสโซะว่าดีแล้ว ดังนี้ ฯ ภิกษุเหล่านั้นก็พากันออกไป
หาอยู่ในที่สงัดสมควรแก่สมณวัตร ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทต่อการฝึกหัดตน มี

ความพากเพียรเผากิเลสตั้งใจต่อคุณพิเศษทุกคน ได้พากันสำเร็จวิชา ๓ ในภายในพรหมทั้งสน

อก โข ภควา สาวตถิยิ ขตถาภิรุตติ วิเรตฺวา เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถีพอแก่พระพุทธประสงค์แล้ว ก็เสด็จไปสู่กรุงเวสาळิ ได้ประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา อันมีในป่ามทวันใกล้กับเมืองเวสาळิ ๑ ลำคับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบซึ่งวาระจิตของภิกษุชาววัคคumahantani นั้น จึงตรัสสั่งพระอานนทว่า ดูก่อนอานนท์ ภิกษุชาววัคคumahantani ที่อยู่ในทิศใดทิศนั้นปรากฏแก่เราเหมือนกับเป็นทิศสว่างไสว เราไม่รู้สึกละเอียดในการที่จะไปสู่ทิศนั้น ๑ ดูก่อนอานนท์ เธอควรส่งทูตไปหาพวกภิกษุชาววัคคumahantani ว่า พระศาสดารับสั่งให้หา พระศาสดามีพระประสงค์จะใคร่เห็นท่านทั้งหลาย ๑ พระอานนท์ ทูลรับว่าพระพุทธเจ้าข้า ดังนี้แล้ว ก็ไปหาภิกษุรูปหนึ่งบอกว่าท่านจงไปหาพวกภิกษุชาววัคคumahantani บอกว่าพระศาสดามีรับสั่งให้หา พระศาสดามีพระประสงค์จะใคร่เห็นท่านทั้งหลาย ๑ ภิกษุนั้นรับถ้อยคำของพระอานนท์แล้ว ก็หายไปจากกุฎาคารป่ามทวัน ปรากฏอยู่ที่เฉพาะหน้าภิกษุชาววัคคumahantani โดยเร็วพลัน เหมือนกันกับบุรุษผู้กำลังเหยียดแขนคู้แขนฉะนั้น ๑ ครั้นไปถึงแล้วจึงบอกแก่ภิกษุชาววัคคumahantani ว่า พระศาสดามีรับสั่งให้หา พระศาสดามีพระประสงค์จะเห็นท่านทั้งหลาย ๑ ภิกษุเหล่านั้นรับถ้อยคำของภิกษุนั้นแล้ว ก็เก็บเครื่องใช้ในเสนาสนะ ถือเอาบาตรและจีวรหายไปจากริมแม่น้ำวัคคumahantani ปรากฏขึ้นในที่เฉพาะพระพักตร์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่กุฎาคารศาลาป่ามทวัน เหมือนกันกับบุรุษผู้กำลังเหยียดแขนคู้แขนฉะนั้น

เคน โข ปน สมเขน ภควา ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าอาเนญขสมาธิอยู่ ๑ พระภิกษุเหล่านั้นพากันคิดว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอยู่ด้วยธรรมอะไรในบัดนี้ ก็ทราบได้ว่า อยู่ด้วยอาเนญขวิหารธรรมอันไม่หวั่นไหว แล้วก็พากันเข้าอาเนญขสมาธิสืบต่อกัน ๑ เมื่อล่วงปฐมยามแล้ว พระอานนทเถระเจ้าจึงลุกขึ้นจากที่นั่งห่มผ้าสดใหม่ข้างหนึ่ง ประณมหัตถ์ขึ้นนมัสการ กราบทูลสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า

เวลาสนปฐมยามแล้ว พวกภิกษุอาคันตุกะนั่งอยู่นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงทรงแสดงความยินดีกับพวกภิกษุอาคันตุกะเถิด พระเจ้าข้า ฯ เมื่อพระอรหันต์
กราบหลอบ้างแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงนั่งอยู่ ฯ เมื่อสนมัชฌิมยาม
แห่งราตรีนั่นแล้ว พระอรหันต์ก็ลุกขึ้นจากอาสนะห่มผ้าลดไหล่ข้างหนึ่ง กราบหล
บนอกเป็นครั้งที่ ๒ ว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า บัดนี้สนมัชฌิมยามแล้ว
พวกภิกษุอาคันตุกะนั่งอยู่นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความชื่นชม
ต่อพวกภิกษุอาคันตุกะเถิด ฯ ในครั้งที่ ๒ นี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงนั่ง
อยู่อีกเหมือนหนหลัง เวลาสนปัจฉิมยามแสงอรุณตงขึ้นแล้ว พระอรหันต์จึงลุกขึ้น
ห่มผ้าลดไหล่ข้างหนึ่งประณมอัญชลีกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เวลาน
สนปัจฉิมยามแล้ว แสงอรุณตงขึ้นแล้ว พวกภิกษุอาคันตุกะนั่งอยู่นานแล้ว ขอพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงความชื่นชมกับพวกภิกษุอาคันตุกะเถิด พระเจ้าข้า ฯ
ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเสด็จออกจากสมาธิ ตรัสแก่พระอรหันต์ว่า
ดูก่อนอรหันต์ ถ้าเธอทราบ เหตุมีประมาณเท่านี้ก็ไม่ปรากฏแก่เธอ คือ เรากับภิกษุ
๕๐๐ นี้ ได้นั่งอยู่ด้วยอาเนญชสมาธิทั้งนั้น ฯ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงทราบเนื้อความแน่นแฟ้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้นว่า ยสฺส จิโต
กามกณฺฏโก อุกุโกโส จ วโร จ พนฺชนนฺจ ปพฺพโต วิช โส จิโต อนนฺโช
สุขกฺกเขสุ น เวรตี ส ภิกฺขุ แปลว่า ภิกษุใดชนะหนาม คือกามแล้ว ชนะการ
ต่ำแล้ว ชนะการฆ่าดีแล้ว ชนะการจองจำแล้ว ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่หวั่นไหวเหมือน
กับภูเขา ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในสุขและทุกข์ทั้งหลาย ดังนี้ สนั่นเนื้อความ
ในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า พระยโสชนั้นเป็นชื่อของพระเถระ
รูปนั้น ฯ ภิกษุ ๕๐๐ นั้น ท่านกล่าวว่ามีพระยโสชเป็นประธาน เพราะภิกษุเหล่านั้น

มีพระโสเชเป็นหัวหน้าในการบรรพชา และในการจาริกไปในนานาสถาน ฯ
 เรื่องของภิกษุเหล่านั้นมีปรากฏดังต่อไปนี้ว่า

อดีตกาลสप्तผลสุก สาสเน ในอดีตกาลล่วงแล้วมา ในครั้งศาสนา
 พระกัสสปผลสุก อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีภิกษุรูปหนึ่ง ถืออาร์กัญญิกชุดงค์
 อยู่ในบรรณภูกุหาขึ้นบนแผ่นศิลาแห่งหนึ่ง ฯ ในคราวนั้น มีโจร ๕๐๐ คนพากัน
 กระทำโจรกรรมมีการปล้นเป็นต้น เลี้ยงชีพด้วยโจรกรรมอยู่ กระทำโจรกรรม
 แล้วมีพวกคนติดตามไป ได้พากันหนีเข้าไปสู่บ้านนั้น เมื่อไม่เห็นสิ่งใดจะเป็น
 หีบถกหรือหีบของของคนแล้ว ก็พากันไปกราบไหว้ภิกษุที่นั่งอยู่บนแผ่นศิลานั้น
 แล้วเล่าเรื่องให้ฟังตลอด แล้วก็อ่อนน้อมว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า จงเป็นทพ
 แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด ฯ พระภิกษุนั้นจึงบอกว่า ทพเสมอกับศิลาย่อมไม่มี
 แก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงถือศีล ๕ ให้หมดด้วยกัน ทุกคนเถิด ฯ โจร
 เหล่านั้นก็พากันรับศีล ๕ ตามถ้อยคำแนะนำของภิกษุนั้น ฯ ภิกษุนั้นก็บอก
 กุญปมาวิธี คือ คำสอนที่ให้น้อยอยู่ในขันติ ให้มีใจเพิกเฉยแม้ต่อผลที่เลอ
 ร่างกายของตนด้วยเลี้ยวว่า บัดนี้เธอทั้งหลายตั้งอยู่ในศีลแล้ว ถึงแม้ว่าจะ
 สิ้นชีวิตไปก็อย่าทำให้ศีลเสียไป ฯ โจรเหล่านั้นก็พากันรับถ้อยคำว่า ดีแล้ว
 พระผู้เป็นเจ้า ฯ ลำดับนั้น พวกคนติดตามก็ไปถึง แล้วพากันเข้าโจรเหล่านั้น
 เสีย ฯ โจรเหล่านั้นไม่ได้แสดงความขุ่นเคืองแม้แต่เพียงนึกในใจ เป็นผู้ศัล
 ไม่ขาดวัน เวลาทำกาลกิริยาตายแล้ว ก็ได้ไปเกิดในกามาวจรเทวโลก ฯ โจร
 ที่เป็นหัวหน้าได้เป็นเทพบุตรองค์ใหญ่ ฯ ส่วนโจรที่เป็นบริวารก็ได้เป็นพวก
 บริวารของเทพบุตรองค์นั้น ฯ เทพบุตรเหล่านั้นได้ท่องเที่ยวไปมาอยู่ในเทวโลก
 สันพุทธันตรหนึ่ง เวลามารถึงครั่งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายนั้น จึงจติจาก
 เทวโลกลงมาเกิดที่เกวัญภูคามใกล้ประตุนครลงสาวตัก เทพบุตรองค์ใหญ่ได้เป็นบุตร
 ของหัวหน้าในบ้านนั้นมีชื่อว่า ยโสชกุมาร ฯ พวกเทพบุตรที่เป็นบริวารก็ได้เป็น
 บุตรของลูกบ้านในตำบลนั้น ฯ ทารกเหล่านั้นเมื่อเติบโตขึ้นแล้วก็ได้เป็นสหาย
 รักใคร่กันด้วยบุพเพสันนิวาสที่เคยเป็นพวกกันมาแต่ปางก่อน ฯ ยโสชกุมารเป็น
 ผู้เลิศกว่ากุมารเหล่านั้น ฯ กุมารเหล่านั้นได้พากันนำข้าบไปดักปลาอยู่ในที่ต่าง ๆ
 มีเหมืองน้ำเป็นต้น

อยู่มาวันหนึ่ง มีปลาใหญ่ตัวหนึ่ง ซึ่งมีสติทองคำได้ติดข้างของพวกเขา
ในแม่น้ำอจิรวดี ฯ พวกชาวประมงทั้งหลายได้เห็นแล้ว ก็มีความดีใจว่าบุตร
ของคนจับได้ปลาทองคำ ฯ พวกกุมารที่เป็นสหายกันทั้ง ๕๐๐ นั้น ได้เอาปลา
ตัวนั้นใส่ลงในเรือแล้วก็พากันหาเรือไปถวายพระเจ้ากรุงสาวัตถี ฯ พระเจ้า
กรุงสาวัตถีทอดพระเนตรเห็นแล้ว ก็ทรงพระดำริว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
จักทรงทราบเหตุปลาตัวนี้ มีสติทองคำเป็นแน่แท้ ฯ จึงตรัสสั่งให้หา
เรือนั้นไปสันทะของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า เมื่อครั้งศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้ากำลังเสื่อมถอยลงไปนั้น ปลา
ตัวนี้ได้บวชเป็นภิกษุประพฤติผิดต่อพระธรรมวินัย ทำศาสนาให้ย่อหย่อนลงไป
แล้วไปเกิดในนรกอบขุสนพทุชนครหนึ่ง จิตอำนาจนั้นแล้วจึงมาเกิดเป็นปลาอยู่ที่
แม่น้ำอจิรวดี ฯ ตรัสดังนี้แล้วจึงให้ปลาตัวนั้นบอกเรื่องทมารดา และพี่สาวน้องสาว
ของตนไปเกิดในนรก บอกเรื่องพระเถระเจ้าผู้เป็นพี่ชายซึ่งปรินิพพานไปแล้ว ทรง
แสดงกบิลสูตรโดยถือเอาเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ฯ บุตรของชาวประมงทั้ง ๕๐๐ นั้น
ได้ฟังเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอย่างนั้นแล้ว ก็เกิดความสลดใจจึงพากันบรรพชา
อุปสมบทในสำนักพระศรีสุคตเจ้า พากันจำพรรษาอยู่ในที่สงัดแห่งหนึ่งแล้วพากัน
มาเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ภิกษุ
๕๐๐ รูปมีพระยโสชะเป็นหัวหน้า ได้มาเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้

เมื่อภิกษุเหล่านั้นพากันไปถึงพระเชตवनาราม ก็ได้รับการต้อนรับจากพวก
ภิกษุประจำอาวาสด้วยการจัดเสนาสนะ และบาตรจีวร โดยมีเสียงอีกทัก
โกลาหล เมื่อทรงทราบถึงสมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรง
ติเตียนแล้วทรงขับไล่เสีย พระภิกษุเหล่านั้นก็พากันถวายบังคมลา ด้วยพุทธ-
การวคาเคารพต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วพากันออกจากกรุงสาวัตถี ไปสู่
แคว้นแคว้นคนวัชชีด้วยความโหม้นสน้อยใจ ว่าพวกเราไม่ได้เชยชมพระสรีรรูป
อันมีสติทองคำ ของสมเด็จพระบรมศาสดา พวกเราไม่ได้ฟังธรรมที่พระองค์
ทรงแสดงด้วยเสียงอันไพเราะ ฯ พากันไปจำพรรษาอยู่ที่ริมแม่น้ำวัคคุมุทานที
มีความพากเพียรในสมณธรรม ได้สำเร็จวิชา ๓ ประการ คือ บุปเพนิวา-

สาธุสสติญาณ การระลึกชาติหนหลังได้ ๑ ทิพพจักขุญาณ การมีทิพพจักขุ ๑
 อาสวักขยญาณ การทำให้สิ้นอาสวะกิเลส ๑ ๑ กิเลส ๒ คือบุพเพนิวาสานุสสติ-
 ญาณ กับทิพพจักขุญาณนั้นเป็นอภิญญาโลกีย์ แต่เป็นของมีคุณมากแก่อาสวักข-
 ญาณ ส่วนทิพพโสต คือ เทหิพย์และเจโตปริยญาณ คือ การรู้จักใจผู้อื่น อิทธิ-
 วิธญาณ คือ แสดงฤทธิ์ได้ ทั้ง ๓ อย่างนี้ ย่อมไม่มีคุณมากแก่อาสวักขยญาณ
 ไม่เหมือนกับบุพเพนิวาสานุสสติญาณและทิพพจักขุญาณนั้น ๑ เมื่อจะกล่าวโดย
 ใจความแล้ว พระภิกษุทั้ง ๕๐๐ นั้นก็เป็นผู้สำเร็จอภิญญา ๖ ด้วยกันสิ้น เมื่อสมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี พอแก่พระพุทธประสงค์แล้วก็เสด็จ
 ออกจากกรุงสาวัตถี ๑ ก็ธรรมดาเมื่อว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายอยู่ในที่ใด
 ความไม่ยินดี เพราะอาศัยความวิตถวัลย์ หรือเสนาสนะอันไม่เป็นที่สบาย
 หรือความทึมนุญยทั้งหลายไม่มีศรัทธาเป็นต้น ย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๑
 ถึงการอยู่นาน ๆ ด้วยเห็นว่าเราอยู่ในที่นี้เป็นสุขสำราญดี ก็ย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้า
 ทั้งหลาย ๑ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่ใด คนทั้งหลายในที่นั้นก็ได้อ
 าศัยอยู่ในสรมณณิกัมม ได้สมาทานศีลกัมม ได้บรรพชากรรม ได้บรรลุมรรคผลม
 โสตาปัตติมรรคเป็นต้นกัมม ๑ เมื่อประโยชน์เหล่านั้นไม่มีในเวลาใด สมเด็จพระ
 พระภาคเจ้าก็เสด็จไปจากที่นั้นในเวลาใด ๑ เพราะในคราวนั้น พุทธกิจที่ควร
 กระทำในกรุงสาวัตถีไม่ได้มีมาแล้ว ๑ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ทุกกรุงสาวัตถีพอแก่พระประสงค์แล้วก็เสด็จ
 จาริกไปสู่กรุงสาวัตถี

ก็การจาริกไปทางไกล ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมมีอยู่
 ๒ ประการ คือ จาริกรีบด่วน ๑ จาริกไม่รีบด่วน ๑ ๑ จาริกรีบด่วนนั้น ได้แก่
 เสด็จไปบวชพุทธเวไนยในทางไกล เหมือนดังเสด็จไปกอบต้อนรับพระมหากัสสป
 เป็นต้น ๑ การจาริกไม่รีบด่วนนั้น ได้แก่ เสด็จไปตามลำดับบ้านเบ็ญจกษัตริย์
 ราชธานี สิ้นเวลาวันละ ๑ โยชน์บ้าง โยชน์ครึ่งบ้าง เพื่อเป็นการอนุเคราะห์
 โลกด้วยทรงเทววิมลมหาตบเป็นต้น ๑ การจาริกไปสู่กรุงเวสาळันมีในพระสูตรน
 ับเป็นการจาริกไม่รีบด่วน ๑ พอเสด็จถึงแขวงกรุงเวสาळก็เสด็จไปประทับที่ภูฏาคาร-
 ศาลา คือ พระคันธกุฎีที่สร้างถวายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าในป่ามหายวันอันมีบุศ

เขาเหมือนปราสาทสมบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ฯ บ้ามหาวันนั้น คือ บ้าใหญ่ติดกัน
ตั้งแต่กรงกบิลพัสดุ์เป็นสายไปกระทั่งมหาสมุทร ฯ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่ป่ามหาวันนั้น พระองค์ทรงทราบว่าภิกษุทั้ง ๕๐๐ องค์ที่จำพรรษาอยู่ที่
ริมฝั่งแม่น้ำวคคุมทานทีนั้น ได้สำเร็จธรรมวิเศษแล้ว จึงตรัสแก่พระอานนทว่า
ภิกษุชาววคคุมทานทีอยู่ในทิศใด ทิศนั้นคสว่างไสวเหมือนกับมีพระจันทร์ พระ
อาทิตย์ขึ้นตงพนดง ดังน ฯ การที่ตรัสดังนี้ ก็เพราะภิกษุ ๕๐๐ มีพระยโสชะ
เป็นหัวหน้าได้เป็นผู้สว่างด้วยกำจัดกองมดคืออวิชชาแล้ว พระองค์ทรงพระ
ประสงค์จะยกย่องภิกษุเหล่านั้นจึงตรัสไว้อย่างนี้

การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ทิศนั้นไม่เป็นที่น่าเกลียดนั้น คือ ผู้สมบูรณ์
ด้วยคุณมัลลคุณเป็นต้นอยู่ในทิศใด ถึงนั้นจะเป็นที่รักเป็นที่สกปรก ไม่สะอาด
เรียบร้อบกก็ตาม ก็จัดได้ชื่อว่าเป็นที่น่ายินดีทั้งนั้น สมกับประพันธ์คาถาว่า คาเมว
ยทิวารญเณ เป็นต้น แปลว่า พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ในสถานที่ใด จะเป็นบ้าน
หรือปากตาม จะเป็นหลุมหรือทอดอนก็ตาม ทิศนั้นก็เป็นที่นารมย์ยินดี ดังน

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่พระอานนทให้ส่งทูตไปแจ้งแก่พระภิกษุ
ทั้ง ๕๐๐ นั้น โดยมีพระพุทธดำริว่า ภิกษุเหล่านั้นถูกระเบิดถาดค้ำไล่ด้วยอาการ
กระทำเสียดอีกทีก็ผิปกติ แต่บัดนี้ภิกษุนั้น ได้กระทำให้แจ้งพระอรหันต์แล้วด้วย
ความสลัดใจในการที่ถูกเรียดถาดค้ำไล่ เหมือนกับม้าอาชาไนยที่ถูกกระหนาบด้วย
แส้ ฯ ฉะนั้น ภิกษุที่เป็นทูตไปนั้นเป็นพระภิกษุที่สำเร็จอภิญญา ๖ ประการ

คำว่า อานนฺตฺยสมาธิที่พระพุทธเจ้าเข้านั้น ได้แก่ สมาธิอันเกิดจากอรรถผล
ซึ่งให้สำเร็จจตุตถฌาน ฯ การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงเข้าอานนฺตฺยสมาธิพระ
ภิกษุทั้ง ๕๐๐ นั้น โดยมีพระพุทธประสงค์จะให้ภิกษุเหล่านั้นได้เข้าอานนฺตฺยสมาธิ
ต้อนรับตามพระองค์ด้วย จะทรงประกาศอรรถผลของพระภิกษุเหล่านั้น โดยไม่
ทรงเปล่งพระวาจาเลย

ก็คำว่า อานนฺตฺยสมาธินั้น แปลว่า สมาธิที่ไม่หวั่นไหว คือ ไม่หวั่นไหว
ไปในทางเกียจคร้าน ๑ ไม่หวั่นไหวไปในทางฟุ้งซ่าน ๑ ไม่หวั่นไหวไปในทาง

ปองราช • ไม่หวนไหวไปในทางทิฏฐิ • ไม่หวนไหวไปในทางฉันทราคะ • ไม่
หวนไหวไปในทางกามราคะ • ไม่หวนไหวไปในทางกิเลส • ไม่หวนไหวไปในทาง
ครอบงำกิเลส • ไม่หวนไหวไปในทางกิเลสต่าง ๆ • ไม่หวนไหวไปในทางไม่มี
ศรัทธา • ไม่หวนไหวไปในทางประมาท • ไม่หวนไหวไปในทางอวิชา • ดังนี้

ในคราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าอาณเฑษสมาธิอยู่นั้น ก็เวลาอยู่
ตลอดราตรี พระภิกษุทั้ง ๕๐๐ คน ก็เข้าอาณเฑษสมาธิตามพระองค์ เมื่อพระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จออกจากสมาธิแล้ว จึงทรงเปล่งพระอุทานดังที่ได้ยกขึ้นแสดงไว้
แล้วนั้น ๆ คำว่า หนามคือกามในอุทานนั้น ได้แก่ กิเลสกาม และวัตถุกามที่
เสียดแทงซึ่งธรรมฝ่ายกุศล ๆ คำว่า การดำเนั้น ได้แก่ วัฏจักรทั้ง ๔ ๆ คำว่า
การฆ่าคือของจำนน ได้แก่ กายทุจริต ๓ ได้ความว่า ผู้ใดเป็นผู้ชนะ หนาม คือ
กิเลสกามและวัตถุกามได้แล้ว ขณะการดำ เนินมาถึงวัฏจักรทั้ง ๔ ได้แล้ว
ชนะการฆ่าคือของจำนนมาถึงกายทุจริตทั้ง ๓ เป็นตนได้แล้ว ผู้นั้นชื่อว่า
เป็นผู้ซึ่งมันไม่หวนไหวจากเขา เพราะไม่หวนไหวด้วยกิเลสอันเป็นเหตุให้หวนไหว
ทั้งสาม ผู้นั้นย่อมไม่หวนไหวในสุขและทุกข์ ดังนี้ สิ้นเนื้อความในอรรถกถา
เพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในธัมมัตถาธิบายมีแต่เพียงว่า พุทธศาสนิกชนทั้งหลายควรพยายามให้
ชนะคือกิเลสกาม วัตถุกาม ควรพยายามให้ชนะต่อการดำเนินฆ่าคือของจำนน ด้วย
การพิจารณาถึงโทษแห่งกิเลสกามและวัตถุกาม พิจารณาถึงโทษแห่งการดำเนินฆ่า
คือของจำนน ให้เห็นว่าล้วนแต่ไม่ดีไม่งามทั้งนั้น เมื่อพยายามพิจารณาไปมาก
เท่าใดก็ชนะได้มากเท่านั้น เมื่อชนะหนามคือกิเลสกาม วัตถุกามได้แล้ว ก็เป็น
อันชนะการดำเนินฆ่าคือของจำนนทั้งสาม เมื่อชนะได้สิ้นแล้วก็เป็นอย่างอื่นไม่หวนไหว
ต่อสิ่งใด จะมีแต่สุขใจเป็นปกติเสมอไป การที่จะพิจารณาให้เห็นโทษแห่งกิเลส
กามและวัตถุกาม ตลอดถึงการดำเนินฆ่าคือของจำนนนั้น ย่อมเป็นของทำได้ยาก

เพราะวิสัยปฏชนย่อมเห็นแก่ตนมากกว่าผู้อื่น เมื่อตนทำผู้อื่นได้มากเท่าใดก็ยิ่งรู้สึก
ดีใจมากเท่านั้น ต่อเมื่อใดเห็นว่าผู้อื่นกับเราก็มมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกัน
รักสุขเกลียดทุกข์ เหมือนกัน เมื่อนั้นแหละจึงจะเห็นโทษแห่งการดำ่ว่ามาดี
ของจำผู้อื่นได้ แล้วจะละได้ทีละน้อย ๆ ตามลำดับกาล ดังนี้ สิ้นใจความใน
ธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๒๗

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยพระสารีบุตรเป็นผู้คงที่ด้วยอาเนญขสมาธิ

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวัตถิยํ วิหริติ เขตวันเ อนาถปิณ-
คิกสฺส อารามे ฯ เตन โข ปน สมเยเน อายสฺมา สารีปุตฺโต ภควโต อวิหฺเร
นิสินโน โหติ ปลลงกํ อากุชิตฺวา อุจฺจํ กายํ ปลิเชาย ปริมุขํ สติ อปฺปญฺเปตฺวา ฯ
อหฺตสา โข ภควา อายสมฺมุตฺตํ สารีปุตฺตมฺหิ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๒๗ ว่าด้วยพระพุทธรูทานที่ ๒๔
ที่ ๒๕ ในพระสูตรที่ ๔ ที่ ๕ แห่งนันทวรรคที่ ๓ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี
และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้ในพระสูตรที่ ๔ นั้นว่า
ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอาเนนฺท ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระ
พุทธเจ้าพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อาราม แห่งอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี
มหานคร ฯ ในคราวนั้น พระสารีบุตรเถรเจ้านั่งตงกายให้ตรง ดำรงสติ

อยู่ในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระ
เนตรเห็น จึงทรงเปล่งอุทานอันหนึ่งในเวลานั้นว่า

ยถาปี ปัพพะโต เสโล

องโล สุปตฺติจฺจโต

เอว โมหกุชฺชา ภิกขุ

ปัพพะโต น เวตติ ฯ

แปลว่า ภูเขาศิลาตั้งมั่นไม่หวั่นไหวฉันใด ภิกษุก็ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เพราะสิ้นไป
แห่งโมหะฉันทนั้น ดังนี้ ฯ สิ้นเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ คำในพระบาลีว่าดำรงสติไว้
เฉพาะหน้านั้น ได้แก่ ดำรงสติไว้เฉพาะต่ออารมณ์ ให้สติจดจ่ออยู่ที่ใกล้ปาก ฯ
ข้อจริงอย่างนั้น คือ ในคัมภีร์พระวิภังคิกถานกล่าวไว้ว่า สตินฺปรากฏอภัยด้วยดี คือ
บุคคลตั้งไว้ให้อยู่ที่ปลายจมูก หรืออยู่ที่ริมฝีปาก จึงเรียกว่ามีสติเฉพาะหน้า ฯ
อีกอย่างหนึ่ง คำว่า เฉพาะหน้า ได้แก่ กำหนดการออกไป ฯ คำว่า สติ ได้แก่ ความ
ปรากฏขึ้นในใจ ฯ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ามีสติเฉพาะหน้า ฯ ก็ในคำว่า
มีสติเฉพาะหน้านั้น ควรทราบเนื้อความตามที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฎิสัมภิตา ฯ คือ
ในคัมภีร์ปฎิสัมภิตานั้น มีเนื้อความย่อว่าบัณฑิตควรทราบอารมณ์ที่บุคคลกำหนด
ด้วยสติว่าเป็นเครื่องออกไป เพราะกำหนดสติในการออกให้เป็นอารมณ์ ดังนี้ ฯ
ก็ในพระสูตรนี้ เนื้อความเบื้องต้นกับเบื้องปลาย ควรเห็นด้วยสามารถแห่งการ
สงเคราะห์ธรรมทั้งปวง ส่วนเนื้อความนอกจากนี้ ควรเห็นด้วยสามารถการ
ประมวลมาซึ่งส่วนเบื้องต้นแห่งสมาบัติ ฯ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า สติ หมาย
เอาฉาน เหมือนกับในคำทั้งหลาย มีคำว่า บุคคลเหล่าใดบริโศกกายคตาสติ
ดังนี้ เป็นต้น ฯ ก็คำว่าฉานนั้นได้แก่สิ่งใด ฯ ได้แก่ ฉานอันเกิดจากอหัตผล
ที่มีรูปาวจรฉานชนท ๔ เป็นที่ตั้ง ฉานอันนี้เป็นภาวนาที่พระสาริบุตรเถระเจ้าเข้าไป
เวลานั้น ฯ ข้อนี้ จะรู้ได้อย่างไร ฯ รู้ได้ดังนี้ คือ เมื่อสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าจะทรงประกาศความไม่หวั่นไหว พร้อมกับด้วยคุณพิเศษของพระสาริ-
บุตรเถระเจ้า เกี่ยวกับอาเนญชสมาธิ และความไม่หวั่นไหวด้วยอารมณ์ใด ๆ
โดยเปรียบกับภูเขา จึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้น เนื้อความอันนั้นบัณฑิตย่อมรู้

ได้ด้วยคาถาหมโนทานัน ดังนี้ ๑ การที่พระสารีบุตรเกรงเจ้านิ่งเข้าสมาธิไม่ใช่
ประสงค์เพื่อจะให้ตรัสร้อยสัง ๔ ประสงค์จะให้อยู่สบายในปัจจุบันเท่านั้น ๑
ก็เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมแก่ที่ชนขปริพาชกผู้เป็นหลานของ
พระสารีบุตรเกรงเจ้า ในถ้าสุกรขาตาเมื่อก่อนโน้น พระสารีบุตรเกรงเจ้านิ่ง ก็ได้
ตรัสร้อยสัง ๔ แล้ว

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความที่พระสารีบุตรเกรงเจ้าเป็นผู้
คงที่ เกี่ยวกับอาเนญชสมาธิและไม่หวั่นไหวด้วยอารมณ์ใด ๆ จึงได้ทรงเปล่งอุทาน
ขึ้นดังที่ได้แสดงมาแล้วนั้น

ก็คำว่า ภุเขศีลา ในพระพุทฺธอุทานนั้น หมายเอาภุเขศีลาที่เป็นศีลา
แห่งเดียว ไม่มีช่องมีโพรงแต่อย่างใด ไม่ใช่ภุเขฝ่น หรือภุเขาเจือ คือ ไม่ใช่
ภุเขคินหรือไม่ใช่ภุเขหินเจือคิน ๑ คำว่า ตังมนัไม่หวั่นไวนั้น คือ ไม่หวั่นไหว
ด้วยลมปกติ ๑ คำว่า ภิกษุข้อมไม่หวั่นไหว เพราะสันโมหะนั้น คือ ภิกษุผู้ละ
อกุศลทั้งปวง เพราะละโมหะโดยสิ้นเชิง และเพราะละอกุศลทั้งปวง อันมีโมหะ
เป็นรากเหง้าได้แล้ว ข้อมไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมทั้งหลาย เหมือนกับภุเขาที่ไม่
หวั่นไหวด้วยลมปกติฉะนั้น ๑ คำว่า ความสันโมหะ ได้แก่ นิพพานและอรหัตต์ ๑
เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในร้อยสัง ๔ จึงไม่หวั่นไหวแม้ในเวลาไม่เข้าสมาบัติ
ไม่ต้องกล่าวถึงเวลาเข้าสมาบัติ เพราะได้บรรลุนิพพานและอรหัตต์ อันเป็นเหตุให้
สันโมหะ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความแห่งพระพุทฺธอุทานนั้น
ออกไปให้พิสดาร กล่าวคือ ในพระพุทฺธอุทานนั้น มีเนื้อความว่า ภุเขศีลา
ตังมนัไม่หวั่นไหว ฉนใด ภิกษุที่ไม่หวั่นไหวเหมือนกับภุเขศีลานั้น เพราะ
ความสันไปแห่งโมหะดังนั้น มีคำที่ควรขยายยกว่า ภุเขศีลานั้นไม่หวั่นไหว
ด้วยสิ่งใด ภิกษุนั้นไม่หวั่นไหวด้วยสิ่งใด เมื่อเข้าใจคำทั้ง ๒ นั้นแล้ว จึงควร

อธิบายเหตุที่ไม่หวนไหวต่อไป คือ ภูเขาศิลานันไม่หวนไหวด้วยลมปกติ ที่พัดมาจากทิศทั้ง ๘ ๆ ภูเขานั้นก็ไม่หวนไหวด้วยโลกธรรมทั้ง ๘ ๆ การที่ภูเขาศิลานไม่หวนไหวด้วยลม อันพัฒมาจากทิศทั้ง ๘ นั้น เพราะว่าภูเขาศิลานนั้นตั้งมั่นอยู่แน่นหนา ทั้งตัวภูเขาศิลานก็ไม่เป็นช่องเป็นโพรงอันใด เพราะฉะนั้นเมื่อลมปกติพัดมาจากทิศทั้ง ๘ จึงไม่ทำให้ภูเขาศิลานนั้นหวนไหว ๆ เหตุที่ภิกษุจะไม่หวนไหวด้วยโลกธรรมทั้ง ๘ นั้น ก็ได้แก่ ความสันโมหะ ๆ คือ เมื่อภิกษุสันโมหะอันเป็นรากเหง้าแห่งกิเลสทั้งปวง และเป็นรากเหง้าแห่งอกุศลทั้งปวงแล้ว เวลาโลกธรรมทั้ง ๘ คือ ลาภ ขศ สุข สรรเสริญ และความเสื่อม ลาภ เสื่อมขศ ความประสพทุกข์ นินทา เกิดขึ้น ก็ไม่มีใจหวนไหว คือ ไม่ยินดียินร้าย ใจเพิกเฉยเป็นปกติอยู่ ได้แก่เมื่อ ลาภ ขศ สุข สรรเสริญเกิดขึ้นก็ไม่ยินดี ๆ เมื่อความไม่มีลาภ ไม่มีขศ ไม่มีสุข ไม่มีสรรเสริญเกิดขึ้นก็ไม่ยินร้าย ไม่โทมนัสจัดใจ ไม่มีโศกเศร้าเสียใจ มีใจเพิกเฉยอยู่ เหมือนกับไม่มีอารมณ์อันใดมาแผ้วพาล ๆ ผู้ที่มีความยินดี ในเมื่อ ลาภ ขศ สุข สรรเสริญเกิดขึ้น มีความยินร้ายในเวลาเสื่อมลาภ เสื่อมขศ ถูกทุกข์ นินทา ผู้นั้นเรียกว่าหวนไหว คือ ใจของผู้นั้นไม่คงที่อยู่ใต้อเบกขา ๆ เมื่อใจไม่คงที่อยู่ใต้อเบกขา ใจก็เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ประเดี๋ยวก็สุข ประเดี๋ยวก็ทุกข์ ๆ เมื่อทุกข์ก็แสวงหาสุข เมื่อสุขก็มัวเมา เป็นอันว่าใจกระสับกระส่ายอยู่เสมอ อาการที่ใจกระสับกระส่ายนั้นเป็นลักษณะคณรน ๆ การคณรนนั้นเป็นลักษณะหวนไหว ๆ สัตว์โลกในไตรภพที่จะหวนไหวอยู่ด้วยสุข และทุกข์ อันเกิดจากโลกธรรมฝ่ายดีและชั่ว ก็ล้วนแต่เป็นเพราะยังไม่สิ้นโมหะเท่านั้น ส่วนพระอริยเจ้าเช่นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ที่ยังไม่สิ้นโมหะอย่างละเอียด เมื่อโลกธรรมทั้ง ๘ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแก่ท่าน ท่านย่อมพิจารณาว่า สิ่งนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เมื่อท่านพิจารณาอย่างนี้ ใจของท่านก็ไม่ยินดียินร้ายต่อโลกธรรมที่เกิดขึ้นนั้น เมื่อท่านไม่ยินดียินร้าย ท่านก็ไม่กระสับกระส่ายคณรน อยู่ในเรื่องโลกธรรมทั้ง ๘ โดยเหตุนี้ ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะถือตามเยี่ยงอย่างของพระอริยสาวกทั้งหลาย กล่าวคือ เมื่อโลกธรรมอันใดเกิดขึ้น ก็ให้

รับพิจารณาโลกธรรมอันนั้นว่าสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็น
 ธรรมดา เช่น เมื่อลาภเกิดขึ้นก็ให้รับพิจารณาว่า ลาภที่เกิดขึ้นแก่เรา เป็น
 ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา จะคงอยู่เสมอ
 ไปหาไม่ได้ เมื่อพิจารณาอย่างนี้ ใจก็จะไม่ยินดีต่อลาภที่เกิดขึ้นนั้น เมื่อใจ
 ไม่ยินดี ก็ไม่เป็นเหตุให้มัวเมาเพลิดเพลิน เมื่อไม่มัวเมาเพลิดเพลิน ก็ไม่
 เป็นเหตุให้แสดงอาการกายวาจาที่น่าเกลียด จนถึงกับคนทั้งหลายเห็นว่า เป็นคน
 ดันลาภ อย่างที่เขาพูดกันเสมอว่า คนนั้นพอมั่งมั่งจนก็ทำกริยาน่าเกลียด ดังนั้น
 เมื่อความเสื่อมลาภ คือ เสื่อมทรัพย์สมบัติที่ตนได้มาเกิดขึ้นในเวลานั้น ก็ให้
 รับคิดว่า ความเสื่อมลาภนั้นก็เช่นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไป
 เป็นธรรมดา คือ ความเสื่อมลาภนั้นไม่ใช่จะเสื่อมเป็นนิจไป เพราะธรรมดาโลก
 ข้อมหมุนเวียนเปลี่ยนไปมา เมื่อนึกได้อย่างนี้ ใจก็จะไม่ยินร้าย คือ จะไม่จิตใจ
 ไม่โศกเศร้าเสียใจ เมื่อไม่โศกเศร้าเสียใจ ก็จะกินได้นอนหลับ จะทำสิ่งใด
 ก็สบายใจ จนไม่กระสับกระส่ายคืนวัน จะไม่เป็นเหตุให้แสวงหาลาภ โดยทาง
 ไม่ชอบธรรม มีลักขโมยฉ้อโกงเป็นต้น โดยเหตุนี้ ขอให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
 จงหัดพิจารณาในเวลาประสบโลกธรรม ดังที่ได้แสดงมาแล้วนี้ทุกคราวไป จึงจัก
 ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม จะเป็นเหตุให้ละชั่วทำดี จะมีแต่ความสบายใจเสมอไป
 สันธัมมคถาธิบายในพระพุทธานุญาตว่า ภุเขาศีลาตั้งมั่นไม่หวั่นไหวฉันทิ ภิกขุ
 ก็ไม่หวั่นไหวเหมือนกับภุเขาศีลา เพราะสันโมหะฉันทิ นั้น ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ทักกล่าวถึงพระพุทธานุญาตที่ ๕ มีเนื้อความเบื้องต้นว่า
 ข้าพเจ้าผู้ขอว่าอาณนทีได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้า ประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวันาราม
 ใกล้กรุงสาวัตถีมหานคร ฯ ในคราวนั้น พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้านั่งตั้งกาย
 ให้ตรงดำรงอยู่ในภายในด้วยกายคตาสติ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอด
 พระเนตรเห็นดังนั้น จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นว่า

สติ กายคตา อปฺปจฺจิตา

ฉสุ ผสฺสาชตเนสุ สํวโต

สสฺสํ ภิกขุ สมาหิตา

ขณฺเฏ นินฺพพณมตฺตโน ฯ

แปลว่า ภิกษุผู้ตั้งกายคตาสติไว้แล้ว ผู้สำรวมในบ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ ไว้แล้ว มีใจ
 คงมั่นเนื่อง ๆ แล้ว ต้องรู้จักนิพพานแห่งตน ดังนี้ ฯ สันเนือความในพระบาลี
 เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า กายคตาสตินั้น ได้แก่ สติอันไป
 ในกาย คือ มีกายเป็นอารมณ์ด้วยสามารถแห่งการพิจารณากาย ฯ คำว่า กายในนั้น
 ได้แก่ ในสันดานแห่งตน ฯ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า กายในนั้น ได้แก่ ในกายที่
 ประชุมด้วยส่วน ๓๒ มีผมเป็นต้น อันเป็นอารมณ์แห่งกัมมัฏฐาน ฯ คำว่า คงอยู่
 ดันนั้น คือ คงอยู่ในกายอันเป็นภายในหรือเป็นอารมณ์แห่งกัมมัฏฐาน ฯ กายคือ
 อากาโร ๓๒ มีผมเป็นต้น ที่สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า อคติ
 อิมสมิ กายเ เกสา โลมา ดังนี้ เป็นต้น อันใดมีอยู่ สติที่ตั้งอยู่ในกายด้วยการ
 พิจารณากาย คือ อากาโร ๓๒ นั้น เรียกว่ากายคตาสติ ฯ กายคตาสตินั้น แยก
 ออกไปตามวิธีพิจารณามีหลายประการด้วยกัน คือ แยกออกไปเป็นอานาปานสติ
 และแยกออกไปเป็นอิริยาบถ ๔ สติสัมปชัญญะ ๔ ปฏิกุล ๓๒ ธาตุ ๔ อสุภ ๘ ฯ
 สติที่ตั้งขึ้นในกาย คือ พิจารณาลมหายใจเข้าออก และอิริยาบถ ๔ สัมปชัญญะ ๔
 อสุภ ๘ จัดเป็นฝ่ายสมถกัมมัฏฐาน ที่จะให้เกิดอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ส่วน
 สติที่ตั้งขึ้นด้วยการกำหนดธาตุ ๔ มีปฏิธาตุดังนี้ เป็นต้น ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
 ไม่ใช่ตัวตนคนสัตว์ จัดเป็นฝ่ายวิปัสสนากัมมัฏฐาน ฯ พระมหาโมคคัลลาน-
 เถรเจ้า คงอยู่ในสติฝ่ายวิปัสสนากัมมัฏฐาน ในขณะที่นั่งเข้าสมาบัติอยู่นั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่า พระมหาโมคคัลลานเถรเจ้าเข้าผล-
 สมาบัติ หยั่งลงสู่วิปัสสนาในฝ่ายกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน ที่กำหนดธาตุ ๔ เป็น
 อารมณ์ แล้วจึงทรงเปล่งอุทานขึ้น เพื่อทรงแสดงให้เห็นว่าพระมหาโมคคัลลาน-
 เถรเจ้านั้น ได้บรรลุนิพพานแล้ว

ก็ในพระพุทธอุทานนั้น มีคำทศวรรษกษณอธิบายอยู่หลายคำ คือ คำว่า กายคตาสติ • บ่อเกิดแห่งผัสสะ • มีใจตั้งมั่นเนื่อง ๆ • รู้จักนิพพานแห่งตน • กับคำอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ฯ คำว่า กายคตาสตินั้น มีอธิบายว่า สติที่มีลักษณะ ดังกล่าวแล้วแต่ก่อน ขอรว่าละขาศักทั้งหลายแล้ว เพราะถึงความเป็นสหายนันกับสมาธิวิริยะปัญญา ซึ่งมีศรัทธาเป็นหัวหน้า โดยทำกิจให้สำเร็จไปตามหน้าที่ของตน เมื่อละขาศักเสียหมดแล้วก็เป็นสติแก่ตัวกล้า กำหนดสภาพอันไม่วิปริตด้วยการสำรวมกายตามทักกล่าวแล้วนั้น และด้วยการรวมลงในอารมณ์อันเดียวแล้ว ตั้งมั่นอยู่ ฯ ด้วยคำว่า มีกายคตาสติตั้งมั่นนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสัจอันกำหนดบ่งชี้ คือ กำหนดธาตุ ๔ อันนั้นว่าเป็นกาย และกำหนดอุปาทายรูปอันอาศัยกับกายนั้น แล้วเป็นไปด้วยสามารถพิจารณากายว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ฯ อีกอย่างหนึ่ง สมเด็จพระทศพลได้ทรงแสดงญาณที่นับเข้าในปริญา ๓ ที่ประกอบกับสตินั้น ด้วยคำว่า มีกายคตาสติมั่นคง ตั้งมั่น

คำว่า บ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ นั้น คือ ทวาร ๖ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯ ทวารทั้ง ๖ นั้น เป็นบ่อเกิดแห่งผัสสะ คือ เป็นบ่อเกิดแห่งการประจวบของธรรมทั้ง ๓ คือ อายตนะภายใน • อายตนะภายนอก • วิญญาน • ฯ คำว่า เมื่อธรรมทั้ง ๓ นั้น ประจวบกันเข้าเมื่อใดก็เรียกว่าผัสสะเมื่อนั้น ฯ คำว่า สำรวมในบ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ นั้น ได้แก่ ประกอบด้วยสติที่พิจารณาตามทักกล่าวแล้วนั้นเป็นอารมณ์ อบรมกายานุสสนาที่จะไม่ให้ภิกขณาเป็นต้นเกิดขึ้น ฯ การระงับนี้เรียกว่าญาณสังวร คือ ระงับด้วยความรู้

คำว่า มีใจตั้งมั่นเนื่อง ๆ นั้น อธิบายว่า ภิกษุผู้มีสติตั้งมั่นอย่างนั้น และสำรวมในบ่อเกิดแห่งผัสสะทั้งปวงแล้ว ก็ไม่สละจิตไปในอารมณ์เป็นอันมาก พิจารณาอยู่ด้วยสามารถแห่งอนิจจลักษณะเป็นต้น ขกชนซึ่งวิปัสสนาแล้ว เมื่อมีญาณแก่กล้า ก็ชื่อว่ามีใจตั้งมั่นเนื่อง ๆ ด้วยวิปัสสนาสมาธิ คือ มีใจตั้งมั่นเริ่มแต่อนุโลมญาณเกิดขึ้น จนกระทั่งถึงโคตรภูญาณเกิดขึ้น

คำว่า รู้จักนิพพานของตนนั้น คือ อสังขตธาตุ อันบ่งชี้ไม่ตกแต่ง หมดแต่ความสุขอย่างเดียว ไม่เกี่ยวกับปุถุชน แม้เพียงด้วยการแผนเห็น เกย

แต่ถ้าพระอรหันต์ท่านนั้น เป็นของที่ภิกษุผู้ตั้งมั่นอยู่ในกายคตาสติ ผู้สำรวมใน
บ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ มีใจตั้งมั่นเนื่อง ๆ จะต้องรู้

อีกนัยหนึ่ง คำว่า กายคตาสตินั้น ได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑
คำว่า สำรวมในบ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ นั้น ได้แก่ เวทนानุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ
การระวังไม่ให้ค้นหาเป็นต้นเกิดขึ้นในเวทนา ๖ อันเนื่องมาจากสัมผัส ๖ มีจักขุ-
สัมผัสเป็นต้น ๑ คำว่า มีใจตั้งมั่นเนื่อง ๆ นั้น คือ มีใจตั้งมั่นอยู่เป็นนิจ ๆ
การมีใจตั้งมั่นเป็นนิจนั้น ข้อมมีด้วยการสำเร็จสติปัฏฐานภาวนาทั้งปวง ๑ ก็
พิจารณาข้อมพิจารณาอุปาทานชั้นที่ ๕ มีอุปาทานชั้นที่เบียดเบียนเป็นต้น ๑ คำว่า
มีใจตั้งมั่นเนื่อง ๆ นี้ เล็งเอาสติปัฏฐานนอกจากกายานุปัสสนา และเวทนานุปัสสนา
คงหมดจดมาแล้วนั้น ๑ คำว่า รุจักนิพพานของตนนั้น คือ ภิกษุผู้สำเร็จการ
เจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ แล้ว ต้องรุจักกิเลสนิพพานของตน คือ รุจักการดับกิเลส
ของตนด้วยการพิจารณา

อีกนัยหนึ่ง คำว่า มีกายคตาสติตั้งมั่นนั้น หมายถึงความไพบูลย์แห่งสติ
ของพระมหาโมคคัลลานเถระเจ้า ที่กำหนดสภาพแห่งร่างกายของตนและผู้อื่นเป็น
อารมณ์ ๑ คำว่า สำรวมในบ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ นั้น หมายถึงการไพบูลย์ด้วย
ปัญญา อันประกาศสัมปชัญญะของพระมหาโมคคัลลานเถระเจ้า ด้วยการสำรวม
เป็นนิจในทวารทั้ง ๖ และด้วยวิหารธรรม คือ ความอยู่สงบในอารมณ์ทั้ง ๖ ๑
คำว่า มีใจตั้งมั่นเนื่อง ๆ หมายถึงอนุปพพิหารสมาบัติทั้ง ๘ อันแสดงให้เห็นว่า
พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้านั้น เป็นผู้มากไปด้วยสมาบัติ ๑ ภิกษุผู้เป็นเช่นนั้นต้อง
รุจักนิพพาน คือ ความดับกิเลสของตน เพราะได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มี
สิ่งอื่นที่จะทำให้ยังขึ้นไปอีกแล้ว และรุจักอนุปาทิเสสนิพพาน คือ การดับขั้นที่ ๕
ของตน ไม่มีสิ่งอื่นที่จะต้องคิดกันอีกต่อไปแล้ว ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถา
เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายโดยสังเขปนี้ คือ ในพระพุทธอูทาน
อันมีในพระสูตรที่ ๕ นี้ว่า ภิกษุผู้ตั้งมั่นอยู่ในกายคตาสติ ผู้สำรวมในบ่อเกิดแห่ง

ผัสสะ ๖ มีใจตั้งมั่นเนื่อง ๆ ต้องรู้จักนิพพานของตนตั้งมั่น มีคำอธิบายซ้ำ
 อรรถกถาอีก ว่ากายคตาสตินั้น ได้แก่ การพิจารณากายเป็นอารมณ์ การพิจารณากาย
 นั้นแยกออกไปเป็นหลายประการ คือ การพิจารณาลมหายใจเข้าออกเป็น
 อารมณ์ ๑ การพิจารณาอริยาบท ๔ เป็นอารมณ์ ๑ การพิจารณาสัมปชัญญะ ๔
 เป็นอารมณ์ ๑ การพิจารณาสังขันธ์เป็นปฏิกุศล ๓๒ เป็นอารมณ์ ๑ การพิจารณาอสุภ ๘
 เป็นอารมณ์ ๑ ๑ คำว่า การพิจารณานั้น ได้แก่ การพิจารณาว่า สิ่งเหล่านั้น
 ล้วนแต่ไม่ใช่ตัวตน คนสัตว์ ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน
 ล้วนแต่เป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งนั้น ๑ คำว่า บ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ นั้น ได้แก่
 ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๑ คำว่า สรรวมในบ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ นั้น ได้แก่
 ระวังไม่ให้เกิดความยินดีในร้ายต่ออารมณ์ ที่ผ่านมาจากตา หู จมูก ลิ้น กาย
 ใจ ๑ คำว่า มีใจตั้งมั่นเนื่อง ๆ นั้น ได้แก่ มีใจตั้งมั่นอยู่เป็นนิจ โดยเหตุที่
 สำเร็จกิจในภavanaทั้งปวงแล้ว ได้ใจความว่า ผู้ที่ประกอบด้วยคุณธรรม ๓ ประการ
 คือ ตั้งมั่นอยู่ในกายคตาสติ ๑ สรรวมในบ่อเกิดแห่งอายตนะ ๑ มีใจตั้งมั่นอยู่เป็น
 นิจ ๑ ต้องรู้จักถึงความดับกิเลส และเบญจขันธ์ของตน ผู้ที่ขาดจากคุณธรรม
 ๓ ประการนี้ ข่อมไม่รู้จักถึงความดับกิเลส และเบญจขันธ์ของตน อีกอย่าง
 หนึ่งว่า ผู้ที่ประกอบด้วยคุณธรรม ๓ ประการนี้ ต้องรู้จักนิพพานว่าอย่างไร
 ผู้ที่ไม่ประกอบด้วยคุณธรรม ๓ ประการนี้ ข่อมไม่รู้จักนิพพาน ดังนี้ ๑ โดยเหตุนี้
 จึงควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะพยายามตั้งมั่นอยู่ในกายคตาสติ คือ พิจารณา
 กายเป็นอารมณ์ ตั้งมั่นอยู่ในการสำรวมอายตนะ ๖ ตั้งมั่นอยู่ในสมาธิเป็นนิจ
 ในโอกาสที่สมควรกระทำ มีเวลาที่จะนอนในตอนกลางคืน หรือเวลานั่งฟังพระ
 ธรรมเทศนาเป็นต้น เมื่อพุทธศาสนิกชนผู้ใดทำได้อย่างนี้ พุทธศาสนิกชนผู้นั้น
 จึงจะรู้จักคำว่านิพพาน ถ้าไม่อย่างนั้น ก็เป็นอันไม่รู้จักนิพพานเป็นแน่แท้ แต่การ
 พยายามนี้ข่อมไม่สำเร็จเพียงในชาติเดียวเท่านั้น ต้องอบรมไปหลายชาติจึงจะ
 สำเร็จ ๑ สันธมมัตถกอธิบายเบ็ดเสร็จเพียงเท่านี้.

เอวี่ กัม ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๒๘

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธชุตาน

ว่าด้วยธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นพรหมเมณ เป็นสมณะ เป็นภิกษุ

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมณํ ภควา ราชคเณ วิหริติ เวพฺพเน กลนฺทก-
นิวาเป ฯ เตน โข ปน สมเณน อายสฺมา ปลินฺทวฺจโจ ภิกฺขุ วสสวาเพน
สมฺมาจเรติ ฯ อถ โข สมฺพหฺลลา ภิกฺขุ เชน ภควา เตนฺอุปสงฺกมํสุ อุปสงฺกมิตฺวา
ภควนฺคํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺคํ นิสฺสํสฺสตี.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธชุตาน กัณฑ์ที่ ๒๘ ว่าด้วยพระพุท-
ชุตานที่ ๒๖ ในพระสูตรที่ ๖ แห่งนันทวรรคที่ ๓ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี
และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตามสมควรแก่ธัมมัสสวนกาล

บาลี

คํานึนความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ในเวฬุวันกลันทกนิวาปีวิหารใกล้สถานราชคฤห์มหานคร ฯ ในคราวนั้น พระ
ปลินทวัจฉณเถระเจ้า ได้เรียกภิกษุทั้งหลายด้วยคำว่าคนเลว ฯ มีภิกษุหลายองค์
ด้วยกันเข้าเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งเฝ้าอยู่ในที่สมควร
แก่ตน ฯ เวลาภิกษุเหล่านั้นนั่งเฝ้าอยู่ในที่สมควรแก่ตน ฯ แล้ว จึง
กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระ
ปลินทวัจฉณเถระเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยคำว่าคนเลวอยู่เสมอ พระพุทธเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสสั่งภิกษุรูปหนึ่งว่า เธอจงไปเรียกพระปลินทวัจฉ
ณตามถ้อยคำของเราว่า พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน ฯ ภิกษุนั้นทูลรับถ้อยคำ
ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้แล้ว พระปลินทวัจฉณ

ในสถานใดก็ไปในสถานนั้น ครั้นไปถึงแล้วจึงบอกแก่พระปิลินทวัจฉเถระเจ้าว่า คุณก่อนท่านปิลินทวัจฉะ พระศาสดารับสั่งให้หา ดังนี้ ฯ พระปิลินทวัจฉเถระเจ้ารับถ้อยคำของพระภิกษุนั้นแล้ว ก็ไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ก็นั่งลงในที่สมควรส่วนข้างหนึ่งโดยอาการเคารพ ฯ สมเด็จพระนราสพสาสดา จึงตรัสถามพระปิลินทวัจฉเถระเจ้าผู้นั่งเฝ้าอยู่โดยเรียบร้อยว่า คุณก่อนปิลินทวัจฉะ ได้ยินว่า เธอร้องเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยคำว่าคนเลวจริงหรืออย่างไร ? พระปิลินทวัจฉเถระเจ้ากราบทูลว่า จริงพระพุทธเจ้าข้า ฯ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงคำนึงถึงบุพเพนิวาส อันมีในชาติก่อนของพระปิลินทวัจฉเถระเจ้า แล้วตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พวกเธออย่าโพนทนาขกโทษพระปิลินทวัจฉะเลย เพราะพระปิลินทวัจฉะไม่ได้เรียกภิกษุทั้งหลายด้วยคำว่าคนเลว โดยมีโทษะในภายใน คือ พระปิลินทวัจฉะได้เกิดเป็นพราหมณ์ติดกันมาถึง ๕๐๐ ชาติ ได้เคยเรียกคนอื่นด้วยถ้อยคำว่าคนเลวอยู่ตลอดกาลนาน เพราะฉะนั้น พระปิลินทวัจฉะจึงได้เรียกภิกษุทั้งหลายด้วยคำว่า คนเลวในบัดนี้ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพิจารณาเรื่องนั้นตลอดแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันขึ้นในเวลานั้นว่า ขมฺหิ น มายา วตฺตติ น มาโน โย จินฺตฺวโลโก อมโน นีราโส ปณฺณโกโธ อภินิพฺพุตโต โส พฺราหฺมโน โส สมฺโม ส ภิกฺขุ แปลว่า มารยาและมานะไม่เป็นไปในผู้ใด ผู้ใดสิ้นโลกะแล้ว ไม่มีความถือว่าของเรา ไม่มีความหวัง กำจัดความโกรธแล้ว มีตนอันดับแล้ว ฯ ผู้นั้นเรียกว่าพราหมณ์ ผู้นั้นเรียกว่าสมณะ ผู้นั้นเรียกว่าภิกษุ ดังนี้ ฯ สิ้นเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ พระอรรถกถาจารย์แก้ไขคำในพระบาลีเริ่มแต่คำว่า พระปิลินทวัจฉะเป็นต้นไป ให้รู้ว่าคำไหนหมายความว่าอย่างไร ฯ กล่าวคือ คำว่า พระปิลินทวัจฉะนั้น เป็นชื่อตัวและชื่อนามสกุลของพระเถระเจ้าองค์นั้น ฯ คือ คำว่า ปิลินทะเป็นชื่อตัว ฯ วัจฉะเป็นชื่อนาม

สกล ๆ คำว่า เรียกด้วยคำว่าคนเลวนั้น คือ พระปลัดท้าวจงดเถรเจ้าเรียก
ภิกษุทั้งหลายด้วยคำว่า คนเลว ว่ามานคนเลว หลีกไปคนเลว ดังนี้ เป็นต้น ๆ
คำว่า ภิกษุหลายองค์ด้วยกันนั้น หมายถึงภิกษุเป็นอันมาก ๆ คือ ภิกษุเป็นอัน
มากได้เห็นพระปลัดท้าวจงดเถรเจ้า ร้องเรียกภิกษุทั้งหลายอย่างนั้น หาได้รู้ไม่ว่า
การที่พระอรหันต์จะร้องเรียกอย่างนั้น เพราะพระอรหันต์ละวาสนาที่เคยอบรมา
มาไม่ได้ ๆ เข้าใจว่าพระปลัดท้าวจงดเถรเจ้ามีโทษอยู่ภายใน จึงได้ใช้คำ
ร้องเรียกอย่างนั้น เข้าใจอย่างนั้นแล้ว จึงพร้อมกันไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า เพื่อจะให้พระปลัดท้าวจงดเถรเจ้านั้น เลิกการร้องเรียกอย่างนั้นเสีย ๆ
เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวว่า ภิกษุทั้งหลายกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า พระปลัดท้าวจงดเถรเจ้าได้ร้องเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยคำว่า คนเลว ดังนี้

ส่วนเกจิอาจารย์กล่าวว่า ภิกษุทั้งหลายร่ำว่าพระเถรเจ้าองค์นั้นเป็นพระ
อรหันต์ก็หาไม่ เข้าใจว่าท่านร้องเรียกอย่างนั้นด้วยคำหยาบคาย บ้างก็สงสัยว่า
ท่านจะไม่มีอุตตริมนสธรรม คือ ธรรมอันเยี่ยมของมนุษย์ซึ่งได้แก่วิมุตติ มรรค
ผล นฤพาน เมื่อไม่รู้ว่าคุณร้องเรียกอย่างนั้น ด้วยอำนาจวาสนาที่เคยอบรมา
และเมื่อไม่เชื่อความเป็นพระอรหันต์ของท่าน มีความประสงค์จะยกโทษคดีขึ้น
จึงได้ไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ ๆ สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า มีพระพุทธประสงค์จะทรงประกาศให้เห็นว่า พระปลัดท้าวจงดเถรเจ้า
ไม่มีโทษประจักษ์ จึงตรัสสั่งให้เข้มาแล้วตรัสว่า พระปลัดท้าวจงดเถรเจ้า ร้อง
เรียกภิกษุทั้งหลายอย่างนั้น ด้วยอำนาจวาสนาที่เคยอบรมา หาได้ร้องเรียกด้วย
ประสงค์จะกล่าวถ้อยคำอันหยาบช้าไม่ ๆ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวว่า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสั่งภิกษุรูปหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น

คำว่า ทรงคำนึงถึงบุพเพนิวาสนั้น คือ สมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัส
ถามพระปลัดท้าวจงดเถรเจ้าว่า เธอได้ร้องเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยคำว่า คนเลว
จริงหรือ เมื่อพระปลัดท้าวจงดเถรเจ้ากราบทูลว่าจริง พระพุทธเจ้าข้า จึงทรงคำนึงว่า
พระปลัดท้าวจงดเถรเจ้านี้ไม่ละคำว่า คนเลว ด้วยอบรมกิเลสไว้หรืออย่างไรหนอ หรือ
เขาได้เกิดเป็นพราหมณ์มาในอดีตชาติเป็นอันมากแล้ว เมื่อทรงคำนึงอย่างนั้น
แล้วก็ทรงทราบบุพเพนิวาส อันมีในชาติปางหลังของพระปลัดท้าวจงดเถรเจ้า ด้วย

บุพเพนิวาสญาณ หรือด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ทรงกระทำซึ่งการสืบทอดแห่ง
ชั้นชั้นนั้นมาในอดีตชาติไว้โดยประจักษ์แจ่มแจ้ง เหมือนกับบุคคลแลเห็นมะขาม
ข้อมหว่างลงบนฝ่ามือ ฉะนั้น ๑. คำว่า คริสต์แก่ภิกษุทั้งหลายนั้น คือ ได้ครี
สให้ภิกษุทั้งหลายเข้าใจ ๑. เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าได้ยกโทษพระปิ่นทองจะ ดังนั้น เป็นต้น

ในคำเหล่านั้น คำว่า อย่า เป็นคำปฏิเสธห้ามปราม อธิบายว่า อย่าได้ยก
โทษแก่พระปิ่นทองจะ ๑. เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจะทรงแสดงเหตุให้เห็น
ว่าไม่ควรยกโทษจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระปิ่นทองจะไม่ได้เรียก
ภิกษุทั้งหลายด้วยคำว่า คนเลว เพราะมีโทษะภายใน ดังนี้ ๑. ในข้อนี้มีคำ
อธิบายว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงเหตุแห่งการร้องเรียกอย่าง
นั้นว่าสำเร็จมาแต่ปุริมชาติแต่ปางหลัง พระปิ่นทองจะไม่ได้มีโทษะประจำใจ
ไม่ได้ร้องเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยคำว่า คนเลว โดยมีโทษะประจำใจ เพราะได้
กำจัดโทษะพยาบาทด้วยอริยมรรคแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระ
ปิ่นทองจะไม่ได้เกิดเป็นพราหมณ์ติดกันมาถึง ๕๐๐ ชาติ ได้สะสมคำว่า คนเลว
มาตลอดกาลนาน เพราะฉะนั้น พระปิ่นทองจะจึงเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยคำว่า
คนเลว ดังนี้

คำว่า เกิดเป็นพราหมณ์ติดกันมาถึง ๕๐๐ ชาติ นั้น คือ พระปิ่นทองจะ
นั้นได้เกิดในตระกูลพราหมณ์อย่างเดียวไม่เกี่ยวกับตระกูลอื่นอยู่ ๕๐๐ ชาติ เป็น
ลำดับมาจนกระทั่งชาติปัจจุบัน ได้เคยร้องเรียกผู้อื่นด้วยคำว่า คนเลว ติดกันมา
ถึง ๕๐๐ ชาติ เพราะเหตุว่าพวกพราหมณ์ย่อมกระต้างด้วยมานะ เรียกผู้อื่น
ว่าคนเลวด้วยมานะเพราะชาติตระกูลของตน ๑. สมเด็จพระทศพลทรงแสดง
ให้เห็นว่าการร้องเรียกนั้นเป็นด้วยวาสนาที่เคຍอบรม ๑. ก็คำว่าวาสนานี้ ได้
แก้สังโค ได้แก่อหิมคติ คือ อหิสาซึ่งที่เคยสะสมมาแต่เมื่อยังไม่ละกิเลสซึ่งพระ
อรหันต์ทั้งหลายละไม่ขาด เว้นไว้แต่สมเด็จพระโลกนาถเจ้าเท่านั้น คือ สมเด็จพระ
พระโลกนาถเจ้าทรงละวาสนาและกิเลสได้เด็ดขาดทุกประการ สอนพระอรหันต์
ที่เข่นพระสาวกก็ดี เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ดี ย่อมละวาสนาไม่ขาด คือ ได้ละ
อบรมกิรียาอย่างไร ก็ยังมีกิรียาอยู่อย่างนั้น

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความแล้วนั้น คือ ทรงเห็นว่าพระปลื้นทวัจเจตเรเจ้าไม่มีโทษประจําใจ จึงได้ทรงเปล่งอุทานเพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่า พระปลื้นทวัจเจตเรเจ้าได้สำเร็จผลอันเลิศ คือ พระอรหัตผลแล้ว

ที่คำในอุทานนั้นมีคำที่ควรยกขึ้นอธิบายอยู่หลายคำ คือคำว่า มายาและมานะไม่เป็นไปในบุคคลใดนั้น อธิบายว่า มายาอันได้แก่การปกปิดโทษของตนเป็นลักษณะ และมานะอันได้แก่การทมิฬใจฟุ้งเป็นลักษณะซึ่งเต็มไปด้วยความสามารถแห่งการยกย่อง เป็นต้นว่า เราคึกว่าผู้อื่น ดังนี้ ไม่เป็นไปในบุคคลใด คือ ไม่มีอยู่ในพระอริยบุคคลใดด้วยอำนาจอริยมรรค

คำว่า ผู้ใดสิ้นโลกะแล้ว ไม่มีความถือว่าของเรา ไม่มีความหวังนั้น อธิบายว่า ผู้ใดปราศจากโลกะที่มีการยึดถืออารมณ์เป็นลักษณะ เป็นเหตุแห่งกิเลสมีรากะ เป็นต้น ไม่ถืออารมณ์อันใดอันหนึ่งมีรูปารมณ์ เป็นต้น ว่าเป็นของเรา ไม่มุ่งหวังอารมณ์มีรูปารมณ์ เป็นต้น ทั้งยังไม่มีคำว่า อารมณ์นั้นจะขึ้นมาแก่ตน

คำว่า กำจัดความโกรธนั้น คือ ตัดความโกรธซึ่งมีการกำเริบเป็นลักษณะ ด้วยอนาคามีมรรคญาณได้เด็ดขาดโดยประการทั้งปวง

คำว่า มีตนอันดับแล้วนั้น คือ ผู้ใดเป็นผู้ดับกิเลสทั้งปวงและสภาวะธรรมอันเป็นฝ่ายกิเลสได้สิ้นด้วยการเพิกถอน มายา มานะ โลกะ โภคะ ได้หมดแล้ว ผู้นั้นเรียกว่าเป็นพราหมณ์ เพราะละบาปกรรมทั้งปวง ชื่อว่าเป็นสมณะ เพราะระงับบาปกรรมทั้งปวง ชื่อว่าเป็นภิกษุเพราะทำลายกิเลสทั้งปวงแล้ว ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระปลื้นทวัจจะก็เป็นอย่างนั้น พระปลื้นทวัจจะนั้นจะมีโทษในกายในอย่างไร จะประพฤติกายกรรมเป็นต้นด้วยโทษอย่างไร การที่พระปลื้นทวัจจะร้องเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยคำว่าคนเลวนั้น เป็นด้วยละวาสนาไม่ขาดเท่านั้น ดังนี้ สันเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำว่า มายา มานะ โลกะ โภคะ ในพระพุทธชุตานนั้นโดยสมควรแก่อรรถรส ให้ปรากฏแก่ผู้สดับฟังทั้งหลายทั้งในฝ่ายปริยัติและฝ่ายปฏิบัติโดยแจ้งชัดทุกประการ กล่าวคือ คำว่า มายาในพระพุทธชุตานนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า มีการปกปิดโทษของตน

เป็นลักษณะ ดังนี้ ๆ คำว่า มีการปกปิดโทษของตนเป็นลักษณะนี้ ยังไม่พอ
เป็นที่เข้าใจแก่ผู้ต้องการศึกษา เพราะยังเป็นคำที่ย่นย่ออยู่ จึงขอขยาย
ออกไปให้กว้างขวางว่า คำนี้หมายความว่าโทษของตนมีอยู่อย่างไร เมื่อไม่ต้อง
การให้ผู้อื่น ก็แสดงกริยาให้ปรากฏออกไปทางกายและวาจาเพื่อปกปิดโทษของ
ตนนั้น ๆ เสีย ทำกริยาเหมือนกับพราหมณ์ที่ปกปิดตนด้วยกิ่งไม้ หรือใบไม้
เป็นต้น โดยความประสงค์จะไม่ให้คนแลเห็นตน ฉะนั้น การกระทำอย่างนี้เรียกว่า
ปกปิดโทษของตนเป็นลักษณะมารยา ตัวอย่างเช่นผู้ที่ไม่เป็นใจ แต่มีความ
ประสงค์อยากจะให้ผู้อื่นเข้าใจว่าตนเป็นใจ ก็แสดงกริยาออกไปให้เหมือน
กริยาของคนใจ หรือตนเป็นใจ แต่มีความประสงค์จะให้ผู้อื่นเข้าใจว่าตนไม่
เป็นใจ ก็แสดงกริยาวาจาให้เหมือนกับคนดี คนเป็นผู้ทุจริต มีจิตเต็ม
ไปด้วยอกิสมะ พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ คิดแต่อยากโลกเขาของผู้อื่นมาเป็นของตัว
คิดแต่ป้องกันผู้อื่น คิดแต่ในทางที่ผิด มีจิตเห็นว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว
นรก สวรรค์ นิพพาน ไม่มี ดังนั้น เป็นต้น แต่มีความประสงค์จะให้คนอื่น
เห็นว่าตนเป็นคนสุจริต ปราศจากโทษภายในจิต ก็แสดงกริยาออกไปทาง
กายวาจาให้ผู้อื่นเห็นว่าตนเป็นคนบริสุทธิ์ กล่าวคือ ทางปากก็พูดแต่คำอ่อนหวาน
ทางกายก็เรียบร้อยอ่อนโยนเหมือนกับกริยาของแม่ คือ ธรรมดามารยาทมี
กายอ่อนโยนละมุนละไม มีเสียงร่าเริงอ่อนหวาน ภายในใจเต็มไปด้วยความเหี้ยม
หาญ คิดแต่จะล้างผลาญสัตว์อื่นมีหนุเป็นต้น ให้เป็นอาหารของตน ผู้ใดมีกริยา
ดังแม่ ผู้ใดเรียกว่าเป็นคนมารยา เรียกว่าเป็นคนเจ้าเล่ห์ ๆ ความเป็น
คนมารยาหรือเป็นคนเจ้าเล่ห์นั้น ย่อมให้โทษแก่ตนอยู่เสมอ คือ ทำตนไม่ให้
เป็นที่เชิดชอของผู้อื่น ทำตนให้เป็นที่เกลียดชังของผู้อื่น ได้ใจความว่า
การแสดงกริยาเพื่อปกปิดความชั่วของตัวไว้เรียกว่าเป็นมารยา

คำว่า มานะนั้น แปลว่า ความถือตัว ความถือตัวนั้นแยกออกไปเป็น ๘
ประเภท กล่าวคือ ตนเลวกว่าผู้อื่น ถือว่าเลวกว่าผู้อื่น • ตนเลวกว่าผู้อื่น
ถือว่าเสมอกับผู้อื่น • ตนเลวกว่าผู้อื่นแต่ถือว่าดีกว่าผู้อื่น • ตนเสมอกับผู้อื่น
แต่ถือว่าเลวกว่าผู้อื่น • ตนเสมอกับผู้อื่นทั้งถือว่าเสมอกับผู้อื่น • ตนเสมอกับผู้อื่น
แต่ถือว่าดีกว่าผู้อื่น • ตนดีกว่าผู้อื่นแต่ถือว่าเลวกว่าผู้อื่น • ตนดีกว่าผู้อื่นแต่

ถือว่าเสมอกับผู้อื่น • คนดีกว่าผู้อื่นทั้งถือว่าตนดีกว่าผู้อื่น • รวมเป็นมานะความถือตัว ๕ ประการด้วยกัน ดังนี้ มานะความถือตัวทั้ง ๕ ประการนี้ เมื่อข้อยกลงเป็น ๓ คือ ถือว่าตัวเองดีกว่าผู้อื่น • ถือว่าตัวเสมอกับผู้อื่น • ถือว่าตัวดีกว่าผู้อื่น • ๑ การถือว่าตัวเองดีกว่าผู้อื่นนั้น เป็นเหตุให้เกิดความริษยาผู้อื่น • ถือว่าตัวเสมอกับผู้อื่นนั้น เป็นเหตุให้เคียดแค้นกับผู้อื่น • ถือว่าตัวดีกว่าผู้อื่นนั้น เป็นเหตุให้ดูถูกดูหมิ่นผู้อื่น • เป็นอันว่าการถือตัวซึ่งข้อยกลงเป็น ๓ ประการนี้ บ่อมนำดีทั้งนั้น

โลกะนั้น แปลว่า ความโลก ได้แก่ความอยากได้ ความรักใคร่ยินดี ความถือดีใจองสูง มีทั้งในฝ่ายกุศล อกุศล และอัปผากุศล คือ ทั้งในฝ่ายดีฝ่ายชั่ว และฝ่ายไม่ดีไม่ชั่ว ความโลกในฝ่ายดีเป็นสุคติคามินี่ที่จะส่งให้ไปเกิดในสุคติอันได้แก่ มนุษย์และสวรรค์ • ความโลกในฝ่ายชั่วเป็นทุคติคามินี่ที่จะส่งให้ไปเกิดในทุคติมนรกเป็นต้น • ความโลกในฝ่ายไม่ดีไม่ชั่วก็ให้ผล คือ ความไม่ดีไม่ชั่ว • ความโลกในฝ่ายดีที่จะให้ไปสู่สุคตินั้น ได้แก่ความโลกในบุญกุศลสุจริต มีการให้ทานรักษาศีล สดับฟังพระธรรมเทศนาเป็นต้น จนกระทั่งถึงความโลกในฉานสมาบัติอันเป็นโลกีย์ ความโลกในฉานสมาบัติอันจัดเป็นโลกีย์ ได้แก่ปณิธานในองค์ฌาน • ส่วนความโลกในฝ่ายชั่วที่เป็นเหตุให้ไปทุคตินั้น ได้แก่ความโลกในการทำบาปทุจริต มีโลกในการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตมาเป็นอาหารเป็นต้น • ความโลกในฝ่ายที่เป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชำนั้น ได้แก่ความโลกในอริยาบถ ๔ คือ ไม่รู้จักพอในการ ยืน เดิน นั่ง นอน และ ความโลกในอวาหมงคล อันได้แก่การแต่งงานตามประเพณีโลก ความโลกในอริยาบถ ๔ กับในการแต่งงานนี้ ไม่จัดเป็นบาปอกุศลอันใด เพราะเป็นของกลาง ๆ สำหรับโลก จึงให้ผลเป็นกลาง ๆ คือ ไม่ดีไม่ชั่วอย่างไร

โกธะนั้น แปลว่า ความโกรธ มีลักษณะทำให้ใจกำเริบฉุนเฉียว แล้วให้กล่าววาจาหยาบคาย ทำกิริยาร้ายกาจเกิดขึ้นด้วยความไม่พอใจใน รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ชรามารมณ์ คือ เมื่อไม่พอใจในสิ่งใดก็เกิดความโกรธต่อสิ่งนั้น เมื่อความโกรธเกิดขึ้นแล้วก็ทำให้เสียสมาธิปัญญา ที่พวกเราเรียก

กันว่าเสียหิวคิด เพราะเมื่อความโกรธเกิดขึ้นแล้วย่อมมีใจขุ่นมัว ไม่อาจมองเห็นผิด และถูก ถึงแม้ว่าจะเป็นคนมีสติปัญญาดีก็เสียปัญญาไป เหมือนกับเหล็กตีเมื่อสนิมเกิดขึ้นแล้วก็กลายเป็นเหล็กไม่ติดฉนวน

เมื่อจะกล่าวถึงโทษแห่งความโลภและความโกรธทั้ง ๒ ประเภทนี้แล้ว ก็ได้ความเป็นอันเดียวกันว่า ทำให้ไม่เห็นอรรถธรรม คือ ไม่ให้เห็นเหตุผลซึ่งเป็นฝ่ายดี และฝ่ายชั่ว ข้อน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ในมลสูตรบาลีอันมีในวรรคที่ ๔ แห่งคิกนิบาตคัมภีร์อิติวุตตกะว่า อนตฺถชนโน โลภो ความโลภทำให้เกิดความเสียหาย ฯ โลภो จิตฺตปฺปโกปโน ความโลภทำให้จิตกำเริบ ฯ ภยมนฺตรโตชาติ ผู้ที่โลภย่อมไม่รู้ถึงความโลภเป็นภัยภายใน ฯ ลุทฺโธ อตฺถํ น ชานาติ ผู้ที่โลภย่อมไม่รู้จักรรรถ ฯ ลุทฺโธ ฆมฺมํ น ปสฺสตี ผู้ที่โลภย่อมไม่รู้จักรักรม ฯ อนฺธมํ ตทา โหติ อํ โลภो สหเต นรํ ความโลภครอบงำบุคคลในเวลาใด ความมืดก็เกิดขึ้นในเวลานั้น ฯ อนตฺถชนโน โทโส โทสะ เป็นของทำให้เกิดความเสียหาย ฯ โทโส จิตฺตปฺปโกปโน โทสะ ทำให้จิตกำเริบ ฯ ภยมนฺตรโตชาติ ผู้ที่เกิดโทสะแล้วย่อมไม่รู้ว่าเป็นภัยภายใน ฯ ลุทฺโธ อตฺถํ น ชานาติ ผู้ที่เกิดโทสะแล้วย่อมไม่รู้จักรรรถ ฯ ลุทฺโธ ฆมฺมํ น ปสฺสตี ผู้ที่เกิดโทสะแล้วย่อมไม่เห็นธรรม ฯ อนฺธมํ ตทา โหติ อํ โทโส สหเต นรํ โทสะครอบงำบุคคลในเวลาใด ความมืดก็เกิดขึ้นในเวลานั้น ดังนี้

ตามทอธบาย มายา มานะ โลภะ โกรธะ มาแล้วนี้เป็นฝ่ายปริยัติ คือ เป็นฝ่ายระเบียบคำสั่งสอนอันชี้ให้เห็นว่าอย่างไรได้แก่สิ่งใดเท่านั้น ส่วนปฏิบัติ นั้น ได้แก่อธิบายอันว่าด้วยทางปฏิบัติ ชี้หนทางให้เห็นชัดว่าจะละสิ่งที่ไม่ดีทั้ง ๔ คือ มายา มานะ โลภะ โกรธะ นี้ได้อย่างไร คำอธิบายอันนี้เมื่อว่าโดยรวบรัดเพื่อให้เป็นหนทางแห่งปฏิบัติก็ได้แก่การพิจารณาโทษแห่งสิ่งทั้ง ๔ คือ มายา มานะ โลภะ โกรธะ ดังที่แสดงมาแล้วนั้น คือ ให้พิจารณาว่า มายามีโทษทำให้เป็นที่เกลียดชังของคนอื่น ไม่ให้เป็นที่น่าไว้วางใจของคนอื่น ฯ มานะ ทำให้ริษยาผู้อื่นบ้าง ทำให้ดีเสมอกับผู้อื่นบ้าง ทำให้ดูถูกผู้อื่นบ้าง ฯ โลภะ ในฝ่ายดีทำให้มัวเมาอยู่ด้วยสุขในสุดติ โลภะในฝ่ายชั่วทำให้ได้รับทุกข์ใน

หคคิ ฯ โทษะทำให้ก่อการทะเลาะวิวาทว่าครั้นพันแทงกับผู้อื่น อีกประการ
หนึ่ง โลกะกับโทษะทำให้เกิดความเสียหาย ทำใจให้กำเริบ ทำให้ไม่รู้สีกว่า
เป็นของไม่ดี ทำให้ไม่เห็นอรรถธรรมคือเหตุผล ทำให้เกิดความมึนมนต์
แก่บุคคลเสมอไป เมื่อผู้ใดพิจารณาโทษแห่งกิเลสทั้ง ๔ คือ มายา มานะ
โลกะ โทษะ ได้ดังที่แสดงมาแล้วทุกขณะที่เกิดมายา หรือ มานะ โลกะ
โทษะขึ้นในใจของตน ผู้นั้นจะละกิเลสทั้ง ๔ นี้ได้ทีละน้อย ๆ เมื่อละได้
มากเท่าไร ก็ได้รับความเย็นใจมากเท่านั้น เพราะฉะนั้น ควรที่พุทธศาสนิกชน
ทั้งหลายจะจดจำคำอธิบายที่ขยายมาแล้วไว้พิจารณา ในเวลาตรัสถามมารยา
หรือมานะ โลกะ โทษะ เกิดขึ้นในใจของตน หรือเกิดขึ้นแก่ผู้อื่นให้ได้เสมอ
ไป จึงจะเรียกว่าได้เป็นผู้ปฏิบัติตามพระสัทธรรมคำสั่งสอน ของสมเด็จพระ
ชินวรสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนผลที่จะได้ก็ตรงกันข้ามกับโทษที่อธิบายแล้วนั้น
คือ ผลแห่งความไม่มีมายา ก็ได้แก่การเป็นทรกใคร่เชื่อถือนผู้อื่น ฯ ผลแห่ง
ความไม่มีมานะคือความไม่ถือตัว ก็ได้แก่ความไม่ริษยาผู้อื่น ความไม่ดื้อเสมอ
ผู้อื่น ความไม่ดุดกผู้อื่น ฯ ผลแห่งความไม่โลกและไม่โกรธ ก็ได้แก่ความ
สว่าง อันได้แก่ความคิดโปร่งแลเห็นทางดีทางชั่วได้ทุกประการ สมเด็จพระ
บรมศาสดาจารย์ทรงเปล่งเป็นพระพุทธอุทานไว้ว่า ขมฺหิ น มายา วคฺคติ น
มาโน เป็นต้น แปลว่า ผู้ใดไม่มีมารยา ไม่มีมานะ ไม่มีโลกะ ไม่มีการถือว่า
ของเรา ไม่มีความหวัง กำจัดความโกรธได้แล้ว ดับกิเลสทั้งสี่ได้แล้ว ผู้นั้น
เรียกว่าเป็นพราหมณ์ เป็นสมณะ เป็นภิกษุ ดังนี้ สันธมมัตถาธิบายในพระพุทธ-
อุทานนเพียงเท่านั้น.

เอวํ กิมี คิวฺยปรการณํ ฯ

กัณฑ์ที่ ๒๙

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยคุณแห่งมารดาบิดา

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมย์ ภควา ราชคเห วิหริติ เวพฺพเน กลนฺท-
กนิวาเป ฯ เตน โข ปน สมเขน อายสฺมา มหากัสสปโก ปิปลิคูหาญํ วิหริติ
สตฺตาหํ เอกปฺลุลฺลเกน นิสินฺโน อญฺญทํ สมานํ สมาปชฺชิตฺวา ฯ อถ โข
อายสฺมา มหากัสสปโก ตสฺส สตฺตาหสฺส อจฺจเขน ตมฺหา สมานิมฺหา วุชฺชาสํติ.

ณ บัณฑิต จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๒๙ ว่าด้วยพระพุทธอุทาน
ที่ ๒๗ ในพระสูตรที่ ๘ แห่งนันทวรรคที่ ๓ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี และ
อรรถกถา กับขมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ที่มุ่งหมายความรู้จากการสดับฟังพระธรรมเทศนา ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ที่พระเวฬุวันกลันทกนิวาปวิหาร ใกล้สถานราชคฤห์มหานคร ฯ ในคราวนั้น
พระมหากัสสปเถระเจ้านั่งเข้าสมาธิอยู่ ๗ วัน ในถ้ำปิปลิคูหา ฯ เวลาพระ
มหากัสสปเถระเจ้าออกจากสมาธินั้น ในเมื่อล่วง ๗ วันไปแล้ว ฯ ท่านก็คิดว่า
เราจะต้องเข้าไปมีนขาบาทที่ราชคฤห์ธานี ฯ ในคราวนั้นมีเทพธิดา ๕๐๐ นาง เกิด
ความอดสาหะจะถวายมีนขาบาทแก่พระมหากัสสปเถระเจ้า ฯ แต่พระมหากัสสป-
เถระเจ้าได้ห้ามเทพธิดา ๕๐๐ นางนั้นเสีย เข้าขึ้นท่านครองบาตรจีวรเข้าไปสู่ราชคฤห์
มหานครเพื่อจะบิณฑบาต

เคน โข ปน สมเขม สกโก เทวานมินุโ ในคราวนั้น สมเด็จพระ
 รัตนราชเจ้า ก็มีพระประสงค์จะทรงถวายอาหารบิณฑบาต แก่พระมหากัสสป
 เณรเจ้า ฯ พระองค์จึงทรงจำแลงเป็นช่างหูกอยู่ในที่แห่งหนึ่ง ฯ ส่วนนางสชาดา
 อสุรกัญญาเป็นผู้กรอหลอดถวาย ฯ ฝ่ายพระมหากัสสปเณรเจ้าเมื่อเที่ยวไปบิณฑ-
 บาตตามลำดับตรอกในกรุงราชคฤห์ ก็ไปถึงที่สมเด็จพระรัตนราชเจ้าทอดกบฏ
 กับนางสชาดาอสุรกัญญา ในบ้านที่ทรงนิมิตขึ้นนั้น ฯ เวลาสมเด็จพระรัตน-
 ราชเจ้าทอดพระเนตรเห็นพระมหากัสสปแต่ไกล จึงออกไปจากเรือนทำเหมือน
 มนุษย์ธรรมดา ไปรับบาตรมาจากพระมหากัสสปเณรเจ้า แล้วก็เข้าไปสู่เรือนค-
 ขาวใส่บาตรให้เต็ม แล้วก็นำออกไปถวายแก่พระมหากัสสปเณรเจ้า ด้วยความเคารพ
 เป็นอันดี ฯ บิณฑบาตนั้นเป็นของมีแกงและกับเป็นอันมาก ฯ พระมหากัสสป
 เณรเจ้าก็คิดว่า ผมอาธานภาพเช่นนี้เป็นไครหนอ ฯ เมื่อท่านคิดอย่างนั้นก็ทราบ
 ได้ว่าเป็นสมเด็จพระรัตนราชเจ้า จึงกล่าวขึ้นว่า คุณ่อนท้าวโกสีย์ ท่านเป็น
 อันพระองค์ได้กระทำแล้ว ขอพระองค์อย่าได้ทำอย่างนี้อีกต่อไป ฯ ฝ่ายสมเด็จ
 อมรินทร์ราชเจ้า จึงตอบว่า ข้าแต่พระกัสสป พวกข้าพเจ้าเป็นพวกต้องการ
 บุญ เป็นพวกที่ควรทำบุญ ฯ ตรัสตอบอย่างนั้นแล้วจึงกราบไหว้พระมหากัสสป
 เณรเจ้า ทำปัทมฉัตรเวียนขวาแล้ว ก็เหาะขึ้นสู่เวหาส เปล่งอุทานขึ้นในอากาศ
 ถึง ๑ ครั้งว่า

อโห ทานํ ปรมทานํ กสฺสเป สุปตฺติจิตฺ
 อโห ทานํ ปรมทานํ กสฺสเป สุปตฺติจิตฺ ฯ

ทานที่เราถวายแก่พระมหากัสสปเณรเจ้า เป็นทานอันเยี่ยมแท้ ทานที่เราถวาย
 แก่พระมหากัสสปเณรเจ้า เป็นทานอันเยี่ยมแท้ ดังนี้

อสุโสสิ โข ภควา ครั้นนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับอุทาน
 ของท้าวสักกเทวราช ด้วยทิพโสตประสาทอันบริสุทธิ์ยิ่งกว่าโสตมนุษย์ทั้งปวงดังนั้น
 จึงทรงเปล่งอุทานอันขึ้นในเวลานั้นว่า

บิณฑปาตํ กสฺส ภิกฺขุโน อคฺคกรสฺส อนนฺตโปสีโน
 เทวา ปิยนฺติ ตาตฺถโน อุปสนตฺสส สทา สคฺมิโค

แปลว่า เทพเจ้าทั้งหลาย ย่อมปรารถนาต่อภิกษุผู้ถือการบิณฑบาต ผู้เลี้ยงตนเอง

ผู้ไม่เลงผู้สอน ผู้คงที่ ผู้สงบ ผู้มีสติทุกเมื่อ ดังนี้ สันเนือความในพระบาลี
เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า สมาธิที่พระมหากัสสปเถระเจ้าเข้านั้น
ได้แก่สมาธิอันประกอบด้วยอรรถผล ๆ คือ พระมหากัสสปเถระเจ้ายอมเข้า
สมาธิโดยยาก เพื่อยุติเป็นสุขในปัจจุบัน สมาธิที่ท่านเข้านั้น เข้าอยู่ตลอด ๗ วัน
การเข้าสมาธิ ๗ วันนี้ เรียกว่า การเข้าสมาบัติ พระมหากัสสปเถระเจ้าเข้าสมาบัติ
อยู่โดยมาก ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตั้งท่านไว้ในฐานะเสมอกันกับ
พระองค์ ทรงอุตตริมนุสสธรรม มื้อนุบุพพิหาร ๕ กับอภิญญา ๖ เป็นต้น
ด้วยพระพุทธรูปว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรามีความประสงค์จะเข้าสมาบัติขึ้นใด
ไม่ว่าจะเป็นปฐมฌานหรือทุติยฌาน ตติยฌาน จตตฌาน อรูปฌาน ขึ้นใดชั้น
หนึ่ง ตลอดถึงสัญญาเวทยัตนิโรธในเวลาใด ก็เข้าในเวลานั้นได้ตามประสงค์ ๆ
พระกัสสปก็เหมือนกันกับเราตถาคต ดังนี้ ๆ แต่ใคร ๆ ไม่ควรกล่าวว่า ถ้าอย่าง
นั้น พระมหากัสสปเถระเจ้าก็กระทำมกปาฏิหาริย์ได้ เหมือนกับสมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า เพราะเหตุว่าพระพุทธรูปที่ตรัสยกย่องนี้ หมายถึงคุณธรรมทั้งหลายมี
ฌาน เป็นต้น ที่ทั่วไปแก่พระสาวกเท่านั้น ๆ ส่วนพระโหราจารย์กล่าวไว้ว่า
สมาธิที่พระมหากัสสปเข้านั้น ได้แก่นิโรธสมาบัติ ๆ มีคำปจฉาว่า เหตุไรนิโรธ
สมาบัติจึงเรียกว่า สมาธิ ๆ มีคำวิสัชนาว่า เพราะเหตุที่นิโรธสมาบัตินั้นเป็น
ตัวสมาธิ ๆ ก็คำว่า นิโรธสมาบัติเป็นตัวสมาธินั้น ก็อย่างไร ๆ คือ นิโรธ
สมาบัตินั้นเป็นของไม่หวนไหวด้วยปัจจัยนิกรรมทั้งหลาย โดยเหตุว่าเป็นของที่
ท่านผู้เข้าตั้งไว้มั่นคง นิโรธสมาบัตินั้นมีกำลัง ๒ คือ กำลังสมถะและกำลัง
วิปัสสนา ประกอบด้วยญาณจรยา ๑๖ คือ อนิจจานุปัตติสนา การเล็งเห็นความไม่
เที่ยง ๑ ทุกขานุปัตติสนา การเล็งเห็นทุกข์ ๑ อนัตตานุปัตติสนา การเล็งเห็น
อนัตตา ๑ นิพพิทานุปัตติสนา การเล็งเห็นความเบื่อหน่าย ๑ วิราคานุปัตติสนา
การเล็งเห็นความคลาย ๑ นิโรชานุปัตติสนา การเล็งเห็นความดับ ๑ ปฏินิสสัค-
คานุปัตติสนา การเล็งเห็นความสละ ๑ วิวัฏฏานุปัตติสนา การเล็งเห็นความไม่

วนเวียน ๑ กับมัลลคญาณ ๔ ผลญาณ ๔ และประกอบด้วยสมาธิจริยา ๘ คือ
สมาธิในรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ อุปจารสมาธิ ๑ นิโรธสมาบัตินั้นยังระงับ
สังขารอีก ๓ คือ ระงับกายสังขาร อันได้แก่ลมหายใจเข้าออก ๑ วิจสังขาร
อันได้แก่ความนึกความตรอง ๑ จิตตสังขาร อันได้แก่ความจำอารมณ์และเสวย
อารมณ์ ๑ ๑ พระอรหันต์ หรือพระอนาคามีผู้มีความชำนาญในฐานะเหล่านี้
ประสงค์จะเข้านิโรธสมาบัติ ดังที่กล่าวแล้วตลอดกาลเท่าใด ก็ตั้งไว้ซึ่งความไม่
เป็นไปโดยชอบแห่งความคิดต่อแห่งจิตและเจตสิกตลอดกาลเท่านั้น เพราะฉะนั้น
การเข้านิโรธสมาบัตินี้ จึงเรียกว่าวิเวกสมาธิ ซึ่งมีความหมายว่าอย่าด้วย
ความไม่พึงชาน ๑ ความหมายแห่งการเข้านิโรธสมาบัติ มีดังที่วิสัชนามา
แล้ว ๑ ก็ในกัมภีรปฏิสัมภิทามรรค ท่านได้กล่าวหมายเอานิโรธสมาบัติ
ไว้ว่า ญาณในนิโรธสมาบัติที่ว่าประกอบด้วยกำลัง ๒ ระงับสังขาร ๓ มีญาณ-
จริยา ๑๖ มีสมาธิจริยา ๘ และมีปัญญาอันชำนาญนั้น คืออย่างไร ดังนี้แล้ว จึง
วิสัชนาไว้ว่า ที่ว่าประกอบด้วยกำลัง ๒ นั้น คือ ประกอบด้วยกำลังสมณะและ
กำลังวิปัสสนา อันนี้เป็นเนื้อความโดยย่อ ส่วนเนื้อความพิสดารในเรื่องเข้า
นิโรธสมาบัตินี้ ท่านพรรณนาไว้ในกัมภีรวิสุทธิมรรคแล้ว ๑ มีคำอุปมาว่า
เหตุไรพระมหากัสสปเถระเจ้าจึงไม่เข้าผลสมาบัติ แต่เข้านิโรธสมาบัติเท่านั้น ๑
มีคำวิสัชนาว่า เพราะเหตุว่าพระมหากัสสปเถระเจ้า มีความเอ็นดูสัตว์โลก
ทั้งหลาย ๑ คือ ท่านมุ่งหมายจะให้สัตว์โลกทั้งหลาย ได้ประสบสมบัติทั้งปวง ท่าน
จึงได้เข้านิโรธสมาบัติโดยมาก ๑ ด้วยว่าสักการะนั้นมีประมาณเล็กน้อย ที่บุคคล
ถวายแก่ท่านผู้ออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ข้อมมีผลานิสงส์มากเป็นพิเศษ ๑
คำว่า พระมหากัสสปเถระเจ้าออกจากสมาธินั้น คือ ออกจากนิโรธสมาบัติด้วย
ความเกิดขึ้นแห่งจิตอันประกอบด้วยอรหัตผล ๑ ก็ถ้าพระอรหันต์เข้านิโรธ-
สมาบัติ ก็ชื่อว่าออกจากนิโรธสมาบัติด้วยความเกิดขึ้นแห่งจิต ที่ประกอบด้วย
อรหัตผล ถ้าพระอนาคามีเข้านิโรธสมาบัติ ก็ออกด้วยความเกิดขึ้นแห่งจิตอัน
ประกอบด้วยอนาคามีผล สันคำที่ควรอธิบายในเรื่องนิโรธสมาบัติเพียงเท่านี้
เตน โข ปน สมเขน สกุกโก เทวานมินโท ค่อนไปเป็นเนื้อความใน
ท้องเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระมหากัสสปเถระเจ้าตามคัมภีร์ที่มีมาในพระบาลี คือ ในพระ

บาลีว่า ในคราวนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลายมีพระประสงค์จะทรงใส่บาตรพระมหากัสสปเถระเจ้า ดังนี้ ฯ ขอน้อมเนื้อความว่า ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้านั้น มีพระประสงค์จะทรงใส่บาตรนั้น มีเรื่องมาอย่างไร ฯ มีคำวิสัชนาว่า มีเรื่องมาอย่างนี้ คือ เทพธิดา ๕๐๐ นาง ที่เป็นนางบำเรอของท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้านั้น เป็นผู้ท้าวสักกะทรงใช้ไปด้วยเทวบัญชาว่า เวลานี้พระมหากัสสปเถระเจ้ากำลังเข้าไปบิณฑบาตที่กรุงราชคฤห์ พวกเจ้าจงพากันไปถวายทานแก่พระมหากัสสปเถระเจ้านั้น เทพธิดาเหล่านั้นก็พากันไปตามเทวราชบัญชา แต่พระมหากัสสปเถระเจ้าห้ามเสีย จึงพากันไปกราบทูลให้ทรงทราบ ท้าวสักกะจึงตรัสถามว่า พวกเจ้าได้ถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระมหากัสสปเถระเจ้าแล้วหรือ เมื่อเทพธิดาเหล่านั้นกราบทูลว่า ท่านไม่มีความประสงค์จะรับ พระเจ้าข้า จึงตรัสถามว่า ท่านกล่าววาทะอย่างไร เมื่อเทพธิดาเหล่านั้นกราบทูลว่า ท่านกล่าวว่าเราจะสงเคราะห์แก่คนยากจนขัดสน จึงตรัสถามว่า พวกเจ้าไปด้วยอาการอย่างไร กราบทูลว่า ไปด้วยอาการอย่างนี้ พระเจ้าข้า ฯ ท้าวสักกะจึงตรัสว่า เมื่อไปด้วยอาการอย่างนี้ จักใส่บาตรท่านได้อย่างไร ตรัสอย่างนั้นแล้วจึงทรงจำแลงเป็นคนแก่ทรงบังดาลให้นางสุชาดาเป็นยายแก่ ไปนิรมิตบ้านเรือนทอหูกอยู่ที่ถนนข้างหูกในกรุงราชคฤห์ ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวว่า คราวนั้นท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย ทรงจำแลงเพศเป็นช่างทอหูกอยู่ ส่วนนางสุชาดา อสุภกัญญาขึ้นหลอดถวายอยู่ ดังนี้

มีเนื้อความสืบต่อไปว่า เช้าวันนั้นพระมหากัสสปเถระเจ้า นั่งห่มเรียบเรียบร้อยแล้ว ก็ถือเอาบาตรเข้าไปสู่กรุงราชคฤห์ ด้วยคิดว่าจักสงเคราะห์แก่คนยากจนขัดสน ได้เดินไปตามถนนข้างหูกนั้น ทอดพระเนตรเห็นท้าวสักกะกับนางสุชาดากระทำการทอหูกอยู่ในโรงทอหูกที่คร่ำครวญแห่งหนึ่ง จึงคิดว่า สองสามีภรรยา ยังทำงานอยู่ในเวลาแก่เช่นนั้น ผู้ยากจนขัดสนกว่าคนสองคนในในเมืองนี้เห็นจะไม่มี แม้แต่ผักคองที่คนสองคนถวาย เราก็จะรับ เราจักสงเคราะห์แก่คนสองคนนั้น คิดดังนี้แล้วก็บ้ายหน้าเฉพาะต่อเรือนของคนทั้งสองนั้น ฯ ท้าวสักกะทอดพระเนตรเห็นแล้ว จึงตรัสสั่งนางสุชาดาว่า พระผู้เป็นเจ้าของเรา กำลังเดินมาข้างนี้ เจ้าจงนั่งอยู่ทำเป็นไม่เห็น เราจักออกอุบายใส่บาตรพระผู้เป็นเจ้าให้จงได้ ฯ

ฝ่ายพระมหากัสสปเถระเจ้าก็ไปยืนอยู่ที่ประตูเรือน ๑ คนทั้งสองนั้นก็ทำเป็นเหมือนไม่เห็น ทำเป็นมัวทำงานอยู่สักครู่หนึ่ง ๑ ท้าวสักกะจึงตรัสชนว่า คุณเหมือนมีพระเถระเจ้ารูปหนึ่งมาขึ้นอยู่ที่ประตูบ้านของเรา เจ้าจงไปพิจารณาเถิด ๑ นางสุชาดาตอบว่า ข้าแต่สามี ขอท่านจงไปดูเองเถิด ๑ ท้าวสักกะก็เสด็จออกจากเรือนไปกราบพระมหากัสสปเถระเจ้า แล้วกล่าวด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง ค่อยประคองพระองค์ลุกขึ้น ทำกริยาเหมือนคนงัว พร้อมกับเปล่งพระวาจาว่า พระผู้เป็นเจ้าอยู่ที่ไหน ตาของเรามืดมัวมองไม่ค่อยจะเห็นหน ครั้นอย่างนั้นแล้วจึงทรงยกพระหัตถ์ชนกันที่พระนลาตเพื่อบังพระเนตร โดยกริยาของคนแก่ แล้วแหงนขึ้นทอดพระเนตรดู ก็เห็นได้ดังนี้แล้วกล่าวว่า โอลำดับาถจริง พระมหากัสสปผู้เป็นพระของเรามาขึ้นอยู่ที่ประตูกระท่อมของเรานานแล้ว เรามีสิ่งใดจะมาใส่บาตรท่านบ้าง ๑ ฝ่ายนางสุชาดาก็ทำเป็นชักซ้ายชักขวาอยู่หนึ่ง จึงตอบไปว่า มีย้อยบ้าง ๑ ข้างท้าวสักกะเทวราชจึงตรัสชนว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ขอพระผู้เป็นเจ้าอย่าคิดว่า เป็นของเหลวหรือของดี จงสงเคราะห์แก่ข้าพเจ้าทั้งสองเถิด ครั้นดังนั้นแล้วก็รับบาตรจากมือของพระเถระเจ้าไปสู่เรือน ฝ่ายพระเถระเจ้าก็คิดว่า เราจะสงเคราะห์แก่คนแก่ทั้งสองนี้ ๑ เมื่อท้าวโกสีย์สักกะเทวราชนำบาตรเข้าไปสู่เรือนแล้ว ก็กดข้าวใส่บาตรนำกลับออกไปถวายแก่พระมหากัสสปเถระเจ้า อาหารบิณฑบาตนั้น เป็นอาหารพิเศษต้มแกงและของกับเป็นอันมาก มีรสเลิศต่าง ๆ พระมหากัสสปเถระเจ้า รับเอาบาตรจากพระหัตถ์ของท้าวสักกะเทวราชแล้ว กลืนอาหารที่อยู่ในบาตรนั้น ก็หอมฟุ้งไปทั่วทั้งกรุงราชคฤห์ ๑ ลำดับนั้น พระมหากัสสปเถระเจ้าจึงคิดว่า บุรุษไม่ใช่ผู้มีศักดิ์น้อย เพราะอาหารที่ใส่บาตรนั้นเป็นอาหารที่ประณีตยิ่งนัก ประจักษ์แก่เราเหมือนกับอาหารของท้าวสักกะเทวราช บุรุษเป็นไครหนอ เมื่อคิดอย่างนี้ก็ทราบได้ว่า เป็นท้าวโกสีย์สักกะเทวราช จึงกล่าวขึ้นว่า คุณท้าวโกสีย์ การที่พระองค์มาแบ่งสมบัติของคนขัดสนเช่นนี้ย่อมเป็นการไม่สมควรยิ่งนัก เพราะผู้ที่ขัดสนได้ถวายทานแก่อาคมภาพในวันนั้นแล้ว จักต้องได้รับตำแหน่งเสนาบดี หรือตำแหน่งเศรษฐี ๑ ท้าวโกสีย์จึงตรัสตอบว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ไครเล่าจะยากจนกว่าข้าพเจ้า พระมหากัสสปเถระเจ้าจึงตอบว่า พระองค์ผู้เสวยเทวราชสมบัติ

จะจัดว่าเป็นผู้ยากจนอย่างไร ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า บุญกุศลที่ตกแต่งให้ข้าพเจ้า ได้เทวราชสมบัติ เป็นบุญกุศลที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ในเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่มีเกิดขึ้น ส่วนเทพบุตรทั้ง ๓ คือ จพทรเทพบุตร มหารถเทพบุตร อนเนกวัตเตเทพบุตรได้กระทำบุญกุศลไว้ในเวลาที่พระพุทธเจ้าเกิดขึ้น แล้วเขาได้เกิดในที่ใกล้ของข้าพเจ้า มีเศษานภาพมากกว่าข้าพเจ้า เมื่อเทพบุตรทั้ง ๓ นั้นพาบริวารออกจากปราสาท เพื่อไปประพาสเล่นในเวลานักขัตตฤกษ์ ข้าพเจ้าต้องหนีเข้าปราสาท เพราะเหตุที่แผ่ออกจากร่างกายของเทพบุตรทั้ง ๓ นั้นได้ครอบงำรังสีมกายของข้าพเจ้า ส่วนเศษที่แผ่ออกจากร่างกายของข้าพเจ้า ครอบงำรังสีมกายของเทพบุตรเหล่านั้นไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จัดว่าข้าพเจ้าเป็นผู้ยากจนกว่าบุคคลอื่น ๆ พระมหากัสสปเถระเจ้าจึงกล่าวว่า จำเดิมแต่ฉันไป มหาบพิตรอย่าได้ลองให้ทานแก่อาตมภาพอีก ๆ ท้าวโกสีย์จึงตรัสถามว่า การลองให้ทานอย่างนี้จะเบญกศลหรือไม่เป็นกศล พระผู้เป็นเจ้า เป็นกศลย่อมมหาบพิตร เมื่อเป็นอย่างนั้น อันการทำกุศลย่อมเป็นหน้าที่ของข้าพเจ้า ท้าวโกสีย์ตรัสคั้นแล้วก็กราบไหว้อำลาพานางสุชาดาเหาะขึ้นสู่เวหา เปล่งพระวาจาขึ้นถึง ๓ ครั้งว่า โอ โห ทานัม ปรมทานัม กัสสปะ สุปติอุจ्จิติ ทานที่เรากำลังทำไว้ในพระมหากัสสปเถระเจ้านั้นเป็นทานที่ยอดเยี่ยม คัจฉ

ก็ท้าวสักกเทวราชได้เสด็จมาตรแก่พระมหากัสสปเถระเจ้า มุ่งออกจากนิโรธสมบัติโดยการพดด้วยสัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้า มิได้เบียดเบียนผู้ใดผู้หนึ่ง ทานที่ท้าวโกสีย์ถวายนั้น เป็นทานที่ประกอบด้วยของคณครบทุกประการ คือ ประกอบด้วยเจตสมบัติ อันได้แก่พระอรหันต์ผู้เป็นบุญเจตอันดี ๑ ประกอบด้วยไทยธรรมสมบัติ คือ ของที่ถวายทานอันบริสุทธิ์ ๑ ประกอบด้วยจิตสมบัติ คือ ดวงจิตที่เลื่อมใส ๑ เมื่อท้าวโกสีย์ทรงพิจารณาเห็นว่า ทานของพระองค์ประกอบด้วยคุณสมบัติดังที่ถามมาแล้วนี้ จึงเกิดปิติโสมนัส ทรงเปล่งพระวาจาสรรเสริญทานของพระองค์ดังที่แสดงมาแล้วนั้น

เอว ปณ สกุกสส อุทานนตสส เมื่อท้าวโกสีย์ทรงเปล่งพระวาจาสรรเสริญทานอย่างนั้น สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้าซึ่งประทับอยู่ที่พระวิหารก็ได้ทรงสดับด้วยทิพพโสธ จึงทรงโปรดประกาศแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อน

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงดูท้าวโกสีย์ที่เปล่งอุทานอยู่ในอากาศนั้นเกิด ฯ ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลถามว่า ท้าวโกสีย์ได้นำสิ่งไร พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสบอกว่า ท้าวโกสีย์ได้ลงให้ทานแก่กัสสปผู้เป็นบุตรของเราตถาคคแล้วมีความยินดี ถึงกับเปล่งพระวาจาออกมา

ก็คำว่า ทิพฺพโสคํ นั้น มีอยู่ ๒ ประการ คือ ทิพฺพโสคฺของเทพดาทั้งหลาย ที่เกิดด้วยบุญกุศลจรดไม่คิดเบือนค้วยกิ เสมะ และโลหิต เป็นต้น เป็นของพ้นจากเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง อาจรับอารมณ์ในที่ไกลได้อย่างหนึ่ง ได้แก่ ทิพฺพโสคฺของพระพุทธเจ้า ที่เกิดด้วยกำลังวิริยภาวนาสำเร็จด้วยพระญาณปรีชาอย่างหนึ่ง ฯ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ทิพฺพโสคฺที่เกิดขึ้นด้วยทิพวิหารสมบัติอันบริสุทธิ์จากเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงสดับพระวาจา ที่สมเด็จพระอมรินทราบหาราชทรงสรรเสริญทานอยู่ในอากาศ ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ทรงพิจารณาเห็นว่า เทพดามนุษย์ทั้งหลาย ย่อมมีความพอใจอย่างยิ่งต่อคุณสมบัติอันประเสริฐ จึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า บิณฑุปาทิกสฺส ภิกฺขุโน เป็นต้น ซึ่งได้แปลไว้แล้วว่า เทพเจ้าทั้งหลายย่อมปรารถนาต่อภิกษุผู้อาศัยการบิณฑบาตเลี้ยงชีพ ผู้เลี้ยงตนเอง ผู้ไม่เลี้ยงผู้อื่น ผู้คงที่ ผู้สัจจากเมอ ดังนี้

คำว่า ผู้อาศัยการบิณฑบาตเลี้ยงชีพ ได้แก่ ผู้ถือชดงค์อันประกอบด้วยองค์ คือ การเลี้ยงชีพด้วยอาหารที่ได้มาด้วยการบิณฑบาตอย่างเดียวเท่านั้น หาได้เลี้ยงชีพด้วยอาหารที่ได้มาโดยทางอื่น มีอาหารที่หายากถวาย เป็นต้น ฯ ก็คำถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า โดยทรงหมายพระมหากัสสปเถระเจ้าก็พระมหากัสสปเถระเจ้าเป็นผู้เลิศในฝ่ายชดงค์ เป็นผู้ทรงชดงค์ครบทั้ง ๓๓ มิใช่หรือ แม้เหตุไรจึงทรงยกย่องไว้เพียงชดงค์ข้อเดียว อันได้แก่การเที่ยวบิณฑบาตเป็นข้อวัตรเท่านั้น ฯ มีคำวิสัชนาว่า พระคำถามเป็นแต่เพียงปรารภเหตุผลเท่านั้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง เป็นแต่เพียงเสนาเท่านั้น ขอให้ทราบว่าการหมายถึงชดงค์ทั้งปวง ฯ อีกประการหนึ่ง คำนี้เป็นคำที่ประกาศข้อปฏิบัติอันดีซึ่งมีอยู่ในพระมหากัสสปเถระเจ้า ผู้ไม่ทำการเที่ยวบิณฑบาตให้ขาดวัน

โดยเป็นผู้มีความมกน้อยอย่างยิ่ง
ทั้งหลาย

และเป็นผู้มีความเมตตากรุณาแก่ประชาชน

คำว่า ผู้เลี้ยงตนเองนั้น ได้แก่ผู้เลี้ยงตนเองด้วยปัจจัย ๔ ที่ได้มาโดย
ความบริสุทธิ์หาโทษมิได้ คือ ได้มาโดยเทววิณฑนาต ๑ คำว่า ผู้ไม่เลี้ยง
ผู้อื่น ได้แก่ผู้ไม่ชวนชวนเพื่อจะเลี้ยงผู้อื่นมคยเป็นต้น ด้วยการ
สงเคราะห์ด้วยอามิส ๑ คำว่า ผู้เลี้ยงตนและผู้อื่นเลี้ยงผู้อื่นทั้งสองน แสดงถึง
ความเป็นผู้เลี้ยงง่าย และความสันโดษอย่างยิ่งด้วยจิรวพอกกับร่างกาย ด้วย
อาหารพอเลี้ยงท้อง ๑ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า เลี้ยงตน ได้แก่เลี้ยงอศภาพของตน
เท่านั้น ไม่เลี้ยงอศภาพของผู้อื่น ๑ คำว่า ไม่เลี้ยงผู้อื่น คือ ไม่เลี้ยงใคร
นอกจากตนของตนเองเท่านั้น ๑ คำว่า ผู้สงบ ได้แก่ผู้สงบความกระวนกระวาย
เราร้อนอันเกิดจากกิเลสทั้งปวงด้วยการบรรลุผลอันเลิศ ๑ คำว่า ผู้มีสติทุกเมื่อ
ได้แก่ผู้บริบูรณ์ด้วยสติเป็นนิจกาล ๑ คำว่า ผู้คงที่ ได้แก่ผู้ไม่ยินดียินร้ายใน
อารมณ์ทั้งปวง มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาเป็นต้น ๑ เทพเจ้า
ทั้งหลายมีสมเด็จพระนรินทราชาเจ้าเป็นต้น ขอมนับถือคุณวิเศษที่มีอยู่ในองค์
พระอรหันต์ ดังที่แสดงมาแล้ว ๑ สาเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นใจความอันย่อในธัมมัตถาธิบายว่า เทพดา มนุษย์
ทั้งหลายขอมเลื่อมใสนับถือซึ่งท่านผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๕ ประการ คือ การ
ถือชดงค์มถอการเทววิณฑนาตเป็นข้อวัตร ๑ การเลี้ยงตนเองไม่เลี้ยงผู้อื่นด้วย
ความสันโดษมกน้อย ๑ การสงบภายใน คือ สงบความเราร้อนอันเกิดจากกิเลส
ทั้งปวง ๑ การมีสติเต็มทุกเมื่อ ๑ การคงที่ในอารมณ์ทั้งปวง ๑ ดังนี้ ๑
เพราะฉะนั้น ขอให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า ธดงควัตรทั้ง ๑๑
ประการ มีบิณฑปาตธดงคเป็นต้น ซึ่งเป็นข้อวัตรอันสูงของภิกษุ ในพระ
พุทธศาสนาก็ดี การที่พระภิกษุในพระพุทธศาสนา ประพฤติตัวเป็นผู้มกน้อย

สันโดษ ไม่มีศรัทธา ศรัทธา เลี้ยงชีวิตอยู่โดยลำพังผู้เดียว ไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น
 กิเลส เป็นผู้ไม่ยินดีในร้ายต่ออารมณ์อันใดกิเลส เป็นผู้ไม่ทรนทรายต่ออารมณ์
 อันใดกิเลส เป็นผู้ไม่สละคือเป็นนิงกิเลส เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นคุณธรรมอันสูงทั้งนั้น
 คุณธรรมอันสูงเหล่านี้มีอยู่ในพระอรหันต์ทั้งนั้น ส่วนปุถุชนนั้นย่อมมีอยู่เป็นบาง
 ครั่งบางคราว ไม่มีอยู่เสมอไป สำหรับปุถุชนผู้เช่นเราเหล่าพุทธบริษัททั้งหลาย
 ก็อาจปฏิบัติตามคุณธรรมเหล่านี้ได้ เมื่อผู้ใดปฏิบัติได้ครบทั้ง ๕ ข้อ คือ เลี้ยง
 ชีวิตด้วยการเห็นชอบบาปอย่างเดียว • เลี้ยงแต่คนของตน ไม่เกี่ยวข้องกับคน
 อื่น • เป็นผู้คงในอารมณ์ทั้งปวง • เป็นผู้สงบสงัด • เป็นผู้สละเป็น
 บรรทัดฐานทุกเมื่อ • ก็จะเป็นที่เลื่อมใสนับถือของเทพตามมนุษย์ทั้งหลาย
 เพราะฉะนั้น จึงควรที่พุทธบริษัททั้งหลายจะพยายามปฏิบัติตามคุณธรรมทั้ง ๕ นี้
 ให้จงได้ด้วยอุบายปัญญาของตน ๆ เพื่อให้เป็นอุปนิสัยบ่มจรรจนัยแก่สวรรค์ นฤพาน
 ในอนาคตกาลภายภาคหน้า สันธัมมัตถการิยาโยนิปริยาชเพิงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐาทิ ๓๐

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยเทพเจ้ายินดีต่อภิกษุผู้ตั้งอยู่ในสันโดษ

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมขํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เขตวเน
 อนาคตปณฺธิกสฺส อารามे ฯ เตเน โข ปน สมเขเน สมพหุลานํ ภิกฺขุณฺ
 ปจฺฉาภคฺตํ ปณฺธาปาทปฏิกกณฺคานํ กเรมณฺชลมาเพ สมนิสินฺนํ สมนิปิตฺตํ
 อยมนฺตฺรากถา อุตฺปาติ ปณฺธาปาทิโก อาวุโส ภิกฺขุติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฐาทิ ๓๐ ว่าด้วย
 พระพุทธอุทานที่ ๒๘ ในพระสุตฺตที่ ๘ แห่งนันทวรรคที่ ๑ สืบต่อไป ตเมวาระพระ

บาลีและอรรถกถา กับฉัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตามสมควรแก่เวลาฟังพระสังฆธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลีที่ยกขึ้นไว้เห็นว่า ในพระสูตรที่ ๔ ข้างหน้าผู้
 ชื่อว่าอานนทได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ๑ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถบณทิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวนาราม ใกล้กรุง
 สาวัตถิมหานคร ๑ ในคราวนั้น ภิกษุหลายองค์ด้วยกันกลับจากบิณฑบาต
 ในเวลาหลังอาหารแล้ว ก็นั่งประชุมกันที่โรงประชุมอันชื่อว่ากเรริมณฑล ได้
 สนทนากันขึ้นว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย ภิกษุผู้บิณฑบาตเมื่อเที่ยวไปบิณฑบาต ย่อม
 ได้เห็นรูปอันเป็นที่พอใจด้วยจักขุเสมอ ได้ฟังเสียงอันเป็นที่พอใจด้วยหูเสมอ
 ได้สูดดมกลิ่นอันเป็นที่พอใจด้วยจมูกเสมอ ได้ลิ้มรสอันเป็นที่พอใจด้วยลิ้น
 เสมอ ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะอันเป็นที่พอใจด้วยกายเสมอ ดูก่อนท่านทั้งหลาย
 ภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นข้อวัตร อันจัดเป็นชุดคงคณ ย่อมมีผู้สักการะเคารพ
 นับถือบูชาอบน้อม จึงได้เที่ยวไปบิณฑบาต พวกเราพากันถือบิณฑบาตเป็นข้อ
 วัตรเกิด พวกเราจักได้เห็นรูปอันเป็นที่พอใจด้วยจักขุเสมอ จักได้ฟังเสียงอัน
 เป็นที่พอใจด้วยหูเสมอ จักได้สูดดมกลิ่นอันเป็นที่พอใจด้วยจมูกเสมอ จักได้ลิ้ม
 รสอันเป็นที่พอใจด้วยลิ้นเสมอ จักได้ถูกต้องโผฏฐัพพะอันเป็นที่พอใจด้วยกาย
 เสมอ พวกเราจักมีผู้สักการะเคารพนับถือบูชาอบน้อมอยู่เสมอ ดังนี้ อันนี้เป็น
 เรื่องสนทนาที่ยังค้างอยู่ของภิกษุเหล่านั้น

ครั้นถึงเวลาเย็น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จออกจากที่สงัด เสด็จ
 ไปประทับที่อาสนะที่แต่งตั้งไว้ในโรงประชุมอันมีชื่อว่ากเรริมณฑล ๑ ครั้น
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงทศพลญาณ ประทับนั่งแล้ว จึงตรัสถามภิกษุ
 ทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเรอนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอันใด
 เรื่องที่พวกเรอสันทนาที่ยังค้างอยู่นั้นได้แก่เรื่องอันใด ๑ ภิกษุเหล่านั้นจึง
 กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อข้าพระองค์ทั้งหลายกลับจากบิณฑบาต
 ในเวลาหลังอาหารแล้ว ได้ประชุมกันที่โรงประชุม อันมีชื่อว่ากเรริมณฑล

ได้สนทนากันขึ้นว่า ^๕คฤ่อนท่านทั้งหลาย ^๕ภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นข้อวัตรอันจัด
เป็นธรรมาศ ^๕เมื่อเที่ยวบิณฑบาตไปย่อมได้เห็นรูปอันเป็นที่พอใจด้วยจักขุเสมอ
ได้ฟังเสียงอันเป็นที่พอใจด้วยหูเสมอ ^๕ได้สูดดมกลิ่นอันเป็นที่พอใจด้วยจมูก
เสมอ ^๕ได้ลิ้มรสอันเป็นที่พอใจด้วยลิ้นเสมอ ^๕ได้ถูกต้องโณภูมิจึงพะอัน
เป็นที่พอใจด้วยกายอยู่เสมอ ^๕คฤ่อนท่านทั้งหลาย ^๕ภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นข้อ
วัตร ^๕ย่อมมีผู้สักการะเคารพนับถือบูชาอ่อนน้อม ^๕พวกเราควรถือบิณฑบาต
เป็นข้อวัตรเกิด ^๕พวกเราจักได้เห็นรูปอันเป็นที่พอใจด้วยจักขุเสมอ ^๕จักได้ฟัง
เสียงอันเป็นที่พอใจด้วยหูเสมอ ^๕จักได้สูดดมกลิ่นอันเป็นที่พอใจด้วยจมูกเสมอ
จักได้ลิ้มรสอันเป็นที่พอใจด้วยลิ้นเสมอ ^๕จะได้ถูกต้องโณภูมิจึงพะอันเป็นที่พอใจ
ด้วยกายเสมอ ^๕พวกเราจักมีผู้สักการะเคารพนับถือบูชาอ่อนน้อมอยู่เสมอ ^๕ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ^๕เรื่องนเหล่านี้เป็นเรื่องสนทนาที่ยังค้างอยู่ ^๕ก็พอดีสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึง ^๕พระพุทธเจ้าข้า

น ^๕เชวต ^๕ภิกขเว ^๕คฤหมาก ^๕ปฏิรูป ^๕สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
คฤ่อนภิกษุทั้งหลาย ^๕การที่เธอทั้งหลายผู้เป็นลูกบุตรบวชด้วยศรัทธา ^๕สนทนา
กันอย่างย่อมเป็นการไม่สมควร ^๕คฤ่อนภิกษุทั้งหลาย ^๕พวกเธอที่ประชุมกันมีสิ่ง
ที่ควรทำอยู่ ๒ ประการ ^๕คือ แสดงธรรมอย่างหนึ่ง ^๕นั่งนิ่งตามแบบของพระอรหันต์
อย่างหนึ่ง ^๕ตรัสอย่างนั้นแล้ว ^๕จึงทรงพิจารณาเนื้อความอันนั้นแล้วเปล่งอุทานอันนั้นขึ้น
ในเวลานั้นว่า ^๕ปัญชปาตีกุส ^๕ภิกขุโน ^๕อตุตฺถกุส ^๕อนนฺตโปสิโน ^๕เทวา
นียฺหนฺติ ^๕คาคิโน ^๕โน ^๕เจ ^๕สทฺทสิโลกนีสฺสโต ^๕ฯ ^๕แปลว่า ^๕เทพเจ้าทั้งหลายย่อม
เทเชอเทชานคฤ่อนภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นข้อวัตร ^๕ผู้เลียงคน ^๕ผู้ไม่เลียงผู้อื่น ^๕
คฤ่อ ^๕ถ้าภิกษุนั้นไม่อาศัยสัททสิโลก ^๕คือ คำสรรเสริญ ^๕ดังนี้ ^๕ฯ ^๕สนเนื้อความใน
พระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

คฤ่อนไป ^๕เป็นเนื้อความในอรรถกถา ^๕พรรณนาเนื้อความจากพระบาลี ^๕ที่ได้ยก
ขึ้นแสดงแล้วนั้นโดยพิสดาร ^๕ฯ ^๕กล่าวคือ ^๕คำว่า ^๕เวลาหลังอาหาร ^๕คือ เวลา
เที่ยงวันแล้วไป ^๕อันมีในภายในของภิกษุทั้งหลายผู้ถือการฉันอาหารในอาสนะอัน

เดี๋ยวเป็นข้อวัตร เมื่อลุกจากอาสนะนั้นแล้วไม่ฉันอาหารอีก ฯ แต่ในพระสูตรนี้
หมายเอาเวลาฉันอาหารแล้วตามเวลาปกติ ฯ คำว่า กลับจากบิณฑบาตนั้น
คือ ไปเที่ยวบิณฑบาตจนจันทันเสร็จแล้วกลับมา ฯ คำว่า ที่ประชุมอันชื่อว่า
กรรมณฑลนั้น มีคำอธิบายว่า ต้นกุ่มเรียกว่า กรรม ฯ ที่ประชุมนี้มีอยู่ใน
ระหว่างคันธกุฎีและในระหว่างมณฑปและศาลา ฯ เพราะฉะนั้น พระคันธกุฎีนี้
จึงเรียกว่ากรรมกุฎี ฯ มณฑปก็ดี ศาลาก็ดี ก็เรียกว่าที่ประชุมอันชื่อว่ากรรม-
มณฑล ฯ มีคำปจฉาว่า เหตุไรที่ประชุมซึ่งทำในที่ใกล้ต้นกุ่ม จึงเรียกว่ามณฑล ฯ
มีคำวิสัชนาว่า ที่อันมุงมั่งด้วยหญ้าและใบไม้มิให้ฝนร่วงได้ เรียกว่าที่ประชุมทั้ง
นั้น ฯ อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ประรำที่ทำด้วยเครือไม้มีต้นไม้นอกเป็นต้น
เรียกว่าที่ประชุมในที่

คำว่า เสมอในพระบาลีนั้น คือ ต่อ ๆ กันไป อธิบายว่า ทุกคราวที่ไปเที่ยว
บิณฑบาต คำว่า เป็นที่พอใจนั้น คือ เป็นที่เจริญใจ ได้แก่อารมณ์อันเป็นที่รัก
ใคร่พอใจ ฯ ก็อารมณ์อันเป็นที่พอใจและไม่เป็นที่พอใจนั้น ควรถือเอาด้วย
สามารถแห่งบุคคลและทวาร ฯ คือ อารมณ์เป็นที่พอใจของคนหนึ่ง แต่ไม่เป็นที่
พอใจของคนหนึ่งก็มี ฯ อารมณ์อันเป็นที่ประสงค์ของทวารหนึ่ง แต่เป็นที่
พอใจของคนหนึ่งก็มี ฯ อารมณ์อันเป็นที่ประสงค์ของทวารหนึ่ง แต่ไม่
เป็นที่ประสงค์ของอีกทวารหนึ่งก็มี ฯ ก็ในที่นี้ ควรทราบวินิจฉัยด้วยสามารถ
แห่งวิบาก คือ กุศลวิบาก อันได้แก่อารมณ์ที่เกิดเป็นกุศลย่อมจัดเป็นอริยารมณ์
ที่น่าปรารถนาแท้ ส่วนอกุศลวิบาก คือ อารมณ์อันเกิดขึ้นด้วยอกุศล ย่อมเป็น
อริยารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนาโดยแท้

คำว่า เพื่อจักได้เห็นรูปอันเป็นที่พอใจด้วยจักขุนั้น คือ ภิกษุผู้เข้าไป
บิณฑบาตตามบ้าน เมื่อพวกอุบาสกนิมนต์ให้เข้าไปนั่งในเรือน แล้วน้อมนำ
เครื่องสักการบูชาถวาย ย่อมได้เห็นรูปทั้งหลายอันเป็นที่น่ารักใคร่ยินดี ซึ่ง
ได้แก่รูปวาดเขียนต่าง ๆ ในสถานที่ทั้งหลายมีอาสนะและเพดานเป็นต้น กับ
รูปคนที่มีวิญญานอื่น ๆ ด้วยจักขุทวารวิญญานอันเกิดทางตา ฯ คำว่า เสียงอัน
เป็นที่พอใจนั้น ได้แก่เสียงขับร้องดิลลิตเบาเป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในบ้านของอิสฺรชน
ภิกษุผู้เข้าไปบิณฑบาตย่อมได้ฟังเสียงต่าง ๆ นั้น ฯ คำว่า กลิ่นนั้น ได้แก่กลิ่น

ดอกไม้รูปเทียนเป็นต้น ที่บุคคลจัดไว้เป็นเครื่องสักการบูชา ภิกษุผู้เข้าไป
 บิณฑบาตในบ้าน ย่อมได้กลิ่นดอกไม้รูปเทียนที่เขาจัดไว้ในที่ถวายทานเป็นต้น ฯ
 คำว่า รสนั้น ได้แก่รสต่าง ๆ แห่งอาหารที่ภิกษุเหล่านั้นได้ลิ้มเลีย ฯ คำว่า
 โผฏฐัพพะนั้น ได้แก่สิ่งที่ถูกต้องอันเป็นที่พอใจในเวลานึ่งที่อาสนะอันมีค่า
 มาก ฯ คำที่ภิกษุเหล่านั้น สันทนากันว่า ภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร
 ย่อมมีผลสักการะเป็นต้นนั้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า พวกถือบิณฑบาตเป็นวัตรนั้น
 ย่อมได้ประสบอิฏฐารมณ์ทางทวาร ๕ ด้วย คา หู จมูก ลิ้น กาย แล้วยังได้
 ประสบอิฏฐารมณ์ทางมโนทวารอีก ฯ ที่อารมณ์ที่จะประสบทางมโนทวารนั้น หมายถึง
 อารมณ์ผ่าน คา หู จมูก ลิ้น กาย มาแล้วนั้น

ก็ ปณ อธิษฐานปาดิกานํ อธิษฐาน โยน ลพฺภติ มีคำปุจฉาว่า ที่อารมณ์
 อันเป็นที่พอใจ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเครื่องสักการบูชา
 ดังที่วิธานมาแล้วนั้น ย่อมไม่มีแก่พวกภิกษุผู้ไม่ถือบิณฑบาตเป็นข้อวัตรหรือ ?
 มีคำวิสัชนาว่า มีเหมือนกัน คือ พวกอมาสกทัมมทรัพย์สมบัติมาก ก็ย่อมทำ
 สักการบูชาแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ไม่ได้ถือบิณฑบาตเป็นข้อวัตร ด้วยการนิมนต์
 ไปฉันที่บ้านของตนและการถวายสลากภัตตเป็นต้น ฯ แต่เครื่องสักการบูชา
 นั้นย่อมไม่มีเสมอไป ส่วนพวกภิกษุที่ถือการบิณฑบาตเป็นข้อวัตร ในคราวนั้น
 ย่อมได้รับสักการบูชาอย่างนั้นเป็นนิจไป ฯ ภิกษุเหล่านั้นได้เห็นเครื่อง
 สักการบูชา ที่มหาชนทำแก่บุคคลทั้งหลายในคราวนั้น ฯ จึงตั้งอยู่ในทางผิดโดย
 คิดจะได้รับสักการบูชาเหมือนกับภิกษุเหล่านั้น จึงได้กล่าวอย่างนั้น เพราะ
 ฉะนั้น ในพระบาลีจึงได้กล่าวไว้ว่า ภิกษุเหล่านั้นได้ชักชวนกันว่า เราทั้งหลาย
 พากันถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นข้อวัตรเกิด ดังนี้เป็นต้น

เมื่อสมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประทับอยู่ในพระคันธกุฏี ได้
 ทรงศกัณการสนทนาของภิกษุเหล่านั้น จึงทรงพระดำริว่า ภิกษุเหล่านั้นบรรพชา
 ในศาสนาของพระพุทธเจ้าเช่นเรา ตั้งอยู่ในวิหารเดียวกับเราด้วย สนทนา
 กันอย่างนี้ ย่อมเป็นการไม่สมควร เพราะเป็นการสนทนาที่ไม่เป็นเหตุให้ขัด
 เกลา เราควรจะห้ามภิกษุเหล่านั้นเสีย และจักแนะนำในทางจักเกลา
 กิเลส ทรงดำริดังนี้แล้วจึงได้เสด็จไปสู่ที่ประชุมชน แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลาย
 ตามที่ได้บรรยายมาแล้วตามพระบาลี

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า นมฺเทพเจ้าทั้งหลาย
มีความขบถต่อภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นข้อวัตร ด้วยเหตุที่ขจัดเสียซึ่ง
กิเลส มีความมักมากเป็นต้น ตั้งตนอยู่ในความมักน้อยสันโดษ จึงได้ทรงเปล่ง
อุทานอันแสดงพระพุทธรูปประสงค์ข้อขึ้นในเวลานั้น

ก็คำว่า ถ้าภิกษุนั้นอาศัยสัททสิโลกในพระพุทธรูทธานั้น อธิบายว่า
ถ้าภิกษุนั้นไปอาศัยสิโลกอันได้แก่เสียงสรรเสริญด้วย คำว่า พระผู้เป็นเจ้าองค์นี้
เป็นผู้มักน้อย เป็นผู้สันโดษ เป็นผู้มีความขัดเกลาย่างยิ่ง ดังนี้ ๑ อีกอย่างหนึ่ง
คำว่า สัททสิโลกแยกออกเป็น ๒ คือ สัททะ ได้แก่เสียงสรรเสริญในที่ต่อหน้า
ส่วนสิโลก ได้แก่เสียงสรรเสริญในที่ลับหลัง ๑ ส่วนเนื้อความนอกจากนี้มนัย
ดังที่กล่าวไว้ในพระสูตรที่แล้วมา สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายพระพุทธรูทธานั้นออกไปอีก
เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย คือ พระพุทธรูทธานั้นมีเนื้อความว่า
เทพเจ้าทั้งหลายขบถต่อภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นข้อวัตร ผู้เลียงตน ผู้ไม่
เลียงคนอื่น ผู้คงที่ ถ้าภิกษุนั้นอาศัยสัททสิโลก คือคำสรรเสริญ ดังที่ได้ยกขึ้น
แสดงแล้วนั้น ดังนี้ ๑ มีคำที่ควรยกขึ้นอธิบายอยู่หลายคำ คือคำว่า การถือบิณฑบาต
เป็นข้อวัตร • การเลียงตน • ไม่เลียงคนอื่น • คงที่ • อาศัยสัททสิโลก
คำสรรเสริญ • ดังนี้ ๑ ในคำเหล่านี้มีคำอธิบายว่า การถือบิณฑบาตเป็นข้อวัตร
นั้น ได้แก่การที่ภิกษุผู้สมาทานบิณฑบาตดิग्งคค์ คือ ตั้งใจว่าเราจักเลี้ยงชีพด้วย
อาหารที่ได้มาจากการเที่ยวบิณฑบาตเท่านั้น จักไม่เลี้ยงชีพด้วยอาหารที่ได้มาโดย
ทางอื่น มีอาหารที่ทายกนำมาถวายถึงอาวาส และอาหารที่ทายกนิมนต์ไปฉันในที่
ต่าง ๆ เป็นต้น เมื่อสมาทานอย่างนั้นแล้วจึงเว้นอาหารที่ทายกถวาย ไม่รับ
อาหารที่ทายกถวาย ไม่รับนิมนต์ของทายก ไม่รับสลากภัตรหรือสังฆิกภัตร เป็นต้น
เลี้ยงชีพด้วยอาหาร ที่ได้ด้วยการบิณฑบาตอย่างเดียวเท่านั้น การกระทำอย่างนี้
ด้วยความมุ่งหมายจะทำลายความมักมาก และความไม่สันโทษให้ออกจากใจของ
คนให้สิ้นเชิงหาเสรมิได้ แต่ภิกษุบางรูปก็สมาทานบิณฑบาตดิग्งคค์ เพื่อต้อง

การสัพทสโลก คือ คำสรรเสริญจากประชุมชนก็มี ผู้ที่สมาทานด้วยเจตนาอย่างนี้ ย่อมไม่เป็นที่รักใคร่ยินดีของเทพยตามนุษย์ทั้งหลายที่ล่วงรู้เจตนาการสมาทาน

คำว่า เลี่ยงคนไม่เลียงผู้อื่น อธิบายว่า การที่พระภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นฝั่มความมกน้อย สันโดษ ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ใด เมื่อมีคนมาคบได้มาแล้วก็ฉันทโดยลำพังคนเท่านั้น ไม่เกาะเกี่ยวกับบุคคลอื่น ย่อมเป็นที่เลื่อมใสนับถือของเทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ฯ ส่วนภิกษุผู้ยังเกาะเกี่ยวอยู่กับบุคคลอื่นมีศรัทธาศรัทธาเป็นต้น เรียกว่ายังตกอยู่ในความกังวล ยากที่จะนำคนให้ออกพ้นจากวัฏสงสาร เพราะเหตุว่าเมื่อยังเกาะเกี่ยวกับบุคคลอื่น ก็ยังต้องเลียงคบบุคคลอื่น ยังต้องว่ากล่าวสั่งสอนบุคคลอื่นอยู่ตราบใด ก็ยังมีเวลาน้อยที่จะได้ปฏิบัติในมรรควิธีที่จะให้ได้บรรลุมรรคผลนฤพานอยู่ตราบนั้น ฯ การเกาะเกี่ยวอยู่กับบุคคลอื่นด้วยการเลียงว่ากล่าวสั่งสอนนั้น เป็นหน้าที่ของพระคณฤชระ คือ พระที่ย่อยด้วยฐานะต่าง ๆ มีการว่ากล่าวสั่งสอนเป็นต้น ในพระพุทธศาสนา ส่วนการไม่เกาะเกี่ยวกับผู้อื่นด้วยการเลียงว่ากล่าวสั่งสอนเป็นต้นนั้น เป็นหน้าที่

ของพระวิปัสสนาธุระ คือ พระที่ปฏิบัติทางสมณะวิปัสสนาอันจัดเป็นฐานะประเสริฐในพระพุทธศาสนา ฯ เพราะเหตุว่าวิปัสสนาธุระนั้น มีแต่ตั้งใจคือสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน อบรมบ่มจิตสำนึตให้ปราศจากนิวรณ์ ๕ คือ กามฉันท พยาบาท ถีนมิตถ อหังการกุกกุจะ วิจิกิจฉา ทำใจให้เล็งเห็นขั้น ๕ อย่างคณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ขึ้นไปตามลำดับ จนกระทั่งได้สำเร็จมรรคผลนฤพาน ฯ ภิกษุผู้ปฏิบัติทางสมณะวิปัสสนานั้นต้องประกอบด้วยองค์คุณอีกหลายประการ มีสมาทานบิณฑบาตปาฏิกรตงค์เป็นต้น และอยู่ผู้เดียว ฉนผู้เดียว จะไปไหนก็ไปผู้เดียวไม่เกาะเกี่ยวกับผู้อื่น จึงเป็นที่เลื่อมใสนับถือของเทพยตามนุษย์ทั้งหลาย

คำว่า ผู้คงที่นั้น อธิบายว่า ผู้คงที่ในอริยารมณและอนิยารมณ คือ ไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดียินร้าย ในอริยารมณที่นารักใคร่ยินดี และในอนิยารมณที่ไม่นารักใคร่ยินดี ฯ การที่จะไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดียินร้าย ในอารมณที่น่ายินดียินร้ายนี้ ก็เป็นหน้าที่ของผู้ปฏิบัติทางสมณะวิปัสสนา เพราะผู้ปฏิบัติทางสมณะวิปัสสนาย่อมทำใจให้สงบจากนิวรณ์ ๕ ทำปัญญาให้เกิดอยู่เสมอ

คือ พิจารณาอย่างเสมอว่า ขันธ์ ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนคนสัตว์ พิจารณาว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่โลกนิยมนำสวयงามนั้นย่อมไม่ใช่ของสวयงาม ที่โลกนิยมนำเป็นสขนั้นก็ไม่ใช่สข ที่โลกนิยมนำเป็นตัวตนคนและสัตว์นั้น ก็ไม่ใช่ตัวตนคนสัตว์ ที่โลกนิยมนำเป็นของเที่ยงถาวรนั้น ก็ไม่เที่ยงถาวร เมื่อพิจารณาอย่างนี้อยู่เสมอ ก็กำจัดความยินดียินดีร้ายได้ ทำให้ใจคงที่ต่ออารมณ์ทั้งปวงได้ ผู้ที่มีใจคงที่ต่ออารมณ์ทั้งปวง ย่อมเป็นที่เลื่อมใสนับถือต่อเทพตามนุษย์ทั้งหลาย

คำว่า ถ้าภิกษุนั้นไม่อาศัยสัทสโลก คือ คำสรรเสริญนั้น มีคำอธิบายว่า ถ้าภิกษุผู้สมาทานชตงค์ คือ การถือบิณฑบาตเป็นข้อวัตร และการเลิขณณ์ผู้เดียวไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นนั้น ไม่ทำด้วยเห็นแก่ความสรรเสริญแล้วก็ย่อมเป็นที่เลื่อมใสนับถือของเทพตามนุษย์ทั้งหลาย เว้นแต่ทำด้วยมุ่งหมายจะให้โลกสรรเสริญจึงจักไม่เป็นที่เลื่อมใสนับถือของเทพตามนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ ฯ พระภิกษุทั้งหลายในบิณฑกถาชตงค์ก็ยังมีอยู่ ที่เลิขณณ์แต่ตนผู้เดียว ไม่เกี่ยวข้องกับคนอื่นก็ยังมีอยู่ แต่จะทำด้วยเจตนาอย่างไรนั้นย่อมยากที่จะรู้ได้ สำหรับผู้ทำด้วยเจตนาที่ไม่ดี คือ เจตนามุ่งความสรรเสริญจากมหาชน ก็ควรจะละเจตนาอันนั้นเสีย แล้วทำด้วยเจตนาอันดี คือ เจตนาที่จะทำตนให้เป็นผู้มักน้อยสันโดษ ตัดโลก โกรธ หลง จึงจะเป็นการดี ส่วนคำว่า คงที่ในอารมณ์ทั้งปวงนั้น ควรฝึกหัดให้ได้ทั่วทุกพุทธศาสนิกชน เพราะเหตุว่า เมื่อฝึกหัดได้แล้ว จะแคล้วคลาดจากทุกข์โศกทั้งปวง คือ ทุกข์โศกทั้งปวงย่อมเกิดขึ้นเพราะความไม่คงที่ในอารมณ์ทั้งปวง อันได้แก่ความยินดียินดีร้ายในอารมณ์ทั้งปวง แต่การที่จะฝึกหัดไม่ให้ยินดียินดีร้ายในอารมณ์ทั้งปวงนั้นย่อมเป็นของทำได้ยากยิ่งนัก เพราะเหตุว่าสัตว์โลกทั้งปวง ล้วนแต่อบรมความยินดียินดีร้ายมาด้วยกันทั้งนั้น แม้แต่ในเวลาอยู่ในครรภ์มารดา หรือเวลาคลอดออกมาใหม่ ก็มีความยินดียินดีร้ายติดมาแล้ว เมื่ออายุวัยมากขึ้นเท่าไร ความยินดียินดีร้ายก็มากขึ้นเท่านั้น เป็นอันว่าความยินดียินดีร้ายติดมาแต่กำเนิดทุกตัวตนคนสัตว์ จึงยากที่จะกำจัดให้สิ้นไปได้ สำหรับพวกเราที่ยังเป็นปุถุชนอยู่นั้น ปฏิบัติแต่เพียงว่า ไม่ทำบาป

กรรม คือ ข่าเขา ลักขโมยเขา ล้วงประเวณีเขา โกหกเขา คิมสุราเมรัย
 เพราะความยินดียินดีร้ายเท่านั้น^{๕๔๔} โดยมากย่อมทำบาปกรรมด้วยความ
 ยินดียินร้าย^{๕๕} กวที่เรากล่าวพุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะระวังไม่ทำบาปกรรม
 ด้วยความยินดียินดีร้ายให้จงได้เสมอไป การระวังนั้น คือ ให้นึกสอนตัวเองในเวลา
 ที่อยากจะทำบาปกรรมด้วยความยินดียินดี^{๕๖} ว่าเราไม่ควรทำบาปกรรมอันจักนำ
 ความทุกข์ในอบายภูมิ^{๕๗} มั่นรกเป็นต้นมาให้แก่เราด้วยความยินดียินดี^{๕๘} อันนั้นเรา
 ไม่ควรคณรก ไม่ควรเกิดเป็นเปรตเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ในอนาคตกาลด้วยความ
 ยินดียินร้าย^{๕๙} ดังนั้น เมื่อนึกสอนตนอย่างนั้นขึ้นในเวลาใด ใจก็จะถอนจากบาปกรรม
 ขึ้นในเวลา^{๖๐} นั้น สันธัมมัตถกอธิบายในพระพุทธอรุณที่ ๘ อันมีในพระสูตรที่ ๘
 แห่งนั้นทวรรคที่ ๓ คัมภีร์พระพุทธอรุณเพียงเท่านั้น.

เอว กัม ค้วยประการณะ^{๖๑} ๑

กัณฐะที่ ๓๑

คัมภีร์ขททกนิกาย พุทธอรุณ

ว่าค้วยผู้มีคุณธรรมคือศีลเป็นต้น ย่อมพ้นจากวัฏฏะได้

เอวมเม สัคคิ ๑ เอกัง สมยิ ภควา สาวตถิยิ วิหริติ เขตวเน
 อนาตปิตุทิสส อารามะ ๑ เตน โข ปน สมเขน สมพหุลานัน ภิกขุณ
 ปจฺจนาคคิ ปิตุทปาทปฏิกกณฺฑานัน มนุชฺชลมาเพ สนนินฺนินานัน สนนินฺนิตานัน
 อยมนุชฺชราภว อุตฺปาที โก นุ โข อาวุโส สิปปิ ชานาติ โก ก็ สิปปิ
 สิกขิ กตรํ สิปปิ สิปปานัน อคฺคณฺติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอรุณ กัณฐะที่ ๓๑ ว่าค้วยพระพุทธ-
 อรุณที่ ๒๘ ในพระสูตรที่ ๘ แห่งนั้นทวรรคที่ ๓ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี
 และอรรถกถา กับธัมมัตถกอธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
 พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตามสมควรแก่เวลาทั้งพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้มีชื่อว่า
 อานนท์ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวนาราม ใกล้
 กรุงสาวัตถี ฯ ในคราวนั้น เมื่อภิกษุเป็นอันมากกลับจากบิณฑบาตในเวลาฉัน
 อาหารเสร็จแล้ว ได้นั่งประชุมสนทนากันที่โรงประชุมว่า ใครชื่อว่ารู้จักศิลปะ
 ใครศึกษาศิลปะอะไร ศิลปะอย่างไหนเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย ฯ ในภิกษุ
 เหล่านั้นต่างก็มีความเห็นผิดเพี้ยนกัน บางพวกก็กล่าวว่าศิลปะทางช่างเลิศกว่า
 ศิลปะทั้งหลาย ฯ บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางม้าเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย ฯ
 บางพวกก็กล่าวว่าศิลปะทางรถเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย ฯ บางพวกก็กล่าวว่า
 ศิลปะทางธนูเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย ฯ บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางดาบเลิศ
 กว่าศิลปะทั้งหลาย ฯ บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางง้าวมือเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย ฯ
 บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางค้ำฉนวนเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย ฯ บางพวกก็กล่าวว่า
 ศิลปะทางนับเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย ฯ บางพวกก็กล่าวว่าศิลปะทางเลข
 เลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย ฯ บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางกายณ์เลิศกว่าศิลปะ
 ทั้งหลาย ฯ บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางสำนวนเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย ฯ
 บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางเขตวิชาเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย ฯ การสนทนานี้
 เป็นการสนทนาที่ยังค้างอยู่ของภิกษุเหล่านั้น ฯ คือ พวกภิกษุเหล่านั้นสนทนา
 เรื่องนี้ยังไม่จบลง ก็พอดี องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่สงัด
 ในเวลาเย็น ทรงดำเนินไปประทับที่ภัณฑุตตอาสน์อันมีที่โรงประชุม

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งแล้ว จึงตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุ
 ทั้งหลาย พวกเธอนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไรในบัดนี้ เรื่องสนทนา
 ของพวกเธอยังค้างอยู่นั้น คือ เรื่องอันใด ? ภิกษุเหล่านั้น จึงกราบทูลว่า
 ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อข้าพระองค์ทั้งหลายกลับจากบิณฑบาตแล้ว ก็นั่ง
 ประชุมสนทนากันที่โรงประชุมว่า ใครหนอชื่อว่ารู้จักศิลปะ ใครศึกษาศิลปะ
 อย่างไร ศิลปะไหนเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย บางพวกก็กล่าวขึ้นว่า ศิลปะทางช่าง

เลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย บางพวกก็กล่าวว่าศิลปะทางม้าเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย
 บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางรถเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย บางพวกก็กล่าวว่า
 ศิลปะทางธนูเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางดาบเลิศกว่า
 ศิลปะทั้งหลาย บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางงมมือเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย
 บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางคำนวณเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย บางพวกก็กล่าวว่า
 ศิลปะทางนับเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางเลขเลิศกว่า
 ศิลปะทั้งหลาย บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางกาพย์เลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย
 บางพวกก็กล่าวว่า ศิลปะทางสำนวนโลกเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย บางพวกก็กล่าวว่า
 ศิลปะทางไรรณาเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย การสนทนาอันนี้แหละเป็นการสนทนา
 ที่ยังค้างอยู่ พระพุทธเจ้าข้า คือ เมื่อสนทนาเรื่องนี้ยังไม่จบลง ก็พอดีทรงพระ
 คำเนิ่นมาถึง พระพุทธเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย การสนทนา
 อย่างนี้ย่อมไม่สมควรแก่พวกเธอผู้บวชด้วยศรัทธา พวกเธอผู้บวชด้วยศรัทธา
 เมื่อประชุมกันแล้ว ควรทำกิจ ๒ อย่าง คือ ควรแสดงธรรมหรือควรนั่งอยู่
 ตามธรรมเนียมของพระอริยเจ้า ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อ
 ความนี้แล้วจึงทรงเปล่งอุทานอันขึ้นในเวลาอันว่า

อสีปชีวิ ลหุ อคฤกาโม

ขคินฺทริโย สพฺพธิ วิปฺปมฺตโต

อโนกสาร์ อมโม นีราโส

หนตฺวา มารี เอกจโร ส ภิกฺขุ ฯ

แปลว่า ผู้ใดไม่เลียงชีวิตด้วยศิลปะ เป็นผู้เบา เป็นผู้มั่งประโยชน์ เป็นผู้สำรวม
 อินทรีย์ เป็นผู้หลุดพ้นจากทั้งปวง ผู้นั้นชื่อว่าไม่มีอาลัย ไม่มีความถือว่าของ
 เรา ไม่มีความหวัง ชำมารได้แล้วเที่ยวไปแต่ผู้เดียว ชื่อว่าเป็นภิกษุ ดังนี้ สัน
 เนอความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ พระอรรถกถาจารย์ได้ขยาย
 เนื้อความแห่งพระบาลีไว้ว่า ภิกษุเหล่านั้นได้ถามกันว่า พวกเราที่ประชุมกันอยู่

ในหนังสือ ใครรู้จักอาชีพที่ได้ชื่อว่าศิลปะเพราะเป็นของควรศึกษา ๑ ใครได้ศึกษายกกับอาจารย์ตลอดกาลนาน รอบรู้ในศิลปะทั้งหลายมีศิลปะทางช่างเป็นต้น ๑ บรรดาศิลปะทั้งสิ้น ศิลปะอย่างไหนจัดเป็นอย่างเลิศ คือ เป็นศิลปะที่ไม่ควรตีเคียน เป็นศิลปะที่มีผลมาก เป็นศิลปะที่ให้สำเร็จความประสงค์โดยไม่ลำบาก ๑ ได้ใจความว่า ศิลปะที่หาเลี้ยงชีพได้โดยง่าย

เมื่อภิกษุทั้งหลายได้ถามกันขึ้นอย่างนี้ พวกโคบวชมาจากตระกูลนาย หัตถาจารย์ ก็สรรเสริญศิลปะทางช่าง พวกโคบวชมาจากตระกูลนายอัสสาจารย์ ก็สรรเสริญศิลปะทางม้า พวกโคบวชมาจากตระกูลนายธราจารย์ ก็สรรเสริญศิลปะทางรถ พวกโคบวชมาจากตระกูลชุนาจารย์ ก็สรรเสริญศิลปะทางชุน พวกโคบวชมาจากตระกูลกรยาจารย์ ก็สรรเสริญศิลปะทางอาวุธ พวกโคบวชมาจากตระกูลมฺหธาจารย์ ก็สรรเสริญศิลปะทางง้าว พวกโคบวชมาจากตระกูลคณนาจารย์ ก็สรรเสริญศิลปะทางค่านวน พวกโคบวชมาจากตระกูลสังขนาจารย์ ก็สรรเสริญศิลปะทางนั้บ พวกโคบวชมาจากตระกูลเลขาจารย์ ก็สรรเสริญศิลปะทางเลข พวกโคบวชมาจากตระกูลกาพยาจารย์ ก็สรรเสริญศิลปะทางกาพย์กลอนโคลงฉันท์ พวกโคบวชมาจากตระกูลโลกายคณาจารย์ ก็สรรเสริญศิลปะทางค่านวนโลก พวกโคบวชมาจากตระกูลเชตวิชาจารย์ ก็สรรเสริญทางไรรณา ดังนี้

ก็คำว่า ศิลปะทางช่างนั้น ได้แก่ศิลปะทั้งสิ้นที่เกี่ยวกับช่าง มีการจับช่าง การฝึกหัดช่าง การรักษาโรคช่างเป็นต้น ศิลปะทางม้าก็เหมือนกัน ๑ ศิลปะทางรถนั้น ได้แก่การกระทำเกี่ยวกับตัวรถ มีการประกอบรถ การหัดขับรถเป็นต้น ๑ ศิลปะทางชุนั้น ได้แก่ศิลปะที่เกี่ยวข้องกับทางชุน มีการยิงชุนเป็นต้น ๑ ศิลปะทางดาบนั้น ได้แก่ศิลปะทางอาวุธนอกจากชุน ๑ ศิลปะทางง้าวนั้น ได้แก่การนับด้วยง้าว ๑ ศิลปะทางนั้บนั้น ได้แก่การนับตามลำดับเริ่มแต่คำว่า ๑-๒-๓ เป็นต้นไป ๑ ศิลปะทางค่านวนนั้น ได้แก่การนับรวม ๑ ศิลปะนี้เมื่อใดหัดได้คล่องแคล่วแล้ว เวลาผู้นั้นมองดูต้นไม้ อาจค่านวนได้ว่าที่ต้นไม้มีใบอยู่เท่าไร ๑ ศิลปะทางเลขนั้น ได้แก่การขีดเป็นตัวอักษรหรือความรู้ในเรื่องตัวอักษร อันได้แก่ความรู้ทางหนังสือ ๑ ศิลปะ

ทางกายนั้น ได้แก่ความเป็นจันตวิ ๔ จำพวก ซึ่งผูกเป็นเรื่องขึ้นด้วยความ
 ลึกซึ้งของคนหรือด้วยเรื่องของคนได้มาจากอื่น ๆ จันตวิ ๔ จำพวกนั้น ได้แก่
 ผลิตาในการคิด ๑ ผลิตาในการฟัง ๑ ผลิตาด้วยเนื้อความ ๑ ผลิตาใน
 ปฏิภาณ ๑ ๑ คำว่า ศิลปะทางสำนวนโลกนั้น ได้แก่การกล่าวเป็นสำนวน
 ว่า ที่เรียกว่ากาเผือกเพราะกระดกมันขาว ที่เรียกว่านกยางแดงเพราะเลือดมัน
 แดง ดังนั้นเป็นต้น สำนวนอันนี้เป็นสำนวนที่ปฏิเสธปรโลกและนิพพาน คัดค้าน
 เรื่องโลกและนิพพานทั้งสิ้น ๑ คำว่า ศิลปะทางไรรานั้น ได้แก่ความรู้ใน
 การทำไร่นา ๑ ศิลปะทั้ง ๑๒ อย่างดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นศิลปะประเภท
 ใหญ่ซึ่งมีอยู่ในสมัยนั้น ๑ ภิกษุเหล่านั้นได้ถามกันขึ้นว่า ศิลปะเหล่านั้น
 อย่างไหนประเสริฐกว่ากัน แล้วก็สอบถามความเห็นของตน ๆ ดังที่แสดงมาแล้วนั้น

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่ง
 อุทานขึ้นว่า คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งเห็นว่า ศิลปะทั้งนั้นไม่เป็น
 เหตุให้พ้นจากวัฏฏทุกข์ ส่วนคุณธรรมมีศีลเป็นต้น อันบริสุทธิ์เป็นของที่ให้
 หลุดพ้นวัฏฏทุกข์ ดังนี้ จึงทรงเปล่งอุทานอันแสดงเนื้อความอันนั้นขึ้นในเวลานั้น

ในพระพุทธชุตานนั้นคำที่ควรอธิบายขึ้นเป็นคำ ๆ ไป คือ คำว่า ผู้ไม่
 เลียงชีวิตด้วยศิลปะนั้น ได้แก่ไม่เลียงชีวิตด้วยศิลปะอันใดอันหนึ่งโดยมีต้นหา
 อุปาทานทั้ง ๓ เป็นต้นเหตุ คำว่า สมเด็จพระโลกเชษฐเจ้าทรงเล็งเอาอาชีวปา-
 ฐาศิล คือ การเลียงชีวิตบริสุทธิ์ของพระภิกษุทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็นผู้เบา
 คือ เป็นผู้มักโกรธระน้อย และเป็นผู้มีความเบาใจ หมายถึงความเป็นผู้เลียงง่าย
 อันผู้มั่งผลอันดีให้แก่โลก คำนี้หมายถึงเอาปาฏิโมกขสังวรศีล เพราะเหตุว่า
 ปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น เป็นศีลที่งดเว้นจากความฉิบหายและออกจากทำลายชีวิต
 ของผู้อื่นเป็นต้น ๑ คำว่า เป็นผู้สำรวมอินทรีย์นั้น ได้แก่ระวังอินทรีย์ ๖
 มีจักขอินทรีย์เป็นต้น ไม่ให้เกิดความยินดียินร้ายได้ คำนี้หมายถึงเอาอินทริย-
 สังวรศีล

คำว่า หลุดพ้นจากที่ทั้งปวงนั้น คือ ภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์อย่างนี้ ผู้ตั้งมั่น
 อยู่ในความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ ผู้กำหนดนามรูปพร้อมด้วยปัจจัย แล้วพิจารณา

สังฆาทหังหลายตามไตรลักษณะปริยาชาว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ยกขึ้นซึ่ง
วิปัสสนาแล้วละสังโยชน์ทั้งหลายด้วยอริยมรรคทั้ง ๘ ทมิชนโดยลำดับ ก็พ้นจาก
ที่ทั้งปวงมีภพน้อยภพใหญ่เป็นต้น ฯ คำว่า ไม่มีความอาลัย ไม่ถือว่าเป็น
ของเรา ไม่มีความหวังนั้น ได้แก่ไม่อาลัยในอายตนะทั้ง ๖ ไม่ถืออารมณ์
ทั้ง ๖ มีรูปเป็นต้น ว่าเป็นของเรา ไม่มุ่งหวังโดยประการทั้งปวง

คำว่า ข้ามารได้แล้วเที่ยวไปผู้เดียว นั้น คือ ภิกษุดังที่กล่าวมาแล้วเป็น
อันละมานะทั้งสนพร้อมทั้งเวลาสำเร็จอหัตมรรค แล้วเที่ยวไปผู้เดียว คือ อยู่
ในอริยาบถ ๔ โดยลำพังผู้เดียวไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นหนึ่ง เพราะตนเป็นผู้ยินดี
ในวิเวก เป็นผู้ดเว้นสหาย คือ ตณหา ผู้นั้นชื่อว่าภิกษุเพราะเป็นผู้ทำลายกิเลส
ทั้งปวงได้แล้ว ฯ คำว่า ไม่เลียงชีวิตด้วยศิลปะเป็นต้น เป็นอันกล่าวถึง
โลกียคุณ ฯ คำว่า หลุดพ้นจากทั้งปวงเป็นต้นนั้น เป็นอันกล่าวถึงโลกุตตร-
คุณ ฯ โลกุตตรคุณนี้ ข้อมไม่สำเร็จแก่ผู้เลียงชีวิตโดยทางฝีมือศิลปะดังที่แสดง
มาแล้วเป็นต้น สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลาย
สละการถือเอาแก่นสารในศิลปะทั้งหลาย แล้วศึกษาอยู่ในคุณธรรมทั้งหลายมี
อริศิลป์เป็นต้น สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อนไป เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายพระพุทธอุทานนั้นออกไป
อีก เพื่อให้ผู้สดับทั้งหลายจับใจความได้ง่าย กล่าวคือ ในพระพุทธอุทานนั้นว่า
ผู้ใดไม่เลียงชีวิตด้วยศิลปะเป็นผู้เบา เป็นผู้มุ่งประโยชน์ เป็นผู้สำรวมอินทรีย์
เป็นผู้หลุดพ้นจากทั้งปวง เป็นผู้ไม่อาลัย เป็นผู้ไม่ถือว่าของเรา เป็นผู้ไม่มี
ความหวัง ผู้นั้นชื่อว่าข้ามารได้แล้วเที่ยวไปผู้เดียว ชื่อว่าเป็นภิกษุ ดังนี้ ฯ
คำในพระพุทธอุทานเหล่านี้ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้แล้วทุกคำ คือ คำว่า
ไม่เลียงชีวิตด้วยศิลปะนั้น ท่านอธิบายว่า ได้แก่การเลียงชีวิตโดยศิลปะ
อันใดอันหนึ่ง คือ เลียงชีวิตโดยทางบริสุทธ ซึ่งจัดเป็นอาชีวนปาริสุทธศิลป์
ดังนี้ ฯ ก็ คำว่า อาชีวนปาริสุทธศิลป์ ได้แก่ความบริสุทธของภิกษุทั้งหลาย
ผู้หาเลี้ยงชีพโดยทางบริสุทธ มีเลียงชีวิตด้วยการบิณฑบาตเป็นต้น ฯ พระภิกษุ

รูปโคไม่แสวงหาลาภสักการะโดยทางจิตพระธรรมวินัย พระภิกษุนั้นเรียกว่า เป็น
ผู้คงอยู่ในอาชีวนปริสทศีล

คำว่า เป็นผู้เบา นั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่ความเป็นผู้
กิริยาน้อย เป็นผู้มีความเบาใจ ซึ่งเล็งเอาความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ ดังนี้ ๆ
ข้อนี้มีธัมมคถาอธิบายไว้ว่า การยินดีด้วยปัจจัย ๔ ตามหน้าที่ของพระภิกษุผู้
ความนุกนายนัน จัดเป็นผู้เบาใจ เบากาย ถ้าภิกษุใดเป็นผู้มากก็นจัดเป็นความโลก
ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้หนักกายหนักใจ เพราะเหตุว่าการมกมากนั้นเป็นความโลก
ธรรมาคความโลก ย่อมเป็นของหนักเสมอไป ผู้ใดมีความโลกประจำใจ ผู้นั้น
ย่อมมีความหนักกาย หนักใจ เสมอไป โดยเหตุนี้ ผู้ที่ยังมีความโลกอยู่ เช่นพวก
เราเหล่าปถุชนนี้ จึงข้ามแม่น้ำใหญ่ กล่าวคือ สงสารสาครไปไม่ได้ เพราะ
หนักอยู่ด้วยความโลกและกิเลสเหล่านั้น ๆ อีกเป็นอันมาก สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงสอนไว้ว่า สิมฺห ภิกขุ อิมิ นาวํ สิตฺตา เต ลหุเมสฺสติ แปลว่า
ดูก่อนภิกษุ เรืองวิค่น้ำออกจากเรือน เรือที่เรืองวิค่น้ำออกแล้ว จักเป็นเรือที่
เบา จักข้ามฟากได้ ดังนี้ ๆ พระพุทธภาษิตนี้แสดงให้เห็นว่า เรือกล่าวคือ
อศภาร่างกายจิตใจนี้ เต็มไปด้วยน้ำกล่าวคือ โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็น
ของหนักทั้งนั้น เมื่อไม่วิค่น้ำกล่าวคือ กิเลส อันได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ
ให้หมดแล้วก็ยังเป็นเรือที่หนักอยู่ ยังไม่อาจข้ามฟากไปได้ กล่าวคือ ยังไม่อาจ
ข้ามสงสารไปถึงนิพพานได้โดยสวัสดิ์ โดยเหตุนี้จึงได้ใจความว่า ความเป็นผู้เบา
ในพระพุทธชุตานนั้น หมายความว่าเบากาย เบาใจ อันได้แก่ความสันโดษด้วย
ปัจจัย ๔ ตามมีตามได้

คำว่า เป็นผู้ม่งประโยชน์นั้น พระอรรถกถาจารย์แก้ไขไว้ว่า ได้แก่ผู้ม่งผล
อันดีให้แก่โลก คือ คงอยู่ในปาฏิโมกขสังวรศีล โดยเหตุที่ปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น
เป็นของงดเว้นจากความเสียหายของโลก มีการสร้างผลบุญชีวิตของผู้นั้นเป็นต้นนั้น
มีธัมมคถาอธิบายว่า ภิกษุผู้นั้นอยู่ในปาฏิโมกขสังวรศีล คือ งดเว้นจากข้อห้าม
ทำตามข้ออนุญาตที่มีอยู่ในปาฏิโมกขสังวรศีล ครบทั้ง ๒๒๗ ข้อนั้น เรียกว่าเป็น
ผู้ม่งประโยชน์ในโลก เพราะเหตุว่าปาฏิโมกขสังวรศีลทั้ง ๒๒๗ ข้อนั้น ล้วน
แต่เป็นประโยชน์แก่โลกทั้งนั้น เช่น ปาฏิโมกขสังวรศีล ข้อว่าด้วยการห้าม

ไม่ให้ฆ่าสัตว์ ก็เป็นของแสดงให้เห็นชัดว่า เป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งหลาย แท้ เพราะสัตว์โลกทั้งหลายล้วนแต่มีงมหาขอยากมีชีวิตต่อกันทั้งนั้น ล้วน แต่กลัวความตายด้วยกันทั้งนั้น ล้วนแต่ไม่ยากให้มีผู้ใดมาฆ่าตีเบียดเบียนตน ทั้งนั้น เมื่อสมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์ ก็เป็นอันว่าเป็นการให้ชีวิตสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้

ปาฏิโมกขสังวรศีลชื่อว่าด้วยห้ามไม่ให้ภิกษุลักขโมยผู้อื่นนั้น ก็แสดงให้เห็นชัดว่า เป็นประโยชน์แก่โลกทั้งหลายหาประมาณมิได้เหมือนกัน คือ โลกทั้งหลาย บ่มมีความงมหาขอยากให้ทรัพย์สินสมบัติของตนเสียหายไปด้วยภัยต่าง ๆ มีโจรภัยเป็นต้นด้วยกันทั้งนั้น เมื่อมีพระพุทธรูปบัญญัติ ห้ามไม่ให้ภิกษุทั้งหลายลักขโมยผู้อื่นแล้ว ก็เป็นอันว่าให้ประโยชน์แก่โลก คือ ความไม่กลัวโจรภัยจากพระภิกษุทั้งหลายหาประมาณมิได้

ปาฏิโมกขสังวรศีล ชื่อว่าด้วยเมถุนปาราชิกและกายสังสัคคสังฆาติเสสตลอดถึงปาจิตตีย์ อันเกี่ยวกับสตรีทั้งหลายนั้น เป็นอันว่าให้ประโยชน์แก่โลกทั้งหลายในทางโลกียะประเพณี โดยเหตุที่โลกทั้งหลายบ่มไม่เกรงกลัวต่อกันอันจักเกิดมีแก่ภรรยา หรือธิดาของตน ด้วยพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ในสัจจาวจรอันดี เว้นแต่ภิกษุอลัชชีเท่านั้น

ปาฏิโมกขสังวรศีล ชื่อว่าด้วยอดตริมนุสสรธรรมปาราชิก และสังฆาติเสส ปาจิตตีย์ ที่เกี่ยวกับมุสาวาทนั้น เป็นอันให้ประโยชน์แก่โลกทั้งหลายในทางที่จะไม่ได้ฟังคำเท็จจากพระภิกษุผู้มั่นอยู่ในศีลข้อนี้ คือ ภิกษุผู้มั่นอยู่ในศีลข้อนี้ จะไม่กล่าวเท็จด้วยการอวดคุณพิเศษ หรือด้วยการกล่าวตักขิณณ์ว่าเป็นปาราชิก หรือว่าเป็นสังฆาติเสสโดยหามลมิได้ หรือด้วยการกล่าวเท็จอื่น ๆ โลกจะได้ฟังความจริงจากภิกษุผู้มั่นอยู่ในข้อนี้

ปาฏิโมกขสังวรศีล ชื่อว่าด้วยห้ามไม่ให้ภิกษุดื่มสุราเมรัยนั้น ก็ทำให้เป็นประโยชน์แก่โลกทั้งหลายหาประมาณมิได้เหมือนกัน คือ ภิกษุผู้มั่นอยู่ในศีลข้อนี้ บ่มไม่ก่อความทะเลาะวิวาทหรืออนัตตพินาศเสียหายให้เกิดแก่โลก ด้วยความเมาสุราเมรัยเป็นแน่แท้ โลกบ่มได้รับความรำคาญจากผู้ที่เมาสุราเมรัย

เป็นอันมาก การทะเลาะวิวาท หรือมีคะเณศเสียบหาย ก็ย่อมเกิดด้วยอำนาจ
 สราเมรย์เป็นอันมาก เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุ
 ทั้งหลายดื่มสราเมรย์แล้ว ก็เป็นอันว่า ให้ประโยชน์แก่โลกทั้งหลายหาประมาณ
 มิได้

เมื่อได้ยกปาฏิโมกขสังวรศีลขึ้นแสดงเพียง ๕ ข้อเท่านั้น ก็พอเห็นได้แล้ว
 ว่า เป็นประโยชน์แก่โลกแท้ ภิกษุผู้นั้นอยู่ในปาฏิโมกขสังวรศีล เรียกว่าเป็นผู้มี
 ประโยชน์ให้แก่โลก ดังนี้ โดยเหตุนี้ โลกจึงได้นับถือพระภิกษุทั้งหลายด้วยความ
 เลื่อมใสศรัทธา

คำในพระพุทธชุตานว่า ผู้สำรวมอินทรีย์นั้น ได้แก่ผู้ระงับไม่ให้เกิดความ
 ยินดียินร้ายทางทวาร ๖ มีทั้งเป็นคณ ข้อนพระอรรถกถาจารย์อธิบายเอาอินทรีย์-
 สังวรศีล ๗ ที่คำว่า อินทรีย์สังวรศีลนั้น มีธัมมคถาอธิบาย ได้แก่ความสำรวม
 อินทรีย์ ๖ เป็นปกติ คือ ระงับ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่เป็นนิจ การระงับ
 นั้น ได้แก่ระงับไม่ให้เกิดความยินดียินร้ายในเวลาใดเห็นรูปด้วยตา ได้ฟังเสียง
 ด้วยหู ได้สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ได้สัมผัสด้วยลิ้น ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย
 ได้นึกถึงอารมณ์ด้วยใจ

คำว่า หลุดพ้นจากทั้งปวง ในพระพุทธชุตานนั้น พระอรรถกถาจารย์
 อธิบายว่า ได้แก่การหลุดพ้นจากทั้งปวงด้วยอำนาจอริยมรรคทั้ง ๘ ที่เกิดขึ้น
 ตามลำดับด้วยอาชีวปาริสุทธิศีล ปาฏิโมกขสังวรศีล อินทรีย์สังวรศีล บังจบ-
 สันนิสัคคี คือ ความสิ้นโทษในบึงจัย ๔ นั้น มีธัมมคถาอธิบายว่า ภิกษุผู้นั้น
 ในศีล ๔ ประการ คือ ปาฏิโมกขสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล อินทรีย์สังวรศีล
 บังจบสันนิสัคคี แล้วเจริญสมถวิปัสสนาจนเกิดอริยมรรคทั้ง ๘ ละสังโยชน์
 ทั้ง ๑๐ ได้แล้ว ก็พ้นจากสิ่งทั้งปวงมีภพน้อยภพใหญ่เป็นต้น

คำในพระพุทธชุตานว่า ไม่มีอาลัย ไม่ถือว่าเป็นของเรา ไม่มีหวัง
 นั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ไม่เกาะเกี่ยวในอายตนะ ๖ ไม่ถือ
 อารมณ์ ๖ ว่าเป็นของเรา ไม่มีหวังโดยประการทั้งปวงนั้นก็ดี คำว่า ข่า-
 มารได้แล้วเหี่ยวไปผู้เดียว ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่ละมานะ
 ทั้งสิ้นพร้อมกันในเวลาที่ได้สำเร็จอริยมรรค แล้วอยู่ในอิริยาบถ ๔ แต่ผู้เดียว

คือ ไม่เกี่ยวข้องกับผิไคณเกิด คำว่า ผู้นั้นชื่อว่า เป็นภิกษุ เพราะทำลายกิเลสโดย
ประการทั้งปวงนั้นกิต ก็เป็นอันว่ามีใจความแจ่มแจ้งอยู่แล้วทั้งนั้น ไม่จำเป็นต้อง
ที่จะยกขึ้นอธิบายอีก ๑ จึงเป็นอันว่า สันธัมมัตถกอธิบายในพระพุทธรูทานที่ ๘
ซึ่งมีในพระสูตรที่ ๘ แห่งนั้นทวรรคที่ ๓ แต่เพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๓๒

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน ว่าด้วยสัตว์โลกย่อมร่ำร้อนเพราะกิเลส

เอวมเม สุตํ ๑ เอกิ สมยํ ภควา อรุเวลาขิ วิหริ นชฺชา เนรณช-
ราย ตีเร โพธิรุกขมูเล ปชมาภิสมพุทฺโธ ๑ เตน โข ปน สมเยน ภควา
สคฺคาหิ เอกปลฺลงเกน นิสินฺโน วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวทึ ๑ อถ โข ภควา
คสฺส สคฺคาหสฺส อจฺจุเบน คมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐหิตฺวา พุทฺธอกฺขนา โลกํ
โวโลกเสตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธรูทาน กัณฑ์ที่ ๓๒ ว่าด้วย
พระพุทธรูทานที่ ๑๐ ในพระสูตรที่ ๑๐ แห่งนั้นทวรรคที่ ๓ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลี และอรรถกถา กับธัมมัตถกอธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้
ความรู้ในเรื่องพระพุทธรูทาน ตามสมควรแก่ธัมมัสสวนกาล

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า
อนันท์ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้
ครัสร์ใหม่ ได้ประทับอยู่ที่ต้นไม้ศรีมหาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญจรา ในอรุเวลา
ประเทศ ๑ ในคราวนั้น สมเด็จพระโลกเชษฐเจ้าประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขอยู่ตลอด

๑ วัน ๆ ครั้นล่วง ๑ วันนั้นแล้ว พระองค์ก็เสด็จออกจากสมาธิขึ้น ได้ทอดพระเนตรกุศลโลกด้วยพุทธจักขุญาณ ๆ พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นสัตว์โลกทั้งหลาย เราร้อนอยู่ด้วยความเราร้อนเป็นอเนกประการ หุนหุรายอยู่ด้วยความหุนหุรายอยู่เป็นอเนกประการ อันเกิดจากราคะ โทสะ โมหะ ๆ พระองค์ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้นว่า

อัย โลกโก สนฺตาปชาโต ผสฺสปรโต โรคิ วตติ อตฺตโต เชน หิ มณฺณคิ คโต คิ โหติ อณฺณกา อณฺณกาภาวึ ภวสฺสโต โลโก ภวปรโต ภวเมวากินนทติ ขทาากินนทติ คิ ภยิ ขสฺส ภายติ คิ ทุกฺขิ เป็นต้น

แปลว่าโลกที่มีความเดือดร้อน มีผัสสะครอบงำนี้ ย่อมกล่าวทั่วโรคว่าเป็นตัวแทน เพราะว่าโลกสำคัญชั้น ๕ อันใดว่าเป็นตัวแทนโดยประการใด ชั้น ๕ นั้นย่อมเป็นอย่างอื่นจากประการนั้น ๆ โลกนี้ตั้งอยู่ในภพ มีความเป็นไปอย่างอื่น ถูกภพครอบไว้ จึงเปลือกลื่นต่อภพยิ่งนัก ๆ โลกนี้เปลือกลื่นต่อสิ่งใด สิ่งนั้นก็เป็นภยิ กล่าวต่อสิ่งใด สิ่งนั้นก็เป็นอย่างทุกขิ ๆ เราประพฤติกิพรหมจรรย์เพื่อจะละซึ่งภพ ๆ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดกล่าวความหลุดพ้นจากภพด้วยภพ เรากล่าวว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน เป็นผู้ไม่หลุดพ้นจากภพ ดังนี้ ๆ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด กล่าวความออกไปจากภพด้วยภพ เรากล่าวว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้ออกไปจากภพไม่ได้ ๆ ทุกขอันนี้ ย่อมมีขึ้นเพราะอาศัยอุปธิทั้งปวง ความเกิดแห่งทุกขิ ย่อมไม่มีเพราะความสิ้นไปแห่งอุปาทาน ๆ จงดูโลกนี้เกิด โลกนี้เป็นผู้ที่ถูกอวิชชาเป็นอันมากครอบงำ เป็นผู้นับในหมู่สัตว์ด้วยกัน จึงหลุดพ้นไปไม่ได้ ๆ ภพเหล่าใดที่มีอยู่ในที่ทั้งปวง ภพเหล่านั้นล้วนแต่ไม่เที่ยง เป็นทุกขิ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ๆ บุคคลผู้เห็นตามเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนั้นแล้ว ย่อมละภวคณา ไม่เปลือกลื่นต่อวิภวคณา ๆ ความดับด้วยวิราชธรรมโดยไม่เหลือ เพราะความสิ้นคณาโดยประการทั้งปวง ชื่อว่านิพพาน ความเกิดอีก ย่อมไม่มีเพราะความไม่ยึดถือ ของภิกขุผู้นิพพานแล้วนั้น ๆ ผู้ครอบงำมาร ผู้ชนะสงคราม ผู้ข้ามภพทั้งปวงได้แล้ว ย่อมเป็นผู้งดที่ ดังนี้ ๆ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ พระอรรถกถาจารย์ได้ขยายพระบาลีนั้นออกไปโดยพิสดาร เพื่อให้คำทั้งหลายในพระบาลีนั้นแจ่มแจ้ง ว่าคำไหนได้แก่สิ่งใด ๆ คือ คำว่า พุทธจักขุญาณในพระบาลีนั้น ได้แก่อาสขานสยญาณ และอินทริยปโรปริยัตตญาณ คือ ความรู้จักอาสขานสย และความรู้จักอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย ได้ถนัดทุกประการ ๆ คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทอดพระเนตรดูโลกด้วยพุทธจักขุญาณ ก็ได้ทรงทสสนาการเห็นสัตว์ทั้งหลาย ที่มีชุลนอยและมรุตมาก มอนทริยอ่อนและมอนทริยกล้า ดังนี้ เป็นต้น ๆ คำว่า โลกนั้น มีอยู่ ๓ คือ โอกาสโลก • สังขารโลก • สัตว์โลก •

ในโลกทั้ง ๓ นั้น มีคำอธิบายว่า โอกาสโลกนั้น ได้แก่ที่ว่างซึ่งเป็นที่หมุนเวียนเปลี่ยนไปแห่งพระจันทร์ และพระอาทิตย์ ๆ พระจันทร์และพระอาทิตย์หมุนเวียนไปตลอดที่แห่งใด ที่เท่านั้น เรียกว่าโอกาสโลกส่วน ๆ สังขารโลกนั้น ได้แก่โลกสังขารซึ่งมีมาใน คำว่า โลก • ได้แก่การที่สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ด้วยอาหาร ๆ โลก ๒ ได้แก่นามและรูป ๆ โลก ๓ ได้แก่เวทนา ๓ ๆ โลก ๔ ได้แก่อาหาร ๔ ๆ โลก ๕ ได้แก่อุปาทานขันธ์ ๕ ๆ โลก ๖ ได้แก่อายตนะภายใน ๖ ๆ โลก ๗ ได้แก่ที่ตั้งแห่งวิญญาน ๗ ๆ โลก ๘ ได้แก่โลกธรรม ๘ ๆ โลก ๙ ได้แก่สัคคาวาส ๙ ๆ โลก ๑๐ ได้แก่อายตนะ ๑๐ ๆ โลก ๑๑ ได้แก่อายตนะ ๑๑ ๆ โลก ๑๒ ได้แก่ธาตุ ๑๒ ดังนี้ เป็นต้น ๆ สัตว์โลกนั้น ได้แก่โลก คือ หมดสัตว์ ซึ่งมาในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า โลกยังยืน โลกไม่ยังยืน ๆ ส่วนในพระสูตรนั้นหมายเอาสัตว์โลก ๆ โลกอันได้แก่จักรวาล เรียกว่า โอกาสโลก เพราะปรากฏโดยอาการวิจิตร ๆ โลกอันได้แก่สังขาร เรียกว่า สังขารโลก เพราะเป็นของแตกหักแปรปรวน ๆ โลกที่มีบุญและบาปตกแต่ง เรียกว่า สัตว์โลก ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระพุทธประสงค์จะทรงปลดปล่อยสัตว์โลก ให้ออกจากสังสารทุกข์ด้วยพระมหากรุณา จึงได้ทอดพระเนตรดูด้วยพุทธจักขุญาณ ในเวลาสั้น ๑ วัน อันเป็น ๑ วันแรกนับแต่ตรัสรู้แล้วไป

ก็สมเด็จพะผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งอุทานในปัจฉิมยามแห่ง ๗ วันแรก เพื่อทรงแสดงอานภาพอริยมรรคว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียร ผู้เพ่งอยู่ เมื่อนั้นพราหมณ์นั้น ย่อมกำจัดความมืดเสีย เหมือนกับพระอาทิตย์ ซึ่งอุทัยขึ้นมาแล้ว กำจัดมืดเสียฉะนั้น ดังนี้ แล้วทรงพระดำริว่า เราได้ข้ามแม่น้ำใหญ่ กล่าวคือ สงสารที่ข้ามได้แสนยากด้วยธรรมนาวาแล้ว ขึ้นไปยืนอยู่ที่ฝั่งฟากโน้น คือ นิพพาน บัดนี้ เราจักทำโลกให้ข้ามไปตามเรา โลกจักเป็นอย่างไรหนอ ดังนี้ แล้วจึงทูลพระเนตรคุโลก ฯ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในพระบาลีว่า สมเด็จพะผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากสมาธินั้น ในเวลาสิ้น ๗ วันนั้นแล้ว ได้ทูลพระเนตรคุโลกด้วยพุทธจักขุญาณ ดังนี้

เมื่อสมเด็จพะผู้มีพระภาคเจ้า ทูลพระเนตรคุโลกด้วยพุทธจักขุญาณ ก็ได้ทรงเห็นโลกโดยแจ่มแจ้งด้วยอาการต่าง ๆ เหมือนอย่างบุคคลคลุ้มละมะขามบ้อม ที่ตั้งอยู่บนฝามือของเขาดูฉะนั้น พระองค์ได้ทรงเห็นสัตว์โลกทั้งหลาย ที่มีความเดือดร้อนอยู่ด้วยความเดือดร้อนเป็นอเนกประการ ทรนทรายอยู่ด้วยเครื่องทรนทราย โดยอเนกประการ ฯ คำว่า ด้วยความเดือดร้อนเป็นอเนกประการนั้น ได้แก่ความทุกข์อันมีอยู่โดยอเนกประการ ฯ คือ ความทุกข์ชื่อว่า เป็นความเดือดร้อน เพราะเป็นเหตุให้เดือดร้อน ฯ ข้อที่ท่านกล่าวไว้ว่า คำว่า ความทุกข์มีความหมาย ๔ อย่าง คือ ความบีบคั้น • ความที่บังอัยตกแต่ง • ความเดือดร้อน • ความแปรปรวน • สิ่งทั้ง ๔ คือ ความบีบคั้น ความที่บังอัยตกแต่ง ความเดือดร้อน ความแปรปรวนนี้ เรียกว่า ความทุกข์ทั้งนั้น ฯ ความทุกข์นั้นมีอยู่หลายประการ มีทุกข์ทุกข์ และชาติทุกข์เป็นต้น ฯ คำว่า ความเร่าร้อนนั้น ได้แก่ความเร่าร้อนด้วยไฟ คือ รากะ โทสะ โมหะ ฯ รากะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นที่ในสันดานใด ก็เผาสันดานนั้นให้เร่าร้อน ฯ คำว่า ความทรนทราย หมายทุกข์ที่เป็นไปด้วย รากะ โทสะ โมหะ ฯ คำว่า ความเดือดร้อน หมายทุกข์ที่เป็นไปอยู่เป็นนิจ

ก็เมื่อสมเด็จพะพิชิตมารสมาสัมพุทธเจ้า ประทับอยู่ที่ปราศรัยบัลลังก์ที่ภายใต้ไม้ศรีมหาโพธิ์นั้น ในเวลาปฐมยามพระองค์ได้สำเร็จบุพเพนิวาสญาณ ในเวลามัชฌิมยาม พระองค์ได้สำเร็จทิพพจักขุญาณ ในเวลาปัจฉิมยาม พระองค์

ทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาท ทรงกำหนดสังขารทั้งหลายด้วยอภิญญา ทรงเจริญ
วิปัสสนาขึ้นโดยลำดับ ก็ได้ตรัสพระสัพพัญญุตญาณ หักรานเสียซึ่งกิเลสทั้งปวง
ทรงเปล่งพระอุทานว่า อเนกชาติสสาร เป็นดังนี้ ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ได้ทรง
ละ เพื่อแสดงความสนใจแห่งวิญญูทุกข์ของพระองค์ โดยเหตุที่พระองค์ละกิเลส
ได้สิ้นเชิงในลำดับแห่งการทรงพิจารณา ซึ่งปัจจุสมุปบาทนั้น แล้วทรงนั่ง
เสวยวิมคคิสุขอยู่ที่ปราศรัยบัลลังก์นั้นตลอด ๓ วัน ในคืนที่ ๓ ได้ทรงเปล่งอุทาน
ขึ้น ๓ ครั้งในยามทั้ง ๓ แล้วทอดพระเนตรดูโลกด้วยพุทธจักขุ ในลำดับแห่ง
อุทานที่ ๓ ทรงเห็นว่า วิญญูทุกข์ของสัตว์ทั้งสาม มกิลเลสเป็นมุลรากทั้งนั้น
กิเลสทั้งสาม ล้วนแต่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งในปัจจุบัน และต่อไปทั้งนั้น เพราะ
ฉะนั้น สัตว์โลกเหล่านี้ จึงเดือดร้อนทรมานทราวยอด้วยกิเลสเหล่านี้

เมื่อพระองค์ทรงทราบอาการที่โลกถูกความเร่าร้อนทรมานทราวยอ จึงที่บรรยาย
มาแล้วนั้นครอบงำอยู่ จึงทรงเปล่งมหาอุทาน ที่แสดงการดับความเร่าร้อนทรมานทราวยอ
ขึ้นในเวลานั้น

ก็ในมหาอุทานนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือ คำว่า โลกทั้งสามเดือดร้อน
นั้น หมายความว่าโลกทั้งสาม หมดความเดือดร้อน คือมีทุกข์กายทุกข์ใจครอบงำ
อยู่ด้วยความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเสียหายต่าง ๆ และความกลุ้มรุม
แห่งกิเลส ฯ คำว่า มีผัสสะครอบงำนั้น ได้แก่มีผัสสะอันเป็นทุกข์ครอบงำ ฯ
อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่มีผัสสะ ๖ อันมีปัจจัยแห่งเวทนา ๓ ครอบงำ คือ ขัดข้องอยู่
ด้วยความเป็นไปในอารมณ์นั้น ๆ จากทวารนั้น ๆ ฯ คำว่า กล่าวตัวโรคว่าเป็น
ตัวตนนั้น ได้แก่กล่าวตัวโรค คือ เวทนาที่เกิดจากผัสสบปัจจัย หรือขันธ ๕ ที่เป็น
ทุกข์ว่าเป็นตัวตน คือว่าเราเป็นสัมผัส มีทุกข์ ด้วยความยึดถือตามความไม่รู้
แจ้งแห่งตลอด ฯ อธิบายว่า โลกนี้เมื่อได้รับทุกข์อันใดอันหนึ่งแล้ว ไม่อาจจะ
อดกลั้นไว้ได้ ก็บ่นเพ้อออกไปว่า โอ! ทุกข์จริง ทุกข์นี้ได้เกิดมีแก่เราแล้ว
ขออย่าได้เกิดมีแก่เราอีก ดังนี้ เรียกว่ากล่าวตัวโรคว่าเป็นตัวตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อ
จะละตัวโรคนั้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง โลกที่ไม่รู้จักทุกข์ตามความเป็นจริง เข้าใจว่า
เป็นของเราจึงเปล่งวาจาว่า อันนั้นเป็นของเรา ฯ คำว่า โลกเข้าใจขันธ ๕ ใด
ว่าเป็นตัวตนโดยประการใดนั้น คือ โลกเข้าใจว่า ขันธ ๕ อันใดว่า เป็นตัวตน

หรือเป็นของคนด้วยอาการอันเป็นเหตุ มีอุปเวทนาเป็นต้น หรือด้วยประการมี
 คำว่า ขังขันเป็นต้นอันใดโดยทัญญู มาณะ ตัณหา ฯ ขันธ ๕ นั้น ก็เป็นไปอย่างอื่น
 จากอาการนั้น คือ ไม่เป็นไปตามเข้าใจของตน ฯ อีกประการหนึ่ง โลกถือขันธ ๕
 ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน ก็เป็นไปอย่างอื่นเสีย หาได้เป็นของเที่ยง
 เป็นของสุข เป็นตัวตนไม่ ฯ คำว่า โลกที่ติดอยู่ในภพ มีความแปรไปเป็นอย่าง
 อื่นนั้น คือ สัตว์โลกที่ขังอยู่ในความสุขความเจริญ ย่อมแปรไปเป็นความ
 ทุกข์ ความเสียหาย ด้วยการปฏิบัติผิดของตน ฯ คำว่า เพลิดเพลินต่อภพนั้น
 คือ มีความจำนงค์ต่อความเจริญตามที่ตนเข้าใจ ฯ อีกนัยหนึ่ง คำว่า แปรไปเป็น
 อย่างอื่นนั้น คือ โลกเข้าใจว่า คนของตนเป็นของเที่ยง ก็กลายเป็นของไม่เที่ยง
 เป็นต้น ฯ คำว่า ติดอยู่ในภพ คือ ติดอยู่ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ด้วยภวตัณหา ฯ
 คำว่า เพลิดเพลินต่อภพนั้น คือ ขันธขังอยู่ในกามภพที่ติดอยู่ในความไม่เที่ยงเป็นต้น
 ด้วยตัณหาและทัญญู ฯ คำว่า เพลิดเพลินต่อสิ่งใด สิ่งนั้นก็เป็นอย่างนั้น คือ
 เพลิดเพลินต่อความเจริญหรือต่อภพอันใด ความเจริญและภพอันนั้น ก็ชื่อว่า
 เป็นภัย เพราะเป็นเหตุให้มีภัย คือ แปรไปเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น และตกอยู่
 ในความเสียหายหลายประการ ฯ คำว่า กลัวต่อสิ่งใด สิ่งนั้นก็เป็นอย่างนั้น
 คือ สัตว์โลกกลัวต่อขรามรณะเป็นต้นอันใด ขรามรณะเป็นต้นอันนั้น ก็เป็น
 ทุกข์ คือ เป็นทุกข์แห่งทุกข์ และเป็นตัวทุกข์ ฯ อีกอย่างหนึ่ง สัตว์โลกกลัวต่อ
 วิสัยอันใดด้วยความเพลิดเพลินต่อภพ วิสัยอันนั้น คือ ความขาดสูญ ก็เป็นทุกข์
 เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ และไม่ล่วงเสียซึ่งทุกข์มีชาติเป็นต้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง
 สัตว์โลกกลัวต่อความไม่เที่ยงเป็นต้นอันใด เมื่อไม่รู้จักออกจากความไม่เที่ยง
 เป็นต้นอันนั้น ความไม่เที่ยงเป็นต้นอันนั้น ก็เป็นทุกข์ของสัตว์โลกนั้น

เอตตเกณ วฏฺฐิ ทสฺสเสคฺวา ครนฺสมเด็จฺพระบรมศาสดาทรงแสดงวิภู-
 ธรรม คือ ความหมั่นเวียนไปแห่งโลกด้วยประการอย่างนั้นแล้ว จึงตรัสว่า เรา
 ประพฤติพรหมจรรย์นี้เพื่อจะละซึ่งภพ ดังนี้ เป็นต้น เพื่อจะแสดงวิภูธรรม
 คือ ความไม่หมั่นเวียนเปลี่ยนแปลงแห่งสัตว์โลกนั้น ฯ คำว่า เพื่อละเสียซึ่งภพ
 นั้น ได้แก่เพื่อละเสียซึ่งภพทั้ง ๔ มีกามภพเป็นต้น ฯ คำว่า พรหมจรรย์นั้น
 ได้แก่บรรพชิตพรหมจรรย์ คือ สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพระบารมี

มาตลอด ๔ อสงไขยกับแสนกัลป์ ด้วยพระประสงค์จะละต้นเหตุแห่งทุกข์ แล้วทรงบำเพ็ญมรรคพรหมจรรย์อันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ย่อกลงเป็นองค์ ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็เพื่อจะทรงละภพทั้ง ๔ มกามภพเป็นต้นนั้นเสีย

เมื่อพระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า อริยมรรคเป็นหนทางนำสัตว์โลกออกจากสังสารอย่างนั้นแล้ว เมื่อจะทรงแสดงให้เห็นว่า มรรคอื่นไม่นำสัตว์โลกออกจากสังสาร จึงเปล่งพระอุทานว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ตั้งเป็นต้น ๆ คำว่า สมณะนั้น หมายถึงบุคคลผู้เพียงบวชเท่านั้น ไม่ได้หมายถึงผู้ระงับบาปแล้ว ๆ คำว่า พราหมณ์นั้น หมายถึงเอาพราหมณ์โดยชาติ ไม่ได้หมายถึงเอาผู้ละบาปแล้ว ๆ คือ สมณพราหมณ์บางพวกที่บัญญัตินิพพานปัจจุบันได้กล่าวไว้ว่า ความหลุดพ้นจากภพทั้งปวง คือความบริสุทธิ์จากสังสาร ย่อมมีด้วยกามภพรูปภพ ๆ ก็พวกที่บัญญัตินิพพานปัจจุบันนั้น แยกออกไปเป็น ๕ จำพวก คือ จำพวกที่บัญญัติว่ากามคุณ ๕ เป็นนิพพานปัจจุบัน • พวกที่บัญญัติว่ารูปฌานเป็นนิพพานปัจจุบัน • พวกที่บัญญัติว่า ทุติยฌานเป็นนิพพานปัจจุบัน • พวกที่บัญญัติว่า ตติยฌานเป็นนิพพานปัจจุบัน • พวกที่บัญญัติว่า จตตฌานเป็นนิพพานปัจจุบัน • รวมเป็น ๕ จำพวกด้วยกัน ทั้ง ๕ จำพวกนี้ ล้วนแต่กล่าวว่า การหลุดพ้นจากภพ ย่อมมีด้วยกามภพและรูปภพทั้งนั้น ๆ ก็สมณะพราหมณ์พวกที่ถือว่าสังขทั้ง ๕ เป็นนิพพานปัจจุบันนั้น กล่าวไว้ว่า การแสวงหาการมรรคเป็นต้นย่อมไม่มีแก่คน ผู้ที่ตั้งอยู่ในความสุขมีกามสุขเป็นต้น โดยเหตุที่คนย่อมด้วยกามสุขเป็นต้นแล้ว เมื่อไม่มีการแสวงหากามสุขเป็นต้น ภพก็เป็นอันไม่มี นั่นย่อมมีแก่ผู้ตั้งอยู่ในภพใด ๆ ความหลุดพ้นจากภพทั้งปวงย่อมมีด้วยภพนั้น ๆ ดังนั้น พวกใดมีลัทธิว่า คนพาลและบัณฑิตท่องเที่ยวไปตลอด ๘๔ แสนมหากัลป์ แล้วก็พ้นจากสังสารทุกข์ได้ พวกนั้น เรียกว่ากล่าวความหลุดพ้นจากภพว่ามีด้วยภพ ๆ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ภพนั้น ได้แก่ภพที่ปฏิ คือ ความเห็นในเรื่องภพ ๆ พวกที่เห็นว่าภพเป็นของเที่ยง เป็นของคงที่ เป็นของยั่งยืน ไม่เป็นของแปรปรวน ย่อมไม่พ้นจากภพไปได้ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้ว่า สมณพราหมณ์พวกนั้นทั้งสิ้น ล้วนแต่ไม่พ้นจากภพ ดังนั้น

คำว่า พิกพณัน ได้แก่ความขาดสูญ ฯ คำว่า กล่าวความออกจากภพนั้น
ได้แก่กล่าวความออกไปจากภพทั้งปวง คือ บัญญัติว่า ออกจากภพทั้งปวงได้
ด้วยการขาดสูญไปแห่งภพ คือ พวกนี้เห็นว่าคนและสัตว์ทั้งสน ดาวย่อมขาด
สูญไปทั้งนั้น ความขาดสูญไปนั้นแหละ เป็นความบริสุทธิ์จากสังสาร พวกนี้
ย่อมมีความเห็นอย่างนี้ แต่พวกนี้จะได้หลุดพ้นไปจากภพ ดังที่เขาเข้าใจนั้นหา
มิได้ เพราะพวกนี้เป็นพวกที่ติดอยู่ในตัณหาและทิฏฐิ

คำว่า อุปธิที่เป็นเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้นนั้น ได้แก่ขันธ ๑ กิเลส ๑ อภิ-
สังขาร ๑ ฯ พวกที่มีความเห็นว่า หลุดพ้นออกจากภพได้ด้วยความขาดสูญ ดังนี้
ล้วนแต่ติดอยู่ในอุปธิมีขันธเป็นต้นทั้งนั้น ความหลุดพ้นจากทุกข์ของเขา จักมี
มาจากไหน ก็กิเลสทั้งหลายมีอยู่ติด ความไม่ขาดไปแห่งเครื่องผูก คือ ภพ
อันเกิดจากเครื่องติดตั้งในกิเลสเหล่านั้น ย่อมมีอยู่ เพราะฉะนั้น จึงยังมีวิญญู-
หุข้อยู่

การที่จะสิ้นวิญญูหุข้อยไป ย่อมมีเพราะสิ้นอุปาทานทั้งปวง ฯ อุปาทาน
ทั้งปวงนั้น ย่อมละได้ด้วยอริยมรรคทั้ง ๔ ประการ คือ กามุปาทาน ความกามม-
กามารมณ์ ทิฏฐุปาทาน ความกามมทิฏฐิ สัมผัสอุปาทาน ความกามมสัมผัส
อัตถวาอุปาทาน ความกามมขันธ ๕ ว่าเป็นตัวตน อุปาทานทั้ง ๔ นี้ ย่อมละได้
ด้วยอริยมรรค ๔ ฯ สัตว์โลกที่อวิชชาครอบงำ ที่ยินดียิ่งในสัตว์โลกด้วยกัน
คือ ยินดียิ่งในมารดาบิดาบุตรภรรยาเป็นต้น หรือยินดียิ่งในขันธ ๕ ว่าเป็นของ
เที่ยงเป็นต้น ย่อมไม่พ้นจากภพไปได้ ภพทั้งปวงไม่ว่ากามภพ รูปภพ หรืออรุ-
ภพ ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ผู้ที่
อย่างนี้ ย่อมละความทะเยอทะยานในภพเสียได้ ย่อมไม่เพิกเฉยต่อความ
ขาดสูญแห่งภพ เมื่อสิ้นคิดหาหมกแล้ว ก็เป็นอันดับกองทุกข์ทั้งปวง ผู้ที่ดับ
กองทุกข์ทั้งปวงแล้ว ย่อมไม่มีความเกิดอีก ผู้ที่ชนะมารทั้ง ๔ คือ กิเลสมาร
อกิสังขารมาร เทวปุตตมาร ขันธมาร มัจจมารได้แล้ว ก็ล่วงพ้นภพทั้งปวงได้
ไม่นับว่าไปเกิดอยู่ในภพใดภพหนึ่ง นับได้แต่เพียงว่า ปรีตินิพพานแล้วเท่านั้น
เหมือนกับเปลวไฟที่ดับไปฉะนั้น ดังนี้ สิ้นเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นใจความย่อในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ ในพระพุทธรูปท่านสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งพระวาจาไว้ว่า สัตว์โลกนี้ ย่อมถือว่าขันธ ๕ เป็นร่างกายของตน แต่ขันธ ๕ นั้น ย่อมกลับกลายเป็นอย่างอื่น สัตว์โลกที่ติดอยู่ในภพ ที่เพิกเฉยต่อภพ ภพที่เขาเพิกเฉยนั้น ย่อมเป็นภัยแก่เขา เป็นทุกข์แก่เขา ฯ มรรคพรหมจรรย์ที่ประกอบด้วยองค์ ๘ มีความเห็นชอบเป็นต้นนั้น เป็นของที่ทำให้หลุดพ้นจากภพ ฯ พวกที่ถือสัสสตทิฏฐิ อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าโลกเที่ยง โลกชาติสูญทั้งสิ้น ย่อมไม่หลุดพ้นจากภพได้ ทุกข์ทั้งสิ้น ย่อมเกิดมาจากอุปธิ คือ ขันธ์ กิเลส อภิสังขาร ฯ เมื่อสิ้นอุปาทานทั้งปวงแล้ว ทุกข์ก็เป็นอันสิ้นไป ฯ สัตว์โลกที่ติดอยู่ในอำนาจวิชา ที่ยินดีอยู่ในสัตว์โลกด้วยกัน ย่อมไม่หลุดพ้นจากภพไปได้ ฯ ภพทั้งสิ้นล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดาทั้งนั้น ฯ ผู้ที่เห็นอย่างนี้ด้วยปัญญาอันชอบแล้ว ย่อมละภพตัณหา ไม่ยินดีต่อวิภวตัณหา เมื่อละตัณหาได้หมดแล้ว ก็เป็นอันดับไป หากความเกิดอีกมิได้ ผู้ที่ชนะมารทั้ง ๕ ได้แล้ว ย่อมพ้นจากภพทั้งปวง ดังนี้ ฯ โดยเหตุนี้ ขอให้ท่านทั้งหลายจับใจความไว้ว่า ในพระพุทธรูปท่าน แสดงถึงวัฏฏธรรม คือ ความหมุนเวียนแห่งสัตว์โลกในตอนต้น คือ ตั้งแต่คำว่า สัตว์โลกย่อมถือว่าขันธ ๕ ว่าเป็นตัวตน ดังนี้ จนถึงคำว่า สิ่งทั้งสัตว์โลกล้วนย่อมเป็นทุกข์นั้น ในตอนปลายตั้งแต่คำว่า ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อจะละภพ ดังนี้ เป็นวัฏฏธรรม คือ ความไม่หมุนเวียนแห่งสัตว์โลก ดังนี้

พระพุทธรูปท่านในพระสูตรนี้ เรียกว่า มหาอุทาน เพราะมีเนื้อความพิสดารกว้างขวางดังที่แสดงมาแล้วนั้น กลับใจความลงไป เพื่อให้เป็นข้อปฏิบัติ อีกชั้นหนึ่งว่า การหมุนเวียนอยู่ด้วยกิเลสตัณหาทั้งสิ้น ล้วนแต่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งสิ้น ส่วนการพยายามเพื่อจะละกิเลสตัณหาทั้งสิ้น ล้วนแต่เป็นเหตุให้เกิดสุขทั้งนั้น

โดยเหตุนี้ ขอให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงพยายามละกิเลส คือ ความโลภด้วยการให้ทาน ละความโกรธ ด้วยขันติและเมตตา ละความงี่ด้วยชอบธรรม

วิปัสสนาญาณตามกำหนดของคน ๆ เกิด จักได้เกิดเป็นบ้งจัญให้สำเร็จสุขอย่าง
สูง คือ พระนฤพาน ในอนาคตกาลภายภาคหน้า ของธรรมัตถกาธิบายไว้เพียง
เท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ค้วยประการณะนี้ ฯ

กัณฐาทิ ๓๓

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยผู้พิจารณาแล้วย่อมเห็นโทษแห่งอกุศลวิตก

เอวมเม สุตํ ฯ เอกิ สมยิ ภควา จาลิกายิ วิหริติ จาลิเก ปพฺพเต ฯ
เคน โห ปน สมเขน อายสฺมา เมฆิโย ภควโต อุปฺปชาโก โหติ ฯ อก
โห อายสฺมา เมฆิโย เขน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺคิ
อภิวาเทตฺวา เอกมนฺคิ อฏฺฐาสิติ.

ณ บัณฑิต จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฐาทิ ๓๓ ว่าด้วยพระพุทธอุทาน
ที่ ๓๓ ในพระสูตรที่ ๑ แห่งเมฆิยวรรคที่ ๔ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี
และอรรถกถา กับธรรมัตถกาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้ในพระสูตรที่ ๑ แห่งเมฆิย-
วรรคที่ ๔ ว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอนนทได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่จาลิกบรรพตใกล้จาลิกนคร ฯ ในคราวนั้น
พระเมฆิยะเป็นผู้รับปฏิบัติสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ พระเมฆิยะเข้าเฝ้ากราบทูล
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ประสงค์
จะเข้าไปบิณฑบาตที่ชั้นคฺคาม ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงอนุญาตให้

ไปตามประสงค์ ๑ เวลาพระเมฆิยะกลับจากบิณฑบาตในเวลาอันเสร็จแล้ว ก็
ไปเดินจงกรมอยู่ริมแม่น้ำกาฬานที ได้เห็นสวนมะม่วงอันเป็นที่น่าเลื่อมใส
ยิ่งนัก จึงคิดว่า สวนมะม่วงนี้สมควรเป็นที่พักของอุบาสกผู้ต้องการด้วยความเพียร
ถ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาต เราก็จะมาทำความเพียรอยู่ที่สวน
มะม่วงนี้ ๑ คิดดังนี้แล้ว จึงกลับไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้
ทรงทราบ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนเมฆิยะ เธอจงรอก่อน
เวลานเราอยู่คนเดียว ต่อเมื่อมีภิกษุอื่นมาเธอจึงไป ๑ พระเมฆิยะกราบทูลว่า
ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า สิ่งที่ดีควรทำให้ยิ่งขึ้นไป หรือการสะสมสิ่งที่ดี
ทำไว้แล้ว ย่อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ส่วนข้าพระองค์ยังมีสิ่งที่ดีจะต้องทำ
ให้ยิ่งขึ้นไป ยังมีการสะสมสิ่งที่ดีทำไว้แล้ว ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาต
ข้าพระองค์ก็จะไปทำความเพียรอยู่ที่สวนมะม่วงนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสห้ามอีกเป็นครั้งที่ ๒ พระเมฆิยะก็กราบทูลขึ้นอีกเหมือนอย่างทุกแล่นนั้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนเมฆิยะ เรื่องการทำความเพียรเรา
ตกคตไม่ว่าอย่างไร เธอแต่เวลาที่สมควรเกิด

อท โข อายสฺมา เมฆิโย ลำคับนั้น พระเมฆิยะก็ลุกขึ้นถวายบังคมลา
ไปที่สวนมะม่วงนั้น แล้วเข้าไปพักกลางวันอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ๑ เมื่อ
พระเมฆิยะนั่งอยู่ในสวนมะม่วงนั้น อกุศลวิตก ๓ ประการ คือ กามวิตก
พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ก็กำเริบขึ้น ๑ พระเมฆิยะจึงคิดว่า การที่เราผู้บวช
ด้วยศรัทธา ถูกอกุศลวิตกทั้ง ๓ ครองจำเชื่อนั้นเป็นการน่าอัศจรรย์ ๑ ครั้นถึง
เวลาเย็นพระเมฆิยะก็ออกจากที่สังคตกลับไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูล
ว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อข้าพระองค์อยู่ในสวนมะม่วงนั้น
อกุศลวิตก ๓ ประการ คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ย่อมครอบงำ
ข้าพระองค์ ข้าพระองค์จึงคิดว่า เป็นการอัศจรรย์ที่เราผู้บวชด้วยศรัทธา ถูก
อกุศลวิตกทั้ง ๓ ครองจำเชื่อนั้น

อปปริปกฺกาย เมฆิย เจโตวิมุตติยา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
ดูก่อนเมฆิยะ ธรรม ๕ ประการ ย่อมทำเจโตวิมุตติ ซึ่งยังไม่แก่กล้าให้แก่กล้าขึ้น
ธรรม ๕ ประการนั้น คือ การมีกัลยาณมิตรอันดีงาม • การสำรวมในปาฏิ-

หุราหุรี ชาวติ ภนฺตจิตฺโต ฯ

เอเต จ วิทฺวา มนฺโส วิทกฺเก

อาทาบโน สํวติ สติมา

อนฺคเต มนฺโส อพฺพิลาเป

อเสสเมเต ปชหาติ พทฺธิ ฯ

แปลว่า วิทกเล็ก ๆ วิทกสุขุมทั้งหลาย ย่อมทำใจให้ฟุ้งซ่าน ผู้มีจิตหม่นไปซึ่ง
ไม่รู้จักวิทกเหล่านั้นย่อมเที่ยวไปสู่โลกนี้และโลกอื่น ส่วนผู้มีความเพียรมีสติรู้จัก
วิทกเหล่านั้น ย่อมระวัง พระพุทธเจ้าย่อมละวิทกอันทำให้ใจฟุ้งซ่านเหล่านั้นเสีย
ได้โดยสิ้นเชิง ดังนี้ ฯ สันเนือความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ที่เรียกว่า จาลิกนคฺรณํ คือ นคฺรณํ
มีบอกคมที่ไหวติงอ้อมรอบประตูเมือง เมื่อแลดูประตูเมืองนั้น ดูเหมือน
ประตูเมืองนั้นไหวอยู่ ฯ ที่ใกล้เมืองนั้นมีภูเขาย่อยลงหนึ่ง ซึ่งแลดูเหมือน
ไหวในเวลาองคฺในวันสันเดือน เพราะภูเขานั้นเป็นภูเขาที่มีสํชาวไปหมด
ภูเขานั้นจึงเรียกว่าจาลิกบรรพต มีผู้สร้างวิหารใหญ่บนภูเขานั้นถวายแด่สมเด็จพระ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ คราวนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่วิหาร
ใหญ่นั้น โดยทรงอาศัยบิณฑบาตที่นคฺรณํ ฯ เพราะฉะนั้น ในบาลีจึง
กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่จาลิกบรรพตใกล้จาลิกนคฺร

คำว่า พระเมฆิยะนั้น เป็นชื่อของพระเถระรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ เพราะในคราวแรกครั้งนั้น ยังไม่มีภิกษุผู้
ปฏิบัติประจำ ฯ บางคราวก็เป็นพระนาคสมาละ บางคราวก็เป็นพระนาคิตะ
บางคราวก็เป็นพระอุปวาณะ บางคราวก็เป็นพระสํนิกขัตตะ บางคราวก็เป็น
พระจนทะ บางคราวก็เป็นพระสาคตะ บางคราวก็เป็นพระเมฆิยะ ฯ ใน
คราวนั้นเป็นพระเมฆิยะ ซึ่งเป็นผู้รับหน้าที่ปฏิบัติ ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลี
จึงกล่าวไว้ว่า คราวนั้น พระเมฆิยะได้เป็นผู้ปฏิบัติสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

คำว่า ชนคคามนั้น เป็นชื่อโคจรคามอีกตำบลหนึ่ง ซึ่งมีในทีโกศลจัก-
 บรรพคนั้น ๑ คำว่า แม่น้ำกัมภากานัน คือ แม่น้ำนั้นมแม่ลงตัวดำ ๆ มาก ๑
 เมื่อพระเมฆิยะไปเค้นจงกรมอยู่ริมแม่น้ำนั้น ก็ได้เห็นสวนมะม่วงอันเป็นที่น่า
 เลื่อมใส เพราะมีต้นไม้จัดสนัด เป็นที่น่าขบคิดแก่ผู้ที่ไปถึง เพราะมีเงาอัน
 ร่มเย็น จึงเห็นว่าสมควรจะไปทำความเพียรอยู่ในที่นั้น ๑ ที่นั้นเป็นพระราชอุทยาน
 ของพระเมฆิยะ จึงเคยได้เป็นพระราชามาแล้ว ๕ ร้อยชาติ เพราะฉะนั้น
 พอพระเมฆิยะแลเห็นก็เกิดความยินดีขึ้นทันที แล้วกลับไปทูลสมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้าเพื่อขอไปทำความเพียรในที่นั้น

การที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามให้รอก่อนนั้น เพราะพระองค์
 ทรงเห็นว่า ญาณปรีชาของพระเมฆิยะยังไม่แก่กล้า เมื่อไปอยู่ในที่นั้นอาจเกิด
 ความมัวเมาขึ้น แต่พระเมฆิยะได้ทูลคัดค้านว่า สิ่งทีพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรง
 ทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ก็ไม่มี เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้สำเร็จโสดกกิจด้วย
 มรรคทั้ง ๔ แล้ว และทูลอ้างว่าการสะสมสิ่งที่ทำไว้แล้วก็ไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 คือ มรรคทีพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำให้เกิดแล้วนั้น จะต้องทรงทำอีกก็ไม่มี ก็เลส
 ทีละแล้วจะต้องละอีกก็ไม่มี พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เราคาดคตไม่ว่าอะไร
 แก่ผู้ทูลกล่าวว่าจะทำความเพียร คือจะทำสมณธรรม

คำว่า พระเมฆิยะนั่งพักกลางวันอยู่ในสวนมะม่วงนั้น หมายความว่านั่ง
 เจริญสมณธรรมอยู่ ๑ ก็เมื่อพระเมฆิยะนั่งอยู่นั้น ได้นั่งอยู่ในที่ ๆ เกยนั่ง
 มาแต่ครั้งเป็นพระราชาถึง ๕ ร้อยโดยลำดับมา ๑ ในเวลานั่งอยู่นั้น ก็
 ประหนึ่งว่าเพศสมณะได้หายไป เพศของพระราชาได้ปรากฏขึ้น พระเมฆิยะ
 จึงเกิดกมลวิคกขึ้น ๑ ในขณะนั้น พระเมฆิยะได้เห็นประหนึ่งว่ามีพวกราช-
 บุรุษจับโจร ๒ คนนำไปทวายเป็นเหตุพยานาหวาดกบังคับให้ฆ่าโจรผู้หนึ่ง และ
 เกิดวิหิงสาวิคกบังคับให้องเจ้าโจรอีกผู้หนึ่ง พระเมฆิยะได้ถูกอกุศลวิคกพัวพัน
 เหมือนกับต้นไม้ที่ถูกเถาวัลย์พัวพัน และเหมือนกับคนเฝ้าที่ถูกแมลงผึ้งรุมค้อย
 ฉะนั้น พระเมฆิยะจึงคิดว่า เป็นกรรมนำอสังขรย์ทีเราบวชด้วยศรัทธา ถูก
 อกุศลวิคกครอบงำเช่นนั้น แล้วก็กลับไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้
 ทรงทราบ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงแสดงธรรม ๕ ประการ อันเป็นเหตุ
ให้เจโตวิมุตติ คือความหลุดพ้นจากกิเลสแก่กล้าขึ้น ๑ ก็ความหลุดพ้นจาก
กิเลสในชั้นแรกย่อมมีด้วยทั้งความดี และวิกขัมภณวิมุตติ ต่อไปจึง
มีขึ้นด้วยสมุจเฉทวิมุตติและปฏิบัตินิวิมุตติ ๑ เจโตวิมุตติที่ชื่อว่าแก่กล้าขึ้น
ก็ได้รับอบรมด้วยวิปัสสนาจนจะสำเร็จมรรคผลแล้ว ๑ ธรรมสำหรับอบรม
วิมุตตินั้นมีอยู่ ๑๕ ประการ มีการทำสมาธิหรือเป็นต้นให้บริสุทธิ์ ๑ ข้อน
สมกับที่ท่านกล่าวไว้ว่า สมาธิหรือสมาธิด้วยอาการ ๓ คือจิตเว้นผู้ไม่
มีศรัทธา ๑ การคบผู้มีศรัทธา ๑ การพิจารณาพระสูตรทำให้เกิดความเลื่อม
ใส ๑ ๑ วิริยหรือสมาธิด้วยอาการ ๓ คือการละเว้นผู้เกียจคร้าน ๑
การคบผู้ขยัน ๑ การพิจารณาความเพียรชอบ ๑ ๑ สติหรือสมาธิ
ด้วยอาการ ๓ คือการหลีกเว้นผู้เหลวสดี ๑ การคบแต่ผู้มีสติมั่นคง ๑ การ
พิจารณาสติปัญญา ๑ ๑ สมาธิหรือสมาธิด้วยอาการ ๓ คือหลีกเว้น
ผู้มีใจไม่ตั้งมั่น ๑ คบแต่ผู้มีใจตั้งมั่น ๑ พิจารณาฉานวิโมกข์ ๑ ๑ ปัญญา—
หรือสมาธิด้วยอาการ ๓ คือหลีกเว้นผู้โง่เขลา ๑ คบแต่ผู้มีปัญญา ๑
พิจารณาธรรมอันลึก ๑ ๑ อีกอย่างหนึ่ง อันมี ๕ มีศรัทธาเป็นต้น ชื่อว่าธรรม
สำหรับอบรมวิมุตติ สัญญา ๕ คืออนิจจสัญญา การจำความไม่เที่ยง ๑ ทุกข—
สัญญา การจำความทุกข์ ๑ อนัตตสัญญา การจำความไม่ใช่ตัวตน ๑ ปหาน—
สัญญา การจำความละกิเลส ๑ วิราคสัญญา การจำความคลายกิเลส ๑ กับ
กัลยาณมิตตตา คือความมีมิตตังงาม ๑ สักกัจจวรร ความสำรวมในศีล ๑ อภิสัส—
เลขา ความขัดเกลากิเลส ๑ วิริยัมภะ การมีความเพียรแก่กล้า ๑ นิพเพ—
ธิกปัญญา การมีปัญญาอันทำให้เกิดความเบื่อหน่าย ๑ ทั้ง ๑๐ นี้ ก็ล้วนแต่
เป็นเครื่องอบรมวิมุตติทั้งนั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงฉลาดในวิธฝึกหัดเวไนยสัตว์ จึงได้ตรัส
สอนพระเมณียะว่า ธรรมที่จะให้เจโตวิมุตติแก่กล้าขึ้นมีอยู่ ๕ ประการ คือความ
มีมิตตังงาม อันได้แก่มีศรัทธา สักกัจจวรร จาคะ วิริยะ สติ
สมาธิ ปัญญา ๑ การมีศีล คือมีอยู่ในปาฏิโมกข์ตามบทที่วางไว้ ๑ การกล่าว

แต่ถ้อยคำอันเป็นเครื่องขัดเกลากิเลส คือถ้อยคำ ๑๐ ประการนั้น ๑ การมี
ความเพียรสำหรับละอกุศลธรรมเจริญกุศลธรรม ๑ การมีปัญญาที่จะทำให้สัน
ทุกซ์โดยชอบ ๑

ธรรม ๕ ประการนี้จัดเป็นองค์ของพระโยคาวจรที่เจริญสมถธรรม ส่วน
ศีล วิริยะ ปัญญา จัดเป็นองค์ภายใน ความมีมิตรดี ส่วนธรรมอีก ๒ คือ ความ
มีมิตรดีกับการกล่าวถ้อยคำที่ควรกล่าว จัดเป็นองค์ภายนอก ๑ เมื่อภิกษุตั้งอยู่
ในธรรม ๕ ประการนี้แล้ว ควรอบรมธรรมอีก ๔ ประการ คือ อสุภกาวนา ๑
เมตตากรรมฐาน ๑ อานาปานสติ ๑ อนิจจสัญญา ๑ ๑ อสุภกรรมฐานนั้น
สำหรับกำจัดราคะ ๑ เมตตากรรมฐานนั้น สำหรับกำจัดพยาบาท หรือความ
โกรธ ๑ อานาปานสตินั้น สำหรับกำจัดวิตก ๑ อนิจจสัญญานั้น สำหรับ
ตัดมานะ ๕ อย่าง ที่เกิดขึ้นโดยถือว่าตัวตนเราเขา ๑ ผู้หมั่นอนิจจสัญญา คือการ
จำความไม่เที่ยง ย่อมมีอนัตตสัญญา คือการจำความไม่ใช่ตัวตน ผู้มีอนัตต-
สัญญาย่อมถอนอัสมิมานะ คือการถือเราเขาได้ ย่อมสำเร็จนิพพานได้ ดังนี้

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาโทษ แห่งมิถาวิตกอย่างนั้นแล้ว
จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นสำหรับแสดงโทษ และอานิสงส์ ในการไม่กำจัดอกุศลวิตก
และในการกำจัดอกุศลวิตกดังที่ได้ยกขึ้นแสดงแล้วนั้น

ก็คำในอุทานนั้นมีคำอธิบายว่า วิตกเล็ก ๆ นั้น ได้แก่วิตกที่ชั่วช้าลามก
วิตกที่ชั่วช้าลามกนั้นเรียกว่าเป็นวิตกเล็ก เพราะเศร้าหมองด้วยวิตกทั้งปวง
แจกเป็น ๓ ประเภท คือเป็นกามวิตก ๑ พยาบาทวิตก ๑ วิหิงสาวิตก ๑ ๑
คำว่า วิตกที่สุขุมนั้น ได้แก่กามวิตก คือการนึกถึงแต่ญาติ ๑ ขนปทวิตก คือ
การนึกถึงชนบทบ้านเมือง ๑ อมราวิตก คือการนึกถึงเหวคา ๑ ปราณทวิตก
คือการนึกถึงคนอื่น ๑ ลาภวิตก คือการนึกถึงลาภ ๑ อนวัชฌัตตวิตก คือ
การนึกถึงชื่อเสียง ๑ วิตกเหล่านี้เป็นวิตกไม่หยาบ ไม่เหมือนวิตกทั้ง ๓ ข้างต้น
จึงเรียกว่าเป็นวิตกสุขุม ๑ คำว่า ทำให้ใจฟุ้งซ่านนั้น คือวิตกเหล่านี้ล้วนแต่
ทำใจให้กำเริบทั้งนั้น ๑ คำว่า ผู้ไม่รู้จักวิตกเหล่านี้ คือผู้ไม่รู้จักคุณไม่รู้จัก
โทษ ไม่รู้จักอุบายสละซึ่งวิตกเหล่านี้ด้วยญาณปริญา คือการพิจารณาและ
ปราบปรามปริญา คือการละ

คำว่า ผู้มีจิตหมุนไปย่อมเล่นไปสุโลกนและโลกอนันัน คือผู้มีจิตไม่
มั่นคง ย่อมเล่นไปในอารมณ์ต่าง ๆ มีรูปเป็นต้น แล้วท่องเที่ยวไปด้วยการ
เวียนตาเวียนเกิดอยู่ในโลกนและโลกหน้าด้วยอำนาจวิชาและตณหา ฯ คำว่า
ผู้วิตกเหล่านี้ คือผู้รู้จักคุณและโทษแห่งวิตกเหล่านี้พร้อมด้วยอุบายสละได้ตาม
ความเป็นจริง ฯ ผู้มีความเพียร มีสติ รู้จักวิตกเหล่านี้ได้ด้วยปัญญาอันชอบธรรม
คือปัญญาที่ประกอบด้วยวิปัสสนาแล้ว ย่อมระงับวิตกเหล่านี้ไม่ให้เกิดขึ้นด้วย
ความรู้ของตน เมื่อระงับอยู่อย่างนั้นก็ย่อมละวิตกเหล่านี้ได้ ด้วยการตรัสร้อย-
สัง ๔ เมื่อได้ตรัสร้อยสัง ๔ แล้ว ก็เรียกว่าเป็นพระพุทธสาวก ดังนี้ สันเนือ
ความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือในพระพุทธชอุทานที่ยก
ขึ้นแสดงมาแล้วนั้นได้ใจความว่า วิตกมีอยู่ ๒ ประเภท คือ วิตกหยาบประเภท ๑
วิตกละเอียดประเภท ๑ ฯ วิตกหยาบนั้น ได้แก่วิตกที่เป็นบาปอกุศล คือความ
หนักงกามารมณ์ ๑ ความหนักงพยาบาท ๑ ความหนักงวิหิงสา ๑ ฯ วิตก
ละเอียดนั้น ได้แก่ความหนักงนยาติ ๑ ความหนักงชนบทบ้านเมือง ๑ ความ
หนักงเทวดา ๑ ความหนักงเณตฺตฺพื่อน ๑ ความหนักงอยากได้ลาภสักการะ ๑
ความหนักงอยากได้ชื่อเสียง ๑ ฯ วิตกเหล่านี้ไม่เป็นบาปอกุศลเหมือนกัวิตก
ทั้ง ๓ ข้างต้น ฯ ผู้ที่ไม่รู้จักวิตกเหล่านี้ว่ามีคุณอย่างไร มีโทษอย่างไร มี
อุบายสละอย่างไร ย่อมมีจิตหมุนไปในอารมณ์ต่าง ๆ ประเดี้ยวก็หมุนไปใน
รูปารมณ์ ประเดี้ยวก็หมุนไปในสัททารมณ์ ประเดี้ยวก็หมุนไปในคันธารมณ์
ประเดี้ยวก็หมุนไปในรสารมณ์ ประเดี้ยวก็หมุนไปในโณฏฐัพพารมณ์ ประ-
เดี้ยวก็หมุนไปในชรมารมณ์

เมื่อมีใจหมุนไปในอารมณ์ต่าง ๆ อย่างนั้นตราบใด ก็ต้องท่องเที่ยวตา
เกิดอยู่ในโลกนและโลกหน้ารำไป ส่วนผู้ที่รู้จักวิตกเหล่านี้ว่าอย่างไรมีคุณและ
โทษอย่างไร มีอุบายสละได้อย่างไร ดังนี้แล้ว ตั้งใจพากเพียรพยายามจนมีสติ

สมบุรณ์เพื่อละวิตกเหล่านี้ คือเพื่อไม่ให้หนักถึงสังเหล่านี้ได้แล้ว ก็ได้ตรัส
 อริยสัจ ๔ ๑ การที่จะพากเพียรพยายามให้มัสตเต็มเท่านั้น ต้องพากเพียรพยายาม
 ในทางที่ถูกต้อง ๔ ประการ คือพากเพียรพยายามเพื่อระวังไม่ให้หนักถึงสังเหล่านี้ •
 เพื่อละสังเหล่านี้ • เพื่อให้ความหนักหาคือความหนักที่จะออกจากกามารมณ์ ความ
 นึกที่จะไม่พบบาท ความนึกที่จะไม่เบียดเบียนเกิดขึ้น • เพื่อรักษาความดีทั้ง ๓
 นี้ไว้ • ๑ จะพากเพียรพยายามอย่างไรจึงจะให้เกิดสติบริบูรณ์ได้ ก็ต้อง
 พากเพียรพยายามอย่างนี้ ต้องตั้งใจเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันได้แก่การพิจารณาภายใน
 เป็นอารมณ์ ว่ากายนี้สักแต่เป็นกายไม่ใช่เราไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่สัตว์บุคคล •
 เวทนา คือความรู้สึกว่าเป็นสุขทุกข์หรือเฉย ๆ ที่ปรากฏอยู่ ก็สักแต่เป็นเวทนา
 เท่านั้น ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา • จิตคือความคิดความนึกทั้งคิดและชั่ว
 และไม่คิดไม่ชั่วทั้งปวงนึกสักแต่เป็นจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา • ธรรม
 คืออารมณ์ทั้งสี่อันได้แก่ จันทร ๕ อาชตมะ ๑๒ นีวรณ ๕ อริยสัจ ๔ ก็สัก
 แต่เป็นธรรมเท่านั้น ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา • ๑ เมื่อพิจารณาอยู่
 อย่างนี้เสมอ สติจึงจะบริบูรณ์ขึ้นเต็มที่ เมื่อมีสติบริบูรณ์ขึ้นเต็มที่แล้วจะ
 ละวิตกทั้งอย่างหยาบและละเอียดซึ่งแสดงมาแล้วนั้นได้ เมื่อละวิตกเหล่านี้
 ได้แล้ว จึงตรัสอริยสัจ ๔ ละความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ได้

โดยเหตุนี้ ขอให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จงพยายามแต่ในทางที่
 ชอบทั้ง ๔ ประการ และอบรมสติปัฏฐาน ๔ เสมอไปจึงจะละวิตกทั้งปวงได้แล้ว
 ได้สำเร็จมรรค ผล นิพพาน ในเมื่อวาสนาบารมีแก่กล้า ๑ สันธัมมัตถกาธิบาย
 โดยสังเขปนี้เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมม คัวยประการฉะนี้ ๑

กัณฐก ๓๔

คัมภีร์ขาทกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยผละกิเลสทั้งปวงได้ข่มถึงนิพพาน

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมขํ ภควา กุสินารายํ วิหริตี อุปุตตะเน
มถุลานํ สาถวเน ฯ เตเน โข ปน สมเขเน สมพหุลา ภิกขุ ภควโต อวิหเร
อรณญกุฎิกายํ วิหรนตี อุตฺตธา อุณฺนพา จปลา มุขรา วิกิตฺถเวจา
มฺนุสฺสสตีโน อสมปฺชานา อสมาคิตาคี

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฐก ๓๔ ว่าด้วยพระพุทธ-
อุทานที่ ๓๒ ในพระสูตรที่ ๒ แห่งเมฆิยวรรคที่ ๔ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี
และอรรถกถากับขัณมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นนั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ขอ
ว่าอาณนฺตได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่สาถวโนทยานแห่งมัลลกะศรัยอันเป็นทิวเขินใกล้เมืองกุสินารา ฯ
ในคราวนั้นมีภิกษุหลายรูปด้วยกันอยู่ที่อรัญญู ใกล้กับสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ภิกษุเหล่านั้นล้วนแต่เป็นผู้มีใจฟุ้งซ่านมีมานะอันฟุ้งขึ้นดั่งไม้ไผ่ เป็นผู้หวั่นไหว
เป็นผู้ปากกล้า เป็นผู้ว่าจากลับกลอก มีสติหลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ
ไม่มีสมาธิ มีจิตวอกแวก มีอินทรีย์ไม่สำรวม ฯ ครั้นนั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้นว่า

อรกฺขิตเน กาเยน
ถีนมิตฺธาภิกฺขุเตน

มิชฺฌาติญฺจิกเตน
วสํ มารสฺส กจฺจนตี ฯ

ตสฺมา รกฺขิตฺตจิตฺตสฺส

สมฺมาสงฺกปฺปโกจโร

สมฺมาปฏิจิ ปุเรกฺขาโร

ตฺตฺวาน อุตฺตมฺมํ

กิมมิตฺตํ กิณฺณํ

สพฺเพหํ หุคฺคตํ โย ชเว ๑

แปลว่า ภิกษุยอมไปสู่อำนาจแห่งมารด้วยการไม่รักษากาย ๑ ด้วยมิจฉาทิฏฐิ ๑ ด้วยกิมมิตฺตํ ๑ ๑ เพราะฉะนั้น ภิกษุควรรักษากิจ ควรมีความดำรงชอบเป็นโคจร ภิกษุมีความเห็นชอบเป็นเองหนา ๑ ๑ ความเกิดและความเสื่อมแล้วครอบงำเสียซึ่งกิมมิตฺตํ ย่อมละหุคฺคตํ หังปวงได้ ๑ ๑ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ก่อนไปเป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า เมืองกุสินารานั้น เป็นเมืองของพระเจ้ามัลลราชทั้งหลาย คำว่า สาลวโนทยานนั้น ได้แก่ พระราชอุทยานซึ่งมีอยู่ในทิศตะวันตกเฉียงใต้แห่งเมืองกุสินารา เหมือนกับอุทยานแห่งเมืองอนุราธปุระนั้น ๑ ทางเข้าเมืองมีอยู่ในประตูทักษิณจากอุทยานแล้วเดินไปทางตะวันออกวกกลับมาทางทิศอุดรจนใด สาลวโนทยาของมัลลกษัตริย์กณินนั้น คือบายหน้าไปทางทิศตะวันออกแล้วเลี้ยวไปทางทิศอุดร เพราะฉะนั้นสาลวโนทยานนั้นจึงเรียกว่าเป็นทิวเวียง ๑ คำว่า อรัญญภูมินั้น หมายถึงสร้างลงในท่อนล้อมไปด้วยต้นไม้และพุ่มไม้ซึ่งมีในทิวใกล้คงรัง คำว่า ภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้ใจฟุ้งซ่าน คือ ภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้ใจไม่สงบ ๑ คำว่า มีมานะเหมือนไม้อ่อนนั้น คือมีมานะอันฟุ้งขึ้นโดยเปล่าจากคุณธรรม ๑ คำว่า เป็นผู้หวนไหววนั้น ได้แก่เป็นผู้ประกอบด้วยความหวนไหวในการตกแต่งบาตรและจีวร เป็นต้น หรือหวนไหวอยู่ด้วยการทำงานมาก ๑ คำว่า มีปากกล้านั้น คือมีวาจาหยาบคาย คำว่า มีวาจาซัดสำนนั้น ได้แก่มีวาจามากไปด้วยติรฉนาคถา คือกล่าวแต่เรื่องที่หาสาระประโยชน์มิได้ ๑ คำว่า ปล่อบสตินั้น ได้แก่ปราศจากสติ คืออยู่ด้วยความเพอเรอ ๑ คำว่า ไม่มีสัมปชัญญะนั้น คือไม่มีความรู้สึกดีโดยประการทั้งปวง ๑ คำว่า ไม่มีสมาธินั้น คือไม่มีใจตั้งมั่น

แม้เพียงสักว่าชั่วเวลารัตนानมโค ฯ คำว่า มีใจวอกแวกนั้น คือมีใจเปรียบ
ด้วยเนื้อสมันโดยที่ความโลเลเป็นสภาพ ฯ คำว่า มีอินทรีย์ไม่สำรวมนั้น
คือไม่ระวังอินทรีย์ทั้งหลายมีใจเป็นต้น ฯ

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องมาแล้ว ได้ทรงเปล่งอุทาน
ขึ้นนั้น หมายความว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอยู่ด้วยการประมาท
ด้วยสามารถแห่งการฟังชานเป็นต้นของภิกษุเหล่านั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอัน
แสดงโทษและคุณในการอยู่ด้วยความประมาท และในการอยู่ด้วยความไม่
ประมาทตามลำดับ ดังที่ได้ยกขึ้นแสดงไว้นั้นแล้ว

ก็คำว่า ไม่รักษากายนั้น คือไม่รักษาวิญญานกาย ๖ ประการ อธิบายว่า
เห็นรูปด้วยจักขุวิญญาน แล้วเป็นไปในอกิฆกเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งการ
กอนิมิตและอนุพยัญชนะในรูปนั้น ไม่รักษาทางวิญญานไว้ด้วยสติ ฯ แม้
ในโสทวิญญานเป็นต้นก็เหมือนกับในจักขุวิญญาน ฯ เกจิอาจารย์กล่าวว่า
คำว่า ไม่รักษากายนี้ เมื่อประกอบอธิบายตามทกล่าวแล้วนั้น ก็ย่อมถูกต้อง ฯ
อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ได้แก่การไม่รักษาใจ ซึ่งมีนัยดังได้อธิบายแล้วนั้น ฯ
คำว่า มีฉันทปฏิรูปนั้น ได้แก่ความเห็นผิดมีเห็นว่าโลกยังยืนเป็นต้น ฯ คำว่า
กัมมิตะครอบงำนั้น ได้แก่กัมมิตะ คือ จิตหดหู่ กายหดหู่ ครอบงำ ฯ คำว่า
ไปสู่อำนาจแห่งมารนั้น คือตกอยู่ในอำนาจแห่งมารทั้งปวงมีกิเลสมาเป็นต้น
ไม่ล่วงพ้นจากวิสัยแห่งมารเหล่านั้น

กรณีสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงวัฏฏธรรม คือความหมุนเวียน
ด้วยการทรงตบะขึ้นซึ่งการอยู่ด้วยความประมาทของภิกษุเหล่านั้น ด้วยคำถาบันว่า
บุคคลเหล่าใดไม่รักษาใจโดยประการทั้งปวง โดยความไม่มีเครื่องรักษา คือสติ
เป็นผู้ก่อก่อโดยนัยเป็นต้นว่าเพียง ด้วยการคิดไม่ถูกทางเพราะไม่มีปัญญาอัน
เป็นเหตุแห่งโยนิโสมนสิการ เป็นผู้ถูกความเกียจคร้านครอบงำโดยไม่มี ความ
เพียรในการทำกุศล บุคคลเหล่านั้นจักยกศีรษะขึ้นจากวัฏฏสงสารไม่ได้ ดังนี้แล้ว
จึงตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้รักษาใจ ผู้มีความดำริชอบเป็นโคจร
ผู้มีความเห็นชอบเป็นเบื้องหน้า รู้จักความเกิดและความเสื่อมแล้ว ครอบงำ
กัมมิตะได้แล้ว จึงละทุกขทั้งปวงได้ ดังนี้

คำว่า เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้รักษาใจนั้น หมายความว่า ผู้ไม่รักษาใจต้องถูก
 มารทำให้ได้ตามชอบใจแล้วจนม้วยในสงสาร เพราะฉะนั้น ภิกษุควรเป็นผู้รักษาใจ
 ด้วยการรักษานิทรียทั้งหลาย มีใจเป็นต้น ด้วยสติสังวร ก็เมื่อรักษาใจแล้ว
 ก็เป็นอันรักษานิทรียทั้งหลายมัจจุขมเทวียเป็นต้น ฯ คำว่า มีความดำริชอบ
 เป็นโคจรนั้น คือมีความดำริคิดเป็นโคจร นี้ก็คิดทางโดยอาการอันนั้นแล้ว
 ถือเอาซึ่งความเห็นผิดต่าง ๆ ย่อมถูกมารทำให้ได้ตามชอบใจด้วยใจที่เป็น
 มิจฉาทิฏฐิ เพราะฉะนั้น เมื่อบุคคลจะกระทำให้ถูกทางจึงควรเป็นผู้มีความดำริชอบ
 เป็นโคจร มีความดำริในการออกจากกามคุณเป็นต้น ก็ควรทำซึ่งความ
 ดำริชอบอันประกอบด้วยฌานเป็นต้น ให้เป็นเหตุแห่งความเป็นไปแห่งจิตของ
 ตน ฯ คำว่า มีความเห็นชอบเป็นเบืองหนานั้น คือกำจัดความเห็นผิดด้วย
 มีความดำริชอบเป็นโคจรแล้ว กระทำความเห็นชอบอันมีการรู้จักกรรมเป็น
 ลักษณะ และมีการรู้จักความเป็นจริงเป็นลักษณะให้เป็นหัวหน้า คือให้ออกหน้า
 แล้วประกอบในศีลและสมาธิทั้งหลายโดยนัยที่กล่าวไว้ในเบื้องต้น ปราภ
 วิสสันนาแล้วพิจารณาสังขารทั้งหลาย กำหนดความเกิดและความดับด้วยอาการ
 ๕๐ ในอุปาทานชั้นที่ ๕ ได้สำเร็จอุทยัพพญาณ คือการรู้จักความเกิดและ
 ความดับแล้ว ต่อนั้นไปก็ยกขึ้นซึ่งวิสสันนาด้วยสามารถแห่งภังคานุสัสสนาญาณ
 เป็นต้น แล้วก็ถือเอาซึ่งอริยมรรคเป็นลำดับ ครอบจำกัณมิทธะด้วยมรรคอันเลิศ
 แล้วละหุคคิทั้งปวงได้ ฯ ภิกษุนั้นชื่อว่าทำลายกิเลสโดยประการทั้งปวงแล้ว
 เพราะละกิเลสที่ควรฆ่าด้วยมรรคเบื้องต้นแรกได้แล้ว จึงตัดเสียซึ่งกัณมิทธะ
 อันเกิดในจิตที่ประกอบด้วยโลภะปราศจากทิฏฐิ แล้วเรียกว่าพระชินาสวภิกษุ
 พระชินาสวภิกษุนั้นย่อมละหุคคิทั้งปวงได้ แล้วตั้งอยู่ในนิพพานอันเป็นส่วนข้างหน้า
 ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความในพระพุทธชุตาน
 ทั้งพระบาลีและอรรถกถานั้นต่อไปอีก เพื่อให้ผู้สดับทั้งหลายได้ความเข้าใจ
 แฉ่มแจ้งขึ้น กล่าวคือ พระพุทธชุตานในพระบาลีนั้นว่า ภิกษุยอมไปสู่อำนาจ

แห่งมารด้วยการไม่รักษากาย • ด้วยมิจฉาทิฏฐิ • ด้วยถีนมิทธะครอบงำ • ๑
 เพราะฉะนั้น ภิกษุจึงควรรักษาใจ ควบคุมความดำริชอบเป็นโคจร ภิกษุผู้มีความ
 เห็นชอบเป็นเบื้องหน้า รู้จักความเกิดและความดับแล้ว ครอบงำถีนมิทธะได้แล้ว
 ข่มละทุกคติทั้งปวงได้ คึงนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้หมดทุกคำแล้ว
 คือคำว่า รักษาากายนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่าได้แก่การรักษาวิญญาน
 กาย ๖ และท่านยกการรักษาจักขุวิญญานขึ้นอธิบาย พอให้เป็นตัวอย่างไว้โดย
 ช่นย่อ เพราะฉะนั้น จึงขออธิบายต่อไปว่า วิญญานกาย ๖ นั้น ได้แก่หมวด
 วิญญาน ๖ คือ จักขุวิญญานหมวด • โสทวิญญานหมวด • ฆานวิญญาน
 หมวด • ชิวหาวิญญานหมวด • กายวิญญานหมวด • มโนวิญญานหมวด •
 รวมเป็น ๖ หมวดด้วยกัน

การรักษาวิญญานทั้ง ๖ หมวดนี้ ได้แก่การไม่ปล่อยให้เกิดความยินดียินร้าย
 ในเวลารู้สึกรูปด้วยจักขุวิญญาน รู้สึกเสียงด้วยโสทวิญญาน รู้สึกกลิ่น
 ด้วยฆานวิญญาน รู้สึกรสด้วยชิวหาวิญญาน รู้สึกโผฏฐัพพะด้วยกายวิญญาน
 รู้สึกอารมณ์ด้วยมโนวิญญาน คือ เมื่อได้เห็น รูป ฟังเสียง ตมกลิ่น ลิ้มรส
 ถูกต้องโผฏฐัพพะ นึกถึงอารมณ์ด้วยใจอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ไม่ถือเอานิมิต
 และอนุพยัญชนะไว้เป็นอารมณ์ คือ ไม่ถือเครื่องหมายและเครื่องประกอบว่า
 เป็นรูปร่างสัมผัสเสียง กลิ่นรสสัมผัสและอารมณ์ของหญิงชายหรือสิ่งใด ๆ ทั้งสิ้น
 เมื่อได้เห็น ได้ยิน ได้ลิ้มรส ได้ถูกต้อง ได้นึกถึงอารมณ์อันใดแล้ว ก็ไม่ยึดถือ
 อารมณ์อันนั้นไว้ให้เกิดความยินดียินร้าย ให้เป็นแต่เพียงว่าได้เห็น ได้ยิน
 ได้ลิ้ม ได้สุดคม ได้ถูกต้อง ได้คิดนึกเท่านั้น ไม่ปล่อยให้เลือนไป การกระทำ
 อย่างนี้เรียกว่าการรักษากาย คือ รักษาวิญญานกายทั้ง ๖ หมวดด้วยสติ คือ
 ความระลึกถึงธรรมอยู่เสมอ ๑ การรักษาากายซึ่งได้แก่การรักษาวิญญานกายทั้ง ๖
 หมวดดังที่แสดงมาแล้วนี้ เมื่อย่นลงก็คึงเป็น • ซึ่งได้แก่การรักษาใจเท่านั้น
 คือ รักษาไม่ให้ใจยินดียินร้ายในเวลาได้เห็นรูปด้วยตา ได้ฟังเสียงด้วยหู ได้สุดคม
 กลิ่นด้วยจมูก ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ได้นึกถึง
 อารมณ์ด้วยใจ

การที่จะรักษาใจไม่ให้ยินดีในร้ายในเวลาได้เห็นรูปด้วยตาเป็นต้นนั้น เป็นของที่ทำได้ยากอย่างยิ่ง เพราะเหตุว่า ปุถุชนเราชอบมีความยินดีในร้ายเป็นธรรมดา เมื่อสิ่งใดเป็นที่พอใจก็ยินดี สิ่งใดไม่เป็นที่พอใจก็ยินร้าย แต่อุบายที่จะรักษาใจไม่ให้ยินดีในร้ายนั้นก็มีอยู่ กล่าวคือ ต้องนึกถึงโทษและคุณแห่งความยินดีในร้ายอยู่เสมอว่า อย่างไหนมีโทษและคุณอย่างไร เมื่อเห็นโทษและคุณแจ่มแจ้งแล้ว ก็จะละความยินดีในร้ายได้ ฯ ความยินดีต่อสิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ได้สัมผัส ได้สดคม ได้ถูกต้อง ได้นึกคิด นั้น คือ โสมนัสซึ่งจัดเป็นความสุขของปุถุชน หมายความว่า เมื่อปุถุชนได้เห็นสิ่งที่พอใจ ได้ฟังเสียงที่พอใจ ได้สดคมสิ่งที่พอใจ ได้สัมผัสสิ่งที่พอใจ ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะที่พอใจ ได้คิดนึกถึงอารมณ์ที่พอใจแล้วก็เกิดโสมนัสดีใจ เกิดความปรีดาปราโมทย์รื่นเริงบันเทิงใจ รู้สึกว่าตนเป็นสุขกายสบายใจ ฯ การเกิดโสมนัสดีใจและปรีดาปราโมทย์รื่นเริงใจ อันจัดว่าเป็นความสุขกายสุขใจนี้เป็นคุณแห่งความยินดี นอกจากนั้นแล้วมิได้มีคุณสิ่งใด มีแต่จะให้โทษต่อไปเท่านั้น คือ เมื่อเกิดความยินดีแล้วก็เป็นเหตุให้ประมาทหมัวเมาอยู่ในสิ่งที่ตนยินดีนั้น เมื่อมีความประมาทหมัวเมาอยู่แล้วก็เป็นที่เหตุให้หลงลืมกุศลธรรมมีทานศีลภาวนา เป็นต้น

ส่วนความยินดีในนั้นมีแต่โทษฝ่ายเดียว คือ เมื่อเกิดความยินดีแล้วก็ได้รับโทษ คือ โทมนัสอันจัดเป็นความทุกข์ของปุถุชน เมื่อมีทุกข์แล้วใจก็ไม่ผ่องแผ้วต่อกุศลธรรมมีทาน ศีลภาวนา เป็นต้นเหมือนกัน เพราะธรรมชาติของความทุกข์อยู่ในใจย่อมไม่ยากให้ท่านรักษาศีลเจริญภาวนา มีแต่คิดแสหาอุบายที่จะพ้นทุกข์ของคนเท่านั้น ฯ เมื่อบุคคลเห็นคุณและโทษ แห่งความยินดีในร้ายจึงอธิบายมานี้ได้แล้วก็ละความยินดีในร้ายเสีย เมื่อละความยินดีในร้ายเสียได้แล้ว ก็เรียกว่าเป็นผู้รักษากายวิญญูญาณ ๖ ประการ เมื่อละความยินดีในร้ายไม่ได้ก็เรียกว่าไม่รักษากายวิญญูญาณ ๖ ประการ จะต้องตกอยู่ในอำนาจแห่งมารมีกิเลสมีราคะเป็นต้น

คำว่า มัจฉาทิฏฐินั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ความเห็นผิดต่าง ๆ มีเห็นว่าโลกยังยืน เป็นต้น คำนี้เมื่อจะขยายให้กว้างขวางออกไปก็ได้แก่ทิฏฐิ ๖๒ และนิยคมัจฉาทิฏฐิ ๓ ฯ ทิฏฐิ ๖๒ นั้น มีพิสดารอยู่ในพรหมชาลสูตรคัมภีร์

ทมิฬนิกาย สิลขันธวรรคโน้น ส่วนนิตยมติจฉาทิฏฐิ ๓ นั้น ได้แก่ความเห็นผิดที่ห้ามสวรคณฤพยานแน่นอน ๓ ประการ คือ อภิริยติฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ • อเหตุกติฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ • นัตถิกติฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีผล • อภิริยติฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำนั้นได้แก่เห็นว่า การฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ประพฤตผิดประเวณี กล่าวเท็จ คัมสุราเมรัยเป็นต้นกิด การช่วยชีวิตสัตว์ การให้ทาน การงดเว้นจากประเวณีผิด การกล่าวคำจริง การไม่คัมสุราเมรัยเป็นต้นกิด เมื่อผู้ใดทำแล้วก็ไม่เป็นอันทำ เพราะว่าสิ่ง ๒ ประการนี้ ไม่จัดว่าเป็นบาปเป็นบุญ ไม่จัดว่าเป็นดีเป็นชั่ว ความเห็นอย่างนี้จัดเป็นนิตยมติจฉาทิฏฐิข้อที่ ๑ ซึ่งเรียกว่าอภิริยติฏฐิ

ส่วนอเหตุกติฏฐิ คือความเห็นว่าไม่มีเหตุ ซึ่งจัดเป็นนิตยมติจฉาทิฏฐิข้อที่ ๒ นั้นได้แก่เห็นว่า การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤตผิดประเวณี กล่าวเท็จ คัมสุราเมรัยเป็นต้นนั้น ไม่เป็นเหตุให้ผู้กระทำได้รับทุกข์ ส่วนการช่วยชีวิตสัตว์การให้ทาน การประพฤตชอบในประเวณี การกล่าวคำจริง การไม่คัมสุราเมรัยเป็นต้นนั้น ก็ไม่เป็นเหตุให้ผู้กระทำได้รับสุข ความเห็นอันนี้เป็นนิตยมติจฉาทิฏฐิข้อที่ ๓ • นัตถิกติฏฐิ คือ ความเห็นว่าไม่มีผลนั้น ได้แก่เห็นว่าผลแห่งการฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ ประพฤตผิดประเวณี กล่าวเท็จ คัมสุราเมรัยเป็นต้นนั้น ก็ไม่มีผลแห่งการช่วยชีวิตสัตว์ และผลแห่งการให้ทานการประพฤตชอบในประเวณี การกล่าวคำจริง การไม่คัมสุราเมรัยเป็นต้นนั้นก็ไม่มี บ่นใจความว่า ได้แก่เห็นว่าผลแห่งบาปบุญไม่มี นรกสวรคณนิพพานไม่มี ความเห็นอันนี้จัดเป็นนิตยมติจฉาทิฏฐิข้อที่ ๓

นิตยมติจฉาทิฏฐิทั้ง ๓ ข้อนี้จัดเป็นความเห็นผิดอย่างร้ายแรง มีโทษยิ่งกว่าความผิดทั้งปวง ทำให้ผู้เห็นจมอยู่ในโลกันตแรกอันมืดมิดปิดแสงตะวันเดือนดาว สัตว์ในโลกันตนั้น ได้รับทุกข์เวทนายิ่งกว่านรกทั้งปวง เพราะมืดที่สุดแลไม่เห็นสิ่งใด เมื่อได้ไปตามภุเขาคือเป็นขอบโลกันตนั้นรกรบเพื่อนกันเข้าเมื่อไร เล็บมือเล็บเท้าก็เกิดเป็นหอกดาบจิกกันฉีกกันเป็นอาหารเมื่อนั้น แล้วก็วนเวียนอยู่ในโลกันตนั้นตลอดกาลหาประมาณมิได้ เหตุไรความผิดทั้ง ๓ ประการนี้จึงจัดเป็นโทษอันใหญ่หลวง เพราะเหตุว่า ความเห็นผิดทั้ง ๓ ประการนี้ห้ามการทำความดีทั้งปวงเสีย มีแต่ให้ทำความชั่วฝ่ายเดียว คือ ข้อที่ ๑ ซึ่งได้แก่

อภิชฌาภิกขุ คือ เห็นว่าไม่เป็นอันทำบาปทำบุญนั้น ก็เป็นความเห็นที่ห้ามกันไม่ให้
 ละบาปทำบุญบุญ ๑ ข้อที่ ๒ คือ อเหตุภิกขุเห็นว่า บาปบุญไม่เป็นเหตุให้
 เกิดสุขเกิดทุกข์นั้น ก็เป็นการห้ามไม่ให้ละบาปทำบุญบุญเหมือนกัน ๑ ข้อที่ ๓
 คือ นัตถิภิกขุ เห็นว่าผลแห่งบาปบุญไม่มี นรกสวรรค์นิพพานไม่มีนั้น ก็เป็นการ
 ห้ามไม่ให้ละบาปทำบุญบุญเหมือนกัน ได้ใจความอีกชั้นหนึ่งว่า ความเห็นทั้ง ๓
 ประการนี้ ล้วนแต่เป็นเหตุให้ทำบาปทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ความเห็นทั้ง ๓ ประการ
 นี้จึงจัดเป็นความเห็นผิดอย่างร้ายแรงตกอยู่ในตำแหน่งนียตมัจฉาภิกขุ ห้ามกัน
 สวรรค์นิพพาน เมื่อยังละความเห็นผิดทั้ง ๓ ประการนี้ไม่ได้ตราบดี ก็ยังไปสวรรค์
 นิพพานไม่ได้ตรานั้น ๑ ยังมีความเห็นผิดที่เบาว่านอกประเภทหนึ่ง ซึ่งเรียก
 ว่าสักกายาภิกขุ คือ เห็นว่าขันธ ๕ เป็นตัวคนเราเขา หรือเห็นว่าตัวคนเราเขามียอยู่ใน
 ขันธ ๕ เห็นว่าขันธ ๕ นอกจากตัวคนเราเขา หรือเห็นว่าตัวคนเราเขานอกจาก
 ขันธ ๕ ๑ ความเห็นอันนี้จัดเป็นความเห็นผิดอย่างเบา ซึ่งเป็นความเห็นเข้า
 ประจําอยู่ในใจของปุถุชนทั้งหลาย ๑ ความเห็นอันนี้เป็นเหตุให้ถือว่าเราเขา
 ให้ถือว่าของเราของเขา ๑ ผู้หมกความเห็นผิดอย่างหนักและอย่างเบาตามที่
 อธิบายมาแล้ว ล้วนแต่ตกอยู่ในอำนาจแห่งมารทั้งนั้น

คำว่า ถินมิตตะครอบงำนั้น พระอรหันตสาวกอธิบายว่า ได้แก่ความ
 หดหู่แห่งกายใจครอบงำ ๑ คือ คำว่า ถินะ แปลว่า ความหดหู่แห่งใจ ๑ คำว่า
 มิตตะ แปลว่า ความหดหู่แห่งกาย ผู้ที่มีกายใจหดหู่ย่อมมีแต่ความง่วงเหงา
 หาวนอน ผู้ที่มีความง่วงเหงาหาวนอน ย่อมไม่คิดจะทำสิ่งใดทั้งในฝ่ายดีและฝ่าย
 ชั่ว เพราะฉะนั้น ถินมิตตะ คือ ความหดหู่ใจและกายซึ่งรวมเรียกว่าความง่วงเหงา
 หาวนอนจงจัดเป็นนวัตร คือ เป็นเครื่องตรวนความคิดเกิดขึ้นแล้ว และเป็น
 เครื่องห้ามกันความคิดที่ยังไม่เกิดขึ้น ยกด้อย่างใด ๆ เช่น ในเวลาที่ท่านทั้งหลาย
 นั่งฟังพระธรรมเทศนาอยู่นั้น เมื่อเกิดความง่วงเหงาหาวนอนขึ้นแล้วก็จงจำสิ่งใด
 ไม่ได้ดั่งนี้เป็นนิตินิสสโนทาทรรณ เมื่อมีถินมิตตะครอบงำอยู่เป็นนิจนิจแล้วก็ไม่
 แคล้วจากอำนาจแห่งมาร โดยเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์จึงตรัสไว้ว่า
 บุคคลย่อมไปสู่อำนาจแห่งมารด้วยการไม่รักษากาย • ด้วยมัจฉาภิกขุ • ด้วย
 ถินมิตตะครอบงำ • ดังนี้ คำว่า ตกอยู่ในอำนาจแห่งมารนั้น คือ ตกอยู่ในอำนาจ
 ก็เลสมารมีโลกะ โทสะ โมหะ เป็นต้น

ด้วยเหตุผลดังที่อธิบายมาแล้วนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสอนไว้ต่อไปว่า ภิกษุควรรักษาใจ ควบคุมความดำรงชอบเป็นโคจร ดังนี้ ๑ คำว่า รักษาใจนั้น พระอรธกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่การรักษาอินทรีย์ทั้ง ๖ ด้วยสติ คือ ระลึกรอบรู้ทุกเวลาที่ได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ คิดถึงธรรมารมณ์ว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์เหล่านี้ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ทั้งนั้น ล้วนแต่เป็นของไม่สวยงามทั้งนั้น ล้วนแต่เป็นของไม่ให้เกิดสุขทั้งนั้น ๑ คำว่า ควบคุมความดำรงชอบเป็นโคจรนั้น พระอรธกถาจารย์อธิบายว่า ควบคุมความดำรงชอบ ๓ ประการ เป็นต้นว่า ดำริในการออกจากกามคุณ เป็นต้น ประจำอยู่ในใจ เป็นที่ตั้งแห่งความเป็นไปแห่งใจ ดังนี้ คำนี้บ่ออธิบายว่า คำว่า โคจร แปลว่า ที่เที่ยวไปหรือแปลว่า ที่กินที่อาศัย ๑ ถ้าเป็นของภายนอกก็เรียกว่า เป็นที่เที่ยวไป หรือเป็นที่อาศัยแห่งคนและสัตว์ทั้งหลาย ถ้าเป็นภายในก็เรียกว่า เป็นที่เที่ยวไปแห่งใจ เป็นที่อาศัยแห่งใจ อันรวมใจความว่าเป็นอารมณ์ ๑ ควบคุมความดำรงชอบ ๓ ประการนั้น คือ ความคิดอยากออกจากกามคุณ • ความคิดเมตตามหานิยม • ความคิดกรุณาพ่อน • ๑ ควบคุมความดำรงชอบ ๓ ประการนี้ จิตเป็นความคิดที่ถูกต่อเจตนา ๑ ผู้ใดมีความคิด ๓ ประการนี้ เป็นอารมณ์ ผู้นั้นเรียกว่า ควบคุมความดำรงชอบเป็นโคจร

เมื่อสมเด็จพระชินวรสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้รักษาใจ ให้มีความดำรงชอบเป็นอารมณ์อย่างนั้นแล้ว จึงทรงแสดงผลต่อไป ภิกษุมีความเห็นชอบ เป็นเบื้องหน้าระลึกรู้ความเกิดและความดับแล้ว ครอบงำฉันทะได้แล้ว ย่อมละทุกกิเลสทั้งปวง ดังนี้ ๑ คำว่า ควบคุมความเห็นชอบเป็นเบื้องหน้านั้น พระอรธกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ความเห็นว่า สัตว์ทั้งปวงมีกรรมเป็นของตนและความเห็นตามเป็นจริงแห่งสิ่งนั้น ๆ คือ ทำความเห็น ๒ ประการนี้ ให้เป็นหัวหน้าแล้วจึงประกอบในศีล สมาธิ ปัญญา ตั้งใจเจริญสมถวิปัสสนา จับความเกิดดับแห่งขันธ ๕ ได้โดยอาการ ๕๐ ทศ แล้วย่างขึ้นสู่วิปัสสนาชั้นสูงต่อไปจนได้สำเร็จอรหัมมผล แล้วก็ครอบงำฉันทะได้ด้วยมรรคอันเลิศ จึงละทุกกิเลสทั้งปวงนั้นได้

มีคำที่ควรยกขึ้นอธิบายอยู่เพียงคำว่า อาการเกิดดับ ๕๐ แห่งขันธ ๕ เท่านั้น เพราะคำนี้เป็นคำที่ไม่มีแพร่หลายในพระธรรมเทศนาทั้งหลาย มีอยู่แต่

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเท่านั้น คือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวไว้ว่า ความเกิดดับ
แห่งขันธ ๕ นั้นมีอย่างละ ๑๐ คือ ความเกิด ๕ ความดับ ๕ ทุกขขันธ ๕ จึงรวม
เป็น ๕๐ ความเกิด ๕ นั้น คือ นับความเกิดเป็น ๑ กับอวิชชาตัณหากรรมอาหาร
เข้ากับความดับก็เหมือนกัน คือ ขันธ ๕ ย่อมเกิดด้วยอวิชชาตัณหากรรมอาหาร
เมื่อดับก็ดับด้วยอวิชชาตัณหากรรมอาหาร เพราะฉะนั้น เมื่อภิกษุเจริญวิปัสสนา
จับความเกิดดับทั้ง ๕๐ แห่งขันธ ๕ ไปได้แล้ว ก็เป็นอันได้สำเร็จวิปัสสนาญาณ
ชั้นที่ ๑ ซึ่งเรียกว่าอุทยัพพญาณ แล้วต่อขึ้นไปถึงขั้นที่ ๔ แล้วเข้าสู่วิมรรค
ความล้าดับจนกระทั่งถึงอรหัตมรรค เมื่อสำเร็จอรหัตมรรคแล้วก็เป็นอย่างอื่นครอบงำ
เกินมีหระทั้งปวง คือ ไม่มีความห่อหุ้มในกายใจอีกต่อไป เป็นอันได้ละทุกขทั้งปวง
ล่วงถึงนิพพานอันเป็นบรมสุขสถาน สิ้นใจความในธัมมคคาธิบายเพียงเท่านั้น
เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐที่ ๓๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอทาน
ว่าด้วยโทษแห่งความคึดผิด

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมณํ ภควา โกสเลสุ จรติ มหตา ภิกขุสงฺฆเม
สหฺมึ ฯ อถโข ภควา มคฺคา โอกกมฺม เยน อณฺเฏธํ รุกฺขมฺลํ เตนฺอุปสงฺกมิ
อุปสงฺกมิตฺวา ปณฺณตฺเต อาสเน นิสิตฺติ.

ณ บัดนี้ อาคมภาพักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอทาน กัณฐที่ ๓๕ ว่าด้วย
พุทธอทานที่ ๓๓ ในพระสูตรที่ ๑ แห่งเมฆิยวรรคที่ ๔ สืบต่อไป ตามวาระพระ-
บาลีและอรรถกถา กับธัมมคคาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่ประชุมฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ในพระสูตรที่ ๓ ว่า
ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอนนทได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่งสมเด็จพระผู้มี

พระภาคเจ้ากับเหล่าภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก เสด็จจาริกไปในประเทศโกศล ฯ พอถึงระหว่างทางแห่งหนึ่ง สมเด็จพระศพลผู้ทรงพระภาคเจ้า ได้เสด็จแวะออกจากมรรคาไปประทับบนบัลลังก์ดาอาสน์ ภายใต้ต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่งมีใบที่ใกล้มรรคานั้น ฯ คราวนั้น มีนายโคบาลคนหนึ่งเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งอยู่ในที่สมควรแก่ตน ฯ สมเด็จพระศพลผู้ทรงพระภาคเจ้า ก็ทรงแสดงธรรมโปรดนายโคบาลผู้นั้น ให้เกิดความรู้ความเห็นอันดี มีความถ่อมในทางธรรม อาจหาญรื่นเริงตามสมควรแก่ความสามารถ ฯ ครั้นแล้วนายโคบาลผู้นั้นจึงกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ากับเหล่าพระภิกษุสงฆ์ โปรดรับภัตตาหารที่บ้านของข้าพระองค์ ในวันพรุ่งนี้เช้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงรับด้วยพระอาการนั่งอยู่ตามเขย่งอย่างของพระบรมครูในโลก ฯ ลำดับนั้น นายโคบาลผู้นั้นครั้นรู้ว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกขึ้นกราบถวายบังคมลากระทำปทัชฌานแล้วก็กลับไป ฯ ในเวลาสิ้นราตรีนั้น นายโคบาลผู้นั้น ได้ให้บริวารชนตักแต่งข้าวต้มสุกปายาส มีน้ำอันขึ้นกับเนยใสใหม่ ๆ ไว้ในบ้านของตนเป็นอันมาก แล้วให้คนไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าถึงเวลาแล้ว พระเจ้าข้า อาหารสำเร็จแล้ว ฯ ฝ่ายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็นั่งสงบทรงจิวรมีพระกรทรงบาตร แล้วเสด็จพุทธลีลาไปสู่ณิवासสถานของนายโคบาลนั้น ครั้นเสด็จถึงแล้วก็ประทับบนบัลลังก์ดาอาสน์ ฯ นายโคบาลก็อังกาสพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธองค์เป็นประธาน ด้วยข้าวปายาสขึ้นกับเนยใสใหม่ ๆ ด้วยมือของตนโดยความเลื่อมใสศรัทธา ฯ เวลาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้ว ทรงชำระพระหัตถ์และบาตรแล้ว นายโคบาลนั้นก็เข้าไปนั่งเฝ้าอยู่ในที่ใกล้ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงแสดงธรรมโปรดนายโคบาลนั้น ได้ให้ความรู้ความเห็นอันดี มีใจขี้อ้อนอยู่ในทางธรรม มีความกล้าหาญรื่นเริงแล้วจึงเสด็จลุกจากที่ประทับกลับไป

อก โข อจิรปุกกนตสฺส ภควโต เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จกลับไปแล้วไม่ช้า ก็มีบุรุษหนึ่งชื่อนายโคบาลนั้นที่สัมนตริกา ระหว่างเขตแดนแห่งบ้านนั้น ฯ ครั้นนั้น ได้มีภิกษุหลายองค์ด้วยกันทราบเรื่องนั้นแล้วก็พากัน

ไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็พากันนั่งลงในที่สมควรแก่คน ๆ
ตามระเบียบเฝ้าสมเด็จพระพุทธฉายา ๑ ในกาลเมื่อภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว
จึงกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
นายโคบาลที่ได้อังกาสภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธองค์เป็นประธานด้วยข้าวปายาส
ชั้นกันเนยใสใหม่ ๆ ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในวันนี้ ได้ถูกบุรุษคนหนึ่ง
ฆ่าเสียที่เขตกั้นแห่งบ้านตำบลนั้นแล้ว พระพุทธเจ้าข้า

อถ โข ภควา เอตมตถ วิทิตวา ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงทราบเรื่องแล้ว จึงทรงเปล่งอาทานอันมีอยู่ในเวลานั้นว่า

ทิสสิ ทิสสิ ชนฺตํ กิรรา เรวี วา ปน เรวินํ
มิจฺฉาปณฺหิตํ จิตฺตํ ปาปิโย นํ ตโต กร ๑

แปลว่า ผู้ประทุษร้ายเห็นผู้ประทุษร้ายแล้ว หรือผู้มีเวรเห็นผู้มีเวรแล้วทำสิ่งใด
ให้แก่กัน จิตที่บุคคลตั้งไว้ฝักข่มทำให้บุคคลเร็วกว่าสิ่งนั้น ดังนี้ ๑ สันเนอความ
ในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ประเทศโกศลนั้นได้แก่ประเทศ
อันเป็นที่อยู่ของพระราชาผู้ทรงหลายผู้อยู่ในชนบท ซึ่งมีนามปรากฏว่าโกศล ๑
สมเด็จพระพุทธฉายาสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จจาริกไปในโกศลชนบทนั้น พร้อม
ด้วยภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ๑ คำว่า เสด็จจาริกไปในนั้น หมายถึงการเสด็จไปตาม
ชนบทด้วยพระอาการไม่รีบด่วน ซึ่งเป็นพระอาการสมควรแก่พระพุทธ-
ประสงค์ ๑ คำว่า พระภิกษุสงฆ์เป็นอันมากนั้น หมายความว่า หมู่พระสมณะ
ที่ประกอบด้วยสมณคุณเสมอกันด้วยทวิฐีและศีลเป็นอันมาก คือ พระภิกษุสงฆ์
เหล่านั้นล้วนแต่เป็นผู้ทรงคุณธรรมมาก โดยหากำหนดประมาณมิได้ ๑ คำว่า
ได้เสด็จแวะออกจากมรรคานั้น คือ เสด็จออกจากมรรคที่ได้ทรงดำเนินไปใน
เวลานั้น ๑ คำว่า ภายได้ค้นไม้ต้นหนึ่ง คือ ภายได้ค้นไม้ที่มีกิ่งก้านสาขา
ฉวยมาเชือกเป็นสมาย อันมีอยู่ในที่ใกล้มรรคานั้น ๑ คำว่า นายโคบาลคนหนึ่ง
ได้แก่ผู้เลี้ยงโคคนหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า นายนั้นทะ ๑ นายนั้นทโคบาลนั้นเป็นผู้มั่งคั่ง

ด้วยทรัพย์สมบัติสารพัดสรรพโภคย์ ได้ดูแลฝูงโคของอนาถบิณฑิกเศรษฐี
มีความระมัดระวังตจนหลักเลียงการบับังคับของพระราชาก็ได้แล้ว ตั้งตัวเป็นหลัก
ฐาน กล้ายกับเกณฑ์ขมูลผู้หลักเลียงราชพลด้วยการบรรพชาณะนั้น ฯ นาย
นักทโคบาลนั้นได้จัดเอาโครส ๕ ประการ ไปส่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีเสมอ จึง
ได้มีโอกาสไปเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์
ปลงใจลงเลื่อมใสนับถือแล้ว จึงทูลอาราธนาขอให้เสด็จไปสัณฐานอันเป็นนิวาสสถาน
ของตน ฯ เมื่อสมเด็จพระพุทธองค์ทรงรื้อให้ญาณบารมีของนายนักทโคบาล
นั้นแก่กล้ายิ่งขึ้น จึงมิได้เสด็จไปโดยด่วน ต่อเมื่อทรงเห็นว่าญาณบารมีของนาย
นักทโคบาลนั้นแก่กล้าแล้ว จึงได้เสด็จไปพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ผู้ทรงคุณธรรม
เป็นอันมาก พอเสด็จถึงที่แห่งหนึ่งซึ่งมีในเทือกถีนิวาสถานของนายนักทโคบาล
นั้น จึงได้เสด็จแวะออกจากมรรคา ประทับนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งเพื่อทรงรอ
ให้นายนักทโคบาลนั้นมาเฝ้าในสถานที่นั้น ฯ ฝ่ายนายนักทโคบาลทราบว่า
สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เสด็จมาถึงก็มีความร่าเริงบันเทิงใจ ได้รับไปต้อนรับ
โดยเร็วพลัน ถวายบังคมแล้วก็กระทำปฏิสนธิ์ตามสมควรแก่กาลเวลา
สมเด็จพระบรมศาสดาก็ได้ทรงแสดงธรรมโปรดในสถานที่นั้น ฯ นายนัก-
โคบาลนั้นก็ได้ประโยชน์สำเร็จโสดาปัตติผลแล้ว ทูลนิมนต์สมเด็จพระพุทธ
ให้ไปทรงรับปายาสทานอยู่ตลอดกาล ๑ วัน ฯ ในวันที่ ๑ สมเด็จพระสรเพชญ
พุทธองค์ทรงกระทำอนุโมทนาแล้วก็เสด็จหลักไป ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลี
จึงกล่าวไว้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรมโปรดนายโคบาลให้
มีความรู้เห็นอันดี มีความถ้อยมั่นในทางธรรม มีน้ำใจกล้าหาญรื่นเริงแล้ว
เสด็จลุกจากที่ประทับกลับไป

ก็ในคำเหล่านั้น คำว่า มีความรู้ความเห็นอันดีนั้น คือ สมเด็จพระ
สรเพชญพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดงธรรมมกุศลธรรมเป็นต้น ด้วยคำว่า ธรรมเหล่านั้น
เป็นกุศล ธรรมเหล่านั้นเป็นอกุศล ดังนี้ ก็ทรงชี้ผลแห่งกรรมและโลกนี้โลก
หน้าโดยแจ่มแจ้ง แล้วทรงแสดงโดยชอบซึ่งอริยสัจ ๔ ในเวลาจบอนุบทพิภพ ๕
ให้ผู้ฟังได้ความรู้ความเห็นอันดีในทางธรรม ฯ คำว่า ให้มีความถ้อยมั่นนั้น

คือให้ถ่มน้ำธรรมทั้งหลายมสกลเป็นต้น ให้ตั้งตนอยู่ในธรรมทั้งหลายมสกลเป็นต้น
 นั้น ว่าธรรมเหล่านี้ บุคคลควรทำให้เกิดในตนด้วยการบรรลุผล คือสังขธรรม
 อันสูง ๆ คำว่า ให้ถ่มน้ำนั้น คือถ่มน้ำธรรมเหล่านี้ไปแล้ว ปล่อย
 ธรรมเหล่านั้นตามลำคืบแล้ว เกิดความเบื่อหน่ายในโลก มีปัญญาอันแก่กล้า
 เฉียบแหลม นำมาซึ่งอริยมรรคโดยเร็วพลันด้วยประการใด ก็ให้อาจหาญ
 โดยเร็วพลันด้วยประการนั้น ๆ คำว่า ให้รำเรงนั้น คือ ทำใจให้รำเรงด้วยการ
 เห็นคุณพิเศษแห่งการอบรมธรรม ทั้งในเบื้องต้นและเบื้องปลาย ๆ อีกปริยาย
 หนึ่งว่า การเห็นคุณนั้น ข้อมด้วยการจำกัดความลุ่มหลงในธรรมอันมีโทษและ
 ธรรมอันไม่มีโทษกับในอริยสัจ ๔ มีทุกขสัจเป็นต้น การทำให้ถ่มน้ำข้อม
 ด้วยการทำให้ถ่มน้ำสมาปฏิบัติอันดีงาม การทำให้องอาจนั้นข้อมด้วยการกำจัด
 ความเกียจคร้านทางใจ การรำเรงนั้น ข้อมด้วยความสำเร็จแห่งสมาปฏิบัติ
 อันดีงาม ดังนี้ ๆ ได้ความว่า นายนนทโคบาลนั้นได้ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล
 เพราะได้พึงสามกัมภังสิกะเทศนา คือ อริยสัจ ๔ ของสมเด็จพระสัมมา
 ภาควะเจ้า ๆ คำว่า สมเด็จพระสัมมาพระภาคเจ้าทรงรับนั้น คือ พระสัมมา
 ภาควะเจ้าพญาคโคบาลซึ่งได้เห็นอริสัจแล้วทูลนิมนต์ว่า ขอพระสัมมาพระภาคเจ้า
 จงทรงรับภัตตาหารที่บ้านของข้าพระองค์ในวันพรุ่งนี้เช้า ดังนั้น พระองค์ไม่ได้
 ทรงรับด้วยพระอาการกายวาจา ทรงรับด้วยดวงพระหฤทัยเท่านั้น คือทรงรับด้วย
 ใจเท่านั้น ๆ เพราะฉะนั้นในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ทรงรับด้วยพระอาการนั่งอยู่ดังนี้
 คำว่า ข้าวป่ายาสมณีนาน้อยนั้น ได้แก่ข้าวป่ายาสขัน ๆ คำว่า ให้ตก
 แดงนั้น คือ ให้จัดแจงไว้ อันได้แก่ให้จัดแจงเนยใสและเนยข้นที่ประณีตบรรจง
 ไว้ ๆ คำว่า ด้วยมือของตนนั้น คือ ได้ถวายโภชนาหารด้วยมือตนเอง โดย
 ความอ้อเฟ้อเป็นอันดี ๆ คำว่า หามนั้น คือ ห้ามว่าพอละ ๆ คำว่า ฉนแล้ว
 นั้น คือ กระทำภักคกิจแล้ว ๆ คำว่า ล้างบาตรนั้น หมายถึงล้างมือและบาตร ๆ
 คำว่า ถ่อเอาอาสนะค่านั้น คือนั่งในอาสนะทำอันสมควรแก่ตน คำนี้หมายถึง
 ความว่า นายนนทโคบาลนั้นได้นั่งอยู่ในที่ใกล้อาสนะของสมเด็จพระสัมมาพระภาค
 เจ้า ๆ คำว่า ด้วยธรรมิกถานั้น หมายถึงอนุโมทนาที่สมเด็จพระสัมมาพระภาคเจ้า

ได้ทรงแสดงในวันที่ ๗ นั้น ๆ คือ นายนันทโคบาลนั้น ได้ถวายมหาทานแก่
พระภิกษุสงฆ์มิ่งองค์พระพุทธเจ้าเป็นประธานอยู่สิ้น ๓ วัน ๆ แต่ในวันที่ ๗
นั้นเขาได้ถวายข้าวปายาสขึ้นอันปนปรุงด้วยเนยใสเนยข้นเป็นต้น สมเด็จพระ
ทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงกระทำอนุโมทนา เพื่อให้ให้นายนันทโคบาลนั้นได้
สำเร็จมรรคผลชั้นสูงต่อไปแล้วก็เสด็จกลับจากสถานนั้น

คำว่า ในระหว่างเขตแดนนั้น คือ ในระหว่างบ้านตำบลนั้น ๆ ดังได้
ศกัณณว่า ชาวบ้านตำบลนั้นได้ทะเลาะกับนายนันทโคบาลนั้น เรื่องเหมืองน้ำ
แห่งหนึ่ง แต่นายนันทโคบาลนั้นได้ชนะ เขาจึงถูกผูกอาฆาตไว้ด้วยเรื่องนั้น
นายนันทโคบาลนั้น ได้ถือเอาบาตรตามสั่งสมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อสมเด็จพระ
พระบรมศาสดา ตรัสว่า เธอจงกลับเกิด ดังนี้ จึงได้ถวายบังคมลากระทำ
ประทักษิณแล้วขึ้นประนมมือต่อพระภิกษุสงฆ์อยู่จนกระทั่งลับตา จึงได้กลับไป
พอมายังบ้านแห่งหนึ่งซึ่งมีในระหว่างบ้านทั้ง ๒ นั้นก็ถูกยิงตายด้วยลูกศร ๆ เพราะ
ฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลักไปแล้วไม่ช้า
ก็มีบุรุษคนหนึ่งมานายนันทโคบาลนั้น ที่ระหว่างเขตแดน ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ๆ
ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายที่มาลาหลังได้พบนายนันทโคบาลนั้น ตายอยู่ในสถาน
นั้น จึงได้นำความไปกราบทูลแด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ ๆ เพราะ
ฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ครั้งนั้นภิกษุเป็นอันมากพากันไปเฝ้าสมเด็จพระ
พระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคมแล้วก็พากันนั่งลงในที่สมควรแก่ตน ๆ ครั้งนั้น
เรียบร้อยแล้วจึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นายนันทโคบาล
ที่เลื่องพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธองค์เป็นประธานด้วยข้าวปายาสอันมีน้ำน้อยกับเนย
ใสใหม่ด้วยมือของตนในวันนี้ ได้ถูกบุรุษคนหนึ่งฆ่าเสียในระหว่างเขตแดน
แล้ว พระเจ้าข้า

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบแล้วทรงเปล่งอาทานขึ้นนั้น คือ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า บุรุษที่มานายนันทโคบาลซึ่งเป็นอริย-
สาวกมีความเห็นอันดี เป็นอันได้สะสมบาปไว้ อันจักให้ผลในชาติเป็นลำดับ
จากชาตินั้นเป็นแน่แท้ เพราะฉะนั้น สิ่งใดที่พวกโจรและคนมีเวรควรกระทำให้

แก่กัน จิตที่ตั้งไว้ผิดของสัตว์โลกเหล่านี้ทำให้สัตว์โลกร้ายกว่าสิ่งนั้น ตั้งน
แล้ว จึงได้ทรงเปล่งอรุณอันแสดงความข้อนั้นในเวลาอัน

ก็คำในพระพุทธอรุณนั้นเมื่ออธิบายว่า ผู้ประทุษร้ายกับผู้ประทุษร้าย
นั้น คือโจรเห็นโจร ฯ คำว่า คนมีเวรกับผู้มีเวรแล้วนั้น คือคนที่ผูกเวรไว้
แก่กันได้เห็นกันเข้า ฯ ได้ใจความว่า โจรพบโจรแล้ว หรือคนที่ผูกเวรกันพบ
กันเข้าแล้วย่อมทำความเสียหายให้แก่กัน คือ เมื่อโจรคนหนึ่งทำร้ายบุตรภรรยา
ไร่นาเรือกสวนโคกระบือเป็นต้นของโจรผู้ใด เมื่อโจรผู้หนึ่งได้เห็นเข้าแล้วก็
ย่อมตอบแทน หรือคนที่ผูกเวรแก่กันได้เห็นกันเข้าแล้ว ก็ทำความเสียหายให้
แก่กัน คือเบียดเบียนบุตรภรรยาของกันและกันบ้าง ทำเรือกสวนไร่นาเป็นต้น
ของกันและกันให้เสียหายไปบ้าง ฆ่ากันบ้าง แต่จิตที่บุคคลตั้งไว้ผิด คือตั้งไว้ใน
อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ย่อมทำความเสียหายให้ร้ายแรงยิ่งกว่าความเสียหาย
ที่โจรหรือที่คนผู้จองเวรกันทำให้แก่กันนั้น คือ โจรหรือคนที่จองเวรกันนั้นทำ
ความเสียหายให้แก่กันได้เพียงในอัคภัพน์เท่านั้น ส่วนจิตที่บุคคลตั้งไว้ผิด
คือตั้งไว้ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้น ย่อมทำให้ถึงความเสียหายทั้งในชาติ
นี้และชาติหน้า ให้จมลงในอบาย ๔ มกำหนดตั้งแสนชาติ ไม่ให้ยกศีรษะขึ้น
จากอบายภูมิ ๔ ได้ ตั้งน สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นใจความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ คำว่า จิตที่บุคคลตั้งไว้ผิด
อันได้แก่ตั้งไว้ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ซึ่งให้โทษร้ายแรงกว่าความพินาศ
เสียหายที่คนร้ายทำให้แก่กันนั้น เป็นคำที่ควรจะให้เข้าใจโดยพิสดาร เพราะฉะนั้น
จึงจักได้อธิบายคำว่า ตั้งจิตไว้และคำว่า อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ สืบต่อไปว่า
คำไหนหมายความว่าอย่างไร คือ คำว่า ตั้งจิตไว้นั้น ได้แก่อาการอย่างไร ? คำว่า
อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้นได้แก่สิ่งไรบ้าง ฯ เมื่อได้อธิบายคำทั้ง ๒ นั้นพอ
ให้เป็นที่เข้าใจของผู้ฟังทั้งหลายแล้วจึงจะอธิบายโทษต่อไปในภายหลัง ฯ ก็
คำว่า ตั้งจิตไว้นั้นได้แก่ตั้งใจไว้ การตั้งใจไว้นั้นย่อมมีอยู่ ๒ ประการ คือ ตั้งใจ
ผิด ๑ ตั้งใจไว้ถูก ๑ ฯ ตั้งใจไว้ผิดนั้น คือ ตั้งใจไว้ในทางที่ผิด ตั้งใจไว้ถูกนั้น

คือ ตั้งใจไว้ในทางที่ถูก ๆ ทางที่ผิดนั้นเรียกว่าอกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ ๆ ทางที่ถูกนั้นเรียกว่ากุศลกรรมบท ๑๐ ประการ ๆ แต่ในพระธรรมเทศนาภิกษุเจ้าจักได้ยกขึ้นแสดงแต่อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการเท่านั้น อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการนั้น คือ ปาณาติบาต ๑ อทินนาทาน ๑ กาเมศุมิฉาจาร ๑ มุสาวาท ๑ บิสุณาวาจา ๑ ผรุสวาจา ๑ สัมผัปปลาป ๑ อภิชฌา ๑ พยาบาท ๑ มิจฉาทิฎฐิ ๑ ๆ ปาณาติบาตนั้น ได้แก่การฆ่าผู้อื่นด้วยเจตนา เมื่อว่าโดยโทษข้อมมือ ๒ คือ มีโทษน้อยและมีโทษมาก อธิบายว่า ถ้าฆ่าสัตว์ตัวน้อย ก็มีโทษน้อย ถ้าฆ่าสัตว์ตัวใหญ่ ก็มีโทษมาก ถ้าฆ่ามนุษย์ทั้งคุณความดีน้อยก็มีโทษน้อย ถ้าฆ่ามนุษย์ทั้งคุณความดีมากก็มีโทษมาก ถ้ากิเลสและความพยายามในการฆ่านั้นอ่อนไปก็มีโทษน้อย ถ้ากิเลสและความพยายามในการฆ่านั้นแก่กล้าก็มีโทษมาก ๆ เมื่อจะกล่าวถึงองค์แห่งปาณาติบาตก็มีอยู่ ๕ ประการ คือ สัตว์มีชีวิต ๑ เข้าใจว่าสัตว์มีชีวิต ๑ คิดจะฆ่า ๑ พยายาม ๑ ฆ่าตายด้วยความพยายาม ๑ ซึ่งย่อลงเป็นองค์ ๒ คือ ตั้งใจฆ่าสัตว์และฆ่าได้สมประสงค์

อทินนาทานนั้น ได้แก่การถือเอาของผู้อื่นไม่ให้ ด้วยอาการแห่งขโมย คือ ไม่ใช่ถือเอาด้วยอาการขโมยหรือด้วยอาการคั่นเคย ๆ เมื่อกล่าวโดยโทษก็มีโทษน้อยและโทษมาก ๒ ประการเท่านั้น คือ ถ้าถือเอาของเล็กน้อยก็มีโทษน้อย ถ้าถือเอาของคึกก็มีโทษมาก ถ้าเจ้าของแห่งของนั้นมีคุณความดีน้อยก็มีโทษน้อย ถ้าเจ้าของมีคุณความดีมากก็มีโทษมาก ๆ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าของที่ถือเอานั้นเป็นของเล็กน้อยก็มีโทษน้อย ถ้าเป็นของมากก็มีโทษมาก ถ้ากิเลสและความพยายามอ่อนก็มีโทษน้อย ถ้ากิเลสและความพยายามแก่กล้าก็มีโทษมาก ๆ เมื่อว่าโดยองค์ก็มีอยู่ ๕ ประการ คือ ของนั้นเป็นของผู้อื่นหวงแหน ๑ ตนก็เข้าใจว่าผู้อื่นหวงแหน ๑ มีจิตคิดจะลัก ๑ พยายามลัก ๑ ลักมาได้ ๑ ซึ่งย่อลงเป็นองค์ ๒ คือ ลักของผู้อื่นหวงห้ามมาได้ด้วยเจตนา

กาเมศุมิฉาจารนั้น ได้แก่การประพฤติดีในทางประเวณีในสตรีที่หวงห้าม คือ สตรีที่หม่อมครองรักษา ๒๐ จำพวก อันได้แก่สตรีที่มารดารักษา ๑ สตรีที่บิดารักษา ๑ สตรีที่มารดาและบิดาทั้ง ๒ รักษา ๑ สตรีที่พยาน้องชายรักษา ๑ สตรีที่พี่น้องน้องหญิงรักษา ๑ สตรีที่ญาติรักษา ๑ สตรีที่โคตรวงศ์

รักษา • สตรทธรรมรักษา • สตรทเมธรักษา • สตรทเมธเวทามไว • สตรทบริษไก
มาไว เพื่อจะเลียงคเป็นภรรยา • สตรทหอยด้วยความพอใจเพื่อจะเป็นภรรยา • สตร
ทหยัคเป็นภรรยาโดยแก้แก่กรรพสมบัต • สตรทหยัคเป็นภรรยาโดยเห็นแก่เครื่อง
นงหม • สตรทบริษจ่มมอลงในภาตนาในการทำพธแต่งงาน • สตรทบริษสวพวง
มาลยให้เพื่อจะรไปเป็นภรรยา • สตรทเป็นทงทาสและภรรยา • สตรทเป็นทง
คณงานและภรรยา • สตรทเป็นเชลยศึกขงบริษม่งหมาย จะนำมาเพื่อเป็นภรรยา •
สตรทบริษอยร่วมเพิงชวคราว • คงน สตรทง ๒๐ จำพวกน เมอยอลงกคงเบน ๒
จำพวก คือ ลูกเมยของผอนเท่านั้น แต่หมายลูกเมยทอยในความปกครองของผปก-
ครองมมารคาบคาเบนตน กับริษผเบนสามเท่านั้น ๑ การลวงละเมิดค้อหญิงเหล่าน
จัดเบนกามเมสมิจฉาจาร บางอย่างกมีโทษน้อย บางอย่างกมีโทษมาก คือ ถ้าหญิงนั้น
ไม่มีคุณธรรมกมีโทษน้อย ถ้าหญิงนั้นมคุณธรรมกมีโทษมาก ๑. อีกอย่างหนึ่ง
ถึงแม้ว่าหญิงนั้นไม่มีคุณธรรมก็ตาม ถ้าข่มขืนกมีโทษมาก ถ้าไม่ข่มขืนกมีโทษน้อย
ถึงแม้ว่าไม่ข่มขืนก็ตาม แต่ถ้ากเลสและความพยายามอ่อนกมีโทษน้อย ถ้ากเลส
และความพยายามกล่ากมีโทษมาก ๑. เมื่อว่าโดยองค์มอย ๔ ประการ คือ หญิงหม
ไม่หวงห้าม • จิตคคจะส้องเสพ • ประโยคแห่งการส้องเสพ • การส้องเสพ •
แต่เมอยอลงกคงเบน ๒ คือ ส้องเสพหญิงทหวงห้ามด้วยเจตนาเท่านั้น

มุสาวาทน^๒ ได้แก่การพูดเท็จด้วยเจตนา^๒ เมื่อว่าโดยโทษก็มี ๒ ประการ
 คือ ถ้าพูดเท็จให้เสียประโยชน์ของผู้น้อยก็มีโทษน้อย ให้เสียประโยชน์ของผู
 ้นมากก็มีโทษมาก ๑ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าพูดเท็จทำให้เสียประโยชน์ของผู้น
 ้อย ก็มีโทษน้อยของผู้น้อยชรรวมมากก็มีโทษมาก อีกอย่างหนึ่ง ถ้ากล
 ่อ้นก็มีโทษน้อย ก็เลสกแลกมีโทษมาก ๑ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าพูดเท็จด้วยความ
 ประสงค์ไม่อยากให้อันตนก็มีโทษน้อย ถ้าพูดเท็จเพื่อประสงค์จะหัวเราะเล่นก็
 มีโทษน้อย ๑ เมื่อว่าโดยองค์มี ๔ ประการ คือ ของที่ไม่จริง ๑ จิตคิดจะ
 พูดให้ผิด ๑ พยายามพูดออกไป ๑ ผู้นรจกคำพูดนั้น ๑ ซึ่งขอลงกคงเป็น
 องค์ ๒ คือ คงใจพูดเท็จกับผู้นรจกคำพูดเท่านั้น

มีสุณาวาจาฉันใด ได้แก่การส่อเสียดของด้วยจิตจะให้เขารักตนหรือคิดจะ
ให้เขามตจากกัน ฯ เมื่อว่าโดยโทษก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ ถ้าผู้ตนของนั้น

มีคุณความดีน้อยก็มีโทษน้อย ถ้ามีคุณความดีมากก็มีโทษมาก ฯ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเขาไม่แตกกันก็มีโทษน้อยถ้าเขาแตกกันก็มีโทษมาก ถ้ากิเลสอ่อนก็มีโทษน้อย ถ้ากิเลสกล้ำก็มีโทษมาก ฯ เมื่อว่าโดยองค์มีอยู่ ๔ ประการ คือ ผู้ที่ตนจะขบุง ๑ การคิดจะให้เขาแตกกันหรือให้เขารักตน ๑ พยายามตามความคตินั้น ๑ เขารักคำพูดของตนนั้น ๑ ซึ่งขอลงเบือนองค์ ๒ คือ ตั้งใจขบุง กับเขา พึงคำพูดของตนออกเท่านั้น

พระสุวาทัน ได้แก้การกล่าวหาบคายด้วยเจตนาร้าย เมื่อว่าโดยโทษก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ ถ้าผู้ที่ถูกกล่าวหาบคายนั้นมีคุณความดีน้อยก็มีโทษน้อย มีคุณความดีมากก็มีโทษมาก ฯ อีกอย่างหนึ่ง ถ้ากล่าวในที่ลับหลังก็มีโทษน้อย ถ้ากล่าวในที่ต่อหน้าก็มีโทษมาก ถ้ากิเลสอันเป็นเหตุให้กล่าวนั้นอ่อนและกล้ำก็มีโทษน้อยและมาก เมื่อว่าโดยองค์มีอยู่ ๓ ประการ คือ ผู้ที่ตนคิดจะคำ ๑ ใจโกรธ ๑ คำออกไป ๑ ซึ่งขอลงเบือนองค์ ๒ คือ ดำเนินด้วยความโกรธ

สัมพัปปลาปนัน ได้แก้การพูดสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ เช่นเล่าเรื่องพระลักษณะพระรามเป็นต้น ฯ เมื่อกล่าวโดยโทษก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ ถ้าพูดน้อยก็มีโทษน้อย ถ้าพูดอับเสมอกับมีโทษมาก ฯ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าไม่มีผู้เชื่อฟังก็มีโทษน้อย ถ้ามีผู้เชื่อฟังก็มีโทษมาก ในส่วนกิเลสอันเป็นเหตุให้พูดนั้นก็เหมือนกันกับที่แสดงมาแล้วในข้ออื่น ๆ นั้น ฯ เมื่อว่าโดยองค์มีอยู่ ๒ ประการ คือ เรื่องที่ไม่มีประโยชน์ ๑ พูดเรื่องที่ไม่มีประโยชน์ ๑

อภิษณานัน ได้แก้ความมุ่งหมายขอหากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตนเปล่า ๆ เมื่อว่าโดยโทษก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ โทษน้อยและมาก เหมือนกับที่แสดงมาแล้วในอหินนาทาน เมื่อว่าโดยองค์มีอยู่ ๒ คือ ของผู้อื่น ๑ คือขอหากได้มาเป็นของตน ๑

พยาบาทนัน ได้แก้คิดอยากให้ประโยชน์สุขของผู้อื่นเสียไป มีโทษน้อยและมากเหมือนกับพระสุวาทัน ฯ เมื่อว่าโดยองค์มีอยู่ ๒ คือ ผู้อื่น ๑ จิตคิดอยากให้ผู้อื่นพินาศ ๑

มัจฉาทิฏฐินัน ได้แก้ความเห็นผิดจากความเป็นจริง เช่นของที่ไม่เที่ยงเห็นว่าเป็นต้น ฯ เมื่อว่าโดยโทษก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ ถ้าเห็นผิดน้อยก็มีโทษ

น้อย ถ้าเห็นผิดมากก็มีโทษมาก ๆ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเป็นความเห็นผิดที่ดังลงไป
 แน่นนอน คือ เห็นว่าบาปบุญนรกสวรรค์มีเท่าไรไม่มี ก็เป็นความเห็นที่ผิดมีโทษ
 มาก ส่วนที่เห็นผิดนอกจากนี้เป็นความเห็นผิดที่มีโทษน้อย เมื่อว่าโดยองค์ มี
 อยู่ ๒ ประการ คือ ของที่ตรงกันข้ามกับอาการที่บุคคลยึดถือ ๑ การปรากฏ
 แปลกจากอาการที่เข้าใจ ๑ ดังนี้

อกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการนี้ ล้วนแต่เป็นหนทางให้ได้รับโทษน้อย
 และมากในอบายภูมิ ๔ มนรกเป็นต้นทั้งนั้น เพราะฉะนั้น การตั้งใจทำอกุศล-
 กรรมบถทั้ง ๑๐ ประการนี้ แม้แต่ประการใดประการหนึ่งก็ตามเรียกว่าการตั้งใจผิด
 ทั้งนั้น เพราะเป็นการตั้งใจในทางที่จะให้ไปอบายภูมิ ๔ ใจที่บุคคลตั้งใจไว้ใน
 ความพินาศที่ใจหรือคนของเวรกันทำให้แก่กัน เพราะทำให้ได้รับทุกข์อยู่ใน
 อบายภูมิ ๔ ตลอดกาลนาน สันธัมมัตถาธิบายในพระพุทธอุทานนี้ เพียงเท่านั้น
 เอิ๊ว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๓๖

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน ว่าด้วยผลแห่งจิตที่อบรมดี

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา ราชคเเท วิหริติ เวพฺพเน กลน-
 ทกนิวนป ฯ เตน โข ปน สมเขน อายสฺมา จ สาริปฺตโต อายสฺมา จ
 มหาโมคฺคฺคฺลาโน กโปตกนฺทรายํ วิหรนฺติ ฯ เตน โข ปน สมเขน อายสฺมา
 สาริปฺตโต ชุณฺหาย รคฺติยาติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๓๖ ว่าด้วยพระพุท-
 ธานที่ ๓๔ ในพระสูตรที่ ๔ แห่งเมฆิยวรรคที่ ๔ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
 ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้ความรู้ในพระพุท-
 ธาน โดยสมควรแก่ธัมมัสสวนกาล

บาลี

ดำเนินความตามอาคตสถานวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าขอว่า
อานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันกลันทกนิวาปีวิหาร ใกล้สถานราชคฤหธานี ฯ
ในคราวนั้น พระสารีบุตรพระเถระเจ้า กับพระมหาโมคคัลลาน์ ๒ อัครสาวกของ
พระบรมศาสดา อยู่ที่กโปตกัณเฑาะ ฯ ในคราวนั้น พระสารีบุตรเถระเจ้า
แจ้งเข้าสมาธิอยู่ในที่แจ้งแห่งหนึ่ง ซึ่งในเวลานั้นท่านปลงผมใหม่ และเป็นเวลา
ราตรีข้างขึ้น

ในคราวนั้น มัชฌิม ๒ สหาย ได้พากันไปสู่วิถีที่กษัตริย์จากทิศอุดรด้วย
กิจธุระของตน ฯ มัชฌิมทั้ง ๒ นั้น ได้เห็นพระสารีบุตรเถระเจ้าผู้ปลงผม
ใหม่นั่งอยู่ในราตรีข้างขึ้น ครั้นเห็นแล้ว มัชฌิมคนหนึ่งจึงกล่าวกับมัชฌิมอีกตน
หนึ่งว่า เราอยากจะติสฺรชะของพระสมณะนี้ ฯ เมื่อมัชฌิมตนนั้นกล่าวอย่าง
นั้นแล้ว มัชฌิมผู้เป็นสหายจึงตอบว่า ท่านอย่าได้ทำร้ายพระสมณะนี้เลย พระ
สมณะนี้เป็นผู้มีอริคุณภาพยิ่งใหญ่หาผู้ใดเสมอได้ยาก ฯ มัชฌิมตนนั้นจึง
กล่าวขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ ว่า ข้าพเจ้าอยากจะลองติสฺรชะของพระสมณะนี้ดูให้
จงได้ ฯ มัชฌิมผู้เป็นสหายจึงห้ามอีกเป็นครั้งที่ ๒ ว่า ท่านอย่าได้รุกราน
สมณะนี้เลย เพราะพระสมณะนี้เป็นผู้มีอริคุณภาพยิ่งใหญ่ ฯ มัชฌิมผู้มีใจ
อันหยาบซำกล้าแข็งนั้นจึงกล่าวขึ้นขึ้นขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ ว่า ข้าพเจ้าอยากจะ
ลองติสฺรชะของพระสมณะนี้ดู ฯ มัชฌิมผู้เป็นสหายผู้มีอริคุณภาพของพระสารีบุตร
เถระเจ้า จึงกล่าวห้ามอีกเป็นครั้งที่ ๓ ว่า ท่านอย่าได้รุกรานพระสมณะนี้เลย
ดูก่อนสหายเอ๋ย พระสมณะองค์นี้ มีใจพระสมณะสามัญ เป็นพระ
สมณะที่สำคัญยิ่งในพระพระพุทธศาสนา ท่านเป็นผู้ประกอบด้วยมเหสีอริคุณภาพอัน
ยิ่งใหญ่ ฯ แต่ถึงมัชฌิมตนนั้นจะได้ฟังห้ามถึง ๓ ครั้งดังนั้นแล้ว ก็มีใจแข็ง
ถ้อยคำ ได้ขึ้นติสฺรชะของพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรด้วยประทุษจริตอันร้ายกาจ ฯ

ก็แลการขยักขันทมนต์ในคราวนั้น เป็นการต้อนเนก แม้ข้างอัสดง ๑ ศอก ๔ ศอก
ก็อาจหมอบอยู่ก็ถึงแม้ว่าจะขยักขันทมนต์เขาอันใหญ่ ก็อาจทำลายลงในทันใด ๆ
ครั้นขยักขันทมนต์ศีรษะของพระสารีบุตรเสร็จแล้ว ก็บอกแก่สหยาว่า เราเร้าร้อน
ในร่างกายเต็มที แล้วก็ตกลงไปในอเวจีมหาบรค ในทันใดนั้น

อหุสา โข อายสฺมา มหามโหคคฺคฺลาโน เมเยพระมะเหโมคคฺคฺลา-
นเถรเจ้า ได้แลเห็นขยักขันทมนต์ศีรษะของพระสารีบุตรเสร็จ ด้วยทิพพจักขุ
อันบริสุทธิ์ ยิ่งกว่าจักขุมนุษย์ธรรมดา ครั้นเวลาได้เห็นแล้วก็ไปหาพระสารีบุตร
เถรเจ้าได้ถามถึงอาการว่า ข้าแต่ท่านสารีบุตร สรรยนต์อันมีจักร ๔ มีทวาร ๕
ของท่านยังพอดทนได้หรือ ยังพอเป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนามิแก่กล้าหรือ ๆ
พระสารีบุตรเถรเจ้าตอบว่า ดูก่อนโมคคัลลาน์ สรรยนต์ของเรา อันมีจักร ๔
มีทวาร ๕ ยังพอดทนได้ ยังพอเป็นไปได้ แต่รู้สึกเจ็บทศระยะบ้างเล็กน้อย ๆ
พระมหาโมคคัลลาน์ จึงเปล่งวาจาสรรเสริญขึ้นว่า ข้าแต่พระสารีบุตร การที่ท่าน
เป็นผู้มีอิทธิบาทมากเช่นนั้น ย่อมเป็นทศจรรย์ ข้าแต่ท่านสารีบุตร ขยัก
ขันทมนต์ได้ศีรษะของท่านในทันใด การต้อนเนกใหญ่มาก ถ้าหากเป็นข้าง
๑ ศอก ๔ ศอก ก็ต้องหมอบอยู่ก็ถึงแม้จะขยักขันทมนต์เขาใหญ่ก็ต้องหลา
ลงทันที ๆ แต่ถึงอย่างนั้น ท่านสารีบุตรยังกล่าวว่า สรรยนต์ของเรามีจักร ๔
มีทวาร ๕ ยังพอดทนได้ ยังพอเป็นไปได้ ก็แต่รู้สึกเจ็บทศระยะเล็กน้อย
ดังนี้ พระสารีบุตรเถรเจ้าจึงขอมสรรเสริญพระมหาโมคคัลลาน์ว่า ดูก่อนโมคคัลลาน์
การที่ท่านเป็นผู้มีอิทธิบาทใหญ่ ได้แลเห็นขยักขันทมนต์ศีรษะของเรา ย่อมเป็นการ
อัศจรรย์ เพราะในเวลานี้เพียงแต่ปีศาจเล่นเล่น เราก็ไม่เห็น ดังนี้

อสฺโสสิ โข ภควา ขณะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงสดับ
การสนทนาของพระอัครสาวกทั้ง ๒ ด้วยทิพพโสตราดู อันบริสุทธิ์ยิ่งกว่าโสตรา
ของมนุษย์ทั้งปวง ๆ พระองค์ทรงล่วงรู้เรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้น
ในเวลานั้นว่า

วิรตัม รชนิเยสุ

โกปเนยฺย น กุปฺปติ

ยสฺสเสว ภาวิตํ จิตฺตํ

กุโธ ตํ ทุกขเมสฺสตี

แปลว่า จิตของผู้ใดตั้งอยู่เหมือนศิลา ไม่รู้จักหวั่นไหว ปราศจากความยินดี
ในอารมณ์อันน่ายินดี ไม่กำเรบในกามารมณ์ที่น่ากำเรบ เป็นจิตที่อบรมไว้แล้ว
ทุกขจักมีแก่ผู้นั้นมาจากไหน ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แก่ไขวาระพระบาลีให้พิสดารออกไปว่า
กโปตกัณฺธรานํ เป็นชื่อวิหารแห่งหนึ่ง ฯ คือ เมื่อก่อนเทวหารนั้น เป็นชอก
กุเขามีนกพิราบอยู่เป็นอันมาก ฯ เพราะฉะนั้น ชอกกุเขานั้น จึงเรียกว่า
กโปตกัณฺธรา แปลว่า ชอกกุเขานกพิราบ ฯ ต่อมาภายหลัง เมื่อคนทั้งหลายสร้าง
วิหารลงไว้ที่นั่น จึงเรียกวินิจฉัยว่า กโปตกัณฺธรา ฯ เพราะฉะนั้น ในวาระ
พระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า พระอัครสาวกทั้ง ๒ อยู่ในกโปตกัณฺธรา

คำว่า ราตรีขังขันนํ ได้แก่วันเพ็ญแห่งเดือน ฯ คำว่า ปลงผม
ใหม่นั้น คือ ปลงผมไม่นาน ฯ คำว่า ในที่แจ้งนั้น คือ ในที่อันไม่มีเครื่องมุง
เครื่องบัง ฯ พระอัครสาวกทั้ง ๒ นั้น มีผิวพรรณต่างกัน คือ พระสารีบุตร
เถระเจ้ามีผิวพรรณดังทองคำ พระมหาโมคคัลลาน์มีผิวพรรณดังดอกอุบลเขียว
เป็นผู้เกิดจากตระกูลพราหมณ์อันสูงเหมือนกัน เป็นผู้ได้สะสมอภินิหารมา ๑
อสงไขยกับเศษแสนกัลป์เหมือนกัน เป็นผู้ได้สำเร็จอภิญญา ๖ และปฏิสัม-
ภิตา ๔ เหมือนกัน เป็นพระมหาเจตาสพ สันอาสวะกิเลสเหมือนกัน เป็นผู้
ได้สำเร็จสมบัตติทั้งสี่เหมือนกัน ได้ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ ๑๖ ประการ
เหมือนกัน ได้อยู่ในกโปตกัณฺธราวิหารแห่งเดียวกัน คล้ายกับราชสีห์ ๒ ตัว
อยู่ในถ้ำทองแห่งเดียวกันฉะนั้น มิฉะนั้น ก็เหมือนกับเสือโคร่ง ๒ ตัว อันอย่าง
ลงส่านาสยดสยของแห่งเดียวกัน และเหมือนกับพระยานัฑทันต์อันเข้าไป
สู่บารังกำลังสะพรั่งด้วยดอกแห่งเดียวกัน มิฉะนั้น ก็เหมือนกับพระยาสุบรรณ
ราชบัณเฑาะว์อันเข้าไปสู่บถัณมิพลแห่งเดียวกัน หรือคล้ายกับท้าวเวสวัณ ๒ องค์
ขึ้นทรงนรนาทยานอันเดียวกัน หรือเหมือนกับท้าวมัจฉวานเทวราช ๒ พระองค์

ขึ้นทรงบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์อันเดียวกัน หรือเหมือนกับมหาพรหม ๒ องค์
 ทั่ววิมานเดียวกัน หรือเหมือนกับพระจันทร์ระลอก ๒ ดวง ขึ้นโชนช่วงอยู่
 ในอากาศแห่งเดียวกัน หรือเหมือนกับดวงพระสุริยันต์ขึ้นส่องแสงในภากาศ
 พร้อมกันถึง ๒ ดวงฉะนั้น ฯ ในขณะนั้น พระมหาโมคคัลลานเถรเจ้าได้นั่งนั่งเป็น
 ปกติอยู่หัวหรานั้น ฯ ส่วนพระสารีบุตรเถรเจ้าได้นั่งเข้าสมาบัติอยู่ ฯ เพราะฉะนั้น
 ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า พระสารีบุตรเถรเจ้าได้เข้าสมาธิอยู่ ดังนี้

ก็คำว่า สมาธินั้น ได้แก่เบญจพรหมวิหารสมาบัติ ฯ บางอาจารย์
 กล่าวว่า ได้แก่ สัญญาเวทียติวิโรธสมาบัติ ฯ อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ได้แก่
 ผลสมาบัติที่มีอุปमानเป็นเหตุ ฯ สมาบัติทั้ง ๓ นี้ ล้วนแต่เป็นสมาบัติที่สามารถ
 รักษาร่างกายไว้ได้ทั้งนั้น ฯ ก็เรื่องเข้าสมาธินั้นได้เคยแสดงมาแล้วข้างต้น

คำว่า ขัณฺฑ ๒ ไปสู่ทิศทักษิณจากทิศอุดรนั้น คือ ขัณฺฑ ๒ นั้น ไปที่
 สมาคมแห่งขัณฺฑในทิศอุดร แล้วกลับไปสู่ทิศทักษิณเพื่อจะไปสู่ที่อยู่ของตน ฯ
 คำว่า ข้าพเจ้าอยากได้ศีรษะของพระสมณะนั้น คือ ขัณฺฑตนนั้นบอกแก่สหายว่า
 ข้าพเจ้าอยากได้ศีรษะของพระสมณะนั้น ฯ การที่ขัณฺฑตนนั้น ได้คิดอย่างนี้
 เพราะเคยได้ผูกอาฆาตไว้กับพระสารีบุตรเถรเจ้าแต่ในชาติปางก่อน ฯ ส่วนสหาย
 ๒ ตนนั้น เป็นขัณฺฑมีปัญญา

ในคำห้ามว่า อย่ารุกราน คืออย่าตี ฯ คำว่า พระสมณะนั้น เป็นพระ
 สมณะที่ยังนั้น คือ เป็นพระสมณะที่ประกอบด้วยความมีสติคุณเป็นต้น อย่าง
 สูง ฯ คำว่า ขัณฺฑตนนั้นไม่เอื้อเฟื้อนั้น คือ ขัณฺฑตนนั้นไม่เชื่อฟังคำห้ามของ
 สหาย ฯ ผู้ที่ไม่เชื่อฟังถ้อยคำ เรียกว่าผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ฯ เพราะฉะนั้น ใน
 พระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ไม่เอื้อเฟื้อต่อขัณฺฑตนนั้น ฯ คำว่า ได้ศีรษะนั้น คือ
 ขัณฺฑตนนั้น ขึ้นอยู่ที่อากาศแล้วฟาดศีรษะของพระเถรเจ้าโดยเต็มแรง ฯ คำว่า
 ข้างสูง ๘ ศอก ๘ ศอกนั้น หมายถึงศอกแห่งมัจฉิมบรรพ คำว่า ข้างต้องหมอบอยู่
 กับพื้นนั้น หมายความว่า ต้องหมอบจมลงไปในพื้นที่ดิน หรือไม้อย่างนั้นก็แตก
 เป็นผงไป ฯ คำว่า ยอดภูเขาใหญ่นั้น หมายถึงยอดภูเขาที่ใหญ่เท่ายอดเขา
 ไกรลาศ ถึงแม้ว่ายอดภูเขาที่ใหญ่ถึงปานนั้น ก็ต้องแตกทำลายลงด้วยกำลัง
 ของขัณฺฑนั้น

ดาวเทว จสุส สรีเร มหาปริพาโห ก็ในขณะที่ยักษคนนั้นตื้นแล้วนั้น ยักษคนนั้น ก็เกิดความเร่าร้อนใจขึ้นในร่างกาย กระสับกระส่ายด้วยเวทนา ไม่สามารถยับยั้งอยู่ในอากาศ ก็พลาดตกลงไปในพื้นปรุพิ ๑ ก็มหาปรุพิอัน หนาได้ ๒ แสน ๔ หมั่นโบชน์ ซึ่งอาจทรงภูเขาสีเนรราช อันสูงได้ ๖ ล้าน ๔ แสนโบชน์ ก็ไม่อาจทรงสัตว์ผู้ลามกนั้นไว้ได้ ได้แยกให้เป็นช่อง พอเป็น ปล่องสูบลสัตว์ผู้ลามกนั้น ให้ตกลงไปในทันใด ๑ ขณะนั้นเปลวไฟก็พุ่งขึ้นมา จากมหานรกสูบลสัตว์ผู้ลามกนั้น ให้หมกไหม้อยู่ในอเวจี ๑ เพราะฉะนั้น ในวาระพระบาลีจึงกล่าวว่า ยักษคนนั้นได้บอกว่าเร่าร้อน แล้วก็ตกลงไปในอเวจี มหานรก ดังนี้

ก็การที่ยักษคนนั้น ตกกลงไปในอเวจีมหานรกนั้น ตกกลงไปทั้งรูปร่างเป็น ยักษอย่างนั้นหรือ แก้วว่า ห้ามได้ ๑ บาปกรรมอันใดเป็นทิวฐธรรมเวทนียให้ ผลในปัจจุบัน ผู้กระทำก็ได้รับทุกข์มากด้วยโทษแห่งบาปกรรมอันนั้น ๑ บาป กรรมอันใด เป็นอุปบัชชเวทนียกรรมให้ผลในภพต่อไป ก็ได้รับทุกข์ในเวลา ภายหลัง ๑ ความวิกาลอันใดอันหนึ่ง ย่อมไม่มีแก่ร่างกายของพระสารีบุตร เกรเจ้าด้วยกำลังสมาบัติอุปถัมภ์ไว้ ๑ คือ ยักษคนนั้นได้ตีพระสารีบุตรเกรเจ้า ในเวลากำลังเข้าสมาบัติอยู่ ๑ ในขณะที่ พระมหาโมคคัลลาน์ได้เล็งเห็นด้วย ทิพพจักขุแล้วจึงไปหาพระสารีบุตร ก็พอดีกับพระสารีบุตรออกจากสมาบัติ ๑ พระมหาโมคคัลลาน์ จึงได้ซักถามถึงอาการที่ถูกตีนั้น ๑ พระสารีบุตรก็ตอบคำถาม ดังที่แสดงมาแล้วข้างต้น

คำตอบ คำถามของพระสารีบุตรเกรเจ้านั้น มีอยู่คำ ๑ คือ คำว่า ฐสิก เจ็บศีรษะเล็กน้อย ซึ่งเป็นคำที่ควรอธิบาย คือ เมื่อมีคำถามว่า เหตุไรจึงรู้สึก เจ็บศีรษะเล็กน้อย ศีรษะของท่านไม่ได้รับอุปถัมภ์จากกำลังสมาบัติหรือ มีคำแก้ ไขว่า ฐสิกดังนั้น เพราะท่านออกจากสมาบัติยังไม่นาน ๑ ส่วนในขณะที่ กำลังเข้าสมาบัติอยู่นั้น ย่อมไม่รู้สึกทุกข์อันใด ข้อนี้เปรียบเหมือนบุคคล กำลังนอนหลับอยู่ แล้วมีมดแมลงอย่างใดอย่างหนึ่งกัดต่อย พอตื่นขึ้นก็รู้สึกบ้าง เล็กน้อยฉะนั้น ๑ การที่พระมหาโมคคัลลาน์กล่าวสรรเสริญ พระสารีบุตรนั้น กล่าวด้วยความอัศจรรย์ใจ โดยเห็นว่า ถูกยักษผู้มีกำลังมากตีถนัดใจถึงเพียง

นั้น ก็ยังไม่มีย่างกายพิจารณาเรื่องเป็นอันตรายไปอย่างใดอย่างหนึ่ง การที่พระ
 สาริบุตรเถรเจ้า กล่าวเชยชมคอบพระมหาโมคคัลลาน์นั้น เป็นการประกาศ
 ให้เห็นว่า พระโมคคัลลาน์เป็นผู้มีอำนาจมาก ทั้งประกาศให้เห็นว่า ท่านเป็น
 ผู้กำจัดความริษยา ความตระหนี่ และความถือเราถือเขาได้เด็ดขาดแล้ว ฯ
 คำที่พระสาริบุตรกล่าวว่า ในเวลานี้ ข้าพเจ้าข่มไม่เห็นแม้แต่เพียงปีศาจเล่นฝุ่น
 นั้น หมายความว่า ท่านไม่แลเห็นแม้แต่เพียงเปรตตัวเล็ก ๆ ซึ่งเที่ยวอยู่ใน
 ที่ต่าง ๆ มีกองหยากเยื่อเป็นต้น ฯ พระเถรเจ้าผู้เป็นยอดแห่งผู้สำเร็จความ
 ปราศจากแล้ว ได้กล่าวอย่างนี้ โดยหมายเอาความไม่เห็นปีศาจเหล่านั้น ใน
 เวลานั้น ฯ ก็ในเวลานั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน
 วิหาร ใกล้กับกรุงราชคฤห์ ได้ทรงสดับถ้อยคำของพระอัครสาวกทั้ง ๒ ด้วยที่พหุ
 โสตธาค ครั้นทรงทราบเรื่องพระสาริบุตรเถรเจ้า ประกอบด้วยอิทธานุภาพมาก
 ซึ่งเป็นอิทธานุภาพเกิดจากกำลังสมาบัติดังนี้ จึงได้ทรงเปล่งอุทาน อันหมาย
 ถึงความชอบในเวลานั้นว่า จิตของผู้ใดตั้งมั่นไม่หวั่นไหวเหมือนกับศิลาคือ
 ดังที่แสดงมาแล้วนั้น มีคำอธิบายว่า จิตของพระขีณาสพองค์ใดเปรียบด้วยภูเขา
 ศีลามัย อันเป็นแท่งเดียว เป็นจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ด้วยโลกธรรมทั้งปวง เพราะ
 ล่วงเสียซึ่งกิเลส อันเป็นเหตุให้หวั่นไหวทั้งปวงแล้ว

กับนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ปราศจากความยินดี
 ดังนี้ เป็นต้น เพื่อจะแสดงอาการที่จิตนั้น ไม่หวั่นไหวพร้อมด้วยเหตุทั้งหลาย ฯ
 คำว่า ปราศจากความยินดีในอารมณ์อันน่ายินดีนั้น คือ ไม่ยินดีในเทวมิกธรรม
 ทั้งสิ้น ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความยินดีด้วยอริยมรรค ฯ ใจความว่า ตัดเสียซึ่ง
 ความยินดีทั้งปวงในสิ่งที่มีในไตรภพ ฯ คำว่า ในอารมณ์ที่น่ากำเริบนั้น คือ
 ไม่กำเริบ อันได้แก่ ไม่ขัดแค้น ไม่แสดงอาการผิดปกติในเหตุที่กระทบใจทั้งสิ้น ฯ
 คำว่า ได้อบรมใจไว้นั้น คือ ได้อบรมใจไว้ด้วยอริยมรรค ฯ คำว่า ทุกข์จักถึงแก่
 ผู้นั้นมาจากไหน คือ ทุกข์จักมาถึงแก่บุคคลผู้สูงสุดนั้นมาจากไหน หรือมาจากสัตว์
 และสังขารไหน ฯ อันได้ใจความว่า ทุกข์ข่มไม่แก่ผู้เช่นนั้น ดังนี้ สันเนอความ
 ในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อนไป เป็นธัมมัตถาธิบาย ขยายความแห่งพระพุทธรูทธานั้นออกไปอีก
 ชั้น ๑. เพื่อให้เป็นธรรมานุสรณ์ปฏิบัติของพุทธบริษัททั้งหลาย กล่าวคือ ในพระ
 พุทธรูทธานั้น มีใจความว่า จิตที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวเหมือนกับภูเขาอันแล้วด้วย
 ศีลาทั้งแท่ง คือ ไม่หวั่นไหวในอารมณ์ที่น่ารัก น่าโกรธ ข้อมไม่มีทุกข์เกิดใน
 จิตนั้น ดังนี้ ฯ ก็อารมณ์ที่น่ารัก น่าโกรธนั้น พระอรธกถาจารย์ แกะไขไว้ว่า
 อารมณ์ที่ให้เกิดความรักทั้งปวง ในเทภูมิกธรรมทั้งสี่ เรียกว่า อารมณ์ที่
 น่ารัก ฯ ส่วนอารมณ์ที่น่าโกรธนั้น ได้แก่ อารมณ์ที่กระทบใจซึ่งทำใจให้เกิด
 ขัดเคืองขุ่นแค้น ดังนี้ ฯ คำในอรธกถาทั้ง ๒ นี้ ยังเป็นที่เข้าใจยากอยู่ก็มี คือ
 คำว่า เทภูมิกธรรมทั้งสี่ก็ดี คำว่า อารมณ์ที่กระทบใจทั้งสี่ก็ดี ทั้ง ๒ คำนี้
 ยังเป็นที่เข้าใจยากอยู่ เพราะฉะนั้น จึงจักได้ขยายคำทั้ง ๒ นี้ออกไป ให้เป็น
 ที่เข้าใจง่ายแก่พุทธบริษัททั้งหลายว่า คำไหน ได้แก่สิ่งใด คือ คำว่า เทภูมิก-
 ธรรมทั้งสี่นั้น ได้แก่ ธรรมที่มีอยู่ในภูมิ ๓ คือ กามาวจรภูมิ ๑ รูปาวจรภูมิ ๑
 อรูปาวจรภูมิ ๑ ฯ กามาวจรภูมินั้น ได้แก่ ชั้นที่ยังคงติดอยู่ในกามารมณ์ คือ
 อบายภูมิ ๔ สุกตติภูมิ ๒ ฯ อบายภูมิ ๔ นั้น ได้แก่เนรก ๑ เปต ๑ อสุรกาย ๑
 สัตว์ดิรัจฉาน ๑ ฯ สุกตติภูมิ ๒ นั้น ได้แก่มนุษยโลก ๑ เทวโลก ๑ ชั้น
 คือ ชั้นจาตม ดาวดึงส์ ยามา ดสิต นิมมานรดี ปรมิมิตตวสวัตติ เทวโลก
 ทั้ง ๖ ชั้นนี้ ยังยินดีอยู่ในอารมณ์ คือ กามคุณ ๕ เหมือนกับเราเหล่ามนุษย์ทั้งนั้น
 แต่มิแปลกกันอยู่บ้าง คือ ชั้นจาตมนั้นมีบุตรภรรยา ส้องเสพกันอย่างมนุษย์
 ชั้นดาวดึงส์ มีแต่ภรรยาหามีบุตรไม่ ส่วนชั้นยามา แสดงอาการรักใคร่ต่อกัน
 แปรจากมนุษย์ และแปรจากชั้นจาตม ดาวดึงส์ คือ ชั้นยามา เมื่อเกิดความ
 รักกันขึ้นแล้ว สำเร็จภารกิจด้วยการเคล้าคลึงกัน ชั้นดสิตสำเร็จภารกิจด้วย
 การจับมือกัน ชั้นนิมมานรดีสำเร็จด้วยกามกิจการยอมรับกันเท่านั้น ชั้นปรมิ-
 มิตตวสวัตติสำเร็จภารกิจด้วยการมองดูกันเท่านั้น แต่ไม่มีสูกกสัมภวะเคลื่อนไหว
 ออกเหมือนมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน ฯ รูปาวจรภูมินั้น ได้แก่ชั้นรูปพรหม
 ๑๖ ชั้น ฯ อรูปาวจรภูมินั้น ได้แก่ชั้นอรูปพรหม ๔ ชั้น ฯ พรหมทั้ง ๒ ประเภท

นี้ ไม่คิดอยู่ในกามคุณ ไม่ยินดีในกามคุณ ยินดียู่แต่ในรูปถนและอรุณถนเท่านั้น ๑ อารมณ์อันใดที่เป็นเหตุให้เกิดความรักใคร่ ยินดีในภุมิทั้ง ๓ นั้น อารมณ์อันนั้น เรียกว่า อารมณ์นารักใคร่ เมื่อจะส่งไปให้ชัด ก็ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๑ ส่วนอารมณ์ที่กระทบใจนั้น ได้แก่อารมณ์ที่ทำให้เกิดโทสะ หรือเกิดโกรธ อันได้แก่ความโกรธอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอยู่ในประเภททั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๑ ใจที่จะไม่หวั่นไหวในอารมณ์ที่น่ารักและน่าโกรธ อันมีในภุมิทั้ง ๓ นั้น คือเป็นใจที่อบรมด้วยอริยมรรคเป็นอันดีแล้ว คือ อบรมด้วยโสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตมรรคแล้ว ๑ อย่างต่ำก็เป็นใจที่อบรมด้วยอภิญ्ञคิกมรรค ๔ ประการ คือ อบรมด้วยความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดชอบ การทำชอบ การหาเลี้ยงชีพชอบ การพยายามชอบ การระลึกชอบ การตั้งใจมั่นชอบ มาแล้วเป็นอันดี แต่การที่จะไม่หวั่นไหวด้วยอารมณ์อันน่ารัก หรือน่าเกลียด น่าโกรธนั้น ย่อมมีเป็น ๒ อย่าง คือ อย่างคงที่ ๑ อย่างไม่คงที่ ๑ อย่างคงที่นั้น ได้แก่ใจที่สำเร็จอริยมรรคชั้นสูง คือ พระอรหัตมรรคแล้ว อย่างต่ำนั้น ได้แก่ใจที่อบรมด้วยอริยมรรคชั้นต่ำลงมา ๑ อย่างไม่คงที่นั้น ได้แก่ใจที่อบรมด้วยอภิญ्ञคิกมรรค ๔ ประการ ซึ่งเป็นโลกีย์ คือ ใจที่อบรมด้วยอภิญ्ञคิกมรรค ๔ ประการ อันเป็นโลกีย์นั้นไม่หวั่นไหวอยู่เพียงชั่วครู่ชั่วคราวหรือชั่ววาทหนึ่ง ชั่วคณหนึ่งเท่านั้น ถึงอย่างนั้น ก็ยังเป็นการดีกว่าใจที่ไม่ได้อบรม เพราะเหตุว่า ในระหว่างที่ได้อบรมอยู่นั้น ย่อมไม่รู้สึกเป็นทุกข์ด้วยความรัก หรือด้วยความเกลียดความโกรธ คือ อารมณ์ที่น่ารักน่าเกลียดน่าโกรธ ย่อมไม่ทำให้เป็นทุกข์ได้ ส่วนใจที่ไม่ได้อบรมนั้น ย่อมเป็นทุกข์อยู่ด้วยอารมณ์อันน่ารักน่าเกลียดน่าโกรธเสมอไป โดยเหตุนั้น ขอให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงอบรมใจด้วยอภิญ्ञคิกมรรค ๔ ประการ คือ หัดคิดไม่ให้เห็นชอบในร่างกายสังขาร ให้เห็นว่าล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนทั้งนั้น ให้ดำริในเรื่องร่างกาย สังขารอยู่เสมอว่า ล้วนแต่เป็นธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ ไม่ใช่เป็นของดีของงามอันใด หัดคิดให้เห็นว่า ร่างกายตน สัตว์ สิ่งของ ล้วนแต่เป็นของให้เกิดทุกข์แก่ผู้ใดชื่อว่า เป็นของเราทั้งนั้น เมื่อหัดคิดอย่างนั้นแล้ว ใจจะออกจาก

กามารมณ์และปฏิฆารมณ์ ที่น่ารักน่าเกลียดน่าโกรธที่ละน้อย ๆ ให้หัดพดพด ทำแต่เรื่องที่จะไม่ให้เกิดความรัก ความเกลียด ความโกรธ คือ เมื่อเห็นว่า เรื่องใด สิ่งใด จะให้เกิดความรัก ความเกลียด ความโกรธแล้ว อย่าได้พด ได้ทำสิ่งนั้น ให้หัดหาเลี้ยงชีพแต่ในทางที่ชอบประกอบแต่ในทางที่ดี ให้หัดพยายามแต่ในทางที่จะล้างรัก คือ รักะ โทสะ ให้ออกจากใจเสมอไป ให้หัดระลึกแต่ในสิ่งที่จะไม่ให้เกิดความรัก ความเกลียด ความโกรธ คือ ระลึกถึงประโยชน์คุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และทานศีลภาวนาของตน หัดตั้งใจมั่นแต่ในทางที่ดีงาม คือ ทางพิจารณา บาป บุญ คุณโทษ และร่างกายให้เห็นว่า เป็นของเต็มไปด้วย อสุจิโสโครก มีอาหารเก่า อาหารใหม่ ชั่งอยู่ในท้อง และคิ เสดด บุพโพโลหิตเป็นต้น จนให้ใจมั่นอยู่ในความคิดอันนั้น ชั่วทีละน้อย ๆ นาน ๆ เข้าก็จะละความรัก ความเกลียด ความโกรธ อย่างหายาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด ได้เป็นขั้น ๆ ไป ความรัก ความเกลียด ความโกรธ อย่างหายาบนั้น ได้แก่ออย่างที่จะให้ไปเกิดในหุคคิภูมิมันรกเป็นต้น ความรักอย่างหายาบ ที่จะให้ไปเกิดในหุคคิภูมิมันรกเป็นต้นนั้น ได้แก่รั้วถัก ๔๗๔ ทพูนหวงแหน คือ บุตรภรรยาของเขา ทรัพย์สมบัติของเขา เป็นต้นอย่าง ๆ ความรัก ความเกลียด ความโกรธอย่างกลางนั้น ได้แก่ออย่างที่จะให้ไปเกิดในสุคคิภูมิ คือ มนุษย์และสวรรค์ ๖ ชั้น อย่างละเอียดนั้น ได้แก่ออย่างที่จะให้ไปเกิดในกามนิคพรหม ที่มีรูปและไม่มีรูป ๆ เมื่อหัดละความรัก ความเกลียด ความโกรธได้มากเท่าใด ความทุกข์ก็ลดน้อยทยลงไปตามนั้น ในที่สุดก็หลุดถอนจากความทุกข์ทั้งปวงด้วยอรหัตมรรคญาณ ดังนี้ สันเนอความในชั้นมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กิมี่ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๓๗

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยการเปรียบเทียบจิตพญางูกับจิตของพระพุทธเจ้า

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกํ สมยํ ภควา โกสมหิยํ วิหริติ โฆสิตารามे ๑
เคน โข ปน สมเบน ภควา อากินฺโน วิหริติ ภิกขุหิ ภิกขุณ्हิ อุปาสเกหิ
อุปาสิกาหิ ราชุหิ ราชมหามคฺเตหิ ติตฺถิสาวเกหิ อากินฺโน ทุกฺขํ น
ผาสฺ วิหริตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทานกัณฑ์ที่ ๓๗ ว่าด้วย
พระพุทธอุทานที่ ๓๕ ในพระสูตรที่ ๕ แห่งเมฆิยวรรคที่ ๔ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลี และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้
ความรู้ในพระพุทธอุทาน ตามสมควรแก่ธัมมัสสวนกาล

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
เนาว์สำราญพระอิริยาบถอยู่ในโฆสิตารามวิหาร ที่กรุงโกสัมพี ๑ ในคราวนั้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเลื่อนกล่นอยู่ด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา
พระราชา มหาอำมาตย์ เสด็จราชย์ สาวกเสด็จราชย์ หามความสำราญไม่ ๑ ใน
คราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงดำริว่า เราเลื่อนกล่นอยู่ด้วยภิกษุ
ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ เสด็จราชย์ สาวกเสด็จราชย์ หา
มความสำราญไม่ เราควรหลีกออกไปจากหมู่ อยู่แต่ผู้เดียวจึงจักผาสุกดี ๑
ทรงพระดำริดังนี้แล้วพอเวลาสว่างแล้วรุ่งราตรี สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
สรงทรงฉวีร มีพระกรทรงบาตรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่เมืองโกสัมพี ครั้นเสด็จ
เที่ยวไปบิณฑบาตที่เมืองโกสัมพี มีภคตกิจทรงกระทำแล้ว จึงเสด็จกลับจาก

บัณฑิต ทรงแบ่เครื่องเสนาสนะด้วยพระองค์เองไว้เรียบร้อยแล้ว จึงทรงถือ
เอาบาตรจืดเสด็จออกจากที่ประทับ ไม่ทรงรับสั่งให้ภิกษุปฏิบัติ ตามเสด็จ
ทั้งไม่ทรงอำนวยการภิกษุสงฆ์ แล้วเสด็จพระพุทธดำเนินไปสู่ป่าปาลิไลยกะโดย
ลำพังพระองค์เดียวเท่านั้น เมื่อเสด็จไปโดยลำคัมก็ถึงป่าปาลิไลยกะแล้วเสด็จ
เข้าประทับสมกับที่ได้ทรงตั้งพระทัยไว้

คตฺร สฺหิ ภควา ปาลิเลยยเก ในเพลานั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้เสด็จเข้าไปประทับอยู่ภายใต้ต้นรังใหญ่ต้นหนึ่งซึ่งมีในราวป่ารกชัฏวัน เพื่อ
เป็นที่ประทับขบขันต่อไป ฯ ในคราวนั้น มีพญาช้างตัวหนึ่งซึ่งมีความกล่อน
กล่นไปด้วยช้างพลาย ช้างพัง ช้างสะเท็น และลูกช้างทั้งหลาย พญาช้างนั้น
ได้กินแต่หญ้าที่มียอดอ่อนขาดแล้ว ส่วนกิ่งไม้ที่พญาช้างนั้นโน้มลงมาก็ถูกช้าง
บริวารขบแย่งกินเสีย นาทพญาช้างนั้นคัมกเป็นนาขันทันนั้น โดยเหตุว่าช้างที่
เป็นบริวารได้ลวงหน้าลงไปคัมเสียก่อนเสมอไป ในเวลาที่พญาช้างขึ้นจากนา
ก็มพวคนางช้างเข้าเสียดสีข้างซ้าย ข้างขวา ข้างหน้า ข้างหลัง พญาช้างนั้นหา
ความสำราญมิได้ดังใจประสงค์ ฯ ในครั้งนั้น พญาช้างจึงตกลงในใจว่าเวลา
นี้เรามีความกล่อนกล่นไปด้วยช้างพลาย ช้างพัง ช้างสะเท็น และลูกช้าง
ทั้งหลาย เราได้กินแต่หญ้าที่มียอดอ่อนขาดแล้ว กิ่งไม้ที่เราโน้มลงมาก็มีพวก
บริวารแย่งกินเสียทั้งนั้น เราได้คัมแต่นาขันทัน ๆ เวลาเราขึ้นจากนาก็วนวาย
ปะปนไปด้วยนางช้าง เสียดสีข้างซ้าย ข้างขวา ข้างหน้า ข้างหลัง เราสะพรัง
ไปด้วยความทุกข์ หากความสุขมิได้ ถ้ากระไรเราจะต้องออกจากหม่อมแต่ผู้เดียว
ให้จงได้ ฯ ครั้นพญาช้างตกลงใจอย่างนั้นแล้ว จึงได้หลีกออกจากฝูงไปสู่ป่า
ปาลิไลยกะ ได้พบสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับอยู่ภายใต้ต้นรังใหญ่
ในป่ารกชัฏวันนั้น พญาช้างนั้น ได้ทำการบัตถกวดสถานอันเป็นที่ประทับของ
สมเด็จพระสัมพันธุ์ทรงพระภาคเจ้า ด้วยความเคารพยินดี ทั้งได้นำน้ำเสวย
และนำไขมาถวายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวงของตน

อก โข ภควโต รโหิตสฺส ปฐิสลฺลันสฺส เอว เจตโส ในเวลาที่
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในที่สงัดอันมีในป่าชฎไพโรสถนั้น พระองค์
ทรงรำพึงว่า เมื่อก่อนเราเก่อนกล่นอยู่ด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

พระราช มหาอำมาตย์ เจริญ สวากเจริญ ทาความสำราญไม่ บัดนี้
 เราไม่เคลื่อนกล่นด้วยภิกขุ ภิกขุ อุบาสก อุบาสิกา พระราช มหาอำมาตย์
 เจริญ สวากเจริญ เราได้มีความสุขทุกอิริยาบถ ฯ ส่วนพญาช้างตัวนั้น ก็คิด
 คล้ายกับสมเด็จพระสุคตว่า เมื่อก่อนเราเคลื่อนกล่นอยู่ด้วยช้างหลาย ช้างพัง
 ช้างสะเทิน และลูกช้างทั้งหลาย เราได้กินแต่หญ้าที่มิปลายอันหักแล้ว ถึงไม้ที่เรา
 โน้มลงมาก็มีบรวารแย่งกินเสียส้น น้ำดื่มแล้วเราก็ได้ดื่มแต่น้ำที่ขุ่น ด้วยความ
 วุ่นวายของบรวารทั้งหลาย เวลาเราชนจากนั้นก็เหล่านางช้างเข้าเสียดสร้างกาย
 เราหาความสุขสบายมิได้ ในบัดนี้เราไม่เคลื่อนกล่นด้วยช้างหลาย ช้างพัง ช้าง
 สะเทินและลูกช้างทั้งหลาย เราได้กินแต่หญ้าที่มิปลายมิใบไม้ขาด ถึงไม้ที่เราโน้มลง
 มากก็ไม่มียูมาขบแย่ง น้ำที่เราดื่มก็มิแต่น้ำที่ใสสะอาด เวลาเราชนจากนั้นก็
 ปราศจากนางช้างอันเข้าเสียดสร้างกาย เรามีความสุขสบายดี ดังนี้

ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาความวิเวก ของ
 พระองค์ กับทรงรู้จักวาระจิตของพญาช้างนั้น จึงทรงเปล่งพระอุทานอันนั้นขึ้นใน
 เวลานั้นว่า

เอตติ นาคสฺส นาคเณ

อัสสาทนฺตสฺส ทตฺถิโน

สเมตติ จิตฺตํ จิตฺเตน

อํ เอโก รมตํ วเน ฯ

แปลว่า จิตของช้างที่มึงาตั้งอนรต ช้างยืนอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว บ่อมเสมอกับจิต
 อันประเสริฐของช้างตัวประเสริฐ ดังนี้ ฯ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา พรรณนาแก้ไขพระบาลีออกไปโดย
 พิศดาร เพื่อให้เห็นว่าคำไหนหมายความว่าอย่างไร ฯ คือคำว่า เมืองโกสัมพี
 ที่มามาในพระบาลีนั้น ได้แก่เมือง ๆ หนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่าโกสัมพี เพราะสร้างเมือง
 นั้นลงในที่อยู่ของกุศลพญา ซึ่งมามาในปางก่อน ฯ คำว่า โฆสิตารามอันเป็น
 ที่ประทับของสมเด็จพระชินวรสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ได้แก่อาราม ที่โฆสิตเศรษฐี
 สร้างถวายให้เป็นพระพุทธานิवास ฯ คำว่า สมเด็จพระโลกนาถเจ้า อยู่ด้วย
 ความเคลื่อนกล่นนั้น คือ อยู่ด้วยความค้ำแคบพระหฤทัย ฯ ในที่นี้มีคำปุจฉา

สอดคล้องกันว่า ความคับแคบพระหฤทัย หรือความเกี้ยวข้องขังมอับแก่พระบรมครู
สัมมาสัมพุทธเจ้าหรือ ฯ แก้วว่า ไม่มี ฯ ใคร ๆ ไม่สามารถที่จะเข้าเฝ้า
สมเด็จพระโลกลูกเจ้า โดยความไม่พอพระทัยของพระองค์ได้ ฯ ก็พระพุทธ-
เจ้าทั้งหลาย ล้วนแต่เป็นผู้ไม่ติดอยู่ในสิ่งทั้งปวง ฯ การที่สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าทั้งปวง ทรงอนุญาตให้บริษัททั้ง ๘ เข้าเฝ้าพระองค์ได้เสมอนั้น
ก็เพราะมีพระพุทธประสงค์จะทรงร่อนแวงในชนให้ข้ามจากโอฆะอ้าวทั้ง ๔ ตาม
สมควรแก่ที่พระองค์ได้ทรงปฏิญาณไว้ว่า เมื่อเราหลุดพ้นแล้วจักปลดปล่อย
บุคคลอื่นให้หลุดพ้นตาม เพราะทรงมีพระมหากรุณาแก่สัตว์โลกทั้งหลาย ฯ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระบรมครูของหมู่เทพยตามนุษย์ มีพระพุทธ-
หฤทัยอุตสาหะชนด้วยพระมหากรุณา ทรงเห็นเวลาอันสมควรแล้ว เสด็จเข้าไป
ในที่ประชุมของบริษัททั้ง ๘ นั้น โดยลำพังพระองค์เองก็มี ทรงโปรดให้บริษัท
ทั้ง ๘ เข้าเฝ้าก็มี ฯ อันนี้เป็นอาณัติวัตรที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงประปฏิบัติ
เสมอมา ฯ ก็แต่ว่าในเรื่องนี้ จัดเป็นการอยู่ด้วยความเกลือกกล่นขององค์
พระทศพลดังที่แสดงมาในพระบาลี

อิธ ปณ โกสมพิกัน กิเณเรณนมคักกล่าววว่าสมเด็จพระบรมศาสดาทรงนำ
เรื่องของพระเจ้าทมิฬโกศล มาทรงแสดงให้ภิกษุเมืองโกสัมพีเกิดกลหวิวาทกัน
ฟังโดยพิสดารแล้ว ได้ประทานพระพุทธโอวาทว่า น หิ เวเรน เวรานิ สมมม-
ตฺธ กุทางนํ เป็นต้น ซึ่งแปลว่า ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เวรานเวรทั้งหลายย่อม
ไม่ดับหายไปด้วยเวร ดับหายไปด้วยความไม่จองเวรเท่านั้น ดังนี้ ฯ ในวันนั้น
ภิกษุเมืองโกสัมพีเหล่านั้น ได้ทะเลาะวิวาทกันอยู่จนตลอดราตรีกาล ฯ รุ่งขึ้น
วันที่ ๒ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ก็ได้ทรงแสดงเรื่องนี้อีก แต่ภิกษุ
เหล่านั้น ก็ได้ทะเลาะกันอีก พอถึงวันที่ ๓ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้
ทรงแสดงเรื่องนั้นซ้ำ แต่หาได้ทำให้ภิกษุเหล่านั้นสงบการทะเลาะวิวาทกันไม่ ฯ
ในคราวนั้น มีภิกษุรูปหนึ่งซึ่งอยู่ในจำพวกวิวาทกัน เข้าไปเฝ้ากราบทูลสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอสมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจงทรงชวนชวนน้อยเกิด จงทรงยับยั้งอยู่ด้วยความสุขสบายตามพระ
ประสงค์เกิด ข้าพระองค์ทั้งหลายจักปรากฏขึ้น ด้วยการทะเลาะวิวาทบาดหมาง

ก็นอนเป็นแน่แท้ ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริแต่ในพระทัย
ว่า โมฆบุรุษที่ปราศจากวิมุตติ มรรค ผล มีใจเลื่อนกล้มไปด้วยกิเลสเหล่านี้ มี
อยู่เป็นอันมาก บัดนี้เรตถาคคตยังแนะนำให้เขาเข้าใจไม่ได้ การที่จะให้เขาเข้าใจ
ในเรื่องที่เขาทะเลาะวิวาทกันยังไม่มี ถ้ากระไรเราควรจักไปอยู่แต่ผู้เดียว
เสียก่อน ภิกษุผู้ก่ออริกรรมเหล่านั้น จึงจกเลิกการทะเลาะวิวาทกัน ๑ การที่
กล่าวว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอยู่ด้วยความเกลือกกล่นนั้น หมายเอาการ
ที่พระองค์อยู่ในวิหารอันเดียวกันกับพวกภิกษุที่วิวาทกัน ๑ หมายเอาการที่บริษัท
ทั้งหลายมีอุบาสกเป็นต้น พากันเข้าเฝ้าด้วยเรื่องภิกษุเหล่านั้นวิวาทกัน อันยากที่
พระองค์จะทรงแนะนำให้เข้าใจได้ ๑ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า
คราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอยู่ด้วยความเกลือกกล่นกับปวงชนมี
ภิกษุ ภิกษุณีเป็นต้น ดังนี้

คำว่า ทกชนน คือไม่มีสุข ๑ อธิบายว่า ไม่เป็นที่พอพระประสงค์
เพราะการเกลือกกล่นด้วยเรื่องวิวาทนั้น ไม่ถูกตามพระพุทธประสงค์ ๑ เพราะ
ฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า เรา
อยู่หาความเหมาะสมได้ ดังนี้ ๑ คำว่า หลีกออกไปจากหมื่นนั้น คือไปอยู่ไกล
จากหมื่นคนทั้งปวง ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริอย่างนั้นแล้ว ก็ทรง
สรงพระองค์แต่เช้าแล้ว เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองโกสัมพี เวลาเสวย
เสร็จแล้ว ก็ทรงหลีกหนีจากหมื่นคณะ ไปประทับอยู่ที่ภายใต้ต้นรังใหญ่คันหนึ่ง
ซึ่งมีน้ำป่าไหลโดยกะที่ประเทศโกศล ๑ เพราะฉะนั้น ในพระบาลี จึงกล่าว
ไว้ว่า ครานั้น สมเด็จพระทศพลนั่งสรงทรงจิวรมีพระกรทรงบาตรในเวลาเช้าแล้ว
เสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่เมืองโกสัมพี ดังนี้ เป็นต้น

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่รับสั่งให้ภิกษุผู้ปฏิบัติตามเสด็จนั้น
คือ ไม่รับสั่งให้พระอานนทตามเสด็จพุทธดำเนินเหมือนที่เคยมีมาในปางก่อน

เอว คเต สตุถวิ ปณฺชสตา ภิกฺขุ ในเมื่อสมเด็จพระชินวรศาสดา
เสด็จไปประทับที่น้ำป่าไหลโดยกะแล้วนั้น มีภิกษุ ๕๐๐ องค์ บอกแก่พระอานนท-
เถรเจ้าว่า สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จไปโดยลำพังพระองค์เดียว หากสมควรไม่
ข้าพเจ้าทั้งหลายจักติดตามพระองค์ไป ๑ ในคราวนั้น พระอานนทเถรเจ้า

จึงกล่าวห้ามว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย คราวใดสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง
เก็บเครื่องเสนาสนะด้วยพระองค์เอง แล้วทรงถือเอาบาตรและจีวรเสด็จไปโดย
ไม่ทรงบอกกล่าวพวกที่ปฏิบัติพระองค์ และไม่ทรงอำลาพระภิกษุสงฆ์ ทรงดำเนิน
ไปโดยลำพังพระองค์เดียวแล้ว ให้พึงรู้เถิดว่า คราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค
เจ้ามีพระประสงค์จะเสด็จไปโดยลำพังพระองค์เดียว ธรรมดาผู้เป็นสาวกควร
ปฏิบัติให้ถูกต้องตามอรรถาธิบายของพระบรมศาสดา ฯ เพราะฉะนั้น พวกเรา
ไม่ควรติดตามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าในคราวนี้ ห้ามดังนี้แล้ว พระอานนท
เถระเจ้าก็หาได้ติดตามไปด้วยตนเองไม่ ทั้งไม่ให้ภิกษุเหล่านั้น ติดตามไป

คามนิคมปฏิบัติยา จาริกญจมาโน มีเนื้อความสืบทอดไปว่า เมื่อสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปตามลำดับบ้าน และนิคมในคราวนั้น ได้เสด็จแวะ
พาลกโลณการาม เพื่อทรงเยี่ยมพระภคคุเถระเจ้าซึ่งอยู่ในอารามนั้น แล้วพระองค์
ได้ทรงแสดงอานิสงส์ในการอยู่ผู้เดียวแก่พระภคคุเถระเจ้า ตั้งแต่เวลาสวดยเลื่อง
แล้วจนตลอดราตรี รุ่งเช้าชนพระองค์ได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่บ้านตำบลนั้น
โดยมีพระภคคุเถระเจ้าเป็นผู้ตามเสด็จ ครั้นสั่งให้พระภคคุเถระเจ้า กลับไปที่
พาลกโลณการามแล้ว เสด็จไปที่ป่าจันทน์วันสมิททายวัน เพื่อทรงเยี่ยมพระเถระเจ้า
๓ องค์ ทอด้วยความสะดวกกัน พระองค์ได้ทรงแสดงอานิสงส์ ในการอยู่ด้วย
ความสะดวกแก่พระเถระเจ้าทั้ง ๓ นั้น จนตลอดราตรีกาล เมื่อพระองค์เสด็จ
ออกจากที่นั้น จึงได้เสด็จไปที่บ้านปาลิไลยกะโดยลำพังพระองค์เดียว ฯ ชาว
บ้านปาลิไลยกะได้พากันต้อนรับพระองค์ ฯ แล้วถวายไทยทานแก่พระองค์
กราบทูลอาราธนาว่า บารัณจิตวันนี้อยู่ในที่ใกล้บ้านปาลิไลยกะ ขอให้พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจงไปประทับอยู่ที่บ้านปาลิไลยกะนั้นเถิด ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงได้เสด็จไปประทับอยู่ที่บ้านนั้น โดยทรงอาศัยบิณฑบาตที่บ้านปาลิไลยกะนั้น ฯ
เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ประทับอยู่ที่ภาย
ใต้คันธังในป่าปาลิไลยกะ ดังนี้

คำว่า พญาช้างในพระบาลีนั้น ได้แก่ช้างที่เป็นนายฝูง ฯ คำว่า ช้าง
สะเท็นนั้น ได้แก่ลูกช้างที่อดนมแล้ว ฯ คำว่า ลูกช้าง ได้แก่ลูกช้างที่ยัง
คัมนมอยู่ ฯ คำว่า หน้ำที่มปลายอันหักแล้วนั้น คือ หน้ำที่ฝูงช้างซึ่งไปก่อน

กักกินขอดอ่อน ๆ เลียบหมดแล้ว ๆ คำว่า กิ่งไม้ที่โน้มลงมานั้น ได้แก่งิ่งไม้
ที่พญาช้างนั้นโน้มเห็นขอลงมาเพื่อจะกินเป็นอาหาร แต่ถูกช้างบริวารกินเสีย
ก่อน ๆ คำว่า น้ำขุ่นนั้น ได้แก่น้ำที่ฝูงช้างบริวารลงไปกว่นเสียแล้วขึ้นไป

คำว่า เวลาชนจากนั้นก็มุ่งมาทางช้างเสียตสนน คือ เวลาพญาช้างนั้น
ขึ้นจากแม่น้ำ ข้อมมีฝูงนางช้างเข้าแซกแซงเบียดเสียด ทั้งข้างหน้า ข้างหลัง
ข้างซ้าย ข้างขวา ๆ เมื่อพญาช้างนั้นได้รับความรำคาญด้วยประการดังนี้แล้ว
จึงเล็ดลอดออกจากฝูงบริวาร ไปพบสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ซึ่งประดิษฐานอยู่
ที่ป่าปาลิไลยกะ ก็มีความเลื่อมใสยินดีหมดความเร่าร้อนในใจคล้ายกับบุคคลมารด
ด้วยน้ำ ตั้งพันกระออมฉะนั้น พญาช้างนั้นจึงเข้าไปถวายตัวอยู่ปฏิบัติสมเด็จ
พระผู้มีพระภาคเจ้าตามประสาสัตว์ จัดแจงบัตถกวาดบริเวณที่ประทับของสมเด็จ
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยกิ่งไม้ ถวายน้ำสรงพระพักตร์ และน้ำทรงสรง ไม่ส
พระหนัด กับผลไม้อันโอชะรส ที่ตนไปเที่ยวแสวงหามาจากป่าด้วยความเลื่อมใส
ศรัทธา ๆ สมเด็จพระบรมศาสดาก็ทรงรับด้วยพระมหากรุณา ๆ เพราะฉะนั้น
ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า คราวนั้น พญาช้างตัวนั้นได้บัตถกวาดที่ประทับของสมเด็จ
พระผู้มีพระภาคเจ้า และถวายน้ำสรง และน้ำใช้ด้วยวงของตน

โสมนัส ทารุณี อหริตวา การที่พญาช้างนั้นถวายน้ำสรงแด่องค์พระ
ทศพลในคราวนั้นได้ทำโดยอาการอย่างไร ได้ทำโดยอาการอย่างนี้ กล่าวคือ
พญาช้างนั้นเอาไม้มาสีกันให้เกิดเป็นไฟขึ้นแล้ว ก็ก่อเป็นกองเพลิงลุกกรังเรือง
แล้วจึงหาก้อนหินโยนเข้าไปในกองเพลิงนั้น พอเห็นว่าก้อนหินร้อนเต็มที่แล้ว
จึงจับด้วยไม้นำไปทิ้งลงในอ่างศิลา เห็นว่าน้ำร้อนพอเป็นน้ำสรงได้แล้ว จึงไป
ยื่นเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ในที่ใกล้ ทำอาการประหนึ่งว่า จะทูลให้ไป
ทรงสรง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความประสงค์ของพญาช้างนั้น
จึงได้เสด็จไปทรงสรง พญาช้างได้ทำอย่างนี้ทุกวันไป ส่วนน้ำสรง พญาช้างก็
ทำอย่างเดียวกัน ๆ แต่เมื่อน้ำสรงนั้นเย็นแล้ว พญาช้างจึงเข้าไปเฝ้าให้ทรง
ทราบ พญาช้างได้ทำอย่างนี้ ด้วยความเลื่อมใสยินดี ๆ เวลาสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่สงัด ทรงพิจารณาถึงความสุขอันเกิดจากวิเวกของ

พระองค์ และพญาง้างแล้ว จึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้น เพื่อทรงแสดงให้เห็นว่า พระองค์กับพญาง้างนั้น มีความยินดีในวิเวกเสมอกัน

ก็เนื้อความแห่งอุทานนั้น มีอยู่โดยย่อว่า จิตของพญาง้างผู้มั่งคั่งงอนรกร บ่อมปรากฏเสมอกัน กับจิตดวงประเสริฐของพระพุทธเจ้า ฯ ถ้ามีคำอุปมาขึ้น ว่า เสมอกันด้วยอาการอย่างไร ฯ ก็ควรเฉลยไขว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเกลียดความ อยู่ปะปนกับผู้คนทั้งหลาย ทรงมุ่งหมายต่อวิเวก จึงได้เสด็จไปประทับอยู่ใน ป่า โดยลำพังพระองค์เดียว ฉะนั้น พญาง้างนั้น ก็เกลียดความอยู่ปะปนกับฝูง ช้างที่เป็นบริวารของตน มุ่งหมายต่อความวิเวกสัจจ จนถึงกับสลัดบริวารหนี ไปอยู่ในป่าลำพังตัวเดียว ฉะนั้น ฯ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า จิตของพญาง้างนั้น เสมอกับจิตของพระพุทธเจ้า เพราะยินดีในความอยู่ผู้เดียว ดังนี้ ฯ สันเนื้อความ ในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายพระพุทธอุทานนั้น ให้เป็น หนทางปฏิบัติของพุทธบริษัททั้งหลาย ตามสมควรแก่อรรถรส อันมีในบาทบท พระบาลี กล่าวคือ ในพระบาลีมีว่า จิตของพญาง้างที่มั่งคั่งงอนรกรนั้น ปรากฏ เสมอกับดวงจิตประเสริฐของพระพุทธเจ้า ด้วยความยินดีอยู่ในป่า แต่ผู้เดียว ดังนี้ ฯ ในพระพุทธอุทานนี้ให้เห็นว่า ความยินดีในการอยู่ผู้เดียว ไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น เป็นความยินดียิ่งกว่าความยินดีที่มีตามคตินิยมในโลก เพราะเหตุว่า ความยินดีที่มีตามคตินิยมในโลก ซึ่งเป็นความยินดี ที่เกี่ยวข้องปะปะอยู่กับบุคคล อื่นนั้น บ่อมเป็นความยินดีที่ให้อุสุขและทุกข์ปะปนกันไป บางครั้งก็ให้อุสุข บาง ครั้งก็ให้ทุกข์ แต่สุขนั้นก็ไม่ใช่อุสุขแท้ เป็นสุขเทียมเท่านั้น คือ สุขที่เกิดจาก ความเกี่ยวข้องคลุกคลีกับผู้อื่นนั้น บ่อมเป็นสุขทุกข์ คือ เป็นสุขที่ทำให้รู้สึกเป็น ทุกข์ เหมือนกับความสุขของผู้เป็นฆราวาส อันเกิดจากความเกี่ยวข้องคลุกคลี กับบุตรภรรยา เป็นต้น ล้วนแต่เป็นความสุขที่ทำให้เกิดทุกข์ทั้งนั้น คือ ต้องทุกข์ ด้วยลืมนึกอยากให้บุตร ภรรยา สามี หรือหลานเหลน บริวารของตนเป็นคนได้คิด

มีสข ในขณะทีเกิดใจก็เป็นทุกข์ ก็จะไม่ได้นั่งที่คิดไว้ เมื่อไม่ได้นั่งที่คิดไว้ก็
 ยิงเป็นทุกข์มากขึ้น ทุกข์ของฆราวาสนั้น ย่อมมีมากที่สุดที่จะพรรณนา แต่เมื่อย่น
 ลงว่า ให้สั้นก็มิอยู่ ๒ ประการ คือ ทุกข์เลียงครอบครั ๑ ทุกข์ศุครอบครั ๑
 ทุกข์เลียงครอบครัวนั้น ได้แก่ทุกข์ที่เกิดจากการแสวงทรัพย์สมบัติข้าวของเงินทอง
 ด้วยการทำงาน ทั้งในบ้าน และนอกบ้าน เพื่อบำรุงเลียงครอบครั ให้มี
 ความสุขสำราญ ๑ ทุกข์ศุครอบครัวนั้น ได้แก่ทุกข์ที่ปกครองรักษา คุนล
 ครอบครั ให้มีความสุขสบายปราศจากเหตุภัยทั้งปวง เป็นแต่ฆราวาสผู้ปราศจาก
 ความรอบรู้ ในทางธรรมเท่านั้น จึงไม่รู้สีกว่า ทางฆราวาสเป็นทุกข์อย่างไร
 เมื่อเกิดความทุกข์ขึ้นมา ก็หาอุบายแก้ไปเสียทางอื่น โดยไม่เห็นว่าเป็นเหตุ
 ให้เกิดทุกข์ ก็คือ ความเป็นฆราวาส อันกลื่อนกลาดปะปนไปด้วย ผู้คนบุตร
 ภรรยา ๑ สมเด็จพระบรมศาสดาโปรดประทานเทศนาไว้ว่า ฆราวาส ฆรา
 ทุกขา การอยู่เป็นฆราวาสเป็นของไม่ดี เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดังนี้ ๑
 แต่ฆราวาสผู้มั่งคั่งมีบุญ ก็พอแสวงหาความสุขได้ ในทางวิเวกเป็นบางครั้งบาง
 คราว คล้ายกับพญาช้างนั้น เป็นตัวอย่าง คือ ฆราวาสผู้มั่งคั่งมีบุญ ย่อมชอบแสวงหา
 ความสงัด สันทัดในทางวิเวก มักนั่ง นอน หรือยืนเดินอยู่ โดยลำพังผู้เดียว
 ไม่เกาะเกี่ยวกับผู้ใด ในเวลานั้น เขาย่อมได้ความสุขอันแท้จริง ถึงแม้ว่า ในทาง
 บรรพชิต ซึ่งนับว่า เป็นทางที่ปลอดโปร่งจากกิจกังวลทั้งปวงแล้วก็ตาม แต่ถ้ามัว
 ประปนอยู่กับหมู่คณะ ก็ยังไม่ได้ความสุขที่แท้จริง ยังไม่อาจบรรลุมรรคผล นิพพาน
 ได้ คือเมื่อหลีกออกจากหมู่ อยู่แต่ผู้เดียว ตั้งใจต่อสมณธรรม จึงจักได้
 ความสุขที่แท้จริง คือ ความสบายอกสบายใจอย่างปลอดโปร่ง แล้วจึงจักอย่างขึ้น
 สัมมรรค ผล นฤพานได้ในภายหลัง โดยเหตุนั้น ขอท่านทั้งหลาย จงรู้จักหา
 ความเจ็บปวดสงัดให้แก่ตนในวันหนึ่งคืนหนึ่งจงได้ เมื่อได้ความเจ็บปวดสงัดแล้ว ให้
 นึกถึงทางธรรม มีทาน ศีล ภาวนาเป็นต้น จึงจักเป็นหนทางให้ตนได้บรรลุมรรค
 ผล ในภายภาคหน้า ๑ สันใจความที่ควรอธิบายในพระพุทธชุตาน เพียงเท่านี้.

เอวี่ กัมมี้ ด้วยประการฉะนี้ ๑

คัมภีร์ขททกนิกาย พุทธอทาน
ว่าด้วยใจความแห่งโอวาทปาฏิโมกข์

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า อานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ คือ ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในอารามแห่งอนาถปิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่า พระเชตวันาราม ใกล้สาวัตถิราชธานี ฯ ในคราวนั้นพระปิณฑิกภททวารวาชเถระเจ้า ผู้ถืออรรถกถาปิณฑิกธุดงค์ บังสุกุลิกธุดงค์ เจริญวิริยธุดงค์ ผู้มีกนน้อย ผู้สันโดษ ผู้เจียมสังัด ผู้ไม่คลุกคลี ผู้มีความเพียรแก่กล้า ผู้กล่าวธรรมเครื่องกำจัดกิเลส ผู้ประกอบในอธิจิตอันพิเศษ ได้นั่งตั้งตัวให้ตรงอยู่ ในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทอดพระเนตรเห็น พระปิณฑิกภททวารวาชเถระเจ้า ผู้ถืออรรถกถาปิณฑิกธุดงค์ บังสุกุลิกธุดงค์ เจริญวิริยธุดงค์ ผู้มีกนน้อยสันโดษ ผู้ชอบเจียมสังัด ไม่ชอบคลุกคลี ด้วยคฤหัสถ์

และบรรพชิต มีแต่ปรารภกิจ คือความเพียร กล่าวแต่กรรมอันกำลังตั้งเสียซึ่งเสียน
 หนามภายใน มันอยู่ในอธิจิตตสิกขา นั่งตั้งตัวให้ตรง อยู่ในที่ใกล้พระองค์
 ดังนี้ ฯ พระองค์ทรงรู้แจ้งเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอาทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

อนุปวาโท อนุปมาโค	ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร
มคตญฺญตา จ ภตฺตสุมิ	ปนฺตญฺจ สยนาสนํ
อธิจิตฺเต จ อาโยโค	เอตํ พุทฺธานสาสนํ

แปลว่า การไม่ว่ากล่าว การไม่กระทบกระทั่ง การสำรวมในปาฏิโมกข์ การ
 รู้จักประมาณในอาหาร การนั่งการนอนอันสงัด การประกอบในจิตอันยิ่งใหญ่
 เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดังนี้ ฯ จบเนื้อความ
 ในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า พระ
 เถรเจ้าชื่อนั้น บิณฑิลการทวาชะนั้น เมื่อก่อนได้เป็นพราหมณ์ที่สมุหรัศมี
 สมบัติ ได้เห็นลาภสักการะของพระภิกษุสงฆ์มาก ก็อยากจะอาศัยเลี้ยงชีพ
 จึงได้ออกบรรพชา ฯ เวลาบรรพชาแล้ว ได้ถือบาตรใบใหญ่เที่ยวไปบิณฑิล
 คัมข้าวคัม ฉันทข้าวสวย และขนมต่าง ๆ หมดทีละ ๑ บาตร ฯ ครั้นนั้น พระ
 ภิกษุทั้งหลาย ก็พากันไปกราบทูลการบริโกศมาก ของพระบิณฑิลการทวาชะ
 นั้น ให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ ฯ ในเวลานั้น สมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้า ยังไม่ทรงอนุญาตอุกบาตร สำหรับพระภิกษุทั้งหลาย ฯ พระบิณฑิล-
 การทวาชะได้เก็บบาตรของคนไว้ ภายใต้เตียง ฯ เวลาจะเก็บบาตรไว้ได้กลับคำ
 ได้เตียงเสียก่อน แล้วจึงคว่ำบาตรลงไป เวลาจะนำบาตรออกมาจากใต้เตียงกลับ
 คำเสียก่อน แล้วจึงลากออกมา

เมื่อล่วงไปนาน ปากบาตรของท่านก็สึกหรอลงไป ด้วยการครดสีกับพื้น
 บาตรได้ตกลงไปจนพองข้าวสุกได้เท่านั้นหนึ่งเท่านั้น ฯ ภิกษุทั้งหลาย จึงนำความ
 ไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ พระองค์ จึงได้ทรงอนุญาตให้พระภิกษุ
 ทั้งหลาย ใช้อุกบาตรตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา ฯ ต่อมาภายหลัง เมื่อพระบิณฑิลการ-

ทวาชะบรมอินทรีย์ให้แก่กล้าขึ้น ก็ได้ตั้งอยู่ในพระอรหัตผล ฯ การที่ท่านได้ชื่อว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทวาชะนั้น เป็นด้วยอาการกระทำของท่าน และด้วยนามสกุลของท่าน ฯ ก็คำว่า ปัตถะโตะ แปลว่า ผู้ขอเพื่อขิณชบาต เป็นอาการที่ท่านได้บรรพชา คือ ท่านได้บรรพชาในพระพุทธศาสนา โดยมีความปรารถนาเพื่อจะขิณชบาตเลี้ยงชีพเท่านั้น ฯ คำว่า ทวาชะนั้น เป็นนามสกุลของท่าน ฯ เมื่อรวมกันเข้าทั้ง ๒ คำ จึงได้นามว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทวาชะ

คำว่า อารญญิกชงคณัน ได้แก่ถือการอยู่ป่าเป็นกิจวัตร ตัตรอนเสียบ ซึ่งการอยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน ฯ คำว่า ปัตถะปาตักชงคณัน ได้แก่การถือขิณชบาตเป็นกิจวัตร คือ อธิษฐานว่า เราจักเลี้ยงชีวิต ด้วยการเที่ยวขิณชบาตอย่างเดียวเท่านั้น ไม่เลี้ยงชีวิตด้วยกิจอื่น เป็นต้นว่า ไปฉันในที่มณฑแห่งบุคคลทั้งหลาย ผู้ศรัทธา ฯ คำว่า บังสกุณิกชงคณัน ได้แก่การนุ่งห่มผ้าที่หาเก็บมาได้จากกองหยากเขี่ย เป็นต้น ซึ่งจัดเป็นผ้าเบื่อนฝน เป็นผ้าที่น่าเกลียดน่าชัง ฯ เทจวรกชคณัน ได้แก่การใช้แต่ผ้า ๓ ผืน คือ ผ้าสังฆาฏิ ผ้าอุตตราสงค์ ผ้าอังครวาสกเท่านั้น หาใช้ผ้าอื่นนอกจากผ้า ๓ ผืนนี้ไม่

คำว่า ผู้กล่าวแต่ธรรม อันเป็นเครื่องกำจัดข้าศึกนั้น ได้แก่กล่าวแต่ธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดกิเลส ฯ ภิกษุในพระพุทธศาสนาบ่มมืออยู่ ๔ จำพวกด้วยกัน คือ ผู้กำจัดกิเลส แต่ไม่กล่าวธรรมอันเป็นเครื่องกำจัด ๑ ผู้ไม่กำจัดกิเลส แต่กล่าวธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดกิเลส ๑ ผู้ไม่กำจัดกิเลสด้วย ไม่กล่าวธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดกิเลสด้วย ๑ ผู้กำจัดกิเลสด้วย ผู้กล่าวธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดกิเลสด้วย ๑ จำพวกที่ ๑ ได้แก่ ผู้ประพฤติธรรมที่กำจัดกิเลส โดยลำพังตนเองเท่านั้น หาได้ชักนำผู้อื่นให้กระทำตามตนไม่ ฯ จำพวกที่ ๒ ได้แก่ผู้ไม่ประพฤติธรรม อันเป็นเครื่องกำจัดกิเลส เป็นแต่แนะนำผู้อื่นเท่านั้น ฯ จำพวกที่ ๓ ได้แก่ผู้ละเว้นทั้ง ๒ ประการ ฯ จำพวกที่ ๔ ได้แก่ผู้กระทำทั้ง ๒ ประการ ฯ พระปัจเจกพุทธเจ้าทวาชะ เป็นผู้ได้กระทำทั้ง ๒ ประการ คือ เป็นผู้ประพฤติธรรม อันเป็นเครื่องกำจัดกิเลสด้วย เป็นผู้แนะนำผู้อื่นให้ประพฤติธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดกิเลสด้วย ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึง

กล่าวไว้ว่า เป็นผู้กล่าวธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดกิเลส ดังนี้ ฯ ก็ในเทศน์ท่านกล่าวไว้ด้วยสามารถแห่งเอกเทศ และสรุปเทศน์ เหมือนกับคำว่า นามรูป ดังนี้

คำว่า ประกอบในจิตอันยิ่งใหญ่ นั้น ได้แก่ประกอบในสมาบัติ ๘ และอรหัตผลสมาบัติ ฯ ก็ในพระอุทานนี้ หมายถึงจิตอันประกอบด้วยอรหัตผล ฯ สมาธิในสมาบัตินั้น ฯ เรียกว่า อธิจิต คือ จิตอันยิ่งใหญ่ ฯ ส่วนในพระพุทธอุทานนี้ หมายถึงสมาธิอันประกอบด้วยอรหัตผล ส่วนเกจิอาจารย์ กล่าวว่า คำว่า อธิจิต ได้แก่สมณะวิปัสสนาจิต คือ ได้แก่จิตอันประกอบด้วยสมณะ และวิปัสสนาเหมือนกับคำที่มามีมา ในอธิจิตสูตรนั้นว่า คุณอนภิกขุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบในอธิจิต ควรใส่ใจถึงนิมิตทั้ง ๓ ตามกาลอันสมควร ดังนี้ ฯ คำของเกจิอาจารย์นี้ เป็นคำที่ไม่ถูกต้องดี ฯ ส่วนเนื้อความที่กล่าวมาก่อนแล้วนั้น เป็นเนื้อความที่ถูกต้องดี ขอให้นักปราชญ์ถือเอาเนื้อความที่แสดงมาก่อนแล้วนั้น ว่า อธิจิตนั้น ได้แก่จิตประกอบด้วยสมาบัติ ๘ และอรหัตผลสมาบัติ

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบชัด เรื่องนั้น ได้แก่การที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า พระปิ่นโกลการทวาชะ เป็นผู้ประกอบด้วยการอธิฐานบริหาร และการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอก ด้วยการประกอบในอธิจิต จึงได้ทรงภาษิตเป็นอุทานขึ้น เพื่อจะทรงแสดงว่า การประกอบกับอธิจิตเป็นศาสนากิจของเราคฤาคร

ก็ในพระพุทธอุทานนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือคำว่า การไม่ว่ากล่าวนั้น ได้แก่การไม่เบียดเบียนผู้ใดด้วยวาจา ฯ คำว่า การไม่กระทบกระทั่งนั้น ได้แก่การไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยกาย ฯ คำว่า ปาฏิโมกข์นั้น ได้อธิบายไว้ในหนังสือโดยประการต่าง ๆ แล้ว ฯ การสำรวมในปาฏิโมกข์นั้น ได้แก่การไม่ล่วงละเมิดอาบัติทั้ง ๘ กอง ฯ การรู้จักประมาณ ในอาหารนั้น ได้แก่รู้จักประมาณในการรับ และการบริโภค ฯ คำว่า เสนาสนะอันสงัดนั้น ได้แก่เสนาสนะที่ปราศจากเสียงอึกทึก ฯ การประกอบในอธิจิตนั้น ได้แก่การประกอบภาวนาเพื่อให้ได้สมาบัติ ๘ ฯ อีกนัยหนึ่ง คำว่า การไม่ว่ากล่าวนั้น ได้แก่การไม่กล่าวเลียดแทงผู้อื่น ฯ คำนี้ หมายถึงเอาศีล อันเป็นไปทางวาจาทั้งสิ้น ฯ คำว่า การไม่กระทบกระทั่งนั้น ได้แก่การไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยกาย ฯ คำนี้หมายถึง

ศัลหาทกชณิต คำทั้ง ๒ นี้ รวมลงในคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฯ
 เพื่อจะแสดงแก่น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า การสำรวมในปาฏิโมกข์
 อธิบายว่า การไม่ว่ากล่าว และการไม่กระทบกระทั่ง เป็นการสำรวมในปาฏิโมกข์

อีกอย่างหนึ่งคำว่า ปาฏิโมกข์ หมายถึงหลักแห่งการปฏิบัติ ฯ ความ
 สำรวมอันมีอยู่ในปาฏิโมกข์ คือ มีอยู่ในหลักปฏิบัติของพระภิกษุทั้งหลาย ฯ ก็
 หลักปฏิบัตินั้น ได้แก่การไม่ว่ากล่าว และการไม่กระทบกระทั่ง ฯ ศัลใน
 ปาฏิโมกข์ทั้งสาม เป็นอันภิกษุได้รับแล้ว พร้อมกับในเวลาที่อยู่สมณ ฯ นับแต่
 อุปสมบทแล้วไปก็มีการระวัง คือ การไม่ว่ากล่าว และไม่กระทบกระทั่งผู้อื่น ฯ
 การระวังนั้น จึงเรียกว่า การไม่ว่ากล่าว และการไม่เบียดเบียน ฯ อีกอย่างหนึ่ง
 คำว่า ความสำรวมในปาฏิโมกข์นั้น ได้แก่การไม่ว่ากล่าว และการไม่
 กระทบกระทั่ง อันสงเคราะห์เข้าด้วยการสำรวมในปาฏิโมกข์ ฯ คำว่า การ
 สำรวมแยกออกเป็น ๔ ประการ คือ สติสังวร ๑ ญาณสังวร ๑ ขันติสังวร ๑ วิริย-
 สังวร ๑ ฯ สติสังวรนั้น ได้แก่การระวังด้วยสติ ฯ ญาณสังวรนั้น ได้แก่
 การระวังด้วยญาณ ฯ ขันติสังวรนั้น ได้แก่การระวังด้วยขันติ ฯ วิริยสังวรนั้น
 ได้แก่การระวังด้วยความเพียร

คำว่า การรู้จักประมาณในอาหารนั้น ได้แก่การรู้จักระวัง ในการหา
 อาหาร ๑ รู้จักประมาณในการรับอาหาร ๑ รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ๑
 รู้จักประมาณในการแจกจ่ายอาหาร ๑ ฯ คำว่า เสนาสนะอันสงัดนั้น ได้แก่
 เสนาสนะที่ไกลจากเสียงต่าง ๆ มีโคนต้นไม้เป็นต้น ซึ่งสมควรแก่ภาวนา ฯ
 คำว่า การประกอบในอธิจิตนั้น ได้แก่การประกอบในสมถะวิปัสสนา เพื่อจะ
 ให้จิตอันประกอบด้วยอรรถผลสำเร็จไป ฯ คำว่า เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า
 ทั้งหลายนั้น คือ คำทั้ง ๖ อันได้แก่คำว่า การไม่ว่ากล่าว ๑ การไม่เบียดเบียน ๑
 การสำรวมในปาฏิโมกข์ ๑ การรู้จักประมาณในอาหาร ๑ การอยู่ในที่สงัด ๑ การ
 ประกอบในอธิจิต ๑ เหล่านี้ เป็นพระโอวาทนาสาสน์ คำสั่งสอนของพระ
 พุทธเจ้าทั้งหลาย ฯ ขอให้ทราบว่า ในพระคถาทักขิณแสดงมาแล้วนี้ สมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสิกขาทั้ง ๓ คือ สัลสิกขา สมาธิสิกขา ปัญญาสิกขา
 ไว้ครบทั้ง ๓ ประการ ดังนี้ ถิ่นของความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถจริยา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถจริยา ขยายอรรถกถาต่อไปอีก เพื่อ
 ให้เนื้อความแจ่มแจ้งพิสดาร ยังการปฏิบัติให้สำเร็จ แก่พุทธบริษัททั้งหลาย ที่
 สดับฟัง กล่าวคือ ในพระพุทธชุตานนั้น มีข้อความอยู่ ๖ ประการ ข้อที่ ๑
 ว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ได้แก่การไม่ว่ากล่าว ๑ ข้อที่ ๒ ว่า ได้
 แก่การไม่กระทบกระทั่ง ๑ ข้อที่ ๓ ว่า ได้แก่การระงับในปาฏิโมกข์ ๑ ข้อที่ ๔ ว่า ได้
 แก่การรู้จักประมาณในอาหาร ๑ ข้อที่ ๕ ว่า ได้แก่การนั่งนอนในที่สงัด ๑ ข้อ
 ที่ ๖ ว่า ได้ แก่การประกอบในอธิจิต ๑ รวมเป็นพิพิศคำสอน ๖ ประการ ของ
 สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทุก ๆ พระองค์ ดังนี้ ๑ ข้อที่ ๑ ว่า การไม่ว่ากล่าว
 นั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ ๓ นัย คือ นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่การไม่เบียดเบียน
 ผู้อื่นด้วยวาจา ๑ นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่การไม่เสียดแทงผู้อื่นด้วยวาจา ซึ่งหมาย
 เอาศัลหาทางวาจาทั้งปวง ๑ นัยที่ ๓ ว่า ได้แก่ปาฏิโมกข์สังวรศีล ที่ต้องระงับด้วย
 วาจา ดังนี้ ๑ นัยทั้ง ๓ นี้มีใจความเป็นอันเดียวกัน กล่าวคือ ได้แก่การไม่ให้
 ทุกข์แก่ผู้อื่นด้วยวาจา ไม่ให้เสียประโยชน์ของผู้อื่นด้วยวาจา ไม่แนะนำผู้อื่น
 ให้กระทำผิดด้วยวาจา

การไม่ให้ทุกข์แก่ผู้อื่นด้วยวาจานั้น ได้แก่การไม่คำว่า ส่อเสียดของ
 ผู้อื่นเพื่อให้เขาเจ็บช้ำระกำใจ ๑ การไม่ให้เสียประโยชน์ ของผู้อื่นด้วยวาจา
 คือ ไม่กล่าวคำเหลวไหลไร้ประโยชน์ ให้ผู้อื่นฟัง กล่าวแต่คำที่เป็นประโยชน์
 โสคติผลแก่ตนและคนอื่น กล่าวแต่คำที่เป็นธรรมวินัย กล่าวแต่คำที่เป็น
 หลักฐานมั่นคง ๑ ไม่แนะนำผู้อื่นให้กระทำด้วยวาจานั้น คือ ไม่แนะนำผู้อื่น
 ให้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เจริญมั่วสุม คัมภีร์สราเมรย์ แนะนำ
 ญาติให้ช่วยชีวิตของผู้อื่น ให้เจตน์แบ่งปันเครื่องอุปโภคบริโภคแก่ผู้อื่น ให้งด
 เว้นจากการประพฤติดิฉัย ในประเวณี ให้งดเว้นจากการกล่าวเท็จ การคัม
 ภีร์สราเมรย์ การเป็นมิจฉาทิฎฐิ เป็นต้น แนะนำแต่ให้ผู้อื่น มีความเห็นชอบใน
 ทางธรรม เป็นสัมมาทิฎฐิในพระพุทธศาสนา คือ แนะนำให้ผู้อื่นเชื่อว่า บาปมี

บุญมี นรกมี สวรรค์มี นิพพานมี แนะนำให้ผู้อื่นเห็นว่า ผลแห่งการให้ทานมีอยู่
ผลแห่งการเช่นสรวงบุขามมีอยู่ โลกนี้โลกหน้ามีอยู่ คุณของมารดาบิดามีอยู่ นรก
สวรรค์ นิพพานมีอยู่ บุคคลจะได้สุขได้ทุกข์ชั่วดีก็เพราะบาปบุญคุณโทษที่ทำมา สุข
ทุกข์ที่ประชาณกรในโลกได้รับอยู่ทั้งสิน ล้วนแต่เป็นผลแห่งการทำดีทำชั่วทั้งนั้น ดังนี้
เป็นต้น

ข้อที่ ๒ ชื่อว่า ใจแก่การกระทบกระทั่งนั้น พระอรรถกถาจารย์แก้ไขไว้ ๓ นัย
เหมือนกัน คือ นัยที่ ๑ ว่า ใจแก่การไม่กระทบกระทั่งผู้อื่นด้วยกาย ฯ นัยที่ ๒ ว่า
ใจแก่การไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยกาย ซึ่งหมายเอาศีลทางกาย ฯ นัยที่ ๓ ว่า ใจแก่
ปาฏิโมกข์สังวรศีล ที่ต้องรักษาทางกาย ดังนี้ ฯ ทั้ง ๓ นัยนี้ ใจใจความว่า ไม่ทำ
ความทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่นด้วยกาย ไม่ทำให้เสียประโยชน์ของผู้อื่นด้วยกาย ไม่แนะนำ
ให้ผู้อื่นกระทำผิดด้วยกาย ฯ ไม่ทำความทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่นด้วยกายนั้น ใจแก่ไม่
ฆ่าผู้อื่น ไม่ลักขโมยของผู้อื่น ๑ ไม่ประพฤติผิดประเวณีในสตรีที่ผู้อื่นหวงห้าม
และไม่นอกใจสามีที่เลิขณตามประเพณีโลก ฯ ไม่ทำให้เสียประโยชน์ของผู้อื่นด้วย
กายนั้น คือ ไม่ทำลายสิ่งที่มีผู้อื่นทำไว้ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่คนทั้งหลาย เป็นต้น
ว่าไม่ทำลายถนนหนทาง หรือศาลา ทำน้ำ สะพาน ที่ผู้อื่นได้จัดการสร้างไว้ และ
ไม่ทำลายสิ่งที่เป็นประโยชน์เฉพาะตัวบุคคล เช่น ไม่ทำลายผลของการทำงานที่ผู้อื่นได้
จัดการประกอบให้สำเร็จไว้ เป็นต้นว่า ไม่จุดไฟเผาเรือนของผู้อื่น มีแต่สนับสนุนให้
เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นทั้งนั้น ฯ ไม่แนะนำผู้อื่นให้ทำความผิดทางกายนั้น เช่น ไม่
เขียนหนังสือข่มขู่ทางกระทำชั่วให้แกผู้อื่น เป็นต้น ตลอดจนไม่แสดงอาการมิจฉาทิฎฐิ
คือ แสดงอาการกราบไหว้พระเจ้า ตามลัทธิของเหล่ามิจฉาทิฎฐิ ให้ปรากฏแกผู้อื่น

ข้อที่ ๓ คือ ชื่อว่าการสำรวมในปาฏิโมกข์นั้น พระอรรถกถาจารย์แก้ไข
ไว้ ๑ นัยเหมือนกัน คือ นัยที่ ๑ ว่า ใจแก่การไม่ล่วงสิกขาบททั้ง ๘ กอง นัยที่ ๒
ว่า ใจแก่การตั้งมั่นอยู่ในปาฏิโมกข์ศีลทั้งสิน ฯ นัยที่ ๓ ว่า ใจแก่การระวัง
ในปาฏิโมกข์ด้วยสติสังวร ญาณสังวร ขันติสังวร วิริยะสังวร คือ ระวัง

การอภัยด้วยปฏิโมกขศีลด้วยสติ • ด้วยความรู้ • ด้วยความอดทน • ด้วยความ
พากเพียร • ดังนี้ ๆ ทั้ง ๓ นั้นได้ใจความว่า ได้แก่การงดเว้นจากข้อห้าม ทำตาม
ข้ออนุญาตที่สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงวางไว้ เป็นศีลของภิกษุทั้งหลายในพระปาฏิ
โมกข์นั้น

ข้อที่ ๔ ว่า ความรู้จักประมาณในอาหารนั้น พระอรรถกถาจารย์แก้ไขไว้
๒ นัย คือ นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่การรู้จักประมาณในการรับและการบริโภค ๆ นัยที่ ๒ ว่า
ได้แก่การรู้จักประมาณในการแสวงหาอาหาร • รู้จักประมาณในการรับอาหาร • รู้
จักประมาณในการบริโภคอาหาร • รู้จักประมาณในการแจกแบ่งอาหาร • ดังนี้ ทั้ง
๒ นัยนี้ นัยที่ ๑ ขอบไป นัยที่ ๒ พอเหมาะแก่เนื้อความ เพราะฉะนั้น ขอให้ท่าน
ผู้ฟังทั้งหลายจงจดจำนัยที่ ๒ ไว้ว่า การรู้จักประมาณในอาหารนั้นมีอยู่ ๔ ประการ มี
การรู้จักประมาณในการแสวงหาเป็นต้น ดังที่แสดงมาแล้วนั้น การรู้จักประมาณใน
อาหารทั้ง ๔ ประการนี้ ล้วนแต่เป็นคุณสมบัติสำหรับผู้ปฏิบัติทั้งนั้น คือ ผู้ปฏิบัติ
ทั้งหลายย่อมไม่โลภในอาหาร แสวงหาแต่พอสมควร เวลาเมื่อผู้ให้ได้รับไว้แต่พอสมควร
บริโภคแต่พอสมควร ถึงจะแจกแบ่งแก่ผู้อื่นก็แจกแบ่งแต่พอสมควร ๆ มตตณฺณคา
สทา สาธุ การรู้จักประมาณในเรื่องอาหารก็ดี ในเรื่องอื่นก็ดี ย่อมเป็นของดีทุกเมื่อ
ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะถือไว้เป็นแบบฉบับ สำหรับตนสืบต่อไป

ข้อที่ ๕ ว่า การนั่งนอนอยู่ที่สงัดนั้น พระอรรถกถาจารย์แก้ไขไว้ ๒ นัย
คือ นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่การนั่งนอนอยู่ที่ปราศจากเสียงอึกทึก กระแทกกระทั้น ๆ นัยที่ ๒
ว่า ได้แก่การนั่งนอนอยู่ที่หนึ่งท่อนอันสงัด มีป่าและโคนต้นไม้เป็นต้น ซึ่งเป็
สถานที่สมควรแก่ภาวนาวิธ ฯ นัยทั้ง ๒ นั้นล้วนแต่มีเนื้อความอันดีทั้งนั้น แต่นัยที่ ๑
กินความกว้างกว่านัยที่ ๒ เพราะคำว่า ที่อันปราศจากเสียงอึกทึกกระแทกกระทั้นนั้น ไม่
เลือกที่บ้านหรือป่า สดแต่แต่ที่ใดเป็นที่ไม่มีเสียงอึกทึกกระแทกกระทั้น ที่นั้นเรียกว่า
ที่หนึ่งท่อนอันสงัดทั้งนั้น ๆ ส่วนนัยที่ ๒ หมายเอาที่นอกบ้าน มีป่าและโคนต้นไม้
เป็นต้น ซึ่งจัดว่าเป็นสถานที่สมควรแก่บุคคลผู้มีปัญญาเพียรสมณธรรม อันจักทำใจให้
เยือกเย็นเป็นสุข เพื่อจะให้ล่วงเสียดังทุกข์ในวัฏฏสงสาร ควรที่ท่านทั้งหลายจะจดจำ
ไว้ว่า การนั่งอยู่ในที่สงัดโดยลำพังผู้เดียว แล้วก็นึกในทางธรรมสมาธิปฏิบัติ ขจัด

ความโลก หลง ให้ออกจาก กาย วา จา ใจ ของตนนั้น เป็นคำสั่งสอนของพระศพล
ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าของเราเป็นต้น

ข้อที่ ๖ ว่า การประกอบในอริจิตนั้น พระอรรถกถาจารย์แก้ไขไว้ ๒ นัย คือ
นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่การประกอบสมณภาวนาเพื่อจะให้ได้สมบัติ ๘ ๗ นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่
การประกอบสมณภาวนาและวิปัสสนาภาวนาเพื่อจะให้สำเร็จจิตอันยิ่ง คือจิตอันประกอบ
ด้วยอรหัตผล ซึ่งเป็นจิตอันอุดมยิ่งกว่าจิตทั้งปวง ล่วงเสียซึ่งจิตทั้งสน บรรดาที่มีอยู่
ในสัตว์โลก ดังนี้ นัยทั้ง ๒ นี้ ได้ใจความเป็นอันเดียวกันว่า ได้แก่การทำให้เกิด
สมาธิจิต และวิปัสสนาจิตอันให้สำเร็จสมบัติมรรคผลนิพพาน ควรที่ท่านทั้งหลายจะ
จดจำไว้ แล้วนำไปปฏิบัติอันจักเป็นหนทางให้ตัดเสียซึ่งสังสารวัฏฏ์ ซึ่งทำให้สัตว์
ทั้งหลายเสวยทุกข์เวทนา หาประมาณมิได้ อยู่ตลอดกาลนาน

รวมใจความในพระพุทธโอวาทานุศาสน์ของพระพุทธเจ้าทั้ง ๖ ข้อนี้ว่า การไม่
ว่ากล่าว การไม่กระทบกระทั่ง การสำรวมในปาฏิโมกข์ การรู้จักประมาณในอาหาร
การนั่งนอนในสถานที่สงัด การประกอบในอริจิต เพื่อตัดเสียซึ่งสังสารทุกข์ ๆ ดังนี้
ขอให้เมธีพุทธบริษัททั้งหลายจงพยายามจดจำไว้ แล้วนำไปปฏิบัติตามกำลังของตน ๆ
เกิด จักเกิดประโยชน์อันยิ่งใหญ่ไพศาล ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เมื่อวาสนาบารมี
แก่กล้า ก็จักอย่างขึ้นสู่อริยมรรคา อันเป็นหนทางมรรคผลนิพพาน เป็นเที่ยงแท้ไม่
สงสัย สันใจความในธัมมัตถาธิบาย อันขยายออกจากพระพุทธอุทาน ในพระสูตร
ที่ ๖ แห่งเมฆขรรค ที่ ๘ พร้อมทั้งอรรถกถาเพียงเท่านั้น

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณชาที่ ๓๘

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยใจของมุนีจำพวกที่ไม่รู้จักทุกข์โศก

เอวมเม สุตฺตํ ฯ เอกิ สมณิ ภควา สาวกณิ วิหริติ เขตฺวเน อนาถบิณฑิกสฺส อารามे ฯ เตน ไซ ปน อายสฺมา สาริปฺพุโค ภควโค อวิหเร นิสินโน โหติ ปถลงกิ อากุชิตฺวา อชฺชํ กายํ ปณิธาย อปฺปิณฺโณ สนฺตญฺโฆ ปวิวิคฺโคติ ฯ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธรูทาน กัณชาที่ ๓๘ ว่าด้วยพระพุทธรูทานที่ ๓๘ ในพระสูตรที่ ๑ แห่งเมฆิยวรรคที่ ๔ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้สดับเรื่องพระพุทธรูทานโดยพิสดาร ตามสมควรแก่การพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้า ผู้ชื่อว่า อานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่า พระเชตวนาราม ใกล้กรุงสาวัตถีบุรีรมย์ ฯ ในคราวนั้น พระสาริบุตรเถรเจ้า ผู้สมบูรณ์ด้วยญาณปรีชา ซึ่งเป็นผู้มีก่น้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่ชอบคลุกคลีด้วยผู้ใด ทั้งประกอบในความเพียรอันแรงกล้า มั่นอยู่ในอธิจิตตสิกขา นั่งตั้งกายให้ตรงอยู่ในที่ใกล้องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น และทรงทราบเรื่องนั้นตลอดแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันมีขึ้นในเวลานั้นว่า

อิเจตโส อปฺปมชฺชโต

มุนิโน โมนปฺเภสุ สิกฺขโต

โสกา น กวนติ ตาทิโน อุปสันตสฺส สทา สติมโต.
แปลว่า ความโสกทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่มุนีผู้มีใจยิ่ง ผู้ไม่ประมาท ผู้ศึกษาในทาง
มุนี ผู้คงที่ ผู้สงบ ผู้มีสติทุกเมื่อ ดังนี้ ฯ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ผู้มีจิตยิ่งนั้น ได้แก่ผู้ประกอบด้วย
อรหัตผลจิต ซึ่งเป็นจิตยิ่งกว่าจิตทั้งปวง ฯ คำว่า ผู้ไม่ประมาทนั้น คือ ผู้ไม่มัวเมา ฯ
ได้แก่ผู้ประกอบด้วยการกระทำความดี ฯ ในสิ่งที่ไม่มิโทษด้วยความไม่ประมาท ฯ คำว่า
มุนีนั้น ได้แก่ผู้รู้โลกทั้ง ๒ คือ โลกนี้และโลกหน้า ฯ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่พระ
ชินาสพผู้ประกอบด้วยญาณ คือ อรหัตปัญญา ฯ คำว่า ศึกษาในทางแห่งมุนีนั้น ได้แก่
การศึกษาในทางแห่งความรู้ ซึ่งหมายเอาความรู้ของพระอรหันต์ และศึกษาในโพธิ-
ปักกัยธรรม ๓๗ ประการ หรือศึกษาในไตรสิกขาทั้ง ๓ ฯ ก็คำว่าศึกษานี้ หมายเอา
ข้อปฏิบัติเบื้องต้น ฯ ส่วนพระอรหันต์ เชื่อว่า เสร็จการศึกษาแล้ว ฯ เพราะฉะนั้น
คำว่า ศึกษาในทางนี้ หมายผู้สำเร็จความเป็นมุนี ด้วยการศึกษานั้นแล้ว ฯ เพราะ
ฉะนั้น จึงได้เนื้อความว่า ผู้มีจิตยิ่งนั้น ได้แก่มรรคจิต ผลจิตเบื้องต่ำ ผู้ไม่ประมาท
นั้น ได้แก่ผู้ไม่ประมาทในทางปฏิบัติ เพื่อจะให้ตรัสรู้สัจจะทั้ง ๔ ผู้เป็นมุนีนั้น ได้แก่
แก่ผู้ประกอบด้วยมรรคญาณ ฯ อีกประการหนึ่ง ผู้เชื่อว่ามจิตยิ่งนั้น เพราะเหตุ คือ
ความไม่ประมาท และเพราะเหตุ คือการศึกษา ฯ คำว่า ความโสก ย่อมไม่มีแก่ผู้
คงที่นั้น คือ ความเร่าร้อนในใจ มีความพลัดพรากจากของรักเป็นต้น คือ ผู้เป็นพระ
ชินาสวมุนีที่สันนิเสสแล้ว ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า ความโสกทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่มุนี
ผู้ประกอบด้วยลักษณะ คือ ความคงที่ ฯ คำว่า ผู้สงบนั้น ได้แก่ผู้สงบกิเลส มีรากะ
เป็นต้นได้เด็ดขาด ฯ คำว่า ผู้มีสติทุกเมื่อนั้น คือ ผู้ไม่ละสติอยู่เป็นนิจกาล ด้วย
ความถึงซึ่งความไพบูลย์แห่งสติ ฯ คำว่า ผู้มีจิตยิ่งในพระพุทธรูทธานั้น หมายความว่า
อีกอย่างหนึ่งว่า ได้แก่ผู้มีอริจิตตสิกขา คำว่า ผู้ไม่ประมาทนั้น ได้แก่อริศีลสิกขา ฯ

คำว่า ผู้ศึกษาในทางมุนีนั่น ได้แก่อธิปัตตญาณสิกขา ฯ อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอธิปัตตญาณสิกขาไว้ด้วย คำว่า แห่งมุนี ฯ ทรงแสดงข้อปฏิบัติ อันเป็นส่วน เบื้องต้น แห่งโลกุตตรสิกขา ด้วยคำว่า ผู้ศึกษาในทางมุนี ฯ คำว่า ความโศกข่ม ไม้มี คัจฉะ เป็นต้น ขอให้ทราบว่า เป็นคำที่สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง ประกาศอนิสงส์แห่งการบำเพ็ญสิกขาให้บริบูรณ์ ฯ คำที่เหลือจากคำที่กล่าวมาแล้วนี้ นิยต์ดังกล่าวมาแล้วทั้งนั้น สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความแห่งพระพุทธชอหา ต่อจากอรรถกถาออกไปอีกชั้นหนึ่ง เพื่อให้ผู้สดับทั้งหลายชาวชงในพระพุทธชอหา ทดได้แสดงมาแล้วนี้ กล่าวคือ ในพระพุทธชอหาที่แสดงมาแล้วนี้ มีเนื้อความว่า ความ โศกทั้งหลาย ข่มไม้มีแก่นมุนีผู้จตยง ผู้ไม่ประมาท ผู้ศึกษาในทางมุนี ผู้คงที่ ผู้สงบ ผู้สดับทุกเมื่อ คัจฉะ ในพระพุทธชอหา มีคำที่ควรอธิบายอยู่ ๘ คำ คือ คำว่า ผู้จตยง • ผู้ไม่ประมาท • มุนี • ผู้ศึกษาในทางมุนี • ผู้คงที่ • ผู้สงบ • ผู้ สดับทุกเมื่อ • ความโศก • ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ ได้ยกขึ้นอธิบายไว้แล้ว โดยนัย ต่าง ๆ กัน คือ คำว่า ผู้จตยงนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ผู้ประกอบ ด้วยอรรถผลจต ที่เป็นจตยงกว่าจตทั้งปวง • ได้แก่อธิจิตตสิกขา • รวมเป็น ๒ นัย ด้วยกัน ฯ คำว่า ผู้ไม่ประมาทนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่ผู้ประกอบ ด้วยการกระทำเนื่อง ๆ ในสิ่งที่ไม่มิโทษทั้งหลายด้วยความไม่ประมาท • ได้แก่ อธิสลสิกขา • รวมเป็น ๒ นัยเหมือนกัน ฯ คำว่า มุนีนั่น ได้แก่ผู้รู้โลกทั้ง ๒ หรือผู้ประกอบด้วยอรรถผลบัญญัติ • ได้แก่อธิปัตตญาณสิกขา • รวมเป็น ๒ นัย อีก เหมือนกัน ฯ คำว่า ผู้ศึกษาในทางมุนีนั่น ได้แก่ผู้ศึกษาในทางความรูซึ่งได้แก่อรรถ ญาณ หรือโพธิปักขิยธรรม ๓๑ ประการ หรือไตรสิกขา • ได้แก่ข้อปฏิบัติอันเป็น ส่วนเบื้องต้นแห่งโลกุตตรสิกขา • คำว่า ความโศกนั้น ได้แก่ความเร่าร้อนใจ อัน เกิดจากความพลัดพรากจากของรักเป็นต้น ฯ คำว่า ผู้คงที่นั้น ได้แก่ผู้ประกอบด้วย

ลักษณะคือความคงที่ ฯ คำว่า ผู้สงบนั้น ได้แก่มุขบิณฑิสมุขบิณฑิเป็นต้น คำว่า ผู้
สติทุกเมื่อ นั้น ได้แก่มุขบิณฑิเป็นนิมิต্ত ด้วยการถึงความโอบอ้อมแห่งสติ ฯ ข้อที่
ว่าความโศกทั้งหลายย่อมไม่มีเป็นต้นนั้น เป็นอันแสดงถึงอันสงฆ์แห่งการบำเพ็ญ
สิกขาให้บริบูรณ์ พระอรธกถาจารย์ได้ยกขึ้นอธิบายไว้ดังนี้ ตามคำอธิบายของพระ
อรธกถาจารย์ที่ยกขึ้นแสดงมาแล้วนั้น ก็เป็นอันได้ใจความดีแล้วทั้งนั้น เพราะฉะนั้น
จึงไม่อธิบายคำเหล่านั้นอีก จักอธิบายแต่หนทางปฏิบัติตามคำเหล่านั้นเท่านั้น กล่าวคือ
ผู้ที่ไม่ต้องการให้เกิดความเศร้าโศกทุกข์ร้อน ต้องพยายามทำตนให้ประกอบด้วย
คุณธรรม ๘ ประการ ทำตนให้มัจฉะเป็นต้น จึงจะพ้นจากความทุกข์โศก
ทั้งหลาย ฯ ก็การทำตนให้มัจฉะ ๘ ประการ มีการทำตนให้มัจฉะ
นี้ได้ด้วยประการใดนั้น ต้องเข้าใจคำอธิบายของพระอรธกถาจารย์ ที่แสดงมา
แล้วนั้น แจ่มแจ้งทุกประการจึงจะทำได้ ฯ คือ การที่จะทำให้มัจฉะนั้น ต้องถือ
ตามนัยที่ ๒ ของพระอรธกถาจารย์เสียก่อน จึงจะสำเร็จได้ คือ ต้องทำใน
อริยจิตตสิกขา อันได้แก่หัตถ์ให้จิตเป็นสมาธิตามวิธสมถกรรมฐานก่อน จึงจักย่าง
ขึ้นสู่ขั้น ๒ คือ อรหัตผลจิต อันได้แก่จิตของพระอรหันต์ได้ต่อภายหลัง ฯ
คือ ในขั้นแรกต้องหัดอบรมข่มใจด้วยสมถกรรมฐาน ๔๐ ประการ แม้ในประการ
ใดประการหนึ่งเสียก่อน จนได้สำเร็จสมาธิจิต แล้วจึงสำเร็จอรหัตผลจิตได้
ส่วนพวกเราในทุกวันนี้ เพียงแต่หัดทำใจให้เป็นสมาธิ ชั่วในเวลาบำเพ็ญกุศล
มีให้ทาน รักษาศีล ให้อหิระสวตมมัต และทำการงานอันจักเป็นผลประโยชน์
แก่ตนและผู้อื่นเป็นต้นให้ได้ก็เท่านั้นพอ ต่อไปเมื่อวาสนาบารมีแก่กล้าขึ้น
ก็จักได้สำเร็จสมาธิจิตจนฉานสมาบัติ อันเป็นโลกีย์และโลกุตตระ จนเลื่อนขึ้น
ไปถึงอรหัตผลจิต อันจักเป็นอริยจิตยิ่งใหญ่มากกว่าจิตทั้งปวง การที่จะหัดทำใจให้
เป็นสมาธิเพียงชั่วคราว เช่น ชั่วเวลาให้ทาน รักษาศีล หรือฟังธรรมเทศนา
เป็นต้นนั้น จะมีวิธีทำอย่างไรจึงจะทำได้ดังประสงค์ มีวิธีทำอย่างนี้ คือ ใน
เวลาที่จะให้ทานก็ดี ขณะให้ทานอยู่ก็ดี ขณะให้ทานแล้วก็ดี ให้มีก้อยว่า
ทานของเราเป็นทานอันประเสริฐ เพราะให้เกิดประโยชน์สุขแก่ผู้รับ ดังนี้
ให้จงได้ ฯ ในเวลาก่อนจะรับศีลก็ดี ขณะรับศีลอยู่ก็ดี เมื่อรับศีลแล้วก็ดี

ให้นึกอยู่แต่ในเรื่องสัจว่า สัจที่เราบอายเป็นสัจที่ประเสริฐ อาจให้เกิดความสุขแก่เราตลอดกาลนาน แล้วให้นึกตั้งใจกระทำสัจข้อนั้น ๆ เรื่อย ๆ ไป ก่อนจะพึงเทศน์ให้ดีกว่า การพึงเทศน์เป็นเหตุให้ได้ความรู้หลายประการ ขณะพึงเทศน์ให้ตั้งใจฟังไปตามเรื่องที่ท่านแสดง อย่าได้ส่งใจไปแห่งอื่น ให้นึกอยู่ว่าท่านจะแสดงไปอย่างไร แล้วให้คอยจดจำไว้ เมื่อฟังเทศน์ไปแล้ว ให้นึกถึงเรื่องที่ท่านเทศน์ตั้งแต่ต้นจนจบสวน เมื่อทำได้อย่างนั้นเสมอไป ก็จะได้ความรู้ความเข้าใจ ในพระธรรมเทศนาที่ท่านได้ฟังมา ส่วนในเวลาไหว้พระ สวดมนต์ หรือทำงานอื่น ๆ นั้น ก็ให้ตั้งใจเฉพาะต่อสิ่งที่ตนกระทำเสมอไป นาน ๆ เข้าใจก็จักเป็นสมาธิ คือ มั่นคงในสิ่งนั้น ๆ ขึ้นทีละน้อย ๆ โดยไม่ต้องสงสัย เมื่อใจเป็นสมาธิ คือ มั่นคงขึ้นได้มากเท่าใด ก็ได้ผลดีมากขึ้นเท่านั้น คือ ใจมั่นคงในสิ่งใด ก็ได้ผลในสิ่งนั้น โดยเหตุนี้ ขอท่านผู้มี ความมุ่งหมายต่อสมาธิจิต จงหัดกระทำตามคำอธิบาย ที่ได้บรรยายมาแล้วนี้ให้จงได้

คำว่า ผู้ไม่ประมาทนั้น พระอรธกถาจารย์แก้ไขไว้ ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่ผู้ประกอบด้วยกรกระทำเนื่อง ๆ ในสิ่งที่หาโทษมิได้ ด้วยความไม่ประมาท นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่อริสัสสิกขา ดังนี้ ๆ เมื่อจะปฏิบัติให้เกิดความไม่ประมาท ต้องปฏิบัติตามนัยที่ ๒ เสียก่อน จึงจะขึ้นสู่นัยที่ ๑ ได้ คือ ต้องปฏิบัติตามอริสัสสิกขา หัดให้มีศีลประจักษ์ตามภูมิชั้นของตนเสียก่อน จึงจะกระทำเนื่อง ๆ ในสิ่งที่หาโทษมิได้ ต่อภายหลัง คือ บุคคลมีศีลประจักษ์มั่นคงแล้ว ก็เป็นภาคพื้นอันดีที่จะให้ทำความดีอื่น ๆ ได้เนื่อง ๆ เพราะเหตุว่า การมีศีล ข่มกันความเดือดร้อน กั้นแห่งทำให้เกิดความเขินอกเขินใจ เมื่อเขินอกเขินใจแล้ว จึงจักทำความดีอย่างอื่นได้สะดวก โดยเหตุนี้ ควรที่ทุกคนจะตั้งต้นด้วยการทำให้มีศีลประจักษ์อยู่ในตน ตามภูมิชั้นของตน คือ ถ้าตนเป็นภูมิภคฤหัสถ์ ก็ให้มั่นอยู่ในศีลของภคฤหัสถ์ คือ ศีล ๕ ศีล ๘ ถ้าตนเป็นบรรพชิต ก็ให้มั่นอยู่ในศีลบรรพชิต คือ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๘ เป็นต้น เมื่อมั่นอยู่ในศีลได้แล้ว เรียกว่า ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทชั้น ๑ คือ ไปก็จักอย่างขึ้นสู่ชั้น ๒ คือ ชั้นกระทำความดีเนื่อง ๆ ด้วยกาย วาจา ใจ ได้สมดังเจตนา

คำว่า มุนีนั้น พระอรธกถาจารย์ อธิบายไว้ ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ ว่า
ได้แก่ผู้โลกทั้ง ๒ หรือได้แก่พระอรหันตจันาสพ นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่อธิ-
ษัณฐาสกขา ฯ ผู้จะนำตนให้เป็นมุนี คือผู้มีความรู้ ต้องทำตามนัยที่ ๒
ก่อน คือ ทำให้มีอธิษัณฐาสกขาก่อน ได้แก่อัดทำให้มีปัญญานันยัง คือ
วิปัสสนาเสียก่อน จึงจักย่างขึ้นสู่นัยที่ ๑ คือ การรู้โลกทั้ง ๒ หรือการ
เป็นพระอรหันตได้ ฯ การที่จะนำให้มปัญญานันยัง คือ วิปัสสนาปัญญานัน
ต้องจำวิปัสสนากัมทั้ง ๕ ให้ได้เสียก่อน เมื่อจำได้แล้ว จึงหัดพิจารณาโดย
ไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ฯ วิปัสสนาทั้ง ๕
นั้น ได้แก่มันธ ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๓ อริยสัจ ๔ ฯ
มันธ ๕ นั้น ได้แก่รูปมันธ คือ กองรูป อันรวมใจความว่า ได้แก่วารกาย
ของคนและสัตว์ทั้งหลาย ๑ เวทนามันธ คือ แผนกเวทนา อันได้แก่ความรู้
สึกว่า เป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือเฉย ๆ ๑ สัญญามันธ อันได้แก่หมวด
ความจำอารมณ์ทั้ง ๖ คือ จารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๑
สังขารมันธ อันได้แก่แผนกสังขาร คือ ความคิด ความนึกที่เป็นกุศล อกุศล
อัพยากฤต ซึ่งตกแต่งให้เกิดสุข เกิดทุกข์ ในสคติ ทุกคติ ๑ วิญญานมันธ
อันได้แก่แผนกวิญญาน คือ ความรู้สึกอารมณ์ ๖ อันได้แก่รู้สึกว่าเป็น
เป็นรูป เป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส เป็นโผฏฐัพพะ เป็นธรรมารมณ์ หรือ
เป็นแดง ดำ ขาว เหลืองเป็นต้น ๑ ซึ่งรวมใจความว่า เวทนามันธ สัญญา-
มันธ สังขารมันธ วิญญานมันธ ทั้ง ๔ นี้ เป็นจิตใจของคน และสัตว์
ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงได้ใจความว่า มันธ ๕ ก็คือ กาย ใจ ของคน
และสัตว์ทั้งหลาย ฯ มันธ ๕ ซึ่งแจกมาเป็นแผนก ๆ และย่นลงไปเป็นกาย
ใจ นี้ เป็นวิปัสสนากัม คือภาคพื้นแห่งวิปัสสนาอันเป็นปฐม แต่เท่าที่แสดง
มาล้วน ก็ยังย่นย่อยิ่งนัก ไม่พอเป็นที่เข้าใจได้ละเอียดของผู้จะปฏิบัติตาม
เท่าไรนัก เป็นแต่พอเป็นหนทางให้ผู้นับปฏิบัติจำไว้เป็นหลักเท่านั้น เพราะฉะนั้น
ผู้นับปฏิบัติ ควรหัดนึกไว้โดยย่อว่า กาย ใจ ของคน และสัตว์ทั้งหลายนี้
ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ทั้งนั้น ฯ คำว่า ไม่เที่ยง

เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ ทั้ง ๓ คำนี้ ก็ยังเป็นที่เข้าใจยากอยู่ว่า ไม่เที่ยงนั้น คือ
 อย่างไร เป็นทุกข์นั้น คืออย่างไร บังคับไม่ได้นั้น คืออย่างไร โดยเหตุนี้
 จึงจักได้อธิบายไว้อีก พอเป็นทางปฏิบัติของผู้ที่ยังไม่สัมพัทธ์ ในทางวิปัสสนา
 กล่าวคือ คำว่า ไม่เที่ยงนั้น ได้แก่ไม่คงที่ อธิบายว่า กายก็ไม่คงที่ ใจก็ไม่
 คงที่ ฯ กายไม่คงที่นั้นคืออย่างไร คือ ในชั้นแรกกายย่อมเป็นกายเล็ก ๆ
 แต่ก็ไม่คงเป็นกายเล็ก ๆ อยู่เรื่อยไป ย่อมเปลี่ยนเป็นกายใหญ่ ๆ ขึ้นมา
 ซึ่งเราเรียกตามภาษาของเราว่า หนุ่ม สาว เมื่อเป็นหนุ่มสาวแล้ว ก็ไม่คงที่
 ย่ออีก ต้องเสื่อมเป็นผู้ใหญ่ไป เมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้ว ก็ไม่เป็นผู้ใหญ่อยู่นาน
 ต้องกลายเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ไป ซึ่งเรียกกันว่า คนแก่ เมื่อเป็นคนแก่แล้ว ก็ไม่
 เป็นคนแก่อยู่คงที่ ต้องกลายเป็นคนตาย ซึ่งเราเรียกกันว่า ศพ หรือเรียกว่า ฌ
 เมื่อเป็นศพหรือฌแล้ว ก็ไม่คงเป็นศพหรือฌอยู่เสมอไป ต้องกลายเป็น
 จากศพหรือฌไปอีก จนไม่รู้ได้ว่าไปเป็นอะไร เห็นปรากฏอยู่แต่เป็นกระดูก
 หรือเป็นถ่าน เป็นเถ้า เป็นดิน ไปเท่านั้น ดังนั้นไปก็กลายเป็นอย่างอื่น
 คือ กลายเป็นเกิดในกำเนิดอื่นอีกต่อไป อาการที่กายไม่คงที่อย่างนี้ จึงเรียกว่า
 กายไม่เที่ยง ฯ คำว่า ใจไม่เที่ยงนั้น ก็คือใจไม่คงที่ อธิบายว่า ใจไม่คิดอยู่
 อย่างเดียว ประเดี๋ยวก็คิดโน้น ประเดี๋ยวก็คิดนี้ ที่จะคิดอย่างเดียวนั้นอยู่ตลอด
 วันยังค่ำ หรือคนยังรู้งั้น ย่อมไม่มี มีแต่เปลี่ยนไปตามอารมณ์เสมอไป

คำว่า กาย ใจ เป็นทุกข์นั้น คืออย่างไร คือ กาย ใจ ย่อมได้ประสบ
 อารมณ์ต่าง ๆ อยู่เสมอ อารมณ์ต่าง ๆ นั้น ย่อมทำให้กายใจเปลี่ยนแปลงไป
 เสมอ อาการที่กายใจเปลี่ยนแปลงไปนั้น ย่อมดีบ้าง ชั่วบ้าง สิ่งที่ดีก็ทำ
 ให้รู้สึกเป็นสุข สิ่งที่ไม่ดีทำให้รู้สึกว่าเป็นทุกข์ สิ่งที่เป็นกลาง ๆ ก็ทำให้รู้สึก
 เฉย ๆ แต่การรู้สึกว่าเป็นสุข หรือการรู้สึกว่าเป็นทุกข์ นั้น ก็เปลี่ยนเป็นทุกข์ไปอีก
 เป็นอันว่า กายใจเป็นทุกข์อยู่เสมอ ทุกข์กายที่เห็นได้ง่าย ก็คือทุกข์เจ็บไข้
 ทุกข์ใจที่เห็นได้ง่าย ก็คือ ทุกข์ไม่สมประสงค์

ข้อที่ว่า กายใจบังคับไม่ได้นั้น คืออย่างไร ข้อนี้เป็นปัญหาที่น่าคิดอยู่
 หน่อยหนึ่ง เพราะเหตุว่า เราย่อมเข้าใจว่า เรายังบังคับกายใจของเราได้ เช่น

เราอยากจะขึ้น เงิน นั่ง นอน เราก็บังคับได้ เราอยากจะให้มือทำอยากให้เท้าเดิน เราก็บังคับได้ เราอยากคิดในทางใด เราก็บังคับให้คิดในทางนั้นได้ แต่เหตุไรจึงกล่าวว่า บังคับไม่ได้ มีคำแก้ไขว่า บังคับไม่ได้ นั่นคือ บังคับให้กายใจคงที่อยู่ไม่ได้ ให้เป็นไปตามความประสงค์ไม่ได้ ความประสงค์ที่จะบังคับกายไม่ได้นั้น ได้แก่ประสงค์ไม่อยากจะกายแก่ กายก็ขึ้นแก่ ไม่อยากจะกายเจ็บ กายก็ขึ้นเจ็บ ไม่อยากจะกายตาย กายก็ขึ้นตาย ใจที่บังคับไม่ได้ นั่น ก็คือ บังคับให้อยู่ในอารมณ์อันเดียวเป็นนิจไปนั้นไม่ได้ เช่น บังคับไม่ให้คิดไปในทางอื่น นอกจากทางคุณพระ อยู่จนตลอดวันยังคำคั้นยังรุ่งขึ้น ย่อมบังคับไม่ได้ เว้นไว้แต่ผู้เสขในสมาธิกรรมฐานเท่านั้น แต่จะบังคับให้ใจคงที่อยู่เป็นนิจ ไม่ให้รู้จักจุติแปรผันนั้น ย่อมไม่ได้ หรือจะบังคับใจให้เป็นสุขอยู่เรื่อยไปก็ไม่ได้ บังคับให้เป็นทุกข์อยู่เรื่อยไปก็ไม่ได้ เมื่อใดคืออธิบายมาเพียงนี้แล้ว ก็พอเห็นได้ว่า จะเป็นทางปฏิบัติของพุทธศาสนิกบริษัททั้งหลายในเรื่องชั้น ๔ อันเป็นภูมิวิปัสสนาชั้น ๑ แล้ว ส่วนภูมิวิปัสสนาชั้น ๒ ซึ่งได้แก่อายตนะ ๑๒ นั้น ย่อมยากขึ้นไปกว่าชั้นที่ ๑ อีก แต่จะแสดงให้เห็นพึงพอเป็นเค้าไว้เท่านั้น กล่าวคือ อายตนะ ๑๒ นั้น ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ชรามารมณ์ เท่านั้น เมื่อท่านทั้งหลายจำได้เท่านั้นแล้ว ให้หัดนึกว่า สิ่งเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือ บังคับไม่ได้ทั้งนั้น สำหรับภูมิวิปัสสนาชั้น ๓ ชั้น ๔ ชั้น ๕ ซึ่งเป็นชั้นสูงขึ้นไปตามลำดับนั้น ก็ยิ่งยากขึ้นตามลำดับ เพราะฉะนั้น จึงขอจดไว้ไม่แสดงในที่นี้ จักได้แสดงในข้อที่มีย่อยในพระพุทธอทานนั้นต่อไป

คำว่า ผู้ศึกษาในทางมุนีนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้ขยายไว้ ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่ผู้ศึกษาในทางความรู้ของพระอรหันต์ หรือในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ หรือในไตรสิกขา นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่ผู้ศึกษาในทางกระทำเบื้องต้นแห่งโลกุตตรสิกขา ๗ นัยทั้ง ๒ นี้ มีใจความเป็นอันเดียวกัน คือ มีใจความว่า ได้แก่ผู้ศึกษาในหนทางของมุนี คือ ในหนทางของผู้มีความรู้ ๗ หนทางของมุนีความรู้นั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่วิปัสสนากรรมฐาน หรือโพธิปัก-

จิยธรรม ๓๗ ประการ หรือไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ฯ ผู้ศึกษา
 ในสิ่งเหล่านี้ได้สำเร็จแล้ว เรียกว่า มุนี ซึ่งแปลว่า ผู้มีความรู้ ฯ ผู้ที่ได้
 ชื่อว่า ศึกษาสิ่งเหล่านี้สำเร็จแล้วนั้น ก็คือพระอรหันต์ นอกจากนั้นยังไม่ได้
 ชื่อว่า ศึกษาสิ่งเหล่านี้สำเร็จ เหมือนอย่างเราท่านทั้งหลาย ที่ศึกษาในทางศีล
 คือ หัดทำในทางศีลทุกวันนั้น เรียกว่า ยังไม่สำเร็จการศึกษาในทางศีลทั้งนั้น
 เพราะเหตุว่า ศีลยังไม่คงที่ ประเดี๋ยวก็ขาด ประเดี๋ยวก็เศร้าหมอง ต้อง
 ตั้งคัมภีร์กันใหม่เสมอไป การที่ต้องรับกันใหม่เสมอไปนี้ ก็เพราะเหตุว่า
 ศึกษายังไม่เป็น คือหัดทำยังไม่เป็น เมื่อหัดทำเป็นแล้ว ก็ไม่ต้องรับกันบ่อย ๆ
 เปรียบเหมือนการศึกษาหนังสือ ก็ต้องหัดเขียนหนังสือ หัดอ่านหนังสือ
 เมื่อเป็นแล้ว ก็ไม่ต้องหัดกันอีก หัดต้องหัดกันอยู่เสมอ ก็เพราะยังไม่เป็น ดังนั้น
 เป็นตัวอย่าง ฯ การที่จะหัดให้เป็นในทางศีลนั้น ไม่ใช่เป็นของง่าย ต้องเป็น
 ของทำได้ยากอย่างยิ่ง ก็ต้องหัดใจให้คงที่อยู่ ในศีลข้อนั้นได้ก่อน เช่น หัดใจ
 ให้นึกเมตตาสัตว์ให้ได้ก่อน แล้วจึงจะรักษาศีลข้อปาณาติบาตไว้ได้ เมื่อหัดใจ
 ให้เกลียดกลัวต่อการลักขโมย และประพฤตินิดในกามประเวณี หรือการ พุคเห็จ
 การดื่มสุราเมรัยได้เป็นปกติแล้ว จึงจะรักษาศีลข้ออินทินทาน และข้อ กาม
 ข้อมุสา ข้อสุรา ได้ต่อภายหลัง การหัดใจให้เมตตาสัตว์ และเกลียดกลัว
 ต่อการลักขโมยเป็นต้นนั้น ก็ไม่ใช่เป็นของง่ายอีก ต้องหัดพิจารณาให้เห็นอกเขา
 ออกเราว่า เขาก็กลัวตายเหมือนกับเรา เขาก็รักของเขาเหมือนกันกับเรา เขาก็หวง
 อารมณ์รักใคร่ของเขาเหมือนกันกับว่า เขาก็ไม่อยากฟังคำเท็จเหมือนกันกับเรา
 เขาก็ไม่อยากได้ยินเสียงเอะอะของขมา หรือเกลียดขมาเหมือนกันกับเรา เมื่อหัด
 นึกอย่างนี้ได้เสมอ ๆ แล้ว จึงจะรักษาศีล ๕ ได้ง่ายขึ้น ตามที่ได้อธิบายมาแล้ว
 อธิบายแค่ส่วนศีลสิกขาเท่านั้น นอกจากนั้นขอยกไว้ ให้ผู้สดับฟังทั้งหลายตั้งใจ
 สดับฟังในเวลาอื่น ๆ ต่อไป

คำว่า ผู้คงที่ ในอุทานนั้น พระอรุณกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่พระ
 วิชาสพ คือพระอรหันต์ ผู้ไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดีขินร้าย ดังนั้น คำนี้
 เป็นคำที่แจ่มแจ้งอยู่แล้ว แต่การที่จะทำให้เป็นผู้คงที่ ก็ไม่เอนเอียงไปในทาง
 ยินดี หรือขินร้ายนั้น เป็นข้อที่บุคคลทั้งหลายควรจะสนใจว่า จะมีวิธีทำอย่างไร ฯ

คำว่า ผู้สงบ ในอุทานนั้น ได้แก่ผู้สงบกิเลส ฯ คำว่า ผู้มีสติทุกเมื่อนั้น ได้แก่ผู้มีสติเป็นนิจ ฯ ๒ คำนี้ ก็แจ่มแจ้งอยู่แล้ว เป็นแต่วิธีทำเท่านั้น ยังกลับอยู่ครั้นจะยกมาแสดงก็เห็นว่าเวลาไม่เพียงพอ จึงขอควไว้เพียงเท่านี้.

เอวํ กัมมํ คัวยประการณํ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๐

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน ว่าด้วยเรื่องภิกษุผู้อดทนต่อคำหยาบของผู้อื่น

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวัตถยิํ วิหริติ เขตวนเณ อนาถ-
บิณฑิกสุส อารามเณ ฯ เตเน โข ปน สมเชนํ ภควา สกุกโต โหติ กรุกโต
มานิโต ปุชิตโต อปจิตโต ลาภิ จีวรปิณฑปาตเสนาสนคิลานปัจจุยเภสัชชปริกุ-
ชารานํ ฯ ภิกขุสงฺโฆปิ สกุกโต โหติ กรุกโต มานิโต ปุชิตโต อปจิตโต ลาภิ
จีวรปิณฑปาตเสนาสนคิลานปัจจุยเภสัชชปริกุชารานนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๔๐ ว่าด้วย
พระพุทธอุทานที่ ๓๔ ในพระสูตรที่ ๘ แห่งเมฆิยวรรคที่ ๔ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลี และอรรถกถา กับขัณมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สดับ
พระพุทธอุทานโดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้าขอว่าอาณนฺท
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครงหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่
อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวนาราม ใกล้สาวัตถีราช-
ธานี ฯ ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีผู้สักการะเคารพนับถือบูชา
นอบน้อมเป็นอันมาก บริสุทฺธด้วยปัจจัย ๔ คือ จีวร ปิณฑปาต เสนาสนะ

กิลานบั้งจ้อย ฯ ฝ่ายพระภิกษุสงฆ์ก็เป็นที่สักการะเคารพนับถือบูชาอบน้อมของ
มหาชน บริบูรณ์ด้วยลาภผล คือจ্বর บิณฑบาต เสนาสนะ กิลานบั้งจ้อยเป็น
อันมาก เหมือนกันกับสมเด็จพระจอมไตรศาสดา ฯ ในเวลานั้น ฝ่ายพวกเดียรถีย์
ปริพาชก ก็พากันสักการะเคารพนับถือบูชาอบน้อม ทั้งชาวจีวรบิณฑบาต
เสนาสนะ กิลานบั้งจ้อย

อก โข อณฺณคฤฎิยา ปริพาชกา ในเวลานั้น พวกเดียรถีย์ปริพาชก
ทนดูเครื่องสักการะของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ไม่ได้ ก็ออก
อุบายแนะนำนางสุนทรปริพาชกา ด้วยคำว่า เจ้าอาจจะทำให้เป็นประโยชน์
แก่พวกของเราได้หรือไม่ประการใด นางสุนทรปริพาชกา จึงได้ย้อนถามไปว่า
ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย จะให้ข้าพเจ้าทำอย่างไร ข้าพเจ้าอาจสละกระทั้ง
ชีวิต เพื่อทำกิจที่เป็นประโยชน์แก่พวกของเราได้ ฯ พวกเดียรถีย์จึงตอบว่า
ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงไปสักระเซตวันเนื่อง ๆ ฯ ฝ่ายนางสุนทรปริพาชกา ก็กระทำ
ตามคำแนะนำของพวกเดียรถีย์ ได้ไปที่พระเซตวันเนื่อง ๆ ฯ เมื่อพวกเดียรถีย์
เห็นว่าการที่นางสุนทรปริพาชกาไปที่พระเซตวันเนื่อง ๆ นั้น เป็นที่ปรากฏแก่คน
ทั้งหลายแล้ว จึงให้คนไปหานางสุนทรนั้นเสีย นำศพไปหมกไว้ที่คูวัดพระเซตวัน
แล้วพร้อมกันไปกราบทูลพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า นางสุนทรหายไปแล้ว ห่าวเธอจึง
ตรัสว่า พวกท่านสงสัยที่ไหน ฯ ทูลตอบว่า สงสัยที่พระเซตวัน จึงตรัสสั่งให้
ไปค้นที่พระเซตวัน

ครั้งนั้น พวกเดียรถีย์ก็พากันไปค้นที่พระเซตวัน ได้ขุดเอาศพนางสุนทร
ขึ้นมาจากที่ตมฝังไว้แล้ว ก็ยกขึ้นสละยมสละยงห้ามเข้าสู่กรุงสาวัตถี นำไปโฆษณา
ตามตรอกน้อยตรอกใหญ่ ว่าขอท่านทั้งหลายจงดูการชั่วร้ายของพระสมณสักขีบุตร
ทั้งหลายเถิด พวกสมณสักขีบุตรเหล่านั้นล้วนแต่เป็นผมศัลยกรรมอันลามก ล้วนแต่
ตกอยู่ในมธุสาบาท ตนไม่ใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ก็ประกาศว่าเป็นผู้ประพฤติ
พรหมจรรย์ ความเป็นสมณะ ความเป็นพรหมของพวกนี้ย่อมไม่มี ความเป็น
สมณะ และความเป็นพรหมของพวกนี้จะมาจากไหน พวกนี้ปราศจากความ
เป็นสมณะ และความเป็นพรหมแล้ว ธรรมดาบุรุษย่อมทำหน้าที่ของบุรุษ เหตุไร
จึงมาสมัครเชนน

เคน โข ปน สมเขน สาวตถิ มนุสสา ในคราวนั้น ชาวกรุงสาวัตถี ได้พากันคำว้างเข็ญเบียดเบียนภิกษุทั้งหลาย ด้วยวาจาหาบคายหลายประการ ว่าพวกสมณสักขยบุตรน ล้วนแต่เป็นอลัชช ไม่มีศีลธรรมทงนนั้น ล้วนแต่เป็นเผ กล่าวมสาวาท ล้วนแต่ไม่ใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ แต่พวกนี้ปฎิญาณค้วว่าเป็น ผู้ประพฤติธรรม เป็นผู้ประพฤติชอบ เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้กล่าว คำจริง เป็นผู้มีศีลธรรมอันดี พวกนี้ยอมไม่มีความเป็นสมณะ และความเป็นพรหม ความเป็นสมณะ และความเป็นพรหมของพวกนี้ จักฉิบหายหมดแล้ว ความเป็น สมณะและความเป็นพรหมของพวกนี้ จักมีมาแต่ไหน พวกนี้ปราศจากความเป็น สมณะ และความเป็นพรหมแล้ว โฉนบุรุษผู้ทำหน้าที่ของบุรุษ จึงฆ่าสัตว์เช่นนี้

อก โข สมพทลา ภิกขุ ในเวลาเช้าวันหนึ่ง มีภิกษุเป็นอันมากกลับ จากบิณฑบาตที่กรุงสาวัตถีแล้ว ก็พร้อมกันไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ในเรื่องที่ถูกด่าดังที่แสดงมา ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เสียงนี้จักไม่ยาวนาน จักมีอยู่เพียงชั่ว ๑ ทิววารเท่านั้น เมื่อสน ๑ ทิววารไปแล้ว ก็จักสาบสูญไป เพราะฉะนั้น พวกใดเห็นภิกษุทั้งหลายแล้ว คำว้างเข็ญเบียดเบียนด้วยวาจาหาบคาย เธอทั้งหลายจงตอบเขาด้วยคาถานว่า อุกวาท นิริย อูปติ เป็นต้น ว่าผู้ทกล่าวคำไม่จริง ย่อมไปสู่นรก ผู้ทกล่าวคำ ไม่จริง กับผู้ททำแล้วกล่าวว่าไม่ได้ทำ ทง ๒ จำพวกนี้ ละโลกนไปแล้ว ย่อม เสมอกัน คือเป็นผู้กรรมอันเลวทรามเหมือนกันในโลกหน้า ดังนี้ เมื่อภิกษุ ทั้งหลายจดจำคาถานได้แล้ว ก็ตอบแก่คนทั้งหลายที่คำว้างเข็ญเบียดเบียนด้วย วาจาหาบคาย ฯ ฝ่ายคนทั้งหลายจึงคิดกันว่า พวกสมณสักขยบุตรเหล่านั้น ไม่ได้ กระทำฆาตกรรมรายน ฆาตกรรมรายน พวกสมณสักขยบุตรเหล่านั้นไม่ได้กระทำ เป็นแน่ ฯ เป็นอันว่าเสียงนี้ไม่ตงยาวนาน ตงอยู่เพียงชั่ว ๑ วันเท่านั้น เมื่อสน ๑ วันนั้นแล้วก็สาบสูญไป ฯ พวกภิกษุเป็นอันมากก็ได้พากันไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นการอัสจรรยจริงในการที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เสียงนี้จักไม่มียู นาน จักมีอยู่เพียงชั่ว ๑ วันเท่านั้น เพราะบัดนี้เสียงนี้ได้สาบสูญไปหมดแล้ว พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้น
ในเวลานั้นว่า

คหณฺติ วาจา ชนา อสญฺญตา
ปเรหิ สงฺคาม กตฺว กุณฺชํ
สฺตฺวาน วากฺยํ เสรสํ อหฺริคํ
อชฺวาสเย ภิกฺขุ อหฺนฺตจจิตฺโต

แปลว่า คนทั้งหลายที่ไม่สำรวม บ่อมเสียดแทงผอนด้วยวาจา เหมือนคนทั้งหลาย
แหงซ้างในสนามรบ ฉะนั้น ภิกษุผู้มีใจไม่ประทุษร้าย บ่อมอดทนถ้อยคำขยาบคาย
ของคนทั้งหลาย ดังนี้ ฯ สันเนือความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า นางสนธิ์ปริพาชิกานั้น เป็นผู้รูป
ร่างอันสวยงาม อยู่ในจำพวกนางปริพาชิกา กำลังมีวัยอันสดชื่น น่าเป็นทศันดา
คันใจของคนทั้งหลาย ทั้งเป็นผู้ไม่สำรวมในความประพฤติอันดีงาม ฯ เพราะฉะนั้น
พวกเดียรถีย์จึงได้แนะนำนางสนธิ์ในทางบาปกรรม ฯ พวกเดียรถีย์เหล่านั้นเป็น
ผู้เสื่อมลาภสักการะ จำเดิมแต่พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายอุบัติขึ้น เวลาได้เห็น
ลาภสักการะอันยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และของพระภิกษุสงฆ์แล้ว
ก็เกิดริษยา ได้ประชุมปรึกษากันว่า พวกเราได้เสื่อมจากลาภสักการะ จำเดิมแต่
พระสมณโคตมเกิดขึ้น ไม่มีใครเอาใจใส่ต่อพวกเราเลย โลกเลื่อมใสต่อพระ
สมณโคตม ถึงกับน้อมนำเครื่องสักการบูชาไปด้วยความนิยมนับอย่างยิ่ง เพราะ
อาศัยเหตุผลสิ่งไรหนอ

เดียรถีย์คนหนึ่งจึงกล่าวขึ้นว่า เพราะพระสมณโคตมเกิดในตระกูลสูง
เป็นตระกูลมหาสมมติชาติสืบเชื้อสายกันมาโดยไม่มีผู้ปะปน ฯ อีกคน
หนึ่งกล่าวขึ้นว่า เพราะในเวลาพระสมณโคตมประสูตินั้น มีอัศจรรย์เกิดขึ้น
หลายประการ ฯ อีกคนหนึ่งกล่าวขึ้นว่า ในเวลาที่พระเจ้าสทโธทนะ ให้พระ
สมณโคตมซึ่งประสูติใหม่ ให้วักกาฬเทวิลดาบสนั้น ทำทั้ง ๒ ของพระสมณ-
โคตมได้ขึ้นไปวางอยู่บนชฎาของกาฬเทวิลดาบส ฯ อีกคนหนึ่งกล่าวขึ้นว่า ใน

เวลาที่พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงแรกนาขวัญนั้น พระสมณโคตม ซึ่งเป็นทารกได้
นอนอยู่ไคร้ร่มหัว แม้เวลาตะวันบ่ายแล้ว ร่มหัวนั้นก็ยังคงตรงอยู่หาได้ขาย
ไปตามตะวันไม่ ฯ อีกคนหนึ่งกล่าวว่า พระสมณโคตมเป็นผู้รูปร่างสวยงาม
น่าคน่าเสมอใส ฯ อีกคนหนึ่งกล่าวขึ้นว่า พระสมณโคตมได้เห็นคนแก่ คนเจ็บ
คนตาบ บรรพชิต แล้วเกิดสลดจิต จึงได้ปลิตปลตจักรพรรดิราชสมบัติ อันจัก
มาถึงออกไปบรรพชา

พวกเดียรถีย์ได้ออกความเห็นต่าง ๆ กันอย่างนี้ หาได้มีผู้ใดทราบพระ
พุทธานุภาพ มีญาณสัมปทา ปหานสัมปทาเป็นต้น ของสมเด็จพระทศพล
สัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ ได้พากันคิดถึงเหตุที่โลกนับถือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็น
อันมากนั้น ตามที่ตนได้เห็นได้ยินได้ฟัง เมื่อมองไม่เห็นเหตุผลอันแน่ชัด จึง
ได้เกิดความริษยา ประการนี้จะคล้ายสักการะของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้า จึงมีคนหนึ่งในจำพวกของเขา ซึ่งนับว่าเป็นผู้มีความคิดเฉียบแหลม ได้
กล่าวขึ้นว่า ผู้ที่จะไม่ยินดีในมาตุคาม ย่อมไม่มีในโลกนี้ พระสมณโคตมนี้ก็
มีรูปร่างอันสวยงามประหนึ่งว่าเทพยดา ทั้งกำลังมีพระชันษายังหนุ่มอยู่ ถ้า
ได้มาศคามที่ควรแก่ตนแล้ว ก็คงตั้งใจเป็นแน่ ถึงว่าพระสมณโคตมจะไม่
เกี่ยวข้อง ก็ยังพอให้เกิดความสงสัยแก่มหาชนได้ พวกเราควรจะส่งนาง
สุนทรีปริพาชกาไปสู่พระเชตวัน แล้วจึงพร้อมกันหาอุบาย ทำให้ลาภสักการะ
ของพระสมณโคตมเสื่อมไป

พวกเดียรถีย์ที่ประชุมอยู่นั้น ต่างก็มีความเห็นกันว่า เอออุบายนี้เป็นอุบาย
ที่ดีแท้ หนีแหละพระสมณโคตม จักไม่อาจยกศีรษะขึ้นจากความเสื่อมเสียได้
ด้วยประการใด ๆ เขาตกลงใจพร้อมกันอย่างนั้นแล้ว จึงได้ไปหานางสุนทรี
ปริพาชกา ฯ นางถามว่า ท่านทั้งหลายพากันมาเพื่อประสงค์สิ่งไร ฯ ฝ่าย
พวกเดียรถีย์ก็ไม่ได้ตอบประการใด ได้แต่นั่งนิ่งอยู่ที่กำบังข้างหลังอาราม ฯ
นางสุนทรีปริพาชกาที่ไปอ่อนวอนไต่ถามว่า ข้าพเจ้ามีความผิดต่อท่านทั้งหลาย
อย่างไร เหตุไรท่านทั้งหลายจึงไม่ตอบข้าพเจ้า ฯ พวกเดียรถีย์จึงกล่าวว่า
เมื่อพวกเราถูกเบียดเบียนอยู่ทุกวันนี้ เจ้าไม่เห็นคอกหรือ นางจึงถามว่า ก็ใคร

เบียดเบียนท่านทั้งหลายเล่า พระสมณโคดมขี เบียดเบียนเราทั้งหลาย ทำให้เราเสื่อมจากลาภสักการะลงหนักหนา นางสุนทรจึงถามว่า จะให้ข้าพเจ้าทำอย่างไร พวกเขากำลังบอกว่า ถ้าอย่างนั้นเจ้าจงไปสักระเซววันเนือง ๆ หากำตอบอบาขมหาชนให้เป็นท่งน เพื่อห้ามมหาชนเข้าใจผิดในกิจอันไม่สมควรแก่สมณะให้จงได้

นางสุนทรปริพาชกา ก็รับกระทำตามถ้อยคำของเคียรถีย์เหล่านั้น แล้วก็ไปสักระเซววันเนือง ๆ นางสุนทรก็รับถ้อยคำของเคียรถีย์เหล่านั้นด้วยความยินดี ในเวลาที่มีมหาชนถือดอกไม้ของหอมเครื่องบูชาให้มากหลุมหรือเป็นคั่น ออกไปฟังพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระอสพล แล้วกลับเข้าไปสู่กรุงสาวัตถี นางสุนทรก็บ่ายหน้าไปสักระเซววัน เมื่อมีผู้ชักถามว่าจะไปไหน ก็บอกว่าจะไปค้างที่พระคันธกุฎีของพระสมณโคดม กล่าวอย่างนั้นแล้วก็ไปค้างเสียที่อารามของพวกเคียรถีย์แห่งหนึ่ง เช้าขึ้นก็เดินผ่านพระเซววันไป บ่ายหน้าเข้าสู่กรุงสาวัตถี เมื่อมีผู้ถามว่านางไปไหนมา ก็ตอบว่า มาจากพระคันธกุฎีของพระสมณโคดม ทำให้คนทั้งหลายเกิดความฉงนสงสัยว่า ชรอยนางสุนทรจะไปทำให้เกิดความขินคึกแก่พระสมณโคดมได้กระมังหนา

คิตติยา กติปาหสฺส อัจฉเยน ชุตตานํ กหาปณํ ทควา ครั้นล่วงมาได้ ๒-๓ วัน เคียรถีย์เหล่านั้นก็ให้คำจ้างแก่พวกนักเลง ให้ไปหานางสุนทร เอาไปหมกไว้ที่กองหยากเขื่อนที่ใกล้พระคันธกุฎีของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจึงทำเป็นโกลาหลขึ้นว่านางสุนทรได้หายไป โดยไม่รู้ว่าจะหายไปอย่างไร เขาได้พากันไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล กราบทูลให้ทรงทราบ พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายสงสัยที่ไหน เขาพากันตอบว่า นางสุนทรไปค้างที่พระเซววัน ๒-๓ วันแล้วก็เลยหายไป อาคมภาพทั้งหลายไม่ทราบว่าหายไปอย่างไร ท้าวเธอจึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นพวกท่านจงพากันไปค้นที่พระเซววัน เขาจึงพร้อมกันนำพวกอุบาสกของเขามาเข้าสักระเซววัน ทำเป็นประหนึ่งว่าค้นคุในสถานที่ต่าง ๆ แล้วไปค้นที่หยากเขื่อน ก็ได้พบศพนางสุนทร จึงยกขึ้นสู่เคียงหามเข้าสู่พระนคร กราบทูลจอมอดิศรบรมกษัตริย์ว่า พวกสาวกของพระสมณโคดมได้นำนางสุนทร หมกไว้ที่กองหยากเขื่อน เพื่อจะปกปิดความชั่วอาจารย์ของตน

จอมมหิตลบรมกษัตริย์ จึงตรัสสั่งโดยไม่ทรงยับยั้งพิจารณาว่า ถ้าอย่าง
นั้น ท่านทั้งหลายจงพากันเที่ยวบารวร้องไปตามพระนคร ฯ เดียรถีย์เหล่านั้น
จึงพากันเที่ยวบารวร้องไปว่า ท่านทั้งหลายจงดูการกระทำของพระสมณสักขีบุตร
ทั้งหลายเถิด ดังนี้ เป็นต้น จนทั่วพระนคร แล้วจึงกลับไปสู่ประตูพระราชวัง
อีก ฯ บรมกษัตริย์ตรัสสั่งให้เจ้าสพนางสุนทรขึ้นไว้ที่ร้าน รักษาไว้ในป่าช้า
ฝัศึบ ฯ ชาวกรุงสาวตักเบื่อนั้นมากนอกจากพระอริยสาวก ได้พากันกล่าวว่า
จงดูการกระทำของพวกสมณสักขีบุตรเถิด ดังนี้ เป็นต้น แล้วได้พากันเที่ยว
คำภิกษุทั้งหลายทั้งในพระนคร นอกพระนคร ด้วยถ้อยคำดังที่แสดงมาแล้วใน
พระบาลี ดังนี้

ภิกษุทั้งหลายได้ฟังแล้ว จึงนำไปกราบทูลให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสสั่งให้ภิกษุทั้งหลายตอบมหาชนที่คำว่า ด้วยพระคาถา
ดังที่แสดงมา เมื่อมหาชนได้ฟังพระคาถานั้นแล้ว ก็กลับความเข้าใจได้ว่า
ไม่ใช่พวกสมณสักขีบุตรชำนางสุนทรเป็นแน่แท้ ฝ่ายบรมกษัตริย์จึงได้มีกระแส
พระราชโองการตรัสสั่งให้พวกราชบุรุษออกสืบความจริง ว่าใครเป็นผู้ชำนาง
สุนทร ฯ พวกนักเลงที่ได้รับสินบนชำนางสุนทรนั้น พากันไปเลียงสุราเอะอะ
อยู่ในที่แห่งหนึ่ง แล้วเกิดทะเลาะกันขึ้น ฯ คนหนึ่งจึงกล่าวขึ้นว่า เราเป็นผู้
ชำนางสุนทร หมกไว้กองหยักเขื่อ จึงได้ทรัพย์มาซื้อสุราเช่นนี้ ไม่ควรที่
ใครจะอวดดี ฯ พวกราชบุรุษได้ฟังดังนั้น ก็พร้อมกันตรูเข้าไปรวบรัดมัดเอา
ตัวไปถวายบรมกษัตริย์จนสิ้น ฯ บรมกษัตริย์ตรัสสอบถามได้ความจริงว่า นักเลง
เหล่านั้นเป็นผู้ชำนางสุนทร โดยพวกเดียรถีย์ให้สินบน จึงมีพระราชโองการ
ตรัสสั่งให้ไปจับพวกเดียรถีย์มา ทรงซักถามได้ความจริงแล้วตรัสว่า ท่าน
ทั้งหลายจงไปเที่ยวบารวร้องให้ทั่วท้องพระนคร ว่า ท่านทั้งหลายได้เป็นผู้ให้มา
นางสุนทร เพื่อใส่โทษแก่พระสมณโคตม โทษย่อมไม่มีแก่พระสมณโคตม
ไม่มีแก่สาวกของพระสมณโคตม มีแก่พวกข้าพเจ้าเท่านั้น ฯ พวกเดียรถีย์ก็กระทำ
ตามพระราชโองการ มหาชนคนทั้งปวงจึงได้พากันรู้มาตกรรมอันลึกล้ำนั้น แล้ว
ก็เตือนพวกเดียรถีย์ด้วยถ้อยคำสุตที่จะพรรณนา ฯ ครั้นพวกเดียรถีย์เที่ยวบารวร้อง
ไปตลอดพระนครแล้ว ก็ถูกพวกเพชฌฆาตนำไปฆ่าพร้อมทั้งพวกเหล่านักเลง

สนด้วยกัน ๆ จำเดิมแต่นั้นไปการสักการะนับถือก็เกิดแก่พระพุทธองค์ และ
พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ๑ ภิกษุทั้งหลายมีความอัศจรรย์ใจในถ้อยคำที่พระพุทธองค์
ตรัสไว้ว่า เสี่ยงคำว่ำนันจักม้วยเพียง ๗ วันเท่านั้น เมื่อพ้น ๗ วันแล้วก็จะสาบสูญ
ไป เสี่ยงคำว่ำนันก็ได้สาบสูญไปจริงดังพระพุทธฎีกาแต่ภายในเวลา ๗ วันนั้น

กสุม่า ปน ภควา มีคำปฐาขณมาว่า เหตุไรสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงไม่ตรัสบอกภิกษุทั้งหลายว่า พวกเขยริดยี่เป็นผู้ให้ฆ่านางสุนทรี ๆ มีคำ
วิสัชนาว่า พระอรียเจ้าทั้งหลายย่อมไม่บอกเช่นนั้น เพราะเหตุว่า ถ้าผู้ใดไม่เชื่อ
ผู้นั้นก็จักเป็นบาปตลอดกาลนาน ๑ อีกประการหนึ่ง การบอกเรื่องเช่นนั้นไม่ใช่
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสะสมมา ๑ พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีแต่ทรงแสดง
สิ่งที่เป็นฝ่ายเศร้าหมอง อันไม่เฉพาะเจาะจงผู้อื่น คือ ไม่ให้โทษแก่ผู้อื่น
เท่านั้น ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาการกล่าวตู่ และเครื่องหมาย
แห่งการกล่าวตู่ ว่าใครไม่อาจเพื่อจะห้ามกรรมและห้ามโอกาสที่ตนกระทำแล้ว
ได้ ก็ได้ตรัสไว้ว่า ถึงบุคคลจะอยู่ในอากาศ หรือท่ามกลางสมุทร กลางภูเขา
แห่งใดแห่งหนึ่งก็ตาม ก็ย่อมไม่พ้นจากบาปกรรมที่ตนกระทำมา

เมื่อพระองค์ทรงเห็นว่า นักปราชญ์ผู้ประกอบด้วยกำลังขันติ ที่จะอดทน
คำหยาบของพาลชนได้ยากนั้นย่อมไม่มีดังกล่าวนั้นแล้ว จึงทรงปลงอุทานอันแสดง
กำลังแห่งขันติขึ้นในเวลานั้น ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ๑ ก็ในอุทานนั้น มีคำ
อธิบายว่า คนทั้งหลายที่ไม่สำรวมวาจา ย่อมเสียดแทงผู้อื่นด้วยวาจาของตน
เหมือนกับพลโยธาทรงช้างในสนามรบ ฉะนั้น ๑ ภิกษุผู้มีจิตไม่ประทุรร้าย
ย่อมอดทนได้ซึ่งถ้อยคำหยาบคายของพาลชนทั้งหลาย โดยระลึกถึงคำสอนของ
พระพุทธเจ้า อันในอันหนึ่ง

เอคอุทท กิมปน คี กมมัม ในเรื่องนี้มีคำปฐาขณสอดเข้าว่า เหตุไร
สมเด็จพระจอมไตรศาสดา ผู้ทรงสะสมบาปเป็นอันมากมาตลอดกาลนาน หา
ประมาณมิได้ จึงได้ถูกกล่าวคำหยาบคายเช่นนั้น ๑ มีคำวิสัชนาว่า เพราะเหตุว่า
สมเด็จพระจอมไตรศาสดา ได้ทรงกระทำบาปกรรมมาแต่ปางก่อน กล่าวคือ
ในอดีตกาลโน้น พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นนักเลง มีนามว่ามณาลิ ได้
คบกับคนชั่วช้าลามก คิดแต่ในทางไม่ชอบธรรม ๑ อยู่มาวันหนึ่งได้เห็น

พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ทรงพระนามว่า พระสรพี กำลังครองจีวรอยู่เพื่อจะเข้าไป
 บิณฑบาตที่พระนคร ฯ ในคราวนั้น มีสตรีคนหนึ่งเดินออกไปจากที่ใกล้ของพระ
 บิณฑบาตเจ้านั้น นักเลงคนหนึ่งจึงกล่าวตักเตือนว่า สมณะเขาคพรหมจรรย์
 เสียแล้ว ฯ ด้วยกรรมอันนั้นทำให้นักเลงผู้ใดที่รอก้อยตลอดหลายแสนปี เมื่อ
 ได้ศรีสเป็นพระจีนศรีสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จึงได้ถูกกล่าวตักเตือนนางสุนทร
 และเรื่องนางจิณฺจมาณวิกา ด้วยเศษผลแห่งบาปกรรมนั้น คำนี้ได้ปรากฏ
 อยู่ในคัมภีร์อุปทาน ที่สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ได้ทรงแสดงไว้ให้เป็นบรรทัด
 ฐาน เพื่อแสดงบัพพกรรมของพระองค์ไว้หลายประการ มีการที่พระองค์
 กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นต้น ฯ สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า พระพุทธอุทยานที่แสดงมาแล้ว
 นั้น ได้ใจความว่า คนที่ไม่สำรวมวาจาของตน ย่อมเสียดแทงคนอื่น เหมือน
 กับคนแทงช้างในสนามรบ แต่ภิกษุผู้มีจิตบริสุทธิ์ย่อมอดทนต่อถ้อยคำอันเฝ้ายาม
 คายนั่นได้ ทั้งนี้ พระพุทธอุทยานได้ชี้แจงอย่างของภิกษุทั้งหลายผู้มีใจบริสุทธิ์
 ประกอบด้วยขันติ ไว้ให้เป็นแบบฉบับสำหรับบุคคลทั้งหลายจะได้ปฏิบัติตาม
 กล่าวคือ เมื่อบุคคลทั้งหลายได้ฟังพระพุทธอุทยานแล้ว จะนึกได้ว่า คนที่ไม่
 สำรวมวาจา เทียบเสียดแทงผู้อื่นด้วยวาจาของตนนั้นย่อมมีอยู่มาก หากเรา
 จะไม่อดทนต่อถ้อยคำของบุคคลเช่นนั้น เราก็จะต้องเกิดความทะเลาะวิวาท
 บาดหมาง อันเป็นหนทางที่จะให้เกิดความเสียหาย ถึงกับหุดต่อยตีรันฟันแทง
 กันกับบุคคลเช่นนั้น เมื่อนึกถึงอย่างนี้แล้วก็จะได้ออดทนต่อคำชั่วร้ายหยาบคายของตนได้ขึ้น
 นั้นเสีย จะไม่เก็บเอามาเป็นอารมณ์ให้เสียเวลา จะได้ตั้งหน้าตั้งตาแสวงหา
 ประโยชน์ของตน ซึ่งจักเป็นหนทางให้เกิดอิฏฐผลวิบูลย์สุขแก่ตนตามสมควร
 แก่กำลังของตน

ขันติ หิตสุขาวหา ขันติ เป็นเหตุให้นำมาซึ่งประโยชน์สุข ฯ สักสมาริ
 ญาณิ ขันติ ปธานการณิ ขันติเป็นหลักเป็นประธานแห่งสัจคุณ สมาริคุณ

เมื่อไม่มีขันตีเป็นเหตุเป็นประธานแล้ว สักกคุณ สมาธิคุณ ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ ฯ
 สหุเพย กสลา ธมฺมา ขนฺตยาเยว วาทุมนฺติ เต กุสละธรรมทงฺสนํ ย่อมเจริญ
 ขันด้วยขันตแห่งนั้น ฯ เถวลาภิ ปาปานิ ขนฺติ มุํลํ นิกรตฺติ ขันติย่อมตัด
 มุลาภของบาปทั้งนั้น ฯ ครกฺครหาหิํ มุํลํ ขนฺติ ขนฺติโก บุคคลผู้มีขันติ
 ย่อมขุดมุลาภของความผิดได้ และความทะเลาะวิวาทเป็นต้นได้ ฯ ขนฺติ
 ธีรสฺสลงกาโร ขันตีเป็นเครื่องประดับของผู้มีปัญญา ฯ ขนฺติ คโป. ตปสฺสโน
 ขันตีเป็นเศษของผู้บำเพ็ญพรต ฯ ขนฺติ พลํ ว ยตฺถ ขันตีเป็นกำลังของผู้ทำ
 ความดีทั้งหลาย ฯ ขนฺติ หิตสุขาวา ขันตีเป็นของนำประโยชน์สุขมาให้ ฯ
 ขนฺติโก เมตฺตวา ลาภิ ยสฺสสํ สุขสฺสวา ผู้มีขันติย่อมมีเมตตา มียศ มีสุข
 มีศีล ฯ ปิโย เทวมนุสฺसानํ มนาโป โทติ ขนฺติโก ผู้มีขันติย่อมเป็นที่พอใจ
 ของเทพตามนุษย์ทั้งหลาย ฯ อุตฺตโนปิ ปเรสฺสจ อุตฺตาวโห ว ขนฺติโก ผู้มี
 ขันติย่อมนำมาซึ่งประโยชน์ตนและผู้อื่น ฯ สกฺกโมกฺขกมํ มคฺคํ อารุหฺโห
 โหติ ขนฺติโก ผู้มีขันติย่อมเข้าถึงทางสวรรค์นฤพานได้ ฯ สกฺกโน วโนวาทํ
 กโรติเยว ขนฺติโก ผู้มีขันติย่อมทำตามพจนโนวาท คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
 ได้ ฯ ปรมาย จ ปุชาย ขิณิ ปุเชติ ขนฺติโก ผู้มีขันติย่อมชื่อว่าได้บูชาพระ
 จินศรัลัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง ดังนี้

เท่าที่ได้ยก พระบาลีขึ้นแสดงมาแล้วนี้ เพื่อให้เห็นคุณานิสงส์ของความ
 อุตุนต์ถ้อยคำเสียดแทงของผู้อื่น โดยเหตุนี้ ขอนำทั้งหลายจงพยายามทำตน
 ให้เป็นคนมีขันติ จึงจักได้ชื่อว่าเป็นผู้จักทำความดีให้แก่ตน อันจักเป็นหนทาง
 ให้ประสบผลแห่งขันติ ดังที่ได้แสดงมาแล้วนี้ ฯ การที่จะทำตนให้เป็นคนมี
 ขันตินั้น ต้องนึกถึงโทษแห่งความไม่มีขันติ แล้วนึกถึงคุณแห่งความมีขันติ
 ดังที่แสดงมาแล้วนี้ จึงจะทำได้ดังใจประสงค์ ขอบุติธัมมัตถาธิบายลงไว้แต่
 เพียงเท่านี้.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๑

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยเหตุไม่ให้เกิดทุกข์โสก

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกํ สมยํ ภควา ราชคเห วิเรติ เวพฺพเน กลน-
ทกนิวาเป ๑ อถ โข อายสฺมโต อุปเสนสฺส วณฺณตปฺตตสฺส รโหคตสฺส
ปฏิสลฺลีนสฺส เอว เจตฺโส ปรีวตฺโก อุทปาทิ ลากา วตเม สุลหฺธํ วต เม
สตุฏา จ เม ภควาติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๔๑ ว่าด้วยพระพุทธ
อุทานที่ ๓๘ ที่ ๔๐ ในพระสูตรที่ ๕ ที่ ๑๐ แห่งเมฆยวรรคที่ ๔ สืบต่อไปตาม
วาระพระบาลี และอรรถกถา กับขมัตถวิชัย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ได้สดับพระพุทธอุทานโดยพิสดารตามสมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ในพระสูตรที่ ๕ ว่า
ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ๑ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันกลันทกนิวาปีวิหาร ที่ราชคฤห์มหานคร ๑
ครึ่งนั้นพระอุปเสนวังคันตบุตรนั่งคิดอยู่ในที่สงัดว่า เป็นลาภของเราแท้ เราได้
ลาภอันดีแล้ว เพราะพระศาสดาของเราเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าอรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้า ตัวเราก็ได้บวชในพระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ดีแล้ว
เพื่อพรหมจรรย์ของเรา ก็ล้วนแต่เป็นผลสมุสสุตธรรมอันดี ล้วนแต่เป็นผล
บริบูรณ์ ตัวเราก็เป็นผู้มีใจตั้งมั่น มีอารมณ์อันเดียว เป็นพระอรหันตผู้สิ้นอาสวะ
แล้ว เป็นผู้มีอหฺธานภาพมาก ชีวิตของเราเป็นชีวิตหลุด มรณะของเราก็เป็น
มรณะที่ดี ดังนั้น ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความนึกของพระ
อุปเสนวังคันตบุตรอย่างนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

อัม ชีวติ น ตปติ

มรณเต น โสจติ

สเว ทิฏฐปโท ชีโร

โสภณชเต น โสจติ

อจฺฉินมภวตณฺสเสส

สนตจิตตสส ภิกขุโน

วิกขิโณ ชาคิสาโร

นตฺถิ ตสฺส ปมฺพุกโว ฯ

แปลว่า ชีวิตไม่เผาผู้ใด ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศกในเวลาสุดท้าย คือเวลาตาย ผู้มี
ปัญญาเห็นธรรมแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางแห่งบุคคลผู้เศร้าโศก ฯ
ชาติสงสารของภิกษุผู้ตัดภวตัณหาขาดแล้ว ผู้มีใจสงบแล้ว เป็นชาติสงสารที่
สิ้นไปแล้ว ความเกิดอีกของภิกษุนี้ย่อมไม่มี ดังนี้ สันแนหาความในพระบาลี
เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่าพระอุปเสนนั้น เป็นชื่อของพระ
เถระเจ้าองค์นั้น ฯ พระเถระเจ้าองค์นั้นทจะมีข้อติเตียนว่าวังคันตบุตร เพราะเป็น
บุตรของวังคันตพราหมณ์ ฯ ก็เรื่องของพระอุปเสนวังคันตบุตรองค์นี้มีปรากฏ
มาว่า ท่านเป็นน้องชายของพระสารบุตรเถระเจ้า เวลาบวชเข้ามาในพระพุทธ
ศาสนาแล้ว ท่านได้เป็นพระอุปัชฌาย์ในเวลาพรรษาเพียง ๒ พรรษาเท่านั้น
เพราะในเวลานั้นยังไม่มีสิกขาบทบัญญัติเรื่องอุปัชฌาย์ ท่านได้ให้อุปสมบทแก่
กุลบุตรผู้หนึ่งแล้วไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ากับภิกษุอื่น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุนั้นว่า เป็นสัทธวัหาริกของใคร
ภิกษุนั้นกราบทูลให้ทรงทราบว่า เป็นสัทธวัหาริกของพระอุปเสนวังคันตบุตร จึง
ทรงติเตียนพระอุปเสนวังคันตบุตรว่า ดูก่อนโมรบรรพ การที่เซอรบเกี่ยวข้องกับ
หม่อมคณะเช่นนี้เป็นการณ์ไม่ควร ดังนี้ ไว้โดยแท้ที่มาในชั้นนี้ พระอุปเสน
วังคันตบุตรถูกทรงตำหนิต่างกับความสลดใจ เหมือนกับม้าอาชาไนยที่ถูกตีด้วย
แส้ จึงคิดว่า เราได้รับติเตียนจากสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าในบัดนี้เพราะอาศัย
บริวาร เราจักให้ได้รับความสรรเสริญเพราะอาศัยบริวารให้จงได้ คิดดังนี้แล้วก็
อุคสาหะสมาทานธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดกิเลสทั้งปวง ปรรกวิปัสสนาให้แก่
กล้าแล้ว ก็ได้สำเร็จอภิญญา ๖ ปฏิสัมภีทา ๔ ในไม่ช้า เป็นพระมหาจันาสพ

ผู้ประเสริฐ แนะนำบริวารของตนให้ขีมน้อยอยู่ในชุดกคุณทั้งนั้น แล้วจึงนำไป
เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงยกย่องว่าเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้
เลื่อมใสโดยสมบูรณ์ นับเข้าในจำนวนอสีติมหาสาวก ๘๐ พระองค์ ด้วยวาระ
พระบาทมีปรากฏมาในสันตสัทธิขาบท อันว่าด้วยสันติของภิกษุทั้งหลายว่า
เอกทคฺคํ ภิกขเว มม สาวกานํ ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอุปเสนวังคันทบุตร
เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกของเราในทางนำเลื่อมใสโดยรอบ ดังนี้

อยู่มาวันหนึ่ง พระอุปเสนวังคันทบุตรนั้นกลับจากบิณฑบาตแล้ว เมื่อพวก
อันควาสักไปที่พักกลางวันของคน ๆ สิ้นแล้ว ท่านก็ชำระเท้าของท่านให้หมด
จดดี อาบน้ำชำระกายเสร็จแล้ว ก็ถือเอาแผ่นหนังสำหรับนั่งไปนั่งพักในที่พัก
กลางวัน นึกถึงคุณทั้งหลายของท่านอยู่ คุณของท่านเป็นอันมากก็ปรากฏขึ้นแก่
ท่าน ๆ ท่านจึงระลึกถึงพระคุณของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า คุณของเราผู้เป็น
สาวกข่อมมอย่างนี้ ส่วนพระคุณของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระบรม
ศาสดาของเราจักเป็นเช่นไรหนอ ๆ พอท่านนึกอยู่อย่างนี้พระคุณของสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ก็ปรากฏแก่ท่านหลายพันโกฏิตามสมควรแก่กำลังญาณของท่าน ๆ
ท่านจึงตกลงใจว่า พระศาสดาของเราข่อมมศีลเป็นอย่างนี้ มีธรรมเป็นอย่างนี้
มีปัญญาเป็นอย่างนี้ มีมุตติเป็นอย่างนี้

พระศาสดาของเราที่จะได้พระนามว่า เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ก็ด้วยเหตุนี้ ๆ ๆ พระธรรมก็เป็นของที่พระศาสดาของเราได้ทรงแสดงไว้ถูกต้อง
คัมภีร์ทุกประการ พระสงฆ์ก็เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว ดังนี้ เป็นต้น ๆ เมื่อคุณของ
พระรัตนตรัยปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระอุปเสนวังคันทบุตร โดยอาการเป็นอัน
อย่างนั้นแล้ว ท่านก็เกิดปีติปราโมทย์อยู่ในสถานนั้น ๆ เพราะฉะนั้น ในพระ
บาลจึงกล่าวว่า พระอุปเสนวังคันทบุตรผู้อยู่ในที่สงัดได้คิดว่า เป็นลาภของเราแท้
ดังนี้ เป็นต้น

คำว่า อยู่ในที่สงัดนั้น คืออยู่ในที่เงียบแต่ลำพังผู้เดียว ไม่เกี่ยวข้องกับ
ผู้อื่น ๆ คำว่า เป็นลาภของเราแท้นั้น คือคุณสมบัติทั้งหลายมีความเป็นมนุษย์
และความเกิดของพระพุทธเจ้ากับความรู้ที่เราได้ศรัทธาเป็นต้นนี้ จักว่าเป็นลาภ

ของเราแท้ ๆ คำว่า เป็นอันเราได้อันนั้น คือการเข้าใกล้พระรัตนตรัยด้วยการ
บรรพชาอุปสมบทเป็นต้นของเราเป็นอันเราได้อันนั้น เป็นลาภอันดีของเราแล้ว

ก็คำว่าพระศาสดา พระผู้มีพระภาคเจ้า พระอรหันต์ พระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้าเป็นต้นนั้น มีคำอธิบายโดยสังเขปว่า คำที่เรียกว่าพระศาสดานั้น เพราะสอน
สัตว์โลกทั้งหลายด้วยทฎฐธรรมมิกัตถประโยชน์ในปัจจุบัน และสัมปราณิกัตถ-
ประโยชน์ในโลกหน้า กับปรมาตถประโยชน์อันเยี่ยมยอดในพระนฤพาน ๆ
คำที่เรียกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เรียกด้วยเหตุทั้งหลายมีความเป็นผู้จำแนก
ธรรมเป็นต้น ๆ คำที่เรียกว่าพระอรหันต์นั้น เรียกโดยเหตุที่ไกลจากกิเลส
ทั้งหลาย ๑ โดยเหตุที่ทำลายกรรมแห่งสังสารจักร ๑ ทำลายข้าศึกคือกิเลส ๑
สมควรแก่วัตถุพิเศษทั้งหลายมีปัจจัยเป็นต้น ๑ ไม่มีความลับในเรื่องกระทำ
ความชั่ว ๑ ๆ คำที่เรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เพราะเป็นผู้ตรัสธรรม
ทั้งปวงโดยชอบด้วย โดยลำพังพระองค์เองด้วย คັນเป็นต้น ๆ ส่วนเนื้อความ
พิสดารนั้นมีปรากฏอยู่ในพุทธาสนสตันิเทศ คัมภีรวสทิมรรค ๆ คำว่า พระธรรม
ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้วนั้น คือพระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อให้ผู้ปฏิบัติตาม
ออกจากโลกทั้งนั้น ๆ คำว่า พระธรรมนั้นไม่ได้หมายแต่พระธรรมอย่างเดียว
หมายถึงพระวินัยด้วย ๆ พระธรรมกับพระวินัยทั้ง ๒ นั้นรวมเรียกว่า ปาวจนะ คือ
คำที่เป็นใหญ่เป็นประธานในพระพุทธศาสนา

ที่เรียกว่าพระธรรมวินัยนั้น เพราะเหตุ ๒ ประการ คือเพราะรักษามุขปฏิบัติ
ตามให้พ้นจากความตกไปในสังสารทุกข์ ๑ เพราะกำจัดกิเลสมีรากะเป็นต้น ๑ คำว่า
เพื่อนพรหมจรรย์นั้น ได้แก่ผู้ประพฤติตามอริยมรรคสัจอันเป็นคำสอนของพระ
พุทธเจ้าซึ่งนับว่าพรหมจรรย์ด้วยเหตุว่า เป็นความประพฤติที่ประเสริฐสุด ๆ คำว่า
มีศีลนั้น ได้แก่มีมรรคศีล ๆ คำว่า มีธรรมอันคณนั้น ได้แก่มีสมาธิ ปัญญา
วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะเป็นต้น ๆ ด้วยคำว่ามีศีลธรรมอันคณ เป็นอันแสดงถึง
การปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์ ๆ คำว่า เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลนั้น คือพระอุปเสน-
วังคันทบุตร คิดว่าตัวเราบรรพชามาแล้วก็ไม่ได้กล่าวถึงงานกถา เป็นผู้มากไป
ด้วยความเพียรอันมั่นคง ดำรงอยู่ในปาริสุทธิศีล ๔ มีปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นต้น

ในชาติวงศ์ต่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งคณา เป็นที่สรรเสริญของหมู่ทั้งหลาย ไม่เกาะเกี่ยวกับคณาแล้วทำตนให้ถึงซึ่งอริยมรรค ฯ การที่ท่านคิดตั้ง เป็นอัน ท่านแสดงถึงการสำเร็จผลเบื้องต้น ๒ ประการ ฯ คือพระโสดาบัน กับพระสกทาคามี ชื่อว่าเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล

คำว่า ตัวเราก็มุ่งใจตั้งมั่น มีอารมณ์เป็นอันเดียวกันนี้ หมายความว่าจิตใจ ตั้งมั่นไม่วอกแวกในที่ทั้งปวงด้วยสมาธิอันมีอุปการสมาธิเป็นต้น ฯ คำนี้แสดง ถึงการสำเร็จผลที่ ๓ ด้วยการทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ ฯ คือพระอนาคามีเป็นผู้ ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ ฯ คำว่า เราก็คือพระอรหันตจิตตาสพ ดังนี้ คือเราก็คือพระอรหันต์ เพราะสมควรรับทักษิณาทานในโลก ชื่อว่าเป็นพระ จิตตาสพเพราะสิ้นโดยประการทั้งปวง คือสิ้นภวสังโยชน์ความเกาะเกี่ยวในภพ โดยประการทั้งปวงแล้ว ฯ คำนี้แสดงถึงท่านได้ทำสิ่งที่ควรกระทำสำเร็จแล้ว ฯ คำว่า เราเป็นผู้มีอิทธิบาทมากนั้น คือเราก็คือผู้มีฤทธิ์มากเพราะประกอบด้วย ความชำนาญอันใหญ่ในทางฤทธิ์ มีการอธิฐานและการกระทำให้เป็นต่าง ๆ เป็นต้น ชื่อว่ามีอิทธิบาทมากเพราะประกอบด้วยปัญญาญาณและคุณานุภาพอันยิ่งใหญ่ คำนี้ แสดงถึงโลกียอภิปัญญา และอนุภพพหุวิหารสมบัติ ๘

อธิบายว่า พระอริยเจ้าทั้งหลาย ส่วนแต่ชื่อว่าเป็นผู้มีฤทธิ์มาก เพราะให้ สำเร็จได้ตามประสงค์ทุกประการ โดยเหตุที่ชำนาญในอภิปัญญาทั้ง ๖ ชื่อว่ามี อิทธิบาทมากเพราะสมบูรณ์ด้วยอุปนิสัยในปางก่อน และวิหารสมบัติต่าง ๆ ฯ คำว่า ชีวิตของเราเป็นชีวิตอันดีนั้น คือร่างกายของเราประกอบด้วยคุณธรรมมีศีล ต่าง ๆ เป็นต้น ยังทรงอยู่ตราบใด ประโยชน์สุขก็เจริญแก่สัตว์โลกทั้งหลาย อยู่ตราบนั่น เพราะเขาเป็นนาบุญของโลก ฯ คำว่า มรณะของเราก็คือมรณะ ดีนั้น คือถ้านั้น ๕ นั ดับไปในวันนี้ หรือในขณะนั้น เหมือนกับเปลวไฟที่ดับไป โดยหาเชื้อมิได้ แม้มรณะอันได้แก่ปริณิพพานซึ่งไม่มีสังขารติดต่อกันเป็นของดี แก่เรา ฯ พระอุปเสนวงศ์นันทบุตรนี้ก่อนแล้วก็เกิดโสมนัสอย่างยิ่ง เพราะมีความนับถือมากในทางธรรมด้วยประการดังนี้

ดี สดุดา ถนุกุณย์ นิสินโนเขว ในขณะที่สมเด็จพระบรมศาสดาประทับอยู่ในพระคันธกุฎีนั้น พระองค์ทรงทราบความนึกของพระอุปเสนวงศ์นันทบุตร

ด้วยพระสัพพัญญูญาณแล้ว ก็ทรงเปล่งอุทานอันแสดงความงกที่แห่งพระอุปเสน
วังคันตบุตรในชีวกและมรณะกัณฑ์แสดงมาแล้วนั้น

ก็ในพระพุทธอุทานนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือ คำว่าชีวกไม่เผาผู้ใด
นั้น ใ้แก่ขันธประวัติ คือความเป็นไปแห่งขันธต่อไป ไม่ทำให้พระขินาสพ
องค์ใดลำบากโดยประการทั้งปวง ฯ ชีวิตที่เป็นไปอยู่ก็ย่อมไม่เบียดเบียนพระ
ขินาสพอย่างนั้นได้ เพราะพระขินาสพเป็นผู้สำเร็จธรรมโดยประการทั้งปวงแล้ว
เป็นผู้สำเร็จความโอบุสแห่งสติปัญญา เป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะในที่
ทั้งปวงแล้ว ฯ กัณธปุณฺณโคคคณชวฺชาลามกมากไปด้วยความกิดในทางที่ไม่ดี
ไม่มีเวลาได้ทำบุญกุศลไว้ กัณธปุณฺณผู้นั้นย่อมเดือดร้อนว่าเราไม่ได้ทำความดีไว้
ดังนี้ เป็นต้น ชีวิตของกัณธปุณฺณผู้นั้น ชื่อว่าเผาตัวเขาเอง ฯ ส่วนกัณฺธาณ-
ปุณฺณผู้ได้ทำบุญกุศลไว้กับพระเสขบุคคล ๗ จำพวก มีพระโศคาบันเป็นต้น ย่อม
ไม่เดือดร้อนด้วยเหตุทั้งคเวณจากกรรมอันทำให้เกิดเดือดร้อน และด้วยเหตุที่ประกอบ
ด้วยกรรมอันไม่ทำให้เกิดเดือดร้อน เพราะฉะนั้น ชีวิตของท่านเหล่านั้น จึงชื่อว่าไม่เผา
ท่านเหล่านั้น ฯ สังกัธวรกล่าวในพระขินาสพย่อมไม่มี

ตามทแสดงมาแล้วนั้นเป็นอันแสดงประวัติทุกข์ ฯ คำว่า ไม่เศร้าโศกใน
เวลาสุดท้ายคือมรณะนั้น หมายความว่า ไม่เศร้าโศกในเวลาตาย เพราะกำจัด
ความเศร้าโศกด้วยอนาคามิมรรคได้สิ้นแล้ว ฯ คำว่า ผู้มีปัญญาที่เห็นบทธรรม
แล้วย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางแห่งผู้เศร้าโศกนั้น คือพระขินาสพซึ่งจัดว่า
เป็นผู้มีปัญญาเพราะสมบูรณ์ด้วยปัญญา ผู้เห็นบทธรรมทั้ง ๔ มโนภิกขณาเป็นต้น
หรือผู้เห็นนิพพาน ถึงแม้ว่าจะอยู่ในท่ามกลางของผู้ที่มีความเศร้าโศก หรืออยู่
ในท่ามกลางของโลกกรรมอันเป็นเหตุให้เกิดความเศร้าโศก ท่านก็ย่อมไม่เศร้าโศก
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะแสดงความไม่มีแห่งเหตุเศร้าโศก โดย
ประการทั้งปวง ของพระอุปเสนวังคันตบุตรนั้น จึงได้ทรงเปล่งอุทานด้วยพระคาถา
ที่ ๒ ว่า ผู้คิดภวตณหาขาดแล้ว ดังนี้ เป็นต้น

ในคำเหล่านั้น มีอธิบายว่า ผู้ใดตัดภวตณหาด้วยมรรคอันเลิศได้ขาดโดย
ประการทั้งปวงแล้ว ผู้นั้นชื่อว่าตัดภวตณหาได้ขาด ผู้นั้นชื่อว่ามจิตสงบ เพราะ
ระงับภิกเลสได้สิ้นแล้ว ฯ ผู้นั้นชื่อว่าสันชาติสังสาร คือความวนเวียนไปมาด้วย

ความเกิด ๆ ผู้นั้นชื่อว่าไม่มีความเกิดอีกต่อไป เพราะคัดภวตัณหาขาดแล้ว เพราะมีใจสงบแล้ว เพราะสันชาติสงสารแล้ว ดังนี้ สันเนือความในอรรถกถา เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้จะเป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายในทางปริยัติ และในทางปฏิบัติ ตามสมควรแก่กำลังศรัทธาปสาทธาคุณเป็นคັນของตน ๆ ๆ ตามที่ได้แสดงมาตามวาระพระบาลีและอรรถกถาแล้วนั้น ก็ยังเป็นที่น่าใจยากอยู่ จึงจักอธิบายต่อไปอีกเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น กล่าวคือ ในพระพุทธรูทาทันนั้นว่า ชีวิตไม่แผดเผาผู้ใด ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศกในเวลาสุดท้ายคือมรณะนั้น พระอรรถกถาจารย์ว่า ขันธประวัติ คือความเป็นไปแห่งขันธต่อไปไม่ทำให้พระอริยบุคคลใดลำบาก พระอริยบุคคลนั้นย่อมไม่เศร้าโศกในเวลากลับตาย ดังนี้ ๆ มีคำอธิบายต่อไปว่า ขรรคมดาพระอริยบุคคลเริ่มแต่พระโสดาบันเป็นคັນไป ในเวลาท่านมีชีวิตอยู่ท่านก็ไม่เศร้าโศก ไม่ทุกข์ร้อนด้วยประการใด ในเวลาที่ท่านใกล้จะถึงมรณะ ท่านก็ไม่เศร้าโศกทุกข์ร้อนไม่เหมือนปุถุชนทั้งหลาย เพราะเหตุว่าพระอริยเจ้าทั้งหลายได้ละเว้นกรรมอันเป็นเหตุให้ทุกข์ร้อนเศร้าโศกเสียหมดแล้ว มีแต่ประกอบด้วยกรรมอันเป็นเหตุไม่ให้ทุกข์ร้อนเศร้าโศก ถึงแม้ว่าภักขณปุถุชนที่ทำบุญกุศลไว้มาก เมื่อนึกถึงบุญกุศลขึ้นมาในเวลาใด ก็รู้สึกดีใจในเวลานั้น คือรู้สึกดีใจว่าเราได้ทำบุญกุศลไว้แล้ว เวลาใกล้ตายก็มักไม่เศร้าโศกเสียใจ โดยเห็นว่าตนได้ทำบุญกุศลไว้มากแล้ว โดยเหตุนี้ ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะทำบุญกุศลไว้ให้มาก คือควรจะให้ทาน รักษาศีล สดับฟังพระธรรมเทศนาเป็นต้นไว้ให้มาก จึงจะปราศจากความทุกข์โศกทั้งในเวลามีชีวิตอยู่และในเวลาจะดับชีวิตไป ถ้าผู้ยากจนขัดสนจะปฏิบัติตามโอวาทข้อนี้ไม่สะดวกในการให้ทาน ก็ควรรักษาศีล หรือฟังพระธรรมเทศนา อย่างใดอย่างหนึ่งไว้ให้มาก การรักษาศีลนั้นหากไม่มีเวลาไปรับกับพระภิกษุสงฆ์ในวัดวาอาราม ก็ควรตั้งใจรักษาโดยลำพังตนเองให้จงได้ ศีลที่จะรักษานั้นมีอยู่มากมายหลายประการ สำหรับฆราวาสชน ก็ได้แก่ศีล ๕

ศีล ๕ และกุศลกรรมบท ๑๐ สำหรับพระภิกษุสามเณรได้แก่ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ ส่วนฆราวาสนั้นการรักษาศีล ๕ ไม่ได้ ก็ควรจะรักษาศีล ๕ ให้ได้ สำหรับศีล ๕ เล่าการรักษาก็ได้ครบทั้ง ๕ ก็ควรจะรักษาให้ได้เพียง ๕ หรือ ๓-๒-๑ ก็ยังเป็นการดี เมื่อคนรักษาคือใจให้บริสุทธิ์ จงหนักถึงข้อนั้นเสมอ เพราะเมื่อนึกถึงข้อนั้นเสมอแล้วจะเกิดความภูมิใจ ความปลื้มใจอันเป็นเหตุให้ตัดความทุกข์ร้อนเศร้าโศกเสียใจ เมื่อตายไปในขณะนั้นก็จะไปสู่สุคติ คือมนุษย์ หรือสวรรค์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่

ผู้รักษาศีล ๕ ไม่ได้แม้เพียงข้อเดียว ก็ควรให้หมั่นฟังพระธรรมเทศนา หรือคำสั่งสอนของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อจะเป็นหนทางให้รักษาศีล ๕ ได้ เมื่อผู้ใดรักษาศีล ๕ ได้บริบูรณ์เป็นนิจ ผู้นั้นย่อมมีคำตอบบายภูมิได้ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงโปรดประทานเทศนาไว้ว่า ยถาปี ปุปผรา-
 สิมหา กยิรา มาลาकुณ्डे พุष्प ช่างดอกไม้ทำดอกไม้ต่าง ๆ จากกองดอกไม้ได้มาก
 ฉนฺโต ฯ เอวํ ชาเตน มนุเจเน กตตพฺพํ กุสลํ พหุํ ผู้ที่เกิดมาแล้วจะต้องตาย
 ก็ควรทำบุญไว้ให้มาก ฉนฺตํ ดังนี้

พระพุทธโอวาทมอธิบายว่า ผู้ที่เกิดมาแล้วจะต้องตายนั้น ได้แก่ผู้ที่ยังเวียนตายเวียนเกิดอยู่ในวัฏฏสงสาร ฯ อันผู้ที่ยังเวียนตายเวียนเกิดอยู่ในวัฏฏ-
 สงสารนั้น ถ้าไม่ทำบุญกุศลไว้ให้มากก็ต้องได้รับความลำบากมากในภพชาติ
 ที่ตนเกิดแล้วนั้น ฯ เพราะที่เกิดของสัตว์โลกทั้งหลาย ย่อมมีอยู่มาหลาย
 ประการ ท่านยังไว้ว่ามีอยู่ ๕ ประการ ซึ่งเรียกว่าคติ ๕ คือนิรยคติ อันได้แก่เนรก ๑
 เปตคติ อันได้แก่เปรต ๑ ตีรจฉานคติ อันได้แก่สัตว์ตีรจฉาน ๑ มนุสสคติ อันได้แก่
 มนุษย์ ๑ เทวตาคติ อันได้แก่เทวดา ๑ ในจำพวกมนุษย์และเทวดา ซึ่งนับว่าเป็น
 จำพวกมีความสุขก็ตาม ถึงอย่างนั้นจำพวกมนุษย์ก็ยังมีทุกข์ทุกข์ต่าง ๆ กัน
 เพราะเหตุว่าได้ทำกรรมไว้ต่าง ๆ กัน ผู้มีสุขน้อยมีทุกข์มาก ก็เป็นด้วยได้ทำบุญ
 กุศลไว้น้อย ได้ทำบาปอกุศลไว้มาก ผู้มีความสุขมากมีทุกข์น้อย เป็นเพราะ
 ได้ทำบุญกุศลไว้มาก ทำบาปอกุศลไว้น้อย

ขอให้ท่านทั้งหลายจงสังเกตดูความสุขทุกข์ของตนและคนอื่น ก็จะเห็นว่า
 คนเราได้รับความสุขและทุกข์ต่างกันอย่างมาก เช่นคนบางคนยากจน บางคนก็มั่งมี บางคน

ต้องทำงานลำบากมากแต่ได้ความสุขน้อย บางคนทำงานลำบากน้อยแต่ได้ความสุขมาก บางคนทำแทบตายแต่ไม่ใคร่จะพอปากพอท้อง บางคนไม่ว่าจะจับทำสิ่งใดก็ไม่ได้เจริญขึ้น ดังนั้นเป็นต้น เมื่อสังเกตเห็นอย่างนั้นแล้วจึงนึกกว่าเป็นด้วยบาปบุญที่ทำไว้ในปางก่อนและในบัดนี้ทั้งนั้น เมื่อนึกอย่างนั้นแล้วจะมีใจผ่องแผ้วต่อบุญกุศลจะตั้งตนอยู่ในทานศีลภาวนา อันจักเป็นมรรคาไปสู่สวรรค์นิพพานในอนาคตกาลภายภาคหน้า ในเวลามีชีวิตอยู่ก็จะไม่นึกคิดว่าตัวเองไม่ได้ทำบุญกุศลไว้ ในเวลาใกล้จะตายก็จะไม่นึกเสียใจว่าตนไม่ได้ทำบุญกุศลไว้ ในเวลาที่ตายแล้วก็จะมีความสุขกายภาคหน้า สันคำอธิบายในคำว่าชีวิตไม่แผดเผาผู้ใด ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศกในเวลาสุดท้าย คือเวลาตาย ดังนี้

ถ้าในพระพุทธศาสนาว่า ผู้มีบุญญาที่เห็นบทรธรรมแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางแห่งผู้เศร้าโศกนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ผู้มีบุญญา คือพระขณาสพที่เห็นบทรธรรมทั้ง ๔ มีความไม่เพ่งเล็งต่อสมบัติของผู้นั้นเป็นต้น และได้เห็นนิพพานแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางของผู้ยังมีกิเลส ซึ่งได้นามว่า ผู้เศร้าโศก หรือในท่ามกลางแห่งโลกธรรมอันเป็นเหตุให้เศร้าโศก ดังนี้ ๑ ข้อนี้นี้หมายถึงผู้มีบุญญาชั้นสูง ถึงแม้ว่าผู้มีบุญญาชั้นต่ำ คือชนได้ศึกษาเล่าเรียนสดับฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจนเป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งกว้างขวาง และปฏิบัติตามในสมณะวิปัสสนาได้แล้ว ก็ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางของผู้เศร้าโศก หรือในท่ามกลางแห่งโลกธรรมอันเป็นเหตุให้เศร้าโศกเหมือนกัน แต่ว่าบุคคลเช่นนั้นย่อมมีอยู่น้อยนักหนา โดยเหตุนี้ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะพยายามทำตนให้เป็นคนไม่เศร้าโศกในเวลาผู้อื่นเศร้าโศก หรือในเวลาเมื่อโลกธรรมเกิดขึ้นแก่ตนให้จงได้ จึงจะเป็นการดี

พระพุทธศาสนาว่าชาติสังสารคือความเวียนตายเวียนเกิดของภิกษุผู้สันทัดกันหาแล้ว ผู้มจตสงบแล้ว เป็นชาติสังสารที่สิ้นไปแล้วดังนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้พอเป็นที่เข้าใจอยู่แล้ว ได้ใจความตามที่ท่านอธิบายไว้แล้วว่า ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้หมดความเวียนตายเวียนเกิดแล้ว ๑ ถ้าในพระพุทธศาสนาว่า ความเกิดของพระภิกษุผู้นั้นย่อมไม่มีนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่าความเกิดอีกต่อไป ย่อมไม่มีแก่พระอริยบุคคลผู้สำเร็จมรรคผลเช่นนั้น ดังนี้

ข้อนั้นหมายความว่าพระอริยบุคคลผู้สำเร็จพระอรหัตผลแล้ว ย่อมไม่เกิดต่อไป คือ
ท่านได้สำเร็จนิพพานแล้ว ดังนั้น สันธัมมัตถกาธิบายและเมฆิยวรรคที่ ๕ เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๔๒

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธชุตาน
ว่าด้วยอุบายที่ไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น

เอวมเม สत्ถํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวคฺคิยํ วิหริติ เชตวนเ อนาถ-
บิณฑิกสุส อารามे ฯ เตน โข ปน สมเขน ราชา ปเสนทิโกสโล มลลิก-
กาย เทวียา สหฺมํ อุปวิปาสาทวรคโค โหติ ฯ อถ โข ราชา ปเสนทิ-
โกสโล มลลิกํ เทวํ เอตทโวจ อตถิ นุ โข เต มลลิกเ โกจญฺโผ อคฺคณา-
ปิยคโรติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธชุตาน กัณท์ที่ ๔๒ ว่าด้วย
พระพุทธชุตานที่ ๔๐ ในพระสูตรที่ ๑ แห่งโสณเถรวรรคที่ ๕ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลี และอรรถกถา กับธัมมัตถกาธิบาย เพื่อให้ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนิกชน
ทั้งหลายโดยสมควรแก่เวลาพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอาณนที่
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
อยู่ในอารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวนาราม ใกล้กรุง
สาวัตถีมหานคร ฯ ก็ในคราวนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล ประทับอยู่ที่ปราสาท
ชั้นบน กับพระนางมัลลิกาเทวี ได้ตรัสถามพระนางมัลลิกาว่า คุณก่อนมัลลิกา

ผู้อื่นซึ่งเป็นที่รักกว่าตัวเขมอมหรือไม่ว่า ๑ พระนางมัลลิกากราบทูลว่า ไม่มีพระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ถึงตัวเราก็คงเหมือนกัน ผู้อื่นซึ่งจะเป็นที่รักกว่าตัวเราก็คงไม่มีเหมือนกัน ๑ ตรัสดังนี้แล้ว จึงได้เสด็จลงจากปราสาท ออกไปเฝ้าสมเด็จพระโลกนาถเจ้า ที่พระเชตุวาราม ถวายบังคมแล้วจึงประทับในที่สมควรแก่พระองค์ แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อหม่อมฉันอยู่ที่ปราสาทนั้นพบกับนางมัลลิกาเทวี ได้ถามนางมัลลิกาเทวีว่า ผู้อื่นซึ่งเป็นที่รักกว่าตัวเขมอมหรือไม่ว่า ๑ นางมัลลิกาเทวีตอบว่า ไม่มี แล้วนางถามหม่อมฉันว่า ผู้อื่นซึ่งจะเป็นที่รักกว่าพระองค์เขมอมหรือไม่ว่า ๑ พระเจ้าข้า หม่อมฉันตอบว่า ไม่มีเหมือนกัน ๑ ครั้นนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบเนื้อความแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

สพฺพา ทิสฺสา อานุปริกมฺม เจตฺสา
เนวชฺฌนฺตา ปิยตรมคฺคตนา กุวจิ
เอวมปิ โส ปุณฺณ อุตฺตา ปเรสํ
ตสฺมา น ทิสฺส ปริ อุตฺตกาโม ๑

บุคคลเที่ยวแสวงหาทั่วทิศทั้งปวง ก็ไม่อาจพบผู้ซึ่งเป็นที่รักกว่าตนในที่ไหน ๆ ๑ ตนซึ่งมีอยู่เป็นอันมากนั้น ก็ย่อมเป็นที่รักของผู้อื่นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น ดังนี้ ๑ สันเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า พระนางมัลลิกานั้นเป็นพระมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นอันมาก เมื่อนักถึงชาติตระกูลของพระนางแล้ว ก็ดูเป็นที่น่าอัศจรรย์ เพราะเหตุว่าพระนางเป็นตระกูลต่ำต้อย กล่าวคือ พระนางเป็นธิดาของช่างตอกไม้ผู้ขัดสนในกรุงสาวัตถี อยู่มาวันหนึ่ง พระนางได้ขออนุญาตจากตลาด แล้วเดินทางไปด้วยคิดว่าจักไปกินที่สวนตอกไม้ ไปพบสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งห้อมล้อมไปด้วยพระภิกษุสงฆ์ กำลังเสด็จบิณฑบาตสวนทางมา ก็มีจิตเลื่อมใส

ศรัทธา ได้น้อมนำขนมนั้นเข้าไปใส่บาตรสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ พระองค์ได้ทรงแสดงพระอาการที่จะประทับนั่งในสถานนั้น ฯ พระอานนทเถรเจ้าก็ได้ป้อนถวายตามพระพุทธรูปประสงค์ ฯ พระพุทธองค์ก็ประทับนั่งเสวยขนมในนั้น ครั้นเสวยเสร็จแล้ว ก็ทรงชวนพระโอรส แล้วทรงยิ้มให้ปรากฏ ฯ พระอานนทเถรเจ้าจึงกราบทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผลแห่งทานนี้จะมีประการใด พระพุทธเจ้าข้า ฯ จึงตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ นางกุมาริกานี้ได้ถวายของฉันแก่เราก่อนดีกว่าผู้อื่นในวันนี้ นางกุมาริกานี้จักได้เป็นอัครมเหสีไปครองปราณของพระเจ้าปเสนทิโกศลในกาลวัน

ก็แลในวันนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทำสงครามกับพระเจ้าหลานที่บ้านกาลิ พ่ายแพ้สงครามแล้วเสด็จกลับสู่พระนคร มีพลันกรห้อมล้อมเป็นขศ บิราร ได้เสด็จมาประทับที่พระราชอุทยานนั้นก่อนเสด็จเข้าพระนคร ฯ นางมัลลิกานี้ได้เห็นพระราชาเสด็จมา ก็กระทำการต้อนรับตามฐานะของพวกอุทยาน ฯ พระราชาทรงโปรดปรานการต้อนรับของนาง จึงมีพระราชโองการรับสั่งให้หาบิดาของนางเข้าเฝ้า ฯ พระราชทานอิสริยยศเป็นอันมากให้แก่นางแล้ว นำเข้าไปสู่พระราชวัง ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี ฯ อยู่มาวันหนึ่ง ท้าวเชอทรงพระดำริว่า เราได้ให้อิสริยยศใหญ่แก่นางนั้นแล้ว เราควรจะถามนางนี้ว่าใครเป็นที่รักของเธอ ถ้าเธอตอบว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์เป็นที่รักของหม่อมฉัน ดังนี้ ฯ โดยเหตุนั้น เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสนทนากับพระนางมัลลิกานปรasa หจึงได้ตรัสถามพระราชาว่า แต่พระนางเป็นบัณฑิต เป็นอนุภักของพระพุทธเจ้า เป็นอนุภักของพระสงฆ์ พระนางคิดว่า เมื่อเราจะแก้ปัญหานี้ เราควรแก้ไม่เห็นแก่พระราชา ทรงดำริดังนี้แล้ว เมื่อจะแก้ถวายตามความจริง จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ผู้นั้นจะเป็นที่รักกว่าตัวของข้าพระบาทย่อมไม่มี

ครั้นพระนางทูลแก้อย่างนั้นแล้ว มีความประสงค์จะให้คำแก้ของตนปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระราชา จึงได้ทูลถามพระราชาว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ผู้นั้นจะเป็นที่รักกว่าตัวของพระองค์มีอยู่หรือไม่ พระเจ้าข้า พระราชาก็ตรัสตอบว่า ไม่มี ฯ เมื่อพระราชาไม่สามารถจะทรงตอบอย่างอื่นได้ ก็ได้ทรงตอบเหมือนกับคำของ

พระเทวี ฯ ครั้นทรงตอบอย่างนั้นแล้ว จึงได้ทรงคิดตามวิสัยโง่เขลาของพระองค์
ว่า เราก็คือพระราชาครอบครองพระราชอาณาเขตอันกว้างใหญ่ เราไม่เล็งเห็น
ผู้อื่นซึ่งจะเป็นที่รักกว่าตัวเรา เป็นอันว่าคำตอบของเรานี้ถูกต้องแล้ว แต่นาง
มัลลิกาผู้มั่งคั่งตระกูลอันต่ำช้า ซึ่งเราตั้งไว้ในฐานะอันสูงนี้ ไม่รักเราผู้เป็นสามี
เหมือนกับเรารักเราเอง เขากล่าวต่อหน้าเราว่าผู้ที่เป็นที่รักกว่าตัวเขาไม่มี นางนี้
เลวทรามมาก ทรงพระดำริดังนี้แล้วก็ทรงนอบพระทัย จึงทรงทวงขึ้นว่า
พระรัตนตรัยเป็นที่รักของเขายิ่งกว่าตัวเขามิใช่หรือ พระนางมัลลิกากราบทูลว่า
ข้าแต่ महाराज เจ้า ข้าพระองค์รักพระรัตนตรัย ก็เพราะมุ่งหวังความสุขในสวรรค์
นฤพานให้แก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงทูลว่า ตนของข้าพระองค์เองย่อมเป็น
ที่รักกว่าสิ่งอื่น ฯ คำอธิบายของพระนางมัลลิกาเทวีมีอยู่ว่า โลกทั้งสามนี้รักผู้อื่น
ก็เพื่อประโยชน์แก่ตน ต้องการบุตรก็เพื่อจักให้เลี้ยงตนในเวลาแก่ชรา ต้องการบิดา
ก็เพื่อจักให้ตระกูลของตนเจริญแพร่หลายออกไป ต้องการภรรยา ก็เพื่อจักให้
บำเรอตน ต้องการญาติมิตรพวกพ้องก็ด้วยเล็งเห็นกิจธุระนั้น ๆ เป็นอันว่า โลก
เล็งเห็นประโยชน์ของตนทั้งนั้น จึงได้รักผู้อื่น ดังนี้

ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพระดำริว่า นางมัลลิกานี้เป็นผู้ฉลาด เป็น
บัณฑิต เป็นผู้มีความคิดละเอียด ได้กล่าวว่าตนเป็นที่รักของตนยิ่งกว่าผู้อื่น แม้ตัว
ของเราที่ปรากฏว่าเป็นที่รักของเราเองก็ยิ่งกว่าผู้อื่น เพราะฉะนั้น เราจักทูลถามความ
ข้อนี้ต่อสมเด็จพระชินศรีศาสดา พระองค์ทรงนักโทษอย่างไรเราก็จักจำไว้อย่างนั้น ฯ
ครั้นทรงพระดำริอย่างนั้นแล้ว จึงได้เสด็จเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา กราบทูล
เนื้อความนั้นให้ทรงทราบ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ครั้นนั้นพระเจ้า
ปเสนทิโกศลเสด็จลงจากปราสาทไปกราบทูล สมเด็จพระโลกนาถเจ้าว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อข้าพระองค์ประทับอยู่ที่ปราสาทชนบทกับนางมัลลิกานี้
ได้ถามนางมัลลิกาเทวีว่า ผู้อื่นซึ่งเป็นที่รักกว่าตัวของเรามากหรือไม่ นางมัลลิกาเทวี
ตอบว่า ผู้อื่นซึ่งเป็นที่รักกว่าตัวของหม่อมฉันย่อมไม่มี แล้วได้ขอร้องข้าพระองค์ว่า
ผู้อื่นซึ่งเป็นที่รักกว่าตัวของพระองค์มีอยู่หรือไม่ หม่อมฉันก็ตอบเขาว่าไม่มี ดังนี้

มีเนื้อความต่อไปว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความหมาย
ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ตัวของสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ ย่อมเป็นที่รัก

ของตัวยิ่งกว่าผู้อื่น ดังนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้น เพื่อแสดงความ
มุ่งหมายอันนี้ ฯ ก็ในอุทานที่ทรงเปล่งขึ้นนั้น มีคำอธิบายว่า คำว่า เทียบแสงหา
ทั่วทิศทั้งปวงนั้น คือเทียบแสงหาด้วยใจ อันได้แก่ภิกขุทั่วทิศทั้ง ๘๐ โดยหา
เศษมิได้ ฯ คำว่า ไม่อาจพบผู้เป็นที่รักกว่าตัวในที่ไหน ฯ นั้น คือเมื่อใคร ๆ
แสวงหาผู้อื่นซึ่งเป็นที่ยรักยิ่งกว่าตัว ด้วยความอุตสาหะทั้งสามอันมีอยู่ในตัว ก็ไม่อาจ
พบในที่ไหน ฯ คือไม่อาจพบในทิศทั้งปวง ฯ คำว่า ตนเป็นอันมาก ก็เป็นที่รัก
ของผู้อื่นเหมือนกันนั้น คือตนของสัตว์ทั้งหลายเป็นอันมาก ก็ย่อมเป็นที่รักของตน
ทั้งนั้น ไม่มีสิ่งใดรักยิ่งกว่าตน

คำว่า เพราะฉะนั้น ผู้รักตนซึ่งไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่นนั้น คือสัตว์ทั้งสาม
ย่อมรักตนทั้งนั้น ย่อมรักสุขเกลียดทุกข์ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ผู้รักตน ก็
ผู้ต้องการประโยชน์สุขให้แก่ตน จึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น โดยที่สุขแต่แต่มีคำ
มตตตง คือไม่ควรมาตผู้อื่นด้วยฝ่ามือ ไม่ก้อน ก้อนดินเป็นต้น ฯ เพราะเมื่อคน
ทำทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ทุกข์นั้นก็จะมาถึงตน ในเวลาใดเวลาหนึ่ง คล้ายกับว่า
ทุกข์นั้นก้าวมาจากผู้อื่นมาสู่ตน ฉะนั้น อันเป็นธรรมดาของกรรมทั้งหลาย ดังนี้
สนเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ ในพระพุทธชุตานนั้นว่า
บุคคลเทียบแสงหาทั่วทิศทั้งปวง ก็ไม่อาจพบผู้เป็นที่รักกว่าตนในที่ไหน ฯ
ตนเป็นอันมากก็เป็นที่รักของผู้อื่นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้รักตน จึงไม่ควร
เบียดเบียนผู้อื่น ดังนี้ ฯ พระพุทธชุตานนี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายออกไว้
เป็นคำ ๆ แล้ว เป็นอันพอเข้าใจแจ่มแจ้งแล้วทุก ๆ คำ ได้ใจความในพระพุทธ-
ชุตานพร้อมทั้งพระอรรถกถาว่า ตนเป็นที่รักของตนยิ่งกว่าบุคคลอื่นหรือสิ่งอื่นทั้งนั้น
อันเป็นใจความข้อที่ ๑ ส่วนใจความข้อที่ ๒ นั้นว่า ผู้รักตนไม่ควรเบียดเบียน
บุคคลอื่น เพราะทุกข์ที่เบียดเบียนผู้อื่นนั้นจักมาถึงแก่ตนในภายหลัง ดังนี้

ใจความทั้ง ๒ ข้อนี้ ควรทบทวนศาสนิกชนทั้งหลายจะจดจำไว้ให้ดี เพื่อ
จะได้เป็นวิถีทางปฏิบัติสำหรับตน เพราะเหตุว่า เมื่อบุคคลผู้ใดเข้าใจความทั้ง ๒
ข้อนี้ไว้ได้ แล้วไปตรึกตรองดูให้ดี จนเป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งว่า คนทุกคน
สัตว์ทุกตัว ย่อมรักตัวยิ่งกว่าผู้อื่นหรือสิ่งอื่นทั้งนั้น ย่อมรักสุขเกลียดทุกข์ทั้งนั้น
ทั้งจะรักผู้อื่น หรือสิ่งอื่น ก็รักเพื่อตัวทั้งนั้น ถ้าไม่รักตัวแล้วก็เป็นคนไม่รักผู้อื่น
สิ่งอื่น เหมือนอย่างพระอรหันต์ทั้งหลายผู้สิ้นความรักตนแล้ว ย่อมไม่รักผู้อื่น
หรือสิ่งอื่นทั้งนั้น ดังนี้เป็นตัวอย่าง เมื่อเห็นอย่างนี้แล้ว ในเวลาใดจะ
เบียดเบียนผู้อื่น ด้วยการฆ่าตองจำเป็นต้น ก็จักนึกได้ว่า เราที่รักตัวเรา ฉันทิ
ผู้อื่นก็รักตัวเขา ฉันทินั้น เรารักสุขเกลียดทุกข์ฉันทิ ผู้อื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันทินั้น
เรากลัวตายเสียตายชีวิตฉันทิ ผู้อื่นก็กลัวตายเสียตายชีวิตฉันทินั้น เราไม่อยาก
ถูกเบียดเบียนฆ่าฉันทิ ผู้อื่นก็ไม่อยากถูกเบียดเบียนฆ่าฉันทินั้น เมื่อนึกได้
อย่างนี้แล้ว ก็จะเกิดเมตตากรุณาแก่ผู้อื่น จะได้ชื่อว่าเห็นอกเห็นใจเรา แล้วจะ
งดเว้นจากการเบียดเบียนฆ่าผู้อื่นเสียได้ จะงดเว้นจากการเบียดเบียนทรัพย์สมบัติ
บุตรภรรยาของผู้อื่นเสียได้ เมื่องดเว้นได้แล้วก็จักได้รับผลานิสงส์เป็นอเนกประการ
คือ การงดเว้นจากการเบียดเบียนผู้อื่นนั้น เป็นอสังกตเว้นจากปาณาติบาต ผลานิสงส์
แห่งการงดเว้นจากการเบียดเบียนปาณาติบาตนั้น ย่อมมีอยู่มาหลายประการ
แต่ข้นลงไปก็ได้แก่การไม่เกิดในทุคติมีนรกเป็นต้น ทำให้ผู้งดเว้นเกิดแต่ในสุคติ
คือ มนุษย์ และสวรรค์เท่านั้น เมื่อเกิดในมนุษย์ หรือสวรรค์ ก็จักเป็นผู้มีอายุ
ยืนยาว พร้อมทั้งวรรณะ สุขะ พละ

การงดเว้นจากการเบียดเบียนทรัพย์สมบัติของผู้อื่นนั้น จัดเป็นการงดเว้น
จากอหินนาทาน ๑ การงดเว้นจากอหินนาทานนั้น ให้ผลข้อยลงเป็น ๒ ประการ
เหมือนกัน คือให้พ้นจากทุคติมีนรกเป็นต้น ทำให้ผู้เกิดในสุคติ คือมนุษย์
และสวรรค์ เมื่อเกิดในมนุษย์ และสวรรค์ ก็เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยสรรพโภค
โอสิริสมบัติ คดีเสียซึ่งความขาดแคลนยากจนขัดสน คือถ้าเป็นคนก็เป็นคนที่
มั่งคั่งด้วยทรัพย์สฤงคารบริวาร ถ้าเป็นเทพบุตรเทพธิดา ก็อาศัยบริวารไปด้วยทิพย์-
สมบัติบริวารเหมือนกัน ๑ การงดเว้นจากการเบียดเบียนบุตรภรรยาของผู้อื่นนั้น
แยกออกเป็น ๓ ประการ คือ เบียดเบียนร่างกายชีวิตจิตใจ อันจัดเป็นปาณาติบาต

เบียดเบียนทรัพย์สมบัติ อันจัดเป็นอหิงสาทาน ๑ เบียดเบียนความรัก อันจัดเป็น
 กามเมถุนาหาร ๑ ๑ ผลแห่งการงดเว้นจากปาณาติบาต และอหิงสาทานของบุตร
 ภรรยาเพื่อน ๆ ก็เหมือนกันผลอย่างงดเว้นจากเบียดเบียนผอนซึ่งแสดงมาแล้วนั้น ๑
 ส่วนผลแห่งการงดเว้นจากกามเมถุนาหารนั้น ก็ขึ้นลงเป็น ๒ ประการเหมือนกัน
 คือ ทำให้ผองงดเว้นพ้นจากเหตุมีนรกเป็นต้น ให้ไปเกิดแต่ในสุคติ คือมนุษย์
 และสวรรค์ ๑ เมื่อไปเกิดในมนุษย์ก็เบียดเบียนบริสุทธปราศจากความฟิการแห่งร่างกาย
 หงไม่มีข้าศึกศัตรูมาก

ตามที่ได้แสดงมาแล้ว เป็นอันจบลงการเบียดเบียนผอนด้วยกายทั้งนั้น ยัง
 ไม่ได้ถึงการเบียดเบียนผอนด้วยวาจา และใจ เพราะฉะนั้น จึงได้ถึงการไม่
 เบียดเบียนผอนด้วยวาจา และใจต่อไป พร้อมทั้งผลานิสงส์ที่จะได้รับทั้งในปัจจุบัน
 และอนาคต ให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งแก่ผู้ฟังทั้งหลายโดยสังขัตินัย กล่าวคือ
 การไม่เบียดเบียนผอนด้วยวาจานั้น ได้แก่ไม่กล่าวเท็จต่อผอน ๑ ไม่กล่าวส่อเสียด
 บุขผอนให้แตกร้าวจากกัน ๑ ไม่กล่าวคำหยาบคายร้ายกาจให้ผอนเจ็บช้ำระกำใจ ๑
 ไม่กล่าวเหลวไหลไร้ประโยชน์ให้ผอนฟัง ๑ ๑ การไม่กล่าวเท็จนั้น ก็ได้แก่
 การกล่าวคำจริงตามที่ได้รู้ ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ๑ การไม่กล่าวคำ
 หยาบคายร้ายกาจนั้น ก็คือกล่าวแต่คำอ่อนหวาน อันเป็นเครื่องจอบอกจับใจของ
 ผอน การไม่กล่าวส่อเสียดของผอนนั้น ก็คือกล่าวแต่คำที่สมานผอนให้รักใคร่
 พร้อมเพรียงกัน

การไม่กล่าวคำเหลวไหลไร้ประโยชน์นั้น ก็คือกล่าวแต่คำที่มีประโยชน์
 เป็นต้นว่า กล่าวถึงหนทางที่จะให้ผอนรู้จักการทำความดีในทางชอบธรรม กล่าว
 แต่คำที่จะให้ผอนละบาป บำเพ็ญบุญ กล่าวแต่คำที่จะให้ผอนรู้จักบาปบุญ คุณ
 โทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ กล่าวแต่คำที่จะให้ผอนยินดีในการให้ทาน
 รักษาศีล สดับฟังพระธรรมเทศนา อบรมสมาธิปัญญาให้เกิดมีขึ้นในตน ขึ้นลง
 ไปว่า ได้แก่ควรกล่าวเรื่องที่ควรกล่าว ๑๐ ประการ คือ อัปปมัญญา กล่าวด้วยคำ
 ที่ชักนำให้มีความมกน้อย ๑ สันตุฏฐิกถา กล่าวแต่ถ้อยคำอันชักนำให้สันโดษ
 ยินดีตามมีตามได้ ๑ ปวิเวกกถา กล่าวแต่ถ้อยคำอันชักนำให้สงัดกาย สงัดใจ ๑
 อสังสัคคกถา กล่าวแต่ถ้อยคำที่ชักนำไม่ให้ติดลุ่มคลั่งด้วยหมกมุ่น ๑ วิริยารัมภกถา

กล่าวแต่ถ้อยคำอันชักนำไปปรารถนาความเพียร ๑ สัลลิกา กล่าวแต่ถ้อยคำอันชักนำไป
ให้ตั้งอยู่ในศีล ๑ สมานิกกา กล่าวถ้อยคำอันชักนำไปให้ตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ บัญญา
กกา กล่าวแต่ถ้อยคำอันชักนำไปให้เกิดปัญญา ๑ วิมุตติกกา กล่าวแต่ถ้อยคำอันทำให้
ให้พ้นจากกิเลส ๑ วิมุตติญาณทัสสนกกา กล่าวแต่ถ้อยคำอันชักนำไปให้เกิดความรู้
ความเห็นในความจริงที่หลุดพ้นจากกิเลส ๑ รวมเป็นเรื่องราวที่ควรกล่าวอันเป็นประโยชน์
แก่ผู้ฟัง ๑๐ ประการด้วยกัน ดังนี้

ผู้กล่าวเรื่องทั้ง ๑๐ ประการนี้ เรียกว่าไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจา
เรียกว่าผู้ช่วยผู้อื่นด้วยวาจา เรียกว่าผู้กล่าวแต่คำที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นทั้งนั้น
ส่วนผลแห่งการกล่าวคำเท็จ และกล่าวคำอ่อนหวาน คำสมานสามัคคี คำทำ
ประโยชน์ ซึ่งเรียกว่าวจัสจริต ดังที่ได้แยกอธิบายมาแล้วนั้น ย่อมมีต่าง ๆ กัน
คือผลแห่งการกล่าวคำจริงนั้น ย่อมทำให้มนุษย์เชื่อกันทั้งในชาติหนึ่ง และชาติ
หน้า ๆ ผลแห่งการกล่าวคำอ่อนหวานนั้น ทำให้ตนได้ฟังแต่คำอ่อนหวานจากผู้อื่น
ทั้งในชาติหนึ่ง และชาติหน้าเสมอไป เพราะเหตุว่า ถ้าเรากล่าวคำหยาบออกไป
เขาก็จะต้องกล่าวคำหยาบคายตอบมา ถ้าเรากล่าวคำอ่อนหวานออกไป เขาก็จะ
ต้องกล่าวคำอ่อนหวานตอบมา อันนี้เป็นธรรมดาของโลก ๆ ผลแห่งการกล่าวคำ
สมานมิตรนั้น ได้แก่การไม่ทำตนและคนอื่นให้แตกร้างจากญาติมิตรสหาย ตนจะ
มีญาติมิตรสหายต่อไปในชาติหน้า ก็จักไม่แตกร้างจากญาติมิตรสหาย ๆ ผลแห่ง
การกล่าวคำทำประโยชน์นั้น จะทำให้ตนและคนอื่นได้ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย
ทั้งในชาติหนึ่ง และชาติหน้า ๆ เพราะฉะนั้น ไม่ว่าใคร ๆ ควรจะงดเว้นจาก
การเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจา อันเป็นวจิหุจริต ๔ ประการ มิ่งตเว้นจากการ
กล่าวเท็จเป็นต้น

การไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยใจนั้น ได้แก่มนัสสุจริต ๓ ประการ คือ
อนภิชณา ไม่โลภเพ่งอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตัว ๑ อพยาบาท ไม่คิดปอง
ร้ายผู้อื่น ๑ สัมมาทิฎฐิ มีความเห็นชอบตามความเป็นจริง ๑ ดังนี้ การที่
ทำใจได้ดังนี้ เรียกว่าไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยใจ ผลแห่งการไม่เบียดเบียน
ผู้อื่นด้วยใจ ทั้ง ๓ ประการนี้ ย่อมมีต่าง ๆ กัน คือผลแห่งการไม่คิดโลภเพ่ง
อยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตัวนั้น เมื่อตัวเกิดไปในชาติใดภพใด ก็จะไม่

ใครคิดโลภแข่งอยากได้ของตัว ๆ การไม่คิดป้องกันผู้อื่นนั้น จะทำให้ตัวถูก
ป้องกันในภายหลังหน้า ๆ การเห็นชอบตามเป็นจริงนั้น จะทำให้ตัวเป็นผู้มีบุญญา
ทั้งในชาติหนึ่งและชาติหน้า และเป็นมรรคาให้บรรลุสัจธรรมอันนิรันดร์ในเมื่อวสันตบารมี
ของคนแก่กล้า

โดยเหตุผลดังพรรณนามานี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระพุทธ
อุทานบาทสุดท้ายว่า ตสฺมา น กัสส ปริ อตฺตกาโม ซึ่งแปลว่า เพราะตน
ย่อมเป็นพระภิกษุของตนยิ่งกว่าบุคคลอื่นเหมือนกันทั้งนั้น ผู้ที่รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียน
ผู้อื่น ดังนี้ สันธัมมัตถาธิบายโดยสังเขปเพียงเท่านี้.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๔๓

คัมภีร์ขททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยเหตุที่ให้ประพจน์พรหมจรรย์

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมมั กคฺวา สวตถึญญํ วิหริตี เขตฺตวเน อนาถ-
ปิณฺฑิกสุส อารามे ฯ อถ โข อายสฺมา อานนฺโท สาขณฺหสมมั ปฏิสลฺลانا
วฺจฺจโค เยน กคฺวา เตนฺปสงฺกมิ อฺปสงฺกมิตฺวา กคฺวนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมณฺธํ
นิสฺสํสิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๔๓ ว่าด้วย
พระพุทธอุทานที่ ๔๒ ในพระสูตรที่ ๒ แห่งโสณเถรวรรคที่ ๕ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลี และอรรถกถา กับสันธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สดับ
พระพุทธอุทานโดยพิสดารตามสมควรแก่การฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

คำเน้นความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้แล้ว ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์
ได้สดับมาแล้วดังนี้ ๆ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่

ที่อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวันาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ฯ
 ในครั้งนั้น พระอานนทเถระเจ้าออกจากที่สงัดในเวลาเย็นแล้ว ก็ไปเฝ้าสมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ ครั้นพระ
 อานนทเถระเจ้านั่งลงในที่สมควรแก่ตนเรียบร้อยแล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้า การที่พระมารดาของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระชนมายุ
 เหลืออยู่น้อยเพียงชั่วสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประสูติได้ ๗ วัน ก็สวรรคต แล้ว
 ไปเกิดในคฤศติพิภพนั้นเป็นการอัศจรรย์ พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 จึงตรัสว่า อย่างนั้นอานนท์ เพราะมารดาของพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายย่อมมีอายุน้อย
 เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายประสูติได้ ๗ วันแล้ว พระมารดาของพระโพธิสัตว์เจ้า
 ทั้งหลายก็สวรรคต แล้วขึ้นไปเกิดในคฤศติพิภพ ดังนี้ ฯ ครั้นพระองค์ตรัสอย่างนั้น
 แล้ว ทรงทราบเรื่องนั้นแล้วจึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

เย เกจิ ภูตา ภวิสฺสนฺติ เย จาปี
 สพฺเพ คมิสฺสนฺติ ปหาย เทหิ
 ตํ สพฺพขานํ กุสโล วิทิตฺวา
 อาตาปีโน พุรหมจฺริยํ จเรขฺย ฯ

แปลว่า ผู้เกิดแล้วก็ต ผู้ก็เกิดก็ต ล้วนแต่จักสละร่างกายไปทั้งนั้น ฯ ผู้ฉลาด
 รุความเสื่อมทางसनนั้นแล้ว ควรมีความเพียร ควรประพาศิพรหมจรรย์ ดังนี้
 สนเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า อยู่มาวันหนึ่ง พระอานนทเถระเจ้า
 นั่งอยู่ในที่พักกลางวันในเวลาอันจ้งหันเสร็จแล้ว ได้คำนึงถึงพระสิริรูปพระกาย
 ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ประดับด้วยพระลักษณะและอนพัญญชนะ คือ
 พระลักษณะใหญ่และพระลักษณะน้อย ทั้งซึ่งความงามเลิศเป็นที่ให้เกิดทศนา-
 บุตรยะ ก็เกิดปิติโสมนัสอย่างยิ่งว่า พระรูปกายสมบัติของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ล้วนแต่หน้าคน่าเลื่อมใสเต็มที่ ล้วนแต่ทำให้เกิดความยินดีทั้งนั้น ท่านคิดต่อไป
ว่า ชรรณาคคน ภาลึงแม้ว่าบุตรจะมีรูปร่างวิปริตประการใดก็ตาม ก็ยังเป็นทารกใคร
พอใจเหมือนกับมีรูปร่างอันบริบูรณ์ ถ้าพระมหามายาเทวีผู้เป็นพระพุทธรชน
ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนมอยู่ พระนางจักได้ปลื้มโสมนัสใน
การที่ได้เห็นพระรูปของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเช่นไรหนอ ความเลื่อมอัน
ใหญ่ได้เกิดแก่พระเทวี ผู้เป็นมารดาใหญ่ของเรา ในการที่พระนางได้สวรรคต
ในเวลาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประสูติได้ ๗ วัน ๆ ครั้นท่านคิดอย่างนั้นแล้ว
จึงได้ไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะกราบทูลความคิของคตน และ
จะขอเตเตียบการสวรรคตของพระนางมามาขานัน จึงได้กราบทูลว่า เป็นการ
อัศจรรย พระเจ้าข้า ดังนัเป็นต้น

ส่วนเกจอาจารย์กล่าวว่า พระอนนทเถรเจ้าคิดว่ พระนางมหาปชาบดี
โคตมี แม้ทูลขอบรรพชาต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำทูลเป็นอันมาก ก็
ถูกาเ้ามเสีย แต่เมื่อเราได้ทูลขอด้วยอุบาย พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้พระนาง
บรรพชาอุปสมบทด้วยให้รับครุธรรม ๔ ประการ ครั้นพระนางทรงรับครุธรรม ๔
ประการนั้นแล้ว ก็เป็นอันสำเร็จการบรรพชาอุปสมบท ทำให้บริษัทที่ ๓ ของ
สมเด็จพระศรีสุคตเกิดขน เป็นบัจจยใหม่บริษัท ๔ ขบในพระพุทธศาสนา ๆ
ถ้าว่าพระมหามายาเทวี ผู้เป็นพระชนเตตของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรง
พระชนมอยู่ พระเจ้าพพระเจ้านองหง ๒ พระองค์ ก็จักได้ทำพระศาสนานัให้งาม
ขึ้นด้วยกัน ส่วนสมเด็จพระสรเพชญพุทธเจ้าก็จักได้ทรงอนุญาตให้มาตคาม
ผู้มีมานะมาก ได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาได้โดยง่าย แต่ข้อนี้ไม่
สำเร็จเสียแล้ว เพราะพระนางเจ้าเป็นสมเด็จพระชนมาขน้อย พระอนนทเถรเจ้า
ได้กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นท้อศจรรย ดังนั เป็นตานั้น เพราะ
หมายความดังทวามาน

คำของเกจอาจารย์นี้ ไม่มีเหตุผลที่สมควรเชื่อถือ ๆ เพราะเหตุว่
เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงอนุญาตให้พระมารดาของพระองค์ หรือมาตคาม
อื่น ๆ บรรพชาในพระศาสนาของพระองค์นั พระองค์ย่อมทรงทำให้หนัก
ไว้แล้วจึงจักทรงอนุญาต ไม่ใช่จะทรงทำให้เบาไว้ ทั้งนี้เพราะมีพระพุทธประสงค์

จะให้พระพุทธรูปศาสดาตั้งอยู่สันกาลนาน ๆ ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า พระอานนทเถระเจ้าคำนึงถึงพระพุทธรูป อันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่นอันหาประมาณมิได้ ซึ่งประกอบด้วยทศพลญาณ ๑๐ และเวสาร์ชชญาณ ๔ เป็นต้น แล้วเกิดความ อัสจรรย์ใจว่า พระพุทธรูปมารดาพระองค์ใดทรงครรภ์ พระศาสดาผู้เลิศในโลก ผู้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ อยู่ได้ตลอดไตรมาส ๑๐ เดือน พระพุทธรูปมารดาพระองค์ นั้น จักเป็นนางปริจาริกาของผู้ใดคนหนึ่งอีกย่อมไม่สมควร เพราะฉะนั้น เมื่อ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประสูติได้ ๗ วัน พระชนนิตจึงได้สวรรคตไป ครั้น สวรรคตไปแล้วก็ได้ขึ้นไปเกิดในดุสิตพิภพ ดังนี้ เมื่อพระอานนทเถระเจ้าจะ กราบทุกความคิณนั้นแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้กราบทูลว่า เป็นการ น่าอัสจรรย์พระเจ้าข้า ดังนี้ เป็นต้น ๆ ก็เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายประสูติแล้ว ได้ ๗ วัน พระมารดาของพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายก็สวรรคตไป อันนี้เป็นของ สำเร็จด้วยธรรมดา เพราะฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดง ถึงธรรมคือนั่นจึงตรัสว่า อย่างนั้น อานนท ดังนี้ เป็นต้น

พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งสนับ่าเพญฺวารมทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว ขึ้นไปเกิดใน ดุสิตพิภพแล้วดำรงอยู่ในดุสิตพิภพจนตลอดอายุ ในเวลาจะสิ้นอายุ ก็มี เทวตาในหมื่นจักรวาล ได้ไปประชุมกันเชื้อเชิญให้ลงมาถือปฏิสนธิในมนุษยโลก เพื่อให้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายทรงพิจารณา ปริมาณพระชนมายุของพระชนนิตเหมือนกับทรงพิจารณากาล ทวีป ประเทศ และ ตระกูล แล้วจึงเสด็จถือปฏิสนธิ ๆ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เมื่อคราวยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ก็ทรงดำรงอยู่ในดุสิตสวรรค์เหมือนกัน ได้ทรงเล็งคุมหาวิโล- กนะ ๕ เหมือนกัน ทรงกำหนดปริมาณอายุของพระมารดาเห็นว่ายังเหลืออยู่เพียง ๑๐ เดือนกับ ๗ วัน จึงทรงพระดำริว่า เวลานี้เป็นเวลาที่เราควรจะถือปฏิสนธิ ทรงดำริ อย่างนั้นแล้ว จึงได้เสด็จลงถือปฏิสนธิ เพราะฉะนั้น ขอให้ท่านนักปราชญ์ทั้งหลายทราบ ว่า เรื่องนี้เป็นเรื่องที่พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งปวงได้ทรงสะสมมาแล้วทั้งนั้น เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนอานนท มารดาของพระโพธิสัตว์เจ้า ทั้งหลายย่อมเป็นผู้มีอายุน้อย ดังนี้ เป็นต้น

ในคำว่า สวรรคตนั้น คือ สวรรคตด้วยสนกำหนดอายุตามที่แสดงมาแล้ว ไม่ใช่สวรรคตเพราะเหตุประสูติพระโพธิสัตว์ ๆ ก็ทั้งพระโพธิสัตว์เจ้าประทับอยู่

ในชาติสุคทัย ย่อมเป็นเช่นกับพระเจดีย์ ไม่สมควรที่ผู้อื่นจะร่วม หิ้งไม่อาจ
 กำจัดมารดาพระโพธิสัตว์เจ้า แล้วจึงม้วนไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีได้ ฯ ประมาณ
 อายุของพระมารดาพระโพธิสัตว์เจ้า ย่อมมีอยู่เท่านั้น เพราะฉะนั้น พระมหา-
 มาษาเหวจึงได้ทรงสวรรคตในคราวนั้น ฯ ข้อที่ ๖ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายพิจารณา
 มหาวិโลกนะ ๕ นี้ ก็หมายเอาความข้อนั้น ฯ มีคำปองว่า พระมหามายานี้
 ทรงสวรรคตในวัยโหนด มีคำแก้ไขว่าในมัชฌิมวัย ฯ ก็สัตว์โลกทั้งหลายย่อมมี
 ฉันทราคะแรงกล้าในเวลาตั้งอยู่ในปฐมวัย ฯ เพราะฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายที่มี
 ครอบครัวยังไม่อาจรักษาครรถ์ไว้ได้โดยมาก ฯ ถ้ารักษาไว้ได้ก็รู้สึกว่
 ครรถ์นั้นทำให้เกิดความลำบากมาก ฯ เมื่อล่วงส่วน ๒ แห่งมัชฌิมวัยไปแล้ว
 ที่ตั้งครรถ์ในส่วน ๓ ย่อมเป็นที่สะอาด เป็นที่แก่กล้า ฯ เมื่อที่ตั้งครรถ์แก่
 กล้า ทารกที่เกิดขึ้นก็หาโรคมิได้ ฯ เพราะฉะนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์เจ้า
 ทั้งหลายเสวยสมบัติอยู่ในปฐมวัยแล้ว จึงประสูติพระโอรสในส่วนที่ ๓ แห่ง
 มัชฌิมวัยแล้วสวรรคตไป

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทาน
 ขนนั้น คือสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งเห็นว่า อายุของสัตว์โลกย่อม
 มีความตายเป็นที่สุด แล้วจึงทรงเปล่งอุทานขึ้นเพื่อแสดงความอุตสาหะในทาง
 ปฏิบัติอันหาโทษมิได้ โดยทรงเล็งเอาความข้อนั้น

ในพระพุทธอุทานนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือ คำว่า เหล่าใด เป็น
 คำไม่จำกัด ฯ คำว่า เกิดแล้ว หมายหมดสัตว์โลกที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ คำว่า จักเกิด
 หมายหมดสัตว์โลกที่จักเกิดขึ้นข้างหน้า รวมทั้งที่กำลังเกิดอยู่ด้วย ฯ คำว่า ชดถ
 หมายสัตว์ที่นับเข้าในปฏิสนธิทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน โดยหาเศษมิได้ ฯ อีกอย่าง
 หนึ่ง หมายสัตว์ที่บังเกิดในครรถ์นับแต่วันคลอดออกจากครรถ์แล้วไป เรียกว่าผู้เกิด
 แล้ว ฯ นับแต่นั้นไป เรียกว่าผู้จักเกิด ฯ สำหรับสัตว์ที่เกิดด้วยเหงื่อโคล
 และเกิดขึ้นเอง นับแต่ถือปฏิสนธิขึ้นไปชื่อว่าผู้เกิดแล้ว ฯ ตั้งแต่นั้นไปเรียก
 ว่าผู้จักเกิด โดยถือเอาภพที่จักเกิดเป็นเกณฑ์

อีกอย่างหนึ่ง สัตว์โลกที่เกิดขึ้นแล้วในปัจจุบันภพ เรียกว่าผู้เกิดแล้ว
 ผู้จักเกิดอีกในภพต่อไป เรียกว่าผู้จักเกิด ฯ พระขณาสพผู้สนอาสาสวกิเลส

ทั้งหลายชื่อว่าผู้เกิดแล้ว เพราะพระขีณาสพทั้งหลายจักไม่เกิดอีกต่อไป นอก
จากพระขีณาสพเรียกว่าผู้จักเกิดทั้งนั้น คือ ยังจะเกิดอีกต่อไป ฯ คำว่า จัก
ละร่างกายไปนั้น คือ สัตว์โลกทั้งสิ้นซึ่งแตกต่างโดยภพและกำเนิด คติ วิญญาน
ฐิติ และสัตตาวาสเป็นต้น ล้วนแต่จักละร่างกายของตนไปสู่ปรโลกทั้งนั้น ส่วน
ท่านผู้เสร็จการศึกษาจักต้องนิพพาน อันความไม่แปรผันใด ๆ ย่อมไม่มีใน
สัตว์โลกนี้ ฯ คำว่า ผู้ฉลาดรู้ความเสื่อมทั้งสิ้นแล้วนั้น คือ บัณฑิตชาติผู้
มีปัญญาจักความพินาศ คือ ความทำลายแห่งสัตว์โลกทั้งปวงด้วยสามารถแห่ง
มรณานุสสติ หรือการคำนึงถึงความไม่เที่ยงแล้ว ธรรมมีความเพียร ธรรมประพาศิ
พรหมจรรย์ ฯ คือ ธรรมมีความเพียร ๔ ประการ อันได้แก่ความเพียรชอบ
ทั้ง ๔ ซึ่งนับว่าเป็นความเพียรที่เผากิเลสบาปกรรมทั้งปวง ธรรมประพาศิพรหม
จรรย์อันเป็นอุบายซึ่งลวงสั่งให้มรณะทั้งสิ้น ดังนี้ ฯ สิ้นเนื้อความในอรรถกถา
เพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความในพระพุทธาน
นั้นออกไปอีก คือ ในพระพุทธานนั้นว่า ผู้เกิดแล้วกิตติ ผู้จักเกิดกิตติ
ล้วนแต่จักละร่างกายไปทั้งนั้น ผู้ฉลาดรู้จักความเสื่อมทั้งสิ้นแล้ว ธรรมมีความ
เพียร ธรรมประพาศิพรหมจรรย์ ดังนี้ คำในพระพุทธานนั้นพระอรรถกถาจารย์
ได้อธิบายไว้แล้วทั้งนั้น แต่จักรวบรวมมาแสดงให้ท่านทั้งหลายฟังอีกครั้งหนึ่ง
เพื่อให้แจ่มแจ้งขึ้น คือ คำว่า ผู้เกิดแล้วนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ใน
ปฐมนัยว่า ได้แก่ผู้เกิดมาแล้ว ฯ คำว่า ผู้จักเกิดนั้น ได้แก่ผู้จักเกิด
ข้างหน้า รวมทั้งผู้ที่กำลังเกิดอยู่ด้วย ฯ แล้วอธิบายไว้ในอุปนัยว่า สำหรับ
สัตว์ที่เกิดในภพก็มารดานับแต่ตลอดไปแล้ว เรียกว่าผู้เกิดแล้ว ก่อนแต่การ
คลอดนั้นเรียกว่าผู้จักเกิด ฯ สำหรับสัตว์ที่เกิดด้วยเหงื่อโคล และเกิดขึ้นเอง
นับแต่ตั้งปฏิสนธิจิตแล้วไปเรียกว่าเกิดแล้ว ก่อนแต่ยังไม่ตั้งปฏิสนธิจิตนั้นเรียก
ว่าผู้จักเกิด ดังนี้ ๐ ผู้ที่เกิดอยู่ในภพปัจจุบันทั้งสิ้นเรียกว่าผู้เกิดแล้วนั้น ผู้จัก
เกิดอีกต่อไปเรียกว่าผู้จักเกิด ดังนี้ ๐ พระขีณาสพทั้งหลาย ชื่อว่าผู้เกิดแล้ว

เพราะจักไม่เกิดอีก ส่วนผู้อื่นนอกจากพระชิตาสพ เรียกว่าผู้จักเกิด ดังนี้ ๐
รวมเป็น ๔ นับด้วยกัน ดังนี้

คำว่า จักละร่างกายไปนั้น ได้ใจความตามในอรรถกถาว่า สัตว์โลก
ทั้งนั้น คือทั้งผู้ที่เกิดแล้วและผู้จักเกิดล้วนแต่จักละร่างกายไปทั้งนั้น ผู้จัก
ไม่ละร่างกายไปนั้นย่อมไม่มี

คำว่า ผู้ฉลาดรู้ความเสื่อมทั้งนั้นแล้วควรมีความเพียร ควรประพฤติ
พรหมจรรย์นั้น ได้ใจความจากอรรถกถาว่า ผู้มีปัญญาจักความแตกสลายไป
แห่งร่างกาย ด้วยการระลึกถึงความตาย หรือด้วยการคำนึงถึงความไม่เที่ยง
เป็นต้นแล้ว ควรเป็นผู้มีความเพียรชอบ ๔ ประการ และควรประพฤติมรรค-
พรหมจรรย์อันเป็นเหตุให้ข้ามพ้นมรณะเสียโดยหาเสรมิได้ ดังนี้ ฯ เมื่อรวมใจความ
จากอรรถกถาก็ได้เพียงเท่านั้น

เมื่อจะว่าโดยทางธรรมเนียมปฏิบัติ ก็ได้ใจความว่า สัตว์โลกทั้งนั้นล้วนแต่จัก
ต้องตายทั้งนั้น ผู้ฉลาดรู้อย่างนั้นแล้วควรมีความเพียรในทางที่ชอบ ควร
ประกอบพรหมจรรย์ในทางดี แต่มีปัญหาคือว่า เมื่อมีความเพียรชอบ และ
ประกอบพรหมจรรย์ดีแล้ว จักไม่ตายหรืออย่างไร มีคำแก้ไขว่า จักต้องตาย
เหมือนกัน ถ้าอย่างนั้น ผู้ที่ไม่มีความเพียรชอบไม่ประกอบพรหมจรรย์ กับผู้ที่มี
ความเพียรชอบและประกอบพรหมจรรย์ จักต่างกันอย่างไร เพราะได้ใจความว่า
ผู้ทำดีก็ต้องตาย ผู้ทำชั่วก็ต้องตาย เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรพระพุทธเจ้าจึงทรง
สอนให้ทำความดีเล่า มีคำแก้ไขว่า ผู้ทำความชั่วและทำความดีตายเหมือน
กันก็จริง แต่ว่าแปลกกันอยู่ ๒ ประการ คือความตายของผู้ที่ได้ทำความชั่วเรียกว่า
เป็นความตายที่เลวทราม ส่วนความตายของผู้ทำความดีเรียกว่าเป็นความตายที่ดี

เหตุไรจึงกล่าวว่า ความตายของคนเลว เป็นความตายที่เลว ความ
ตายของคนดีเป็นความตายที่ดีเล่า เหตุว่าความตายของคนเลวนั้น เป็นความตาย
ที่ไม่ให้เกิดผลประโยชน์อันดีแก่ผู้ที่ได้พบเห็นหรือผู้ระลึกถึง คือเมื่อผู้ใดพบ
เห็นคนเลวตาย หรือระลึกถึงความตายของคนเลวแล้ว ผู้นั้นก็มักพลอยได้
ความเลวคือบาปไปด้วย โดยเหตุว่าผู้นั้นมักนึกคิดว่า อ้ายคนนั้นตายแล้วก็เป็นการ
ดีแล้ว หรือสัตว์ร้ายตัวนั้นตายแล้วก็เป็นการดีแล้ว การนึกอย่างนั้นจัดเป็นบาป

อย่างหนึ่ง ส่วนความตายของคนนั้นย่อมทำให้เกิดความดีแก่ผู้พบเห็น หรือ
ผู้ระลึกถึง เพราะว่าผู้ใดเห็นคนตาย หรือระลึกถึงความตายของคนใดแล้ว
ผู้นั้นย่อมเกิดความเสียใจในเบื้องต้น แล้วเกิดความเลื่อมใสในภายหลัง คือ ใน
เบื้องต้นก็นึกเสียใจว่าท่านผู้นั้นยังไม่สมควรจะตาย เมื่อนึกถึงความดีของท่านแล้ว
ก็เกิดความดีใจว่าท่านผู้นั้นได้ทำความดีไว้อย่างนี้ ๆ เช่นอย่างความตายของพระเจ้า
จักรพรรดิ และของพระอรหันต์ พระบิณฑกะพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้ง ๔
องค์บริบูรณ์ล้วนแต่เป็นความตายที่ตถาคต เพราะทำให้ผู้พบเห็นหรือผู้ระลึก
ถึงเกิดความสลดใจ และความเลื่อมใสศรัทธาในคุณความดีของท่านทั้ง ๔ จำพวก
นี้ ๆ โดยเหตุนี้ สถานที่ทั้ง ๔ คือ ที่พระพุทธเจ้าประสูติ ๑ ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ๑
ที่พระพุทธเจ้าปลงอายุสังขาร ๑ ที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน ๑ พระพุทธเจ้า
จึงตรัสว่า เป็นสังเวชนียสถาน อันให้เกิดความสลดใจ แก่ผู้มีความเลื่อมใส
ศรัทธา แล้วทำให้ผู้ใดได้พบเห็นไปเกิดในมนุษย์และสวรรค์ได้ ในเมื่อระลึกถึงพระ
พุทธคุณเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๆ ตามที่แสดงมาแล้วจนจบเบญจบท ๑ ซึ่งแสดง
ให้เห็นว่าความตายของคนเลวและคนดี ต่างกันอย่างไร

นัยที่ ๒ ว่า ธรรมดาคนเลวถึงจะมีชีวิตอยู่ก็ไม่มีประโยชน์อันใด เปรียบ
ได้กับกับคนตาย คือ ธรรมดาคนตายย่อมไม่มีประโยชน์อันใด สู้แต่ไม้ตายก็ไม่ได้
เพราะไม้แห้งคนยังเอามาทำฟันได้ ส่วนคนนั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็ย่อมมีประโยชน์
มากมาย ถึงแม้ว่าตายไปแล้วก็ยังมียุทธประโยชน์อยู่คล้ายกับยังไม่ตาย ข้อนี้นขอ
ให้ท่านทั้งหลายลึกลงถึงพระพุทธเจ้าของเราเถิด คือ เมื่อพระองค์ยังไม่ปรินิพพาน
นั้น พระองค์ก็มีประโยชน์แก่โลกโดยอเนกประการ เป็นต้นว่าทรงสั่งสอนโลก
ให้ละชั่วทำดี ถึงแม้ว่าพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว คำสอนของพระองค์ก็ยัง
เป็นประโยชน์แก่โลกหาที่สุดมิได้อยู่ เช่น คำสอนที่พระองค์ทรงวางไว้ว่า บุคคล
ทั้งปวงไม่ควรเบียดเบียนกัน เพราะบุคคลทั้งปวงล้วนแต่รักตัวของตัวทั้งสิ้น
ล้วนแต่รักสุขเกลียดทุกข์ทั้งสิ้น เหมือนกับในอุทานที่แสดงมาแล้วในกัณฑ์ก่อน
เป็นต้น เมื่อบุคคลเรากระทำตามคำสอนของพระองค์ข้อนี้ในที่สุดได้แล้ว ในที่นั้นก็
ย่อมมีแต่ความสุขกายสบายใจ

นัยที่ ๓ ว่า คนเลวเมื่อตายแล้วต้องไปเลวอยู่ในชาติหน้าอีก คือ ต้องได้ไปรับทุกข์อยู่ในตระกูลมีนรกเป็นต้น อันจัดเป็นสถานที่เลวอีก ถึงแม้ว่าเกิดมาเป็นคนก็ต้องเกิดในตระกูลที่เลวอีก คือเกิดในตระกูลที่ยากจนเข็ญใจ หรือตระกูลที่โง่บาปหยาบช้าอีก ส่วนคนคณนั้นเมื่อตายไปแล้วก็ไปเกิดในชาติหน้าอีก คือ ไปเกิดในสุคติ อันได้แก่ มนุษย์ หรือสวรรค์ ได้รับความสุขกายสบายใจในมนุษย์ หรือสวรรค์อีก ฯ เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ก็ได้เกิดในตระกูลที่ดี คือ ตระกูลที่มีทรัพย์สมบัติ หรือตระกูลที่มีศีลธรรมอันดี ซึ่งเป็นเหตุให้ทำความดีต่อไป ฯ คนเลวเมื่อเกิดมาเป็นคนก็เกิดมาเป็นคนเลว เรียกว่าตโมตมปราชโน คือ มืดแล้วมืดต่อไป ส่วนคนคณเมื่อเกิดมาเป็นคนก็เกิดมาเป็นคนดี เรียกตามบาลีว่า โสติโสติปราชโน สว่างแล้วสว่างต่อไป

นัยที่ ๔ ว่า คนเลวคือคนที่ไม่มีความรักใคร่ และไม่ได้ประกอบพระพรหมจริยวัตนัยยอมไม่มีวันที่จะสนภพสันชาติได้ กำหนดไม่ได้ว่า จะสนภพสันชาติเมื่อไร จะหมดความเกิดความตายเมื่อไร ส่วนคนคณ คือ คนที่มีความเพียรชอบและคนที่ประกอบพระพรหมจริยวัตนัยยอมมีกำหนดที่จะสนภพสันชาติได้ เช่น อย่างพระโสดาบัน อันมีกำหนดว่าจะสนภพสันชาติในชาติที่ ๗ เป็นอย่างสูง ดังนี้ เป็นต้น

โดยเหตุผลที่ได้แสดงมาแล้วทั้ง ๔ นัยนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงเปล่งพระอุทานไว้ว่า ผู้ฉลาดรู้จักความเสื่อมทั้งสี่แล้ว ควรมีความเพียร ควรประพฤติพระพรหมจริยวัตนัย ฯ ก็ความเพียรนั้น พระอรุณกถาจารย์กล่าวไว้ว่า ได้แก่ความเพียรชอบ ๔ ประการ พระพรหมจริยวัตนัย ท่านกล่าวไว้ว่าได้ แก่บรรคพระพรหมจริยวัตนัย เป็นแต่ท่านไม่ได้จำแนกไว้ว่าอย่างไรได้แก่สิ่งใด เพราะฉะนั้นจึงจำแนกให้ท่านทั้งหลายฟังต่อไป เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติตามอริยาธัยของตน ๆ กล่าวคือ ความเพียรชอบ ๔ ประการนั้น ได้แก่เพียรระวังไม่ทำความชั่ว ๑ เพียรละความชั่วที่ทำมาแล้ว ๑ เพียรทำความดีที่ยังไม่เคยทำ ๑ เพียรรักษาความดีที่ทำไว้แล้วให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๑ ฯ บรรคพระพรหมจริยวัตนัย ได้แก่ความประพฤติในหนทาง ๔ ประการ คือ หัดทำให้มรรค ๘ อันได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดชอบ การทำชอบ การเลบงชี้ชอบ การ

พยายามชอบ การระลึกชอบ การตั้งใจมั่นชอบ เกิดขึ้นในโดยทางใดทางหนึ่ง
คือ โดยทางฟังพระธรรมเทศนา หรือโดยทางคิดตามคำสอนของพระพุทธเจ้า
หรือโดยทางอบรมเล่าเรียนคำสอนของพระพุทธเจ้า อย่างใดอย่างหนึ่ง

อันการจะทำให้มรรค ๘ ดังที่แสดงมาแล้วนี้เกิดขึ้นในตนด้วยการฟัง หรือ
การคิดการอบรมนั้น ไม่ใช่เป็นของง่าย เพราะเพียงแต่จะให้เข้าใจว่าคำไหนหมาย
ความว่าอย่างไรเท่านั้น ก็เป็นของยากอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น จึงจักขอย่นมรรค ๘
ลงเป็น ๓ เพื่อให้ท่านทั้งหลายเข้าใจได้ง่ายขึ้น คือ มรรค ๘ นั้น ย่นลงเป็นส่วนทำ
ด้วยกาย • เป็นส่วนทำด้วยวาจา • เป็นส่วนทำด้วยใจ • ๑ เมื่อย่นลง
อย่างนี้แล้วก็เห็นอันได้ใจความว่า มรรค ๘ ที่ย่นลงเป็น ๓ นั้น ได้แก่การทำชอบ •
การพูดชอบ • การคิดชอบ • ๑ การทำความดีทั้งสามเรียกว่าการทำชอบ ๑
การพูดสิ่งดีทั้งสามเรียกว่าการพูดชอบ ๑ การคิดสิ่งดีทั้งสาม เรียกว่าการคิด
ชอบ ๑ โดยเหตุนี้ขอให้ท่านทั้งหลายจงหัดทำชอบ หัดพูดชอบ หัดคิดชอบ
เสมอไป จึงจักเป็นหนทางให้ล่วงมรณะวิสัยถึงซึ่งพระนฤพานในอนาคตกาลภาย
ภาคหน้าตามวาสนาบารมีของตน ๆ ของตรัสมัตถาธิบายไว้โดยย่อเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๔๔

คัมภีร์ขททกนิกาย พุทธอทาน
ว่าด้วยการที่บัณฑิตหลักเลียงบาป

เอวมเม สุตัง ๑ เอกัง สมยํ ภควา ราชคเห วิหริติ เวพฺพเวเน กถนุ-
ทกนิวาเป ๑ เตน โข ปน สมเขน ราชคเห สุปฺปพฺพุโธ นาม กุณฺธิ
มนุสฺสทลิตุโธ อโหสิ มนุสฺสกปฺปเณ มนุสฺสวราโก ๑ เตน โข ปน สมเขน
ภควา มหติยา ปริวฺโต ชมมํ เทเสนฺโต นิสินฺโน โหติติ.

ณ บัดนี้ อาตมกาจะจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธชุตาน กัณฑ์ที่ ๔๔ ว่าด้วย
พระพุทธชุตานที่ ๔๓ ในพระสูตรที่ ๓ แห่งโสณเถรวรรคที่ ๕ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลีและอรรถกถา เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สดับพระพุทธชุตาน โดย
พิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้ในพระสูตรที่ ๓ นั้นว่า
ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนที่ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ คราวหนึ่ง สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปีวิหาร ใกล้สถาน
ราชคฤห์มหานคร ในคราวนั้น มีบุรุษโรคเรื้อนคนหนึ่ง ซึ่งเป็นมนุษย์ขี้คน
ทั้งเป็นคนกำพร้าอนาถา มีนามว่าสุปปพุทธะ อยู่ในกรุงราชคฤห์

ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลาง
ระหว่างพุทธบริษัทเป็นอันมาก ฯ สุปปพุทธะได้แลเห็นมหาชนซึ่งประชุมกัน
อยู่นั้นแต่ทั่วโลก เข้าใจว่าในที่นั้นจะมีการเลี้ยงดูแจกแบ่งอาหารกันเป็นแน่ เรา
จะต้องไปในที่นั้น เพราะเราก็คงต้องได้อาหารอย่างใดอย่างหนึ่งในที่นั้นแน่แท้ ฯ
สุปปพุทธะแนใจอย่างนั้นแล้ว จึงไปห่มหาชนประชุมกันอยู่ ฯ สุปปพุทธะได้
แลเห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังทรงแสดงธรรมอยู่คั่นนั้น จึงคิดว่า ในที่
นี้ไม่มีการแจกแบ่งอาหารอันใดแก่กัน พระสมณโคตมนี้กำลังทรงแสดงธรรมอยู่
ให้ห่มหาชนฟัง ถึงคิวเราก็ควรจะฟังบ้าง คิดดังนี้แล้ว ก็นั่งลงในสถานนั้น
ด้วยคิดว่าจักฟังธรรม

ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งพระญาณดูหมู่ชนทั้งปวง ว่า
ใครสามารถจะล่วงรู้พระธรรมในที่นี้ได้ ฯ ก็ได้ทรงเห็นสุปปพุทธะซึ่งนั่งอยู่ใน
ที่ประชุมเห็นว่า บุรุษนี้อาจจะล่วงรู้พระธรรมในที่นี้ได้ ฯ พระองค์จึงได้ทรงแสดง
อนุบุพเพกขา ปรรกสุปปพุทธะต่อไป อนุบุพเพกขานั้น คือ ทานกขา เรื่อง
ทาน • สีลกขา เรื่องศีล • สัคคกขา เรื่องสวรรค์ • กามาทนวกขา เรื่องโทษ
ของกามคุณ • เนกขัมมานิสังสกขา เรื่องอานิสงส์ในการออกจากกามคุณ ฯ

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่า สุปปพุทธะมีจิตอันสมควร มีจิตอ่อนโยน มีจิตปราศจากนิวรณ์ มีจิตพูน มีจิตผ่องใสแล้ว จึงได้ทรงแสดงสามกถ์ถึงสิกขะเทศนา คือ ทกขั สมุทัย นิโรธ มรรค ฯ หน้าที่บริสุทธิ์ปราศจากจุดดำค้าง ต้องรับน่ายอมได้ที่มีสติได้โดยง่ายอันใด ธรรมจักอันปราศจากขุละมลทินก็เกิดแก่สุปปพุทธะในทันทีนั้นนั้น ไม่ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา ส่วนนั้นย่อมล่วงพ้นแล้วความจับไปทั้งนั้น ดังนี้

อก โข สุปปพุทธะ กุญฺหิ ในลำดับนั้น บรูชโรคนเอนผู้ชื่อว่าสุปปพุทธะซึ่งได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว ย่างลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากการกล่าววาทะอย่างใด ๆ แล้ว มีความเกลือกกล้าแล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นแล้ว จึงลุกขึ้นเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ ครั้นสุปปพุทธะนั่งลงในที่สมควรแก่ตนแล้ว จึงกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระธรรมเทศนาของพระองค์เป็นที่พอใจยิ่งนักพระเจ้าข้า บคคลหงายของท้าว หรือเปิดของท้าว บอกรทางให้ แก่คนหลงทาง ส่องไฟในทมิฬ เพื่อให้ผู้อื่นแลเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ฉันใด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงแสดงธรรมโดยอเนกปริยายฉันนั้น ข้าพระองค์ขอนับถือพระผู้มีพระภาคเจ้า กับทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นที่พัก ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่า เป็นผู้นับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

สุปปพุทธะ ผู้ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำให้มีความรู้ความเห็นอันดี ให้มีความถ่อม ให้มีความองอาจ ให้มีความชันบานด้วยธรรมีกถาแล้ว ทุกขมเชยธรรมีกถาของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจึงลุกขึ้นถวายบังคมลา ทำปทักษิณแล้วก็หลักไป ฯ พอสุปปพุทธะหลักไปแล้วไม่ช้า ก็ถูกแม่โคลูกอ่อนชีวิตตายน ฯ ภิกษุทั้งหลายจึงพร้อมกันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลให้ทรงทราบว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า บรูชโรคนเอนผู้ชื่อว่าสุปปพุทธะ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำให้ได้ความรู้ความเห็นอันดี ให้มีการถ่อม งามหาญ รุ่งเรืองด้วยธรรมีกถาแล้วนั้น ได้ทำกาลกิริยาตายแล้ว พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ทั้งหลายอยากทราบว่าคติของเขาเป็นอย่างไร ที่ไปภายหน้าของเขาเป็นอย่างไร ? สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

บุรุษโรคเรื้อนผู้ชื่อว่าสุปปพุทธะนั้นเขาเป็นบัณฑิต เขาได้บรรลุธรรมที่สมควรแก่
ธรรมแล้ว เขาไม่ได้ทำให้เรากล้าปากในเรื่องธรรม เขาได้เป็นพระโสดาบัน
สิ้นสังโยชน์ ๓ แล้ว มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาแล้ว มีคติแน่นอนแล้ว มีการ
รู้ดีเป็นเบื้องหน้าแล้ว ก็จะได้คร่ำครวญข้างหน้าแน่นอนแล้ว ดังนี้

เอวี่ วุคเค อณฺณคโร เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว
ภิกษุรูปหนึ่งจึงทูลถามขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การที่บุรุษโรคเรื้อนผู้
ชื่อว่าสุปปพุทธะได้เกิดเป็นมนุษย์ชาติสน เป็นคนกำพร้า เป็นคนอนาถานั้น ด้วย
เหตุปัจจัยสิ่งไร ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ต่อก่อนภิกษุทั้งหลาย
เมื่อก่อนบุรุษโรคเรื้อนผู้ชื่อว่าสุปปพุทธะนี้ ได้เกิดเป็นบุตรเศรษฐีอยู่ในกรุงราช-
คฤห์นั้น อยู่มาวันหนึ่ง เขาได้ออกไปเที่ยวอุทยาน ได้เห็นพระตครสขีของเจก-
พทฐเจ้า กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในพระนคร ครั้นได้เห็นแล้วจึงคิดว่า บุรุษ
โรคเรื้อนนี้นี้เป็นใคร จึงมาเที่ยวอยู่เช่นนั้น คิดดังนี้แล้ว จึงชวนพระสงฆ์ไปด้วย
ความเกลียดชัง แล้วเดินหลักไปทางสัก ๑ วาเท่านั้น ฯ ด้วยบาปกรรมอัน
เขาได้หมกไหม้อยู่ในนรกหลายร้อย หลายพัน หลายแสนปี เมื่อพ้นจากนรก
นั้นแล้ว เศษบาปกรรมอันนั้นจึงทำให้เขาได้มาเกิดเป็นมนุษย์ชาติสน เป็นคน
กำพร้าอนาถาอยู่ในราชคฤห์ เขาได้ถือมั่นศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา
เพราะอาศัยพระธรรมวินัยที่เราตถาคตได้แสดงไว้ ครั้นเขาได้ถือมั่นศรัทธา ศีล
สุตะ จาคะ บัญญา เพราะอาศัยพระธรรมวินัยที่เราตถาคตได้แสดงไว้แล้ว เวลา
แตกกายทำลายชิ้นส่วนแล้ว จึงได้ไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์ เขารุ่งเรืองกว่า
เทพเจ้าเหล่าอื่น ซึ่งมีอยู่ในดาวดึงส์สวรรค์นั้นด้วยวรรณะและยศ ดังนี้

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความอันนั้นแล้ว จึงทรงเปล่ง
อุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

จกฺขมา วิสมานีว วิชฺขมานเ ปรกุกเม

ปณฺชิโต จิวโลกสฺมิ ปาปานิ ปรีวชฺชเย

แปลว่า เมื่อความบาปนั้นมีอยู่ ผู้มีจักษุควรหลีกเลี่ยงทางที่ไม่เสมอเสียดฉันใด
บัณฑิตก็ควรหลีกเลี่ยงบาปทั้งหลายในโลกที่เป็นอยู่ฉันนั้น ดังนี้ ฯ สิ้นเนื้อความ
ในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า มีบุรุษซึ่งมีชื่อว่าสุปปพุทธะอยู่ใน
กรุงราชคฤห์ ๑ บุรุษนั้นเป็นโรคเรื้อนร้ายแรง เป็นคนยากจนขัดสนกว่าบรรดา
คนที่อยู่ในกรุงราชคฤห์ ได้เที่ยวหาเก็บผ้าขาด ที่คนทั้งหลายทิ้งไว้ตามกอง
หยากเขื่อและทรวเป็นต้น มาเย็บเป็นผ้านุ่งห่ม ถูกระเบื้องเที่ยวขอราน อาศัย
เลี้ยงชีพด้วยข้าวตังและของเดนที่ผู้อื่นทิ้ง ข้าวตังและของเดนนั่นก็ไม่ได้พอเพียง
แก่การบริโภค เพราะอาศัยกรรมที่ตนกระทำไว้ในปางก่อน เป็นคนกำพร้า
หาพึ่งมิได้ มีความยากไร้ขัดสนยิ่งกว่าคนทั้งปวง

อยู่มาวันหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าห้อมล้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็น
อันมาก เสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่กรุงราชคฤห์ เวลาเสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว
มีภิกษุตามเสด็จ ๒-๓ องค์ ไปประทับอยู่ในที่อันร่มเย็นแห่งหนึ่งในภายในพระ
นคร เพื่อทรงรอพวกอุบาสกที่ถวายทาน กับพระภิกษุทั้งหลายที่ยังตามเสด็จมา
ไม่ทัน เมื่อภิกษุทั้งหลายตามเสด็จมาทันแล้ว ก็พากันห้อมล้อมสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ในสถานที่นั้น ๑ ฝ่ายพวกอุบาสกก็พร้อมกันไปเฝ้าสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคิดว่าจักฟังอนุโมทนา แล้วจึงจักกลับไปสู่เคหสถาน
ของตน ๑ ในเวลานั้น จึงได้มีผู้คนไปประชุมกันเป็นอันมาก ๑ สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าก็ทรงแสดงอาการจะประทับนั่ง ๑ ในขณะนั้น คนทั้งหลายก็จัด
อาสนะอันสมควรแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๑ ครั้นนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อจะทรงทำทนต์ให้รุ่งเรืองด้วยพระสิริรูปกาย อันหาสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นจะ
เปรียบมิได้ อันเปล่งออกซึ่งพระพุทธรศมี ๖ ประการ คือ พระรัศมีสีเขียว
สีเหลือง สีแดง สีขาว สีฟ้า สีเลื่อม อันตั้งขึ้นด้วยพระรัศมีอันมีปริมณฑล
วาทนึ่ง ซึ่งรุ่งเรืองด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ ประดับด้วยอัสติยานุพยัญ
ชนะ ๘๐ ประการ จึงได้ทรงแสดงธรรมด้วยพระสรเสียงอันไพเราะดังเสียงนกกการเวก
และเสียงพรหม ให้สมกับพุทธบริษัทที่ประชุมอยู่ในที่นั้น

ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งมีอุปมาเหมือนพระจันทร์เพ็ญที่
แวดล้อมด้วยหมู่ดารา ในเวลาที่พระองค์ประทับอยู่ในพุทธาอาสน์อันประเสริฐ
เมื่อจะทรงเปล่งสีหนาทดุจไกรสรราชสีห์อันมีอยู่ท่ามกลางหมู่โนคลา จึงได้โปรด

ประธานพระธรรมเทศนาขึ้นในเวลานั้น ฯ ฝ่ายภิกษุทั้งหลายที่มีความมกน้อย
 สันโดษ ชอบสงัด คือไม่ชอบคลุกคลีกับเหล่าภิกษุหวัชฌ์ บรรพชิต มีจิตมุ่งต่อ
 ความเพียร มีคนอันตั้งมั่น เป็นผู้ตักเตือนตนด้วยตนเอง เป็นผู้บอกกล่าวสั่งสอน
 ผู้อื่น ผู้ควรแก่การว่ากล่าวสั่งสอน ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ
 วิมุตติญาณทัสสนะ ล้วนห่มผ้าบังสุกุลจวมีสีดังเมฆ ได้นั่งห้อมล้อมฟังธรรม
 อยู่ในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ ฝ่ายพวกอุบาสกก็นั่งห้อมผ้าอันบริสุทธิ์
 ถวายมหาทานในเวลาเช้าแล้ว ก็พากันบูชาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยของ
 หอมและดอกไม้เป็นต้น ก็ได้แสดงความนอบน้อมแก่พระภิกษุสงฆ์ แล้วก็
 พากันนั่งห้อมล้อมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ ด้วยตั้งใจตรง
 คือพระธรรมเทศนาอยู่ในสถานหนึ่ง ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า
 คราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางระหว่างพุทธ-
 บริษัที่เป็นอันมาก ดังนี้

ก็เมื่อสุปปพุทธะผู้มีความหิวครอบงำ ได้เที่ยวแสวงหาอาหารที่เป็นเศษ
 ของคนทั้งหลาย ในคราวนั้น ได้แลเห็นคนประชุมกันอยู่ในที่นั้นเป็นอันมาก
 ก็คิดด้วยความอยากของตนว่า พวกมหาชนนี้ประชุมกันด้วยเหตุไรหนอ ในที่นั้น
 ชะรอยจะมีการแจกแบ่งอาหารกันเป็นแน่ ถึงอย่างไรก็ดี ถ้าเราไปในที่นั้น เรา
 อาจได้อาหารไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งเป็นแน่แท้ คิดแน่วใจดังนี้แล้วจึงไปในที่นั้น
 แต่พอไปถึงก็ได้เห็นซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นำล้อมโศยนิบัติ ผู้สมบูรณ์
 ด้วยการฝึกฝนอันทรียและความสงบอันสูงสุด ผู้เป็นอจริยมนุษย์นำอศรีย
 มอันทรียอันฝึกฝนสำรวมแล้วเป็นอันดี กำลังทรงแสดงธรรมอยู่ในท่ากลาง
 มหาชน ครั้นสุปปพุทธะผู้ยากจนได้เห็นแล้ว ก็มีอุปนิสัยสมบัติซึ่งแก่กล้า
 ที่ตนได้อบรมมาในปางก่อน เข้าเตือนใจ ให้เกิดอุตสาหะในการฟังพระธรรม-
 เทศนา จึงได้นั่งลงในภายนอกที่ประชุม ด้วยคิดว่า เราจักฟังธรรมให้จงได้ ฯ
 เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า บรูชโรครเอนผู้ชื่อว่าสุปปพุทธะได้เห็น
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังทรงแสดงธรรมอยู่ จึงคิดว่า ในที่นั้นไม่ใช่ว่า
 แจกแบ่งอาหารกัน พระสมณโคตมกำลังทรงแสดงธรรมอยู่ ถึงตัวเราก็จักฟัง
 ธรรมให้ได้ ดังนี้ แล้วจึงนั่งลงในที่สมควรแก่ตน ด้วยสนใจในการฟังธรรม ดังนี้

บาลี

คำในพระบาลีว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งพระญาณคฤหมุข
ทั้งปวงนั้นว่า ใครหนอจะอาจล่วงรู้ธรรมได้ ดังนี้ ขึ้นหมายความว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอดส่องพระญาณคฤหมุขทั้งปวง มีผู้มีอุปนิสัยต่ำที่สุด
เป็นต้น ซึ่งประชุมกันอยู่ในสถานนั้น ว่าใครมีอุปนิสัยสมบูรณ์ สามารถ
บรรลุธรรม คือมรรคผลได้ จึงทรงเห็นว่าสุปปพุทธะผู้ทำผิดต่อพระตครสัจจะเจก-
พุทธเจ้านั้น เป็นผู้มีอุปนิสัยแห่งมรรคผล รุ่งเรืองอยู่ด้วยอุปนิสัยในภายใน
เหมือนกับแห่งทองคำอันปกคลุมอยู่ด้วยฝุ่นละนนั้น ๆ สุปปพุทธะนี้เป็นผู้เรา
คาดคะเนให้ตรัสรู้ได้ง่าย ทรงเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงได้ทรงแสดงอนุบทพิกถา คือ
ทานกถา สีลกถา สัคคกถา กามาทนวกถา เนกขัมมานิสังสกถา สืบต่อไป

ก็คำว่า อนุบทพิกถานั้น แปลว่า การแสดงตามลำดับ คือ แสดงทาน
แล้วจึงแสดงศีล แสดงศีลแล้วจึงแสดงสวรรค์ แสดงสวรรค์แล้วจึงแสดงโทษ
ของกามคุณ แสดงโทษของกามคุณแล้ว จึงแสดงผลแห่งการออกจากกามคุณ
เป็นลำดับไป ได้ใจความว่า แสดงทาน ศีล สวรรค์ โทษแห่งกามคุณ ผล
แห่งการออกจากกามคุณ ไปตามลำดับ ไม่ตัดลัดให้ขาดสาย ไม่แสดงให้ก้าว
ก่ายกัน

คำว่า ทานกถานั้น ได้แก่การแสดงถึงทานว่า ทานนี้คืออะไร ให้ผู้ฟัง
เข้าใจแจ่มแจ้งจนให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา พระอรรถกถาจารย์ได้สังวรณ์นา
การไว้ว่า อิทํ ทานํ นาม สุขานํ นิทานํ อันทานนี้เป็นต้นเหตุให้เกิดสุข
ทั้งหลาย สมปตฺตินํ มลํ ทานนํเป็นมูลรากแห่งสมบัติทั้งหลาย โภคานํ ปติฏฺฐา
เป็นที่ตั้งแห่งโภคะทั้งหลาย วิสมกตสฺสฺตานํ ตาณํ เสนํ คติ ปฺรายนํ
เป็นที่พักพิง เป็นที่หลบหลีก เป็นคติ เป็นที่ไปข้างหน้าแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้
วนเวียนอยู่ในสงสาร อันเป็นทลุม ๆ ดอน ๆ ไปด้วยความสุขและทุกข์ อิชฺ โลก-
ปฺรโลเกสุ ทานสฺสทิสํ ท้ออาศัย ที่พึ่ง ที่หน่วงเหนี่ยว ที่ต้านทาน ที่หลบหลีก
ที่ไปข้างหน้า เช่นกับด้วยทานย่อมไม่มีในโลกนี้และโลกหน้า

อวสยภูเจณ รตนมบัลลหาสนสทิสํ ทานนํเป็นเช่นกับที่นั่งนอนของ
 ราชสีห์อันสำเร็จด้วยแก้วมณี ด้วยเหตุว่า ทานนํเป็นทออาศัยของสัตว์ทั้งหลาย
 ปคิณฺณานคฺเคน มหาปจฺจวิสทิสํ ทานนํเช่นมหาปฐพีอันใหญ่ เพราะอรรถว่า
 เป็นที่พงของสัตว์ทั้งหลาย อาลมฺพนฺณเจณ อาลมฺพนฺนรชฺชสทิสํ ทานนํเหมือนกับ
 เชือกสำหรับเกาะเกี่ยว เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องห่วงเหนี่ยวของสัตว์ทั้งหลาย
 ทกฺขณิคุตฺตรณฺณเจณ นาวาสทิสํ ทานนํเปรียบเหมือนกับเรือ เพราะอรรถว่าเป็น
 เครื่องปลดปล่อยเสียซึ่งทุกข์ สมฺมสฺสาสนฺณเจณ สงฺคามสุโร ทานนํเปรียบ
 เหมือนกับผู้แก้แค้นในสงคราม เพราะอรรถว่าทำให้เกิดความดีใจ ภยปฺริค-
 คาณเจณ สุปฺริชาปฺรกฺขิตฺตนคฺร์ ทานนํเปรียบเหมือนกับพระนครที่ห้อมล้อมด้วย
 กำแพงประคูลหอรบเป็นอันดี เพราะทานนํเป็นเครื่องป้องกันเสียซึ่งภัย

มจฺเจรมลาทิสํ อนุปฺปลิคุตฺตเจณ ปทุมํ ทานนํเปรียบเหมือนกับดอกปทุม
 อันสะอาด เพราะปราศจากมลทิน มีความตระหนี่เป็นต้น เติสํ นิทฺตฺตฺทณฺณเจณ
 ชาคเวโท ทานนํเปรียบเหมือนกับเปลวเพลิง เพราะเผาเสียซึ่งมลทิน มีความ
 ตระหนี่เป็นต้นนั้น ทฺราสทฺทเจณ อาสฺวิโส ทานนํเปรียบเหมือนกับอสรพิษ
 เพราะขบกัดบุคคลจนเข้าใกล้ได้ อสนฺคาสทฺทเจณ สิทฺโธ ทานนํเปรียบเหมือนกับ
 ราชสีห์ เพราะทำไมให้เกิดความสะดุ้ง หลวณฺตเจณ หคฺคิ ทานนํเปรียบ
 เหมือนกับช้าง เพราะเป็นของมีกำลัง อภิมงฺกฺลสมฺมตฺตเจณ เสตฺตอสฺสโก ทานนํ
 เปรียบเหมือนกับโคสุภราชที่มีร่างกายขาวสะอาด เผือกผ่อง เพราะโลกต้อง
 นับถือว่าเป็นมงคลอันยิ่ง

เชมนคฺคภูมิสมฺปาปนเจณ วลาหโก อสฺสราชา ทานนํเปรียบเหมือนกับ
 พญาม้าลาห เพราะขบกัดคนได้ถึงที่เกษม ทานํ หิ โลเก รชฺชสฺสริ เทติ
 ทานนํยอมให้ราชสีห์ในโลก จกฺกวคฺคิสมฺปคฺคิ เทติ ทานนํยอมทำให้ได้สมบัติ
 จกฺกรพฺรรคิ สกฺกสมฺปคฺคิ เทติ ทานนํยอมให้ได้สมบัติพระอินทร์ผู้เป็นบันฑิต
 มาถสมฺปคฺคิ เทติ ทานนํยอมให้ได้สมบัติแห่งเทวบุตรมาร พรหมสมฺปคฺคิ เทติ
 ทานนํยอมให้ได้สมบัติพรหม สาวกปารมฺมิณานํ เทติ ทานนํยอมให้สำเร็จสาวก
 บารมฺมิณานํ ปจฺเจกโพธิณานํ เทติ ทานนํยอมให้สำเร็จพระปัจเจกโพธิญาณ
 สมฺมาสมฺโพธิณานํ เทติ ทานนํยอมให้สำเร็จพระสัมมาสัมโพธิญาณ อิติ เทว-

มาที่ ทานคุณปฏิสัขตกถ์ การแสดงเรื่องคุณแห่งทาน มีประการดั่งที่แสดงมา
แล้วเป็นต้น เรียกว่าทานกถา ฯ กับคลลผู้ให้ทานย่อมสามารถรักษาศีลได้
เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงทานกถาแล้ว จึงได้ทรง
แสดงสัลกกถาสืบต่อไป

ที่สัลกกถานั้น ได้แก่การแสดงถึงคุณแห่งศีล เป็นต้นว่า สัลล นามะตัง
สคฺคานํ อวสฺสโย สลนํย่อมเป็นทพฺงพาวาสโย เป็นทหน่งเห่นขว เป็นทตำนทาน
เป็นทหฺลบล เป็นคคิ เป็นทไปนเบ่องหน้าแห่งสัคฺคทงหลาย อิชฺโลกปรโลก-
สมปคฺคินํ หิ สัลลสทิสฺส ทพฺงพาวาสโยแห่งสมบัตินโลคนและโลกหน้าเสมอกับ
คัวยศลยอมไม่มี สัลลสทิสฺส อลงกาโร เครื่องประดับที่จะดีเสมอกับคัวยศล
ยอมไม่มี สัลปฺปสทิสฺส ปฺปผิ ดอกไม้ที่จะเสมอดัวยดอกไม้ คือ ศีลยอมไม่มี
สัลคณฺฐสทิสฺส คณฺโธ กลิ่นที่จะเสมอดัวยกลิ่น คือ ศีลยอมไม่มี สัลาลงกาเรน หิ
อลงกคิ เพราะเหตุว่ามนุษย์โลก เทวโลก แลคฤคคลผู้ประดับด้วยเครื่องประดับ
คือ ศีล ผู้ทคดอกไมคือ ศีล ผู้ลบลไ้ของหอมคือ ศีล ย่อมไม่รู้จักอิม คังนํ เพื่อจะ
แสดงให้เห่นว่ ศีลนํเป็นเหตุให้บุคคลได้สววรรค สมเด็จพระสรรเพชญพุทธเจ้า
จึงได้ทรงแสดงสัคคกถาเป็นลำดับต่อจากศีลสืบไป

คำว่า สัคคกถานั้น ได้แก่การแสดงธรรมเกี่ยวกับคุณแห่งสววรรค เป็น
คันว่ สคฺโค นาม อญฺโฆ กณฺโถ มนาโป สววรรคินํเป็นทนํารักไคร่พอใจ
นิจจเมตฺถ กิฬา ในสววรรคมีการสนุกสนานอยู่เป็นนิจ นิจจํ สมปคฺคิโย ลพ-
กณฺธิ ในสววรรคมีสมบัตบริบูรณ์อยู่เป็นนิจ จาตุมมหาราชิกา เทวา เทพเจ้าชั้น
จาตุมมหาราชิกาได้เสวยทิพยสุขสมบัต้อยู่ถึง ๘ ล้านปีในมนุษย์ เทพเจ้าชั้น
ดาวดึงส์ได้เสวยทิพยสุขสมบัต้อยู่ถึง ๓ โกฎิ ๖ ล้านปีในมนุษย์ คังนํ ฯ ที่เรื่อง
สววรรค หากพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะทรงแสดงให้สนเข่ง ก็ไม่มีเวลาเพียงพอ
เวลาพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงแสดงเรื่องสววรรค จึงได้ทรงแสดงไว้โดยอเนกปริยาย ฯ
การที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงแสดงเรื่องสววรรคนี้ เพื่อจะให้เกิดความยินดีแก่
ผู้ฟังทั้งหลาย เมื่อผู้ฟังทั้งหลายเกิดความยินดีในสววรรคแล้ว จึงได้ทรงแสดง
กามาทนวกถา ว่าคัวยโทษแห่งกามารมณํ ให้เห่นว่ ถึงแม้ว่าสววรรคขงม

มีกามารมณ์อันเป็นทิพย์เช่นนกตาม ก็ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยงแท้คงทนถาวร
ไม่ควรที่ใครจะพอใจรักใคร่ในสวรรค์นั้น อันกามคุณทั้งหลายล้วนแต่มีสุขน้อย
มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ดังนั้นเป็นต้น

เมื่อทรงแสดงโทษแห่งกามคุณอย่างนั้นแล้ว จึงทรงแสดงผลแห่งการออก
จากกามคุณ คือ การบรรพชาอุปสมบท เพื่อฟอกจิตสันดานของผู้สดับฟังให้
บริสุทธิ์จากกิเลสเป็นลำดับไป แล้วจึงทรงแสดงสามภกกังสีกเทศนา คือ อริยสัจ ๔
สืบต่อไป เพื่อให้ผู้ฟังได้สำเร็จ มรรค ผล นพพาน โดยเหตุว่า เมื่อจิตของผู้ฟัง
บริสุทธิ์ด้วยการฟังอนุบทพิภกตามลำดับนั้น ก็ตรัสรู้อริยสัจได้ง่าย เปรียบ
เหมือนกับผ้าขาวบริสุทธิ์ที่จับน้ำข้อมได้สะดวกฉะนั้น

จิตเปรียบเหมือนผ้า เครื่องเสerahmongจิต มีรากะเป็นต้น เปรียบเหมือน
เครื่องเสerahmongผ้า ๑ อนุบทพิภก เปรียบเหมือนกระดานสำหรับซักฟอก ๑
ศรัทธา เปรียบเหมือนน้ำยาด้วยน้ำคือ ศรัทธา ทำเครื่องเสerahmongใจให้หมดไป
ด้วยสติ สมาธิ ปัญญา ทละน้อย ๆ แล้วค่อยปรารภความเพียรในการทำจิตให้
บริสุทธิ์ด้วยวิธี มีการสดับฟังเป็นต้น ๑ การข่มกิเลสด้วยความเพียร เปรียบ
เหมือนการทำผ้าให้ปราศจากควันดำ ๑ อริยมรรคเปรียบเหมือนน้ำข้อม ๑ การ
ทำจิตที่ข่มกิเลสไว้แล้วให้มองใสด้วยอริยมรรคนั้น เปรียบเหมือนกับสีเลื่อมแห่งผ้า
ที่บริสุทธิ์แล้วนั้น ดังนั้น ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงอนุบทพิภก
และอริยสัจเทศนา อันมีคุณานิสงส์ดังที่แสดงมาแล้ว เพื่อให้เกิดมรรคอันดี
แก่พุทธบริษัทที่ประชุมฟังในครั้งนั้น โดยมีสุปปพุทธะโรคเรื้อนเป็นต้นเหตุ ดังที่
แสดงมา แต่เรื่องสุปปพุทธะนั้นยังจักมีต่อไปข้างหน้า ดังจักปรากฏในพระธรรม-
เทศนาภักดิ์ที่ ๔๕ อันต่อจากภักดิ์นี้ไป ส่วนในภักดิ์นี้ของคไว้แต่เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๔๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยการที่บัณฑิตหลักเลียงบาป

เอวมุปน สุปปพุทธะ ปรีสปริยเมเต นิสินโน ฌมมเทสนํ สุตวา
โสตาปัตติผลํ ปตฺวา อุตฺตนา ปฏิลทฺธคฺคํ สตฺถุ อาโรเจตฺกามา ปรีสมชฺฌํ
โอภาหิตุํ อวิสหนฺโต มหาชนสฺส สตฺถาริ วนฺทิตฺวา อนิคนฺตฺวา นีวตฺตกาเล
ภควติ วิหาริ คเต สยมปี วิหาริ อคฺมาสฺสตี.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๔๕ ว่าด้วยคำ
อธิบายพระพุทธุตทานที่ ๔๓ ตามอรรถกถา และมัคฺคธำมสํ สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่ประชุมฟังพระ
ธรรมเทศนาอยู่ในสถานที่นี้โดยสมควรแก่เวลา

อรรถกถา

คำเนินความตามอรรถกถาที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า สุปปพุทธะ คือ บุรุษโรคเรื้อน
ได้นั่งอยู่นอกที่ประชุม ฟังพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระบรมศาสดา ดังที่แสดง
มาแล้วในกัณฑ์ก่อนนั้น ครั้นได้สำเร็จพระโศดาปัตติผลแล้วก็มีความประสงค์จะ
กราบทูลคุณธรรมที่ตนได้แล้วแก่พระศาสดา แต่ยังไม่อาจที่จะเฝ้าที่ประชุมชน
เข้าไปได้ ในเวลาประชุมชนถวายบังคมพระศาสดาตามส่งพระศาสดากลับไปแล้ว
จึงได้ตามไปเฝ้าที่วิหาร ในเวลาที่พระศาสดาสด็จถึงวิหารแล้ว

ในขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงทราบว่า สุปปพุทธะ มีความประสงค์
จะทูลคุณธรรมที่ตนได้แล้วในศาสนาของพระศาสดาให้ปรากฏขึ้น จึงเสด็จลงมา
ประทับอยู่ที่อากาศ ด้วยเทวราชประสงค์ไฉนจะทรงทดลองดู ว่า สุปปพุทธะ
จะเป็นอย่างไร จึงได้ตรัสขึ้นว่า คุณก่อนสุปปพุทธะ เธอเป็นมนุษย์ยากจนขัดสน

กำพร้าอนาถาหาพึ่งมิได้ เราจักให้ทรัพย์นับไม่ได้แก่เธอ แต่เธอก็กล่าวว่า พุทฺโธ น พุทฺโธ ชมฺโม น ชมฺโม สงฺโฆ น สงฺโฆ พระพุทฺธไม่ใช่พระพุทฺธ พระธรรมไม่ใช่พระธรรม พระสงฆ์ไม่ใช่พระสงฆ์ พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ บ่ยอมไม่สมควรแก่เรา ดังนี้

ลำดับนั้น สุปปพุทฺธะจึงถามว่า ท่านเป็นใคร ตรัสตอบว่า เราเป็นท้าว สหัตถันันท์สักกเทวราช ฯ สุปปพุทฺธะจึงกล่าวว่า ดูก่อนท่านผู้นัณฑพาล ท่านผู้หา หิริมิได้ ท่านไม่สมควรจะกล่าวกับเรา เพราะท่านกล่าวคำที่ไม่ควรกล่าว เหตุไร ท่านจึงกล่าวว่า เราเป็นคนยากจนขัดสน เป็นคนกำพร้าอนาถาหาพึ่งมิได้ เราเป็น พระโอรสของพระโลกนาถเจ้ามิใช่หรือ เราไม่ใช่คนยากจนคนขัดสน ไม่ใช่ คนกำพร้าอนาถา เรามีความสุขอย่างเยี่ยม เราเป็นผู้มั่งคั่งมาก กล่าวอย่างนั้น แล้วจึงกล่าวต่อไปว่า

สทฺธาธณํ สัลลณํ	หิริโอดตปฺปิยํ ฐณํ
สุตฺตธนญฺจ จาโค จ	ปญฺญา เว สตฺตมํ ฐณํ
ยสฺส เอตา ธนา อตฺถิ	อิตฺถิยา ปุริสสฺส วา
อทฺถิทฺโถติ ตํ อาหุ	อโมฉนตฺสฺส จีวิตํ ฯ

แปลว่า ทรัพย์ของเรามีอยู่ ๑ ประการ คือ ศรัทธา ๑ ศีล ๑ หิริ ๑ โอดตปฺปะ ๑ สุตตะ ๑ จาคะ ๑ ปัญญา ๑ ทรัพย์ทั้ง ๑ ประการนี้ มีแก่สตรีคนใด หรือบุรุษคนใด ผู้ทั้งหลายเรียกสตรีคนนั้น หรือบุรุษคนนั้น ว่าเป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของสตรี หรือบุรุษคนนั้นไม่เป็นชีวิตเปล่าจากประโยชน์ บุคคลเหล่าใดมีทรัพย์เหล่านั้น บุคคล เหล่านั้นพระพุทฺธเจ้าหรือพระปัจเจกพุทฺธเจ้าทั้งหลาย ไม่เรียกว่าผู้ขัดสน ดังนี้

เมื่อท้าวโกสีย์สักกเทวราชได้สดับถ้อยคำของสุปปพุทฺธะอย่างนั้นแล้ว จึงทวง สุปปพุทฺธะไว้ในระหว่างทางแล้วเสด็จไปเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา ทูลเล่าถ้อยคำ ของตน และคำโต้ตอบของสุปปพุทฺธะทั้งนั้นนั้นถวายแด่สมเด็จพระบรมศาสดา

สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า ดูก่อนท้าวสักกะ ผู้เช่นพระองค์นี้แม้ตั้งร้อย ตั้งพันก็ไม่อาจทำให้สุปปพุทฺธะโรคเรื้อนกล่าวว่า พระพุทฺธเจ้าไม่ใช่พระพุทฺธเจ้า พระธรรมเจ้าไม่ใช่พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้าไม่ใช่พระสงฆ์เจ้า ได้ ฯ ฝ่ายสุปป-

พุทธะโรคเรื้อนก็ได้ไปเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา เวลาสมเด็จพระบรมศาสดาทรง
ปราศรัยแล้ว จึงกราบทูลคุณธรรมที่ตนได้บรรลุแล้วนั้น ฯ เพราะฉะนั้น ในพระ
บาลีจึงกล่าวไว้ว่า ครั้นนั้นสุปปพุทธะโรคเรื้อนผู้ได้เห็นธรรมแล้ว ผู้ได้บรรลุ
ธรรมแล้ว ผู้แจ้งธรรมแล้ว ผู้หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ผู้ข้ามความสงสัยได้แล้ว
ผู้ไม่มีการกล่าววาทะอย่างไร ๆ แล้ว ผู้มีความแกล้วกล้าแล้ว ผู้ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น
ในทางพระพุทธศาสนาแล้ว ได้ลุกขึ้นไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคม
แล้วก็ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนา ประกาศตัวเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา
ดังนี้ เป็นต้น

ก็ในคำเหล่านั้น คำว่า ผู้เห็นธรรมแล้วนั้น ได้แก่ผู้แลเห็นอริยสัจธรรม ฯ
ถึงแม้ว่าในบทที่ยังเหลืออยู่ ก็หมายความว่าอย่างเดียวกับในบทนี้ ฯ ในคำเหล่านั้น
คำว่า ผู้เห็นธรรมแล้วนั้น หมายความว่า การเห็นธรรมอย่างอื่นนอกจากญาณ-
ทัสสนะก็มีอยู่ เพื่อจะหลักเลียงคำในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ได้บรรลุธรรม ฯ
ดังนี้ ก็การบรรลุธรรมนอกจากญาณสมบัติก็มีอยู่ เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า การบรรลุ
ธรรมนั้นอย่างไร จึงได้กล่าวต่อไปว่า รู้แจ้งธรรม ฯ ก็การรู้แจ้งธรรมนั้นโดย
เอกเทศก็มี เพื่อจะแสดงให้เห็นว่าเป็นนปเทศ คือ รู้แจ้งสันเข่งตามชั้นของตน
จึงกล่าวต่อไปว่าหยั่งลงสู่ธรรม ฯ เพราะฉะนั้น ถ้อยคำตามที่แสดงมาแล้วนี้
จึงเป็นอันแสดงการตรัสรู้สัจธรรม คือ อริยสัจ ๔ ฯ ก็มีคณญาณที่ให้สำเร็จก็มี
การรอบรู้เป็นต้น คือ ตรัสรู้ด้วยญาณอันเดียวกันสำเร็จไป ก็ชื่อว่าหยั่งลงสู่ไทยธรรมที่
ควรรู้โดยสันเข่ง ไม่ใช่หมายแต่เพียงรู้เท่านั้น ฯ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวไว้ว่า
ได้เห็นอริยสัจธรรม

คำว่า ข้ามความสงสัยได้แล้วนั้น คือ สันความสงสัย ๑๖ อย่าง และ ๘
อย่าง เหมือนกับบุคคลข้ามทางอันกั้นการประกอบด้วยภัย ฉะนั้น ฯ คำว่า ไม่มี
การกล่าววาทะอย่างไร ๆ นั้น เพราะตัดความสงสัยในเรื่องต่าง ๆ หงส์ได้แล้ว ฯ
คำว่า มีความแกล้วกล้านั้น คือ ละบาปกรรมทั้งหลายที่ทำให้ขี้ขลาด ตั้งอยู่ในคุณ
ธรรมมีศีลเป็นต้น ซึ่งเป็นข้าศึกแก่บาปกรรมทั้งหลายนั้น แล้วก็มี ความแกล้ว
กล้า ฯ คำว่า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในทางพระพุทธศาสนานั้น คือ ไม่ต้องเชื่อตาม
ถ้อยคำของผู้อื่น เชื่อด้วยความรู้ความเห็นของตนแท้ ฯ คำที่สุปปพุทธะสรรเสริญ

พระธรรมเทศนานั้น คือ สรรเสริญว่า พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นของดีแท้ เพราะข้าพระองค์ได้เกิดความเลื่อมใสขึ้นในใจ เพราะอาศัยพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นของน่ายินดีแท้ เพราะเป็นของกำจัดโทษให้สิ้นไป มีแต่ให้บรรลุคุณความดี ให้มีศรัทธา ให้มีปัญญา ประกอบด้วยอรรถพยัญชนะ มีบทต้น มีเนื้อความลึกซึ้งง่ายจับใจ ไม่ยกตนข่มผู้อื่น เขกเขินด้วยพระกรุณา เป็นมรรคาให้เกิดปัญญา เป็นทางอันรื่นรมย์ กำจัดเสียซึ่งความมัวเมาและมานะเป็นต้น

ต่อไปนี้ เป็นคำสรรเสริญด้วยอุปมาทั้ง ๔ ข้อ คือ อุปมาว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมนั้น เหมือนกับหางของท้าว เป็ดของทบด บอกทางให้แก่คนหลงทาง ส่องไฟในทมิฬฉะนั้น คือ การที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำข้าพระองค์ ผู้เบือนหน้าจากพระสัทธรรม ผุดกไปในอสัทธรรมให้กลับใจจากออสัทธรรมนั้น ข้อมเหมือนกับบุคคลหางของท้าวฉะนั้น บุคคลเปิดองไม่ปิดมีอาการฉันทิ พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เปิดคำสั่งสอนทบดสันดานของข้าพระองค์ด้วยการถ่อมใจหาทิฐิ เริ่มแต่หมดศาสนาของพระกัสสปเป็นต้นมานั้น ฯ บุคคลบอกทางให้แก่คนหลงทางฉันทิ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงบอกทางสวรรค์ นฤพานให้แก่ข้าพระองค์ผู้เดินทางผิดฉะนั้น ฯ บุคคลส่องไฟในทมิฬฉันทิ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ผู้อยู่ในทมิฬคือโมหะ ผู้ไม่เห็นรูปรัตนะทั้ง ๓ มีพระพุทธรัตนเป็นต้น ให้ได้แลเห็นรูปรัตนะทั้ง ๓ ฉันทิ ฯ สุปพุทธะสรรเสริญพระธรรมเทศนา ด้วยจิตเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างนั้นแล้ว จึงกราบทูลออกไปว่า เอสาหิ ภนฺเต ภควนฺติ สรณํ คจฺฉามิ เป็นต้น แปลว่า ข้าพระองค์ขอนับถือพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง ดังนี้

ก็คำว่า คจฺฉามิ ซึ่งมีในคำว่า ภควนฺติ สรณํ คจฺฉามิ ชมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ซึ่งแปลว่า ข้าพเจ้าขอนับถือท่าน พระอรหันตจรรย์ไขออกไปว่า กขามิ ชานามิ พุชฺฉามิ ซึ่งแปลว่า คบ รู้ คร้สรู้ ดังนี้ คำว่า คบ ได้แก่คบ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คำว่า รู้ ก็ได้แก่รู้จัก

พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คำว่า ตรัสรู้ ก็ได้แก่ตรัสรู้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าอย่างไรได้แก่สิ่งไร มีคุณสมบัติอย่างไร โดยเหตุนี้ คำว่า คัจฉามิ จึงได้แปลว่า ขอนับถือ เพื่อให้ได้ความชัดเจนในภาษาของเรา ฯ คำว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นั้น ย่อมมีคำอธิบายกว้างขวาง แต่เมื่อย่นลงก็ได้ใจความว่า ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงเรียกว่า อริยมรรค และนิพพาน ที่รักษาไว้ได้บรรลุนิพพานในอภายภูมิ ๔ เรียกว่าพระธรรม ฯ ขอน้อมสมกับวาระพระบาลีทมนามว่า ขาวตาทิกขเว ชมมา สงขตา เป็นต้น แปลว่า คุณอันภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่บังจักษุ ตกแต่งทั้งสิ้นไม่ประเสริฐเท่าวิราคธรรม คือ อริยมรรค ดังนี้ ฯ ไม่ใช่แต่อริยมรรค กับนิพพานเท่านั้น เรียกว่าพระธรรมในที่นี้ ถึงแม้ว่าอริยผล และปริยัติธรรม ก็เรียกว่าพระธรรมเหมือนกัน ฯ มีพระบาลียืนยันว่า

วิราคัมเนชมโลกิยัมมสขตมปปฏิกุลัม

มธมมิมํ ปคณํ สุวิทตํ มธมมิมํ สรณตถมเปहि ฯ

แปลว่า ท่านจงนับถือพระธรรมอันกำจัดกิเลส เป็นเหตุให้หมดทุกข์โศก เป็นธรรมอันบังจักษุตกแต่งไม่ได้ เป็นธรรมอันไม่น่าเกลียด และจงนับถือพระธรรมอันไพเราะ อันพระพุทธเจ้าทรงจำแนกไว้เป็นอันดี เป็นที่พึงเกิด ดังนี้ สอนคำอธิบายในคำถวายตัวเป็นผู้นับถือพระรัตนตรัยของสุปปพุทธะเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ ว่าถึงคำประกาศตัวเป็นอุบาสกของสุปปพุทธะ คือสุปปพุทธะกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำไว้ว่า ข้าพระองค์เป็นอุบาสก ผู้นับถือพระรัตนตรัยตั้งแต่นั้นเป็นต้นไปจนตลอดชีวิต ของข้าพระองค์ ดังนี้

สุปปพุทธะ กราบทูลอย่างนั้นแล้ว ก็ถูกชนถวายบังคมลา ทำปัทมกนิณแล้ว ก็หลีกไป ฯ ในขณะนั้น ก็มีโคแม่ลูกอ่อนได้วิ่งไปขวิดสุปปพุทธะโรคเรื้อรอนนั้น ให้ถึงแก่ความตายในทันใด เป็นประหนึ่งว่า คุณธรรมที่สุปปพุทธะได้สำเร็จนั้น จะทำให้สุปปพุทธะพ้นจากความเป็นบุรุษโรคเรื้อรอน อันไม่สมควรแก่อริยธรรมซึ่งเป็นของประณีต โดยเหตุว่าบุรุษโรคเรื้อรอนนั้นมัวมวนวุ่นทำคว้นหมดแล้ว มีร่างกายปรุไปทั้งตัว มีกลิ่นโสโครกน่าเกลียด เป็นที่น่ากรณายิ่งนัก บุญกุศลที่บุรุษ

โรคเรื้อนได้สร้างไว้แล้วนั้นจึงบันดาลให้แม่โคขวิดตายเสีย เพื่อให้พ้นทุกข์อันนั้น
ในทันใด

โส กิร อติเต เอโก เสฏฐิปุตฺโต ก็สุปปพุทธะโรคเรื้อนนั่น เมื่อก่อน
ได้เป็นบุตรเศรษฐีคนหนึ่งไป ได้เที่ยวเล่นกับบุตรเศรษฐีอีก ๓ คน ซึ่งเป็นสหาย
ของตน ได้นำหญิงนครโสภินีคนหนึ่งไปเที่ยวสวนอุทยานอยู่จนตลอดวัน พอตะวัน
ตกก็บอกแก่สหายทั้ง ๓ คนว่า หญิงนั้นมากหาปณะอยู่พัวพันกับทองเป็นอันมาก
อีกทั้งเครื่องประดับอันมีค่ามาก ในทันทีไม่มีใคร ทั้งเป็นเวลากลางคืนแล้ว ๆ
พวกเราพากันฆ่าหญิงนั้นเอาทรัพย์ทั้งปวงไปเถิด ๆ สหายทั้ง ๓ ก็เห็นด้วย
จึงได้ช่วยกันจับหญิงนั้นเพื่อจะฆ่า หญิงนั้นจึงปรารภว่า พวกนี้หาความละอาย
และความกรุณาไม่ได้ ได้สนุกสนานกับเราจนตลอดวันแล้ว มาฆ่าเราผู้หาความผิด
มิได้เพราะเห็นแก่ทรัพย์ แต่พวกนี้ฆ่าเราได้เพียงชาติเดียวเท่านั้น ขอให้ตัวเรา
ได้เกิดเป็นนางยักษิณี สามารถฆ่าพวกนี้ได้หลายชาติเถิด ตั้งความปรารภอย่างนั้น
แล้วก็ตายไป ๆ บุตรเศรษฐีทั้ง ๔ คนนั้น ได้ถูกนางยักษิณีฆ่าอยู่หลายร้อยชาติ
มาชาติสุดท้าย บุตรเศรษฐีทั้ง ๔ คนนั้นก็ได้มาเกิดเป็นมนุษย์ คนหนึ่งได้เกิดเป็น
ปุกกุสะตักกุสบุตร คนหนึ่งเกิดเป็นพาหิยบุรุษ คนหนึ่งเกิดเป็นตัมพาทาทฐิกเพชฌฆาต
คนหนึ่งเกิดเป็นสุปปพุทธะโรคเรื้อน หญิงนครโสภินีนั้นได้เกิดในกำเนิดยักษิณี
จำลงตัวเป็นแม่โคขวิดคนทั้ง ๔ นั้นให้ถึงแก่ความตายมาทีละคน ๆ

เมื่อภิกษุเป็นอันมากได้ทราบว่า สุปปพุทธะโรคเรื้อนถูกแม่โคขวิดตายแล้ว
จึงพร้อมกันไปทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า สุปปพุทธะโรคเรื้อนนั่นมีคติภพ
อย่างไร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า สุปปพุทธะโรคเรื้อนนั่นเป็น
บัณฑิต ได้บรรลุธรรมอันสมควรแก่ธรรมแล้ว ไม่ทำเราให้ลำบากในทางธรรม ได้
เป็นพระโสดาบัน สิ้นสังโยชน์ ๓ แล้ว มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาแล้ว เป็นผู้
แน่นอนแล้ว เป็นผู้จะตรัสรู้ข้างหน้าแล้ว เป็นผู้มคคือนต์แล้ว ๆ ภิกษุองค์
หนึ่งจึงทูลถามว่า เหตุไรสุปปพุทธะจึงเป็นบุรุษโรคเรื้อน สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงได้ทรงแสดงให้ฟังว่า สุปปพุทธะนั้นได้เกิดเป็นบุตรเศรษฐี อยู่ในกรุง
ราชคฤห์ เวลาออกไปสู่อุทยานได้พบพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้ทรงพระนามว่า

ตขรสีข กำลังเสด็จเที่ยววิณชาบาตอยู่ จึงกล่าวว่าบุรุษโรคเรื้อนนั้นใคร กล่าว
 ตั้งแล้ว ก็ยุบน้ำลายรดแล้วเดินผ่านไป เวลาเขาตายไปก็ได้ไปหม้อยู่ในนรก
 ตลอดหลายแสนปี พ้นจากนรกมาจึงมาเกิดเป็นบุรุษโรคเรื้อนยากจนขัดสนอยู่ใน
 กรุงราชคฤห์นอก พระตขรสีขบังเจกพุทธเจ้านั้นเป็นบุตรของนางปทุมวดีอัครมเหสี
 ของพระเจ้าพาราณสี ฯ การทบทวนเศรษฐกิจคนนั้น จะกล่าวว่าพระบังเจกพุทธเจ้า
 นั้นเป็นโรคเรื้อน โดยเห็นว่าพระบังเจกพุทธเจ้านั้นคลุมผ้าหมดทั้งตัวตามวิธัมมจิว
 ของบรรพชิต เขาจึงคิดว่าเป็นโรคเรื้อน จึงคลุมไว้ด้วยผ้า เขาคิดอย่างนั้นจึงได้
 กล่าวอย่างนั้น เพราะโดยมากพวกเป็นโรคเรื้อนย่อมคลุมผ้าหมดทั้งตัว การที่
 เขายุบน้ำลายนั้น เพราะมีความเกลียดชัง

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงบพกรรมของสุปปพุทธะแล้ว
 จึงได้ทรงแสดงเหตุที่จะให้สุปปพุทธะได้บรรลุธรรมวิเศษสืบไปว่า สุปปพุทธะมี
 ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญานั้น เพราะอาศัยพระธรรมวินัยที่ตถาคตได้แสดงไว้
 เวลาเขาตายแล้วเขาได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ รุ่งเรืองกว่าเทพเจ้าเหล่าอื่น
 ด้วยวรรณะและยศ ตั้ง

ก็คำว่า ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญานั้น พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบาย
 ไว้แล้วทั้งนั้น ฯ ก็คำว่าศรัทธานั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่บุพพ-
 ภาศรัทธา คือความเชื่อถือในเบื้องต้น อันอาศัยพระรัตนตรัยว่า สมมาสมพุทโธ
 ภควา พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ฯ สวากขาโต ภควตา
 ธมโม พระธรรมเป็นของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้ว ฯ สุปฏิปันโน
 ภควโต สาวกสงโม พระสงฆ์สาวก ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว
 ตั้ง กับโลกุตตรศรัทธา คือความเชื่อถืออันเป็นโลกุตตรธรรม

คำว่า ศีลนั้น ได้แก่บุพพภาศศีล อันเป็นส่วนเบื้องต้น ๑ มรรคศีล ผล
 ศีล อันเป็นส่วนเบื้องปลาย ๑

คำว่า สุตะ นั้น ได้แก่การฟัง ๒ อย่าง คือการฟังพระปริยัติธรรม
 อันได้แก่คำสอนของพระพุทธเจ้า ๑ การฟังปฏิเวธธรรมแล้วรู้แจ้งแทงตลอดซึ่ง

มรรคผลนิพพาน • ๑ กับพระปริยัติธรรมทั้งหลายที่พระสาวกทั้งหลายสดับฟัง
นั้น ก็เพื่อให้รู้แจ้งแทงตลอดของจริงทั้งนั้น

คำว่า จาคะนั้น ได้แก่การสละกิเลสด้วยปฐมมรรคคือพระโสดาปัตติมรรค •
ได้แก่การสละโทษธรรม คือสิ่งของ •

ปัญญานั้น ได้แก่วิบัสสนาปัญญา • มรรคปัญญา • ผลปัญญา •

ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ สุปปพุทธะได้บรรลุแล้วทั้งนั้น เมื่อสุปปพุทธะทำ
กาลกิริยาไปแล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ ๑ คำว่า สวรรค์นั้น แปลว่าคติอันดี
เพราะเป็นคติคือเป็นที่ไปเกิดอันงามด้วยสมบัติทั้งหลาย เป็นที่เลิศด้วยอารมณ์
ทั้งหลายมีรูปเป็นต้น เป็นที่ความสุขตลอดกาลทั้งปวง ๑ สุปปพุทธะนั้นเมื่อขึ้น
ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้รุ่งเรืองด้วยวรรณะคือรูปสมบัติ ยิ่งกว่าเทพยเจ้า
เหล่าอื่น รุ่งเรืองด้วยยศคือบริวารยิ่งกว่าเทพยเจ้าเหล่าอื่น ๑ การที่สุปปพุทธะ
ทำกาลกิริยาตายแล้วขึ้นไปเกิดในดาวดึงส์เพียบพร้อมด้วยทิพยสมบัติ และบริวารเป็น
อันมากนั้น มีอาการเหมือนกับบุคคลทั้งภษณะดินที่เบอนด้วยของโสโครก ที่เป็นของ
เก่า แล้วถือเอาภาชนะทองคำ อันประดับด้วยแก้วต่าง ๆ ผ่องใสด้วยรัศมีฉะนั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล่าเรื่องสุปปพุทธะจบลงแล้ว จึงทรง
พิจารณาอุทโธในการไม่งดเว้นจากบาป และอันสงส์ในการงดเว้นจากบาปโดย
ประการทั้งปวงแล้ว จึงได้ทรงเปล่งอุทานอันแสดงความข้อนั้นในเวลาอันว่า
เมื่อความบากบั่นมีอยู่ บุคคลผู้มีจักขุควรเว้นทางอันไม่เสมอเสีย ฉันทิใด บัณฑิต
ก็ควรเว้นจากบาปทั้งหลายอันมีอยู่ในโลกที่เป็นอนันต์ ฉนนั้น ดังนี้ ๑ เนื้อความ
แห่งพระพุทธชุตานนี้มีอธิบายโดยย่อว่า เมื่อความบากบั่นคือความเพียรทางกาย
พอจะนำร่างกายไปได้มีอยู่ บุรุษผู้ตาดีย่อมงดเว้นจากที่อันไม่เสมอ คือที่
เป็นเหวเป็นบ่อเป็นคัน หรือท่มข้างร้าย ม้าร้าย สุนัขร้าย โคร้าย และงูเป็น
ต้นฉันทิใด บุรุษผู้เป็นบัณฑิตคือผู้มีปัญญา เมื่อรู้จักว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์แก่ตน
ก็ควรเว้นจากบาปทั้งหลาย คือควรเว้นจากสิ่งเลวร้าย สิ่งที่เป็นโทษภัยทั้งหลาย
เสีย บรรดาที่มีอยู่ในสัตว์โลกนั้น ฉนนั้น ๑ สุปปพุทธะได้ทำผิดต่อพระตชรสิจ
บ้างเจกพุทธเจ้าแล้วถึงความพินาศใหญ่ฉันทิใด ผู้มีปัญญาอย่าได้เป็นฉนนั้น ๑

สุปฺปพฺพุทฺธเกิดความสุขใจเพราะได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระตถาคต แล้วจึงตแวงใจจาก
บาปทั้งหลายได้บรรลุธรรมวิเศษอันยิ่งนักใด บุคคลผู้ประสงค์การบรรลุธรรมวิเศษอัน
ยิ่งก็ควรตแวงใจจากบาปทั้งหลายดังนี้ ดังนี้ สันเนือความในอรรคกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความโดยย่อในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ เมื่อคนทั้ง
หลายได้ฟังเรื่องสุปฺปพฺพุทฺธและพระพุทฺธอุทานแล้วจึงจำไว้ให้จงดี เพื่อจัก
ได้สอนตัวเองให้ตแวงใจจากบาปกรรมทั้งหลาย แล้วทำแต่บุญกรรมอันจักนำตน
ให้ได้ประสบผลอันดีทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ๆ การที่จะละบาปกรรมทั้งหลาย
ได้นั้น ต้องจำไว้ว่า บาปกรรมทั้งหลาย มีการฆ่าผู้อื่น การลักขโมยผู้อื่น
การประพฤติผิดประเวณีผู้อื่น การกล่าวเท็จต่อผู้อื่น การกล่าวคำหยาบช้าคำว่า
เสียดสีผู้อื่น การกล่าวคำขบถส่งเสริมผู้อื่นให้แตกร้างจากกัน การพูดเรื่อง
ที่ไม่มีประโยชน์ให้ผู้อื่นฟัง การดื่มสุราเมรัย การโลภอยากได้ของผู้อื่น การ
ปองร้ายผู้อื่น การเห็นผิดเป็นชอบ เหล่านี้นั้น ล้วนแต่เป็นของไม่ดีทั้งนั้น
คือล้วนแต่เป็นของให้โทษทั้งนั้น ๆ แต่จะรู้ได้อย่างไรว่าให้โทษอย่างไรนั้น
ต้องรู้ได้ด้วยการฟังพระธรรมเทศนา หรือด้วยการดูหนังสืออันว่าด้วยคำสอน
ของพระพุทฺธเจ้าหรือด้วยการสังเกตจดจำตามทีผู้อื่นได้ประสบมา เช่นได้เห็น
ผู้อื่นถูกราชทัณฑ์อาชญาเพราะฆ่าตัวกันเป็นต้น แล้วให้จดจำไว้ว่า เป็นของไม่ดี
ต่อไปจึงจักตแวงใจได้ เมื่อตแวงใจบาปได้มากเท่าใด ก็ได้ผลดีมากขึ้นเท่านั้น
โดยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเปล่งพระอุทานไว้ว่า ควรที่บัณฑิต
จะตแวงใจจากบาปทั้งหลายบรรดาที่มีอยู่ในโลกนี้ ดังนี้

การที่จะตแวงใจจากบาปทั้งหลายมีฆ่าผู้อื่นเป็นต้น ดังที่ยกขึ้นแสดงไว้พอ
เป็นตัวอย่างแล้วนั้น ได้เด็ดขาดต้องให้คิดจนรู้จักโทษและคุณแห่งการทำบาป และ
การตแวงใจจากบาปได้แจ่มแจ้งด้วยตนเอง จนตแวงใจด้วยใจได้ก่อนแล้ว จึง
จักตแวงใจด้วยกายและวาจาได้ต่อภายหลัง เพราะดังนี้ควรที่ทุกคนจะคิดให้เห็น
แจ่มแจ้งว่าบาปข้อไหนมีโทษอย่างไร การตแวงใจจากบาปข้อไหนมีคุณอย่างไร

เมื่อทำได้อย่างนั้นจึงจักได้ชื่อว่าไม่เสียเวลาที่ได้ฟังพระพุทธชุตานนี้ เมื่อตวันจาก
 บาบและทำบุญแก้กล้ำขันธ์ แล้วจักได้บรรลุสรวรรคนี้พพาน เหมือนสุปปพุทธะ
 โรคเรื้อนนั้นเป็นตัวอย่างให้อ่างให้เห็น ดังนี้.

เอวี่ กัมมี้ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๖

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธชุตาน
 ว่าด้วยคำสอนที่ไม่ให้ทำบาป

เอวมเม สุตัง ฯ เอกัง สมมั ภควา สาวตถึยั วิหริตี เขตวนเ
 อนาถบิณฑิกสุต อารามे ฯ เตเน โข ปณ สมเขน สมพหุลา กุมารกา
 อนุตรา จ สาวตถึ อนุตรา จ เขตวนั มจฺจนเก พาเรนฺติ ฯ อถ โข ภควา
 ปุพฺพณฺหสมยั นีวาเสตฺวา ปตฺตจิวฺรมาทาย สาวตถึ ปิณฑาย ปวิสฺสตี.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธชุตาน กัณฑ์ที่ ๔๖ ว่าด้วย
 พระพุทธชุตานที่ ๔๔ ในพระสูตรที่ ๔ แห่งโสณเถรวรรคที่ ๕ สืบต่อไป ตามวาระ
 พระบาลี และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้
 สดับพระพุทธชุตาน โดยพิสดาร สมควรแก่เวลาฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนนความในพระสูตรที่ ๔ ตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า
 ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า อานนท ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมี
 นามว่า พระเชตวันาราม ในกรุงสาวัตถีมหานคร ฯ ในคราวนั้น มีพวกเด็ก
 หลายคนด้วยกัน พวกนั้นเบียดเบียนปลาทั้งหลาย อยู่ในระหว่างกรุงสาวัตถีกับ

พระเชทวนารามต่อกัน ๆ เช้าวันนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบาตร จีวร
เสด็จเข้าไปสู่กรุงสาวัตถีมหานคร เพื่อรับบาตร พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็น
เด็กพวกนั้น พวกนั้นเบียดเบียนปลาทั้งหลายอยู่ในระหว่างกรุงสาวัตถีกับพระเชตวัน
ต่อกัน ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว จึงเสด็จเข้าไปใกล้เด็กเหล่านั้น ตรัสแก่เด็ก
เหล่านั้นว่า คุณอนุกุมารทั้งหลาย พวกเจ้ากลัวทุกข์หรือ ทุกข์ไม่เป็นทุกข์ของ
พวกเจ้าหรือ ๆ เด็กเหล่านั้นกราบทูลว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า พวกข้าพระองค์
กลัวทุกข์ ทุกข์ไม่เป็นทุกข์ของพวกข้าพระองค์ ดังนี้ ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

สเจ ภายถ ทุกขสส	สเจ โว ทุกขมปปีย
มากตถ ปาปกิ กम्म	อวิวา ยถิ วา รโห
สเจ จ ปาปกิ กम्म	กสิสสก กโรถ วา
น โว ทุกขา มุตตยตถิ	อเปจจาปี ปลาต

แปลว่า ถ้าพวกเจ้ากลัวทุกข์ ถ้าทุกข์ไม่เป็นทุกข์ของพวกเจ้า พวกเจ้าจงอย่าทำ
บาปกรรม ไม่ว่าในที่แจ้งหรือในที่ลับ ถ้าพวกเจ้าจักทำบาปกรรม หรือทำบาป
กรรมอยู่ ความพ้นจากทุกข์ย่อมไม่มีแก่พวกเจ้า แม้ผู้ตั้งใจหนีไป ดังนี้ สันเนอ
ความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า เด็กเหล่านี้ได้รู้จักเนื้อความแห่งคำดี
และคำไม่ดี ซึ่งเรียกว่าคำเป็นสุภาษิต และทุพภาษิต เด็กเหล่านั้นเรียกว่ากุมาร
ในพระสูตรนี้ ๆ ก็เด็กผู้ชายทั้งหลายซึ่งมีอายุ ๑๕ ปี เรียกว่ากุมาร และเรียก
พาลชน ๆ ตั้งแต่ ๑๕ ปีไปถึง ๒๐ ปี เรียกว่าวัยรุ่น คือเรียกว่าคนหนุ่ม ๆ คำว่า
เบียดเบียนปลาทั้งหลายนั้น คือ กุมารเหล่านั้นพากันวิดน้ำในทูลมแห่งหนึ่ง ซึ่งจวน
จะสิ้นน้ำในฤดูแล้ง ซึ่งมีอยู่ในเหมืองแห่งหนึ่ง แล้วพากันจับปลาตัวน้อย ๆ บ้าง
กำลังฆ่าปลาตัวน้อย ๆ อยู่บ้าง ด้วยตั้งใจจักพากันบึงกิน

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าไปใกล้เด็กเหล่านั้น คือพระองค์

องค์ทรงแวงออกจากทางไปไกลเหมือนหน่อหนึ่ง เพื่อให้เด็กเหล่านั้นเกิด
ความคุ้นเคยต่อพระองค์แล้ว จึงตรัสว่า พวกเจ้ากลัวทุกข์หรือ ทุกข์ที่เกิดใน
ร่างกายของพวกเจ้า ย่อมไม่เป็นทุกข์ใคร่พอใจของพวกเจ้าหรือ ตรัสอย่างนั้น
แล้ว ก็ทรงเล็งเห็นว่า สัตว์โลกเหล่านั้นไม่ปรารถนาให้มีความทุกข์แก่ตน แต่
ว่ากระทำเหตุที่จะให้เกิดทุกข์ จึงเป็นอันว่าปรารถนาให้มีความทุกข์แก่ตน ดังนี้
แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันห้ามการทำความบาป และแสดงโทษแห่งการทำความบาปไว้
ดังที่ได้แสดงไว้ในพระบาลีนั้น

ก็เนื้อความแห่งพระพุทธชุตานนั้น มีว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสแก่เด็กเหล่านั้นว่า ถ้าทุกข์ต่าง ๆ มีความเป็นทุกข์น้อยและความเป็นทุกข์
ส่วนไม่ดี สำหรับมนุษย์เป็นต้น อันมีอยู่ในอภัยและทุกขทั้งสน ไม่เป็นท
ทุกข์ใคร่พอใจของพวกเจ้า ถ้าพวกเจ้ากลัวทุกข์นั้น ก็จงอย่าทำความบาปกรรม คือ
กรรมอันลามก แม้มีประมาณเล็กน้อย มีปาณาติบาตเป็นต้น ด้วยกายหรือ
วาจา ในที่แจ้ง คือ ในที่เปิดเผยแก่ผู้อื่น อย่าทำความบาปกรรม คือ กรรมอัน
ลามก แม้เพียงเล็กน้อย มีอกุศลเป็นต้น ในที่ลับ คือ ในใจ อันไม่เปิดเผย
แก่ผู้อื่น ถ้าพวกเจ้ากระทำความบาปกรรมในบัดนี้ก็ดี หรือจักทำต่อไปข้างหน้าก็ดี
ทุกข์อันเป็นผลแห่งบาปกรรมนั้น ในอภัยภูมิ ๔ มีนรกเป็นต้น และในมนุษย
โลก ย่อมมีอยู่ ความพ้นจากทุกข์นั้น ย่อมไม่มีแก่พวกเจ้า ซึ่งตั้งใจหนีไป
โดยความมุ่งหมายว่า ทุกข์จักติดตามพวกเราผู้หนีไปทางนี้หรือทางนั้น ไม่ได้
บาปกรรมที่พวกเจ้ากระทำนั้น จะเผาพวกเจ้า ในลำดับแห่งปัจจัย มีคติ
และกาลเป็นต้น ฯ เนื้อความอันนี้บันทึกควรแสดงด้วยคาถาว่า น อนตฺถิกฺข
น สมุทฺตมฺขณฺเ เป็นต้น สันเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้เนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความแห่งพระพุทธชุตาน
นั้นต่อออกไปอีกว่า เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งแก่ท่านผู้ฟังทั้งหลาย ตาม
สมควรแก่เวลา กล่าวคือ ในพระพุทธชุตานนี้ใจความว่า สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงเปล่งพระวาจา อันเป็นเครื่องห้ามการกระทำความบาป และแสดงโทษ

แห่งการกระทำบาปไว้ โดยนัยดังที่แสดงมาแล้วนั้น ๆ เพราะฉะนั้น คำที่จะ
ขยายต่อไปก็มีอยู่เพียง ๒ คำ คือคำว่า บาป กับคำว่า โทษของบาปเท่านั้น ๆ
คำว่า บาปนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่สิ่งที่ลามก

คำว่า บาปนั้น ท่านแสดงไว้ว่า ได้แก่ผลแห่งบาปซึ่งมีอยู่ในอบาย ๔ และมี
อยู่ในมนุษยโลก แต่คำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ทั้ง ๒ คำนี้ ยังย่อเยื้องนัก
ไม่พอเป็นที่เข้าใจแก่ผู้สดับพระธรรมเทศนาทั้งหลาย โดยเหตุนี้จึงจักอธิบายคำทั้ง ๒
นี้ ให้พิสดารออกไปอีกว่า คำไหนอธิบายว่าอย่างไรคำว่า บาป ซึ่งพระอรรถกถา-
จารย์อธิบายว่า ได้แก่สิ่งที่ลามกนั้น หมายถึงสิ่งที่ไม่ดีทั้งนั้น

สิ่งใดเล่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี สิ่งที่ไม่ดี สิ่งที่มีผลเป็นทุกข์ทั้งนั้น เรียกว่า
สิ่งที่ไม่ดีทั้งนั้น เรียกว่า สิ่งชั่วช้าเลวทรามทั้งนั้น

สิ่งที่มีผลเป็นทุกข์นั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่สิ่งให้เกิดความลำบาก
ความเดือดร้อนแก่ตนและผู้อื่น ซึ่งจำแนกออกไปว่า ได้แก่อกุศลกรรมทั้งสาม
ที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ เมื่อจะไขให้ชัดออกไปพอให้จำได้เป็นหลักฐาน
ก็ได้แก่ออกุศลกรรม ๑๐ ประการ คือ ปาณาติบาตกรรม อันได้แก่การฆ่าตัว
อื่น • อทินนาทานกรรม อันได้แก่การลักขโมยฉ้อโกงผู้อื่น • กาเมสุ-
มิจฉาจารกรรม อันได้แก่การประพฤติกว้างประเวณีในทางความรัก • มุสาวาท-
กรรม อันได้แก่การกล่าวเท็จ • บิสุกาวาทกรรม อันได้แก่การกล่าวส่อ
เสียดยุบ • สัมผัปปลาปวาทกรรม อันได้แก่การกล่าวสิ่งที่หาประโยชน์มิได้ •
อภิชฌา อันได้แก่การโลภเพ่งอยากได้ของผู้อื่น • พยาบาท อันได้แก่การ
ปองร้ายผู้อื่น • มิจฉาทิฎฐิ อันได้แก่การเห็นผิด • รวมเป็นอกุศลกรรม ๑๐
ประการด้วยกัน อกุศลกรรม ๑๐ ประการนี้ เป็นทางไปสู่อบายภูมิ ๔ มีนรก
เป็นต้นทั้งนั้น ท่านจึงเรียกว่า อกุศลกรรมมถ ๑๐ ประการ ๆ ในอกุศลกรรมมถ
ทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นสิ่งที่ทำด้วยกาย ๓ ทำด้วยวาจา ๔ ทำด้วยใจ ๓ ๆ ที่
ทำด้วยกาย ๓ นั้น ได้แก่ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร
ทั้ง ๓ ประการนี้ เรียกว่า กายกรรม ๆ ทำด้วยวาจา ๔ นั้น ได้แก่มุสาวาท
บิสุกาวาท ปรุสวาท สัมผัปปลาปวาท ทั้ง ๔ ประการนี้ เรียกว่า วาจากรรม ๆ

ที่ทำได้ด้วยใจ ๓ นั้น คือ อภิขณา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ ทั้ง ๓ ประการนี้ เรียกว่า มโนกรรม

กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓ เหล่านี้ ท่านทั้งหลายย่อมได้ ฟังอยู่เสมอ แต่ได้ฟังเพียงตน ๆ โดยมาก ไม่สู้ได้ฟังอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง เพราะฉะนั้น จึงจักแสดงอย่างลึกซึ้งกว้างขวางให้ท่านทั้งหลายฟังดังต่อไปนี้ แต่ขอ ท่านทั้งหลายจงจำไว้ว่า อย่างลึกซึ้งกว้างขวางนั้น ย่อมเป็นของเข้าใจยาก อย่างไรก็ตาม เมื่อท่านทั้งหลายตั้งใจฟังให้ดี สงวจิตคิดให้ลึกซึ้งไปตามกระแสธรรม เทศนาแล้ว ก็รับว่าอาจเข้าใจได้โดยง่าย โดยเหตุนี้ ขอท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟัง ให้ดีเถิดว่า กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓ อย่างลึกซึ้งกว้างขวางนั้น เป็นอย่างไร เป็นอย่างนี้ คือ ปาณาติบาตนั้น ได้แก่เจตนาฆ่า ซึ่งเป็นไปของผู้ เข้าใจว่า สัตว์มีชีวิต

คำว่า ชีวิตนทรยนั้น มีอยู่ ๒ ประการ คือ รูปชีวิตนทรยที่มรูปร่าง ปราภฏ ๑ อรูปชีวิตนทรยที่ไม่มรูปร่างปราภฏ ๑ ฯ เมื่อทำรูปชีวิตนทรยให้กำเริบ ก็เป็นอันทำอรูปชีวิตนทรยให้กำเริบด้วย เพราะเป็นของเนื่องกัน ปาณาติบาตนั้น มีโทษน้อยและมากตามร่างกายของผู้ถูกฆ่า ๑ ตามคุณความดีของผู้ถูกฆ่า ๑ ตาม กิเลสและความพยายามของผู้ฆ่า ๑ หลักทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นเครื่องตัดสินให้ เห็นว่า ปาณาติบาตอย่างไรมีโทษน้อยและมาก คือ ผู้ถูกฆ่านั้นเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นต้น เป็นผู้มร่างกายน้อย ก็มีโทษน้อย เป็นผู้มร่างกายใหญ่ ก็มีโทษมาก ถ้าเป็นมนุษย์ เป็นต้น ซึ่งเป็นผู้มคณน้อยก็มีโทษน้อย มีคณมากก็มีโทษมาก ฯ ถ้ากิเลสและความพยายามในการที่จะฆ่านั้นออกไป ก็มีโทษน้อย ถ้ากิเลสและความ พยายามนั้นแก่กล้า ก็มีโทษมาก

การที่ถูกร่างกาย และคณน้อยและใหญ่เป็นประมาณนั้น คือ ถ้าผู้ถูก ฆ่านั้น เป็นสัตว์ดิรัจฉานมีร่างกายเล็กน้อย เจตนาของผู้ฆ่าก็อ่อนไป ถ้าเป็นสัตว์ มีร่างกายใหญ่ก็แรงกล้าขึ้น ส่วนในคณก็เหมือนกัน ฯ คำว่า กิเลสและความ พยายามอ่อนและกล้า นั้น หมายความว่า กิเลสซึ่งเป็นเหตุให้ฆ่ามีความโลภเป็นต้น กับความพยายามฆ่านั้น ย่อมมีอ่อนและกล้าตามธรรมดา ถ้าอ่อนก็มีโทษน้อย

ถ้ากล่าวถึงโทษมาก ๆ ก็ปานาติบาตนั้น เมื่อว่าด้วยองค์ข้อมมมังค์ ๕ คือ ปาโณ สัตว์มีชีวิต • ปาณสญญิตา เข้าใจว่าสัตว์มีชีวิต • วรรกจิตต์ คิดจะฆ่า • อุปกุกโม พยายามฆ่า • เตน มรณ ฆ่าได้ตามพยายามนั้น • องค์ ๕ นี้อย่างเป็น ๒ คือ ตั้งใจฆ่า และฆ่าได้ดังตั้งใจ อันนี้ว่าด้วยปาณาติบาต อันเป็นกายกรรมข้อที่ ๑

กายกรรมข้อที่ ๒ คือ อทินนาทาน การถือเอาของผู้อื่นไม่ให้คืน ได้แก่ ถือเอาด้วยเจตนาขโมยด้วยตนเองหรือด้วยผู้อื่น ๆ คำว่า ของผู้อื่นไม่ให้คืน คือ ของที่เจ้าของไม่ให้ด้วยกาย หรือด้วยวาจา • อทินนาทานนี้มีเกณฑ์ คัดสินโทษอยู่ ๔ ประการ คือ ของเลวของดี • คุณของเจ้าของ • ของน้อย ของมาก • กิเลสและความพยายาม • ๑ อธิบายว่า ถ้าขโมยของเลวก็มีโทษน้อย ขโมยของดีก็มีโทษมาก • เจ้าของมีคุณน้อยก็มีโทษน้อย เจ้าของมีคุณมากก็มีโทษมาก • ของเล็กน้อยก็มีโทษน้อย ของมากก็มีโทษมาก • กิเลสและความพยายามในการขโมยนั้นอ่อนไปก็มีโทษน้อย ถ้ากิเลสและความพยายามนั้นแก่กล้าก็มีโทษมาก • หากจะว่าตามองค์ของอทินนาทานแล้ว ก็มีอยู่ ๕ คือ ปรปรัคคหิต์ ของที่ผู้อื่นหวงแหน • ปรปรัคคหิตสญญิตา เข้าใจว่าของที่ผู้อื่นหวงแหน • เถยยจิตต์ จิตคิดจะลัก • อุปกุกโม พยายามจะลัก • เตน มรณ ลักได้ตามความพยายาม • รวมเป็น ๕ ประการด้วยกัน

กายกรรมข้อที่ ๓ คือ กาเมสุมิฉาจาร ซึ่งแปลว่า การประพฤติกผิด ประเวณนั้น ได้แก่เจตนาอันล่วงละเมิดในฐานะที่ไม่ควรล่วงละเมิด ซึ่งเป็นไปทางกายทวาร โดยความประสงค์ในอสังกรรม อันได้ใจความว่าเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น และนอกใจสามีของตน การกระทำทั้ง ๒ อย่างนี้ เรียกว่ากาเมสุมิฉาจาร เพราะเป็นการกระทำที่ควรตีเตียน คือเป็นการกระทำที่เลวทรามแท้ ๆ ก็คำว่า ภรรยาของผู้อื่น มีอยู่ ๒๐ จำพวก มีหญิงที่มารดาปกครองรักษาเป็นต้น ทั้ง ๒๐ จำพวกนั้น เมื่อยันลงก็เป็น ๒ คือ ลูกเขา เมียเขา • ลูกเขานั้น หมายถึงลูกผู้หญิงของเขา ที่มีผู้ปกครองรักษาอยู่ เมียเขานั้น หมายถึงหญิงที่บุรุษเลี้ยงดูตามประเพณีของโลก • ถ้าลูกเขานอกใจผู้ปกครองรักษา ไม่เป็นกาเมสุมิฉา-

อาจารย์สำหรับฝ่ายหญิง แต่เป็นเกมสมิธอาจารย์สำหรับฝ่ายผู้ชาย ถ้าเมียเขา
 นอกใจสามีกับบุรุษใด เป็นเกมสมิธอาจารย์ทั้ง ๒ คือทั้งฝ่ายหญิงและบุรุษนั้น
 เพราะเหตุว่า หญิงคนนั้นได้ขโมยเอาสัมผัสนี้ไปบำเรอบุรุษอื่น บุรุษนั้นก็ขโมย
 สัมผัสที่สามีเขาหวงแหน ส่วนผู้ปกครองมีมารดาบิดาเป็นต้นนั้น ไม่ได้เป็น
 ใหญ่ในสัมผัส เป็นใหญ่ในทางปกครอง ไม่ให้ร่วมรักกับบุรุษนั้น ๆ เกม-
 สมิธอาจารย์มองค ๔ คือ อคมนียัตถุ ได้แก่สตรีที่หวงห้าม ๑ เสวนจิตต จิต
 คิดจะส้องเสพ ๑ เสวนปโยโค ประโยคแห่งการส้องเสพ ๑ มคฺเคน มคค-
 ปฏิปตฺติ อธิวาสน์ การขังมรรคต่อมรรคให้เจดกัน ๑ รวมเป็นองค์ ๔ ด้วยกัน
 เมื่อย่นลงกคงเป็น ๒ คือ ส้องเสพสตรีที่หวงห้าม ด้วยจิตคิดจะส้องเสพ
 เท่านั้น ดังนี้

ปาณาติบาต อทินนาทาน ทั้ง ๒ ประการนี้เป็นกายทวารกัมม วาจทวารกัมม
 คือ ทำด้วยกายกัมม ทำด้วยวาจากัมม ๆ ทำด้วยกายนั้น ได้แก่ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์
 ด้วยตนเอง ทำด้วยวาจากัมม ได้แก่บอกให้ผู้อื่นฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ๆ ส่วนเกม-
 สมิธอาจารย์ เป็นไปโดยกายทวารอย่างเดียว คือบอกให้ผู้อื่นเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น
 หรือบอกให้หญิงนอกใจสามี ไม่จัดเป็นเกมสมิธอาจารย์ สันคำอธิบายกายกรรม ๑
 เพียงเท่านั้น

วิกรรม ๔ นั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ คือเจตนาอันเกิดขึ้นทางกาย และ
 วาจาของผู้กล่าวให้พลาดจากความจริง โดยความประสงค์จะกล่าวให้พลาดจาก
 ความจริง เรียกว่ามุสาวาท มุสาวาทนั้น ได้แก่การกล่าวเท็จ ด้วยความรู้สึกว่า
 เท็จ คือ ก่อนแต่จะพูด ก็รู้ว่าเราจักพูดเท็จ ขณะที่พูดอยู่ ก็รู้ว่าเราพูดเท็จ
 นอกจากนั้นไม่จัดเป็นองค์ ๆ มุสาวาทนั้น มีหลักตัดสินโทษอยู่ ๓ ประการ คือ
 ประโยชน์ ๑ ครอบ ๑ กิเลส ๑ อธิบายว่า ถ้าประโยชน์ที่เสียไปเพราะ
 มุสาวาทนั้นน้อยก็มีโทษน้อย ถ้าประโยชน์นั้นมากก็มีโทษมาก ถ้าเจ้าของ
 ประโยชน์นั้นมีคุณน้อย ก็มีโทษน้อย เจ้าของประโยชน์นั้นมีคุณอยู่มาก ก็มีโทษ
 มาก ๆ กิเลสอันมีโทษน้อย กิเลสกล้ำก็มีโทษมาก ๆ มุสาวาทนั้น
 มีองค์ ๔ คือ อดุถิ อดุถิ สิ่งที่ไม่จริงไม่แท้ ๑ วิสฺวาทน จิตต จิตคิดจะ
 พูดให้ผิดจากความจริง ๑ ตชฺโช วาชาโม พยายามพูดออกไปตามที่คิดนั้น ๑

ปรสส ตตตถวิฆานัน ^{๖๔ ๖๕} ผอนรูเนอความทพุดน ^{๖๖ ๖๗} ๑ อนนเบนวจกรรมขอท ^{๖๘} ๑

วจกรรมขอท ^{๖๙} ๒ นั้น ได้แกบีสณวาจา คือ การกล่าวส่อเสียดด้วยกาย
และวาจา ของผู้มีใจเศร้าหมอง ด้วยคิดจะให้ผุทนต์ส่อเสียดนั้น แตกร้าว
จากกัน ^{๗๐} ๑ หรือรักใคร่ตนอย่างใดอย่างหนึ่ง มีหลักตัดสินโทษอยู่ ๓ ประการ
คือ ถ้าผุทนต์ส่อเสียดนั้น มีคุณน้อยก็มีโทษน้อย มีคุณมากก็มีโทษมาก ^{๗๑} ๑ ถ้า
ผุทนต์ส่อเสียดนั้น ไม่แตกร้าวก้นก็มีโทษน้อย ถ้าแตกก้นก็มีโทษมาก ^{๗๒} ๑ ถ้า
กิเลสอันเป็นเหตุให้ส่อเสียดนั้นอ่อนไปก็มีโทษน้อย ถ้ากิเลสนั้นแก่กล้า ก็มี
โทษมาก ^{๗๓} ๑ บีสณวาจานัน ม้องค์ ๔ คือ ภินทิตพโพ ปโร ผอนทตตจะ
ทำให้แตกกัน ^{๗๔} ๑ เเทปเรกขารตา วา นียกมมยตา วา ตนคิดจะให้เขาแตกกัน
หรือจะให้เขารักตน ^{๗๕} ๑ ตชโช วายาโม พยายามส่อเสียดออกไปตามที่คิดไว้
นั้น ^{๗๖} ๑ ตตตถวิฆานัน ^{๗๗ ๗๘} ผอนรูเนอความทตตพุดออกปอนัน ^{๗๙} ๑ รวมเป็น้องค์ ๔
ด้วยกัน แต่บ่งลงเป็น ๒ คือ พุดส่อเสียดผอน ^{๘๐} ๑ เขาฟังคำพูดของตนออก ^{๘๑} ๑

วจกรรมขอท ^{๘๒} ๓ คือ ผรสุวาจา อันได้แก่การกล่าวหยาบคายนั้น หมาย
การคำว่า สาปแช่ง ด้วยเจตนาร้าย ถ้าเจตนาดี ถึงจะกล่าวคำหยาบคายร้ายกาจ
อย่างมรดาบิตาคำว่าบุตรธิดา หรืออุบัชฌาย์อาจารย์ว่าศิษย์นั้น ไม่จัดเป็น
ผรสุวาจา ^{๘๓} ๑ ถ้าเจตนาร้าย ถึงแม้ว่าจะกล่าวอ่อนหวานอย่างไรก็ตาม เช่น
คำกล่าวของผู้ประสอจะให้น่าว่า พวาท่านจงให้ผุนไปนอนให้สบาย ดังนี้ เป็นต้น
ก็จัดว่าเป็นผรสุวาจา เพราะเจตนาของเขาเป็นเจตนาชั่วร้าย ^{๘๔} ๑ ผรสุวาจานัน
มีหลักตัดสินโทษอยู่ ๓ ประการ คือ ถ้าผุทนต์ถุขวานัน เป็นผุมุคณน้อยก็มีโทษน้อย
เป็นผุมุคณมากก็มีโทษมาก ^{๘๕} ๑ ว่าในทลหลังก็มีโทษน้อย ว่าในทตอหน้าก็มีโทษ
มาก ^{๘๖} ๑ กิเลสที่จะให้ว้านนั้นอ่อน ก็มีโทษน้อย กล้าก็มีโทษมาก ^{๘๗} ๑ ๑ เมื่อว่า
โดย้องค์ มีอยู่ ๓ คือ อกโกสิตพโพ ปโร ผุทนต์ถุขวานัน ^{๘๘} ๑ กุบัตจิตต์ จิตคิด
โกรธ ^{๘๙} ๑ อกโกสนา การด่าว่าออกไป ^{๙๐} ๑ เมื่อย่นลงไปก็เป็น ๒ คือ ด่าว่าออกไป
ด้วยเจตนาร้าย จึงจัดเป็นวาจาหยาบคาย

วจกรรมขอท ^{๙๑} ๔ คือ สัมผปปลาปวาจา การกล่าวสิ่งที่ไม่มียประโยชน์นั้น
บ่อมเกิดขึ้นทางกายประโยค และวจีประโยค ทำให้ผอนได้ยินได้ฟังสิ่งที่ไม่มี

ประโยชน์ มีหลักตัดสินโทษอยู่ ๓ ประการ คือ ถ้าพูดน้อยครั้งก็มีโทษน้อย พูด
 มากครั้งก็มีโทษมาก • ไม่ผู้เชื่อถ้อยก็มีโทษน้อย ผู้เชื่อถ้อยก็มีโทษมาก •
 กิเลสอ่อนก็มีโทษน้อย กิเลสกล้ำก็มีโทษมาก • เมื่อว่าโดยองค์ก็มีอยู่ ๓ ประการ
 คือ การกล่าวเรื่องที่ไม่มีประโยชน์ เช่นเรื่องการตบทรัพย์ คือ เรื่องรบของท้าวการตะ
 และเรื่องตามสตาเบนต์ • ผู้ฟังเชื่อถ้อย • สนวนกรรม ๔ เพียงเท่านั้น

มโนกรรม ๓ ข้อที่ ๑ นั้น ได้แก่อกิฆมา คือ ความเพ่งเล็งอยากได้ของผู้
 อื่นมาเป็นของตัว มีหลักตัดสินโทษเหมือนกับบ่อหินนาหน ม้องค์ ๒ คือ
 ปรภณห์ ของที่ผู้อื่นหวงแหน • อตฺตโน ปริณามน์ กิถอยกน้อมมาเป็นของตน •

มโนกรรมข้อที่ ๒ คือพยาบาทนั้น ได้แก่การคิดทำร้ายประโยชน์สุขของ
 ผู้อื่น มีหลักตัดสินโทษเหมือนกับพรสวาจา ม้องค์ ๒ คือ ปรเตโต สัตว์อื่น •
 ตสฺส วินาสจิตฺตา คิดความพินาศให้แก่สัตว์อื่นนั้น •

มโนกรรมข้อที่ ๓ ซึ่งได้แก่มิจฉาทิฏฐินั้น หมายถึงความเห็นผิดจาก
 ความจริง เช่น ความจริงเป็นของไม่เที่ยง แต่เห็นว่าเป็นของเที่ยง ดังนี้เป็นต้น มี
 หลักตัดสินโทษอยู่ ๒ ประการ คือ ถ้าอบรมน้อยก็มีโทษน้อย อบรมมากก็มีโทษ
 มาก • ไม่เป็นนัยมิจฉาทิฏฐิ ก็มีโทษน้อย เป็นนัยมิจฉาทิฏฐิ ก็มีโทษมาก •
 ม้องค์ ๒ คือ วตฺถโน คหิตการวิปริตตฺตา สิ่งตนถือนั้น ผิดจากอากาศที่ตน
 เข้าใจ • ตสฺสูปตฺถานํ ปราภวไมตรงตามที่ตนถือนั้น • ๑ นัยมิจฉาทิฏฐิใน
 ใต้นก่อกิริยทิฏฐิ เห็นว่าบาปบุญไม่มี • อเหตุกทิฏฐิ เห็นว่าสิ่งที่จะตกแต่งให้เกิด
 สุขเกิดทุกข์ไม่มี • นตถิกทิฏฐิ เห็นว่าสุขทุกข์ไม่ใช่ผลแห่งบาปบุญ • ๑ ความ
 เห็นผิดทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นความเห็นผิดที่ร้ายแรง ห้ามสวรรค์นฤพาน ทำให้ผู้
 ความเห็นผิด ๓ ประการนี้ จมอยู่ในโลกนรกตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

ก็แสดงตามที่ได้แสดงมาแล้ว เป็นอันว่าด้วยบาปกรรม พร้อมกับหลักตัดสิน
 โทษและองค์โดยสังเขปนี้ ส่วนผลแห่งบาปกรรมทั้ง ๑๐ ประการ ที่แสดงมาแล้ว
 ย่อมมีอยู่ต่าง ๆ กัน แต่รวมใจความว่า บาปกรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ ให้เกิดความ
 ทุกข์แก่ผู้กระทำทั้งนั้น คือ ให้ผู้กระทำไปเกิดในอบายภูมิ ๔ มีนรกเป็นต้นทั้งนั้น
 เมื่อมาเกิดเป็นคน ก็ให้เกิดเป็นคนไม่สมบูรณ์ทั้งนั้น ผู้ทำบาปทั้ง ๑๐ นี้ไว้
 แล้ว จะไปอยู่ที่ไหนก็ย่อมไม่พ้น เพราะฉะนั้น ไม่ควรที่คนทั้งหลายจะทำบาปกรรม

ทั้ง ๑๐ ประการนี้ แม้แต่ประการใดประการหนึ่ง เพราะเมื่อทำเข้าแล้วก็จักต้องได้
รับผล คือ ความทุกข์ในชาติหนึ่งและชาติหน้าเป็นแน่แท้ไม่สงสัย สันใจความใน
ธัมมคถาธิบายที่ขยายออกมาจากพระพุทธอูทานว่า ถ้ากลัวทุกข์ ถ้าเกลียดทุกข์
ก็อย่าทำบาปกรรม ถ้าทำก็จักหนีไม่พ้นทุกข์ ดังนี้ สันเนื้อความในเทศนาภิกษุ
เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๗

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอูทาน

ว่าด้วยโทษแห่งการบีบบังคับความชั่ว

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมณํ ภควา สาวคณิย์ วิหริติ ปุพฺพาราม
มิการมาตุ ปาสาเท ฯ เตเน โข ปน สมเชน ภควา ตทหุโปสเถ ภิกฺขุ
สงฆปรินฺวโต นิสินฺโน โหติ ฯ อถ โข อายสฺมา อานนฺโท อภิกฺกนฺตยา
รคฺติยา นิกฺขนฺเต ปจฺจเม ยามเ อฏฺฐายาสนา เอกํสํ จีวรํ กตฺวาติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอูทาน กัณฑ์ที่ ๔๗ ว่าด้วยพระพุท-
ธอูทานที่ ๔๕ ในพระสูตรที่ ๕ แห่งโสณเถรวรรคที่ ๕ สืบต่อไป ตามวาระพระ
บาลี และอรรถกถา กับธัมมคถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ประชุมกันฟังพระธรรมเทศนาอยู่ในธรรมสภา
โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
อยู่ที่ปราสาทแห่งมิการมารดา ในบุพพาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ฯ ในคราวนั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมประทับนั่งอยู่ในวัน
อุโบสถ ฯ เมื่อล่วงราตรีไปแล้ว สิ้นปฐมยามแล้ว พระอานนตเถระเจ้าจึงลุกขึ้น
จากที่นั่งห่มผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีเฉพาะต่อสมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ราตรีล่วงไปแล้ว สิ้นปฐม-
ยามแล้ว พระภิกษุสงฆ์นั่งอยู่นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง
ปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด ฯ เมื่อพระอานนตกราบทูลอย่างนั้นแล้ว สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงนั่งอยู่จนกระทั่งสนิมขณิยาม ฯ พอสนิมขณิยาม
แล้ว พระอานนตเถระเจ้า จึงลุกจากที่นั่งลด裳จีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนม
มอัญชลีต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
เวลาสนิมขณิยามแล้ว พระภิกษุสงฆ์นั่งอยู่นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็
ทรงนั่งอยู่โดยนัยนั้นหลัง ฯ พอสนิมขณิยามแล้ว มีแสงอรุณตงขึ้นแล้ว พระ
อานนตเถระเจ้าจึงลุกขึ้นจากที่นั่งลด裳จีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลี
น้อมไปทางสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
เวลานสนิมขณิยามแล้ว มีแสงอรุณตงขึ้นแล้ว พระภิกษุสงฆ์นั่งอยู่นานแล้ว
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด ฯ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนอานนต บริษัทยังหลายไม่บริสุทธ
ครั้งนั้น พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้าจึงคิดว่า การที่สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสว่า บริษัทยังหลายไม่บริสุทธนั้นหมายเอาใครหนอ ฯ พระมหาโมคคัลลาน
คิดอย่างนั้นแล้ว จึงตรวจดูพระภิกษุสงฆ์ทั้งสนับด้วยใจของท่าน ฯ ครั้งนั้น พระ
มหาโมคคัลลานเถระเจ้าจึงเห็นภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ทุศีล เป็นผู้มาปศุกรรม เป็น
ผู้มีความประพฤติไม่บริสุทธ น่ารังเกียจ ปกปิดการกระทำของตนไว้ ไม่ใช่สมณะ
แต่ปฏิบัติตนว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ปฏิบัติตนว่าเป็น
ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้เฝ้าใน มีใจชุ่มไปด้วยกิเลส เป็นเหมือนกบกับหยัก
เขื่อนฝั้นฝอย นั่งอยู่ในท่ามกลางพระภิกษุสงฆ์ ครั้นเห็นแล้วจึงลุกขึ้นจากที่นั่ง
ตรงเข้าหาภิกษุนั้น กล่าวว่า ดูก่อนท่าน ท่านจงลุกขึ้นเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงเห็นท่านแล้ว การที่ท่านจะอยู่ร่วมกับพระภิกษุทั้งหลายย่อมไม่สมควรแล้ว พระ

มหาโมคคัลลาน์กล่าวอย่างนึ่ง ๓ ทน ภิกษุของคณิกนึ่งนึ่งอยู่

พระมหาโมคคัลลาจึงจับแขนภิกษุนั้นฉุดออกไปภายนอกประตู ลงล้มประตูแล้วจึงกลับเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุนั้นข้าพระองค์ให้ออกไปแล้ว บริษัททั้งหลายบริสุทธแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นที่น่าอัศจรรย์โมคคัลลาน์ ในการที่เธอจับโมณบุรุษออกไปจากที่ประชุม ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว จึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต่อนี้ไปเราจะไม่ทำอุโบสถ จักไม่แสดงปาฏิโมกข์ พวกเธอจงทำอุโบสถและแสดงปาฏิโมกข์เถิด การที่พระตถาคตเจ้าจะทำอุโบสถและแสดงปาฏิโมกข์ ในที่ประชุมอันไม่บริสุทธเช่นนั้น ย่อมเป็นการไม่สมควร

อุฏฺฐิเม ภิกขเว มหาสมุทเท อจฺฉริยา ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนั้นแล้ว จึงทรงแสดงความอัศจรรย์ในมหาสมุท ๘ ประการต่อไปนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอัศจรรย์ในมหาสมุทมีอยู่ ๘ ประการ ซึ่งเป็นเหตุให้พวกอสูรได้เห็นแล้ว เกิดความยินดียิ่งในมหาสมุท ความอัศจรรย์ ๘ ประการนั้น คือ ประการที่ ๑ ได้แก่มหาสมุทลุ่มลึกไปโดยลำดับ ประการที่ ๒ ได้แก่มหาสมุทมีน้ำไม่รู้จักล้นฝั่งเป็นธรรมดา ประการที่ ๓ ได้แก่การไม่มีซากศพค้างอยู่ในมหาสมุทได้ ด้วยคลื่นมหาสมุทได้ซัดซากศพขึ้นไปบนฝั่งโดยเร็วพลัน ประการที่ ๔ ได้แก่การที่แม่น้ำทั้ง ๕ คือ คงคา ขมุนา อจิรวดี สรรภู มยิ ที่ไหลลงไปสู่มหาสมุทแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรของตนหาได้เรียกว่า น้ำคงคาหรือน้ำขมุนา น้ำอจิรวดี น้ำสรรภู น้ำมยิไม่ เรียกว่าน้ำมหาสมุททั้งนั้น ประการที่ ๕ น้ำในมหาสมุทย่อมไม่รู้จักพร่องไม่รู้จักเต็ม ถึงแม้ว่าจะมีแม่น้ำอันไหลลงมารวม หรือมีฝนตกลงมาจากอากาศก็ตาม ประการที่ ๖ ได้แก่การที่น้ำในมหาสมุทมีรสเค็มเป็นอันเดียวกันสืบ ประการที่ ๗ ได้แก่การที่มหาสมุทมีแก้วต่าง ๆ เป็นอันมากเช่น แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ สีลา แก้วประพาฬ เงิน ทอง แก้วแดง แก้วลาย ประการที่ ๘ ได้แก่การที่มหาสมุทเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ใหญ่ ๆ อันได้แก่ปลาตมิ ปลาตมิงคละ

ปลาตมิติมิงคละ อสร นาค คนธรรพ์ ซึ่งมีร่างกายร้อยโยชน์ก็มี ๒ ร้อยโยชน์
ก็มี ๓ ร้อยโยชน์ก็มี ๔ ร้อยโยชน์ก็มี ๕ ร้อยโยชน์ก็มี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอัศจรรย์มีอยู่ในมหาสมุทร ๘ ประการ ซึ่งเป็น
เหตุให้พวกอสูรเห็นแล้ว เกิดความยินดีในมหาสมุทร ฉะนั้น ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ในพระธรรมวินัยก็มีความอัศจรรย์ ๘ ประการเหมือนกัน ซึ่งเป็น
เหตุให้ภิกษุทั้งหลายได้เห็นแล้ว เกิดความยินดีในพระธรรมวินัย ๑ ความ
อัศจรรย์ในพระธรรมวินัย ๘ ประการนั้น คือ ประการที่ ๑ ได้แก่มีการศึกษาโดย
ลำดับ มีการกระทำตามโดยลำดับ มีปฏิบัติโดยลำดับ มีการแทงตลอดธรรมที่
ควรรู้โดยลำดับ เหมือนกับมหาสมุทรอันลุ่มลึกโดยลำดับฉนั้น ประการที่ ๒
พวกสาวกของเราข่มไม่ล่วงสิกขาบทที่เราบัญญัติไว้ แม้เหตุแห่งชีวิต เหมือน
กับน้ำมหาสมุทรอันไม่ล้นฝั่งไปฉนั้น ประการที่ ๓ ภิกษุผู้ศรัทธา ผู้มีบาปธรรม
ผู้มีความประพฤติกิเลสอาสวะรังเกียจ ผู้ปกปิดการกระทำของตนได้ ผู้ไม่เป็น
สมณะ แต่ปฏิบัติตนว่าเป็นสมณะ ผู้ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ปฏิบัติตนว่า
เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เฝ้าใน ผู้มีใจชุ่มไปด้วยกิเลส ผู้เป็นคังหักเขื่อฝืน
ฝอย ข่มอยู่ในหมู่สงฆ์ไม่ได้ ต้องตกไปจากหมู่สงฆ์โดยเร็วพลัน ถึงแม้ว่าจะ
นั่งอยู่ในท่ามกลางของภิกษุสงฆ์ ก็เป็นอันไกลจากภิกษุสงฆ์ ภิกษุสงฆ์ก็เป็นอัน
ไกลจากผู้นั้น เหมือนกับซากศพที่ค้างอยู่ในมหาสมุทรนานไม่ได้ฉนั้น ประการ
ที่ ๔ บุคคล ๔ จำพวก คือ กษัตริย์ พราหมณ์ เวศย์ สุทร ที่เข้ามาบรรพชาใน
พระธรรมวินัย ที่เรากล่าวประกาศไว้แล้ว ข่อมละนามและโคตรเก่าของตน
เสีย เรียกว่า พระสมณะสักยบุตรทั้งนั้น เหมือนกับน้ำในแม่น้ำทั้ง ๕ ที่ไหลลง
มาในมหาสมุทรแล้ว ข่อมเรียกว่าน้ำในมหาสมุทรฉนั้น ประการที่ ๕ ถึงแม้ว่าจะมีภิกษุเป็นอันมากปรินิพพาน ด้วยนิพพานธาตุอันหากิเลสและเบญจ-
ขันธ์เหลืออยู่ไม่ได้ นิพพานธาตุนี้ก็ไม่รู้จักพร่องหรือเต็ม เหมือนกับมหาสมุทร
อันไม่รู้จักพร่องหรือเต็มด้วยน้ำฉนั้น ประการที่ ๖ ในพระธรรมวินัยข่อมมี
รสอันเดียว คือ มุมตติรสเท่านั้น เหมือนกับน้ำในมหาสมุทร ซึ่งมีรสอันเดียว
คือ รสเค็มเท่านั้น ประการที่ ๗ ในพระธรรมวินัย ข่อมมีแก้วอยู่เป็นอันมาก
คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗

มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ซึ่งเป็นมรรคที่ประเสริฐ เหมือนกับในมหาสมุทร
ที่มีแก้วต่าง ๆ เป็นอันมาก คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา
แก้วประพาฬ เงิน ทอง แก้วแดง แก้วลาภ ฉะนั้น ประการที่ ๘ พระธรรม
วินัย บ่อเป็นที่อยู่ของผู้ใหญ่เป็นอันมาก คือ เป็นที่อยู่ของพระโสดาบัน ผู้
ปฏิบัติเพื่อจะให้สำเร็จพระโสดาบัน ผู้เป็นพระสกทาคามี ผู้ปฏิบัติเพื่อให้เป็นพระ
สกทาคามี พระอนาคามี ผู้ปฏิบัติเพื่อให้เป็นพระอนาคามี พระอรหันต์ ผู้ปฏิบัติ
เพื่อให้เป็นพระอรหันต์ เหมือนกันกับมหาสมุทร อันเป็นที่อยู่ของสัตว์ใหญ่
คือ ปลาตมิ ๑ ปลาตมิงคละ ๑ ปลาตมิตมิงคละ ๑ อสุร ๑ นาค ๑ คนธรรพ์ ๑
ซึ่งมีร่างกายถึงร้อยโยชน์ก็มี ๒ ร้อยโยชน์ก็มี ๓ ร้อยโยชน์ก็มี ๔ ร้อยโยชน์ก็มี
๕ ร้อยโยชน์ก็มี

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว ทรงเล็งดูเรื่องนั้นตลอดแล้ว
ทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

ณนมนติวสสติ วิวฏฺฐิ นาทิวสสติ

ตสฺมา ณนํ วิวเรถ เวนตํ วาทิวสสติ ฯ

แปลว่า บังมุงบังก็บังไว้ บังเปิดเผยก็ยังไม่รู้ เพราะฉะนั้น จึงควรเปิดเผย เพราะ
เมื่อเปิดเผยฝนจกไม่รู้ ดังนั้น สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

ต่อไปเป็นเนอความในอรรถกถา กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า วันอุโบสถนั้น
ได้แก่วันกึ่งสงบอยู่ด้วยศีล หรือสงบอยู่ด้วยการไม่บริโภคอาหารในเวลาวิกาล ฯ
แต่คำว่า อุโบสถคานี้ หมายถึงอุโบสถศีลประกอบด้วยองค์ ๘ ก็มี หมายถึงวัน
ประชุมสวดปาฏิโมกข์และปวารณาก็มี หมายถึงโคปาลกอุโบสถและนิกันถ-
อุโบสถเป็นต้นก็มี หมายถึงข้อ เช่นชื่อว่า พระยานาคผู้ขอรู้อุโบสถเป็นต้นก็มี
หมายถึงวัน เช่นคำว่า วันนั้นเป็นวันอุโบสถที่ ๑๕ ค่ำก็มี ฯ เพราะฉะนั้น ในพระ
บาลีว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั่งอยู่ในวันอุโบสถนั้น หมายถึงวันประชุมสวด
ปาฏิโมกข์ ฯ ในวันนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรวจดูจิตของภิกษุทั้งหลาย
ทรงเห็นว่าภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้ไม่มีศีล จึงทรงนั่งอยู่ด้วยทรงพระมหากรุณาต่อ
ภิกษุนั้น โดยทรงเห็นว่าถ้าเราจะยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง ในเวลาภิกษุนั้นนั่งอยู่ใน

จรรย การกระทำอย่างนี้ เรียกว่าปฏิกุญญาตัวว่า เป็นผู้ประพฤติกุพรมจรรย

คำว่า เน่าในนั้น ได้แก่ภายในเสียไปด้วยสละวิบัติ ฯ คำว่า ชุ่มด้วยกิเลส นั้น คือ ชุ่มด้วยราคะเป็นต้นซึ่งเกิดขึ้นจากทวาร ๖ ฯ คำว่า เป็นดังหยักเขื่อน นั้น เพราะเป็นผู้หมกมุ่นทั้งหลายควรจะหงเหมือนกับหยักเขื่อน ฯ คำว่า นั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์นั้น คือ นั่งอยู่ในภายในพระภิกษุสงฆ์ เหมือนกับนั่งเข้าในสงฆ์ ฯ คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เห็นท่านแล้ว คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เห็นว่า ท่านไม่ใช่ภิกษุปกติ ฯ พระมหาโมคคัลลาน์เห็นว่า ภิกษุนั้นไม่ควรจะอยู่ในที่ประชุมสงฆ์ จึงบอกให้ลุกไปถึง ๓ ครั้ง แต่ภิกษุนั้นก็ยังขืนนั่งอยู่ ด้วยคิดว่า พระมหาโมคคัลลาน์ระอาใจเข้าแล้วจึงงดเสียตั้งนั้นแล้ว ด้วยคิดว่าเราจักรู้การปฏิบัติของภิกษุเหล่านั้นในบัดนี้บ้าง ฯ คำว่า จับแขนนั้น คือ พระมหาโมคคัลลาน์บอกภิกษุนั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ากับตัวเราได้เห็นท่านโดยถ่องแท้แล้ว ได้บอกให้ท่านลุกไปถึง ๓ ครั้งแล้วท่านก็ยังไม่ว่างลุกไป บัดนี้เป็นเวลาจะต้องฉุดคร่าท่านออกไปแล้ว ท่านอย่าทำให้เป็นอันตรายแก่อุโบสถของสงฆ์ กล่าวดังนี้แล้ว จึงได้จับแขนภิกษุนั้นออกจากที่ประชุม ไปไว้ภายนอกประตูลงล้มสลักให้ตี แล้วจึงกลับไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นการอัสจรรยในการที่ต้องจับแขน ภิกษุนั้นฉุดออกไปจากที่ประชุม นั้น คือ การที่ภิกษุนั้นได้ฟังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า บริษัททั้งหลายไม่บริสุทธิ์ดังนี้แล้ว ก็ควรจะหลีกเลี่ยง แต่ก็ได้หลีกเลี่ยงไม่ จนกระทั่งพระมหาโมคคัลลาน์ได้ฉุดแขนออกไป ข้อนี้เป็นการอัสจรรย แต่อัสจรรยในทางนาคติเตียน

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนั้น แล้วจึงทรงพระดำริว่า บัดนี้เรื่องได้เกิดขึ้นในภิกษุสงฆ์แล้ว โดยมีผู้ไม่บริสุทธิ์มากระทำอุโบสถ พระศาสดาเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ทรงทำอุโบสถในที่ประชุมบริษัทอื่นไม่บริสุทธิ์ เมื่อภิกษุสงฆ์ไม่ได้ทำอุโบสถก็เป็นอันขาดอุโบสถไป ตั้งแต่นั้นต่อไป เราควรจะอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายสวดปาฏิโมกข์ ทรงพระดำริอย่างนี้ แล้วจึงได้ทรงอนุญาตปาฏิโมกข์อุเทศไว้สำหรับภิกษุทั้งหลาย

ก็ปาฏิโมกข์นั้นมีอยู่ ๒ อย่าง คือ อาณาปาฏิโมกข์ ๑ โอวาทปาฏิโมกข์ ๑ ฯ

คำว่า สุนาค เม ภนฺเต เป็นต้น เป็นอาณานิคม ๑ อาณานิคมนั้น
 เป็นหน้าที่พระสาวกทั้งหลายสวดทุกกึ่งเดือน ไม่ใช่พระพุทธเจ้าสวด คำว่า
 สวดน คือ ยกขึ้นแสดงในที่ประชุมสงฆ์ ๑ ฉะนั้น ๓ คือ คำว่า ขนฺติ ปมํ
 ตโป ตีติกขา เป็นต้น เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ เป็นของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ทรงยกขึ้นแสดง ไม่ใช่พระสาวกทั้งหลายแสดง ๑ สำหรับพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ทมฺปิระชนมฺยํนํนํนํ ย่อมทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นี้ แต่สำหรับพระพุท-
 ธเจ้าทั้งหลายซึ่งมีพระชนมายุน้อย ย่อมทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นี้แต่เวลา
 ตรัสรู้ใหม่เท่านั้น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย จึงได้ทรงแสดง
 โอวาทปาฏิโมกข์เพียง ๒๐ พรรษาเท่านั้น นับแต่ทรงเห็นอันตรายน์ไปแล้ว ก็หา
 ได้ทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เองไม่ได้ ใจความว่า พระพุทธเจ้าของเรา
 ทั้งหลายทรงปรารภภิกษุผู้สละนํให้เป็นต้นเหตุแล้ว จึงทรงเลิกการแสดงโอวาท
 ปาฏิโมกข์แล้ว ทรงบัญญัติให้ภิกษุทั้งหลายสวดอาณานิคม ซึ่งมีคำขึ้น
 ต้นว่า สุนาค เม ภนฺเต ดังที่ภิกษุทั้งหลายสวดกันอยู่ทุกวันนี้ ของคฤดาโว
 เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้เป็นธัมมัตถาธิบายขยายใจความในพระบาลี และอรรถกถาต่อไป
 อีกโดยสังเขปนี้ กล่าวคือ ในครั้งที่พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ประทับอยู่ใน
 ท่ามกลางระหว่างสงฆ์ ในวันอุโบสถที่บุพพารามกรุงสาวัตถินั้น พระองค์ทรง
 นั่งนิ่งอยู่จนตลอดราตรี หาได้ทรงแสดงปาฏิโมกข์ไม่ โดยทรงเห็นว่าภิกษุที่ไม่
 บริสุทธอยู่ในที่ประชุมนั้น เวลาสว่างแล้วจึงได้ตรัสขึ้นว่า บริษัททั้งหลายไม่
 บริสุทธ ทตรสออย่างนี้ เพื่อจะทรงแสดงให้ทราบเหตุที่พระองค์ไม่ทรงแสดง
 โอวาทปาฏิโมกข์นี้ แต่พระภิกษุนั้นก็ไม่ลุกออกไปจากที่ประชุม จนพระมหา
 โมคคัลลาน์ได้จุดเทียนออกไป พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นการนำอสังขรย์
 ที่ต้องจุดเทียนโมฆะบุรุษ ๑ การที่พระพุทธเจ้าทรงนั่งนิ่งอยู่จนตลอดราตรี จึงได้
 ตรัสบอกว่า มีผู้ไม่บริสุทธอยู่ในที่ประชุมนั้น โดยมีพระพุทธประสงค์จะทรงถือ
 เรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ที่จะทรงเลิกโอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งพระองค์เคยทรงแสดงมา

ทุกกึ่งเดือนจนตลอดเวลา ๒๐ พรรษาแล้วนั้น ทั้งเพื่อจะทรงแสดงให้เห็นว่า การทำอุโบสถนั้น ภิกษุสงฆ์ต้องประชุมกันต้องเป็นผู้บริสุทธิ์นั้น เพราะฉะนั้น ในพระพระวินัยจึงได้บัญญัติไว้ว่า เมื่อภิกษุประชุมจะทำอุโบสถ คือ สวดพระปาฏิโมกข์ต้องแสดงอาบัติก่อนทุกองค์ แล้วจึงลงมือสวดปาฏิโมกข์ในภายหลัง ถ้าภิกษุรูปใดนึกขึ้นมาได้ว่าตนไม่บริสุทธิ์ โดยต้องอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ในขณะที่นั่งฟังสวดปาฏิโมกข์อยู่นั้น ก็ให้บอกแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งนั่งใกล้กันเป็น พยานไว้ว่า ตนได้ต้องอาบัตินั้น ๆ แล้วยังไม่ได้แสดง อันนี้ว่าด้วยภิกษุทั้งหลายที่มี ธรรมเนียบแสดงอาบัติโดยเฉพาะขอตนต้องนั้น ๆ สำหรับภิกษุทั้งหลายที่มี การแสดงอาบัติ โดยรวมกันไปไม่เฉพาะขอใด เหมือนอย่างที่ใช้กันในฝ่ายมหา นิกายนั้น ถึงแม้ว่าจะนึกขึ้นมาได้ถึงอาบัติที่ตนต้อง ในขณะที่นั่งฟังปาฏิโมกข์อยู่ นั้น ก็ไม่จำเป็นจะต้องบอกแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง โดยเหตุว่าเป็นอันบอกไว้แล้ว ในคำแสดงอาบัติซึ่งว่ารวมกันแล้วนั้น คำแสดงอาบัติที่ว่ารวมกันนั้น คือ ว่า รวมกันหมดทุกอย่างไป ไม่เฉพาะว่าอย่างหนึ่งอย่างใด โดยใช้คำแสดงว่า สพพา คา อาปคฺคิโย อาปชฺชํ ซึ่งแปลว่า ข้าพเจ้าต้องอาบัติทั้งปวงนั้นแล้ว บัดนี้ ข้าพเจ้าขอแก้ไขอาบัติเหล่านั้น ด้วยการจักไม่ทำอย่างนั้นอีกต่อไป ดังนี้ คำแสดง อาบัตริรวมอย่างนี้ เป็นคำแสดงที่ดียิ่ง เพราะเหตุว่า เมื่อแสดงอย่างนั้นแล้ว เป็น อันแสดงหมดทุกข้อ ทั้งที่ตนระลึกได้และระลึกไม่ได้ ทั้งที่ตนรู้และไม่รู้ เพราะ การต้องอาบัตินั้น บ่อมน่าได้เฉพาะผู้ที่ได้เล่าเรียนให้แตกฉานในพระวินัยเท่านั้น ผู้ที่ยังไม่แตกฉานในพระวินัย เช่นพระภิกษุที่บวชเข้ามาใหม่ หรือที่ไม่ได้ ศึกษาเล่าเรียนมากก็ยากที่จะเล่าเรียนได้

ตามที่ว่ามาแล้วนั้น เป็นอันว่าตามนัยที่มียกไว้ในบาลีและอรรถกถา แห่งพระ สุตตที่ ๕ ในโสณเถรวรรคที่ ๕ คัมภีร์ของท่านนี้ และว่าไว้เพื่อให้เป็นประโยชน์ แก่พระภิกษุทั้งหลายเท่านั้น สำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลายผู้เป็นฆราวาสนั้น ขอให้จดจำไว้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่บริสุทธิ์แท้ เห็นได้ด้วยการ ประชุมในเวลาทำอุโบสถสังฆกรรม เพราะการประชุมทำอุโบสถสังฆกรรมนั้น ต้องอยู่ในที่ประชุมได้เฉพาะพระภิกษุสงฆ์ที่บริสุทธิ์เท่านั้น เมื่อจดจำไว้อย่าง นั้นได้แล้ว ก็จักเป็นเหตุให้ พุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สงฆานุสสติ คือ การ

ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เจริญยิ่งขึ้น อันเป็นเหตุให้ตน
เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น ซึ่งจักส่งผลให้ตนได้รับผล
พิเศษไพศาลในอนาคตกาลภายภาคหน้า ด้วยได้ฟังพระธรรมเทศนาภังคชนี แต่
จักของครัมมัตถาธิบายในพระธรรมเทศนาภังคชนีไว้เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้

ภังคชาติ ๔๘

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยความอัศจรรย์ของพระธรรมวินัย ๘ เปรียบกับมหาสมุทร

อิฏฐิเม ภิกขเว มหาสมุทฺเทติ โก อนุสนฺธิ ฯ ยวํ ยํ อปริสฺสุทฺตํ
ปฺริสํ ปาณฺโณภฺยสฺส อนฺตฺเตโส วุตฺโตโส อิมสฺมิ รมฺมวินฺเย อจฺฉริโย
อพฺภุตฺตมฺโมติ ตํ อปฺเรหิ สุตฺตํ อจฺฉริยพฺภุตฺตมฺเมหิ สทฺธิ วิภจฺจิตฺวา
ทสฺสเสตฺถกาโม ปจฺมํ ตาว เตสํ อปฺมาภาเวนาคี.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน ภังคชาติ ๔๘ ว่าด้วยความอัศจรรย์
๘ ประการ ในมหาสมุทร กับความอัศจรรย์ ๘ ประการในพระธรรมวินัย และพระ
พุทธอุทานที่ ๕ ในอรรถกถาพระสูตรที่ ๕ แห่งโสณเถรวรรคที่ ๕ กับธัมมัตถาธิบาย
สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตามสมควรแก่เวลา

อรรถกถา

ดำเนินความตามอรรถกถาที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ในคำที่สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอัศจรรย์ในมหาสมุทรมี
อยู่ ๘ ประการ ดังนี้ มีอนุสนธิสืบต่อไปอย่างไร ฯ มีคำแก้ไขว่ามีอนุสนธิ
สืบต่อไปอย่างนี้ คือข้อที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงยกพระปาณโณภยัน

แสดงในที่ประชุมอันไม่บริสุทธินั้น เป็นความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัยนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระพุทธประสงค์จะทรงจำแนกความอัศจรรย์นั้น กับความอัศจรรย์อีก ๗ ประการ เมื่อจะทรงแสดงความอัศจรรย์ ๘ ประการในมหาสมุทร โดยความเปรียบเทียบกับความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัยนั้น จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอัศจรรย์ในมหาสมุทรมีอยู่ ๘ ประการดังนี้ เป็นต้น แล้วทรงแจกความอัศจรรย์ ๘ ประการนั้น ไปตามลำดับ ตามวาระพระบาลีดังที่ได้แสดงมาแล้ว ในกัณฑ์ก่อน แต่จักได้ยกมาแสดงในกัณฑ์นี้อีก เพื่อให้ผู้ที่ไม่ได้สดับกัณฑ์ก่อน ได้สดับในกัณฑ์นี้ กล่าวคือ ความอัศจรรย์ในมหาสมุทร ๘ ประการนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอัศจรรย์ในมหาสมุทรมีอยู่ ๘ ประการ ซึ่งเป็นเหตุให้พวกอสูรได้เห็นแล้วเกิดความยินดียิ่งในมหาสมุทรนั้น ความอัศจรรย์ ๘ ประการนั้น คือประการที่ ๑ ได้แก่มหาสมุทรลุ่มลึกไปโดยลำดับ ประการที่ ๒ ได้แก่มหาสมุทรน้ำไม่รู้จักล้นฝั่งเป็นธรรมดา ประการที่ ๓ ได้แก่การไม่มีซากศพค้างอยู่ในมหาสมุทร โดยเหตุที่คลื่นในมหาสมุทรได้พัดซากศพนั้นให้ขึ้นไปบนฝั่งเสียโดยเร็วพลัน ประการที่ ๔ ได้แก่น้ำในแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๔ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู มหิ ที่ไหลลงไปถึงมหาสมุทรแล้ว ข้อมละซ้อ และโคตรของคนเสีย คือไม่เรียกว่าน้ำคงคา หรือน้ำยมุนา น้ำอจิรวดี น้ำสรรภู น้ำมหิ เรียกว่าน้ำในมหาสมุทรสนทนกัน ประการที่ ๕ ได้แก่การที่น้ำในมหาสมุทรไม่รู้จักพอง ไม่รู้จักเต็ม ถึงแม้ว่าจะมีน้ำในแม่น้ำอื่นไหลลงมารวม หรือมีฝนตกลงมาจากอากาศก็ตาม น้ำในมหาสมุทรก็ไม่รู้จักล้น ไม่รู้จักเต็ม ประการที่ ๖ ได้แก่การที่น้ำในมหาสมุทรอันมีรสเค็ม คือมีรสเค็มเหมือนกันสน ประการที่ ๗ ได้แก่การที่มหาสมุทรน้ำมีแก้วต่าง ๆ เป็นอันมาก เช่น แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สัจจ อันได้แก่ไข่มุกและศิลา แก้วประพาฬ เงิน ทอง แก้วแดง แก้วลาย ประการที่ ๘ ได้แก่การที่มหาสมุทรเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ใหญ่ ๆ อันได้แก่ ปลาตมิ ๑ ปลาตมิงคละ ๑ ปลาตมิจิมงคละ ๑ อสูร ๑ นาค ๑ คนธรรพ์ ๑ ซึ่งมีร่างกายร้อยโยชน์กัม ๒ ร้อยโยชน์กัม ๓ ร้อยโยชน์กัม ๔ ร้อยโยชน์กัม ๕ ร้อยโยชน์กัม ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอัศจรรย์มีอยู่ในมหาสมุทร ๘

ประการดังนี้ จึงเป็นเหตุให้พวกอสูรเห็นแล้วเกิดความอภิมุขขึ้นดังนี้

ครั้นตรัสดังนี้แล้วจึง ได้ทรงแสดงความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย สืบต่อไป
เทียบกับความอัศจรรย์ในมหาสมุทร แต่ว่าตอนนั้นยังไม่ยกมาแสดง จัก
แสดงตามอรรถกถา ว่าด้วยคำอธิบายความอัศจรรย์ในมหาสมุทร ๘ ประการ ที่
แสดงมาแล้วก่อน แล้วจึงจักแสดงต่อไปในภายหลัง ๆ กล่าวคือ ในอรรถ-
กถาอธิบายว่า พวกที่เรียกว่าอสูรนั้น แปลว่าพวกที่ไม่แก่แล้วกล้าอาญาเรื่อง
เหมือนแก่เทพเจ้าทั้งหลาย ๆ อีกนัยหนึ่ง เทพเจ้าทั้งหลายที่เป็นข้าศึกของพวก
อสูรนั้น ชื่อว่าพวกสระ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าพวกอสูร พวกอสูรนั้นมีท้าว
เวปจิตติและท้าวปหาราหะเป็นต้น ๆ พิกพของพวกอสูรนั้นอยู่ในภายใต้เขาสุเม-
ราช ๆ เมื่อพวกอสูรนั้นเข้าไปในท้นนั้น ออกจากท้นนั้น ก็นมัสสถานทั้งหลาย
มีมณฑปเป็นต้นที่เชิงภูเขาสิเนรุราช แล้วเล่นสนุกสนานอยู่ในสถานนั้น ๆ
พวกอสูรได้เห็นสถานที่ต่าง ๆ มีมณฑปเป็นต้นที่อยู่ใต้เชิงเขาสิเนรุราชนั้นแล้ว
จึงเกิดความอภิมุขขึ้นในมหาสมุทร ไม่รู้จักเบื้องหน้าในมหาสมุทร

คำว่ามหาสมุทรลุ่มลึกไปโดยลำดับนั้น คือมหาสมุทรนั้นแต่ริมฝั่งไปย่อม
ลึกไปที่ละนิ้ว ๒ นิ้ว ที่ละคืบ ที่ละศอก ที่ละวา ที่ละเส้น ที่ละกิ่งคาวต และ
โยชน์หนึ่งเป็นต้น จนกระทั่งถึง ๘ หหมื่น ๔ พันโยชน์เป็นที่สุด อันมีอยู่ใกล้เชิง
เขาสิเนรุราชนั้น

คำว่าซากศพนั้น ได้แก่ซากศพสัตว์ต่าง ๆ มีซากช้างและม้าเป็นต้น ๆ
ซากศพเหล่านั้นย่อมถูกคลื่นในมหาสมุทร ชัดขึ้นบนบก เหมือนกับบุคคลยกขึ้น
ด้วยมือฉะนั้น ๆ คำว่า แม่น้ำคงคาขมุนาเป็นต้นนั้น ได้แก่แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕
ที่ไหลมาจากสระอโนดาตข้างทิศทักษิณ แล้วกว้างใหญ่ไปเป็นลำดับ

ก็เรื่องแม่น้ำทั้ง ๕ นั้นปรากฏว่า ชมพูทวีปมีปริมาณได้หหมื่นโยชน์
แบ่งเป็นมหาสมุทรเสีย ๔ พันโยชน์ เป็นที่อยู่ของหหมื่นโยชน์เสีย ๓ พันโยชน์
เป็นท้องแห่งป่าหิมพานต์เสีย ๓ พันโยชน์ ที่ป่าหิมพานต์นั้นมีภูเขาใหญ่อยู่
ลูกหนึ่งสูงได้ ๔ ร้อยโยชน์ ประดับด้วยยอด ๘ หหมื่น ๔ พันยอด แลดูงดงามด้วย
แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ ที่มีสระใหญ่อีก ๗ สระ คือ สระอโนดาต • สระกัทธเน-
มุนทะ • สระรณการะ • สระฉัททันต์ • สระกุณาสะ • สระมณฑา-

กนิ • สระสีหปปาตะ • สระทั้ง ๗ นกว้างและลึกได้ ๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบ
ได้ ๑๕๐ โยชน์ • ในสระทั้ง ๗ นสระโนคาตนั้นล้อมด้วยกุเขา ๕ ลูก คือ
กุเขาสุทิสสนกภู • กุเขาจิตตกภู • กุเขากาฬกภู • กุเขาคันธมาทน์ •
กุเขาไกรลาส • ๑ กุเขาสุทิสสนกภูนั้นเป็นกุเขาทองสูงได้ ๓๐๐ โยชน์ เป็นกุเขา
คดโค้งมีฐานค้งปากกา โนมไปคร่อมสระโนคาตนั้นอยู่ • กุเขาจิตตกภูนั้น
สำเร็จแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ • กุเขากาฬกภูนั้นสำเร็จแล้วด้วยคันถ์อัญชัน •
กุเขาคันธมาทน์นั้นสำเร็จด้วยแก้วลาย ภายในมีสัตว์ค้งแก้ว ขาวไปด้วยคันยา
ต่าง ๆ ประดับด้วยคันไม้มีกลิ่นหอม ๑๐ ประการ คือคันไม้ที่มีรากหอม •
คันไม้ที่มีแก่นหอม • คันไม้ที่มีกระพหอม • คันไม้ที่มีเปลือกหอม • คันไม้
ที่มีสะเก็ด • คันไม้ที่มีลำคันหอม • คันไม้ที่มีรสหอม • คันไม้ที่มีดอกหอม •
คันไม้ที่มีผลหอม • คันไม้ที่มีใบหอม • กุเขาคันธมาทน์นั้นแลดูสว่างเหมือนกับ
มีแสงไฟในเวลากลางวันเดือนฉะนั้น • กุเขาไกรลาสนั้นสำเร็จแล้วด้วยเงิน •
กุเขาเหล่านี้ทั้งสี่สูงเสมอกันกับกุเขาสุทิสสนกภูค้งคร่อมสระโนคาตทั้งนั้น • ที่
สระโนคาตนั้นมีฝนตกและน้ำไหลด้วยอานุภาพเทวดาและอานุภาพนาค

น้ำทั้งปวงนั้นย่อมไหลเข้าไปสู่สระโนคาตทั้งนั้น • พระจันทร์พระ
อาทิตย์เดินไปทางทิศทักษิณและอุดร แล้วส่องสว่างในกลางกุเขา เมื่อเดินตรง
ไปย่อมไม่ส่องสว่าง เพราะฉะนั้น จึงมีนามว่าสระโนคาต • ที่สระโนคาต
นั้นมีพืชมโนศิลาใหญ่อยู่ริมฝั่งใหญ่ ไม่มีปลาและเต่า มีน้ำใสค้งแก้วลึก มีท่า
ใหญ่ ๆ อันกรรมตกแต่งไว้เพื่อสัตว์โลกทั้งหลายที่สามารถลงอาบกินได้ คือ พระ—
บิณฑกะเจ้าทั้งหลาย • พระสาวกทั้งหลาย • ฤๅษีทั้งหลาย • ตลอดจน
เทวดาและยักษ์เป็นต้น • ๑ ที่ข้างทั้ง ๔ แห่งสระโนคาตนั้นมีทางไหลออก
แห่งน้ำอยู่ ๔ ทาง คือ สัมมุขะ อันมีฐานค้งปากราชสีห์ • หัตถิมุขะ
อันมีฐานค้งปากช้าง • อัสสมุขะ อันมีฐานค้งปากม้า • อุตมมุขะ
อันมีฐานค้งปากโคสุภราช • แม่น้ำทั้ง ๔ ย่อมไหลออกจากทางน้ำทั้ง ๔ น •
แม่น้ำอีก ๓ แม่น้ำซึ่งไหลออกทางทิศตะวันออก เว้นรอบสระโนคาตถึง ๓ รอบ

แล้วไหลลงไปทางทิศตะวันตกกระทั่งถึงมหาสมุทร ฯ แม่น้ำที่ไหลออกทางทิศตะวันตกและทิศอุดรไหลเวียนขวาดัง ๓ รอบแล้วจึงไหลไปสู่มหาสมุทร ฯ แม่น้ำที่ไหลออกทางทิศทักษิณไหลเวียนรอบสระอโนดาตถึง ๓ รอบแล้ว ไหลไปไกลได้ถึง ๖๐ โยชน์ ตามแผ่นหินตรงไปทางทิศทักษิณ กระทบภูเขาแล้วแตกเป็นท่อน้ำประมาณ ๓ คาบสมุทร พุ่งขึ้นไปทางอากาศถึง ๖ โยชน์ แล้วตกลงที่แผ่นศิลานั่นมีนามว่าติยัคคละ ฯ แผ่นศิลานั้นได้แตกออกด้วยกำลังท่อน้ำที่ตกลงมาถูก จึงกลายเป็นสระโบกขรณีใหญ่ มีนามว่าติยัคคละอันมีประมาณถึง ๕๐ โยชน์

ท่อน้ำ ๕ สายอันเปรียบเหมือนนิ้วมือทั้ง ๕ ในฝ่ามือ ทำลายฝั่งสระโบกขรณีเข้าไปสู่แผ่นศิลาได้ถึง ๖๐ โยชน์ แล้วทำลายแผ่นดินในที่นั้น แล้วพุ่งไปไกลถึง ๖๐ โยชน์เหมือนกับขลุ่ยเครื่องกระหนาบดุจจานบรรพตอันมีนามปรากฏว่าวิชฌบรรพต ฯ สายน้ำที่ไหลเวียนสระอโนดาตถึง ๓ รอบนั้น เรียกว่าอาววัฏฏะคงคาเพราะวนไปมาอยู่ในที่นั้น ฯ สายน้ำที่พุ่งไปตามแผ่นศิลาโดยตรงถึง ๖๐ โยชน์นั้นเรียกว่ากัณณคงคา ฯ สายน้ำที่พุ่งไปในอากาศถึง ๖๐ โยชน์ เรียกว่าอากาศคงคา ฯ สายน้ำที่ตั้งอยู่บนแผ่นศิลานั่นมีนามว่าติยัคคละซึ่งกำหนดได้ ๕๐ โยชน์นั้น เรียกว่าติยัคคละโบกขรณี ฯ สายน้ำที่ทำลายฝั่งสระอโนดาตเข้าไปถึงแผ่นศิลามีประมาณได้ ๖๐ โยชน์นั้น เรียกว่าพหลคงคา ฯ สายน้ำที่พุ่งไปเหมือนอย่างขลุ่ยเครื่องนั้นเรียกว่าอัมภคคงคา ฯ สายน้ำทั้ง ๕ ที่กระทบดุจจานบรรพตอันมีนามปรากฏว่าวิชฌบรรพตแล้วแตกกระจายไปนั้น ได้นามว่าแม่น้ำคงโค ขมุนา อจิรวดี สรภู มหิ ดังนี้ ฯ เป็นอันว่าแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ ข้อมแตกมาจากป่าหิมพานต์ด้วยประการดังนี้ เมื่อน้ำในแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ ไหลลงมาสู่มหาสมุทรแล้วก็ได้นามว่าเป็นนามมหาสมุทรสน ฯ การที่น้ำในมหาสมุทรไม่รู้จักพร่องไม่รู้จักเต็มนั้นย่อมเป็นธรรมดา เพราะไม่มีน้ำแม่น้ำแต่หนทางซึ่งจะไหลลงไปภายใต้หรือพุ่งขึ้นไปเบื้องบนแต่ปฐมกลับมาจากนกระทั้งทุกวันนี้

ค่าน้ำในมหาสมุทรมีรสเดียวกัน คือไม่มีรสอันปะปน ฯ คำว่า แก้วมกดานั้น มีอยู่หลายอย่าง มีอย่างกลมและยาว ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ เป็นต้น ฯ แก้วมณีนั่นก็มีหลายอย่างเหมือนกัน มีอย่างทึบสีแดงและสีเขียว เป็นต้น ฯ แก้วไพฑูรย์ก็มีหลายอย่างโดยสัณฐานต่าง ๆ กันมีสีดังไม้ไผ่

และสีดังตอกซึกเป็นต้น ๆ คำว่า สังกษณิกมีหลายอย่าง มีสังขสำหรับเป่า
ทมิเส้นเวียนขวาและเส้นในท้องแดงเป็นต้น คำว่า สีลันนิกมีหลายอย่าง มีส
ขาว สีดำ และสีกวเหลืองเป็นต้น ๆ คำว่า แก้วประพาพนันก็มีหลายอย่าง
มีแก้วประพาพทมิสีแดงอ่อนและแดงแก่เป็นต้น ๆ คำว่า แก้วแดงนั้นก็มี
หลายอย่างมีแก้วประหมราคเป็นต้น คำว่า แก้วลายนั้น ได้แก่แก้วมณฑลหลาย
ซึ่งเราทั้งหลายเข้าใจว่าหยกในบัดนี้ ๆ คำว่า ปลาใหญ่ชื่อว่าติมิ และชื่อว่า
ติมิงกละ ชื่อว่ามีติมิงคะนั้น ได้แก่ปลาใหญ่ ๓ ชนิด ชนิดที่สามารถกลืนปลา
ติมิได้ ชื่อว่าติมิงกละ ชนิดที่สามารถกลืนปลาติมิและปลาติมิงกละได้นั้น
เรียกว่าติมิติมิงกละ

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความอัศจรรย์ในมหาสมุทร ๔ ประการดังนี้แล้ว จึงได้ทรงแสดงความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย ๘ ประการต่อไปตามวาระพระบาลีว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย ๘ ประการนั้น คือประการที่ ๑ ในพระธรรมวินัยนั้นมีการศึกษา การกระทำ การปฏิบัติ การรู้แจ้งแทงตลอดลุ่มลึกไปโดยลำดับเหมือนกับมหาสมุทรฉะนั้น ประการที่ ๒ ได้แก่การที่พวกสาวกของเราตถาคตไม่ลวงสักขาบทที่เราบัญญัติไว้แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต เหมือนกับน้ำในมหาสมุทรอันไม่ล้นฝั่งไปจะนั้น ประการที่ ๓ ได้แก่การที่ภิกษุผู้ศึกษา ผู้มีความประพฤติกุศลไม่สะอาดน่ารังเกียจ ผู้ปกปิดการกระทำของตนไว้ ผู้ไม่เป็นสมณะแต่ปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะ ผู้ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ปฏิญาณตนว่าประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เฝ้าใน ผู้มีใจซุ่มไปด้วยกิเลส ผู้เป็นดังหยากเยื่อข่มอยู่ในหม้อสงฆ์ไม่ได้ ต้องกระเด็นออกไปจากหม้อสงฆ์โดยเร็วพลัน ถึงแม้ว่าจะนั่งอยู่ในท่ามกลางของหม้อสงฆ์ ก็ชื่อว่าไกลจากหม้อสงฆ์ ถึงแม้ว่าหม้อสงฆ์ก็ชื่อว่าไกลจากภิกษุนั้น เหมือนกับซากศพที่ค้างอยู่ในมหาสมุทรไม่ได้จะนั้น ประการที่ ๔ ได้แก่การที่บุคคล ๔ จำพวก คือภิกษุ ภิกษุณี พราหมณ์ เวสีย ศูทร เข้ามาบรรพชาในพระธรรมวินัยแล้ว ข้อมละนามและโคตรของตนเสีย เรียกว่าพระสมณะสักขบุตรเหมือนกันทั้งนั้น เหมือนกับน้ำในแม่น้ำทั้ง ๕ ซึ่งไหลลงมาถึงมหาสมุทรแล้วเรียกว่านามมหาสมุทรหมดทั้งนั้น ประการที่ ๕ ได้แก่การที่นิพพานธาตุ ไม่รู้จักเต็มด้วยภิกษุที่ปริพพานเป็นอันมาก เหมือน

กับมหาสมุทธรอนไม่รู้จักเต็มด้วยน้ำฉะนั้น ประการที่ ๖ ได้แก่การที่พระธรรมวินัยมีวิมุตติรสอันเดียวเท่านั้น เหมือนกับน้ำในมหาสมุทรซึ่งมีรสเค็มอันเดียว ฉะนั้น ประการที่ ๗ ได้แก่การที่พระธรรมวินัยมีแก้วอยู่เป็นอันมาก อันได้แก่ แก้ว คือ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรค ๘ เหมือนกับมหาสมุทรที่มีแก้วต่าง ๆ คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ สีลา แก้วประพาฬ เงินทอง แก้วแดง แก้วลายเป็นอันมาก ฉะนั้น ประการที่ ๘ ได้แก่การที่พระธรรมวินัยมีขึ้นที่อยู่ของผู้ทรงคุณธรรมอันใหญ่ คือ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามีมรรค พระสกทาคามีผล พระอนาคามีมรรค พระอนาคามีผล พระอรหันตมรรค พระอรหันตผล เหมือนกับมหาสมุทรอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ใหญ่ ๆ คือ ปลาตมิ • ปลาตมิงคละ • ปลาตมิตมิงคละ • อสุร • นาค • คนธรรพ์ • ซึ่งมีร่างกายถึงร้อยโยชน์ก็มี ๒ ร้อยโยชน์ก็มี ๓ ร้อยโยชน์ก็มี ๔ ร้อยโยชน์ก็มี ๕ ร้อยโยชน์ก็มี ดังนั้น

อรรถกถา

ถ้อยคำในพระบาลีที่แสดงมาแล้วน พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ข้อที่ว่าในพระธรรมวินัยมีการศึกษาลุ่มลึกไปตามลำดับนั้น ได้แก่มีสึกขา ๓ ประการ คือ ศีลสึกขา สมาธิสึกขา ปัญญาสึกขา ข้อที่ว่ามีการกระทำลุ่มลึกไปตามลำดับนั้น ได้แก่มีธุดงค์ ๑๓ ประการ ๑ ข้อที่ว่าปฏิบัติลุ่มลึกไปตามลำดับนั้น ได้แก่มือนุบัสสนา ๑ และมหาวิบัสสนา ๑๘ กับการจำแนกอารมณ์ ๓๘ และโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ๑ ข้อที่ว่ามีการแทงตลอดลุ่มลึกไปตามลำดับนั้น ได้แก่มีการบรรลุมรรคผล เริ่มแต่โสดาปัตติมรรคเป็นต้นไป จนกระทั่งถึงพระอรหันตผลเป็นที่สุด

คำว่า พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่าพวกสาวกของเราไม่ล่องสึกขาบทที่เราบัญญัติไว้ นั้น ได้แก่พระอริยสาวกมีพระโสดาบันเป็นต้น ๑ คำว่า พระนิพพานไม่รู้จักพระองค์ไม่รู้จักเต็ม นั้น คือ ถึงแม้ว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่เกิดขึ้นตั้งอสงไขยมหากัป ไม่มีผู้สามารถไปสู่นิพพานได้ก็ดี นิพพานก็ไม่รู้จักพระองค์ ในเวลาที่

พระพุทธเจ้าเกิดชน มีผู้ได้สำเร็จนิพพานในครั้งเดียวคงอสงไขยกัณฐิ นิพพาน
ก็ไม่รู้จักเต็ม ๆ คำว่า วิมุตติรสนั้น ได้แก่รสคือการหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย ๆ
ด้วยเหตุว่าสมบัติในพระศาสนาทางสันต์ ย่อมรวมลงเป็นอันเดียวด้วยการหลุดพ้น
จากกิเลสทั้งหลายเท่านั้น

คำว่า แก้วต่าง ๆ มีสติปัญญาเป็นต้นนั้น อธิบายว่า สิ่งที่เกิดความยินดี
เรียกว่าแก้วหนึ่ง ส่วนธรรมทั้งหลายมีสติปัญญา ๔ เป็นต้นทำให้เกิดปีติปราโมทย์
เป็นอันมากแก่ผู้ปฏิบัติตาม จึงเรียกว่าแก้ว ๆ ก็ผู้ปฏิบัติตามย่อมได้ปีติปราโมทย์
ทั้งในเบื้องต้นและเบื้องปลาย คือ เบื้องต้นนั้นได้แก่กำลังปฏิบัติยังไม่สำเร็จมรรค-
ผลนฤพาน เบื้องปลายนั้นได้แก่ปฏิบัติสำเร็จมรรคผลนฤพานแล้ว ปีติปราโมทย์
ย่อมเกิดขึ้นยิ่งกว่าปีติปราโมทย์ที่ได้แก่วางโลกคงร้อยเท่าพันเท่า ข้อนั้นสมกับที่สมา
ในประพันธ์คาถาว่า

ขโต ขโต สมมุตติ ชนธำม อหุพพย
ลกคิ ปีติปราโมชช อมตมต วิชามตํ ฯ

แปลว่าการพิจารณาความเกิดและความดับแห่งขันธทั้งหลายด้วยประการใด ๆ ผู้
พิจารณาย่อมได้ปีติปราโมทย์ด้วยประการนั้น ๆ ปีติปราโมทย์นั้นย่อมมีแก่ผู้รู้จัก
อมตธรรมอันไม่รู้จักตาย ดังนี้

อีกประการหนึ่ง ที่เรียกว่าแก้วนั้น เพราะเป็นของวิจิตรเป็นต้น ด้วยมี
นิพนธ์คาถาไว้ว่า

จิตตักกํ มหคณณจ อตุรํ ทุกฺกตทสฺสนํ
อโนมสตคปริโกคํ รตนนตํ ปวฺจจติ

แปลว่า พระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีสติปัญญา ๔ เป็นต้น เป็นของที่
วิจิตร • เป็นของมีค่ามาก • เป็นของไม่มีสิ่งอื่นเปรียบได้ • เป็นของเห็น
ได้ยาก • ไม่เป็นของสำหรับผู้เลวทราม • จึงได้นามว่าแก้ว อันเรียกอีกอย่างหนึ่ง
ว่า รตนะ ดังนี้

ก็อานุภาพแห่งธรรมของพระพุทธเจ้ามีสติปัญญา ๔ เป็นต้น ซึ่งรวมเรียก
ว่าโพธิปักขิยธรรมนั้น ได้แก่การทำให้บุคคลสำเร็จสาวกบารมีญาณ บัณฑิตโพธิ-
ญาณ สัมมาสัมโพธิญาณ โดยเหตุนี้จึงเรียกว่าเป็นแก้วอันประเสริฐยิ่งกว่าแก้ว

ในโลก ก่อนไปพระอรกกาจารย์แก้ไขโพธิปักขิยธรรม ๓๗ มีสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้นนั้นโดยย่อว่า สติปัฏฐาน ๔ นั้น ได้แก่อารมณ์อันทำให้เกิดสติ ๔ ประการ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม การพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ให้เห็นว่า เป็นของไม่สวยงาม เป็นทุกข์ เป็นของไม่เที่ยง เป็นของไม่ใช่ตัวตน เพื่อให้ละความเข้าใจว่าสวยงาม ความเข้าใจว่าเป็นสุข ความเข้าใจว่าเป็นของเที่ยง ความเข้าใจว่าเป็นตัวตนนั้น เรียกว่าเป็นเหตุให้เกิดสติทั้งนั้น

คำว่า สัมมปธาน ๔ นั้น ได้แก่อารมณ์เพียรชอบ ๔ ประการ คือ เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น ๑ เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ เพียรทำกุศลที่ยังไม่เคยทำ ๑ เพียรทำกุศลที่เคยทำแล้วให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๑ ๑ อธิบาย ๔ นั้น ได้แก่อุทธระที่สำเร็จความประสงค์ ๔ ประการ คือ ความพอใจ ๑ ความเพียร ๑ ความเอาใจใส่ ๑ ความไตร่ตรอง ๑ ๑ อินทรีย์ ๕ นั้น ได้แก่ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา อันครอบงำเสียซึ่งความไม่มีศรัทธา ความเกียจคร้าน ความเผอเรอ ความฟุ้งซ่าน ความไม่รู้ ส่วนผล ๕ ก็เหมือนกัน คือได้แก่ธรรมทั้ง ๕ มีศรัทธาเป็นต้น ที่เป็นของคงทนไม่หวั่นไหว ด้วยความไม่เชื่อเป็นต้น

คำว่า โพชฌงค์ ๗ นั้น ได้แก่ความระลึกได้ ๑ ความสอดส่องธรรม ๑ ความเพียร ๑ ความอิมใจ ๑ ความสงบใจ ๑ ความตั้งใจมั่น ๑ ความวางเฉย ๑ ธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ล้วนแต่เป็นเหตุให้ตรัสรู้ริบสัจทั้งนั้น ล้วนแต่เป็นเหตุให้สำเร็จนิพพานทั้งนั้น ธรรมทั้ง ๗ นี้เกิดขึ้นพร้อมกันเมื่อใด ก็ได้สำเร็จมรรคผลนิพพานเมื่อนั้น

คำว่า มรรค ๘ นั้น ได้แก่ทางดีทางชอบที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ มีความเห็นชอบเป็นต้น เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าทรงแสดงความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย ๘ ประการ ดังที่แสดงมาแล้วนี้ จึงได้ทรงเปล่งพระโอวาทว่า บึงมั่งมีฝ่นก็ยิ่งร่ว บึงเบ็ดฝ่นก็ยิ่งไม่ร่ว เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลาย ควรเปิดห่มบังเสี่ยงฝ่นจึงจักไม่ร่ว ดังนี้ ๑ พระพุทธชุตานนี้มีคำอธิบายว่า ภิกษุผู้ต้องอาบัติแล้ว ๆ ปกปิดไว้ ก็ย่อมต้องอาบัติใหม่อีกต่อไป ฝ่นคืออาบัติ และฝ่นคือกิเลส ก็ยิ่งร่วมากขึ้น ๆ ผู้ที่ต้องอาบัติแล้วไม่ปกปิดไว้ เปิดเผยแก่เพื่อน

พรหมจรรย์ แก่ใจตามพระธรรมวินัยด้วยการแสดงอาบัติ และการอยู่ปวิสา-
กรรม บ่อมไม่ต้องอาบัติอื่นอีก ฝนคืออาบัติ และฝนคือกิเลส บ่อมไม่รั่วได้ ๆ
เพราะฉะนั้น ภิกษุต้องอาบัติแล้วควรเปิดเผย ภิกษุผู้มศีลบริสุทธิ์ มีสมาธิเป็น
ปกติ มีวิบัสสนาแก่กล้าแล้ว บ่อมได้บรรลุนิพพานโดยลำดับกาล ดังนี้ สัน
เนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบายนั้นมีย่อเพียงว่า ท่านผู้ทั้งหลายมีพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น พิจารณาเห็นแล้วว่าบุคคลผู้ทำความชั่วมากจนเป็นลำดับ
นั้น ล้วนแต่เป็นด้วยเหตุปกปิดไว้ คือ ผู้ใดทำความชั่วครั้งหนึ่งแล้วปกปิดไว้
ไม่เปิดเผยให้ผู้อื่น เป็นต้นว่าไม่บอกแก่ครบาอาจารย์และบิดามารดา ผู้นั้นจะ
ต้องทำความชัวนอกเป็นครั้งที่ ๒ ถ้าผู้นั้นเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ต้อง
อาบัติข้อใดแล้ว ไม่เปิดเผยอาบัตินั้นด้วยการแสดง หรือด้วยการอยู่
ปวิสากรรม ก็ต้องอาบัตินั้นอีก ถ้าไม่อย่างนั้น ก็จะต้องอาบัตินั้นอีก
ต่อไป

โดยเหตุนี้ ควรที่ท่านทั้งหลายจะเปิดเผยความชั่วของตัวเอง ตามสมควรแก่
เพศภูมิของตัวเอง คือ ถ้าเป็นพระภิกษุสามเณร ก็ให้เปิดเผยต่ออุปัชฌาย์อาจารย์ ถ้า
เป็นฆราวาส ก็ให้เปิดเผยต่อบิดามารดาหรือผู้ปกครอง ผู้ใดผู้หนึ่งให้จงได้ อย่า
ได้ปกปิดความชั่วที่ตัวเองทำไว้เป็นอันขาด ถ้าผู้ทรมบุตรธิดาก็ควรอบรมบุตรธิดา
ให้เปิดเผยความผิดที่กระทำ ด้วยการให้อภัยโทษ สำหรับการกระทำครั้งแรก
หรือแม้ครั้งที่ ๒ ที่ ๓ ก็ให้บอกแก่บุตรธิดาไว้ว่า เมื่อผู้ใดทำผิดแล้วให้บอก
จะยกโทษให้ ถ้าบอกจะลงโทษให้หนัก ดังนี้ เมื่อบอกไว้อย่างนั้นแล้วบุตรธิดา
ก็จะไม่รู้สึกกลัวในการที่จะสารภาพความผิดของตัวเองตามเป็นจริง ผู้ที่จะบอกความ
ผิดไว้นั้น บ่อมเป็นด้วยความกลัวผู้ปกครอง หรืออุปัชฌาย์อาจารย์ อันนั้น ต้อง
แก้ด้วยอุบายดังที่ขยายไว้พอเป็นแบบโดยย่อแล้ว

เมื่อบุตรธิดาหรือศิษยานุศิษย์ของตน กระทำตามคำแนะนำของตนแล้ว
ก็จะมีแต่ความดีต่อไป คือ เมื่อเขาบอกความผิดของเขาให้แก่เราแล้ว เราต้อง

ขกโทษให้เขา และว่ากล่าวห้ามปรามสั่งสอนไม่ให้ทำอย่างนั้นอีก ถ้าเขายังขึ้น
ทำอีกเป็นครั้งที่ ๒ หรือที่ ๓ แต่เขาสารภาพอีก ก็ควรขกโทษให้เขาอีก ถ้าเลย
๓ ครั้งไปแล้ว จึงขกโทษตามสมควรแก่ความผิดของเขา เมื่อเราทำได้อย่างนั้นแล้ว
เขาจักเป็นผู้ประพฤติดียิ่งขึ้น ตามสมควรแก่ฐานะวิสัย ฯ สันใจความในธัมมัตถา-
ธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๔

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระพุทธอุทาน
ว่าด้วยลักษณะใจของคนบริสุทธิ์

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมํภํ ภควา สาวกธัมมํ วิหริติ เขตวาน
อนาถปิณฑิกสฺส อารามे ฯ เตน โข ปณฺ สมเขน อายสฺมา มหาภจฺจาน
อนนฺตีสฺส วิหริติ กุรุขมเร ปวตฺเตเต ปพฺพเตเต ฯ เตน โข ปณฺ สมเขน โสโณ
อุปาสโก โกฏฺฐิกณฺโณ อายสฺมโต มหาภจฺจานสฺส อุปฺปจฺจาโก โหติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๔๔ ว่าด้วย
พระพุทธอุทานที่ ๔๖ ในพระสูตรที่ ๖ แห่งโสณเถรวรรคที่ ๕ สืบต่อไป ตาม
วาระพระบาลีและอรรถกถากับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ได้ฟังพระพุทธอุทานโดยพิสดารตามสมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้ในพระสูตรที่ ๖ ว่า ข้าพเจ้า
ผู้ชื่อว่าอนนทได้สดับมาแล้วอย่างนั้น ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่งสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถปิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชต-
วันาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ฯ ในครั้งนั้นพระมหาภจจานเถรเจ้าอยู่ที่ปวัตตบวรพต

ใกล้กรรมนครในอนันตชนบท ๑ ในครั้งนั้นโสณอุบาสกผู้มีเครื่องประดับ
หุราคาโกฏีได้เป็นอุปัชฌายาของพระมหากัจจานเถระเจ้า ๑ เมื่อโสณอุบาสกอยู่
ในที่สงัดได้คิดว่า พระผู้เป็นเจ้ามหากัจจานะแสดงธรรมโดยประการใด ๆ ธรรม
ที่ท่านแสดงนั้นไม่ใช่ธรรมที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติกให้บริบูรณ์ บริสุทธเต็มที่
ให้เป็นประหนึ่งว่าสังขัตบุคคลชัดแล้วไม่ได้ด้วยประการนั้น ๆ ถ้าอย่างไร เรา
ควรปลงผมและหนวดออกบวชในพระธรรมวินัยนี้เกิด

โสณอุบาสกคิดอย่างนั้นแล้ว จึงไปหาพระมหากัจจานเถระเจ้า กราบไหว้
แล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ๑ เวลาโสณอุบาสกนั่งลงในที่สมควรแล้ว
ก็กล่าวแก่พระมหากัจจานเถระเจ้าว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นเจ้า เมื่อข้าพเจ้าอยู่ใน
ที่สงัด ได้คิดว่า ผู้เป็นเจ้ามหากัจจานะแสดงธรรมโดยประการใด ๆ บุคคล
ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์อันบริบูรณ์ บริสุทธเต็มที่ อันมีอุปมา
เหมือนกับสังขัตที่เขาชัดแล้วโดยประการนั้น ๆ ไม่ใช่เป็นของง่าย ถ้าอย่างไร
เราควรปลงผมและหนวดออกบวชตามพระธรรมวินัยนี้เกิด ดังนี้ โดยเหตุนี้ ขอ
พระผู้เป็นเจ้ามหากัจจานะจงให้ข้าพเจ้าบวชเกิด

เอวี่ วุตเต อายสฺมา มหากัจจานโ เมื่อโสณอุบาสกกล่าวอย่างนั้นแล้ว
พระมหากัจจานเถระเจ้า จึงบอกแก่โสณอุบาสกว่า ดูก่อนโสณะ การประพฤติ
พรหมจรรย์หมกการกินหนเดียว การนอนหนเดียวจนตลอดชีวิตเป็นของที่ทำได้อ
ยาก ดูก่อนโสณะ ขอให้ท่านอยู่เป็นฆราวาสประกอบกิจพระพุทธศาสนา
ประพฤติพรหมจรรย์อันมีการกินหนเดียว มีการนอนหนเดียวตามสมควรแก่เวลา
ก่อนเกิด ๑ เมื่อโสณอุบาสกได้ฟัง ดังนี้ ก็ระงับการอยากบรรพชาไว้ ๑ ต่อมา
อีกครั้งที่ ๒ เมื่อโสณอุบาสกอยู่ในที่สงัดก็คิดอย่างเดิมอีกว่า พระผู้เป็นเจ้า
มหากัจจานะแสดงธรรมโดยประการใด ๆ ผู้อยู่ครองเรือนไม่ใช่เป็นการง่าย
ที่จะประพฤติพรหมจรรย์อันบริบูรณ์เต็มที่ บริสุทธเต็มที่ อันมีอุปมาดังสังขัต
บุคคลชัดแล้ว ถ้าอย่างไรเราควรปลงผมและหนวดออกบวชตามพระธรรมวินัย
นี้เกิด เมื่อคิดอย่างนั้นแล้วก็ไปแจ้งแก่พระมหากัจจานเถระเจ้าอีก พระมหา
กัจจานเถระเจ้าก็ได้ห้ามอีกโดยนัยนหนหลัง ๑ ต่อมาครั้งที่ ๓ โสณอุบาสกนั้น

ก็ได้คิดอีกเหมือนอย่างเดิม แล้วไปแจ้งแก่พระมหากัจจานเถระเจ้าเพื่อขอบรรพชา
อีก ฯ พระมหากัจจานเถระเจ้าก็ได้ให้บรรพชาในพระพุทธศาสนา

เคน โข ปณ สมเชน กัณเฑาะว์ในคราวนั้น ที่วันตัดจันดาปถมนบพ มีภิกษุ
น้อยต้องคอยอยู่ถึง ๓ พรรษาจึงได้ภิกษุครบ ๑๐ องค์ แล้วจึงได้ให้อุปสมบทแก่
พระโสณะ ฯ เมื่อพระโสณะอยู่ในที่สงัดได้คิดว่า เราไม่ได้เห็นสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า เป็นแต่ได้ฟังว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอย่างนี้ ฯ ถ้า
พระอุปัชฌาย์ให้อนุญาตเรา เราจะไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ฯ ครั้นคิดอย่างนั้นแล้วจึงออกจากที่สงัดในเวลาเย็นไปแจ้งความ
คิดอนันแก่พระมหากัจจานเถระเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เมื่อข้าพเจ้าอยู่ในที่
สงัดได้คิดว่า เราไม่ได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแต่ได้ฟังว่า สมเด็จพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าของเราเป็นอย่างนี้ ฯ ถ้าพระอุปัชฌาย์ให้อนุญาตแก่เรา ฯ จะไป
เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าให้จงได้ ดังนี้ ฯ พระ
มหากัจจานเถระเจ้า จึงตอบว่า คีละ ฯ โสณะ ท่านจงไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเถิด ดูก่อนโสณะ ท่านจักได้เห็นสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าผู้ประกอบด้วยคุณธรรมน่าเลื่อมใส ผู้มีอภินิหารอันสงัด มีพระ
ฤทธิ์บริบูรณ์ สำเร็จความสงบและความผกผันอย่างสูง ผู้ได้ทรงฝึกฝนแล้ว ผู้ได้
ทรงคุ้มครองแล้ว ผู้ได้ทรงสำรวมอินทรีย์แล้ว ผู้ประเสริฐ ครั้นท่านเห็นแล้ว
จงทูลถามถึงความสุขทุกข์ของพระองค์แทนข้าพเจ้าด้วย

พระโสณะรับถ้อยคำของพระมหากัจจานเถระแล้วก็ลุกขึ้นอำลา เก็บเสนา-
สนะไว้เป็นอันดีแล้ว ก็ถือเอาบาตรจีวรไปสู่กรุงสาวัตถี ฯ เมื่อจาริกไปโดย
ลำดับก็บรรลุถึงพระเชตวันารามเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคม
แล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ เวลาพระโสณะนั่งลงในที่สมควรแก่ตนแล้ว
จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระมหากัจจานะผู้เป็นพระอุปัชฌาย์
ของข้าพระองค์ ขอถวายบังคมพระบาทของพระองค์และขอทูลถามถึงความสุขทุกข์
ของพระองค์ด้วยพระพุทธเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุ เธออยู่สบายดีหรือ เวลาเดินทางไกลไม่ลำบากด้วยอาหารบิณฑบาต
หรือ ฯ พระโสณะกราบทูลว่า สบายดี พระเจ้าข้า เวลาข้าพระองค์เดินทาง

มาไกลก็ไม่ลำบากด้วยอาหารบริณพามา

ออก โข ภควา อายสมณํ อานนํ อามนเตสํ ลำคัมน์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสสั่งพระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ เธอจงจัดเสนาสนะให้แก่ภิกษุอาคันตกะณ ๑ พระอานนทเถรเจ้าจึงคิดว่า การที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดให้เราจัดเสนาสนะให้แก่ภิกษุอาคันตกะณ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าคงมีพระพุทธรูปประสงค์จะให้ภิกษุผูกอยู่กับพระองค์ พระองค์คงประสงค์ผูกอยู่กับภิกษุ ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่ใด พระอานนทเถรเจ้าก็จัดเสนาสนะให้แก่พระโสณะในที่นั้น

ในคืนวันนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่แจ้งตลอดราตรเป็นอันมาก จึงทรงชำระพระบาทแล้วเสด็จขึ้นที่ประทับ ๑ ฝ่ายพระโสณะก็นั่งอยู่ในที่แจ้งตลอดราตรเป็นอันมาก จึงได้ล้างเท้าของตนแล้วชนสู่ที่พัก ในเวลาจวนสว่าง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่พระโสณะว่า เธอจงแสดงธรรมในบัดนี้ ๑ พระโสณะรับพระพุทธรูปมาแล้ว ก็ได้แสดงธรรมในอัฐกวรรคทั้ง ๑๖ วรรคโดยทำนองนี้ ๑ เมื่อแสดงจบลงแล้วสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าดีแล้ว ๑ ภิกษุ เธอได้เล่าเรียนจดจำธรรมในอัฐกวรรคได้ดี อีกประการหนึ่ง เธอเป็นผู้ประกอบด้วยวาจาอันไพเราะสละสลวย มีถ้อยคำชัดเจน เธอได้พิจารณาแล้ว ๑ พระโสณะกราบทูลว่าได้หนึ่งพรรษา พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุ เหตุไรเธอจึงชักช้าอยู่อย่างนั้น ๑ พระโสณะกราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้เห็นโทษในกามารมณ์มานานมาแล้ว ก็คิดว่าทางฆราวาสซึ่งเป็นทางคับแคบ ข่อมมีกิจมาก มีกรรมชุกมาก พระเจ้าข้า ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงได้ทรงเปล่งอุทานอันขึ้นในเวลานั้นว่า

ทิสฺวา อาทินํ โลกํ ภควา ธมฺมํ นิรูปติ

อริโย น รมคิ ปาเป ปาเป น รมคิ สจฺจิ

แปลว่าพระอริยะเห็นโทษในโลกแล้ว รู้จักธรรมอันไม่มีอุปธิแล้ว ข่อมไม่ยินดีในบาป คนสะอาดข่อมไม่ยินดีในบาป ดังนี้ สันเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ก่อนไปเป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า อวันตีชนบทนั้น ได้แก่แคว้นแคว้น
อวันตี ฯ คำว่า กรรมนครนั้น เป็นชื่อแห่งนครอันหนึ่ง ฯ คำว่า ปวัตต-
บรรพตนั้น ก็เป็นชื่อแห่งภูเขาอันหนึ่ง ฯ คำว่า โสณอุบาสกผู้มีเครื่อง
ประดับหุราคางโกฏินั้น ได้แก่อุบาสกผู้หนึ่งซึ่งเป็นคนมั่งมีอยู่ในที่นั้น เพียง
แต่เครื่องประดับหุของเขเท่านั้น ก็มีราคางโกฏินั้น ฯ เขาได้ฟังธรรมใน
สำนักของพระมหากัจจานเถระเจ้าแล้ว มีความเลื่อมใสยิ่งในพระศาสนา ได้
ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์และศัล ให้สร้างวิหารขึ้นในที่อันสมบูรณ์ด้วยร่มและ
น้ำใกล้ปวัตตบรรพตถวายแก่พระมหากัจจานเถระเจ้า หังบำรุงท่านด้วยปัจจัย ๔
จึงมีชื่อว่า เป็นอุปัฏฐากของพระมหากัจจานเถระเจ้า

โส กาเลน กาลิ เถรสสุ อุฏฺฐานํ โสณอุบาสกนํ ได้ไปหาพระ
มหากัจจานเถระเจ้าเสมอ ฯ พระมหากัจจานเถระเจ้า ก็ได้แสดงธรรมให้
ฟังอยู่เสมอ เขาเกิดความสลดใจมาก เกิดความอดสาเหในความประพฤติธรรม
ด้วยการที่ได้ฟังอยู่เสมอ นั้น ฯ คราวหนึ่งเขาได้ไปที่เมืองอุชเชนี เพื่อค้าขาย
ด้วยทางเกวียนพร้อมกับพรรคพวก เมื่อพวกเกวียนเข้าไปถึงดงในระหว่างทาง
เขาก็ได้หลีกออกนอนในที่แห่งหนึ่งโดยกลัวจะคับแคบกันในเวลารাত্রี ฯ พอ
จวนสว่างพวกเกวียนก็ได้พากันลุกขึ้นแต่หาได้ปลุกเขาไม่ แล้วพากันออกเดินทาง
ต่อไป ฯ เมื่อสว่างแล้วเขาจึงตื่นขึ้น เมื่อเลิไม่เห็นใครก็รีบออกเดินทาง
ติดตามไปได้ไปถึงต้นไทรข่อยต้นหนึ่งโดยเร็วพลัน ฯ เขาได้เห็นบุรุษผู้ร่าง
กายใหญ่ มีรูปร่างแปลกประหลาดผู้หนึ่งอยู่ใต้ต้นไทรนั้น กำลังกินเนื้อของตนเองอยู่
เขาจึงถามว่า แกเป็นใคร ผู้นั้นตอบว่า ข้าพเจ้าเป็นเปรต ฯ เขาจึงถามว่า
เพราะเหตุไรเธอจึงทำอย่างนี้ ฯ เปรตนั้นตอบว่า เพราะบพกรรมของ
ข้าพเจ้า ฯ แกได้ทำบพกรรมไว้เป็นประการใด ฯ เมื่อก่อนข้าพเจ้า
เป็นชาวเมืองการกัจจนคร ได้เป็นพ่อค้าโกง ได้หลอกลวงคดโกงเอาของผู้อื่น
มากิน ก็ได้คำพวกสมณะที่เทวภิกขาจารว่า พวกท่านจงกินเนื้อของพวกท่าน
เถิด ด้วยกรรมอันนั้นข้าพเจ้าจึงได้เสวยทุกข์เช่นนั้น ฯ โสณอุบาสกได้ฟัง ดังนี้

แล้วก็เกิดความสลดใจยิ่งนัก ๑ เมื่อเดินทางต่อไปอีกก็ได้พบเปรตทารก ๒ คน มีโลหิตคำไหลออกจากปาก จึงได้ถามถึงบุพกรรมของเปรตทารกทั้ง ๒ นั้น เปรตทารกทั้ง ๒ นั้น จึงได้เล่าบุพกรรมของตนให้ฟังดังนั้นก็ได้นำมาแสดงต่อไปนี้

เต กิร ภารุกฉณนคเว กล่าวคือ เปรตทารกทั้ง ๒ นั้น ได้หาเลี้ยงชีพด้วยการขายของในเวลาตนยังเป็นเด็กอยู่ที่ภารุกฉณนคเว เมื่อมารดาของตนนิมนต์พระอรหันต์ไปฉันที่บ้านของตน ได้คำว่า เหตุไฉนมารดาจึงให้ของข้าพเจ้าแก่พวกสมณะนี้ อาหารที่มารดาได้ถวายแก่พวกสมณะนี้จึงเป็นโลหิตคำไหลออกจากปากของพวกสมณะที่กินอาหารนี้ ๑ เมื่อทารกทั้ง ๒ นั้นตายแล้วจึงได้ไปเกิดในนรก พ้นจากนรกแล้วได้มาเกิดเป็นเปรตเสวยทุกข์เวทนาอยู่ในบัดนี้

ตมปิ สุตฺวา โสโณ โสณอุบาสกได้ฟังคำของเปรตทารกทั้ง ๒ คนนั้น แล้วก็ยิ่งเกิดความสลดใจมาก เวลาไปถึงเมืองอุชเชนีทำการค้าขายเสร็จแล้ว จึงกลับไปสู่บ้านของตน ได้เล่าเรื่องทั้งสนทนได้พบเห็นมาให้แก่พระมหากัจจายนเถระเจ้าฟังโดยถนัดวันทุกประการ ๑ ฝ่ายพระมหากัจจายนเถระเจ้าเมื่อจะทรงแสดงโทษและคุณในความหม่นเวียนอยู่ในวัฏฏสงสาร และในความออกจากวัฏฏสงสาร ก็ได้แสดงธรรมให้ฟังโดยพิสดาร ๑ โสณอุบาสกฟังธรรมแล้วก็อำลากลับไปบ้านบริโภคอาหารในเวลาเย็นแล้วก็เข้าไปสู่ที่นอน พอนอนหลับไปสักครู่หนึ่งก็ตื่นขึ้นลุกนั่ง ด้วยตั้งใจจะพิจารณาธรรมตามที่ตนได้ฟังมาแล้วนั้น ๑ เวลาที่พิจารณาธรรมอยู่นั้นก็ได้ระลึกถึงอดีตภาพของเปรตที่ตนได้เห็นมา ก็เกิดความกลัวสังสารทุกข์ขย่งขั่น จึงได้มัจฉิ์น้อมไปในบรรพชา ๑ เมื่อราตรีนั้นสว่างแล้ว ก็อำเภาะระกายออกไปหาพระมหากัจจายนเถระเจ้าแจ้งอริยาสัยของตนให้ทราบแล้วจึงได้ขอบรรพชา ๑ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงได้กล่าวไว้ว่า เมื่อโสณอุบาสกอยู่ในที่สงัดได้คิดถึงธรรมที่พระมหากัจจายนเถระเจ้าแสดงดังนี้ เป็นต้น

คำว่า โดยประการใด ๆ นั้น คือ พระมหากัจจายนเถระเจ้าได้แสดงธรรมได้บอกธรรม ได้แต่งตั้งเปิดเผยธรรม ได้จำแนกธรรมไปโดยประการใด ๆ โสณอุบาสกนั้น ก็ได้ตรึกตรองไปโดยประการนั้น ๆ แล้วลงความเห็นว่

พรหมจรรย์ คือ สิกขาทั้ง ๓ นี ชื่อว่าเป็นของควรประพฤติให้บริบูรณ์เต็มที่ โดย
เหตุที่บุคคลควรทำไม่ให้ขาดวันแม้เพียงวัน แล้วให้ถึงจิตดวงก่อน ชื่อว่า
เป็นของบริสุทธิ์เต็มที่ เพราะเป็นของที่บุคคลควรทำไม่ให้มัวหมองด้วยกิเลส แม้
เพียงวันเดียวแล้วให้ถึงซึ่งจิตดวงก่อน ชื่อว่าเป็นเช่นกับสังขที่บุคคลขจัดแล้ว
ไม่ใช่เป็นการง่ายที่ผู้อยู่ครองฆราวาสจะกระทำตามได้ ถ้าอย่างใดเราควรจะปลง
แถมและหนดออกบวชในพระธรรมวินัยเถิด แต่พระมหากัจจายนเถระเจ้าขอให้
ญาณของโสณอุบาสกนั้นแก่กล้าก่อน จึงได้ห้ามไว้ถึง ๒ ครั้ง โดยอ้างว่า การ
ประพฤติพรหมจรรย์ที่กินหนเดียวนอนหนเดียวตลอดชีวิตเป็นของกระทำไต่ยาก ๆ
คำว่า กินหนเดียวนั้น หมายถึงเอาการบริโภคอาหารแต่ในเวลาเช้าถึงเที่ยงเท่านั้น
คำว่า นอนหนเดียวนั้น หมายถึงนอนไม่มีเพื่อนสองตลอดถึงการยืน เดิน และ
นั่งโดยลำพังผู้เดียว ๆ คำว่า พรหมจรรย์นั้น ได้แก่เมถุนวิรัติพรหมจรรย์ หรือ
ศาสนพรหมจรรย์ อันได้แก่การประกอบในไตรสิกขา

คำว่า ท่านจงประกอบพระพุทธศาสนาอยู่ในฆราวาสนั้น คือ ท่านจงรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และอบรมสมาธิปัญญาตามเพศของฆราวาสในเวลาอันสมควรอันได้แก่ในวัน ๑๕ คำ ๑๕ คำ ๘ คำ และปฏิหาริย์บ้าง ๆ คำว่า ความอยากบรรพชาเร่งรีบไปนั้น คือ โสณอุบาสกนั้นมอันทรีย์ยังไม่แก่กล้าและมีความสลัดใจยังไม่เพียงพอ ความอยากบรรพชานั้น จึงเร่งรีบไปถึง ๒ ครั้ง พอถึงครั้งที่ ๓ จึงได้บรรพชาเป็นสามเณร เมื่อบรรพชาเป็นสามเณรแล้วได้ ๓ พรรษาจึงได้อุปสมบท เพราะเหตุว่าที่ประเทศนั้นหาพระภิกษุพอครบคณะสงฆ์ไต่ยาก เมื่ออุปสมบทแล้วได้ ๑ พรรษา ก็ได้ลาพระอุปัชฌาย์ไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้แสดงธรรมในอัฐกวรรคทั้ง ๑๖ พระสูตร โดยสรภัญญ์วิธถวายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เวลาแสดงธรรมจบลงแล้วก็ได้พิจารณาสังขารโดยวิปัสสนาญาณแล้วก็สำเร็จพระอรหัต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นเหตุผลอย่างนั้นจึงได้โปรดให้พักอยู่ร่วมพระคันชกภูฏีของพระองค์

เกจิอาจารย์กล่าวว่า การที่พระโสณะคิดว่าเราไม่ได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น หมายถึงไม่ได้เห็นรูปพระกายของพระองค์ ก็พระโสณะบรรพชาแล้ว ได้เรียนกรรมฐานในสำนักพระมหากัจจายนเถระเจ้าแล้ว พากเพียรไปได้

เป็นพระโศตบัสแต่ยังไม่ได้อุปสมบท พระโศณะจึงคิดว่า ถึงพวกอุบาสกก็ย่อม
ได้เป็นโศตบัสเหมือนกัน แม้ตัวเราผู้เป็นภิกษุก็ได้เป็นพระโศตบัส เราจะ
ต้องการอะไรกับควมเป็นพระโศตบัสนี้ คิดอย่างนั้นแล้วจึงได้เจริญวิปัสสนา
เพื่อให้ได้บรรลุผลชั้นสูงขึ้นไปได้สำเร็จอภิญญา ๖ ในภายในพรรษานั้น
ได้พิจารณาด้วยวิสุทธิพิจารณาแล้ว จึงคิดว่า เราได้เห็นพระธรรมกายของพระผู้มี
พระภาคเจ้าด้วยการเห็นอริยสัจแล้ว แต่ยังไม่มีเห็นรูปพระกายของพระองค์
ก็คิดอย่างนั้นแล้วจึงได้ลาพระอุปัชฌาย์ไป เพื่อจะไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
โดยนัยที่กล่าวมาแล้วในหนหลัง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดให้พักอยู่ใน
พระคันธกุฎีร่วมกับพระองค์ ได้แสดงธรรมถวาย แล้วทรงสรรเสริญว่า เป็นผู้
วาจาไพเราะสละสลวย โปรดตั้งไว้ในตำแหน่งอันเลิศฝ่ายมิวาจาไพเราะ แล้ว
ตรัสถามถึงพรรษา เมื่อพระโศณะทูลว่าได้ ๑ พรรษา จึงตรัสถามว่า เหตุไร
จึงได้บรรพชาเข้าไป พระโศณะกราบทูลว่า เพราะเหตุที่ทางฆราวาสมีกิจธุระมาก
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่า จิตของผู้เห็นโทษในกามารมณ์ตามความจริง
มานานแล้วย่อมไม่กลับกลายเป็นอย่างอื่น จึงทรงเปล่งพระอุทานขึ้นดังที่แสดง
มาแล้วนั้น

ก็คำว่าเห็นโทษในโลกซึ่งมีในพระอุทานนั้น อธิบายว่า เห็นโทษในสังขาร
โลกทั้งสันด้วยปัญญาจักขุว่า โลกเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไป
เป็นธรรมดาตั้งเป็นต้น ๆ คำว่า รู้จักรมอันไม่มีอุปธิ นั้น คือ รู้จักนิพพาน
อันไม่มีอุปธิ คือ ไม่มีกิเลสและกรรมกับขันธ ๕ ได้ด้วยมรรคญาณ ๆ คำว่า เห็น
กับทรง ๒ คำนี้เป็นเหตุและผลแห่งกันและกันเหมือนกับคำว่ากำลังมีชน เพราะคัม
นามนเปริยง ความกลัวเกิดขึ้นเพราะได้เห็นราชสีห์ ยาสวะกิเลสทั้งหลายสิ้นไป
เพราะเห็นด้วยปัญญาตั้งเป็นต้น ๆ คำว่า พระอริยะย่อมไม่ยินดีในบาปนั้น
คือ สัปบุรุษผู้ชื่อว่าอริยะเพราะอยู่ไกลจากกิเลส ย่อมไม่ยินดีในบาปแม้เพียง
เล็กน้อย เพราะเหตุว่าบุคคลผู้สะอาดย่อมไม่ยินดีในบาปเหมือนกับราชสีห์ไม่ยินดี
ในสกปรกจะนั้น ส่วนคนบาปย่อมไม่ยินดีในกรรมอันสะอาดเหมือนกับสัตว์
ทั้งหลายมีสุกรเป็นต้น ซึ่งยินดีอยู่แต่ในที่ที่ไม่สะอาดมีที่เหี้ยปากเข็เป็นต้น
ฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานขึ้นอย่างนั้นแล้ว พระโศณ-

เถรเจ้าจึงลุกขึ้นถวายบังคมทูลขอวัตถุ ๕ ประการ มีการอุปสมบทเป็นคณด้วยสงฆ์ ๕ องค์ ในปัจฉิมประเทศ ตามถ้อยคำแห่งพระอุปัชฌาย์ของตน สมเด็จพระทศพลกัทรงอนุญาตตามที่ทูลขอวัตถุ ๕ ประการนั้น มีอยู่ในคัมภีร์มหาขันธ ๑ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า พระพุทธอรุทานที่พระอรรถกถาจารย์อธิบายมาแล้วอย่างนั้น มีเนื้อความว่า พระอริยะเห็นโทษในโลก รัจจกรรมอันไม่มีอุปธิแล้ว ข่อมไม่ยินดีในบาป บุคคลผู้สะอาดข่อมไม่ยินดีในบาป ดังนี้ ๑ คำว่า พระอริยะนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ผู้ไกลจากกิเลส ๑ คำว่า ผู้ไกลจากกิเลสนั้น ได้แก่ผู้ไม่มีกิเลส ๑ คำว่า ไม่ยินดีในบาป คือ ไม่ยินดีในสิ่งชั่วช้าเลวทรามที่เป็นภายในและภายนอก ๑ คำว่า เห็นโทษในโลกนั้น ได้แก่เห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความแปรปรวนเป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในสังขารโลก ๑ คำว่า รัจจกรรมอันไม่มีอุปธินั้น ได้แก่รู้จักนิพพานอันไม่มีกิเลสและเบญจขันธ์กับกรรมอันใดอันหนึ่ง ๑ คำว่า ผู้สะอาดไม่ยินดีในบาปนั้น คือผู้มีใจบริสุทธิ์ข่อมไม่ยินดีในความชั่ว ดังนี้

ได้ใจความว่าความไม่บริสุทธิ์ข่อมเป็นคณกับคนไม่บริสุทธิ์ ส่วนความบริสุทธิ์ข่อมเป็นคณกับคนบริสุทธิ์ โดยเหตุนี้ควรที่ทุกคนจะทำกาย วาจา ใจ ของตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสบาปกรรมทั้งปวง จึงจะเป็นการดี ถ้าไม่อย่างนั้นก็เป็นการไม่ดีเพราะเหตุว่าเมื่อ กาย วาจา ใจ ของตนไม่บริสุทธิ์แล้วคนจะต้องยินดีในความชั่วเวลาใดเวลาหนึ่งเป็นแน่แท้ ถึงแม้ว่ากายวาจาจะบริสุทธิ์ แต่ใจยังไม่บริสุทธิ์ ก็จะต้องยินดีในความชั่วเวลาใดเวลาหนึ่งเป็นแน่เหมือนกัน จึงควรกระทำใจให้บริสุทธิ์จงได้ตามกำลังของตน คือถ้าตนเป็นฆราวาสก็ควรทำใจให้บริสุทธิ์จากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมศุมิฉาจาร มุสาวาท สุราเมรัย เป็นต้น ถ้าตนเป็นพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา ก็ควรทำใจให้บริสุทธิ์จากกามวิตก คือความนึกถึงอารมณ์ที่น่ารักใคร่ ควรทำใจให้บริสุทธิ์จากพยาบาทวิตก คือความนึกปองร้าย ควรทำใจให้บริสุทธิ์จากวิหิงสาวิตก คือความนึกเบียดเบียน

ให้จงได้ เมื่อมราวาสและพระภิกษุสามเณรทำได้อย่างนั้นแล้ว ก็นับว่าเป็นคน
บริสุทธิ์ มีหวังว่าจะไม่ยินดีในบาปกรรมอันลามกต่ออีกไป เมื่อวาสนาบาปมีแก่กล้า
ก็จักได้เห็นโทษในโลก เห็นกรรมอันไม่มีอุปธิ คือ พระนฤพานในอนาคตกาล
ภายภาคหน้า ของคัมมัฏตาธิบายไว้ตามสมควรแก่เวลาเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๕๐

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอทาน

ว่าด้วยบุคคลชนิดที่ละความสงสัยได้สิ้น

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมมํ ภควา สาวตถิย์ วิหริติ เขตวเน
อนาถปิณฑิกสฺส อารามे ฯ เตเน โข ปน สมเยเน อายสฺมา กงฺขาเรวโต
ภควโต อวิหเร นิสินโน โหติ ปลฺลงกํ อากุชิตฺวา อุจฺจํ กายํ ปณิธาย อตฺตโน
กงฺขาวีตรณวิสุทฺธิํ ปจฺจเวกฺขมาโนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอทาน กณฑ์ที่ ๕๐ ว่าด้วย
พระพุทธอทานที่ ๔๗ ในพระสูตรที่ ๗ แห่งโสณเถรวรรคที่ ๕ สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลมาน หา
ประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอนนท
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
อยู่ท่าอารามแห่งอนาถปิณฑิกเศรษฐี ซึ่งมีนามว่า พระเชตวนาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ฯ
ในครั้งนั้น พระกัณหาเรวตเถรเจ้านั่งตงกายให้ตรง พิจารณากังขาวิตรณวิสุทฺธิ

ของตมอยู่ในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทอดพระเนตรเห็นพระกัณหาเรวตเถระเจ้า นั่งตั้งกายให้ตรง พิจารณาถึงขา
วตรณวิสุทธิของตมอยู่ในที่ใกล้พระองค์ตั้งมั่น ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งพระอุทานอันขึ้นในเวลานั้นว่า

ยา กัจ กงฺขา อธิ วา หุริ วา สกเวทียา วา ปรวเทีย วา อถปิโน
ตา ปชฺชนฺติ ลพฺพา อาทาบิโน พุรหมจริยํ จรฺนตา

แปลว่า ความสงสัยเหล่านี้ทั้งเล่าใดในโลกนี้ หรือในโลกอื่นที่ปรากฏแก่ตา
หรือปรากฏแก่ผู้อื่น บุคคลทั้งหลายผู้พินิจ ผู้มีความเพียร ผู้ประพฤติ
พรหมจรรย์ ย่อมละความสงสัยเหล่านั้นทั้งสน ดังนี้ สนเนื้อความในพระบาลี
เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ คำว่า เรวตะนั้น เป็นชื่อ
ของพระเถระเจ้าองค์นั้น ๆ ก็พระเรวตเถระเจ้านั้น ได้บรรพชาอุปสมบทในพระ
พุทธศาสนาแล้ว ก็เป็นผู้ศรัทธาอันดีงาม ๆ แต่เป็นผู้มากไปด้วยความสงสัย
ในทางพระวินัยว่า กัณฑ์ทั้งหลายเป็นของไม่สมควรที่ภิกษุทั้งหลายจะฉัน น้าอ้อย
งบกก็เป็นของไม่สมควร ดังนี้เป็นต้น ๆ เพราะฉะนั้น จึงมีนามว่าพระกัณหา-
เรวตเถระ ๆ ต่อมาภายหลัง ท่านได้เรียนกรรมฐานในสำนักของสมเด็จพระบรม-
ศาสดาจารย์ แล้วพากันเพียรพยายามไป ก็ได้สำเร็จอภิญญา ๖ ประการ แล้วยัง
อยู่ด้วยสุขอันเกิดจากฌาน สมาบัติ มรรค ผล ๆ แต่โดยมากท่านได้พิจารณา
อริยมรรคที่ท่านได้บรรลุแล้ว มากกว่าอย่างอื่น ๆ เพราะฉะนั้น ในพระบาลี
จึงกล่าวไว้ว่า พิจารณาถึงขาวัตรณวิสุทธิของตมอยู่ ดังนี้

กัมมรคฺคญฺญา ได้ชื่อว่าถึงขาวัตรณวิสุทธิ เพราะข้ามลวงความสงสัยทั้งปวง
อันได้แก่ความสงสัย ๑๖ ประการ ซึ่งเป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า เราได้เคย
มีแล้วในอดีตหรือไม่ กับความสงสัย ๘ ประการ อันได้แก่ความสงสัยในพระ
พุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตลอดจนความสงสัยในธรรม อันเป็นปฏิจกสมุ-
บาท โดยหาเหตุมิได้ และเพราะบริสุทธิ์อย่างขึงจากกิเลส ที่ผู้อื่นและตนควรละ

ดังนี้ ๆ ก็พระกัณหาเวตถะเจ้าผู้มีความสงสัยเป็นปกติอยู่ตลอดกาลนานนี้ ได้
นั่งพิจารณาอยู่โดยเคารพว่า เราได้ละความสงสัยเหล่านี้ เพราะได้บรรลุผลด้วย
ธรรมอันแล้ว ไม่ใช่หมายความว่า การเห็นนามรูปพร้อมทั้งปัจจัย เป็น
ของไม่เที่ยง

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบเนื้อความอันได้แก่ความกำว้าง ซึ่ง
ความสงสัยโดยหาเศษมิได้แห่งอริยมรรคอันแล้ว จึงได้ทรงเปล่งอุทานอันแสดง
ความชัดเจนในเวลานั้น

คำว่า ความสงสัยเหล่านี้เหล่าใด ในโลกนี้หรือในโลกอื่น ซึ่งมีอยู่ใน
พระพุทธรูปนั้น ได้แก่ความสงสัยที่เกิดขึ้นในอรรถาธิบายนั้น โดยนัย
เป็นต้นว่า ชั่วที่เราเป็นอยู่หรือไม่ในโลกอื่น คือ ในอรรถาธิบายที่ในอดีต อนาคต
ว่า เราได้เป็นแล้วในอดีตหรือไม่ ? คำว่า ที่ปรากฏแก่ตน หรือผู้อื่น
คือ ความสงสัยเหล่านี้เหล่าใด ที่ปรากฏแก่ตน ในความเป็นไปได้ด้วย
สามารถอารมณ์ในอรรถาธิบายของตน โดยนัยที่กล่าวแล้วอย่างนั้น หรือที่ปรากฏ
แก่ผู้อื่น ในความเป็นไปได้ในอรรถาธิบายของผู้อื่น หรือที่ควรได้ในบุคคลผู้
สูงสุด โดยนัยเป็นต้นว่า ผู้นั้นเป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่หนอ ๆ คำว่า ผู้มี
ความพินิจ ผู้มีความเพียร ผู้ประพฤติกุศลกรรม ข้อมละความสงสัยทั้งปวงนั้น
ได้ อธิบายว่า บุคคลเหล่าใด มีความพินิจอารมณ์และลักษณะ ยกขึ้นซึ่ง
วิสัยสนา มีความเพียรชอบ ๔ อย่างบริบูรณ์ ประพฤติมรรคพรหมจรรย์อยู่ เป็น
บุคคลผู้ตั้งอยู่ในปฐมมรรค ซึ่งจำแนกเป็นหลายจำพวก มีจำพวกสัทธานุสารี อัน
ได้แก่จำพวกที่ได้สำเร็จเพราะศรัทธาเป็นต้น บุคคลเหล่านั้น ข้อมตัดความสงสัย
ทั้งปวงนั้นได้ขาด ในขณะที่มรรคเกิดขึ้น ๆ คือ เบื้องหน้าแต่ขึ้นไป ก็เป็นอันละ
ความสงสัยทั้งปวงเหล่านั้นหมดแล้ว ๆ เพราะฉะนั้น อันการละความสงสัยเหล่านั้น
อย่างเด็ดขาด นอกจากนั้นย่อมไม่มี

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงสรรเสริญการบรรลุผล ด้วยธรรม
มีมานอกหน้าแห่งพระกัณหาเวตถะเจ้า จึงได้ทรงเปล่งพระอุทานด้วยอำนาจการ
สรรเสริญขึ้น ๆ ด้วยเหตุอัน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงตั้งพระ
กัณหาเวตถะเจ้าไว้ในตำแหน่งอันเลิศทางเจริญญาณ ด้วยพระพุทธบรรหารว่า

เอตทกคัมภีรชว มม สวากามิ ตุก่อนนิกขทหลาย พระกัชชาเรวณะนเปแผ
 เลศกว่านิกขทหลายนเปสวาทของเรในทางเจริญทาน ดังนั้น สันเนอความใน
 อรรกกาเพยงเทาน

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อนไป เห็นเนอความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความแห่งพระพุทธชอน ที่
 แสดงมาโดยบาลี และอรรกกาแล้วนออกไปอีก เพื่อให้เนทเขาใจแจ่มแจ้ง
 ชัดเจนแก่พุทธศาสนิกชนทหลาย กล่าวคือ ในพระพุทธชอนที่แสดงมาแล้ว
 นั้นมีใจความว่า บุคคลผู้พิจ ผู้มีความเพียรเป็นเครื่องเผาเกลสบาปกรรม ผู้
 ประพฤติพรหมจรรย บ่มละความสงสัยทงสน อันมีในโลกนหรือโลกอื่น ดังนั้น ก็
 ความสงสัยนั้น พระอรรกกาจารย์ว่าไว้ ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ ได้แก่ความสงสัย
 ๑๖ ประการ มีความสงสัยว่า ในอดีตเราได้มีได้เป็นมาแล้ว หรืออย่างไร ดังนั้น
 เป็นต้น ๑ นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่ความสงสัย ๘ ประการ มีความสงสัยในพระ
 พุทธเจ้าเป็นต้น ดังนี้

ก็ความสงสัยทง ๒ นัย กวรทพุทธบริษัททหลายจะได้สดับว่า อย่าง
 ไหนได้แก่สิ่งใด เพราะฉะนั้น จึงจักได้ยกมาแสดงให้แจ่มแจ้งแก่ท่านทหลาย
 สืบต่อไป กล่าวคือ ความสงสัย ๑๖ ประการนั้น ได้แก่ความสงสัยว่า ในกาล
 นานล่วงแล้วมา เรามีไหมหนอ ๑ ในกาลนานที่ล่วงแล้ว เรามีหรือไม่หนอ ๑
 ในกาลนานที่ล่วงแล้ว เราได้เป็นอย่างไรหนอ ๑ ในกาลนานที่ล่วงแล้ว เราได้
 มีด้วยไฉนหนอ ๑ ในกาลนานที่ล่วงแล้ว เราเป็นอย่างไรแล้ว ๑ ในกาลนาน
 ที่ยังไม่มาถึง เราจักเป็นอย่างไรหนอ ๑ ในกาลนานที่ยังไม่มาถึง เราจักไม่เป็นหรือ
 ไม่หนอ ๑ ในกาลนานที่ยังไม่มาถึง เราจักเป็นอะไรหนอ ๑ ในกาลนานที่ยัง
 ไม่มาถึง อย่งไรเราจักเป็นหนอ ๑ ในกาลนานที่ยังไม่มาถึง เราเป็นอย่างไรแล้ว
 จักเป็นอย่างไรหนอ ๑ นี้เราหรือหนอ ๑ นี้เป็นเรากระมังหนอ ๑ นี้เราไฉนหนอ ๑
 นี้เราเป็นอย่างไรหนอ ๑ สัตว์นหนอมาแต่ไหน ๑ เขาจักไปที่ไหนต่อไปหนอ ๑ ดังนี้

นัยที่ ๒ มีมาในพระอภิธรรมสังคณี ตอนที่ว่าด้วยนิกเขปกัณท์ อันแจก
 ออกมาจากแม่บทว่า ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา ธรรมทควรละด้วยทสฺสนะ

คือ ด้วยโศคาบัตติมรรคนั้นมีอยู่ ๓ ประการ อันได้แก่สังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สัมพัทพรามาส ฯ ส่วนสักกายทิฐิ และสัมพัทพรามาสนั้นจักไม่ยกมาแสดง เพราะไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อความ ข้อที่ว่าด้วยความสงสัย จักยกมาแสดงแต่วิจิกิจฉาเท่านั้น เพราะเกี่ยวข้องกับเนื้อความข้อนี้ คือ วิจิกิจฉานั้น แปลว่า ความสงสัย อันได้แก่ความลังเลใจ ซึ่งเปรียบเสมือนกับทาง ๒ แพร่ง

ความสงสัยนั้นมีอยู่ ๔ ประการ สัตถวิ กงขติ วิจิกัจฉติ คือ สงสัยในพระพุทธเจ้า ๑ ชมเม กงขติ วิจิกัจฉติ สงสัยในพระธรรม ๑ สงฺเข กงขติ วิจิกัจฉติ สงสัยในพระสงฆ์ ๑ สิกฺขาภ กงขติ วิจิกัจฉติ สงสัยในการศึกษา ๑ ปุพฺพมเต กงขติ วิจิกัจฉติ สงสัยในส่วนเบื้องต้น ๑ อปรนเต กงขติ วิจิกัจฉติ สงสัยในส่วนเบื้องปลาย ๑ ปุพฺพนคฺคณเต กงขติ วิจิกัจฉติ สงสัยในส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลาย ๑ อธิปฺปจฺจยคาปฏิจฺจสมุปฺปนเนสุ ชมเมสุ กงขติ วิจิกัจฉติ สงสัยในธรรมทั้งหลายอันเกิดขึ้น เพราะอาศัยความมีสิ่งนั้นเป็นปัจจัยตั้ง

ก็ความสงสัย ๔ ประการนี้ มีอธิบายว่า ความสงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และในการศึกษานั้น ได้แก่ว่า สงสัยว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และการศึกษา ทั้ง ๔ ประการนี้ จะประเสริฐจริงหรือไม่ ความสงสัยในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย กับทั้งในส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลายนั้น ได้แก่ว่า สงสัยในอดีตและอนาคต กับทั้งในอดีตอนาคตว่า เรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างไร สงสัยในธรรมทั้งหลายอันเกิดขึ้น เพราะอาศัยความมีสิ่งนั้นเป็นปัจจัยนั้น ได้แก่ว่า สงสัยในธรรมอันเป็นเหตุผลแห่งกันและกัน ซึ่งเรียกว่าปฏิจฺจสมุปฺปาตธรรม

อีกประการหนึ่ง ความสงสัยทั้ง ๔ ประการนี้ ท่านอธิบายไว้ในอรรถกถาอฏฐสาสนี ตอนว่าด้วยนิกเขปกันต์ว่า ความสงสัยในพระพุทธเจ้านั้น ได้แก่ว่า ความสงสัยใจพระสรีระ และในพระคุณของพระพุทธเจ้า คือ สงสัยว่า พระสรีระของพระพุทธเจ้า ที่ประดับด้วยพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ มีอยู่หรือไม่ พระสัพพัญญุตญาณ อันสามารถรู้จักอดีต อนาคต ปัจจุบัน ของพระสรพเพชญ์พุทธเจ้ามีอยู่จริงหรือไม่ สงสัยว่า ผู้ที่

ชื่อว่าพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นที่พึ่งของโลก ประกอบด้วยความสำเร็จแห่งสรีระ อัน
 ประดับด้วยอัสติยานุพยัญชนะ ๘๐ ประการ และพยายามปล้ำพระรัศมีอันแผ่ออก
 จากพระองค์ ครอบรอบพระกายอยู่เป็นนิจ ๑ ว่า แห่งตลอดพระสัพพัญญุตญาณอัน
 สามารถรู้จักธรรมที่ควรรู้ทั้งปวงมีย่อยหรือไม่ เมื่อมีความสงสัยอย่างนี้ ก็ไม่อาจ
 จะทำใจให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าได้ ๑ ความสงสัยในพระธรรมนั้น ได้แก่
 สงสัยว่า อริยมรรค ๔ อันละกิเลส และอริยผล ๔ อันสงบกิเลสแล้ว กับอมตะ
 มหานิพพาน อันเป็นบัจฉิยทัตตพจน์แห่งมรรคและผลทั้งหลาย มีย่อยหรือไม่
 พระธรรมนั้น เป็นเครื่องนำผู้ปฏิบัติออกจากโลกหรือไม่ ๑ ความสงสัยในพระ
 สงฆ์นั้น ได้แก่สงสัยว่า พระสงฆ์ที่ตั้งอยู่ในมรรค ๔ ผล ๔ ซึ่งเรียกว่า สังฆรัตนะ
 มีย่อยหรือไม่ สงสัยว่าพระสงฆ์ปฏิบัติดีหรือไม่ดี วิบากผลแห่งทานที่ถวายแก่
 พระสงฆ์มีย่อยหรือไม่ ๑ ความสงสัยในการศึกษานั้น ได้แก่สงสัยว่า ศึกษาทั้ง ๓
 มีย่อยจริงหรือไม่ อานิสสแห่งการศึกษาตามสิกขาทั้ง ๓ มีย่อยจริงหรือไม่ ๑
 สงสัยในอดีตนั้น ได้แก่สงสัยว่าในขันธและอายตนะที่เป็นอดีต ขันธและอายตนะ
 เหล่านั้น ล่วงไปแล้วหรือไม่ ๑ ความสงสัยในอนาคตนั้น คือ สงสัยว่า ขันธ
 และอายตนะทั้งหลายในอนาคต มีย่อยหรือไม่ ๑ ความสงสัยในอดีตและอนาคต
 นั้น ได้แก่สงสัยว่า ขันธและอายตนะทั้งหลายมีอยู่ในอดีต และอนาคตหรือไม่ ๑
 ความสงสัยในปฏิจจสมุปบาทนั้น ได้แก่สงสัยว่า ความหมุนเวียนแห่งบัจฉิย ๑๒
 อย่าง มีวิชาเป็นต้น มีย่อยหรือไม่ ๑ บัจฉิย ๑๒ อย่างนั้น ได้แก่อวิชา ๑
 สังขาร ๑ วิญญาน ๑ นาม ๑ รูป ๑ อายตนะ ๑ ผัสสะ ๑ เวทนา ๑ ตัณหา ๑
 อุปาทาน ๑ ภพ ๑ ขาติ ๑ กับบัจฉิยพิเศษ คือ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทนะ
 ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ดังนี้

ความสงสัยทั้ง ๒ นี้ ที่ได้ยกขึ้นแสดงมาแล้วนี้ ข้อมละได้ด้วยความ
 พินิจและความเพียร ความประพฤติพรหมจรรย์ทั้ง ๓ ประการ ความพินิจนั้น
 พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่การพินิจอารมณ์ และลักษณะแห่งธรรมทั้ง
 หลาย คือ พะงศุอารมณ์แห่งธรรมทั้งหลายว่า อย่างไรเป็นอย่างไร พะงศุลักษณะ
 แห่งธรรมทั้งหลายว่า อย่างไรมีลักษณะอย่างไร การพะงศุอารมณ์ และลักษณะ
 แห่งธรรมทั้งหลายนี้ เรียกโดยย่อว่าการเจริญญาณ ๑ การเจริญญาณนั้น ขอม

มีตามชั้น ซึ่งเรียกว่าปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสาณัญ-
 ฌายตนฌาน វិญญาณัญฌายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัณฺญานาสัณฺญา-
 ยตนฌาน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ๆ การเจริญฌานนี้
 เป็นการเจริญธรรมชั้นสูง คือ ชั้นสมาธิ ซึ่งมีวิธีเจริญอันเป็นแบบแผนถึง ๔๐
 ประการ ที่เรียกว่ากรรมฐาน ๔๐

ความเพียรนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ความเพียร ๔
 ประการ แต่ท่านไม่ได้จำแนกไว้ว่า ได้แก่ประการใดบ้าง จึงจักจำแนกให้ท่าน
 ทั้งหลายฟังต่อไปว่า ความเพียรชอบ ๔ ประการนั้น ได้แก่ความเพียรระวังไม่ให้
 อกุศลวิตก คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตกเกิดขึ้น ๑ ความเพียรละ
 อกุศลวิตกทั้ง ๓ ที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ ความเพียรทำให้กุศลวิตกทั้ง ๓ คือ เนกขัมม-
 วิตก อันได้แก่จิตจะออกจากกามคุณ ๑ อพยาบาทวิตก ความนึกไม่ทำลาย
 ประโยชน์และความสุขของผู้อื่น ๑ อวิหิงสาวิตก ความนึกไม่เบียดเบียนร่างกาย
 และชีวิตของผู้อื่น ๑ ความเพียรทำให้กุศลวิตกทั้ง ๓ เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๑
 รวมเป็นความเพียรชอบ ๔ ประการด้วยกัน ดังนี้ ๆ ความเพียรชอบทั้ง ๔ ประการ
 นี้ เมื่อขอลงคงเป็น ๒ ประการ คือ เพียรละบาปและบำเพ็ญบุญเท่านั้น ๆ แต่
 คำว่า บาปบุญในที่นี่ หมายบาปในบุญใบ ไม่ใช่หมายบาปนอกบุญนอก ดังนั้น
 บาปนอกนั้น ได้แก่บาปที่เกิดทางกาย และวาจา บุญนอกนั้น ได้แก่บุญที่เกิด
 ทางกายและวาจา

การเพียรละบาปนอกและทำบุญนอก ทั้งสอง ๒ ประการนี้ ยังไม่จัดว่าเป็น
 ความเพียรชอบ ซึ่งเป็นหนทางจะให้ละความสงสัย ดังที่แสดงมาแล้วนั้นได้
 ต้องละบาปในและบำเพ็ญบุญใน จึงเป็นเหตุให้ละความสงสัยทั้งสนได้ และ
 เป็นของที่ได้ยากอย่างยิ่ง ๆ บาปในนั้น ได้แก่อกุศลวิตกทั้ง ๓ ประการ บุญ
 ในนั้น ได้แก่กุศลวิตกทั้ง ๓ ประการ ดังที่ยกขึ้นแสดงแล้วนั้น ๆ การเพียร
 ละบาปใน คือ อกุศลวิตกทั้ง ๓ ประการนั้น เป็นของยากอย่างยิ่ง เพราะเหตุ
 ว่า บุคคลเราย่อมติดอยู่ในความรัก ความเกลียด ความโกรธ ขากที่จะละ
 ความรัก ความเกลียด ความโกรธไปได้ กามวิตกนั้น หมายถึงการนึกถึงความ
 รัก นึกถึงคนสัตว์ ที่ สิ่งของ ที่ตนรักใคร่พอใจ ๆ พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก

นั้น ได้แก่การนึกถึงคน สัตว์ ที่ สิ่งของ ที่ตนเกลียดตนโกรธ ฯ เนกขัมมวิตก
 นั้น ได้แก่การนึกสละความรักที่มีอยู่ในคน สัตว์ ที่ สิ่งของ ฯ อพยบาทวิตกและ
 อวิหิงสาวิตกนั้น ได้แก่การนึกสละความเกลียด ความโกรธ ฯ ความนึกทั้ง
 ๓ ประการนี้ ยากที่จะมีขึ้นได้ในใจของปุถุชนทั้งหลาย ฯ โดยเหตุนี้ ปุถุชน
 ทั้งหลายเช่นเราท่านทุกวันนี้ ควรจะหัดนึกสละความรัก ความเกลียด ความโกรธ
 ให้มาก เมื่อยังนึกไม่ได้ ก็ให้ควรพยายามละความชั่วทางกาย และวาจา มี
 การฆ่าผู้อื่น และการพูดปดต่อผู้อื่น เป็นต้น ควรทำตนให้ตั้งอยู่ในบุญภายนอก
 มีการให้ทานและรักษาศีล ๕ กับพึงพระธรรมเทศนา เป็นต้น ตามกำลังของตน ฯ
 เมื่อหัดละความชั่วภายนอก และหัดทำความดีภายนอกได้อย่างนี้แล้ว ก็เป็น
 เหตุละความชั่วภายใน และทำความดีภายในให้เกิดขึ้นได้ เมื่อละชั่วทำความดี
 ในได้แล้ว ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความเพียรชอบ อันเป็นระบอบแบบแผนที่จะให้
 ละความสงสัยทั้งหลายได้

คำว่า พรหมจรรย์นั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่มรรคพรหม-
 จรรย์ แต่ท่านหาได้จำแนกไว้ไม่ว่า มรรคพรหมจรรย์นั้น ได้แก่สิ่งใดบ้าง
 เพราะฉะนั้น จึงจักได้แสดงให้ท่านทั้งหลายฟังต่อไป ตามหลักที่มีมาในพรหมจริย-
 สูตร สังขัตติกาย มหาวรรคว่า มรรคพรหมจรรย์นั้น ได้แก่พรหมจรรย์ที่ประกอบด้วย
 องค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ๑ สัมมาสังกัปปो ความดำริ
 ชอบ ๑ สัมมาวาจา การชอบพูด ๑ สัมมากัมมันโต การทำชอบ ๑ สัมมา-
 อาชีโว การหาเลี้ยงชีพชอบ ๑ สัมมาวาจาโม การพยายามชอบ ๑ สัมมาสติ
 การระลึกชอบ ๑ สัมมาสมาธิ การตั้งใจมั่นชอบ ๑ รวมเป็นองค์ ๘ ประการ
 ด้วยกัน ดังนี้

องค์ ๘ ประการนี้ ยังจำแนกแจกออกไปอีกเป็นหลายประการ คือ สัมมา-
 ทิฏฐิ ความเห็นชอบนั้น ได้แก่เห็นอริยสัจ ๔ สัมมาสังกัปปो ความดำริชอบ
 นั้น ได้แก่ดำริจะสละความรัก สละความปองร้าย สละความเบียดเบียน ฯ
 สัมมาวาจา การพูดชอบนั้น ได้แก่การพูดจริง พูดอ่อนหวาน พูดสมานมิตร
 พูดสิ่งที่ประโชน ฯ สัมมากัมมันโต การทำชอบนั้น ได้แก่การขวนขวาย
 ของผู้อื่น การให้ทานแก่ผู้อื่น การขินดีแต่ในสามภรรษาของตน และการละ

อพรหมจรรย์ คือ ความเกี่ยวข้องในทางโลกีย์เสียสิ้น ๑ สัมมาอาชีโว การหา
 เลี้ยงชีวิตชอบนั้น คือ หาเลี้ยงชีวิตในทางสุจริตไม่ผิดศีลธรรม และพระราชกำหนด
 กฎหมาย ๑ สัมมาวาจาโม การพยายามชอบนั้น ได้แก่ความเพียรชอบ ๔
 ประการ ซึ่งแสดงมาแล้วนั้น ๑ สัมมาสติ ความระลึกชอบนั้น ได้แก่ความ
 ระลึกในสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือ พิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม เป็นอารมณ์ ให้
 เห็นว่าล้วนแต่ไม่ใช่ตัวตนคนสัตว์ ไม่ใช่เราเขา ไม่ใช่ของเราของเขาทั้งนั้น ๑
 สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบนั้น ได้แก่การเจริญญาณทั้ง ๔ ๑ องค์มรรค
 ทั้ง ๘ ที่จำแนกมาแล้วนั้นก็ยิ่งย่อย เพราะในข้อหนึ่ง ๆ ล้วนแต่เนือความ
 อันลึกซึ้งกว้างขวางทั้งนั้น หากจกยกมาแสดงให้แจ่มแจ้งทุกประการแล้ว ก็
 กินเวลาอีกหลายวัน จึงของคไว้แต่เพียงเท่านี้

ในที่สุดนี้ ขอท่านทั้งหลายจงจำไว้ว่า พระพุทธที่ท่านที่ได้ยกขึ้นแสดง
 ในกัณฑ์นี้มีความว่า ผู้เจริญญาณ ผู้มีความเพียร ผู้ประพฤติกพรหมจรรย์ ทั้ง ๓
 จำพวกนี้ ย่อมละความสงสัยทั้งสิ้นได้ เหมือนอย่างพระกัณหาเรวตเถระเจ้า ที่มั่น
 อยู่ในการเจริญญาณ จนได้สำเร็จอภิญญา ๖ ประการ ได้นามโวหารว่าเป็นพระ
 อรหันต์ชั้นอภิญญา ๖ เป็นตัวอย่างฉะนั้น เป็นอันว่าจบพระธรรมเทศนาในกัณฑ์
 นี้แต่เพียงเท่านี้.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๕๑

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอทาน
 ว่าด้วยความดีความชั่วสำหรับคนดีคนชั่ว

เอวมเม สุตํ ๑ เอกํ สมขํ ภควา ราชคเห วิหริติ เวฬุวเน กลน-
 ทกนิวาเป ๑ เตน โข ปน สมเขน อายสฺมา อานนฺโท ตทหุโปสเถ ปุพ-

พณฺหสมย์ นีวาเสตุวา ปคฺคจัวร์มาทาย ราชคหํ ปิณฺหาบ ปาวิสี ฯ อทฺทสา
โฆ เทวทฺตโต อายสฺมนํ อานนํ ราชคเห ปิตฺเตน จรณฺตณฺติ

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธชุตาน กัณฑ์ที่ ๕๐ ว่าด้วยพระพุทธ-
ชุตานที่ ๔๔ ในพระสูตรที่ ๘ แห่งโสณเถรวรรคที่ ๕ สืบต่อไป ตามวาระพระ-
บาลีและอรรถกถา กับรัชมัคคาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้ความรู้ความปฏิบัติในพระพุทธชุตานโดยพิสดาร
ตามสมควรแก่การพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า
อานนฺตได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันกลันทกนิวาปรีหารใกล้ราชคฤห์มหานคร ฯ ในครั้งนั้น
พระอานนฺตเถรเจ้านั่งผ้าอันตรวาสก แล้วถือเอาบาตรจีวรเข้าไปสู่ราชคฤห์
มหานคร เพื่อโคจรบิณฑบาตในเวลาเช้า ในวันอุโบสถโดยสมณวัตร ฯ พระ
เทวทัตได้พบพระอานนฺตเถรเจ้า กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ จึงตรง
เข้าไปหาบอกว่า ดูก่อนอานนฺต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจักทำอุโบสถ
สังฆกรรม แยกจากสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ ฯ ลำดับนั้น พระ
อานนฺตเถรเจ้าก็ไปเที่ยวบิณฑบาตต่อไป เวลากลับจากบิณฑบาตแล้วจึงเข้าไป
เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นพระอานนฺตเถรเจ้านั่งลงในที่สมควรแห่งหนึ่งแล้ว จึงกราบทูลว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เช้าวันข้าพเจ้าย่อมเข้าไปบิณฑบาตที่กรุงราชคฤห์ ฯ
พระเทวทัตได้พบข้าพเจ้าย่อมแล้ว ก็บอกแก่ข้าพเจ้าย่อมว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป
เราจักทำอุโบสถสังฆกรรม แยกจากสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระภิกษุ
สงฆ์ ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในวันนั้นแหละพระเทวทัตจักทำสงฆ์ให้แตกกัน
จักแยกทำอุโบสถและสังฆกรรม พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ
เนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันหนึ่งในเวลานั้นว่า

สุกร์ สาธุมา สาธุ
ปาป ปาเปน สุกร์

สาธุ ปาเปน ทุกกร์
ปาปมริเยหิ ทุกกร์ ฯ

แปลว่า ความดีคนดีทำได้ง่าย ความดีคนชั่วทำได้ยาก ความชั่วคนชั่วทำได้ง่าย
ความชั่วคนดีทำได้ยาก ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า พระเทวทัตได้พยายามเพื่อจะทำร้าย
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยอุบายหลายประการตลอดกาลนานมาแล้ว กล่าว
คือ พระเทวทัตหลยบงให้พระเจ้าอชาตศัตรู เกิดความเห็นดีเห็นชอบกับตนถึง
กับปลงพระชนมชีพของพระราชบิดา แล้วก็ปล่อยช้างนาฬาคีรี เพื่อจะให้ทำ
ร้ายพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ช้างนาฬาคีรีนั้นกลับอ่อนน้อม ด้วยพระ
พุทธานุภาพเสีย พระเทวทัตจึงพยายามขึ้นไปบนภูเขา กลิ้งศิลาลงมาจากยอด
ภูเขา เพื่อจะให้ตกมาทับสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ด้วยพระพุทธานุภาพ
บันดาลให้ศิลาใหญ่ก้อนหนึ่ง ชงอยู่ข้างหน้าขวางศิลาก้อนนั้นไว้ ไม่ให้ตกลงมา
ถูกต้องพระองค์ เมื่อพระเทวทัต คิดทำร้ายพระพุทธองค์ไม่สำเร็จดังประสงค์
ด้วยอุบายต่าง ๆ ดังที่แสดงมานี้เป็นต้นแล้ว พระเทวทัตจึงได้บอกแก่พระ
อานนทว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เราก็กทำอุโบสถสังฆกรรม แยกจากสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ ดังนี้ ด้วยมีความประสงค์เพื่อจักทำลายสงฆ์
เพื่อจักทำลายจักรานภาพ ฯ คือ ความประสงค์ของพระเทวทัตมีอยู่ว่า จักแยก
พระภิกษุสงฆ์ที่เชื่อฟังพระโอวาทของสมเด็จพระโลกนาถเจ้า และจักทำอุโบสถ
สังฆกรรมกับพวกภิกษุที่ประพฤติดำเนิน

คำว่า พระเทวทัตจักทำลายสงฆ์นั้น คือ พระเทวทัตจักทำสงฆ์ให้แตก
กันในวันนั้นได้ โดยเหตุที่พระเทวทัตได้เตรียมเหตุที่จะทำให้สงฆ์แตกกัน
ไว้พร้อมทุกประการแล้ว ฯ ก็พระเทวทัตได้แสดงวัตถุแม่เพียงอย่างเดียวใน
ภททรวัตถุ ๑๘ อย่าง ที่จะทำให้สงฆ์แตกกันนั้น แล้วประกาศแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายจงจับสลากตามความพอใจ เมื่อภิกษุทั้งหลายจับสลาก
ตามความพอใจแล้ว พระเทวทัตจึงได้ทำสังฆกรรม เมื่อทำสังฆกรรมแล้ว ก็

เป็นอันทำสงฆ์ให้แตกกัน

ข้อ ๒ สมกับที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้แก่พระอโณทโทเถระเจ้าว่า
สงฆ์ย่อมแตกกันด้วยอาการ ๕ คือ ด้วยกรรม ๑ ด้วยอุเทศ ๑ ด้วยการกล่าว ๑
ด้วยการปราศอน ๑ ด้วยการให้จับสลาก ๑ ๑ คำว่า ด้วยกรรมนั้น คือ ด้วยกรรม ๔
มีอุปโลกนกรรมเป็นต้น ๑ คำว่า ด้วยการกล่าวนั้น คือ ด้วยอุเทศแห่งปาฏิโมกข์ ๕
อุเทศ อย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ คำว่า ด้วยการกล่าวนั้น คือ ด้วยการแสดง
เภทกรณวัตถุ อันให้สงฆ์แตกกัน ๑๘ อย่าง มักกล่าวสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมว่าเป็นธรรม
เป็นต้น ด้วยอย่างเหตุนั้น ๆ ๑ คำว่า ด้วยการปราศอนนั้น ได้แก่ด้วยการ
กระชับโดยนัยเป็นต้นว่า ท่านทั้งหลายรู้จักว่าเราบวชจากตระกูลสูง รู้จักว่าเรา
เป็นพหูสูตรมิใช่หรือ ผู้เช่นเราจะไม่ก่อผิดจากพระธรรมวินัยได้หรือ ท่าน
ทั้งหลายไม่ควรจะคิดอย่างนี้ เราไม่กลัวต่ออภัยหรือ ดังนี้ ๑ คำว่า ด้วยการให้
จับสลากนั้น คือ ครั้นกระชับสอนอย่างนั้นแล้ว จึงกระตังจัดให้แรงขึ้นเพื่อไม่ให้
กลับใจ โดยให้จับสลากอันเป็นเครื่องหมายว่า มีความเต็มใจด้วยประการ
ทั้งปวง ๑ ก็ในการทำสงฆ์ให้แตกกันนั้น กรรมทั้ง ๔ อย่างกับอุเทศทั้ง ๕ เป็น
ของสำคัญ ส่วนการแสดงเภทกรณวัตถุ และการกระชับกับการจับสลากทั้ง ๓
ประการนั้น เป็นส่วนเบื่องต้นทงมน ๑ ก็พูดแสดงเภทกรณวัตถุ ๑๘ แล้วกระชับ
เพื่อให้เกิดความชอบใจแล้วให้จับสลาก เมื่อทำอย่างนั้นแล้วสงฆ์ก็ยังไม่แตก
กัน ๑ ต่อเมื่อให้จับสลากตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป แล้วสวดปาฏิโมกข์ หรือทำ
สังฆกรรมแล้ว สงฆ์จึงเป็นอันแตกกัน

พระเทวทัต ทำส่วนเบื่องต้นแห่งสังฆเภททั้งปวงให้สำเร็จแล้ว จึงคิดว่า
เราจักทำอุโบสถและสังฆกรรมในวันนั้นให้จงได้ ดังนี้แล้ว จึงบอกแก่พระอานนท์
ว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะทำอุโบสถสังฆกรรม แยกจากสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ ดังนี้ ๑ เพราะฉะนั้น พระอานนตเถระเจ้าจึงกราบ
ทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเทวทัตจักทำสงฆ์ให้แตกกันในวันนั้นแหละ
พระเจ้าข้า ๑ การที่พระเทวทัตกล่าวอย่างนั้น เพราะพระเทวทัตได้เตรียมเหตุ
จะทำให้สงฆ์แตกกันไว้พร้อมทุกประการแล้ว

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นแล้วนั้น คือ พระองค์

ทรงทราบสังฆเภทกรรม อันพระเทวทัตจักทำให้เกิดขึ้นนั้น เป็นอเทจิฉาสามารถ ให้เกิดอยู่ในอเวจีมหานรกตลอด ๑ กัลป์ จึงได้ทรงเปล่งพระอุทานอันแสดง ใจความว่า คนดีและคนไม่ดี ข้อมฉลาดในทางดีและทางไม่ดี ตามสมควรแก่ นิสัยของตน ๆ

ในพระพุทธรูปนัยอุทานเถาถานั้น มีอธิบายว่า ผู้ที่ทำประโยชน์ตนและ ผู้อื่นให้สำเร็จ เรียกว่า คนดี เรียกว่าคนปฏิบัติชอบ คนดี คือ พระสาวก มีพระสาวกบุตรเป็นต้นกิต พระบิณฑกะพุทธเจ้ากิต พระสัมมาสัมพุทธเจ้ากิต โลกียชนคนใดคนหนึ่งกิต ล้วนแต่อาจทำความดีที่จะนำประโยชน์สุขมาให้ แก่ตนและคนอื่นได้โดยง่ายทั้งนั้น ๆ คนชั่วมีพระเทวทัตเป็นต้น ไม่อาจทำ ความดีซึ่งมีลักษณะดังที่กล่าวแล้วนี้ได้โดยง่าย ๆ คนไม่ดีตามที่กล่าวแล้ว นั้นอาจทำความชั่ว คือ ความไม่ดี คือ สิ่งที่จะนำความหายนะมาให้แก่ตนและ ผู้อื่นได้โดยง่าย ๆ ความชั่วนั้น ๆ อันคนทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นทำได้ยาก เพราะคนดีทั้งหลายได้ตัดสะพาน ที่จะให้ทำความชั่วเหล่านั้น ได้สิ้นแล้ว ดังนี้ ๆ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายอรรถกถาที่ยังลบลับย่อ อยู่ นั้น ให้เปิดเผยกว้างขวางออกไปตามลำดับถ้อยคำที่ควรขยาย กล่าวคือ ถ้อย คำที่ควรขยายนั้นมีอยู่ ๔ ประการ คือ คำว่า ความชั่ว ๑ ความดี ๑ คนชั่ว ๑ คนดี ๑ ดังนี้ ๆ คำว่า ความชั่วนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่งสิ่ง ที่นำมาซึ่งความหายนะแก่ตนและผู้อื่น ๆ ความชั่วนั้น ได้แก่งสิ่งที่จะประโยชน์ สุขมาให้แก่ตนและผู้อื่น ๆ คนชั่วนั้น ได้แก่คนลามก มีพระเทวทัตเป็นต้น ๆ คนดีนั้น ได้แก่คนที่ทำให้สำเร็จประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น คือ พระอัครสาวกมี พระสาวกบุตรเถรเจ้าเป็นต้น ๑ พระบิณฑกะพุทธเจ้า ๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ โลกียสาธุชน ๑ ดังนี้ ๆ คำว่า ความชั่วนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้ แก่งสิ่งที่จะนำมาซึ่งความหายนะแก่ตนและผู้อื่นนั้น เมื่อจะขยายให้พิสดารออกไป ก็ได้แก่ลหุกรรมและครุกรรมที่เป็นบาป อกุศล ทุจริตทั้งสิบ ๑ บาป อกุศล-

รวมเป็นเภทกรรมวัตถุ ๑๘ ประการด้วยกัน ดังนี้

เภทกรรมวัตถุ ๑๘ ประการ ตามที่บอกมาแสดงแล้ว ยังไม่เป็นที่เข้าใจ
แจ่มแจ้งแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายแท้ โดยเหตุนี้ จึงจะได้ยกมาจากคัมภีร์
ปริวาร อันเป็นคัมภีร์ที่ ๕ ในพระวินัยปิฎก แสดงอีกต่อหนึ่ง กล่าวคือ ใน
คัมภีร์ปริวารกล่าวไว้ว่า เกตกรรมวัตถุ ๑๘ ประการนั้น ได้แก่การที่ภิกษุแสดง
สิ่งที่ไม่ใช่ธรรม ว่าใช่ธรรม • แสดงสิ่งที่ใช่ธรรม ว่าไม่ใช่ธรรม • แสดงสิ่งที่ไม่ใช่
วินัย ว่าใช่วินัย • แสดงสิ่งที่ใช่วินัย ว่าไม่ใช่วินัย • มาแสดงสิ่งที่พระตถาคตเจ้า
ไม่ได้ทรงแสดงไว้ ว่าเป็นสิ่งที่พระตถาคตเจ้าทรงแสดงไว้ • แสดงสิ่งที่พระตถาคตเจ้า
ทรงแสดงไว้ ว่าไม่ใช่สิ่งที่พระตถาคตเจ้าทรงแสดงไว้ • แสดงสิ่งที่พระตถาคตเจ้า
ไม่ได้ทรงประพจน์มา ว่าทรงประพจน์มา • แสดงสิ่งที่พระตถาคตเจ้า ทรง
ประพจน์มา ว่าไม่ได้ทรงประพจน์มา • แสดงสิ่งที่พระตถาคตเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติ
ไว้ ว่าทรงบัญญัติไว้ • แสดงสิ่งที่พระตถาคตเจ้าทรงบัญญัติไว้ ว่าไม่ได้ทรงบัญญัติ
ไว้ • แสดงสิ่งที่เบ็นอาบัติ ว่าไม่เป็นอาบัติ • แสดงสิ่งที่ไม่เป็นอาบัติ ว่าเป็น
อาบัติ • แสดงสิ่งที่เบ็นอาบัติเบา ว่าเป็นอาบัติหนัก • แสดงสิ่งที่เบ็นอาบัติหนัก
ว่าเป็นอาบัติเบา • แสดงสิ่งที่เบ็นอาบัติน้อยมีเศษ ว่าเป็นอาบัติที่ไม่มีเศษ • แสดง
สิ่งที่เบ็นอาบัติไม่มีเศษ ว่าเป็นอาบัติที่มีเศษ • แสดงสิ่งที่เบ็นอาบัติหยาบ ว่าไม่
เป็นอาบัติหยาบ • แสดงสิ่งที่เบ็นอาบัติไม่หยาบ ว่าเป็นอาบัติหยาบ • ดังนี้

เมื่อภิกษุรูปใดทำสงฆ์ให้แตกกัน ด้วยแสดงวัตถุ ๑๘ อย่างนี้ ด้วย
สังฆกรรมก็ดี ด้วยสวดปาฏิโมกข์ก็ดี ด้วยกระชับเสขมสอนก็ดี ด้วยให้จับ
สลากก็ดี ภิกษุรูปนั้นเรียกว่าผู้ลามกที่สุด ในพระพุทธศาสนา เรียกว่าผู้จะไปอยู่
ในอเวจีมหานรกตลอด • กลับ เหมือนอย่างพระเทวทัตที่กระทำมา

ก็แลผู้ทำสงฆ์ให้แตกกันนั้น มีอยู่ ๒ จำพวก คือ จำพวกหนึ่งตกอเวจี
ตลอด • กลับ จำพวก • ไม่ตกอเวจี คำทั้ง ๒ นั้นปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปริวาร ที่
พระอุบาลีทูลถามสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ว่า กัตถิ น โข ภนเต องเคว
สมนาคโต สงฆเภทโน ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุผู้ทำสงฆ์ให้
แตกกัน ประกอบด้วยองค์เท่าใด จึงตกอเวจีรกตลอด • กลับ สมเด็จพระ
พระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ แสดงสิ่งที่ไม่เป็นธรรมว่าเป็น

ธรรม • แสดงสิ่งที่^{๑๔}เป็นธรรมว่าไม่เป็นธรรม • แสดงสิ่งที่^{๑๕}ไม่เป็นวินัยว่าเป็นวินัย • แสดงสิ่งที่^{๑๖}เป็นวินัยว่าไม่เป็นวินัย • กระทำสังฆกรรมหรือสวดปาฏิโมกข์หรือแสดงวัตถุ ๑๘ อย่าง หรือกระชับสอน หรือให้จับสลาก • ส่วนผู้ทำสงฆ์ให้แตกกันซึ่งประกอบด้วยองค์ ๕ คือ แสดงสิ่งที่^{๑๗}ไม่เป็นธรรม ว่าเป็นธรรม • สิ่งที่^{๑๘}เป็นธรรม ว่าเป็นธรรม • สิ่งที่^{๑๙}ไม่เป็นวินัย ว่าเป็นวินัย • สิ่งที่^{๒๐}เป็นวินัย ว่าเป็นวินัย • แต่ไม่ได้ทำสังฆกรรมหรือสวดปาฏิโมกข์ หรือแสดงวัตถุ ๑๘ หรือเสียมสอน หรือให้จับสลาก ตามความเห็นดีเห็นชอบของตน • ดังนี้

ในคัมภีร์ทสกนิบาต อังคตตรนิกาย อุปาลิวรรคที่ ๔ มีกล่าวไว้ว่า พระอานนเถระเจ้าทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า สมคค์ ปณ ภนเต สงฆิ เกตวา กิ โส ปสวติ ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า บุคคลผู้ทำสงฆ์ซึ่งพร้อมเพรียงกันให้แตกกันนั้น จะได้รับผลประการใด พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า กปฺปญฺจิ อานนท กิฬิสํ ปสวติ ดูก่อนอานนท ผู้ทำสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกันให้แตกกันนั้น ย่อมได้รับโทษอันกล้าแข็งอยู่ตลอด • กัลป์ ๑ ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า โทษอันกล้าแข็งที่ผู้นั้นจะได้รับตลอด กัลป์ ๑ นั้นจะเป็นประการใด ได้แก่การไหม้อยู่ในนรกตลอด • กัลป์ ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว จึงได้ตรัสเป็นพระคาถาต่อไปว่า

อาปาชิโก เนรยโก	กปฺปญฺโจ สงฆเภทโก
วคฺครโต อธมมตฺโต	โยคกฺขเมโต ธมฺมสฺส
สงฆิ สมคค์ เกตวาน	กปฺปิ นิรยมุหิ ปจฺจติ

แปลว่า บุคคลผู้ทำสงฆ์ให้แตกออกจากกัน ผู้ขึ้นเฝ้าในการแยกสงฆ์ออกเป็นพวก ๆ ผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมเป็นผู้เกิดในอบาย เป็นผู้เกิดในนรกอยู่ตลอด • กัลป์ ย่อมหมดความเกษมสุข ผู้ทำสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกันให้แตกกัน ย่อมไหม้อยู่ในนรกตลอด • กัลป์ ดังนี้

อันการทำสงฆ์ให้แตกกัน ซึ่งจัดเป็นสังฆเภท อันเป็นเหตุให้ตกเวจมหานรกตลอดกัลป์นี้ ในมิลินทปัญหากล่าวไว้ว่า ทำได้แต่พระภิกษุเท่านั้น นอกจากพระภิกษุแล้วย่อมทำไม่ได้ เพราะเหตุว่า ไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับสงฆ์เกี่ยวข้อง ข้อนี้อีกสมจริงกับอรรถกถาแห่งพระสูตรที่ ๘ ซึ่งแสดงมาแล้วว่า การ

แสดงเภทกรรมวัตถุ ๑๘ กับการกระชับเสียมสอน และการจับสลากทั้ง ๓ ประการ^๕ เพียงแต่เป็นเบื้องต้น^๕ แห่งการที่จะทำสงฆ์ให้แตกกันเท่านั้น แต่ถ้ายังไม่ได้สวดปาฏิโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์นั้น หรือยังไม่ได้ทำสังฆกรรม ก็ยังไม่เป็นอันทำสงฆ์ให้แตกออกจากกัน ต่อเมื่อได้สวดปาฏิโมกข์หรือทำสังฆกรรม ในที่ประชุมสงฆ์ที่ได้กล่าวเภทกรรมวัตถุ ๑๘ ประการให้ฟัง และได้เสียมสอนไว้ ได้ให้จับสลากไว้แล้วนั้น จึงเป็นอันทำสงฆ์ให้แตกกัน ดังนี้

ได้ใจความว่า คนชั่วช้าเลวทราม ด้วยกายวาจาใจเหมือนอย่างพระเทวทัตนั้น บ่ยอมทำความชั่วช้าเลวทราม ได้ทั้งอย่างเบาอย่างหนัก มีสังฆเภทเป็นต้น ดังที่แสดงมาแล้วนี้ได้โดยง่าย จะทำความดีครอบงำกุศลสุจริตนั้นได้ยาก ส่วนคนที่พร้อมทางกายวาจาใจเริ่มแต่โลกียชนเป็นต้นขึ้นไปนั้น ทำความชั่วได้ยากยิ่งนัก ทำได้ง่ายแต่ความดีเท่านั้น โดยเหตุนี้ของจึงจำไว้เถิดว่า ผู้ทำความชั่วได้ง่าย เช่น โภกได้คล่อง ๆ นั้น จักเป็นคนไม่ดี ส่วนผู้ทำความดีได้ง่าย เช่น พุดจริงออกไปเสมอ นั้น จักเป็นคนดี ๆ การกระทำชั่วและกระทำดีทั้ง ๒ ประการนี้เป็นเครื่องหมายบุคคลให้รู้ว่าใครเป็นคนดีไม่ดี เมื่อพุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สดับดังนี้ แล้วควรถามตัวเราเองว่า เราทำความชั่วได้ง่ายหรือยาก ถ้าเห็นว่า เราทำความชั่วได้ง่ายก็รู้เถิดว่า เราเป็นคนเลว ถ้าเห็นว่าเราทำความชั่วได้ยาก ก็ให้รู้เถิดว่าเราเป็นคนดี ให้ถามตัวเองว่าทำความดี เช่น ให้ทานรักษาศีลได้ยากหรือง่าย ถ้าเห็นว่าได้ยากก็ให้รู้เถิดว่าเราเป็นคนเลว ถ้าเห็นว่าได้ง่ายก็ให้รู้เถิดว่าเราเป็นคนดี ๆ เมื่อเห็นว่าเราเป็นคนเลว จงพยายามแก้ไขให้เป็นคนดีขึ้น ด้วยการดีเตือนตัวเอง ว่ากล่าวสั่งสอนตัวเองไปทีละน้อย ๆ เสมอ ถ้าเห็นว่าเป็นคนดีก็จงพยายามให้เป็นคนดียิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงจักได้รับความสุขความเจริญทั้งในชาตินี้และชาติหน้า จนกระทั่งสันชาติสนภพในเวลาวิสาขามารมีแก่กล้า ดังนี้ ของตัมมัตถาธิบายไว้เพียงเท่านี้.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๒

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธชุตาน

ว่าด้วยโง่อดฉลาด

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมํ ภควา โสเลสุ จาริกํ จรติ มหตา
ภิกขุสงฺฆเมว สหฺมึ ฯ เตว โข ปน สมเขน สมพฺพลา มานวเก ภควโต
อวิหฺเร สหฺมึมานรูปา อติกกมฺมุตติ ฯ อตฺถสา โข ภควา สมพฺพเล มาน-
วเก อวิหฺเร สหฺมึมานรูปเ อติกกมฺมเตติ.

ณ บัดนี้ อาตมาภาพจักแสดงคัมภีร์พระพุทธชุตาน กัณฑ์ที่ ๕๒ ว่าด้วย
พระพุทธชุตานที่ ๔๘ ในพระสูตรที่ ๘ แห่งโสณเถรวรรคที่ ๕ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลีและอรรถกถากับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้
ความรู้ความปฏิบัติจากพระพุทธชุตานโดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระ
ธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ซึ่งได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า
อานนได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จจาริกไปในประเทศโกศลพร้อมกับด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ฯ ใน
ครั้งนั้น มีมาณพหลายคนด้วยกันซึ่งเป็นผู้ชอบกล่าวเขาะเขี้ยว ได้เดินผ่านไป
ที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตร
เห็นพวกมาณพเป็นอันมาก ซึ่งเป็นผู้มันสัยชอบกล่าวเขาะเขี้ยวเดินผ่านไป
ที่ใกล้ดังนั้น ทรงทราบเนื้อความอันนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันขึ้นในเวลานั้นว่า
ปริมุจฺจา ปณฺชิตา ภาสา วาจาโคจรภาณโน
ขาวิจฺฉนฺติ มุขายานํ เขม นิตา นตฺ วิหฺ ๑
แปลว่า คนโง่ทั้งหลายผู้กล่าวอย่างบัณฑิต ผู้กล่าวตามหนทางแห่งวาจา มีความ

ประสงค์จะกล่าวเท่าใด ก็กล่าวไปเท่านั้น เขาหาเหตุที่นำเขาไปไม่ ดังนี้ ฯ
สนเฝ้าความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คนหนุ่มที่ตั้งอยู่ในปฐมวัยเรียกว่า
มาณพ ฯ ในพระสูตรนทมาขถึงพวกพราหมณกุมาร ฯ คำว่ามาณพ
กล่าวเขายะเขยั้นนั้น อธิบายว่า พวกเขชอบกล่าวเขายะเขย้นด้วยเสียงอันดัง ฯ
คำว่า เดินผ่านไปในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า คือเดินพุดกันไปด้วยวาจา
เขายะเขย้นในที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพอได้ยินเสียง ฯ คำว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความแล้วจึงทรงเปล่งอุทานขึ้นนั้น คือพระองค์
ทรงทราบว่าพวกพราหมณกุมารนั้นเป็นผู้ไม่มีความสำรวมวาจา จึงทรงเปล่งอุทาน
อันแสดงเนื้อความข้อนี้ด้วยธรรมสังเวช

ก็ในพระพุทธอุทานนั้นมคาคถาขกนอธิบายอยู่ทั้งนั้น คือ คำว่าคนโง่
เหล่าทั้งหลายนั้น ได้แก่คนที่ไม่มีความรอบรู้ ฯ คำว่า ผู้กล่าวอย่างบัณฑิตนั้น
คือ ผู้กล่าวคล้ายกับบัณฑิต ด้วยพวกนั้นเห็นว่าพวกอื่นไม่มีความรู้เหมือนตน
ตน พวกตนเท่านั้นเป็นผู้มีความรู้ ฯ คำว่า ผู้กล่าวตามหนทางวาจา คือ พวก
ใดมีวาจาเป็นโคจรคือเป็นวิสัย พวกนั้นก็กล่าวตามวาจาอันเป็นโคจร คือกล่าว
ไปแต่วาจาเท่านั้น เพราะไม่รอบรู้ความมุ่งหมายแห่งวาจานั้น ฯ อีกประการ
หนึ่ง บุคคลเหล่าใดกล่าวมั่วสาทา ซึ่งไม่เป็นโคจรแห่งวาจา คือ ไม่เป็นวิสัย
แห่งถ้อยคำของพระอริยะทั้งหลาย พวกนั้นชื่อว่าผู้กล่าวสิ่งที่ไม่ใช่โคจรแห่ง
วาจา ฯ อีกนัยหนึ่ง พวกใดมีวาจาเป็นโคจร คือ ไม่ใช่มีสติปัญญาเป็นโคจร
แล้วกล่าวไป พวกนั้นเรียกว่าผู้กล่าวตามโคจรแห่งวาจา ฯ มีคำปจฉาว่า
กล่าวอย่างไร ฯ มีคำวิสัชนาว่า ประสงค์จะกล่าวอย่างไร ก็กล่าวไปอย่างนั้น ฯ
อธิบายว่า มีปากก็กล่าวไปโดยความไม่เคารพต่อผู้อื่น และโดยไม่ใช้วิสัยของ
ตน ฯ อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ได้แก่พวกที่กล่าวไปตามบทโดยตนเองก็ไม่มี ฯ
อธิบายว่า พวกนั้นประสงค์จะกล่าวอย่างไร ก็กล่าวไปอย่างนั้น หาได้คิดว่าคำ
ที่ตนกล่าวไปนั้นจะดีหรือไม่ ฯ คำว่า พวกนั้นไม่รู้สาเหตุที่ตนนำไปนั้น คือ

พวกนั้นถูกแก้ความไม่มีสติปัญญาเป็นต้นนำไปสู่ความไม่ละอาย และความ
เป็นผู้ถือตัวว่าเป็นบัณฑิต แต่ก็หาไม่รู้วาทนเป็นอย่างนั้น ดังนี้ สันเนอความ
ในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายข้อความในพระพุทธอานที่
ได้ยกขึ้นแสดงตามพระบาลีและอรรถกถาแล้วนั้นออกไปอีก เพื่อให้เนื้อความแจ่ม
แจ้งกว้างขวาง กล่าวคือ ข้อมความในพระพุทธอานนั้นว่า คนโง่เขลาทั้งหลาย
ผู้กล่าวคล้ายกับบัณฑิต ผู้กล่าวตามโคจรวาจา ประสงค์จะกล่าวอย่างไรก็กล่าว
ไปอย่างนั้น หาเหตุที่น่าตนไปไม่ดังนี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่
คนที่ไม่มีสติปัญญา ๑ คำว่า ผู้กล่าวคล้ายกับบัณฑิตนั้น ได้แก่ผู้พูดเหมือน
กับเป็นบัณฑิต ๑ คำว่า ผู้กล่าวตามโคจรแห่งวาจานั้น พระอรรถกถาจารย์
อธิบายไว้ ๔ นัย

คือ นัยที่ ๑ ว่า ผู้กล่าวไปตามวาจาที่เป็นวิสัยของตนเท่านั้น หาได้
รอบรู้ความมุ่งหมายที่ตนกล่าวนั้นไม่ ๑ นัยที่ ๒ ว่า พวกใดกล่าวคำมั่วสาваอัน
ไม่เป็นโคจรแห่งวาจา คือ ไม่เป็นวิสัยแห่งถ้อยคำของพระอริยะทั้งหลาย พวก
นั้นชื่อว่าผู้กล่าวคำที่ไม่ใช่โคจรแห่งวาจา ๑ นัยที่ ๓ ว่า ได้แก่ผู้ไม่ใช่มีสติ-
ปัญญาเป็นโคจร ๑ คือประสงค์จะกล่าวอย่างไรกล่าวไปอย่างนั้น อันได้แก่การ
กล่าวไปโดยไม่เคารพต่อผู้อื่นและไม่ใช่วิสัยของตน ๑ นัยที่ ๔ ว่า ได้แก่ผู้กล่าว
ไปตามบทเท่านั้น ตนเองหารู้จักไม่ ดังนี้ ๑ นัยทั้ง ๔ นี้ มีคำอธิบายว่า นัยที่ ๑
ได้แก่ผู้มีปากก็พูดไป คำที่ตนพูดนั้นตนไม่รู้จักว่าหมายความว่าอย่างไร ๑ นัย
ที่ ๒ อธิบายว่า ได้แก่ผู้กล่าวคำที่ไม่จริง ๑ นัยที่ ๓ ว่า ได้แก่ผู้กล่าวที่ไม่มีสติ ๑
นัยที่ ๔ ว่า ได้แก่ผู้กล่าวตามแบบแผนที่ตนเล่าเรียนมาโดยตนหารู้จักความมุ่งหมาย
แห่งแบบแผนที่ตนกล่าวนั้นไม่ พวกนี้มีความประสงค์จะกล่าวอยู่เพียงใด ก็
กล่าวอยู่เพียงนั้น ๑ คำว่า ไม่รู้จักเหตุที่น่าตนไปนั้น พระอรรถกถาจารย์
อธิบายว่า พวกนี้ถูกแก้ความไม่มีสติปัญญาเป็นต้นนำไปสู่ความไม่ละอายและความ

ถนัดเป็นบัณฑิต แต่หารู้สึกไม่ว่าตนเป็นอย่างนั้น คำนี้ได้ใจความว่า พวก
ไม่รู้สึกตัวว่าตนเป็นคนไม่มีความละเอียด และว่าตนเป็นผู้ถนัดเป็นบัณฑิต ดังนี้
ตามทหิบบข้อความจากอรรถกถาแสดงแล้ว เป็นอันได้เนื้อความ
แจ่มแจ้งแล้วทุกคำ แต่ยังเป็นเนื้อความกว้างขวางอยู่ เพราะฉะนั้น จึงจัก
หิบบใจความในพระพุทธานุชาตแสดงอีกว่า ในพระพุทธานุชาตมีใจความ
ว่า พวกโง่อดฉลาด มีความประสงค์จะพูดเท่าใดก็พูดไปตามประสงค์ หาได้รู้สึก
ตัวว่าตนเป็นคนโง่เขลาไม่ อีกนัยหนึ่ง ได้ใจความว่าพวกโง่เขลาที่ทำตัวคล้ายกับ
บัณฑิตเป็นผู้ไม่สำรวมวาจา ดังนี้ โดยเหตุนี้จึงได้แสดงถึงการสำรวมวาจาว่า
เป็นอย่างไร และให้ผลคืออย่างไร เพื่อให้ท่านผู้สดับทั้งหลายได้จดจำไว้เป็น
แบบฉบับสำหรับตนต่อไป กล่าวคือการสำรวมวาจานั้น ได้แก่การระวังปาก
ของตน คือไม่ปล่อยให้ปากพูดพร่ำไปตามประสงค์ เมื่อจะพูดคำใดก็คิดดู
เสียก่อนว่าคำนั้นจะดีชั่วอย่างไร พูดออกไปโดยให้ถ้อยคำของตนประกอบด้วย
องค์ ๔ คือให้เป็นคำจริง ๑ ให้เป็นคำอ่อนหวาน ๑ ให้เป็นคำสมานมิตร ๑
ให้เป็นคำที่หากจอนเป็นประโยชน์ให้สำเร็จ ๑ ๑ คำว่าคำจริงนั้น คือพูดตาม
อาการที่เป็นจริง สิ่งใดที่ตนไม่เห็น เมื่อถามถึงสิ่งนั้นว่าเห็นหรือไม่ ก็
ตอบว่าไม่พบไม่เห็น สิ่งใดที่ตนเห็นก็ตอบว่าเห็น ไม่แก่งกล่าวคำเท็จเพราะ
เห็นแก่ตาหรือผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่อำสอันใดอันหนึ่ง

คำว่า คำสมานมิตรนั้น ได้แก่คำที่ทำให้คนอื่นมีความรักใคร่พร้อมเพรียง
กัน ได้ฟังข้างนี้แล้วไม่บอกข้างโน้นเพื่อจะทำลายข้างนี้ หรือได้ฟังข้างโน้นแล้ว
ไม่บอกข้างนี้เพื่อจะทำลายข้างโน้น เมื่อเห็นว่าพวกใดแตกกันก็กล่าววาจาแนะนำ
ให้ติดกัน เมื่อเห็นว่าพวกใดติดกันอยู่แล้วก็กล่าวส่งเสริมให้ติดกันยิ่ง ๆ ขึ้นไป
เป็นสมนัสสยชอบความพร้อมเพรียงกันนั้น ยินดีต่อผู้ที่พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลิน
เพลิดเพลินพร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่วาจาอันกระทำให้เกิดความพร้อมเพรียง
กัน ๑ คำว่า คำอ่อนหวานนั้น ได้แก่คำที่ไม่มีโทษ คำที่เพราะหู หักใคร่
จับใจ ที่เป็นถ้อยคำของชาววัง เป็นถ้อยคำที่คนหม่อมมารักใคร่พอใจ ๑ คำที่
มีประโยชน์นั้น ได้แก่คำที่กล่าวออกไปตามเวลาที่ควรกล่าว ทั้งเป็นคำจริง เป็น
อรรถ เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นคำที่ควรฟังไว้ในใจ มีที่อ้างอิง มีที่สนสฺส มี

ประโยชน์ ๆ การกล่าววาทาให้ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ให้เป็นคำจริง เป็นคำ
 สมานมิตร เป็นคำอ่อนหวาน เป็นคำที่มีประโยชน์ดังที่แสดงมาแล้วนี้ เรียกว่า
 สรรวมวาทา คือ เรียกว่าระวังวาทา ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า
 สาธุ วาทา ย สัมโม การระวังวาทาเป็นการดี ดังนี้ อันนี้เป็นผลานิสงส์แห่ง
 การระวังวาทา

ก็แต่ว่าผลานิสงส์แห่งการระวังวาทาดังที่แสดงมาแล้วนี้ ก็ยังไม่เป็นที่ชม
 ชาบแก่ท่านผู้สดับทั้งหลายเท่าใดนัก เพราะฉะนั้น จึงได้ยกโทษแห่งการไม่
 ระวังวาทามาแสดงสืบต่อไป ตามนัยที่มานี้ในพระบาลีและอรรถกถาอันกล่าว
 ถึงโทษแห่งวาทาที่ไม่ดี ซึ่งมีมาในสัพพหุสสุตตราว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ได้ทรงแสดงไว้ว่า มุสาวาทอ ภิกขเว อาเสวโต ภาวีโต พหุลลโกโต ดูก่อน
 ภิกษุทั้งหลาย มุสาวาทที่บุคคลลอบรมให้มากแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้เกิดในนรก
 เป็นเหตุให้เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เป็นเหตุให้เกิดในกำเนิดเปรตวิสัย ส่วน
 ผลแห่งมุสาวาทอันเบากว่าผลทั้งปวงนั้น เป็นเหตุให้ถูกกล่าวดูไม่จริง ในเวลา
 เกิดเป็นมนุษย์ การกล่าวส่อเสียดก็เป็นเหตุให้เกิดในนรก ในกำเนิดดิรัจฉาน
 ในกำเนิดเปรตวิสัยเหมือนกัน ส่วนผลแห่งการกล่าวส่อเสียดอันเบากว่าผล
 ทั้งปวงนั้น เป็นเหตุให้แตกจากมิตรในเมื่อผู้กล่าวนั้นเกิดเป็นมนุษย์ ๆ การ
 กล่าวคำหยาบก็เป็นเหตุให้เกิดในนรก ในกำเนิดดิรัจฉาน ในกำเนิดเปรตวิสัย
 เหมือนกัน แต่ผลแห่งการกล่าวคำหยาบอันเบากว่าผลทั้งปวงนั้น เป็นเหตุให้
 ได้ยินแต่เสียงอันไม่เป็นที่พอใจในเมื่อผู้กล่าวนั้นเกิดเป็นมนุษย์ ๆ การกล่าว
 ถ้อยคำอันหาประโยชน์มิได้นั้น ก็เป็นเหตุให้เกิดในนรกในกำเนิดดิรัจฉาน และ
 ในกำเนิดเปรตวิสัยเหมือนกัน แต่ผลแห่งการกล่าวถ้อยคำอันหาประโยชน์มิได้
 อันเบากว่าผลทั้งปวงนั้น เป็นเหตุไม่ให้มีผู้เชื่อถือวาทา ในเมื่อผู้กล่าวนั้น
 เกิดเป็นมนุษย์ ดังนี้

อรรถกถาแห่งสัพพหุสสุตตราว่า คำว่า เบากว่าผลทั้งปวงนั้น ได้แก่เบากว่า
 ผลที่เป็นเศษ ๆ คำว่า เป็นเหตุให้ถูกกล่าวดูไม่จริงนั้น คือ ความผิดที่ผอง
 กระทำไว้ได้มาดลยแก่ผู้นั้น ๆ คำว่า เป็นเหตุให้แตกจากมิตรนั้น คือ คบมิตร
 ใด ๆ ก็แตกจากมิตรนั้น ๆ ๆ คำว่า เป็นเหตุให้ได้ยินเสียงที่ไม่พอใจนั้น

คือเมื่อไปในที่ใด ๆ ก็ได้ยินแต่ว่าจากร้ายหยาบกาย ได้ยินแต่ว่าจาเผ็ดร้อน
ได้ยินแต่ว่าจากกระทบกระทั่งเสียดแทง ได้ยินแต่ว่าจากที่ตัดความรักเสีย ๆ คำว่า
เป็นเหตุไม่ให้ผ่อนเชื่องอวาทานัน คือจะกล่าวอย่างไรก็ตามก็ไม่มีผู้เชื่องอวาจา
ดังนี้ เมื่อท่านทั้งหลายได้ฟังโทษแห่งการกล่าววาจาที่ไม่ดีดังที่แสดงมาแล้วนี้ ก็
จะเข้าใจได้ว่าการกล่าววาจาที่ดี คือการกล่าวคำจริงเป็นต้นนั้น จะมีผลได้อย่างไร
จะเข้าใจได้ว่าการกล่าวคำจริงกล่าวคำสมานมิตร กล่าวคำอ่อนหวาน กล่าวคำ
ที่มีประโยชน์เป็นเหตุให้เกิดในสคติ คือ มนุษย์และสวรรค์เหมือนกันทั้งนั้น แต่
เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์ย่อมมีผลต่างกัน คือ การกล่าวคำจริง เป็นเหตุไม่ให้เกิด
กล่าวด้วยเรื่องที่ไม่จริง ๆ การกล่าวคำสมานมิตรเป็นเหตุไม่ให้เกิดจากมิตร
สหายญาติวงศ์พงศ์พันธุ์ของตน ๆ การกล่าวคำอ่อนหวานเป็นเหตุให้ได้ยินแต่
ถ้อยคำอันอ่อนหวาน ๆ การกล่าวคำที่มีประโยชน์เป็นเหตุให้มีผู้เชื่องอถ้อยคำ
ของตน ดังนี้

อีกนัยหนึ่ง โทษแห่งการกล่าวถ้อยคำที่ไม่ดีทั้ง ๔ ประการ มีคำกล่าวที่
ไม่จริงเป็นต้นนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายจงจดจำเรื่องที่จะแสดงนี้ไว้ให้ดี กล่าว
คือ ผู้ที่กล่าวคำไม่จริง ข้อมเสื่อมจากลาภที่ตนได้แล้ว และตนควรจะได้แล้ว ถึง
ซึ่งความทุกข์ เหมือนอย่างเรื่องพราหมณ์ที่รู้จักมนต์ อันทำให้เกิดผลมะม่วง
เป็นต้น

อดีต กิร โพธิสตฺโต กล่าวคือในอดีตกาลล่วงแล้วมา พระพุทธเจ้า
ของเราทั้งหลาย ได้เสวยพระชาติเป็นบรมจันทรกาลในหมู่บ้านแห่งคนจันทรกาลอัน
มีในปัจจุบันนคร แต่เป็นบัณฑิตผู้เฉลียวฉลาดอาจทำมะม่วงให้เป็นผลในเวลา
นอกฤดูกาล จนถึงเลียงตัวและครอบครัวยังสุขเสมอมา การกระทำ
ให้มะม่วงเป็นผลนอกฤดูกาลนั้น คือ พระโพธิสัตว์ไปยืนอยู่ที่ใกล้ต้นมะม่วง
เพียงชั่วระยะ ๑ ก้าว แล้วกราบมนต์จนสาदन้าไปที่ต้นมะม่วง ๆ ในขณะที่
นั้นใบเก่าของต้นมะม่วงก็หล่นลงทันทีและเกิดใบใหม่ขึ้น เมื่อเกิดใบใหม่ขึ้น
แล้วก็เกิดดอกและผลตามลำดับแล้วหล่นลงในทันใด ผลมะม่วงเหล่านั้นมี
โอหารสดังผลมะม่วงทิพย์ ๆ ครั้นแล้วพระโพธิสัตว์ก็เก็บกินมะม่วงเหล่านั้น
พอแก่ความประสงค์แล้วก็หาบกลับมาสู่เคหาสถาน ขายเลียงบุตรภรรยาของตน ๆ

ต่อมาพรหมณ์คนหนึ่งได้ทราบเรื่องนั้น จึงไปพยายามปฏิบัติพระโพธิสัตว์อยู่
ตลอดกาลนานแล้วก็ขอเรียนมนต์นั้น พระโพธิสัตว์บอกว่าเมื่อท่านเรียนมนต์
จากเราไปแล้ว ถ้ามีผู้ใดถามว่าเรียนมาจากไหน จงบอกตามความจริงว่า
เรียนไปจากสำนักของเราเป็นบรมจันฑาล กล่าวดังนี้แล้วจึงได้บอกมนต์นั้น
ให้ เมื่อพรหมณ์นั้นเรียนมนต์นั้นได้แล้วจึงอำลาพระโพธิสัตว์ไป ได้เดินทางไป
โดยลำคับจนทราบเทวถึงกรุงพาราณสี เข้าไปถวายตัวเป็นนายอุทยานของพระ
เจ้าพาราณสี ทำให้เกิดผลมะม่วงอันโอชะรสหวานแก่ท้าวเธอ ด้วยเวทย์มนต์
ที่เรียนไป

อยู่มาวันหนึ่งท้าวเธอตรัสถามว่า ได้เรียนมนต์นั้นในสำนักของใคร ๆ เมื่อ
พรหมณ์จะทูลว่าได้เรียนในสำนักของบรมจันฑาลก็รู้สึกละอายใจ จึงทูลเป็น
คำเท็จว่า ได้เรียนในสำนักของทิสปาโมกขอาจารย์ที่กรุงตักกศิลา ฯ ใน
ขณะนั้นมนต์นั้นก็เสื่อมไป ฯ แต่พรหมณ์นั้นหาได้รู้สึกตัวไม่ อยู่มาวันหนึ่ง
พระเจ้าพาราณสีได้เสด็จไปที่พระราชอุทยานอีก ตรัสสั่งให้พรหมณ์นั้น
นำมะม่วงมาถวาย เมื่อพรหมณ์นั้นจะร้ายเวทย์มนต์ขึ้นตามที่เคยกระทำมา ก็
นึกหาเวทย์มนต์ไม่ได้ เวลาท้าวเธอทรงชักใช้ว่าเป็นด้วยเหตุไร ก็ไม่สามารถจะ
เพื่งทูลไปอย่างอื่นได้ จึงกราบทูลตามเป็นจริง ฯ พระเจ้าพาราณสีได้ทรง
กริ้วโกรธให้ขับไล่เสีย พรหมณ์นั้นจึงกลับไปหาอาจารย์อีก แต่อาจารย์ไม่
ยอมสอนมนต์นั้นให้อีก จึงเกิดความเสียใจถึงกับหนีไปตายเสียในป่า ดังนี้

เรื่องที่แสดงมาแล้วนี้เป็นเรื่องชี้ให้เห็นโทษแห่งการมั่วสวาท ส่วนคุณแห่ง
สัจจวาจา คือการกล่าวคำจริงนั้นขอให้รู้เถิดว่า คำจริงเป็นคำที่จับใจของคน
ทั้งหลาย เป็นคำที่ให้ประโยชน์แก่ตนและคนอื่น ดังเรื่องของสตรีคนหนึ่งซึ่ง
มีมาในอรรถกถาธรรมบทว่า สตรีคนนั้นไม่ได้ให้ทาน ไม่ได้เคยทำการบูชา
ไม่ได้เคยฟังธรรม เป็นแต่รักษาคำสัตย์อย่างเดียวเท่านั้น เวลาหญิงนั้นตาย
แล้วได้ขึ้นไปเกิดในเทวโลก ต่อมาภายหลังเมื่อพระมหาโมคคัลลาน์จาริกไปใน
เทวโลก ได้ไปยืนอยู่ที่ประตูมานของนางเทพธิดานั้น แล้วถามว่าดูกอน
เทพธิดา สมบัติอันใหญ่ของท่านได้เพราะทำสิ่งใดไว้ นางเทพธิดานั้นไม่พอ
ใจจะบอก เพราะรู้สึกละอายใจที่ตนได้ทำไว้นั้นน้อยนัก แต่เมื่อพระเถระเจ้า

ซักถามแล้ว ๆ เล่า ๆ ก็ไม่อาจจะปกปิดได้ จึงได้ตอบไปตามความจริงว่า สมบัติอันใหญ่ข้าพเจ้าได้เพราะได้รักษาคำสัตย์เท่านั้น ๑ เมื่อพระเถระเจ้ากลับจากเทวโลกจึงได้ไปทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า บุคคลอาจได้ทิพย์สมบัติด้วยบุญกุศลเพียงแต่กล่าวคำสัตย์เท่านั้นหรือไม่ เพราะเจ้าข้า ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า เพราะเหตุไร โมคคัลลานจึงมาถามเราอย่างนี้ เนื้อความข้อนี้เทพธิดาได้บอกแก่เธอแล้วมิใช่หรือ ตรัสอย่างนั้นแล้วจึงตรัสว่า ถึงบุคคลกล่าวแต่ว่าจริงอย่างเดียวกันไปสู่เทวโลกได้ ดังนี้ เรื่องนี้เป็นเรื่องขอให้เห็นผลแห่งสัจจาจา

ก็โทษแห่งการกล่าวส่อเสียดนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายจงจดจำไว้ตามเรื่องของสุกรเปรตที่จักยกมาแสดงต่อไป กล่าวคือ ในครั้งศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าโน้น มีพระเถระเจ้า ๒ องค์ องค์หนึ่งมีพรรษา ๖๐ องค์หนึ่งมีพรรษา ๕๘ อยู่ในอาวาสเดียวกัน รักใคร่กันเหมือนกับพี่น้องท้องเดียวกัน ๑ อยู่มาวันหนึ่งมีพระธรรมกถึกรูปหนึ่งไปถึงอาวาสนั้น ได้เห็นความสมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหาร ก็มีความต้องการจะให้พระเถระเจ้าทั้ง ๒ หนีออกจากอาวาสนั้นเสียแล้วจะย้อนแทนต่อไป จึงไปยุยงพระเถระเจ้าองค์ใหญ่กว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า จำเดิมแต่วันข้าพเจ้ามาถึง พระอนุเถระได้กล่าวต่อข้าพเจ้าว่า ดูก่อนท่านผู้เป็นสัคบรรพ ตัวท่านเป็นกลบุตร พระมหาเถระนี้เป็นอกษัตริย์ไม่มีศีลธรรม เมื่อท่านจะอยู่ร่วมกับพระมหาเถระนั้นก็ควรพิจารณาให้ดี ยุยงดังนี้แล้วก็ไปยุยงส่อเสียดต่อพระอนุเถระอย่างเดียวกัน

พระเถระเจ้าทั้ง ๒ นั้นก็ได้แตกแยกทางกันหนีจากอาวาสนั้น ไปอยู่ในอาวาสอื่นตลอดกาลนานประมาณถึงร้อยพรรษา จึงได้ไปพบกันในอาวาสอีกแห่งหนึ่ง ขอโทษต่อกันแล้วก็เล่าความจริงให้ฟัง แล้วพร้อมกันกลับไปขับไล่ภิกษุนั้นไปเสีย ภิกษุนั้นไม่อาจจะอยู่ในอาวาสนั้นได้ก็หนีไป ได้ไปเจริญสมณธรรมอยู่ตลอด ๒ หมื่นปี แต่สมณธรรมนั้นไม่อาจคุ้มครองไว้ได้ เวลาบรรพชาแล้วก็ไปเกิดในอเวจีนรกหมกไหม้อยู่ตลอดพุทธันดรหนึ่ง พอมาถึงครั้งศาสนาพระพุทธเจ้าของเรา ได้มาเกิดเป็นสุกรเปรตอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ มีร่าง

กายเหมือนมนุษย์ แต่มศีรษะตั้งสูงและมร่างกายใหญ่ยาวถึง ๓ ศาพยต มี
หางเกิดที่ปาก มีแม่แทนอนไธลออกจากปากอยู่เป็นนิจ ดังนั้น เรื่องนี้เป็นเรื่องช
โทษแห่งการกล่าวส่อเสียดชูงให้ผู้อื่นแตกร้างจากกัน

โทษแห่งการกล่าวถ้อยคำหยาบคาย และคุณแห่งการกล่าววาอ่อนหวาน
นั้น ขอให้ท่านทั้งหลายจงพิจารณาตามเรื่องของพราหมณ์คนหนึ่งซึ่งจักษุมาแสดง
นี้เกิด กล่าวคือ ครึ่งหนึ่งพระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดแห่งโคในเมืองตักกศิลา เป็น
โคของพราหมณ์ผู้หนึ่ง เป็นโคที่มกำลังสามารถลากเกวียนร้อยเล่มที่ผูกติด ๆ
กันบรรทุกเต็มด้วยกรวดทรายไปได้ อยู่มาวันหนึ่ง พราหมณ์ผู้นั้นได้ไปอวดต่อ
มหาเศรษฐี เมื่อมหาเศรษฐีไม่เชื่อจึงได้พนันกับเศรษฐีด้วยทรัพย์พันตำลึง
แล้วกลับมานำโคของตนเข้าเทียมเกวียนอันผูกติด ๆ กันถึงร้อยเล่ม บรรทุกให้เต็มไป
ด้วยกรวดทราย แล้วพราหมณ์คนนั้นได้กล่าววาจาหยาบคายว่า เฮ้ยโคโง
เจ้าจงลากเกวียนเหล่านี้ไป ในเมื่อโคโพธิสัตว์ที่มามบัญญัติว่าโคนั้นทวิศาล
ได้ฟังคำอหังการเช่นนั้นก็นั่งอยู่หาได้ลากเกวียนไปไม่ พราหมณ์ก็พ่ายแพ้เศรษฐี
เสียทรัพย์ถึงพันตำลึงแล้วก็กลับไปนอนเศร้าโศกอยู่ที่บ้านของตน ๆ โคนัน-
ทวิศาลรู้สึกเอ็นดูจึงขอให้ไปพนันกับเศรษฐีใหม่ด้วยทรัพย์ ๒ พันตำลึง แต่
บอกว่าท่านอย่าเรียกข้าพเจ้าด้วยคำว่า โโคโง ๆ พราหมณ์ก็ได้ไปขอพนันกับ
เศรษฐีอีก ในเวลาที่มาโคเข้าเทียมเกวียนก็ได้กล่าวคำอ่อนหวานว่า ลูกก่อนพ่อ
ผู้เจริญ พ่อจงลากเกวียนไปเถิด เมื่อโคนันทวิศาลได้ฟังคำหวานดังนี้ ก็ลาก
เกวียนร้อยเล่มนั้นไป จนกระทั่งเล่มหลังไปตั้งอยู่ในที่แห่งเล่มหน้าแล้วจึงหยด
ไว้ ทำให้พราหมณ์นั้นชนะเศรษฐี ได้ทรัพย์กลับมาเป็นกำไรอีกถึงพันตำลึง
ดังนั้น เรื่องนี้ได้ชี้ให้เห็นโทษแห่งการกล่าวคำหยาบ และคุณแห่งการกล่าวคำ
อ่อนหวาน

โทษแห่งการกล่าวคำเหลวไหลนั้น ได้แก่การทำให้เสียประโยชน์แก่
ผู้อื่น ทำให้เกิดโทษแก่ตน ๆ ผู้ใดกล่าวคำที่ไม่มีประโยชน์ ผู้นั้นเรียกว่า
กล่าวคำที่ไม่เป็นธรรม อันเป็นเหตุให้พระสัทธรรมเสื่อมสูญไป และเป็นเหตุให้
ผู้นั้นจมอยู่ในอเวจีมหานรก เหมือนกับพระกบฏิกษุซึ่งมีมาในครั้งศาสนาพระ
กัสสปเป็นตัวอย่าง กล่าวคือ ในครั้งศาสนาพระกัสสปนั้น มีภิกษุรูปหนึ่ง

เชื่อว่าพระกบฏเป็นผู้สับเล้าเรือนมาก เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกมีบริวารและลาภ
มาก เมื่อมีบริวารและลาภมากจนแล้วเกิดความมัวเมา เข้าใจว่าตนเป็นบัณฑิต
กล่าวลบล้างถ้อยคำที่สมควรของผู้อื่นเสียว่าเป็นคำที่ไม่สมควร ถึงจะมีพวก
ภิกษุด้วยกันว่ากล่าวตักเตือนสักเท่าใดก็ไม่เชื่อฟัง กลับด่าว่าตักเตือนหมิ่นพวก
ภิกษุที่ว่ากล่าวห้ามปรามนั้นเสีย อยู่มาวันหนึ่งก็ประกาศให้ยกเลิกการสวดปาฏิ-
โมกข์เสีย ทำให้ศาสนาของพระพุทธเจ้าสลายย่อยลงไป เวลาถึงมรณภาพ
แล้วได้ไปเกิดอยู่ในอเวจีมหานรกอยู่ตลอดพหุวัตรหนึ่ง มาถึงครึ่งศาสนาพระ
พุทธเจ้าของเราทั้งหลายนี้ ได้มาเกิดเป็นปลาสี่คั้งทองคำอยู่ที่แม่น้ำอจิรวดีมีกลิ่น
ปากเหม็นฟุ้งดังกลิ่นซากศพ เวลาตายจากชาติเป็นปลาแล้วได้กลับไปเกิดใน
อเวจีมหานรกอีก ดังนี้ เรื่องนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าการกล่าวคำที่ไม่เป็นประโยชน์
ยอมให้โทษดังที่แสดงมา ส่วนการกล่าวคำที่มีประโยชน์ยอมมีแต่ให้คุณแก่ตน
และผู้อื่นเหมือนอย่างทาสคนหนึ่งใกล้หลุมฝังศพ ซึ่งร้องเพลงเป็นธรรมดาว่า ดอกบัว
ที่บานในเวลาเช้าถูกต้องแสงอาทิตย์แล้วยอมแห้งเหี่ยวไป ฉันทิ สัตว์ทั้งหลาย
ยอมแห้งเหี่ยวไปด้วยขรา ฉันทิ เมื่อบริวารมี ๖๐ รูปได้ฟังก็ได้สำเร็จพระ
อรหัตต์ ดังนี้ เป็นต้น

โดยเหตุผลทั้งหลายที่แสดงมาแล้วในเรื่องโทษ และคุณแห่งวาจาที่ไม่ดี
และวาจาที่ดีดังนี้แล้ว ควรที่บุคคลทั้งหลายจะสำรวมวาจาของตนไว้ ระวัง
วาจาของตนไว้ ถึงแม้ว่าจะเป็นวาจาจริงก็ควรกล่าวแต่ในเวลาสมควร ถ้ากล่าว
พร่ำเพรื่อไปก็จักให้โทษเหมือนกับเรื่องเตาที่หงส์ห้ามเป็นอุทาหรณ์ คือมีใจ
ความโดยย่อว่า ครั้งหนึ่งมีหงส์ ๒ ตัว คาบไม้ไผ่ข้างละตัวให้เตาตัวหนึ่งคาบ
ตอนกลางแล้วพาบินไป พอบินข้ามถึงกลางเมืองพาราณสีก็มีพวกเด็กร้องขึ้นว่า
หงส์ห้ามเตา ๆ เมื่อเตาได้บินดังนั้นก็อยากจะบอกว่าเตาห้ามหงส์ จึงอาปเกริ่น
เพื่อจะบอกแล้วก็ตกลงตายในทันใด ผู้ที่สำรวมวาจาก็ยอมได้รับโทษคล้าย
กับเรื่องเตาที่แสดงมาโดยย่อ โดยเหตุนี้ใจความในพระพุทธอุทานที่ ๕ ใน
พระสุตที่ ๕ แห่งโสณเถรวรรคที่ ๕ ดังที่แสดงมาแล้วนั้นจึงมีมาว่า ได้แก่การที่
พระพุทธเจ้าทรงติเตียนโทษแห่งการไม่สำรวมวาจา คือผู้ไม่สำรวมวาจาว่าเป็นคนโง่

เขลา ผู้กล่าวคล้ายบัณฑิต ผู้กล่าวคำที่ไม่เป็นโคจรแห่งวาจา ข้อมกล่าวตามความ
ประสงค์ ทว่าไม่ว่าตนเป็นคนโง่เขลา ดังนี้ ของตัมมัตถาธิบายไว้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๓

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยคุณแห่งสติ

เอวมเม สุตฺติ ฯ เอกํ สมํ ภาควา สาวตถิย์ วิหริติ เขตฺวเน
อนาถปิณฑิกสุส อารามे ฯ เตเน โข ปน สมเขน อายสุมา จุพฺพนฺตโก
ภควโต อวิหฺเร นิสินฺโน โหติ ปลฺลงกํ อากุจิตฺวา อุชฺฐํ กายํ ปณิธาย ปริมํ
สติ อุปฺภูจฺเปตฺวาติ

ณ บัดนี้ จักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๕๓ ว่าด้วยพระพุท-
อุทานที่ ๕๐ ในพระสูตรที่ ๑๐ แห่งโสณเถรวรรคที่ ๕ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี
และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สดับพระพุทธ-
อุทานโดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้มีชื่อว่าอานนท์
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
อยู่ที่พระอารามแห่งอนาถปิณฑิกเศรษฐี อันมีพระนามว่าพระเชตวนารามใกล้กรุง
สาวัตถิมหานคร ฯ ในครั้งนั้น พระจุฬบัณฑกเถรเจ้านั่งตั้งตัวให้ตรง ดำรงสติ
ไว้เฉพาะหน้าในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทอดพระเนตรเห็นพระจุฬบัณฑกนั่งตั้งกายให้ตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ในที่ใกล้

พระองค์ ฯ พระองค์ทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงปลงอุทานอันขึ้นในเวลานั้นว่า

จิตฺเต กาเยน จิตฺเต เจตสา
 ติฏฺฐํ นิสินฺโน อุตฺวา สขาโน
 เอตํ สติ ภิกฺขุ อธิฏฺฐหาโน
 ลเภถ ปุพฺผาปริยํ วิเสสํ
 ลหฺธานํ ปุพฺผปริยํ วิเสสํ
 อทสฺสนํ มจฺจุราชสฺส กจฺเจ ฯ

แปลว่า ภิกษุผู้มีกายตั้งอยู่ มีจิตตั้งอยู่ ขึ้นหรือนั่งนอนก็มีสติอยู่ ต้องได้คุณวิเศษอันมีในเบื้องต้น คราวนี้ได้คุณวิเศษอันมีในเบื้องต้นและเบื้องปลายแล้ว ต้องถึงซึ่งที่ไม่แลเห็นแห่งมัจจุราช ดังนี้ สอนเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า พระอุปัชฌาย์นวกเถระเจ้านั้น เป็นน้องชายของพระมหาบัณฑิตนวกเถระเจ้า และเกิดในหนทาง แต่เป็นผู้ประกอบด้วยคุณวิเศษทั้งหลาย คืออภิญญา ๖ ปฏิสัมภีตา ๔ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ในตำแหน่งอันเลิศ ๒ ประการ ด้วยพระพุทธบรหารว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอุปัชฌาย์เป็นผู้เลิศกว่าสาวกทั้งหลายของเราในทางนิมิตรางกาย และในทางเจโตวิวัฏฏกุศล ดังนี้ พระอุปัชฌาย์นวกเถระเจ้านั้น จัดเข้าในอัสสัมภีสาวก ๘๐ องค์

โส เอกทิวสํ ปจฺจาทตฺตํ ปณฺทปาทปฏิกฺกนฺโต อํยมาวันนํ เมอ
 พระอุปัชฌาย์นวกเถระเจ้าฉันจังหันแล้ว ได้นั่งอยู่ในที่พักกลางวัน บัณฑิตยังอยู่ตลอดวัน
 ด้วยสมาบัติต่าง ๆ ครั้นถึงเวลาเย็นก่อนหน้าพวกอุบาสกจะพากันมาฟังธรรม
 ท่านจึงเข้าไปสู่ท่ามกลางวิหาร ในกาลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระคันธกุฏี ท่านเห็นว่า เวลานั้นเป็นเวลาที่ยังไม่สมควรเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ท่านจึงนั่งเข้าสมาธิอยู่ที่หน้ามุขพระคันธกุฏี ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า คราวนั้น พระอุปัชฌาย์นวกเถระนั่งตั้งกายให้ตรงดำรงสติไว้เฉพาะหน้า

ในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ ๑ ก็การทำท่านเข้าสมาบัติในเวลาใน
ท่านได้กำหนดเวลาออกไว้แล้ว

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้น จึงทรงเปล่งอุทาน
นั้น คือทรงทราบความที่แห่งพระอุปัชฌาย์เป็นผู้ตั้งกายใจไว้เป็นอันดี แล้ว
จึงทรงเปล่งอุทานอันแสดงให้เห็นว่า ภิกษุผู้มีกายสงบ มีสติมั่นคงอยู่ในอิริยาบถ
ทั้งปวงมีใจตั้งมั่นต้องได้คุณวิเศษ มีอนุปาทาปริณิพพานเป็นที่สุด

ในคำทั้งหลาย ซึ่งมีอยู่ในพระพุทธอุทานนั้น คำว่า มีกายตั้งอยู่นั้น
ได้แก่มีใจปกนกายตั้งอยู่โดยชอบ โดยเหตุละความไม่สำรวมทางกายทวาร
อีกประการหนึ่งได้แก่การที่มกายอันเป็นไปในทวาร ๕ ตั้งอยู่ด้วยดี โดยเหตุ
ที่ทำอันเรียทั้งหลาย มีจักขุนทรีย์ เป็นต้น หมคมลทินชั่วร้าย หรือมีกริชกาย
อันตั้งอยู่โดยความไม่คั่น เพราะความไม่มีแห่งความคั่นองมือเป็นต้น โดย
เหตุสำรวมมือและเท้าไว้แล้ว ได้ใจความโดยย่อว่า มีกายทั้งสี่ตั้งอยู่โดยความ
ไม่หวั่นไหวอันได้แก่ความไม่ผกผัน ๑ คำว่า มีกายตั้งอยู่นั้น เป็นอันสมเด็จพระ
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงศิลปาริสุทธิของพระอุปัชฌาย์เถระเจ้านั้น ๑ คำว่า
มีความตั้งอยู่นั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสมาธิ ด้วยการกำหนดแสดง
ซึ่งความตั้งอยู่ ๑ ก็สมาธิเรียกว่า ความตั้งอยู่แห่งจิต ๑ เพราะฉะนั้น
จิตที่ตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียวด้วยอำนาจสมณะหรือวิปัสสนา จึงชื่อว่าตั้งอยู่
ด้วยการมีอารมณ์อันเดียว ไม่ชื่อว่าตั้งอยู่โดยประการอื่นนอกจากนี้

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงเนื้อความว่า ภิกษุควรประสงค
ซึ่งความตั้งอยู่แก่กายใจตามทักกล่าวแล้วในกาลทั้งปวง และในอิริยาบถทั้งปวง
จึงตรัสว่าขณินังนอน ดังนี้

คำว่า หรือ ในอุทานนั้นเป็นอนิยม ๑ ด้วยคำว่าหรือนั้น ได้เล็งเอาอิริยาบถ
ทั้ง ๔ คือเดิน ยืน นั่ง นอนด้วย ๑ คำว่า ตั้งสติไว้มนั้นนั้น คือภิกษุมีความ
ประพฤติดันบริสุทธิ์ ทำกายใจไม่ให้เสียไปด้วยการระงับความชั่วทั้งกายใจ
แล้วกระทำใจให้คล่องแคล่วอ่อนโยนแก่การงาน ด้วยสามารถแห่งการระงับ
กายใจ โดยตั้งไว้มนซึ่งสุขอันมหาโชนมิได้ แล้วตั้งกายใจนั้นไว้ให้ดี อบรม
กรรมฐานไปจนถึงที่สุด ด้วยการประกอบในกรรมฐานอันใด ภิกษุนั้นก็ตั้งไว้มน

ซึ่งสติอันมีคุณมากในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดด้วยการประกอบกรรมฐานนั้น
 กระทำความบริสุทธิ์แห่งสติให้เป็นเบื้องต้น แล้วตั้งสติไว้มั่นคงได้บรรลุคุณ
 วิเศษ ๆ คำว่า ต้องได้คุณวิเศษอันมีในเบื้องต้นและเบื้องปลายนั้น คือ ภิกษุ
 ผู้เจริญกรรมฐานให้ยิ่งขึ้นไปด้วยใจที่สทริกษาไว้ ต้องได้คุณวิเศษอันมีในเบื้องต้น
 และเบื้องปลาย คือคุณวิเศษที่ยิ่งกว่ากันขึ้นไปตามลำดับ ซึ่งจัดเป็นส่วนเบื้องต้น
 และเบื้องปลาย

ก็คุณวิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลายนั้น ย่อมมีอยู่ ๒ ประการ
 ด้วยสามารถแห่งสมณะและวิปัสสนา ๆ ความชำนาญตั้งแต่ความเกิดแห่งนิมิต
 สมกกรรมฐานไปจนกระทั่งถึงแนวสัญญาณสัญญาณตนอาณ เรียกว่าคุณวิเศษ
 อันเป็นส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลายด้วยสมณะ ๆ คุณวิเศษแห่งภาวนาที่เป็นไป
 เริ่มแต่การพิจารณารูปธรรมอันแน่นอน โดยถือรูปเป็นอารมณ์ และการพิจารณา
 รูปธรรมอันแน่นอน โดยถือความไม่มีรูปเป็นอารมณ์ ด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนา
 จนกระทั่งถึงการบรรลุพระอรหัต เรียกว่าคุณวิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นและเบื้อง
 ปลายแห่งวิปัสสนา ๆ ในพระพุทธชอทานน หมายถึงคุณวิเศษแห่งวิปัสสนา

คำว่า ครั้นได้คุณวิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลาย แล้วถึงซึ่งท
 อันไม่เห็นแห่งมัจจุราชนั้น คือครั้นได้พระอรหัตซึ่งเป็นที่สุดแห่งบารมีแล้ว
 ก็ถึงซึ่งทอนความตาย ซึ่งได้แก่มัจจุราชที่ครอบงำสัตว์ทั้งปวง โดยการตัด
 ชีวิตของสัตว์ทั้งปวงแล้วไม่เห็น เพราะเหตุข้ามภพทั้ง ๓ อันเป็นวิสัยของมัจจุราช
 ได้ ๆ คำใดที่ไม่ได้กล่าวไว้ในวรรคนี้ คำนั้นมันยังไม่ได้กล่าวมาแล้วในหนหลัง
 สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความแก่พระพุทธชอทานน
 ทั้งส่วนบาลีและอรรถกถาต่อออกไปอีก เพื่อให้ได้เนื้อความแจ่มแจ้งกว้างขวาง
 ให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งปวง คือในพระพุทธชอทานนนั้น มีเนื้อ
 ความว่า ภิกษุผู้มีกายตงอโยมิใจตงอโย บินหรือเงื่อนอน ก็ถึงสติไว้มั่น ต้องได้คุณ
 วิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลาย ครั้นได้คุณวิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้น

และเบื้องปลายแล้ว ต้องถึงซึ่งท่อนมัจจุราชแลไม่เห็นนั้น พระอรรถกถาจารย์
ได้อธิบายไว้เป็นคำ ๆ แล้ว คือคำว่ามีกายตั้งอยู่นั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า
มีใจปนกายตั้งอยู่ดีโดยความไม่ระว่างกายทวารเสีย อีกอย่างหนึ่ง มีกายอันเป็น
ไปทางทวาร ๕ ตั้งอยู่ด้วยดีโดยทำให้อันทรีย์ทั้งหลาย มีจักขุนทรีย์ เป็นต้น หมค
มลทินชั่วร้าย หรือมีกรัษกายอันคงอยู่โดยความไม่คั่นร่น เพราะไม่มีความคั่นอง
มือ เป็นต้น โดยเหตุที่ได้สำรวจมือและเท้าแล้ว ได้ความโดยย่อว่า มีกายทั้งสี่
ตั้งอยู่โดยความไม่หวั่นไหว อันได้แก่ความไม่ผิปกติ ๆ สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงแสดง สิลปาริสุทธิแห่งพระจุพนันตกเถระเจ้าไว้ด้วยคำนี้ ดังนี้ ๆ
ความคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์นี้ ได้ใจความว่า มีกายตั้งมั่นนั้น คือระความ
ไม่ระว่างทางกายทวารแล้วกายตั้งมั่นอยู่ดี • กายอันเป็นไปทางทวาร ๕ อันได้แก่
หมวดทวารทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตั้งอยู่ดี คือไม่มีพยศร้าย • ตา หู
จมูก ลิ้น กาย ไม่คั่นร่นกระสับกระส่าย โดยได้สำรวจไว้เป็นอันดีแล้ว • ใจ
ความทั้ง ๓ ประการนี้ รวมเป็นอันเดียวกันว่า ได้แก่ความตั้งมั่นแห่งตา หู จมูก
ลิ้น กาย คือตา จมูก ลิ้น กาย ไม่ผิผจากปกติ ๆ การที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย
ไม่ผิผจากปกติ ก็มั่นอยู่ในทางดี จัดเป็นสิลปาริสุทธิ คือความบริสุทธิ์
ทางศีล ดังนี้

คำว่า มีใจตั้งมั่นอยู่นั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า คำนี้สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงแสดงความสมบูรณ์แห่งสมาธิ ด้วยการกำหนดตมสดงซึ่งความตั้งอยู่
แห่งจิต ๆ เพราะสมาธิเรียกว่าความตั้งอยู่แห่งจิต ๆ เพราะฉะนั้น จิตที่ตั้ง
อยู่ในอารมณ์อันเดียวด้วยอำนาจสมณะหรือวิปัสสนา จึงชื่อว่าจิตที่ตั้งอยู่โดย
ความมีอารมณ์อันเดียว ไม่ชื่อว่าตั้งอยู่โดยประการอื่นดังนี้ คำนี้หมายความว่า
คำว่า มีใจตั้งมั่นอยู่นั้น ได้แก่มิใช่เป็นสมาธิด้วยอำนาจสมณะหรือวิปัสสนา มิใช่
ด้วยอำนาจอย่างอื่น คือมิใช่หมายความว่าสมาธิโดยทางอื่น

คำว่า ขันหรือนั่งนอนก็มีสตินั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า เมื่อสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงให้เห็นว่า ภิกษุควรประสงค์การตั้งมั่นแห่งกาย
ใจดังที่กล่าวแล้วนั้น ในกาลทั้งปวง และในอิริยบททั้งปวง จึงได้ตรัสว่าขันหรือ
นั่งนอน ดังนี้ ๆ คำของพระอรรถกถาจารย์นี้มีใจความว่า ภิกษุควรประสงค์

ความตึงมั่นแห่งกายใจทุกเวลา ทุกอิริยาบถ คือทุกเวลาขึ้น เค้น นั่ง นอน

คำว่า ตึงสติไว้มนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ภิกษุผู้มีความประพฤติดันบริสุทธิ์ กระทำกายใจให้แจ่มกล้า ด้วยการระงับความไม่ดีทางกายใจ แล้วทำใจให้คล่องแคล่วอ่อนโยนควรแก่การงาน ด้วยสามารถการระงับกายใจ โดยการตั้งไว้มนซึ่งความสุขอันหาโทษมิได้ แล้วตั้งกายใจไว้มน อบรมกรรมฐานไป และได้บรรลุที่สุดด้วยการประกอบกับกรรมฐานอันใด ภิกษุก็ตั้งไว้มนซึ่งสติอันมีคุณมากในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ด้วยการประกอบกรรมฐานนั้น ตึงมั่นอยู่ในกรรมฐานนั้น เริ่มแต่ทำศีลให้บริสุทธิ์เป็นต้นไป จนกระทั่งได้สำเร็จคุณวิเศษนั้น ๆ ตามคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ตอนนี้ได้ใจความว่า ตึงสติไว้มนในการประกอบกรรมฐาน เริ่มแต่ทำศีลให้บริสุทธิ์เป็นต้นไป จนกระทั่งได้สำเร็จคุณวิเศษเป็นที่สุด คือภิกษุผู้มีความประพฤติดันบริสุทธิ์ ตั้งกายใจไว้มนแล้ว ก็ควรตั้งสติไว้มนทุกอิริยาบถ ๆ อาการตั้งกายใจไว้มนนั้น ได้แก่อาการทำให้กายใจไม่วอกแวกไปมา ทำให้กายใจสงบอยู่ในอารมณ์อันเดียว

คำว่า ต้องได้คุณวิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลาย ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ภิกษุผู้เจริญกรรมฐานด้วยใจอันรักษาไว้ด้วยสติให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปเป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลายนั้น ได้ใจความว่า ภิกษุผู้สติมั่นคงอยู่ทุกอิริยาบถ ต้องได้วิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายเป็นแน่แท้

ที่คุณวิเศษอันมีในเบื้องต้นและเบื้องปลายนั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า มีอยู่ ๒ ประการ คือคุณวิเศษของสมถะวิปัสสนา ๆ คุณวิเศษของสมถะนั้น ท่านกล่าวไว้ว่า ได้แก่คุณวิเศษแห่งภาวนา เริ่มแต่ความเกิดขึ้นแห่งนิมิต ในสมถกรรมฐานไปจนกระทั่งถึงความชำนาญในนวสัญญา นาสัญญาขณิกนิมิตนั้น คือคุณวิเศษของสมถะนั้น ได้แก่คุณวิเศษที่เกิดขึ้นจากการเจริญสมถกรรมฐาน เริ่มแต่อุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตไป จนกระทั่งถึงอรุณนิมิต นวสัญญานาสัญญาขณิกนิมิตเป็นที่สุด ๆ คุณวิเศษของสมถกรรมฐาน อันเป็น

ส่วนเบองคั่นนั้น ได้แก่วิเศษ คืออกุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิต เบองปลายนั้น ได้แกกรุปณาน ๔ อรูปณาน ๔ ๑ คุณวิเศษอันเป็นส่วนเบองคั่นและเบองปลาย แห่งวิบัสสนานัน พระอรรคกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่วิเศษแห่งการเจริญ วิบัสสนา เริ่มแต่การกำหนดรูปธรรม และอรูปธรรมเป็นคั่นไป จนกระทั่งถึงการ บรรลุพระอรหัตเป็นที่สุดนั้น ได้ใจความว่า คุณวิเศษเบองคั่นแห่งวิบัสสนา ได้แกการม่น้อยในการพิจารณารูปธรรมและอรูปธรรม คุณวิเศษเบองปลาย แห่งวิบัสสนานัน ได้แกการบรรลุมรรคผลเป็นลำดับขึ้นไป จนกระทั่งถึงอรหัตผล เป็นที่สุด

คำว่า กรณได้คุณวิเศษเป็นส่วนเบองคั่นและเบองปลายแล้ว ต้องถึง ช่งทอนมัจจุราชไม่แลเห็นนั้น พระอรรคกถาจารย์อธิบายว่า กรณได้สำเร็จ พระอรหัต อันจคว่าได้สำเร็จบารมีชั้นอกุคคหณ์แล้ว มัจจุราชต้องแลไม่เห็นเพราะ ล้วงภพทั้ง ๓ อันเป็นวิสัยแห่งมรณะซึ่งได้ชื่อว่ามัจจุราช เพราะอาจครอบงำสัตว์ ทั้งปวง คือตัดชีวิตของสัตว์ทั้งปวงนั้น ได้ใจความว่า เมื่อได้สำเร็จพระอรหัตแล้ว ก็เป็นอันไม่ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป เพราะข้ามภพทั้ง ๓ คือกามภพ รูปภพ อรูปภพ อันเป็นวิสัยของความตายได้แล้ว คือความตายมีอยู่แต่ในภพ ทั้ง ๓ เท่านั้น

เมื่อได้ยักคำของพระอรรคกถาจารย์มาอธิบายซ้ำอีกอย่างนั้นแล้ว เพื่อให้ผู้ฟัง ทั้งหลายหยิบใจความในบาลีและอรรคกถามาแสดงอีกต่อหนึ่ง เพื่อให้ผู้ฟังทั้งหลาย จับใจความได้โดยง่าย แล้วจักได้เป็นอุบายมรรคาแห่งการปฏิบัติสืบต่อไป คือ ในพระพุทธชอนว่ามกายตั้งอยุนัน ได้แกตา หู จมูก ลิ้น กายตั้งอยู่ในศีล คือส้ารวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้เป็นศีลอันบริสุทธิ์ ๑ คำว่า มีจิตตั้งอยุนัน ได้แกมีใจเป็นสมาธิ ๑ คำว่า ขันหรอน่งนอนกิมสคินันค้อมสคิทกกริยาบท ๑ คำว่า ได้คุณอวิเศษอันเป็นส่วนเบองคั่นเบองปลายนั้น คือได้คุณวิเศษแห่งสมก- วิบัสสนา รวมเป็นธัมมานุธรรมปฏิบัติ ๓ ประการ คือศีล สมาธิ ปัญญา ๑ เมื่อภิกษุตั้งอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญาแกกล้าเต็มทแล้ว ต้องได้สำเร็จพระอรหัต- ผล ยกตนให้ข้ามพ้นจากภพทั้ง ๓ แล้ว ไม่เกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป ๑

โดยเหตุนี้ ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงพยายามทำศีล สมาธิ ปัญญา ให้เกิดขึ้นในตน เพื่อให้ได้ประสบผลพิเศษอันเป็นเบื้องต้นและเบื้องปลายแห่งศีล สมาธิ ปัญญา ตามที่พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้แล้วนั้น

ก็แลผลพิเศษแห่งศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลาย ตามที่พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้แล้วนั้น ก็เป็นอันถูกต้องดีแล้วทุกประการ แต่คู่เป็นการสูงเกินกว่าภูมิของพุทธศาสนิกชนทั้งหลายในบัดนี้ เพราะฉะนั้น จึงจักได้อธิบายไว้อีกแผกหนึ่ง กล่าวคือ คุณวิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งศีลนั้น ได้แก่ความไม่เดือดร้อนด้วยความประพฤติกายและวาจา คุณวิเศษเบื้องปลายแห่งศีลนั้น ได้แก่การได้ปีติปราโมทย์ อันเป็นเหตุให้ได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติต่อไป

คุณวิเศษเบื้องต้นแห่งสมาธินั้น ได้แก่การรู้สึกสบายใจ คือใจผ่องใส อยู่เสมอ ไม่ขุ่นหมองด้วยนิวรณ์ ๕ อาจแลเห็นเหตุผลได้ตามเป็นจริง ๆ คุณวิเศษแห่งสมาธิเบื้องปลายนั้น ได้แก่อภิญญา ๔ ซึ่งจักเป็นมรรคาให้ได้สำเร็จพระนิพพาน

คุณวิเศษเบื้องต้นแห่งปัญญานั้น ได้แก่ความรู้สึกละเอียดต่อโลก คุณวิเศษเบื้องปลายแห่งปัญญานั้น ได้แก่การกำจัดกิเลสต่าง ๆ ให้สิ้นไป ซึ่งเรียกว่าได้สำเร็จพระอรหัตผล ดังนี้ สันใจความในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๔

คัมภีร์ขททกนิกาย พระพุทธอุทาน ว่าด้วยการที่บัณฑิตหลักเลียงบาป

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา เวสาลิยํ วิหริติ มทวเน
กุฎาคารศาลายํ ฯ อถโข ภควา ปุพฺพพนฺธสมยํ นิวาเสตฺวา ปคฺคจิวรมาทาย
เวสาลิํ ปิณฺหาบ ปาวสี ฯ เวสาลิยํ ปิณฺหาบ จริตฺวา ปจฺฉาภคฺตํ ปิณฺหา-
ปาคปฏิกกฺกนฺโต อายสฺมนตํ อานนทํ อามนฺเตสฺสตี.

ณ บัณฑิต จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๕๔ ว่าด้วยพระพุทธ
อุทานที่ ๕๐ ในพระสูตรที่ ๑ แห่งขจันจวรรคที่ ๖ สืบต่อไป ตามวาระบาลี
และอรรถกถา เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ประชุมฟังพระ
ธรรมเทศนาอยู่ในธรรมสถาน โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า
อานนท์ได้สดับมาแล้วอย่างนั้น ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลาในป่ามหาวันเมืองเวสาลี ฯ เช้าวันนั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาลี ฯ เวลาเสด็จกลับจาก
บิณฑบาต ในเวลาฉนั้นเสร็จแล้ว ได้ตรัสสั่งพระอานนท์ว่า เธอจงถือเอา
เครื่องปิ่น เราจักไปที่ป่าवालเจดีย์เพื่อพักกลางวัน ฯ พระอานนท์รับพระ
พุทธฎีกาแล้วถือเอาเครื่องปิ่น ตามเสด็จสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไป ฯ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปที่ป่าवालเจดีย์ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่
พระอานนท์จัดถวาย ฯ ครั้นประทับนั่งแล้วจึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ดูก่อน
อานนท์ เมืองเวสาลีเป็นที่น่าสนใจ อเทนเจดีย์ก็เป็นที่น่าสนใจ โคทมกเจดีย์
ก็เป็นที่น่าสนใจ สัตตัมพเจดีย์ก็เป็นที่น่าสนใจ พุทฺธุตตเจดีย์ก็เป็นที่น่าสนใจ

สารันตเจตยักเป็นทนายันต์ ปาวาลเจตยักเป็นทนายันต์ ๑. ดูก่อนอานนท์
 บุคคลผู้ใดอบรมอิทธิบาททั้ง ๔ แล้ว ทำให้มากในอิทธิบาททั้ง ๔ แล้ว ทำ
 ให้ชำนาญในอิทธิบาททั้ง ๔ แล้ว ทำให้เป็นทตังแล้ว ทำให้ตงมั่นแล้ว
 สะสมไว้รอบแล้ว ปรารภดีแล้ว เมื่อผู้นั้นจำนงค์อยู่ได้กลับไปหนึ่ง หรือเกิน
 กว่ากลับไปหนึ่ง ๑. ดูก่อนอานนท์ พระตถาคตได้อบรมอิทธิบาททั้ง ๔ ไว้แล้ว
 ทำให้มากแล้ว ทำให้ชำนาญแล้ว ทำให้เป็นทตังแล้ว ทำให้ตงมั่นแล้ว
 สะสมไว้รอบแล้ว ปรารภไว้ดีแล้ว เมื่อพระตถาคตนั้นจำนงค์ต้องอยู่ได้ ๑. กลับไป
 หรือเกินกว่า ๑. กลับไปได้ดังนี้

เอวมปิ โข อายสมา อานนโท สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำ
 นิมิต्तอันหยาบ ทรงกระทำโอภาสอันหยาบถึงเพียงนี้แล้ว พระอานนท์ก็
 อาจล่วงรู้ได้ ไม่ได้ทูลอ้อนวอนสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไว้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระ
 ภาคเจ้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกลับไปเกิด ขอพระสฤตเจ้าจงดำรง
 อยู่ตลอดกลับไปเกิด เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่เทพยดามนุษย์ทั้งหลาย ที่พระ
 อานนท์ไม่ล่วงรู้และไม่ได้ทูลอ้อนวอนไว้ที่พระมารเจ้าใจคล้อย สมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้า ได้ตรัสแก่พระอานนท์ เหมือนอย่างนั้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ ที่ ๓ แต่
 พระอานนท์ไม่ล่วงรู้ ไม่ได้ทูลอ้อนวอนไว้โดยเหตุที่มารเจ้าใจคล้อย

อต โข ภควา อายสมาเต อานนโท ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 จึงตรัสสั่งพระอานนท์ว่า เธอจงกลับไปในยัคนี้ ๑. พระอานนท์รับพระพร
 ฎีกาแล้วก็ลุกขึ้นถวายบังคม ทำปทักษิณแล้วก็ไปนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่ง
 มีในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

อต โข มาโร ปาปีมา เมื่อพระอานนท์หลักออกไปแล้วไม่ช้า มารผู้
 มีใจชั่วช้าลามกก็เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า ขอพระผู้
 มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสฤตเจ้าจงปรินิพพานในบัดนี้
 เถิด เวลานี้เป็นเวลาทีพระผู้มีพระภาคเจ้าควรจะปรินิพพานแล้ว เพราะพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าได้ตรัสไว้แก่ข้าพเจ้าเมื่อก่อนว่า เมื่อใดภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย
 ผู้เป็นสาวกของเรายังไม่ฉลาด ยังไม่ได้รับคำแนะนำเป็นอันดี ยังไม่มีความกลัว

กล้า ยังไม่มุ่งต่อความปลอดโปร่งจากกรรมเครื่องเกาะเกี่ยว ยังไม่ได้สดับหัง
 มากยังไม่ได้จำทรงธรรม ยังไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ยังไม่ได้ปฏิบัติ
 สมควรนับถือ ยังไม่ประพฤติธรรมตามสมควร ยังจำถ้อยคำอาจารย์ของตนไม่ได้
 ยังบอกกล่าวสั่งสอนไม่ได้ ยังแต่งตั้งเบ็ดเตล็ดไม่ได้ ยังจำแนกแจกธรรมไม่ได้
 ยังทำกรรมหลักให้ตนไม่ได้ ยังลบล้างถ้อยคำของผู้อื่นโดยชอบธรรมไม่ได้ ยัง
 แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ไม่ได้อยู่เพียงใด เราตถาคตจักยังไม่ปรินิพพานอยู่เพียงนั้น
 กับคนภิกษุภิกษุณีอุบาสกอุบาสกาทั้งหลายผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็
 เป็นผู้ฉลาดแล้วเป็นผู้ได้รับแนะนำดีแล้ว มีความแก้แกล้งแล้วมุ่งต่อความปลอด
 โปร่งจากกรรมเครื่องเกาะเกี่ยวแล้ว ได้สดับมากแล้ว เป็นผู้จำทรงธรรมแล้วปฏิบัติ
 ธรรมตามสมควรแก่ธรรมแล้ว ปฏิบัติควรนับถือแล้ว ปฏิบัติธรรมตามสมควร
 แล้ว จำถ้อยคำอาจารย์ของตนได้แล้ว บอกกล่าวสั่งสอนแต่งตั้งเบ็ดเตล็ดจำ
 แยกแจกธรรมได้แล้ว กระทำกรรมหลักให้ตนได้แล้ว ลบล้างถ้อยคำของผู้อื่น
 โดยชอบธรรมได้แล้วแสดงธรรมอันมีปาฏิหาริย์ได้แล้ว พระเจ้าข้า

เอว วุตเต ภควา เมื่อมารกราบทูลเมื่อยังนั้นแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 จึงตรัสว่า ดูกรมาร เธอจงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยเกิด การปรินิพพานแห่ง
 พระตถาคตจักมีในไม่ช้า พระตถาคตจักปรินิพพานโดยล่วง ๓ เดือน นับแต่
 เดือนนี้ไป ฯ ตรัสอย่างนั้นแล้วก็ทรงมีสติสัมปชัญญะปลงอายุสังขาร ที่ป่าवाल-
 เจตีย์ ฯ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้ว ความหวั่น
 ไหวแห่งพื้นพิภพอันใหญ่ หังความมีขนพองสยองเกล้ากัมขณและกลองทิพย์ใน
 สวรรคกิดงขึ้น เป็นท้อศจรรย ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบ
 ความข้อนแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันมีขึ้นในเวลานั้นว่า

ตุลमतฺตญฺจ สมภวํ ภวสงฺขารมวสฺสขชฺชํ มุนิ
 อชฺชตฺตรโต สมาธิตอ อภินนฺทํ กวจมีวตฺตสมภวํ

แปลว่า มุนิผู้ยินดีในภายใน ผู้มีใจตั้งมั่น สละแล้วซึ่งเครื่องตกแต่งภพอันเป็น
 ต้นเหตุให้เกิด ทั้งที่ซึ่งได้และซึ่งไม่ได้ ได้ทำลายแล้วซึ่งสิ่งที่เกิดในตนคือเกาะ
 ดึงนี้ สิ้นเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
 จำพรรษาอยู่ในเวฬุคาม เสด็จจากเวฬุคามแล้วก็เสด็จไปประทับที่พระเชตะวัน
 ในกรุงสาวัตถีโดยลำดับ ในคราวนั้น พระธรรมเสนาบคิพิจารณาอายุสังขาร
 แห่งตน ทราบว่าจักเป็นไปเพียง ๗ วันเท่านั้น จึงทูลขออนุญาตลาสมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าไปที่บ้านนาลกคาม ทำให้มารดาตั้งอยู่ในโศกามิตติผลแล้ว
 ก็ปริณิพพาน ฯ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์โปรดให้ก่อชาติ เจดีย์บรรจุธาตุ
 ของพระธรรมเสนาบคิไว้ แล้วเสด็จสู่กรุงราชคฤห์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็น
 อันมาก ฯ ในเวลาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปที่กรุงราชคฤห์นั้น พระมหา
 โมคคัลลาน์ ก็ได้ปริณิพพาน ฯ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ก็โปรด
 ให้ก่อพระเจดีย์ บรรจุธาตุของพระมหาโมคคัลลาน์ไว้ แล้วเสด็จออกจาก
 กรุงราชคฤห์ ไปสู่อกกาเจลชนบทโดยลำดับ ฯ พระองค์ประทับอยู่ในท่ามกลาง
 สงฆ์รมณีนางคคาในอกกาเจลชนบทนั้น ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับเรื่องปริณิพพาน
 ของพระอัครสาวกทั้ง ๒ แล้วเสด็จออกจากอกกาเจลชนบทไปสู่เมืองเวสาळี ฯ
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลาในป่ามหาวัน เมืองเวสาळี
 รุ่งเช้าชนกก็เสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาळี

คำว่า เครื่องป้อนที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งให้พระอานนท์ ถือ
 ตามเสด็จไปนั้น หมายถึงแผ่นหนังสำหรับนั่ง ฯ ที่อยู่ของยักษตนหนึ่งชื่อ
 ว่าปาลยักษอันมีในปางก่อนเรียกว่าปาลเจดีย์ ต่อมาคนทั้งหลาย จึงได้
 สร้างเป็นวิหารถวายแด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าในสถานนั้น ฯ ในคำว่า
 อเทนเจดีย์เป็นต้น กันชน ฯ ก็พระราชธิดาทั้ง ๗ พระองค์ของพระเจ้ากาสิ
 ผู้มีพระนามว่าพระเจ้ากก็ได้เกิดความสลดใจ แล้วออกจากพระราชวังไปตั้ง
 ความเพียรอยู่ในที่ใด คนทั้งหลายก็เรียกกันว่าสัตตัมพเจดีย์ ฯ ต้นไทร
 ต้นหนึ่งเป็นท่อนวอนเทวดาของมนุษย์ทั้งหลาย เพื่อให้ได้บุตรเรียกว่าเพชุปต-
 เจดีย์ ฯ คำว่า สารันทเจดีย์นั้น ได้แก่ที่อยู่ของสารันทยักษ ฯ ที่หึงปวงนี้ได้

นามว่าเป็นเจตีย์ เพราะมีเทวดาหรงแทนก่อนพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น ๑ เมื่อ
พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้ว คนทั้งหลายก็ได้สร้างถวายเป็นพระวิหาร แต่ก็ยัง
เรียกชื่อตามเดิมคงที่เคยมีมา ๑ คำว่า เป็นที่น่าชื่นตื้นน หมายความว่า เป็นที่
สมบูรณ์ด้วยภูมิภาคและบุคคลกับปัจจัยที่หาได้ง่าย ๑ พระวิหารซึ่งเป็นที่พัก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีอยู่ในที่ไม่ไกลนักไม่ใกล้นัก สมบูรณ์ด้วยทางไปมา
ไม่เกื่อนกล่นด้วยผู้คนมีรมเงาบริบูรณ์ จึงเป็นที่น่าสนใจ

คำว่า กลับหนึ่งหรือเกินกว่ากลับนั้น หมายความว่า อายุของมนุษย์ทั้งหลาย
ในคราวนั้นมีประมาณเท่าใด ประมาณอายุเท่านั้นแหละเป็น ๑ กลับ ๑ คำว่า เกินกว่า
๑ กลับนั้น คือ เกินกว่ารอบซึ่งเป็นกำหนดอายุของมนุษย์ทั้งหลายในคราวนั้น

ส่วนพระมหาสวเณรเจ้า กล่าวว่า การดำรงในเหตุอันไม่สมควรย่อมไม่มี
แก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข้ามเวทนา อันจวนใกล้
มรณะ ซึ่งเกิดขึ้นในบ้านเวฬุคามอยู่ได้ตลอดถึง ๑๐ เดือน ฉะนั้น เมื่อพระ
องค์ทรงเข้าสมาบัตินั้นเอง ๑ ก็อาจอยู่ได้จนสนิททุกกลับอันนั้น ฉะนั้น ๑
แต่เพราะเหตุไรพระองค์จึงไม่ทรงดำรงอยู่ ๑ อันอุปาทินนทสรีระ คือ ร่าง
กายที่มัจจุใจย่อมถกชราครอบงำ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ถึงซึ่งโทษแห่ง
ชราที่พันหักเป็นคั่น ปรินิพพานในกาลเป็นที่รักใคร่พอใจของคนเป็นอันมากใน
ส่วนที่ ๕ แห่งอายุ เมื่อพระอัครสาวกและมหาสาวกทั้งหลาย ผู้เป็นพระ
พุทธานุพุทธปรินิพพานหมดแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ต้องเสด็จอยู่โดยลำพัง
พระองค์เดียวหาบริวารมิได้ หรือเสด็จอยู่ด้วยภิกษุหนุ่มและสามเณรเท่านั้น เมื่อ
เป็นเช่นนั้นก็ดูเหมือนที่น่าละอาย โลกจะเขาะเขี่ยได้ว่า จงดุบริวารของพระพุทธเจ้า
เกิด เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงดำรงอยู่ ๑ แม้เมื่อก้าว
อย่างนี้ยังไม่สมกับในอรรถกถาที่ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามีอายุ ๑ กลับ

คำว่า นิमितอันหยาบนั้น ได้แก่ให้สัญญาอย่างหยาบ คือการที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงแสดงอานภาพแห่งอิทธิบาททั้ง ๔ นั้น เป็นการให้สัญญาอย่าง
หยาบเพื่อจะให้ลูกอ่อนวอนให้พระองค์อยู่ตลอดกลับ

คำว่า เพื่อประโยชน์แก่เทพยตามนุษย์เป็นอันมาก คือเพื่อประโยชน์

แก่สัตว์โลกที่ได้ฟังพระธรรมเทศนา ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้
 ตรัสบรรณผลนฤพาน ฯ ก็ในเวลาทีสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดง
 พระธรรมจักกัปปวัตตนสูตรนั้น มีพรหม ๑๘ โภคีย์ ซึ่งมีพระอัญญาโกณ-
 ทัญญะเป็นหัวหน้าได้ตรัสรู้ธรรม การกำหนดผู้ตรัสรู้ธรรมนับแต่ทรงแสดงพระ
 ธรรมจักกัปปวัตตนสูตรไป จนกระทั่งถึงโปรดสุภทัตปริพาชกนั้นย่อมไม่มี ฯ คือใน
 เวลาทรงแสดงพระสูตรทั้ง ๔ อันได้แก่มหาสมัยสูตร มงคลสูตร อุพราหุลโฆวาทสูตร
 สมจิตสูตรนั้น ผู้ตรัสรู้ธรรมย่อมหากำหนดมิได้ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
 กรณาแก่สัตว์โลกทั้งหลายมาแล้วและทั้งที่ยังมาไม่ถึง หาประมาณมิได้ ฯ
 สัตว์โลกนั้นหมายถึงเทพยตามนุษย์ ตลอดจนนาคครุฑ เป็นต้น ฯ คำว่าประ-
 โยชนนั้น ได้แก่สิ่งที่เป็นต้นเหตุให้ได้สมบัติในโลกหน้า ฯ คำว่าสุขนั้น ได้
 แก่สุขในพระนิพพาน ฯ คำว่ามารเข้าคลไฉนนั้น คือมารครอบงำใจไม่ให้ล่วง
 รู้พระพุทธประสงค์ เหมือนกับปลุกชนธรมดา ฯ ก็ผู้ใดไม่ละความเข้าใจผิด
 บางอย่างเสีย มารย่อมเข้าตลอจิตของผู้นั้น ฯ ก็ผู้ใดไม่ละความเข้าใจผิด ๑๒
 อย่างโดยประการทั้งปวง สิ่งทีควรกล่าวในตัวผู้นั้นย่อมไม่มี ก็พระอานนทเถระเจ้า
 ยังละความเข้าใจผิด ๔ ประการไม่ได้ เพราะฉะนั้น มารจึงเข้าคลไฉนของท่าน
 ได้ ฯ เมื่อมารจะเข้าคลไฉนของท่านนั้น มารได้ทำอย่างไร มารได้ทำอย่าง
 นั้น คือ ได้กระทำให้เห็นรูปอันน่ากลัวบ้าง ให้ได้ฟังเสียงอันน่ากลัวบ้าง ฯ
 สัตว์โลกทั้งหลายที่ได้เห็นรูปอันน่ากลัว หรือได้ฟังเสียงอันน่ากลัวแล้ว ก็ปล่อยสติ
 อ้าปากร้องขึ้น มารจึงสอดมือเข้าไปในปากบิ่บหัวใจของสัตว์เหล่านั้นไว้ ฯ โดยเหตุ
 นั้นสัตว์เหล่านั้นจึงสลบลงทั้งนั้น ฯ ก็มารจักอาจสอดมือเข้าไปในปากของพระอานนท-
 เถระเจ้าได้หรือ จักแสดงให้เห็นรูปอันน่ากลัวได้หรือ แก้วว่าแสดงให้เห็นรูปอันน่ากลัว
 นั้นแล้วก็ไม่หยิ่งรู้มีจิต และโอภาส ฯ ที่สมเด็จพระโลกนาถเจ้า ได้ทรงแสดง
 ไว้แล้วนั้น

ก็คำวามารนั้น ได้แก่ผู้แนะนำสัตว์โลกทั้งหลาย ให้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประ-
 โยชน์ ฯ คำว่าผู้ชั่วช้าลามกนั้น ได้แก่ผู้ประกอบด้วยบาปกรรม ฯ คำ

ที่มารบคมมาอ้างว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกขุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ซึ่ง
เป็นสาวกของเรายังไม่ฉลาดเป็นต้น มารรหมายเอาคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
ไว้ในเวลาที่พระองค์ประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ เมื่อล่วง ๗ สัปดาหฺแล้ว ก็ตรัส
รู้แล้วได้ ๔๕ วันนั้น

คำว่าฉลาดนั้น หมายความว่าฉลาดในอริยมรรค คือได้บรรลุอริยมรรค คำว่า
ได้รับแนะนำนั้น คือได้รับแนะนำให้กำจัดกิเลสได้ดีแล้ว ฯ คำว่าเกลือกกลั่น
คือละเสียบขงทญฺญ แล้วจึงจดจำเป็นต้น อันเป็นเหตุกระทำให้ขงลาด ฯ
คำว่าสัคคฺมากนฺ นั้น คือสัคคฺพระไตรปิฎกจนจบบริบูรณ์ ฯ คำว่าทรงธรรมนั้น คือ
จำพระไตรปิฎกไว้ได้ ฯ อีกอย่างหนึ่ง คำว่าสัคคฺมากนฺ นี้ ได้แก่สัคคฺมากใน
พระปริยัติและพระปฏิเวธ ฯ คำว่าทรงธรรม ได้แก่ทรงปริยัติธรรมและ
ปฏิเวธธรรม ฯ คำว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้น ได้แก่ปฏิบัติวิปัสสนาธรรม
อันเป็นธรรมสมควรแก่อริยธรรม ฯ คำว่าปฏิบัติสมควรนับถือนั้น คือปฏิบัติสมควร
แก่ญาณทัสสวีนสทธิ คือสมควรแก่ความรู้เห็นอันบริสุทธิ์ ฯ คำว่าประพฤ
ติธรรมอันสมควรนั้น คือประพฤติธรรมมีความมักน้อยเป็นต้น อันสมควร
แก่ข้อปฏิบัตินั้น

คำว่า เชอจงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยนั้น คือพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
แก่มารว่า เชอจงศความปรารถนาเกิด อย่าได้พยายามอีกต่อไป ฯ คำว่า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีสติสัมปชัญญะทรงปลงอายุสังขารนั้น คือสมเด็จ
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำสติให้ตั้งอยู่เป็นอันดี กำหนดด้วยพระญาณ ตั้ง
แล้วก็ทรงปลงอายุสังขาร คือพระองค์ทรงตั้งพระหฤทัยไว้ว่า เราจักเข้าสมาบัติ
เพียงชั่ว ๓ เดือนเท่านั้น ค่อนั้นไปเราจักไม่เข้าสมาบัติ ดังนี้

มีคำป้อนว่า เพราะเหตุไร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้สามารถดำรง
อยู่ตลอดกัลป์หรือเกินกว่ากัลป์ได้ จึงทรงปลงอายุสังขาร ตามคำอ้อน
วอนของมารเพื่อจะปรินิพพาน ฯ มีคำวิสัชนาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่
ได้ทรงปลงอายุสังขาร เพราะคำอ้อนวอนของมาร พระองค์ทรงปลงอายุสังขาร
เพราะทรงเห็นว่า เลข ๓ เดือนข้างหน้านั้นไปจักไม่มีพุทธเวไนย เมื่อเวไนยชน
ไม่มี พระพุทธเจ้าทั้งหลายจักทรงดำรงอยู่ด้วยเหตุไร ถ้าจะปรินิพพานตามคำ

อันวอนของมาร พระองค์ก็ต้องปรีนิพพานเสียแต่เมื่อก่อนแล้ว เพราะมารได้เคยทูลอันวอนไว้แต่ในเมื่อตรัสรู้ใหม่มาครั้งหนึ่งก่อนแล้ว การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงนิมิตและโอกาสแก่พระอานนทนั้น มีพระประสงค์จะทำความเสียใจของพระอานนท์ให้เบาลง อีกประการหนึ่ง ด้วยมีพระพุทธประสงค์จะทรงแสดงกำลังของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้มีอำนาจมาก เมื่อจะดำรงอยู่ก็ดำรงอยู่ตามชอบใจของตน เมื่อจะปรีนิพพาน ก็ปรีนิพพานตามชอบใจของตน ๆ คำว่าแผ่นดินไหวใหญ่นั้น คือแผ่นดินได้ไหวอยู่ทั่วพื้นโลกธาตุ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นความแปลกกันแห่งสังขารและวิสังขารทั้งหลายแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันแสดงซึ่งการบรรลุสังขารของพระองค์

มีคำปจฉาว่า เหตุไร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้น มีคำวิสัชนาว่า หากจะมีผู้ใดคนหนึ่งกล่าวขึ้นในเวลานั้นว่า มีมารคิดตามบังคับให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าปรีนิพพานอยู่เป็นนิจ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงสละอายุสังขารเพราะความกลัวมาร ดังนี้ ผู้นั้นอย่าได้มีโอกาสดังกล่าวอย่างนั้น การเปล่งอุทานย่อมไม่มีแก่คนกลัว ย่อมมีแก่ผู้มั่งคั่ง อันเป็นถ้อยคำแห่งอรรถกถาทั้งหลาย ๆ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็นว่าไม่ช้าเราก็จักปลงของหนัก คือกองทุกข์ ในการทำพุทธกิจลงได้ ดังนี้แล้วก็ได้เกิดปิติโสมนัสอันยิ่งขึ้น แล้วจึงทรงเปล่งอุทานขึ้นด้วยกำลังปิติ ข้อนั้นคู่ประหนึ่งว่า เป็นอย่างนั้น ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระหฤทัยแน่วแน่ไปในวิสังขาร คือ พระนิพพานโดยส่วนเดียว ได้ทรงดำรงอยู่นานในโลก เพื่อประโยชน์แก่สัตว์โลก ด้วยพระมหากรุณา ประหนึ่งว่าด้วยการฝนพระหฤทัย ๆ เพราะพระองค์ต้องการใช้สมาบัติถึง ๒๔ แสนโกฏีทุกวัน ๆ คราวนี้พระองค์บ้ายพระพักตร์ คือพระนฤพานโดยพระมหากรุณาธิคุณสำเร็จแล้ว ก็ได้เสวยปิติโสมนัสไม่น้อย เพราะฉะนั้น ในวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้า จะเสด็จดับขันธปรีนิพพานนั้น พระวิสมิของพระองค์ จึงบริสุทธิ์ผ่องใสเหมือนกับในวันตรัสรู้

คำในพระพุทธอุทานนั้น มีคำอธิบายว่า ที่ซึ่งได้นั้น ได้แก่กวมาวจรกรรม ๆ ที่ซึ่งไม่ได้นั้น ได้แก่มหัคคกรรม คือ รูปาวจร อรูปาวจร ๆ

คำว่า^๕เป็นต้นเหตุให้เกิด^๕ หมายถึงเป็นต้นเหตุ ให้เกิดชาติภพต่อไป ๑ คำว่า^๕นั้น^๕ ได้แก่พุทฺธมนี ๑ คำว่า^๕ยินดี^๕ในกายในนั้น คือยินดีในธรรมภายใน คำว่า^๕ใจ^๕งม^๕นั้น คือมีใจตั้งมั่นด้วยอุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ ๑ คำว่า^๕สิ่งที่เกิด^๕ในตนนั้น ได้แก่กิเลส ๑ คำว่า^๕เหมือน^๕เกราะนั้น คือเหมือนกับเกราะพลรบ ๑ อธิบายว่า ได้สละโลกิยกรรมทั้งที่ซึ่งได้และซึ่งไม่ได้ ซึ่งได้นามว่าเครื่องตกแต่งภพ แล้วทำลายกิเลสอันมีอยู่ในตน เหมือนกับพลรบที่ทำลายเกราะอันสวมอยู่ในตนฉะนั้น

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า^๕ซึ่ง^๕นั้น คือพิจารณา ๑ คำว่า^๕ที่ซึ่ง^๕ไม่ได้และต้นเหตุอันให้เกิด^๕นั้น หมายถึงปรีณิพพานและภพ ๑ คำว่า^๕เครื่องตกแต่งภพ ได้แก่กรรมอันเป็นเหตุให้เกิดอยู่ในภพน้อยใหญ่ ๑ คำว่า^๕นั้น^๕ได้สละ^๕นั้น คือพระพุทธมนี ซึ่งพิจารณาโดยนัยเป็นต้นว่าเบญจขันธ์ไม่เที่ยง ส่วนความดับเบญจขันธ์ คือนิพพานเป็นของเที่ยง ได้ทรงแลเห็นโทษในภพ ทรงแลเห็นอนิสงส์ในนิพพาน แล้วก็ทรงสละด้วยอริยมรรค อันเป็นเหตุให้สิ้นกรรม ๑ พุทฺธมนี^๕นั้นได้ทำลายกิเลส^๕ทั้งสน อันเป็นเหมือนเกราะสวมตนด้วยกำลังสมณะวิปัสสนาแล้ว กรรมที่ชื่อว่าเหลืออยู่ย่อมไม่มี เพราะไม่มีการสืบทอดโดยความไม่มีกิเลสแล้ว ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสละกรรมด้วยการทรงสละกิเลส ด้วยประการอย่างนี้ ๑ นั้นอันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงสละเครื่องตกแต่งภพเสียแต่กายได้ไม่ครันหาโพธิ์นั้น พระองค์ได้ทรงสละอายุสังขาร ด้วยทรงพระดำริว่าเราก็กไม่เข้าสมบัติอีกในเมื่อพ้น ๓ เดือนข้างหน้าไปดังนี้ เพราะการที่พระองค์ทรงนำอติภาพให้เป็นมานันด้วยอำนาจสมบัติ เหมือนกับบุคคลซ่อมแซมเกวียนเก่าด้วยไม้ไผ่ไผ่นั้น ๑ สิ้นเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในธัมมัตถาธิบายว่า พระพุทธอทานที่ได้ยกขึ้นมาแสดงแล้วตามพระบาลีและอรรถกถา^๕นี้ ได้ใจความว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงยินดีในธรรมภายในด้วยอำนาจวิปัสสนา ผู้มีพระหฤทัยตั้งมั่นด้วยอำนาจสมณะ ได้ทรงสละเครื่องตกแต่งภพ คือ ธรรมที่เป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจรแล้ว ได้ทรงทำลายกิเลส อัน

ห่มห่อพระองค์มาแต่เมื่อยังไม่ได้ตรัส เหมือนกับพลรบทำลายเกราะอันสวมอยู่ใน
ขณะนั้น ดังนี้ ฯ ในพระพุทธรูปท่าน ชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงสละกรรม
และกิเลส แต่เมื่อได้ตรัสแล้วนั้น ต่อมาก็ได้ทรงสละอายุสังขารคือทรงตั้งพระ-
หฤทัยว่าจักไม่เข้าสมบัติ เพื่อให้อายุสังขารเป็นไปอีก ในเมื่อล่วง ๓ เดือนข้างหน้า
ไป ขอให้ท่านทั้งหลาย จงเข้าใจเถิดว่าพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายได้ทรงประกาศล่วง
หน้าไว้ถึง ๓ เดือน ว่าพระองค์จะปรินิพพานแล้วตามที่ได้ทรงประกาศไว้ ดูเป็นที่น่า
อัศจรรย์ในอนาคตสังญาณของพระองค์ เมื่อท่านทั้งหลายนึกไว้อย่างนี้เสมอ พุทธา-
นุสสติของท่านทั้งหลาย ก็จักถึงซึ่งความเจริญยิ่งขึ้นไป จักทำให้เกิดความเลื่อมใส
ศรัทธา ในพระพุทธศาสนาแรงกล้าขึ้นโดยลำดับ จนกระทั่งได้สำเร็จมรรคผลนฤพาน
ในอนาคตกาลภายภาคหน้า ฯ สนิใจความในฉัมมัตถกอธิบายเพียงเท่านี้.

เอวี่ กัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณหาที่ ๕๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยคำสอนบวร ๔ ข้อ

เอวมเม สุตฺติ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวตถิย์ วิหริติ ปุพฺพาราม
มิตฺตารมาตุ ปาสาเท ฯ เตเน โข ปน สมเขน ภควา สาขณฺhesมยํ ปฏิสฺส-
ลانا วุฏฺฐิตอ พหิทฺวารโกฏฺฐเก นิสินฺโน โหติ ฯ อถ โข ราชา ปเสนทิ-
โกสโล เยน ภควา เตนุปสงฺกมฺมิ อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อวาเทตฺถปิวา เอก-
มนคํ นิสิตฺติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณหาที่ ๕๕ ว่าด้วยพระพุทธ
อุทานที่ ๕๒ ในพระสูตรที่ ๒ แห่งขัณฺฑนทวรรคที่ ๖ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี
และอรรถกถา กับฉัมมัตถกอธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้สดับพระ
พุทธอุทานโดยพิสดารตามสมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนนความคามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า
 อานนที่ได้สลับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ประทับอยู่ที่ปราสาทแห่งมีการมารดาในปัพพาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ฯ ในครึ่ง
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากที่สถิตในเวลาเย็น ไปประทับนั่งอยู่ที่
 ชัมประศุภยานอก ฯ ครึ่งหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จออกไปเฝ้าสมเด็จพระ
 ทศพลพุทธพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ก็ประทับนั่งลงในที่สมควรแก่พระองค์
 ในคราวนั้นมีชฎิล ๑ คน นิครนถ์ ๑ คน อเจลก ๑ คน เอกสาฎก ๑ คน
 ปริพาชก ๑ คน ซึ่งล้วนแต่มีขนรักแร้กรงรัง หงมเล็บยาวและขนยาว หาย
 เครื่องนุ่งบวรรุงรัง ผ่านไปในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ พระเจ้าปเสน
 ทิโกศลทอดพระเนตรเห็นพวกนั้นแล้ว ก็ลุกขึ้นจากที่ประทับทรงห่มพระภุช
 เฉวียงพระองศาข้างหนึ่ง ถวายพระชาณุมณฑลข้างขวา คือหัวเข่าลงที่ปูพื้นแล้ว
 ประนมอัญชลีนมไปทางพวกนั้น พลาญเปล่งพระวาจาขึ้นถึง ๓ ครั้งว่า ข้าแต่
 ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าเป็นพระราชาชื่อว่าปเสนทิโกศล ดังนี้ เมื่อพวกนั้นผ่านไป
 แล้ว ไม่ช้าพระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทรงถอยไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอีก
 กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า บุคคลเหล่านี้ได้
 เป็นพระอรหันต์หรือเป็นผู้สำเร็จอหัตมรรคในโลก พวกนั้นเป็นพวกหนึ่งใน
 จำพวกนั้น

พุทธชาณ โข เอตัมมหาราช ตथा สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า
 ดูก่อนมหาราช พระองค์นี้เป็นคฤหัสถ์บริโภคกามารมณ์ มีสุขุมอยู่ด้วยบวรภรรยา
 ประดับประดาตนด้วยจันทน์ขาวกาฬ หัตถรงดอกไม้และของหอม เครื่องข้อมทา
 ยินค้อยขงเงินและทอง ยากที่จะรู้ได้ว่าบุคคลเหล่านี้เป็นพระอรหันต์ บุคคล
 เหล่านี้เป็นผู้สำเร็จอหัตมรรค ฯ ดูก่อนมหาราช สัตว์ต้องรู้ได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน
 ศีลนั้น บุคคลต้องทำไว้ในใจโดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลเล็กน้อย ไม่ใช่โดย
 ไม่ได้ทำไว้ในใจ เป็นของผู้มีปัญญาจะต้องรู้ ไม่ใช่ของผู้ไม่มีปัญญา ฯ ดูก่อน
 มหาราช ความสะอาดต้องรู้ได้ด้วยการกล่าวอันดี ความสะอาดนั้นต้องรู้ได้โดย

กาลนาน ไม่ได้โดยกาลเล็กน้อย ต้องรู้ได้โดยการคำนึง ไม่ได้โดยการ
ไม่คำนึง ผู้มีปัญญาจึงรู้ได้ ผู้ไม่มีปัญญาไม่รู้ได้ ฯ คุณอนมหาราช กำลังใจ
ต้องรู้ได้โดยอาการมีอันตราย กำลังใจนั้น ต้องรู้ได้โดยกาลนาน ไม่ได้โดยกาล
เล็กน้อย ผู้คำนึงจึงรู้ได้ ผู้ไม่คำนึงไม่รู้ได้ ผู้มีปัญญาจึงรู้ได้ ผู้ไม่มีปัญญา
ไม่รู้ได้ ฯ คุณอนมหาราช ปัญญาต้องรู้ได้ด้วยการสนทนา ปัญญานั้น ต้องรู้ได้
โดยกาลนาน ไม่ได้โดยกาลเล็กน้อย ผู้คำนึงจึงรู้ได้ ผู้ไม่คำนึงไม่รู้ได้
ผู้มีปัญญาจึงรู้ได้ ผู้ไม่มีปัญญาไม่รู้ได้

อภฺฉริย ภนฺเต อพฺภุคฺติ ภนฺเต เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงสดับ
อย่างนั้นแล้ว จึงกราบทูลสรรเสริญว่า เป็นที่น่าอัศจรรย์ พระเจ้าข้า ถ้อยคำที่
พระองค์ตรัสเป็นสภาษิตนี้ เป็นถ้อยคำที่ยังไม่เคยมี พระเจ้าข้า คือการที่พระ
ผู้พระภาคเจ้าตรัสว่า คุณอนมหาราช พระองค์ผู้เป็นคฤหัสถ์ ผู้บริโภคน
กามารมณ์ ผู้ครอบครองท่อนอนอันคับแคบด้วยบตร ผู้มรมตนด้วยจันทร์ขาวกาล
ผู้ตัดทรงดอกไม้ของหอมเครื่องข้อมทา ผู้ยินดีในเงินและทอง ยากที่จะรู้ได้ว่า
พวกนี้เป็นพระอรหันต์ พวกนี้เป็นผู้สำเร็จอหิมรรค คำที่พระองค์ตรัส
ก็เป็นสภาษิตที่น่าอัศจรรย์ ฯ ยังเหลือคำที่พระองค์ตรัสว่า ศัลยต้องรู้ได้ด้วยการอยู่
ร่วมกัน ต้องรู้ได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลเล็กน้อย ผู้คำนึงจึงรู้ได้ ผู้ไม่
คำนึงไม่รู้ได้ ผู้มีปัญญาจึงรู้ได้ ผู้ไม่มีปัญญาไม่รู้ได้ ข้อนั้นเป็นการอัศจรรย์ ฯ
ข้อนั้นพระองค์ตรัสว่า ความสะอาดต้องรู้ได้ด้วยสังวหาร ต้องรู้ได้โดยกาลนาน
ไม่รู้ได้โดยกาลเล็กน้อย ผู้คำนึงจึงรู้ได้ ผู้ไม่คำนึงไม่รู้ได้ ผู้มีปัญญาจึงรู้ได้
ผู้ไม่มีปัญญาไม่รู้ได้ ดังนั้น ก็เป็นการอัศจรรย์ ฯ ข้อที่พระองค์ตรัสว่า ต้อง
กำลังใจได้ในเวลาอันตราย และต้องรู้ได้โดยกาลนาน ไม่ได้โดยกาลเล็กน้อย
ผู้คำนึงจึงรู้ได้ ผู้ไม่คำนึงไม่รู้ได้ ผู้มีปัญญาจึงรู้ได้ ผู้ไม่มีปัญญาไม่รู้ได้ ดังนั้น
ก็เป็นการอัศจรรย์ ฯ ข้อที่พระองค์ตรัสว่า ปัญญาต้องรู้ได้โดยการสนทนา และ
รู้ได้โดยกาลนาน ไม่ได้โดยกาลเล็กน้อย ผู้คำนึงจึงรู้ได้ ผู้ไม่คำนึงไม่รู้ได้
ผู้มีปัญญาจึงรู้ได้ ผู้ไม่มีปัญญาไม่รู้ได้ ดังนั้น ก็เป็นการอัศจรรย์ ฯ ข้าแต่พระ
ผู้พระภาคเจ้า บรมของข้าพระองค์เหล่านี้เป็นโง่ สมณผู้เที่ยวขามลงสู่
ชนบทแล้วจึงมา พวกเขาย่างลงก่อน ข้าพระองค์จกข่างลงทีหลัง ฯ ข้าแต่พระ

ผู้มีพระภาคเจ้า พวกนลอบชดและมลทินในบัดนี้แล้ว อาบน้ำชำระเกล้าแล้ว
ปลงคมและหนวศแล้ว นุ่งห่มผ้าขาวเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ พระเจ้าข้า ฯ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบเนื้อความข้อนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอัน
นชนในเวลานั้นว่า

น วาชาเมขุข สพพคต นาลณสสุ ปุริโส สียา
นาลณ นิสสาช ชเวขช ชมเมน น วณจ เร ฯ

แปลว่าบุรุษไม่ควรพยายามทำสิ่งทลามกทั้งปวง ไม่ควรเป็นของผู้อื่น ไม่ควร
อาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีพ ไม่ควรประพฤติกการค้าขายโดยธรรมดังนี้ ฯ สิ้นเนื้อความ
ในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ก่อนไปเป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ที่ชุมประตูกาขนอกซึ่งพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าประทับนั่งอยู่นั้น ได้แก่ชุมประตูปราสาท ไม่ใช่ชุมประตู่วิหาร คือ
ปราสาททนางวิสาขาสถาสร้างถวายให้เป็นพระคันธกุฏินั้น พร้อมทั้งกำแพงประกอบ
ด้วยชุมประตุดัง ๕ ชุม เหมือนกับโลหะปราสาท ฯ ในเวลานั้นสมเด็จพระโลก
นาถเจ้า ประทับนั่งอยู่บนพุทธอาสน์อันประเสริฐ ทอดพระเนตรดูปาจิณโลกธาตุ
ทางตะวันออก ทึ่งปราสาทแห่งชุมประตู่ทางปาจิณทิศ

คำว่าชฎานั้น ได้แก่ผู้มีเพศเหมือนดาบสสวมใส่ซึ่งชะฎา ฯ คำว่า
นิครนถ์นั้น ได้แก่พวกนุ่งห่มผ้าขาวรุงรัง ฯ คำว่า เอกสาฎกนนั้น ได้แก่ผู้
ใช้ผ้าผืนเดียวเหมือนกับพวกเอกสาฎกนิครนถ์ คือผ้าผืนนั้นเอาชายข้างหนึ่ง
พันมือ อีกข้างหนึ่งปิดร่างกายเบื้องบน ฯ คำว่ามีชนรักแรงรัง และมีเลียบขาว
ขนขวานั้น คือพวกนั้นปล่อยชนรักเรไรรุ่งรังทั้งไม่ตัดเลียบมือเลียบเท้า ฯ คำว่า
เครื่องนักรบวชนั้น ได้แก่เครื่องนักรบวชนอกพระพุทธศาสนา ที่พวกนั้นหาบไป
รุงรัง ฯ คำว่า เดินผ่านไปในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คือ พวกนั้น
เดินเข้าไปสู่กรุงสาวัตถีตามทางอันมีในที่ใกล้พระวิหาร

คำที่พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสบอกด้วยเสียงอันดังว่า ข้าพเจ้าเป็นพระ
ราชาชื่อว่าปเสนทิโกศสนนั้น คือพระเจ้าปเสนทิโกศสนนั้น มีพระประสงค์จะ

ให้พวกนั้นรู้จักพระนามของพระองค์ ฯ มีคำปฐกาสอดขึ้นว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่ในที่ไกลของอัครบคคล คือ พระทศพลผู้เลิศในโลกเช่นนั้น เหตุไรจึงทรงประคองอัญชลีให้พวกขี้เปลือยที่หาสรีรมิได้เช่นนั้น ฯ มีคำวิสัชนาว่า เพราะท้าวเธอมีพระประสงค์จะทรงสงเคราะห์ ฯ คือ ท้าวเธอทรงพระดำริว่า ถ้าเราจักไม่ทำแม้สิ่งกึ่งเพียงการนอบน้อมแก่พวกนี้ ฯ ก็จักคิดว่า พวกเราและบุตรภรรยาเสวยทุกข์ด้วยการบริโภคไม่คั่นอนไม่คั่นต้น ก็เพื่อประสงค์ต่อการนอบน้อมเช่นพระราชาไม่กระทำซึ่งความนับถือแม้เพียงแต่การนอบน้อมต่อพวกเรา เมื่อพระราชานทรงแสดงความนอบน้อมต่อพวกเรา คนทั้งหลายก็จักไม่ถือว่า พวกเราเป็นพวกประพฤติกเลวทรามต่ำช้า จักถือว่าพวกเราเป็นบรรพชิต การที่พระราชาองค์นั้นทรงเปิดเผยความจริงนั้น พวกเราไม่ต้องการ เขาคืออย่างนั้นแล้ว ก็จักพากันปกปิดซึ่งสิ่งที่ตนได้เห็นได้ยินไว้ จักไม่กล่าวออกไป แต่เมื่อพระราชาทรงแสดงความนอบน้อมแล้ว พวกเขาก็จักกล่าวได้โดยเปิดเผย ฯ อีกประการหนึ่ง การที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงกระทำอย่างนั้น โดยมีพระประสงค์จะทรงทราบพระอัชฌาศัยของสมเด็จพระบรมศาสดา ฯ ดังได้สดับมาว่า ถึงแม้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจริงแล แต่ท้าวเธอยังไม่ทรงเชื่อต่อพระสัมมาสัมโพธิญาณแท้ เพราะท้าวเธอเพิ่งไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่นาน ฯ เพราะเหตุการณ์ดังนั้น ท้าวเธอจึงทรงพระดำริว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบสิ่งทั้งปวงจริงแล้ว เมื่อเราแสดงความนอบน้อมต่อพวกนี้ แล้วกล่าวว่าพวกนี้เป็นอรหันต์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็จะไม่ทรงเห็นคักกับเรา ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็นคักกับเรา พระองค์ก็เป็นอย่างอื่นไม่รู้อะไรทั้งปวง ฯ พระเจ้าปเสนทิโกศลมีพระประสงค์จะล่วงรู้พระอัชฌาศัยของสมเด็จพระบรมศาสดาอย่างนั้น จึงได้ทรงกระทำอย่างนั้น ฯ แต่สมเด็จพระบรมศาสดาไม่ตรัสออกไปโดยตรงว่า พวกนี้ไม่ใช่สมณะ เป็นพวกประพฤติกเลวทรามต่ำช้า ถ้าพระราชาทรงเชื่อถือ ส่วนมหาชนที่ไม่รู้จักความจริง ก็จะไม่เชื่อถือ จะกล่าวว่าพระสมณโคตมตรัสตามกลองปากว่า พระราชาเชื่อกล่อยคำของคน ดังนั้น การที่มหาชนกล่าวอย่างนี้ ก็จักเป็นเหตุให้เกิดโทษทุกขภัย

แก่เขาตลอดกาลนาน ก็ความลับของพระราชาก็ต้องเปิดเผยขึ้น พระราชาจึงทรง
แสดงความประพฤติดำช้าของพวกนั้นด้วยพระองค์เอง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงทราบอย่างนั้นแล้ว จึงตรัสว่า ยากที่จะรู้ได้ดังนี้เป็นต้น

ในคำเหล่านั้น คำว่า ท่อนอันคับแคบด้วยบุตรนั้น หมายถึงการเลี้ยงค
บุครภรรยา ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่มีใจวนวาย
อยู่ในบุครภรรยา เสราโสกอยู่ด้วยเหตุต่างๆ มีรากเป็นต้น ย่อมเป็นผู้มีใจ
เสราหมอง ฯ คำว่า ผู้บริโภคกามารมณ์ หมายถึงผู้มีใจกระสับกระส่ายด้วย
กามารมณ์ และความรักใคร่ในกามารมณ์ คำว่า จันทน์ขาวกาสนั้น หมายถึงจันทน์
ละเอียด คือ จันทน์ผงที่เขาบดละเอียดแล้ว ตลอดจนผ้าขาวกาสด้วย ฯ คำว่า
ดอกไม้และของหอมและเครื่องหอมเหล่านั้น ได้แก่ดอกไม้ที่มีสีและกลิ่นและของหอม
ที่มีกลิ่นอันดีกับเครื่องลูบไล้ให้สวยงาม ฯ คำว่า ยินดีต่อเงินและทองนั้น หมายถึง
การรับเงินและทอง ฯ ด้วยคำทั้ง ๒ นี้ได้ใจความว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงความคิติด้อยในกามารมณ์ทั้งปวง

คำว่า สัตว์ต้องรู้ได้ด้วยการอยู่ร่วมกันนั้น คือ จะรู้ได้ว่าใครมีศีลหรือไม่มีศีล
ต้องรู้ได้ด้วยการอยู่ในที่แห่งเดียวกัน ฯ คำว่า สัตว์นั้น ต้องรู้ได้โดยกาลนาน ไม่ใช่
โดยกาลเล็กน้อยนั้น คือ ต้องรู้ได้ด้วยการอยู่ร่วมกันนาน ไม่รู้ได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน
เพียง ๒-๓ วันเท่านั้น ฯ คำว่า ผู้ค้ำจุนจึงรู้ได้ ผู้ไม่ค้ำจุนจึงรู้ไม่ได้ คือ ผู้เอา
ใจใส่ว่าเราก็จับความประพฤติของผู้อื่นให้ได้ดังนี้แล้ว พิจารณาไปจึงจะรู้ได้ ผู้ที่ไม่
ทำอย่างนี้รู้ไม่ได้ คำว่า ผู้มีปัญญาและไม่มีปัญญานั้น ได้แก่ผู้เป็นบัณฑิตและ
เป็นพาล คือ ผู้เป็นบัณฑิตจึงจะรู้ได้ ส่วนผู้เป็นพาลถึงแม้ว่าจะเอาใจใส่พิจารณา
ก็ไม่อาจจะรู้ได้

คำว่า ด้วยสังโฆหารนั้น คือ ด้วยการกล่าว ฯ ก็ในคาถาว่า โย หิ โฉ
มนุสฺสเสสุ เป็นต้น ซึ่งสมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงไว้ว่า
ไม่ว่าผู้ใดในหมู่มนุษย์ ซึ่งเลี้ยงชีพด้วยโฆหาร ผู้นั้นเรียกว่าพานิชไม่เรียกว่า
พราหมณ์ ดังนี้ เพราะฉะนั้น คำว่า โฆหารจึงหมายถึงเอาการค้าขาย ฯ ก็คำว่า
สังโฆหารนั้น ได้แก่เจตนาซึ่งมีมาในคำนี้ว่า อริยโฆหาร ๔ อนริยโฆหาร ๔ คือ

ถ้อยคำของพระอริยะมอญ ๔ ถ้อยคำที่ไม่ใช่ของพระอริยะมอญ ๔ ๑ อีกอย่างหนึ่ง
สังโฆหารนั้น ได้แก่วัณณัตติซึ่งมีปรากฏในคัมภีร์ว่า ชื่อเรียกว่าสังขา โฆหาร เรียกว่า
วัณณัตติ ๑ การกล่าวเรียกว่าโฆหาร ได้ในคำว่า ผู้นั้นกล่าวด้วยโฆหารเท่านั้น ๑
ก็ในพระพุทธอุทยานนี้ประสงค์เอาการกล่าว ๑ การกล่าวในที่เฉพาะหน้าของบางคน
ย่อมไม่สมกับการกล่าวในที่ลับหลัง การกล่าวในที่ลับหลัง ย่อมไม่สมกับการ
กล่าวในที่ต่อหน้าก็มี การกล่าวไว้เมื่อก่อน ย่อมไม่สมกับการกล่าวภายหลังก็มี
เมื่อเขากล่าวออกไปจึงทำให้ผู้อื่นรู้ว่าเขาเป็นผู้ไม่สะอาด ๑ ส่วนการกล่าวของผู้
มีความสะอาดเป็นปกติ ย่อมสมกันทั้งนั้น คือ คำต้นก็สมกับคำหลัง คำหลังก็
สมกับคำต้น คำที่กล่าวในที่ต่อหน้าก็สมกับคำที่กล่าวในที่ลับหลัง คำที่กล่าวในที่
ลับหลังก็สมกับคำที่กล่าวในที่ต่อหน้า เพราะฉะนั้น เมื่อผู้นั้นกล่าวออกไปก็ทำให้ผู้อื่น
รู้ว่า ผู้นั้นเป็นคนสะอาด คือเป็นคนบริสุทธิ์ เมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงแสดงความ
ขอนจงตรัสไว้ว่า ความสะอาดต้องรู้ได้ด้วยสังโฆหาร คือ ด้วยการกล่าว ดังนี้

คำว่า กำลังนั้น ได้แก่กำลังความรู้ ๑ คือ ผู้ใดไม่มีกำลังความรู้ เมื่อ
อันตรายเกิดขึ้น ผู้นั้นย่อมไม่แลเห็นสิ่งที่ควรถือ หรือสิ่งที่ควรกระทำ เหมือนกับ
บุคคลที่เขายืนอยู่ในเรือนอันหาประตูออกมิได้นั้น เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า จึงตรัสว่า กำลังต้องรู้ได้ในเวลามีอันตราย ดังนี้

คำว่า การสนทนานั้น ได้แก่การกล่าวด้วยกัน คือ ถ้อยคำของคนไม่มี
ปัญญา ย่อมไม่มีน้ำหนัก ย่อมเป็นถ้อยคำเลื่อนลอยเหมือนกับลูกหนังอันพวย
บนน้ำฉะนั้น ๑ เมื่อผู้มีปัญญา กล่าวออกไป ย่อมมีปฏิภาณหาประมาณมิได้ ๑
บุคคลย่อมรู้ได้ว่า ปลาใหญ่น้ำน้อย ด้วยความไหวแห่งน้ำในเวลาที่ปลาวาย
ไปฉะนั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ตรัสออกไปโดยตรงว่า พวกนี้ไม่ใช่อรหันต์
แต่ได้ทรงประกาศอุบายให้รู้จักพระอรหันต์ และผู้ไม่ใช่พระอรหันต์ไว้ ๑ พระ
ราชาได้ทรงสดับแล้ว ก็ทรงเลื่อมใสในพระสัพพัญญุตญาณ และในเทศนา
วิลาสของสมเด็จพระโลกนาถเจ้า จึงได้ทรงประกาศความเลื่อมใสของพระองค์

ด้วยคำว่าเป็นทอศจรรยพระเจ้าข้า ตั้งนเป็นต้น เมื่อจะทรงกราบทูลเรื่องของพวกเขา
ชฎิลเป็นคณันตามความจริง แต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า บรมของข้าพระองค์เหล่านี้ เป็นโจร ตั้งนเป็นต้น

ในคำเหล่านั้น คำว่า เป็นโจรนั้น คือ พวกนั้นไม่ใช่เป็นบรรพชิต เป็น
แต่กนิชาวของบ้านเมืองด้วยเพศบรรพชิต แล้วปกปิดการกระทำของตนไว้ ฯ
คำว่า ผู้เที่ยวไปภายในนั้น ได้แก่พวกโจรที่ทำการมอันชั่วช้า คือ พวกโจรนั้น
ถึงแม้ว่าจะเที่ยวไปบนยอดภูเขา ก็เรียกว่าเที่ยวไปในเบื้องต่ำ เพราะเป็นผู้
การกระทำต่ำช้า ฯ คำว่า ข้ามลงนั้น คือ พิจารณา อันได้ความว่า จักพิจารณา
ให้รู้ความเป็นไปนั้นๆ ในที่นั้นๆ ฯ คำว่า จักข้ามลง คือ จักกระทำ ฯ ได้ใจ
ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสว่า บุคคลทั้ง ๗ จำพวกมีชฎิลเป็นต้น ที่เดิน
ผ่านไป เป็นพวกโจรผู้ทำการต่ำช้า เขาได้พากันเที่ยวไปตามชนบทก่อน
ข้าพระองค์ ข้าพระองค์จักสอดส่องการกระทำของเขาต่อภายหลัง ดังนี้

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความขึ้นแล้ว จึงทรงเปล่ง
อาทานเช่นนั้น คือ ทรงทราบความลงโลก ด้วยเห็นแก่ปากแก่ท้องของพวกเขาแล้ว
จึงได้ทรงเปล่งอาทานอันแสดงความหลุดล่วงของผู้อื่น ขึ้นในเวลานั้น

คำว่า ไม่ควรพยายามในสิ่งทั้งปวงนั้น คือ ไม่ควรอดสาหะในบาปกรรม
ทั้งปวง มีความเป็นคณใช้ของชาวบ้าน และความกระทำกรรมอันต่ำช้าเป็นต้น ฯ
อธิบายว่า ควรพยายามแต่ในบุญกุศลเท่านั้น ถึงแม้ว่าบุญกุศลจะเล็กน้อยก็ควร
พยายามไป ฯ คำว่า ไม่ควรเป็นของผู้อื่นนั้น คือ ไม่ควรเป็นคณใช้ของผู้อื่น
ด้วยเพศบรรพชิต ฯ เพราะเหตุว่าเป็นผู้ทำบาปกรรม มีการกระทำกรรมอันต่ำช้า
เป็นต้น ฯ คำว่า ไม่ควรอาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีพนั้น คือ ไม่ควรคิดว่าสหพจน์ของเรา
เนื่องกับผู้อื่น อาศัยผู้อื่น ควรทำคนให้เป็นที่พักของตนเอง ฯ อีกอย่างหนึ่ง ไม่ควร
เป็นอยู่เพราะอาศัยอกุศลกรรมที่ได้ชื่อว่าผู้อื่น เพราะอกุศลกรรมนั้น นำความ
เสียหายมาให้ ฯ คำว่า ไม่ควรเที่ยวค้าขายด้วยธรรมนั้น คือ ไม่ควรกล่าวธรรม
เพื่อต้องการทรัพย์เป็นต้น ฯ ก็ผู้ใดแสดงธรรมแก่ผู้อื่นเพราะเห็นแก่ทรัพย์เป็นต้น
ผู้นั้นเรียกว่าทำการค้าขายด้วยธรรม ฯ บุคคลไม่ควรทำการค้าขายด้วยธรรม
อย่างนี้ ฯ อีกประการหนึ่ง บุคคลผู้กระทำกรรมมีกรรมอันต่ำช้าเป็นต้น เพื่อต้องการ

สรรพทรัพย์เป็นคณันั้น เหมือนกับบวรทั้งหลาย ของพระเจ้าโกศลคงคณอยู่ในเทศ
บรรพชาเป็นคณ เพื่อประสงค์ไม่ให้ผู้อื่นมีความสงสัย ผู้นั้นชื่อว่ากระทำการ
ค้าขายด้วยธรรม ฯ ก็เมื่อประพฤติกุศลพร้อมด้วยปารัตนากายอันใดอันหนึ่ง
ผู้นั้นชื่อว่ากระทำการค้าขายด้วยธรรมนั้น ฯ ใคร ๆ ไม่ควรกระทำการค้าขายด้วย
ธรรมอย่างนี้ สันเนอความโมรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ ในพระพุทธรูทาทันที่แสดง
มาแล้วนั้น มีเนื้อความว่า บุคคลไม่ควรพยายามในสิ่งทั้งปวง ๑. ไม่ควรเป็นของ
ผู้อื่น ๑. ไม่ควรอาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีวิต ๑. ไม่ควรค้าขายด้วยธรรม ๑. ดังนี้ ฯ คำทั้ง ๔ นี้
พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ทุกข้อแล้ว คือ ข้อที่ ๑ ว่า บุคคลไม่ควรพยายามในสิ่ง
ทั้งปวงนั้น คือ ไม่ควรพยายามในบาปกรรมทั้งปวง ฯ ข้อที่ ๒ ว่า ไม่ควรเป็นของ
ผู้อื่นนั้น คือ ไม่ควรยอมตัวเป็นคนใช้ของผู้อื่นด้วยเพศบรรพชิต ฯ ข้อที่ ๓ ว่า
ไม่ควรอาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีวิตนั้น ได้แก่ไม่ควรพึ่งผู้อื่นมีผู้ใหญ่เป็นต้นเลี้ยงชีวิตไป ควร
หาเลี้ยงชีวิตโดยลำพังตนเอง ฯ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ผู้นั้นนั้น ได้แก่อกุศลกรรม
คือ ไม่ควรอาศัยอกุศลกรรมเลี้ยงชีวิต ฯ ข้อที่ ๔ ว่า ไม่ควรประพฤติกการค้าขาย
ด้วยธรรมนั้น คือ ไม่ควรแสดงธรรมเพื่อต้องการทรัพย์ ๑. ไม่ควรถือเพศบรรพชา
แสวงหาโอกาสกระทำความชั่ว ๑. ไม่ควรประพฤติกุศลพร้อมด้วยปารัตนากาย
สมบัติในกายภาคหน้า ๑. การกระทำทั้ง ๓ ประการนี้เรียกว่า ค้าขายธรรมทั้งนั้น ฯ
ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจึงสอนตนไว้เสมอว่า เราจักไม่พยายามในบาปกรรม
ทั้งปวง ๑. จักไม่ยอมเป็นคนใช้ของผู้อื่นด้วยเพศบรรพชิต ๑. จักไม่อาศัยผู้อื่น
เลี้ยงชีวิต ๑. จักไม่ค้าขายธรรมตามที่แสดงมาแล้วนี้ ๑. ดังนี้ เมื่อกระทำได้ดังนี้ เรียกว่า
ได้ประโยชน์อันดีด้วยการที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาแก่กัน สันใจความในธัมมัตถา-
ธิบายเพียงเท่านั้น.

เอว่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณฐ ๕๖

กัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธชุตาน
ว่าด้วยพระพุทธประวัติถึงกิลีสมนละอริยมรรค

เอวมเม สัค ๑ เอกั สมัย ภควา สาวัตถิยั วิหริติ เขตวนเน อนาถปิณฑกสฺส
อาราเม ๑ เตน โข ปน สมเยเน ภควา อุตฺตโน อนเณปายเก อกุสเล
ชฺมเม ปหิเน ปจฺจุเวกขมาโน นิสินฺโน โหติ อนเณ จ กุสเล ชฺมเม ภาวนาช
ปาริปริคเคติ.

ณ บัณฑิต อาत्मภาพจักแสดงกัมภีร์พระพุทธชุตาน. กัณฐกัณฐ ๕๖ ว่าด้วย
พระพุทธชุตานที่ ๕๓ ในทสมสูตรที่ ๓ แห่งธัจจันตวรรคที่ ๖ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลี และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ประชุมกันอยู่ในธรรมสถาน โดยสมควรแก่เวลา
พึงพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอนนท
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ๑ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
อยู่ในอารามแห่งอนาถปิณฑกเสรมฐิ อันมีนามว่าพระเชตวนาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ๑
ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งพิจารณาธรรมทั้งหลาย ที่เป็นปา
ปกุศลเป็นอนเณก ที่พระองค์ทรงละแล้ว และทรงพิจารณาธรรมทั้งหลาย ที่เป็น
กุศลเป็นอนเณก ถึงความบริบูรณ์แห่งภาวณาแล้ว ๑ ครึ่งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงทราบธรรมทั้งหลาย ที่เป็นปาปกุศลเป็นอนเณกที่พระองค์ทรงละแล้ว และ
ทรงทราบธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลเป็นอนเณก ถึงความบริบูรณ์แห่งภาวณาแล้ว จึง
ทรงเปล่งอุทานอันขึ้นในเวลานั้นว่า

อหุ ปุพเพ ตทา นาหุ นาหุ ปุพเพ ตทา อหุ

น จาหุ น จ ภวิสสตี น เจตริหิ วิชชตี ฯ

แปลว่า สิ่งที่ได้มีแล้วเมื่อก่อน ไม่ได้มีในคราวนั้น สิ่งที่ไม่ได้มีเมื่อก่อน ได้มีแล้วในคราวนั้น สิ่งนั้นไม่ได้มีแล้ว และจะไม่มี และไม่มีอยู่ในบัดนี้ ดังนี้ ฯ สันเนือความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา กล่าวคือ ในอรรถกถาแก้ไขออกไปจากพระบาลี เริ่มแต่คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพิจารณาธรรม อันเป็นบาปอกุศลเป็นอนันต์ ที่พระองค์ทรงละแล้วนั้นเป็นคັນไป ให้เห็นว่าคำไหนได้แก่สิ่งไร ฯ คำว่า ธรรมอันเป็นบาปอกุศลเป็นอนันต์นั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ ธรรมทั้งหลาย เป็นคັນว่า โลกะ โทสะ โมหะ วิปริตมโนสสิการ อหิริกะ อโนตตปปะโกระ อุปนาหะ มกฺกะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาโยธ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อคิมานะ มหะ ปมาหะ คันทา อวิชชา ทวิชาकुศลมูล ทุจริต สังกิเลส นละ วิสมสญฺญา วิคก ปญฺญะ จตฺตวิภังการ อาสวะ โธมะ โยคะ คันทะ อคคิมมะ คันทา อุปาทาน ปญฺจวิจเจโตจฺจละ ปญฺจเจโตวินิพฺพันชะ นีวรณํ อภินันทะ ฉวาทมูล คันทากาย สัตตานุสสัย อัญญมิจฉิตตะ นวคันทามูลกะ ทสากุสลกัมมบถ ทวาสญฺญิทธิกฺกิตตะ อคตสคคันทาวิปริต ฯ และธรรมอันลามกเป็นอนันต์ ที่เป็นไปในกาลอันไม่ใช่เบื้องต้น ในสันดานของตน กับกิเลสพันห้า และอกุศลธรรม ที่เกิดขึ้นด้วยความไม่ฉลาดของตน สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงละธรรมอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้เด็ดขาด ด้วยอริยมรรคพร้อมทั้งवासนา เสียแต่ในเวลาทีพระองค์ประทับอยู่ภายใต้ไม้ศรีมหาโพธิ์นั้นแล้ว พระองค์ทรงนั่งพิจารณาว่า กิเลสของเราอันนี้ เราก็ได้ละไปแล้ว กิเลสของเราอันนี้เราก็ได้ละไปแล้ว ดังนี้ เป็นลำดับไปจนหมดทุกประการ

ก็แต่คำว่า ธรรมอันเป็นบาปอกุศล ซึ่งได้ยกหัวข้อขึ้นแสดงแล้วนั้น ล้วนแต่ยังเป็นภาษามคธอยู่ทั้งนั้น ยังไม่เป็นภาษาไทย พอละให้เป็นทีเข้าใจ

แก่ท่านผู้ฟังทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงจะได้ยกขึ้นแปลให้ขึ้นภาษาไทย ไป
 ทุก ๆ คำ ตามสมควรแก่รูปของศัพท์นั้น ๆ คือ คำว่า โทณะนั้น แปลว่า
 ความโลก ความอยากได้ ความยินดี ฯ คำว่า โทสะ แปลว่า ความขุ่นเคือง
 ความเคียดแค้น ฯ โมหะ แปลว่า ความหลงลืม ฯ วิปริคนสิกการ แปลว่า
 ความใส่ใจผิด หรือความนึกผิด ความคิดผิด ฯ อหิริกะ แปลว่า ความ
 ไม่ละอาย ฯ อโนคคปปะ แปลว่า ความไม่สะดุ้ง ความไม่กลัวเกรง ฯ
 โกธะ แปลว่า ความโกรธ ความฉุนเฉียว ความหงุดหงิด ความกตัญญู ฯ
 อุปนาหะ แปลว่า ความผูกโกรธ ความถือโกรธ ความเจ็บแค้น หรือความผูก
 ใจเจ็บ ฯ มกขะ แปลว่า ความหลบหลู่ ความดบด้าง ความปกปิด ฯ
 ปลาสะ แปลว่า ความคิเสมอ ความขกคนเสมอ ฯ อิสสา แปลว่า ความ
 ริษยา ความไม่ยินดีตาม ความทนคุณสมบัติผู้อื่นไม่ได้ ทนคุณความดีผู้อื่นไม่ได้ ฯ
 มัจฉริยะะ แปลว่า ความตระหนี่ ความเหนียว ความไม่ยอมให้สมบัติของตัว
 ทั่วไปแก่ผู้อื่น ฯ มายา แปลว่า ความแสวงหา เล่ห์กล ฯ สาโตย แปลว่า
 ความโอ้อวด ฯ ถัมพะ แปลว่า ความค้องคั่ง ความทำคนเหมือนกับเสา ฯ
 สารัมพะ แปลว่า ความริเริ่ม ความแข่งดี ฯ มานะ แปลว่า ความถือตัว ฯ
 อคิมานะ แปลว่า ความถือตัวเกินไป ความคู้หมิ่นผู้อื่น ฯ มทะ แปลว่า
 ความเมา ฯ ปมาทะ แปลว่า ความประมาท ความเผอเรอ ความนอนใจ ฯ
 อวิชชา แปลว่า ความรู้ไม่แจ่มแจ้ง ฯ ตวิชากุสลมูลา แปลว่า รากแห่งแห่ง
 อกุศล ๑๒ ประการ ฯ ทุจริค แปลว่า ความประพฤติชั่ว ฯ สังกิเลส แปลว่า
 ความเศร้าหมอง ฯ มละ แปลว่า ความแปดเปื้อน ฯ วิสมัสัญญา แปลว่า
 ความเข้าใจผิด ฯ วิตก แปลว่า ความนึก ฯ ปปัญจะ แปลว่า ความเน้นซ้ำ
 หรือสิ่งที่ให้เน้นซ้ำ ฯ จตพิริวบัลลาส แปลว่า ความเข้าใจผิด ๔ อย่าง ฯ อาสวะ
 แปลว่า เครื่องครอง เครื่องประจำ อันได้แก่ของที่มีประจำใจ ฯ โอะมะ แปลว่า
 ห่วงน้ำ ฯ โยคะ แปลว่า เครื่องเกาะเกี่ยว ฯ คันถะ แปลว่า เครื่องยุงเหยง ฯ
 อาสวะ โอะมะ โยคะ คันถะ เหล่านี้ มีอย่างละ ๔ ทั้งนั้น ฯ อคคิมมะ แปลว่า
 ความลำเอียง ก็มี ๔ เหมือนกัน ฯ ตัณหา แปลว่า ความสะดุ้ง ความค้นวน

ความทะเขอะทะขาน ๑ อุปาทาน แปลว่า ความถ้อยมั่น ๑ บัญญัติเจโต-
ขันธ์ แปลว่า ตะปูใจ ๕ อย่าง ๑ บัญญัติเจโตวิพันชะ แปลว่า เครื่องผูกพัน
ใจ ๕ อย่าง ๑ นีวรณะ แปลว่า เครื่องกันความดี หรือสิ่งกีดขวางความดี
แต่เราเรียกกันทับศัพท์ว่า นีวรณ โดยมาก ๑ อภินันทนะ แปลว่า ความ
เพลิดเพลินยิ่ง จิวาหมุล แปลว่า มูลเหตุให้เกิดวิเวก ๖ ประการ ๑ ตัณหาภาวะ
แปลว่า หมวดยศคณา ๑ สัตตานุสัย แปลว่า สิ่งที่น่าใจ ๗ อย่าง ๑
อัญญมิจฉัตตะ แปลว่า ความผิด ๘ ประการ ๑ นวตณหามูลกะ แปลว่า
รากเหง้าแห่งตัณหา ๘ ประการ ๑ ทสากุสลกัมมปะทะ แปลว่า อกุศลกรรมมก
๑๐ ประการ ๑ ทวาสญญิตัญญิกะ แปลว่า ทัฏฐิ ๖๒ ประการ ๑ อัญญ-
สัคคคณหาวิปริตะ แปลว่า ตัณหาวิปริต ๑๐๘ คັນ ๑ ได้ใจความว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพิจารณาเห็นว่า สิ่งเหล่านี้ พระองค์ได้ละขาด พร้อม
ทั้งวาสนาด้วยอริยมรรค ในเวลาที่พระองค์ได้ประทับอยู่ภายใต้ต้นไม้ศรีมหาโพธิ์
โน้นแล้ว

คำว่า กุศลธรรมเป็นอนึ่ง ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นเอกอัคร-
บุคคัล ทรงพิจารณานั้น ได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณ-
ทัสสนะ สติปัญญา ๕ สัมมปปัญา ๕ อิทธิบาท ๕ มรรค ๕ ผล ๕ ปฏิ-
สัมภทา ๕ ญาณอันกำหนดกำเนิด ๕ อริยวงศ์ ๕ เวสาร์ชชญาณที่ทำให้
แก่กล้า ๕ องค์ของผู้ควรทำความเพียร ๕ สัมมาสมาธิอันประกอบด้วย
องค์ ๕ สัมมาสมาธิอันประกอบด้วยญาณ ๕ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ นิสสาร-
นัยชาต คือ ความออกจากโลก ๕ ญาณอันเป็นบ่อเกิดแห่งวิมุตติ ๕ ธรรม
เครื่องอบรมวิมุตติ ๕ สิ่งควรระวัง ๖ ความเคารพ ๖ นิสสารนัยชาต คือ
ความออกจากธรรมอันเป็นข้าศึก ๖ ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ ประจำของพระ
อริยะ ๖ อนุตตรริยะ ๖ ความจำทำให้เกิดความเบื่อหน่าย ๖ อภิญญา ๖
อสาธารณญาณ ๖ อุปริหานิชธรรม ๖ อริยทรัพย์ ๖ โพชนงค์ ๖ สัปปริส-
ธรรม ๖ นิชชรวัตถ คือ สิ่งบริบูรณ์ได้ ๖ อย่าง สัญญา ๖ การแสดง
บุคคัลผู้ควรรับไทยทาน ๖ การแสดงกำลังของพระชินาสพ ๖ การแสดง

เหตุอันทำให้ได้ปัญญา ๘ ความชอบ ๘ ความล่องโลกธรรม ๘ อารัมภวัตถุ ๘
 การแสดงสิ่งที่ไม่ใช่คณะ ๘ มหาปรีสวิตก ๘ อภิภายตนะ ๘ วิโมกข์ ๘
 มุลาภแห่งโยนิโสมนสิการ ๘ องค์แห่งความเพียรอันบริสุทธิ์ ๘ สัตตवास ๘
 อุบายกำจัดอาฆาต ๘ สัญญา ๘ ความต่างกัน ๘ อนุบุพพวิหาร ๘ นาถ-
 กรรมธรรม ๑๐ กสิณ ๑๐ กุศลกรรมบถ ๑๐ ความชอบ ๑๐ อริยาส ๑๐
 อเสกขธรรม ๑๐ กำลังของพระตถาคต ๑๐ อานิสงส์เมตตา ๑๐ อาการแห่ง
 จักร ๑๒ ธตถ์ ๑๓ พุทธญาณ ๑๔ ธรรมเครื่องอบรมวิมุตติ ๑๕ อานาปานสติ ๑๖
 ธรรมอันไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ๑๖ มหาวิปัสสนา ๑๘ พุทธธรรมตา ๑๘ บังจ-
 เวกขณญาณ ๑๘ ญาณวัตถุ ๑๘ อุบายพิพพญาณ ๕๐ กุศลธรรม ๕๐ เศษ ญาณ-
 วัตถุ ๑๑ สมาบัติมหาวิริยญาณ ๒๔ แสณโกฏี ญาณอันเป็นเครื่องพิจารณา และ
 เป็นเครื่องแสดงซึ่งวิสัยแห่งสมันตปัญญาอนันตณัย และญาณอันเป็นเครื่องซึ่ง
 อธิบายเป็นคัมภีร์ ของสัตว์หาประมาณมิได้ ในโลกอันหาประมาณมิได้ ดังนี้
 เป็นต้น

ธรรมที่เป็นกุศล คือ ธรรมที่หาโทษมิได้ ดังที่ยกขึ้นแสดงเป็นคัมภีร์
 ล้วนแต่ถึงความบริบูรณ์ คือ ความเจริญด้วยการอบรมบารมี มาตลอดกาลหาประ-
 มาณมิได้ และด้วยการทำอริยมรรคให้เกิด ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
 แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพิจารณาอีกว่า ธรรมที่หาโทษมิได้เหล่านี้
 ล้วนแต่มีอยู่ในเรา ดังนี้ ก็ธรรมเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาทั่ว ๆ ไป
 ไม่ได้ทรงพิจารณาโดยเฉพาะ ฯ พระพุทธคุณทั้งสิ้น ใคร ๆ ไม่อาจพิจารณาเป็น
 ลำดับไปได้ โดยหาเศษมิได้ เพราะเป็นอนันตปริณัย หาประมาณสิ้นสุดมิได้ ฯ
 ขอน้อมสมกับที่มีมาในประพันธ์คาถาว่า

พุทฺธโรปี พุทฺธสฺส ภณฺธุข วณฺณํ
 กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน
 จิเขต กปฺโป จิรทรมนฺตเร
 วณฺโณ น จิเขต ตถาคตาณํ

แปลว่า ถ้าพระพุทธเจ้าด้วยกัน จะทรงพรรณนาคุณของพระพุทธเจ้าด้วยกัน

อยู่จนตลอดกลับไป กลับนั้นก็จักสิ้นไปก่อน ส่วนคุณของพระพุทธเจ้าที่พรรณานั้น
ยังไม่สิ้นไป ดังนี้

อีกคาถา ๓ ว่า

อสงเขยฺยานิ นามานิ สกุณเณ มหะสิโน
กุณเณ นามิ อุตฺตเรยฺย อปิ นามิ สหสฺสโต ฯ

แปลว่า พระนามของพระพุทธเจ้า ที่เป็นพระคุณนามนับไม่ได้ ถ้าจะยกพระนาม
ขึ้นด้วยพระคุณ ก็จักมีมากกว่าพัน ดังนี้

ตามที่แสดงมาแล้ว เป็นอันแก้ไขออกมาจากคำว่า สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ประทับนั่งพิจารณาซึ่งอกุศลธรรมที่พระองค์ทรงละมาแล้ว เป็น
อนЕК และกุศลธรรมที่พระองค์ทรงทำให้เกิดแล้ว เป็นอนЕКเท่านั้น ยังคำอื่น
อีกต่อไปว่า คราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จกลับจากบิณฑบาต
ในเวลาเสวยเสร็จแล้ว เสด็จเข้าวิหารทรงยืนที่หน้าพระคันธกุฏี ให้ภิกษุทั้งหลาย
กระทำวัตรแล้วกลับไป ส่วนพระองค์จึงเสด็จเข้าไปสู่พระคันธกุฏี ประทับนั่งบน
พุทธอาสน์อันประเสริฐ ทรงส่งพระญาณไปถึงวิสัย ในอภิสัจจะของพระองค์ ฯ
ครั้งนั้นคุณธรรมที่หาประมาณมิได้ ก็มาปรากฏแก่พระองค์ติด ๆ กัน พระองค์จึง
ทรงส่งพระญาณไปในเรื่องกิเลสว่า กิเลสเหล่านี้ เป็นมูลรากแห่งกองทุกข์อันใหญ่
อย่างนั้นแล้ว ทรงพิจารณาการละกิเลส เป็นลำดับไปว่า กิเลสเหล่านี้ เราได้ละได้แล้ว
โดยหาเศษมิได้ เมื่อจะพิจารณาอริยมรรคพร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งบริวาร พร้อม
ทั้งหัวข้อซึ่งเป็นเหตุให้ละกิเลสเหล่านั้นอีก จึงได้ทรงพิจารณาซึ่งธรรมที่หาโทษมิได้
มีศัสตรเป็นคัมภีร์ของพระองค์ ที่เป็นธรรมหาประมาณสิ้นสุดมิได้ เพราะฉะนั้น ใน
พระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า คราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนั่งพิจารณาธรรม
อันเป็นบาปอกุศล เป็นอนЕК ที่พระองค์ทรงละแล้ว และทรงพิจารณาซึ่งธรรม
ที่เป็นกุศล เป็นอนЕКถึงความบริบูรณ์แห่งกาวนา ดังนี้ ฯ ครั้นสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงพิจารณาอย่างนั้นแล้ว ก็ทรงเปล่งอุทานอันเกิดขึ้นด้วยจิต
โสมนัสดังนี้

คำว่า ได้มีแล้วในก่อน ซึ่งมีอยู่ในอุทานนั้นคือ คือ หมดกิเลส มีรากะ
เป็นต้นทั้งสน ได้มีแล้วในสันดานแห่งเรา ก่อนแต่ความเกิดขึ้นแห่งอรหัต-

มรรคญาณ กิเลสอะไรๆ ไม่ได้มีในหมวดกิเลสนี้ หามิได้ ฯ คำว่า ไม่ได้มีใน
 คราวนั้น คือ หมวดกิเลสนั้น ไม่ได้มีในคราวที่อริยมรรคเกิดขึ้นนั้น ฯ อันกิเลส
 แม้เพียงเล็กน้อยก็ชื่อว่ายังไม่ละ ในขณะที่มรรคอันเลิศเกิดขึ้นนั้น ย่อมไม่มี
 อธิบายว่า นับแต่อรหัตตมรรคเกิดขึ้นแล้วนั้นไป หมวดกิเลสนี้เป็นอันไม่มี ฯ
 คำว่า ไม่มีเมื่อก่อนนั้น คือ ธรรมที่หาโทษมิได้ อันไม่มีประมาณของเราอันใด
 ถึงซึ่งความบริบูรณ์แห่งภาวนาในบัดนี้ ธรรมอันหาโทษมิได้นั้น ก่อนแต่อริยมรรค
 เกิดขึ้นยังไม่มี ฯ คำว่า ได้มีแล้วในคราวนั้น คือ มรรคญาณอันเลิศของเรา
 ได้เกิดขึ้นในคราวใด ธรรมอันหาโทษมิได้ของเราทั้งสี่ ก็ได้มีในคราวนั้น ฯ
 คือ พระสัพพัญญุตญาณทั้งสี่ ย่อมเกิดมีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พร้อมกับการ
 ได้บรรลุมรรคอันเลิศ คำว่า สิ่งนั้นไม่ได้มีแล้ว และจักไม่มี และไม่มีอยู่ใน
 บัดนี้นั้น คือ ธรรมอันหาโทษมิได้ ซึ่งได้แก่อริยมรรคอันใดที่เกิดขึ้นแก่เรา ที่
 คงไม่สรมหาโพธิ์ หมวดกิเลสทั้งปวง เราละโดยไม่เหลือด้วยมรรคใด ธรรมนั้น
 ไม่ได้มีก่อนแต่ขณะมรรคเกิดขึ้นแก่เรา ทั้งจักไม่เกิดขึ้นในอนาคต และไม่เกิด
 ขึ้นในปัจจุบัน เหมือนกับกิเลสที่เราละแล้ว ด้วยเหตุว่า เราได้ทำกิจที่ควรทำ
 เสร็จแล้ว ฯ อริยมรรคจะเป็นไปหลายหน ย่อมหามิได้ ฯ เพราะฉะนั้น
 ท่านจึงกล่าวไว้ว่า อริยมรรคทั้งหลาย ย่อมไม่ถึงความเป็นทั่วคุณ คือ ไม่เกิดแล้ว
 เกิดเล่า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพิจารณาอกุศลธรรม ที่พระองค์ทรงละโดย
 หาเหตุมิได้ ด้วยอริยมรรค และทรงพิจารณาธรรมอันหาโทษมิได้ ซึ่งหาประมาณ
 มิได้ อันถึงซึ่งความบริบูรณ์แห่งภาวนา แล้วจึงทรงเปล่งอุทานขึ้น ด้วยกำลังขันธ์
 อันน้อมเข้ามาในพระองค์ ฯ คือดาตั้น เป็นอันทรงแสดงถึงความแก่กล้า ๒
 ประการ อันเรียกว่า เวสวรัชชญาณ ๒ ประการนั้น ฯ ส่วนเวสวรัชชญาณ ๒
 ประการหลัง เป็นอันพระองค์ทรงแสดงไว้ ด้วยทรงประกาศพระสัมมาสัม-
 โพธิญาณ ดังนี้ สิ้นเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ ในพระพุทธรูทานัน
มเนื้อความว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งพระวาจาขึ้นว่า อกุศล
ธรรมทั้งหลาย ที่ได้มีแก่เราแล้วเมื่อก่อน ก็ไม่มีขึ้นในเมื่ออรหัตมรรคญาณ
เกิดขึ้นแก่เรา อกุศลธรรมที่ไม่ได้มีแก่เราเมื่อก่อน ก็ได้มีขึ้นแก่เรา ในเวลาที่
อรหัตมรรคญาณเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายไม่ได้มีแก่เราแล้ว ทั้งอีกไม่มีใน
อนาคต และไม่มียอยู่ในปัจจุบัน ดังนี้ ฯ การที่พระองค์ จะเปล่งพระพุทธรูทานัน
ก็โดยเหตุที่พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า อกุศลธรรมทั้งสี่ พระองค์ได้ทรงละแล้ว
ส่วนกุศลธรรมทั้งสี่ พระองค์ได้ทรงทำให้เกิดขึ้นแล้ว เมื่อทรงพิจารณาอย่างนี้
แล้ว ก็เกิดปิโสมนัสแรงกล้าตามธรรมดาของสังขาร จนเป็นเหตุให้พระองค์ทรง
เปล่งพุทธรูทานันขึ้น เพราะฉะนั้น เมื่อพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้สดับเนื้อความ
ในพระพุทธรูทานันแล้ว ควรจะถือไว้เป็นแบบอย่างสำหรับปฏิบัติต่อไป คือ ท่าน
ทั้งหลายควรนึกไว้เสมอว่า เรากำลังนึกตรองตัวของเรานี้ เราได้ละความชั่วและทำ
ความดีไว้อย่างไรบ้าง เพราะแม้แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบรมครูของโลก
พระองค์ก็ยังต้องทรงพิจารณาซึ่งกิเลส บาปกรรมทั้งปวงที่พระองค์ทรงละแล้ว และ
ทรงพิจารณาซึ่งกุศลธรรมทั้งสี่ ที่พระองค์ทรงทำให้เกิดขึ้น

ที่ผู้ที่ไม่นึกถึงความชั่ว และความดีของตนเสมอ จะเป็นอย่างไร มีคำ
แก้ไขว่า จะเป็นคนเลว เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่า จะเป็นคนเลว เพราะเหตุ
ว่า เมื่อไม่ตรวจดูความชั่ว และความดีของตนเสมอแล้ว ก็จะไม่เกิดความ
สลดใจ และความก้ำใจในความประพฤติของตัว จะมัวแต่หลงเข้าใจว่า ตัว
กระทำดีทั้งนั้น ผู้ที่ไม่หมั่นตรวจดูตัวของตัว เรียกว่า ผู้ขาดอดัตตัญญูตา คือ
ผู้ขาดความรู้จักตน ฯ เมื่อตัวเราเองไม่รู้จักตัวเราเองว่าเป็นอย่างไรแล้ว ก็เป็น
อันไม่รู้จักคนอื่นว่าเป็นอย่างไรด้วย เมื่อไม่รู้จักคนอื่นว่าเป็นอย่างไรด้วยแล้ว หนทาง
ที่จะทำให้ตัวได้มีความสุข ทั้งในปัจจุบัน และอนาคต ก็เป็นอันไม่มี ไร้เรื่อง
ได้ว่า คนเช่นนั้น ข้อมไม่มีเวลาที่จะแก้ไขให้ตัวได้ดีได้ เพราะตัวไม่รู้ว่ สิ่ง
ที่ประพฤติอยู่นั้น จะชั่วดีอย่างไรบ้าง เวลาทำชั่ว ก็ไม่รู้ดีกว่าทำชั่ว เวลา

ทำดี ก็ไม่รู้จักว่าทำดี

มีคำปองณาว่า ความชั่วและความดี ตามที่โลกถือกันอยู่นั้น เมื่อไม่พิจารณาแล้ว จะไม่รู้ที่เดียวหรือ เช่น เมื่อเห็นนักโทษที่ถูกจองจำ ด้วยโซ่ตรวน ขี้ฉา ก็จะไม่รู้ที่เดียวหรือว่าเป็นพวกทำความชั่ว เมื่อเห็นพวกขอทาน ที่มัวร่างกายไม่พิจารณา ก็จะไม่รู้ที่เดียวหรือว่าเป็นพวกเกียจคร้านต่อการทำมาหากิน การฆ่ากัน การลักขโมยกัน การลวงล้าประเวณีกัน การกล่าวเท็จต่อกัน การดื่มสุราเมรัยเป็นต้น เหล่านี้ เมื่อไม่พิจารณา ก็จะไม่รู้ที่เดียว หรือว่าเป็นความชั่ว การช่วยชีวิตผู้อื่น การเฉลี่ยแบ่งปันข้าวของเงินทองตลอด ถึงทางทำมาหากิน การไม่ละเมียดในภรรยาของผู้อื่น และการไม่นอกใจสามี การกล่าวแต่คำจริง การไม่ดื่มสุราเมรัย เหล่านี้เป็นต้น เมื่อไม่พิจารณา ก็จะไม่รู้ที่เดียวหรือว่าเป็นความดี มีคำวิสัยนาว่า รู้ แต่เท่ากับไม่รู้ เพราะเหตุไรจึงว่าอย่างนี้ เพราะเหตุว่า รู้ตามเขาว่าเท่านั้น ไม่ใช่รู้ด้วยความคิดเห็นของตน คือ เมื่อได้ยินเขาว่า ฆ่าสัตว์บาป ก็ว่าตามเขา แต่ตัวเองหารู้ไม่ว่า บาปอย่างไร เมื่อได้ยินเขาว่า ช่วยชีวิตสัตว์ ได้บุญ ก็ว่าไปตามเขา แต่ตัวเองไม่เข้าใจว่าได้บุญอย่างไร เมื่อได้ยินเขาว่า ลักขโมยบาป ทำชู้กับภรรยาผู้อื่นบาป นอกใจสามีบาป โกหกบาป กินเหล้าบาป ก็ว่าไปตามเขา ค้นหาเข้าใจ ได้บุญอย่างไรไม่ เมื่อถึงคราวตัวทำเอง ตัวก็ไม่รู้ว่า ได้บาปได้บุญอย่างไร ไม่รู้ว่าชั่วคืออย่างไร เพราะตัวไม่ได้พิจารณาให้เห็นว่า อย่างไหนชั่วคืออย่างไร ต่อเมื่อพิจารณาไปที่ละน้อยๆ จนให้เห็นผลแห่งการทำชั่วและทำดี ไปทีละน้อยๆ จึงจักได้ความรู้ ความเข้าใจ ในเรื่องความชั่วความดีขึ้นทีละน้อยๆ เมื่อรู้จักผลแห่งความชั่ว ความดีขึ้นมากเท่าใด ก็ได้ชื่อว่า รู้จักความชั่วความดีมากขึ้นเท่านั้น รู้จักบาปบุญขึ้นมากเท่านั้น เมื่อรู้จักบาปบุญขึ้นเต็มทีเมื่อไรแล้ว ก็ละบาป บำเพ็ญบุญ ขึ้นเต็มที่ได้เมื่อนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายที่ได้บำเพ็ญพระบารมีมาตลอดกาลนาน ก็ด้วยความประสงค์จะให้รอบรู้ ในเรื่องความชั่วและความดี ซึ่งเรียกตามภาษาบาลีว่า บาป บุญ หรืออกุศลธรรม

และกุศลธรรมเท่านั้น เพราะเมื่อรู้จักเต็มที่แล้ว ก็ระงอกกุศลธรรม และทำ
กุศลธรรมให้เกิดขึ้นได้เต็มที่ เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ที่พระ
องค์ได้ทรงสละอกุศลธรรมเป็นอนันต มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น และทรงทำ
ให้กุศลธรรมทั้งสาม มีสติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ เป็นต้น ดังที่แสดงมาแล้ว
ตามบาลีและอรรถกถาข้างต้นนั้น

โดยเหตุผลดังที่แสดงมาแล้ว ขอให้ท่านทั้งหลาย จงพากันหัดตรวจดู
ตัวเองว่า เรามีความชั่ว และความดีอย่างไรบ้าง และละความชั่วได้อย่างไรบ้าง ๑
ความชั่วและความดี ที่ควรตรวจดูเสมอ นั้น ก็คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ และกุศล
กรรมบถ ๑๐ หรือความผิด ๘ ความถูก ๘ ซึ่งเรียกว่า มัจฉัตตธรรม และ
สัมมัตตธรรม หรืออย่างน้อยที่สุดก็คือเบญจเวร ๔ และเบญจเวรวิโรจ ๕ ๑ หรือ
อย่างต่ำที่สุด ก็คือ ความขี้เกียจและความขยัน ความขี้โกรธและความใจดี ความ
โง่และความฉลาดว่า เรามีอย่างไรบ้าง เรามาสัตว์ ลัทธิพยายุ ประพฤติ
ผิดในกาม กล่าวเท็จ กล่าวส่อเสียด กล่าวคำหยาบ กล่าวคำเหลวไหล โลภอยาก
ได้ของผู้อื่น ปองร้ายผู้อื่น มีความเห็นผิด ซึ่งจัดเป็นอกุศลกรรมบถ อันเป็น
หนทางที่จะให้ไปสู่ทางคด คือ อบายภูมิ ๔ มีนรกเป็นต้นหรือไม่ การพิจารณา
อย่างนี้ เรียกว่า การตรวจดูตัวเข้ากับอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ยกเอาอกุศลกรรมบถ ๑๐
เป็นหลักสำหรับตรวจสอบตัวเอง ซึ่งจัดเป็นการตรวจสอบอย่างประเสริฐ ที่จะทำ
ให้ได้ประกาศนียบัตรอย่างวิเศษ คือ ความบริสุทธิ์ซึ่งเป็นเหตุจะให้ตนพ้นจากอบาย-
ภูมิ ๔ มีนรกเป็นต้น เมื่อตรวจดูตนเองในเรื่องอกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างนี้แล้ว ถ้า
เห็นว่าตนยังทำข้อใดข้อหนึ่ง ก็ควรพยายามเลิกละข้อนั้นเสีย ด้วยเหตุว่า ล้วนแต่
เป็นข้อที่ไม่ดีทั้งนั้น เป็นข้อที่จะให้ไปสู่อบายภูมิทั้งนั้น

ในขณะที่ตนตรวจสอบตัวเอง ในเรื่องอกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างนี้แล้ว
ให้นักตรวจดูในฝ่ายกุศลกรรมบถ ๑๐ อีกว่า เราได้ให้ทานชีวิตสัตว์ ได้ให้ทาน
ข้าวของเงินทอง ตลอดจนทางทำมาหากินแก่ผู้อื่นหรือไม่ เราได้ขียนด้อยแต่ใน
ภรรยาสามีของเราหรือไม่ เราพูดแต่คำจริงหรือไม่ เราพูดแต่คำสมานน้ำใจ
ผู้อื่นให้รักใคร่ปรองดองกันหรือไม่ เราพูดแต่คำอ่อนหวานอันเป็นที่รักใคร่พอใจ

ของผู้อื่นหรือไม่ เราพูดแต่คำที่มีประโยชน์ในทางโลกและทางธรรมหรือไม่ เรา
 ไม่มีคุณโลก ไม่มีคุณปองร้าย ไม่มีคุณเห็นผิด มีแต่จากจิตคิดเจตน์ และ
 มีแต่เมตตากรุณา และสัมมาทิฐิ เห็นถูกต้องตามความเป็นจริงหรือไม่ เมื่อ
 เห็นว่า มีทั้ง ๑๐ ข้อแล้ว ก็จึงปลื้มใจคิดว่า เรามีของดียิ่งกว่าแก้ว ๘ ประการ
 ของพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะเหตุว่า แก้ว ๘ ประการของพระเจ้าจักรพรรดินั้น
 ไม่อาจคุ้มบารมีได้ เมื่อตายไปแล้วอาจไปตกนรก หรือไปเกิดเป็นเปรต เป็น
 อสุรกาย เป็นสัตว์ดิรัจฉานได้ แก้ว ๘ ประการนั้น ไม่ทำให้พระเจ้าจักรพรรดิไปสู่
 สวรรค์ได้ ในเมื่อตายไปแล้ว ส่วนกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีการช่วยชีวิตผู้อื่น
 เป็นต้น ดังที่บอกหัวข้อขึ้นแสดง ดังนี้ บารมีคุ้มบารมีได้ ทำให้มาเกิดเป็นมนุษย์
 อื่นก็ได้ ทำให้ได้ไปสวรรค์และไปนิพพานก็ได้

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นครูของเทพยดานุชน้อยทั้งหลาย ได้ตรัส
 ไว้ว่า เอมิเรกขุจ สุตตา กายสุส เกทา ปรมมรณา สกต สกค โลก
 อุปปชฺชนติ เป็นต้น แปลว่า บุคคลบางจำพวก บารมีได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์
 ในเวลาแตกกายทำลายขันธ์แล้ว ด้วยอำนาจกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ซึ่งเรียก
 อีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมจริยา ๑๐ ประการ มีการงดเว้นจากการฆ่าผู้อื่น เป็นต้น และ
 ตรัสต่อไปว่า ผู้ที่หมั่นอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ หรือธรรมจริยา ๑๐ ประการ
 ปราารถนาจะเกิดในสวรรค์ชั้นใดๆ ก็เกิดได้ดังปราถนา ปราารถนาจะให้สันอาสวกิเลส
 เป็นสมุจเฉทอุปหาลังถึงซึ่งพระนิพพาน อันเป็นเอกันตบรมสุขสถาน ก็ได้ดังปราถนา
 โดยเหตุนี้ ขอท่านทั้งหลายจงพยายามตรวจดูความชั่วและความดีของตน ตามแนว
 ทิศที่บอกขึ้นแสดงพอเป็นต้นเถาน จึงจักได้ชื่อว่า ไม่เสียทั้งได้ฟังพระธรรมเทศนา
 ก็แล ในตอนนั้นเห็นว่า สมควรจงพระธรรมเทศนาไว้เพียงเท่านั้นแล้ว จึงขอ
 ธิมมัตถาธิบายไว้เพียงเท่านี้.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ ๕๗

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยการวิวาห์ของพวกมัลลธิ์ต่างกัน

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวตถีย์ วิหริติ เชตวนเ อนาถ-
บิณฑิกสฺส อารามे ฯ เตน โข ปน สมเขน สมพฺพลา นานาติคฺติยา สมณ-
พฺราหมณา ปรีพฺพาชกา สาวตถีย์ ปฏิวสนฺติ นานาทีฏฺฐิกา นานาชนฺติกา
นานารุจิกา นานาทีฏฺฐินิสฺสขนิสฺสิดาติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๕๗ ว่าด้วยพระพุทธอุทาน
ที่ ๕๔ ในพระสูตรที่ ๔ แห่งจัจฉนวรรคที่ ๖ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี และ
อรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้สดับพระพุทธ-
อุทานโดยพิสดาร พร้อมทั้งเรื่องเบื้องต้นแห่งพระพุทธอุทานนี้ ตามสมควรแก่
เวลาพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้ในพระสูตรที่ ๔ นั้นว่า ข้าพเจ้า
ผู้ขอว่าอาณนฺทได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับประทับที่อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวนาราม ใกล้
กรุงสาวัตถี ฯ ในครั้งนั้น มีพวกสมณพราหมณ์ ปรีพาสก ซึ่งมีลัทธิต่างกัน มีทีฏฐิ
คัมภีร์กัน อาศัยอยู่ที่กรุงสาวัตถีเป็นอันมาก ฯ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีลัทธิทีฏฐิ
ว่า โลกยังขึ้น คำนเป็นคำจริง นอกจากนั้นเป็นคำไม่จริงทั้งนั้น ฯ พวกหนึ่งมี
ลัทธิทีฏฐิว่า โลกมีที่สุด คำนเป็นคำจริง นอกจากนั้นเปล่าทั้งนั้น ฯ พวกหนึ่งมี

ลัทธิปฏิญญา โลกไม่มีที่สุด คำนี้เป็นจริง นอกจากนั้นเปล่าทั้งนั้น ฯ พวกหนึ่งมีลัทธิ
 ปฏิญญา ชีวิตกับสรีระเป็นอันเดียวกัน คำนี้แหละจริง คำอื่นเปล่าทั้งนั้น ฯ พวก
 หนึ่งมีลัทธิปฏิญญา ชีวิตกับสรีระต่างกัน คำนี้แหละจริง คำอื่นเปล่าทั้งนั้น ฯ
 พวกหนึ่งมีลัทธิปฏิญญา สัตว์ตายแล้วเกิด คำนี้แหละจริง คำอื่นเหลวไหลทั้งนั้น ฯ
 พวกหนึ่งมีลัทธิปฏิญญา สัตว์ตายแล้วไม่เกิด คำนี้แหละจริง คำอื่นเหลวไหล
 ทั้งนั้น ฯ พวกหนึ่งมีลัทธิปฏิญญา สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี คำนี้
 แหละจริง คำอื่นเหลวไหลทั้งนั้น ฯ พวกหนึ่งมีลัทธิปฏิญญา สัตว์ตายแล้วเกิด
 อีกก็ห้ามได้ ไม่เกิดอีกก็ห้ามได้ คำนี้แหละจริง คำอื่นเหลวไหลทั้งนั้น ฯ
 สมณพราหมณ์พวกนั้น ก็เกิดความทะเลาะวิวาทกัน แทะกันด้วยหอกคือปาก
 ว่าธรรมเป็นเช่นนั้น ธรรมไม่ใช่เช่นนั้น หรือธรรมมีใช่เช่นนั้น ธรรมเป็นเช่นนั้น

อด ไซ้ สมพหลา ภิกขุ ครุฑนั้น มกิกษุเป็นอันมาก พวกนั้นเข้าไปบิณฑบาต
 ที่กรุงสาวัตถี กลับจากบิณฑบาตแล้ว ฉันทันเสร็จแล้ว ก็พากันไปเฝ้า
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็พากันนั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ
 ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ เรียบร้อยแล้ว จึงกราบทูลสมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกสมณพราหมณ์ปริพาชก
 ซึ่งมีลัทธิต่างกัน มีปฏิญญาต่างกัน มีความเห็นว่าควรต่างกัน มีความชอบใจต่างกัน
 ประกอบด้วยปฏิญญาสืบต่างกัน อาศัยอยู่ที่กรุงสาวัตถีมาก คือ สมณพราหมณ์
 พวกหนึ่งมีความเห็นว่าโลกยังยืน เห็นว่าคำนี้แหละจริง คำอื่นเปล่าทั้งนั้น ฯ
 พวกหนึ่งมีความเห็นว่าโลกไม่ยังยืน ฯ พวกหนึ่งมีความเห็นว่า โลกมีที่สุด ฯ
 พวกหนึ่งมีความเห็นว่าโลกไม่มีที่สุด ฯ พวกหนึ่งมีความเห็นว่า ชีวิตกับสรีระ
 เป็นอันเดียวกัน ฯ พวกหนึ่งมีความเห็นว่าชีวิตกับสรีระต่างกัน ฯ พวกหนึ่งมีความ
 เห็นว่าสัตว์ตายแล้วเกิด ฯ พวกหนึ่งมีความเห็นว่าสัตว์ตายแล้วไม่เกิด ฯ พวก
 หนึ่งมีความเห็นว่าสัตว์ตายแล้วเกิดก็มี ไม่เกิดก็มี ฯ พวกหนึ่งมีความเห็นว่า
 สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่ ฯ สมณพราหมณ์พวกนั้น
 ต่างทะเลาะวิวาทกันถึงกัน แทะกันด้วยหอกคือปากว่า ธรรมย่อมเป็นเช่นนั้น
 ธรรมไม่ใช่เช่นนั้น เช่นนี้ไม่ใช่ธรรม เช่นนี้จึงเป็นธรรม ดังนี้ พระเจ้าข้า ฯ
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกทั้งหลาย

คอกจากพระธรรมวินัย ล้วนแต่เป็นคนตาบอด เป็นคนไม่มีตา ไม่รู้จักอรก ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ใช่อรก ไม่รู้จักธรรม ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม เมื่อเขาไม่รู้จักอรก ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ใช่อรก ไม่รู้จักธรรม ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม เขาก็มีความมั่นหมายต่อกัน มีการทะเลาะกัน มีการโต้เถียงกัน แทะกันด้วยหอกคือปากว่าธรรม ข้อมเป็นเช่นนั้น ธรรมไม่ใช่เช่นนั้น เช่นนี้ไม่ใช่ธรรม เช่นนี้จึงเป็นธรรม

กุตปุพฺพ ภิกขเว อิมิสฺสาเชว สวตฺถิยา ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนมีพระราชอาณัติให้ทูลถามว่า พระราชอาณัติตรัสสั่งบุรุษคนหนึ่งว่า คนตาบอดในกรุงสาวัตถีมีประมาณเท่าใด เธอจึงไปบอกร้องให้มาประชุมกันในทันทีทันใด ๑ บุรุษนั้นรับพระราชโองการนั้นแล้ว ก็ไปบอกร้องให้คนตาบอดทั้งหลาย ซึ่งอยู่ในกรุงสาวัตถีให้มาประชุมพร้อมกัน จึงเข้าไปกราบทูลพระราชอาณัติว่า ข้าแต่สมมติเทพราช คนตาบอดในกรุงสาวัตถีทั้งหลาย ได้มาประชุมพร้อมกันแล้ว พระเจ้าข้า ๑ พระราชาพระองค์นั้น จึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เธอจงให้คนตาบอดเหล่านั้นพากันจับคู่ข้าง ๑ บุรุษนั้นรับพระราชโองการว่า พระเจ้าข้า แล้วก็นำข้างมาให้คนตาบอดเหล่านั้นจับคู่ คนตาบอดเหล่านั้นต่างก็กลับกลาคู่ข้างคนละแห่ง บางพวกก็กลับกลาคู่ศีรษะแล้วเข้าใจว่า ข้างข้อมเป็นอย่างนั้น ๑ บางพวกก็กลับกลาคู่หูแล้วเข้าใจว่าข้างเป็นอย่างนั้น ๑ บางพวกจับคางแล้วก็เข้าใจว่าข้างเป็นอย่างนั้น ๑ บางพวกก็จับคางแล้วก็เข้าใจว่าข้างเป็นอย่างนั้น ๑ บางพวกจับคิ้วแล้วเข้าใจว่าข้างเป็นอย่างนั้น ๑ บางพวกจับคิ้วแล้วเข้าใจว่าข้างเป็นอย่างนั้น ๑ บางพวกจับคิ้วแล้วเข้าใจว่าข้างเป็นอย่างนั้น ๑ บางพวกจับคิ้วแล้วเข้าใจว่าข้างเป็นอย่างนั้น ๑ บางพวกจับคิ้วแล้วเข้าใจว่าข้างเป็นอย่างนั้น ๑ ครั้นบุรุษนั้นให้พวกตาบอดแต่กำเนิดเหล่านั้นจับคู่ข้างเป็นพวก ๆ หมดแล้ว จึงเข้าไปกราบทูลพระราชอาณัติให้ทูลทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพราชเจ้า พวกคนตาบอดแต่กำเนิดนั้น ได้จับคู่ข้างหมดแล้ว พระเจ้าข้า ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ๑ ลำดับนั้น พระราชาพระองค์นั้น จึงเสด็จไปหาพวกคนตาบอดแต่กำเนิดเหล่านั้น แล้วตรัสว่า พวกเจ้าได้เห็นข้างแล้วหรือ เขากราบทูลว่า ได้เห็นแล้ว พระเจ้าข้า ๑ จึงตรัสถามว่า ข้างที่พวกเจ้าได้เห็นแล้วนั้น เป็นอย่างไร ๑ พวกคนตาบอดที่ได้จับคู่ศีรษะข้าง ก็พากันกราบทูล

ชนว่า ช้างเป็นเหมือนกับมอข้าว พระเจ้าข้า ฯ พวกที่ได้จับหูช้างกราบทูลชนว่า
 ช้างเหมือนกับกระดิ่ง พระเจ้าข้า ฯ พวกที่ได้จับงาที่พาดันกราบทูลว่า ช้างเหมือน
 กับผาลโก พระเจ้าข้า ฯ พวกที่ได้จับวงกบกราบทูลชนว่า ช้างเหมือนกับงอนโก
 พระเจ้าข้า ฯ พวกที่ได้จับตัวกราบทูลชนว่า ช้างเป็นเหมือนกับขึงข้าว
 พระเจ้าข้า ฯ พวกที่ได้จับเท้ากราบทูลว่า ช้างเหมือนกับเสาเรือน พระเจ้าข้า ฯ
 พวกที่ได้จับหลังกราบทูลว่า ช้างเหมือนกับครกตำข้าว พระเจ้าข้า ฯ พวก
 ที่ได้จับหางกราบทูลว่า ช้างเหมือนไม้กวาด พระเจ้าข้า ฯ คนตามอดเหล่านี้
 ได้พากันโต้เถียงกันว่า ช้างเป็นเช่นนั้น ช้างไม่ใช่เช่นนั้น อีกฝ่ายหนึ่งก็เถียงว่า
 ช้างไม่ใช่เช่นนั้น ช้างย่อมเป็นเช่นนั้น แล้วก็เกิดต่อยกันขึ้นเป็นหมู่ ๆ ฯ พระราชา
 พระองค์นั้น ก็ทรงรู้สึกขบขันในพระหฤทัย ข้อนั้นใด พวกปริพาชกถือ
 ลัทธินอกจากพระธรรมวินัยนี้ ก็เป็นพวกตาบอด เป็นพวกไม่มีตา ไม่รู้จักอรรถ
 ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ใช่อรรถ ไม่รู้จักธรรม ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม เมื่อไม่รู้จักอรรถ
 ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ใช่อรรถ ไม่รู้จักธรรม ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม เขาก็เกิดปากเสิบ
 กัน ทะเลาะทမ်းเถียงกัน แทะกันด้วยหอกคือปาก ฝ่ายหนึ่งถือว่าธรรมย่อมเป็น
 เช่นนั้น ธรรมไม่ใช่เช่นนั้น อีกฝ่ายหนึ่งถือว่าธรรมไม่ใช่เช่นนั้น ธรรมย่อมเป็นเช่นนั้น ฯ
 ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอย่างนั้นแล้ว ทรงเล็งดูเรื่องนั้นตลอดแล้ว จึง
 ทรงเปล่งอุทานอนันตชนในเวลานั้นว่า

อิมสุ กิร สขุชนติ

เอเก สมณพราหมณา

วิคคยห น วิวทนติ

ชนา เอกนุตทสฺสีโน ฯ

แปลว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมข้องอยู่ในสิ่งเหล่านี้ ก็ต่างกันแล้วย่อม
 ทะเลาะวิวาทกัน เหมือนกับพวกคนตาบอดที่เห็นแต่อวัยวะหนึ่ง ๆ แห่งช้าง
 เท่านั้น คำนึง สนเฝ้าในความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า ผู้มีลัทธิต่างกันนั้น ได้แก่ผู้
 ถือหนทางปฏิบัติต่างกัน ผู้ที่มีความเห็นอันต่างกัน มีเห็นว่าโลกยังยืนเป็นต้น

เรียกว่าพวกมีลัทธิต่างกัน พวกนั้นแยกออกเป็นหลายประเภท เป็นพวกสมณะ
เปลือยและพวกนิกเรณตเป็นต้นก็มี เป็นพวกพราหมณ์ก็มี เป็นพวกปริพาชก
ก็มี ฯ ความเห็นของพวกนั้น ก็ได้แก่เห็นในเรื่องโลกว่ายั่งยืน และไม่ยั่งยืน
เป็นต้น ซึ่งเห็นจากความเห็นที่ผิดจากความจริง ฯ พวกที่เห็นว่าโลกยั่งยืนนั้น
คือ เห็นว่าโลก อันได้แก่พวกที่บาปบุญตกแต่งขึ้น เป็นพวกที่ไม่ตาย เป็นพวก
ที่เที่ยง เป็นพวกที่คงทน เขาเห็นว่าความเห็นข้อนี้ เป็นความเห็นที่ถูกต้อง
ส่วนความเห็นว่าโลกไม่ยั่งยืนเป็นต้นนั้น เป็นความเห็นที่ผิด ฯ พวกนั้นแยก
ออกไปเป็น ๔ จำพวก

พวกที่เห็นว่าโลกไม่ยั่งยืนนั้น คือ เขาเห็นว่าสัตว์โลกไม่เที่ยง ไม่คงทน
มีความเคลื่อนไหวไปเป็นธรรมดา เมื่อตายแล้วก็ขาดสูญไป อันได้แก่พวกถืออุจเจต-
ทิกฺขิ ๑ จำพวก

พวกที่ถือว่าโลกมีที่สุดนั้น ได้แก่พวกที่ถือว่าโลก คือ แผ่นดินนี้มีวงกลม
เป็นที่สุดตลอดไปของพวกที่ถือว่าปริมาณแห่งร่างกายก็มีที่สุด ทางก็มีที่สุด อวัยวะ
ก็มีที่สุด ปริมาณก็มีที่สุด

พวกที่ถือว่า โลกไม่มีที่สูตนั้น คือ ถือโลกทั่วไปจนหาประมาณมิได้ ตลอด
ถึงพวกที่ถือโลก คือ โคแดง โคดำ เป็นต้น

พวกที่ถือว่า ชีวิตกับสรีระเป็นอันเดียวกันนั้น ได้แก่พวกที่ถือว่า สิ่งใดเป็น
สรีระสงนบกเป็นชีวิต สิ่งใดเป็นชีวิต สิ่งนั้นก็เป็นสรีระ ฯ คำนี้หมายเอาถ้อยคำ
ที่บัญญัติว่า คนมีรูปของพวกอาชีวกด้วย

พวกที่ถือว่า ชีวิตกับสรีระต่างกันนั้น ได้แก่พวกที่ถือว่า ชีวิตกับสรีระไม่
ใช่อันเดียวกัน

พวกที่ถือว่า สัตว์ตายแล้วเกิดนั้น ได้แก่พวกที่ถือสัญญาว่าทิกฺขิ ๑๖
อสัญญาว่าทิกฺขิ ๘ เนวสัญญาว่าทิกฺขิ ๘

พวกที่ถือว่า สัตว์ตายแล้วไม่เกิดนั้น ได้แก่พวกที่ถืออุจเจตทิกฺขิ
คือ ถือว่าสัตว์โลกตายแล้ว ข้อมขาดสูญหาได้เกิดเป็นรูปเป็นกายอีกต่อไปไม่

พวกที่ถือว่า สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มีนั้น ได้แก่พวกที่ถือ
เอกังสัสสทิกฺขิซึ่งเห็นว่าบางอย่างยั่งยืน และสัญญาว่าทิกฺขิ คือ เห็นว่า

สัตว์ที่ตายแล้วยังมีวิญญาณ ๑ จำพวก

พวกที่ถือว่าสัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่นั้น ได้แก่ พวกที่ถืออมราวเชือกทัญญู คือ พวกที่พูดไม่ตายตัว ได้แก่พวกที่พูดส่ายถ้อยคำ เป็นสำนวนคลบแคลง แกล้งออกความเห็นไม่ให้จนใคร ๆ พวกที่มีทิฏฐิต่างกัน นี้ ได้มาจากที่ต่าง ๆ กัน แล้วเข้าไปอาศัยอยู่ที่กรุงสาวัตถี บางคราวก็ประชุมกัน อยู่ที่ศาลาสำหรับโต้เถียงกัน ขกัทธิของคณชนโต้เถียงกัน ต่างก็อ้างว่า ลัทธิของตนถูกต้อง

เมื่อภิกษุทั้งหลายได้ฟังเขาโต้เถียงกันในเวลาเข้าไปบิณฑบาต จึงคิดว่า พวกเราควรจะนำเรื่องนี้ ไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พวกเราก็จักได้ ฟังพระธรรมเทศนาอันละเอียดสุขุม ฯ เวลาภิกษุเหล่านั้นฉันจังหันเสร็จแล้ว ก็ พักอยู่จนถึงเวลาฟังพระธรรมเทศนา จึงพากันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลเรื่องที่เขาโต้เถียงกันนั้น ทวาทให้ทรงทราบทุกประการ สมเด็จพระ- ผู้มีพระภาคเจ้า จึงประทานพระธรรมเทศนาว่า พวกถือลัทธิต่าง ๆ กันนั้นเป็นพวก ตาบอด เป็นพวกไม่มีตา ไม่รู้จักอรรถ ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ใช่อรรถ ไม่รู้จักธรรม ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม ดังนี้

ก็ คำว่า เป็นคนตาบอดนั้น คือ ไม่มีตาปัญญา ฯ คำว่า ไม่มีตานั่น ก็คือ ไม่มีปัญญา คำว่า ไม่รู้จักอรรถนั้น คือ ไม่รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ในโลกนี้ และโลกหน้า ไม่รู้จักความเจริญในโลกนี้และโลกหน้า ฯ ไม่ต้องกล่าวถึง ประโยชน์อย่างเข็มน คือ พระนฤพาน เพราะพวกใดไม่รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ ในโลก พวกนั้นจักรู้จักความไม่เป็นที่ไปในโลกได้อย่างไร ฯ คำว่า ไม่รู้จัก สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์นั้น คือ ไม่รู้จักประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า คือ ไม่รู้- จักความเจริญในโลกนี้และโลกหน้า ฯ คำว่า ไม่รู้จักธรรมและสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม นั้น คือ ไม่รู้จักกุศลธรรม และอกุศลธรรมแล้วข่มท่า ไม่รู้จักสภาวะธรรม และอสภาวะธรรม

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงให้เห็นว่า พวกที่มีลัทธิต่าง ๆ กัน ซึ่งเรยกนามว่าพวกเตชรวรณ เป็นคนไม่มีปัญญาอย่างนั้นแล้ว จึงได้ทรงแสดง เรื่องอดีตเพื่อเปรียบเทียบกับเรื่องคนตาบอดแต่กำเนิด ดังที่แสดงมาตามวาระพระ

ขาดนั้น แล้วทรงแสดงให้เห็นว่า พวกนั้นเป็นพวกที่เห็นอับแต่ส่วนหนึ่ง ๆ มี
รูปและเวทนาเป็นต้น ซึ่งจัดเป็นชั้น ๕ ว่า เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ จึงได้ออก
ความเห็นต่างกันถึง ๑๐ ประการ เปรียบเหมือนกับพวกตาบอดคลำช้างฉะนั้น
พระองค์ทรงเล็งเห็นว่า พวกที่ไม่จริงเห็นจริง ย่อมมีความรู้เห็นอันผิดจาก
ความจริง จึงได้ทรงเปล่งพระโอทานขึ้นว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมข้องอยู่
ในสิ่งเหล่านี้ ย่อมถือผิดได้เถียงกันในสิ่งเหล่านี้ เหมือนกับพวกตาบอดเห็นแต่
ส่วนหนึ่ง ๆ แห่งช้างฉะนั้น ดังนี้

ก็คำว่า สมณพราหมณ์บางพวกนั้น ได้แก่พวกที่เป็นนิกายนอกพระ
พุทธศาสนา ฯ คำว่า ข้องอยู่ในสิ่งเหล่านี้ คือ ข้องอยู่ในความเห็นอันไม่มี
แก่นสาร มีความเห็นว่าโลกยังยืนเป็นต้น และข้องอยู่ในอุปาทานชั้นรูปเป็นต้น
ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา สิ่งนั้นเป็นของ
เรา ดังนี้ เป็นต้น ด้วยอำนาจความเพลิดเพลันอันเกิดจากคณหาและทิฏฐิ ฯ คำว่า
ถือต่างกันแล้วท่มเถียงกันนั้น ได้แก่ไม่เพียงแต่ข้องอยู่เท่านั้น ยังถือต่างกัน
ได้เถียงกันด้วยคำเป็นต้นว่า ท่านไม่รู้จักรัชมวินัย ส่วนเรารู้จักรัชมวินัย
นี้ ฯ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ท่มเถียงกันในเรื่องความเห็น ๑๐ ประการ มีความเห็น
ว่าโลกยังยืนเป็นต้น เหมือนกับพวกคนตาบอด ที่ได้เถียงกันในเรื่องช้างฉะนั้น
สนทนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย คือ ในพระพุทธรุทานนชให้เห็น
ว่า การข้องอยู่ในลัทธิต่าง ๆ หรือในความเห็นต่าง ๆ อย่างที่แสดงมาแล้วนั้น
ก็เป็นการไม่ใช่ว่าหนึ่ง ได้เถียงกันในเรื่องความเห็นผิดต่าง ๆ อย่างที่แสดงมา
แล้วนั้น ก็เป็นการไม่ใช่ว่าหนึ่ง ฯ แต่ลัทธิหรือทิฏฐิต่าง ๆ มี คำว่า โลกยังยืน
และโลกไม่ยังยืนเป็นต้นนั้น ย่อมสาปสูญไปแล้ว หากได้มีปรากฏอยู่ในประเทศ-
ไทยของเราไม่ เพราะฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องขกวมาแสดงให้กว้างขวาง มีสิ่ง
สำคัญอยู่ในพระพุทธรุทานนช้อย่างนี้ คือ พระอรรถกถาจารย์ได้แก่ คำว่า ข้องไว้

เป็น ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่การข้องในทัญญูต่าง ๆ มีความเห็นว่า โลกยังขึ้น
เป็นคั่น นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่การข้องในอุปาทานขันธมีรูปเป็นคั่น ซึ่งเป็นของ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดาว่า สิ่งของเราเป็นคั่น
ด้วยอำนาจแห่งความเพติดเพติดอันเกิดจากคณหา และทัญญู คั่น ๆ นัยที่ ๒ นี้
เป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะมีพัวพันอยู่ในจิตสันดานของปถุชนทุกถ้วนหน้า ควรที่
เราท่านทั้งหลายจะรื้อถอนไว้ให้กว้างขวางว่า อุปาทานขันธมีรูปเป็นคั่นนั้น ได้แก่
สิ่งไรบ้าง การข้องว่าของเราเป็นคั่นนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง คำว่า ด้วยอำนาจ
ความเพติดเพติดอันเกิดจากคณหาและทัญญูนั้น มีอธิบายอย่างไร ฯ เพราะฉะนั้น
จึงจักได้อธิบายให้ท่านทั้งหลายฟังต่อไปว่า อุปาทานขันธซึ่งมีรูปเป็นคั่นนั้น ได้
แก่ขันธ ๕ ที่บุคคลถือว่าเป็นตัวคนเราเขา อันแจกออกไปตามคั่นเค้าว่า มีอยู่ ๕
ประการ คือ รูปขันธอันได้แก่แผนกรูปคือธาตุทั้ง ๔ ที่ประชุมกันขึ้นเป็นร่างกาย
ได้แก่เวทนาขันธ คือ แผนกเวทนา อันได้แก่แผนกรู้สึกละเป็นสุขทุกข์ขุเบกษา
ได้แก่สัญญาขันธ คือ แผนกความจำ ซึ่งอารมณ์ทั้ง ๖ อันจำแนกแจกออกไปเป็น
ความจำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ฯ ได้แก่สังขารขันธ
คือ แผนกความกิดความนึกอันเป็นกุศลและอกุศล และอัพยาภกต ฯ ได้แก่
วิญญาณขันธ คือ แผนกวิญญาณ อันได้แก่แผนกความรู้สึทาง ตา หู จมูก
ลิ้น กาย ใจ ฯ ทั้ง ๕ แผนกรวมเรียกว่ากายใจ คือ รูปอันได้แก่ประชุมธาตุ ๔
ที่แจกเป็นอาการ ๓๒ มีสมนเขยคั่นนั้น เรียกว่ากาย เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณนั้น เรียกว่าใจ ฯ ขันธ ๕ ซึ่งข้อยลงเป็น กาย ใจนี้ ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดาทั้งนั้น แต่สัตว์โลกย่อมเห็นเป็น
ประหนึ่งว่าเป็นของเที่ยง เป็นของให้เกิดสุข เป็นของไม่แปรปรวน ย่อมเห็นว่า
สงนกะเบบของเรา สงนกะเบบของเรา เห็นว่าสงนกะเบบเรา สงนกะเบบเรา สงน
กะเบบตัวเรา สงนกะเบบตัวตน เห็นอย่างนั้นยอมเห็นด้วยคณหาและทัญญู ฯ เมื่อ
เห็นเป็นอย่างนั้นแล้ว ก็ข้องอยู่ในขันธ ๕ ติดอยู่ในขันธ ๕ พัวพันอยู่ในขันธ ๕
เป็นเหตุให้โต้เถียงกันว่าสงนกะเบบของเรา สงนกะเบบของเขา หรือสงนกะเบบของเรา สงน
กะเบบเขา เมื่อโต้เถียงกันอย่างนี้ ก็เป็นเหตุให้การโต้เถียงนั้นกลายเป็นการสู้รบตบ
มือ รุมค้อยตริ้นพันแทงกัน จนถึงแก่ชีวิตเป็นที่สุด โดยเหตุนี้ สมเด็จพระสัมมา-

สัมพุทธเจ้า จึงทรงสั่งสอนพุทธเวไนยนิกรทั้งหลายให้ถือว่า เนติ มม เนโส
 หมสมิ น เนโส อุตตา สิ่งไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเราของ
 เขาคงนี้ เพราะเบียดเบียนอย่างนี้แล้ว ก็หมดการทะเลาะวิวาทบาดหมางคิรินพันแทง
 กันในเรื่องขันธ ๕ ตลอดถึงสิ่งเกี่ยวกับขันธ ๕ คือ ทรัพย์สมบัติข้าวของเงินทอง
 เพราะฉะนั้น ขอต้านทั้งหลายจงนึกถึงพระพุทธโอวาทอันนี้ไว้ให้ได้ จึงจักได้
 ชื่อว่าไม่เสียเวลาที่ได้ฟังพระธรรมเทศนากันขึ้น อันนี้เป็นอนุศาสน์ในที่สุด
 แห่งเทศนากันขึ้น.

เอวํ กิมี คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๕๘

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยสมณพราหมณ์นอกพระพุทธศาสนาไปไม่ถึงนิพพาน

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมณํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เขตวเน
 อนาคตปณฺฑิตกสฺส อารามे ฯ เตเน โข ปน สมเชเน สมฺพหุลา นานาติตฺถิยา
 สมณพราหมณา ปรีพฺพาชกา สาวตถิยํ ปฏฺวิสนฺติ นานาติฏฺฐิกา นานาชนฺติกา
 นานารุจิกา นานาติฏฺฐินิสฺสิตาภิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณท์ที่ ๕๘ ว่าด้วย
 พระพุทธอุทานที่ ๕๕ ถึง ๕๖ ในพระสูตรที่ ๕ ที่ ๖ แห่งธจจันชวรรคที่ ๖ สืบต่อไป
 ความวาระพระบาลี และอรรถกถา กับขัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชน
 ทั้งหลาย ได้สดับพระพุทธอุทานข้อนี้โดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระ
 สัทธรรมเทศนา

บาลี

ค่านึความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า
 อานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงสำราญพระอิริยาบถอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ใกล้กรุงสาวัตถีมหานคร ฯ
 ในครั้งนั้น มีพวกสมณพราหมณ์ปริพาชกซึ่งมีทิฏฐิต่างกัน มีความเห็นต่างกัน
 มีความชอบใจต่างกัน ประกอบด้วยทิฏฐินิสัยต่างกัน อาศัยอยู่ที่กรุงสาวัตถีเป็น
 อันมาก ฯ ในสมณพราหมณ์พวกนั้น แยกเป็นพวก ๆ ตามความเห็น คือ
 พวกหนึ่งเห็นว่าตนและโลกเป็นของยั่งยืน เห็นว่าคำนี้แหละเป็นคำจริง คำอื่น
 นอกจากนั้นเป็นโมฆะทั้งนั้น คือ เปล่าจากความจริงทั้งนั้น ฯ พวกที่ ๒ เห็นว่า
 ตนและโลกเป็นของไม่ยั่งยืน คำว่า ตนและโลกเป็นของไม่ยั่งยืนนี้แหละ เป็น
 ของจริง นอกจากนั้นเป็นโมฆะทั้งนั้น พวกที่ ๓ เห็นว่าตนและโลกเป็นของ
 ยั่งยืนก็มี ไม่ยั่งยืนก็มี เห็นว่าคำนี้แหละเป็นคำจริง นอกจากนั้นเหลวไหลทั้งนั้น ฯ
 พวกที่ ๔ เห็นว่าตนและโลกจะว่ายั่งยืนก็ไม่ใช่ ไม่ยั่งยืนก็ไม่ใช่ เห็นว่าคำนี้แหละ
 เป็นคำจริง นอกจากนั้นเปล่าทั้งนั้น ฯ พวกที่ ๕ เห็นว่าตนและโลกเป็นของ
 กระทำขึ้นเอง เห็นว่าคำนี้แหละเป็นคำจริง นอกจากนั้นไม่จริงทั้งนั้น ฯ
 พวกที่ ๖ เห็นว่าตนและโลกผ่นทำขึ้น ฯ พวกที่ ๗ เห็นว่าตนและโลกทำขึ้น
 เองก็มี ผ่นทำขึ้นก็มี ฯ พวกที่ ๘ เห็นว่าตนและโลกไม่ใช่ทำขึ้นเอง
 ไม่ใช่ผ่นทำขึ้น เป็นของเกิดขึ้นลอย ๆ พวกที่ ๙ เห็นว่าตนและโลกมีสุขทุกข์
 ยั่งยืน ฯ พวกที่ ๑๐ เห็นว่าตนและโลกมีสุขทุกข์ไม่ยั่งยืน ฯ พวกที่ ๑๑ เห็นว่า
 ตนและโลกมีสุขทุกข์ยั่งยืนก็มี ไม่ยั่งยืนก็มี ฯ พวกที่ ๑๒ เห็นว่าตนและโลก
 มีสุขทุกข์ยั่งยืนก็ไม่ใช่ ไม่มีสุขทุกข์ยั่งยืนก็ไม่ใช่ ฯ พวกที่ ๑๓ เห็นว่า
 ตนและโลกมีสุขทุกข์ทำขึ้นเอง ฯ พวกที่ ๑๔ เห็นว่าตนและโลกมีสุขทุกข์
 ผ่นทำให้ ฯ พวกที่ ๑๕ เห็นว่าตนและโลกมีสุขทุกข์ทำขึ้นเองก็มี ผ่น
 ทำให้ก็มี ฯ พวกที่ ๑๖ เห็นว่าตนและโลกมีสุขทุกข์เกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ได้ทำ
 ขึ้นเองไม่ใช่ผ่นทำขึ้น ทั้ง ๑๖ จำพวกนั้น ต่างทะเลาะทุ่มเถียงกัน แหกกัน

ด้วยหอกคือปาก ว่าเช่นนี้เป็นธรรม เช่นนี้ไม่ใช่ธรรม ธรรมไม่ใช่เช่นนี้
ธรรมเป็นเช่นนี้

ในคราวนั้น ภิกษุทั้งหลายเข้าไปเฝ้าบาทบริจาริกาแล้ว ได้ฟังพวกนั้น
กำลังโต้เถียงกันอยู่ก็คิดว่า เวลาใกล้จากบิณฑบาตแล้ว จักนำความไปกราบ
ทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อภิกษุเหล่านั้นกลับจากบิณฑบาตแล้ว ฉะนั้น
จึงหันเสร็จแล้ว ก็นำความไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพวกสมณพราหมณ์ปริพาชกหลายจำพวกด้วยกัน อาศัย
อยู่ทกรุงสาวัตถี เขาได้โต้เถียงกันด้วยเรื่องตนและโลกเป็นพวก ๆ คือ พวก
ที่ ๑ ว่าตนและโลกเป็นของยั่งยืน ๆ พวกที่ ๒ ก็ค้านว่าตนและโลกไม่ยั่งยืน ๆ
พวกที่ ๓ เหยยว่าตนและโลกยั่งยืนก็มี ไม่ยั่งยืนก็มี ๆ พวกที่ ๔ แทรกขึ้นว่า
ตนและโลกยั่งยืนก็ไม่ใช่ ไม่ยั่งยืนก็ไม่ใช่ ๆ พวกที่ ๕ เปลี่ยนเรื่องไปว่าตนและ
โลกเกิดขึ้นเอง ตัวเองทำตัวเองขึ้น ๆ พวกที่ ๖ ค้านว่าตนและโลกผู้อื่นทำขึ้น ๆ
พวกที่ ๗ รับว่าตนและโลกทำขึ้นเองก็มี ผู้อื่นทำขึ้นก็มี ๆ พวกที่ ๘ ปฏิเสธว่าไม่ใช่
ทั้งนั้น คือ ตนและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ใช่ตัวทำขึ้นเอง ไม่ใช่ผู้อื่นทำขึ้น ๆ พวกที่ ๙
เปลี่ยนเรื่องไปว่าตนและโลกมีสุขและทุกข์ยั่งยืน คือ มีสุขและทุกข์อยู่เสมอไป ๆ
พวกที่ ๑๐ ค้านว่าตนและโลกมีสุขทุกข์ไม่ยั่งยืน สุขทุกข์ของโลกย่อมแปรปรวน
ไป ๆ พวกที่ ๑๑ ว่า ตนและโลกซึ่งมีสุขทุกข์ยั่งยืนก็มี มีสุขทุกข์ไม่ยั่งยืนก็มี ๆ
พวกที่ ๑๒ ออกความเห็นกวัดแกว่งว่าตนและโลกมีสุขทุกข์ยั่งยืนก็ไม่ใช่ ไม่
ยั่งยืนก็ไม่ใช่ ๆ พวกที่ ๑๓ เปลี่ยนคำโต้เถียงไปใหม่ว่าตนและโลกมีสุขทุกข์
ทำขึ้นเอง ตัวเองทำสุขทุกข์ให้แก่ตัวเอง ๆ พวกที่ ๑๔ ค้านว่าตนและโลก
มีสุขทุกข์ที่ผู้อื่นทำให้ทั้งนั้น ๆ พวกที่ ๑๕ ว่า ตนและโลกมีสุขทุกข์ซึ่งทำขึ้น
เองก็มี ผู้อื่นทำขึ้นก็มี ๆ พวกที่ ๑๖ ว่าไม่ใช่ทั้งนั้น ที่ไม่ใช่ก็คือตนและโลก
มีสุขทุกข์เกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ใช่ตัวทำขึ้นและไม่ใช่ผู้อื่นทำให้ ทั้ง ๑๖ พวกนั้น
ต่างก็ยืนยันความเห็นของตน ๆ ว่าถูกต้องตามความจริง ค้านความเห็นของผู้อื่น
ว่าเป็นโมฆะหาความจริงมิได้ ได้ประชุมโต้เถียงกัน ว่าสิ่งนี้เป็นธรรม สิ่งนี้
ไม่ใช่ธรรม ธรรมไม่ใช่เช่นนี้ เช่นนี้จึงเป็นธรรมดังน้อย พระเจ้าข้า ๆ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับถ้อยคำของเหล่าภิกษุกราบทูลอย่างนั้นแล้ว จึง

ตรัสว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกที่เป็นเจ้าลัทธิต่าง ๆ นี้ ล้วนแต่เป็น
คนตาบอด เป็นคนไม่มีตา ไม่รู้จักสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์
ไม่รู้จักสิ่งที่ธรรมและไม่เป็นธรรม เมื่อเขาไม่รู้จักสิ่งที่ประโยชน์และ
ไม่เป็นประโยชน์ ไม่รู้จักสิ่งที่ธรรมและไม่เป็นธรรม เขาก็ก่อการทะเลาะ
วิวาท ทะเลาะห่มเถียงกัน เลียดแทงกันด้วยหอกคือปาก ว่าธรรมเป็นเช่น
ธรรมไม่ใช่เช่นนั้น อีกฝ่ายหนึ่งถือว่า ธรรมไม่ใช่เช่นนั้น ธรรมย่อมเป็นเช่นนั้น ฯ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

อิมสฺส กิร สขุชนคติ เอเก สมณพราหมณา
อนุตฺรา จ วิสัชนคติ อปฺปตฺตวาว ตโมคฺชํ ฯ

แปลว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมข้องอยู่ในสิ่งเหล่านี้ ยังไม่ทันถึงฝั่งก็จมลงใน
ระหว่าง ดังนั้น ต้นเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ความเห็นของพวกเดียรถีย์จำพวก
ที่ ๑ ซึ่งเป็นคนเห็นว่าตนและโลกยังยืนนั้น มีอธิบายว่า พวกนี้เห็นว่าตนและ
โลกซึ่งได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของเที่ยง ฯ อีก
อย่างหนึ่งเขาเห็นว่า ตน คือ ความถือว่าเราเขาเป็นของยังยืนอยู่คงที่ เขาเห็นว่าโลก
คือ ความถือว่าของเราของเขาเป็นของยังยืนคงที่ ฯ อีกอย่างหนึ่ง เขาเห็นว่าตน
คือตัวเอง และเห็นว่าโลก คือผู้อื่นเป็นของยังยืนเที่ยงตรง ฯ อีกอย่างหนึ่ง
เขาเห็นว่าตนซึ่งได้แก่ขันธ ๑ ในจำพวกขันธ ๕ เห็นว่าโลกซึ่งได้แก่ขันธ ๔
เป็นของยังยืนคงที่ ฯ อีกอย่างหนึ่ง เขาเห็นว่าตนคือขันธสันดานทมนวัญญาณ
และเห็นว่าโลกคือขันธสันดานที่ไม่มนวัญญาณ เป็นของยังยืนคงที่ พวกนี้
แจกออกไปเป็น ๔ พวก ตามต้นเหตุให้เกิดความเห็น ฯ พวกที่เห็นว่า
ไม่ยังยืนนั้น ได้แก่พวกถืออูจเจตทิฏฐิ ๑ จำพวก ฯ พวกที่เห็นว่าตนและโลก
ยังยืนก็มี ไม่ยังยืนก็มีนั้น ได้แก่พวกที่เห็นว่าตนและโลกบางอย่างยังยืน บาง
อย่างไม่ยังยืน ฯ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่พวกที่เห็นว่าตนและโลกเป็นของยังยืนทั้ง

และไม่ยั่งยืนก็มี ซึ่งเห็นความเห็นของพวกเขาเห็นว่าตนเป็นของแตกทำลายไป ๑ พวกนี้ได้แก่พวกที่ถือเอกัจจัสสสัททัญญ คือ ถือว่าบางอย่างยั่งยืน บางอย่างไม่ยั่งยืน ๑ พวกที่ถือว่าตนและโลกยั่งยืนก็ไม่ใช่ ไม่ยั่งยืนก็ไม่ใช่มัน ได้แก่ พวกที่ถืออมราวิกเขปัททัญญ คือ การพูดไม่ตายตัวเป็นหลักเป็นประมาณ ด้วยพวกนั้นเห็นโทษในการพูดตายตัว ว่าโลกยั่งยืนและไม่ยั่งยืน ๑ พวกที่ถือว่าตนทำขึ้นเองนั่น คือ พวกที่ถือว่าตนของสัตว์โลกทั้งหลาย กระทำกรรมตามสมควร แก่ตนแล้วก็ได้เสวยสุขทุกข์ ได้กระทำตนและโลก อันได้แก่เครื่องอุปโภค และความกังวลให้ตนเอง ๑ พวกที่ถือว่าผู้อื่นทำให้นั้น คือ พวกที่ถือว่าตนและโลกมีผู้อื่น คือ ผู้เป็นอิสระ หรือผู้เป็นบรูช เป็นประชาธิปไตย หรือเวลา หรือปกติธรรมดาก่อทำให้ ๑ พวกที่ถือว่าตนทำเองก็ดี ผู้อื่นทำให้ก็มีนั่น คือ พวกที่ถือว่าผู้อื่นมีผู้เป็นใหญ่ เป็นต้น นิमित्तขึ้นเองก็มี ได้เหตุแห่งการกระทำตามสมควรแก่ความประพฤติกของผู้อื่นก็มี ๑ พวกที่ถือว่าไม่ใช่ทำขึ้นเอง ไม่ใช่ผู้อื่นทำขึ้นนั้น ได้แก่พวกปฏิเสธทั้ง ๒ คือ พวกที่ถือว่าตนและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยตนทำขึ้นเอง หรือด้วยผู้อื่นทำขึ้น ๑ พวกนั้นจัดเป็นพวกอเหตุกทัญญ ส่วนสุขทุกข์ที่เกิดขึ้นในความเห็นของพวกเขา ก็มีอธิบายคล้ายกับคำว่า ตนและโลกที่อธิบายมาแล้วนั่น คือ เปลี่ยนแต่คำว่า สุขทุกข์เท่านั้น

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงสดับคำกราบทูลของภิกษุทั้งหลาย แล้วจึงได้ตรัสว่า พวกนั้นเป็นพวกตาบอด เป็นต้น แล้วทรงเปล่งอุทานขึ้นดังที่แสดงมา ๑ มีคำอธิบายในอุทานนั้นว่า พวกที่ติดอยู่ในทัญญุเหล่านี้ยังไม่ทันถึงฝั่งคือนิพพาน ก็จะต้องจมอยู่ในระหว่างกลาง อันได้แก่ท่ามกลางมรรณพภพสงสาร ซึ่งจำแนกแจกไปเป็น ๔ ประการ มีกามโอชะ เป็นต้น ดังนั้นสิ้นเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายคำว่า มรรณพภพสงสาร อันแจกไปเป็นโอชะ ๔ ประการ มีกามโอชะเป็นต้นนั้นให้พิสดารออกไป พร้อม

ทั้งขยายความแห่งพระพุทธชุตานที่ได้ยกขึ้นแสดงแล้วนั้น กล่าวคือ โธมะ ๔
 ประการนั้น ได้แก่ กามโธมะ ๑ ภวโธมะ ๑ หนีฏฐิโธมะ ๑ อวิชาโธมะ ๑ ๑
 กามโธมะนั้น แปลว่า แม่ไม้ออกาม ๑ กามนั้น ได้แก่ความรักและสิ่งที่รัก ๑
 ความรักนั้น ได้แก่ความชอบใจ ความพอใจ ความยินดี ความอยากได้ ความ
 ติดอยู่ ตลอดจนความดีใจ และความปลื้มใจ ๑ สิ่งรักนั้น ได้แก่สิ่งที่
 วิญญูณ คือ คนและสัตว์ทั้งหลาย ๑ สิ่งท้าวินญูณมิได้ คือ ทรัพย์สมบัติ
 ข้าวของเงินทอง ไร่ นา เรือก สวน เป็นต้น ๑ สิ่งท้าวินญูณ คือ คนและ
 สัตว์นั้น จำแนกแจกออกไปอีกเป็นหลายอย่างต่าง ๆ กัน คนนั้น จำแนกออกไป
 เป็นบิดามารดา บุตร ภรรยา ญาติ มิตรสหาย ตลอดจนบุคคลที่เกี่ยวของกัน
 ทางฝ่ายตัว และฝ่ายบุตรภรรยา รวมเรียกบุคคลเหล่านั้นว่า สัมพันธชน คือ คน
 ที่เกี่ยวของกัน ๑ สัตว์นั้น แยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ สัตว์ของเลี้ยง ๑
 สัตว์ที่ไม่ได้เลี้ยง ๑ ๑ สิ่งที่ไม่วิญญูณ อันได้แก่ทรัพย์สินเงินทองตลอดถึง
 ไร่ นา เรือก สวนนั้น แบ่งเป็น ๒ ประเภทนั้น คือ เป็นสังหาริมทรัพย์ อันได้แก่
 ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ คือ หยิบยกไปจากที่ได้ เช่น เงินทองข้าวของเครื่องนุ่งเครื่อง
 ห่ม เป็นต้น ๑ เป็นอสังหาริมทรัพย์ คือ ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ไม่ได้ คือ หยิบยกไป
 ไม่ได้ อันได้แก่ที่ดิน คือ ไร่ นา เรือก สวน เป็นต้น ๑ ๑ ความรักซึ่งแจกออกไป
 เป็นความชอบใจพอใจเป็นต้นนั้น ได้แก่รักคน และสัตว์ สิ่งของ ดังที่จำแนกมา
 แล้วนี้ ๗ การรักคนนั้น รักด้วยราคะก็มี รักด้วยฉันทะก็มี รักด้วยเมตตาภรณา
 ก็มี รักด้วยสัทยญูกตเวทีก็มี รักด้วยความเลื่อมใสเชื่อถือก็มี ๑ ความรักทั้งสี่
 จัดเป็นกามโธมะ คือ เป็นห้วงน้ำใหญ่อันหนึ่งเท่านั้น แต่ว่าที่เป็นห้วงน้ำใหญ่
 อันสำคัญ ก็คือการรักคนด้วยราคะ อันได้แก่ผู้ชายรักผู้หญิง ผู้หญิงรักผู้ชาย ๑
 ความรักในระหว่างผู้ชายและผู้หญิงนั้น จัดเป็นห้วงน้ำใหญ่ซึ่งบุคคลข้ามได้ยาก
 ที่สุด เพราะปุถุชนทั้งสี่ไม่ว่าคนและสัตว์ ก็มีความรักชนิดนี้เหมือนกันทั้งนั้น
 แม้แต่พระอริยเจ้า ชั้นพระโสดาและพระสกิทาคา ก็ยังมีความรักด้วยราคะอยู่ทั้งนั้น
 แปรลกกันแล้วความรักของปุถุชน อาจพาปุถุชนไปสู่อบายภูมิได้ ส่วนความรัก
 ของพระโสดาและพระสกิทาคานั้น ไม่อาจพาพระโสดาและพระสกิทาคาไปสู่อบาย
 ภูมิได้ เพราะเหตุว่าความรักของปุถุชน เป็นเหตุให้ปุถุชนทำกาเมสุมีจนอาจารได้

เป็นเหตุให้ปลุกชนฆ่าตัวกันได้ ลักขโมยได้ โกหกหลอกลวงได้ ดื่มสุราเมรัยได้ อันได้ใจความว่า ความรักของปลุกชน อาจทำให้ปลุกชนทำบาปได้ทั้งสิ้น ส่วนความรักของพระโศดาและพระสีกิหาคำนั้น ไม่ทำให้ท่านล่วงกามเมสมิจฉาจาร และฆ่าสัตว์ กล่าวคำเท็จ ดื่มสุราเมรัยได้ ฯ อันหวังน้ำใหญ่ กล่าวคือความรักเป็นมหาสมุทรใหญ่อันหนึ่ง ซึ่งเต็มไปด้วยอันตราหลายประการ เช่น ปลาร้าย ลูกกลืนและน้ำวน เป็นต้น ฯ ปลาร้ายนั้น ท่านกล่าวว่า ได้แก่มาตุคาม ฯ น้ำวนนั้น ท่านกล่าวว่า ได้แก่ความรักมาตุคาม ฯ ลูกกลืนนั้น ได้แก่โทสะ คือ ความขัดเคือง หรือความโกรธ ในเมื่อมีผู้กล่าวสั่งสอน ฯ จระเข้นั้น ได้แก่ความโลภในอาหาร ฯ อันภัย ๔ ประการ คือ ภัยเกิดแต่กลืนอัน ได้แก่โทสะ หรือความขัดเคือง ภัยเกิดแต่จระเข้ อันได้แก่ความโลภในอาหาร ภัยเกิดแต่น้ำวน คือ ความรักผู้หญิง ภัยเกิดแต่ปลาร้าย คือ ผู้หญิง ฯ ทั้ง ๔ น บ่อมีในแม่น้ำใหญ่ คือ กามารมณ์ ภวโธขณะนั้น ได้แก่แม่น้ำใหญ่ คือ ภพอันเป็นที่เกิดอยู่ของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งแยกออกไปเป็น ๓ ประเภท คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ฯ กามภพนั้น ได้แก่ที่อยู่ของผู้ที่ติดอยู่ในกามคุณ ๕ นับแต่สวรรค์ชั้นที่ ๖ ลงมาถึงมนุษย์และนรกเป็นที่สุด ซึ่งท่านแยกออกไปเป็น ๑๐ ประเภท คือ เป็นอบายภูมิ ๔ เป็นมนุษย์ ๑ เป็นสวรรค์ ๕ ฯ รูปภพนั้น ได้แก่สวรรค์ชั้นรูปพรหม ๑๖ ชั้น ฯ อรูปภพนั้น ได้แก่สวรรค์ชั้นอรูปพรหม ๔ ชั้น ฯ ภพทั้ง ๓ ประเภท คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ก็จัดเป็นแม่น้ำใหญ่อันหนึ่ง เทียบกับมหาสมุทรอันหนึ่ง เพราะสัตว์โลกข้ามได้ยาก โดยเหตุเป็นของกว้างใหญ่ไพศาลหาประมาณมิได้ ทั้งประกอบด้วยภัยอันตรายดังที่แสดงมาแล้วนั้น

ทิฏฐิโธขณะนั้น ได้แก่แม่น้ำใหญ่ คือ ความเห็นผิดต่าง ๆ เช่น ทิฏฐิ ๖๒ และอนัตตาคาทิฏฐิ ๑๐ สักกายทิฏฐิ ๒๐ เป็นต้นอย่าง ฯ ทิฏฐิ ๖๒ กับอนัตตาคาทิฏฐิ ๑๐ นั้น เป็นอันว่าไม่มีปรากฏในประเทศไทยของเรา มีปรากฏอยู่แต่มีชนมิประเทศ ซึ่งเป็นที่เกิดของพระพุทธเจ้าเท่านั้น และเป็นความเห็นผิดอย่างร้ายแรง ตกแต่งให้ผิดต้องจมอยู่ในโลกกันคนรกตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้ ส่วนสักกายทิฏฐิ ๒๐ นั้น บ่อไม่เลือกประเทศ ไม่เลือกเวลา สุดแท้แต่ว่าผู้ใดยังเป็นปลุกชนอยู่ ผู้นั้นต้องมีสักกายทิฏฐิ ๒๐ ทั้งนี้ ฯ สักกาย-

ทิฏฐิ ๒๐ นั้น ได้แก่ความเห็นในเรื่องขันธ ๔ อย่าง ในเรื่องขันธ ๕ คือ ขันธ ๕ ข้อหนึ่ง ๆ ย่อมมีความเห็น ๔ อย่าง อันได้แก่เห็นว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นต้น ๑ เห็นว่าตนมีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๑ เห็นว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีอยู่ในตน ๑ เห็นว่าตนมีอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๑ ดังนี้ แต่เมื่อจำแนกออกไปอย่างนี้ ย่อมเป็นที่เข้าใจยาก เพราะฉะนั้น จึงได้ย่อลงไปให้เข้าใจง่ายกว่านี้อีกนัย ๑ กล่าวคือ สักกายทิฏฐินี้ ได้แก่ความเห็นว่ขันธ ๕ เป็นตัวตนคนสัตว์ หรือว่าตัวตนคนสัตว์เป็นขันธ ๕ ๑ ความเห็นอันนี้ ย่อมมีฝังอยู่ในใจของสัตว์โลกทั้งหลายที่เป็นปถุชน ยากที่สัตว์โลกทั้งหลายจะข้ามได้ เหมือนยากที่จะข้ามมหาสมุทรได้ ฉะนั้น คือ ยากที่ใคร ๆ จะคิดว่าขันธ ๕ ไม่เป็นตัวตนคนสัตว์ ไม่เป็นเราเป็นเขา ๑ ก็เมื่อเห็นว่ขันธ ๕ เป็นตัวตนคนสัตว์ เป็นเราเป็นเขาอยู่แล้ว จะให้โทษอย่างไร จึงได้จัดเป็นความเห็นผิดอย่างหนึ่ง ให้โทษอย่างนี้ คือ เมื่อเห็นอย่างนี้แล้ว ก็เกิดความรัก ความเกลียด ความโกรธ ความหึงหวง อิจฉาริษยา อันเป็นเหตุให้ทำบาปกรรมต่าง ๆ มีการฆ่าตักกัน เป็นต้น

อวิชชาโอฆะนั้น ได้แก่ แม่น้ำใหญ่ คือ อวิชชา ๑ อวิชชาอันนี้ ได้แก่ ความไม่รู้แจ้งแทงตลอดตามเป็นจริง ซึ่งท่านจำแนกแจกออกไปเป็น ๘ ประการ คือ ไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคต ไม่รู้จักทั้งอดีต อนาคต ไม่รู้จักปฏิจกสมุปบาทว่าเป็นอย่างไร ไม่รู้จักอริยสัจ ๔ ว่าเป็นอย่างไร ๑ เมื่อไม่รู้จักอย่างนี้ ก็ต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่เป็นนิจไป ยากที่สัตว์ในโลกจะข้ามพ้นจากอวิชชาอันนี้ได้ อวิชชาอันนี้ จึงเปรียบกับมหาสมุทรอันหนึ่ง อวิชชาอันนี้ เมื่อจะว่าเป็นมลทิน ก็เป็นมลทินอย่างยิ่ง เมื่อจะว่าโดยโทษ ก็เป็นโทษอย่างใหญ่หลวง ยากที่สัตว์ทั้งปวงจะปลดปล่อยได้

ได้ใจความว่า ในใจของสัตว์โลกทั้งหลาย ย่อมมีมหาสมุทรใหญ่อยู่ ๔ มหาสมุทร ซึ่งได้แก่โอฆะทั้ง ๔ ดังที่อธิบายมาแล้วนี้ ผู้ที่ยังข้ามโอฆะทั้ง ๔ นี้ ไม่ได้อยู่ตราบใด ก็เรียกว่ายังข้องอยู่ในทิฏฐิตราบนั้น โดยเหตุนี้ ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะพยายามว่าข้ามโอฆะทั้ง ๔ คือ ละโอฆะทั้ง ๔ นี้ ไปที่ละน้อย ๆ จึงจะไปถึงฝั่งฟากโน้น คือพระนิพพาน ถ้าไม่อย่างนั้นก็จักจมอยู่

ในโอฆะทั้ง ๔ นี้อยู่ไป เรียกว่าจมอยู่ในท่ามกลาง ระหว่างมหาสมุทรทั้ง ๔ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่า ผู้ที่ข้องอยู่ในโอฆะทั้ง ๔ นี้นั้น ย่อมจมอยู่ในท่ามกลางระหว่างมหาสมุทร จึงได้ทรงเปล่งพระพุทธานุภาพไว้ในพระสูตรที่ ๕ ว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมข้องอยู่ในสิ่งเหล่านี้ จึงไม่ถึงฝั่งโน้น จึงจมอยู่ในระหว่างคังนี้ สันนิษมัตถกอธิบายในพระพุทธานุภาพที่ ๕ อันมีในพระสูตรที่ ๕ เพียงเท่านั้น

ส่วนในพระสูตรที่ ๖ มีเนื้อเรื่องเบื้องต้นว่า กล่าวถึงสมณพราหมณ์ ๑๖ จำพวก เหมือนกับในพระสูตรที่ ๕ แปรกกันแต่พระพุทธานุภาพเท่านั้น พระพุทธานุภาพในพระสูตรที่ ๖ นั้นมีว่า

อหังการปสุตยา ปชา

ปรังการปสณฺหิตา

เอตเตเก นาทกณฺณสุ

น น สลฺลนฺติ อทฺทสฺ

เอตถจ สลฺลํ ปฏฺิจจจ ปสฺสโต

อหํ กโรมตี น ตสฺส โหติ

ปโร กโรตตี น ตสฺส โหติ ฯ

มานเปตา อยํ ปชา

มานคณฺธา มานวินิพฺพชฺชา

ทฺธิจฺฉิสฺส พยารพฺภกตา

สํสารํ นาทวตฺตติ ฯ

แปลว่า หมู่สัตว์นั้นชวนชวาชอยู่ในอหังการ ประกอบอยู่ในปรังการ พวกไม่รู้จักสิ่งทั้ง ๒ นี้นั้น ก็ไม่เห็นว่าเป็นสิ่งทั้ง ๒ นี้นั้นเป็นลูกศร ฯ ความเห็นว่า เราทำและเห็นว่าผู้อื่นทำ ย่อมไม่เห็นแก่ผู้เห็นสิ่งทั้ง ๒ นี้นั้นเป็นลูกศร หมู่สัตว์นั้นประกอบด้วยมานะ ยุ่งเหยิงด้วยมานะ ถูกผูกไว้ด้วยมานะ ชวนชวาชอยู่แต่ในทฎฐิ จึงไม่ล่วงสงสารไปได้ ดังนั้น สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถาธิบาย คำว่า อหังการ ปรังการ ออกไปให้เห็นว่า อหังการนั้น ได้แก่การถือว่า ตนและโลกตลอดถึงสหทุกข์เป็นของตนทำขึ้นเอง ฯ ปรังการนั้น ได้แก่การเห็นว่าตนและโลกมีผู้อื่นทำขึ้น สุขและทุกข์มีผู้อื่นทำให้ พวกที่เห็นอย่างนี้ ก็เพราะไม่เห็นโทษในความเห็น ๒ อย่างนี้ ที่ความเห็น ๒ อย่างนี้มีโทษอย่างไร ฯ มีโทษอย่างนี้ คือ ถ้าเห็นว่าตนทำขึ้นเอง

ก็ต้องมีสิ่งที่พอใจทั้งนั้น ไม่มีใครได้รับสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะเหตุว่าใคร ๆ ก็ไม่ต้องการทุกข์ ไม่ต้องการสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา ๆ ถ้าถือว่าผู้อื่นทำขึ้น ก็ต้องทำแต่สิ่งที่ไม่พอใจทั้งนั้น ทำแต่สิ่งที่เบียดเบียนทั้งนั้น โดยเหตุว่าผู้อื่นยอมไม่พอใจให้ผู้อื่นเป็นสุข มีแต่อยากทำตามอำนาจของคนเท่านั้น เมื่อทำไปตามอำนาจของตน ก็เป็นอันขัดกันกับความประสงค์ของคนอื่น ส่วนผู้ที่ท่านต้องเลือกทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ให้แก่ตน ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น โดยเหตุนี้ การถือว่าตนและโลกเป็นของทำขึ้นเอง คือ ตนทำตนขึ้นเอง โลกทำโลกขึ้นเอง ตนทำสุขทุกข์ขึ้นเอง โลกทำสุขทุกข์ขึ้นเอง จึงจัดว่าเป็นความเห็นที่ผิดจากความจริง ส่วนความเห็นว่าคุณและโลกมีผู้อื่นทำขึ้น สุขทุกข์มีผู้อื่นทำขึ้น ก็เป็นความเห็นที่ผิดเหมือนกัน ส่วนพวกที่เห็นว่าความเห็นเหล่านี้เป็นดังลูกศร คือ เป็นเครื่องปักอยู่ในหัวใจ อันจะก่อให้เกิดโทษทุกข์ภัย จัดเป็นพวกที่เห็นถูก พวกนี้เป็นพวกที่มัววิสสนาแก่กล้า เล็งเห็นขันธ ๕ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนกระทั่งอริยมรรคเกิดขึ้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความไม่มีทัญญูมานะในสิ่งทั้งปวงของผู้ปฏิบัติชอบแล้ว จึงทรงแสดงความข้ามพ้นสงสาร ด้วยการเกิดแห่งพระอรหันตมรรค ๆ เพื่อประสงค์จะทรงแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ติดอยู่ในทัญญู มานะ ไม่อาจจะขบสัระขันธ์จากสงสารได้ จึงได้ทรงแสดงไว้ว่า หมู่สัตว์นี้ประกอบด้วยมานะ อันมีลักษณะคือว่า ความเห็นของเราดี ความถือของเราดี และทรงแสดงว่า หมู่สัตว์นี้ยังเหยิงด้วยมานะ ถูกผูกไว้ด้วยมานะ คือ ตนจะสละความเห็นนั้นไม่ได้ด้วยมานะอันใด มานะอันนั้นก็ยังอยู่ในใจของตนเกี่ยวพันใจของตนไว้ ทำให้ชวนขวายอยู่ในเรื่องทัญญู คือชวนขวายในเรื่องโต้เถียงกันกับผู้อื่นในเรื่องทัญญูของตน ขบคนข่มผู้อื่นด้วยทัญญูของตน เมื่อมีวาทะชวนขวายอยู่ในเรื่องทัญญู โต้เถียงอยู่กับผู้อื่นในทัญญู ขบคนข่มผู้อื่นอยู่ในเรื่องทัญญู ก็เป็นอันละอวิชชาตณหาซึ่งเป็นนายกแห่งสงสารไม่ได้ เมื่อละอวิชชาตณหาซึ่งเป็นนายกแห่งสงสารไม่ได้ ก็เป็นอันไม่พ้นจากสงสาร ดังนั้น สันเนอความในอรรคกถาเพียงเท่านั้น

ในอรรคกถาน มีใจความแจ่มแจ้งอยู่ทุกประการแล้ว เพราะฉะนั้น จึงจักเพิ่มเติมธัมมคถาธิบายไว้เพียงเล็กน้อย คือ ขอให้ท่านทั้งหลายจงเข้าใจว่า

พระพุทธอรุณนันทเตยนาการถือปฏิญาณะ ยกย่องการไม่ถือปฏิญาณะ ว่าเป็นเหตุให้ข้ามพ้นสังสาร เพราะฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายจงพยายามละทิ้งปฏิญาณะของตนเสีย อย่าถือแต่ความเห็นของตนเป็นใหญ่ อย่าถือว่าแต่ตนดี จงฟังความเห็นของผู้อื่นด้วย แลดูผู้อื่นด้วย เพื่อจะช่วยให้ตนลละทิ้งปฏิญาณะลงไป หันไปหาทางที่ถูกตามเป็นจริง ขอเตือนท่านทั้งหลายไว้เพียงเท่านี้ และของครัมมัตถกาธิบายไว้โดยสังเขปนี้เพียงเท่านี้.

เอวํ กัมมํ คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐาทิ ๕๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอรุณ
ว่าด้วยผู้ไม่ต้องเกิดอีก

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมณํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เขตวนเ อนาถบิณฑิกสสุ อารามे ฯ เตน โข ปน สมเขน อายสฺมา สุกฺกติ ภควโต อวิหเร นิสินฺโน โหติ ปลฺลงกํ อากุชิตวา อชฺชํ กายํ ปณิชาช อวิตกกํ สมาริ สมายชชิตฺวาติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอรุณ กัณฐาทิ ๕๕ ว่าด้วยพระพุทธอรุณ ที่ ๕๖ ในพระสูตรที่ ๗ แห่งขัจจันชวรกที่ ๖ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี และอรรถกถา กับครัมมัตถกาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ประชุมฟังพระสัทธรรมเทศนาอยู่ในธรรมสถานโดยสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ในพระสูตรที่ ๗ ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้า ผู้ชื่อว่าอรุณที่ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในอารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่า พระเชตวนาราม

ใกล้กรุงสาวัตถี ฯ ในครั้งนั้นพระสุภคิเถรเจ้านั่งตั้งกายให้ตรงเข้าสมาธิอันไม่มีวิตก
 อยู่ในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตร
 เห็นพระสุภคิเถรเจ้า ซึ่งนั่งตั้งกายให้ตรงเข้าสมาธิอันไม่มีวิตกอยู่ในที่ใกล้นั้น ฯ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นอย่างนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

บสฺส วิตกกา วิชุปิตา อชฺฌมตฺตํ สุวิกปปีตา อเสสา

คํ สงฺกมตฺตจฺจ อรูปสณฺณํ จตุโยคาทิกโต น ชาติ เอติ ฯ

แปลว่า ผู้ใดกำจัดวิตกอันมีอยู่ภายในไม่ให้เหลือ ล่วงเสียซึ่งเครื่องขื่อ มีรูปเป็น
 อารมณ์ ล่วงเสียซึ่งเครื่องเกาะเกี่ยว ๔ แล้ว ผู้นั้นย่อมไม่มาถึงซึ่งความเกิด ดังนี้ ฯ
 สมนะขอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า สุภคินั้น เป็นชื่อแห่งพระเถรเจ้า
 องค์นั้น ฯ ก็พระสุภคินั้นได้กระทำอธิการไว้ในที่ใกล้พระบาทของสมเด็จพระ
 พระปฐมุตตรศาสนา สะสมบุญสมการอยู่ตลอดแสนกัลป์เป็นประมาณ ครั้น
 มาถึงกาลแห่งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายเกิดขึ้นนั้น ได้เกิดในตระกูลใหญ่ที่มี
 ทรัพย์สมบัติมากตระกูลหนึ่ง ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
 ก็เกิดความสลดใจออกบรรพชาในพระธรรมวินัย เมื่อพยายามพากเพียรไปก็
 ได้สำเร็จอภิญญา ๖ ในไม่ช้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ในตำแหน่ง
 อันเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เจริญพรหมวิหาร ด้วยพระพุทธบรรหารว่า เอตทคฺคํ
 ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขุณํ อรณวิหารินํ ยถา สุกฺคิ แปลว่า ตูก่อนภิกษุ
 ทั้งหลาย พระสุภคิเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ที่อยู่ด้วยธรรมอันหาช้าเสื่อมได้
 ดังนี้ ฯ อยู่มาวันหนึ่ง พระสุภคิเถรเจ้านั้นกำหนดกาลไว้ว่า ในเวลาที่บริษัท ๔
 มาฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาเย็น แล้วลุกไปในเวลา
 จบพระธรรมเทศนา เราจึงจะออกจากสมาบัติ กิติดังนี้แล้วก็นั่งเข้าผลสมาบัติ
 อยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่งมีในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ เพราะ

ฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า คราวนั้นพระสุกฺติเถระเจ้านั่งคั่งกายให้ตรงเข้าสมาธิอันไม่มีวิตกอยู่ในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ในฉานทั้งหลายที่เรียกว่าสมาบัตินั้น ท่านจัดเป็น ๒ ประเภท คือ เป็นรูปฉานประเภท ๑ เป็นอรุฉานประเภท ๑ รูปฉานที่ ๑ เป็นรูปฉานที่ยังมีวิตกอยู่ สมาธิในรูปฉานที่ ๑ เป็นสมาธิที่มีวิตก คือมีการนึกถึงอารมณ์แห่งสมาธิอยู่ สมาธิในรูปฉานที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ กับสมาธิในอรุฉานทั้งสี่ เป็นสมาธิที่ไม่มีวิตกทั้งนั้น ๆ ส่วนในพระสูตรนี้หมายเอาอรุหัตผลสมาธิซึ่งมีในฉานที่ ๔ เป็นที่ต้งว่า เป็นสมาธิที่ไม่มีวิตก ๆ ก็มิอาจวิตกทั้งหลายเป็นของที่สำเร็จฉานละด้วยฉานทั้งหลาย มีหัตถิฉานเป็นคัมแล้ว แต่ยังไม่ละดี เพราะยังไม่เด็ดขาด ส่วนที่ละด้วยอริยมรรคชื่อว่า ละได้ก็เพราะไม่จำเป็นต้งละอีก เพราะฉะนั้น อรุหัตผลสมาธิที่มีมรรคอันเป็นเลิศที่สุด จึงสมควรเรียกสมาธิอันไม่มีวิตก โดยเหตุที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งการละเมิดมิอาจวิญญูวิตกทั้งสี่ ไม่ว่าเป็นค้องกล่าวถึงอรุหัตผลสมาธิ ซึ่งมีฉานที่ ๔ เป็นที่ต้ง ๆ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวไว้ว่าในพระสูตรนี้หมายความว่า อรุหัตผลซึ่งมีในฉานที่ ๔ เป็นที่ต้ง เป็นสมาธิที่ไม่มีวิตก

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งเห็นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นนั้น คือ พระองค์ทรงเล็งเห็นการละมิอาจวิตก และกิเลสทั้งสี่ของพระสุกฺติเถระเจ้าโดยอาการทั้งปวงแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันแสดงเนือความข้อนั้นในเวลานั้น

คำทั้งหลายในพระพุทฺธอุทานนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ กล่าวคือ คำว่า ผู้ใดกำจัดวิตกนั้น อธิบายว่า พระอริยมุคคฺลผู้ใดกำจัดมิอาจวิตกทั้งสี่มีคามวิตกเป็นต้น ให้ขาดไปด้วยอริยมรรคญาณ ๆ คำว่า ที่มีอยู่ในภายในโดยไม่เหลือ นั้น คือ ที่เกิดอยู่ในสันดานของตนนั้นว่าเป็นภายในได้เด็ดขาดโดยไม่ให้เหลือ ๆ ผู้ที่ตัดมิอาจวิตกได้สิ้นเชิงแล้วเรียกว่ากำจัดวิตกได้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงข้ามเครื่องข้อง ๕ ประการมีราคะ เป็นต้น หรือเครื่องข้องคือกิเลสทั้งสี่ได้แล้วก็ถ่ออุปธรรมเป็นอารมณ์ ด้วยถ่อมมรรคผลเป็นอารมณ์อันกระทำวิพพวณซึ่งได้นามว่าอุปธรรมเป็นอารมณ์ เพราะความไม่มีรูปเป็นเสภาพ และเพราะความไม่มีพิการ อันได้แก่ความแตกสลายไปเป็นเสภาพ ๆ คำว่า ผู้ข้าม

เครื่องเกาะเกี่ยว ๔ อย่างนั้น คือ ผู้ข้ามเครื่องเกาะเกี่ยว ๔ ประเภท อันได้แก่กาม-
โยคะ • ภวโยคะ • อกุฏโยคะ • อวิชาโยคะ • ด้วยมรรคทั้ง ๔ ๆ คำว่า ผู้นั้น
ย่อมไม่มาถึงการเกิดนั้น คือ ผู้นั้นย่อมไม่เกิดอีกต่อไป ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงปรารภการอยู่ด้วยอรหัตผลสมาบัติ และอนุภาติเสสนิพพานของพระสภติเถระเจ้า
แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันได้แก่พระวาทะที่เปล่งออกมาด้วยกำลังปกติ ดังนี้ สมนะ
ความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายความ แห่งพระพุทธชุตานนั้น
คือจากอรรถกถาออกไปอีก กล่าวคือ คำว่า วิตก ซึ่งมีอยู่ในพระพุทธชุตานนั้น
พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่มิจฉาวิตกทั้งสาม มีกามวิตกเป็นต้นนั้น ยังเป็น
คำที่ย่นย่ออยู่ เพราะผู้ที่ไม่เคยสดับเล่าเรียนมากทีเดียวที่จะรู้ว่า มิจฉาวิตกได้แก่สิ่งใด
และมีอยู่เท่าไร เพราะฉะนั้น จึงจะได้แปลคำว่า มิจฉาวิตก และบอกประเภทมิจฉา-
วิตกไว้ด้วยว่า มีอยู่กี่ประเภท ๆ คำว่า มิจฉาวิตกนั้น แปลว่า ความนึกผิด ๆ ความ
นึกผิดนั้นมีอยู่ ๓ ประเภท คือ นึกถึงอารมณ์ที่น่ารักใคร่ • นึกถึงความปองร้ายผู้อื่น •
นึกถึงความเบียดเบียนผู้อื่น • ๆ การนึกถึงอารมณ์ที่น่ารักใคร่นั้น เรียกว่ากามวิตก ๆ
การนึกถึงความปองร้ายผู้อื่นนั้น เรียกว่าพยาบาทวิตก ๆ การนึกถึงความเบียดเบียน
ผู้อื่นนั้น เรียกว่าวิหิงสาวิตก

คำว่า เครื่องข้องในพระพุทธชุตานนั้น ในอรรถกถาว่า ได้แก่เครื่องข้อง ๔
ประการ มีเครื่องข้อง คือ ราคะ เป็นต้น อีกนัยหนึ่งว่า ได้แก่เครื่องข้องกิเลส
ทั้งสามนั้น ๆ เมื่อว่าถึงเครื่องข้องคอกิเลสทั้งสาม ก็เป็นอันหมดหนทางที่จะให้
เกิดความสงสัยว่าได้แก่สิ่งใดบ้าง เพราะกิเลสมีอยู่เท่าใด เครื่องขัดข้องก็มีอยู่
เท่านั้น อธิบายว่า กิเลสทั้งสามล้วนแต่เป็นเหตุให้ข้องอยู่ในโลกทั้งนั้น ๆ แต่
เมื่อว่าถึงเครื่องข้อง ๕ ประการ ว่ามีราคะเป็นต้นนั้น ก็เป็นเหตุให้เกิดความ
ฉงนว่าได้แก่สิ่งใดบ้าง เพราะฉะนั้น จึงได้จำแนกเครื่องข้อง ๕ ประการ อัน
มีราคะเป็นต้นนั้นต่อไป คือ ถ้าไม่ว่าเป็นต้นไว้แล้ว ก็ได้แก่เครื่องข้อง คือ ราคะ •
โทสะ • มานะ • ทิฏฐิ • อวิชา • ๆ สิ่งทั้ง ๕ นี้ ล้วนแต่ทำสัตว์โลกทั้งหลาย

ให้ขังอยู่ในโลกทั้งนั้น เพราะสั่วโลกทั้งหลายที่จะติดอยู่ในโลกก็ด้วยสิ่งทั้ง ๔
คือ ราคะ โทสะ มานะ ทิฏฐิ อวิชชา เหล่านี้

คำว่า เครื่องเกาะเกี่ยว ๔ ประการในอรรถกถาว่า ได้แก่ กามโยคะ ภวโยคะ
ทิฏฐิโยคะ อวิชชาโยคะนั้น มีอธิบายว่า กามโยคะนั้น ได้แก่เครื่องเกาะเกี่ยว คือ
กาม ๑ กามนั้นแยกออกเป็น ๒ ประการ คือ วัตถุกาม อันได้แก่วัตถุที่เกิดความ
รักใคร่พอใจ มีทรัพย์สินสมบัติข้าวของเงินบุตรภรรยา เป็นต้น • ได้แก่กิลเลสกาม
คือ กิเลสอันเป็นเหตุให้รักใคร่ มีราคะหรือฉันทะ หรือสัญญาวิปลาส ๔ ประการ
เป็นต้น ๑ ราคะนั้น ได้แก่ความกำหนัดยินดี ตามประเพณีโลก ๑ ฉันทะนั้น ได้
แก่ความพอใจ ๑ สัญญาวิปลาส ๔ นั้น ได้แก่ความเข้าใจผิด ๔ ประการ คือ ของที่ไม่
สวยงามเข้าใจว่าเป็นของที่สวยงาม • ของที่ไม่เป็นสุขเข้าใจว่าเป็นสุข • ของที่ไม่
เที่ยงเข้าใจว่าเที่ยง • ของที่ไม่ใช่ตัวตนเข้าใจว่าเป็นตัวตน •

ของที่ไม่สวยงามเข้าใจว่าสวยงามนั้น ยกตัวอย่าง เช่นธาตุ ๔ อัน
ประชุมกันเข้าเป็นรูปกาย เรียกว่าหญิงชายในโลกนี้ บุคคลทั้งหลายย่อมเข้าใจว่า
ผู้นั้นสวยงาม สดสวย สดงาม สดงาม เช่น เข้าใจว่าผมสวย ฟันสวย
เล็บสวย ผิวสวย หน้าสวย มือสวย เท้าสวย เป็นต้น ความจริงหาได้สวย
ตามความเข้าใจไม่ เพราะของเหล่านี้ล้วนแต่เป็นของน่าเกลียดทั้งนั้น กล่าวคือ
ผมก็เป็นของน่าเกลียด ด้วยเหตุที่เกิดในที่หน้าเกลียด กลูกเกล้าไปด้วยเหงอ
โกล แต่เมื่อยังติดอยู่ในสรีระยังได้รับการปฏิบัติด้วยการชำระสรง อบรมด้วย
ของหอมอยู่ตราบใด ก็ยังดูเป็นของสวยงามน่ารักอยู่ตราบนั้น เมื่อใดผมร่วง
ออกจากสรีระตกลงไปในภาชนะข้าวปลาอาหาร เมื่อนั้นแหละ คนทั้งหลายจึง
จะเห็นว่า เป็นของน่าเกลียด ความจริงมันเป็นของน่าเกลียดมาแต่ไหนแต่ไร
แล้ว ๑ ถึงเล็บและฟันก็เหมือนกัน คือ เล็บมือเล็บเท้าก็เป็นของเกิดในที่
โสโครกเหมือนกัน คือ เกิดในที่ประชุมไปด้วยน้ำคือโลหิต ขึ้นพ้นออกไปจาก
เครื่องปกปิด คือ เนื้อหนังยังความน่าเกลียดให้เกิดขึ้นแก่ผู้พิจารณา ถ้า
ปล่อยไว้ไม่เอาใจใส่ชำระล้างขัดถูก็จะดูเป็นหน้าเกลียด ในไม่ช้า ด้วยว่าจะเต็ม
ไปด้วยสิ่งโสโครกซึ่งเรียกกันว่าขี้เล็บ ๑ ส่วนฟันนั้นก็เกิดในที่ชุ่มไปด้วยโลหิต

เหมือนกัน เมื่อเกิดขึ้นแล้วชุ่มด้วยของโสโครกคือน้ำลายขยู่เป็นนิจ คิดไปด้วย
ของโสโครกคือเศษอาหาร และน้ำลายที่คั่นแค้นเข้าซึ่งเราเรียกว่าขฬิณ ถ้าจากการ
ชำระซัดถูแล้วก็มีโทษถึง ๕ ประการ คือ แสงตาไม่ผ่องใส • กลืนปากเหม็น • เส้น
รับรสอาหารไม่บริสุทธิ์ • คือและเสมหะหุ้มห่ออาหารที่บริโภคลงไป • อาหารที่
บริโภคลงไปแล้วนั้นไม่ทำให้เกิดโอหารส • ต่อเมื่อชำระซัดถูอยู่เสมอ จึงจัก
ปราศจากโทษ ๕ ประการนี้ คือ แสงตาจักผ่องใส ปากจักไม่เหม็น เส้นรับอาหาร
จักบริสุทธิ์และเสมหะจะไม่หุ้มห่ออาหารที่บริโภค จักบริโภคอาหารมีโอหารส
ทั้งพื้นจะปรากฏเห็นของสะอาด แต่ว่าจะสะอาดอย่างไรก็ตาม เมื่อว่าตามความจริง
แล้วยังเป็นของที่น่าเกลียดขยู่ทั้งนั้น จะเห็นได้ชัดเจนในเมื่อพื้นหลุดออกจากปาก
แล้ว คือ เมื่อพื้นหลุดออกจากปากแล้วนั้น คนทั้งหลายจะเห็นว่า เป็นของน่าเกลียด
ทั้งนั้น ฯ ถึงผิวหนังและหน้าตามือเท้าก็ล้วนแต่เป็นของน่าเกลียดตามความจริง
ทั้งนั้น แต่คนทั้งหลายเห็นว่า เป็นของน่ารักนั้น โดยเห็นตามลมนตเท้านั้น คือ คน
ทั้งหลายสมมติว่าหน้า ตา มือ เท้า หรือผิวหนังอย่างไรสวยงาม ก็พลอยเห็นว่า
อย่างนั้นเป็นของสวยงามไปด้วย ความจริงเมื่อแยกพิจารณาออกไปเป็นส่วน ๆ แล้ว
ล้วนแต่เป็นของที่ไม่สวยงามทั้งนั้น

สิ่งที่ไม่เป็นสุขแต่เข้าใจว่าเป็นสุขนั้น ก็ได้แก่ร่างกายซึ่งตนเห็นว่า เป็น
ของสวยงาม เห็นว่าเมื่อตนได้มาเป็นของตนแล้วจะเป็นของให้เกิดสุข ความ
จริงสิ่งที่ตนเข้าใจว่าสวยงามจักทำความสุขให้เกิดแก่ตนนั้น เมื่อได้มาเป็นของ
ตนแล้ว มิแต่จะให้เกิดความทุกข์รำไป คือทุกข์ด้วยการปฏิบัติเลียงคุดและระวัง
รักษา ฯ สิ่งที่ไม่เที่ยงแต่เข้าใจว่าเป็นของเที่ยงนั้น ก็ได้แก่ร่างกายและสิ่ง
ของทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในโลก ฯ ร่างกายและสิ่งของทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในโลกนั้น
ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง คือ เป็นของไม่คงที่ทั้งนั้น เป็นของมีความแปรปรวน
เป็นธรรมดาทั้งนั้น ฯ สิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนแต่เข้าใจว่าเป็นตัวตนนั้น ได้แก่ร่างกาย
คือ ประชุมธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ ของคนและสัตว์ทั้งหลายที่แลเห็นอยู่ทั่วไปนี้ ฯ ร่าง
กายของคนและสัตว์ทั้งหลายล้วนแต่เป็นของไม่ใช่ตัวตน คือ ล้วนแต่ไม่อยู่ใน
บังคับบัญชาของผู้ใด ผู้ใดจะบังคับบัญชาไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย ย่อม

ไม่ได้ทั้งนั้น ผู้ใดจะบัญชาให้สวยงามกว่า ให้เป็นปกติคือไม่ได้ทั้งนั้น ฯ แต่เมื่อมีความเข้าใจผิดว่า ร่างกายเป็นของสวยงาม เป็นของให้เกิดสุข เป็นของเที่ยง เป็นตัวตนแล้ว ก็ทำให้เกิดความโศกะ คือ ความรักใคร่ยินดี อันเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวให้ติดอยู่ในโลก ให้ติดอยู่ในกองทุกข์โดยไม่มีกำหนดว่า จะพ้นได้เมื่อไร เมื่อยังไม่พ้นตราบใด ก็ยังแสหาความสุขอยู่ตรานั้น ยังค้นรหาความสุขอยู่ตรานั้น ยังมีอาการเหมือนกระต่ายที่คั่นรนาในเวลาติดบ่วงนายพรานอยู่ตรานั้น

ภวโศกะนั้น ได้แก่เครื่องเกาะเกี่ยวคือ ภพ ฯ ภพนั้นแยกออกเป็น ๒ คือ กรรมภพ ๑ อุปัตติภพ ๑ ฯ กรรมภพนั้น ได้แก่การทำความดีความชั่ว ซึ่งจะก่อให้เกิดรูปกาย ฯ อุปัตติภพนั้น ได้แก่ที่เกิดของสัตว์โลกทั้งหลาย ซึ่งแยกออกไปเป็น ๓ ประเภท คือ เป็นกามภพ รูปภพ อรูปภพ ฯ กามภพนั้น ได้แก่ภพซึ่งยังมีความรักใคร่ยินดีอยู่ ได้แก่ทุกคติภูมิ ๔ สกตคติภูมิ ๑ ทุกคติภูมิ ๕ นั้น ได้แก่เนรก เปรต อสุรกาย ตีรจณาน ฯ สกตคติภูมิ ๑ นั้น ได้แก่มนุษย ๑ สวรรค์ชั้นต่ำ ๖ ชั้น ฯ รูปภพนั้น ได้แก่รูปพรหม ๑๖ ชั้น ฯ อรูปภพนั้น ได้แก่อรูปพรหม ๔ ชั้น ฯ กรรมภพ คือ ความดี ความชั่วที่สัตว์โลกทั้งหลายทำไว้ เป็นเหตุให้สัตว์โลกทั้งหลายเกิดในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ดังที่จำแนกมาแล้วนี้ ฯ ภพทั้ง ๓ นี้ ย่อมทำให้สัตว์โลกทั้งหลายติดอยู่ไม่รู้ว่าจะพ้นเมื่อไร สัตว์โลกทั้งหลาย ย่อมเกี่ยวข้องอยู่ด้วยความยินดียินร้ายในภพทั้ง ๓ นี้ เพราะฉะนั้น ภพทั้ง ๓ นี้ จึงเรียกว่า ภวโศกะ เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวอย่างหนึ่งซึ่งมีในเครื่องเกาะเกี่ยว ๔ อย่างนั้น

ทิฏฐิโศกะนั้น แปลว่า เครื่องเกาะเกี่ยว คือความเห็น ฯ อันความเห็นนั้น ย่อมมีอยู่ ๒ ประการ คือ ความเห็นผิดอย่าง ๑ ความเห็นถูกอย่าง ๑ ฯ ความเห็นผิดนั้น แยกออกไปเป็น ๒ ประการ คือ เห็นผิดอย่างร้ายแรงถึงกับห้ามกันไม่ให้ได้สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ๑ ความเห็นผิดที่ห้ามแต่ นิพพานสมบัติอย่างเดียว บังคับกันไม่ให้ได้นิพพานสมบัติอย่างเดียว หาได้ห้ามสวรรค์สมบัติและมนุษย์สมบัติไม่ ซึ่งได้แก่สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่า จันทร ๕ เป็นร่าง

กายของตน ๑ ๆ ความเห็นผิดทั้งอย่างหนัก และอย่างเบา ส่วนแต่เป็นเครื่อง
เกาะเกี่ยวสัวโลกทั้งหลาย ให้ติดอยู่ในโลกสงสารทั้งนั้น จึงได้จัดเป็นเครื่อง
เกาะเกี่ยวอย่างหนึ่งซึ่งมีอยู่ในเครื่องเกาะเกี่ยว ๔ อย่างนั้น

อวิชาโยคะนั้น แปลว่า เครื่องเกาะเกี่ยว คือ อวิชา ๆ อวิชานั้นแปลได้
๗ อย่าง คือ ท่านได้แยกคำว่า อวิชา หรือขยายคำว่า อวิชา ออกให้กว้างขวางไว้ ๗
อย่าง คือ อย่างที่ ๑ ว่า วินิหิย์ วินิหิตติ อวิชา แปลว่า ธรรมชาติใดประสบสิ่ง
ไม่ควรประสบ อันได้แก่ประสบทุจริตที่ไม่ควรกระทำ ธรรมชาตินั้นเรียกว่า อวิชา
แปลว่า ประสบสิ่งที่ไม่ควรประสบ คือ ได้แก่สิ่งที่ไม่ควรได้ อันได้แก่ได้กระทำทุจริต
ซึ่งไม่ควรกระทำ

อย่างที่ ๒ ว่า วินิหิย์ น วินิหิตติ อวิชา แปลว่า ธรรมชาติใดไม่ประสบสิ่ง
ที่ควรประสบ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อวิชา แปลว่า ไม่ประสบสิ่งที่ควรประสบ คือ ไม่
ได้สิ่งที่ควรได้ อธิบายว่า ไม่ได้ทำสุจริตที่ควรกระทำตาม นัยที่ ๒ นี้ได้ใจความว่า
การไม่ทำสุจริตหรือการไม่รู้สุจริตก็จัดเป็นอวิชาอย่างหนึ่ง ส่วนนัยที่ ๑ นั้น หมายถึง
ถึงการไม่รู้จักทุจริตว่า เป็นของชั่วช้าลามกอย่างไร ให้โทษภัยแก่ผู้กระทำอย่างไร

อย่างที่ ๓ ว่า ขนฺธานํ ขนฺธถถิ ๑ ล ๑ อวิหิตํ กโรตติ อวิชา แปลว่า
ธรรมชาติใดไม่ทำเนื่อความว่าขันธ แห้งขันธและอายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ ให้
แฉ่มแฉ้ง คือ ไม่เข้าใจคำว่า ขันธและอายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ ได้แฉ่มแฉ้ง
ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวิชา แปลว่า ไม่กระทำให้แฉ่มแฉ้ง ได้ใจความตามนัยที่ ๓ นีว่า
การไม่รู้แฉ่มแฉ้งในเรื่องขันธ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ ก็เป็นอวิชาอย่างหนึ่ง

อย่างที่ ๔ ว่า ทุกฺขาหิณํ ๑ ล ๑ อตฺถิ อวิหิตํ กโรตติ อวิชา แปลว่า
ธรรมชาติใดกระทำเนื่อความทั้ง ๔ แห้งมทั้ง ๔ มีทุกข์เป็นต้น ให้แฉ่มแฉ้ง
ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อวิชา แปลว่า ไม่เข้าใจแฉ่มแฉ้งในความหมายแห่งอริยสัจ ๔ ๆ
อันความหมายแห่งอริยสัจ ๔ นั้น ท่านแจกออกไปอย่างละ ๕ ๆ คือ ทุกข์มีความ
หมาย ๔ อย่าง อันได้แก่หมายความว่าบีบคั้น ๑ บังคับตกแต่ง ๑ ทำให้เดือดร้อน ๑
แปรปรวน ๑ ๆ อธิบายว่า สิ่งใดบีบคั้น สิ่งนั้นเป็นทุกข์อย่างหนึ่ง สิ่งใดบังจับ

ตกแต่ขันธ์ สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง สิ่งใดทำให้เดือดร้อน สิ่งนั้นก็ทุกข์อย่างหนึ่ง สิ่งใดแปรปรวนไป สิ่งนั้นก็ทุกข์อย่างหนึ่ง ทั้ง ๔ อย่างนี้เมื่อกล่าวให้สิ้นแล้ว ก็ได้ความว่า ความขบขัน ความท้อขยี้ตกแต่ขันธ์ ความเร่าร้อน ความแปรปรวน ทั้ง ๔ อย่างนี้เป็นทุกข์ทั้งนั้น เรียกว่าทุกข์ทั้งนั้น ฯ สมุทัยก็มีความหมาย ๔ อย่าง คือ หมายความว่า การทำให้เกิดทุกข์ ฯ เป็นเหตุแห่งทุกข์ ฯ ประกอบสัตว์โลกไว้ในทุกข์ ฯ ทำสัตว์โลกให้กังวลอยู่ในทุกข์ ฯ ได้ใจความว่า สิ่งทำให้เกิดทุกข์ สิ่งที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ สิ่งที่ควบคุมไว้ในทุกข์ สิ่งที่ทำให้กังวล คือ ตัณหา เป็นสมุทัยทั้งนั้น เรียกว่า สมุทัยทั้งนั้น สมุทัยนั้น แปลตามตัวว่า ทำให้ตั้งขึ้นหรืออธิบายว่า ตัณหาทำให้ทุกข์ตั้งขึ้น เป็นเหตุแห่งทุกข์ ประกอบไว้ในทุกข์ทำให้เกิดกังวล

นิโรธก็หมายความว่า ๔ อย่าง คือ หมายความว่าออกไป ฯ สงัด ฯ ไม่มีสิ่งใดตกแต่ขันธ์ ฯ ไม่รู้จักตาย ฯ ฯ คำว่า ออกไปนั้น คือออกไปจากกิเลส และกองทุกข์ ฯ คำว่า สงัดนั้น คือเจียดจากกิเลสและกองทุกข์ ฯ คำว่า ไม่มีสิ่งใดตกแต่ขันธ์นั้น คือไม่มีบาปบุญอันใดตกแต่ขันธ์ ฯ คำว่า ไม่รู้จักตายนั้น คือ ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ได้ใจความว่า นิโรธนั้นหมายความว่า นิพพาน

มรรคก็หมายความว่า ๔ อย่าง คือ หมายความว่า นำออก ฯ เป็นเหตุ ฯ เห็น ฯ เป็นใหญ่ ฯ ฯ นำออกนั้น ได้แก่ นำสัตว์โลกออกจากกิเลส และกองทุกข์ ฯ เป็นเหตุ นั้น หมายความว่า เป็นเหตุแห่งนิพพาน ฯ เห็นนั้น หมายความว่า เห็นนิพพาน ฯ เป็นใหญ่นั้น หมายความว่า เป็นใหญ่ในความมรรคความเห็นว่า จิตของเราหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์แล้ว ฯ ความไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง ในความหมายแห่งอริยสัจ ๔ ดังที่แสดงมาแล้วนี้ ก็เป็นอวิชชาอย่างหนึ่งซึ่งจัดเป็นนัยที่ ๔

นัยที่ ๕ ว่า อนุตวิหิตะ สัสสรา ฯ ล ฯ ขวาเปตติ อวิชชา แปลว่า ธรรมชาติใดทำให้สัตว์โลกทั้งหลาย แล่นไปในกำเนิด และคติ ภพ วิญญานวัฏฏี สัตตवास ซึ่งมีในสงสารอันปราศจากที่สุด ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อวิชชา แปลว่า ทำให้แล่นไปในสิ่งอันปราศจากที่สุด อธิบายว่า ทำให้ใจของสัตว์โลกทั้งหลาย แล่นไป คือ คิดไป ส่ายไป ทะเขอทะยานไปในสิ่งอันปราศจากที่สุด คือ กำเนิด

และคติ ภพ วิญญานฐิติ อันได้แก่ที่ตั้งวิญญาน และสัตตาวาส อันได้แก่ที่อยู่
ของสัตว์ทั้งหลาย เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นของไม่มีที่สิ้นสุดทั้งนั้น โดยเหตุว่า ตาย
แล้วก็เกิด เกิดแล้วก็ตาย วนเวียนว่ายอยู่ด้วยความตาย และความเกิดเป็นนิจ
ต่อเมื่อโคธรมรรคเกิดขึ้น ทำโสฬสกิจ ๑๖ ประการในอริยสัจ ๔ ให้สำเร็จไป
เมื่อนั้นแหละสิ่งเหล่านี้ จังจะสิ้นสุดลง

ที่โสฬสกิจ ๑๖ ประการในอริยสัจ ๔ นั้น คือ ปริณญาณกิจ อันได้แก่การ
รอบรู้ทุกข์ ๑ ปหานกิจ อันได้แก่การละสมุทัย ๑ สัจฉิกิริยากิจ อันได้แก่การ
ทำนิโรธให้แจ้ง ๑ ภาวนากิจ อันได้แก่การทำมรรคให้เกิด ๑ ๑ กิจทั้ง ๔ นี้
ย่อมทำด้วยมรรค ๔ ครังละ ๔ จึงเป็น ๑๖ คือ เมื่อโสธาปัตติมรรคเกิดขึ้น ก็ทำ
กิจ ๔ อย่างนี้ ไปเป็นครั้งที่ ๑ ซึ่งเรียกว่า อริยสัจเป็นครั้งที่ ๑ ๑ เมื่อสกทาคา-
มิมรรคเกิดขึ้น ก็ทำกิจทั้ง ๔ นเป็นครั้งที่ ๒ คือ รอรียสัจเป็นครั้งที่ ๒ ๑ เมื่อ
อนาคามิมรรคเกิดขึ้นก็ทำกิจทั้ง ๔ น เป็นครั้งที่ ๓ เรียกว่า รอรียสัจเป็นครั้งที่ ๓ ๑
เมื่ออรหตมรรคเกิดขึ้น ก็ทำกิจทั้ง ๔ น เป็นครั้งที่ ๔ คือ รอรียสัจเป็นครั้งที่ ๔
รวมทั้ง ๔ ครังก็เป็นโสฬสกิจ ๑๖ ๑ อันโสฬสกิจ ๑๖ นี้ ท่านกล่าวไว้ในนิพพาน-
สัจฉิกิริยากถา คัมภีร์มงคลที่ปนี ซึ่งท่านยกมาจากฎีกาแห่งมูลปริยายสูตร ๑ การ
ไม่สำเร็จโสฬสกิจ ๑๖ ในอริยสัจ ๔ ดังที่แสดงมานี้ มีอยู่ตราบใด ก็ทำให้สัตว์โลก
ทั้งหลาย เวียนอยู่ในกำเนิด ๔ คติ ๕ ภพ ๓ วิญญานฐิติ ๑ สัตตาวาส ๕ อยู่
ตราบนั่น จึงได้จัดเป็นอวิชชาอันเป็นนัยที่ ๕

นัยที่ ๖ ว่า ปรมัตถโต อวิชชามาเนสุ ๑ ล ๑ น ชวตติ อวิชชา
แปลว่า ธรรมชาติใดแล่นไปในบุรุษสูตรเป็นต้น ซึ่งเป็นของไม่มีอยู่ โดยปรมัตถ์
ธรรมชาตินั้น เรียกว่า อวิชชา แปลว่า แล่นไปในสิ่งที่ไม่มีอยู่ อธิบายว่า คิดเสไป
ในสิ่งที่ไม่มีอยู่โดยปรมัตถ์ อธิบายว่า ที่เราเรียกว่าคนและสัตว์เป็นต้นนั้น เราเรียก
ตามสมมติเท่านั้น เมื่อว่า โดยปรมัตถ์แล้วไม่มีคนและสัตว์ มีแต่ธาตุ ๔ จันท์ ๕
เท่านั้น การคิดอยากได้สิ่งที่ไม่มีความจริงตามปรมัตถ์นี้ จัดว่า เป็นอวิชชานัยที่ ๖

นัยที่ ๗ ว่า วิชชามาเนสุปิ ชนฺธาทีสุ น ชวตติ อวิชชา แปลว่า
ธรรมชาติใดไม่แล่นไปในสภาวะธรรมทั้งหลาย มีจันท์เป็นต้น ซึ่งมีอยู่โดยปรมัตถ์

ธรรมดาคนนั้นชื่อว่า อวิชา อธิบายว่า การไม่คิดไปในสิ่งที่มีอยู่โดยปรมาตม คือ
 ชนั ชาติ อายุคนะ อินทรีย์ สัจจะ โดยแยกเป็นอย่าง ๆ ก็เป็นอวิชาอย่าง
 หนึ่ง ๆ รวมกำแปลตามวิเคราะห์ทั้ง ๗ นี้ ว่า ประสบสิ่งที่ไม่ควรประสบ ๑ ไม่
 ประสบสิ่งไม่ควรประสบ ๑ ไม่เข้าใจแจ่มแจ้งในธรรมทั้งหลาย มีชั้นเป็นต้น ๑
 ไม่เข้าใจแจ่มแจ้งในความหมายแห่งอริยสัจ ๑ แล่นไปในสิ่งซึ่งปราศจากที่สุด ๑
 แล่นไปในสิ่งที่ไม่มียุ ๑ ไม่แล่นไปในสิ่งที่มีอยู่ ๑

อาการทั้ง ๗ นี้ เป็นอาการแห่งอวิชาทั้งนั้น คำทั้ง ๗ นี้ เป็นคำแปล
 อวิชาทั้งนั้น อวิชาซึ่งแปลได้ ๗ อย่างดังที่แปลมาแล้วนี้ เป็นเครื่องประกอบ
 สัตว์โลกไว้อย่างหนึ่ง ผู้ที่ข้ามพ้นเครื่องประกอบทั้ง ๔ อันได้แก่เครื่องเกาะเกี่ยว
 ทั้ง ๔ คือ กามโยคะ ภวโยคะ ทิฏฐิโยคะ อวิชาโยคะ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วนี้
 ข้อมไม่เกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป ๆ ฉะนั้นไซ้ สมเด็จพระสัมพันธูปบรมครูเจ้า
 จักรงแปลงพระพุทธอทานว่า ผู้ใดกำจัดจิตกอนมีประจำอยู่ภายใน โดยหาเศษ
 มิได้แล้ว ข้ามเครื่องข้องได้แล้ว มีอุปธรรมเป็นอารมณ์ ข้ามเครื่องเกาะเกี่ยวทั้ง ๔
 ได้แล้ว ผู้นั้นข้อมไม่มาถึงความเกิดอีกนั้น มีคำอธิบายดังที่ได้อธิบายมาแล้วนี้
 สันธมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอว กัม ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัมมัทท ๖๐

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอทาน

ว่าด้วยลามก ๒ อย่าง กับมัชฌิมาปฏิปทา ๑

เอวมเม สุต ๑ เอกิ สมยํ ภควา ราชคเห วิหริติ เวพฺพเน กลนุ-
 ทกนิวาเป ๑ เตน โข ปน สมเขน ราชคเห เหว ปุคฺคลา อณฺณตริสุสา
 กลนิกาย สารตฺตา โหนติ ปฏิพฺพุตจิตฺตา ภณฺทนชาตา กลหฺชาตา วิวาหาปณฺนา
 อณฺณมณฺณ ปาณํหิปปติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๖๐ ว่าด้วย
พระพุทธอุทานที่ ๕๔ ในพระสูตรที่ ๘ แห่งขัจฉัยนธรรคที่ ๖ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลีและอรรถกถา กับขมัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้สดับ
พระพุทธอุทานนี้ โดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีในพระสูตรที่ ๘ ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้า
ผู้ชื่อว่า อานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ๆ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาค
เจ้าประทับอยู่ที่พระเวฬุวันกลันทกนิวาปีวิหาร ใกล้สถานราชคฤห์มหานคร ฯ ใน
ครั้งนั้น มีคนอยู่ ๒ จำพวก ซึ่งเป็นผู้รักใคร่ยินดีมัจฉตปฏิพัทธอยู่กับหญิงคนใดคนหนึ่ง
หนึ่ง ถึงกับเกิดการทะเลาะวิวาทกัน ประหัตประหารกันด้วยมือบ้าง ด้วยไม้ค้อน
ก้อนดินบ้าง ด้วยศาสตราอาวุธบ้าง บางพวกถึงซึ่งความตาย บางพวกถึงซึ่งทุกข์
แทบประดาตาย

เช้าวันหนึ่ง มีพวกภิกษุเป็นอันมาก พวกนั้นเข้าไปบิณฑบาตที่กรุงราชคฤห์
ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ฉันทังหันเสร็จแล้ว ก็พากันกลับจากบิณฑบาต
นำความเรื่องนี้ ไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าบรมศาสดาว่า ข้าแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า ที่กรุงราชคฤห์มีคนอยู่ ๒ พวก เป็นผู้มีความรักใคร่ยินดี มีใจ
ปฏิพัทธต่อหญิงคนใดคนหนึ่ง ถึงกับเกิดการทะเลาะวิวาทประหัตประหารกันด้วย
ฝ่ามือบ้าง ด้วยไม้ค้อนก้อนดินบ้าง ด้วยศาสตราอาวุธบ้าง บางพวกถึงซึ่งความตาย
บางพวกถึงซึ่งทุกข์แทบประดาตาย ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสดับเรื่อง
แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

ขณฺจ ปตฺตํ ขณฺจ ปตฺตพฺพํ อุภยเมตฺติ รชานุกิณฺเณ อาคฺขรสุสฺสานุสสิขฺโข
เย จ สิกฺขาสารา สัลลพฺพตฺตํ จีวิตํ พุทฺธมฺจริยํ อุปฺปชฺชานสาลา อยเมโก อญฺโตะ ฯ
เย จ เอวํ อาทึโน นตฺถิ กาเมสุ โทโสติ อญฺ หติโย อญฺโตะ ฯ
อิจฺเจเต อุโก อนฺตา กุสฺสวชฺชมนฺนา กุสฺสโย หิณฺฐิ วชฺเชนฺนติ ฯ

เอเต เต อุโก อนเต อนภิญญา โอลิยนิติ เอเก อติชานนติ เอเก ฯ
 เบ จ ไซ เต อภิญญา ตตร จ นาเสสุ เตน อนณณิสสุ วญญิ เตสํ นตฺถิ
 ปณฺญาปนาชา ฯ

แปลว่า สิ่งทั้งสอง คือ สิ่งที่ตั้งแล้ว • สิ่งทควรถึง • เป็นสิ่งที่เกลือกกลั้วไปด้วยธุลีแก
 บุคคลผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ซึ่งความกระสับกระส่ายอยู่ ถือการศึกษา คือ ศีล • วัตร •
 ชีวิต • พรหมจรรย์ • อปฺปญฺฐาน • ว่าเป็นแก่นสาร จัดเป็นลามกส่วนหนึ่ง การกล่าวว่า
 โทษในกามทั้งหลายไม่มีจัดเป็นลามกส่วนหนึ่ง ส่วนลามกทั้ง ๒ นี้ ทำบาปทำให้เจริญ
 บาปข้ามทำให้อริให้เจริญ ฯ พวกที่ไม่รู้จักส่วนลามกทั้ง ๒ นี้ ว่า เป็นเครื่องติดอยู่
 ข้อมเล่นไปฝ่ายเดียว ส่วนผู้รู้ลามกทั้งสองนี้ ก็ไม่มีอยู่ในลามกทั้ง ๒ นี้ ไม่ถือลามก
 ทั้ง ๒ นี้ การที่จะบัญญัติว่า วัฏฏสงสารมีแก่พวกนั้นย่อมไม่ได้ ดังนั้น สันเนอความใน
 พระบาลเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ที่กรุงราชคฤห์คราวนั้น มีนักเลง
 หลึงอยู่เป็นอันมาก ได้พากันเที่ยวไปเป็นพวก ๆ อยู่มาถึงวันมหรสพวันหนึ่ง
 ได้พากันนำหญิงแพศยาไปเที่ยวสวนอุทยานคนละคน ๆ รุ่งขึ้นวันที่ ๒ ที่ ๓ ก็
 ได้พาหญิงแพศยานั้น ๆ ไปเที่ยวอุทยานอีก ๆ พอถึงวันที่ ๖ มีนักเลงหญิง
 อีกพวกหนึ่ง ประสงค์จะเล่นมหรสพ จึงไปเที่ยวแสวงหาหญิงแพศยา ไป
 นำหญิงแพศยาคนหนึ่ง ซึ่งนักเลงพวกก่อนนำมาไว้ ฯ เมื่อนักเลงพวกก่อนแลเห็น
 ก็กล่าวขึ้นว่า หญิงนี้เป็นหญิงที่พวกเราหวนแค้น ฯ ฝ่ายนักเลงพวกหลังก็กล่าวขึ้น
 อย่างนั้นบ้าง ตกลงก็ทะเลาะวิวาทกัน จนถึงกับประหัตประหารกันด้วยมือ
 เป็นต้น ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลี จึงกล่าวไว้ว่า ครานั้น มีนักเลง ๒ พวก
 อยู่ในกรุงราชคฤห์ มีความรักใคร่พอใจในหญิงคนใดคนหนึ่ง ถึงกับเกิดทะเลาะ
 วิวาทประหัตประหารกันด้วยมือบ้าง ด้วยไม้ค้อนก้อนดินบ้าง ด้วยศาสตราขบ้าง
 บางพวกก็ถึงซึ่งความตาย บางพวกก็ถึงซึ่งทุกข์แทบประดาตาย ฯ พระภิกษุทั้งหลาย
 ซึ่งกลับจกเบญทบาท ได้พากันนำเรื่องนี้ ไปกราบทูลแด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 บรมศาสดา พระองค์ทรงทราบแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้น ดังที่แสดงมาแล้วนั้น

คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นนั้น คือ ทรงทราบว่า ความยินดีในกามทั้งหลาย เป็นมุลรากแห่งวิเวก และเป็นมุลรากแห่งความพินาศทั้งปวง แล้วจึงทรงเปล่งอุทานอันแสดงโทษ และอานิสงส์ในส่วนลามกทั้ง ๒ และในมัชฌิมาปฏิปทาขึ้นในเวลานั้น

ในพระพุทธชุตานนั้น มีคำอธิบายว่า สิ่งถึงแล้วนั้น ได้แก่กามคุณ ๕ มีรูปเป็นต้น ซึ่งมีทฎฐเป็นหัวหน้าว่า โทษในกามทั้งหลายไม่มีก็ตาม หรือไม่มีทฎฐก็ตามซึ่งบุคคลใดได้แล้ว ครอบงำอยู่ในบัดนี้ ๑ คำว่า สิ่งที่ต้องถึงนั้น ได้แก่ สิ่งที่จะต้องได้รับในอนาคต ด้วยกรรมที่ตนกระทำไว้ โดยไม่สละทฎฐิว่า ผู้ใดบริโภคกามทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมทำโลกให้เจริญ ผู้ใดทำโลกให้เจริญ ผู้นั้นย่อมได้บุญมาก ดังนี้ ๑ คำว่า เกลือกกลด้วยธลน คือ สิ่งถึงแล้ว และสิ่งที่จะต้องถึงทั้ง ๒ อย่างนั้น ล้วนแต่เกลือกกลด้วยธลนราคะเป็นต้น ๑ ผู้บัญญัติกามทัมมาถึงแล้ว ชื่อว่า เสนพเกลือกกลด้วยธล คือราคะ ๑ เมื่อผลแห่งจิตอันเสวามองทำให้เกิดโทมนัสต่อไป ชื่อว่า เกลือกกลด้วยธล คือ โทสะ ๑ ในระหว่างราคะและโทสะนั้น ชื่อว่า เกลือกกลด้วยธล คือโมหะ ๑ เพื่อจะเลียงคำถามว่า เกลือกกลด้วยธลแก่ใคร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า แก่ผู้กระสับกระส่ายอยู่ ผู้ศึกษาอยู่ ๑ คือ ผู้กระสับกระส่ายอยู่ด้วยกิเลส ด้วยอำนาจปรารณากามารมณ์ และผู้กระสับกระส่ายอยู่ด้วยทุกข์อันเป็นผลแห่งกิเลสนั้น ผู้ศึกษาเนื่อง ๆ อยู่ในผลแห่งกิเลสด้วยเจตนา จะทำให้ยิ่งขึ้นไปในกิเลส และกองทุกข์ทั้งสองนั้น ๑ อีกอย่างหนึ่งว่า อำนาจแห่งข้อวัตรนอกจากคำว่า สิ่งถึงแล้วนั้น ได้แก่การทำตนให้เร่าร้อนด้วยพระพุทธานุญัตติ มีข้อวัตรอเจลกษเปลี่ยนแปลงเป็นต้น ๑ คำว่า สิ่งที่ต้องถึงนั้น ได้แก่ผลที่จะต้องถึงในอนาปัตติเพราะเหตุแห่งการก่อกัมมมัจฉาทฎฐิ ๑ คำว่า สิ่งทั้งสองนั้น เป็นของเกลือกกลด้วยธล คือ สิ่งทั้งสองนั้น คือทุกข์ ๑ คำว่า ผู้กระสับกระส่ายอยู่ ได้แก่ผู้กระสับกระส่ายอยู่ด้วยทุกข์ โดยความลำบากกาย คำว่า ผู้ศึกษาเนื่อง ๆ คือ ผู้ศึกษามัจฉาทฎฐิ และบุคคลผู้ก่อกัมมมัจฉาทฎฐินั้นเนื่อง ๆ

คำว่า ถือกการศึกษาว่า เป็นสวาระนั้น ได้แก่ถือกว่า ความบริสุทธิ์ในสงสารย่อมมีเพราะการถือศึกษา มีศีลและวัตรเป็นต้น ๑ เพราะฉะนั้น ในพระคาถาจึงว่าถือศีล ๑ วัตร ๑ ชีวิต ๑ พรหมจรรย์ ๑ อุปปัฏฐาน ๑ ว่าเป็นสวาระ คำว่า ศีล

นั้นได้แก่การงดเว้นจากสิ่งที่ตนตั้งใจไว้ว่า จะไม่ทำ ฯ คำว่า วัตรนั้น ได้แก่การ
บริโภคอาหารเป็นเวลา และการประพฤติดันล่าบากเป็นต้น ฯ คำว่า ชีวิตนั้น
ได้แก่การเลบงชีวิตตามลัทธิของพวกเคียรกี๊ มีการกินผักดองอย่างเดิยวตลอดชีพ
เป็นต้น ฯ คำว่า พรหมจรรย์นั้น ได้แก่การงดเว้นจากเมถุนธรรม ฯ คำว่า
อภิญญานั้น ได้แก่การปฏิบัติรูปพระเจ้าอนันนามว่า ขันธกมาร และพระคิยะเป็นต้น
ด้วยการเจิมด้วยแป้งเป็นต้น ฯ พวกสมณพราหมณ์ทูลว่า ความบริสุทธิ์จากสงสาร
ย่อมมีด้วยศีลเป็นต้น ตามที่กล่าวมาแล้วว่า เป็นแก่นสาร เรียกว่า ผู้ศึกษาเป็น
แก่นสาร คือ มีศีลและวัตร ชีวิต พรหมจรรย์ อภิญญาเป็นแก่นสาร

คำว่า ส่วนลามกทั้ง ๒ นั้น คือ กามสุขัลลิกานุโยคเป็นลามกส่วนหนึ่ง
อิตถกิลมถานุโยคเป็นลามกส่วนหนึ่ง ลามกทั้งสองนอ่ยข้างทั้ง ๒ แห่งมัชฌิมาปฏิปทา
คือ กามสุขัลลิกานุโยคอยู่ข้างที่ ๑ อิตถกิลมถานุโยคอยู่ข้างที่ ๒ ส่วนมัชฌิมาปฏิปทาอยู่
ตอนกลาง ฯ สิ่งทั้ง ๒ นั้นชื่อว่า เป็นสิ่งลามก เพราะผิดค้อยในกามคุณและการทำ
ตนให้เดือดร้อนอันเกลือกกลวด้วยรลคอกกิเลสและกองทุกข์ ทมอยู่ในบัดนี้ และที่จะ
มีต่อไป และผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ซึ่งความกระสับกระส่ายแห่งกองทุกข์ จะต้องปฏิบัติด้วย
ความกระสับกระส่ายอันเกิดจากกิเลสและกองทุกข์ ฯ คำว่า ความเจริญแห่งบำช้าน
นั้น คือความเจริญแห่งคณหาและอวิชชาอันนับว่า เป็นบำช้าน เพราะเป็นของที่อันธ-
ปลุกชนทั้งหลายต้องจำนงหมาย

คำว่า บำช้าย่อมทำทัญญให้เจริญนั้น คือบำช้านเหล่านั้น ย่อมทำทัญญต่าง ๆ
ให้เจริญ ฯ บุคคลผู้เล็งเห็นคุณในวัตถุกามย่อมไม่อาจละวัตถุกามไปได้ เมื่อ
คณหา และอวิชชาเจริญขึ้นแล้วก็เป้นเหตุให้ถ่อนัตถิกทัญญและอกริยทัญญ อเหตุกทัญญ
โดยนัยเป็นต้นว่า การให้ทานไม่มีผล ฯ ผู้ที่ประกอบกรรมอันกระทำตนให้เดือดร้อน
เมื่ออวิชชาคณหาเจริญขึ้นแล้ว ก็ย่อมถ่อทัญญ คือสัพพตปรมาสด้วยการถ่อ
ความบริสุทธิ์ตน โดยนัยเป็นต้นว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยศีล ความบริสุทธิ์
ย่อมมีด้วยวัตร ดังนี้ ฯ ก็ความที่แห่งสัทกายทัญญเหล่านั้น ย่อมปรากฏอยู่ชัดเจน
แล้ว ฯ ความที่แห่งคณหา และอวิชชาทำทัญญให้เจริญนั้น บัณทิตควร
ทราบว่ ย่อมมีได้ด้วยอาศัยสิ่งลามกทั้ง ๒ ฯ ส่วนเกจิอาจารย์กล่าวว่า บำช้านั้น

ได้แก่ชั้น ๕ ๑ ความบริสุทธิ์จากสงสารย่อมไม่มีเพราะการถือสังคามกทั้ง ๒ นั้น
 สังคามกทั้ง ๒ นั้นยอมทำให้ชั้น ๕ เจริญขึ้น ๑ ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า
 ความเจริญแห่งบ้านนั้น ได้แก่ความเจริญแห่งป่าช้าที่สัตว์ทั้งหลาย หิงขากศพไว้
 เป็นนิจไป ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่า สังคามกทั้ง ๒ นั้น ไม่
 เป็นเหตุให้บริสุทธิ์จากสงสาร ด้วยพระพุทธบรรหารเหล่านั้น มีแต่เป็นเหตุให้ทิว
 เจริญขึ้นเท่านั้น

คำว่า ไม่รู้จักสังคามกทั้ง ๒ นั้น คือไม่รู้จักว่า สังคามกทั้ง ๒ นั้นมีคติดังไร
 มีความเป็นไปข้างหน้าอย่างไร ๑ คำว่า รู้นั้นเป็นเหตุให้สันตอัสวะกิเลส เหมือนกับ
 ในพระบาลีว่า อัสวะทั้งหลายสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา ดังนี้ ๑ คำว่า คิตถย่นั้น
 คือคิตถอยู่ในกามสุขัลลิกานุโยค ๑ คำว่า เล่นไปนั้น คือ เล่นไปในอรรถกถา-
 นุโยค ๑ ผู้ที่ประกอบอยู่ในกามสุขัลลิกานุโยค เรียกว่า ผู้คิตถย่นั้น เพราะเขื่อนหน้าจาก
 สัมมาปฏิบัติ ด้วยอำนาจความเกียจคร้าน เพราะไม่กระทำความเพียร ๑ ส่วนผู้
 ประกอบในอรรถกถานุโยค ชื่อว่า เล่นไปเพราะเลยสัมมาปฏิบัติไป โดยเหตุที่ตน
 ละความเกียจคร้าน แล้วกระทำความเพียรในทางที่ไม่ชอบ ๑ เพราะฉะนั้น ใน
 พระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ผู้ไม่รู้จักสังคามกทั้ง ๒ นั้น ย่อมคิตถย่นั้น เล่นเลยไปก็มี ๑
 ขอให้ทราบว่า พวกนั้น ย่อมคิตถย่นั้นด้วยอำนาจความพลัดเพี้ยน อันเกิดจากคณา
 ย่อมเล่นเลยไปด้วยอำนาจความพลัดเพี้ยนอันเกิดจากทิว

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า คิตถย่นั้น ได้แก่ออกุศลทิว ๑ คำว่า
 เล่นเลยไปนั้น ได้แก่ออกุศลทิว ๑ ผู้ที่ประกอบในอรรถกถานุโยค ชื่อว่า
 คิตถย่นั้นในสงสารโดยถ้อยคำสัสสตทิว ว่าเรารู้จักได้เป็นเทพเจ้าผู้ใหญ่ หรือเทพเจ้า
 ผู้น้อยด้วยสลอนนั้น ด้วยวัตรอนั้น ด้วยคปะอนั้น ด้วยพรหมจรรย์อนั้น เรารู้จักเป็น
 ผู้เที่ยง ยั่งยืน คงทน ไม่แปรผันอยู่ในเทวโลกนั้น ๑ ส่วนผู้ประกอบในกาม-
 สุขัลลิกานุโยคชื่อว่า เล่นเลยไป เพราะแสวงหาความขาดสูญแห่งวิญญูสงสาร โดย
 หาอุบายมิได้ เพราะเหตุที่ถ้อยคำออกุศลทิว ๑ ขอให้ทราบการคิตถย่นั้น และการเล่น
 เลยไป ย่อมมีด้วยอำนาจสัสสตทิวและออกุศลทิวอย่างนี้

คำว่า พวกที่รู้จักสังคามกทั้ง ๒ นั้น ไม่ได้มีในสังคามกทั้ง ๒ นั้น และ
 ไม่ถือสังคามกทั้ง ๒ นั้น อธิบายว่า พระอริยะที่รู้จักสังคามกทั้ง ๒ ว่าเป็นของ

มีผลต่อไปข้างหน้าอย่างไร ด้วยมรรคบัญญัติอันประกอบด้วยวิบัสสนาแล้ว เดินตามมัชฌิมาปฏิปทาแล้ว ก็ละสิ่งลามกทั้ง ๒ นั้นได้ ไม่ถือสิ่งลามกทั้ง ๒ นั้นด้วยศรัทธา ทัณฺเฑฐิ มานะ ว่าเราได้ละสิ่งทั้ง ๒ แล้ว เราเป็นผู้ประเสริฐด้วยการละสิ่งลามกทั้ง ๒ แล้ว ฯ ในคำนี้ หมายเอาพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในผลอันเลิศ

คำว่า การที่จะบัญญัติว่า วัตถุสงสารหม้อยู่แก่พวกนั้นห้ามได้นั้น คือ พวกที่ละความถือทั้งปวงแล้ว จักว่าเป็นพวกอุคตแล้ว เมื่อพวกนั้นปรินิพพานแล้ว การหมุนเวียน ๓ ประการ อันได้แก่หมุนเวียนด้วยกรรม • หมุนเวียนด้วยวิบาก • หมุนเวียนด้วยกิเลส • ย่อมไม่มีแก่พวกนั้น ฯ ใจความว่า เมื่อพวกนั้นทำลายขันธแล้ว ย่อมถึงซึ่งความไม่มีบัญญัติว่า ไปเกิดเป็นสัตว์ใด เหมือนกับเปลวไฟที่ดับไปอันบัญญัติไม่ได้ว่าไปเป็นสัตว์ใด ไปอยู่ที่ไหนละนั้น สิ้นเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายความแห่งพระพุทธอุทาน ต่อจากอรรถกถาออกไปอีกเป็นชั้นที่ ๓ กล่าวคือ เนื้อความแห่งพระพุทธอุทานตามพระบาลีนั้นจัดเป็นชั้นที่ ๑ ตามอรรถกถานั้นจัดเป็นชั้นที่ ๒ ตามธัมมัตถาธิบายนั้นจัดเป็นชั้นที่ ๓ ฯ ตามพระบาลีชั้นที่ ๑ นั้นว่า สิ่งถึงแล้วก็ดี สิ่งที่จะต้องถึงก็ดี ทั้งสองนี้ เลือกกล่าวไปด้วยเหตุสำหรับบุคคลผู้มีความกระสับกระส่ายอยู่ ผู้ศึกษาเนื่อง ๆ อยู่ ฯ การถือศึกษา คือ ศีล • วัตร • ขีต • พรหมจรรย์ • อฏฺฐาน • ว่าเป็นแก่นสารเป็นลามกส่วนหนึ่ง การถือว่า โทษในกามทั้งหลายไม่มี เป็นลามกส่วนที่ ๒ ฯ ส่วนลามกทั้ง ๒ นี้ ย่อมทำให้บ้ำช้าเจริญ บ้ำช้าย่อมทำทัณฺเฑฐิให้เจริญ ฯ พวกที่ไม่รู้จักลามกทั้ง ๒ ส่วนนี้ ย่อมคิดอยู่บ้าง ย่อมเล่นเลวไปบ้าง ส่วนพวกที่รู้จัก ไม่ได้คิดอยู่ในส่วนลามกทั้ง ๒ นี้ไม่ได้มีถือส่วนลามกทั้ง ๒ นี้ ไม่มีการบัญญัติว่า มัฏฺฐสงสาร คณฺเฑฐิ

ตามอรรถกถาชั้นที่ ๒ นั้นว่า สิ่งถึงแล้วและสิ่งที่จะต้องถึงนั้น ได้แก่กาม-คุณ ๕ โดยอธิบายว่า กามคุณ ๕ นั้น เป็นของที่สัตว์โลกทั้งหลาย ได้ยึดมั่นใน

ปัจจุบันนี้ด้วย จะต้องได้ในอนาคตด้วย กามคุณ ๕ ที่สัตว์โลกทั้งหลายได้ย้อยแล้ว
 ในปัจจุบันนี้ และจะต้องไปได้ในอนาคตนั้น ล้วนแต่เป็นของเกลือกกลวด้วยขลุ
 มีรากะเป็นต้น ฯ คือเมื่อบุคคลได้เสวยวัตถุตามที่ได้แล้ว เรียกว่า เกลือกกลวด้วย
 ขลุ คือ รากะ เมื่อเกิดโหม่นสั่น เพราะวัตถุนั้นเรียกว่า เกลือกกลวด้วยขลุ คือ
 โหสะ ในระหว่างรากะ โหสะนั้น เรียกว่า เกลือกกลวด้วยขลุ คือ โมหะ การ
 เกลือกกลวด้วยขลุ นั้น ย่อมมีแก่ผู้กระสับกระส่ายอยู่ด้วยกิเลส และทุกข์อันเป็นผล
 แห่งกิเลส ย่อมมีแก่ผู้ศึกษาอยู่ในผลแห่งกิเลส ด้วยเจตนาจะทำให้ยิ่งขึ้นไปใน
 กิเลสและผลแห่งกิเลสทั้ง ๒ นั้น พระอรรถกถาจารย์ ได้แก้ไขไว้โดยพิสดารอย่างนี้
 เมื่อย่นลงตามธัมมัตถาธิบาย คงได้ใจความว่า สิ่งทั้ง ๒ คือ กามคุณ ๕ ที่มาถึงแล้ว
 กับที่ จะมาถึงข้างหน้าล้วนแต่เกลือกกลวด้วยขลุ คือ รากะ โหสะ โมหะ ทั้งนี้
 ล้วนแต่เกิดมีแก่บุคคล ผู้กระสับกระส่ายอยู่ด้วยกิเลสและกองทุกข์ ผู้ศึกษาหาวิชา
 ให้ยิ่งขึ้นไปในเรื่องกิเลสและกองทุกข์นั้น

อีกนัยหนึ่ง สังกถแล้วนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่อัตตกิลมณ-
 านุโยค ฯ สิ่งที่ต้องถึงนั้น ได้แก่ผลที่จะต้องถึงในอบาย เพราะเหตุที่ถ่อมมีจนา-
 ธิกฺขิ ฯ สิ่งทั้ง ๒ นี้ เกลือกกลวไปด้วยขลุ คือ ทุกข์ทั้งนั้น สิ่งทั้ง ๒ นี้ ย่อมมี
 แก่ผู้กระสับกระส่ายอยู่ด้วยทุกข์ โดยความลำบากกาย ย่อมมีแก่ผู้ศึกษาเนื่อง ฯ
 ซึ่งผู้มีจนาธิกฺขิ และกระทำตามบุคคลผู้ถ่อมมีจนาธิกฺขิ ดังนี้ ฯ ตามนัยที่ ๒ นี้ ได้ใจ
 ความว่า สังกถแล้วนั้น ได้แก่อัตตกิลมณานุโยค ฯ สิ่งที่ต้องถึงนั้น ได้แก่ผลแห่งอัตต-
 กิลมณานุโยค ซึ่งจะต้องได้รับในอบายภูมิ ฯ คำว่า เกลือกกลวด้วยขลุ นั้น คือ เกลือก
 กลวด้วยทุกข์ ฯ คำว่า ผู้กระสับกระส่าย คือ ผู้กระสับกระส่ายด้วยทุกข์ ฯ ผู้ถ่อ
 ศึกษาเนื่อง ฯ นั้น คือ ผู้ศึกษามีจนาธิกฺขิ และผู้กระทำตามซึ่งบุคคลผู้มีจนาธิกฺขิ ฯ
 ได้ใจความตามนัยที่ ๒ เพียงเท่านั้น ฯ ใจความแห่งนัยที่ ๑ ว่า สังกถแล้วนั้น
 ได้แก่กามคุณ ๕ ที่ได้แล้ว สิ่งที่ต้องถึงนั้น ได้แก่กามคุณ ๕ ที่จะมีมาข้างหน้า
 นั้น เป็นอันหมายเอาความสุขขัลลิกานุโยค คือ การถือว่า กามคุณเป็นเหตุให้เกิดความ
 สุข ฯ ใจความแห่งนัยที่ ๒ ว่า สังกถแล้วนั้น ได้แก่อัตตกิลมณานุโยค ฯ สิ่ง
 ที่จะต้องถึงนั้น ได้แก่ผลแห่งอัตตกิลมณานุโยค คือ ผลแห่งการกระทำตนให้ลำบาก

ด้วยข้อวัตรแห่งมัจฉาทิฎฐิ อันมีอยู่นอกพระพุทธศาสนาเมื่อเจลกวัตร คือ ถือ
การไม่นั่งผ้าห่มผ้าเป็นข้อวัตรเป็นต้น ๑ สิ่งทั้ง ๒ คือ กามสุขัลลิกานุโยค และ
อิตถกิลมถานุโยค ล้วนแต่เป็นของที่เกลือกกลัวยุติด้วยขลุ มีอยู่นอกบุคคลผู้กระสับ
กระส่าย ผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ดังนี้

คำว่า การถือสิกขา คือ ถือศีล • ข้อวัตร • ชีวิต • พรหมจรรย์ • อับยฐาน •
ว่าเป็นแก่นสารจัดเป็นลามกส่วนหนึ่งนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่การถือ
ศีลโดยดเว้นจากสิ่งที่ตนตั้งใจไว้ว่า จะไม่กระทำ ตามแบบอย่างของพวกเคยรณีย์ •
การถือข้อวัตรมีการบริโภคอาหารตามเข็ญอย่างสันนิษฐานเป็นต้น • การเล่งชีวิตตาม
เข็ญอย่างของพวกเคยรณีย์มีกันแต่ผิดดองอย่างเคยวเป็นต้น • การประพฤติพรหม-
จรรย์ เพียงแต่สักว่า เว้นจากเมถนธรรม • การปฏิบัติขารูปพระอิศวรเป็นต้น •
เหล่านี้ว่า เป็นแก่นสาร คือว่า เป็นเหตุให้พ้นจากสงสาร อันนี้จัดเป็นลามกส่วน
หนึ่ง จัดเข้าในอิตถกิลมถานุโยค แผนกสัฬพคปราคาส คือ แผนกที่ถือว่า ความ
บริสุทธิ์ย่อมมีด้วยศีลและข้อวัตรนอกพระพุทธศาสนา

กามสุขัลลิกานุโยค เปรียบเหมือนส่วนสุขข้างหนึ่งแห่งมัจฉิมาปฏิบัติ ๑
อิตถกิลมถานุโยคเปรียบเหมือนส่วนสุขแห่งมัจฉิมาปฏิบัติ ๑ ลามกทั้ง ๒ นี้ยอมทำ
บ้าทำให้เจริญ ทำทฎฐิให้เจริญ พวกที่ไม่รู้จักลามกทั้งสองนี้ ย่อมติดอยู่บ้าง ย่อม
วิ่งเลยไปบ้าง คือ พวกที่ไม่รู้จักโทษกามสุขัลลิกานุโยค ย่อมติดอยู่ในโลกด้วย
เกยจว้านต่อการปฏิบัติชอบ ๑ พวกที่ไม่เห็นโทษในอิตถกิลมถานุโยค ย่อมเล่น
เลยสัมมาปฏิบัติไป คือ พากเพียรในทางที่ไม่ชอบ ส่วนพวกที่ระยอมไม่ติดอยู่ใน
ลามกทั้ง ๒ นี้ ไม่ถือลามกทั้ง ๒ นี้ ไม่มีการเวียนตายเวียนเกิดอีกต่อไป

ได้ใจความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น แต่เมื่อจะกล่าวโดย ธรรมัตถาธิบายแล้ว
ก็ได้ใจความว่า การติดอยู่ในสุขเป็นของไม่ใช้อย่าง • การติดอยู่ในทุกข์ ก็
เป็นของไม่ใช้อย่าง • ๑ เพราะการติดอยู่ในสุข เป็นเหตุให้เบือนหน้าจากสัมมา-
ปฏิบัติ เมื่อเบือนหน้าจากสัมมาปฏิบัติแล้ว ก็ต้องจมอยู่ในกิเลส และกองทุกข์
เมื่อติดอยู่ในกองทุกข์ ก็เป็นเหตุให้ลำบากกายลำบากใจ จนไม่สามารถจะเดินตาม

สัมมาปฏิบัติได้ เมื่อเดินตามสัมมาปฏิบัติไม่ได้ ก็ต้องจมอยู่ในกิเลสและกองทุกข์ ในวัฏฏสงสารตลอดกาลนานหาประมาณมิได้ เป็นอันได้ใจความว่า สุขก็ไม่ดี ทุกข์ก็ไม่ดี ถ้าอย่างนั้น จะทำอย่างไร มีคำแก้ไขว่า ต้องเดินตามมัชฌิมาปฏิปทา คือ เดินตามทางกลางระหว่างสุขและทุกข์ อันได้แก่ถ้อยเบกขา คือ ความเพิกเฉย คืออารมณ์อันน่านำรบกวนเกลียด เพิกเฉยต่อสุขและทุกข์ เพราะเหตุว่า เมื่อใจเป็นอุเบกขาแล้ว จักคิดสิ่งไร ทำสิ่งไร พุคสิ่งไร ก็เป็นยุติธรรม ไม่เอนเอียงไป ด้วยอคติ ๔ ประการ ยิน เติบ นิ่ง นอน ก็มีความสุขทุกอิริยาบถ เมื่ออุเบกขาแก่กล้าแล้ว ก็นำมาซึ่งอรหัตผล ทำตนให้พ้นจากวัฏฏสงสาร ถึงซึ่งพระนิพพาน เป็นเที่ยงแท้

โดยเหตุนี้ ขอพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จงเข้าใจเถิดว่า ในพระพุทธอรุทานนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงติเตียนสุขและทุกข์ว่า เป็นสิ่งที่ลามก ไม่ควรที่ใคร ๆ จะถือไว้เป็นอารมณ์ ทรงสรรเสริญอุเบกขา คือ ความไม่สุขไม่ทุกข์ ว่า เป็นหนทางอันประเสริฐ เมื่อเข้าใจอย่างนั้นแล้ว จงพยายามละความสุขอันเกิดจากกามคุณ และพยายามละความทุกข์อันเกิดจากผลแห่งกามคุณ พยายามทำใจให้เป็นอุเบกขา เพิกเฉยต่อสุข และทุกข์เสมอไป เมื่อทำได้อย่างนี้ ก็ได้ชื่อว่า กระทำถูกต้องตามพระพุทธประสงค์ อันมีในพระพุทธอรุทานที่ ๔ ซึ่งมีในพระสุตที่ ๔ แห่งขุจันทรวรรคที่ ๓ ซึ่งได้ยกขึ้นแสดงมาแล้วนั้น เป็นอันว่า จบธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านี้.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๑

กัมภีร์ขททกนิกาย พุทธอทาน

ว่าด้วยอรรถกถาโยคเป็นต้น

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกํ สมฺมํ ภควา สาวคฺคิยํ วิหริติ เชตฺวเน
อนาถปิตฺตํ สุตฺ อารามे ๑ เตนฺ ไซ ปน สมฺเขน ภควา รตฺตณฺธการคฺมิสสํ
อพฺโกวเส นิสฺสินโน โหติ เกลปฺปํ ติเปสฺ ฌายมาเนสฺ ๑ เตนฺ ไซ ปน
สมฺเขน สมฺพหฺลา อธิปาทกา เตสฺสุติ

ณ บัดนี้ อาคมภาพักได้แสดงกัมภีร์พระพุทธอทาน กัณฑ์ที่ ๖๑ ว่าด้วย
พระพุทธอทานที่ ๕๔ ที่ ๖๐ ในพระสูตรที่ ๕ ที่ ๑๐ แห่งขจันธวรรคที่ ๖ สืบต่อไป
ตามวาระพระบาลี และอรรถกถา กับฉิมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชน
ทั้งหลาย ได้ความรู้ความเข้าใจในพุทธอทานโดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟัง
พระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น ว่า
ข้าพเจ้าผู้ขอว่า อาณนฺทํ ได้สดับมาแล้วอย่างนั้น ๑ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ๑ ในครั้งนั้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งอยู่ในที่แจ้ง ในเวลากลางคืนที่มีคณนธการ
ในขณะที่บุคคลตามประทีปน้ำมันอยู่ ๑ ในครั้งนั้น มีแมลงเม่าเป็นอันมากพากัน
คกกลงถึงแก่ความตาย อยู่ในประทีปน้ำมัน ๑ ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทอด
พระเนตรเห็นแล้ว ทรงเงืงเห็นเหตุอันนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นในเวลานั้นว่า

อุปาทิชาวนฺติ น สารเมณฺติ
นํ นํ พนฺธํ พุทฺธยฺนฺติ

ปตนฺติ ปชฺชโชตมฺวาชิปาตา

ทิวฺเช สฺเต อิตฺติเหเก นินฺนุชา

แปลว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งขอมุ่เล่นเลาะไป จึงไม่ถึงสารธรรม มีแต่ทำเครื่องผูก
ใหม่ ๆ ให้เจริญขึ้น มัวแต่ตั้งอยู่ในสิ่งที่ตนได้เห็นได้ชินว่า เป็นอย่างนี้ คล้ายกับตัว
แมลงที่ตกลงสู่ไฟอันกำลังลุกโพล่งฉะนั้น ดังนี้ สำนึกความในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ก่อนไป เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ในเวลากลางคืนอันมีคณอนธการ
นั้น คือ ในเวลากลางคืน ที่มีคใหญ่ด้วยสิ่งที่กระทำให้มืด ๆ ก็ราตรีในวันเพ็ญ
ที่สว่างอันใด ราตรีในวันเพ็ญนั้น เรียกว่า ปราศจากสิ่งที่กระทำให้มืด ๆ สิ่ง
กระทำให้มืดนั้น ไม่ควรกล่าวว่า ได้แก่หมอก ในเมื่อท้องฟ้าอันปราศจากเครื่อง
เศร้าหมองมีก้อนเมฆเป็นต้น ๆ ความมืดใหญ่ควรเรียกว่า หมอก ๆ ก็คืนที่
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในกลางแจ้งนั้น เป็นวันสันเดือนด้วย มีท้อง
ฟ้าปกคลุมไปด้วยขเมฆด้วย เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า ในเวลากลางคืนที่มีคมาก

คำว่า ในที่แจ้งนั้น คือ ในลานพระวิหาร ฯ คำว่า ในขณะที่เขาจุดประทีป
น้ำมันอยู่นั้น คือในเวลาที่สว่างอยู่ด้วยประทีปน้ำมัน

ก็ตามปกติพระรัศมีของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แผ่ไปด้านละวา กรอบง่า
เสี้ยว ซึ่งแสงแห่งพระจันทร์ และพระอาทิตย์ กำจัดเสียซึ่งความมืด ส่วนพระ
รัศมี ๖ ประการ ที่แผ่ออกจากพระกายของพระองค์ก็ส่องสว่างไปตลอดที่ ๘๐ ศอก
โดยรอบ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ไม่จำเป็นต้องใช้ประทีปน้ำมันในที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่มิใช่หรือ แก้วว่า ใช่ แต่พวกอุบาสกที่ต้องการบุญ ได้พากันจุด
ประทีปน้ำมันจุดตามทุกวัน เพื่อบูชาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระภิกษุ
สงฆ์ ฯ ข้อนี้จริงอย่างนั้น เพราะในสามัญผลสูตรก็ได้กล่าวไว้ว่า มีประทีป
น้ำมันจุดอยู่ที่โรงประชุมใหญ่ ฯ คำว่า ในเวลากลางคืนอันมีคณนั้น ได้กล่าว
ถึงสภาพแห่งราตรี ไม่ได้กล่าวถึงความมืด ในที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ฯ
ในคราวนั้น พวกอุบาสกได้พากันจุดประทีปถวาย ก็เพื่อต้องการบูชาเท่านั้น

ก็ในวันนั้น พวกอุบาสกเป็นอันมากซึ่งอยู่ในกรุงสาวัตถีพากันอาบน้ำชำระกายแต่เช้าแล้ว ก็พากันไปสู่พระวิหาร สมาทานองค์อุโบสถแล้วก็นมัสการพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธองค์เป็นประธานให้เข้าไปรับมหาทานของตน เวลาพระผู้มีพระภาคเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์รับมหาทานแล้วกลับไป ก็พากันตามส่งแล้วจึงกลับไปสู่บ้านเรือนของตน ๆ เวลาบริโภคอาหารเสร็จแล้ว ก็นุ่งผ้าห่มผ้าอันบริสุทธิ์ ถือเอาของหอมและดอกไม้เป็นคณ ออกไปสู่พระวิหาร กระทำการบูชาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ต่างก็แยกกันไปตามความประสงค์ บางพวกก็ไปหาภิกษุซึ่งเป็นที่เลื่อมใสนับถือ บางพวกก็ตั้งใจเจริญกรรมฐานอยู่จนตลอดวัน ๆ ครั้นถึงเวลาเย็น ก็พากันไปฟังธรรมในสำนักสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่บนพุทธอาสน์อันประเสริฐ ซึ่งมีไม้เท้างัดไว้กับพระคันธกุฏี แต่ต่างจากธรรมสภา ก็พากันเข้าไปหาพระภิกษุสงฆ์ และไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ในวันนั้น ไม่ได้พากันกลับสู่เคหาสถาน ได้พากันพักอยู่ในวิหารนั้น เพื่อความประสงค์จะทำให้อุโบสถบริสุทธิ์ และเพื่อประสงค์ จะทำให้โยนิโสมนสิการเจริญขึ้น ๆ อุบาสกพวกนั้นแหละได้จัดประทับน่านนั้นเป็นอันมาก เพื่อบูชาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ เวลาตามประทับเสร็จแล้ว จึงพากันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว และกระทำอัญชลีแก่ภิกษุสงฆ์เสร็จแล้ว จึงพร้อมกันนั่งลงในที่สุตอาสนะแห่งภิกษุทั้งหลาย เวลานั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้พากันกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกเดียรถีย์เหล่านั้น ได้กล่าวถึงทฎฐิต่าง ๆ คือ บางคราวก็กล่าวถึงสัสสตทฎฐิ บางคราวก็กล่าวถึงอัสสสตทฎฐิ บางคราวก็กล่าวถึงทฎฐิต่าง ๆ มีอุจเจตทฎฐิเป็นคณ ว่าทฎฐินั้นแหละจริง ทฎฐิอื่นนอกจากนี้ไม่จริง พากันมัวถือแต่ทฎฐิอยู่คล้ายกับคนบ้าฉะฉาน พวกเดียรถีย์นั้นจะมคตเป็นอย่างไร จะมีอภิสมัยปรากฏข้างหน้าเป็นอย่างไรพระเจ้าข้า ในคราวนั้น มีแมลงมาเป็นอันมาก กำลังตกลงในประทับน่านนั้น แล้วถึงความพินาศหายเนือยเป็นอันมาก คือได้ตกลงตายในประทับน่านเป็นอันมาก ที่ไม่ตายก็มี เป็นแต่ได้รับทุกข์แทบประดา

คชาทมิ ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งเห็นการถึงความพินาศด้วยความพยายามของคนแห่งฝูงแมลงเม่าที่ไม่รู้จักประโยชน์ของคนเหล่านั้น จึงทรงเปล่งอุทานอันแสดงถึงความพินาศด้วยอำนาจกตัญญูของพวกเจ้ากตัญญูขึ้นในเวลานั้น

ในพระพุทธอุทานนั้นมีคำอธิบายดังต่อไปนี้ กล่าวคือ คำว่า สมณพราหมณ์ พวกหนึ่งวิ่งเลยไป จึงไม่พบสารธรรมนั้น คือไม่พบสารธรรมอันได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ด้วยการตรัสอธิบาย ๔ เมื่อสารธรรมที่พร้อมด้วยอุบายนั้นยังดำรงอยู่ พวกนั้นก็เป็นเหมือนได้สำเร็จวิมุตติแล้ว เขาจึงพากันเลยสารธรรมไปด้วยความเห็นผิดของเขา อธิบายว่า เขาถ่อมมันชั้น ๕ ว่าเป็นของเที่ยง เป็นของสวยงาม เป็นสุข เป็นตัวตน ๑ คำว่า ทำเครื่องผูกใหม่ ๆ ให้เจริญขึ้นนั้น คือเมื่อเขาถ่อมอย่างนั้น เขาก็ทำเครื่องผูกใหม่ ๆ อันได้แก่คณหาและกตัญญูให้เจริญขึ้น ๑ คำว่า ตั้งอยู่ในสิ่งที่ตนได้เห็นได้ยินว่าเป็นอย่างนั้น ๆ เหมือนกับพวกแมลงเม่าที่ตกลงในประทีปอันกำลังลุกโพล่งฉะนั้น คือสมณพราหมณ์พวกหนึ่งถูกคณหาและกตัญญูผูกไว้ก็ตั้งอยู่ในสิ่งที่ตนเห็นด้วยจักขุ และสิ่งที่ตนได้ยินต่อ ๆ กันมาว่า สิ่งนั้นเป็นอย่างนั้น ถ่อมมันทัญญูว่าโลกเที่ยงเป็นต้น ไม่รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตน หรือการสลัดออกจากกตัญญูเหล่านั้น ก็ย่อมตกลงไปสู่หลุมถ่านเพลิงอันได้แก่ภพ ๓ ซึ่งถูกไฟ ๑๑ กองไ้มื่อย เหมือนกับแมลงเม่าตกลงสู่ประทีปน้ำมันอันกำลังลุกโพล่งฉะนั้น พวกนั้นไม่อาจเพื่อจะยกศีรษะขึ้นจากหลุมถ่านเพลิงคือภพ ๓ นั้นได้ ดังนั้นสิ้นเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายคำว่า สารธรรมและเครื่องผูกใหม่ในพระพุทธอุทานต่อจากอรรถกถาออกไปอีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย อันจะเป็นอุบายให้ยั้งคิดต่อการปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่กำลังของตน ๑ คำว่า สารธรรมนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ๑ ก็ธรรม ๕ ประการมีศีลเป็นต้นนั้น เหตุใดจึงเรียกว่าสารธรรม เพราะเหตุว่าธรรม ๕ ประการนี้เป็นสารประโยชน์อันสำคัญ เมื่อเทียบกับต้นไม้แล้ว ธรรม ๕ ประการนี้ก็ได้แก่แก่นไม้

เพราะเหตุว่าต้นไม้ย่อมมีเปลือก กระพี้ ใบอ่อน แก่น เป็นลำดับไป ส่วนเปลือก
กระพี้ หรือใบอ่อนนั้น ย่อมเป็นของไม่สำคัญเท่ากับแก่น เพราะเหตุว่า ไม่ทำให้
ต้นไม้คงทนอยู่ได้เหมือนแก่น

ส่วนบุคคลเราก็มีเปลือก กระพี้ ใบอ่อน และแก่นเหมือนกัน ลาก ขศ สุข
สร เสริญเปรียบเหมือนเปลือก กระพี้ ใบอ่อนแห่งต้นไม้ ส่วนความประพฤตินันต์
เปรียบเหมือนกับแก่นแห่งต้นไม้ คนที่มีความประพฤตินันต์ มีหลักใจดี เรียกว่าคน
มีแก่น แคว้นแก่นนั้นย่อมมีตามเพศของบุคคล คือ บุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ ก็มีศีล
ของคฤหัสถ์เป็นแก่น อันได้แก่ศีล ๕ ศีล ๘ หรือศีล ๑๐ อันเป็นศีลของอุบาสกเต็มที

ส่วนผู้เป็นบรรพชิต ก็มีศีลของบรรพชิตเป็นแก่น มีศีลของบรรพชิตเป็นหลัก
อันจำแนกแจกไปตามประเภทของบรรพชิต คือถ้าเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา
ก็จำแนกแจกออกไป ตามศีลของภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี และนาง
สิกขมานา ถ้าเป็นพระอริยเจ้า ก็จำแนกแจกออกไปตามศีลของพระอริยเจ้า ซึ่ง
เรียกว่าอปริหานตศีล แปลว่า ศีลไม่มีกำหนดว่ามีมากน้อยเท่าใด ไม่เหมือนกับศีล
ของปุถุชน เพราะความประพฤตินันต์มีประมาณเท่าใด พระอริยเจ้าก็ละได้สิ้น
การละความประพฤตินันต์ไม่คิดทงสนั่น จัดเป็นศีลของพระอริยเจ้า คือชนชอความ
ชั่วทางกายวาจาใจแล้ว พระอริยเจ้าย่อมละได้สิ้น

เมื่อบุคคลเราไม่มีศีลตามเพศภูมิของตนแล้ว ก็จะเป็นคนบริบูรณ์ด้วยทรัพย์
ขศ สุข สรรเสริญอย่างไรก็ตาม ก็เรียกว่าคนไม่มีแก่น เพราะจะต้องล้ม
ไปด้วยกำลังลมซึ่งพัดมาแต่ทิศทั้ง ๘ อันได้แก่โลกธรรม ๘ โดยง่าย เมื่อล้ม
แล้วก็ต้องเอนำไป ซึ่งเรียกว่าเป็นคนเอนำใน ผลที่สุดก็ต้องไปสู่อบายภูมิ ๔
มีนรกเป็นต้น ส่วนผู้ที่มีศีลน้อยในตัว ย่อมยากที่จะล้มด้วยโลกธรรมทั้ง ๘
ยากที่จะเป็นคนเอนำ ในที่สุดแห่งการแตกกายทำลายขันธ ก็ต้องไปสู่คติอันดี
คือคติหมสารประโยชน์ ซึ่งได้แก่มนุษย์หรือสวรรค์ โดยเหตุนั้น ศีลจึงจัดเป็น
สารธรรมข้อที่ ๑ เมื่อจะกล่าวถึงคุณสมบัติของศีล เพื่อให้เห็นว่าศีลเป็นแก่น
ของสัตว์โลกแล้ว ก็ขอให้ท่านทั้งหลายจงจดจำอันสงสแห่งศีลไว้ว่า อานิสส

แห่งกลิ่นน้อย ๒ นัย ก่อนนัยที่ ๑ ว่า โภคสมบัติ เป็นเหตุให้ได้โภครัตน์ • กลุณณกิดติ เป็นเหตุให้มีชื่อเสียง • วิจารณ์ เป็นเหตุให้แก้แล้วกล้านในที่ประชุม • อสมมุพหิ เป็นเหตุไม่ให้หลงไหลในเวลาจะใกล้ตาย • สุกติปรายน์ เป็นเหตุให้ได้ไปเกิดในสุคติ • รวมเป็น ๕ ประการด้วยกัน

อานสงสศีลทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นพระพุทธานุสสติอันเลื่อนไหลออกมาจากพระโอษฐ์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวคือ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้ว่า ปณณเม กพคโย อานิสสา สลวโต สลสมปทาย ดังนั้นเป็นต้น แปลตามพระบาลีว่า ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย อานสงสศีลมีอยู่ ๕ ประการ คือผู้มีศีลสมบูรณ์ ย่อมได้โภครัตน์เป็นอันมาก โดยเหตุว่าผู้มีศีลบริบูรณ์ ย่อมตั้งอยู่ในความไม่ประมาท อันเป็นอานสงสศีลข้อที่ ๑ ส่วนข้อที่ ๒ นั้น ได้แก่การที่ผู้มีศีลสมบูรณ์ มีชื่อเสียงอันดีฟังขจร ๆ ข้อที่ ๓ ได้แก่การที่ผู้มีศีลสมบูรณ์แก้แล้วกล้าในที่ประชุม กษัตริย์ หรือพราหมณ์ คฤหบดี สมณะ ๆ ข้อที่ ๔ ได้แก่การที่ผู้มีศีลสมบูรณ์ ไม่หลงไหลในเวลาจะใกล้ตาย ๆ ข้อที่ ๕ ได้แก่การที่ผู้มีศีลสมบูรณ์ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้

เมื่อท่านทั้งหลายฟังดูเพียงเท่านั้นก็จะเห็นได้ว่า ศีลเป็นสารประโยชน์อันสำคัญยิ่งกว่าทรัพย์ ยศ สุข สรรเสริญ หรือสมบัติจักรพรรดิในโลก เพราะเป็นเหตุให้ไปเกิดในสวรรค์ได้ ของภายนอก คือ ทรัพย์ ยศ สุข สรรเสริญ ตลอดจนสมบัติจักรพรรดินั้นย่อมไม่ทำให้ไปเกิดในสวรรค์ได้ เพราะฉะนั้น ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะรักษาศีลไว้ให้มั่นตามภูมิชั้นของตน ๆ

นัยที่ ๒ ว่า มลวิโสชนิ อานสงสศีลข้อที่ ๑ นั้น คือศีลเป็นเครื่องชำระมลทิน ๆ ปริพาหุปลมณิ ข้อที่ ๒ นั้น คือศีลเป็นเครื่องระงับความเร่าร้อน ๆ สุกคณชวายนิ ข้อที่ ๓ นั้น คือศีลทำให้มีกลิ่นฟุ้งไป ๆ สกคณิพพานาธิคมปาณิ คือศีลเป็นอนุบายให้ได้สวรรค์และนิพพาน ๆ โสภาลงการปสาชนิ ข้อที่ ๔ นั้น คือศีลเป็นเครื่องประดับอันงดงาม ๆ ภยวิธมนิ ข้อที่ ๕ นั้น คือศีลเป็นเครื่องกำจัดภัย ๆ กิตติชนมนิ ข้อที่ ๖ นั้น คือศีลเป็นสิ่งที่ทำให้มีชื่อเสียง ๆ ปาโมชชุนิ ข้อที่ ๗ นั้น คือศีลเป็นสิ่งที่ทำให้ร่าเริง ๆ ตามนัยที่ ๒ นี้ อานสงสศีลมีอยู่

๔ ประการ คือประการที่ ๑. ทว่า เป็นเครื่องชำระมลทินนั้น มีอธิบายว่า ชำระเครื่อง
เศร้าหมองทางกายวาจาตลอดถึงทางใจด้วย อันได้แก่ชำระล้างขัณฑะฟอกความชั่วที่ตัว
ทำไว้ พุดไว้ คิดไว้ให้หมดไป อีกอย่างหนึ่งว่า เป็นเครื่องล้างบาปให้ออกจากกาย
วาจา ใจ ของตัวเหมือนกับล้างของที่แปดเปื้อนให้หมดไปด้วยน้ำฉะนั้น

ข้อที่ ๒ ว่า ศีลเป็นเครื่องระงับความร้อนนั้น อธิบายว่า ระงับความร้อน
ในใจ เปรียบเหมือนกับน้ำอันเป็นเครื่องดับความร้อนทางกาย

ข้อที่ ๓ ว่า ศีลเป็นเครื่องทำให้มีกลิ่นหอมฟุ้งไปนั้น อธิบายว่า กลิ่นหอม
มีอยู่ ๒ อย่าง คือกลิ่นหอมภายนอกมีกลิ่นกฤษณา กะลาหัก และจันทน์แดง น้ำหอม
เป็นต้น กลิ่นหอมภายนอกนี้หอมหอมเพียงแค่มุกเท่านั้น ไม่หอมไปถึงใจ และ
หอมไปได้แต่ตามลมเท่านั้น หอมทวนลมไปไม่ได้ ส่วนกลิ่นหอมภายใน คือกลิ่น
ศีล หอมหอมถึงใจ และหอมทวนลมไปได้ ได้แก่ง่ายทำให้มีชื่อหอม คือให้มีชื่อ
เป็นที่พอใจของคนทั้งหลาย

ข้อที่ ๔ ว่า ศีลเป็นอุบายให้ได้สวรรค์และนิพพานนั้น อธิบายว่า ศีลเป็น
บันไดที่จะให้ไปสวรรค์ นฤพาน

ข้อที่ ๕ ทว่า ศีลเป็นเครื่องประดับอันงดงามนั้น อธิบายว่า คุณเราถึงจะมี
เครื่องประดับภายนอกงดงามสักปานใดก็ตาม แต่ถ้าไม่มีความประพฤติดีแล้วก็ไม่
เป็นที่นิยมแก่คนทั้งหลาย ส่วนผู้มีความประพฤติดี เช่นมีศีล ๕ ประจำตัว ถึงจะ
รูปชั่วตัวดำอย่างใดก็ตาม จะแก่เฒ่าชราอย่างใดก็ตาม ก็ย่อมดูงดงามอยู่เสมอไป
แต่ดูงามสำหรับคนมีปัญญา คือสำหรับคนรู้จักตรัสรู้

ข้อที่ ๖ ว่า ศีลเป็นเครื่องกำจัดภัยนั้น คือกำจัดภัยในอบายภูมิ ๔ มีนรก
เป็นต้น และกำจัดภัยในโลกนี้ เพราะเหตุว่าผู้ศีลย่อมไม่ต้องราชทัณฑ์อาชญา
เช่นตีคช็อกา โชตรวนเป็นต้น เมื่อตนตายไปแล้ว ก็ไม่ต้องไปรับภัยได้ทุกข์ใน
ทุกภูมิ มีนรกเป็นต้น

ข้อที่ ๗ ว่า ศีลทำให้มีชื่อเสียงคนนั้น อธิบายว่า ผู้ที่มีชื่อเสียงดี
เป็นที่นิยมของคนทั้งหลาย ก็เพราะความประพฤติดี เช่นมีศีล ๕ ประจำตัว
เป็นต้น นอกจากนั้นย่อมมีชื่อเสียงในทางอื่น เช่นมีชื่อเสียงว่า เป็นคนรวย

หรือเป็นคนฉลาด เป็นคนแก่วักคำสามารถเท่านั้น ข้อเสียงในทางอื่นนั้นไม่อาจ ทำให้เจ้าของพ้นจากอบายภูมิได้ ส่วนข้อเสียงในทางสัลด้อมทำให้เจ้าของพ้นจาก อบายภูมิได้

ข้อที่ ๘ ว่า ศิลเป็นเครื่องทำให้ร้นเร้นนั้น อธิบายว่า เมื่อบุคคลมีความ ประพฤติดี เช่นมโนอยู่ในศีล ๕ เป็นต้นแล้ว เวลาคำนึงถึงความประพฤติของตน ย่อมเกิดความร้นเร้นบันเทิงใจ เพราะเห็นความประพฤติของตนเป็นความประพฤติ ที่บริสุทธิ์งดงาม

อานิสงส์ศีลทั้ง ๘ ประการนี้ มีอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นคำของพระพุทธ โฆษาจารย์ คือพระพุทธโฆษาจารย์ผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ก็ได้ยกอานิสงส์ศีล ขึ้นแสดงไว้ว่า สาสเน กุลปุตตานํ ปัตติญา นตถิ ขัณฺเณ เป็นต้น แปลว่า ที่พึง ของกลุบุตรทั้งหลายในพระศาสนา ขกเว้นศีลเสียแล้วเป็นอันไม่มี ศีลนั้นใคร จะกล่าวซึ่งกำหนดแห่งอานิสงส์ได้ ฯ แม่น้ำใหญ่เหล่านี้ คือ คงคา ขมุนา สรภ สรัสสี นินนคา อจิรวดี ย่อมไม่อาจชำระมลทินของสัตว์โลกทั้งหลายได้ ชำระได้ แต่ศีลเท่านั้น ฯ ลมเจือฝน และจันทน์แดง แก้วมุกดาหาร แก้วมณี แสงจันทร์ อ่อน ๆ เหล่านี้ ก็ชำระมลทินภายในของสัตว์โลกไม่ได้ ฯ ศีลอันบุคคลรักษาค้นแล้ว เป็นของประเสริฐอันเย็นยิ่งนัก ย่อมดับความร้อนของสัตว์โลกได้

กลิ่นที่หอมไปได้ทั้งคามลมและทวนลม เหมือนกลิ่นศีลจักมีมาแต่ไหน ฯ สิ่งที่เป็นบันไดแห่งสวรรค์และนิพพาน เหมือนศีลจักมีมาแต่ไหน ศีลย่อมเป็นประตู เข้าไปสู่เมืองคือนิพพาน ฯ พระราชาทั้งหลายทรงเครื่องประดับแล้วด้วยแก้วมุกดา และแก้วมณี ก็ไม่งามเท่าผู้ประดับด้วยศีล ฯ ศีลย่อมกำจัดภัยต่าง ๆ มีการคิดเตียนตน เองเป็นต้นให้หมดไป และทำให้มีชื่อเสียง ทำให้มีความร่าเริงทุกเมื่อ ฯ ศีลเป็น รากเหง้าแห่งคุณความดีทั้งหลาย เป็นเครื่องฆ่ากำลังแห่งโทษทั้งหลาย ขอให้ผู้ หงทั้งหลายจงทราบอานิสงส์ศีลด้วยประการดังนี้เถิด ฯ พระพุทธโฆษาจารย์ได้ยก อานิสงส์ศีลขึ้นแสดงไว้อย่างนี้ ก็เพื่อให้เห็นว่า ศีลเป็นแก่นอันสำคัญขั้นแรก ของบุคคลทั้งหลาย

แก่นอันสำคัญของบุคคลชั้นที่ ๒ นั้น ได้แก่สมาธิ คือความเป็นคนมีใจ หนักแน่นมั่นคง ดำรงสติอยู่ในอารมณ์อันเดียว ไม่เกาะเกี่ยววอกแวกไปใน

อารมณ์อื่น ๆ ก็สมาธิ คือความตั้งใจมั่นนั้นอย่างไรจึงจะเป็นแก่นขนที่ ๒ ของบุคคล
มีคำอธิบายว่า คืออย่างนี้ คือเมื่อบุคคลมีใจหนักแน่นมั่นคงแล้วจะทำสิ่งใดก็สำเร็จ
สิ่งนั้น ในขณะที่ใจยังไม่ออกแวกไปมานั้น จะคิดสิ่งใดก็มักเห็นได้ถูกต้องตาม
เป็นจริง ยิ่งเมื่อทำให้เป็นสมาธิจนได้อานสมาบัติแล้ว ก็ยิ่งวิเศษขึ้น จะเหาะเหิร
เดินอากาศ ดำดิ่งบินบนอย่างไรก็สำเร็จได้ดังประสงค์ แต่จะสำเร็จเป็นอานสมาบัติ
ได้ ต้องอาศัยกระทำตามแบบ ทำสมาธิ ๔๐ ประการ ซึ่งเรียกว่าสมถกรรมฐาน
๔๐ ทศ เมื่อสำเร็จอานสมาบัติแล้ว ย่อมได้ผล คือ อภิญญา ๕ ประการ อันได้แก่
แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ • มีหูทิพย์ • มีตาทิพย์ • ระลึกชาติหนหลังได้ • รู้จักความ
เกิดและความตายได้ • เวลาตายแล้วได้เกิดในพรหมโลก • ถ้าเป็นอานสมาบัติชั้น
โลกุตตระ ก็ได้สำเร็จอนุภาติเสสนิพพานในเมื่อแตกกายทำลายสังขารไปแล้ว โดย
เหตุนี้ ท่านจึงจัดสมาธิเป็นแก่นขนที่ ๒ ของบุคคล

ส่วนแก่นขนที่ ๓ ของบุคคลนั้น ได้แก่บุญญาที่ทำให้ได้อานิสงส์ ๕ ประการ
คือ กำจัดกิเลสต่าง ๆ ได้ • ได้เสวยรสแห่งอริยผล • ทำให้เจ้านิโรธสมาบัติได้ •
ทำให้เป็นผู้ควรบูชาอย่างยิ่ง • ทั้ง ๕ อย่างนี้เป็นผลของบุญญาชั้นสูง ส่วนผลของ
บุญญาชั้นต่ำคือความสุขอันเกิดจากผลแห่งการงานที่ทำให้สำเร็จไปด้วยบุญญา โดย
เหตุนี้ บุญญาจึงเป็นแก่นของบุคคลชั้นที่ ๓

ส่วนแก่นขนที่ ๔ นั้น ได้แก่วิมุตติ คือความหลุดพ้นจากกิเลส อันเป็นโลกีย์
และโลกุตตระ

แก่นขนที่ ๕ นั้น ได้แก่วิมุตติญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นที่ใจของตน
หลุดพ้นจากกิเลสแล้ว ๆ ผู้ที่ถือลัทธินอกพระพุทธศาสนา มีถือว่าโลกเที่ยงเป็นต้น
ย่อมไม่ได้พบเห็นแก่นทั้ง ๕ ประการนี้

คำว่า เครื่องผูกใหม่ในพระพุทธทานนั้น ได้แก่คณหาและทัญญาใหม่
อธิบายว่า คณหาและทัญญาที่เก่าแล้วในอดีตกาล ในปัจจุบันกาล เรียกว่าเครื่อง
ผูกเก่า ส่วนคณหาและทัญญาซึ่งเกิดขึ้นใหม่นั้น เรียกว่าเครื่องผูกใหม่

เมื่อได้อธิบายสารธรรม คือแก่น ๕ ประการ กับเครื่องผูกเก่าและผูกใหม่
อย่างนี้แล้ว ท่านทั้งหลายก็จะเข้าใจซึมซาบในพระพุทธทาน ที่ได้ยกขึ้นแสดง

ไว้ว่า พวกสมณพราหมณ์ที่แล่นเลยไป บ่อมไม่ได้สารธรรม บ่อมมีแต่ทำเครื่องผูก
ใหม่ให้เจริญ มีแต่ตั้งอยู่ในสิ่งที่ตนได้เห็นได้ยิน ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ มีแต่ตกไปสักอง
เพลิงอันใดแก่ภพ ๓ เหมือนกับแมลงเม่าอันตกลงไปในเปลวประทีปที่กำลังลุก
รุ่งเรืองอยู่ณนั้น ดังนี้ โดยเหตุนี้ จึงจักได้ของดุษั่มัตถาธิบายในพระพุทธานัน
ไว้เพียงเท่านี้

บิล

ต่อไป จะได้ยกเนื้อความในพระสูตรที่ ๑๐ ขึ้นมาแสดงสืบต่อไป คือในพระ
สูตรที่ ๑๐ ว่า พระอานนทเถระเจ้ากราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เมื่อพระ
ศากยตถาคตหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่เกิดขึ้นในโลกเพียงใด พวกเดียรถีย์ปริพาชก
ก็ยังมีผู้สักการะเคารพนับถือบูชาเอนน้อม บริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ อย่างเพียงนั้น เมื่อ
พระศากยตถาคตหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลกแล้ว พวกเดียรถีย์ปริพาชกก็ไม่
มีผู้สักการะเคารพนับถือบูชาเอนน้อม ไม่บริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ ๑ สมเด็จพระ
พระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ข้อจริงตามถ้อยคำของอานนท์ แล้วทรงเปล่งอุทานขึ้นใน
เวลานั้นว่า

โอบาสติ ตาว โส กิมิ

ขาว น อดนติ ปภงกโร

วิโรจนมณี ออกคต

หตปโป โหติ น จาปี ภาสตี ฯ

ເວົ້າ ໂອກາດໄດ້ແນ່ນອນ ທີ່ຕົນຢາກ

ชาว สมาคมพุทธา โดเก นุปปชชนคิ

น ตกกิกา สุขอนนติ น จาปี สาวภา

ทหฺทฺธิฏฐิ น ทกฺขา ปมฺลฺลฺลฺลฺลฺล ๑

แปลว่า พระอาทิตย์ยังไม่อุทัยขึ้นมาเพียงใด หิ่งห้อย ก็ยังมีแสงสว่างอยู่เพียงนั้น
เมื่อพระอาทิตย์อุทัยขึ้นมาแล้ว หิ่งห้อยก็หมดแสงไปฉับใด เวลาพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พวกเคยรตยก็ขังร้องเรื่องอยู่ฉนั้น พวก
เคยรตยที่เป็นพวกคักกัวิทยา กับพวกสาวกของเขาย่อมไม่บริสุทธิ์ได้ พวกที่มี
ความเห็นไม่ดี ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ได้ ดังนี้

ในพระพุทธานัน มีใจความแจ่มแจ้งอยู่มากแล้ว ที่ยังไม่แจ่มแจ้งก็เพียง
 คำว่าพวกเคียรถยทเป็นพวกคักกัวิทยาเท่านั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า พวก
 เคียรถยนั้นที่ได้ชื่อว่าพวกคักกัวิทยา เพราะเป็นพวกนักเอาเอง ครักครองเอาเองแล้ว
 กำหนดไว้ ถือไว้เป็นแบบอย่าง หาได้ตรัสตามความจริงไม่ พวกนักสาวกของ
 เจ้าขอมไม่บริสุทธิ ถือไม่รุ่งเรืองได้ ไม่พ้นจากสงสารได้ เพราะสิ่งที่เขานึกไว้
 ครักครองได้ไว้นั้นไม่ถูกต้องตามเป็นจริง ดังนั้น โดยเหตุนี้จึงไม่จำเป็นต้องเพิ่มเติม
 รัมมัตถาธิบาย ขอให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงจำใจความไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้า
 ยังไม่เกิดขึ้น พวกนักคิดต่าง ๆ ก็รุ่งเรืองในโลก เมื่อพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วก็หมด
 ไป พวกนักคิดต่าง ๆ นั้นย่อมเห็นผิดจากความจริง จึงไม่อาจพ้นจากทุกข์ในสงสาร
 ได้ เมื่อจำได้อย่างนี้แล้ว จงพยายามทำตนให้เห็นถูกต้องตามความจริง เป็นต้นว่าเห็น
 บาปเป็นบาป บุญเป็นบุญ อย่าเห็นกลับกัน จึงจักพ้นทุกข์ในสงสารได้สมดังความ
 ปราภวนว ก็แสดงตามที่แสดงมานี้เห็นว่าพอสมควรแก่เวลาแล้ว จึงขอจบพระธรรม-
 เทศนาไว้เพียงเท่านี้.

เอวํ กิมิ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐาท ๖๒

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยทรงประกาศอรรถผลของพระลक्षणะ

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมมํ ภควา สาวคณิํ วิหริติ เขตวเน อนาถปิณฺฑิกสุส
 อารามे ฯ เคน โข ปน สมเขน อาขสุมา สาริปุตฺโต อาขสมนฺตํ ลกฺขณชกภทฺธิยํ
 อนนฺทปริยาเขน ชมฺมียา กถา ย สนฺทสฺสเสติ สมาทเปติ สมฺมเตเชติ สมฺปาปํเสตติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฐาท ๖๒ ว่าด้วยพระพุท-
 ธานที่ ๖๑ ที่ ๖๒ ในพระสูตรที่ ๑ และที่ ๒ แห่งจุฬวรรคที่ ๑ สืบต่อไปตามวาระ

พระบาลีและอรรถกถา กับขัมมัตถกถา ๕ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพร-
ศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ประชุมฟังพระสัทธรรมเทศนาอยู่ในธรรม
สถาน โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนนความคามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้นั้น ในพระสูตรที่ ๑ แห่ง
อุทวรรคว่า ข้าพเจ้าผู้ขอว่าอาณนที่ได้สัคคัมมาถ้อยอย่างนี้ ๑ กล่าวคือ คราวครั้ง
หนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในพระเชตวนารามใกล้กรุงสาวัตถี
มหานคร ๑ ในคราวครั้งนั้น พระสารีบุตรเถรเจ้าผู้เป็นอัครสาวกของสมเด็จพระ
ชินวรศาสดา ได้ทำให้พระลกุณฐกภททียะเกิดความเห็นอันดี มีความถ่อมถ่อมกล้าหาญ
รื่นเริงด้วยธรรมิกถาโดยอเนกปริยาย ๑ จิตของพระลกุณฐกภททียะผู้ให้พระสารี-
บุตรเถรเจ้าทำให้ได้ความรู้ความเห็นอันดี มีความถ่อมถ่อมรื่นเริงกล้าหาญด้วยธรรมิ-
กถานั้น ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย คลายจากความเป็นปถุชนนำตนขึ้นสู่ความ
เป็นพระอริยเจ้าชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ๑ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ทรงทราบแล้วจึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

อุทฺธํ อโห สพฺพชฺช วิปฺปมุตฺโต

อยมหสมฺมตฺติ อนานุปสฺส

เอวํ วิมุตฺโต อุทฺตาริ โอนํ

อติณฺณปพฺพิ อปฺนพฺกวาย ๑

แปลว่า พระลกุณฐกะหลุดพ้นในที่ทั้งปวง คือทั้งเบื้องบนเบื้องต่ำแล้ว ไม่เล็งเห็น
ว่าสิ่งนี้เป็นเรา พระลกุณฐกะผู้หลุดพ้นอย่างนั้นแล้วก็ได้ข้ามห้วงน้ำใหญ่ที่ตนยังไม่
เคยข้ามเพื่อความไม่เป็นอย่างอื่น ดังนี้ สำนวนความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า ภททียะนั้น เป็นชื่อของพระเถร-
เจ้าองค์นั้น ๑ แต่ที่คนทั้งหลายเรียกว่าพระลกุณฐกภททียะนั้น เพราะท่านมีร่างกาย
อันต่ำเตี้ย ก็ประวัติของท่านนั้นมิปรากฏว่า ท่านเป็นบุตรของผู้มีตระกูลที่มี

คนหนึ่งในกรุงสาวัตถี แต่เป็นผู้รูปร่างไม่สวยงาม มีผิวพรรณไม่ดี ไม่เป็นที่น่าดู
มีรูปร่างอันต่ำช้า ๑ อยู่มาวันหนึ่งเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาประทับในพระเชตวันนา-
ราม ท่านได้ไปฟังพระธรรมเทศนา กับพวกอุบาสกทั้งหลาย ครั้นฟังพระธรรมเทศนา
ไปก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธา จึงออกบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ครั้นได้
บรรพชาอุปสมบทแล้ว ก็เล่าเรียนกัมมัฏฐานในสำนักของสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์
เมื่ออุคสาหะพยายามเจริญวิปัสสนาไปก็ประสบความสำเร็จพระโสดาปัตติผล ๑ ในคราวนั้น
ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระเสขอริยเจ้าที่กำลังศึกษาเล่าเรียนอยู่ในอริยมรรคอริยผล ได้
พากันไปหาพระสารีบุตรเถรเจ้า ขอเล่าเรียนกัมมัฏฐานและฟังพระธรรมเทศนาได้
ตามอรรถปริศนา เพื่อสำเร็จมรรคขั้นสูง ๆ ขึ้นไป ๑ พระสารีบุตรเถรเจ้าเมื่อจะให้
เต็มความประสงค์ของภิกษุเหล่านั้นก็บอกกัมมัฏฐานให้ ได้แสดงธรรมให้ฟัง ได้แก้
ไขอรรถปริศนาให้แจ่มแจ้ง ๑ ภิกษุเหล่านั้นก็ได้พากันพากเพียรพยายามในทาง
สมณธรรม บางจำพวกก็ได้สำเร็จสกทาคามีผล บางจำพวกก็ได้สำเร็จอนาคามีผล
บางจำพวกก็ได้สำเร็จอรัญญผล บางจำพวกก็ได้สำเร็จวิชชา ๓ บางจำพวกก็ได้สำเร็จ
อภิญญา ๖ บางจำพวกก็ได้สำเร็จปฏิสัมภิทา ๔ ๑ ฝ่ายพระลกุณฐกะก็ทักทียะยังเป็นผู้
เสขบุคคลสนใจในเรื่องมรรคผลอยู่ ได้เห็นดังนั้นแล้ว ก็พิจารณาเวลาอันสมควร
และศุภกาลใจของคนแล้ว จึงเข้าไปหาพระธรรมเสนาบคีสารีบุตร เมื่อพระธรรม
เสนาบคีสารีบุตรกล่าววาจาปราศรัยเป็นที่น่าพอใจแล้ว พระลกุณฐกะก็ทักทียะก็ขอให้
ท่านแสดงธรรมเทศนา ๑ พระสารีบุตรเถรเจ้าก็แสดงธรรมตามสมควรแก่อัชสาสัย
ของพระลกุณฐกะก็ทักทียะนั้น ๑ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า พระสารีบุตร
เถรเจ้าได้ทำให้พระลกุณฐกะก็ทักทียะมีความรู้ความเห็นเป็นอันดี มีความถ่อมใจ อาจ
หาญเร่งเร่งด้วยธรรมีกถาโดยอนนกะปริยาย

ในคำทั้งหลายที่มอญในพระบาลีนั้น มีคำอธิบายว่า อนนกะปริยายนั้น
หมายถึงเหตุต่าง ๆ คือพระสารีบุตรเถรเจ้าได้แสดงเรื่องขันธ ๕ โดยอ้างเหตุ
ต่าง ๆ ว่า ขันธ ๕ เป็นของไม่เที่ยงด้วยเหตุนี้ เป็นทุกข์ด้วยเหตุนี้ เป็นของไม่ใช่
ตัวตนโดยเหตุนี้ ๑ คำว่า ธรรมีกถานัน หมายถึงการแสดงธรรมอันประกาศ
ความเกิดและความดับเป็นต้นแห่งอุปาทานขันธทั้ง ๕ คำว่า ให้มีความรู้ความ
เห็นอันดีนั้นว่า คือให้เห็นแจ่มแจ้งซึ่งลักษณะทั้งหลายมีอนิจจลักษณะเป็นต้น

และให้เห็นอาการทั้งหลาย มีความเกิดและความดับเป็นต้น แห่งขั้นที่ ๕ ประหนึ่ง
 ว่าจับยกขึ้นด้วยมือ ฉะนั้น ๆ คำว่า ให้ถือมนั้น คือให้ถือมนวิปัสสนาอันประกอบด้วย
 ฌายลักษณะ และอารมณ์มั่นคงในจิตสันดาน โดยอาการที่วิปัสสนานั้นเดินถูกต้อง
 ตามวิถีสอง ๑ คำว่า งามจากลำหาคูณนั้น คือเมื่อความเกิดและความดับเป็นต้นแห่ง
 สังขารทั้งหลาย ปรากฏขึ้นในเวลาที่จะวิปัสสนาแก่กล้า วิปัสสนาจิตที่หลังลงสู่
 มัชฌิมวิถีก่อนมีขึ้นโดยสมควรแก่โพชฌงค์ทั้งหลาย ด้วยการประกอบใจและข่มใจ
 และเพ่งเล็งตามสมควรแก่เวลา ก็แกว่งกล้ำอาภรณ์ขึ้น โดยเหตุอันทรียทั้งหลาย
 เป็นของแกว่งกล้ำด้วยอำนาจวิปัสสนาญาณ ๑ คำว่า รุ่งเรืองนั้น คือเมื่อวิปัสสนา
 เป็นไปอย่างนั้น จิตก็รุ่งเรืองขึ้นด้วยอำนาจภาวนาที่เป็นไปในวิปัสสนาและด้วยกำลัง
 ภาวนาที่ควรได้ค้ำขึ้นไป ๑ คำว่า จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายนั้น คือพระธรรม
 เสนาบดีสารีบุตรแสดงธรรมโดยประการใด ๆ จิตของพระลูกคุณฐกภิกษุทั้งหลายได้เห็น
 ลักษณะอันแท้ตามกระแสธรรมนั้น ๆ ก็แกว่งขึ้น ด้วยอำนาจเทศนาของพระสารี-
 บุตรเถระเจ้าและด้วยอำนาจแห่งญาณอันสมบูรณ์ด้วยอุปนิสัยของตน ก็หลุดพ้นจาก
 อาสวะทั้งหลายมีกามาสวะเป็นต้น โดยลำดับมรรคผล ๑ อธิบายว่า พระลูกคุณฐก-
 ภิกษุเหล่านั้น เมื่อฟังพระธรรมเทศนาแล้วก็ได้สำเร็จพระอรหัตผล

คำว่า สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบแล้ว ก็ทรงเปล่งอุทาน
 ขึ้นนั้น คือ พระองค์ทรงทราบความสำเร็จพระอรหัตแห่งพระลูกคุณฐกภิกษุแล้ว
 ก็ทรงเปล่งอุทานอันแสดงความอันนุชนในเวลานั้น

คำทั้งหลายในพระพุทธอุทานนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือคำว่า เบื้องบน
 นั้น ได้แก่รูปธาตุและอรุธาต ๑ คำว่า เบื้องต่ำนั้น ได้แก่กามธาตุ ๑ คำว่า ใน
 สิ่งทั้งปวงนั้น ได้แก่ในสังขารทั้งปวง ๑ คำว่า หลุดพ้นนั้น คือหลุดพ้นด้วยวิมุตติ-
 ภาวนาวิมุตติในเบื้องต้น แล้วหลุดพ้นด้วยสมุจเฉทวิมุตติ และปฏิบัติสัทธวิมุตติ
 ในภายหลังโดยประการทั้งปวง ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการละ
 สังโยชน์เบื้องบน ๕ ประการ ด้วยคำว่าหลุดพ้นในเบื้องต้น ๑ ทรงแสดงการละ
 สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ ด้วยคำว่าหลุดพ้นในเบื้องต้น ๑ ทรงแสดงการละ
 อุกุศลทั้งสิบทั้งหลอยอยู่ด้วยคำว่าหลุดพ้นในสิ่งทั้งปวง ดังนี้

อีกนัยหนึ่ง คำว่า เบื้องบนนั้น หมายถึงอนาคตกาล ๑ คำว่า เบื้องตานั้น หมายถึงอดีตกาล ๑ การที่เกศชนเฉพาะหน้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถือเอาด้วยคำทั้ง ๒ นั้น เพราะปัจจุบันกาลนั้นเกี่ยวข้องกับอดีตอนาคตทั้ง ๒ ๑ พระองค์ทรงเล็งเอาชั้นธำมศนะชาติทั้งหลายที่มีในอนาคตด้วยศัพท์ว่าอนาคตกาล ในคำว่า เบื้องบนนั้น ๑ แม้ในบทที่เหลือก็มีอธิบายเหมือนนัยที่แสดงมาแล้ว ๑ คำว่า ในสิ่งทั้งปวงนั้น คือในภพทั้งปวงมีภาพเป็นต้น ๑ มีคำอธิบายว่า หลุดพ้นจากภพทั้งปวงที่สงเคราะห์ด้วยกาลทั้ง ๓ อดีตกาล อนาคต ปัจจุบัน ๑ คำว่า ไม่เล็งเห็นว่าสิ่งนี้เป็นเรานั้น คือผู้ใดหลุดพ้นอย่างนี้ ผู้นั้นย่อมไม่เล็งเห็นรูปเวทนาเป็นต้นว่าสิ่งนี้เป็นเราด้วยอำนาจทิฐิมานะ ๑ อธิบายว่า ไม่มีเหตุในการเล็งเห็นอย่างนี้ ๑ อีกอย่างหนึ่งว่า คำว่า ไม่เล็งเห็นว่าสิ่งนี้เป็นเรา ดังนี้ เป็นคำขการบรรลุวิมุตติตามที่แสดงมาแล้ว ๑ วิปัสสนาถึงความออกไปในเบื้องต้น อันไม่ยึดถือสังขารในไตรภพหม้อยู่ในอภินิหารปัจจุบันว่า สิ่งนี้เป็นของเรา สิ่งนี้เป็นเรา สิ่งนี้เป็นตัวตนของเราดังนี้แล้ว เกิดขึ้นว่านั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ วิปัสสนาอย่างนี้ เป็นทางแห่งวิมุตติ คือเป็นที่รับรองแห่งวิมุตติ

คำว่า ผู้หลุดพ้นอย่างนี้ได้ข้ามห้วงน้ำใหญ่ที่ตนยังไม่เคยข้าม เพื่อไม่เกิดอีกต่อไปนั้น คือผู้หลุดพ้นจากสังโยชน์ ๑๐ และอกุศลทั้งปวงโดยประการทั้งปวงแล้วก็ได้ข้ามห้วงน้ำใหญ่ทั้ง ๔ ซึ่งมีนามว่ากามโณมะ ภวโณมะ ทิฏฐิโณมะ อวิชชาโณมะ ที่ตนยังไม่เคยได้ข้ามในเวลาที่ยังไม่ได้สำเร็จวิมรรคแล้วก็ไปยืนอยู่ฟากโน้น คือพระอรหันต์ อันเป็นสถานที่ไม่เกิดแก่เจ็บตายอีกต่อไป ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความในพระพุทธรุทานต่อจากอรรถกถาออกไป เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งแก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย ในคำที่ยังไม่แจ่มแจ้ง กล่าวคือ ในพระพุทธรุทานว่า อหุ อโห สหุพพิ วิปปมฺหโต เป็นต้น ซึ่งได้ยกขึ้นแปลว่า พระลัคนารุณภักทียะหลุดพ้นในที่ทั้งปวงเบื้องบน

และเบื้องต่ำแล้ว ไม่ถึงเห็นว่าสิ่งนี้เป็นเรา หลุดพ้นอย่างนั้นแล้วได้ข้ามแม่น้ำใหญ่
 ที่ตนยังไม่เคยข้ามเพื่อไม่เกิดอีกต่อไปใหม่ พระพุทธชุตานนั้น พระอรรถกถาจารย์
 ได้หยิบยกขึ้นอธิบายทุกคำแล้ว คือคำว่า เบื้องบนนั้น ท่านอธิบายว่า ได้แก่รูปธาตุ
 และอรุธาตุ ฯ คำว่า รูปธาตุและอรุธาตุนั้น ก็เป็นของที่ยังลก้อย ผ่อนความ
 ไม่อาจเข้าใจได้โดยง่าย เพราะฉะนั้น จึงจักได้อธิบายให้ฟัง คือคำว่า รูปธาตุนั้นได้
 แก่ธาตุที่มีรูปร่างแลเห็น หมายถึงรูปพรหม ๑๖ ชนิด ฯ อรุธาตุนั้นได้แก่ธาตุที่ไม่มี
 รูปร่างปรากฏ คือมีแต่เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เท่านั้น อรุธาตุนั้นหมาย
 เอาอรุพรหม ๔ ชนิด ฯ คำว่า เบื้องต่ำนั้น ท่านว่าได้แก่กามธาตุ ฯ ก็คำว่า กามธาตุ
 นั้น ฯ ก็ยังเป็นคำที่ฟังยากอยู่สำหรับผู้่อนการศึกษา จึงขออธิบายให้ฟังว่า กามธาตุ
 นั้นได้แก่ธาตุที่มีความรักใคร่ยินดี มีกามคุณ ๕ บริบูรณ์ อันจำแนกแจกออกไปเป็น
 ๑๐ ประเภท เรียบเป็นพิเศษอีกอย่างหนึ่งว่ากามภพ ฯ ได้ใจความอีกชั้นหนึ่งว่า
 เบื้องบนนั้นได้แก่รูปภพและอรุภพ ฯ เบื้องต่ำนั้นได้แก่กามภพ ฯ กามภพนั้นมีอยู่ ๑๐
 คือ อบายภูมิ ๔ มนุษย์ ๑ สวรรค์ ๕ มีสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นต้น ฯ คำว่า สิ่ง
 หงปวงนั้นท่านว่าได้แก่สังขารทั้งปวง ฯ ได้ใจความว่า ผู้หลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวงใน
 เบื้องบนเบื้องต่ำนั้น คือหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง อันมีอยู่ในกามภพ รูปภพ อรุ-
 ภพด้วยอำนาจวิมุตติและปฏิบัตินิมิตติ คือ ฌานสมาบัติ ในเบื้องต้นมาก่อน แล้วหลุดพ้น
 ด้วยสมุจเฉตวิมุตติและปฏิบัตินิมิตติ คือการบรรลุมรรคผลอันติดกิเลสให้ขาด
 เกิดไปจากสันดานแล้วสงบอยู่เป็นปกติ ฯ ก็คำว่าหลุดพ้นในเบื้องบนนั้น ท่านว่า
 หมายความว่าละสังโยชน์เบื้องบน ๕ ประการ ฯ หลุดพ้นในเบื้องต่ำนั้น หมายความว่าละ
 สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ หลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวงนั้น หมายความว่าละอกุศลทั้งปวงซึ่ง
 ยังเหลืออยู่ ฯ ก็สังโยชน์เบื้องบนเบื้องต่ำและอกุศลทั้งปวงนั้น ท่านมิได้จำแนกแจก
 ไว้ว่าได้แก่สิ่งไร เพราะฉะนั้น จึงได้แจกให้ท่านทั้งหลายฟังดังต่อไปนี้ คือ คำว่า
 สังโยชน์นั้นแปลว่า เครื่องเกาะเกี่ยวอันได้แก่กิเลส ๑๐ ประการ สำหรับหน่วงเหนี่ยว
 สัตว์ทั้งหลายให้ติดอยู่ในโลก แยกออกเป็น ๒ ประเภท คือประเภทที่ ๑ หน่วงให้
 สัตว์โลกทั้งหลายตกลงไปในเบื้องต่ำอันได้แก่กามภพ อีกประเภทหนึ่งทำให้สัตว์โลก
 ทั้งหลายขึ้นไปในเบื้องบน คือรูปภพ อรุภพ ฯ ที่ทำให้สัตว์โลกทั้งหลายตกลงใน

เบองตนันเรียกว่า สังโยชน์เบองคำ จำแนกออกไปเป็น ๕ ประการ คือ สักกายทิฐิ อันได้แก่ความเห็นว่ามี ๕ เป็นร่างกายของตน • วิภิกขณา อันได้แก่ความตั้งเล สงสัยในสิ่งทั้งปวง • สัทพทปราคส อันได้แก่ความปรารถนาที่พหุสมบัติด้วยศีล และข้อวัตรของตน • กามฉันท์ อันได้แก่ความพอใจรักใคร่ในกามคุณ • พยาบาท อันได้แก่การคิดปองร้ายผู้อื่น • รวมเป็นสังโยชน์เบองคำ ๕ ประการด้วยกัน ดังนี้ ๗ ส่วนสังโยชน์ที่ทำให้สัตว์โลกให้ก้าวขึ้นสู่เบองบนัน เรียกว่าสังโยชน์เบองบน มี จำนวน ๕ อย่างเหมือนกัน คือ รูปราคะ อันได้แก่ความยินดีในรูปธรรม อันเป็น อารมณ์ของรูปฌาน • อรูปราคะ ได้แก่ความยินดีในอรูปธรรมอันเป็นอารมณ์ของ อรูปฌาน • มานะ ความถือตัว • อหังการะ ความพองพอง • อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง • อีกประการหนึ่ง ที่เรียกว่าสังโยชน์เบองคำ ๕ นั้น เพราะหมายความว่า เป็น ของหยาบเป็นของต่ำ ๗ ที่เรียกว่าสังโยชน์เบองบนันเพราะหมายความว่า เป็นของ ละเอียดเป็นของสูง คือเป็นของยากที่จะละได้ ๗ อกุศลทั้งปวงที่ยังเหลืออยู่นั้น ได้แก่อสังขโมคหสังสน นอกจากสังโยชน์ ๒ ประเภท ดังที่แสดงมา

อถวา อหุณฺติ อิกนฺยํหนํ คำว่า เบองบนัน ท่านหมายเอาอนาคตกาล ๗ คำว่า เบองค่านันท่านหมายเอาอดีตกาล ๗ คำว่า สิ่งทั้งปวงนั้นท่านหมายเอาภพ ทั้งปวง ๗ อธิบายตามความหมายของพระอรรถกถาจารย์ว่า การหลุดพ้นนั้นได้แก่ การหลุดพ้นจากภพทั้งปวง คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ อันมีอยู่ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน การหลุดพ้นคือการไม่ติดอยู่ด้วยคันหา มานะ ทิฐิ ผู้ที่หลุดพ้นอย่างนี้ ย่อมไม่เล็งเห็นว่าสิ่งใดเป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา คือไม่เล็งเห็นขั้น ๕ มีรูปขั้นเป็นต้นว่าอย่างไหนเป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ผู้หลุดพ้น อย่างนี้แล้วก็ข้ามแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๔ คือ กามโชนะ อันได้แก่กามารมณ์ • ภวโชนะ อัน ได้แก่ภพน้อยภพใหญ่ • ทิฐิโชนะ อันได้แก่ความเห็นต่าง ๆ • อวิชชาโชนะ อันได้ แก่ความไม่รู้แจ้งแทงตลอดในเหตุผลทั้งปวง • ดังนี้

ก็และการที่จะหลุดพ้นได้ดังที่แสดงมาแล้วนี้ ต้องหลุดพ้นได้ด้วยธัมมานุ- รัสมปณฺธิ คือการกำจัดกิเลสให้ออกจากใจ ด้วยอำนาจสมถวิปัสสนา เพราะ ฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายจงพยายามเจริญสมถวิปัสสนา ตามวาสนาบารมีของตน ๗

เกิด เพื่อยกได้เกิดมคฺค คือความหลุดถอนจากกิเลสสังขาร อันมีอยู่ในเบื้องบน
 เบื้องต่ำและแห่งปวงซึ่งได้ยกขึ้นอธิบายในพระพุทธอรุทานที่ ๑ อันมีในพระสูตรที่ ๑
 แห่งจุฬารรคที่ ๑ เพียงเท่านั้น

บาลี

ก่อนไปว่าด้วยพุทธอรุทานที่ ๒ ในพระสูตรที่ ๒ ตามวาระพระบาลี
 สืบต่อไป กล่าวคือ ในพระสูตรที่ ๒ ซึ่งร้องเป็นลำดับนมพระบาลีว่า เอวมเม สุต
 เบนคณ ชมฺเมเนอความว่า ข้าพเจ้าเชื่อว่าอาณนฺที่ใดสดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ
 ครองหน้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวันาราม ใกล้กรุงสาวัตถี
 บวรราชธานี ฯ ในครั้งนั้น พระสารบุตรเถรเจ้าเข้าใจว่าพระลกณฐกภทฺทียะยังเป็น
 เสขพระอริยเจ้าอยู่ คือยังไม่สำเร็จพระอรหัตผล จึงได้แสดงธรรมให้ฟังโดยอเนก
 ปริยาย เพื่อให้เกิดความรู้ความเห็นยิ่งขึ้น เพื่อให้ถ่อมลงในทางธรรม อาจหาญร่าเริง
 ในทางธรรมยิ่งขึ้น ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นดังนั้น จึงทรง
 แปลงอรุทานนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

อชฺฉิชิ วณฺณ พยาคา นิราสํ วิสุกฺขา สวิตา นสนฺทติ จินนํ วณฺณํ น วตฺตติ
 เอเสวนโต ทุกฺขสฺส

แปลว่า พระลกณฐกภทฺทียะตัดวัฏฏะขาดแล้ว ถึงซึ่งความไม่มีหวังแล้ว
 กระแสสำนแห่งไปแล้วย่อมไหลไปไม่ได้ วัฏฏะขาดแล้วย่อมหมุนไปไม่ได้ อัน
 แผละเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ดังนี้ ฯ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ก่อนไปเป็นเนอความในอรรถกถาว่า พระเสขะนั้นได้แก่ผู้ยังศึกษาอยู่ ฯ มี
 คำถามว่าการศึกษาสิ่งไร ฯ มีคำแก้ไขว่า ศึกษาอริสฺส อริจิตฺ อริบัญญัติ ฯ อีก
 นัยหนึ่งว่า การศึกษาชื่อว่าสิกขา ฯ สิกขานั้นเป็นปกติของพระลกณฐกภทฺทียะนั้น
 เพราะฉะนั้น พระลกณฐกภทฺทียะนั้น จึงชื่อว่าพระเสขะ คือยังเป็นผู้ศึกษา
 อยู่ ฯ ก็พระลกณฐกภทฺทียะนั้นยังศึกษาอยู่ ก็เพราะยังไม่เสร็จการศึกษา

เพราะยังมีใจน้อมไปในการศึกษานั้น เป็นผู้หมกความขวนขวายในการศึกษา
เหมือนพระอเสขะผู้เสร็จการศึกษาล้วหามิได้ เป็นผู้ไม่น้อมใจไปในการศึกษา
เหมือนปถชนผู้ปราศจากการศึกษากี่หาไม่ ๑ อีกอย่างหนึ่ง ผู้เกิดในสิกขา ๓ โดย
อริยชาติหรือผู้อยู่ในการศึกษา ๓ เรียกว่าผู้ยังศึกษาอยู่ แต่ในเวลานั้นพระลกณภู
กัทธิยะได้สำเร็จการศึกษาล้ว คือพระลกณภูกัทธิยะนั้นได้สำเร็จอาสวกัชฌญาณ
ปหานอาสวกิเลสให้สิ้นไปโดยหาเศษมิได้ ด้วยปฐมโอวาทที่พระสารีบุตรได้ยกขึ้น
แสดงแล้วแต่ในพระสูตรที่ ๑ นั้น ๑ แต่พระธรรมเสนาบคิสารีบุตรไม่รู้ว่พระ
ลกณภูกัทธิยะนั้นสำเร็จพระอรหัตแล้ว เข้าใจว่ายังเป็นผู้ศึกษาอยู่ จึงได้แสดง
ธรรมให้ยังขึ้นไปโดยอเนกปริยาย ด้วยมุ่งหวังจะให้สำเร็จอาสวกัชฌญาณปหาน
ประหนึ่งว่าบุรุษผู้ชยาชียใหญ่ ถึงแม้ว่าจะมีผู้น้อยก็ให้มากเกินคำขอดนั้น ๑
ส่วนพระลกณภูกัทธิยะก็หาได้คิดว่า เราได้สำเร็จกิจแล้ว บัดนี้เราจะต้องการด้วย
โอวาทนี้ไปทำไม มีแต่ตั้งใจฟังธรรมโดยเคารพเหมือนเมื่อก่อนเท่านั้น ๑ ใน
ขณะนั้น สมเด็จพระสรเพชญพุทธเจ้ากำลังประทับอยู่ในพระคันธกุฎี จึงทรงเปล่ง
อุทานขึ้นด้วยพระพุทธานุภาพ เพื่อให้พระธรรมเสนาบคิสารีบุตรทราบว่า พระ
ลกณภูกัทธิยะ ได้สำเร็จอาสวกัชฌญาณแล้ว ๑ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าว
ไว้ว่า คราวนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นดังนั้น จึงทรงเปล่งอุทาน
ขึ้นในเวลานั้น ๑ ก็คำใดที่ควรกล่าวในตอนนั้น คำนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วใน
พระสูตรที่ ๑ อันเป็นลำดับ ดังนี้

ส่วนเนื้อความในคาถา อันแสดงพระพุทธรูทธานั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้
คือ คำว่า ได้ศัตถ์ภูณะนั้น ได้แก้ศตถ์กิเลสวัฏฏ์ได้โดยหาเศษมิได้ เมื่อศตถ์กิเลสวัฏฏ์
ได้สิ้นแล้วก็พ้นตตกรรมวัฏฏ์ได้ ๑ คำว่า ถึงซึ่งความไม่มีหวังนั้น คือ ตัณหา
เรียกว่าความหวัง ความหวังไม่มีในที่ใด ที่นั้นเรียกว่าไม่มีความหวัง ซึ่งได้แก้
นิพพาน ผู้ถึงนิพพานอันไม่มีความหวังเรียกว่าผู้ถึงความไม่มีหวัง หรือผู้ถึงที่
อันไม่มีความหวัง ๑ อธิบายว่า ผู้ถึงซึ่งมรรคอันเลิศแล้ว

ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อละตัณหานั้นได้แล้ว ก็เลสก็ชื่อว่าละไม่ได้
เป็นอันไม่มี เพราะฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงการที่

พระลกณภูกัทธิยะได้ละคณหาสนแล้ว จึงตรัสว่า กระแสน้ำของเขาสิ้นไปแล้ว
ข้อมไหลไปไม่ได้ ดังนี้ ฯ มีอรรถาธิบายว่า แม่น้ำใหญ่ทั้งหลายข้อมแห้งไปด้วย
ความคั่งขึ้นแห่งพระอาทิตย์ดวงที่ ๔ อันใด กระแสน้ำคือคณหาที่แห้งไปด้วยความ
เกิดขึ้นด้วยมรรคญาณ ๔ อันนั้น บัดนี้กระแสน้ำคือคณหาของพระลกณภูกะไหลไป
ไม่ได้แล้ว ก็เป็นไปไม่ได้แล้ว ฯ ก็คณหาที่ปรากฏเรียกว่ากระแสน้ำเพราะมี
ปรากฏอยู่ในพระพุทธพจน์ว่า สริตานิ สีนหิตานิ จ โสมนสฺसानิ ภวนฺติ ชนฺตุโน
แปลว่า โสมนสทั้งหลายที่ไหลไปและที่ทำให้รักใคร่ข้อมมีแก่สัตว์โลก ดังนี้

คำว่า วัฏฏะที่ขาดแล้วข้อมหมุนไปไม่ได้ อธิบายว่า วัฏฏะที่ขาดไปด้วย
อำนาจคัคคิเลสให้ขาดแล้วก็ดี กรรมวัฏฏะที่ขาดไปด้วยถึงความไม่เกิดอีกเป็นธรรมดา
ไม่ให้ผลอีกเป็นธรรมาคะก็ดี ก็ข้อมเป็นไปไม่ได้ทั้งนั้น

คำว่า อันนั้นแหละเป็นที่สุดแห่งทุกข์นั้น คือ ความไม่เป็นไปแห่งกรรมวัฏฏะ
โดยไม่มีกิเลสวัฏฏ์ทั้งสิ้นอันใด ความไม่เป็นไปแห่งกิเลสวัฏฏ์อันนั้น ก็คือความไม่
เกิดขึ้นแห่งวิปากวัฏฏ์ต่อไป อันนั้นแหละ เป็นที่สุดแห่งสังสารทุกข์ ดังนี้ สิ้นเนื้อ
ความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำว่าวัฏฏะสืบต่อไป คือคำว่า
วัฏฏะ แปลว่า ความหมุนเวียน จำแนกแจกออกไปเป็น ๑๓ ประการ คือ กิเลส
วัฏฏะ กรรมวัฏฏะ วิปากวัฏฏะ ฯ กิเลสวัฏฏะนั้นได้แก่กิเลสทั้งสิ้น กรรมวัฏฏะ
นั้นได้แก่กรรมดีกรรมชั่วทั้งสิ้น วิปากวัฏฏะนั้น ได้แก่ผลทั้งสิ้น ฯ กิเลสนั้นมีมาก
มากหลายประการ แต่ที่เป็นประเภทใหญ่ก็ได้แก่โลภะ โทสะ โมหะ ส่วนประเภท
เล็กน้อยนั้น ได้แก่กิเลสที่แตกออกไปจาก โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งท่านกล่าวว่า
กิเลสพันห้า ตัณหาร้อยแปด ฯ คำว่า กิเลสกับคณหาทั้ง ๒ ประการนี้ มีพยัญชนะ
ต่างกัน มีความหมายต่างกัน แต่ใจความเป็นอันเดียวกัน คือ คำว่า คณหา แปลว่า
ความสะตั้ง อันได้แก่ความคั่นรันทะเขยื้อนยาน จำแนกแจกออกไปเป็นประเภท
ใหญ่ ๓ คือ เป็น กามคณหา ภวคณหา วิภวคณหา ฯ กามคณหานั้น ได้แก่ความ
สะตั้งคั่นรันทะเขยื้อนยานไปในเรื่องความรักใคร่พอใจ ที่เราทั้งหลายได้แปลกันมา

ว่าความปรารถนา ๆ ภาวคณหานั้น ได้แก่ความสะตั้งคณในความอยากมืออยากเป็น หรือความสะตั้งคณในรูปภพ อันได้แก่รูปพรหม หรือได้แก่รูปฌาน ๆ วิกว- คณหานั้น ได้แก่ความสะตั้งคณในความไม่อยากมืออยากเป็น เช่นอยากตายเสีย โดยความไม่อยากอยู่ในโลกและความสะตั้งคณในรูปภพ คือ รูปพรหม ๔ ชั้น หรือรูปฌาน ๔ ทว่าคณหาร้อยแปดคณ คือ คณหาทั้ง ๓ นี ย่อมมีกำบังอยู่ใน อารมณ ๖ คือ กำบังอยู่ในรูป เลี้ยง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ชรามารมณอย่างละ ๑ ๆ อันได้แก่การคณหาที่กำบังอารมณ ๖ ภาวคณหาที่กำบังอารมณ ๖ วิกวคณหาที่กำบัง อารมณ ๖ รวม ๓ ประเภทด้วยกันก็เป็น ๑๘ แบ่งเป็นอดีต ๑๘ เป็นอนาคต ๑๘ เป็น ปัจจุบัน ๑๘ รวมเป็น ๕๔ ทั้ง ๕๔ นี จิตเป็นภายในและภายนอกอีก คือ เป็นภายใน ๕๔ เป็นภายนอก ๕๔ จึงรวมเป็นคณหา ๑๐๘ ก็เลสนั้นแปลว่า สิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง หรือสิ่งทำให้ลำบาก เมื่อจำนนออกไปก็เป็นกิเลส ๑๕๐๐ มีอธิบายว่าจิต ๘๘ ดวง นับเป็น ๑ กับเจตสิก ๕๒ นิปผันนรูป ๑๘ ทกซ์ ๔ คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ รวมเป็น ๑๕ ด้วยกัน แล้วแจกเป็นนาม ๑๕ เป็นรูปธรรม ๑๕ คุณด้วยกิเลส ๑๐ อัน ได้แก่สังโยชน ๑๐ จึงเป็นกิเลส ๑๕๐๐ ดังนั้น คณหา ๑๐๘ กับกิเลส ๑๕๐๐ นั้น มีใจ ความเป็นอันเดียวกัน คือเป็นเหตุให้ทำกรรมเหมือนกันสิ้น ได้ใจความว่า เมื่อเกิด กิเลสแล้วก็เป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้วก็ได้รับผลคือทุกข์และสุข เมื่อได้ รับผลแล้วก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสอีก เมื่อเกิดกิเลสแล้วก็เป็นเหตุให้ทำกรรมอีก เมื่อ ทำกรรมแล้วก็เป็นเหตุให้เกิดผลอีก รวมเวียนกันอยู่อย่างนี้จนไม่รู้ว่าจะสิ้นสุดลง อย่างไร สิ่งทั้ง ๓ คือกิเลสและกรรมกับผลแห่งกรรม จึงเรียกว่ากิเลสวัฏฏะ กรรม- วัฏฏะ วิปากวัฏฏะ ดังนั้น เมื่อพุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ฟังดังนี้แล้ว จึงพยายาม ตัดกิเลสไปที่ละเล็กทีละน้อย เริ่มแต่กิเลสอย่างหยาบ คือ โลภะ โทสะ โมหะ อัน เป็นเหตุให้ทำบาปอกศลเป็นอันไป คือพยายามละหรือพยายามอดกลั้นไม่ให้ กิเลสอย่างหยาบกำเริบขึ้น เมื่อทำได้อย่างนี้เสมอไป จนवासนาบารมีแก่กล้า แล้ว ก็จะได้ตัดขาด เมื่อตัดได้ขาดแล้วก็เป็นอันสิ้นทุกข์ทั้งปวง ล่วงลุดถึงซึ่ง พระนิพพาน ดังนั้น สันเนอความในธัมมัตถกถาบายเพียงเท่านั้น.

เอา ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฐกัณฐ ๖๓

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทยาน
ว่าด้วยผู้ข้ามแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๔ ไม่ได้

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกํ สมยํ ภควา สาวคฺคิยํ วิหริติ เชตวนเ อนาถ-
ปิณฑิกสฺส อารามเ ๑ เคน โข ปน สมเขน สาวคฺคิยํ มนุสฺสา เสฏฺฐเขน
กามสฺส อคิเวถํ สคฺคา โหนติ รคฺคา คิทฺธา คธิตา มุจฺฉิตา อชฺโฌปนฺนา
สมมคฺคกชาตา กามสฺส วิหรนฺติติ.

ณ บัณฑิต อาคณิภาพจักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทยาน กัณฐกัณฐ ๖๓ ว่าด้วย
พระพุทธอุทยานที่ ๖๓ ในพระสูตรที่ ๓ แห่งจุฬารกที่ ๑ สืบต่อไปตามวาระพระบาลี
และอรรถกถา กับอรรถกถาอธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สดับพระพุทธ-
อุทยานนี้โดยพิสดารตามสมควรแก่การฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้แล้ว ในพระสูตรที่ ๓ ว่า
ข้าพเจ้าผู้เชื่อว่าอาณนฺตได้สดับมาแล้วอย่างนั้น ๑ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ๑ ในครั้งนั้น พวกชาว
กรุงสาวัตถีโดยมากได้พากันมัวเมาอยู่ในกามารมณ์จนเกินไป เมื่อภิกษุทั้งหลาย
ที่เข้าไปบิณฑบาตได้ทราบดังนั้น จึงกลับไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ชาวกรุงสาวัตถีโดยมากชองอยู่ในกามทั้งหลายจนเกิน
เวลา ยินดีอยู่ในกามทั้งหลายจนเกินเวลา ติดอยู่ในกามทั้งหลายจนเกินเวลา
มัวเมาอยู่ในกามทั้งหลายจนเกินเวลา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับดังนี้
แล้ว ทรงเล็งดูเรณูตลอดแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้นว่า

กามสฺส สคฺคา กามสงฺกสคฺคา สํโฆชนเ วชฺชมปฺสสมานา
น หิ ชาตุ สํโฆชนสงฺกสคฺคา โอฆมนฺตเรขยํ วิปฺลํ มหนตฺ ๑

แปลว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้ซึ่งอยู่ในกามทั้งหลาย ผู้ไม่เห็นโทษในเครื่องข้อง
ผู้ซึ่งอยู่ในเครื่องข้อง ไม่อาจข้ามแม่น้ำใหญ่อันเป็นแม่น้ำกว้างขวาง ดังนี้ สัน
เนือความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแก้ไขคำว่า ข้องอยู่ในกาม ยินคืออยู่ในกาม
เป็นต้นนั้นไป ตามสมควรแก่คำนั้น ๆ คือ คำว่า ข้องอยู่ในกามนั้น ได้แก่ไม่พิจารณา
ดูโทษแห่งกามคุณ ซึ่งมีอยู่เป็นธรรมดา เห็นแต่คุณแห่งกามคุณเท่านั้น โดยเหตุที่
มากไปด้วยอโยนิโสมนสิการ คือ มากไปด้วยความไม่พิจารณาด้วยปัญญา แล้วก็
ข้องอยู่ในกามารมณ์ทั้งหลาย ๆ คำว่า ยินคืออยู่ในกามารมณ์นั้น ได้แก่พอใจใน
กามารมณ์ ๆ คำว่า คิคืออยู่ในกามารมณ์นั้น คือ เนิ่งอยู่ในกามารมณ์โดยอาการ
ยากที่จะเปลื้องได้ ๆ คำว่า สขบอยู่ในกามารมณ์นั้น ได้แก่ลุ่มหลงอยู่ในกามารมณ์
ด้วยอำนาจกิเลส คล้ายกับบุคคลสลบสันสติฉะนั้น ๆ คำว่า ยคมน้อยอยู่ในกามารมณ์
คือ คมน้อยอยู่ในกามารมณ์ประหนึ่งว่ากลืนกามารมณ์เข้าไว้ฉะนั้น ๆ คำว่า มัวเมาย
อยู่ในกามารมณ์นั้น คือ เมื่อตกมามารมณ์เข้าไปแล้วมีอาการคล้ายกับเมา โดยเหตุว่า
เพลินเพลินอยู่ในกามารมณ์ ๆ ในคราวนั้นชาวกรุงสาวัตถีโดยมากได้เป็นอยู่ดังที่
แสดงมา กล่าวคือ ในคราวนั้นชาวกรุงสาวัตถีหงสนชกเว้นแต่พวกอริยสาวกแล้ว
ได้พากันเที่ยวเล่นนันทิตตฤกษ์ คิมสราเมรย์อยู่ในที่ทั่วไป พัวพันอยู่ในกามารมณ์
ทั้งในทณังและทลัปป ภิกษุทั้งหลายได้เห็นดังนี้แล้ว จึงกลับไปสู่วิหาร กราบทูล
สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ให้ทรงทราบ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่า คน
เหล่านั้นไม่เห็นโทษในกามารมณ์ทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้เกิดความเวรอันใหญ่
เป็นเหตุให้เกิดความเสียหายเป็นอันมาก มีผลอันเผ็ดร้อนน่ากลัวโดยอาการทั้งปวง
แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันแสดงโทษแห่งกามและกิเลสทั้งหลายขึ้นในเวลานั้น

คำว่า ผู้ซึ่งอยู่ในกามทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในพระพุทธรูทานั้น ได้แก่ผู้ยินดี
ผู้มัวเมา ผู้เกี่ยวข้องในวัตถุกามทั้งหลายด้วยกิเลสกาม ๆ คำว่า ผู้ซึ่งด้วย

เครื่องข้องในกามนั้น คือ ผู้ข้องในวัตถุข้องด้วยเครื่องข้อง ๕ ประการ อันได้แก่ราคะ • ภิญฺญิ • มานะ • โทสะ • อวิชชา • ๆ คำว่า ผู้ไม่เห็นโทษในเครื่องข้องนั้น คือ ผู้ไม่เห็นโทษ คือ ความมีรากเหง้าแห่งวิญญูทุกข์เป็นต้น ด้วยเหตุที่เล็งเห็นแต่คุณในธรรมทั้งหลาย อันได้ชื่อว่าเครื่องข้องมีกามราคะเป็นต้น ซึ่งของกรรมวิญญูไว้ด้วยวิปากวิญญู ข้องภพไว้ด้วยภพ ข้องสัตว์ทั้งหลายไว้ด้วยทุกข์ ๆ คำว่า ผู้ข้องด้วยเครื่องข้องข้ามแม่น้ำใหญ่ไปไม่ได้ นั้น คือ ผู้ข้องอยู่ในเทภูมิกกรรมทั้งหลายที่เป็นวิสัยแห่งสัตว์โลกทั้งหลาย ด้วยเครื่องข้องทั้งหลายที่เรียกว่าสังโยชน์ ไม่อาจข้ามแม่น้ำใหญ่ คือ สงสาร มีแม่น้ำใหญ่ คือ ความรักใคร่เป็นต้นได้ ดังนั้น สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ ในพระพุทธชุตานนี้ใจความว่า สัตว์โลกทั้งหลายที่ข้องอยู่ในกามารมณ์ทั้งหลาย ด้วยราคะ ภิญฺญิ มานะ โทสะ อวิชชา ไม่อาจข้ามแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ ซึ่งมีนามว่า กามโอะมะ อันได้แก่ความรักใคร่ยินดี • ภวโอะมะ อันได้แก่ความอยากมี อยากเป็น อยากได้ อยากดี หรือภพน้อยภพใหญ่ต่าง ๆ • ภิญฺญิโอะมะ อันได้แก่ความเห็นผิดต่าง ๆ • อวิชชาโอะมะ อันได้แก่ความไม่รู้แจ่มแจ้ง • ดังนั้น

พระพุทธชุตานนี้ใจความอยู่เท่านั้น เมื่อจะแสดงให้เป็นปฎิพาสำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลายแล้ว ก็มันยักจะต้องแสดงต่อไปนี้ คือ ชั้นแรกพุทธศาสนิกชนทั้งหลายต้องทราบเสียก่อนว่า กามารมณ์หรือกามคุณนั้นได้แก่สิ่งไรบ้าง เข้าใจว่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลายทราบได้คือแล้วว่า กามารมณ์หรือกามคุณนั้นได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นที่รักใคร่พอใจของสัตว์ทั้งหลาย ๆ รูปนั้นหมายสิ่งที่ได้เห็นได้ด้วยตา คือ คนสัตว์ที่สิ่งของ ๆ เสียงนั้นหมายสิ่งที่ได้ยินด้วยหู คือ เสียงคน และสัตว์ เสียงสิ่งของ ๆ กลิ่นนั้นได้แก่กลิ่นคน กลิ่นสัตว์ กลิ่นสิ่งของ ๆ รสนั้นได้แก่รสคนสัตว์สิ่งของ ๆ โผฏฐัพพะนั้นได้แก่สิ่งที่ถูกต้องกาย คือ คนสัตว์ที่สิ่งของ ๆ

แต่จะเป็นที่จับใจของสัตว์ทั้งหลายนั้น ก็ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะของคนเท่านั้น ส่วนรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะของสัตว์หรือสิ่งของนั้น ไม่เป็นที่จับใจเท่าไรนัก เมื่อเราทั้งหลายสังเกตก็จะรู้ได้ด้วยใจของตนเอง เพราะเราทั้งหลายเคยได้ผ่านพบมาแล้วทั้งนั้น แต่สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าผู้เป็นครูของเทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ได้ทรงแสดงไว้ดีกว่า นาท ภัททเว อดณ อกุรูปี สมณุปสสามิ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นรูปอย่างอันมีสักรูปหนึ่ง ซึ่งจะครอบงำใจของบุรุษ เหมือนกับรูปสตรี คุก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปสตรีนั้นแหละ เป็นรูปที่ครอบงำใจของบุรุษ ฯ นาท ภัททเว อดณ อกุสทหิ สมณุปสสามิ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นเสียงอันมีสักรเสียงหนึ่ง ซึ่งจะครอบงำใจของบุรุษได้เหมือนกับเสียงสตรี เสียงสตรีนั้นเป็นเสียงที่ครอบงำใจของบุรุษ ฯ นาท ภัททเว อดณ อกุคณฐิ สมณุปสสามิ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นกลิ่นอันมีสักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะครอบงำใจของบุรุษเหมือนกับกลิ่นสตรี กลิ่นสตรีนั้นแหละภิกษุทั้งหลายเป็นสิ่งที่ครอบงำใจของบุรุษ ฯ นาท ภัททเว อดณ อกุสปี สมณุปสสามิ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นรสอย่างอันมีสักรสหนึ่ง ซึ่งครอบงำใจของบุรุษ เหมือนกับรสสตรี รสสตรีนั้นแหละเป็นรสที่ครอบงำใจของบุรุษ นาท ภัททเว อดณ อกุโผฏฐัพพิ สมณุปสสามิ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นโผฏฐัพพะอย่างอันมีสักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะครอบงำใจของบุรุษได้เหมือนกับโผฏฐัพพะของสตรี โผฏฐัพพะสตรีนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลายย่อมครอบงำใจของบุรุษได้ ดังนี้

มิใช่แต่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ของสตรีฝ่ายเดียว เป็นที่ครอบงำใจของบุรุษได้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะของบุรุษก็เป็นที่ครอบงำใจของสตรีเหมือนกัน สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้เหมือนกัน คือ พระองค์ทรงแสดงไว้ว่า นาท ภัททเว อดณ อกุรูปี สมณุปสสามิ ย เวิ อิกุติยา จิตฺติ ปรียาทาย ติอุจฺติ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคคไม่เล็งเห็นรูปอย่างอันมีสักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะครอบงำใจสตรีได้เหมือนกับรูปบุรุษ รูปบุรุษนั้นแหละภิกษุทั้งหลายย่อมครอบงำใจสตรี ฯ นาท ภัททเว อดณ อกุสทหิ สมณุปสสามิ ย เวิ อิกุติยา จิตฺติ ปรียาทาย ติอุจฺติ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นเสียงอย่างอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะครอบงำ
ใจของสตรีเหมือนกับเสียงบุรุษได้ เสียงบุรุษนี้แหละภิกษุทั้งหลาย บ่อครอบงำ
ใจสตรี ๆ นาคี ภิกษเว อดุลย์ เอกคนธปปี สมณุปสฺสามิ ยัม เอว อิตฺติยา
จิตฺติ ปรียาหาบ ตินฺนุจติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคคไม่เล็งเห็นกลิ่นอย่างอื่น
แม้สักอย่างหนึ่งจะครอบงำใจสตรีได้เหมือนกับกลิ่นบุรุษ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
กลิ่นบุรุษนี้แหละบ่อครอบงำใจสตรีได้ ๆ นาคี ภิกษเว อดุลย์ เอกคนธปปี
สมณุปสฺสามิ ยัม เอว อิตฺติยา จิตฺติ ปรียาหาบ ตินฺนุจติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราตถาคคไม่เล็งเห็นรสอย่างอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะครอบงำใจของสตรีได้
เหมือนกับรสบุรุษ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รสบุรุษนี้แหละบ่อครอบงำใจสตรีได้ ๆ
นาคี ภิกษเว อดุลย์ เอกโณฏฺฐพฺพิ สมณุปสฺสามิ ยัม อิตฺติยา จิตฺติ ปรียาหาบ
ตินฺนุจติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคคไม่เล็งเห็นโณฏฐัพพะอย่างอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง
ซึ่งจะครอบงำใจสตรีได้เหมือนกับโณฏฐัพพะบุรุษ ดังนี้

ได้ใจความว่า รูป เสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะของสตรีกี่ครอบงำใจของบุรุษ
รูป เสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะของบุรุษก็ครอบงำใจของสตรี โดยเหตุนี้ จึงยากที่
คนทั้งหลายจะปลดปล่อยความรักออกจากกันและกันได้ ถึงไม่รักคนโน้นก็รักคน
โดยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงแสดงโทษแห่งกามคุณ ๕ คือ รูป
เสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะไว้โดยนัยต่าง ๆ ให้สัตว์โลกทั้งหลายได้พิจารณา
กล่าวคือ พระองค์ได้ทรงแสดงไว้ในพระสูตร พระวินัย โดยมากกว่าโทษแห่งกามคุณ
นั้นมีอยู่ ๑๐ ประการ คือ อญฺจิงฺขลปมา กามคุณนั้นเปรียบด้วยร่างกระดูก • มัส-
เปสฺสุมมา กามคุณนั้นเปรียบด้วยขนเนื้อที่แรงดาแย่งกันกินอยู่ • ตินฺนุกฺคปมา กามคุณ
นั้นเปรียบด้วยคบเพลิง • อังคารการสฺสุมมา กามคุณนั้นเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง •
สฺสับบิกฺคปมา กามคุณนั้นเปรียบด้วยสิ่งทิ่มแทง • ขาจิตฺตปมา กามคุณนั้นเปรียบด้วย
ของขม • รุกฺขผลปมา กามคุณ ๕ นั้นเปรียบด้วยด้วยต้นไม้ที่มีผล • สคฺคิสฺสปมา
กามคุณ ๕ นั้นเปรียบด้วยดอกหลาว • อสิสฺสุมมา กามคุณ ๕ นั้นเปรียบด้วย
เขียงสับเนื้อ • สปฺปสิรฺรปมา กามคุณ ๕ นั้นเปรียบด้วยศีรษะอสฺรพิช •

ที่เปรียบด้วยร่างกระดูกนั้น คือ ธรรมดาว่าร่างกระดูกบ่อหมนครสที่จะให้
เกิดความยินดี แต่ว่าเมื่อสุนัขแหะเข้าไปก็รู้สึกประหนึ่งว่า เป็นที่เอร็ดอร่อย

ด้วยเหตุว่าสุนัขนั้นหลงเมาน้ำลายของตัวเอง ๑ ที่เปรียบด้วยชนเนื่อนั้น คือธรรมดา
 ชนเนื่อย่อมมีหมั่นแรงกายแข่งกันกินฉันทิ ส่วนกามคุณ ๕ ก็มีหมู่ปุถุชนแข่งชิงกัน
 ฉันทิ ๑ ที่เปรียบด้วยคบเพลิงนั้น เพราะเป็นของทำให้เกิดความร้อนเหมือนกับ
 คบเพลิงที่บุคคลถือทวนลม ๑ ที่เปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิงนั้น คือธรรมดาบุคคลตก
 ลงไปในหลุมถ่านเพลิงนั้น ย่อมถึงแก่ความตายหรือถึงซึ่งทุกข์แทบประดาตายฉันทิ
 เมื่อบุคคลตกอยู่ในท่ามกลาง กามคุณ ๕ ก็ได้รับความทุกข์ใหญ่มีอุปไมยฉันทิ ๑
 ที่เปรียบด้วยสิ่งทมนั้นเห็น คือ ธรรมดาส่งทมนั้น เมื่อตบขึ้นแล้วก็หายไปฉันทิ
 กามคุณ ๕ ก็หาสิ่งที่ยั่งยืนปรากฏอยู่ไม่ได้ฉันทิ ๑ ที่เปรียบด้วยของขมนั้น คือ
 ธรรมดาของขมมาจากฝอน ย่อมเป็นของดีเพียงชั่วคราวเท่านั้น จะยังยืนอยู่ตลอด
 กาลนานหาไม่ได้ฉันทิ กามคุณ ๕ ก็ไม่ยั่งยืนอยู่นานฉันทิ ๑ ที่เปรียบด้วยต้นไม้
 มีผลนั้น คือ ธรรมดาค้นไม้ที่มีผล ย่อมมีผู้หักกิ่งก้านรานใบฉันทิ ผู้ที่สะสมกาม-
 คุณ ๕ ไว้ ย่อมมีศัตรูหมู่บ้งจามิตรคอยคิดแย่งชิงเบียดเบียนฉันทิ ๑ ที่เปรียบด้วย
 หอกและหาวนั้น คือ ธรรมดาหอกและหาว ย่อมเป็นของเสียดแทงสัตว์ทั้งหลาย
 ให้ได้รับความทุกข์ถึงแก่ความตายหรือแทบประดาตายฉันทิ กามคุณ ๕ ก็เสียดแทง
 หัวใจของสัตว์โลกทั้งหลายให้เกิดทุกข์โศกเศร้าเสียใจแสนสาหัสฉันทิ ๑ ที่
 เปรียบด้วยเขียงสับเนื่อนั้น คือ ธรรมดาเขียงที่รองสับเนื่อย่อมมีแต่กร่อนลงไปทุกวัน
 ทุกเวลาฉันทิ ผู้ที่ติดอยู่ในกามคุณ ๕ ก็ถูกสับด้วยกิเลสให้กำลังใจกร่อนลงไปทุกวัน
 ทุกเวลาฉันทิ ๑ ที่เปรียบด้วยศีรษะอสรพิษนั้น คือ ธรรมดาพิษย่อมมีอยู่ที่ศีรษะ
 แห่งอสรพิษฉันทิ โทษอันร้ายแรงก็มีอยู่ในกามคุณ ๕ ฉันทิ

เมื่อท่านทั้งหลายได้สดับโทษแห่งกามคุณ ๕ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
 กามารมณ์ทั้ง ๕ โดยอุปมา ๑๐ ประการ ดังที่อุปมาแล้วนี้ ก็จะได้เห็นว่า
 กามคุณทั้ง ๕ หรือกามารมณ์ทั้ง ๕ หรือสิ่งที่ตนรักใคร่พอใจทั้งสี่
 อันมีอยู่ในโลกนี้ ล้วนแต่เป็นของที่ไม่ดีทั้งนั้น แต่เกรงว่าจะไม่เป็นที่ชมเชย
 แก่ท่านทั้งหลาย จึงได้ยกเอาเนื้อความในมหาพุทธจักขัณธสูตร และในจุฬ-
 พุทธจักขัณธสูตร คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มาแสดงให้ท่านทั้งหลายฟัง

อีกต่อหนึ่ง เพื่อให้ท่านทั้งหลายเห็นว่ากามารมณ์หรือกามคุณ ๕ มีโทษอย่างไรบ้าง กล่าวคือ ในมหาเวทจักขัณสูตร สมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงไว้ว่า อธิ ภิกขเว กุลบุตรโศ เบน สิปป์ฏุชานเน จีวติ กปเปติ ตุก่อน ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรในโลกนี้ย่อมมาเลียงชีพด้วยศิลปต่าง ๆ คือ เลียงชีพด้วยการนับด้วยนิ้วมือนับ เลียงชีพด้วยการนับ ๑-๒-๓ เป็นต้นบ้าง เลียงชีพด้วยกลสิกรรม การทำเรือกสวนไร่นาบ้าง เลียงชีพด้วยพานิชกรรม คือ การค้าขายบ้าง เลียงชีพด้วยไครักษกรรม คือ การเลียงโคโดยอาศัยบริณมโคขายบ้าง ขายตัวโคบ้าง ขายเนื้อโคบ้าง เลียงชีพด้วยการอาสาอื่นบ้าง เลียงชีพด้วยการเป็นราชบุรุษบ้าง หรือ เลียงชีพด้วยศิลปอันใดอันหนึ่งตามความต้องการของตน ในการทำการเลียงชีพด้วยศิลปวิธานนั้น ๆ ย่อมถูกเข็มนรอนครอบจำบ้าง ถูกเหลือบขุง ลมแดดและสัตว์กัดต่อยบ้าง อันนี้เป็นโทษแห่งกามทั้งหลายอย่างหนึ่ง

เมื่อกุลบุตรนั้นพากเพียรพยายามอยู่ ทรัพย์สมบัติก็ไม่เกิดแก่เขา เขาก็มีความโศกเศร้าเสียใจ อันนี้เป็นโทษแห่งกามทั้งหลายอย่างหนึ่ง เมื่อทรัพย์สมบัติเกิดมีแก่เขาสมกับความพยายามพากเพียรของเขา เขาก็ได้รับความทุกข์โทมนัสที่เกิดจากการรักษา เพื่อไม่ให้ถูกราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย แต่เมื่อของกันไม่ไหวเขาก็มีความโศกเศร้าเสียใจ เป็นทุกข์โทมนัส อันนี้เป็นโทษแห่งกามทั้งหลายอย่างหนึ่ง พระราชาทั้งหลายย่อมวิวาทกันกับพระราชาทั้งหลาย กษัตริย์ย่อมวิวาทกันกับกษัตริย์ พราหมณ์ย่อมวิวาทกันกับพราหมณ์ คฤหบดีย่อมวิวาทกันกับคฤหบดี มารดาวิวาทกันกับบุตร บุตรวิวาทกันกับมารดา บิดาวิวาทกันกับบุตร บุตรวิวาทกันกับบิดา พี่ชายน้องชายวิวาทกันกับพี่ชายน้องชาย พี่หญิงน้องหญิงวิวาทกันกับพี่หญิงน้องหญิง สหายวิวาทกันกับสหาย ก็เพราะมีกามเป็นต้นเหตุ เมื่อเขาวิวาทกันแล้ว เขาก็ประหิสประหารกันด้วยมือบ้าง ด้วยไม้ก้อนก้อนดินบ้าง ด้วยศาสตราอาวุธบ้าง ถึงซึ่งความตายไปก็มี ถึงซึ่งทุกข์แทบประดาตายก็มี อันนี้เป็นโทษแห่งกามทั้งหลายอย่างหนึ่ง

คนทั้งหลายเข้าต่อสู้กันในสงคราม แทะกันด้วยหอกดาบ ถึงแก่ความตาย และทุกข์แทบบรรดาตายก็มี อันนี้เป็นโทษแห่งกามทั้งหลายอย่างหนึ่ง การ

ที่คนทั้งหลายทำโจรกรรมลักขโมยปล้นสะดมแล้วถูกราชทัณฑ์อาชญา ติดข้อคา
 ไซ้ตรวจก็เป็นโทษแห่งกามทั้งหลายอย่างหนึ่ง การที่คนทั้งหลายทำทุจริตด้วยกาย
 วาจา จิต แล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ก็เป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย
 อย่างหนึ่ง คือ สิ่งทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่เป็นกามทั้งหลายเป็นเหตุทั้งนั้น ดังนั้น ผู้ที่ไม่รู้จัก
 โทษแห่งกามทั้งหลายดังที่แสดงมาแล้วนี้ ก็หมกมุ่นอยู่ในกามทั้งหลาย ยึดอยู่ใน
 กามทั้งหลาย ไม่อาจจะละกามทั้งหลายได้ ไม่อาจตัดความรักใคร่พอใจในกามารมณ์
 ทั้งหลายได้ เมื่อตัดกามารมณ์ทั้งหลายไม่ได้อยู่ตราบใด ก็ยังขำขันแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๔
 อันย่อลงไปว่าได้แก่สงสารสาครไม่ได้ตราบนั้น โดยเหตุนี้ ขอท่านทั้งหลายจงใส่ใจ
 ไว้เถิดว่า กามารมณ์ทั้งหลาย คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ที่เรารักใคร่
 พอใจนั้น ล้วนแต่เป็นของที่ทำให้โทษดังแสดงมา เมื่อจดจำไว้อย่างนี้แล้วก็คลายความ
 รักใคร่พอใจในกามารมณ์ทั้งหลายได้ทีละน้อย ๆ จะเห็นโทษในการเกี่ยวข้องกับ
 กามารมณ์ทั้งหลายไปโดยลำดับ

ถ้าผู้ใดไม่จับใจความ อันว่าด้วยโทษแห่งกามคุณที่แสดงมานี้ให้ได้ ผู้นั้น
 เรียกว่าไม่ได้ฟังพระเทศนาถึนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระพุทธประสงค์
 จะทรงแสดงโทษแห่งวิัตถุ กาม และกิเลสกามทั้งหลาย จึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นไว้ว่า
 กามะสุ สคฺคา กามสงฺคสคฺคา เป็นต้น ซึ่งได้แปลมาแล้วว่า ผู้ซึ่งอยู่ในกามทั้งหลาย
 ผู้ไม่รู้จักโทษในการเกี่ยวข้อง ไม่อาจขำขันแม่น้ำใหญ่ได้ ดังนั้น อันพระอรรถกถาจารย์
 ได้อธิบายแก้ไขไว้ทุกคำแล้ว ทั้งมีธัมมัตถาธิบายซ้ำอีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้สดับ
 ทั้งหลาย แต่เห็นว่าพอสมควรแก่เวลาแล้ว จึงขอจบพระธรรมเทศนาไว้เพียงเท่านี้.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกที่ ๖๔

คัมภีร์ขททกนิกาย พุทธอรุทาน
ว่าด้วยความเป็นไปของสัตว์โลกผู้เป็นปุถุชน

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมมํ ภควา สาวตถึยํ วิหวติ เขตวน
อนาถปิณฑิกสุส อารามे ฯ เตन โข ปน สมเบน สาวตถึยํ มนุสฺสา
เบญฺชฺเบน กาเมสุ สตุตา โนเนติ รตุตา คิฑุรา มุจฺฉิตา อชฺโณปนฺนา อนฺธิกตา
สมมตฺตกาชาตา กาเมสุ วิหรนฺตติ.

ณ บัณฑิต! อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอรุทาน กัณฐกที่ ๖๔ ว่าด้วย
พระพุทธอรุทานที่ ๖๔ ในพระสูตรที่ ๔ แห่งอุทวรรคที่ ๑ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี
และอรรถกถา กับขัมมัตถกอธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธ-
ศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลาพึงพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอาณนท
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
อยู่ในพระเชตวันาราม ใกล้กรุงสาวัตถีมหานคร ฯ ในครั้งนั้น คนทั้งหลายใน
กรุงสาวัตถีพากันข้องอยู่ในกามทั้งหลายโดยมาก พากันชินคืออยู่ในกามทั้งหลาย
โดยมาก คิดอยู่ในกามทั้งหลายโดยมาก พัวพันอยู่ในกามทั้งหลายโดยมาก
สงบอยู่ในกามทั้งหลายโดยมาก มั่นอยู่ในกามทั้งหลายโดยมาก เป็นคน
คาบอด อยู่ในกามทั้งหลายโดยมาก เป็นคนมัวเมา อยู่ในกามทั้งหลายโดย
มาก ฯ เช้าวันหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่
กรุงสาวัตถี ได้ทอดพระเนตรเห็นคนทั้งหลายในกรุงสาวัตถีข้องอยู่ในกามโดยมาก
คิดอยู่ในกามโดยมาก พัวพันอยู่ในกามโดยมาก สงบอยู่ในกามโดยมาก

มันอยู่ในกามโดยมาก เป็นคนตาบอดอยู่ในกามทั้งหลายโดยมาก เป็นคนมัวเมา
อยู่ในกามทั้งหลายโดยมาก ดังนี้ พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว จึงทรงเปล่ง
อุทานอันนั้นในเวลานั้นว่า

กามนุชา ชาลสนนุชา

ตณฺหาณทณฺจฉาทิตา

ปมตฺตพณฺธนา พณฺธา

มจฺฉาว กุมฺมินามฺเข

ชรามรณํ คจฺฉณฺติ

วจฺโณ จีรปโกว มาตรํ ฯ

แปลว่า สัตว์โลกทั้งหลายที่ตาบอดในกาม ที่ถูกรอบไว้ด้วยตาข่าย ที่ถูกมุงด้วย
เครื่องมุงคือตัณหา ที่พวกพ้องของผู้ประมาทผูกไว้ เหมือนกับปลาอยู่ในปากไซ
ย่อมถึงชราและมรณะ ย่อมเป็นเหมือนลูกโคที่ยังกินนม ซึ่งพัวพันอยู่กับแม่ฉะนั้น
ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนอความในอรรถกถาว่า ผู้เป็นคนตาบอดนั้น อธิบายว่า กาม
ทั้งหลาย ย่อมทำคนตาบอดให้เป็นคนตาบอดได้ ฯ ข้อนั้นสมกับพระพุทธภาษิตที่มี
มาว่า ทฺโช ลุคฺคํ น ชานาติ คนโลกย่อมไม่รู้จักอรรถ ฯ ทฺโช ชมฺมํ น ปสฺสตี
คนโลกย่อมไม่เห็นธรรม ฯ อนฺธมฺมํ ตทา โหติ ยํ โลโก สหเต นรํ ความโลก
ครอบงำคนในเวลาใด ความมืดก็เกิดขึ้นเวลานั้น ดังนี้ ฯ เพราะฉะนั้น กามทั้งหลาย
จึงชื่อว่ากระทำให้คนตาบอด ฯ ส่วนคำนอกจากนี้เหมือนกับที่แสดงมาแล้วในพระ
สูตรที่ ๓ กัณฑ์ก่อนโน้น ฯ ก็ความเป็นไปของมนุษย์ทั้งหลายในพระสูตรที่ ๓ นั้น
ภิกษุทั้งหลาย ได้เห็นแล้วจึงพากันนำไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ ส่วน
ในพระสูตรที่ ๔ นั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นเอง อันนั้นแหละเป็น
เนอความที่แปลกกัน

ในพระสูตรนั้นว่า สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จออกจากกรุงสาวัตถี ไปสู่
พระเชตวันนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นปลาเป็นอันมากซึ่งเข้าไปสู่ไซที่พวกจับปลา
ดักไว้ในแม่น้ำอจิรวดี อันมีอยู่ในระหว่างมรรคา ปลาเหล่านั้นไม่สามารถ
ที่จะกลับออกไปได้ ฯ เมื่อพระองค์เสด็จต่อไป ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นลูกโค
ตัวหนึ่ง กำลังเอาศีรษะลอดเข้าไปในระหว่างขาหมัวเพื่อจะกินนม ฯ เวลา

พระองค์เสด็จถึงพระเชตะวันแล้ว ทรงชำระพระบาทแล้ว จึงประทับนั่งบนพทธอาสน์
อันประเสริฐ ทรงยกเอาเรื่องทั้ง ๒ มาเป็นเรื่องเปรียบเทียบ แล้วจึงทรงเปล่งอทานขึ้น

ก็ในพระพุทธอุทานนั้น มีคำอธิบายว่า ผู้ที่ติดต่อกับกิเลสสาม คือ ความ
รักใคร่ในวิถุลคาม เรียกว่าผู้ติดในกาม ฯ คำว่า ผู้ถูกรอบด้วยข่ายนั้น หมายถึง
เอาข่าย คือ คณหา ฯ อธิบายว่า ถูkcณหาครอบไว้ให้อยู่ในอภายของตนและผู้
อื่น ให้อยู่ในอายตนะภายในและภายนอก ให้อยู่ในธรรมทั้งหลายที่อาศัยอายตนะ
ภายในและภายนอก เป็นเหมือนกับปลาที่ถูกครอบด้วยแหวนฉะนั้น ฯ คำว่า ถูkmง
ด้วยเครื่องมุงคือคณหานั้น คือ ถูkpกบีตด้วยเครื่องkpกบีตคือคณหา เหมือนกับน้ำ
ที่ถูกสาหร่ายkpกบีตไว้ฉะนั้น ด้วยคำทั้ง ๒ นี้ เป็นอันสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ทรงแสดง คือ ได้ทรงแสดงให้เห็นว่า กามนั้นทณิรณได้ป้องกันกศลจิตไว้ ฯ คำว่า
ถูกพวงพ้องของผู้ประมาทผูกไว้ฉนั้น คือ ถูkgิเลสมารและเทวบุตรมารผูกไว้ ฯ ผู้
ถูกกิเลสมารผูกไว้ ชื่อว่าถูกเทวบุตรมารผูกไว้ ฯ ข้อนั้นสมกับเนื้อความในประพันธ์
คาถาว่า

อนตลกขงโร ปาโส

ขวาม จรติ มานโส

เคน คัม พาชยิสสามิ

น เม สมณ โมกขสี ฯ

แปลว่า บ่วงแห่งใจที่เหี่ยวไปในอากาศอันใดมียุข เราจักผูกท่านด้วยบ่วงแห่งใจ
อนันัน ^๕ คุกก่อนสมณะ ท่านจักไม่พ้นจากอำนาจแห่งเรา ดังนี้ ๆ คำนั้นเป็นคำที่มาร
ได้กล่าวแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ๆ ก็มารนั้นมิชอ ๓ ประการ คือ ชั่วว่า นมฺจ
กัณหา ๑ ปมัตตพันธุ์ ๑ ๑ นมฺจนั้น แปลว่า ผู้ไม่ปล่อย ๑ กัณหา ^๕ นั้น แปลว่า คำ ๆ
ปมัตตพันธุ์นั้น แปลว่า พวกพ้องของผู้ประมาท ๆ เทวบุตรมารดีผูกสัตว์โลกทั้งหลาย
ผู้ประมาทไว้ด้วยสิ่งที่ไม่มิประโยชน์ เหมือนกับกิเลสสาร เพราะฉะนั้น เทวบุตรมาร
นั้น จึงเรียกว่า เป็นพวกพ้องของผู้ประมาท ๆ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า
ปมคฺตา พนฺธเน พทฺธ ซึ่งแปลว่า พวกประมาทได้ถูกผูก ดังนั้นก็มี ๆ คำว่า
ในเครื่องผูกนั้น ได้แก่กามคุณ ๆ คำว่า ผูคนั้น ได้แก่มีความนิยมน ๆ ชื่อนี้เหมือนกับ
สิ่งไร เหมือนกับปลาทั้งหลายที่เข้าไปในปากไซ ซึ่งคนจับปลาคักไว้ เมื่อติดอยู่ใน
ไซแล้วก็ถึงซึ่งความตายฉนั้นใด สัตว์โลกทั้งหลายที่ถูกผูกไว้ในเครื่องผูกคือกามคุณ

มารักไว้ถึงซึ่งขรรณณณัน ๑ ลุกโคที่ยังกินนมอยู่ย่อมติดตามแม่โคไป
ทุกอริยาบถใด สัตว์โลกทั้งหลายที่ติดอยู่ในเครื่องผูกคือมาร ที่หมุนเวียนอยู่
ในสังสารก็ติดตามซึ่งมรณะอยู่ดังนี้ หาได้ติดตามนิพพานอันไม่รู้จักแก่ไม่รู้จักตาย
ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความต่อจากอรรถกถา
ออกไปว่า ตามที่พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายมาแล้วนั้น ก็เป็นอันได้ความ
อยู่แล้วทุกคำ แต่ว่ายากที่จะจดจำได้ เพราะท่านอธิบายไว้เป็นประโยค ๆ ไม่ได้
อธิบายไว้เป็นคำ ๆ เพราะฉะนั้น จึงจะอธิบายไว้เป็นคำ ๆ อีกชั้นหนึ่ง คือ ใน
พระพุทธรูทานว่า กามนุชา ชลสนนทา เป็นต้นนั้น แปลว่า สัตว์โลก
ทั้งหลายตาบอดในกาม ผู้ถูกรอบด้วยข่าย ผู้ถูกมุงด้วยเครื่องมุงคือคันหา ผู้ถูก
พวกพ้องของผู้ประมาทผูกไว้ ย่อมถึงซึ่งขรรณณณะเหมือนกับปลาในปากไซ เหมือน
กับลูกโคที่ติดตามแม่ฉะนั้น ดังนี้ ๑ พระพุทธรูทานนี้มีอธิบายว่า ผู้ตาบอด
ในกามนั้น คือ ผู้ตาบอดเพราะกาม หมายความว่า ตาไม่บอดก็เหมือนกับ
ตาบอด เพราะเหตุว่า เมื่อติดอยู่ในกามแล้วย่อมไม่รู้จักเหตุผล คล้ายกับคน
ตาบอดที่ไม่เห็นสิ่งใดฉะนั้น ๑ คำว่า ผู้ถูกรอบด้วยขายนั่น หมายถุกรอบ
ด้วยคันหา ๑ คำว่า ผู้ถูกมุงด้วยเครื่องมุงคือคันหานั่น หมายความว่า ถูก
บีบด้วยคันหา ๑ คำว่า ผู้ถูกพวกพ้องของผู้ประมาทผูกไว้ นั้น หมาย
ความว่าถูกมารผูกไว้ ๑ คำว่า ถึงขรรณณณะเหมือนปลาในปากไซนั้น คือ เวียนเกิด
แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกับปลาที่อยู่ในไซอันหนีพ้นความตายไม่ได้ ๑ คำว่า
เหมือนลูกโคที่ติดตามแม่นั้น คือ ลูกโคที่ย่อมติดตามแม่ใดใด สัตว์โลกทั้งหลาย
ที่ตาบอดเพราะกาม ที่ถูกรอบด้วยคันหา ถูกคันหากำบังไว้ ถูกมารผูกไว้
ก็ติดตามความแก่ ความตายไปดั่งนั้น ดังนี้ ๑ เมื่อได้อธิบายเป็นคำ ๆ อย่างนี้
แล้ว จะได้อธิบายให้เป็นปฎิบัติสำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลายสืบต่อไป คือ
ในพระพุทธรูทานนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระประสงค์จะแสดงโทษ

แห่งกามารมณ์และคิดหากับมารให้เห็นว่า ทั้ง ๓ ประการนี้ ล้วนแต่ทำสัตว์โลก
ทั้งหลายให้เวียนตายเวียนเกิดอยู่ไม่รู้จักสิ้นสุดทั้งนั้น

ก็คำว่า กามนั้น ได้แก่กตฺถกาม กิเลสกาม ดังที่เคยอธิบายมาแล้วในกัณฑ์
ก่อน ๆ โน้น ๆ คำว่า ตณฺหานนั้น ก็ได้เคยอธิบายมาแล้วเหมือนกัน เช่นในกัณฑ์ที่ ๒๒
แล้วมา ก็ได้อธิบายกิเลสคณฺหาไว้พอสมควรแล้ว ที่ยังไม่ได้เคยอธิบายก็มีอยู่เพียง
คำเดียว คือ คำว่า มารเท่านั้น เพราะฉะนั้น จักได้แปลและอธิบาย คำว่า มาร
สืบต่อไปให้เห็นว่าคณฺหาแปลว่าอย่างไร และมีกฏอย่างใดประเภท เพื่อให้ท่านทั้งหลาย
ได้ความรู้พิเศษขึ้นในทางพระพุทธศาสนา คือ คำว่า มาร นั้น แปลว่า ผู้ทำให้ตาย
ออกมาจาก มร ชาติ คือ ออกมาจากศัพท์ว่า มร ที่แปลว่า ตาย เมื่อเป็นมาร จึง
แปลว่าผู้ให้ตาย คำว่า ผู้ให้ตายก็คือผู้ฆ่า เพราะฉะนั้น คำว่า มาร จึงแปลให้ชัด
ลงไปว่า ผู้ฆ่า คำแปลนี้มีมาในชั้นธกวรรคว่า พระราชาเจ้าทูลถามสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า คำที่เรียกว่ามาร ๆ นั้น ได้แก่สิ่งใด
พระเจ้าข้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า รูป โข มาร เวทนา
ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดังนี้

อรรถกถา

อรรถกถาแห่งชั้นธกวรรคนี้ว่า ความตาย เรียกว่ามาร อันความตายที่จะมี
ในสิ่งอื่นนอกจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นมาร

ฎีกาแห่งชั้นธกวรรคนี้ว่า อันความตายนอกจากรูปเป็นต้นย่อมไม่มี เมื่อ
ความแตกหักแห่งรูปเป็นต้นมีอยู่ คำที่สมมติเรียกว่าตายก็ย่อมมีอยู่

อรรถกถาแห่งมารสังยุตว่า ผู้ใดทำสัตว์ทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติเพื่อจะให้ล่วง
วิสัยของคนให้ถึงซึ่งความตาย ผู้นั้นชื่อว่ามาร ๆ ฎีกาแห่งมารสังยุตนี้ว่า
คำว่า ให้ตายนั้น คือ เบียดเบียนให้ลำบาก ๆ ก็ความเกี้ยวข้องด้วยเหตุ

ทั้งหลายมีความวิตเป็นต้น เมื่อว่าโดยปรมาตมแล้ว ก็จัดเป็นความตายของคนทั้งหลาย

อรรถกถาแห่งอฏฐกนิบาต อังคตตรนิกายว่า สภาพใดแนะนำให้สัตว์ทั้งหลายให้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ สภาพนั้นเรียกว่ามาร ฯ ฎีกาแห่งอฏฐกนิบาต อังคตตรนิกายนั้นว่า สภาพใดแนะนำสัตว์ทั้งหลายในทางที่ไม่เป็นประโยชน์ ก็ชื่อว่า ทำให้ตายจากความดี อีกอย่างหนึ่ง สภาพใด เป็นเหมือนกับฆ่าที่เกิดในที่นั้น ๆ โดยมีความเกิดเป็นนิमित สภาพนั้นชื่อว่ามาร ดังนี้ ก็คำว่ามารนั้น เมื่อจำแนกออกไปก็มีอยู่ ๕ ประเภท คือ จันฆมาร ๑ กิเลสมาร ๑ อภิสังขารมาร ๑ เทวปุตตมาร ๑ มัจจุมาร ๑ ฯ จันฆมารนั้น ได้แก่จันธ ๕ ฯ กิเลสมารนั้น ได้แก่ กิเลส ฯ อภิสังขารมารนั้น ได้แก่ บาปบุญ ฯ เทวปุตตมารนั้น ได้แก่ เทวบุตร ผู้ชั่วช้า ฯ มัจจุมารนั้น ได้แก่ ความตาย ฯ อธิบายว่า จันธ ๕ ที่เรียกว่า มารนั้น โดยเหตุว่าจันธ ๕ เป็นของต้องตาย ตามอธิบายนี้ ได้ในพระบาลีที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่พระราชว่า ดูก่อนราชะ คำว่า มารนั้น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งได้ยกขึ้นอย่างไว้ครั้งหนึ่งแล้วนั้น ฯ กิเลสที่เรียกว่ามารนั้น เพราะเป็นเหตุทำให้สัตว์ทั้งหลาย ประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ คือ ผู้ใดปล่อยให้กิเลส มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้นแก่กล้าขึ้น ผู้นั้นก็ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ฆ่าตัวผอง ลักขโมยผอง ประพฤติผิดประเวณีของ ผอง โกหกหลอกลวงผอง ดมสุราเมรัย อันทำให้มัวเมาเสียดสีเป็นต้น ฯ คำอธิบายนี้ อธิบายตามนัยอรรถกถา แห่งอฏฐกนิบาตอังคตตรนิกายว่า สภาพใดแนะนำสัตว์ทั้งหลายให้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ สภาพนั้นชื่อว่ามาร ฯ อีกประการหนึ่ง กิเลสทั้งหลายล้วนแต่กำจัดคุณความดีของสัตว์โลกทั้งหลาย ทำ สัตว์โลกทั้งหลายให้ตายจากคุณความดี กล่าวคือ เมื่อประพฤติกุณความดีไว้ ด้วยความอดสาหะพากเพียรไว้ได้แล้ว ก็มีกมลกิเลส กำจัดคุณความดีนั้นเสีย เพราะเหตุนี้ กิเลสจึงเรียกว่าเป็นมาร ฯ บาปบุญนั้นก็เป็นมารอย่างหนึ่ง เพราะเหตุว่า บาปทำให้สัตว์ทั้งหลายได้เสวยทุกข์ในอบายภูมิ เมื่อสัตว์ทั้งหลาย ได้เสวยทุกข์แล้ว ก็มีแต่โหม่นสมน้อยเนื้อต่ำใจ ไม่มีกำลังใจที่จะแสวงหาคุณธรรม

ต่อไป ฯ บุญนั้นเป็นข้อคดแต่งให้สัตว์โลกทั้งหลายได้เสวยสุข ในสุคติภูมิ คือ มนุษย์และสวรรค์ เมื่อสัตว์ทั้งหลายได้เสวยสุขนั้นแล้วมักจะประมาทมัวเมา ไม่คิดแสวงหาหนทางที่จะนำตนออกจากโลก โดยเหตุนั้นบาปบุญจึงจัดเป็นมารประเภท ๑

เทวบุตรนั้น ข้อมมืออยู่ ๒ ประเภท คือ เทวบุตรดีประเภท ๑ เทวบุตรชั่วประเภท ๑ เทวบุตรดีนั้น ได้แก่ เทวบุตรที่มีใจเป็นบุญกุศล เทวบุตรชั่วนั้น ได้แก่ เทวบุตรที่มีใจเป็นบาปอกุศล ฯ เมื่อกล่าวอย่างนี้ย่อมเป็นที่น่าสงสัยว่า เมื่อมีใจเป็นบาปอกุศลแล้วเหตุไรจึงได้เกิดเป็นเทพบุตรเล่า มีคำวิสัชนาแก้ไขว่า ก่อนแต่จะเกิดเป็นเทพบุตรนั้นเขามีใจเป็นบุญกุศล แต่เมื่อเขาได้เกิดเป็นเทพบุตรแล้ว จึงมีใจเป็นบาปอกุศลต่อภายหลัง เปรียบเหมือนบุคคลในมนุษยโลกนี้ คือ บุคคลในมนุษยโลกนี้ เมื่อได้ความสุขแล้วจึงประพฤตชั่วต่อภายหลังก็มี เช่น ผู้พยายามศึกษาเล่าเรียน จนได้สำเร็จเป็นอำมาตย์ผู้วินิจฉัยอรรถคดี แล้วภายหลังจึงเกิดโลกเจตนา ลุอำนาจแก่อคติ ๔ ประการก็มี ฯ มัจจุรานั้นได้แก่ความตาย อธิบายว่า ความตายก็เป็นของศักรอนคุณธรรมของสัตว์โลกทั้งหลายเหมือนกัน เป็นของทำให้เกิดทุกข์แก่สัตว์โลกทั้งหลายเหมือนกัน เมื่อสัตว์โลกทั้งหลายยังมีอายุอยู่อยู่ตราบใด ก็ยังมีโอกาสที่จะประพฤติกุศลธรรมอยู่ตราบนั้น ยังมีความสุขตามธรรมดาโลกอยู่ตราบนั้น เมื่อความตายมาถึงแล้วก็หมดโอกาสที่จะประพฤติกุศลธรรม และหมดความสุขในโลก โดยเหตุนั้น ความตายจึงจัดเป็นมารประเภท ๑ ๑ รวมความว่า มารนั้น แปลว่า ผู้ทำให้ตาย ได้แก่ จันท์ ๑ กิเลส ๑ บาปบุญ ๑ เทวบุตร ๑ ความตาย ๑

เป็นอันได้ใจความว่า มารทั้ง ๕ นั้น เมื่อขอลงลงเป็น ๒ คือ มีรูปร่าง ๑ ไม่มีรูปร่าง ๑ ที่มีรูปร่างนั้น ได้แก่ จันฆมารและเทวบุตรมาร ที่ไม่มีรูปร่างนั้น ได้แก่ กิเลสมาร อภิสังขารมาร คือ บาปบุญ และมัจจุร คือ ความตาย ฯ ก็เทวบุตรมารนั้น ข้อมมืออยู่ในสวรรค์ทั่วไป เหมือนกับคนเลวข้อมมืออยู่ในหมู่มนุษย์ทั่วไปฉะนั้น ที่กล่าวว่าพระยาสวรรค์มาราธิราช อยู่ในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตตสวรรค์นั้น หมายถึง เทวบุตรมารผู้เป็นใหญ่กว่าเทวบุตรมารทั้งปวง เช่น หมายถึงโจรที่เป็นใหญ่กว่าโจรทั้งปวงอันเรียกว่านายโจรฉะนั้น

เมื่อท่านทั้งหลายได้ศรัทธาเรื่องมารอย่างนั้นแล้ว จงพยายามสู้รบกับมารด้วยอาวุธ คือ ปัญญาเสมอไป จะสู้รบอย่างไร แก้วว่า สู้รบอย่างนี้ คือ ต้องสู้รบชนะมาร ด้วยการพิจารณาให้เห็นว่า จันท์ ๕ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา พิจารณาให้เห็นว่าจันท์ ๕ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาอย่างนี้อยู่เสมอ จันท์ ๕ ก็จะไม่ครอบงำเราได้ คือ จันท์ ๕ จะไม่ทำให้เราหลงรักหลงเกลียดหลงโกรธได้ เมื่อจันท์ ๕ จะแตกสลายไป เราก็จะไม่โศกเศร้าเสียใจ แต่จะพิจารณาได้อย่างนี้เสมอ ก็ต้องอาศัยการเห็นโทษแห่งจันท์ ๕ เสียก่อนว่ามีโทษอย่างไร โทษแห่งจันท์ ๕ นั้นก็คือการที่จันท์ ๕ ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของเรา เราจะทนบำรุงเลี้ยงดูสักปานใดก็ตาม จันท์ ๕ ก็หาได้รู้จักบุญคุณของเราไม่ คือ เราได้ทนบำรุงเลี้ยงดูไว้ก็เพื่อไม่ให้เจ็บไม่ให้ตาย ให้สะดวกสบายเป็นปกติอยู่เสมอ แต่จันท์ ๕ ก็ผ่นก่เจ็บตาย ผ่นละความสวยงาม ให้ขัดความประสงค์ของเรา การเลี้ยงดูรักษาสังโศกจะลำบากเหมือนการเลี้ยงดูรักษาจันท์ ๕ เป็นอันไม่มี ด้วยเหตุนั้นเราต้องเลี้ยงดูรักษาด้วยให้กินข้าววันละ ๒-๓ เวลา หาเครื่องปกปักรักษา ทำให้อบอุ่นในเวลาหนาว ทำให้เย็นในเวลาร้อน เปลี่ยนแปลงการขึ้นเดินนั่งนอนเพื่อให้หายเมื่อย เราทำอย่างนี้อยู่เป็นนิจ แต่ว่าจันท์ ๕ ดูประหนึ่งว่าไม่รู้จักบุญคุณของเรา เมื่อผู้ใดคิดอย่างนี้อยู่เสมอ ผู้นั้นก็อาจสู้รบชนะมาร คือ ไม่ให้เกิดความยินดียินร้ายในจันท์ ๕ ได้ในบางครั้งบางคราว ถ้าพิจารณาอย่างนี้อยู่เสมอจนใจเป็นสมาธิแน่นแน่ว อันเรียกว่าได้สำเร็จฉานสมาบัติ ก็สู้รบจันท์ ๕ ได้ตลอดกาลนาน เมื่อได้ฉานสมาบัติแล้ว พยายามทำให้เกิดมรรคผลขึ้นในเวลาใด ก็ได้ชื่อว่าชนะชนะมารในเวลานั้น เพราะหมดความยินดียินร้ายในเรื่องจันท์ ๕ ได้โดยแท้

ก็การจะสู้รบกับกิเลสสมารนั้น จะสู้รบด้วยวิธีใด มีคำแก้ไขว่า ต้องสู้รบด้วยอาวุธ คือ ปัญญาเหมือนกัน คือ ต้องพิจารณาให้เห็นโทษแห่งกิเลสว่าอย่างไรนั้นมีโทษอย่างไร เช่น พิจารณาให้เห็นโทษแห่งโลภะ โทสะ โมหะ ว่าเมื่อเกิดโลภะแก่กล้าขึ้นแล้ว ก็เป็นเหตุให้ลักขโมยปล้นสะดมฉ้อโกงเอาทรัพย์ของผู้อื่นมาเป็นของตัว เมื่อโทสะแก่กล้าขึ้นแล้ว ก็เป็นเหตุให้ด่าว่าฆ่าฟันผู้อื่นด้วยมือ

บ้าง เหล่าบ้าง ด้วยไม้ค้อนก้อนดินบ้าง ด้วยศาสตราอาวุธบ้าง เมื่อโมหะแก่กล้าแล้ว ก็เป็นเหตุให้หลงมกมายเชื่อถือให้กระทำความชั่ว มีการฆ่าต้อนเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งความไม่รู้จักเหตุผล เมื่อย่นลงไปก็ได้อใจความว่า โทษแห่งโลภะ โทสะ โมหะ นั้น คือ ทำให้เป็นคนตาบอด ไม่รู้จักอรรถธรรม คือ เหตุ ผล บาป บุญ คุณโทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ เมื่อพิจารณาโทษแห่งกิเลสอย่างน้อยในเวลาใด ได้ชื่อว่าต่อสู้กับกิเลสได้ในเวลานั้น ถ้าทำโลภะ โทสะ โมหะ ที่แก่กล้านั้นให้อ่อนลงไปได้ในเวลาใด ก็เรียกว่าทำให้กิเลสอ่อนลงไปได้ในเวลานั้น ถ้ากำจัดโลภะ โทสะ โมหะ ให้ออกจากใจได้ในเวลาใด ก็เรียกว่าชนะกิเลสได้ในเวลานั้น แต่ถ้าโลภะ โทสะ โมหะ ยังกลับมาเกิดได้อีกก็เรียกว่ายังชนะกิเลสไม่ได้เด็ดขาด เมื่อใดโลภะ โทสะ โมหะ ที่ละแล้วนั้นไม่กลับมาเกิดได้อีก เมื่อนั้น จึงเรียกว่า ชนะกิเลสได้เด็ดขาด เมื่อชนะกิเลสได้เด็ดขาดแล้ว ก็เป็นอันรับรองได้ว่า จะไม่ทำความชั่วด้วยกายวาจาใจได้อีกต่อไป ถึงแม้ว่ากิเลสอื่น ๆ ก็ให้พิจารณาโทษโดยอุบายอันเดียวกัน คือ พิจารณาว่าเป็นของทำให้ตาบอด เป็นของทำให้ไม่รู้จักเหตุผลชั่ว เป็นของที่จะนำตัวไปสู่อบายภูมิ

ก็การจะสู้รบกับอกิสังขารคือบาปบุญนั้น จะทำประการใด มีคำเฉลยไขว่จะสู้รบกับบาปนั้นต้องสู้ด้วยการพิจารณาผลของบาป ว่าบาปอย่างไหนมีผลอย่างไร จะสู้รบกับบุญนั้นต้องสู้ด้วยการพิจารณาผลแห่งบุญเหมือนกัน คือ พิจารณาให้เห็นว่าบุญอย่างไหนมีผลอย่างไร เมื่อพิจารณาเห็นผลแห่งบาปข้อใดแล้ว จงให้หนักว่าผลแห่งบาปข้อนั้นทำให้เกิดความทุกข์ เมื่อเกิดความทุกข์แล้วก็เป็นเหตุไม่ให้ใจผ่องแผ้วต่อสัมมาปฏิบัติ อันจะเป็นมรรคาไปสู่สุคติ เมื่อพิจารณาเห็นผลของบุญข้อใดแล้ว จงให้หนักว่าผลของบุญข้อนั้น เป็นเหตุจะให้มีความสุขด้วยความสุขในโลก ไม่เป็นเหตุจะให้มัวอาภอกเจตนาหมั่นหมายต่อมรรคผลสุคติ จะจมอยู่ในสงสาร เพลิดเพลินยินดีต่อความสุขที่ตนได้ประสบมา เมื่อพิจารณาอย่างนั้นจนหมดโทมนัส และโสมนัสในเมื่อได้รับผลแห่งบาปบุญได้แล้ว เรียกว่าได้ชนะอกิสังขารมาร ผู้ชนะอกิสังขารมารเรียกว่า ผู้ละบาปบุญ ซึ่งจะก่อให้เกิดทุกข์สุขในวัฏฏสงสาร

ก็การจะสู้รบกับเทวบุตรมาร คือ เทพเจ้าผู้มีใจชั่วร้ายนั้น จะให้ทำเป็น
ประการใด เพราะคนเราข้อมไม่แลเห็นเทพบุตรเทพธิดา มีคำวิชันว่า ต้องทำ
อย่างนี้ คือ ต้องมีหิริโอตตปปะอันเป็นเทวธรรม สำหรับเทพเจ้าอยู่เสมอ เมื่อใด
มีหิริโอตตปปะ คือ ความละอายบาปกลัวบาป อันจัดเป็นธรรมของเทพบุตรเทพธิดา
หมดแล้ว เทวบุตรมารที่มีใจชั่วร้ายก็ไม่อาจมาทำลายได้ ไม่อย่างนั้นก็ให้หนัก
พระพุทฺธคุณ พระธรรมคุณ พระสงฆ์คุณอยู่เสมอ เพราะเหตุว่า เมื่อนักถึงพระ
พุทฺธคุณ พระธรรมคุณ พระสงฆ์คุณอยู่เสมอแล้ว ใจจะผ่องแผ้วเบิกบานต่อ
พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เมื่อใจผ่องแผ้วเบิกบานอยู่แล้ว เทวบุตรมารก็ไม่
ได้โอกาสที่จะเข้ารบกวนได้ การที่เทวบุตรมาร มารบกวนมนุษย์นั้นมียาการอย่างใด
ท่านกล่าวไว้ว่ามีอาการอย่างนี้ คือ ในเวลาใดใจของมนุษย์ปราศจากหิริโอตตปปะ
หรือเศร้าหมองด้วยทุกข์ภัยอันใดอันหนึ่งแล้ว ในเวลานั้น เทวบุตรผู้มีใจบาปหยาบ
ซำกัณฑ์กาลให้จิตใจของมนุษย์นั้น หลงลืมบุญกุศล ให้มีคมนธ์ไปด้วยกิเลสบาป
ธรรมทั้งปวง บางทีก็ทำให้เจ็บไข้ เหมือนกับพระภิกษุบางรูปที่รุกรานเหวคาทำให้เจ็บ
ไข้ ในครั้งพุทธกาลนั้นเป็นนิทสน์อุทาหรณ์ โดยให้ตน ควรที่ทุกคนจะมีหิริโอต-
ตปปะ คือ ความละอายบาปกลัวบาปอยู่เสมอ จึงจะเป็นการดี หรือระลึกถึงคุณพระ
พุทฺธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อยู่เสมอ จึงจักป้องกันเทวบุตรมารได้

ก็การจะสู้รบกับมัจจุร คือ ความตายนั้น จะทำเป็นประการใด มีคำ
แก้ใจว่า อันความตายข้อมมีแก่สัตว์โลกทั้งหลายทุกถ้วนหน้า ไม่มีผู้ใดเลย
ที่จะพ้นจากความตายได้ ถ้าอย่างนั้นเราจะสู้รบอย่างไร จึงจะได้ชัยชนะมัจจุร
ต้องสู้รบอย่างนี้ คือ ต้องเจริญมรณานุสสติธรรมฐาน คือ นึกถึงความตายอยู่เสมอ
ว่า อหะหะ เม ชีวิต ชีวิต มรณ มรณปริโยสาน ชีวิต ชีวิต เม อนิยต
มรณ นิยต ชีวิตของเราไม่ยั่งยืน ความตายของเรายั่งยืน ชีวิตของเราความ
ตายเป็นที่สุด ชีวิตของเราไม่เที่ยง ความตายเป็นของเที่ยง หรือเพียงว่าคนและสัตว์
เกิดมาแล้วต้องตาย ดังอยู่เสมอจนไม่กลัวความตาย เมื่อไม่กลัวความตายใน
ขณะใด ก็เรียกว่าชนะมัจจุรได้ในขณะนั้น อันการชนะมัจจุรด้วยการไม่
กลัวตายนั้นจะมีประโยชน์อย่างไร แก้ใจว่า มีประโยชน์อย่างนี้ คือ เมื่อเราไม่

กลัวความตาย เราไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นทุกข์ในเวลาที่เราจะตาย เราขึ้นเดินนั่งนอน
อยู่ในที่ใดเราก็ไม่เป็นทุกข์ เพราะเราไม่กลัวความตาย ที่เราจะเป็นทุกข์อยู่ทุกวันนี้
ก็เพราะเรากลัวความตาย เมื่อไม่กลัวความตายแล้วก็มีแต่ความสบายใจห่ออริยาบท
ไป เมื่อมีความสบายใจแล้ว จะทำสิ่งใดก็มักสำเร็จสิ่งนั้น โดยเหตุนี้ควรที่เรา
ทั้งหลายจะเจริญมรณานุสสติกรรมฐาน ดังที่แสดงมาแล้วนี้ให้องค์ได้เสมอไป

ก็แปลความที่อธิบายมาแล้วในเรื่องมาร ๕ ประเภท พร้อมทั้งเหตุผลที่จะนำคน
เข้าต่อสู้กับมาร เพื่อประกอบกับคำอธิบายในพระพุทธชุตาน ที่ได้ยกขึ้นแปลไว้
แล้วนั้น ก็พอควรแก่เวลาเพียงเท่านั้น.

เอว, ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธชุตาน

ว่าด้วยสรียนตอันบริสุทธิ์

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมย์ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เขตวเน อนาถปณฺธิกสฺส
อาราเม ฯ เตน โข ปน สมเขน อายสฺมา ลกฺขณฺณกทฺธิโย สมพฺพุลานํ ภิกฺขุณฺ
ปิฎฺจิโต ปิฎฺจิโต เขน ภควา เตนปสฺสณมิตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธชุตาน กัณฑ์ที่ ๖๕ ว่าด้วย
พระพุทธชุตานที่ ๖๕ ในพระสูตรที่ ๕ แห่งอุพวรรคที่ ๑ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลี และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้
ความรู้ในพระพุทธชุตานโดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้ในเบื้องต้น ในพระสูตรที่ ๕
นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนั้น ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวนาราม กรุงสาวัตถี ฯ ใน
 ครั้งนั้น พระลกุณฏกภัททิยะเดินตามหลังภิกษุทั้งหลาย ไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นพระลกุณฏกภัททิยะ
 ผู้มีผิวพรรณไม่่งตงาม มีร่างกายไม่น่าดู มีร่างกายอันต่ำแคบ สำหรับเป็นที่สอเสียด
 ของภิกษุทั้งหลายโดยมาก เดินตามหลังภิกษุทั้งหลายมาอยู่ จึงตรัสบอกภิกษุทั้งหลาย
 ว่า พวกเธอจงดูภิกษุผู้มีผิวพรรณไม่่งตงาม มีรูปร่างไม่น่าดู มีร่างกายต่ำแคบ เป็น
 ที่ดูหมิ่นของภิกษุโดยมาก มาตามหลังภิกษุทั้งหลายนั้นเกิด ฯ ภิกษุทั้งหลายก็
 กราบทูลว่า ได้เห็นแล้ว พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตุก่อน
 ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นเป็นผู้มีอหิริชานภาพมาก สมบัติใดที่ภิกษุนั้นไม่เคยเข้าไป
 ปางก่อน สมบัตินั้นเป็นของภิกษุนั้นได้ง่ายก็หาไม่ได้ กลับครทั้งหลายบวชใน
 พระธรรมวินัยนี้ เพื่อประโยชน์อันใด ภิกษุนั้นก็ได้สำเร็จประโยชน์อันนั้น ซึ่ง
 เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ในปัจจุบันแล้ว ฯ ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
 อย่างนั้นแล้ว จึงทรงเล็งดูเรือนตลอดแล้วได้เปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้นว่า

เนลจโค เสตปจฉาโท

เอกาโร วตตตี รโถ

อนินิ ปลส อายนตัม

ฉินนัสสอ อพนชนัม ฯ

แปลว่า จงครุฑที่มีอวัยวะหาตีไม่ได้ มีประทุนขาว มีกำอ้นเคี้ยว ไม่มีที่ขัดข้อง
 มีเชือกอันขาดแล้ว ไม่มีเครื่องผูก แล่นมาอยู่ขึ้นเกิด ดังนี้ ฯ สันเนอความใน
 พระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า พระลกุณฏกภัททิยะเดินตาม
 หลังภิกษุทั้งหลายนั้น คือ พระลกุณฏกภัททิยะนั้น ไปเที่ยวบิณฑบาตกับภิกษุ
 ทั้งหลายแล้ว ฉะนั้นเห็นเสร็จแล้ว กำลังบาตรเก็บเข้าถุง ขกชนคล่องบ้างข้างหนึ่ง
 ม้วนจรวรบกชนพาดบ้างข้างหนึ่ง แล้วก็เดินสำรวจมอเทรยเป็นอันดี มกริยาน่า
 เลื่อมใสทั้งในเวลาที่ได้ไปข้างหน้า กลับมาข้างหลัง เหลียวซ้าย แลขวา ก็
 เขยิบค มีภิกษุทอดลงในเบื้องต่ำ สมบูรณ์ด้วยอริยาบถเป็นอันดี ประหนึ่ง

ว่าจะประกาศความโอบอ้อมแห่งสติปัญญาของตน กระทำสติปัญญาให้ตั้งอยู่เป็นอันค
 แล้ว ก็เดินไปด้วยสมาธิจิตทุกระยะก้าว เมื่อเดินไปนั้นได้เดินไปข้างหลังภิกษ
 ทั้งหลาย ไม่ปะปนกับภิกษุทั้งหลาย ฯ ข้อนั้นเพราะเหตุไร ฯ เพราะท่านไม่คลุกคลี
 กับผู้ใด ฯ อีกประการหนึ่ง ปุณฺณทั้งหลายย่อมตบดูรูปร่างอันน่าตบดูของท่าน ฯ
 ท่านเห็นอย่างนั้นแล้วจึงได้เดินไปตามข้างหลังภิกษุทั้งหลาย ด้วยคิดว่า อย่าให้ภิกษ
 เหล่านี้ได้รับบาป เพราะอาศัยเรา ฯ ภิกษุเหล่านั้นกับพระลูกนกฏกัทธิยะไปถึง
 กรุงสาวัตถีแล้ว ก็เข้าไปสู่พระเชตวันวิหาร แล้วพากันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาควะเจ้า ฯ เพราะฉะนั้นในพระบาลีจึงได้กล่าวไว้ว่า คราวนั้น พระลูกนกฏกัทธิยะ
 เดินตามหลังภิกษุทั้งหลายไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ก็คำทั้งหลายในพระบาลีนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือคำว่า มีผิวพรรณ
 ไม่สวยงามนั้น ได้แก่ มีรูปร่างอันวิปริตผิดจากปกติมนุษย์ทั้งหลาย ฯ สมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความไม่มีแห่งวรรณสมบัติ คือ ผิวพรรณอันสวยงาม
 และสัณฐานสมบัติ คือ ทรวดทรงอันดีของพระลูกนกฏกัทธิยะด้วยคำว่า มีผิวพรรณ
 ไม่สวยงามนั้น ฯ คำว่า มีรูปร่างไม่น่าดูนั้น คือ มีรูปร่างไม่น่าเลื่อมใส ฯ คำ
 แสดงถึงความไม่มีอนุพยัญชนสมบัติ คือ ลักษณะเล็กน้อย ซึ่งเป็นลักษณะอันสว
 งาม และอาการสมบัติ คือ ความสมบูรณ์ด้วยอาการแห่งร่างกายของพระลูกนกฏ
 กัทธิยะนั้น ฯ คำว่า มีร่างกายอันดำเตเข้มนั้น หมายถึงความไม่สมบูรณ์ด้วยทรวดทรง ฯ
 คำว่า เป็นที่ล้อเลียนของภิกษุโดยมากนั้น คือ พระลูกนกฏกัทธิยะนั้น มีรูปร่างอัน
 ภิกษุทั้งหลายล้อเลียนเล่นตามสบาย ฯ พวกปุณฺณบางพวกกับภิกษุทั้งหลาย
 มีฉัพพคคัยเป็นต้น ที่ไม่รู้จักคุณธรรมของพระลูกนกฏกัทธิยะนั้น ก็พากันจับตอ
 รูปคล้ามมือ และหูเป็นต้น ของท่านเล่นตามความประสงค์ เว้นแต่พระอริยเจ้า
 ทั้งหลายกับกัลยาณปุณฺณเท่านั้น

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสให้ภิกษุทั้งหลายดูนั้น มีอธิบายว่า
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระพุทธประสงค์จะทรงประกาศคุณธรรมของพระ
 ลูกนกฏกัทธิยะนั้นให้ปรากฏแก่ภิกษุทั้งหลาย ฯ คือ พระองค์ทรงพระดำริว่า ภิกษ
 เหล่านี้ไม่รู้ว่ บุตรของเราตถาคตเป็นผู้อ่อนนุภาพมาก จึงได้ล้อเลียนเล่นตาม

ความประสงค์ การทักขุทั้งหลายล่อเลียนบุตรของเราเช่นนั้น จะทำให้เกิดโทษ
ทุกขกับแกกขุทั้งหลายล่อเลียนตลอดกาลนาน ฯ เราจักต้องประกาศคุณธรรม
ทั้งหลายแห่งบุตรของเราให้กษุทั้งหลายทราบ เราจักเปลื้องบุตรของเราให้พ้นจาก
การล่อเลียนให้ได้

คำว่า สมบัติใดที่กษุนั้นไม่เคยเข้า สมบัตินั้นไม่ใช่เป็นของง่ายนั้น
อธิบายว่า สมบัติทั้งหลายสำหรับพระสาวกย่อมมีอยู่หลายประการ คือ รูปสมบัติ •
อรปสมบัติ • พรหมวิหารสมบัติ • นิโรธสมบัติ • ศีลสมบัติ • ในสมบัติเหล่านี้
นั้น ไม่ใช่เป็นของได้ง่ายแม้แต่อย่างเดียว สมบัติเหล่านั้นล้วนแต่เป็นของพระ
ลูกณูกภททิยะ ไม่เคยได้เข้าเป็นอันไม่มี ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงได้กล่าว
ไว้ว่า พระลูกณูกภททิยะเป็นผู้มอทธานุภาพมาก คำนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสไว้ เพื่อประกาศคุณธรรมของพระลูกณูกภททิยะ เมื่อพระองค์จะทรง
ประกาศความที่พระลูกณูกภททิยะเป็นผู้มอทธานุภาพมากในเวลานั้น จึงตรัสว่า กุลบุตร
ทั้งหลายบวชในพระธรรมวินัย เพื่อประโยชน์อันใด พระลูกณูกภททิยะก็ได้สำเร็จ
ประโยชน์อันนั้น ซึ่งเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันเยี่ยมในบัดจจุบันนี้แล้ว ดังนี้

ก็ในคำเหล่านั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ดูก่อนกษุ
ทั้งหลาย กษุผู้มีพรณไม่คิ มีรูปร่างไม่นาค มีร่างกายต่ำเตี้ย เดินตามหลัง
กษุทั้งหลายมานั้น ไม่ใช่กษุพอดพอร้าย เป็นกษุผู้มีมอทธานุภาพมาก ไม่
ว่าสิ่งใดที่สาวกควรบรรลุ กษุนั้นก็ได้รับบรรลุสิ้นแล้ว เพราะฉะนั้น ควรที่
เธอทั้งหลายจะแสดงความเคารพต่อกษุนั้น จึงจักเป็นประโยชน์สุขแก่พวกเธอ
ตลอดกาลนาน ฯ ครั้นตรัสอย่างนั้นแล้ว จึงทรงเล็งดูคุณธรรม มีความเป็นผู้
มอทธานุภาพมากเป็นต้นของพระลูกณูกภททิยะนั้น โดยอาการทั้งปวงตลอดแล้ว
จึงทรงเปล่งอุทานขึ้น แสดงความข้อนั้นในเวลานั้น

ก็คำในพระพุทธรุทานนั้น มีอธิบายว่า รถมอวิยะหาที่ติมิได้เนน คือ
ร่างกายของพระลูกณูกภททิยะนั้น เป็นร่างกายที่มสลบรสัทธ ฯ สลอันบรสัทธ
นั้น จักว่าเป็นอวิยะอันบรสัทธ แต่หมายถึงสลอันประกอบด้วยอรหัตผล ฯ

คำว่า มีประทุนขาวนั้น คือ ธรรมดารถข้อมมีผ้ากัมพล สำหรับกางกั้นในเบ้องบน
ผ้ากัมพลนั้นเป็นผ้าขาวบริสุทธิ์ เป็นผ้าแดงผ้าเขียวเป็นต้นก็มี ฯ แต่ในทนต์หมาย
เอาประทุนขาว ซึ่งได้แก่ พระอรหัตผลวิมุตติ ฯ คำว่า มีกำอ้นเดียนั้น ได้แก่กำ คือ
สติอันเดียว ฯ คำว่า รถนั้น หมายถึงอรรถภาพของพระเถระนั้น ฯ คำว่า ไม่มีที่
ขัดข้องนั้น คือ ไม่มีทุกข์ ฯ อธิบายว่า ปราศจากความกำเริบแห่งกิเลส เหมือนกับ
ยานพาหนะภายนอกที่ไม่มีเครื่องชำรุดเสียหายฉะนั้น ฯ คำว่า มายูนนั้น คือ กำลัง
ตามหลักภิกษุทั้งหลายมา ฯ คำว่า มีกระแสน้ำมาแล่นนั้น คือ รถธรรมดารถข้อมมี
น้ำมันสำหรับหยอดที่ศีรษะ เพลา และที่ตม เพื่อให้รถเดินสะดวก แต่รถ คือ
อรรถภาพของพระเถระนั้น เป็นรถที่ไม่มีน้ำมันสำหรับหยอด เพราะท่านได้ละน้ำมัน
คือ กระแสตันทา ๓๖ ประการแล้ว ฯ คำว่า ไม่มีเครื่องผูกนั้น อธิบายว่า รถปกติ
ข้อมมีเครื่องผูกเป็นอันมาก เพื่อให้รถมั่นคงแข็งแรง ทำให้ทุบรถแน่นอยู่กับ
เพลา จิตว่าเป็นรถมีเครื่องผูก ฯ แต่รถ คือ อรรถภาพของพระเถระนั้น เป็นรถไม่มี
เครื่องผูก เพราะสันเครื่องผูก คือ สังโยชน์ทั้งปวงแล้ว ฯ คำว่า จงดูรถนั้น คือ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระโสมนัสด้วยพระคุณธรรมทั้งหลายของพระเถระ
นั้น แล้วตรัสแก่พระองค์เองว่า จงดูรถนั้นเกิด ดังนี้

เป็นอันว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่า พระลูกนกถูกกัทธิยะ
เป็นผู้จกรอนต์ คือ อรหัตผล มีประทุนอันประเสริฐ คือ อรหัตผลวิมุตติ มีกำ
อ้น คือ สติอันมั่นคง ไม่มีเพลาชำรุด คือ ไม่มีกิเลสกำเริบ ไม่มีน้ำมันชะโลม
คือ ไม่มีตัณหา ไม่มีเครื่องผูก คือ ไม่มีสังโยชน์เป็นต้น เป็นรถที่เต็มดีแล้วด้วย
คุณธรรม ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า พระพุทธชุตานนี้ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเล็งเอาสร้อยบนต์ของพระลูกนกถูกกัทธิยะ ว่าเป็นรถซึ่งหาดี
มิได้ มีประทุนขาว มีกำอ้นเดียว ไม่มีกระแสน้ำมัน ไม่มีเครื่องผูก แต่แล่น
มาได้โดยไม่ขัดข้อง จึงพระอรรถกถาจารย์ได้ยกขึ้นอธิบายไว้สิ้นแล้ว แต่

ท่านอธิบายไว้โดยประโยคยวดยาวที่จะเข้าใจได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดได้อธิบาย
 ออกเป็นคำ ๆ คือคำว่า หาทิมีได้นั้น ได้แก่ หาโทษมิได้ เพราะว่ามีศีลอันบริสุทธิ์
 คือ ๑ คำว่า มีประชนชาวนั้น ได้แก่ มีประชน คือ อรหัตผลวิมุตติ ๑ คำว่า มีกั
 อันเดียนั้น ได้แก่ สติ ๑ คำว่า ไม่ขัดข้องนั้น ได้แก่ ไม่มีทุกข์ ๑ คำว่า มาอยู่นั้น
 คือ เดินตามหลักภิกษุทั้งหลายมาอยู่ ๑ คำว่า มีกระแสอันขาดแล้วนั้น คือ ละกระแส
 ตัณหา ๓๖ ได้ขาด ๑ คำว่า ไม่มีเครื่องผูกนั้น คือ ไม่มีสังโยชน์โดยประการทั้งปวง
 ดังนี้ ๑ ในคำเหล่านี้ มีคำที่ควรอธิบายอยู่อีกอยู่ ๒ คำ คือ คำว่า กระแสตัณหา ๓๖
 กับคำว่า สังโยชน์เท่านั้น ๑ ก็กระแสตัณหา ๓๖ นั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ได้แก่
 ตัณหา ๓๖ ประการ คือ ตัณหาในอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ รวมเป็น ๑๒ อัน
 ได้แก่ ความทะเยอทะยานในอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และ
 ความทะเยอทะยานในอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
 ธรรมารมณ์ รวมเป็น ๑๒ ประการด้วยกัน ๑ ทั้ง ๑๒ ประการนี้ แบ่งเป็นอดีต ๑๒
 ซึ่งได้แก่ นกถึงอายตนะภายในภายนอกที่ล่วงมาแล้ว แล้วเกิดตัณหา กับแบ่งเป็น
 อนาคต ๑๒ ปัจจุบัน ๑๒ จึงรวมเป็นกระแสตัณหา ๓๖ ประการด้วยกัน ๑ ที่เรียก
 ตัณหาว่ากระแสเพราะเปรียบกับกระแสน้ำ โดยเหตุที่ไหลไปในอารมณ์ภายใน
 และภายนอก ดังที่แสดงมา ดังนี้

คำว่า สังโยชน์นั้น แปลว่า เครื่องเกาะเกี่ยว จำแนกแจกออกไปเป็น
 ๑๐ ประการ คือ สกกายทิฏฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สัมภพตปราคาส ๑ กามฉันทะ ๑
 พยาบาท ๑ รูปราคะ ๑ อรูปราคะ ๑ มานะ ๑ อหังการ ๑ อวิชชา ๑ ๑ สก-
 กายทิฏฐินั้น ได้แก่ ความเห็นในเรื่องร่างกาย อันจำแนกแจกออกไปเป็น ๒๐
 ประการ คือ เห็นว่าขันธ ๕ เป็นตัวตนประเภท ๑ เห็นว่าตัวตนมีขันธ ๕ ประเภท ๑
 เห็นว่าขันธ ๕ มีอยู่ในตัวตนประเภท ๑ เห็นว่าตัวตนมีอยู่ในขันธ ๕ ประเภท ๑
 คือ เห็นขันธ ๕ อย่างละ ๔ ๆ จึงเป็น ๒๐ ด้วยกัน เมื่อจะจำแนกแจกออกไป
 แต่ละอย่างแล้ว ก็คือ เห็นว่ารูปเป็นตัวตน เห็นว่าตัวตนมีรูป เห็นว่ารูปมีอยู่
 ในตัวตน เห็นว่าตัวตนมีอยู่ในรูปประเภท ๑ เห็นว่าเวทนาเป็นตัวตน เห็น
 ว่าตัวตนมีเวทนา เห็นว่าเวทนามีอยู่ในตัวตน เห็นว่าตัวตนมีอยู่ในเวทนา

ประเภท • เห็นว่าสัตตญาเป็นัตถน เห็นว่าัตถนมีสัตตญา เห็นว่าสัตตญามืออยู่ในัตถน
 เห็นว่าัตถนมีอยู่ในสัตตญาประเภท • เห็นว่าสังขารเป็นัตถน เห็นว่าัตถนมีสังขาร
 เห็นว่าสังขารมีอยู่ในัตถน เห็นว่าัตถนมีอยู่ในสังขารประเภท • เห็นว่าวิญญาน
 เป็นัตถน เห็นว่าัตถนมีวิญญาน เห็นว่าวิญญานมีอยู่ในัตถน เห็นว่าัตถนมีอยู่
 ในวิญญานประเภท • รวมเป็น ๒๐ ประเภทด้วยกัน ๆ ทั้ง ๒๐ ประเภทนั้นเมื่อขอลง
 ไปก็ได้แก่ เห็นว่าขันธ ๕ เป็นัตถน เห็นว่าัตถนมีขันธ ๕ เห็นว่าขันธ ๕ มีอยู่ใน
 ัตถน เห็นว่าัตถนมีอยู่ในขันธ ๕ เท่านั้น กลับให้สั้นลงไปอีกว่า ได้แก่ ความเห็น
 ของปุถุชนทั้งหลาย คือ ปุถุชนทั้งหลายย่อมเห็นว่ขันธ ๕ เป็นตัวเราเขา เป็นของเรา
 ของเขา เป็นหญิงเป็นชาย เป็นสัตว์ เป็นบุคคล ๆ ความเห็นอย่างนั้นเป็นเหตุให้
 เกี่ยวข้องอยู่ในร่างกายสังขารด้วยความรัก ความเกลียด อยู่ไม่รู้จักสิ้นสุด ต่อเมื่อได้
 สำเร็จพระโสดาปัตติมรรค จึงจักตัดความเห็นอันนี้ให้ขาดออกไปโดยหาเศษมิได้

วิจิจจนัน ได้แก่ ความสงสัย ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่ ความสงสัย
 ๑๖ ประการ ๆ นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่ ความสงสัย ๘ ประการ ๆ ความสงสัย
 ๑๖ ประการนั้น คือ สงสัยว่า ในกาลที่ล่วงมาแล้วเรามาหรืออย่างไร • ในกาลที่ล่วง
 มาแล้วเรามาหรือไม่ • ในกาลที่ล่วงมาแล้วเราเป็นอะไร • ในกาลที่ล่วงมาแล้วเราได้
 มีอยู่หรืออย่างไร • ในกาลที่ล่วงมาแล้วเราได้เป็นอย่างไร • ในกาลข้างหน้าเราจัก
 เป็นอย่างไร • ในกาลข้างหน้าเราจักไม่มีไม่เป็นหรืออย่างไร • ในกาลข้างหน้าเรา
 จักเป็นอะไร • ในกาลข้างหน้าเราจักเป็นอย่างไร • ในกาลข้างหน้าเราเป็นอย่างไร
 แล้วจักเป็นอย่างไร • ในเวลานี้เป็นเราหรืออย่างไร • ในเวลานี้เป็นเรากรรมัง •
 ในเวลานี้เป็นเราหรืออย่างไร • ในเวลานี้เราเป็นอย่างไร • สัตว์นี้มาแต่ไหน •
 เราจักไปไหนต่อไป • รวมเป็นความสงสัย ๑๖ ประการด้วยกัน ดังนี้

นัยที่ ๒ มีมาในอภิธรรมสังคณี ตอนที่ว่าด้วยนิกเขปกันท์ว่า ความสงสัย
 นั้นมีอยู่ ๘ ประการ คือ สงสัยในพระพุทธเจ้า • สงสัยในพระธรรม • สงสัย
 ในพระสงฆ์ • สงสัยในการศึกษา • สงสัยในเบื้องต้น • สงสัยในเบื้องปลาย •
 สงสัยทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย • สงสัยในปฏิจกสมุปบาทธรรม • ดังนี้

พระอรพธกถาจารย์อธิบายความสงสัย ๔ ประการนี้ออกไปว่า ความสงสัยในพระ
พุทธเจ้านั้น ได้แก่สงสัยว่า พระสรีรกายของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยมหาบุรุษ
ลักษณะ ๓๒ ประการหรือไม่ พระพุทธเจ้าสามารถรู้อดีต อนาคต ปัจจุบันหรือไม่
ประกอบด้วยอสัตยานพยัญชนะ ๔๐ ประการ และพระรัศมีอันมีประจำพระองค์ข้าง
ละวา มีอยู่จริงหรือไม่ พระพุทธเจ้าสามารถรู้จักรักรัณที่ควรหรือไม่ ๑ สงสัยใน
พระธรรมนั้น ได้แก่สงสัยว่า พระอริยมรรค ๘ อริยผล ๔ นิพพาน ๑ มีอยู่จริงหรือ
ไม่ พระธรรมของพระพุทธเจ้า นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากโลกจริงหรือไม่ ๑ สงสัยใน
พระสงฆ์นั้น ได้แก่สงสัยว่า พระสงฆ์ที่คงอยู่ในมรรค ๘ ผล ๔ มีจริงหรือไม่ พระ
สงฆ์ปฏิบัติจริงหรือไม่ ทานที่ถวายแก่พระสงฆ์มีผลจริงหรือไม่ ๑ สงสัยในการ
ศึกษานั้น คือ สงสัยว่า ศึกษาทั้ง ๓ มีอยู่จริงหรือไม่ อานิสงส์แห่งการศึกษาคตาม
ศึกษาทั้ง ๓ มีอยู่จริงหรือไม่ ๑ สงสัยในอริคตินั้น ได้แก่สงสัยว่า ชันธุและอาชคณ
ที่เป็นอริคติ มีอยู่จริงหรือไม่ ๑ สงสัยในอนาคตนั่น คือสงสัยว่า ชันธุและอาชคณ
ในอนาคคมียุ่จริงหรือไม่ ๑ สงสัยในอริคติและอนาคตนั่น ได้แก่สงสัยว่า ชันธุ
และอาชคณในอริคติและอนาคคมียุ่จริงหรือไม่ ๑ สงสัยในปฏิจสมุปภานั่น
คือสงสัยว่า บัจจย ๑๒ หมุนเวียนไปจริงหรือไม่ ๑ บัจจย ๑๒ นั้น ได้แก่ อวิชชา
สังขาร วิญญาณ นามรูป อาชคณ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ กับ
บัจจยพิเศษ คือ ชรา มรณะ โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ดังนี้ ๑ ความ
สงสัยทั้ง ๑๒ อย่าง และ ๘ อย่าง ดังที่อธิบายมาแล้วนี้ ก็เป็นสังโยชน์เครื่อง
เกาะเกี่ยวสัตว์โลกทั้งหลายให้ติดอยู่ในโลกทั้งนั้น เมื่อได้สำเร็จพระโสดาปัตติมรรค
แล้วจึงจักตัดความสงสัยเหล่านี้ได้โดยหาเศษมิได้ เมื่อยังไม่บรรลุพระโสดาปัตติ
มรรคทราบใด ความสงสัยเหล่านี้ยังมีอยู่ทราบนั้น

สัพพัตตปราคาสนั แปลว่า การลบคล้ำสีและวัตร ๑ คำว่า การ
ลบคล้ำนี้ หมายความว่า ถิ่น ๑ อันได้แก่ถิ่นว่า ความบริสุทธิ์จากกิเลส จักมี
ด้วยสัลวตรของตน ๑ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่การถิ่นว่า ตนจักได้หิพสมมติใน
ภวภาคหน้าด้วยสัลวตรของตน ๑ ผู้รักษาสีลและประพฤติข้อวัตร แล้ว
ปรารถนาสมมติในภวภาหน้าว่า ขอให้ข้าพเจ้าได้เป็นเทพเจ้าผู้ใหญ่ หรือเทพเจ้า

องค์ใดองค์หนึ่งเกิด ดังนี้ ความปรารถนาอันนี้ ก็เป็นสัพพตปราคาสทั้งนั้น
สัพพตปราคาสทั้งที่แสดงมาแล้วนี้ ข้อมมีแก่ปัญชนทั่วไป ต่อเมื่อใดได้สำเร็จ
พระโศคาบคิมรรคแล้ว จึงจะละสัพพตปราคาสได้เด็ดขาด

กามฉันทะนั้น แปลว่า ความรักใคร่พอใจในกามารมณ์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นเหตุ
ให้บุคคลคิดอยู่ในโลก ฯ เมื่อจะกล่าวถึงเหตุที่จะให้เกิดกามฉันทะแล้ว ก็ได้แก่
สภณิมิตตโยนิโสมนสิการ คือ การนึกในสภณิมิต โดยไม่มีปัญญา อันได้แก่ นึกว่า
เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นของสวยงาม เป็นตัวตน ฯ เมื่อบุคคลนึกถึงอารมณ์
อันใดว่าเป็นของสวยงาม หรือเป็นของเที่ยงยั่งยืน เป็นของที่จะให้เกิดสุขกาย
สบายใจ เป็นตัวตนคนสัตว์แล้ว ก็ย่อมเกิดความรักใคร่พอใจขึ้นในอารมณ์นั้น ฯ
การที่จะแก้ความรักใคร่พอใจนั้น ต้องแก้ด้วยนิกตรงกันข้าม คือ นึกว่า อารมณ์นั้น
หรือผู้นั้น สิ่งนั้น เป็นของไม่เที่ยงตรง ยั่งยืน เป็นของไม่สวยงาม เป็นของให้
เกิดทุกข์ภัยหลายประการ เป็นของไม่ใช่ตัวตนคนสัตว์ เมื่อนึกอย่างนั้นขึ้นในขณะใด
ก็จะแก้ความรักใคร่พอใจได้ในขณะนั้น ฯ อีกนัยหนึ่ง อนุบายที่จะแก้ความรักใคร่
พอใจนั้นมีอยู่ ๖ ประการ คือ การเล่าเรียนอสภณิมิต ๑ การประกอบในอสุภกาวนา ๑
การรักษาอินทรีย์ ๑ การรู้จักพอดีในการบริโภคนั้น ๑ การคบคนดีเป็นมิตร ๑ การพูด
แต่เรื่องอันเป็นที่สบายใจ ๑ รวมเป็นอนุบายแก้ความรัก ๖ ประการด้วยกัน ดังนี้ ฯ
อนุบายแก้ความรักทั้ง ๖ ประการนี้ มีอธิบายว่า ข้อที่ ๑ ซึ่งว่าได้แก่ การเรียนอสภณิมิต
นั้น หมายความว่า เล่าเรียนอสุภกรรมฐาน ๑๐ ประการ ข้อที่ ๒ ซึ่งว่าได้แก่ การประกอบ
ในอสุภกาวนานั้น หมายความว่า การอบรมฝึกฝนในอสุภกรรมฐาน ๑๐ ประการ ฯ
ข้อที่ ๓ ซึ่งว่าได้แก่ การรักษาอินทรีย์นั้น คือ ได้แก่ การรักษาใจไม่ให้ใจยินดี
ยินร้ายในเวลาได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ นึกถึง
อารมณ์ทางใจ ฯ ข้อที่ ๔ ซึ่งว่าได้แก่ การรู้จักพอดีในการบริโภคนั้น คือ รู้จักว่า
อีก ๔-๕ คำก็จุกอ้อม เมื่อรู้ดังนี้แล้วหยุดการบริโภคอาหารเสีย คิมนานแสนสัก
๔-๕ กลืน เมื่อทำได้อย่างนี้ เรียกว่ารู้จักพอดีในการบริโภค ฯ ข้อที่ ๕ ซึ่งว่า
ได้แก่ การคบคนดีเป็นมิตรนั้น คือ คบแต่คนที่ยินดีในอสุภกรรมฐาน อันจะแนะนำ
ให้ตนแก้ความรักได้ ฯ ข้อที่ ๖ ซึ่งว่าได้แก่ การพูดเรื่องอันเป็นที่สบายใจนั้น

หมายการพูดเรื่องอสุภ ๑๐ ประการ เพราะเหตุว่าเมื่อพูดถึงอสุภ ๑๐ ประการ มีซากศพที่ตายใหม่เป็นต้น ใจของบุคคลผู้พูดและฟัง ย่อมคลายความร่าเริงได้

พยานาฬนั้น ได้แก่ การนึกปองร้าย คือ นึกอยากให้ประโยชน์สุขของผู้อื่นหายสูญไป ฯ เหตุที่จะให้เกิดพยานาฬนั้น ได้แก่ การนึกถึงเรื่องกระทบใจ คือ นึกว่าเขาถูกเรา คำว่าเรา ทบตีเรา เบียดเบียนเรา หรือถูกพรรคพวกของเรา คำว่าพรรคพวกของเรา ทบตีพรรคพวกของเรา เบียดเบียนพรรคพวกของเราโดยไม่สมควรแก่เหตุ หรือเกินกว่าเหตุ เราจะต้องแก้แค้นให้จงได้ ถ้าเราไม่แก้แค้น เขาจะทำเราหนักขึ้น คนอื่นก็จะพลอยถูกเราว่าเป็นคนโหดเหี้ยมบาปบุญญา ไม่สมควรแก่ฐานะของเรา การนึกอย่างว่ามานเป็นเหตุที่จะให้เกิดพยานาฬทั้งนั้น

ส่วนอุบายที่จะแก้พยานาฬมีอยู่ ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่ การนึกแผ่เมตตาแก่บุคคลนั้น คือ นึกว่าขอให้บุคคลนั้นจงมีความสุขความเจริญเกิด ฯ นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่ การเวียนเมตตานิมิต ๑ การตั้งใจเจริญเมตตา ๑ การพิจารณากรรม ๑ การพิจารณาให้มาก ๑ การคบแต่คนดีเป็นมิตร ๑ การพูดแต่เรื่องอันเป็นที่สบายใจ ๑ รวมเป็นอุบายแก้พยานาฬ ๖ ประการด้วยกัน ฯ ทั้ง ๖ ประการนี้ มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือ ประการที่ ๑ ว่า การเวียนเมตตานิมิตนั้น ได้แก่ การเวียนแผ่เมตตา ฯ ประการที่ ๒ ว่า การตั้งใจเจริญเมตตานั้น ได้แก่ การตั้งใจคิดว่าขอให้ผู้นั้นเป็นสุขเกิด ฯ ประการที่ ๓ ว่า พิจารณากรรมนั้น ได้แก่ พิจารณาว่า สัตว์โลกทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตัว ตัวจะได้ดีหรือชั่วก็เพราะกรรมที่ทำมา คือ เมื่อเกิดพยานาฬ หรือความโกรธขึ้นในเวลาใด ให้นึกสอนตัวเองในเวลานั้นว่า เราโกรธเขาแล้วเราก็กทำสิ่งใดให้เขา เราก็กสามารถทำลายความดีของเขาเสียเสียได้หรือ เรามาด้วยกรรม ก็จักต้องไปด้วยกรรม การที่เราโกรธผู้อื่นก็เท่ากับเราจับถ่านไฟ หรือจับก้อนเหล็กแดง หรือจับก้อนถั่วขวงปาเยื่อและเนื้ ถึงแม้ว่าเขาโกรธให้เรา จักอาจทำลายความดีของเรา มีผลเสียเสียได้หรือ เขามาด้วยกรรมของเขาก็จักต้องไปตามกรรมของเขามีใช้หรือ ความโกรธจักให้โทษแก่เขาเอง เหมือนกับธูที่บุคคลขจัด

ไปเห็นอภินิหารแล้วกลับมาถูกผู้ชักชวนนั้น ข้อที่ ๔ ว่า พิจารณาให้มากนั้น คือ พิจารณาอย่างที่ไม่แสดงมานะให้มากทักขิ ข้อที่ ๕ ว่า คบคนดีเป็นมิตรนั้น หมายถึงคบผู้ที่มีเมตตาเป็นมิตรสหายของตน เพื่อให้คนได้เห็นเยี่ยงอย่างของเขา ข้อที่ ๖ ว่า พุดแต่เรื่องอันเป็นโทษบาปนั้น คือ ได้แก่ พุดแต่เรื่องอันจะทำให้เกิดเมตตา กรุณา หรือเรื่องที่จะไม่ให้เกิดโทสะพยาบาท ถ้ายังไม่บรรลุพระสัทธาคามีมรรคตรารบใด กามฉันทะ และพยาบาทก็ยังไม่มีเบาบางคราบนั่น

สัkkายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สลัปปตปปมาส กามฉันทะ พยาบาท ดังที่อธิบายมาแล้วนั้นจัดเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ คือ เป็นสังโยชน์อย่างหยาบ ส่วนสังโยชน์เบื้องบนยังมีอีก ๕ ประการ คือ รูปราคะ อันได้แก่ ความยินดีในรูปธรรม ซึ่งเป็นอารมณ์แห่งรูปฌาน ตลอดจนการยินดีในรูปภพ ๑ อรูปราคะ อันได้แก่ การยินดีในอรูปธรรม ซึ่งเป็นอารมณ์แห่งอรูปฌาน ตลอดจนการยินดีในอรูปภพ ๑ มานะ ความถือตัว ๑ อหังการจะ ความพองพอง ๑ อวิชชา ความไม่รู้แจ่มแจ้ง ๑ ทั้ง ๕ ประการนี้เรียกว่าสังโยชน์เบื้องบน เพราะเป็นสังโยชน์ชั้นสูง จะต้องแก้ด้วยอุบายชั้นสูง ละด้วยมรรคผลชั้นสูง คือ อนาคามีมรรค อนาคามีผล และอรหัตมรรค อรหัตผล

เมื่อบุคคลละกระแสดังกล่าว ๑๖ ประการ และสังโยชน์ ๑๐ ประการ ดังที่แสดงมาแล้ว ก็ได้ชื่อว่า มี อตถาพรังกายเปรี๊ยะเหมือนรถอันหาที่ติดมิได้อันมีประทุนขาว มีกำอั้นเดียว มีกระแสดขาด ไม่มีเครื่องผูก ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเปล่งพระพุทธอุทานไว้ ดังที่แสดงมา ของคัมภีร์มัตถกอธิบายในพระพุทธอุทานที่ ๖๕ อันมีในพระสูตรที่ ๕ แห่งจุฬวรรคที่ ๑ ไว้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๖

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยผู้ที่ไม่ควรนินทา

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมขํ ภควา สาวคถิยํ วิหริติ เขตวเน
อนาถปิณฑิกสฺส อารามे ฯ เตन โข ปน สมเขน อายสฺมา อณฺเฑาตโกณ-
ทณฺเฑ ภาควโต อวิหฺเร นิสินฺโน โหติ ปลฺลงกํ อากุจิตฺวา อุชฺฐํ กายํ ปณฺธาย
คณฺหาสงฺขยวิมุตติํ ปจฺจเวกฺขมาโนติ.

ณ บัดนี้ อาตมกาพจักได้แสดงคัมภีร์พุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๖๖ ว่าด้วย
พระพุทฺธอุทานกัณฑ์ที่ ๖๖ ในพระสูตรที่ ๖ แห่งจุฬวรรคที่ ๑ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลี และอรรถกถา กับขมมัตถการบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธ-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ในทางพระพุทฺธอุทานโดยพิสดาร ตาม
สมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้ในพระสูตรที่ ๖ ว่า ข้าพเจ้าผู้ขอ
ว่าอนนที่ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครองหน้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถปิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวนาราม ใกล้กรุง
สาวัตถี ฯ ในครั้งนั้น พระอัญญาตโกณฑัญญเถรเจ้านั่งตั้งกายให้ตรงพิจารณาความ
หลุดพ้นเพราะสันตันทา อยู่ในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นพระอัญญาตโกณฑัญญเถรเจ้า นั่งคู้บัลลังก์
พิจารณาความหลุดพ้น เพราะสันตันทาอยู่ในที่ใกล้พระองค์ ฯ ลำดับนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้นว่า

ขสฺส มุํ ฉมา นตฺถิ ปณฺณา นตฺถิ กุโต ลตา
 ตํ ชีวํ พนฺธนา มุตฺตํ โก ตํ นิพฺพิตุํ มรหติ ฯ

แปลว่า แผ่นดินอันเป็นที่ตั้งของผู้ใดไม่มี ใบไม้และเครือไม้ของผู้นั้นจักมีมาแต่ไหน
 ใครควรจะนิพพานผู้นั้น ซึ่งเป็นผู้มัวบงญาหลุดพ้นจากเครื่องผูกแล้ว แม้เทพยเจ้า
 ทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้น ถึงพรหมก็ต้องสรรเสริญผู้นั้น ดังนี้ สันเนอความใน
 พระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา คำว่า โภณทัญญะ ในคำว่า อัญญา-
 โภณทัญญะนั้น เป็นชื่อที่มาตามวงศ์ตระกูลของพระเถระเจ้าองค์นั้น ฯ ก็พระเถระเจ้า
 องค์นั้นได้ปรากฏนามว่า อัญญาโภณทัญญะ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า
 พระเถระเจ้าองค์นั้นได้หยั่งรู้อริยสัจก่อนกว่าสาวกทั้งปวง แล้วทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า
 อญฺญาสิ วต โภ โภณฺทญฺโฬ ดังนี้ ซึ่งมีคำแปลว่า พระโภณทัญญะได้รู้แล้ว

คำว่า ความหลุดพ้นเพราะสันตัตถหานัน อธิบายว่า ตัณหาสิ้นไปในที่ใด ที่
 นั้นเรียกว่าที่สันตัตถหา ที่สันตัตถหานันได้แก่นิพพาน ฯ ความหลุดพ้นย่อมมีใน
 นิพพานอันเป็นที่สันตัตถหานัน ฯ อีกอย่างหนึ่ง ตัณหาสิ้นไปด้วยธรรมใด ธรรมนั้น
 เรียกว่าเครื่องสันตัตถหานัน เครื่องสันตัตถหานันได้แก่อริยมรรค ฯ ความหลุดพ้นอัน
 เป็นผลแห่งเครื่องสันตัตถหานัน หรือเป็นที่สุดแห่งเครื่องสันตัตถหานันเรียกว่าความ
 หลุดพ้นแห่งการสันตัตถหา ความหลุดพ้นแห่งการสันตัตถหานัน ได้แก่อรหัตผล
 สมบัติโดยนิตยปริยาย ฯ พระอัญญาโภณทัญญะนั้น ได้นั่งพิจารณาอรหัตผลสมบัติ
 นั้นอยู่ ฯ เพราะพระอัญญาโภณทัญญะนั้น ย่อมเข้าผลสมบัติโดยมาก ฯ เพราะฉะนั้น
 แม้ในที่ท่านจึงได้กระทำอย่างนั้น

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทาน
 ขึ้นนั้น คือ ทรงทราบการพิจารณาผลอันเลิศแห่งพระอัญญาโภณทัญญเถระเจ้า แล้ว
 จึงได้ทรงเปล่งอุทานอันแสดงความในข้อนี้ขึ้น

คำในอุทานนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ คือ คำว่า พันคืนอันเป็นที่ตั้งของผู้ใด
 ไม่มีนั้น อธิบายว่า อวิชชาอันเป็นที่ตั้งแห่งคันไม้ คือ อตฺตปะและแผ่นดิน
 อันได้แก่การพิจารณา อาสวะและนิวรณ์โดยไม่ถูกต้อง ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอวิชชา
 นั้น ของพระอริยมรรคใดไม่มี ด้วยเหตุว่าพระอริยมรรคนั้น ได้ถอนสิ่งเหล่านั้น
 เสียด้วยมรรคอันเลิศแล้ว ฯ คำว่า ใบไม้และเครือไม้ของผู้นั้น จักมีมาแต่ไหน
 คือ ผู้นั้นไม่มีเครือไม้แล้วจักมีมาแต่ไหน ฯ อธิบายว่า แม้เครือไม้ อันได้แก่
 กิ่งน้อยและกิ่งใหญ่เป็นต้น ซึ่งมีมานะและอคติมานะเป็นต้น เป็นประเภทของ
 ผู้นั้นย่อมไม่มี ใบคือ ความเมา ความประมาทและมารยาสาโดยเป็นต้น ของ
 ผู้นั้นจักมีมาแต่ไหน ฯ อีกนัยหนึ่ง คำว่า ใบไม้และเครือไม้ของผู้นั้นจักมีมา
 แต่ไหนนั้น คือ ธรรมคาถาอันไม่ซึ่งกำลังจะโตขึ้นย่อมมีใบเกิดขึ้นก่อน เพราะ
 ฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวถึงเครือ อันได้แก่กิ่งน้อยและกิ่งใหญ่ต่อภายหลัง ฯ
 เมื่ออริยมรรคภาวนาของผู้ใดไม่มีอยู่ ทั้งอันได้แก่อวิชชา และสภาวะธรรม
 มีอาสวะเป็นต้น อันเป็นที่ตั้งแห่งอวิชชา นั้น ย่อมไม่มีแก่ผู้นั้น เพราะฉะนั้น
 ได้เจริญอริยมรรค คือ คันไม้อันได้แก่อภิปภาพซึ่งสมควรเกิดขึ้น ฯ กรรมชื่อว่า
 เป็นที่ตั้งแห่งพืช เพราะเป็นเหตุแห่งรากเหง้า แม้ความไม่มีแห่งกรรมนั้น ก็ควร
 ทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาด้วยสัจว่ามุลราก ฯ ก็เมื่อพืชคือกรรมไม่มี
 หน่อ คือ วิญญาณอันเป็นเครื่องหมายพืชนั้น และใบก็งอกเป็นต้น อันได้แก่นามรูป
 และสฬายตนะเป็นต้น ซึ่งจัดว่าเป็นเครื่องหมายหน่อ คือวิญญาณ ก็จักไม่เกิด
 ขึ้น ฯ เพราะฉะนั้น ในบาลีจึงกล่าวไว้ว่า แผ่นดินอันเป็นที่ตั้งอยู่ของผู้ใด
 ไม่มี ใบและเครือของคันไม้จักมีมาแต่ไหน ฯ คำว่า ผู้มีปัญญา ผู้หลุดพ้น
 จากเครื่องผูกนั้น คือ ชื่อว่าผู้มปัญญา เพราะชนะมารด้วยการทำความเพียร
 ชอบ ๘ ประการ ซึ่งเป็นผลหลุดพ้นจากเครื่องผูก คือ กิเลสและอกิสังขาร
 ทั้งปวง ฯ คำว่า ใครควรจะนิเทศผู้นั้น คือ ผู้ที่เป็นนักปราชญ์คนใดสมควร
 จะนิเทศนั้น ซึ่งเป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ผู้ประกอบด้วยคุณอันเยี่ยม
 มีศีลเป็นต้น เพราะไม่มีเหตุที่จะให้นินทา ฯ คำว่า แม้เทพเจ้าทั้งหลาย
 ก็สรรเสริญผู้นั้น คือ เทพเจ้าทั้งหลาย มีท้าวสักกเทวราชเป็นต้น ซึ่งรู้จักคุณวิเศษ
 ตลอดถึงมนุษย์ มีขัตติยบัณฑิตเป็นต้น ก็สรรเสริญผู้นั้น ฯ ถึงแม้ว่าพรหม

ตลอดถึงนาค ชกษ กนธรรพ เป็นต้น ก็ตรึงวิญญาณโดยแท้ ดังนี้ สันเนือความ
ในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายข้อความในอรรถกถาที่ยังย่อ
นั้นให้พิสดารออกไป เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย อันคำที่
ยังย่ออยู่ในอรรถกถานั้น ได้แก่ คำว่า อวิชชา ซึ่งเป็นรากต้นไม้ คือ อตฺถาภ
แผ่นดิน อันได้แก่การกระทำไว้ในใจ โดยไม่ถูกทางในเรื่องอาสวะและนิวรณ์
อันเป็นเหตุแห่งอวิชชานั้น ๑. เครือไม้ อันได้แก่กัมมใหญ่กัมมน้อย เป็นต้น ซึ่งมี
มานะและอิมานะเป็นต้น ประเภท ๑. ใบไม้ อันได้แก่ความเมา ความประมาท
และมารยาสาโดยเป็นคณิน ๑. พืช คือ กรรม ๑. หน่อ คือ วิญญูญาณ ๑. ใบและกิ่ง
เป็นต้น อันได้แก่นามรูปและสฬายตนะ เป็นต้น ๑. ผู้มีปัญญา ๑. เครื่องผูก ๑.
ดังนี้ ๑. ในคำเหล่านี้มีคำอธิบายต่อไปนี้ อวิชชาอันเป็นรากแห่งต้นไม้
คือ อตฺถาภนั้น ได้แก่คำเปรียบเทียบกับอตฺถาภกับต้นไม้ภายนอก ๑. คือ ธรรมดา
ต้นไม้ภายนอก ก็ย่อมมีรากเหง้าแห่งเค้ามืด ฉนฺโต ต้นไม้ภายใน คือ อตฺถาภ
ร่างกาย ก็ย่อมมีรากเหง้าเค้ามืดเหมือนกัน ฉะนั้น ๑. แปลกกันแต่ว่ารากเหง้า
ต้นไม้ภายนอกนั้น เป็นรากไม้ที่มีลักษณะเหมือนกับต้นของมัน ๑. ส่วนราก
ของต้นไม้ภายใน อันได้แก่อตฺถาภร่างกายนั้น คือ อวิชชา ๑. อธิบายว่า
อวิชชาเป็นเหตุก่อให้เกิดอตฺถาภร่างกาย ๑. ธรรมดาต้นไม้ ย่อมมีรากตั้งลงใน
แผ่นดิน หรืออีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมดาต้นไม้ย่อมตั้งอยู่บนแผ่นดิน ฉนฺโต อตฺถาภ
ซึ่งมีอวิชชาเป็นรากเหง้า ก็ตั้งลงในแผ่นดิน คือ การนึกถึงอาสวะและนิวรณ์โดย
ผิดทาง อันเป็นเหตุแห่งอวิชชานั้น ๑. อธิบายว่า การคำนึงถึงอาสวะ
และนิวรณ์โดยไม่ถูกต้องตามเหตุผล คือ พิจารณาไม่ถูกหนทางนั้น ย่อมเป็น
เหตุให้อวิชชาตั้งอยู่ ๑. ได้เนื้อความว่า ต้นไม้ภายในคืออตฺถาภมีรากคืออวิชชา
หยั่งลงในแผ่นดิน คือ การพิจารณาอาสวะและนิวรณ์โดยผิดทาง อันได้แก่ไม่
ถูกตามทางพิจารณา ๑. พิจารณาอย่างไร จึงเรียกว่าพิจารณาไม่ถูก พิจารณา
อย่างนี้ คือ พิจารณาแก้ไขในหนทางที่จักให้อาสวะ และนิวรณ์ซึ่งยังไม่เกิด ๆ ขึ้น

ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญขึ้น อันได้แก่เห็นว่า อาสวะและนิวรณ์เป็นของคมีประโยชน์ ไม่รู้จักโทษและอุปายสละว่ามีอยู่อย่างไร ๑ การพิจารณาณกทางนั้น คือ พิจารณาโทษแห่งอาสวะและนิวรณ์ ๑ พิจารณาหนทางที่จะให้เกิดอาสวะและนิวรณ์ ๑ พิจารณาหาอุปายสละอาสวะและนิวรณ์ ๑ กระทำตามอุปายนั้น ๑ ๑

ก็อาสวะนั้น ได้แก่กามาสวะ คือ กามารมณ์ในกามภพนั้น ๑ กวาสวะ คือ ความที่อยากเป็นอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ๑ อวิชชาสวะ ๑ อันได้แก่อวิชชา ๑ ๑ ภพน้อยนั้น ได้แก่ทุกคติภพ คือ นรก เปต อสุรกาย ตีรจณาน ๑ ภพใหญ่นั้น ได้แก่สุคติ คือ มนุษย์ ๑ สวรรค์ ๒๖ ชั้น ๑ ๑ นิวรณ์นั้น ได้แก่สิ่งกั้นทางความดี ๕ ประเภท คือ กามฉันท์ อันได้แก่ความรักใคร่พอใจในเบญจกามารมณ์ ๕ ประการนั้น ๑ พยาบาท อันได้แก่ความนึกปองร้ายประโยชน์สุขของผู้อื่น ๑ ถีนีมีทธะ อันได้แก่ความหดหู่แห่งใจและกาย ซึ่งเรียกกันว่าความง่วงเหงา ๑ อุทธัจจกุกกุกจะ อันได้แก่ความฟุ้งซ่านรำคาญ ๑ วิจิกิจฉา อันได้แก่ความสงสัย ๑ รวมเป็น นิวรณ์ ๕ ประการด้วยกัน ดังนี้ ๑

การพิจารณาว่า อาสวะและนิวรณ์ดังที่แจกมาแล้วเป็นของดี เรียกว่าพิจารณาผิดทาง ส่วนการพิจารณาว่า อาสวะและนิวรณ์ดังที่แสดงมาแล้ว เป็นของไม่ดี เรียกว่าพิจารณาถูกทาง ๑ ก็สิ่งที่จะให้เกิดอาสวะและนิวรณ์นั้น ได้แก่การเห็นว่าอาสวะและนิวรณ์เป็นของดี ๑ สิ่งที่จะไม่ให้อาสวะและนิวรณ์เกิดขึ้นนั้น ได้แก่การเห็นว่าอาสวะและนิวรณ์เป็นของไม่ดี ๑

ก็อาสวะและนิวรณ์นั้นไม่ใช่อะไร ? ไม่ใช่อะไรนี้ คือ อาสวะนั้น เป็นเหตุให้สัตว์โลกทั้งหลาย หมกหมมอยู่ในกามารมณ์ และภพน้อยภพใหญ่ กับอวิชชา ๑ นิวรณ์ ๕ นั้น เป็นเครื่องกั้นหนทางฉานสมาบัติ มรรค ผล นฤพาน ๑ ๑ ก็สิ่งที่จะให้นิวรณ์ ๕ เกิดขึ้นแต่ละอย่าง ๆ นั้น ท่านอธิบายไว้ใน อรรถกถาตามหาสติปัฏฐานสูตรว่า เหตุที่จะให้กามฉันท์เกิดขึ้น ได้แก่การนึกถึง สกนนิมิตว่า เป็นของสวยงาม เป็นของเที่ยง เป็นของให้เกิดสุข เป็นตัวตนคน สัตว์ ส่วนอุปายสำหรับแก้ ได้แก่การนึกตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้ว คือ นึกว่า คนหรือสัตว์ หรือสถานที่สิ่งของ ที่เราได้เห็นนี้เป็นของไม่สวยงาม เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนคนสัตว์ ๑ อีกนัยหนึ่ง ได้แก่การเรียกอสกนนิมิต คือ การศึกษาในอสุภกาวนา ๑ ได้แก่การประกอบในอสุภกาวนา คือ ผักผั

ในเรื่องอสุก ๑๑ ประการ ๑. รักษาอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ไม่ให้เกิดความยินดียินดีร้ายขึ้นได้
ในเวลาใดเห็นรูป หึงเสียง คมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ นึกถึงอารมณ์
ที่ประสบมาแล้ว ๑. ได้แก่การรู้จักพอดีในการบริโภคอาหาร คือ รู้ว่ายังอีก ๔-๕ คำ
ก็อิ่ม แล้วหยุดคั้นน้ำเสียสัก ๔-๕ กลืน เพื่อแทนคำข้าวเหล่านั้น ๑. คบคนคเป็น
มิตร คือ คบแต่ผู้ยินดีในอสุภาวนา ๑. พุคแต่เรื่องอันเป็นที่สบายใจ คือ เรื่องอสุก ๖
ประการ ที่จะไม่ให้ร้ายราญด้วยความรัก ๑. ส่วนธรรมที่จักแก้ไขได้เด็ดขาดนั้น คือ
พระอรหัตมรรคญาณ

กิจการที่จะให้พยาบาทเกิดขึ้นนั้น ได้แก่การนึกถึงสิ่งที่กระทบใจโดยไม่
ปัญญา คือ นึกว่าเขาถูกเรา เขาคำว่าเรา เขาทุบตีเรา เขาเบียดเบียนเราหรือพวก
ห้องของเรา โดยไม่สมควรแก่เหตุ หรือนึกว่าเขาทำเกินกว่าเหตุ ๑. สิ่งที่จะแก้
พยาบาทนั้น ได้แก่การนึกแผ่เมตตาจนใจเป็นสมาธิ ๑. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่การเวียน
เมตตานิมิต्त คือ การเวียนแผ่เมตตา ๑. การตั้งใจเจริญเมตตา คือ ตั้งใจคิดว่า ขอ
ให้ผู้นั้นหรือผู้นั้นเป็นสุข ๑. การพิจารณากรรม คือ พิจารณาว่า สัตว์โลกทั้งหลาย ล้วน
แต่กรรมเป็นของ ๑. คำ คำทำดีก็ได้ดี ทำชั่วก็ได้ชั่ว ๑. การพิจารณาให้มาก คือ
พิจารณากรรมอย่างทั่วถ้วนให้มาก ๑. การคบแต่คนดี คือ คบผู้มีเมตตากรุณา ๑. การ
พุคแต่เรื่องอันเป็นที่สบายใจ คือ พุคเรื่องเมตตากรุณา หรือเรื่องที่จะไม่ให้เกิดโทสะ
พยาบาท ๑. แต่อุบายเหล่านั้นไม่เป็นอุบายสะพยาบาทได้ขาด ส่วนอุบายที่จะละให้ขาด
นั้น ได้แก่อนาคามิมรรคญาณ

สิ่งที่ให้เกิดขึ้นมีหระนั้น มีอยู่ ๕ ประการ คือ การนึกเบื้อหน้ายต่อสิ่งนั้น ๑.
ความอดิฉัต ๑. ความเมื่อยขบเนื้อตัว ๑. ความเมาอาหาร ๑. ใจหดหู่ ๑. ๑. ส่วนอุบาย
สำหรับแก้กันนั้น ได้แก่การนึกปลุกใจให้เกิดความเพียรขึ้นในเวลานั้น ว่าเรจักต้องทำ
สิ่งนี้ให้สำเร็จไปโดยเร็ว ดังนั้น อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่อุบาย ๖ ประการ คือ การไม่
บริโภคอาหารมากเกินไป ๑. การเปลี่ยนอิริยาบถ ๑. การนึกถึงแสงสว่าง ๑. การอยู่
ในที่สว่างเปิดเผย ๑. การคบผู้ไม่ฉงว่งเหงาหาวนอน ๑. การพุคเรื่องอันเป็นที่สบายใจ
คือ เรื่องทำความดีต่าง ๆ ๑. สิ่งที่จะให้ละได้ขาดนั้น คือ พระอรหัตมรรคญาณ

สิ่งที่ทำให้เกิดอุทธรณ์ของบุคคลนั้น ได้แก่การนินทาไม่เป็น คือ นินทาใน เรื่องความไม่สงบ ส่วนเหตุที่จะแก้กันนั้น ได้แก่การนินทาถึงความไม่สงบโดยฉลาด อีก อย่างหนึ่ง ได้แก่กรรม ๖ ประการ คือ การเล่าเรียนมาก • การสอบถามสิ่งที่ตนยัง สงสัยกับท่านผู้มีความรู้ • การฉลาดทางวินัย • การคบผู้มีความรู้ความประพฤติดี • การคบมิตรที่ดี • การพูดแต่เรื่องอันเป็นที่สบายใจ คือ เรื่องที่ควรและไม่ควร • สิ่ง ที่จะทำให้ละได้เด็ดขาดนั้น คือ พระอนาคามิมรรคญาณ

สิ่งที่ทำให้เกิดวิกิจจานั้น ได้แก่การนินทาดังในเรื่องที่ตนสงสัย ส่วนสิ่ง ที่จะให้แก้กันนั้น ได้แก่การนินทาไปในเรื่องบาปบุญคุณโทษ • อีกอย่างหนึ่งได้แก่กรรม ๖ ประการ คือ การเล่าเรียนมาก • การไต่ถามสิ่งที่ตนสงสัย • การรอบรู้ในวินัย • การเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย • การคบแต่คนดี • การพูดแต่เรื่องอันเป็นที่สบาย ใจ • ส่วนเหตุที่จะให้ละได้เด็ดขาดนั้น ได้แก่พระโสดาปัตติมรรคเป็นต้น • เมื่อ พิจารณาไม่ถูกทางในเรื่องอาสวะ และนิวรณ์ดังที่แสดงมาแล้วนั้น เรียกว่าเป็นเหตุ เป็น ที่ตั้งแห่งอวิชชา • ได้ใจความว่า ต้นไม้ คือ อตภาพ มีราก คือ อวิชชา รากหล่งลง ในแผ่นดิน คือ การพิจารณาโดยปราศจากปัญญาในเรื่องอาสวะ และนิวรณ์ดังที่แสดง มาแล้ว

คำว่า เกรือไฉนนั้น หมายถึงถึงใหญ่และถึงน้อยเป็นคั่นของต้นไม้ ซึ่งได้แก่ มานะและอติมานะเป็นต้น อธิบายว่า ต้นไม้ คือ อตภาพร่างกายนั้น ข้อมมีถึงน้อย ถึงใหญ่ตลอดถึงเปลือกกระพี้และแก่น ซึ่งได้แก่กิเลสใหญ่ ๆ คือ ความถือตัว ความ ตูหมิ่นผู้อื่นเป็นต้น

คำว่า ใบไม้ อันได้แก่ความเมา ความประมาทและมารยาสาโดยเป็นต้นนั้น อธิบายว่า ต้นไม้ คือ อตภาพนั้น ข้อมมีทั้งและใบ ส่วนกิ่งนั้นท่านยกเอากิเลส มี ความถือตัวและคูหมิ่นผู้อื่นเป็นต้น ใบนั้น ท่านหมายเอากิเลสต่าง ๆ เป็นต้นว่า ความเมา • ความประมาท • ความมีมารยา • ความมีสาโดยโอ้อวด • ๆ คำว่า พืช คือ กรรมนั้น อธิบายว่า กุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งสน ล้วนแต่พืชพันธุ์แห่งต้นไม้ คือ อตภาพทั้งนั้น ต้นไม้ คือ อตภาพนั้น จะเกิดรากตลอดถึงเป็นลำต้นกิ่งใบขึ้นได้ ก็เพราะอาศัยมีพืชพันธุ์มาก่อน เหมือนกับต้นไม้ภายนอกฉนั้น

คำว่า หน่อคือวิญญาน อธิบายว่า ต้นไม้คืออัทธาพนั้น ข้อมมีพืช คือ กุศลกรรมและอกุศลกรรมมาก่อน แล้วจึงจะแตกหน่อ กล่าวคือ วิญญาน ต่อมาภายหลัง เมื่อแตกหน่อขึ้นแล้ว จึงจะมีใบและกิ่งอันได้แก่นามรูป आयตนะ ๖ คือ ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐. ๑๐๑. ๑๐๒. ๑๐๓. ๑๐๔. ๑๐๕. ๑๐๖. ๑๐๗. ๑๐๘. ๑๐๙. ๑๑๐. ๑๑๑. ๑๑๒. ๑๑๓. ๑๑๔. ๑๑๕. ๑๑๖. ๑๑๗. ๑๑๘. ๑๑๙. ๑๒๐. ๑๒๑. ๑๒๒. ๑๒๓. ๑๒๔. ๑๒๕. ๑๒๖. ๑๒๗. ๑๒๘. ๑๒๙. ๑๓๐. ๑๓๑. ๑๓๒. ๑๓๓. ๑๓๔. ๑๓๕. ๑๓๖. ๑๓๗. ๑๓๘. ๑๓๙. ๑๔๐. ๑๔๑. ๑๔๒. ๑๔๓. ๑๔๔. ๑๔๕. ๑๔๖. ๑๔๗. ๑๔๘. ๑๔๙. ๑๕๐. ๑๕๑. ๑๕๒. ๑๕๓. ๑๕๔. ๑๕๕. ๑๕๖. ๑๕๗. ๑๕๘. ๑๕๙. ๑๖๐. ๑๖๑. ๑๖๒. ๑๖๓. ๑๖๔. ๑๖๕. ๑๖๖. ๑๖๗. ๑๖๘. ๑๖๙. ๑๗๐. ๑๗๑. ๑๗๒. ๑๗๓. ๑๗๔. ๑๗๕. ๑๗๖. ๑๗๗. ๑๗๘. ๑๗๙. ๑๘๐. ๑๘๑. ๑๘๒. ๑๘๓. ๑๘๔. ๑๘๕. ๑๘๖. ๑๘๗. ๑๘๘. ๑๘๙. ๑๙๐. ๑๙๑. ๑๙๒. ๑๙๓. ๑๙๔. ๑๙๕. ๑๙๖. ๑๙๗. ๑๙๘. ๑๙๙. ๒๐๐. ๒๐๑. ๒๐๒. ๒๐๓. ๒๐๔. ๒๐๕. ๒๐๖. ๒๐๗. ๒๐๘. ๒๐๙. ๒๑๐. ๒๑๑. ๒๑๒. ๒๑๓. ๒๑๔. ๒๑๕. ๒๑๖. ๒๑๗. ๒๑๘. ๒๑๙. ๒๒๐. ๒๒๑. ๒๒๒. ๒๒๓. ๒๒๔. ๒๒๕. ๒๒๖. ๒๒๗. ๒๒๘. ๒๒๙. ๒๓๐. ๒๓๑. ๒๓๒. ๒๓๓. ๒๓๔. ๒๓๕. ๒๓๖. ๒๓๗. ๒๓๘. ๒๓๙. ๒๔๐. ๒๔๑. ๒๔๒. ๒๔๓. ๒๔๔. ๒๔๕. ๒๔๖. ๒๔๗. ๒๔๘. ๒๔๙. ๒๕๐. ๒๕๑. ๒๕๒. ๒๕๓. ๒๕๔. ๒๕๕. ๒๕๖. ๒๕๗. ๒๕๘. ๒๕๙. ๒๖๐. ๒๖๑. ๒๖๒. ๒๖๓. ๒๖๔. ๒๖๕. ๒๖๖. ๒๖๗. ๒๖๘. ๒๖๙. ๒๗๐. ๒๗๑. ๒๗๒. ๒๗๓. ๒๗๔. ๒๗๕. ๒๗๖. ๒๗๗. ๒๗๘. ๒๗๙. ๒๘๐. ๒๘๑. ๒๘๒. ๒๘๓. ๒๘๔. ๒๘๕. ๒๘๖. ๒๘๗. ๒๘๘. ๒๘๙. ๒๙๐. ๒๙๑. ๒๙๒. ๒๙๓. ๒๙๔. ๒๙๕. ๒๙๖. ๒๙๗. ๒๙๘. ๒๙๙. ๓๐๐. ๓๐๑. ๓๐๒. ๓๐๓. ๓๐๔. ๓๐๕. ๓๐๖. ๓๐๗. ๓๐๘. ๓๐๙. ๓๑๐. ๓๑๑. ๓๑๒. ๓๑๓. ๓๑๔. ๓๑๕. ๓๑๖. ๓๑๗. ๓๑๘. ๓๑๙. ๓๒๐. ๓๒๑. ๓๒๒. ๓๒๓. ๓๒๔. ๓๒๕. ๓๒๖. ๓๒๗. ๓๒๘. ๓๒๙. ๓๓๐. ๓๓๑. ๓๓๒. ๓๓๓. ๓๓๔. ๓๓๕. ๓๓๖. ๓๓๗. ๓๓๘. ๓๓๙. ๓๔๐. ๓๔๑. ๓๔๒. ๓๔๓. ๓๔๔. ๓๔๕. ๓๔๖. ๓๔๗. ๓๔๘. ๓๔๙. ๓๕๐. ๓๕๑. ๓๕๒. ๓๕๓. ๓๕๔. ๓๕๕. ๓๕๖. ๓๕๗. ๓๕๘. ๓๕๙. ๓๖๐. ๓๖๑. ๓๖๒. ๓๖๓. ๓๖๔. ๓๖๕. ๓๖๖. ๓๖๗. ๓๖๘. ๓๖๙. ๓๗๐. ๓๗๑. ๓๗๒. ๓๗๓. ๓๗๔. ๓๗๕. ๓๗๖. ๓๗๗. ๓๗๘. ๓๗๙. ๓๘๐. ๓๘๑. ๓๘๒. ๓๘๓. ๓๘๔. ๓๘๕. ๓๘๖. ๓๘๗. ๓๘๘. ๓๘๙. ๓๙๐. ๓๙๑. ๓๙๒. ๓๙๓. ๓๙๔. ๓๙๕. ๓๙๖. ๓๙๗. ๓๙๘. ๓๙๙. ๔๐๐. ๔๐๑. ๔๐๒. ๔๐๓. ๔๐๔. ๔๐๕. ๔๐๖. ๔๐๗. ๔๐๘. ๔๐๙. ๔๑๐. ๔๑๑. ๔๑๒. ๔๑๓. ๔๑๔. ๔๑๕. ๔๑๖. ๔๑๗. ๔๑๘. ๔๑๙. ๔๒๐. ๔๒๑. ๔๒๒. ๔๒๓. ๔๒๔. ๔๒๕. ๔๒๖. ๔๒๗. ๔๒๘. ๔๒๙. ๔๓๐. ๔๓๑. ๔๓๒. ๔๓๓. ๔๓๔. ๔๓๕. ๔๓๖. ๔๓๗. ๔๓๘. ๔๓๙. ๔๔๐. ๔๔๑. ๔๔๒. ๔๔๓. ๔๔๔. ๔๔๕. ๔๔๖. ๔๔๗. ๔๔๘. ๔๔๙. ๔๕๐. ๔๕๑. ๔๕๒. ๔๕๓. ๔๕๔. ๔๕๕. ๔๕๖. ๔๕๗. ๔๕๘. ๔๕๙. ๔๖๐. ๔๖๑. ๔๖๒. ๔๖๓. ๔๖๔. ๔๖๕. ๔๖๖. ๔๖๗. ๔๖๘. ๔๖๙. ๔๗๐. ๔๗๑. ๔๗๒. ๔๗๓. ๔๗๔. ๔๗๕. ๔๗๖. ๔๗๗. ๔๗๘. ๔๗๙. ๔๘๐. ๔๘๑. ๔๘๒. ๔๘๓. ๔๘๔. ๔๘๕. ๔๘๖. ๔๘๗. ๔๘๘. ๔๘๙. ๔๙๐. ๔๙๑. ๔๙๒. ๔๙๓. ๔๙๔. ๔๙๕. ๔๙๖. ๔๙๗. ๔๙๘. ๔๙๙. ๕๐๐. ๕๐๑. ๕๐๒. ๕๐๓. ๕๐๔. ๕๐๕. ๕๐๖. ๕๐๗. ๕๐๘. ๕๐๙. ๕๑๐. ๕๑๑. ๕๑๒. ๕๑๓. ๕๑๔. ๕๑๕. ๕๑๖. ๕๑๗. ๕๑๘. ๕๑๙. ๕๒๐. ๕๒๑. ๕๒๒. ๕๒๓. ๕๒๔. ๕๒๕. ๕๒๖. ๕๒๗. ๕๒๘. ๕๒๙. ๕๓๐. ๕๓๑. ๕๓๒. ๕๓๓. ๕๓๔. ๕๓๕. ๕๓๖. ๕๓๗. ๕๓๘. ๕๓๙. ๕๔๐. ๕๔๑. ๕๔๒. ๕๔๓. ๕๔๔. ๕๔๕. ๕๔๖. ๕๔๗. ๕๔๘. ๕๔๙. ๕๕๐. ๕๕๑. ๕๕๒. ๕๕๓. ๕๕๔. ๕๕๕. ๕๕๖. ๕๕๗. ๕๕๘. ๕๕๙. ๕๖๐. ๕๖๑. ๕๖๒. ๕๖๓. ๕๖๔. ๕๖๕. ๕๖๖. ๕๖๗. ๕๖๘. ๕๖๙. ๕๗๐. ๕๗๑. ๕๗๒. ๕๗๓. ๕๗๔. ๕๗๕. ๕๗๖. ๕๗๗. ๕๗๘. ๕๗๙. ๕๘๐. ๕๘๑. ๕๘๒. ๕๘๓. ๕๘๔. ๕๘๕. ๕๘๖. ๕๘๗. ๕๘๘. ๕๘๙. ๕๙๐. ๕๙๑. ๕๙๒. ๕๙๓. ๕๙๔. ๕๙๕. ๕๙๖. ๕๙๗. ๕๙๘. ๕๙๙. ๖๐๐. ๖๐๑. ๖๐๒. ๖๐๓. ๖๐๔. ๖๐๕. ๖๐๖. ๖๐๗. ๖๐๘. ๖๐๙. ๖๑๐. ๖๑๑. ๖๑๒. ๖๑๓. ๖๑๔. ๖๑๕. ๖๑๖. ๖๑๗. ๖๑๘. ๖๑๙. ๖๒๐. ๖๒๑. ๖๒๒. ๖๒๓. ๖๒๔. ๖๒๕. ๖๒๖. ๖๒๗. ๖๒๘. ๖๒๙. ๖๓๐. ๖๓๑. ๖๓๒. ๖๓๓. ๖๓๔. ๖๓๕. ๖๓๖. ๖๓๗. ๖๓๘. ๖๓๙. ๖๔๐. ๖๔๑. ๖๔๒. ๖๔๓. ๖๔๔. ๖๔๕. ๖๔๖. ๖๔๗. ๖๔๘. ๖๔๙. ๖๕๐. ๖๕๑. ๖๕๒. ๖๕๓. ๖๕๔. ๖๕๕. ๖๕๖. ๖๕๗. ๖๕๘. ๖๕๙. ๖๖๐. ๖๖๑. ๖๖๒. ๖๖๓. ๖๖๔. ๖๖๕. ๖๖๖. ๖๖๗. ๖๖๘. ๖๖๙. ๖๗๐. ๖๗๑. ๖๗๒. ๖๗๓. ๖๗๔. ๖๗๕. ๖๗๖. ๖๗๗. ๖๗๘. ๖๗๙. ๖๘๐. ๖๘๑. ๖๘๒. ๖๘๓. ๖๘๔. ๖๘๕. ๖๘๖. ๖๘๗. ๖๘๘. ๖๘๙. ๖๙๐. ๖๙๑. ๖๙๒. ๖๙๓. ๖๙๔. ๖๙๕. ๖๙๖. ๖๙๗. ๖๙๘. ๖๙๙. ๗๐๐. ๗๐๑. ๗๐๒. ๗๐๓. ๗๐๔. ๗๐๕. ๗๐๖. ๗๐๗. ๗๐๘. ๗๐๙. ๗๑๐. ๗๑๑. ๗๑๒. ๗๑๓. ๗๑๔. ๗๑๕. ๗๑๖. ๗๑๗. ๗๑๘. ๗๑๙. ๗๒๐. ๗๒๑. ๗๒๒. ๗๒๓. ๗๒๔. ๗๒๕. ๗๒๖. ๗๒๗. ๗๒๘. ๗๒๙. ๗๓๐. ๗๓๑. ๗๓๒. ๗๓๓. ๗๓๔. ๗๓๕. ๗๓๖. ๗๓๗. ๗๓๘. ๗๓๙. ๗๔๐. ๗๔๑. ๗๔๒. ๗๔๓. ๗๔๔. ๗๔๕. ๗๔๖. ๗๔๗. ๗๔๘. ๗๔๙. ๗๕๐. ๗๕๑. ๗๕๒. ๗๕๓. ๗๕๔. ๗๕๕. ๗๕๖. ๗๕๗. ๗๕๘. ๗๕๙. ๗๖๐. ๗๖๑. ๗๖๒. ๗๖๓. ๗๖๔. ๗๖๕. ๗๖๖. ๗๖๗. ๗๖๘. ๗๖๙. ๗๗๐. ๗๗๑. ๗๗๒. ๗๗๓. ๗๗๔. ๗๗๕. ๗๗๖. ๗๗๗. ๗๗๘. ๗๗๙. ๗๘๐. ๗๘๑. ๗๘๒. ๗๘๓. ๗๘๔. ๗๘๕. ๗๘๖. ๗๘๗. ๗๘๘. ๗๘๙. ๗๙๐. ๗๙๑. ๗๙๒. ๗๙๓. ๗๙๔. ๗๙๕. ๗๙๖. ๗๙๗. ๗๙๘. ๗๙๙. ๘๐๐. ๘๐๑. ๘๐๒. ๘๐๓. ๘๐๔. ๘๐๕. ๘๐๖. ๘๐๗. ๘๐๘. ๘๐๙. ๘๑๐. ๘๑๑. ๘๑๒. ๘๑๓. ๘๑๔. ๘๑๕. ๘๑๖. ๘๑๗. ๘๑๘. ๘๑๙. ๘๒๐. ๘๒๑. ๘๒๒. ๘๒๓. ๘๒๔. ๘๒๕. ๘๒๖. ๘๒๗. ๘๒๘. ๘๒๙. ๘๓๐. ๘๓๑. ๘๓๒. ๘๓๓. ๘๓๔. ๘๓๕. ๘๓๖. ๘๓๗. ๘๓๘. ๘๓๙. ๘๔๐. ๘๔๑. ๘๔๒. ๘๔๓. ๘๔๔. ๘๔๕. ๘๔๖. ๘๔๗. ๘๔๘. ๘๔๙. ๘๕๐. ๘๕๑. ๘๕๒. ๘๕๓. ๘๕๔. ๘๕๕. ๘๕๖. ๘๕๗. ๘๕๘. ๘๕๙. ๘๖๐. ๘๖๑. ๘๖๒. ๘๖๓. ๘๖๔. ๘๖๕. ๘๖๖. ๘๖๗. ๘๖๘. ๘๖๙. ๘๗๐. ๘๗๑. ๘๗๒. ๘๗๓. ๘๗๔. ๘๗๕. ๘๗๖. ๘๗๗. ๘๗๘. ๘๗๙. ๘๘๐. ๘๘๑. ๘๘๒. ๘๘๓. ๘๘๔. ๘๘๕. ๘๘๖. ๘๘๗. ๘๘๘. ๘๘๙. ๘๙๐. ๘๙๑. ๘๙๒. ๘๙๓. ๘๙๔. ๘๙๕. ๘๙๖. ๘๙๗. ๘๙๘. ๘๙๙. ๙๐๐. ๙๐๑. ๙๐๒. ๙๐๓. ๙๐๔. ๙๐๕. ๙๐๖. ๙๐๗. ๙๐๘. ๙๐๙. ๙๑๐. ๙๑๑. ๙๑๒. ๙๑๓. ๙๑๔. ๙๑๕. ๙๑๖. ๙๑๗. ๙๑๘. ๙๑๙. ๙๒๐. ๙๒๑. ๙๒๒. ๙๒๓. ๙๒๔. ๙๒๕. ๙๒๖. ๙๒๗. ๙๒๘. ๙๒๙. ๙๓๐. ๙๓๑. ๙๓๒. ๙๓๓. ๙๓๔. ๙๓๕. ๙๓๖. ๙๓๗. ๙๓๘. ๙๓๙. ๙๔๐. ๙๔๑. ๙๔๒. ๙๔๓. ๙๔๔. ๙๔๕. ๙๔๖. ๙๔๗. ๙๔๘. ๙๔๙. ๙๕๐. ๙๕๑. ๙๕๒. ๙๕๓. ๙๕๔. ๙๕๕. ๙๕๖. ๙๕๗. ๙๕๘. ๙๕๙. ๙๖๐. ๙๖๑. ๙๖๒. ๙๖๓. ๙๖๔. ๙๖๕. ๙๖๖. ๙๖๗. ๙๖๘. ๙๖๙. ๙๗๐. ๙๗๑. ๙๗๒. ๙๗๓. ๙๗๔. ๙๗๕. ๙๗๖. ๙๗๗. ๙๗๘. ๙๗๙. ๙๘๐. ๙๘๑. ๙๘๒. ๙๘๓. ๙๘๔. ๙๘๕. ๙๘๖. ๙๘๗. ๙๘๘. ๙๘๙. ๙๙๐. ๙๙๑. ๙๙๒. ๙๙๓. ๙๙๔. ๙๙๕. ๙๙๖. ๙๙๗. ๙๙๘. ๙๙๙. ๑๐๐๐.

อีกนัยหนึ่ง ความที่แสดงมาแล้วนี้ เป็นอันกล่าวถึงปฏิจจสมุปบาทธรรม ๑๒ ประการ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาน นามรูป आयตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ โดยที่ท่านยกอวิชชาเป็นรากของต้นไม้ คือ อัทธาพยกเอาสังขาร คือ กรรมเป็นพืชพันธุ์ ต้นไม้ ยกเอาวิญญานขึ้นเป็นหน่อต้นไม้ ยกเอานามรูป आयตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ เป็นใบไม้ กิ่งไม้ เปลือกไม้ กระพี้ไม้ แก่นไม้ เป็นต้น

เมื่อได้อธิบาย คำว่า แผ่นดิน ต้นไม้ รากไม้ หรือพันธุ์ และหน่อ กิ่งใบ เป็นต้นของต้นไม้มาอย่างนี้แล้ว ท่านทั้งหลายก็จะเข้าใจในพระพุทธอุทานว่า แผ่นดินอันเป็นที่ตั้งแห่งต้นไม้ของผู้ใดไม่มี ใบไม้และเครือไม้ อันได้แก่กิ่งไม้ ของผู้นั้นจักมีมาแต่ไหน ๆ เมื่อผู้ใดทำลายปฏิจจสมุปบาทธรรม ๑๒ ประการ มีอวิชชา เป็นต้น ซึ่งท่านจัดเป็นรากไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ พืชไม้ หน่อไม้ และพื้นดินสำหรับตั้งแห่งต้นไม้ ดังที่อธิบายมาแล้วนี้ ผู้นั้นเรียกว่าพ้นจากเครื่องผูกทั้งปวง อันได้แก่พ้นจากกิเลสทั้งปวงแล้ว ไม่สมควรที่ใครจะติเตียนท่านได้โดยประการ ทั้งปวง เทพยดา มนุษย์ นาค ครุฑ คนธรรม เป็นต้น ก็ย่อมสรรเสริญผู้นั้น เว้นแต่ผู้ไม่รู้จักว่า ผู้นั้นเป็นคนประเสริฐเท่านั้น ๆ เมื่อท่านทั้งหลายได้ฟังอธิบาย อย่างนี้แล้ว ควรอุตสาหะพยายามในวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อจะได้หักราญเสียซึ่ง ต้นไม้พร้อมทั้งรากและกิ่งใบ อันได้แก่ปฏิจจสมุปบาทธรรมทั้ง ๑๒ ประการ มี อวิชชา เป็นต้น ดังที่ได้แสดงมา ของตมัมมัตถาธิบายไว้ตามสมควรแก่เวลาเพียง เท่านั้น.

เอวံ กัมมํ คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๗

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอทาน
ว่าด้วยส่วนแห่งธรรมอันเป็นเหตุให้เนิ่นช้า

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมํ ภควา สาวกญิํ วิหริติ เขตฺวเน อนาถ-
บิณฑิกสฺส อารามे ฯ เตน โข ปน สมเขน ภควา อคฺคโน ปปฺปจสฺสญา-
สงฺขาปหานิํ ปจฺจเวกฺขมาโน นิสินฺโน โหติ ฯ อถ โข ภควา อคฺคโน ปปฺปจ-
สฺสญาสงฺขาปหานิํ วิทิตฺวาติ.

ณ บัณฑิต อาत्मภาพักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอทาน กัณฑ์ที่ ๖๗ ว่าด้วย
พระพุทธอทานที่ ๖๗ ในพระสูตรที่ ๗ แห่งจุฬวรรคที่ ๑ สืบต่อไป ตามวาระพระ
บาลี และอรรถกถา กับขัณฑ์ถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ในพระพุทธอทานโคปิยสสาร ตามสมควรแก่การฟังพระ
สัทธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอาณนที่
ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่
อารามอันบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ซึ่งมีพระนามว่า พระเชตวันาราม ที่กรุงสาวัตถี ฯ
ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนั่งพิจารณาการละส่วนแห่งธรรมอันเป็นเหตุ
ให้ชักช้าของพระองค์อยู่ ฯ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบการละ
ส่วนแห่งธรรมอันเป็นเหตุให้เนิ่นช้าของพระองค์แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นใน
เวลานั้นว่า

ยสฺส ปปฺปจา ธิติ จ นตฺถิ
น คํ นิตฺตํ มุนิ จรณํ

สนฺธานิํ ปวิณฺณํ จ วิทิตฺวา
นาวชานาติ สเทวโกปิ โลโก ฯ

แปลว่า สิ่งอันทำให้เนิ่นช้า • ความต้งอยู่ • ชะเนาะ • ล้ม • ไม่มีแก่ผู้ใด
ผู้ใดล่วงสิ่งเหล่านี้แล้ว โลกกับทั้งเทวโลกย่อมไม่ต้งหมั่นผู้ใด ซึ่งเป็นผู้ไม่มีคัตถา
เป็นมุนีเหี่ยวอยู่ ดังนี้ ฯ สืบเนื่องความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ชรรณห่อใดเกิดขึ้นเองในสันดานไหน
ก็ถึงสันดานนั้นให้แผ่ไป คือ ให้ต้งอยู่นาน ชรรณห่อไหน เรียกว่าสิ่งทำให้เนิ่นช้า
สิ่งทำให้เนิ่นช้านั้นได้แก่กิเลส คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ข้อนั้นสม
กับพระบาลีว่า ราโค ปปญฺโจ รากะก็เป็นสิ่งทำให้เนิ่นช้าอย่าง • โทโส ปปญฺโจ
โทสะก็เป็นสิ่งทำให้เนิ่นช้าอย่าง • โมโห ปปญฺโจ โมหะก็เป็นสิ่งทำให้เนิ่นช้า
อย่าง • คณฺหา ปปญฺโจ คณฺหาก็เป็นสิ่งทำให้เนิ่นช้าอย่าง • ทิฏฺฐิ ปปญฺโจ ทิฏฺฐิ
ก็เป็นสิ่งทำให้เนิ่นช้าอย่าง • มานो ปปญฺโจ มานะก็เป็นสิ่งทำให้เนิ่นช้าอย่าง •
อีกอย่างหนึ่ง คำที่หมายความว่าสังกิเลส ก็ได้แก่สิ่งทำให้เนิ่นช้า คำที่หมายความว่า
หยาบเขื่อ ก็ได้แก่สิ่งทำให้เนิ่นช้า

ในสิ่งทำให้เนิ่นช้า ๕ ประการนี้ มีเครื่องหมายอันเรียกว่าสัญญาต่างกัน
คือ สกฺกสัญญา การจำความสวยงาม เป็นเครื่องหมายแห่งสิ่งให้เนิ่นช้า คือ รากะ
วามมาตวตฺถุ คือ สิ่งที่กระทบใจเป็นเครื่องหมายแห่งสิ่งให้เนิ่นช้า คือ โทสะ อาสวะ
ทั้งหลายเป็นเครื่องหมายแห่งสิ่งให้เนิ่นช้า คือ โมหะ เวทนาเป็นเครื่องหมายแห่ง
สิ่งให้เนิ่นช้า คือ คณฺหา สัญญาเป็นเครื่องหมายแห่งสิ่งให้เนิ่นช้า คือ ทิฏฺฐิ
วิตกเป็นเครื่องหมายแห่งสิ่งให้เนิ่นช้า คือ มานะ ฯ สัญญาที่ประกอบด้วยสิ่งให้
เนิ่นช้าเหล่านั้น เรียกว่าปปัญฺณสัญญา ฯ ส่วนแห่งปปัญฺณสัญญา เรียกว่าส่วนแห่ง
ความจำ อันประกอบด้วยสิ่งให้เนิ่นช้า โดยใจความก็คือ พวกกิเลสอันเป็นฝ่ายสิ่ง
ให้เนิ่นช้ากับนิมิตทั้งหลาย

ก็ในที่นี้ คำว่า ความจำกัตเป็นเหตุทั่วไปแห่งสิ่งให้เนิ่นช้าเหล่านั้น สมกับ
คำที่ว่ามีว่า ต้นเหตุแห่งความจำ ชื่อว่าส่วนแห่งสิ่งให้เนิ่นช้า ฯ สมเด็จพระนัม
พระภาคเจ้า ทรงพิจารณาการตติกิเลสมีรากะเป็นต้น ของพระองค์ด้วยมรรคนี้ ฯ

กล่าวคือ ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพิจารณาภิเลสทั้งหลาย อันเป็นเครื่องหมายแห่งสิ่งที่ไม่มียุติในชาติทั้งหลายของพระองค์ ซึ่งนับได้หลายแสนโกฏิจาติ ซึ่งเป็นชาติอดีตที่พระองค์ทรงละ พร้อมด้วยवासนาภายใต้คันศรมหาโพธิ์ ด้วยอริยมรรคอันมีในภพปัจจุบัน ก็ได้ทรงเห็นกองกิเลส มีรากะเป็นต้น ที่เต็มอยู่ในสันดานของสัตว์โลกทั้งหลาย เหมือนกับลูกน้ำเต้า อันเต็มด้วยน้ำขาว และเหมือนกับถาดอันเต็มด้วยเปรียง เหมือนกับผ้าขาวอันชุ่มน้ำมันเปลง ซึ่งเป็นของที่ปลดเปลื้องได้ยาก แล้วเกิดปณิธานว่า กิเลสวัฏฏะอันมีมาตลอดกาลนานนี้ เราได้ละแล้วโดยไม่เหลือ เป็นอันเราละแล้ว เกิดปณิธานอย่างนั้นแล้ว จึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้น ๆ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบการละส่วนแห่งความจำอันประกอบด้วยสิ่งให้เนิ่นช้าของพระองค์แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้น

ถ้าในพระพุทธอุทานนั้น มีคำอธิบายว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งอุทานอย่างนั้น โดยทรงหมายเอาพระองค์เองแต่คล้ายกับผู้อื่น เพราะฉะนั้น สิ่งให้เนิ่นช้าอันมีลักษณะที่กล่าวมาแล้ว กับความตั้งอยู่ในสงสารที่สิ่งเหล่านั้นกระทำไว้ ไม่มีแก่อัครบุคคลผู้ใด ๆ ท่านกล่าวไว้ในเนตติว่า อนุสัยเรียกว่าความตั้งอยู่ ๆ เพราะสัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในสงสาร ๆ อีกอย่างหนึ่งมีปาฐะว่า ความตั้งอยู่แห่งสิ่งให้เนิ่นช้า ดังนี้

เนื้อความแห่งคำนี้มีว่า ความตั้งอยู่แห่งสิ่งให้เนิ่นช้าทั้งหลาย ที่ชื่อว่ายังตัดไม่ขาดด้วยมรรค เพราะเป็นของยังมีอยู่ ชื่อว่าความตั้งอยู่แห่งสิ่งให้เนิ่นช้า ๆ อีกอย่างหนึ่ง สิ่งให้เนิ่นช้านั้นแหละ เรียกว่าเป็นความตั้งอยู่แห่งวัฏฏะ เพราะเป็นเหตุแห่งความเป็นไปแห่งกุศลและอกุศล และวิบากทั้งหลายที่ยังเหลืออยู่ ๆ ความตั้งอยู่แห่งสิ่งให้เนิ่นช้านั้น ไม่มีแก่อัครบุคคลผู้ใด ๆ คำว่า ผู้ใดล่วงเสียบซึ่งชะเนาะและลมนั้น คือ ผู้ใดล่วงเสียบซึ่งตัณหา และหิณฺฐิอันได้นามว่าชะเนาะ เพราะเป็นเครื่องผูกไว้ แล้วล่วงเสียบซึ่งอวิชชาอันได้นามว่าลัม เพราะมีอาการเหมือนกับลัม โดยเหตุที่กันทางเข้าไปสู่เมือง คือ นิพพาน

ได้ด้วยการละพร้อมทั้งวาสนา ฯ ก็อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ชะเนาะนั้น ได้แก่ ความโกรธ ฯ คำของอาจารย์พวกนั้น ไม่ควรเชื่อถือ ฯ เพราะเหตุว่าความโกรธนั้น เป็นเครื่องทำความชั่วช้องให้แก่ผู้อื่น คำว่า ผู้นั้นซึ่งเป็นผู้ไม่มีคณาเป็นมุนี เทียบผู้นั้น คือ ผู้นั้นไม่มีคณาโดยประการทั้งปวงเป็นมุนี โดยรู้จักโลกทั้งสอง และ รู้จักประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ผู้ที่เยวอยู่ด้วยอริยาบถ ๔ และด้วยสมบัติต่าง ๆ กับด้วยญาณอันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น เพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงฝ่ายเดียว ฯ คำว่า โลกกับทั้งเทวโลกย่อมไม่ดุหมั่นนั้น คือ สัตว์โลกที่มีปัญญาในโลกนี้ก็ดี ในเทวโลกก็ดี ในพรหมโลกก็ดี ก็ไม่ดุหมั่นผู้นั้น มีแต่สรรเสริญผู้นั้น บุษาสักการะผู้นั้นโดยเคารพว่า ผู้นั้นเป็นผู้เลิศ เป็นผู้ดีสุด เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ประเสริฐในโลก ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า ในพระพุทธชุตานที่ได้ยกขึ้น แปลแล้วนั้นเนื้อความว่า ผู้ใดไม่มีสิ่งที่ให้เนิ่นช้าและความตั้งอยู่ กับล่วงเสียซึ่งชะเนาะและลัม โลกกับเทวโลกย่อมไม่ดุหมั่นผู้นั้น ซึ่งเป็นผู้ไม่มีคณา เป็นมุนี เทียบผู้นั้น ดังนี้ ฯ ก็คำในอุทานเหล่านี้ พระอรธกถาจารย์ได้ยกขึ้นอธิบายไว้ทุกคำแล้ว แต่อีกได้ยกมาอธิบายซ้ำอีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ท่านผู้สดับคังหลาย กล่าวคือ คำว่า สิ่งที่ให้เนิ่นช้านั้น ได้แก่สิ่งที่ให้เนิ่นช้าอยู่ในวิญญูสงสาร คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ฯ ความตั้งอยู่นั้น ได้แก่อนุสัยที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในสงสาร ฯ ชะเนาะนั้น ได้แก่คณาและทิฏฐิ ฯ ลัมหรือสลักนั้น ได้แก่อวิชา ฯ มุนินั้น ได้แก่ผู้รู้โลกทั้ง ๒ และผู้รู้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ฯ คำว่า โลกกับทั้งเทวโลกนั้น ได้แก่มนุษยโลก เทวโลก พรหมโลก ดังนี้ ได้ใจความว่า ผู้ใดไม่มีสิ่งที่ให้เนิ่นช้า ไม่มีอนุสัยที่ให้งตั้งอยู่ในสงสาร ไม่มีชะเนาะ ไม่มีลัม ไม่มีคณา เป็นมุนี มนุษยโลก เทวโลก พรหมโลก ย่อมไม่ดุถูกดุหมั่นผู้นั้น ดังนี้

เมื่อได้อธิบายข้อความในพระพุทธาน โดยย่ออย่างนั้นแล้ว จักได้อธิบายโดยพิสดารต่อไป คือ ขั้วว่า สิ่งให้แน่นชาซึ่งได้แก่ราคะ โทสะ โมหะมานะ ทิฏฐิ นั้น อธิบายว่า กิเลสเหล่านี้ ย่อมทำให้สัตว์โลกทั้งหลาย ชักเข้าอยู่ในสังสาร ครอบงำมานาน ไม่ให้เร่งรีบไปสู่พระนิพพานตามอภิญญาคัมภีร์ทั้ง ๔ ประการ ฯ นิพพานเปรียบเหมือนสถานที่อันหนึ่ง ซึ่งบุคคลจะไปถึง ฯ อภิญญาคัมภีร์เปรียบเหมือนกับหนทางสำหรับไปสู่สถานอันนั้น ฯ กิเลสทั้ง ๕ คือ ราคะ โทสะ โมหะมานะ ทิฏฐิ เปรียบเหมือนกับสิ่งทั้ง ๕ หรืออารมณ์ทั้ง ๕ ที่พกทั้ง ๕ ซึ่งจะทำให้คนเดินทางชักช้าฉะนั้น ฯ ได้ใจความว่า กิเลสทั้ง ๕ มีราคะเป็นต้นนั้น เป็นของที่ทำให้สัตว์โลกทั้งหลาย เดินทางชักช้ากว่าจะไปถึงพระนคร คือ นิพพาน ก็เนิ่นนานหาประมาณมิได้ มีคำปองฉว่า กิเลสทั้ง ๕ นี้ ทำให้สัตว์โลกชักช้าอย่างใด ฯ มีคำวิชันนาแก้ไขว่า กิเลสทั้ง ๕ นี้ ทำให้สัตว์โลกชักช้าอย่างนั้น กล่าวคือ ราคะก็ทำให้ชักช้าด้วยอารมณ์อันเป็นที่รักใคร่พอใจ เมื่อสัตว์โลกรักใคร่พอใจในอารมณ์ใด ก็มักเฝ้าอยู่ในอารมณ์นั้น ไม่คิดที่จะละอารมณ์นั้น ออกเดินทางไปสู่พระมหานครนฤพานเปรียบเหมือนกับดอกไม้อันอยู่ใกล้ทาง ซึ่งเป็นเหตุให้คนเดินทางช้า เพราะมัวแต่เก็บดอกไม้อยู่ เมื่อมัวแต่เก็บดอกไม้ กล่าวคือ กามคุณทั้ง ๕ อยู่ ก็ต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่ตลอดไป

โทสะนั้นทำให้สัตว์โลกชักช้าอย่างใด แก้ไขว่า เมื่อโทสะเกิดขึ้นในใจของผู้ใด ก็ทำให้ใจของผู้นั้นหงุดหงิด คิดแต่จะทำร้ายหรือพุดร้ายแก่สิ่งที่ตนขัดเคือง ในขณะที่เกิดความฉุนเฉียวขัดเคืองนั้น ย่อมไม่คิดที่จะละความฉุนเฉียวขัดเคือง ไม่คิดที่จะแสวงหาทางปลดปล่อยตนให้พ้นจากโทสะ มีแต่คิดหมกมุ่นอยู่ในโทสะเท่านั้น ตัวอย่างเช่นบุคคลเดินทางไป ซึ่งมีผู้ใดทำให้โกรธเคืองด้วยการด่าว่าหรือขว้างปา ก็ไม่อยากจะเดินทางต่อไป อยากหยุดต่อสู้กับผู้ที่ด่าว่าขว้างปานั้น เมื่อรังใจไว้ไม่ได้ก็ต้องหยุดทะเลาะวิวาทกับผู้ที่ด่าว่าขว้างปานั้น เมื่อหยุดทะเลาะวิวาทดังนั้น ก็ทำให้การเดินทางชักช้าไป ส่วนผู้ที่จะไปสู่พระนิพพานก็เหมือนกัน เมื่อเกิดโทสะขึ้นในขณะใด ก็หยุดการปฏิบัติทางใจ คือ การเจริญสมาธิวิปัสสนา ตลอดถึงการปฏิบัติทาง กาย วาจา คือ การให้ทาน รักษาศีล

และทั้งพระสัทธรรมเทศนาเป็นต้น เมื่อเขยุดการปฏิบัติไว้เช่นนั้น การเดินทางไปสู่ นิพพานของคน ก็ย่อมชักช้าลงเป็นธรรมดา

ก็โมหะนั้นทำให้ชักช้าได้อย่างไร ทำให้ชักช้าได้อย่างไร คือ โมหะ แปลว่า ความโง่เขลาหลงลืม คือ แปลว่า ความโง่ก็โง่ แปลว่า ความเขลาที่โง่ แปลว่า ความหลงก็ถูก แปลว่า ความลุ่มกต^{๕๔} หิง^{๕๕} ๔ คำนี้ หมายถึงลักษณะอาการอย่างเดียวกัน คือ หมายถึงการจำไม่ได้ เพราะฉะนั้น คำแปลทั้ง ๓ คำเบื้องต้น คือ คำแปลว่า โง่ คำแปลว่า เขลา คำแปลว่า หลง จึงสัคำแปลว่า ลืม อันเป็นคำแปลที่ ๔ ไม่ได้ โดยเหตุนี้ ขอให้ท่านทั้งหลายจำไว้เถิดว่า โมหะนั้น แปลได้ ๔ คำ แต่ไม่คิดหาคำที่ ๔ คือ คำว่า ลืม ๕ ก็โมหะที่แปลว่า ลืมนี้ ได้แก่อสังโค โค^{๕๖} แก่ล้มของเก่า ในเมื่อพบของใหม่ เช่น เมื่อเห็นคนแก่ กลืนคนหนุ่มสาว เห็นหนุ่มสาวกลืนคนแก่ เห็นคนเป็นกลืนคนตาย เห็นคนตายกลืนคนเป็น เห็นคนบวชกลืนคนค^{๕๗} เห็นคนค^{๕๘}กลืนคนบวชเป็นต้น ๕ อธิบายว่า ธรรมดากลืนทั้งหลายย่อมเป็นคุณสมบัติความลุ่มง่ายที่สุด เช่น เมื่อเห็นคนแก่กรรสกเกลียดชังขมมาทันที แต่เมื่อเห็นคนหนุ่มสาวเข้า กลืนคนแก่ กลับรักคนหนุ่มสาวทันที ๕ เมื่อเห็นคนตายก็เกิดความสลดใจ หายราคะความรักใคร่ยินดี แต่เมื่อเห็นคนเป็น กลับรักใคร่ยินดีนั้น กลับมีความรักใคร่ยินดีต่อคนเป็นทันที ๕ เมื่อเห็นคนเจ็บป่วยกรรสกสลดใจ เบื่อหน่ายเกลียดชังต่อร่างกายสังขาร แต่พอเห็นคนดีเข้าเท่านั้น ความเบื่อหน่ายเกลียดชังต่อร่างกายสังขารนั้นก็หายไป กลับเกิดความรักใคร่พอใจในร่างกายสังขารอีก ดังนั้น เป็นต้น ขันใจความว่า โมหะ ที่แปลว่า ลืมนี้ ได้แก่อสังโค^{๕๙}แก่ล้มของเก่า ในเมื่อพบเห็นของใหม่ สิ่งไม่ควรลุ่มก็มี ไม่ควรลุ่มก็มี สิ่งควรลุ่มนั้น ได้แก่อสังโค^{๖๐}ที่เกิดความรัก ความเกลียดความโกรธ ความโลภ ความริษยา เป็นต้น ๕ สิ่งไม่ควรลุ่มนั้น ได้แก่อสังโค^{๖๑}ที่จะให้เกิดความเบื่อหน่ายต่อโลกสังขาร สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ได้โปรดประทานเทศนาไว้ว่า

สิ่งที่ไม่ควรลุ่มนั้นมีอยู่ ๑๐ ประการ คือ อสุกนิมิต เครื่องหมายที่ให้เห็นว่าไม่สวยงาม ๑ มรณะ คือ ความตาย ๑ อาหารปฏิกูล คือ สิ่งที่น่าเกลียดในอาหาร ๑ สัพพโลเกอนภิตา คือ ความไม่น่ายินดีในโลกทั้งปวง ๑ อนิจจกา

คือ ความไม่เที่ยง • ทุกขตา คือ ความทุกข์ • อนัตตา คือ ความไม่ใช่ตัวตน •
 ปหาน คือ การละ • วิวาค คือ การกลาย นโรธ คือ การดับ • ๑ สิ่งทั้ง ๑๐ ประการ
 อันได้แก่ความไม่สวยงาม • ความตาย • ความน่าเกลียดในอาหาร • ความไม่น่า
 ยินดีในโลกทั้งปวง • ความไม่เที่ยง • ความทุกข์ • ความละ • ความกลาย •
 ความดับ • เหล่านี้ เป็นสิ่งที่ควรจำทั้งนั้น เป็นสิ่งที่ไม่ควรหลงลืมทั้งนั้น เพราะเหตุ
 เมื่อจำสิ่งเหล่านี้ได้เป็นนิตย์อยู่แล้ว จะเป็นเหตุให้เบื่อหน่ายในโลก จะหมดความรัก
 โกรธยินดีในโลกนี้ • แต่ว่าปณฺชนเราย่อมไม่จำสิ่งทั้ง ๑๐ นี้ไว้เป็นอารมณ์ คือ ไม่จำ
 สิ่งที่ไม่สวยงามไว้ เลือกหาจำแต่สิ่งที่สวยงามเท่านั้น เมื่อพบเห็นคนตายก็ไม่จำเรื่อง
 ความตายไว้เป็นอารมณ์ เพราะเมื่อนึกถึงความตายเข้าแล้ว ก็เป็นเหตุให้ใจห่อเหี่ยว
 เกลียดชัง ข้อยห่อคือการงานทั้งปวง แต่การที่เป็นอย่างนี้ย่อมเป็นแก่ผิงเงาเท่านั้น
 หาได้เป็นแก่ผู้มีสติปัญญาไม่ คือ ผู้มีสติปัญญาเมื่อนึกถึงความตายขึ้นมาแล้ว ก็เล็ง
 เห็นว่า ความตายเป็นของมีประจำทุกตัวตนคนสัตว์ ไม่มีผู้ใดจะหลีกเลี่ยงไปได้ เมื่อ
 นึกได้ดียวนั้นแล้ว ก็ไม่กลัวต่อความตาย ไม่ข้อยห่อต่อการงานทั้งนั้น รับชวนชวนใน
 การงานทั้งที่เป็นการหาเลี้ยงชีพ และการบุญกุศลให้เร็วขึ้น เพราะเห็นว่ามัวชักช้าไป
 เราก็คงต้องตายไปเสียก่อน • อันผู้โง่เขลาข้อยไม่นึกอย่างนี้ และไม่นึกถึงความตาย
 ไว้เป็นอารมณ์ นึกจำแต่ความเป็นเท่านั้น คือ จำแต่ความมีชีวิตอยู่ ความมีอายุอยู่
 เท่านั้น นึกจำแต่คนเป็นเท่านั้น ถึงแม้ว่าได้พบเห็นคนตาย เกิดความสลดใจขึ้นมา
 แล้วก็ตาม แต่เมื่อพบเห็นแต่คนคึกคักเมื่อไร ก็ลืมความตายเมื่อนั้น

อาหารที่เราทั้งหลายบริโภคอยู่ทุกวันนี้ เมื่อพิจารณาให้ละเอียดแล้ว ก็
 เป็นของที่น่าเกลียดทั้งนั้น โดยเหตุว่าอาหารโดยมากย่อมเป็นเนื้อหนังเอ็นกระดูก
 ของสัตว์อื่น มี ปู ปลา หมู เป็ด ไก่ เป็นต้น แต่เพราะเราไม่ได้พิจารณา
 เราจึงเห็นว่าเป็นของไม่น่าเกลียด ต่อเมื่อเราเห็นเศษอาหารที่บูดเน่าเข้าเมื่อไร
 เราจึงเห็นเป็นของน่าเกลียดเมื่อนั้น หรือเราได้เห็นอาหารเก่าอาหารใหม่ ซึ่ง
 ออกมาจากท้องที่เรียกว่าคูด หรืออุจจาระเมื่อใด เราจึงเห็นว่าเป็นของน่าเกลียด
 เมื่อนั้น เราควรจำไว้ด้วยเสมอว่า อาหารทั้งสี่ล้วนเป็นของน่าเกลียด เราก็จะไม่
 ละโมภในอาหาร จะบริโภคอาหารด้วยการพิจารณา จะไม่บริโภคด้วยความ

โลกเหมือนอย่างทุกวันนี้ ฯ ในโลกทั้งนั้นไม่ว่าในมนุษย์โลก หรือเทวโลก พรหม-
โลก นาคโลก มารโลก อินทร์อันใด ล้วนแต่มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วย
กันทั้งนั้น เมื่อพิจารณาไปแล้วก็เห็นว่า ไม่น่ายินดีอยู่ในโลกทั้งนั้น เพราะจะแตกที่
ไหนก็เต็มไปด้วยทุกข์เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งนั้น เมื่อจำได้อย่างนี้เสมอ ก็เป็นเหตุให้
หมดความเพลิดเพลินในโลก เป็นเหตุให้ตั้งใจบำเพ็ญสมณธรรม คือ สมณวิสัยสนา
แต่ปัญชนเราย่อมจำอย่างนี้ไม่ได้ คือ เมื่อไปในที่ประชุมคนตายก็เกิดความสลดใจ
แต่เมื่อไปในที่ประชุมคนเป็น เช่น โรงมหรสพ เป็นต้น ก็ลืมประชุมคนตายนั้นเสีย
นึกอยู่แต่ในที่ประชุมคนเป็น แล้วเกิดความเพลิดเพลินยินดีเท่านั้น

ความไม่เที่ยงนั้น ได้แก่ความไม่คงที่แห่งสังขารทั้งหลาย คือ สังขารทั้งหลาย
อันใดแก่คนสัตว์ทั้งของที่อยู่ในโลกนี้ ย่อมมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปทั้งนั้น
ถ้าเป็นคนและสัตว์ ก็เรียกว่ามีความแก่ ความเจ็บ ความตาย ประจำอยู่ทั้งนั้น
จะได้ขึ้นเป็นหนุ่มสาวสวยงามอย่างเดิวนั้นหาไม่ได้ ร่างกายที่เคยสวยงาม ก็
กลายเป็นไม่สวยงาม ในเวลาหัวน เดือน ปี ล่วงไปมาก คือ ในเวลาที่อายุของคน
น้อยลงข้างหน้า มากขึ้นข้างหลัง เรียกว่าถึงซึ่งชรา คือ ความแก่เฒ่า คำนที่เรา
ทั้งหลายรู้เห็นกันอยู่ทุกวันนี้ เมื่อปัญชนเราได้พบเห็นความแปรปรวนแห่งสังขาร
อย่างนี้แล้ว ก็จำไว้ได้เพียงชั่วคราเท่านั้น แล้วก็ลืมเสีย คือ ในเมื่อเห็นอารมณ์
ที่ตนรักใคร่พอใจ ก็เข้าใจประหนึ่งว่า อารมณ์นั้นเป็นของเที่ยงแท้ถาวร ไม่โยก
คลอนหวั่นไหวด้วยอำนาจโรคภัยพิบัติประการใด อันเป็นไปตามนิสัยของปัญชน
ทั้งหลาย

ความทุกข์นั้น ได้แก่ความลำบากแห่งร่างกายสังขาร ด้วยเหตุการณ์หา
ประมาณมิได้ เป็นต้นว่าลำบากด้วยความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ลำบากด้วย
ความเศร้าโศกเสียใจ ความพิโรธรำพัน ความน้อยอกน้อยใจ ความคับอกคับใจ
ความต้องการไม่สมประสงค์ ขึ้นชื่อว่าสังขารทั้งปวงแล้ว ล้วนแต่ลำบากทั้งนั้น
ความลำบากแห่งสังขารทั้งหลายนี้ ก็เป็นของที่ควรจำให้แม่นยำแท้ แต่ว่าปัญชน
เราจำได้เพียงชั่วขณะ ที่ได้เห็นความลำบาก ได้พบความลำบากเท่านั้น เมื่อได้

เห็นความสุข พบความสุขเข้าในเวลาใดแล้ว ก็ลืมความทุกข์ในเวลานั้น ถ้าไม่ลืมความทุกข์นั้นอยู่หลาย ๆ วัน ก็อาจเบื่อหน่ายต่อร่างกายสังขารได้

ความไม่ใช้ตัวคนนั้น ได้แก่ความบังคับสังขารไม่ได้ สังขารทั้งสี่ที่สัตว์โลก บังคับไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย ไม่ให้พลัดพรากจากกัน ไม่ได้ตามความประสงค์ เรียกว่าเป็นของไม่ใช้ตัวคนทั้งนั้น เมื่อปลุกชนได้ขึ้นได้ฟังว่าร่างกายสังขาร ไม่ใช้ตัวคนนั้น เพราะเป็นของที่บุคคลบังคับไม่ได้ เช่นกับได้แสดงมาพอเป็นตัวอย่างนี้ในเวลาใด ก็พอนึกได้ในเวลานั้นเท่านั้น แต่เมื่อเลยเวลานั้นไปแล้ว ย่อมนึกไม่ได้ ย่อมเข้าใจว่า ร่างกาย สังขาร เป็นของบังคับได้ทั้งนั้น เป็นตัวคน คนสัตว์ทั้งนั้น ผู้ที่ไม่ลืมนึกว่าสังขารทั้งสี่เป็นของบังคับไม่ได้ ย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในโลก

การละนั้น คือ การละกิเลสบาปกรรมทั้งปวง ฯ เมื่อกิเลสหายไปด้วยอาการใด หรือสงบไปด้วยอาการใด ปลุกชนก็จำอาการนั้นไม่ได้ เช่นเมื่อเรารู้สึกว่า เราโกรธขึ้นแล้วหายโกรธไป เรามักไม่จำไว้ว่า หายไปด้วยอาการอย่างไร เมื่อเรานึกไม่ได้อย่างนี้ ก็เรียกว่าลืมการละ เป็นเหตุให้พลัดเพลินอยู่ในโลก เป็นเหตุให้ไม่รู้จักวิธละกิเลส และวิธละบาปกรรมทั้งปวง เมื่อเราจำไว้สักอย่างหนึ่งแล้ว เราก็จะได้เป็นแบบสำหรับละกิเลส และบาปกรรมอย่างอื่นต่อไป ฯ การคลายนั่น ได้แก่ การคลายกิเลส คือ การไม่ปล่อยให้กิเลสตรึงใจ การคลายกิเลสนั้นก็เป็นของควรจำไว้ เพราะเหตุว่า เมื่อกิเลสตรึงใจในเวลาใด ก็รู้จักหนทางลดหย่อนแก้ไขในเวลา นั้น แต่ปลุกชนเรามักไม่เอาใจใส่ในเรื่องคลายกิเลส มีแต่อยากให้กิเลสตรึงตัวหนักขึ้นเท่านั้น กล่าวคือ เมื่อความรักมันน้อยก็อยากให้มีมากขึ้น เมื่อความโกรธมีน้อย ก็อยากจะมีมากขึ้น อยากคำว่า ฆ่าต้อนให้ยิ่งขึ้นไป ดังนั้น เป็นต้น ฯ ความคัมมัน ก็ได้แก่ความคับสังขารทั้งปวง ความคับสังขารทั้งปวงนั้น ก็เป็นของควรจำแท้ เพราะเหตุว่า เมื่อจำไว้เป็นอารมณ์ได้แล้ว ก็เบื่อหน่ายต่อสังขารทั้งปวง จะเห็นว่าสังขารทั้งปวงเป็นของมีความคับเป็นธรรมดาทั้งนั้น ฯ แต่นิสัยปลุกชนเราข่มไม่จำอย่างนี้ ถึงจำได้บ้างในบางคราว ก็ลืมเสียโดยเร็วพลัน

อันโมหะ คือ ความลุ่มสับสน ๑๐ อันได้แก่ลุ่มความไม่สวยงาม คือ ความ
 คาบ ลุ่มความน่าเกลียดในอาหาร ลุ่มความไม่น่ายินดีในโลก ลุ่มความทุกข์
 ลุ่มความไม่ใช้ตัวคน ลุ่มความละ ลุ่มความกลาย ลุ่มความคับ คึงที่ได้อธิบายมา
 แล้วนี้ ล้วนแต่เป็นเหตุให้ชักเข้าอยู่ในวัฏฏสงสารทั้งนั้น ล้วนแต่เป็นเหตุไม่ให้เดิน
 ทางไปสู่พระนิพพานโดยเร็วพลันทั้งนั้น

คำว่า ทิฏฐินั้น แปลว่า ความเห็น แต่หมายความว่าเห็นผิดต่างๆ เป็นต้นว่า
 เห็นว่าบาป บุญ คุณโทษ ประโยชน์ และมิใช่ประโยชน์ไม่มี หรือเห็นว่า ทานที่ให้
 แล้วไม่มีผล • เห็นว่าสิ่งที่บูชาแล้วไม่มีผล • เห็นว่าการเซ่นสรวงไม่มีผล • เห็นว่า
 การทำดีทำชั่วไม่มีผล • เห็นว่าโลกนี้ไม่มี • เห็นว่าโลกหน้าไม่มี • เห็นว่ามารดา
 ไม่มี • เห็นว่าบิดาไม่มี • เห็นว่าสัตว์ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันที โดยไม่มีมารดา
 บิดานั้นไม่มี • เห็นว่าสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบ แล้วร่ำรวยแห่งตลอด
 ชะกุนวิเศษทั้งปวงไม่มี • คึงนี้เป็นต้น ความเห็นผิดดังที่ยกขึ้นแสดงทั้ง ๑๐ อย่างนี้
 ล้วนแต่เป็นเหตุให้สัตว์โลกทำบาปกรรม หรืออกสลดทจริตทางกาย วาจา จิต แล้วให้
 ไปทนทุกข์อยู่ในอบายภูมิ ๔ มัณรกเป็นต้นทั้งนั้น เมื่อไปอยู่ในอบายภูมิ ๔ ตลอด
 กาลนานเท่าใด ก็ขาดการทำบุญกุศล อันจักเป็นอุปนิสัยขั้วจัญและพระนฤพาน
 ตลอดกาลนานเท่านั้น เพราะฉะนั้น ทิฏฐิทั้งสงจึงจัดเป็นเครื่องชักเข้าอย่างหนึ่ง

ก็มานะนั้น แปลว่า ความถือตัว เมื่อว่าโดยประเภทมีอยู่ ๒ นัย คือ นัยที่ ๑
 ว่า ได้แก่ความถือตัว ๓ ประการ นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่ความถือตัว ๕ ประการ ๑ ความ
 ถือตัว ๓ ประการนั้น คือ ถือว่าเราเลวกว่าเขา • เราเสมอเขา • เราดีกว่าเขา • ๑
 ความถือตัว ๕ ประการนั้น ก็แยกออกไปจาก ๓ ประการนี้ แต่จักไม่แจกไว้ในพระ
 ธรรมเทศนาถนัดนี้ เพราะจะทำให้ผู้ไม่ได้ศึกษาในทางธรรมมกัถา เกิดความ
 หันเหอน จักชี้ให้เห็นแต่เพียงว่า มานะ ความถือตัวเป็นสิ่งที่ทำให้เน่นเข้าไป
 สงสารได้ด้วยประการใด มีคำอธิบายว่า ผู้ที่มานะข่มไม่พอใจที่จะแสวงหาวิชา
 จรณะ คือ ความรู้และความประพฤติอันดีงามจากผู้อื่น เมื่อไม่มีความรู้ความ
 ประพฤติอันดีงามแล้ว ก็จะไปสู่นิพพานอย่างไรได้ มีแต่จะจมอยู่ในวัฏฏสงสาร
 เท่านั้น โดยเหตุนี้ มานะความถือตัว จึงจัดเป็นเครื่องเน่นเข้าอย่างหนึ่ง อธิบาย

มาในเครื่องเน้นซ้ำ ๕ ประการ ก็พอสมควรแก่เวลาแล้ว

เพราะฉะนั้น จักได้อธิบายคำอื่นต่อไปตามที่มิในพระพุทธรูทาน โดย
สังขัตถ์ คือ คำว่า ความตั้งอยู่ในพระพุทธรูทานนั้น หมายความว่าตั้งอยู่ในสงสาร
อีกอย่างหนึ่ง หมายอนสย คือ กิเลสที่มีประจำใจ มีกามราคะเป็นต้น ฯ ชะเนาะ
นั้น หมายคณหาและทัญ ซึ่งเป็นเครื่องรังสัวโลกทั้งหลาย ล้มหรือสลักนั้น
หมายอวิชชาอันเป็นเครื่องกั้นทางหนทางพระนฤพาน ฯ มุนั้น หมายผลความ
ในทางโลกและทางธรรม อันท่านจำแนกไว้ในอรรถกถาว่า ผู้รู้โลกทั้ง ๒ หรือ
รู้จักประโยชน์คนประโยชน์อื่น เรียกว่ามุนี ดังนี้ รวมความว่า ในพระพุทธรูทาน
ที่ ๖๗ นี้ พระพุทธเจ้าทรงเปล่งพระวาจาว่า โลกย่อมไม่ถูกคหั้น ผู้ไม่มีเครื่อง
เน้นซ้ำ ไม่มีความตั้งอยู่ในสงสาร ไม่มีชะเนาะ คือ คณหาและทัญ ไม่มีล้มคือ
อวิชชาเป็นมุนี มีความรู้ในเรื่องโลกและธรรม ดังนี้

เมื่อพุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สดับอย่างนั้นแล้ว ควรจับใจความให้ได้ว่า
ผู้ที่ไม่ควรคหคหนั้น ย่อมประกอบด้วยคุณวิเศษหลายประการ ตั้งแต่
คุณวิเศษอย่างต่ำ จนกระทั่งอย่างสูงเป็นที่สุด เมื่อจับใจความได้อย่างนั้นแล้ว ควร
พยายามทำตนให้เป็นคนมีคุณวิเศษตามภูมิชั้นของตน ๆ ที่เป็นภุหุสถชน หรือ
บรรพชิต ผู้ทำกิจในพระพุทธศาสนา คือ ควรพยายามละเครื่องเน้นซ้ำ ๕ ประการ
หรือทำให้เครื่องเน้นซ้ำ ๕ ประการนั้นให้เบาบางลง อย่าให้แก่กล้าในจิตสันดาน
ของตน จึงจักนับว่าเป็นคนดีในโลก สมควรที่โลกจะเคารพนับถือสักการบูชา
สนธิมัตถาธิบายในพระพุทธรูทานที่ ๖๗ เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กิม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐก ๖๘

กัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยพระมหากัจจานะบรรลุประอรหัต

เอวมเม สุต ๑ เอกิ สมยิ ภควา สาวตถิยิ วิหริ เชตวน
อนาถปณิกิตฺต อาราม ๑ เตน โข ปน สมเขน อายสฺมา มหากัจจาน
ภควา อวิหเร นิสินฺโน โหติ ปถลงกิ อากุจิตฺวา อชฺชํ กายิ ปณิชา
กายคตยา สติยา อชฺชตฺตํ ปริมุขํ สุปตฺติจิตฺยาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงกัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฐกที่ ๖๘ ว่าด้วย
พระพุทธอุทานที่ ๖๘ ในพระสูตรที่ ๘ แห่งจพวรรคที่ ๘ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลี และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ประชุมกันอยู่ในสถานที่นี้ โดยมีความมุ่งหมายจะ
ใคร่ฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น ในพระสูตรที่ ๘ ว่า
ข้าพเจ้าผู้ชอว์านนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ๑ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ประทับเนาว์สำราญพระอิริยาบถ อยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี
มหานคร ๑ ในครั้งนั้น พระมหากัจจานเถรเจ้า ได้นั่งตั้งกายให้ตรง ดำรงกายคตาสติ
ไว้ในที่เฉพาหน้า อยู่ในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าบรมศาสดา ๑ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นพระมหากัจจานเถรเจ้า นั่งตั้งกายให้ตรง
อยู่ด้วยกายคตาสติ อันตั้งอยู่ด้วยคัมภีร์หน้าเฉพาต่อภายใน ในที่ใกล้พระองค์ดังนี้ ๑
พระองค์ทรงเล็งเห็นเรื่องนตลอดแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

ยสฺส สติยา สพฺพทา สติ สตฺตํ กายคตา อปฺภูจิตา

โน จสฺสโน จ เม สฺยา น ภวิสฺสตี น จ เม ภวิสฺสตี
 อนุปฺพุทฺโธ หาริ ตตฺถ โส กาเลเนว ตเร วิสฺตคฺกั ฯ
 แปลว่า กายกตาสติที่ตั้งอยู่เนื่อง ๆ ของผู้ใดพึงมีในกาลทุกเมื่อว่า สิ่งนั้นไม่มี
 สิ่งนั้นก็ไม่ต้องมีแก่เรา สิ่งนั้นก็ไม่มี สิ่งนั้นก็จักไม่มีแก่เรา ดังนี้ ผู้นั้นเรียกว่า
 ผู้อยู่โดยลำดับ จะต้องข้ามเครื่องแผ่ฐานไปในเวลาสมควรได้ ดังนี้ สันเนอความ
 ในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า ภายในนั้น ได้แก่อาชยคณะ
 ภายใน ๖ ประการ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ร่างกายภายในซึ่งมีมาในพระบาลีว่า การ
 พิจารณากายภายใน ดังนี้ ฯ คือ ในภายในอันเป็นวิสัย ดังในคำทั้งหลาย เป็นต้น
 ว่า บุคคลย่อมถือความว่างภายในเป็นอารมณ์ เพราะไม่เก็บนิมิต्तทั้งปวงไว้ในใจ
 ดังนี้ คำว่า ภายใน คือ วิสัยนี้ หมายความว่า ในฐานะเป็นอิสระ ฯ ก็ผล-
 สมابัตติ เรียกว่า ในฐานะอันเป็นอิสระของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฯ อีกอย่างหนึ่ง
 คำว่า ภายในนั้น หมายใจจร ดังในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า ภิกษุควรตั้งจิตไว้ภายใน
 ในสมาธิ นิมิต्तที่เกิดขึ้นก่อนนั้น ดังนี้ ฯ แม้ในพระสูตรนี้ คำว่า ภายในนั้น ก็หมาย
 เอาใจจรคืออารมณ์ ฯ เพราะฉะนั้น คำว่า ภายในนั้น จึงได้แก่อารมณ์แห่งกรรมฐาน
 อันจัดเป็นอารมณ์ภายใน ฯ คำว่า กายกตาสติที่ตั้งอยู่ด้วยคตินั้น หมายเอาอาณางซึ่ง
 เกิดขึ้นด้วยอำนาจสติ คือ หมายความว่า ในเวลานั้น พระมหากัจจานเถรเจ้า
 เข้าฌาน ที่ท่านได้ด้วยอำนาจกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน อันเป็นอารมณ์ภายใน

ก็ ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถินั้น พระมหา-
 กัจจานเถรเจ้าจึงกลับจากบิณฑบาต ในภายหลังฉันอาหารแล้ว ก็เข้า
 ไปสวดวิหาร ทำวัตรแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็นั่งเข้าสมาบัติต่าง ๆ
 อยู่ในที่พักกลางวัน จนตลอดส่วนแห่งวัน ครั้นถึงเวลาเย็นก็ออกไปสู่ท่ามกลาง
 วิหาร ขณะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในพระคันธกุฏี
 ท่านเห็นว่า เวลานั้นไม่ใช่เวลาที่จะเข้าเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านจึง

กำหนดเวลาไว้แล้ว จึงเข้าสมาบัติอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ในที่ใกล้พระคันชกฏี ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับอยู่ในพระคันชกฏี ก็ได้ทอดพระเนตรเห็น ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว จึงพิจารณา ทราบการเข้าสมาบัติของพระมหากัจจาน-
เถรเจ้า ซึ่งกำหนดทำได้ด้วยอำนาจสติปัญญาญาณภาวนา ให้เป็นที่ตั้งโดยอาการทั้งปวง
แล้ว จึงทรงเปล่งพระอุทาน อันแสดงเนื่อความอันนั้นในเวลานั้น

ก็ในพระพุทธรูปนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือ คำว่า กายกคาสติ
ตั้งอยู่เนือง ๆ พึงมีแก่ผู้ใดนั้น คือ สติที่ไปในกาย ๒ อย่าง คือ รูปกาย นามกาย
ในกาลทั้งปวง กระทำได้เป็น ๖ ส่วนในเวลานั้น มีอยู่เนือง ๆ ด้วยอำนาจพิจารณา
ความไม่เที่ยงเป็นต้น แห่งอุปาทานชั้นที่ ๕ ของผู้ใดมีอยู่

ได้ยินว่า พระมหากัจจานเถรเจ้าองค์นี้ ทำภาวนาให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจกายกคาส-
ติกรรมฐานมาก่อน กระทำกายกคาสติกรรมฐานนั้น ให้เป็นที่ตั้งแล้วเจริญวิปัสสนา
ต่อ โดยกายานุปัสสนาสติปัญญาเป็นประธาน แล้วก็ได้สำเร็จพระอรหัต ๑ คือ
มาภายหลัง พระมหากัจจานเถรเจ้านั้น ก็เข้าฌานนั้นโดยมาล ออกจากฌานนั้นแล้ว
ก็เข้าสมาบัติ อันเกิดจากวิปัสสนา ๑ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จะทรง
แสดงวิธีให้พระกัจจานเถรเจ้า ได้สำเร็จพระอรหัตนั้น จึงได้เปล่งพระอุทานว่า
กายกคาสติ อันตั้งอยู่เนือง ๆ มีอยู่แก่ผู้ใด ดังนั้นแล้ว เพื่อจะทรงแสดงอาการอัน
ปรากฏแห่งสตินั้น จึงทรงเปล่งพระอุทานต่อไปว่า ถ้าสิ่งนั้นไม่มี สิ่งนั้นก็ไม่มี
แก่เรา ถ้าสิ่งนั้นจักไม่มี สิ่งนั้นก็จักไม่มีแก่เรา ดังนี้

เนื่อความแห่งพระพุทธชุตานนั้น ควรทราบโดยนัย ๒ ประการ คือ ด้วยส่วน
เบื้องต้นแห่งการพิจารณา • ด้วยเวลาที่พิจารณา • ๑ จะกล่าวใน คำว่า ส่วน
เบื้องต้นก่อน ๑ คือ คำว่า ถ้าสิ่งนั้นไม่มี สิ่งนั้นก็ไม่มีแก่เรานั้น อธิบายว่า ถ้า
กิเลสและกรรมของเราในอดีตไม่มี อตภาพในปัจจุบันก็ต้องไม่มี คือ ต้องไม่เกิด
ขึ้น ๑ เพราะเหตุกรรมและกิเลสทั้งหลายมีอยู่ อตภาพของเรา อันเป็นเครื่อง
หมายกรรมและกิเลสนั้น จึงเป็นไปอยู่ในบัดนี้ ๑ คำว่า ถ้าสิ่งนั้นจักไม่มี สิ่งนั้น
ก็จักไม่มีแก่เรานั้น คือ ถ้ากิเลสและกรรมจักไม่เกิดในอตภาพนี้ ผลแห่งกรรม

ก็จักไม่เกิดแก่เราต่อไป ฯ ชั้น ๕ อันได้แก่อัตถภาพของเรา มีกรรมและกิเลส เป็นเหตุทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ไม่ใช่มีพระอิศวรเป็นต้นเหตุ เป็นอันว่า คำนี้ ชัดถึงการเห็นนามรูปพร้อมด้วยปัจจัยทั้งปวง

ก็ คำว่า ด้วยสามารถแห่งเวลาที่พิจารณานั้น มีอธิบายว่า ชั้น ๕ นี้ เป็น ของไม่เที่ยง เพราะเป็นของไม่ยั่งยืน ที่ชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะถูกบีบคั้นอยู่เนื่อง ๆ ชื่อว่า ไม่ใช่ตัวตน เพราะไม่อยู่ในอำนาจของบุคคลใด ถ้าคนนั้นไม่มี สิ่งที้นอกจากชั้น ๕ ก็ไม่มี เมื่อเป็นเช่นนั้น สิ่งอะไร ๆ ที่ได้ชื่อว่าเป็นของเรา ก็ไม่มี ฯ ก็ สติเป็นของเนื่องอยู่ในตน นามรูปเป็นของว่างจากตัวตนในปัจจุบันและอดีตจัก ไม่มี ก็จักไม่มีแก่เรา สิ่งใดที่ชื่อว่าตน นอกจากชั้น ๕ ก็จักไม่มีแก่เรา ความกังวล อันใดอันหนึ่ง ก็จักไม่มีแก่เรา สิ่งที้นั้นเนื่องในตน ไม่ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็จักไม่มี แก่เราต่อไป ฯ เป็นอันว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงถึงความไม่มีแห่ง สิ่งใด ๆ ที่ควรถือว่าเรา และสิ่งที่ควรถือว่าของเรา ด้วยคำนี้ ฯ เพราะฉะนั้น เป็นอันว่า คำนี้ ได้ชี้ถึงความว่างเปล่า ๔ ประการ

คำว่า ผุ่อยู่โดยลำคับนั้น ได้แก่ผู้พิจารณาความว่างเปล่าในตัวตน อันมีใน กาลทั้ง ๓ เมื่อวิปัสสนาญาณ มุทฺธัพพญาณเป็นต้นเกิดขึ้น ก็ชื่อว่า ผุ่อยู่โดยลำคับ คือ ผุ่เข้าวิปัสสนาโดยลำคับ ฯ คำว่า ข้ามสิ่งที้นั้นไปได้ในเวลาอันสมควรนั้น คือ พระโยคาวจร เจริญวิปัสสนาสำเร็จแล้ว ก็ต้องข้ามค้นหา อันนับว่าเป็นของแผ่ไป ในวัฏฏะ ๓ ทั้งสิ้น ด้วยการเกิดขึ้นแห่งอวิชฌมรรค ที่สำเร็จด้วยการอบรมอินทรีย์ให้ แก่กล้า สำเร็จด้วยวิปัสสนา ครั้นข้ามได้แล้ว ก็ไปยืนอยู่ฝั่งโน้น ดังนี้ ในพระสูตรนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงเปล่งอาทาน อันเกิดเพราะความบรรลพพระอรหันต์ ของพระมหากัจจานเถรเจ้า ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความพระพุทธานุภาพนั้น ออกไปจากอรรถกถาอีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้สดับทั้งหลาย ฯ คือ คำว่า

กายคตาสคินัน พระอรรถกถาจารย์ว่า ได้แก่สติที่มีกายเป็นอารมณ์ ๑ กายนั้น แยกออกเป็น ๒ ประการ คือ เป็นนามกาย ๑ เป็นรูปกาย ๑ นามกายนั้น ได้แก่ ขันธ ๕ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๑ รูปกายนั้น ได้แก่ประชุมธาตุ ๔ คือ น้ำ ลม ไฟ มัฬม ขน เล็บ ฟัน เป็นต้น

คำว่า มีกายเป็นอารมณ์นั้น ได้แก่พิจารณาว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เป็นต้น ๑ การพิจารณานั้น ผู้เจริญวิปัสสนาแก้กล้า ข้อม เจริญอยู่ตลอดเวลาทั้งปวง ซึ่งมีในวันหนึ่ง ๆ อันแบ่งเป็น ๖ ส่วน คือ เป็นกลางวัน ๓ ส่วน ที่เรียกว่า เช้า กลางวัน และเย็น เป็นกลางคืน ๓ ส่วน ที่เรียกว่า ปฐมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม ๑ ถ้าผู้ใดพิจารณากายเป็นอารมณ์เนื่อง ๆ ว่า กายเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เป็นต้น ผู้นั้นจะต้องข้ามค้นหา อันแผ่อำนาจไปในโลกได้ เหมือนกันกับพระมหากัจจานเถรเจ้านั้น

กล่าวคือ พระมหากัจจานเถรเจ้านั้น ได้เจริญกายคตาสติกรรมฐานมาก่อน จนกระทั่งได้สำเร็จแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาคือไป จนกระทั่งได้สำเร็จพระอรหัตผล ต่อมาภายหลังท่านก็เข้าสมบัติ โดยทำถณอันเกิดด้วยอำนาจกายคตาสติกรรมฐาน นั้น เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้น เพื่อประกาศให้เห็นว่า พระมหากัจจานเถรเจ้า ได้สำเร็จพระอรหัตด้วยอำนาจกายคตาสติกรรมฐานเป็นเบื้องต้น

ถ้าพิจารณากายเป็นอารมณ์นั้น มีวิธีการอีก ๒ อย่าง คือ พิจารณาถึงเบื่องตันอย่างหนึ่ง พิจารณาถึงเบื่องปลายอย่างหนึ่ง ๑ พิจารณาถึงเบื่องตันนั้น ได้แก่พิจารณาว่า ถ้ากิเลสและกรรมของเรา ในอดีตกาลไม่มี อดีตภาพร่างกายของเรา ก็ต้องไม่มีอยู่ในปัจจุบัน ถ้ากิเลสและกรรมจักไม่มี ในอดีตภาพนี้ ผลแห่งกรรมก็จักไม่มีต่อไป ๑ คำว่า พิจารณาเบื่องปลายนั้น คือ พิจารณาว่า เพราะเหตุที่ขันธ ๕ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของ ไม่ใช่ตัวตน สิ่งชื่อว่า ตัวตน นอกจากขันธ ๕ ก็ไม่มี สิ่งควรถือว่าของ เราก็คืออันไม่มี นามรูปก็เปลวจากความเป็นตัวตน จะนับว่านามรูปเป็นตัวตนหาได้ไม่ ผู้พิจารณาอย่างนี้แล้ว ก็เกิดวิปัสสนาญาณตามลำดับ จน

กระทั่งได้สำเร็จมรรคผลนิพพาน อธิบายชาติของพระอรรคกาจารย์ ก็น่าสนใจ
 ลงเพียงเท่านี้ ๑ แต่ยังเห็นว่า ไม่เป็นที่เข้าใจดีแก่ผู้สดับฟังทั้งหลายจึงชักชวนคำ
 ในพระพุทธรุทานชนมาอธิบาย เป็นประโยค ๆ อีกครั้งหนึ่งก่อน แล้วจึงชักชวน
 อธิบายให้กว้างขวางต่อภายหลัง คือ คำในพระพุทธรุทานว่า กายคตาสติตั้งอยู่เนื่อง ๆ
 ทุกเมื่อมีอยู่แก่บุคคลใดนั้น อธิบายว่า ผู้ใดพิจารณากายเป็นอารมณ์อยู่ทุกเมื่อ
 คำว่า ถ้าสิ่งนั้นไม่มี สิ่งนั้นก็ไม่มีแก่เรานั้น คือ ถ้ากิเลสและกรรมในอดีตไม่มี
 อกภาพร่างกายในปัจจุบันนั้นก็ไม่มี ๑ คำว่า ถ้าสิ่งนั้นจักไม่มี สิ่งนั้นก็จักไม่มีแก่เรา
 นั้น คือ ถ้ากิเลสและกรรมในอดีตภาพปัจจุบันนี้ไม่มี ผลแห่งกรรมก็จักไม่มีแก่เรา
 ค่อยไป ๑ คำว่า ผ้อยโดยลำดับ ต้องข้ามเครื่องแผ่ไปในเวลาอันสมควรได้นั้น คือ
 ผู้เจริญวิปัสสนาโดยลำดับ ต้องละดับหาอันแผ่ไปในโลกได้ในเวลาที่สมควร ดังนี้

บาลี

ต่อไปนี้ จักได้ยกเอาข้อสำคัญ คือ คำว่า กายคตาสติขึ้นอธิบายให้
 กว้างขวางตามหลักพระบาลี ที่มาในมหาสติปัฏฐานสูตร และอรรคกา พร้อม
 กับอรรคาธิบาย กล่าวคือ ในมหาสติปัฏฐานสูตร มีพระบาลีว่า อธิ ภิกขเว
 ภิกขุ กายเ กายานุปัสสี วิหริตี เป็นต้น แปลว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
 ในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาภายใน
 จำพวกกายอยู่ ต้องกำจัดอกุศลโทษในโลกละเสียได้ ๑ ก็การพิจารณาภายใน
 ในจำพวกกายนั้น คือ อย่างไร คือ การที่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ไปที่ป่าก็ดี
 ไปที่โคนต้นไม้ก็ดี ไปที่ว่างจากบ้านเรือนก็ดี ขอมนั่งคุกเข่าตั้งกายให้ตรง
 ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ๑ มีสติหายใจออกหายใจเข้า ๑ เมื่อหายใจออกยาว
 หายใจเข้ายาว ก็รู้ได้ว่า เราหายใจออกยาวหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออก
 สั้นหรือหายใจเข้าสั้น ก็รู้ได้ว่า เราหายใจออกสั้นหรือหายใจเข้าสั้น ๑ ภิกษุ
 นั้น ขอมศึกษาว่า เราจักกำหนดกองลมทั้งปวงแล้วหายใจออก ศึกษาว่า เรา
 จักกำหนดกองลมทั้งปวงแล้วหายใจเข้า ศึกษาว่า เราจักระงับกองลมแล้วหายใจ

ใจออก ศึกษาว่า เราจะกำหนดกองลมแล้วหายใจเข้า ๆ ตุก่อนภิกขุทั้งหลาย
ข้างกลิ้ง หรืออุกมือข้างกลิ้ง เมื่อชักเชือกกลิ้งยาว ก็รู้ว่าเราชักเชือกกลิ้งยาว เมื่อ
ชักเชือกกลิ้งสั้น ก็รู้ว่าเราชักเชือกกลิ้งสั้นใด ภิกขุในพระธรรมนิกคัมภีร
คือ เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ว่าเราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าเราหายใจ
เข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่า
เราหายใจเข้าสั้น หัดคิดว่า เราจะกำหนดกองลมทั้งปวงแล้วก็ชักหายใจออก เรา
จักระบังคับกองลมแล้วจึงชักหายใจออก เราจักระบังคับกองลมแล้วจึงชักหายใจเข้า ๆ
อย่างนั้นแหละเรียกว่า พิจารณากายใจจำพวกกายภายใน หรือพิจารณาภายใน
จำพวกกายภายนอก หรือพิจารณาภายในจำพวกกายทั้งภายในและภายนอก ๆ
เรียกว่า พิจารณาความเกิดขึ้นในกาย หรือพิจารณาความเสื่อมไปในกาย หรือ
พิจารณาทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในกาย ๆ หรือเพ็งมีสติตั้งอยู่เฉพาะว่า
กายมีอยู่ ดังนี้ ก็เพื่อให้เกิดความรู้ เพื่อให้เกิดสติเท่านั้น ๆ ภิกขุนั้น ไม่อาศัย
สิ่งใด ไม่ถ่อมมั่นในสิ่งใดในโลก อันนั้นก็เป็ฅนกายานุสสนาสติบัญญัติฐาน คือ การ
พิจารณากายอย่างหนึ่ง

อย่างที ๒ ได้แก่การมีสติทุกอิริยาบถ คือ เมื่อเดินก็รู้สึกตัวเดิน เมื่อยืนก็
รู้สึกตัวยืน เมื่อนั่งก็รู้สึกตัวนั่ง เมื่อนอนก็รู้สึกตัวนอน หรือเมื่อกายตั้งอยู่ด้วยประการ
ใด ๆ ก็รู้สึกด้วยประการนั้น ๆ อันนั้นก็เป็ฅนกายานุสสนาสติบัญญัติฐานอย่างหนึ่ง ซึ่งจัด
เป็นอย่างที ๒

อย่างที ๓ นั้น ได้แก่การรู้สึกตัวทุกเวลาที่เดินไปข้างหน้า และกลับมาข้าง
หลัง ทุกเวลาเหลียวซ้ายแลขวา ทุกเวลาคุ้ยเขี่ยดิน ทุกเวลาครองสังฆาฏิ จีวร ทุกเวลา
ดื่มเคี้ยวผลไม้ ทุกเวลาถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ทุกเวลาเดิน ยืน นั่ง นอน ตื่น พุด นิ่ง

อย่างที ๔ นั้น ได้แก่การพิจารณาร่างกาย ตั้งแต่เบื้องบนตลอดลงไปถึงพื้น
เท้า ตั้งแต่เบื้องต่ำขึ้นมาถึงปลายผมว่า ไวร่างกายนี้ มีแต่ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง
เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่
ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา

เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร พิจารณาเห็นสิ่งเหล่านี้ได้ชัดเจน เหมือนกับ พิจารณาข้าวสาลี ข้าวเปลือก กวเขี้ยว กวเหลือง งา และข้าวสารที่เทออกจากถุง ฉะนั้น

อย่างที ๕ นั้น ได้แก่การพิจารณาร่างกายในธาตุ ๔ ว่า ในร่างกายนี้มีธาตุ ดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม พิจารณาเห็นร่างกายเป็นส่วน ๆ เหมือนกับคนฆ่าโค หรือลูกมือแห่งคนฆ่าโค ที่ฆ่าโคแล้วนำไปแบ่งขายที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง ฉะนั้น อย่างนี้ เรียกว่า พิจารณากายโดยธาตุ

อย่างที ๖ นั้น ได้แก่การพิจารณาร่างกายว่า จะต้องเป็นเหมือนซากศพ ที่ตนได้เห็นในป่าช้า ซึ่งเป็นซากศพที่ตายได้วันหนึ่ง หรือสองวัน สามวัน อัน กำลังขึ้นพอง มีสและหนองต่าง ๆ

อย่างที ๗ นั้น ได้แก่การพิจารณาว่า ร่างกายนี้ จะต้องเป็นเหมือนซากศพ ที่ แร้งกานกตะกรม หรือสุนัขป่า สุนัขจิ้งจอก และสัตว์ต่าง ๆ กัดกินอยู่ในป่าช้า ฉะนั้น

อย่างที ๘ นั้น ได้แก่การพิจารณาว่า ร่างกายนี้ จะต้องเป็นเหมือนซากศพ ที่มีแต่กระดูก ซึ่งยังมีมังสะ และโลหิตอยู่ ยังรัดรั้งอยู่ด้วยเส้นเอ็นที่เข้างอกอยู่ใน ป่า ฉะนั้น

อย่างที ๙ นั้น ได้แก่การพิจารณาว่า ร่างกายนี้ จะต้องเป็นเหมือนซากศพ ซึ่งมีแต่ร่างกระดูกเปื้อนด้วยโลหิต มีเส้นเอ็นรัดรั้งอยู่หาเนื้อมิได้ ซึ่งทงอยู่ในป่าช้า ฉะนั้น

อย่างที ๑๐ นั้น ได้แก่การพิจารณาว่า ร่างกายนี้ จะต้องเป็นเหมือนซากศพ ที่มีแต่ร่างกระดูก กับเส้นเอ็นรัดรั้งอยู่หาเนื้อและเลือดมิได้ ซึ่งทงอยู่ในป่าช้า ฉะนั้น

อย่างที ๑๑ นั้น ได้แก่การพิจารณาว่า ร่างกายนี้ จะต้องเป็นเหมือนซากศพ ที่มีแต่กระดูก ทงกระดูกกระจายอยู่ในป่าช้า ฉะนั้น

อย่างที ๑๒ นั้น ได้แก่การพิจารณาว่า ร่างกายนี้ จะต้องเป็นเหมือนซากศพ ที่มีแต่ร่างกระดูกขาวเหมือนแสงซี ทงอยู่ในป่าช้า ฉะนั้น

อย่างที ๑๓ นั้น ได้แก่การพิจารณาว่า ร่างกายนี้ จะต้องเป็นเหมือนซากศพ ที่มีแต่กระดูก อันทงอยู่ในป่าช้าเกิน ๓ เดือนขึ้นไปแล้ว ฉะนั้น

อย่างที ๑๔ นั้น ได้แก่การพิจารณาว่า ร่างกายนี้ จะต้องเป็นเหมือนซากศพ ซึ่งกลายเป็นกระดูกเน่าๆไปแล้ว อันทั้งอยู่ในป่าช้าฉะนั้น จมกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณากายเป็นอารมณ์ ตามวาระพระบาลีเพียงเท่านั้น ๑ ได้ใจความว่า คำว่า กายแยกออกเป็น ๖ ประเภท คือ เป็นลม ๑ เป็นอริยาบท ๔ ซึ่งจัดเป็นอริยาบทใหญ่ ๑ เป็นอริยาบทย่อยซึ่งเรียกว่าอริยาบทเบ็ดเตล็ด ๑ เป็นอาการ ๓๒ มีลมเป็นต้น ๑ เป็นธาตุ ๔ มีดินเป็นต้น ๑ เป็นซากศพ ๑๐ ประเภท มีซากศพที่ตายใหม่เป็นต้น ๑ ๑ โดยเหตุนี้ ในพระบาลีจึงกล่าวว่า พิจารณากายในจำพวกกาย คือ หมายความว่า พิจารณาประเภทใดประเภทหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ใน ๖ ประเภทนี้ ดังนี้

อรรถกถา

เมื่อว่าตามอรรถกถา ได้ใจความว่า ผู้จะพิจารณาลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์นั้น ต้องรู้จักชนิดลมหายใจเสียก่อนว่า ลมหายใจนั้นมีอยู่ ๔ ชนิด คือ ลมหายใจขาว ๑ ลมหายใจสั้น ๑ ลมหายใจหยาบ ๑ ลมหายใจละเอียด ๑ ๑ ลมหายใจขาวและสั้นนั้น ได้แก่มลหายใจช้าและเร็ว ๑ ลมหายใจหยาบและละเอียดนั้น ได้แก่มลหายใจอันมีอยู่ตามปกติ ๑ ลมหายใจในขณะที่เมื่อเริ่มเจริญอานาปานสติ ๑ คือ ลมหายใจปกติ นั้น หยาบกว่าลมหายใจในขณะที่เมื่อเริ่มเจริญอานาปานสติ ลมหายใจขณะเริ่มเจริญนั้น หยาบกว่าลมหายใจในเวลาเจริญไปนานแล้ว ลมหายใจในเวลาได้อุปจารสมาธิ ขณะได้ฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ อันมีขึ้นด้วยสมถกรรมฐาน หยาบกว่าลมหายใจซึ่งมีขึ้นด้วยอานาจิตตสมาธิกรรมฐาน ลมขณะพิจารณามหาภูครูป หยาบกว่าลมขณะพิจารณาอุปาหารรูป ลมหายใจในขณะที่พิจารณาอุปาหารรูป หยาบกว่าลมหายใจในขณะที่พิจารณารูปธรรม ลมหายใจในขณะที่พิจารณารูปธรรม หยาบกว่าลมหายใจในขณะที่พิจารณานามธรรม ลมหายใจในขณะที่พิจารณาจิต หยาบกว่าลมหายใจในขณะที่พิจารณาเจตสิก ลมหายใจในขณะที่พิจารณาเจตสิก หยาบกว่าลมหายใจในขณะที่พิจารณาเหตุ อันทำให้นามรูปเกิดดับ ลมหายใจในขณะที่พิจารณาเหตุ อันทำให้นามรูปเกิดดับ หยาบกว่าลมหายใจในขณะที่พิจารณานาม

รูปว่า เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ลมหายใจในขณะพิจารณานามรูปว่า เป็นอนิจจัง
ทุกขัง อนัตตา หยาบกว่าลมหายใจในขณะอธิมรรค อธิมรรคเกิดขึ้น เมื่อรู้ลักษณะ
ลมหายใจอย่างนั้นแล้ว ต้องรู้จักที่ลมหายใจถูกต้อง

ที่ลมหายใจถูกต้องนั้น มีอยู่สองแห่ง คือ ปลายจมูกแห่งหนึ่ง ริมฝีปาก
เบื้องบนแห่งหนึ่ง ๑ คือ ถ้าคนจมูกยาวลมก็ถูกปลายจมูก ถ้าคนจมูกสั้นลมก็ถูกริม
ฝีปากเบื้องบน เมื่อรู้ที่ลมหายใจถูกต้องอย่างนั้นแล้ว ต้องให้รู้จักสังเกตลม

การสังเกตลมนั้น คือ สังเกตให้รู้จักต้นลม กลางลม ปลายลม ๑ ถ้าลม
หายใจออกต้นลมอยู่สะคือ กลางลมอยู่หัวใจ ปลายลมอยู่ปลายจมูก ถ้าหายใจเข้า
ต้นลมอยู่ปลายจมูก กลางลมอยู่หัวใจ ปลายลมอยู่สะคือ ที่ให้รู้จักต้นลม กลางลม
ปลายลมไว้อย่างนี้ ก็เพื่อจะได้ฝึกให้เกิดลมขึ้นในเวลาลมหายใจหายไป ถ้าไม่อย่าง
นั้น เมื่อตั้งใจเจริญอานาปานสติ จนลมละเอียดลงเป็นลำดับถึงกับเกือบไม่มีลมแล้ว
ถ้าไม่มีรับนึกถึงต้นลม กลางลม หรือปลายลม ก็จะต้องนึกถึงความตายในขณะนั้น
เพราะในขณะนั้น ย่อมมีอาการเหมือนกับคนค้ำน้ำซึ่งหลงทาง ผุดขึ้นแล้วก็ถึงแก่
ความตายฉะนั้น เมื่อรู้จักการสังเกตลมอย่างนั้นแล้ว ต้องรู้จักที่ควรเจริญ

ที่ควรเจริญอานาปานสตินั้น คือ บำบัดนอยห่างบ้านตั้งแต่ ๒๕ เส้นขึ้นไป •
โค่นต้นไม้ที่ร่มเงาสบายดี • ที่สงัดอันปราศจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่
จะทำให้เกิดความยินดีขึ้นร้าย อันหมายเอาภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า กลางป่า
กลางแจ้ง ลอมฟาง • ๑ คือ บุคคลที่เป็นราชจริต เป็นคนธาตุลม ชอบเจริญอยู่ในที่
สงัด ๑ คนโทสจริต เป็นคนธาตุเสมหะ และธาตุคึกมาก ชอบเจริญที่โคนต้นไม้ ๑
คนโมหจริต เป็นคนธาตุเสมหะเสมอ ชอบเจริญในป่า และต้องการที่ให้เหมาะแก่ฤดู
คือ ฤดูร้อนต้องเจริญในป่า ฤดูหนาวต้องเจริญที่โคนต้นไม้ ฤดูฝนต้องเจริญในที่ ๑
แห่ง มีภูเขาเป็นต้น

วิธีเจริญนั้น ต้องทำอย่างนี้ คือ เมื่อได้ที่เหมาะสมควรแก่ตนและฤดู
แล้ว ให้นั่งตั้งกายให้ตรง นึกอยู่เฉพาะที่ลมหายใจถูกต้องเท่านั้น คือ ถ้าลม
ของตนถูกที่ปลายจมูก ก็ให้นึกอยู่เฉพาะที่ปลายจมูกเท่านั้น ระวางใจไม่ให้

นึกไปก็อื่น ถ้าลมของตมถูกที่ริมฝีปากเบื้องบน ก็ให้นึกอยู่เฉพาะริมฝีปากเบื้องบน
เท่านั้น ระวางใจไม่ให้ไปก็อื่น และในขณะนั้นไม่ต้องนึกสิ่งใดทั้งหมด ให้นั่ง
เพ่งดูลมหายใจถูกต้องเฉยอยู่เท่านั้น ไม่ให้คิดสิ่งใดทั้งหมด คือ ให้สังเกตจนรู้
ว่า เวลาลมหายใจออก เวลาลมหายใจเข้า เวลาลมหายใจยาว เวลาลม
หายใจสั้น เวลาลมหายใจเบา เวลาลมหายใจละเอียดเพียงอย่างนั้นเท่านั้น
ให้ทำอาการเหมือนกับคนนั่งอยู่ที่ประตูคอกโค ที่คอยนับดูโคซึ่งเข้าคอกหรือออก
จากคอกเท่านั้น เมื่อกระทำอย่างนี้ได้จนใจเป็นสมาธิมั่นคงเข้าแล้ว คือ คงที่เข้า
แล้ว ฌานสมาบัติก็จะเกิดขึ้นเป็นลำดับไป เมื่อได้ฌานสมาบัติแล้ว ก็จะเกิด
วิปัสสนา คือ พิจารณาลมหายใจให้เห็นว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้ว
ก็จะเกิดอริยมรรค อริยผล ตั้งแต่ชั้นต่างนกระทั่งชั้นสูงสุด เหมือนอย่าง
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งได้ทรงกระทำมา ส่วนกายานวิปัสสนาสติปัฏฐานข้ออื่น ๆ
ซึ่งมิได้ยกมาแสดงนั้น ก็ล้วนแต่มีใจความละเอียดลึกซึ้ง ยากที่จะทำตามได้
ทั้งนั้น สำหรับพวกเราในเวลานี้ เพียงแต่หัดให้มีสติ คือ ความจำสิ่งที่ได้เห็น
หรือได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึกเท่านั้น ก็เป็นอันเพียงพอ แต่ก็ยกกายานวิปัสสนาสติ-
ปัฏฐานมาแสดงนี้ ก็เพื่อให้เห็นว่า พระมหาจักรจานเถรเจ้า ผู้เป็นต้นเค้าให้เกิด
พระพุทธชุตานที่ ๖๘ นี้ ก็เพราะท่านได้เจริญกายานวิปัสสนาสติปัฏฐาน สมเด็จพระ
บรมศาสดาจารย์จึงได้ทรงเปล่งอาทานขึ้น เพื่อประกาศคุณแห่งสติว่า กายคตาสติ
ที่คงอยู่เนื่อง ๆ มีอยู่แก่ผู้ใดทุกเมื่อ ผู้นั้นจะต้องข้ามคันทหาเสียได้ ดังนั้น จึงเห็นว่า
สนคำที่ควรอธิบายในพระพุทธชุตานเพียงเท่านี้.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๔

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยเมื่อตัดมูลรากตัดเหาแล้วข้อมปราศจากทุกข์

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกิ สมฺมํ ภควา มลฺลเสฏฺ จาริกญฺจรมาโน มหตา
ภิกขุสงฺฆเมณ สทฺธึ เยน อุํ นาม มลฺลานํ พฺราหฺมณคาโม ตทวสริ ๑
อสฺสอสฺสํ โข ญฺเอยฺยกา พฺราหฺมณคหปติกา สมโน ชลฺ โภ โคตโม สกฺขปฺตฺโต
สกฺขกฺลา ปพฺพชฺโคตติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๖๔ ว่าด้วย
พระพุทธอุทานที่ ๖๔ ในพระสูตรที่ ๕ แห่งนั้นทวรรคที่ ๑ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลีและอรรถกถา กับมัคค์การิยาบ เพื่ให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ได้สดับพระพุทธอุทานนี้ โดยพิสดาร ตามสมควรแก่ส่วนะเจตนา ที่มุ่งหมาย
ต่อพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้ในพระสูตรที่ ๕ นั้นว่า
ข้าพเจ้าขอว่าอาณนฺทได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ๑ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จ
พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในมัลลชนบท พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็นอัน
มาก ได้เสด็จแวะบ้านพราหมณ์อันมีนามว่าอุณฺคาม ในมัลลชนบทนั้น ๑ ใน
คราวนั้นพวกพราหมณ์และคฤหบดี ที่อยู่ในอุณฺคามได้ทราบว่า พระสมณโคตมผู้
เป็นสักขบุตร ซึ่งเสด็จออกบรพชาจากสักยตระกูล ได้เสด็จจาริกมาในมัลลชนบท
ถึงอุณฺคามพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก จึงพากันถนอมบ่อน้ำด้วยหญ้าและแกลบ
เลี่ยนจนเต็มบ่อ ด้วยคิดว่าอย่าให้พวกสมณะศิรัษะโล้นได้ดื่มน้ำในบ่อที่แห่งใดแห่งหนึ่ง
เป็นอันขาด ด้วยอำนาจจิตริษยา

อด โข ภควา มลฺลา โอลฺกมฺม เยน อดฺญตรํ ลำดับนั้น สมเด็จ
พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ให้เสด็จแวะออกจากมรรคา ไปประทับบนบัณฺฑิตตาอาสน์

ภายใต้อันไม้ต้นหนึ่ง แล้วตรัสสั่งพระอานนท์ว่า ตุก่อนอานนท์ เธอจงไปตักน้ำ
 มาจากบ่อน้ำเกิด พระอานนท์จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า บัดนี้ พวก
 พราหมณ์และคฤหบดี อันมีอยู่ในกุณฑลได้พากันถ่มบ่อด้วยหญ้าและแกลบเสียสิ้น
 แล้ว ด้วยเขาคิดว่า อย่าให้พวกสมณะศรัทธาโล้นได้ดื่มน้ำเลย ดังนี้ พระเจ้าข้า ฯ
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสสั่งอีกครั้งที่ ๒ ว่า ตุก่อนอานนท์ เธอจงไป
 ตักน้ำมาจากบ่อน้ำเกิด ฯ พระอานนท์ก็กราบทูลขึ้นอีกครั้งที่ ๒ ว่า ข้าแต่พระ
 ผู้มีพระภาคเจ้า พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวกุณฑลได้พากันถ่มบ่อด้วยหญ้าและ
 แกลบเสียสิ้นแล้ว ด้วยเขาคิดว่า อย่าให้พวกสมณะศรัทธาโล้นได้ดื่มน้ำเลย ดังนี้
 พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสสั่งอีกครั้งที่ ๓ ว่า อานนท์จง
 ไปตักน้ำมาจากบ่อน้ำเกิด ฯ พระอานนท์เกรงเจ้า จึงทูลรับว่า พระพุทธเจ้าข้า
 ดังนี้ แล้วจึงถือเอาบาตรตรงไปที่บ่อน้ำ ฯ เมื่อพระอานนท์เข้าไปใกล้บ่อน้ำนั้น
 บ่อน้ำนั้นก็บังดาลให้หญ้าและแกลบทั้งสน กระเด็นขึ้นจากบ่อเสียหมด ปรากฏเป็น
 น้ำอันใสบริสุทธิ์ อยู่เต็มบ่อเหมือนอย่างเดิม ฯ พระอานนท์ได้เห็นดังนั้นแล้วก็คิด
 ว่า พระตถาคตเจ้าเป็นผู้มีอภินิหารภาพนาคอัศจรรย์ ด้วยเหตุว่าบ่อน้ำเมื่อเราเข้ามาถึง
 ก็ทำให้หญ้าและแกลบทั้งสนขึ้นจากบ่อเสียหมด แล้วปรากฏเป็นน้ำใสบริสุทธิ์ดังที่
 เราเห็นอยู่นี้ ฯ คิดอย่างนั้นแล้วจึงได้ตักน้ำไปถวายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบ
 ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระตถาคตเจ้าเป็นผู้มีอภินิหารภาพนาคอัศจรรย์แท้
 ด้วยเหตุว่า เมื่อข้าพระองค์ไปถึงบ่อน้ำ หญ้าและแกลบทั้งสนก็บังดาลขึ้นจากบ่อ
 เสียหมด กลับปรากฏมีแต่น้ำใสอันบริสุทธิ์ จนกระทั่งเต็มปากบ่อ พระเจ้าข้า ขอ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงคตินานเกิด ขอพระสุคตเจ้าจงทรงคตินานเกิด พระเจ้า
 ข้า ฯ ครั้นนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความขึ้นแล้วจึงทรงเปล่งอุทาน
 อันขึ้นในเวลานั้นว่า ก็ กิรรา อุทปาเนน อาปา เจ สพุพพา ลีโย คณหา
 มุลโต เจควา กิสส ปรีเยสนนญเร ฯ แปลว่า ถ้าน้ำมีอยู่ทุกเมื่อ ก็จะต้อง
 การอะไรกับบ่อน้ำ บุคคลตัดมูลรากค้นหาได้แล้ว จะต้องเที่ยวแสวงหาน้ำเพื่อ
 ประโยชน์อันใด ดังนี้ ฯ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ชนบทที่ได้ชื่อว่ามัลลชนบทนั้น โดย
เหตุว่า เป็นที่อยู่ของพวกพระราชกุมาร อันมีนามโวหารว่า มัลลกษัตริย์ ฯ คำว่า
เสด็จจาริกไปนั้น คือ เสด็จไปโดยการไม่รีบด่วน ฯ คำว่า พระภิกษุสงฆ์เป็นอัน
มากนั้น หมายความว่า มากโดยไม่มีกำหนด ว่ามัลลกษัตริย์ ฯ เพราะในคราวนั้น
ย่อมมีภิกษุเป็นอันมาก ได้เป็นบริวารของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระบรม
ศาสดาจารย์ ฯ คำว่า บ้านพราหมณ์อันมีนามว่าถุณคามนั้น ได้แก่บ้านพราหมณ์
ตำบลหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในทิศตะวันออกแห่งมัลลชนบทนั้น ฯ คำว่า ทรงแวะบ้าน
พราหมณ์นั้น คือ ได้เสด็จถึงหนทางที่จะไปสู่วillageพราหมณ์นั้น

คำว่า ได้ยินนั้น คือ ได้ยินตามคำเล่าลือว่า บัดนี้พระสมณโคตม ผู้เป็น
สัพยบุตรได้เสด็จมาถึงตำบลถุณคาม พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมากแล้ว ฯ
คำว่า พราหมณ์นั้น ได้แก่พวกที่ถือว่าตนเป็นพรหม ซึ่งจัดเป็นพราหมณ์โดยชาติ
ไม่ใช่เป็นพราหมณ์โดยคุณธรรม ฯ ส่วนพราหมณ์โดยคุณธรรมนั้น ได้แก่
พระอริยเจ้าที่ละบาปกรรมทั้งหลายเสีย ฯ คำว่า ฤดูหีบคั้นนั้น ได้แก่พวกที่
ครองเรือนทั้งสี่ ขกษัตริย์และพราหมณ์เสีย

คำว่า พระสมณะนั้น ได้แก่ผู้ระงับบาปกรรมแล้ว ฯ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า
ย่อมเป็นผู้ละบาปกรรมทั้งสี่ด้วยอริยมรรคอันเยี่ยมแล้ว ฯ คำว่า พระโคตมุนี ได้
แก่นามสกุล อันมีตามวงศ์ขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ คำว่า สักยบุตรนั้น
หมายถึงตระกูลอันสูงในสมัยนั้น ฯ คำว่า เสด็จออกบรรพชาจากสักยตระกูลนั้น
คือ หมายถึงการออกบรรพชาด้วยศรัทธา ไม่ได้ออกบรรพชาด้วยความขาดแคลน
ประการใด เสด็จออกบรรพชาด้วยความเชื่อต่อการบรรลุคุณพิเศษในการออกจาก
เบญจกามารมณ์เท่านั้น ฯ คำว่า ฌมบ่อน้ำด้วยหญ้าและแกลบจนเต็มนั้น คือ พวก
นั้นได้ขนสิ่งของต่าง ๆ มีหญ้าและแกลบเป็นต้น ไปทิ้งลงในบ่อน้ำจนกระทั่งเต็ม
ปากขอบแห่งบ่อนั้น

กับอนันน เป็นบ่อน้ำของพวกพราหมณ์ทั้งหลาย อันมีในทิวโกถัมมรคัท
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จมาจนจะถึงถุนคามแล้วนั้น ฯ ชกเว้นบ่อน้ำ
นั้นเสียแล้ว ทศกัณฐ์นางอื่น ๆ ทั้งสิ้น ในเวลานั้นก็แห้งไปหมด ปราณฤเหล็ก
อยู่แต่บ่อน้ำเดียวเท่านั้น ฯ พวกพราหมณ์และคฤหบดี ชาวถุนคาม ในเวลานั้น
เป็นผู้ไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย มีความตระหนี่ประจําใจ พอได้ทราบว่า สมเด็จ
พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงก็พากันคิดว่า ถ้าพระสมณโคตมเข้าไปอาศัยอยู่ที่บ้าน
สัก ๒-๓ วัน ก็จะทำคนทั้งสนให้เชื่อถ้อยคำของตน ธรรมเนียมของพวกพราหมณ์
ก็จักคงอยู่ไม่ได้ เมื่อคิดอย่างนั้นแล้วจึงได้พากันพยายามถมบ่อน้ำนั้นเสีย เพื่อจะ
ไม่ให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยได้ เขาได้ปรึกษากันว่า ที่บ้านนี้ไม่มีน้ำ
อยู่ในท่อน พวกเราจักต้องทำบ่อน้ำนั้นให้เป็นที่ใช้ไม่ได้ พระสมณโคตมกับ
ทั้งหมดสาวก จึงจักเข้ามาบ้านนี้ไม่ได้ ปรึกษากันอย่างนั้นแล้ว ก็ให้ชาวบ้านทั้งสน
พากันคักน้ำมาใส่ที่ขังน้ำมูมเป็นต้น อยู่จนตลอด ๗ วัน แล้วเขาจึงพร้อมกัน
ไปถมบ่อน้ำด้วยหญ้าและแกลบ ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า
พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวถุนคาม ได้พากันถมบ่อน้ำด้วยหญ้าและแกลบจนเต็ม
ด้วยตั้งใจว่า อย่าให้พวกสมณะศิรัชะโลนได้ดื่ม น้ำ ดังนี้ คำที่เขาเรียกว่า สมณะ
ศิรัชะโลนดังนี้ เขากล่าวด้วยคำดุถูกพระภิกษุสงฆ์

มีคำแปลว่า เพราะเหตุไร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงนึกถึง
การกระทำของพวกพราหมณ์เหล่านั้น ได้ตรัสสั่งพระอานนท์ให้ไปตักน้ำมาจาก
บ่อน้ำด้วยเหตุไร หรือพระองค์ไม่ทรงทราบ ฯ มีคำวิสัชนาว่า พระองค์ทรง
ทราบอยู่โดยแท้ แต่เพื่อจะทรงประกาศพระพุทธานภาพของพระองค์ โดยมีพระ
พุทธประสงค์จะทรมานพราหมณ์พวกนั้นให้สิ้นพยศร้ายกลายเป็นคนดี จึงได้ตรัสสั่ง
ให้พระอานนท์ไปตักน้ำมาจากบ่อน้ำ ฯ ส่วนพระอานนท์ไม่ล่วงรู้จักพระพุท
ประสงค์จึงได้หลกคัดค้านขึ้น ๒ หน แต่ได้ถูกรับในหนที่ ๓ ด้วยคิดว่า ธรรมเนียม
พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย ถ้าไม่มีเหตุอันสมควร ย่อมไม่ทรงยื่นคำอยู่ถึง ๓ ครั้ง
เรื่องสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงเห็นกาลไกล คงจะได้เห็นเหตุอันใดอัน
หนึ่งแล้ว คิดอย่างนั้นแล้วจึงได้นำเอาบาตรของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรงไปสู่
บ่อน้ำ ฯ เมื่อพระอานนท์เฝ้าเจ้าไปถึง น้ำในบ่อน้ำ ก็พุ่งขึ้นจากข้างล่าง

ทำให้หญ้าและเถาวัลย์ขึ้นงอกขึ้นพันปากบ่อเสียหมด ยังปรากฏอยู่แต่หน้าอันใส
สะอาด ด้วยเหตุว่า น้ำที่ขุ่นมัวอันปะปนไปด้วยหญ้าและเถาวัลย์นั้น ได้ไหลพัน
ไปเสียหมดแล้ว ในคราวนั้นคุประหนึ่งว่า ที่บ้านค่านันท์ทั้งสองจะมีน้ำไหลท่วม
เหมือนกับในฤดูฝนตกใหญ่ ด้วยเหตุว่าน้ำที่ไหลออกจากบ่อนั้น ได้ไหลมา
ท่วมไปในที่ทั้งหลาย ทั้งมีควกบัวขาวบัวหลวง และตะไคร่น้ำเป็นต้น แดกขึ้น
มาจากที่นั้น ๆ แล้วคายไปบนหลังน้ำ นกน้ำทั้งหลายมีนกหงส์ นกกระเรียน
นกจิ้งพราก นกกาน้ำ และนกยางเป็นต้น ก็ได้พากันล่องลอยเล่นอยู่บนหลังน้ำ
ในที่นั้น ๆ ประหนึ่งว่านกทั้งหลายซึ่งล่องลอยเล่นอยู่ใต้ม่าน้ำใหญ่ฉะนั้น พวกชาว
ถนุกามได้เห็นดังนั้น ก็เกิดอศุขรย์ใจพากันคิดว่า พวกเราได้พยายามเพื่อจะ
ค้ำน้ำพระสมณโคตมเสีย บัดนี้ก็มีห้วงน้ำใหญ่ไหลมา พระสมณโคตมก็คง
จักเป็นผลมอทธาณภาพอันยิ่งใหญ่เป็นแน่แท้ ห้วงน้ำที่มากมายจะมามีบ้านของ
พวกเราเป็นแน่ พวกเราควรจะไปเฝ้าพระสมณโคตม ทูลขอขมาโทษ จึ่งจักเป็น
การดี พวกชาวถนุกามมีอศุขรย์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว จึ่งพากันออก
จากบ้านเป็นหมู่ ๆ ไปสู่ที่เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่บางพวกก็ถวายนังคม
บางพวก ก็เพียงแต่ประณมมือไหว้ บางพวกก็เพียงแต่แสดงความชื่นชมยินดี
บางพวกก็ร้องประกาศนามและโคตรของตน บางพวกก็นั่งนงอัย กรีนเข้าไป
นั่งพร้อมกันแล้ว จึ่งได้กราบทูลขึ้นพร้อมกันว่า ข้าแต่พระโคตมผู้ประเสริฐ
ข้าพระองค์ทั้งหลายได้พากันบัดนี้ เพื่อจะไม่ให้พระโคตมกับเหล่าพระสาวก
ได้อาศัย ได้พากันกมบ่อ้านโน้นด้วยหญ้าและเถาวัลย์แล้ว แต่บ่อน้ำโน้นเป็น
บ่อน้ำซึ่งไม่มีจิตวิญญาณก็จริงแท้ แต่ว่าเหมือนกับมีจิตวิญญาณ เหมือนกับ
พระคุณของพระองค์ จึ่งกำจัดหญ้าและเถาวัลย์ให้ออกจากบ่อเสียสิ้น แล้วกลายเป็น
น้ำอันบริสุทธิ์ บัดนี้ทลมหงสนได้เต็มไปด้วยน้ำอันดี สัตว์ทั้งหลายที่อาศัย
ต่างก็มีความยินดีด้วยกันทั้งนั้น พวกข้าพระองค์ผู้เป็นมนุษย์ ผู้ได้พากันกระทำ
อย่างนี้ เป็นอันว่าไม่รู้จักพระคุณธรรมของพระองค์ ห้วงน้ำอันใหญ่ซึ่งกำลัง
มากมายจะไม่ท่วมบ้านตำบล ด้วยอาการอันใด หรือด้วยวิธีใด ขอพระโคตม
ผู้ประเสริฐจงได้โปรดกระทำตามวิธีนั้นเถิด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้กระทำผิดแล้ว
ขอพระองค์จงทรงอภิด้วยพระเมตตาการณาเถิด ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ผู้ประเสริฐด้วยพระมหากรุณา จึงทรงให้อภัยแก่พวกนั้นว่า เราให้อภัยแก่เธอทั้งหลาย เพื่อให้เธอทั้งหลายมีความระวังต่อไป ทรงให้อภัยอย่างนั้นแล้วก็ได้ทรงแสดงธรรมตามสมควรแก่อัธยาศัยของพวกนั้น ๆ พวกนั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็มีจิตผ่องแผ้วยินดี ตั้งอยู่ในคุณธรรมทั้งหลาย มีสัจจนันเป็นต้น เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้วจึงพร้อมกันถวายบังคมลา ฯ พระอานนทเถระเจ้าได้เห็นปาฏิหาริย์อย่างนั้นแล้ว จึงเกิดอศรรย์ใจ กราบทูลสรรเสริญพระพุทธานุภาพดังที่แสดงมา

การที่น่าในบ่อนั้นปรากฏเป็นอย่างนั้น ไม่ใช่เป็นด้วยพระพุทธเจ้าทรงอธิฐาน ไม่ใช่เป็นด้วยอานุภาพแห่งเวทคา คือ เป็นด้วยบุญญานภาพของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น ฯ แต่พวกเกจิอาจารย์กล่าวว่า ที่เป็นอย่างนั้นเพราะเวทคาทั้งหลาย ซึ่งมีความมุ่งหมายจะให้เกิดผลอันดีงามแก่พวกพราหมณ์ และคฤหบดีชาวถุนคามนั้น ได้พากันบันดาลให้เป็นขึ้นเพื่อจะให้ชาวถุนคาม เกิดความเลื่อมใสต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ที่เป็นอย่างนั้นด้วยอำนาจพญานาคที่อาศัยอยู่ภายใต้บ่อนั้น บันดาลให้เป็นไป ฯ แต่คำทั้งสองไม่มีเหตุควรเชื่อถือ เพราะการที่จะมีมาเกิดขึ้นอย่างนั้น ย่อมเป็นด้วยบุญญานภาพของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว คือ ทรงทราบว่าพระองค์เป็นผู้สำเร็จพระประสงค์แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้น

ก็คำในพระพุทธชุตานนั้น มีคำอธิบายว่า คำว่า ถ้านามิในกาลทุกเมื่อจะต้องการอะไรด้วยบ่อน้ำ ดังนี้ คือ ถ้าน้ำจะต้องเกิดแก่ผู้ใดในที่ทั้งปวง ในกาลทั้งปวงแล้ว ผู้นั้นจะประโยชน์อันใดกับบ่อน้ำนั้น ฯ คำว่า ตัตตฺรากเหง้าแห่งต้นหาแล้ว จะต้องแสวงหาน้ำเพื่อประโยชน์อันใดนั้น คือ สัตว์โลกทั้งหลายที่ค้นหาทุกมัตไไว้ ย่อมเดือดร้อนด้วยความทุกข์ ในการไม่ได้สิ่งของตนประสงค์ ส่วนพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ตัตตฺมฺลรากตฺตฺหาแล้ว จะต้องเที่ยวแสวงหาน้ำหรือแสวงหาปัจจัยอย่างอื่นด้วยเหตุอันใด ฯ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ตัตตฺมฺลรากตฺตฺหา นั้น ได้แก้ตัตตฺหาตั้งแต่รากไป มีคำอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดไม่ถึงถึงบุญสมภารของพระองค์ ที่ทรงสะสมมาตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้ เริ่มแต่มหาปณิธานต่อพระโพธิญาณ

เป็นต้นมา แล้วทรงบำเพ็ญพระบารมีเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่โลก ได้ตัดค้นหา
จำเดิมครั้นทรงบำเพ็ญเป็นต้นมา เมื่อพระองค์ตัดค้นหา จำเดิมแล้วรากเหง้าเป็นต้นมาแล้ว
จะต้องเห็นวแสงสว่างด้วยประโยชน์อันใด เพราะทุกข์จะเกิดจากค้นหาเมื่อไม่มี
แก่พระองค์แล้ว ส่วนพวกคุณถามซึ่งเป็นคนอันธพาลไม่รู้จักเหตุการณ์อันนี้ ก็พา
กันถ่มบ่อน้ำนั้นเสีย ดังนี้ สนทนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย กล่าวคือ ในพระพุทธรูปท่านผู้มีคาม
พระบาลี และอรรถกถา มีใจความว่า ผู้ที่ตัดรากค้นหาแล้วย่อมไม่เป็นทุกข์ใน
เรื่องใด อย่างว่าแต่ในเรื่องนี้เช่นนี้ ดังนี้ อันนี้เป็นใจความสำคัญในพระพุทธรูปท่าน
เพราะฉะนั้น ขอให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า ความทุกข์เพราะไม่ได้
สิ่งใดที่ตนประสงค์ทั้งสิ้น ย่อมมีแก่ผู้ยังตัดค้นหาไม่ได้เท่านั้น พวกคุณถามหาว่า
พระพุทธรูปเจ้าตัดค้นหาได้แล้ว เขาจึงได้พากันถ่มบ่อน้ำดังที่แสดงมา

ที่รากเหง้าค้นหาแล้ว คือ สิ่งใด ข้อนั้นเป็นข้อที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายควร
จะสนใจ เพราะเหตุว่า เมื่อเรารู้จักว่าสิ่งใดเป็นรากเหง้าแห่งค้นหาแล้ว เราก็จะ
ได้พยายามตัดรากเหง้าแห่งค้นหาเสีย เหมือนกับบุคคลผู้จะทำลายเถาวัลย์
หรือเถาขกาเป็นต้น เพื่อให้สิ้นไป เขาต้องจับเถาวัลย์หรือเถาขกาไป
จนกระทั่งถึงโคนต้น หรือโคนเถา แล้วเขาจึงขุดถอนขึ้นมาทิ้งรากถอนโคน ผู้ที่จะ
กำจัดค้นหาจะต้องทำเหมือนกัน คือ ต้องตัดรากค้นหาจึงจะสิ้นค้นหา อันเป็น
เหตุให้เกิดทุกข์ได้ อีกนัยหนึ่ง ธรรมดาต้นไม้ใหญ่ เมื่อบุคคลจะทำให้สิ้นพืชพันธุ์
แล้วต้องขุดถอนลงไปกระทั่งรากแก้วนั้นใด ผู้ที่จะทำให้สูญพันธุ์ค้นหา ก็ต้อง
ทำเหมือนกันฉนั้น ถ้าค้นหายังไม่สูญพันธุ์ตราบใด ความทุกข์ด้วยอยากได้
ข้าวน้ำ ผักผ่อนนอนสบาย ห้อยที่อาศัย หรือยาแก้โรคภัยไข้เจ็บและความอยาก
ได้อะไรดีทั้งสี่ต้องมียุทธาสนะ ความเกิดแก่เจ็บตายก็ต้องมียุทธาสนะ
ความโศกเศร้าเสียใจพิไรรำพัน ความน้อยอกน้อยใจ ความคับอกคับใจ ก็ต้องมี

อยู่ตรงนั้น ความทุกข์อันเกิดจากประสบกับอารมณ์ซึ่งไม่เป็นที่รัก และพลัดพราก
จากอารมณ์ซึ่งเป็นรักอยู่ตรงนั้น ความทุกข์อันเกิดจากความปรารถนาไม่สมหวัง
ก็ต้องมีอยู่ตรงนั้น เพราะเหตุว่า ความทุกข์ทั้งสามย่อมเกิดขึ้นเพราะค้นหาทั้งนั้น
ก่อนแต่จะกล่าวถึงราชนางแห่งค้นหา ว่าได้แก่สิ่งใด จะได้แสดงถึง คำว่า ค้นหา
ให้ท่านทั้งหลายทราบเสียก่อนว่า ได้แก่สิ่งใด เกิดขึ้นในที่ไหน

คำว่า ค้นหา ได้แก่ความสะดุ้งตื่นในเรื่องความรักใคร่พอใจ •
ในเรื่องความอยากมีอยากเป็น • ในเรื่องความไม่อยากมีอยากเป็น • รวมเป็น
๓ ประการด้วยกัน เรียกตามภาษาบาลีว่า กามค้นหา ภวค้นหา วิภวค้นหา •
ค้นหาทั้ง ๓ ประการนี้ เกิดขึ้นในบิขรูป สาทรูป คือ อารมณ์ อันเป็นที่รัก
ใคร่พอใจซึ่งท่านจำแนกไว้ ๑๐ หมวด อันมีหมวดละ ๖ ๑ รวมเป็นบิขรูป
สาทรูป คือ อารมณ์อันเป็นที่รักใคร่พอใจ ๖๐ อย่างด้วยกัน ๑ กล่าวคือ
หมวดที่ ๑ ได้แก่จักขุ โสตะ ฆานะ จีวหา กาย มโน ๑ หมวดที่ ๒ ได้แก่
รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรม ๑ หมวดที่ ๓ ได้แก่จักขุวิญญาณ
โสทวิญาณ ฆานวิญาณ จีวหาวิญาณ กายวิญาณ มโนวิญาณ ๑
หมวดที่ ๔ ได้แก่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส จีวหาสัมผัส กายสัมผัส
มโนสัมผัส ๑ หมวดที่ ๕ ได้แก่จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา
ฆานสัมผัสสชาเวทนา จีวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสส-
ชาเวทนา ๑ หมวด ๖ ได้แก่รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา
โผฏฐัพพสัญญา ธรรมสัญญา ๑ หมวดที่ ๗ ได้แก่รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญา-
เจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา ธรรมสัญญา-
เจตนา ๑ หมวดที่ ๘ ได้แก่รูปค้นหา สัททค้นหา คันธค้นหา รสค้นหา
โผฏฐัพพค้นหา ธรรมค้นหา ๑ หมวดที่ ๙ ได้แก่รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก
รสวิตก โผฏฐัพพวิตก ธรรมวิตก ๑ หมวดที่ ๑๐ ได้แก่รูปวิจารณ์ สัททวิจารณ์
คันธวิจารณ์ รสวิจารณ์ โผฏฐัพพวิจารณ์ ธรรมวิจารณ์

แต่ข้านลงก็คงได้ใจความว่า ค้นหาเกิดในอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก
ลิ้น กาย ใจ และเกิดจากอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

ธรรมารมณ์เท่านั้น รากของตัณหา นั้น ได้แก่ อวิชชา ซึ่งมีคำแปลและคำอธิบาย ดังที่เคยแสดงมาแล้วในกัณฑ์ก่อน ๆ นั้น เมื่อพุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สดับ เรื่องคณหาดังนี้ หนทางดีที่สุดก็คือพยายามละตัณหาเสีย ด้วยการอบรมกุศล ธรรม อันจำแนกแจกไปเป็นหลายประเภท ซึ่งได้ยกขึ้นเป็นธรรมวิเศษ ฝ่ายที่จะ ให้ตรัสรู้ นั้น ย่อมมีอยู่ ๓๗ ประการ ซึ่งเรียกว่าโพธิปักขิยธรรม ๓๗ มีสติ- ญาณ ๔ เป็นต้น แต่เมื่อย่อลงไปก็ได้แต่ความไม่ประมาณเท่านั้น อันความ ไม่ประมาณนั้น ได้แก่ความไม่พอใจต่อบุญกุศลจริยาสมาธิปฏิบัติ มีทาน ศีล ภาวนา กัลยาณวัตร เป็นต้น และความไม่กระทำบาปอกุศลทั้งปวง กล่าวคือ ท่านทั้งหลายต้องงดเว้นจากบาปอกุศลทั้งปวง ๑ คือใจเอาใจใส่ต่อบุญกุศลทั้งปวง ๑ เมื่อทำได้อย่างนั้นแล้ว เรียกว่าเป็นผู้ไม่ประมาณ เมื่อไม่ประมาณแล้ว ก็เป็นเหตุ ให้ตัดมูลรากแห่งตัณหา คือ อวิชชาได้เด็ดขาด เมื่อตัดมูลรากตัณหา คือ อวิชชา ได้เด็ดขาดแล้ว ก็เป็นอันหมดทุกข์ทั้งปวง ทุกข์ที่จะเกิดจากความมัวหมอง หรือ ความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นเป็นอันไม่มี

พระพุทธอุทาน ในพระธรรมเทศนา กัณฑ์นี้มีใจความว่า พระพุทธเจ้า ผู้ตัดมูลรากตัณหาได้ขาดแล้ว ย่อมไม่มีการแสวงหาสิ่งหนึ่งสิ่งใด แต่พวกชาวอุณคาม ไม่รู้เรื่องนั้น จึงได้พากันถ่มบ่อน้ำเสียด้วยเข้าใจว่า พระพุทธเจ้ากับเหล่าพระภิกษุ สงฆ์จะพากันเป็นทุกข์ด้วยน้ำ โดยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า ถ้าน้ำมีอยู่ในกาลทั้งปวง ก็จะต้องถ่มน้ำด้วยบ่อน้ำเล่า ผู้ที่ตัดมูลรากตัณหา ได้แล้ว จะเห็นแสวงหาน้ำด้วยเหตุอันใด ดังนี้ เป็นอันว่าในพระพุทธอุทานนี้ ได้อธิบายความอรรถกถา และอรรถกถาอธิบายมาแจ่มแจ้งแล้วทุกคำ จึงเห็นว่าสมควร ที่ท่านทั้งหลายจะจดจำไว้เป็นแบบอย่างว่า ผู้ที่สิ้นตัณหาแล้ว ย่อมไม่เป็นที่ ทุกข์ทั้งปวง เมื่อจำได้อย่างนั้นแล้ว ควรจะพยายามทำตนให้ล่วงเสียซึ่งอำนาจแห่งตัณหา ด้วยอุปมาพหุธรรมดังที่แสดงมา ของอรรถกถาอธิบายไว้เพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณชาที่ ๗๐

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธชุตาน

ว่าด้วยโชนแห่งโมทะ

เอวมเม สุตํ ฯ เสกั สมัย ภควา โสสมพิย วิหริ โฆสิตารามे ฯ
 เคน โข ปณ สมเขน ญโณ อุเทนสส อุตฺตยานคตฺสส อนฺเตปุริ ทชฺชนํ โหติ
 ปณฺจอุคฺคิสถานิ กาลกตานิ โชนคิ สามาวตูปฺมุขานํติ

ณ บัณฑิต จักแสดงคัมภีร์พระพุทธชุตาน กัณชาที่ ๗๐ ว่าด้วยพระพุทธ-
 ชุตานที่ ๗๐ ในพระสูตรที่ ๑๐ แห่งอุชววรรคที่ ๑ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี
 และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้สดับ
 พระพุทธชุตานนี้โดยพิสดาร ตามสมควรแก่สวณะเจตนาที่มุ่งหมายต่อพระธรรม-
 เทศนา

บาลี

คำนิพนธ์ความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้ามีชื่อว่าอานนท
 ได้สดับมาอย่างนั้น ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ประทับอยู่ที่โฆสิตารามเมืองโกสัมพี ฯ ในคราวนั้น เวลาที่พระเจ้าอุเทน
 เสด็จประพาสพระราชอุทยาน ได้เกิดการมีไฟไหม้พระราชวังขึ้น หญิง ๕๐๐
 มีนางสามาวดีเป็นประธาน ได้ถึงแก่กาลกิณี ฯ ในเวลาเช้านั้น มีพวก
 ภิกษุเป็นอันมากเข้าไปบิณฑบาตที่เมืองโกสัมพี ฯ เวลากลับจากบิณฑบาตแล้ว
 ฉันทันหันเสร็จแล้ว ได้พากันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคม
 แล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ ในเวลานั่งลงในที่สมควรแก่ตนแล้ว จึง
 พร้อมกันกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อ
 พระเจ้าอุเทนเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ได้เกิดการมีไฟไหม้ขึ้นที่พระราชวัง
 ของหญิงทั้ง ๕๐๐ มีนางสามาวดีเป็นหัวหน้าได้พากันถึงแก่ความตายสิ้น ก็หญิง
 เหล่านั้นล้วนแต่เป็นอุบาสิกาทั้งนั้น คดีของหญิงเหล่านั้นจะเป็นอย่างไร การ

เป็นไปข้างหน้าของหญิงเหล่านั้นจะเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสว่า ทุกอนภิกขุทั้งหลาย หญิงเหล่านั้นเป็นโสคาบันทม เป็น
สกทาคามีนกม เป็นอนาคามีนกม หญิงเหล่านั้นหงสนล้วนเป็นอุบาสิกา ล้วนเป็น
ผู้ไม่ไร้ผล ฯ ครั้นนั้น สมเด็จพระทศพลผู้ทรงพระภาคเจ้า ทรงทราบเนื้อความ
แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

โมหสมฺพนฺธโน โลโก	ภพฺพโรโป ทิสฺสติ
อุปธิพฺพนฺธโน พาโล	ตมสา ปรีวาริโต
สสฺสโตริว ขาปติ	ปสฺสโต นตฺถิ กิณฺจณํ ฯ

แปลว่า โลกที่หุ้มห่อด้วยโมหะย่อมปรากฏเหมือนมีรูปอันสมควล คนพารที่ถูกอุป
มุกระไว้ ที่ความมืดห้อมล้อมไว้ ย่อมปรากฏเหมือนยังขึ้น ความกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้
เห็นอยู่ ดังนี้ สันเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า พระเจ้าอุเทนนั้น เป็นพระราชาของ
พวกวัชชี ฯ คำว่า หญิง ๕๐๐ มีนางสามาวดีเป็นหัวหน้า นั้น คือ หญิง ๕๐๐ นั้น ได้
ถึงแก่ความตายด้วยไฟไหม้ ฯ ก็นางสามาวดีนั้น คือ ใคร ถูกไฟไหม้อย่างไร มีคำ
เฉลยไว้ว่า นางสามาวดีนั้น คือ ธิดาเศรษฐีในภัททวดีนคร ที่โฆลกเศรษฐีได้รับ
เลี้ยงไว้เป็นธิดาของคน มีหญิงบริวารจนถึง ๕๐๐ ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าอุเทน
ได้เป็นอริยสาวกามากด้วยเมตตาวาทธรรมในพระพุทธศาสนา อันนี้เป็นเนื้อความ
ย่อในเรื่องนี้ ฯ ส่วนเนื้อความพิสดารนั้น มีปรากฏอยู่ในคถาธรรมบท อันกล่าว
ถึงเรื่องนางสามาวดี ฯ ก็เรื่องที่เกี่ยวกับนางสามาวดีนั้นมีว่า มีธิดาของพราหมณ์
คนหนึ่ง ซึ่งมีชื่อนามคันทิยพราหมณ์ ได้ฟังพระคถาที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงแก่มารดาบิดาของคนว่า

ทิสฺวาน ตณฺห์ อรคฺคิณฺจ ราคํ	นาโหสิ ฉนฺโท อปฺปี เมถุนสฺมิมิ
กิเมวิทํ มุคฺตกริสรุพฺพณฺ	ปาทาปี นํ สมฺมุสิคํ น อิจฺเจ

ซึ่งแปลว่า เพียงแต่ความพอใจในเมถุนธรรม ก็ไม่ได้มีแก่เราตถาคตในเวลา
 ได้เห็นนางคันหา อรดี รากา ความพอใจอะไรจักมีแก่เราด้วยได้เห็นร่างกาย
 อันเต็มด้วยมุตรและกรีสเช่นนั้น เราไม่มีความประสงค์จะถูกต้องร่างกาย อันเต็ม
 ไปด้วยมุตรและกรีสแม้ด้วยเท้าของเรา เมื่อได้ฟังดังนี้แล้ว ก็ผูกอาฆาตในพระ
 ศาสตรา ค่อมภายหลังธิดาของมาคันทิพยพราหมณ์ อันมีนามว่า นางมาคันทียัน
 ก็ได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอุเทน เวลาได้ทราบว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 เสด็จไปประทับที่เมืองโกสัมพี และได้ทราบว่า หญิง ๕๐๐ มีนางสามาวดีเป็น
 หัวหน้า ได้พากันเป็นอุบาสิกาในพระพุทธศาสนาแล้วก็คิดว่า พระสมณโคดม
 ได้มาที่เมืองนี้แล้ว เราจักทำสิ่งที่เราควรทำแก่พระสมณโคดมในบัดนี้ ฝ่าย
 หญิงเหล่านั้นก็เป็นอุบาสิกายิกาของพระสมณโคดม เราจักหาอุบายทำลายแก่หญิง
 เหล่านี้ให้จงได้ คิดดังนี้แล้ว ก็ได้พยายามเพื่อจะทำความเสียหาย ให้แก่พระ
 ตถาคตเจ้ากับหญิงเหล่านั้น โดยอุบายหลายประการ แต่เมื่อไม่อาจจะทำให้
 สำเร็จได้ตามความประสงค์ จึงตกลงใจที่จะเผาปราสาทของนางสามาวดีราชเทวี
 อยู่มาวันหนึ่ง พอพระเจ้าอุเทนเสด็จประพาสพระราชอุทยาน จึงให้คนนำเรื่อง
 ไปบอกอาว์ของตนว่า ท่านจงไปที่ปราสาทของนางสามาวดี ให้คนเปิดคลังผ้า
 และคลังน้ำมัน ขนเอาผ้าลงมาชุบน้ำมันพันเสาปราสาทให้ส้น ปิดประตูลงกลอน
 ปราสาทให้เรียบร้อยแล้ว เอาไฟเผาให้จงได้ ฯ อาว์ของนางมาคันทียได้รับคำสั่ง
 ดังนั้นแล้ว ก็ไปที่ปราสาทของนางสามาวดี เปิดคลังผ้าออกมาแล้ว ก็เอาผ้าจุ่มน้ำมัน
 ประพรมจะพันเสาปราสาทตามคำสั่งของพระราชเทวี ฯ ในครั้งนั้น หญิง ๕๐๐
 มีนางสามาวดีเป็นหัวหน้า จึงพากันถามว่า อาว์ทำอะไร ฯ พราหมณ์นั้นตอบว่า
 เวลานี้พระราชเสด็จไปประพาสพระราชอุทยาน มีพระราชโองการรับสั่งให้พันเสา
 ปราสาทด้วยผ้าชุบน้ำมัน เพื่อประสงค์จะป้องกันเหตุร้ายอันจะมีมา เพราะเหตุว่า
 การกระทำนี้มิใช่ร้าย ในพระราชมณเฑียรบ่อมนับเป็นของรู้ได้ยาก ท่านทั้งหลาย
 อย่าได้พากันอยู่ในที่เรากำลังงานนี้ เมื่อหญิงเหล่านั้น ได้ฟังดังนี้แล้ว ก็พากัน
 เข้าห้องของตน ฯ พราหมณ์นั้นจึงปิดประตูใส่กลอนยันต์ แล้วเอาไฟจุดเริ่มแต่
 ห้องที่ ๑ ไป ๆ ในขณะนั้น นางสามาวดีจึงให้โอวาทแก่หญิงบริวารว่า คุณก่อน
 ท่านทั้งหลาย การที่พวกเราถูกไฟไหม้อยู่ในสงสาร อันหาเบืองต้นมิได้เช่นนั้น

ข้อมมีมามากนักแล้ว แม้แต่พระพุทธญาณก็ยากที่จะทำการกำหนดได้ว่า พวกเรา
ถูกไฟไหม้มากี่ชาติแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าได้พากันประมาท
นอนใจ ๑ เมื่อหญิงบวราภทั้งหลายซึ่งเป็นผู้สำเร็จพระโศคาบัตติผล ในสำนัก
ของนางขุชุตตรา ผู้แจ้งในศาสนาด้วยได้บรรลุโศคาบัตติผล เพราะได้ฟัง
ธรรมของพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วนำไปแสดงให้ตนฟังตามที่สมเด็จพระ
บรมศาสดาได้ทรงแสดงไว้แล้วนั้น ก็ได้พากันตั้งใจต่อกรรมฐานมนสิการเสมอมา
ในเวลาไฟไหม้ปราสาทนั้น หญิงเหล่านั้นก็คำนึงถึงเวทนาปริคคหกรรมฐาน ถือ
เอาการเสวยทุกขเวทนาเป็นอารมณ์ ๑ บางพวกก็ได้ทำเรื่องสกทาคามีผล บางพวก
ก็ได้สำเร็จอนาคามีผล แล้วได้พากันทำกาลกิริยา

รุ่งเช้าขึ้น ภิกษุทั้งหลายได้พากันเข้าไปบิณฑบาตที่เมืองโกสัมพี ได้ทราบ
เรื่องนั้นแล้ว จึงนำไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้ทรงทราบ แล้วทูล
ถามถึงการเป็นไปข้างหน้าของหญิงเหล่านั้น ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้
ตรัสบอกว่า หญิงเหล่านั้นได้บรรลุวิปลผลแล้วทั้งนั้น ๑ เพราะฉะนั้น ในพระบาลี
จึงกล่าวไว้ว่า คราวนั้น เมื่อพระเจ้าอุเทนเสด็จไปประพาสพระราชนิเวศน์ ก็เกิด
การมีไฟไหม้ขึ้นในพระราชวัง หญิงทั้ง ๕๐๐ มีนางสามาวดีเป็นหัวหน้า ได้พากัน
ถึงแก่ความตายสิ้น ดังนี้

คำว่า หญิงเหล่านั้น เป็นผู้ไม่ไร้ผลนั้น คือ หญิงเหล่านั้น ได้สำเร็จ
สามัญญผลก่อนแต่ทำกาลกิริยาตาย ๑ ก็หญิงเหล่านั้น เมื่อได้รับโอวาทของนาง
สามาวดีว่า ท่านทั้งหลายจงรีบทำความเพียร จงประกอบกิจในพระพุทธศาสนา
จงกำจัดเสนามัจจุเรศ เหมือนกับช่างหักกรานไม้ธนูฉะนั้น ผู้ใดไม่ประมาทใน
พระธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นจะละความเวียนตายเวียนเกิด สิ้นกำเนิดในวัฏฏสงสาร
ถึงซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ คือ พระนิพพาน ดังนี้แล้ว ก็พากันถือเอาเวทนาปริคคห-
กรรมฐานเป็นอารมณ์ แล้วได้สำเร็จสกทาคามีผล อนาคามีผล ก่อนแต่จะ
แตกตายท่าลายอารมณ์ ส่วนนางขุชุตตราได้ออกจากปราสาทไปได้ เพราะ
เหตุว่า อายุของนางยังมีเหลืออยู่ กับเพราะนางไม่ได้ทำกรรมเช่นนั้น ไว้ในปาง
ก่อน ๑ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า นางขุชุตตรานั้น ได้หนีออกจากปราสาท

ไปอยู่ในที่ไกลถึง ๑๐ โยชน์ ก่อนแต่จะเกิดไฟไหม้ขึ้น ๆ ในคราวนั้น ภิกษุทั้งหลายได้สมทนกันในธรรมสภาว่า อันความตายเช่นนั้น ย่อมไม่เหมาะแก่ อริยสาวกทั้งหลาย ๆ สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงสดับคำสมทนนั้นแล้ว จึงเสด็จไปประทับที่ธรรมสภา ตรัสถามขึ้นว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสมทนกันด้วยเรื่องอันใด เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย การตายเช่นนั้นย่อมไม่เหมาะแก่หญิงเหล่านั้น ในอรรถาพินกจิริงยอ แต่ว่าเหมาะแก่กรรมที่เขาได้กระทำไว้ในปางก่อน ตรัสอย่างนั้นแล้ว จึงได้ทรงนำเรื่องอดีตมาแสดงตามคำอาราธนาของภิกษุเหล่านั้น

อดีต พาราณสีมี พุรุหมหุตเต รชย์ กาเรนเต ว่า ในอดีตกาลล่วงแล้วมา ครึ่งพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสีโน้น มีพระบิณฑกะพุทธเจ้า ๑ พระองค์ ไปฉันที่พระราชวังเนื่อง ๆ ๆ นักสนมของพระเจ้าพรหมทัต ๕๐๐ นาง ก็ได้พากันปฏิบัติพระบิณฑกะพุทธเจ้าเหล่านั้น ๆ อยู่มาภายหลังพระบิณฑกะพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ได้พากันเสด็จไปที่ป่าหิมพานต์ ๆ ส่วนองค์หนึ่งได้นั่งเข้าสมาบัติอยู่ที่ กอหญ้าแห่งหนึ่ง ซึ่งมีในที่ใกล้ริมฝั่งน้ำ ๆ อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าพาราณสีได้เสด็จไปทรงเล่นน้ำกับนักสนม ๕๐๐ คน ๆ เมื่อเล่นน้ำอยู่ตลอดส่วนแห่งวัน หลุ่ง ๕๐๐ นั้น ก็ได้ขึ้นจากน้ำ ต่างก็มีความหนาวครอบงำ ประสงค์จะก่อไฟผิง จึงไปขึ้นล้อมหญ้ากอนั้น เอาไฟเผาหญ้ากอนั้นขึ้น เมื่อไฟไหม้หญ้ากอนั้นหมดแล้ว จึงได้เห็นพระบิณฑกะพุทธเจ้า เมื่อได้เห็นพระบิณฑกะพุทธเจ้าแล้วต่างก็ระหนกตกใจ ได้กล่าวกันว่า พวกเราได้เผาพระบิณฑกะพุทธเจ้าของพระราชาแล้ว พระราชาทรงทราบแล้ว ก็จักทำพวกเราให้ถึงแก่ความพินาศ พวกเราจำเป็นต้องเผาพระบิณฑกะพุทธเจ้าพระองค์นี้ให้ไหม้หมดจึงจักเป็นการดี กล่าวกันดังนี้แล้ว ก็ช่วยกันหาพินมาเผาพระบิณฑกะพุทธเจ้านั้น ครั้นเห็นว่าพระบิณฑกะพุทธเจ้า จักถูกไฟไหม้สิ้นแล้ว จึงได้พากันหลีกไป ๆ ครึ่งมรทหญิงเหล่านั้นหาได้มีเจตนาไม่ แต่คราวหลังจึงได้มีเจตนาขึ้น ๆ ก็ในขณะที่พระบิณฑกะพุทธเจ้าทั้งหลายเข้าสมาบัตินั้น ถึงแม้ว่าหญิงเหล่านั้นจะเผาด้วยพินถึง ๑๐๐๐ เกวียน ก็ไม่สามารถจะเผาให้ไหม้ได้ ๆ เพราะฉะนั้น พอกถึงวันที่ ๗ พระบิณฑกะพุทธเจ้าพระองค์นั้น ก็ได้เสด็จ

ไปตามความสหาย ๆ ในเวลาหญิงเหล่านั้นทำกาลกิริยาตาย ก็ได้พากันไปไหม้อยู่
ในนรกหลายแสนปี เมื่อพ้นจากนรกแล้ว ได้ถูกไฟไหม้อยู่ในเรือนเหมือนกับใน
ชาติปัจจุบันนอก ๑๐๐ ชาติ ด้วยอำนาจบาปกรรมที่ได้กระทำมา ๆ อันนี้เป็นเรื่อง
บุพพกรรมของหญิงเหล่านั้น ๆ ก็ในชาติปัจจุบันนี้หญิงเหล่านั้นได้พากันนับถือพระ
รัตนตรัย กระทำให้แจ้งซึ่งอริยผลดังที่แสดงมา ๆ เพราะฉะนั้น ในเวลาที่หญิง
เหล่านั้นทำกาลกิริยาแล้ว ก็ได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ชั้น ๆ พวกที่เป็นอนาคามินีได้
ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ชั้นสุทธาวาสพรหมโลก นอกจากพวกเป็นอนาคามินีได้พากันขึ้น
ไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์ก็มี ในยามาก็มี ในดุสิตก็มี ในนิมมานรดีก็มี ในปรนิม-
มิตวสวัตดีก็มี

ราชินี โข อเทโน มีเนื้อความสืบต่อไปว่า เมื่อพระเจ้าอุเทนทรงทราบ
ว่า ไฟไหม้ปราสาทของนางสามาวดี จึงรีบเสด็จกลับมาจากพระราชอุทยาน
แต่จนกว่าจะเสด็จมาถึงไฟก็ไหม้ปราสาทนั้นเต็มที่แล้ว ๆ ท้าวเธอจึงโปรดให้
ดับไฟด้วยทรงพระโหม่นสเป็นกำลัง ได้ทรงทราบว่า นางมาคันทิยเป็นผู้ให้เผา
ปราสาทนั้น ด้วยพระราชอุบายของพระองค์ ทั้งด้วยอำนาจบาปกรรมที่ทำร้าย
แก่อริยสาวิกานั่นกาลให้เป็นไป ท้าวเธอจึงให้ลงพระราชอาญาแก่นางมาคันทิย
พร้อมกับหม่อมญาติ ๆ นางมาคันทิยพร้อมกับหม่อมญาติได้พากันถึงความพินาศ

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ทรงเปล่งอุทาน
ขึ้นนั้น คือ ทรงทราบเหตุหญิง ๕๐๐ มีนางสามาวดีเป็นหัวหน้าถึงความพินาศ
ด้วยเปลวเพลิง และทรงทราบเรื่องนางมาคันทิยกับญาติมิตรสหาย ถึงความพินาศ
ด้วยราชอาญา จึงได้ทรงเปล่งอุทานอันแสดงใจความอันขึ้นในเวลานั้น

ก็คำว่า โลกอันโมหะผูกพันไว้ย่อมปรากฏเหมือนกับสมควร ในพระพุทธ-
อุทานนั้น มีอธิบายว่า สัตว์โลกใดปรากฏเหมือนกับสมบุรณ์ด้วยเหตุ แม้
สัตว์โลกนั้น ก็ถูกโมหะหุ้มห่อไว้ จึงไม่รู้จักประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ของตน
ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ได้สะสมสิ่งที่เป็นบาปอันนำมาซึ่งทุกข์เป็นอันมาก ๆ
มีบาลีว่า ภวูปว ทิสสติ ซึ่งแปลว่า ปรากฏเหมือนมีรูปเป็นภพ ดังนั้นก็
มีคำอธิบายว่า โลกอันมีโมหะหุ้มห่อไว้ จึงปรากฏเหมือนกับขี้ขี้ ปรากฏ
เหมือนกับจะไม่แก่ไม่ตาย ได้พากันทำสิ่งที่ไม่ควรทำ มีปาณาติบาตเป็นต้น ๆ

คำว่า คนพาลที่อุปสมุทไฉนมีความมืดหม่อมลุ่มไว้ บ่อมปรากฏเหมือนกับขิงขนนั่น
คือ โลกที่เป็นอนธพาลนั้ ไม่ใช่แต่โมหะ หั่มห่อหุ้มไว้เท่านั้น ยังมีอุป
สมุทพันไว้ด้วย มีความมืดคืออวิชชาหม่อมลุ่มไว้ด้วย ฯ อธิบายว่า บุคคลพึง
เห็นกามและขันธทั้งหลายว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไป
เป็นธรรมดา ด้วยญาณปริชาอันใด คนพาลคือคนที่เป็นอนธปุถุชน ก็ถูกความมืด
คือความไม่รู้หม่อมลุ่มไว้ เพราะไม่มีญาณปริชาอันนั้น เพราะฉะนั้น อนธปุถุชนนั้น
จึงเรียกว่าอุปสมุทไฉน ด้วยอำนาจแห่งอุปสมุทเหล่านั้น คือ กามุปิ • กิเลสุปิ •
ขันธุปิ • เมื่ออุปสมุทไฉนอย่างนี้ ก็บ่อมปรากฏเหมือนกับขิงขนนั่น คือ เหมือนกับ
มีอยู่ทุกเมื่อ ฯ คำนี้คำอธิบายว่า โลกซึ่งเป็นของไม่เที่ยงนั้น บางอย่างบ่อม
ปรากฏเหมือนกับขิงขนด้วยอำนาจการก่อเกิด อันเกิดจากอุปสมุททั้ง ๓ นั้น ฯ คำว่า
ความกังวลบ่อมไม่มืแก่ผู้เห็นอยู่เป็น คือ ผู้ใดกำหนดสังขารทั้งหลายแล้ว เล็งเห็น
ด้วยอำนาจความไม่เที่ยงเป็นต้น ความกังวลต่าง ๆ มีรากเป็นต้น บ่อมไม่มื
แก่ผู้นั้น ซึ่งเป็นผู้เห็นอยู่ คือรอบรู้ แห่งตลอดรอบ ด้วยมรรคบัญญัติอันประกอบ
ด้วยวิปัสสนา ฯ ส่วนผู้ไม่เล็งเห็น ต้องติดอยู่ในสงสารด้วยเครื่องผูกทั้งหลาย
มีอวิชชาตัณหาและทิฏฐิเป็นต้น สิ้นเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น และตาม
ที่แสดงมาแล้ว เป็นอันจบจุฬวรรคที่ ๗ ซึ่งมีพระสูตร ๑๐ พระสูตร ดังได้ยกขึ้น
แสดงมาน

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยาย คำว่า โมหะและอุปสมุท ความมืด
ความกังวลเป็นต้น ซึ่งบ่งไว้ในพระบาลีและอรรถกถา ดังที่แสดงมาแล้วนั้นให้
พิสดาร เพื่อให้ท่านทั้งหลายได้ทราบว่า คำไหนได้แก่สิ่งไร แล้วจะได้จดจำไว้
สำหรับเป็นหนทางปฏิบัติของตนต่อไป คือ คำว่า โมหะ อุปสมุท ความมืด ความ
กังวล ทั้ง ๔ คำนี้ คำไหนมีคำแปลและคำอธิบายว่าอย่างไร มีคำแก้ไขว่า
คำทั้ง ๔ นี้ มีคำแปลและคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือ คำว่า โมหะ แปลว่า
ความลุ่ม ฯ คำว่า อุปสมุท แปลว่าความเข้าไปทรงอยู่ ฯ คำว่า ความมืด และความ
กังวลนั้น มีคำแปลแจ่มแจ้งอยู่แล้ว ยังไม่แจ่มแจ้งแต่ความหมายเท่านั้น คือ คำว่า

ความมีคณัน หมายความว่า ได้แก่วิชชา ๑ คำว่า ความกังวลนั้น หมายความว่า ได้แก่อภิสมาการะเป็นคณัน

ก็โมหะนั้นแปลว่า ความมีคณัน อธิบายว่า สิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กายใจ มาด้วยแล้ว ๑ เมื่อสัตว์โลกมีความลุ่มหลง ห่อหุ้มไว้ ก็ย่อมไม่รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ เมื่อไม่รู้จักสิ่ง ที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ก็ย่อมทำแต่สิ่งที่เป็นบาปกรรมอกุศล อันจะ นำผลคือความทุกข์มาให้ พากันทำแต่สิ่งที่ไม่ควรทำ มีปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจารเป็นคณัน ประหนึ่งว่าคนจะขี้ขลาด ไม่รู้จักแก่ ไม่รู้จักตาย

คำว่า อปธิ ที่แปลว่าความเข้าไปทรงไว้ นั้น ได้แก่อสิ่งเข้าไปประจําอยู่ ในโลก ๓ ประการ คือ กาม ๑ กิเลส ๑ ขันธ์ ๑ ๑ สิ่งทั้ง ๓ คือ กาม กิเลส และขันธ์ เป็นของมีประจําอยู่ในโลก เมื่อสัตว์โลกถูกกามารมณ์และกิเลสกับ เบญจขันธ์ผูกพันไว้ ก็ทำให้เห็นเป็นประหนึ่งว่า โลกยังมั่นคงเที่ยงเป็นนิจ ไม่รู้จัก เปลี่ยนแปลงแก้ไข ๑ ก็กามารมณ์และกิเลสกับเบญจขันธ์ ผูกพันสัตว์โลกไว้นั้น คือ ผูกพันไว้อย่างไร มีคำแก้ไขว่า ผูกพันไว้อย่างนี้ กามารมณ์ทั้งหลาย คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ของบุรุษ ข้อมผูกพันใจของสตรีไว้ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ของสตรี ข้อมผูกพันใจของบุรุษไว้ คือ บุรุษ และสตรี ต่างก็ย่อมมีความรักใคร่พอใจกันเป็นธรรมดา ในเวลาที่รักใคร่พอใจกันอยู่นั้น ต่างฝ่ายต่างก็เข้าใจว่า ข้างโน้นข้างนี้เป็นผู้สวยงามดี เห็นเป็นประหนึ่งว่า ความสวยงามนั้น จะคงเที่ยงยืนอยู่เสมอไป ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลงแก้ไข โดยเหตุนี้ กามารมณ์ทั้ง ๕ จึงจัดว่าเป็นอปธิ มีประจําใจของสัตว์โลกทั้งหลายอย่างหนึ่ง ๑ ส่วนกิเลสนั้นจำแนกแจกออกไปเป็นหลายประการ ที่เป็นใหญ่เป็นประธานก็มีอยู่ ๓ ประการ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ๑ ที่แตกออกไปจากราคะ โทสะ โมหะ นี้ ก็มีอีกหลายประเภท คือ ประเภท ๑ ได้แก่อุปกิเลส ๑๖ คือ อภิชฌาวิสมโลก ความละโมภไม่เลือก ๑ โทสะ ความร้ายกาจ ๑ โกรธ ความโกรธ ๑ อปนาหะ ความผูกโกรธไว้ ๑ มักจะ ความลบหลู่เบียดเบียนของผู้อื่น ๑ ปลาสะ ความที่เสมอ กับผู้อื่นซึ่งดีกว่าตน ๑ อีสสา ความริษยาผู้อื่น ๑ มัจฉริยะ ความตระหนี่ ๑ มายา ความเป็นคนมีเล่ห์กลอุบาย แกล้งกระทำให้เพี้ยนจากความจริง ๑ สาโยช ความ

โอ้อวต • ถัมภะ ความคอดัง • ตารัมภะ ความแข็งดี • มานะ ความถือตัว • อคิมานะ ความคู้หมิ่นผู้อื่น • มหะความมัวเมา • ฯ อุปกิเลสทั้ง ๑๖ ประการนี้ แยกออกไปจากกิเลส ๓ ประการอย่างนี้ คือ ความละโมภไม่เลือกกับความตระหนี่ทั้ง ๒ อย่างนี้ แยกออกไปจากราคะหรือโลภะ ฯ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความริษยา แยกออกไปจากโทสะ ความลบหลู่บุคคลผู้อื่น ความดีเสมอผู้อื่น ความเป็นคนมารยา ความโอ้อวด ความคอดัง ความแข็งดี ความถือตัว ความคู้หมิ่นผู้อื่น ความมัวเมา ความประมาทเลินเล่อเหล่านี้ แยกออกไปจากโมหะทั้งนั้น ฯ กิเลส คือ ราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ กับอุปกิเลสที่แยกออกไปจากราคะโลภะโทสะโมหะซึ่งเห็นสดมาอยู่แล้ว ก็เป็นของมีประจำใจสัตว์โลกอย่างหนึ่ง จึงเรียกว่าเป็นอุปธิ ในเวลาใดเกิดกิเลสและอุปกิเลสเหล่านี้แก่กล้าขึ้น ในเวลานั้น ย่อมทำให้แลเห็นว่าโลกคล้ายกับของยังบนคองที่ คล้ายกับคนจะไม่รู้จักแก่เจ็บตาย จึงทำให้สัตว์โลกทั้งหลาย กระทำสิ่งที่ไม่ควรกระทำ มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น

อนันันธ ๕ นั้น ได้แก่ ๕ ขันธ์ คือ ร่างกาย • ได้แก่เวทนาขันธ์ คือ ความรู้สึกว่าเป็นสุขทุกข์สุขุเบกขา • ได้แก่สัญญาขันธ์ คือ ความจำได้หมายรู้ • ได้แก่สังขารขันธ์ คือ ความนึกความคิดที่เป็นกุศล อกุศล อัพยาทุกข • ได้แก่วิญญาณขันธ์ คือ ความรู้สึกอารมณ์ภายนอก ทางตาหูจมูกลิ้นกายใจ • ฯ ขันธ์ ๕ เหล่านี้ ก่อวนแต่มีประจำอยู่ในโลก ทำให้ใจของสัตว์โลกถือว่า เป็นตัวตนเราเขา เป็นของเราของเขา เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นของดีของงาม เป็นของน่าเกลียดน่ากลัว จึงทำให้สัตว์โลกทั้งหลาย เห็นเป็นประหนึ่งว่า ตนจะไม่รู้จักแก่เจ็บตาย แล้วกระทำสิ่งที่ไม่ควรทำทั้งหลาย มีการฆ่าสัตว์ลักขโมยผู้อื่น เป็นต้น

คำว่า ความมืดซึ่งได้แก่อวิชชา นั้น เคยได้แสดงมาแล้วในกัณฑ์ก่อน ๆ ว่า อวิชชาได้แก่สิ่งไร มีคำแปลและอธิบายว่าอย่างไรบ้าง แต่เกรงว่าท่านที่ไม่เคยได้ฟังมาในกัณฑ์ก่อน ๆ จะไม่เข้าใจ จึงได้แปลและอธิบายไว้ในกัณฑ์นี้ อีก คือ คำว่า อวิชชา แปลว่า ประสพสิ่งที่ไม่ควรประสพ • ไม่ประสพสิ่งที่ไม่ควรประสพ • ไม่เข้าใจคำว่าขันธ์ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ สัจจะ ได้แจ่มแจ้ง • ไม่เข้าใจความหมายแห่งอริยสัจ ๔ ได้ตลอด • ทำให้สัตว์ทั้งหลายเล่นไปในสงสารอันไม่มีที่สิ้นสุด • ทำให้สัตว์ทั้งหลาย เล่นไปในสิ่งที่ไม่มียุติโดย

ปรมัตถ์ คือ ให้นึกไปในบรมและสตรเป็นต้น • ไม่เล่นไปในสิ่งที่มีอโยโคปรมัตถ์
มีขันธเป็นต้น • คำแปลทั้ง ๑ นั้น มีใจความเป็นอันเดียวกันว่า รู้ไม่แจ่มแจ้ง หรือ
รู้ไม่ตลอด รู้ไม่แก่กล้า เมื่ออวิชชาเกิดขึ้นในใจของผู้ใด ก็ทำให้ผู้นั้น มีดไปด้วย
ความรัก ความเกลียด ความโกรธ ความโลภ ความหลง ทำให้ผู้นั้นไม่รู้จักสิ่งที่เป็น
ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ไม่รู้จักสิ่งที่จะเป็นคุณและเป็นโทษ เหมือน
กับนางมาคันทย์อัศรมหเส ซึ่งได้ทำการเผาปราสาทของนางสามาวดีดังที่แสดงมา
แล้วนั้น เป็นตัวอย่างอย่างให้แลเห็น เพราะฉะนั้น เมื่อโลกถูกความมืด คือ อวิชชา
ปกปิดไว้ จึงทำให้แลเห็นว่าตนและผู้อื่นคล้ายกับจะไม่แก่ตาย แล้วทำให้ตน
กระทำการที่ไม่ควรกระทำอีกหลายประการ มีการฆ่าตมูอนเป็นต้น มีการเห็นผิดเป็น
อวสาน

คำว่า ความกังวลนั้น ได้แก่ความยุ่งยากและความเกี่ยวข้องกับตนและผู้อื่น
ด้วยอำนาจกิเลสทั้งหลาย มีรากเป็นต้น จึงทำให้ไม่แลเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
ทำให้ติดอยู่ในสังสารด้วยเครื่องจองจำหลายประการ มีเครื่องจองจำ คือ อวิชชา
คันหาทฐฐเป็นต้น ส่วนความกังวลทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่ผู้เล็งเห็น อนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา คือ เห็นว่ากามารมณ์และขันธทั้งหลาย ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง คือ ไม่
คงอยู่อย่างเดิม ล้วนแต่เป็นทุกข์ คือ เป็นของตนได้ยาก ล้วนแต่เป็นของ
แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เมื่อพุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สดับคำแปลและอธิบาย
เรื่องโมหะ อุปธิ ความมืด ความกังวล ดังนี้แล้ว ควรให้นึกไว้เสมอว่า สิ่งทั้ง ๔ นั้น
เป็นของไม่ดีโดยประการทั้งปวงแล้ว พยายามทำให้ตนล่วงเสียซึ่งสิ่งทั้ง ๔ นั้น ถึงว่า
ยังล่วงไม่ได้ก็ควรพยายามไป หรือควรผ่อนหนักให้เป็นเบา ด้วยอำนาจการเอาใจ
ใส่ต่อบุญกุศลจรรยาสมาธิปฏิบัติ มีทานศีลภาวนากัลยาณวัตรเป็นต้น ตามกำลัง
สามารถของตน ๆ ๆ พระพุทธรูปพระรัตนตรัย ซึ่งได้ยกขึ้นแปลมาแล้วว่า โลกที่
โมหะผูกพันไว้ ย่อมปรากฏเหมือนกับสมควร คือเหมือนกับสมบุรณ์ด้วยเหตุ คน
พาลที่อุปธิผูกไว้ ที่ความมืดห้อมล้อมไว้ย่อมปรากฏเหมือนขี้ขี้ ความกังวลย่อม
ไม่มีแก่ผู้เล็งเห็นดังนี้ มีคำอธิบายดังที่ได้ขยายมาแล้ว ตามอรรถกถาและธัมมัต-
ธิบาย โดยเหตุนี้ จึงขอจดพระธรรมเทศนาบรรยายไว้เพียงเท่านี้.

กัณฑ์ที่ ๗๑

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระพุทธอุทาน
ว่าด้วยเรื่องนิพพาน

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกํ สมํ ภควา สาวตฺถิํ วิหริติ เขตวเน อนาถ-
บิณฑิกสฺส อารามे ๑ เตน โข ปน สมเยน ภควา ภิกฺขุณฺโณ นิพพานปฏิส-
ยุตฺตาย ฐมฺมียา กถาย สนฺทสฺสเสติ สมาทเปติ สมุตฺเตเชติ สมปทฺสเสติ เต จ
ภิกฺขุ อญฺจิกตฺวา มนสิกตฺวาติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฑ์ที่ ๗๑ ว่าด้วยพระพุทธอุทาน
ที่ ๗๑ ในอุทัยสูตรที่ ๑ แห่งปาฏลิกามิยวรรคที่ ๔ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี
และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สดับพระ
พุทธอุทานนี้โดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น ในพระสูตรที่
แห่งปาฏลิกามิยวรรคที่ ๔ ว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ๆ
กล่าวคือ ครั้งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถบิณฑิก-
เศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้
มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมอันเกี่ยวกับนิพพานแก่ภิกษุทั้งหลาย ให้ภิกษุ
ทั้งหลายได้ความรู้ความเห็นอันดี มีความถ้อยอันมั่นคง อดอาจรา้งในทางธรรม
ภิกษุเหล่านั้น ก็กระทำให้ตั้งมั่นรวบรวมกำลังใจมาฟังพระธรรมเทศนา
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลา
นั้นว่า อตฺถิ ภิกฺขเว ตทาสฺสํ ๑ ขตฺถ นว ปจฺวี น อาโป น เตโช น วาโย
น อากาसानญฺจายตฺนํ น วิญฺญาณญฺจายตฺนํ น อากิญจญฺจายตฺนํ น เวนสญ-
ญานาสญฺจายตฺนํ นามํ โลโก น ปฺรโลโก น อุโก จนฺทิมสฺสุริยา ตมํ ภิกฺขเว

เนว อากคิ วนามิ น คคิ น จิตฺติ น จุตฺติ น อุปฺปตฺติ อุปฺปตฺติจฺจ อุปฺปวตฺตํ
อนารมมณเมว คํ เอเสวนโต ทุกขสฺส ฯ แปลว่า ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย
คิน นํ ไฟ ลม อากาसानัญญาขคฺชนะ วิญญาณัญญาขคฺชนะ อากิญจัญญาขคฺชนะ
เนวสํญญานาสํญญาขคฺชนะ โลกนํ โลกอื่น คฺววจันทรํคฺวอาทิตยํทั้ง ๒ ไม่มีใน
อายคฺชนะใด อายคฺชนะนั้นมีอยู่ ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวว่า อายคฺชนะนั้น
เป็นทมาตฺถิ เป็นทปถิ เป็นทคฺคํ เป็นทจฺจํ เป็นทอภิ คํไม่มีทคฺคํอยู่ ไม่
เป็นปํ ไม่มีอารมณํ อายคฺชนะนั้นเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ดังนี้ ฯ สันเนอความใน
พระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ก่อนไปเป็นเนื้อความในอรรถกถา พรรณนาแก้ไขคำในพระบาลีนั้น ออก
ไปให้กว้างขวางตามสมควรแก่เนื้อความในพระบาลี กล่าวคือ คำว่า การแสดง
ธรรมอันเกี่ยวข้องกับเรื่องนิพพานนั้น ได้แก่การแสดงธรรมที่เป็นไปโดยการ
ประกาศอสังขตธาตุ ซึ่งเกี่ยวข้องกับอภิมุขธรรม ฯ คำว่า ให้มีความรู้ความเห็นอัน
คณิน คือ พระพุทธเจ้าทรงแสดงนิพพานตามสภาพ และรสและลักษณะของนิพพาน
คำว่า ให้มีความถ่อมคณิน คือ ให้ภิกษุเหล่านั้น ถ่อมเนื้อความอันนั้นไว้ ฯ
คำว่า ให้องอาจนํ คือ ให้เกิดอุตสาหะในการจดจำเนื้อความอันนั้นไว้ ฯ คำว่า
ให้ร่าเริงนํ คือ ให้ยินดีด้วยคุณแห่งพระนิพพานทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง

อีกนัยหนึ่ง คำว่า ให้เห็นคณิน คือ ให้เห็นถูกตามอัชสาสัยของภิกษุนั้น
โดยปริยายนั้น ฯ ด้วยพระธรรมเทศนาเป็นต้นว่า พระนิพพานนั้นเป็นพระรัง
สังขารทั้งปวง เป็นทสละอุปฺปตฺติทั้งปวง เป็นทสันตคฺคํ เป็นทคฺคํเป็นทคฺคํเป็นทคฺคํ
คณินคณิน ฯ คำว่า ให้ถ่อมคณิน คือ ให้ถ่อมไว้ว่านิพพานชาตุนํ บุคคลต้อง
บรรลุด้วยอริยมรรคอันนั้น ฯ คำว่า ให้องอาจนํ คือ ให้เกิดอุตสาหะในการที่จะ
พยายามให้ให้บรรลุนิพพาน ด้วยพระธรรมเทศนาไวหารว่า นิพพานนั้น เป็น
ของทำได้ยาก เป็นของอยู่ไกลยิ่งนัก เชอทั้งหลายอย่ามีความประมาทในการ
ปฏิบัติชอบ สิ่งนี้ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ทำได้ยากสำหรับผู้มีความเพียร ซึ่งสมบูรณ์ด้วย

อุปนิสัย เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลายจงพากเพียรพยายามในข้อปฏิบัติอันบริสุทธิ์ มี
ศีลอันบริสุทธิ์เป็นต้น ฯ คำว่า ให้ความรู้ นั้น คือให้ยินดีด้วยการประกาศอันสูงส่ง
นิพพานโดยอเนกปริยาย เป็นต้นว่านิพพานนั้น เป็นที่ย่ายความเมาเสีย เป็นที่กำจัด
ความหิวกระหายเสีย เป็นที่ถอนเสียซึ่งอาลัย เป็นที่สนราคะ โทสะ โมหะ เป็นสิ่ง
ที่ไม่มีภัยภัยตกแต่ง เป็นสิ่งที่ไม่ตาย ดังนี้ ฯ คำว่า ภิกษุเหล่านั้น กระทำใจให้มัน
คงนั้น คือภิกษุเหล่านั้น กำหนดไว้ว่า พวกเราจะต้องได้ประโยชน์อันใดอันหนึ่ง
เป็นแน่แท้ แล้วจึงทำให้มันคงต่อเทศนานั้น ฯ คำว่า รวบรวมกำลังใจนั้น คือ
เก็บเอากำลังใจของคนทั้งสน มารวบรวมไว้แห่งเดียวเพื่่อมุ่งฟังพระสัทธรรมเทศนาไม่
ให้กำลังใจกระจัดกระจายไปทางอื่น ฯ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า รวบรวมกำลังใจนั้น
คือนำมาซึ่งจิตสันดานของตนให้รวมอยู่ในพระธรรมเทศนาที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงนั้น ฯ ได้ใจความว่าภิกษุเหล่านั้นพากันตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาโดย
เคารพเป็นอันดี

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว ทรงเปล่ง
อุทานขึ้น คือสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า ภิกษุเหล่านั้น ไม่เอาใจใส่
ฟังธรรมภาอันเกี่ยวกับเรื่องนิพพาน จึงได้ทรงเปล่งอุทานอันแสดงความมัวอยู่โดย
ปรมาตม ด้วยยกนิพพานขึ้นแสดงเป็นประธาน

ก็ในพระพุทธชุตานนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือคำว่ามีอยู่นั้น ได้แก่
มัวอยู่โดยปรมาตม ฯ คำว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายนั้น เป็นคำเตือนภิกษุเหล่านั้น ฯ
ภิกษุธรรมดาอุทานเป็นของตงชนด้วยบทโสมนัสบ้าง ตงชนด้วยธรรมสังเวชบ้าง เป็น
คำที่ไม่มุ่งหมายผู้ฟัง ดังเห็นมาในพระสูตรทั้งหลายมีไม่เรอ แต่เหตุไรในพระสูตร
นี้ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงเปล่งอุทาน จึงได้ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลาย
คล้ายกับจะให้ตั้งใจฟังว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ ฯ มีคำวิเศษว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้น เกี่ยวกับเรื่องนิพพานเพื่อต้องการ
จะให้ภิกษุเหล่านั้นเข้าใจ จึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นด้วยบทโสมนัสอันเกิดขึ้นด้วยการ
ระลึกถึงคุณแห่งนิพพาน ฯ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงหยั่งทราบความคิดของ
ภิกษุเหล่านั้นว่า ภิกษุเหล่านั้นพากันคิดว่า สภาวธรรมทั้งปวง ที่ควรกล่าวว่า เป็น
นิพพานในทันที เป็นของเนื่องด้วยปัจจัยทั้งนั้น ไม่ใช่เป็นของปราศจากปัจจัย

กนิพพานธรรมนั้น เป็นของมอญในทบัจจัตถกแต่งหรือพระองค์ทรงทราบความคิดของ
ภิกษุเหล่านั้นเป็นอย่างดีแล้ว ประสงค์จะให้ภิกษุเหล่านั้นเข้าใจจึงทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า
อตถิ ภิกขเว ตทาสตนํ เป็นต้น ฯ ควรทราบว่า ไม่ใช่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงพระประสงค์จะให้ภิกษุเหล่านั้น เช่นผู้รับฟังพระอุทาน ฯ คำว่า ตทาสตนํ
ซึ่งแปลว่า อาศัยตนะนั้น หมายความว่าเหตุนี้ ฯ กนิพพาน เรียกว่า อาศัยนะ
ด้วยหมายความว่า เป็นเหตุแห่งมรรคญาณผลญาณเป็นต้น ด้วยเหตุว่านิพพานเป็น
อารมณ์เบญจขัตติยทศหน่วงมรรคญาณผลญาณเป็นต้น เหมือนกับอารมณ์ทั้งหลาย มี
รูปเป็นต้นซึ่งเป็นอารมณ์เบญจขัตติยแห่งวิญญาณทั้งหลาย มีจักขุวิญญาณเป็นต้น
ฉะนั้น ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศความมอญโดยปริมัตถ์ แห่ง
อสังขตธาตุให้ภิกษุเหล่านั้นฟัง ด้วยถ้อยคำมีประมาณเท่านี้

ในถ้อยคำเหล่านั้น มีธรรมนัยอันไขความต่อไปว่า อันอสังขตธาตุต้องมอญ
โดยตรงกันข้ามกับสังขตธาตุ คือสังขตธาตุ อสังขตธาตุก็ต้องมอญ เหมือนกับ
ทุกข์ และสุขร้อนและเย็น บาปกรรมและกัลยาณธรรมฉะนั้น คือเมื่อทุกข์มอญ สุข
ก็ตรงกันข้ามก็ต้องมอญ เมื่อร้อนมอญ เย็นก็ต้องมอญ เมื่อบาปกรรมมอญ กัลยาณ-
ธรรมก็มอญโดยแท้ ฯ ขอนสมกับกระแสวาระพระบาลีในคาถาว่า ยถาปี
ทุกขเ วา ชนเต สุขํ นามปี วิชชติ เมื่อทุกข์มอญ สุขก็มอญ ฉันทิ ฯ เอวํ ภว
วิชชมาเน วิภโว อจฺจิตฺตพฺพโก เมื่อภพมอญ พภพก็ต้องมอญฉะนั้น ฯ ยถาปี
อุณฺเห วิชชเนเต อปรํ วิชชติ สัตถํ เมื่อความร้อนมอญ ความเย็นก็ต้องมอญฉันทิ ฯ
เอวํ ตวิธคฺคิ วิชชเนเต นิพฺพณํ อจฺจิตฺตพฺพกํ เมื่อไฟ ๓ กองมอญ นิพพานสำหรับ
ดับไฟ ๓ กองก็ต้องมอญฉันทิ ฯ ยถาปี ปาเป วิชชเนเต กัลยาณมปี วิชชติ เมื่อ
บาปมอญ บุญก็ย่อมมอญฉันทิ ฯ เอวเมว ชาติ วิชชเนเต อชาติ อจฺจิตฺตพฺพกา
เมื่อความเกิดมอญ ความไม่เกิดก็ต้องมอญฉันทิ ดังนี้

อีกประการหนึ่ง การวิจารณ์ความมอญแห่งนิพพานปริมัตถ์นี้ จักแจ่มแจ้ง
ข้างหน้า ฯ ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความมอญแห่งอสังขตธาตุ
โดยปริมัตถ์อย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า คินนํ เป็นต้นไม่มีในอาชยตนะใด ดังนี้ เพื่อจะ
แสดงความมอญแห่งนิพพานอันผลิตจากความมอญแห่งสิ่งทั้งปวง

นิพพานมีความไกลจากสังขารทั้งปวงเป็นสภาพ ไม่มีอยู่ในสังขตธรรม
ทั้งหลาย จันโต สังขตธรรมทั้งหลายเป็นปัจจัยตกแต่ง ก็ไม่มีอยู่ในนิพพาน จันโต
ความประชุมอยู่แห่งสังขตธรรม และอสังขตธรรม คือ สิ่งทั้งปัจจัยตกแต่ง และ
ปัจจัยไม่ได้ตกแต่งทั้งหลาย ย่อมไม่มีอยู่ในนิพพานนั้น ๆ ในคำนี้มีคำชี้แจงไว้ว่า
ปฐวีธาตุ ซึ่งมีความแน่นแข็งเป็นลักษณะ อาโปธาตุ ซึ่งมีความซึมซาบเป็นลักษณะ
เตโชธาตุ ซึ่งมีความร้อนเป็นลักษณะ วาโยธาตุ ซึ่งมีความพัดไปมาเป็นลักษณะ
ธาตุทั้ง ๔ อันรวมเป็นรูปกายกัณฐ์ อุปาทายรูปทั้งสี่กัณฐ์ กามภพ รูปภพ ทั้งสี่กัณฐ์
ย่อมไม่มีอยู่ในนิพพานนั้น

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จะทรงแสดงให้เห็นว่า นิพพานนั้น
ไม่มีอยู่ในรูปภพ จึงได้ตรัสว่า อากาสาณัญญาขตนะ วิญญูณัญญาขตนะ
อากิญจัญญาขตนะ เนวสัณญานาสัณญาขตนะ ย่อมไม่มีอยู่ในนิพพานนั้น คือ
อรูปฌานทั้ง ๔ และอรูปภพทั้ง ๔ นั้น ย่อมไม่มีอยู่ในนิพพานนั้น นิพพานนั้น
ไม่ใช่อรูปฌาน ๔ ไม่ใช่อรูปภพ ๔

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระพุทธประสงค์จะทรงแสดงให้เห็นว่า
กามภพเป็นต้น ย่อมไม่มีอยู่ในนิพพานนั้น จึงได้ตรัสว่า โลกนี้และโลกอื่นตลอด
ถึงดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ย่อมไม่มีอยู่ในนิพพานนั้น

ก็คำว่า โลกนี้และโลกอื่นนั้น มีคำอธิบายว่า โลกที่เราเห็นอยู่นั้น เรียกว่า
โลกนี้ โลกที่เราไม่เห็น เรียกว่า โลกอื่น ๆ ทักกล่าวถึงดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์นั้น
โดยความมุ่งหมายว่า เมื่อรูปมีอยู่ ความมืดก็ต้องมีอยู่ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์นั้น
ย่อมมีไว้สำหรับกำจัดมืด รูปไม่มีอยู่ในที่ใด ความมืดก็ไม่มีอยู่ในที่นั้น เมื่อ
ความมืดไม่มี ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ก็ต้องไม่มี หมายความว่า ในนิพพานนั้น มี
ความสว่างอยู่เป็นสภาพของตน

สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจะทรงแสดงซึ่งนิพพานอัน
เป็นของบุคคลไม่เคยได้พบเห็นด้วยความลับเห็น อันเป็นของละเอียดลึกซึ้งยากที่
บุคคลจะเห็นได้ เป็นของตรึกตรองเองไม่ได้ เป็นของละเอียดยิ่งนัก จึงตรัสว่า
ปฐวีธาตุเป็นต้น ไม่มีในอาบตนะใด อาบตนะนั้น ย่อมมีอยู่ ดังนี้

ท่านสมเด็จฯ พระสมุหพระภาคเจ้าตรัสว่า อายุคนนั้น ไม่ใช่เป็นกำลัง
 เป็นที่ไปถึง เป็นที่ตั้งอยู่ เป็นที่จด เป็นที่อบดี ไม่มีที่ตั้งอยู่ ไม่เป็นไป ไม่มี
 อารมณ์ เป็นที่สุดแห่งทุกข์นั้น มีคำอธิบายว่า นิพพานนั้น ไม่ใช่เป็นกำลัง
 เหมือนที่ธรรมดา ไม่ใช่เป็นที่ไปถึงเหมือนที่ธรรมดา ไม่ใช่เป็นที่ตั้งอยู่เหมือน
 ที่ธรรมดา ไม่ใช่เป็นเหตุเป็นเหตุเกิดเหมือนที่ธรรมดา ไม่มีที่ตั้งอยู่เหมือน
 ธรรมดา ไม่เป็นไปเหมือนธรรมดา ไม่มีอารมณ์เหมือนธรรมดา ฯ คือที่ธรรมดา
 ย่อมเป็นของมาถึงไปถึงด้วยการมา และการไปปกติ เช่นมาจากบ้านโน้นสู่บ้านนี้
 จากบ้านนี้ไปสู่บ้านโน้น ฯ ที่ธรรมาย่อมมีที่ตั้งอยู่ เช่นตั้งอยู่บนแผ่นดินหรือบน
 ภูเขาเป็นต้น สิ่งของธรรมาย่อมมีความดับ และความเกิดปรากฏ มีการตั้ง
 อยู่ในที่นั้นปรากฏ มีการเป็นไปปรากฏ มีอารมณ์ปรากฏ ส่วนนิพพาน
 หาเป็นอย่างนั้นไม่ นิพพานนั้นเป็นที่สุดแห่งทุกข์ทุกขทั้งสาม คือ เมื่อบรรลุ
 นิพพานแล้ว ทุกขทั้งสามก็ไม่มี ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อนไป เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความแก่พระพุทธอุทานนั้น
 ออกไปอีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือ ในพระพุทธอุทานนั้น มีเนื้อความอยู่ ๔ ตอน คือ
 ตอนที่ ๑ ว่า ชาติดิน ชาติน้ำ ชาติไฟ ชาติลม ไม่มีในอายตนะใด อายตนะนั้น
 ย่อมมีอยู่ ดังนี้ ฯ เนื้อความในตอนนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายถึงลักษณะ
 ชาติทั้ง ๔ ไว้แล้ว จึงอธิบายต่อไปว่า ชาติทั้ง ๔ ไม่มีอยู่ในอายตนะใด อายตนะ
 นั้น ย่อมมีอยู่ ดังนี้ ฯ ได้ใจความในตอนนั้นว่า นิพพานนั้นไม่มีชาติ ๔ ซึ่งรวมกัน
 เป็นมหาภูตรูปและอุปาทาขรูป เป็นกามภพและรูปภพ ฯ ตอนที่ ๒ ว่า อากาสา-
 นัญจาตนะ วิญญานัญจาตนะ อากิญจัญญายตนะ เภวสัญญานาสัญญายตนะ
 ไม่มีในอายตนะใด อายตนะนั้นย่อมมีอยู่ดังนี้ ตอนที่ ๓ พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า
 อรูปฌาน และอรูปภพ ไม่มีอยู่ในอายตนะใด อายตนะนั้นย่อมมีอยู่ ฯ ได้ใจ
 ความในตอนนั้นว่า นิพพานนั้น ไม่ใช่รูปภพ ๔ หรืออรูปภพ ๔ เพราะเหตุว่า
 อรูปฌาน ๔ หรืออรูปภพ ๔ นั้น ย่อมมีอยู่ในโลก ไม่มีอยู่นอกโลก ส่วน
 นิพพานเป็นของมีอยู่นอกโลก ฯ ตอนที่ ๓ ว่า โลกนี้ โลกอื่น ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์

ไม่มีอยู่ในอายตนะใดอายตนะนั้น ย่อมมีอยู่ดังนี้ ตอนพระอรธกถาจารย์ได้อธิบายแต่คำว่า โลกนี้และโลกอื่น กับอธิบายไว้ว่า ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์สำหรับส่องในที่มืด เพื่อให้เห็นรูปทั้งหลาย ส่วนนิพพานเป็นของไม่มีรูป ไม่มีความมืด ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จึงไม่มีอยู่ในนิพพานนั้น ได้ใจความตามตอนนั้นว่า นิพพานนั้นไม่ใช่โลกนี้และโลกอื่น ไม่มีดวงจันทร์ดวงอาทิตย์เหมือนกับโลกที่เราแลเห็นอยู่นี้ ๆ ตอนที่ ๔ ว่านิพพานนั้น ไม่ใช่เป็นเหมือนไปถึง ตั้งอยู่ จิตอุบัติ เป็นของไม่มีที่ตั้งอยู่ ไม่เป็นไป ไม่มีอารมณ์ ดังนี้ ซึ่งพระอรธกถาจารย์ได้อธิบายว่า แปรจากของภายนอก คือไม่ใช่เป็นเหมือนที่ไปเหมือนที่ภายนอก ไม่ใช่มีที่ตั้งอยู่เหมือนความจิต ความอุบัติเหมือนของภายนอก ไม่ใช่มีที่ตั้งอยู่ ไม่ใช่เป็นไป ไม่ใช่มีอารมณ์เหมือนของภายนอก ได้ใจความในตอนนั้นว่า นิพพานนั้น เป็นธรรมชาติอันหนึ่งซึ่งมีอยู่โดยปรมาตม ไม่ใช่มีอยู่โดยสมมติ ไม่ใช่เป็นเหมือนที่ไปเหมือนสถานที่ภายนอก การไปสู่นิพพานนั้น ไม่ใช่ไปด้วยเท้าหรือยานพาหนะอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในโลกดังที่เราได้เห็นทุกวันนั้น นิพพานนั้น ไม่ใช่เป็นของตั้งอยู่เหมือนแผ่นดินและภูเขาเป็นต้น ไม่ใช่มีความจิตแปรผัน และความเกิดเป็นนั้นเป็นนั้น เหมือนสังขารธรรมทั้งหลาย นิพพานนั้นบอกไม่ได้ว่าตั้งอยู่ในที่ไหน คือจะข้านิพพานตั้งอยู่ในที่นั้นหน กิซไม่ได้ ด้วยเหตุว่าเมื่อจะเข้าไปในทิศตะวันตกตะวันออก หรือทิศเหนือทิศใต้ ซึ่งเป็นทิศใหญ่ทั้ง ๔ กิต หรือจะเข้าไปในทิศตะวันออกเฉียงเหนือเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือเฉียงใต้กิต ขี่ไปในทิศเบื้องต่ำเบื้องบนกิต ก็ล้วนแต่ขของที่มีอยู่ในโลกนี้ทั้งสิ้น ส่วนนิพพานไม่ใช่มีอยู่ในโลกนี้ คือไม่ใช่มีอยู่ในภายในของเขตแห่งโลก เป็นของอยู่นอกเขตแห่งโลก โดยเหตุนี้จึงไม่ได้ว่านิพพานนั้นตั้งอยู่ที่ไหน ต่อเมื่อผู้ใดได้สำเร็จอริยมรรคอริยผลแล้ว ผู้นั้นจึงเห็นได้ด้วยตนเอง ว่านิพพานตั้งอยู่ในที่ไหน มีลักษณะอาการอย่างไร ๆ และนิพพานนั้น ไม่มีความเป็นไปเหมือนกับสิ่งอื่น ๆ ซึ่งมีอาศัยอยู่ในโลกนี้ คือสิ่งอื่น ๆ ซึ่งมีอาศัยอยู่ในโลกนี้ ย่อมมีความเป็นไปด้วยอาการต่าง ๆ กัน เช่นสัตว์โลกทั้งหลาย ก็มีความเป็นไปในเรื่องเกิดแก่เจ็บตายเป็นต้น ส่วนนิพพานหาได้เป็นไปอย่างนั้นไม่ นิพพานเป็นของคงที่อยู่เสมอ ไม่มีความเปลี่ยนแปลง

เป็นอย่างอื่น สิ่งทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมมีความเปลี่ยนแปลงทั้งนั้น คือ มีความ
เกิดเป็นเบื้องต้น มีความตั้งอยู่เป็นท่ามกลาง มีความแตกสลายไปเป็นที่สุด เมื่อ
เกิดขึ้นมาแล้ว ก็เติบโตขึ้นเป็นลำดับจนกระทั่งเติบโตเต็มที่แล้วก็ทรงตัวอยู่ เมื่อ
ทรงตัวอยู่เต็มที่แล้วก็ทรุดโทรมแตกสลายไปเป็นที่สุด ส่วนนิพพานหาได้เป็น
อย่างนั้นไม่ คือ นิพพานไม่มีความเกิด ความตั้งอยู่ ความแตกสลายไป นิพพาน
เป็นของคงที่อยู่เป็นนิจ พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม นิพพานก็คงมีประจำ
อยู่เป็นนิจ แต่เมื่อพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้ว จึงทรงแสดงให้เห็นว่า นิพพาน
เป็นของมีอยู่ ทรงแสดงหนทางไปนิพพานไว้ เพื่อให้เวไนยสัตว์ทั้งหลายได้ไปสู่
นิพพาน นิพพานนั้นเป็นของไม่มีอารมณ์ คือ นิพพานนั้นไม่ยึดหน่วงสิ่งใด
ไม่เหมือนกับสังขตธรรมทั้งหลาย ที่ปัจจัยก่อกำเนิดให้เกิดเป็นรูปเป็นนาม คือ
สังขตธรรมทั้งหลายที่ปัจจัยก่อกำเนิดให้เกิดเป็นรูปเป็นนามทั้งสน ย่อมมีอารมณ์
ทั้งนั้น คือ ย่อมยึดหน่วงสิ่งอื่นทั้งนั้น เช่นตาก็ยึดหน่วงรูปเข้ามาไว้เป็นของตน
หูก็ยึดหน่วงเสียงเข้ามาไว้เป็นของตน จมูกก็ยึดหน่วงกลิ่นเข้ามาไว้เป็นของตน
ลิ้นก็ยึดหน่วงรสเข้ามาไว้เป็นของตน กายก็ยึดหน่วงโผฏฐัพพะเข้ามาไว้เป็นของ
ตน ใจก็ยึดหน่วงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ได้เห็น ได้ยิน ได้สดคม
ได้ลิ้มได้ชิม ได้ถูกต้องมาล้วนนั้นเข้ามาไว้เป็นของตน ข้อยใจความลงไปว่า สิ่ง
ในโลกย่อมหน่วงเหนี่ยวซึ่งกันและกันเป็นธรรมดา ย่อมมีของเป็นคู่กันทั้งนั้น
เช่น อกาตินนกกสังขาร คือ คนสัตว์และเทพยเจ้า นาค ครุฑ คนธรรพ์ เป็นต้น ก็มี
ผู้หญิงผู้ชายเป็นคู่กัน เป็นเครื่องยึดหน่วงกัน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็มี
รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นคู่กัน ส่วนอนาถินนกกสังขาร คือ สิ่ง
ไม่มีจิตวิญญาณ มีต้นไม้เป็นต้น ก็เป็นของมีคู่กันทั้งนั้น เช่นต้นไม้มีย่อมมีดิน
มีต้นเมฆ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ของในโลกย่อมมีตัวผู้ตัวเมียทั้งนั้น เป็น
ของหน่วงเหนี่ยวกันทั้งนั้น สิ่งใดเป็นเครื่องหน่วงเหนี่ยวของสิ่งใด ก็เรียกว่า
เป็นอารมณ์ของสิ่งนั้น ส่วนนิพพานนั้น ไม่มีเครื่องหน่วงเหนี่ยวเหมือนกับ
อกาตินนกกสังขาร และอนาถินนกกสังขารดังที่แสดงมา นิพพานนั้น จึงเรียกว่า
เป็นของไม่มีอารมณ์ ถิ่นนิพพานนั้น ได้แก่สิ่งไหนแน่ ขอนขอให้รู้ตามกระแส

ของพระพุทธอุทานว่า เอเสวบุโต ทกขสส นิพพานนัมเบตัสตถังทกขัง ดังนี้ ฯ
 พระพุทธอุทานคำนึงใจความว่า ทกขสันตลงในที่ใด ก็ที่นั่นแหละเป็นนิพพาน
 หรือนิพพานอยู่ในที่นั่นแหละ อีกอย่างหนึ่ง ได้ใจความว่า ที่สุดแห่งทกขัน
 แหละเป็นนิพพาน ฯ หากจะมีคำถามว่า ที่สุดแห่งทกขันอยู่ที่ไหน ก็จะต้อง
 มีคำเฉลยไขว่ว่า อยู่ในที่ซึ่งไม่มีดินน้ำไฟลม ไม่มีรูปฌาน ๔ ไม่มีโลกนโลกอื่น
 ไม่มีดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ไม่ใช่ที่มาที่ไป ไม่ใช่ที่ตั้งอยู่ ทอดี ทอบดี เป็นของ
 ไม่มีที่ตั้งอยู่ ไม่มีความเป็นไป ไม่มีอารมณ์ ดังที่แสดงมาแล้วนั้น คำตอบอัน
 เป็นคำตอบที่ถูกต้องตามเป็นจริง เพราะเหตุว่า ถ้าที่ใดยังมีธาตุ ๔ อยู่ ที่นั่นก็
 ยังไม่สิ้นทกขัง ยังต้องมีชาติทกขัง ชราทกขัง พยาธิทกขัง มรณทกขังเป็นต้นอยู่ ฯ
 ที่ใดยังมีรูปฌาน ๔ หรือมีโลกนโลกอื่น ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อยู่ ที่นั่นก็ยังมี
 ทกขังอยู่ เช่นในเทวโลกและพรหมโลก ซึ่งนับว่าเป็นที่ความสุขอันเป็นที่สุข
 ก็ยังมีความทุกข์อยู่ทั้งนั้น คือ ยังมีมรณทกขังอยู่ทั้งนั้น ที่ใดเป็นที่มาที่ไปด้วย
 อาการปกติ เช่น มาหรือไปได้ด้วยเท้า หรือได้ด้วยยานพาหนะ ที่นั่นก็ยังไม่สิ้น
 ทกขัง ที่ใดมีที่ตั้งอยู่ มีจิตและอภิต ที่นั่นก็ยังไม่สิ้นทกขัง ที่ใดมีความเป็นไปอยู่
 มีอารมณ์อยู่ ที่นั่นก็ยังไม่สิ้นทกขัง ส่วนที่ใดไม่มีสังขเล่าน ที่นั่นจึงสิ้นทกขัง

ที่นั่นจะไปถึงได้ด้วยอาการอย่างไร มีคำเฉลยไขว่ว่า ไปถึงได้ด้วยใจที่
 ผูกฝืนแล้วเป็นอันดี ต้องตามวาระพระบาลีที่สมเด็จพระชินศรีสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ได้ทรงแสดงไว้ว่า น หิ เอเตน ขาเนน คจเจยย อคตัง ทิสสิบุคคลจะไปสู่
 ที่สัทตนยังไม่เคยไป คือ นิพพาน ด้วยยานพาหนะอันใดอันหนึ่งนั้นย่อมไม่ได้ ฯ
 อตตนาหิ สทนต์เนน ทนโต ทนต์เนน คจจติ จะไปได้ก็ด้วยใจที่ผูกฝืนแล้ว
 เป็นอันดีเท่านั้น ดังนี้ โดยเหตุนี้ ควรที่เราท่านทั้งหลายจะพยายามผูกฝืนตนให้
 ด้วยวิธีที่หัดทำตนให้เป็นคนตั้งมั่นอยู่ในทาน ศีล ภาวนา จึงจักไปสู่निพพานอัน
 เป็นบรมสุขสถานได้สมดังความปรารถนา ถ้าไม่ผูกฝืนตนให้เป็นคนคัมภีร์ ทาน ศีล
 ภาวนาประจำอยู่ในใจแล้ว ก็จะไม่ไ้ไปสู่นิพพานอันเป็นสถานที่สิ้นทุกข์ สมดัง
 ความประสงค์ มีแต่จะวนเวียนลุ่มหลงอยู่ในกองทุกข์ คือ อบายโลก มนุษย์โลก
 เทวโลก มารโลก พรหมโลกเท่านั้น จะไม่มีเวลาได้พ้นจากโลกสมดังความ
 ปรารถนา ก็แลตามที่แสดงมาแล้วนี้ ก็เห็นว่าพอสมควรแก่เวลา จึงขอ
 ธิมัตถาธิบายไว้เพียงเท่านี้ ฯ เอวံ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๒

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอทาน
ว่าด้วยนิพพานอันปรากฏแก่ผู้สันตติกา

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมณํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เขตวเน อนาถบิณฑิกสส อารามे ฯ เตเน โข ปณ สมเชน ภิกขุณํ นิพพานปฏิสํยุตตาย ชมมียา กถาย สนทสเสติ สมาทเปติ สมุตเตเชติ สมปทํเสติ ฯ เต จ ภิกขุ อฏฺฐจิกตวา มนสิกตวา สพฺพญเจตโส สมณนาหริตวา โอหิตโสตา ชมมํ สุนนตติ.

ณ บัณฑิต อาत्मภาพจักแสดงคัมภีร์พระพุทธอทาน กัณฑ์ที่ ๗๒ ว่าด้วยพระพุทธอทานที่ ๗๒ ในพระสูตรที่ ๒ แห่งปาฏลิกามิยวรรคที่ ๔ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี และอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สดับพระพุทธอทานที่ ๗๒ นี้ โดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ขึ้นไว้แล้วว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวนาราม กรุงสาวตถิ ฯ ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทำให้ภิกษุทั้งหลายมีความรู้ความเห็นอันดี มีความถืออันดี มีความองอาจ ว่าจะด้วยธรรมิกถาอันเกี่ยวกับนิพพาน ฯ ภิกษุเหล่านั้นก็กระทำให้เป็นประโยชน์ กระทำไว้ในใจ รวบรวมกำลังใจทั้งปวงมาตั้งโสตลงฟังพระธรรมเทศนา ฯ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันขึ้นขึ้นในเวลานั้นว่า

ทุพฺพสํ อนุตฺตํ นาม

น หิ สจฺจํ สุทฺธสฺสนํ

ปฏฺวิทฺธา ตณฺหา ขานโค

ปสฺสโต นตฺถิ กิณฺจนํ ฯ

แปลว่า ธรรมชาติที่ไม่ยอมไปเป็นของเห็นได้ยาก ของจริงไม่ใช่เป็นของเห็นได้ง่าย เครื่องกำลัวย่อมไม่มีแก่ผู้แทงตลอดค้นหา ผู้เห็นอยู่ ดังนี้ ฯ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า พระพุทธอุทานในพระสูตรที่ ๒ นี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงเปล่งขึ้นเพื่อทรงแสดงสภาพอันเห็นได้ยาก เพราะความที่แห่งพระนิพพานเป็นของลึกโดยปกติ

ก็คำในพระพุทธอุทานนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือ คำว่า เห็นได้ยากนั้น อธิบายว่า ผู้ที่ไม่ได้สะสมญาณบารมีไว้ไม่อาจที่จะเห็นได้ เพราะพระนิพพานเป็นของลึกตามสภาพ และเพราะพระนิพพานเป็นของละเอียดสุขุมตามสภาพ ฯ ข้อสมกับพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนมาคั่นทึบะ บัญญาจักขุอันเป็นปัญญาของพระอริยะ ซึ่งเป็นเหตุจะให้เธอเห็นความไม่มีโลกและนิพพานย่อมไม่วี ดังนี้ ฯ อีกอย่างหนึ่ง มีพระบาลีว่า สิ่งที่จะจับสังขารทั้งปวงเป็นของเห็นได้แสนยาก ดังนี้ ฯ คำว่า ไม่น้อมไปนั้น คือ ค้นหาเรียกว่า เครื่องน้อมไป เพราะน้อมไปในอารมณ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ๑ น้อมไปในภพทั้งหลาย มีกามภพเป็นต้น ๑ ฯ ค้นหาอันเป็นเครื่องน้อมไปในธรรมชาติใดไม่มี ธรรมชาตินั้น เรียกว่าไม่มีเครื่องน้อมไป ฯ อธิบายว่า ธรรมชาตินั้นได้แก่นิพพาน ฯ อีกอย่างหนึ่ง มีบาลีว่า อนุตฺตํ ซึ่งแปลว่าไม่มีที่สุด ฯ อธิบายว่า ได้แก่สิ่งที่ปราศจากที่สุด เพราะมีความเที่ยงเป็นสภาพ มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา ไม่มีความดับ ไม่มีความตาย ฯ เกจิอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ไม่มีที่สุดนั้น คือ ไม่มีประมาณ ฯ ก็ในคำทั้งหลายเหล่านี้ คำว่า เห็นได้ยากนั้น เป็นคำที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่า นิพพานสำเร็จได้ยาก ด้วยพระพุทธพจน์ว่า การอบรมซึ่งความไม่มีบัจฉิแห่งสัตว์โลกทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นของไม่กระทำได้ง่าย เพราะเหตุว่า การอบรมสิ่งที่ไม่

บัดนี้ เป็นของทุกเทศมีราคาเป็นต้น ซึ่งเป็นของทองคำลังปัญญาได้อบรมมานาน
แล้ว ๆ คำว่า ของจริงไม่ใช่เห็นได้ง่ายนั้น ได้แก่พระนิพพาน พระนิพพานชื่อว่า
เป็นของจริง ด้วยเหตุว่าเป็นของไม่วิปริต โดยเหตุว่า นิพพานนั้นเป็นของมีอยู่แท้
ใครจะแสดงโดยปริยายใด ๆ เพื่อให้เห็นว่าพระนิพพานนั้นไม่มีอยู่ ย่อมไม่ได้โดย
แท้ ๆ นิพพานนั้นไม่ใช่เห็นได้ เพราะผู้ทรวรรณซึ่งบุญญาภิสมการตลอดกาล
นาน จึงจะสำเร็จได้โดยผู้ใด ๆ ข้อนี้สมกับที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส
ไว้ว่า กิจฉน เม อริคคํ ถึงเราตถาคตก็สำเร็จนิพพานได้โดยยากเนื่อง ๆ คำว่า
เครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้แห่งตลอดคณา แล้วร้อย เห็นอยู่ น้อมอยู่ ที่เรียกว่ามท
ตลอดคณานั้น มีอธิบายว่า คณาเป็นสมทตสัง อันมีเข้าในอริยสัจ ๔ ๆ การ
แห่งตลอดอริยสัจ ๔ นั้นย่อมมีอย่างนี้ คือ ผู้มีโรสัจ ด้วยสัจจกิริยาภิสมมัย คือ
แห่งตลอดอารมณ์ และแห่งตลอดความไม่ลุ่มหลงโดยวิสัยและกิจ และอารมณ์
อันมีอยู่ในนิโรธสังนั้น ๆ ส่วนทุกขสัจ คือแห่งตลอดด้วยปัญญาภิสมมัย
มรรคสัจ คือแห่งด้วยภาวนาภิสมมัย สมทตสัง คือ คณาทั้งแห่งตลอดด้วย
ปหานาภิสมมัย ๆ คณาอันเป็นเครื่องน้อมไปในภพเป็นต้น ย่อมไม่มีแก่ผู้ร้อยซึ่ง
อริยสัจทั้ง ๔ นี้ ตามความเป็นจริงด้วยอริยมรรคปัญญา ความไม่มีแห่งกิเลสวัฏ
ทั้งสาม ย่อมมีขึ้นเพราะไม่มีคณานั้น ความไม่เกิดขึ้นแห่งกรรมวัฏ และวิปาก-
วัฏทั้งหลาย ย่อมมีขึ้นเพราะความไม่มีกิเลสวัฏนั้น

เอวํ ภควา เตสํ ภิกขุณฺํ ได้ใจความดังที่แสดงมาแล้วว่า สมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศอานภาพแห่งอมคณานิพพาน อันเป็นเหตุดับ
วัฏทุกขสัน คณํ ๆ ส่วนคณานอกนี้ มีนัยดังที่แสดงมาแล้วในพระสูตรที่ ๑
แห่งวรรคเคชวกันน สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำในพระพุทธานุชาต คือ
จากอรรถกถาออกไปอีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้ใจทั้งหลาย กล่าวคือ
ในพระพุทธานุชาตนั้นเนื้อความว่า สิ่งที่ไม่มีการน้อมไปเป็นของที่เห็นได้ยาก

ของจริงไม่ใช่เป็นของที่เห็นได้ง่าย เครื่องกำวลย่อมไม่มีแก่ผู้หลงคลอเคลียหา
แล้วร้องเห็นอยู่ ดังนี้ ๑ คำเหล่านี้ พระอรรถกถาจารย์ได้แก้ทุกคำแล้ว คือ
คำว่า เห็นได้ยากนั้น พระอรรถกถาจารย์แก้ไขไว้ว่า ผู้ที่ไม่ได้สะสมบุญบารมี
ไม่อาจเห็นได้ เพราะนิพพานนั้นเป็นของลึกตามสภาพ เป็นของละเอียด
สุขุมอย่างยิ่ง ดังนี้ คำของพระอรรถกถาจารย์นี้ เป็นคำปฏิเสธว่าไม่เห็นเสียเลย
ไม่ใช่ว่าเห็นได้ยาก ๑ นัยที่ ๒ พระอรรถกถาจารย์แก้ไขไว้ว่า สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงแสดงการบรรลุนิพพานได้ยาก ด้วยคำว่าเห็นได้ยาก โดยอ้าง
เหตุว่า การอบรมสิ่งที่ไม่มียังจับ ไม่ใช่เป็นของที่สัตว์โลกทั้งหลายจะทำได้ง่าย
โดยเหตุว่าสัตว์โลกทั้งหลาย ได้อบรมสิ่งที่ยังจับด้วยกิเลสมีรากเป็นต้น ซึ่งเป็น
ของทำบุญญาให้ผลภาพเสียกำลัง ดังนี้ ๑ ได้ใจความตายนัยที่ ๒ ว่า
ถ้าเห็นได้ยากนั้น คือ สำเร็จได้ยาก ๑ โดยเหตุนี้ขอให้ท่านทั้งหลายจงจำไว้
เถิดว่า คำว่าเห็นได้ยากนั้น พระอรรถกถาจารย์ว่าไว้ ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ ว่า
ผู้ที่ไม่ได้สะสมบุญบารมีไว้ไม่อาจเห็นได้ นัยนี้ให้เห็นว่า เห็นไม่ได้ทีเดียว ๑
นัยที่ ๒ ว่าสำเร็จได้ยาก ๑ นัยนี้ให้เห็นว่า ต่อเมื่อไรได้สำเร็จจึงจะเห็นได้
การสำเร็จนั้นย่อมเป็นการสำเร็จได้ยาก ๑ ขยายคำข้อออกไปอีกชั้นหนึ่งว่า
การจะเห็นพระนิพพานนั้น ต้องเห็นได้ด้วยบุญญาจักษุอันเป็นบุญญาที่ประเสริฐ
บุญญาจักษุนั้น เป็นของที่ทำให้เกิดขึ้นได้แสนยาก ด้วยเหตุว่าต้องอบรม
บารมี มีทาน ศีล ภาวนาเป็นต้น อยู่จนตลอดกาลนาน จึงอาจทำบุญญาจักษุ คือ
ดวงบุญญาอันประเสริฐให้เกิดขึ้นได้ ขอให้ดูแต่พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย
เป็นตัวอย่างเถิด คือ พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญ
พระบารมีมาตลอด ๔ อสงไขยกัลป์ นับแต่ได้พุทธพยากรณ์มาแล้ว
ก่อนแต่ยังไม่ได้พุทธพยากรณ์นั้น พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญมาแล้วตลอดกาลนาน
คือ ทรงบำเพ็ญในเวลาที่ตั้งความปรารถนาในใจว่า จะเป็นพระพุทธเจ้า
สิ้น ๔ อสงไขยกัลป์ ทรงบำเพ็ญนับแต่ออกพระวาจาปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า
นั้นอีก ๑ อสงไขย จึงได้พุทธพยากรณ์จากสำนักพระพุทธเจ้าทั้ง ๒๔ พระองค์
มีพระทัยปรารถนาเป็นต้น รวมเวลาบำเพ็ญบารมีทั้ง ๓ ตอนเข้าด้วยกัน ก็เป็น ๒๐
อสงไขยเศษแสนมหากัลป์ จึงจะทำพระบุญญาจักษุอันประเสริฐให้เกิดขึ้น

แต่ถึงอย่างนั้น พระองค์ก็ยังทรงทำได้แสนยากต้องทนลำบาก พระองค์บำเพ็ญ
 ทกกรกิริยาอยู่ถึง ๖ พรรษา เพื่อแสวงหาดวงจักษุ คือ ปัญญาอันประเสริฐ
 จึงได้ตรัสพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงเห็นพระนิพพานแจ่มแจ้งด้วย
 พระองค์เอง โดยไม่เกี่ยวกับทกกรกิริยาที่ทรงกระทำมา เพราะเหตุว่า ทกกร-
 กิริยาที่ทรงกระทำมานั้น ไม่ใช่เป็นหนทางให้พระองค์ได้ตรัส ส่วนหนทางที่
 ให้พระองค์ตรัสนั้น ได้แก่อฏฐังคิกมรรค ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น มี
 สัมมาสมาธิเป็นปริโยสาน ที่พระองค์ทรงทำให้เกิดขึ้นด้วยทรงเจริญอานาปาน-
 สติกรรมฐาน คือ ทรงตั้งพระหฤทัยกำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ เมื่อ
 พระองค์ทรงบำเพ็ญอานาปานสติ การกำหนดลมหายใจเข้าออกนั้นให้แก้กล้านั้น
 ก็เกิดเป็นสมาธิชั้นที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ซึ่งเรียกตามบาลีว่า ปฐมฌาน ทุติยฌาน
 ตติยฌาน จตุตถฌาน เมื่อจตุตถฌานเกิดขึ้นแล้ว พระหฤทัยของพระองค์
 ก็ผ่องแผ้วปราศจากมลทิน ๗ เหว สมาธิเต จิตเต ปริสุทธะ เมื่อพระ
 หฤทัยของพระองค์ดำรงมั่นบริสุทธิผ่องใส ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง อ่อนโยน
 ละมุนละไม ตั้งอยู่ในฐานะที่จะบังคับได้ดังพระสงค์ ดำรงมั่นไม่หวั่นไหว
 แล้ว พระองค์ก็ทรงน้อมพระหฤทัยไป เพื่อให้เกิดบุพเพนิวาสญาณ ให้
 ระลึกกาลหนหลังได้ ในลำดับนั้น พระองค์ก็ทรงระลึกกาลหนหลังได้ ตั้งแต่
 ชาติหนึ่งเป็นต้นไป จนกระทั่งถึงหลายกัลป์หากำหนดมิได้ พร้อมทั้งอาการ
 และอุเทศ คือ ทรงระลึกได้ว่า ในชาติโน้น พระองค์มีพระนาม และโคตร
 ผัวพรรณ วรรณะ อาหาร สุขทุกข์ อายุ อย่างนั้น ๆ จุตจากชาตินั้นแล้ว ได้
 มาเกิดในชาติโน้น ทรงระลึกได้อย่างนี้เป็นลำดับมา จนกระทั่งชาติปัจจุบัน
 บุพเพนิวาสญาณ การระลึกชาติหนหลังนี้ ได้เกิดมีแก่พระองค์ในปฐมยาม ๑
 ในปฐมยามนั้น พระองค์ทรงพิจารณาปฏิสังขมบาท โดยอนุโลมจนตลอด
 แล้ว ก็ทรงเปลื้องทานขันธ์ที่แสดงมาแล้วในกัณฑ์ที่ ๑ โน้น

เมื่อถึงมัชฌิมยาม พระองค์น้อมพระหฤทัยไปเพื่อรู้การจติ และอุบัติ
 ของสัตว์โลกทั้งหลาย พระองค์ก็ได้ทรงเห็นสัตว์โลกทั้งหลายที่จติ และเกิด
 ได้แก่จำพวก คือ ทั้งจำพวกที่เลวและดี ทั้งจำพวกที่มัวพรรณดีและไม่ดี
 ทั้งจำพวกที่ไปดีและไปไม่ดีด้วยทิพพจักขุญาณ คือ พระองค์ทรงทราบว่า พวก

พวกที่ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต คือเคียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉา-
 ทิฏฐิ ถู่มันมิจฉาทิฏฐิ ทำกาลกิริยาตายแล้ว ก็ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิชาต นรก
 การที่พระองค์ทรงทราบนั้น คือ ทรงเล็งเห็นด้วยทิพพจักขุ เหมือนกับบุคคลดอยบน
 ปราสาท ซึ่งเล็งเห็นผู้อยู่รอบปราสาทฉะนั้น เมื่อพระองค์ทรงได้ทิพพจักขุ อันเรียก
 อีกอย่างหนึ่งว่าจุฑาปาตญาณแล้ว พระองค์ก็ทรงพิจารณาปฏิสังขสมุปบาทในฝ่าย
 ปฏิโลม แล้วทรงเปล่งอุทานขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ดังที่แสดงมาแล้วในกัณฑ์ที่ ๒ นั้น

เอว สมหิตเต จิตฺเต ปรีสุทฺธสฺส ปรีโยทาเต เมื่อพระเหตุทัยของพระองค์
 บริสุทธีดังที่แสดงมาแล้วในกัณฑ์ที่ ๑ นั้น ๑ ในขณะที่พระองค์ทรงไว้อาสวักข-
 ญาณอันทำให้สันอาสวะกิเลสเนิ่น สรรพปรีชาญาณทั้งสิ้น คือ เวสาร์ชชญาณ ๔
 ทศพลญาณ ๑๐ และพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น ก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ๑
 อนุตฺตรํ อภิสมฺโพธิ์ เป็นอันว่าในขณะนั้น พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมา-
 สัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในโลก เป็นอันว่าพระปัญญาจักขุ
 คือ ดวงปัญญาอันวิเศษ ซึ่งเป็นเหตุให้เห็นพระนฤพาน ก็เกิดขึ้นแก่พระองค์
 พร้อมทั้งพระพุทธจักขุพระสมันตจักขุ ทิพพจักขุทุกประการ ๑ เท่าที่สังวิธณา-
 การแล้วนั้น เพื่อให้เห็นว่า พระนฤพานนั้น เป็นของที่เห็นได้แสนยาก
 เพราะเหตุว่า เป็นของละเอียดลึกซึ้งไม่มีสิ่งจะเทียบถึง โดยเหตุนี้ ควรที่
 พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จะอุตสาหะบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ คือ ทานบารมี
 สีลบารมี เนกขัมมบารมี บัณฑิตบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี
 อริยฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี อันกล่าวโดยย่อว่า ได้แก่ ทาน
 สีล เนกขัมมะ บรรพชา บัณฑิตา วิริยะ ขันติ สัจจะ อริยฐาน เมตตา
 อุเบกขา ตามกำลังสามารถของตน ๆ ตามภูมิชั้นของตน ๆ ที่ปรารถนาเป็น
 สาวกสาวิกา หรือเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามโอกาส
 บริสุทธีมาด้วยบุพเพนิวาสญาณ และจุฑาปาตญาณ ในปฐมยาม และมัชฌิมยาม
 ดังนั้นแล้ว พระเหตุทัยของพระองค์ก็ผ่องแผ้วยิ่งขึ้น พระองค์จึงทรงน้อมพระเหตุทัยไป
 เพื่อให้เกิดอาสวักขญาณ ทำให้สันอาสวะจากสันดานของพระองค์ ๑ อีกทั้ง
 ทุกขนุติ ขณิกนุติ ปชานาติ พระองค์ก็ทรงทราบตามความเป็นจริงว่า สิ่งไรเป็นทุกข์

สิ่งไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งไรเป็นความดับทุกข์ สิ่งไรเป็นทางให้ดับทุกข์ ฯ อโณ
 อาสวาทิ ขณิกัตถิ ปชานาติ พระองค์ก็ทรงทราบตามความเป็นจริงว่า สิ่งเหล่านี้
 เป็นอาสวะ เป็นเหตุให้เกิดอาสวะ เป็นความดับอาสวะ เป็นทางให้ดับอาสวะ ฯ
 ตสฺส เอวํ อานโต เอวํ ปสฺสโต เมื่อพระองค์ทรงรู้เห็นอย่างนั้น พระ
 หฤทัยของพระองค์หลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ฯ เมื่อพระหฤทัย
 ของพระองค์หลุดพ้นจากอาสวะทั้ง ๓ อย่างนั้นแล้ว ก็เกิดพระปรีชาญาณขึ้นว่า
 พระหฤทัยของเราหลุดพ้นแล้ว พระองค์สิ้นความเวียนตายเวียนเกิดอยู่ในกำเนิด ๔
 กติ ๕ สัตตาวาส ๘ อันนับเข้าในสงสารเสร็จแล้ว พระองค์สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว
 ได้ทรงทำสิ่งที่ควรทำ สำเร็จแล้ว ลำดับนั้น พระองค์ก็ทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาท
 กลับไปกลับมาทั้งฝ่ายอนโลมและปฏิโลม แล้วทรงเปล่งพระอุทานขึ้นเป็นครั้งที่ ๓
 ดังที่ได้ ทักขรกระทำ เมื่อผู้ใดพยายามบำเพ็ญบารมีถึง ๑๐ มหทานเป็นต้น ตามสมควร
 แก่เวลาแล้ว ผู้นั้นก็ใกล้ต่อการเห็นนิพพานไปโดยลำดับ ด้วยเหตุว่าจิตใจ
 ของผู้นั้นจะผ่องใสไปโดยลำดับ เหมือนกับทองที่ช่างทองได้ไล่ไขไปโดยลำดับ
 ฉะนั้น ฯ อนุปพเพณ เมธาวี โลกิ โลกิ ขณ ขณ กัมมาโร รชตสฺสเว นิตฺธเม
 มลฺมตฺตโน ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงสอนไว้ว่า บุคคล
 ผู้มีบุญญาควรกำจัดมลทินของตนทีละน้อย ฯ ไปตามขณะสมัยในเวลาอันสมควร
 ให้เหมือนกับช่างทองไล่สนิมทองฉะนั้น ดังนี้ ฯ แต่ขอเตือนท่านทั้งหลาย
 อีกอย่างหนึ่งว่า ท่านทั้งหลายอย่าท้อใจว่า กว่าจะได้เห็นพระนิพพานนั้น
 ต้องบำเพ็ญบารมีอยู่ตลอดกาลนาน เพราะเหตุว่า เมื่อเราทำไป วันเวลาเดือนปี
 ก็สิ้นไปตามลำดับ เมื่อเราดับจิตแล้ว เราก็เกิดชาติใหม่ เมื่อเราเกิดชาติใหม่
 แล้ว เราก็ลืมชาติเก่า เรานึกไม่ได้ว่าเราได้บำเพ็ญบารมีมานานแล้ว เมื่อเรา
 เกิดอยู่ในชาติใด เราก็นึกได้แต่เพียงในชาตินั้น อันนี้ไม่เป็นเหตุให้เราเบื่อหน่าย
 ท้อถอยต่อการบำเพ็ญบารมี ถ้าเราไม่ลืมชาติหนหลัง เหมือนดังเราเดินทาง
 แล้วไม่ลืมระยะทางที่เดินมาแล้วในวันก่อน ๆ นั้นแหละ จึงจักทำความหนักใจ
 ท้อถอยให้แก่เรา อีกประการหนึ่ง การเดินทางนั้น บ่่อมทำให้เกิดความ

เหนื่อยมากในวันแรก และวันที่ ๒ ที่ ๓ เหนื่อย สำหรับวันที่ต่อไป ความ
เหนื่อยนั้นก็คลายลงไปทีละน้อย ๆ ด้วยเหตุว่า ความคุ้นเคยต่อการเดินทางใน
ข้อมมขนกับเท้าและแข้งของเรา การบำเพ็ญบารมี ก็ทำให้เรารู้สึกว่า
จำนนจำนอยขึ้นทีละน้อย ๆ ฉะนั้น เหมือนเราไม่เคยให้ทาน รักษาศีล ฟังพระ
สัทธรรมเทศนา เราข้อมมรู้สึกลำบากใจ เห็นว่าเป็นของทำได้ยาก แต่ว่า
เมื่อเราทำมากจนแล้ว ก็จะเห็นว่า เป็นของทำได้ง่ายขึ้นทุกที ๆ อีกประการหนึ่ง
การบำเพ็ญบารมีเพื่อปรารถนาเป็นสาวกสาวิกาก็ดีนั้น ข้อมมไม่กินเวลา

เท่าไรนัก กินเวลาเพียงแสนมหากาลป์เท่านั้น ส่วนปรารถนาเป็นมหาสาวก และ
อัครสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น จึงกินเวลานาน
มากกว่ากันขึ้นไปเป็นลำดับ ๆ เมื่อเราทั้งหลายไม่เห็นพระนิพพานอยู่ตรงใด
ก็ไม่เห็นความงามทุกขอยู่ตรงนั้น เหมือนกับเมื่อเรายังไม่เห็นความงามอยู่ตรงใด
เราก็ไม่เห็นการสนความงามอยู่ตรงนั้นนั้น โดยเหตุนี้ จึงควรที่ทุกคนจะ
พยายามบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ มหามบารมีเป็นต้น ให้มีขึ้นในตนเสมอไป แก้ว
มาในคำว่า นิพพานเห็นได้ยาก ก็พอเป็นที่เข้าใจของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
แล้ว จึงจะได้อธิบายคำอื่นต่อไป มีคำว่านิพพานไม่มีเครื่องน้อมไปเป็นต้น

คือ คำว่า นิพพานไม่มีเครื่องน้อมไปนั้น พระอรุณกถาจารย์อธิบายว่า
ค้นหาว่าเป็นเครื่องน้อมไป เพราะน้อมไปในอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น
และน้อมไปในภพทั้งหลาย มีกามเป็นต้น ซึ่งท่านยังใจความว่า นิพพานนั้น
ไม่มีค้นหา ๆ คำของพระอรุณกถาจารย์ที่อธิบายดังนี้ เป็นอันได้ความแจ่มแจ้ง
แล้ว คือ พระนิพพานนั้น ไม่มีค้นหาที่จะให้น้อมไปในอารมณ์ และภพอันใด
อันหนึ่ง จึงเป็นที่เกษมสุขอย่างยิ่ง เพราะเหตุว่า สิ่งที่มีติดหานั้น เป็นสิ่งที่
ให้เกิดทุกข์ทั้งนั้น คำว่า นิพพานไม่มีเครื่องน้อมไป คือ ตัณหา เป็นเครื่อง
คุณของนิพพานให้เห็นว่า ไม่มีเหตุที่จะให้เกิดทุกข์ จึงจัดเป็นเอกันตบรมสุข
อย่างยิ่ง สมกับคำว่า นิพพาน ปรมา เวทนติ พุทฺธา พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ข้อมมกล่าวว่านิพพานเป็นบรมสุข ดังนี้

คำว่า ของจริงไม่ใช่เห็นได้ง่ายในพระชุตานนั้น พระอรุณกถาจารย์
อธิบายไว้ว่า นิพพานนั้นชื่อว่า เป็นของจริง เพราะเป็นของไม่วิปริต เป็นของ

มีอยู่โดยแท้ ใครจะแก้ไขให้เห็นว่า นิพพานไม่มีนั้นเป็นอันไม่ได้ นิพพานนั้น
ถึงผู้ได้สะสมบุญญาไว้ตลอดกาลนาน ก็ยังยากที่จะเห็นได้ ดังนี้ คำของพระ
อรรถกถาจารย์บอกเป็นคำที่แจ่มแจ้งอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องขแรงซ้ำอีกให้เพสสาร
เป็นแต่จับใจความว่า ตามถ้อยคำของพระอรรถกถาจารย์นั้นว่า นิพพาน
ซึ่งเป็นของจริงนั้น ถึงผู้บำเพ็ญบารมีมานานแล้ว ก็ยากที่จะสำเร็จได้

คำว่า แท้ตลอดคตินั้น พระอรรถกถาจารย์ว่า ได้แก้ละตัดหาอัน
เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ฯ คำว่า ผู้เห็นนั้น ได้แก้ผู้เห็นอริยสัจด้วยอริยมรรค
ปัญญา ฯ คำว่า ไม่มีความกังวลนั้น ได้แก้ไม่มีการกังวล กรรมวิญญู
วิปากวิญญู คือ ความวนเวียนแห่งกิเลส และกรรมกับทั้งผลแห่งกรรม ดังนี้ ฯ
ถ้อยคำของพระอรรถกถาจารย์เหล่านั้น ก็มีใจความแจ่มแจ้งแล้วทั้งนั้น โดย
เหตุนี้ จึงของคัมภีร์มัตถกถาบายในพระพุทธอุทยานที่ ๗๒ อันมีเนื้อความว่า ธรรม-
ชาตินั้นไม่มีเครื่องน้อมไปเป็นของเห็นได้ยาก เพราะของจริงไม่ใช่เป็นของเห็นได้
ง่าย เครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้แท้งตลอดคตินหาแล้วร่ำอยู่เห็นอยู่ ดังนี้ แต่เพียงเท่านั้น

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๓

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทยาน

ว่าด้วยนิพพานอันไม่รู้จักเกิด แก่ เจ็บ ตาย

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมขํ ภควา สาวตถิย์ วิหริติ เขตวเน
อนาถบิณฑิกสุส อารามे ฯ เตน โข ปน สมเขน ภควา ภิกขุณ
นิพพานปฏิสยุตตาย ชมฺมียา กถาย สนฺทสฺเสติ สมาทเปติ สมฺมุเตเชติ
สมปหํเสติ ฯ เต จ ภิกขุ อญฺจิกควาติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธอุทยาน กัณฑ์ที่ ๗๓ ว่า
ด้วยพระพุทธอุทยานที่ ๗๓ ในพระสูตรที่ ๓ แห่งปาฏลิกามิยวรรคที่ ๘ สืบต่อไป

ตามวาระพระบาลีและอรรถกถา กับอัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ได้สดับพระพุทธชุตานนี้โดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

คำเป็นความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้ในพระสูตรที่ ๓ นั้นว่า ข้าพเจ้า
ผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ประทับอยู่ที่อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่า เขตวนาราม ที่
กรุงสาวัตถี ฯ ในครึ่งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำให้ภิกษุทั้งหลาย
มีความรู้ความเห็นอันดี มีความยึดถืออันดี มีความองอาจดี มีความร่าเริงดี ด้วย
ธรรมกถาที่เกี่ยวกับนิพพาน ฯ ภิกษุเหล่านั้น ก็กระทำให้เป็นประโยชน์ กระทำ
ไว้ในใจ รวบรวมกำลังใจมาฟังธรรมีกถา ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบ
แล้วก็ทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

อตฺถิ ภิกฺขเว อชาตํ อภุตํ อกตํ อสงฺขตํ โน เจ ตํ ภิกฺขเว อภวิสฺส
อชาตํ อภุตํ อกตํ อสงฺขตํ เป็นต้น แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติที่
ไม่เกิด ที่ไม่เป็น ที่ไม่มีสิ่งใดทำ ไม่มีสิ่งใดตกแต่งมีอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ถ้าธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่มีสิ่งใดทำ ไม่มีสิ่งใดตกแต่งนั้นไม่มี การออก
จากโลกแห่งธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว มีสิ่งกระทำแล้ว มีสิ่งตกแต่งแล้วก็
ปรากฏขึ้น เพราะเหตุที่ธรรมชาติซึ่งไม่เกิด ไม่เป็น ไม่มีสิ่งใดทำ ไม่มีสิ่งใดตก
แต่งมีอยู่ ความออกจากโลกแห่งสิ่งที่เกิดแล้ว มีสิ่งอันกระทำขึ้นแล้ว มีสิ่งอันตก
แต่งแล้วจึงปรากฏ ดังนี้ ฯ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ทรงประกาศโทษในสงสารโดยอเนกปริยาย แล้วจึงได้ทรงเปล่งอุทาน

อนันชน ด้วทรงเห็นว่า ภิกษุเหล่านั้นได้พากันคิดว่า สงสารน สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงประกาศว่ามีเหตุ ด้วเหตุทั้งหลายมีอวิชชาเป็นต้น แต่ไม่ได้ทรง
แสดงเหตุอันใดอันหนึ่งแห่งนิพพาน อันเป็นที่ดับสงสารนั้น นิพพานนั้นเป็นของไม่
มีเหตุหรืออย่างไร เป็นของมิได้โดยปรมาัตถ์หรืออย่างไร เมื่อสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงทราบความคิดของภิกษุเหล่านั้นอย่างนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้น
ในขณะนั้น เพื่อดัดความสงสัยของภิกษุเหล่านั้น ฯ พระพุทธอุทานที่ทรงเปล่งขึ้น
นั้น เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า อมตนิพพานมิใช่โดยปรมาัตถ์ เพื่อจะหักล้างเสีย
ซึ่งถ้อยคำอันผิดของผู้ปฏิบัติผิด ซึ่งพวกเจ้าทิฐิภายนอกทักท้วงกันว่า นิพพานนั้น
มีแต่เพียงกล่าวกันเท่านั้น อนันนิพพานแท้หาได้โดยปรมาัตถ์ไม่ ดังนี้

ก็ถ้าในพระพุทธอุทานนั้น มีอธิบายต่อไปนี้ คือ คำว่า ธรรมชาติที่ไม่เกิด
ไม่เป็น ไม่มีสิ่งใดกระทำ ไม่มีสิ่งใดตกแตงนั้น เป็นไวพจน์แห่งกันและกัน
คือ เป็นคำที่ใช้แทนกันได้ทั้งนั้น เป็นคำที่หมายความว่าอย่างเดียวกันทั้งนั้น ฯ อีก
อย่างหนึ่ง ธรรมชาติใดไม่เกิดขึ้นด้วยความพร้อมแห่งเหตุอันใดแก่ความพร้อมแห่ง
เหตุปัจจัย เหมือนกับธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าไม่เกิด ฯ
ธรรมชาติใดไม่เป็นขึ้นเอง คือ ไม่ปรากฏขึ้นเองโดยปราศจากเหตุ ธรรมชาตินั้น
ชื่อว่าไม่เป็น ฯ ธรรมชาติใดไม่มีเหตุอันใดอันหนึ่งกระทำขึ้น เพราะเป็นของไม่
เกิดและไม่เป็น ธรรมชาตินั้นชื่อว่าไม่มีสิ่งใดกระทำ ฯ คำว่าไม่มีสิ่งใดตกแตงนั้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้เพื่อแสดงให้เห็นว่า ความเกิด ความเป็น ความ
ถูกกระทำย่อมมีแก่สังขตธรรมทั้งหลาย มีนามรูปเป็นต้น ไม่มีแก่นิพพานอันไม่มี
สิ่งใดตกแตง ฯ ธรรมชาติใดที่ปัจจัยทั้งหลายกระทำขึ้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าสิ่ง
อันตกแตงขึ้น ฯ ส่วนพระนิพพาน ย่อมไม่มีสิ่งอันตกแตงขึ้นเหมือนอย่างนั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไม่มีสิ่งใดกระทำขึ้นนั้น เพื่อแสดง
ให้เห็นว่า เมื่อความเกิดด้วยเหตุต่าง ๆ มีอยู่แล้ว ก็จะต้องมีผู้สงสัยว่า สิ่ง
เหตุอันหนึ่งกระทำขึ้นหรือไม่ เมื่อมีผู้สงสัยขึ้นอย่างนั้น พระองค์จึงตรัสว่า

ไม่มีสิ่งใดกระทำขึ้น ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไม่เป็นเช่นนั้น
 เพื่อจะแก้ความสงสัยของทุกคควา สิ่งที่ไม่บังจันมีย นีพพานนั้น เกิดขึ้น
 เองหรือไม่ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นีพพานนั้น ไม่เกิด ดังนี้
 เพื่อจะทรงแสดงให้เห็นว่า ความไม่มีสิ่งใดตกแต่ง ไม่มีสิ่งใดกระทำขึ้นแห่ง
 นีพพานนั้นมีย นีพพานนั้น ไม่มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯ บัณฑิตทราบว่า
 บทที่ ๔ นี้ เป็นของมีประโยชน์อย่างนั้นแล้ว ควรทราบว่า ความที่แห่ง
 นีพพานมียโดยปรมาตม เป็นอันสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว ด้วย
 ถ้อยคำวว่า นีพพานนั้นมีย ดังนี้ ฯ คำที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่ง
 ทรงเปล่งอุทาน ได้ตรัสแกภิกษุทั้งหลาย คล้ายกับเป็นคำเตือนให้ตั้งใจฟังพระ
 ธรรมเทศนาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ มีคำอธิบายเหมือนกับในพระสูตรที่ ๑
 ซึ่งได้แสดงมาแล้วในกัณฑ์ที่ ๑๖ นั้น

อิติ สุตตา อตฺถิ ภิกฺขเว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าบรมศาสดา
 ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่มีสิ่งใดทำ
 ไม่มีสิ่งใดตกแต่ง มียอย่างนั้นแล้ว เมื่อจะทรงแสดงเหตุ ในคำที่พระองค์ตรัส
 อย่างนี้ จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่มีสิ่งใดทำ
 ไม่มีสิ่งใดตกแต่งนั้นไม่มี ดังนี้ เป็นต้น

คสฺสยํ สงฺเขปฺตฺวา ก็ถ้อยคำเหล่านั้น มีคำอธิบายโดยย่อว่า สมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าสังขตธาตุที่ไม่
 ความเกิดเป็นต้น ไม่มีมีย ความออกจากโลก คือ ความดับแห่งสังขตธาตุ
 ที่ได้แก่อันธ ๕ มีรูปันธ เป็นต้น ทั้งความเกิดเป็นสภาพ ก็ไม่ปรากฏขึ้น ฯ
 ก็ริยมรรคธรรมทั้งหลาย มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น กระทำซึ่งพระนิพพานให้เป็น
 อารมณ์แล้วเป็นไปอยู่ ข้อมคัคคิเลสได้โดยสิ้นเชิง ฯ เพราะฉะนั้น ความ
 ไม่เป็นไป คือ ความปราศจากไป ความสลัดออก ซึ่งวัฏฏทุกข์ทั้งสี่ จึงได้
 ปรากฏขึ้น

เอวํ พฺยตฺติเรกวเสน นีพฺพานสฺส อตฺถิภาวํ ทสฺสเสตฺวา ครั้น
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความมีแห่งนิพพาน ด้วยคำปฏิเสธ
 อย่างนั้นแล้ว เมื่อจะทรงแสดงด้วยคำคล้อยตาม จึงตรัสว่า เพราะเหตุว่า สิ่ง

ที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่มีสิ่งใดทำ ไม่มีสิ่งใดตกแตงนั้นมีอยู่ ความออกจาก
โลกแห่งสิ่งที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว มีสิ่งอันกระทำขึ้น มีสิ่งอันตกแตงขึ้น จึง
ปรากฏ ดังนี้ ฯ ในคำนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ คือ ความมีอยู่โดยปรมาตม์
แห่งนิพพานธาตุ เป็นอันสมเด็จพระสัมพุทธสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงพระมหากรุณา
แก่โลกทั้งปวง ได้ทรงประกาศไว้ด้วยบทในพระสูตรเป็นอันมาก เป็นต้นว่า
ธรรมทั้งหลายที่ไม่บัญญัติตกแตงมีอยู่ ธาตุดินไม่มีอยู่ในที่ใด ที่นั่นก็มีอยู่
สิ่งที่ระงับสังขารทั้งปวง สิ่งที่ยับยั้งทั้งปวง ซึ่งเป็นสิ่งที่เห็นได้แสนยากย่อม
มีอยู่ คุณอนภิกขุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมอันไม่มีสิ่งใดตกแตง และ
แสดงปฏิบัติ อันจะให้ถึงซึ่งท่อนไม่มีสิ่งใดตกแตง ดังนี้ เพราะฉะนั้น ความ
สงสัยหรือความเคลือบแคลงในนิพพานนั้น จึงไม่มีแก่ผู้ทั้งหลาย ซึ่งยังไม่
เห็นแจ่มแจ้งในนิพพานนั้นด้วยตนเอง ฯ กับบุคคลเหล่าใด เป็นผู้มีความรู้
ซึ่งผู้นั้นจะพออนะนำได้ คำอธิบายอันนี้ก็เป็นประโยชน์ สำหรับแก้ความเคลือบ
แคลงของบุคคลเหล่านั้น

ความสลัดออก ความสลัดออกแห่งกามารมณ์ทั้งหลายอันเย็บม ซึ่ง
เป็นของตรงกันข้ามกับความไม่สลัดออกแห่งอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น
ย่อมปรากฏขึ้น ด้วยการพิจารณาอันสมควรกับคำที่กล่าวถึงนิพพาน โดยเหตุ
ว่า การสลัดออกนั้น เป็นของที่บัณฑิตควรรู้ได้ อันการสลัดออก ซึ่งเป็นของ
ตรงกันข้ามกับความไม่สลัดออก แห่งสิ่งที่บัญญัติตกแตงทั้งหลายต้องมีอยู่ ฯ
ความสลัดออกนั้น ได้แก่ธาตุที่ไม่บัญญัติตกแตง ฯ มีคำอธิบายที่ควรให้
ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ อย่างหนึ่งว่า วิบัสสนาญาณ ซึ่งมีธรรมที่บัญญัติตกแตง
เป็นอารมณ์ และอโลมญาณ ย่อมไม่อาจจะละกิเลสได้เด็ดขาด ฯ ญาณ
ในปฐมฌานเป็นต้น ซึ่งมีสมมตัตถ์เป็นอารมณ์ ละกิเลสได้เพียงชั่วคราว
เท่านั้น ไม่ละกิเลสได้เด็ดขาด ฯ สภาพที่ตรงกันข้ามกับญาณทั้ง ๒ นั้น
คือเป็นอารมณ์แห่งอริยมรรคญาณ อันทำการละกิเลสเหล่านั้นได้เด็ดขาด
เพราะเหตุว่า ญาณซึ่งมีสิ่งที่บัญญัติตกแตงเป็นอารมณ์ และมีสมมตัตถ์เป็น
อารมณ์ ไม่สามารถละกิเลสได้เด็ดขาด สิ่งตรงกันข้ามนั้น คือ ธาตุที่
บัญญัติไม่ตกแตง ฯ อีกอย่างหนึ่ง คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ธรรม-

ชาติที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่มีสิ่งใดทำ ไม่มีสิ่งใดตกแต่งย่อมมีอยู่นั้น เป็นคำที่บัง
ให้เห็นว่า นิพพานมีอยู่โดยปรมัตถ์

ก็คำใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ คำนั้นย่อมมีเนื้อความไม่วิปริต
เหมือนกับคำที่พระองค์ตรัสไว้ว่า สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขารทั้งหลายทั้งปวง
ไม่เที่ยง ฯ สัพเพ สงขารา ทุกขา สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯ สัพเพ
ธมมา อนตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้ ก็ล้วนแต่เป็นคำไม่วิปริตจาก
ความจริงทั้งนั้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง คำว่านิพพานเป็นวิสัยปรมัตถ์ ซึ่งมีอยู่ตามเป็น
จริงในวิสัย แม้อันใดอันหนึ่ง เหมือนกับคำว่าสมัย ก็เป็นของมีอยู่ตามเป็นจริง
เพราะมีความเป็นไปเพียงชั่วอุปจารเป็นสภาพ ฯ อีกอย่างหนึ่ง บัณฑิตควรทราบว่า
ธาตุที่บังจยไม่ได้ตกแต่ง ย่อมมีอยู่โดยปรมัตถ์ เพราะมีนัยต่าง ๆ ที่ควรอ้างเป็น
หลักฐานได้ เป็นต้นว่า ธาตุที่บังจยไม่ได้ตกแต่งย่อมมีอยู่โดยปรมัตถ์ ส่วนธาตุ
นอกนั้นเป็นสังหระกันข้าม เหมือนกับปฐวีธาตุ หรือเวทนาเป็นต้น ดังนี้ ฯ สมนะ
ความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำในพระพุทธชุตาน
ต่อออกไปจากคำของพระอรรถกถาจารย์อีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้สดับฟัง
ทั้งหลาย ฯ คือ คำในพระพุทธชุตานว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม-
ชาติที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่มีสิ่งใดทำ ไม่มีสิ่งใดตกแต่งนั้น มีอยู่ดังนี้
พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า คำทั้ง ๔ คือ คำว่า ธรรมชาติที่ไม่เกิด
ไม่เป็น ไม่มีสิ่งใดทำ ไม่มีสิ่งใดตกแต่งนั้น เป็นไวพจน์ซึ่งกันและกัน คือ
เป็นคำที่ใช้แทนกันได้ ดังนี้ แล้วท่านจึงอธิบาย คำว่า ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่มี
สิ่งใดทำ ไม่มีสิ่งใดตกแต่งออกไปอีกว่า คำว่า ไม่เกิดนั้น ได้แก่ไม่เกิดด้วยความ
พร้อมกันแห่งเหตุบังจย ฯ คำว่า ไม่เป็นนั้น คือ ไม่เป็นขึ้นเอง โดยปราศจาก
เหตุ ฯ คำว่า ไม่มีสิ่งใดทำนั้น คือ ไม่มีเหตุอันใดอันหนึ่งทำขึ้น

คำว่า ไม่มีสิ่งใดตกแต่งขึ้น คือ ความเกิด ความเป็น ความมีสิ่งอื่นกระทำ ขึ้น ข้อมมีแก่สังขตธรรมทั้งหลาย มีนามรูปเป็นต้น ไม่มีแก่นิพพาน อันไม่มี สิ่งใดตกแต่งเป็นสภาพ ดังนี้ ฯ ได้ใจความในคำอธิบายทั้ง ๔ นี้ว่า คำว่า ไม่เกิด นั้น คือ ไม่เกิดด้วยเหตุปัจจัย ฯ คำว่า ไม่เป็นนั้น ก็คือไม่เป็นขึ้นโดยไม่มีเหตุ ปัจจัย ฯ คำว่า ไม่มีสิ่งใดทำ ก็คือไม่มีเหตุปัจจัยทำขึ้น ฯ คำว่า ไม่มีสิ่งใดตกแต่ง ก็คือไม่มีเหตุปัจจัยตกแต่งขึ้น ฯ ใจความทั้ง ๔ นี้ รวมเป็นอันเดียวกันว่า นิพพาน นั้น เป็นของไม่เกิดขึ้น ไม่เป็นขึ้นด้วยเหตุปัจจัย ไม่มีเหตุปัจจัยทำขึ้น ตกแต่งขึ้น เหมือนกับสังขตธรรมทั้งหลาย มีนามรูปเป็นต้น ฯ คือ สังขตธรรมทั้งหลาย มี นามรูปเป็นต้นนั้น ล้วนแต่เกิดขึ้น เป็นขึ้น ด้วยเหตุปัจจัย ล้วนแต่มีเหตุปัจจัย ทำขึ้น ตกแต่งขึ้นทั้งนั้น

เหตุปัจจัยที่ทำขึ้น ตกแต่งขึ้น ก็ได้แก่อวิชชา สังขาร วิญญาณ คือ อวิชชา ทำสังขารให้เกิดขึ้น ตกแต่งสังขารให้เกิดขึ้น สังขารก็ทำวิญญาณให้เกิดขึ้น ตก แต่งวิญญาณให้เกิดขึ้น วิญญาณก็ทำนามรูปให้เกิดขึ้น ตกแต่งนามรูปให้เกิดขึ้น นามรูปก็ทำอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้มีขึ้น ตกแต่งอายตนะให้ มีขึ้น ฯ อายตนะก็ทำผัสสะ คือ ความถูกต้องให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น ฯ ผัสสะก็ทำ เวทนา คือ ความเสวยอารมณ์ให้มีขึ้น เป็นขึ้น ฯ เวทนาจึงตกแต่งค้นหา ทำค้นหา ให้มีขึ้น เป็นขึ้น ฯ ค้นหาที่ทำอุปาทาน ตกแต่งอุปาทานให้มีขึ้น เป็นขึ้น ฯ อุปาทานก็ทำภพ ตกแต่งภพให้มีขึ้น เป็นขึ้น ฯ ภพก็ทำชาติ ตกแต่งชาติให้มีขึ้น เป็นขึ้น ฯ ชาติก็ทำชราทุกข์ มรณทุกข์ โสภณทุกข์ ปริเทวนทุกข์ ทุกขทุกข์ โทมนัสทุกข์ อุปายาสทุกข์ ให้มีขึ้น เป็นขึ้น แล้วทุกข์เหล่านี้ ก็กลับตกแต่ง อวิชชาให้มีขึ้น เป็นขึ้น แล้วอวิชชาที่ตกแต่ง สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ค้นหา อุปาทาน ภพ ชาติ และทุกข์ต่าง ๆ มีชราทุกข์เป็นต้น ให้เกิดขึ้นอีก วนเวียนกันอยู่อย่างนั้นจนไม่รู้จักสิ้นสุด ส่วนนิพพานนั้น ข้อมไม่มี เหตุปัจจัยอันใดอันหนึ่งตกแต่งขึ้น เป็นของมีอยู่ตามสภาพ

อีกอย่างหนึ่ง พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า สิ่งใดที่บังเกิดขึ้น
พร้อมกันกระทำกัน สิ่งนั้นชื่อว่า บังเกิดขึ้นด้วยกัน ๑ สิ่งใดที่บังเกิด
ตกแต่กันอย่างนั้น ปราศจากลักษณะของที่บังเกิดขึ้นด้วยกันอย่างนั้น สิ่ง
นั้นเรียกว่า บังเกิดไม่ได้ตกแต่กัน ดังนี้ ๑ คำของพระอรรถกถาจารย์
ก็ไฉนใจความเหมือนกับที่อธิบายมาแล้วนั้น ๑ แต่ในตอนนี้ พระอรรถกถาจารย์
ได้อธิบายไว้ว่า ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ว่า ธรรมชาติไม่เกิด
ไม่เป็น ไม่มีสิ่งใดทำ ไม่มีสิ่งใดตกแต่กันก็มีย่อม เพื่อจะแก้คำสงสัยของ
ผู้สงสัยว่า ความเกิดย่อมมีด้วยเหตุต่าง ๆ สิ่งใดเกิดอย่างเดียวกระทำกัน จะมี
อยู่หรือไม่ จึงได้ตรัสว่า สิ่งที่ไม่เกิดกระทำกันก็มีย่อม ๑ ผู้สงสัยว่า
สิ่งที่ไม่บังเกิดเกิดขึ้นเอง เป็นขึ้นเองหรือหาไม่ได้ จึงได้ตรัสว่า ธรรมชาติ
ไม่เป็นขึ้นก็มีย่อม ได้ใจความว่า นิพพานซึ่งเป็นของไม่เกิดด้วยเหตุบังเกิด ไม่
เป็นขึ้นด้วยเหตุบังเกิด ไม่มีเหตุบังเกิดทำขึ้น ไม่มีเหตุบังเกิดตกแต่กันนั้น ย่อมมี
โดยประมัตถแท้

พระอรรถกถาจารย์ขยายความออกไปว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
จะตรัสเป็นตอนที่ ๒ ว่า ถ้าธรรมชาติไม่เกิด ไม่เป็น ไม่มีสิ่งใดทำ ไม่มี
สิ่งใดตกแต่กัน ไม่มีอยู่ ความสลัดออกจากโลก แห่งสิ่งที่เกิดขึ้น เป็นขึ้น
มีบังเกิดขึ้น ตกแต่กัน ก็ต้องไม่ปรากฏ เพราะเหตุที่สิ่งที่ไม่เกิดขึ้น ไม่
เป็นขึ้น ไม่มีสิ่งใดทำขึ้น ไม่มีสิ่งใดตกแต่กันก็มีย่อม ความสลัดออกจากโลก
แห่งสิ่งที่เกิดขึ้น เป็นขึ้น มีบังเกิดขึ้น มีบังเกิดตกแต่กัน จึงปรากฏ ดังนี้
นั้น ว่า เป็นคำที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอ้างเหตุให้เห็นจริงว่า นิพพาน
นั้นเป็นของมีอยู่ ส่วนบัณฑิต ย่อมไม่มีความสงสัยในเรื่องนิพพาน เพราะ
เชื่อตามพระพุทธบรรหาร ทิมมาโมพระสูตรต่าง ๆ เป็นต้นว่า อายตนะที่ไม่มี
ดิน น้ำ ไฟ ลม ประจำอยู่ ก็มีย่อมบ้าง ดังนี้ สิ่งดับสังขารทั้งปวง
สละอุปธิทั้งปวง ซึ่งเป็นของเห็นได้แสนยาก ย่อมมีอยู่ ดังนี้บ้าง เราตถาคต
จักแสดงอสังขตธรรม คือ ธรรมที่บังเกิดไม่ได้ตกแต่กัน และจักแสดงหนทางให้ไป
ถึงอสังขตธรรม ดังนี้บ้าง อันนี้เป็นเนื้อความที่เก็บจากอรรถกถา ในตอนที่ ๒ นี้

ส่วนในตอนที่ ๓ พระอรรถกถาจารย์ ได้ยกเอาสังขตธรรม และอสังขตธรรมขึ้นมาเทียบกันมี ใจความว่า สังขตธรรมกับความสลัดออก ข้อมเป็นของตรงกันข้าม คือ สังขตธรรมนั้น เป็นสังขตธาตุ คือ เป็นธาตุที่บังจียตกแต่ง ส่วนการสลัดออกนั้น เป็นอสังขตธาตุ คือ ธาตุที่บังจียไม่ได้ตกแต่ง

ในตอนที่ ๔ พระอรรถกถาจารย์ว่า วิสสณาญาณเต็มสังขตธรรมเป็นอารมณ์ กับอนโลมญาณ ข้อมไม่อาจละกิเลสได้เด็ดขาด ญาณในปฐมฌานเป็นต้น ซึ่งมีสมมกติดังเป็นอารมณ์ ก็เพียงแต่ข่มกิเลสไว้เท่านั้น ไม่อาจละกิเลสได้ขาด ดังนี้ ในตอนนั้นชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่มีสังขตธรรม คือ มีสิ่งที่บังจียตกแต่งเป็นอารมณ์ทั้งสิ้น ข้อมละกิเลสไม่ได้ขาดทั้งนั้น เปรียบเหมือนกับโรค ถ้าโรคเป็นอารมณ์ ข้อมละโรคที่เป็นอยู่นั้นไม่ได้ ต่อเมื่อโรคมียาเป็นอารมณ์ จึงจะละโรคนั้นได้ คือ เมื่อโรคถูกยาแล้วจึงจะหายไฉฉนั้น หรือเปรียบเหมือนกับผู้ที่ข่มฝง เมื่อข่มฝงไว้เป็นอารมณ์ ข้อมข้ามจากฝงไปสฝงโน้นไม่ได้ ต่อเมื่อข่มฝงโน้นเป็นอารมณ์ คือ นักกึงการไปฝงโน้น จึงจะหาหนทางข้ามไปฝงโน้นได้ หรือเปรียบเหมือนกับผู้ที่ตกหล่ม ถ้ายังยึดหล่มเป็นอารมณ์ ไม่ขยับที่ตอนเป็นอารมณ์ ก็ขึ้นจากหล่มไม่ได้ฉนั้น

โดยเหตุนี้ อสังขตธรรม คือ สิ่งที่บังจียไม่ได้ตกแต่ง จึงมีอยู่เป็นแท้ ด้วยเหตุว่า ถ้าสิ่งที่บังจียไม่ได้ตกแต่งไม่มีอยู่ อริยมรรคญาณที่ละกิเลสได้เด็ดขาด ก็ไม่มีอยู่ กล่าวคือ เมื่ออริยมรรคญาณเกิดขึ้น ข้อมขยับหน่วงอสังขตธรรม คือ นิพพานเป็นอารมณ์ แล้วจึงทำกิเลสให้สิ้นไป เปรียบเหมือนกับโลกถูกยาแล้วหายไฉฉนั้น ๑ อีกนัยหนึ่ง มีคำเปรียบไว้ว่า กิเลสเหมือนโรค ๑ อริยมรรคเหมือนยา ๑ พระพุทธเจ้าเหมือนแพทย์ นิพพานเหมือนความหายโรค ๑ เมื่อแพทย์คือพระพุทธเจ้าได้วางยา คือ อริยมรรค ได้แก่ พระโศคารจรณ์เจริญสมณธรรม แล้วก็ทำโรค คือ กิเลส ของพระโศคารจรณ์ให้สิ้นไปฉนั้น โดยเหตุนี้ ขอให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายมีความประสงค์ จะหายโรค คือ กิเลส จงหาแพทย์ คือ ผู้วิเศษ คือ พระพุทธเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้าผู้รู้จักประกอบยา คือ อริยมรรค แล้วจึงบริโภคยา คือ อริยมรรค ให้สมควรแก่โรคของตน

คือ ถ้าโรคอันได้แก่กิเลสของตนแก้แล้วไปในทางระคะ จงบริโภคน้ำอันเป็น
 เบื้องคั่นแห่งอริยมรรค คือ อสุภกัมมัฏฐาน หรือกายคตาสติกัมมัฏฐาน อันได้แก่
 การพิจารณาให้เห็นว่า ร่างกาย สัตว์ขาร เป็นของน่าเกลียดโสโครกไม่งดงาม มี
 แต่เต็มไปด้วยสิ่งที่น่าเกลียด มีบุตร ถูก เป็นต้นทั้งนั้น ฯ ถ้าโรคคือกิเลสของตน
 แก้แล้วไปในทางโหระ ก็ควรบริโภคน้ำ คือ เมตตากัมมัฏฐาน หรือกรุณาพรหม-
 วิหาร หัดอบรมจิตใจให้มีเมตตากรุณา ด้วยการนึกถึงอกเขาอกเราว่า เราก็อยาก
 ได้ความสุขฉันทะ ผู้อื่นก็อยากได้ความสุขฉันทะนั้น ฯ ถ้าโรคของตนแก้แล้วไปใน
 ทางโมหะ จงหัดอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ หัดนึกว่า สัตว์ทั้งปวงล้วนแต่
 เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตั้งเป็นต้น

ขณใจความว่า ต้องหัดอบรมสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตาม
 แบบแผนที่มาเป็นหลักฐาน มีคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นต้น จนให้เกิดฌานสมาบัติ
 แล้วจึงจะเกิดอริยมรรคญาณอันเป็นตัวยาวประเสริฐ เมื่ออริยมรรคญาณเกิดขึ้นแล้ว
 จึงจะหวังนิพพานเป็นอารมณ์ ครองจำเสียซึ่งภูมิปลุกชน แลเห็นนิพพานเหมือน
 กับบุคคลอยู่ฝั่งน้ำแลเห็นฝั่งโน้น แล้วจึงจะหายโรค คือ กิเลส เมื่อหายโรค คือ
 กิเลสแล้ว ทุกข์ที่เกิดจากโรคคือกิเลส อันได้แก่ทุกข์เกิด ทุกข์แก่ ทุกข์เจ็บ ทุกข์
 ตาย ทุกข์โศกเศร้าเสียใจ ทุกข์พิโรธรำพัน ทุกข์น้อยใจ ทุกข์คับใจ ทุกข์ประจวบ
 กับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ทุกข์พลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ทุกข์ที่ไม่สมหวัง จึงจักสิ้นไป
 ถ้าไม่ได้อบรมในสมถวิปัสสนาอยู่ตราบใด ฌานสมาบัติก็ไม่มีอยู่ตราบนั้น เมื่อ
 ฌานสมาบัติไม่มีอยู่ตราบใด อริยมรรคญาณมีความเห็นชอบเป็นต้น ก็ไม่มีอยู่
 ตราบนั้น เมื่ออริยมรรคญาณยังไม่เกิดขึ้นตราบใด กิเลสก็ยังไม่สิ้นไปอยู่ตราบนั้น
 เมื่อกิเลสยังไม่สิ้นไปตราบใด ทุกข์ทั้งสี่ก็ยังมีอยู่ตราบนั้น

โดยเหตุนี้ ขอพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จงพยายามศึกษาเล่าเรียน
 สมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามแบบแผนที่เป็นหลักฐาน มีคัมภีร์
 วิสุทธิมรรคเป็นต้น ซึ่งข้าพเจ้าผู้ได้นามว่า ปัญญาภิกษุ ได้รวบรวมถ้อยคำ
 ออกไว้เป็นหนังสือเล่ม ซึ่งเรียกว่าหลักพุทธศาสน์ อันอาจให้ความรู้ความเข้าใจ

ได้โดยง่าย แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ถ้าได้ศึกษาเล่าเรียนจากคัมภีร์
วิสุทธิมรรค หรือหนังสือหลักพุทธศาสนา จนเป็นที่เข้าใจในทางสมณะวิสัยสนา
แล้ว ผู้นั้นจึงจะทำให้ถูกต้องตามแบบอันแท้จริงได้ ถ้าไม่อย่างนั้นก็ต้องทำไป
ตามเงื้อมมือที่เหลวไหลต่าง ๆ อันไม่เป็นหนทางที่จะให้เข้าถึงสู่สถานสมาบัติ
มรรค ผล นิพพาน ในอนาคตกาลภายภาคหน้า สมดังความปรารถนาของตน ๆ
ก็แลเห็นที่แสดงมาแล้วนี้ ก็เห็นว่า พอเป็นที่เข้าใจแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ในเรื่องพระพุทธรูปที่ ๗๓ นั้นแล้ว จึงขอตรัสมัตถาธิบายไว้เพียงเท่านี้.
เอวี่ กัม คัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๗๔

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน ว่าด้วยที่สุดแห่งทุกข์

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมขํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เขตวเน อนาถบิณฑิกสุส
อาราเม ฯ เตม โข ปน สมเชน ภควา ภิกขุณฺโณ นิพพานปฏิสํยุตฺตา ย ธมฺมียา
กถา ย สนฺทสฺสเสติ สมากเปติ สมุตฺเตเชติ สมปหํเสตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทธรูป กณฑ์ที่ ๗๔ ว่าด้วย
พระพุทธรูปที่ ๗๔ ในพระสูตรที่ ๔ แห่งปาฏลิกวมิยวรรคที่ ๔ สืบต่อไป ตาม
วาระพระบาลี และอรรถกถา กับขัณมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ได้ฟังพระพุทธรูปนี้โดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลีว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอนนท ได้สดับมา
แล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อาราม
แห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี อันมีนามว่าพระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ใน

ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำให้ภิกษุทั้งหลาย มีความรู้ความเห็นอันดี มีความถ่อมอันดี มีความองอาจอันดี มีความร่าเริงอันดี ด้วยธรรมกถาอันเกี่ยวกับนิพพาน ฯ ภิกษุเหล่านั้น ก็ทำใจให้มั่นคง รวบรวมกำลังใจมาฟังพระสัทธรรมเทศนา ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันขึ้นในเวลานั้นว่า

นิสฺสิตสฺส จลิตํ อตฺถํ อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถิ จลิตํ อสฺติ ปสฺสทฺธิ ปสฺสทฺธิยา สติ นติ น โหติ ติยา อสฺติ อากฺคิ คติ น โหติ อากฺคิ คติยา อสฺติ จุตูปปาโต น โหติ จุตูปปาเต อสฺติ เนวํ น หุํ น อุภยมนฺตรเเฮสฺวนโต ทุกขสฺส.

แปลว่า ความหวานไหวย่อมมีแก่ผู้อาศัย ความหวานไหวย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่อาศัย เมื่อความหวานไหวไม่มี ความสงบก็มี เมื่อความสงบมีอยู่ ความยินดีก็ไม่มี เมื่อความน้อมไปไม่มี ความมาและ ความไปก็ไม่มี เมื่อความมาและความไปไม่มี ความเคลื่อนและความเกิดก็ไม่มี เมื่อความเคลื่อนความเกิดไม่มีในโลกนี้ และในโลกอื่น และในระหว่างโลกทั้งสอง อันนั้นก็เป็นที่สุดแห่งทุกข์ ดังนี้ สิ้นเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอันประกอบด้วยนิพพาน เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้ความรู้ความเห็นอันดีโดยอเนกปริยาย ภิกษุทั้งหลายที่สดับฟังนั้น ก็พากันคิดว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งทรงแสดงอันสูงส่งอันมีอาการต่าง ๆ แห่งอมตมานิพพานธาตุ เป็นอันทรงประกาศอานภาพอันไปทั่วไปแก่ผู้อื่น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ทรงแสดงอุบายที่จะให้บรรลุนิพพานนั้น พวกเราจะปฏิบัติอย่างไรหนอ จึงจะได้บรรลุนิพพานนั้น ฯ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงทราบความคิดของภิกษุเหล่านั้นด้วยอาการที่บ่งแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นในเวลานั้น ฯ อุทานที่ทรงเปล่งขึ้นนั้น เป็นอุทานสำหรับแสดงถึงการบรรลุ

นิพพานด้วยการละตัณหาโดยหาเศษมิได้ ด้วยอริยมรรคแห่งผู้เห็นชัดเจนในวิถีทางปฏิบัติ ผู้สงัดกายและจิตไม่ถืออาศัยสิ่งไรด้วยตัณหา

ในพระพททชอนานนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือ คำว่า ความหวนไหว ย่อมมีแก่ผู้อาศัยนั้น อธิบายว่า ความคั่นรณด้วยตัณหาและทัญญูว่า นั่นเป็นของเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนั้น ย่อมมีแก่ผู้ประกอบด้วยตัณหาและทัญญูในสังขาร มีรูปเป็นต้น ๆ คำนี้มีความมุ่งหมายว่า ความหวนไหวย่อมมีแก่บุคคลผู้ไม่ละตัณหาและทัญญู ผู้ไม่อาจครอบงำตัณหาและทัญญู ในเมื่อสุขเป็นต้นเกิดขึ้น ผู้มีจิตสันดานเป็นไปในกุศล ด้วยอำนาจการถือตัณหาและทัญญูว่า เวทนาของเรา เราสุขทุกข์ทุกขและเฉย ๆ ดังนี้ ๆ คำว่า ความหวนไหวไม่มีแก่ผู้ไม่อาศัยนั้น คือ ผู้ใดปฏิบัติตามข้อปฏิบัติอันบริสุทธิ์ ชำระตัณหาและทัญญูไว้ด้วยสมณะ และวิปัสสนา แล้วพิจารณาสังขารทั้งหลาย ด้วยอนิจจลักษณะเป็นต้น ความหวนไหว คือความคั่นรณตามที่กล่าวแล้วนั้น ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่อาศัยนั้น เพราะว่าผู้ใดได้ชำระเหตุให้หวนไหวได้ดีแล้ว ๆ คำว่า เมื่อความหวนไหวไม่มี คือ เมื่อความหวนไหว ตามที่กล่าวแล้วนั้นไม่มี การถือตัณหาและทัญญูทั้งหลาย ย่อมไม่เป็นไปด้วยประการใด ผู้หนึ่งก็ชวนชวายเป็นวิปัสสนาอันเดินไปตามวิถีด้วยประการนั้น ๆ คำว่า ความสงบนั้น ได้แก่ความสงบ ๒ ประการ คือ ความสงบกิเลส อันกระทำความแข็งเค็งแห่งกายและจิตที่เกิดพร้อมกันกับวิปัสสนา จิตย่อมมีขึ้น ๆ คำว่า เมื่อความสงบมีอยู่ ความน้อมไปก็ไม่มีนั้น อธิบายว่า เมื่อความสงบอันประกอบด้วยคุณวิเศษในเบื้องต้น และเบื้องปลายมีอยู่นั้น มีตัณหาอันได้นามว่าความน้อมไป เพราะน้อมไปในกามภพเป็นต้น ย่อมไม่มีในพระอรหันตมรรคซึ่งเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เจริญสมาธิอันมีอยู่ในความสุข ซึ่งหาโทษมิได้ แล้วเจริญสมถวิปัสสนา ทำให้กิเลสสิ้นไปตามลำดับมรรค อันได้ใจความว่า ตัณหานั้นย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะตัณหานั้นอันบุคคลนั้นทำให้ถึงความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดาแล้ว ๆ คำว่า เมื่อความพลัดเปลี่ยนไม่มีนั้น คือ เมื่อความกลั้มรุมด้วยความยินดีในอาลัยย่อมไม่มี เพราะผู้ใดละตัณหา ด้วยอรหันตมรรคได้ดีแล้ว ๆ คำว่า ความมาและความไปไม่มีนั้น คือ ความมาในโลกนี้ด้วยอำนาจปฏิสนธิ และความไปจากโลกนี้สู่โลกหน้า ด้วยอำนาจจิตย่อมไม่มี คือ ย่อมไม่

เป็นไป ๆ คำว่า เมื่อความมาและความไม่ไปมี^๕ คือ เมื่อความมาและความไป
ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นไม่มี ๆ คำว่า ความเคลื่อนและความเกิดไม่มี^๕ คือ ความ
เคลื่อนและความเกิดต่อ ๆ ไปย่อมไม่เป็นไป ๆ เพราะเมื่อกิเลสวัฏไม่มี^๕ กรรม-
วัฏก็เป็นอันขาดไป เมื่อกรรมวัฏขาดไปแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งวิปากวัฏจักมีมาแต่
ไหน ๆ เพราะฉะนั้น ในพระพุทธทาส จึงมีว่า เมื่อความเคลื่อนและความ
เกิดไม่มีมาในโลกนี้ และในโลกอื่น ดังนี้เป็นต้น ๆ ก็คำใดที่ควรกล่าวต่อไป^๕ คำนี้
ได้กล่าวไว้โดยพิสดารในพาหิยสูตรซึ่งมีมาแล้วข้างต้น ๆ เพราะฉะนั้น ควรที่
บุคคลผู้เป็นบัณฑิตจักทราบเนื้อความตามนัยที่กล่าวไว้ในพาหิยสูตรนั้น

อติ ภควา อธิปปี เตสํ ภิกขุเน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงประกาศ
อานุภาพแห่งอมตมหานิพพาน อันเป็นต้นเหตุระงับวัฏฏทุกข์ทั้งสิ้นแก่ภิกษุเหล่านั้นไว้
ในพระสูตรนี้ ด้วยสัมมาปฏิบัติโดยประการฉะนี้ สันเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความอรรถกถาออกไปอีก
เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งแก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย ตามสมควรแก่อรรถรสอันมีมา
ตามบทนั้น ๆ ๆ คำว่า ความหวนไหวย่อมมีแก่ผู้อาศัย ในพระพุทธทาสนั้น
พระอรรถกถาจารย์ว่า ความคั่นรณด้วยคณหาและทัญญูว่า สิ่ง^๕นี้เป็นของเรา สิ่ง^๕
เป็นตัวของเรา ดังนี้ ย่อมมีแก่ผู้ประกอบด้วยคณหา และทัญญู ในสังขารมีรูป
เป็นต้นนั้น มีคำอธิบายต่อไปว่า ความคั่นรณด้วยคณหาและทัญญูว่า สิ่ง^๕นั้น
เป็นของเรา สิ่ง^๕นั้นเป็นตัวตนของเรานั้น คือ ปุถุชนที่มีคณหาและทัญญูประจำ
อยู่ในใจ ย่อมมีความยึดถือหวงแหนเป็นธรรมดา เช่นยึดถือขันธ ๕ อันขันธ์
ลงเป็นกายใจว่า สิ่ง^๕นั้นก็เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา เช่นถือว่าผมก็เป็น
ของเรา ขนก็เป็นของเรา เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก ก็เป็นของเรา
เขื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ก็เป็นของเรา ไข่น้อย

ใส่ใหญ่ อาหารใหม่ อาหารเก่าที่เป็นของเรา คือ เสลศ หนอง เลือด เหนือ
 มั่นขัน น้ำตา เพลวมน ก็เป็นของเรา น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ก็เป็น
 ของเรา ฯ อีกอย่างหนึ่ง ปุณฺณทั้งหลายย่อมถือว่า อวัยวะน้อยใหญ่ล้วนเป็น
 ของเราทั้งนั้น คือ ถือว่า ศรัณ หนา ตา หู ปาก จมูก คอ คาง ก็เป็นของ
 เราทั้งนั้น มือเท้าแข้งขาก็เป็นของเราทั้งนั้น เป็นตัวตนของเราทั้งนั้น เวทนา
 คือ ความรู้สึกว่าเป็นทุกข์ สุข อเบกขา ก็ถือว่า เป็นของเราทั้งนั้น ถือว่า
 เป็นตัวตนของเราทั้งนั้น ฯ สัญญา คือ ความจำซึ่งอารมณ์ต่าง ๆ ก็ถือว่า เป็น
 ของเราทั้งนั้น ถือว่าเราจำ ถือว่าเป็นตัวตนของเรา สังขาร คือความนึก
 ความคิดที่เป็นบาปบุญ คุณโทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ หรือเป็นกลาง ๆ
 จัดเข้าข้างดีข้างชั่วไม่ได้ ล้วนแต่เป็นของเราทั้งนั้น ล้วนแต่เป็นตัวตนของเรา
 ทั้งนั้น ฯ วิญญาณ คือ ความรู้สึกอารมณ์ทั้ง ๖ ในเมื่อได้เห็น ได้ยิน ได้สดคม
 ได้กลิ่นได้รส ได้ถูกต้อง ได้คิดนึก ก็เป็นของเราทั้งนั้น เป็นตัวตนของเราทั้งนั้น
 เป็นอันว่าปุณฺณทั้งหมัตถา และทัญญิ ย่อมถ้อยกัน ๕ คือ รูป เวทนา
 สัญญา สังขาร วิญญาณว่าเป็นของเรา ว่าเป็นตัวตนของเรา ดังนี้ ฯ บุคคล
 ผู้ละตัณหา และทัญญิไม่ได้ เมื่อสุข ทุกข์ อเบกขาเกิดขึ้น ย่อมไม่อาจครอบงำ
 ได้ คือหวั่นไหวอยู่ด้วยอำนาจตัณหา และทัญญิว่า เวทนาของเรา เราเสวย
 เวทนา ดังนี้ เป็นต้น ได้ใจความว่า ผู้ละตัณหาและทัญญิไม่ได้ เมื่อสุขเกิดขึ้น
 ก็ถือว่า เป็นของเรา ถือว่าเรามีสุข เมื่อทุกข์เกิดขึ้นก็ถือว่า เป็นทุกข์ของเรา
 ถือว่าเรามีทุกข์ เมื่ออเบกขาเกิดขึ้น ก็ถือว่า เป็นอเบกขาของเรา ถือว่าเรามี
 อเบกขา เมื่อการถือเอาอย่างนั้นมอชฺชตราบใด ความเหว่นไหวคั่นรณก็มีมอชฺชตราบนั้น ฯ
 คือเมื่อเกิดความสุขขึ้นก็เพลิดเพลินในความสุข เมื่อเกิดความทุกข์ขึ้นก็ตรม
 เกรียมด้วยความทุกข์ เมื่อเกิดอเบกขาขึ้นก็ถอนใจด้วยอเบกขา ฯ อีกนัยหนึ่ง
 ผู้ยังมีตัณหา และทัญญิอยู่ ล้วนแต่เป็นผู้แสวงหาความสุขเท่านั้น เมื่อได้สุข
 อย่างนั้นแล้วก็แสวงหาสุขอย่างอื่นต่อไป แสวงหาสุขจนไม่มีกำหนดว่า จะหยุด
 ลงได้เมื่อไร มีอุปไมยเหมือนกระต่ายที่ติดขาของนายพราน แล้วมีอาการ
 คั่นรณหวั่นไหวอยู่ด้วยความกลัวตายฉะนั้น ฯ เมื่อได้ความสุขแล้วก็เพลิดเพลิน

ขันธ์ มีความมุ่งหวังอยากให้ความสุขนั้นยั่งยืน เมื่อความสุขนั้นแปรปรวนไป
ก็เกิดเป็นทุกข์ขึ้น เมื่อรู้สึกว่าเป็นทุกข์ขึ้นแล้ว ก็ดิ้นรนหาความสุขอีกต่อไป
ดิ้นรนหาอบายแก้ความทุกข์นั้น เช่นเมื่อเวลาความยากจน ก็ดิ้นรนขวนขวาย
เพื่อให้มีเงิน เมื่อมีเงินแล้ว ก็ดิ้นรนขวนขวายเพื่อใช้จ่ายทรัพย์สินเงินทองที่
คนหามาได้นั้นในทางมีประโยชน์บ้าง ไม่มีประโยชน์บ้าง เมื่อเงินทองนั้นร่อยหรอ
ไปหรือหมดไป ก็ต้องดิ้นรนหามาใหม่อีก เป็นอยู่อย่างนี้ไม่รู้จักสิ้นสุด ๆ อีก
นัยหนึ่ง เมื่อได้อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันใดอันหนึ่ง
ซึ่งเป็นเหตุพอใจแล้ว ก็ดิ้นรนที่จะหาเครื่องทำนุบำรุงมาให้แก่อารมณ์อันนั้น เพื่อ
ให้อารมณ์นั้นเป็นสุขขึ้น หวันไหว้อยู่ในภักย์ต่าง ๆ โดยกลัวว่าจะมีภักย์ต่าง ๆ
เกิดขึ้นแก่อารมณ์นั้น เมื่ออารมณ์นั้นเป็นอันตรายไปด้วยภักย์ต่าง ๆ ก็เกิดเป็น
ทุกข์ขึ้น เช่นเมื่อบุคคลได้ภรรยาหรือสามีอันเป็นที่รักใคร่พอใจแล้ว ก็ดิ้นรนหา
ความสุขให้แก่กัน ด้วยการแสวงหาทรัพย์สินเงินทองมาทำนุบำรุงกัน ดมกลิ่น
เพื่อไม่ให้เกิดภักย์อันตราย เมื่อข้างใดข้างหนึ่งต้องภักย์อันตรายขึ้น อีกข้างหนึ่ง
ก็ทุกข์ร้อนว่า ภรรยาของเราหรือสามีของเราได้รับภักย์อันตรายแล้ว เมื่อทุกข์
ร้อนอย่างนี้ ก็ดิ้นรนหาอบายที่จะแก้ไขอีกต่อไป มิใช่แต่เท่านั้น ถึงแม้ว่าจะได้
สามีภรรยาซึ่งเป็นเหตุพอใจแล้วก็ตาม แต่ใจของปุถุชนผู้ยังมีตัณหาที่อุญฺโฆ หาคือ
รู้สึกเพียงพอใจเท่านั้นไม่ เมื่อได้เห็นผู้อื่นซึ่งน่ารักใคร่พอใจ ก็ย่อมลึกรักใคร่
พอใจอีก ก็อยากได้มาเป็นสามีภรรยาของตนอีก เป็นแต่ว่าผู้หมสติบัญญัติ
ย่อมหยุดยั้งความคิดนั้นไว้ ห้ามปรามใจของตนว่า ความคิดนั้นเป็นความคิดที่
ไม่ดีงาม ส่วนผู้ที่ไม่มีสติปัญญา ย่อมพาตัวให้เสียไปตามความคิดนั้น คือ
ฝ่ายบุรุษก็หลงทั้งภรรยาของตนไปมีภรรยาใหม่ ฝ่ายภรรยาก็นอกใจสามีของตน
โดยอาการปกปิดก็มี โดยอาการเปิดเผย ก็ทั้งสามีเก่าไปหาสามีใหม่ก็มี ๆ
โลกจึงเดือดร้อนไปด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ ถึงกับมีทลงโทษผู้กระทำผิดทั้งที่
ตาเห็นและตาไม่เห็น คือ กุศตะราง หรือนรก เปต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน
ส่วนผู้ที่ไม่ละอำนาจแก่ตัณหา และทิฏฐิจนเกินการ ไม่ปล่อยให้ตัณหาและทิฏฐิ
กล้าหาญจนพาให้คนทำบาปด้วยกาย วาจา ใจ ก็ทำให้โลกมีความร่มเย็น
เป็นสุข เพราะฉะนั้น โลกจึงมีที่เสวยสุขไว้สำหรับผู้กระทำความดี คือมนุษย์

และสวรรค์ ฯ ผู้ที่กระทำความดีไว้ในโลกนี้ ก็ย่อมได้ความสุขในโลกนี้ ใน
เวลาละโลกนี้ไปแล้ว ก็ย่อมได้ความสุขในโลกหน้า คือความสุขในสวรรค์ ฯ
แต่จะได้ความสุขอะไรก็ตาม ความหวนไหว้คืนรนด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ
ก็ยังมิประจักษ์เป็นธรรมดา โดยเหตุนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้
ทรงเปล่งอุทาน เป็นข้อที่ ๑ ไว้ว่า อนิสสิตสส จลิตํ ความหวนไหว้ย่อมมีแก่
ผู้ประกอบด้วยตัณหา และทิฏฐิ ดังนี้

ส่วนในพระพุทธอุทานข้อที่ ๒ ว่า อนิสสิตสส จลิตํ นตถิ ซึ่งแปลว่า
ความหวนไหว้ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่อาศัย คือไม่มีแก่ผู้ไม่ประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิ
นั้น พระอรรถกถาจารย์ อธิบายว่า ผู้ใดปฏิบัติตามทางอันบริสุทธิ์ ข่มตัณหา
และทิฏฐิไว้ด้วยสมถะและวิปัสสนา แล้วพิจารณาสังขารทั้งหลาย ด้วยอนิจ-
ลักษณะเป็นต้น ความหวนไหว้คืนรนย่อมไม่มีแก่ผู้นั้น เพราะผู้นั้นได้ข่มเหตุ
ที่จะให้เกิดความหวนไหว้คืนรนไว้แล้ว ดังนี้ ฯ คำอธิบายของพระอรรถ-
กถาจารย์นี้ มีคำที่ควรยกขึ้นอธิบายอยู่อีก ๓ คำ คือ คำว่า ทางอันบริสุทธิ์ ๑
ข่มตัณหาและทิฏฐิไว้ด้วยสมถะวิปัสสนา ๑ พิจารณาสังขารด้วยอนิจจลักษณะ
เป็นต้น ๑ คือคำว่าทางปฏิบัติอันบริสุทธิ์นั้น ได้แก่ทางปฏิบัติอย่างไร ?
คำว่า ข่มตัณหาและทิฏฐิไว้ด้วยสมถะวิปัสสนานั้น คือ ข่มอย่างไร ? พิจารณา
สังขารด้วยอนิจจลักษณะเป็นต้นนั้น คือ พิจารณาอย่างไร ? คำทั้ง ๓ นี้ เป็นหัวใจ
อันสำคัญในพระพุทธอุทานนี้ ควรที่ผู้สดับฟังทั้งหลายจะจดจำคำอธิบายแห่ง
คำทั้ง ๓ นี้ไว้คงจะได้แสดงต่อไป ฯ คือ คำว่า ทางปฏิบัติอันบริสุทธิ์นั้น ได้แก่
ทางปฏิบัติอันไม่มีโทษทางกาย วาจา ใจ ซึ่งได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา ฯ
อีกนัยหนึ่ง ทางปฏิบัติอันบริสุทธิ์นั้น ได้แก่ทางปฏิบัติ ๘ ประการ ซึ่งเรียก
ตามบัญญัติโวหารที่มีมาในทางพระพุทธศาสนาว่า วิสุทธิ ๘ ประการ คือ สล-
วิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งศีล ๑ จิตตวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งจิต ๑ ทิฏฐิ-
วิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งทิฏฐิ ๑ กัมมวิตรณวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งญาณ
อันเป็นเครื่องข่มพื้นความสงสัย ๑ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์
แห่งความรู้ความเห็นาสังไรเป็นหนทาง และไม่ใช่อันหนทาง ๑ ปฏิปทาญาณ-
ทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งความรู้ความเห็นในทางปฏิบัติ ๑ ญาณทัสสน-

วิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งความรู้ความเห็น ๑ รวมเป็นทางปฏิบัติอันบริสุทธิ์

๑ ประการด้วยกัน ดังนี้

ก็ทางปฏิบัติอันบริสุทธิ์ ประการที่ ๑ ซึ่งได้แก่ความบริสุทธิ์แห่งศรัทธา มีอธิบายว่า การรักษาศรัทธาให้บริสุทธิ์ตามภูมิพิเศษของตน ที่เขามรรชาวาสชนหรือ บรรพชิต ๆ คือ ถ้าตนเป็นมรรชาวาสรักษาศรัทธา ๕ หรือศรัทธา ๘ ให้บริสุทธิ์ตามหน้าที่ ของตน ไม่ให้ขาดวิณค่างพล้อยไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ถ้าตนเป็นบรรพชิตรักษาศรัทธา ๑๐ หรือศรัทธา ๒๒๑ ให้บริสุทธิ์ตามหน้าที่ของตน การกระทำได้อย่างนี้เรียกว่า ปฏิบัติในข้อปฏิบัติอันบริสุทธิ์เป็นชั้นที่ ๑ ซึ่งจะทำตนให้ยิ่งขึ้นสู่ความบริสุทธิ์ ชั้นที่ ๒

ความบริสุทธิ์ชั้นที่ ๒ นั้น ได้แก่ความบริสุทธิ์แห่งจิต คือการทำจิตให้เป็นสมาธิ จนละนิวรณ์ ๕ ได้หรือจมนิวรณ์ ๕ ได้เพียงชั่วคราวหรือนาน ๆ อันได้แก่การทำ ฌานให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมถกรรมฐาน มีการระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณเป็นต้น การกระทำใจของตนให้เป็นสมาธิจนระงับนิวรณ์ทั้ง ๕ ได้ เรียกว่าได้ปฏิบัติตามหนทางบริสุทธิ์ชั้นที่ ๒ ซึ่งจะได้อย่างนี้ชั้นที่ ๓

ความบริสุทธิ์ชั้นที่ ๓ นั้น ได้แก่ความบริสุทธิ์แห่งทัญญู คือ ได้แก่การ แยกนามรูปออกเป็นส่วน ๆ เช่นแยกรูปออกเป็นอาการ ๓๒ คือแยกเป็นผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูกเป็นต้น หรือแยกออกเป็นธาตุ ๔ ว่า สิ่งนี้เป็น ธาตุดิน สิ่งนี้เป็นธาตุน้ำ สิ่งนี้เป็นธาตุไฟ สิ่งนี้เป็นธาตุลม หรือแยกออกไปให้ เห็นว่า สิ่งนี้เป็นรูปขันธ์ สิ่งนี้เป็นเวทนาขันธ์ สิ่งนี้เป็นสัญญาขันธ์ สิ่งเป็น สังขารขันธ์ สิ่งเป็นวิญญานขันธ์ หรือแยกออกไปเป็นอายตนะ ๑๒ ว่า สิ่งเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สิ่งนี้เป็นรูป สิ่งเป็นเสียง สิ่งเป็นกลิ่น สิ่งเป็นรส สิ่งเป็น โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หรือแยกออกไปเป็นธาตุ ๑๘ ว่า สิ่งนี้เป็นจักขุธาตุ จักขุวิญญาน ธาตุ เป็นรูปธาตุ สิ่งเป็นโสตธาตุ เป็นโสตวิญญานธาตุ เป็นสัทธาตุ ๆ สิ่งเป็นฆานธาตุ เป็นฆานวิญญานธาตุ เป็นคันธธาตุ ๆ สิ่งเป็นชีวหาธาตุ เป็นชีวหาวิญญานธาตุ เป็นรสธาตุ ๆ สิ่งเป็นกายธาตุ เป็นกายวิญญานธาตุ เป็นโผฏฐัพพธาตุ ๆ สิ่งเป็นมโนธาตุ เป็นมโนวิญญานธาตุ เป็นธรรมธาตุ ดังนี้ แล้วพิจารณาว่า สิ่งเหล่านั้นล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ๆ

การแยกนามรูปออกเป็นส่วน ๆ แล้วพิจารณาอย่างนั้น จนเห็นได้ว่า เป็นของ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวคนตามที่พิจารณานั้น เรียกว่าเป็นความบริสุทธิ์แห่ง ทัณฺณิ อันจะให้อย่างขึ้นสู่ความบริสุทธิ์ชั้นที่ ๔

ความบริสุทธิ์ชั้นที่ ๔ อันได้แก่ความบริสุทธิ์แห่งญาณอันเป็นเครื่องข้ามพ้น ความสงสัยนั้น อธิบายว่า เมื่อมีความสงสัยเกิดขึ้นว่า สิ่งไรทำให้นามรูปเกิดขึ้น สิ่งไรทำให้นามรูปดับไป เมื่อมีความสงสัยอย่างนั้นแล้ว ก็จับได้ว่า อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม อาหาร เป็นเหตุให้นามรูปเกิดขึ้นและดับไป คือ เมื่ออวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม อาหาร เกิดขึ้นแล้ว นามรูปก็เกิดขึ้น เมื่อสิ่งเหล่านั้นดับไป สิ้นไป นามรูปก็ดับไปสิ้นไปเหมือนกัน การจับเหตุปัจจัยที่ให้นามรูปเกิดดับได้ อย่างนี้ เรียกว่า เป็นความบริสุทธิ์ชั้นที่ ๔ ซึ่งจะให้อย่างขึ้นสู่ความบริสุทธิ์ชั้นที่ ๕

ความบริสุทธิ์ชั้นที่ ๕ ได้แก่ความบริสุทธิ์แห่งความรู้ความเห็นว่า สิ่งใด เป็นทางและไม่ใช่ทางแห่งมรรคผลนฤพาน คือ เมื่อเจริญวิปัสสนาจนถึงขั้น จับเหตุปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วนั้น ย่อมเกิดอุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ๑๐ อย่างขึ้น อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ รสเกิดแสงสว่างขึ้น • เกิดความชื่น • เกิดความอึดใจ ขึ้น • เกิดความสงบใจขึ้น • เกิดความสุขใจขึ้น • เกิดความมั่นใจขึ้น • เกิด สว่าง ๑๐ นพณ ก็ว่าสิ่งทั้ง ๑๐ นี้ไม่ใช่เป็นหนทางตรัสรู้ เป็นแต่เพียงเครื่อง เสร้าหมองแห่งวิปัสสนาเท่านั้น เมื่อรู้อย่างนั้นแล้วก็มิติดอยู่ในสิ่งเหล่านั้น ตั้งใจ เจริญวิปัสสนาคือไป การกระทำได้อย่างนี้ เรียกว่าปฏิบัติตามความบริสุทธิ์ ชั้นที่ ๕ อันจะให้อย่างขึ้นชั้นที่ ๖

ความบริสุทธิ์ชั้นที่ ๖ นั้น ได้แก่ความบริสุทธิ์แห่งความรู้ความเห็นใน ทางปฏิบัติ คือได้แก่วิปัสสนาญาณ ๘ ๑ วิปัสสนาญาณ ๘ จัดเป็นความบริสุทธิ์ แห่งความรู้ความเห็นในทางปฏิบัติที่จะให้อย่างขึ้นสู่ความบริสุทธิ์ชั้นที่ ๗

ความบริสุทธิ์ชั้นที่ ๗ นั้น ได้แก่ความบริสุทธิ์แห่งความรู้ความเห็น คือ อริยมรรคญาณทั้ง ๔ อันได้แก่โสดาปัตติมรรคญาณ • สกทาคามิมรรคญาณ • อนาคามิมรรคญาณ • อรหัตตมรรคญาณ • ๑ ญาณทั้ง ๔ ประการนี้ จัดเป็น ความรู้ความเห็นในฝ่ายปฏิบัติ

เมื่อบุคคลปฏิบัติตามวิสุทธิ ๗ ประการ คือ ความบริสุทธิ์ ๗ ชั้น ดังที่อธิบายมาแล้ว เรียกว่าผู้ดำเนินตามหนทางอันบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นเหตุจะให้หมดความห่วงใยในวัฏฏะ ตามที่อธิบายมาแล้ว เป็นอันอธิบายคำที่ ๑ ของพระอรุณกถาจารย์ ซึ่งแก้ไขออกมาจากพระพุทธอรุณ อันว่าด้วยความห่วงใยไม่มีแก่ผู้ไม่ประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิ

คำที่ ๒ ของพระอรุณกถาจารย์ ซึ่งควรยกขึ้นอธิบายว่า การข่มตัณหาและทิฏฐิด้วยสมถะและวิปัสสนา มีอธิบายว่า ตัณหาและทิฏฐิ ข่มเป็นของกำเริบอยู่เสมอ บุคคลจะข่มไว้ได้ก็ด้วยการเจริญสมถะวิปัสสนาเท่านั้น คือ สมถะข่มตัณหา วิปัสสนาข่มทิฏฐิ ๗ อธิบายว่า สมถกรรมฐานทั้ง ๔๐ ประการ ซึ่งมีเป็นหลักฐานอยู่ตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค หรือในหนังสือหลักพุทธศาสนานั้น ล้วนแต่เป็นเครื่องข่มตัณหาทั้งสิ้น คือ เมื่อผู้ใดเจริญสมถกรรมฐานบโทยหนึ่งอันถูกกับอัธยาศัยของตนแล้ว ตัณหาก็ก็นำเริบขึ้น ๆ ทว่าวิปัสสนาข่มทิฏฐิ นั้น คือ วิปัสสนาทั้ง ๘ หรือท้าววิปัสสนา ๑๘ ล้วนแต่เป็นเครื่องข่มความเห็น ว่า ขันธ์ ๕ เป็นของเที่ยง เป็นของให้เกิดสุข เป็นตัวตนคนสัตว์ทั้งนั้น วิปัสสนาทั้ง ๘ หรือทั้ง ๑๘ นั้น ก็มิอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค บัญญัติในเทศและหลักพุทธศาสนาแล้วทั้งสิ้น

คำที่ ๓ ว่า การพิจารณาสังขารด้วยอนิจจลักษณะเป็นต้น อธิบายว่า สังขารมีอยู่ ๒ ประการ คือ สังขารที่มีจิตวิญญาณ ๑ สิ่งที่ไม่มิจิตวิญญาณ ๑ สิ่งที่มีจิตวิญญาณนั้นได้แก่สัตว์โลกทั้งสน สิ่งที่ไม่มิจิตวิญญาณนั้น ได้แก่ต้นไม้ภูเขา เป็นต้น การพิจารณาว่า สิ่งเหล่านั้นล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เรียกว่าพิจารณาสังขารด้วยอนิจจลักษณะเป็นต้น

เมื่อบุคคลปฏิบัติตามหนทางปฏิบัติอันบริสุทธิ์ทั้ง ๗ ประการ ดังที่อธิบายมาแล้ว เรียกว่าได้ข่มตัณหาและทิฏฐิไว้ด้วยสมถะวิปัสสนาแล้ว ได้พิจารณาสังขารทั้งหลายด้วยอนิจจลักษณะเป็นต้นแล้ว เป็นอันไม่ประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิแล้ว เมื่อไม่ประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิ ก็ไม่มีความห่วงใย เมื่อไม่มีความห่วงใยก็เกิดความสงบกายสบายใจ เมื่อเกิดความสงบกายสบายใจแล้วก็ไม่เพ้อคิดเพ้อฝัน เมื่อไม่เพ้อคิดเพ้อฝันก็ไม่ต้องมีการมาจากภพโน้นสู่ภพนี้ และ

การไปจากภพนั้น เมื่อไม่มีการมาการไปแล้ว ก็ไม่มีการเคลื่อนและการเกิด ฯ เมื่อไม่มีการเคลื่อนและการเกิดแล้ว ก็เป็นอันสัพทุกข์ ดังนี้ ตามที่อธิบายมาแล้ว เป็นอันสิ้นเนื้อความในพระพุทธรูทานที่ ๘๔ เพราะฉะนั้น จึงขอตรัสมัคดาธิบายไว้เพียงเท่านี้.

เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยผลแห่งทาน คือ ภาวนา

เอวมเม สุตฺติ ฯ เอกํ สมยํ ภควา มลฺลเสฏฺฐ จาริกํ จรมาโน มหตา ภิกขุสงฺฆเณ สหสิฺย เยน ปาวา ตทวสริ ฯ ตตร สุตฺติ ภควา ปาวายํ วิหริตฺติ จุนทสฺส กมฺมารปฺตฺตสฺส อมพวเน ฯ อสฺสสสิ โข จุนโท กมฺมารปฺตฺโต ภควา ภีร มลฺลเสฏฺฐ.

ณ บัดนี้ อาคณภาพักแสดงคัมภีร์พระพุทธรูทาน กัณฑ์ที่ ๗๕ ว่าด้วยพระพุทธรูทานที่ ๘๔ ในพระสูตรที่ ๕ แห่งปาลิคำมัยวรรคที่ ๔ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลีและอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้ความรู้ความเข้าใจ ในพระพุทธรูทานโดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระสังฆธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลีซึ่งได้ยกขึ้นไว้ในพระสูตรที่ ๕ นั้นว่า ความสดับของข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนที่ได้มาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กับเหล่าพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ได้เสด็จจาริกไปในมัลลชนบท แล้วทรงแวะปาวานคร ฯ ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงแห่งนายจุนทกัมมารบุตร ที่ปาวานคร ฯ ฝ่ายนายจุนทกัมมาร-

บุตรก็ได้ทราบว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกมาในมัลลชนบท กับ
 พระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ได้เสด็จถึงป่าวาเชร ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของตน
 แล้ว จึงได้ออกไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งเฝ้าอยู่
 โยที่สมควรแก่ตน สมเด็จพระทศพลผู้ทรงพระภาคเจ้าก็ทรงทำให้นายจุนท-
 กัมมารบุตรได้ความรู้ความเห็นอันดี มีความขุดถอนอันดี มีความกล้าหาญดี มี
 ความร่าเริงดี ด้วยธรรมกถาของพระองค์ ฯ เมื่อนายจุนทกัมมารบุตรฟังธรรมกถา
 จบลงแล้ว จึงกราบแล้วว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
 กับพระภิกษุสงฆ์จงทรงรับภัตตาหารของข้าพระองค์ในวันพรุ่งนี้เข้าด้วยเถิด พระ
 พุทธเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงรับด้วยพระอาการนิ่งอยู่ ฯ
 นายจุนทกัมมารบุตรก็ถวายบังคมลากลับสู่นิเวศสถานของตน ฯ รุ่งขึ้นเวลาเช้า
 ก็ให้เกณฑ์จัดอาหารไทยโภชนียาหารอันประณีตในนิเวศสถานของตน พร้อมด้วยสกร-
 มัตถะเป็นอันมาก เสร็จแล้ว ก็ออกไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
 ถึงเวลาเสด็จแล้ว เพราะอาหารเสร็จแล้วพระพุทธเจ้าข้า ฯ ลำดับนั้น สมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงถือเอาบาตรจีวรเข้าไปสู่นิเวศของนายจุนทกัมมารบุตร
 พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ครั้นเสด็จถึงแล้วจึงทรงนั่งบนอาสนะที่นายจุนทแต่งตั้ง
 ถวาย ฯ ครั้นทรงนั่งแล้วจึงตรัสสั่งนายจุนทกัมมารบุตรว่า ดูก่อนนายจุนท
 สกर्मัตถะอันใดที่เธอได้ตกแต่งไว้ เธอจงอ้างศาสดาทักขผู้เดียวด้วยสกर्मัตถะ
 อันนั้น ขาหนียโภชนียาอาหารอันใดที่เธอได้ตกแต่งไว้ เธอจงอ้างศาสดา
 ดูกฤษุสงฆ์ ด้วยขาหนียโภชนียาอาหารอันนั้น ฯ นายจุนทกัมมารบุตรทูลรับว่า
 พระพุทธเจ้าข้า ดังนั้นแล้ว ก็อ้างศาสดาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยสกर्मัตถะที่
 ตนตกแต่งไว้ นั้น อ้างศาสดาพระภิกษุสงฆ์ด้วยขาหนียโภชนียาหาร นอกจากสกร-
 มัตถะนั้น ฯ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสั่งนายจุนทกัม-
 มารบุตรว่า สกर्मัตถะอันใดที่ยังเหลืออยู่ เธอจงฝังสกर्मัตถะอันนั้นเสีย
 เพราะเราตถาคตไม่เสด็จเห็นใครในมนุษยโลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก
 ว่าจะบริโภคสกर्मัตถะแล้วให้ย่อยไปได้ ยกไว้แต่เราตถาคตเท่านั้น ฯ นาย
 จุนทกัมมารบุตรก็ทูลรับว่า พระพุทธเจ้าข้า แล้วก็ได้ขุดหลุมฝังสกर्मัตถะที่ยัง
 เหลืออยู่นั้น ครั้นฝังเรียบร้อยแล้วจึงกลับไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวาย

บังคมแล้วก็นั่งเฝ้าอยู่ในทสุมควรแก่ตน ๑ สมเด็จพระทศพลก็ทำให้นาย
จนทกัมมารบุตรมีความรู้เห็นอันดี มีความขดกอดอันดี มีความอาจหาญอันดี
มีความร่าเริงอันดี ด้วยธรรมมิกกา แล้วก็เสด็จกลับจากที่ประทับกลับไป

อด โข ภควโต จุนทสฺส เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสวยสกร
มัททวะที่นายจนทกัมมารบุตรถวายแล้วเสด็จกลับไปนั้น อาพาธอันกล้าแข็งก็เกิด
ขึ้นแก่พระองค์ คือ พระองค์เกิดลงพระโลหิตมีพิษร้ายแรง ได้เสวยทุกข-
เวทนาอันกล้าแข็งใกล้ต่อมรณะ แต่พระองค์ทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดกลั้น
ทุกขเวทนานั้นไว้ โดยไม่มีพระอาการกระสับกระส่ายเคืองครั่นแม้แต่ประการใด ๑
ในลำดับนั้น พระองค์จึงตรัสสั่งพระอานนทว่า พวกเราไปสู่เมืองกุสินาราเถิด ๑
พระอานนทก็ทูลรับว่า พระพุทธเจ้าข้า

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ากับเหล่าพระภิกษุสงฆ์ก็เสด็จดำเนิน
ไปสู่เมืองกุสินารา แต่ในเวลาเสด็จดำเนินไปนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้เสด็จแหวะออกจากมรรคา ไปประทับอยู่ที่ภายใต้ต้นไม้ต้นหนึ่ง ตรัสสั่งพระ
อานนทว่า เธอจงไปนำสังฆาฏี ๔ ชิ้นให้แก่เรา เราเห็นเหนื่อยแล้วเราก็นั่ง ๑
พระอานนทก็ทูลรับว่า พระพุทธเจ้าข้า ดั่งนั้นแล้ว ก็ไปนำสังฆาฏี ๔ ชิ้นถวาย ๑
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ประทับบนผ้าสังฆาฏีนั้น ๑ ครั้นพระองค์ประทับ
แล้วจึงตรัสสั่งพระอานนทว่า เธอจงไปนำน้ำฉันมาให้แก่เราเถิด เพราะ
เราติดากกระหายน้ำ เราติดากจกคิมบา ๑ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสสั่งอย่างนั้นแล้ว พระอานนทก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อกันมกเวชน ๕๐๐ เล่มได้ข้ามแม่น้ำนั้นไป น้ำในแม่น้ำนั้นถูกกบเกี่ยวจนบัดแล้วก็
เป็นน้ำขุ่นไม่น่าเสวย ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า กุกกฏานทฆางหนานมนานอัน
เย็นใสสะอาดทั้งทำกราบรณานิคม ขอสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจงเสด็จไป
ทรงเสวยที่แม่น้ำฆางหนานเถิด ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งอีกเป็น
ครั้งที่ ๒ ว่า อานนทจงไปนำน้ำฉันมา เราติดากกระหายน้ำจกคิมบาเสียใน
บัดนี้ ๑ พระอานนทก็ทูลรับเหมือนอย่างนั้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ ๑ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสั่งพระอานนทอีกเป็นครั้งที่ ๓ ๑ พระอานนทก็กราบทูลว่า
รับคำสั่งว่า พระพุทธเจ้าข้า แล้วถ่อเอาบาตรตรงไปที่แม่น้ำนั้นทันทีโดยมิชักช้า

อก โข สา นที จกกจนิมา ในลำดับนั้น แม่น้ำซึ่งมีน้ำอันน้อยนั้น
ก็กลายกลายเป็นน้ำอันใสบริสุทธิ์ขึ้น ในขณะทีพระอาทานทีไปถึง ฯ พระ
อาทานทึ่งคิดว่า เป็นที่น่าอัศจรรย์แท้ แม่น้ำอันน้อยซึ่งมีน้ำขุ่นมัวด้วยกมลเกวียน
เมื่อก่อน มาเป็นคนใดกลายเป็นน้ำอันใสสะอาดปราศจากขุ่นมัวเป็นที่น่าอัศจรรย์แท้
พระศาสดาเจ้าเป็นสมณุตตมมาก มีอานุภาพมากเป็นแท้ น่าอัศจรรย์ใจ ฯ เมื่อ
พระอาทานทึ่งคตอย่างนั้นแล้วจึงตักเอาน้ำนำไปถวายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้ว
กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นที่น่าอัศจรรย์ในการที่พระศาสดาเจ้า
เป็นสมณุตตมอานุภาพมากเช่นนั้น ด้วยว่าน้ำที่ขุ่นในแม่น้ำน้อยซึ่งถูกกมลเกวียนบด
เมื่อก่อนได้กลายเป็นน้ำใสบริสุทธิ์ในเมื่อข้าพระพุทธองค์ไปถึง ขอพระองค์จง
ทรงเสวยน้ำอันเกิด พระพุทธเจ้าข้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเสวยน้ำ
ตามพระพุทธประสงค์

อก โข ภควา มหตา ในลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าบรม
ศาสดา ก็เสด็จสู่กุกกุฏาณที่พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ครั้นเสด็จถึง
กุกกุฏาณที่แล้ว พระองค์ก็เสด็จลงสรงเสวยแล้วเสด็จขึ้นไปทอัมพวาโนทยาน
คือ สวนมะม่วงแห่งหนึ่งซึ่งมีอยู่ในที่ใกล้นั้น ครั้นพระองค์เสด็จถึงสวนมะม่วง
นั้นแล้ว จึงตรัสสั่งพระจุนทเถระเจ้าว่า จุนทะจงไปผ้าสังฆาฏิ ๔ ชิ้น ให้แก่
เราตถาคตในทันที เราตถาคตเห็นคณน้อยจกกันนอนในที่นั้น ฯ พระจุนทเถระเจ้า
ทูลรับว่า พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้แล้ว ก็ไปผ้าสังฆาฏิถวาย ฯ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำเร็จสหไสยาสน์บรรทมนอนตะแคงข้างขวา ซ้อนพระ
บาทเหลื่อมพระบาทด้วยพระสติสัมปชัญญะ ทรงตั้งพระหฤทัยว่าจะเสด็จลุกขึ้น ฯ
ฝ่ายพระจุนทเถระเจ้านั่งเฝ้าอยู่ตรงพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าในที่นั้น คอ
นมคาถาแทรกขึ้นมาว่า คนุตวาน พุทโธ นทิกั กุกกุฏี เป็นต้น ซึ่งมีคำแปลว่า
สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จถึงกุกกุฏาณที่ ซึ่งมีน้ำใสเยือกเย็นแล้ว
เสด็จลงสรงเสวยตามพระพุทธประสงค์ แล้วจึงเสด็จไปประทับในท่ามกลางพระภิกษุ
สงฆ์ ฯ องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระบรมศาสดาได้เสด็จเข้าไปประทับที่
สวนมะม่วง ตรัสสั่งพระจุนทภิกษุให้ไปผ้าสังฆาฏิ ๔ ชิ้น ถวายแล้วก็เสด็จบรรทม
ฝ่ายพระจุนทภิกษุก็นั่งอยู่ตรงพระพักตร์ของสมเด็จพระบรมศาสดา ดังนี้

อก โข ภควา อายสมนตัม อานนทัม อามนเตสึ ลำคัมปณัม สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ อาจมีผู้หนึ่งผู้ใดทำความร้อนใจให้เกิดแก่นายจุนท์กัมมารบุตรด้วยคำว่า นายจุนท์กัมมารบุตรไม่ได้ลาภอันดีเสียแล้ว ด้วยเหตุว่าพระตถาคตเจ้าเสวยบิณฑบาตครั้งสุดท้ายของนางจุนท์กัมมารบุตรแล้วปรินิพพาน อาจมีผู้ทำให้เกิดวิปปฏิสารเคืองคร้อนแก่นายจุนท์กัมมารบุตรอย่างนั้น ๑ ดูก่อนอานนท์ เธอจงกำจัดวิปปฏิสารของนายจุนท์กัมมารบุตรนั้นเสียด้วยคำว่า ดูก่อนนายจุนท์ เป็นลาภอันดีของท่านแล้ว ด้วยว่าพระตถาคตเจ้าเสวยบิณฑบาตของท่านแล้วก็ปรินิพพาน ดูก่อนนายจุนท์ ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะพระพักตร์ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า บิณฑบาตทั้ง ๒ ประการนี้มีผลวิบากเสมอกัน มีผลานิสงส์ยิ่งกว่าบิณฑบาตเหล่าอื่น ๑ บิณฑบาต ๒ ประเภทนี้ คือ บิณฑบาตที่พระตถาคตเจ้าฉันแล้วได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ กับบิณฑบาตที่พระตถาคตเจ้าฉันแล้วปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ บิณฑบาตทั้ง ๒ นี้มีผลวิบากเสมอกัน มีผลานิสงส์ยิ่งกว่าบิณฑบาตเหล่าอื่นทั้งสิ้น นายจุนท์กัมมารบุตรได้สะสมสิ่งที่จะให้มีอายุ วรรณะ สุข สวรรค์ ยศ ความเป็นใหญ่เจริญยิ่งขึ้นไปแล้ว ๑ ดูก่อนอานนท์ เธอจงกำจัดวิปปฏิสาร คือ ความเคืองคร้อนเสียใจของนายจุนท์กัมมารบุตรตามถ้อยคำของเรตถาคตนี้ ๑ ลำคัมปณัม สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเปล่งอุทานอันหนึ่งขึ้นในเวลานั้นว่า

ททโต ปุณณํ ปวชฺชตฺติ สญฺญมโต เวรํ น จียติ
 กุสโล จ ชหติ ปาปกํ รากโหสโมหกุชฺชาปรินิพพุโต
 แปลว่าบุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ เวรย่อมไม่สะสมขึ้นแก่ผู้สำรวม ฝนลาดย่อมละบาปได้ บุคคลย่อมปรินิพพานเพราะสิ้น รากะ โทสะ โมหะ ดังนั้น สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า มัลลชนบทที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปคราวนั้นเป็นชื่อของชนบทตำบลหนึ่ง ๑ คำว่า ภิกขุสงฆ์เป็นอันมากนั้น

ได้แก่ภิกษุสงฆ์ผู้มากด้วยคุณธรรม ฯ คือ พระภิกษุสงฆ์ที่ตามเสด็จในเวลานั้น
ล้วนแต่มาด้วยคุณพิเศษมีศีลคุณเป็นต้น ด้วยเหตุว่าภิกษุสงฆ์เหล่านั้นองค์ใด
ที่สุดก็เป็นพระโสดาบัน จำเดิมแต่ครั้งสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าทรงปลง
พระชนมายุสังขารแล้วนั้น ภิกษุทั้งหลายที่มาเฝ้าพระองค์แล้วย่อมไม่มีผู้ใด
หลุดอาลาไป มีแต่ตามเสด็จพระองค์ไปทั้งนั้น

คำว่า นายจุนท์นั้น เป็นชื่อแห่งกัลปบุตรคนหนึ่ง ฯ คำว่า กัมมารบุตร
นั้น คือ เป็นบุตรช่างทอง ได้ความว่านายจุนท์นั้นเป็นบุตรช่างทองมั่งมีด้วยข้าวของ
เงินทอง ได้เป็นพระโสดาบันเริ่มแต่ได้เห็นสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าเป็น
ครั้งแรก ต่อมาก็ได้สร้างพระคันธกุฎีอันสมควรเป็นที่ประทับอยู่ของสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจนทสวันมะม่วงของตน และได้สร้างที่อยู่กลางคั่นกลางวันกับ
หอดันและกุฎิมนทปทังกรมเป็นต้นถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ สร้างสวนมะม่วง
นั้นให้เป็นวิหารชน ล้อมด้วยกำแพงมั่นคงแข็งแรง ประกอบด้วยซุ้มประตูเป็น
อันดี แล้วถวายแด่พระภิกษุสงฆ์พระพุทธองค์เป็นประธาน

คำว่า สกर्मททวะทนายจุนท์ถวายนั้น ท่านกล่าวไว้ในมหาอรกกล่าวว่า
ได้แก่เนื้อสุกรอ่อน ๆ เกจิอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า สกर्मททวะนั้นไม่ใช่เนื้อ
สุกร เป็นเนื้อไม้ไผ่ที่ฝู่งสุกรขำ ฯ อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ได้แก่เห็ด
ที่เกิดขึ้นที่ฝู่งสุกรเหยียบขำ ฯ อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ได้แก่อาหารอย่าง
หนึ่งซึ่งมีชื่อว่าสกर्मททวะ ฯ นายจุนท์กัมมารบุตรทราบบว่า สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจักปรินิพพานในวันนั้น จึงคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าฉันอาหารพิเศษอย่าง
นั้นแล้วอาจดำรงอยู่ได้นาน จึงได้จัดอาหารพิเศษซึ่งมีชื่อว่าสกर्मททวะนั้นถวาย ฯ
ฝ่ายเทวดาทั้งหลายในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒ พันเป็นบริวาร ก็พากันใส่
ลงซึ่งทิพย์โอชาในสกर्मททวะนั้น ฯ เพราะฉะนั้น ผู้นอกจากพระสัมมา
สัมพุทธเจ้าแล้ว ย่อมไม่มีใครสามารถที่จะบริโภคนิสกर्मททวะนั้นได้ เพราะไฟ
ธาตุของผู้นั้นไม่อาจจะเผาสกर्मททวะนั้นให้ย่อยไปได้ ไม่ว่าใครในโลกทั้งสิ้น
คือ ในมนุษยโลกตลอดถึงพรหมโลก

มีเนื้อความสืบต่อไปว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยสกर्मททวะ
นั้นแล้ว เสด็จออกจากนิเวศน์ของนายจุนท์แล้วไม่ช้า ก็เกิดอาพาธลงแดงอย่าง

ร้ายแรง แต่พระองค์ก็ทรงกำจัดเสียด้วยสมบัติทั้งหลาย นับแต่พระองค์ทรง
ลงแดงแล้วก็หมดกำลังกายที่มีอยู่ในพระองค์อันเทียบเท่ากับกำลังช้างพันโกฏิ แต่
ในวันนั้นถ้าพระองค์ไม่ได้เสวยสุกรมัททวนนั้นแล้ว พระโรคอาพาธก็จักกล้าแข็ง
ยิ่งกว่านั้นจนไม่อาจทรงดำเนินด้วยพระบาท ที่พระองค์ทรงเสวยทุกขเวทนาเบา
ลงไปพอทรงดำเนินได้ด้วยพระบาทดังนั้น ก็เพราะพระองค์ได้เสวยโภชนาหาร
อันประณีต

มีคำสอดถามเข้ามาว่า เมื่อพระโรคอาพาธเกิดขึ้นแก่สมเด็จพระโลกนาถ
เจ้าอย่างนั้นแล้ว เหตุไรพระองค์จึงได้เสด็จไปสู่เมืองกุสินารา พระองค์ไม่อาจ
ปรินิพพานในที่อื่นได้หรือ ฯ มีคำวิสัชนาว่า ไม่ใช่ว่าไม่อาจปรินิพพานในที่อื่น
ได้ คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า เมื่อเราไปที่เมืองกุสินาราจัก
ได้แสดงมหาสุทฺธสสนสูตรที่ ๑ จักได้โปรดสุภททปริพาชกให้เป็นอรหันต์บังฉิม
สาวก ๑ โทณพราหมณ์จักได้ห้ามการวิวาทใหญ่ในระหว่างกษัตริย์ทั้งหลายแล้ว
จักได้แจกแบ่งชาติของเราไป ๑ พระองค์ทรงเห็นเหตุ ๓ ประการนี้ จึงได้เสด็จ
ไปปรินิพพานที่เมืองกุสินารา พระองค์เสด็จจากเมืองปาวาถึงเมืองกุสินาราใน
เวลาพระอาทิตย์อัสดงคต

คำว่า แม่นาคกุกุฏานที่ซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระบาลีนั้น เรียกอีกอย่างหนึ่ง
ว่าแม่นาคกุฎานที่ เป็นแม่น้ำที่พญาลงเล็ดไปด้วยทราข มีทางอันเรียบราบ
สม่ำเสมอ มีสีน้ำอันขาวดี เป็นที่น่ารื่นรมย์

คำว่า พระตถาคตเจ้าตรัสแก่พระอนุชะว่า เราตถาคตเห็นดีเห็นชอบจัก
บรรทม ดงน เป็นคำที่น่าชวนฉวยอยู่ เพราะเหตุว่าพระกำลังกายของสมเด็จพระ
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมีประมาณเท่ากำลังช้างพันโกฏิ แต่ในวันนั้นพระกำลัง
ของพระองค์นั้น ได้สิ้นไปเหมือนกับน้ำที่เทลงไปในเครื่องกรองอันสานด้วยเปลือก
ปอฉะนั้น ๑ คือ ในวันนั้นพระองค์เสด็จจากเมืองปาวาได้เพียง ๒๕ เส้นก็จำ
เป็นต้องทรงพัก แล้วจึงทรงอุตสาหะทรงดำเนินต่อไปอีกจนกระทั่งถึงเมืองกุสินารา
ในเวลาพระอาทิตย์อัสดงคตดังที่แสดงมาแล้วนั้น ธรรมดาโรคย่อมร้าย ความ
ไม่มีโรคเสียสิ้น เมื่อสมเด็จพระมุนิพรตศาสดาจะทรงแสดงความชอบให้แจ่มแจ้ง
แก่โลก จึงได้ทรงเปล่งพระวาจาว่า เราเห็นดีเห็นชอบ เราจักนอน ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าในคราวนั้น แล้วก็เกิดปีติโสมนัสอันแรงกล้าด้วยการระลึก
ว่าผู้บริโภคอาหารของเรานั้น ไม่ใช่เป็นเทวดาเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งได้บริโภค
อาหารของเราแล้วก็ได้ตรัสพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงพระชนม์อยู่ได้
โดยไม่ได้รับโภคอาหารอื่นถึง ๔๖ วัน ฯ ฝ่ายนายจนท์ก็เกิดปีติโสมนัสอันแรง
กล้า ในเมื่อคิดว่าเราได้ถวายอาหารบิณฑบาตครั้งสุดท้ายแล้ว เราได้ถือเอา
ธรรมอันเลิศแล้ว สมเด็จพระบรมศาสดาเสวยบิณฑบาตของเราแล้วก็เสด็จดับ
ขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุตามที่พระองค์ทรงปรารภ
มานานแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงว่า บิณฑบาตทั้งสองนี้มีผลเสมอกันเพราะมีอนุสรณ์
เสมอกัน

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อนไป เป็นคำอธิบายในพระพุทธรูทาน เริ่มแต่คำว่า บุญย่อมเจริญแก่
ผู้ให้ ดังนี้ คือ บุญสำเร็จด้วยทาน ย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทานด้วยจิตสมบัติ คือ
ความเลื่อมใสเชื่อถือ ฯ ด้วยทักษิณสมบัติ คือ ผู้รับทักษิณาทาน ฯ อีก
อย่างหนึ่ง คำว่าบุญเจริญแก่ผู้ให้ นั้น คือบุญ ๓ ประการ อันได้แก่บุญเกิดจากการ
ให้ทาน ๑ เกิดจากการรักษาศีล ๑ เกิดจากการภาวนา ๑ ย่อมเจริญแก่ผู้ให้
ทาน คือ บุคคลให้ทานตั้งใจรักษาศีลให้บริสุทธิ์แล้ว อาจเจริญสมถวิปัสสนา
ได้ ฯ คำว่า ผู้ส่ำรวม ได้แก่ผู้ส่ำรวมในศีล ฯ คำว่า เวรไม่ก่อกั้น คือ
เวร ๕ อย่างย่อมไม่กั้น ฯ คือ ผู้สละอันบริสุทธิ์ ย่อมเป็นผู้มากไปด้วยขันติ
ย่อมไม่ทำเวรกับผู้อื่น การก่อกั้นแห่งเวรจกมแก่ผู้อื่นมาแต่ไหน เพราะฉะนั้น
จึงกล่าวว่าเวรไม่ก่อกั้น คือ ไม่กั้นแก่ผู้ส่ำรวม ฯ คำว่า ผู้กลาตย่อมละบาป
ได้เน คือ ผู้สมบูรณ์ด้วยทาน ผู้ตั้งอยู่ในศีลอันบริสุทธิ์ เจริญกรรมฐานอัน
สมควรแก่ตนในอารมณ์ ๓๘ แล้ว ทำทานให้เกิดขึ้น ย่อมละบาปกรรม คือ
นิวรณ์ ๕ ด้วยอำนาจทาน เมื่อเจริญวิปัสสนาญาณแก่กล้าจนสำเร็จอริยมรรค
แล้วก็ละอกุศลทั้งสามได้เด็ดขาด ฯ คำว่า บุคคลย่อมปรินิพพานเพราะสัน
ราคะ โทสะ โมหะ นั้น คือ ผู้ละบาปธรรมอย่างนั้นแล้ว ทำให้ราคะ โทสะ โมหะ
สิ้นไปแล้ว ย่อมดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน ฯ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรง

เปล่งอุทานด้วยกำลังปีติอาศัยทักษิณาสัมบัติ คือ ทานอันบริสุทธิ์ของนายจนทะ
และทักษิณีสัมบัติ คือ การที่พระองค์เป็นผู้เลิศในจำพวกผู้รับไทยทาน ด้วยประ
การดังนี้ สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น รวมใจความในพระพุทธอุทาน
นี้ว่า ผู้ให้ย่อมเจริญด้วยบุญ ๑ ผู้รับย่อมไม่ก่อเวร ๑ ผู้ฉลาดย่อมละบาป
ธรรมได้ ๑ ผู้สนทนากล่อมประนีพหวน ๑ ดังนี้ ส่วนชั้นมัคคาธิบายในพระ
พุทธอุทานนี้ไม่จำเป็นต้องมี จึงเป็นอันจบพระธรรมเทศนาถนัดทันไว้เพียงเท่านั้น

เอวี่ กัมมึ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐาที่ ๗๖

คัมภีรขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยผู้มีปัญญาข้ามแม่น้ำใหญ่ได้โดยไม่ต้องใช้เรือแพ

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกํ สมมํ ภควา มคเชสฺ จาริกญจรมาโน มหตา
ภิกขุสงฺฆเม สหฺมึ เชน ปาฏลิกามิ ททาสวริ ๑ อสฺสโสสุ ๑ โข ปาฏลิกามิยา
อุปาสกา ภควา กิร มคเชสฺ จาริกญจรมาโน มหตา ภิกขุสงฺฆเม สหฺมึ
ปาฏลิกามิ อนุปตฺโตติ.

ณ บัดนี้ จักได้แสดงคัมภีรพระพุทธอุทาน กัณฐาที่ ๗๖ ว่าด้วยพระพุท
ธอุทานที่ ๗๖ ในพระสูตรที่ ๖ แห่งปาฏลิกามิวรรคที่ ๙ สืบต่อไป ตามวาระพระ
บาลีและอรรถกถา กับชั้นมัคคาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้สดับ
พระพุทธอุทานนี้โดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้ ในพระสูตรที่ ๖ นั้นว่า
ความสดับของข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้มีมาแล้วอย่างนี้ ๑ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจาริกไปในประเทศมคธ พร้อมด้วยพระภิกษุ

สงฆ์เป็นอันมาก ได้เสด็จแวะบ้านปาฏลีคาม ฯ พวกอุบาสกชาวปาฏลีคามได้ยินว่า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในประเทศมคธ พร้อมด้วยพระภิกษุ
สงฆ์เป็นอันมาก เสด็จถึงปาฏลีคามแล้ว ฯ ลำดับนั้น พวกอุบาสกชาวปาฏลีคาม
ก็พากันออกไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็พากันนั่งลงใน
ที่สมควรแก่คน ฯ ครั้นพวกอุบาสกชาวปาฏลีคาม พากันนั่งลงในที่สมควร
แก่คนแล้ว ก็กราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงรับอวสธการเถิด ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงรับด้วยพระอาการนิ่งอยู่ ฯ
ลำดับนั้น พวกอุบาสกชาวปาฏลีคามทราบดีว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว
ก็พากันลุกขึ้นถวายบังคมลาไปสู่อวสธการ จัดการลาปุอวสธการทงสนแล้ว ก็
จัดการแต่งตั้งอาสนะไว้ ตั้งหมอน้ำไว้ ตามประทีปน้ำมันไว้ แล้วกลับออกไปเฝ้า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์
ได้ลาปุอวสธการสนแล้ว ได้แต่งตั้งอาสนะไว้แล้ว ตามประทีปน้ำมันไว้แล้วขอ
พระองค์ทรงดูเวลาสมควรเสด็จเถิด พระเจ้าข้า ฯ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็ทรงครองจีวรและบาตรในเวลาเช้า แล้วก็เสด็จไปสู่อวสธการ ทรงชำระพระ
บาทแล้วเสด็จเข้าสู่อวสธการ ประทับนั่งหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ทรงพึง
เสากลาง ฝ่ายพระภิกษุสงฆ์ก็ล้างเท้าแล้วเข้าสู่อวสธการ นั่งหันหน้าไปทางทิศ
ตะวันออกพึงฝ้ายข้างหลัง มีสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ข้างหน้า ฯ พวก
อุบาสกชาวปาฏลีคามก็ล้างเท้าแล้วเข้าไปสู่อวสธการ นั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันตก
พึงฝ้ายด้านตะวันออก ห้อมล้อมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยความเคารพเป็นอันดี

อต โข ภควา ปาฏลีคามิเษ อุปาสเก อามนเตสิ ลำดับนั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสแก่พวกอุบาสกชาวปาฏลีคามว่า ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย
โทษแห่งความไม่มีศีลมีอยู่ ๕ ประการ คือ ประการที่ ๑ คนไม่มีศีลย่อม
เสื่อมจากทรัพย์เป็นอันมาก เพราะความประมาทเป็นเหตุ ฯ ประการที่ ๒ ชื่อ
เสียงของคนไม่มีศีล ซึ่งเป็นชื่อเสียงไม่ดี ย่อมฟังไป ฯ ประการที่ ๓ คน

ไม่มีศีลเข้าที่ประชุมใด ๆ คือ ที่ประชุมกษัตริย์หรือพราหมณ์ คฤหบดี สมณะ
ก็ไม่ได้แก้วักล้าข้อมเก้อเงิน ๆ ประการที่ ๔ คนไม่มีศีล ข้อมหลงโหลในเวลาจะตาย ๆ
ประการที่ ๕ คนไม่มีศีลตายแล้วข้อมไปสู่อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ๆ ตุก่อนคฤหบดี
ทั้งหลาย อานิสงส์ของผู้มีศีลมีอยู่ ๕ ประการ คือ คนมีศีลข้อมได้โภคทรัพย์เป็น
อันมาก เพราะความไม่ประมาทเป็นต้นเหตุ • ข้อเสียดอันดีของผู้มีศีลข้อมฟังไป •
ผู้มีศีลเข้าที่ประชุมใด ๆ คือ ประชุมกษัตริย์ พราหมณ์ สมณะ ก็แก้วักล้าไม่
เก้อเงิน • ผู้มีศีลข้อมไม่หลงโหลในเวลาจะตาย • ผู้มีศีลตายแล้วไปสู่สุคติโลก
สวรรค์ • ดังนั้น

อด ใจ ภควา ปาฏลิกามิเช อุปาสเก ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงแสดงธรรม แก่พวกอุบาสกชาวปาฏลิกามิให้ได้รับความรู้ ความเห็น
เป็นอันดี มีความขัตติยอันดี มีความกล้าหาญดี มีความร่าเริงดี ตลอดราตรี
เป็นอันมากแล้ว จึงให้กลับไปด้วยพระพุทธรูปหนึ่งว่า ดูก่อนอุบาสกทั้งหลาย
ราตรี้ล่วงไปมากแล้ว พวกเธอจงพากันกลับไปเถิด ฯ ฝ่ายอุบาสกชาวปาฏลิกามิ
พากันแสดงความยินดีต่อถ้อยคำของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วก็พากันลุกขึ้น
ถวายบังคมลา ฯ เมื่อพวกอุบาสกชาวปาฏลิกามิหลักไปแล้วไม่ช้า สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าก็เสด็จเข้าสู่สุญญาคาร

เตน โข ปณิ สมนเณ สุนิชาสสุการา มคธมหาตตะตา ในคราวนั้น
 อำมาตย์แห่งประเทศมคธ ซึ่งมีนามปรากฏว่า สุนิชาพราหมณ์และวัสสการ
 พราหมณ์กำลังสร้างพระนครขึ้นที่ปาฏลีคาม เพื่อบอกันประเทศวัชชี ฯ ใน
 คราวนั้น เทวดาเป็นอันมาก ได้หวงแห่นที่ในปาฏลีคามไว้ถึงพันแห่ง คือ
 มเหสักขเทวดาอยู่ในที่ใด ก็หวงแห่นที่นั้นไว้ให้พระราชามุคคตาใหญ่และให้
 มหาอำมาตย์ของพระราชา ฯ เทวดามุคคตาปานกลางอยู่ในที่ใดก็หวงแห่นที่ไว้
 ให้แก่พระราชาและมหาอำมาตย์มุคคตาปานกลางไว้ในที่นั้น ฯ เทวดามุค
 คตาอยู่ในที่ใด ก็หวงแห่นที่ไว้ให้พระราชาและมหาอำมาตย์มุคคตาไว้ในที่นั้น ฯ
 การหวงแห่นนั้น คือ เทวดาเหล่านั้น ได้พากันน้อมจิตไปเพื่อจะให้มนุษย์
 สร้างนิเวศสำหรับผู้ตนหวงแห่นให้ ลงในที่นั้น ๆ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาค
 เจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวดาเหล่านั้น หวงแห่นที่ไว้ด้วยอาการอย่างนั้น

ด้วยทิพพจักขุของพระองค์ รุ่งเช้าชน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถาม
พระอานนท์ว่า ใครให้สร้างพระนครลงที่ป่าฏลิกามนี้ ฯ พระอานนท์กราบทูลว่า
มหาอำมาตย์แห่งประเทศมคธ ชื่อว่า สุนิรพราหมณ์และวัสสการพราหมณ์ พา
กันสร้างพระนครขึ้นที่ป่าฏลิกาม เพื่อบอกกันวชิร พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ เทวดาทั้งหลายได้ปรึกษากันกับ
เทพยเจ้าชนดาวดั่งสนธิ์ใด สุนิรพราหมณ์และวัสสการพราหมณ์ผู้เป็นมหา
อำมาตย์ของประเทศมคธ ก็ได้พากันสร้างพระนครขึ้นที่ป่าฏลิกาม เพื่อบอก
กันชาววชิรชนนั้น ฯ ดูก่อนอานนท์ เราได้เห็นเทวดาเป็นอันมากหวงแทน
ที่ไว้ในป่าฏลิกามตั้งพันแห่ง ด้วยทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ยิ่งกว่าจักขุมนุษย์ทั้งหลาย
คือ เทวดาทั้งหลายผู้มีศักดิ์ยิ่งใหญ่อยู่ในที่ใด ก็หวงแทนที่ไว้ในที่นั้น น้อมใจ
ไปเพื่อให้เขาสร้างนิเวศสำหรับพระราชา และมหาอำมาตย์ลงในที่นั้น ฯ เทวดา
ทั้งหลายผู้มีศักดิ์ปานกลางอยู่ในที่ใด ก็หวงแทนที่ในที่นั้นไว้ น้อมใจไปเพื่อ
ให้เขาสร้างนิเวศสำหรับพระราชาและมหาอำมาตย์ ผู้มีศักดิ์ปานกลางลงในที่
นั้น ฯ เทวดาทั้งหลายผู้มีศักดิ์ต่ำอยู่ในที่ใด ก็หวงแทนที่ในที่นั้นไว้ น้อมใจไปเพื่อให้
เขาสร้างนิเวศสำหรับพระราชาและมหาอำมาตย์ผู้มีศักดิ์ต่ำในที่นั้น ฯ ดูก่อนอานนท์
ทางอริยะมีประมาณเท่าใด ทางค้ายาขามีประมาณเท่าใด เมืองอันเล็กนั้นก็จักเป็นเมือง
ค้ายาข ฯ ดูก่อนอานนท์ แต่ว่าภัย ๓ ประการ คือ อัคคีภัย อุทกภัย วิฤฎกภัย
คือ ความแตกสามัคคีจักมีขึ้นในเมืองป่าฏลิกุตรนี้ ดังนี้

อก โข สุนิรวัสสการา ครงนั้น สุนิรวัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ทั้ง ๒
คน ก็ได้พากันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า ขอพระโคตมกับ
พระภิกษุสงฆ์ จงทรงรับอาหารบิณฑบาตของข้าพระองค์ทั้งหลายในวันพรุ่งนี้เถิด
สมเด็จผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงรับด้วยพระอาภรณ์งอยู่ ฯ สุนิรวัสสการพราหมณ์
มหาอำมาตย์ทั้ง ๒ ทราบว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว จึงพากันไปสู่ที่
พักของตน ให้ผู้คนตกแต่งอาหารอันประณีตเสร็จแล้ว ก็ให้ไปกราบทูลสมเด็จ
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า ถึงเวลาเสด็จแล้ว เพราะอาหารสำเร็จแล้ว ฯ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้ากับเหล่าพระภิกษุสงฆ์ ก็เสด็จไปยังที่พักของมหาอำมาตย์

ทั้ง ๒ นั้น มหาอำมาตย์ทั้ง ๒ นั้น ก็ได้เลียงดพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธองค์
เป็นประธานด้วยอาการอันประณีตเสร็จแล้ว จึงพากันนั่งเฝ้าอยู่ตามฐานะของตน
สมเด็จพระศพลก็ได้ทรงอนุโมทนาด้วยพระกาธา ขสุมิ ปเทเส กปเปติ วาส
ปณจิตชาติโย เป็นต้น แปลว่า บัณฑิตชาติทั้งหลายอยู่ในที่ใด ก็ได้เลียงดผู้มีศล ผู้มี
ความสำรวม ผู้ประพฤดีพรหมจรรย์อยู่ในที่นั้น ได้ถือเอาทักษิณาเพื่อเหวตาทั้งหลาย
ในที่นั้น เหวตาทั้งหลายทบทจิตชาตินั้นบูชาแล้ว ข้อมบูชาตอบ ทบทจิตชาตินั้น
นับถือแล้ว ข้อมนับถือตอบ ข้อมอนุเคราะห์ทบทจิตชาตินั้น เหมือนกับมารดาอนุเคราะห์
บุตรของตนจะนั้น ผู้ทบทจิตชาตินั้นแล้ว ข้อมเห็นความเจริญทุกเมื่อ ดังนี้

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอนุโมทนาทาน ของสุนิธวัสสการ-
พราหมณ์ผู้เป็นมหาอำมาตย์แห่งประเทศมคธทั้ง ๒ คนนั้น อย่างที่แสดงแล้ว ก็
เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับกลับไป ฯ ในลำดับนั้น สุนิธวัสสการพราหมณ์ ๒
มหาอำมาตย์ก็เดินติดตามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไปด้วยคิดว่า พระสมณโคตม
ออกทางประตูใด ก็จักตั้งข้อประตุนั้นว่า ประตูโคตม จักลงขำน้ำโดยท่าใด
ก็จักตั้งข้อหานนั้นว่า ท่าโคตม ฯ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจาก
ตำบลนั้นทางประตูใด เขาก็ตั้งข้อประตุนั้นว่า ประตูโคตม สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าก็ได้เสด็จเสวยลงไปถึงแม่น้ำคงคา ในคราวนั้น แม่น้ำคงคา กำลังมีน้ำ
ขึ้นเต็มฝั่งพอกาเอ่อมาถึงได้ ฯ พวกคนบางจำพวกก็พากันเที่ยวหาเรือ บ้างก็พา
กันเที่ยวหาแพ บ้างก็ผูกท่อน เพื่อจะข้ามไปสู่ฝั่งโน้น ฯ ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้ากับเหล่าพระภิกษุสงฆ์ได้หายจากฝั่งนี้ ไปปรากฏที่ฝั่งโน้นโดยเร็วพลัน
เหมือนกับบุรุษผู้กำลังจะข้ามเข้าเหยียบดงนอกฉนวนนั้น ฯ สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงทอดพระเนตรเห็นคนทั้งหลายกำลังพากันแสวงหาเรือ แพ และผูกท่อน
เพื่อจะข้ามฟากดังนั้น พระองค์จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

เย ตรนติ อณณว สริ เสตุ กตวาน วิสขช ปลุลลานิ

กุลลนที ชโน พนชติ ตินเนา เมธาวีโน ชนา ฯ

แปลว่า คนเหล่าใด ข้ามแม่น้ำไปได้ คนเหล่านั้นได้ทำสะพาน สลัดเบือกตม
ทั้งหลายแล้ว ขณะที่คนอื่นข้อมผูกท่อน พวกเขามีบุญญาทั้งหลายก็ได้ข้ามไปแล้ว
ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า บ้านปาฏลีคามนั้น ได้นามตาม
 นิมิต คือ ในวันที่จะตั้งชื่อนั้น มีหน่อต้นแคฝอย ๒-๓ หน่อ ได้แตกขึ้นจาก
 พื้นดินปรากฏแก่คนทั้งหลาย ซึ่งกำลังจะตั้งชื่อบ้านนั้น ๆ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า
 เสด็จไปถึงบ้านปาฏลีคามนั้นเวลาใด มีคำแก่ใจว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 โปรดให้ก่อพระเจดีย์ สำหรับบรรจุอัฐิธาตุของพระสารีบุตรเถระเจ้า ไว้ที่กรุง
 สาวตถิสเรียมแล้ว ก็เสด็จออกจากกรุงสาวตถิไปประทับที่กรุงราชคฤห์ โปรด
 ให้ก่อเจดีย์สำหรับบรรจุอัฐิธาตุของพระมหาโมคคัลลานเถระเจ้า ที่กรุงราชคฤห์นั้น
 แล้ว ก็เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ไปประทับที่อัมพลวัฏฐิควโนทยาน แล้วเสด็จ
 จาริกไปตามชนบท พักแห่งละราตรีกะทั่งถึงปาฏลีคามโดยลำดับ

คำว่า พวกอุบาสกชาวปาฏลีคามนั้น คือ อุบาสกพวกนั้น ได้เป็นอุบาสก
 แต่ครั้งได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าในครั้งแรกนั้น ไม่ใช่ในครั้งเสด็จคราวนี้

ดังได้สดับมาว่า คนทั้งหลายของพระเจ้าอชาตศัตรู และของพระราชา
 ชาวลิจฉวีที่ปาฏลีคามนั้น ได้เกิดแย่งบ้านเรือนกันอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น ชาว
 ปาฏลีคามจึงได้พากันสร้างศาลาใหญ่ขึ้นหลังหนึ่งในท่ามกลางปาฏลีคาม แบ่งให้
 เป็นส่วน ๆ คือ เป็นที่พักของคนที่เป็นใหญ่ส่วนหนึ่ง เป็นที่เก็บของส่วน
 หนึ่ง เป็นที่พักของพวกเดินทางส่วนหนึ่ง ของพวกคนยากจนส่วนหนึ่ง ของ
 พวกคนเจ็บไข้ส่วนหนึ่ง เพื่อไม่ให้มีการทะเลาะกันขึ้นกับคนในระหว่าง ๒ ประ
 เทศนั้น ศาลานั้นจึงได้นามว่า อาวสธการ แต่เขาได้ทำศาลานั้นให้วิจิตร
 ไปด้วยไม้และปูนและลวดลายต่าง ๆ อย่างประหนึ่งว่าเทพวิมาน เมื่อเขา
 สร้างเสร็จแล้ว เขาจึงพากันคิดว่า อาวสธการอันประกอบด้วยสิริ น่ารื่น
 รมย์ยิ่งนักเช่นนั้น ให้ใครเข้าพักก่อนจึงจะเป็นประโยชน์สุขแก่พวกเราตลอดกาล
 นาน ๆ พอดีในกาลนั้น เขาได้ทราบว่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปถึง
 ปาฏลีคาม ๆ เขาก็มีมติโสมนัสว่า พวกเราควรจะอาราธนาสมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้าให้เสด็จมาประทับก่อน เพราะพระองค์ได้เสด็จถึงตำบลของพวกเรา

แล้ววันนั้นพวกเราจักให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับที่อาวสถาคาร พร้อมกับด้วย
 พระภิกษุสงฆ์ เมื่อพระภิกษุสงฆ์มาแล้ว ก็เป็นอันว่า พระพุทธทระนังพระไตรปิฎกก็
 มาด้วย พวกเราก็จักหลอราธนาให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรม เมื่อเป็น
 เช่นนี้ ก็เป็นอันว่า พระรัตนตรัยได้พักที่อาวสถาคารมาก่อนแล้ว พวกเราและผู้น้อง
 จักพักต่อภายหลัง การกระทำดังนี้ จักเป็นประโยชน์สุขแก่พวกเราตลอดกาลนาน
 เมื่อเขาตกลงกันอย่างนั้นแล้วจึงได้พากันไปหลอราธนาให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไป
 ประทับที่อาวสถาคาร ซึ่งมีอยู่ภายในบ้าน เมื่อพวกเขาทราบว่า สมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าทรงรับแล้ว จึงได้พร้อมกันกลับไปจัดอาวสถาคารให้เรียบร้อยทุกประการ
 ตั้งอาสนะสำหรับสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ไว้เพียงสามงคฺลในท่ามกลางอาวสถาคาร
 และจัดอาสนะสำหรับพระภิกษุสงฆ์พร้อมไว้แล้ว จึงจัดน้ำสำหรับล้างพระบาท และ
 บ้วนพระโอษฐ์ตลอดถึงประทับน้ำมนต์ไว้พร้อมทุกประการ ครั้นจัดเสร็จแล้วจึงออกไป
 นำเสด็จสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้เสด็จเข้าไปประทับที่อาวสถาคารนั้น พระภิกษุ
 สงฆ์ตามเสด็จในคราวนั้น ล้วนแต่เป็นพระอริยเจ้าทั้งนั้น เวลาสมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าเสด็จไปประทับที่อาวสถาคารนั้น พระองค์ได้ทรงเปล่งพระรศมี ๖ ประการ ให้
 แผ่ช้านออกไปตลอดโลก ๆ ในตอนนั้นพระอรรถกถาจารย์ ได้พรรณนาเครื่องบริขาร
 คือ ไตรจีวร กับพระรศมีของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไว้เป็นอันมาก ทั้งพรรณนา
 ถึงคุณธรรมของพระภิกษุสงฆ์ตามเสด็จไปนั้นไว้เป็นอันมาก และพรรณนาพระ
 อากาของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ห้อมล้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เหล่านั้นว่า เป็นพระอาการ
 ที่สง่างามไว้โดยอุปมาต่าง ๆ กับพรรณนาถึงพระรศมีของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่แผ่
 ช้านออกไปจากพระกายข้างละ ๘๐ ศอก ไว้โดยละเอียดพิสดาร แต่เห็นว่าไม่เป็น
 ประโยชน์อันสำคัญ จึงไม่ยกมาแสดงในพระธรรมเทศนาภินันท์ ได้ยกมาแสดงแต่
 ข้อที่เห็นว่าประโยชน์อันสำคัญ คือ ข้อว่าด้วยโทษแห่งความไม่มีศัลกับอนิสสสัล
 เป็นต้นเท่านั้น กล่าวคือ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปประทับที่อาวสถาคาร
 นั้นแล้ว ได้ทรงแสดงโทษแห่งความไม่มีศัล และคุณแห่งความมีศัลไว้อย่าง
 ละ ๕ ประการ ดังที่ได้แสดงมาตามหลักฐานที่มีอยู่ในพระบาลีแล้วนั้น โทษ

แห่งศัลยอ ๒ ได้แก่การเสื่อมทรพขึ้นนั้น อธิบายว่า ธรรมดาธาตุสัถย์มหาเลียงชีพ ด้วยการงานต่าง ๆ คือ ด้วยการทำบาปบ้าง ด้วยการค้าขายบ้าง ด้วยการเลียงโคบ้าง ย่อมเป็นผู้ประมาทอยู่ด้วยบาปกรรมต่าง ๆ มีปณาดิบาตเป็นต้น ไม่สามารถที่จะรักษาศิลให้สมบูรณ์ได้ตามสมควรแก่เวลา ในเวลาที่เขามาสัตว์ลักทรัพย์ประพฤติกิณในกาม กล่าวมสาวาท คัมสราเมรยเป็นต้นนั้น ทรัพย์ของเขาเสื่อมสูญไปด้วยอำนาจราชภัย มีถูกปรับใหม่เป็นต้น ส่วนบรรพชิตก็เสื่อมจากอริยทรัพย์ ๘ ประการ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์จึงตรัสว่า ผู้ไม่มีศัลยย่อมถึงซึ่งความเสื่อมทรพขึ้นอันมาก

ข้อเสียงของคฤหัสถ์ผู้ไม่มีศัลยย่อมฟังไปว่า คนนั้นเกิดในตระกูลนั้น เป็นผู้ไม่มีศัล เป็นผู้มีอุปการะประพฤติกิเลวทราม เป็นผู้สละโลกนี้โลกหน้า แม้แต่เพียงสลากภัตตร เขาก็ไม่เคยได้ถวาย ๆ ส่วนข้อเสียงของบรรพชิตผู้ไม่มีศัลยย่อมฟังไปว่า บรรพชิตนั้นบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ไม่อาจรักษาศิลไว้ได้ ไม่อาจเล่าเรียนพระพุทธรวณะ ได้หาเลียงชีวิตด้วยกิจที่ไม่สมควร มีการเป็นหมอเป็นต้น ประกอบด้วยความไม่เคารพ ๖ ประการ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์จึงตรัสว่า ข้อเสียงอันเลวทรามของผู้ไม่มีศัลยย่อมฟังไป

คฤหัสถ์ผู้ไม่มีศัล เมื่อมีการบารวร้องให้มีการประชุมกันชนที่ตำบลของตน ย่อมมีกณสงสยว่า คงจักมีผู้เร่ของของเรา จักลงโทษเรา จักนำเราไปลงโทษกระมัง เมื่อคิดดังนี้ก็เป็นเหตุให้สะดุ้งกลัวในเวลาไปประชุม ฝ่ายบรรพชิตผู้ไม่มีศัล เมื่อมีการประกาศให้ประชุมสงฆ์ชน ก็ย่อมมีกณสงสยอย่างเดียวกัน ในเวลาไปประชุมย่อมไม่แคล้วกล้าอาจหาญ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ จึงตรัสไว้ว่า ผู้ไม่มีศัลยย่อมไม่แคล้วกล้าในที่ประชุม

เมื่อผู้ไม่มีศัล นอนอยู่ในเวลาจะใกล้ตาย ความชั่วทั้งหลายที่ได้กระทำไว้แล้วนั้น ย่อมมาปรากฏในจักขุ ในเวลาที่หลับตาไป คือ เมื่อผู้นั้นหลับตาไปก็ให้แลเห็นอบายภูมิ ๔ อันสมควรแก่กรรมของตน แลเห็นเป็นประหนึ่งว่า ตนถูกแทงด้วยหอกแหลนหลาวและถูกไฟไหม้ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า ผู้ไม่มีศัลยย่อมหลงไหลในเวลาใกล้จะตาย

เมื่อผู้ไม่มีศัลตายแล้ว ย่อมไปสู่อบาย คือที่อันหาความเจริญมิได้ ย่อมไปสู่ทุกข์ คือที่ซึ่งทำให้เกิดด้วยกรรมอันไม่ดี ย่อมไปสู่วินาศ คือ

ก็ตกไปแห่งผู้ทำความชั่วไว้ ย่อมไปสู่รก คือ ท่อนไม่มีความสุข เพราะ
 ฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ผู้ไม่มีศีล ตายแล้วย่อมไปสู่
 อบาย ภูคค วิบัติ นรก ส่วนอานิสงส์ศีลนั้น ย่อมตรงกันข้ามกับโทษแห่ง
 ความไม่มีศีล ดังที่แสดงมาแล้ว

มีเนื้อความสืบต่อไปว่า คราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดง
 โทษแห่งความไม่มีศีลและอานิสงส์แห่งความมีศีล แล้วจึงทรงแสดงอานิสงส์
 แห่งการถวายทานหรือทอ่ยว่า สัตว์ ๓๑๖ ปฏิกุณฺโณ เป็นต้น แปลว่า อานิสงส์
 แห่งการถวายทานหรือทอ่ยนั้น ย่อมมีดังนี้ คือ ธรรมคำที่พิกพาอาศัย ย่อม
 ป้องกันหนาวและร้อนได้ ป้องกันสัตว์ร้ายได้ ป้องกันสัตว์ต่าง ๆ ได้ ป้องกัน
 น้ำค้างและฝนได้ ป้องกันลมและแดดได้ ทำให้ผู้อยู่อาศัยมีความสุขกาย
 สบายใจ ดังนี้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่บำเพ็ญบุญควรสร้างทอ่ยถวายหมู่พระภิกษุสงฆ์
 แล้วอาราธนาพระภิกษุผู้เป็นพหูสูตรให้ไปอยู่ กับถวายปัจจัย ๔ แก่พระภิกษุ
 สงฆ์ที่อยู่ในอาวาสของตนนั้น ตนจะได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระภิกษุเหล่านั้น
 ซึ่งจะเป็นหนทางจะให้ตนไปสู่สวรรค์นรกพาน ดังนี้ ครั้นสมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมพอสมควรแก่เวลาแล้ว ก็ทรงส่งพวกอุบาสกนั้นให้
 กลับไป ส่วนพระองค์ก็เสด็จเข้าที่สถักอันมีอยู่ในอาวาสสถานนั้น ในขณะที่
 พระองค์ทรงเสด็จเห็นเทวดาทั้งหลายที่จองสถานที่ในปาฏลีคามไว้ ดังที่แสดงมา
 แล้วนั้น ตอนนั้นแจ่มแจ้งอยู่ในพระบาลีแล้ว จึงไม่ยกคำในอรรถกถามาแสดง
 ซ้ำอีก จักยกเอาคำในพระพุทธชอนมาแสดงต่อไป คือ คำในพระพุทธชอน
 นั้นมีว่า บุคคลเหล่าใด ขำมน้ำไปได้ บุคคลเหล่านั้นได้กระทำสะพาน
 สัตตบิณฑกมแล้ว ขณะที่คนอื่นผูกแพอยู่ ผู้มีบุญญาข้ามไปได้แล้ว ดังนี้ ฯ
 คำว่า ขำมน้ำในพระพุทธชอนนั้น หมายมั่นาคือคันทา ฯ คำว่า สะพาน
 หมายอุสมรรค คำว่า บิณฑกม หมายกามารมณฺ์ ฯ คำว่า ทน หมายถึงเครื่อง
 ขำมน้ำที่มีอยู่ตามธรรมดาของโลก คำว่า ผู้มีบุญญา หมายผู้ประกอบด้วยอริย-
 มรรคญาณ ได้ใจความว่า พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ย่อมข้ามแม่น้ำ
 คือคันทาไปได้โดยไม่ต้องหาเครื่องขำมน้ำ มีทุนเป็นต้น ดังนี้ สืบเนื้อความ
 ในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย คือ ในพระพหุชอทานนี สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ได้ทรงแสดงไว้เพื่อให้เห็นว่า แม่น้ำย่อมมีอยู่ทั้งภายในและภายนอก เครื่องข้ามน้ำก็มีอยู่ทั้งภายในและภายนอก ผู้ข้ามน้ำก็มีอยู่ทั้งภายในและภายนอก ฯ แม่น้ำภายนอกนั้น ได้แก่แม่น้ำทมนพปฐพีที่เราทั้งหลายได้เห็นอยู่ทั่วไป ฯ เครื่องข้ามน้ำภายนอกนั้น ก็ได้แก่ท่อนหรือเรือแพที่เราทั้งหลายได้แลเห็นอยู่ในที่ต่าง ๆ ฯ ผู้ข้ามแม่น้ำภายนอก ก็ได้แก่คนทั้งหลายที่ข้ามแม่น้ำตามปกติ ฯ แม่น้ำภายในนั้น ได้แก่ตัณหา ฯ เครื่องข้ามแม่น้ำภายในนั้น ได้แก่อริยมรรค ฯ ผู้ข้ามแม่น้ำภายในได้แก่พระอริยเจ้า ฯ เมื่อเราทั้งหลายได้สดับอย่างนี้ ควรพยายามสดับฟังให้เข้าใจ ในเรื่องแม่น้ำภายใน คือ ตัณหาว่า ตัณหาหัน้ำตาอย่างไร มีคุณและโทษอย่างไร เหตุไรจึงเรียกว่าเป็นแม่น้ำ แม่น้ำคือตัณหานี้ จะข้ามได้ด้วยอะไร ทว่าข้ามน้ำได้ด้วยอริยมรรคนั้น คือ ข้ามอย่างไร อริยมรรคได้แก่สิ่งไร ผู้ข้ามได้จึงเรียกว่าพระอริยะนั้น ท่านทำอย่างไรมาก่อน และเมื่อท่านข้ามได้แล้ว ท่านไปอยู่ที่ไหน เมื่อเราทั้งหลายพยายามให้เข้าใจในข้อเหล่านี้แล้ว ควรพยายามกระทำตามความเข้าใจของตนจึงจะเป็นผลดี สัมกับได้ฟังพระธรรมเทศนาถันั้น แต่ในพระธรรมเทศนาถันั้น จักไม่อธิบายคำเหล่านี้ไว้ให้พิสดาร จักเว้นไว้ให้ท่านทั้งหลายพิจารณาโดยลำพัง เพื่อให้ได้ความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้งแน่นแฟ้นขึ้นเอง อันจักเป็นหนทางแห่งการปฏิบัติอันแน่นอน เพราะเหตุว่า ลูกสอนย่อมไม่ดีเท่าลูกเกิด คือคำที่สอนสอน ย่อมไม่ประเสริฐเท่าที่คิดได้ด้วยตนเอง เพราะฉะนั้น จึงขอธัมมัตถาธิบายในถันั้นเพียงเท่านี้.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๗

คัมภีร์ขททกนิกาย พุทธอทาน

ว่าด้วยผู้มีปัญญา ข้อมทั้งคนเลวเสีย

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา โกสเลสุ อหุชานมคฺคปฏิปนโน
โหติ อาขสมฺมา นาคสมาลเณ ปจฺจาสมเณ ฯ อหุทสาโข อาขสมฺมา นาคสมาลो
อนตรามคฺเค ทวิชาปถํ ทิสฺวาน ภควมุตํ เอตทโวจาติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอทาน กัณฑ์ที่ ๗๗ ว่าด้วยพระพุทธอทาน
ที่ ๗๗ ในพระสูตรที่ ๑ แห่งปาฏลิกามยวรรคที่ ๘ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี
และอรรถกถา กับขัมมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้สดับ
พระพุทธอทานนี้โดยพิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีว่า ความสดับของข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอาณนท
ได้มีมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำเนิน
ทางไกลไปในประเทศโกศล มีพระนาคสมาละเป็นผู้ตามเสด็จไปในเบื้องหลัง ฯ
พระนาคสมาละได้เห็นทาง ๒ แพร่ง ในกลางมรรคาแห่งหนึ่ง จึงกราบทูลสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทางนี้เป็นทางที่ควรไป เรา
ไปตามทางนี้เกิดพระเจ้าของข้า ฯ เมื่อพระนาคสมาละกราบทูลดังนี้แล้ว สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนนาคสมาละ เราควรไปตามทางข้างนี้ ฯ
พระนาคสมาละ จึงกราบทูลขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ ว่า เราควรไปตามทางข้างนี้ ฯ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ว่า ทางข้างนี้เราไม่ควรไป เรา
ควรไปตามทางข้างนี้ ฯ พระนาคสมาละจึงกราบทูลขึ้นเป็นครั้งที่ ๓ ว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทางข้างนี้เป็นทางที่ควรไป เราไปตามทางข้างนี้เกิด พระเจ้าของข้า ฯ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสขึ้นเป็นครั้งที่ ๓ ว่า ทางข้างนี้ไม่ควรไป เรา

ควรไปตามทางข้างนี้ ๆ ลำคับนั้น พระนาคสมาละจึงวางบาตรจีวรของสมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าลงที่พื้นดินไว้ในที่นั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 นเบนบาตรจีวรของพระองค์ ดั่งนี้แล้วจึงหลักไป ๆ เมื่อพระนาคสมาละหลักจาก
 พระผู้มีพระภาคเจ้าไปตามทางนั้น ก็มีพวกโจรออกมาจากป่าริมรรคา จับมัด
 ทบตีด้วยมือและเท้า ทำลายบาตรและผ้าของพระนาคสมาละให้แตกขาดไปสิ้น ๆ
 ครั้นนั้น พระนาคสมาละจึงกลับไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว
 ก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ๆ พระนาคสมาละนั่งลงในที่สมควรแก่ตนแล้ว จึง
 กราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อข้าพระองค์ไปตามทางนี้ ได้มีพวกโจร
 ในระหว่างทางออกมาจับข้าพระองค์ ทบตีด้วยมือและเท้า ต่อยบาตรฉีกผ้าจนขาดสิ้น
 พระเจ้าข้า ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทาน
 ขึ้นในเวลาหนึ่งว่า

สทฺธฺ จรมกโต วสํ

มิสฺโส อณฺณชเนน เวทคฺ

วิทฺวา ปชหาติ ปาปํ

โกณฺโจ จีรปโกว นินฺนํ

แปลว่า ผู้มีความรู้ปะปนกันคนอื่น เทียบด้วยกัน อยู่กันด้วยกันก็ดี ก็ละคนชั่วเสีย
 ได้ เหมือนกับนกกระเรียนที่คมนาณม ก็นำทางเสียฉะนั้น ดั่งนี้ ๆ สำนึกความ
 ในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า พระนาคสมาละนั้นได้เป็นผู้ปฏิบัติ
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าในคราวนั้น จึงได้ตามเสด็จไป ๆ เพราะเหตุว่า
 ในปฐมโพธิกาล ๒๐ พรรษานั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่มีภิกษุปฏิบัติ
 ประจำ ๆ ต่อมาถึง ๒๐ พรรษาไปแล้ว จนกระทั่งปรินิพพานนั้น จึงได้มีพระ
 อานนทเถระเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติประจำ เหมือนกับพระดาขาประจำพระองค์อยู่
 จนตลอด ๒๕ พรรษา

ในเวลาทีสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปถึงทาง ๒ แพร่งนั้น พระ
 นาคสมาละเห็นว่าทางข้างหนึ่งเป็นทางตรง จึงกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ตามความประสงค์ของตน ดังที่แสดงมาแล้วนั้น เป็นดังนี้เพราะเหตุว่า พระ

นาคสมาละเป็นผู้ได้กระทำความไว้ในปางก่อน ๆ คราวนั้น สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงทราบว่าทางนั้นมีอันตราย มีพระประสงค์จะทรงดำเนินไปอีกทางหนึ่ง
จึงตรัสว่า คุณอนนาคสมาละ ทางนี้เป็นทางที่ควรไป แต่พระนาคสมาละไม่เชื่อ
จึงได้หลกค้ำถั่ง ๓ แขน ในแผนที่ ๕ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ไม่มี
พระพุทธรูปประสงค์จะเสด็จไปทางนั้น ส่วนพระนาคสมาละจึงคิดว่า ทางนี้เป็น
ทางตรง เราจักปลงบาตรจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าลงไว้ในที่นั้น แล้วเรา
จักไปตามนี้ คิดดังนี้แล้ว เมื่อไม่สามารถจะวางบาตรจีวรลงในพระหัตถ์ของ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ จึงได้วางไว้ที่พื้นดิน กรรมที่จะให้พระนาคสมาละได้
รับทุกข์ จึงเตือนใจพระนาคสมาละให้ไม่เชื่อถ้อยคำของสมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ๆ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า พระนาคสมาละวางบาตรจีวร
ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าลงไว้ที่พื้นดินนั้นแล้วกลับไป

คำว่า บาตรจีวรของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คือ บาตรจีวรของ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่พระนาคสมาละถือไว้ ๆ คำว่า ในที่นั้น คือ ใน
มรรคานัน ๆ อธิบายว่า พระนาคสมาละกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
นี้เป็นบาตรจีวรของพระองค์ ถ้าพระองค์มีพระประสงค์ก็จงถือเอาเถิด ถ้า
พระองค์จะเสด็จไปตามทางที่พระองค์ประสงค์ก็จงเสด็จไปเถิด สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ก็ทรงถือเอาบาตรจีวรของพระองค์ด้วยพระองค์เอง แล้วทรงดำเนินไป
ตามมรรคา ตามพระพุทธรูปประสงค์

คำว่า โจรออกมาจากระหว่างทางนั้น คือ ในคราวนั้นมีโจร ๕๐๐ คน
ซึ่งเป็นคนเหยาบช้ำทารณ พวกนี้ไปอาศัยอยู่ในป่านี้ เลี้ยงชีพด้วยโจรกรรม
หาโอกาสแย่งชิงราชพลี ที่บุคคลนำไปถวายพระราชา ๆ โจรพวกนั้นได้เห็น
พระนาคสมาละไปตามทางนั้น ก็โกรธว่าสมณะมาตามทางนี้ ซึ่งเป็นทางที่
ไม่ควรมา ไม่รู้จักว่าพวกเราอยู่ในที่นี้หรือ พวกเราก็จักมาสมณะนี้เสีย คิด
อย่างนั้นแล้วจึงรีบออกจากที่ซ่อน ไปจับพระนาคสมาละ ทบ ตี เตะ ค่อย
จนบาตรจีวรแตกขาดเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่แล้ว ก็ปล่อยไปด้วยคำว่า เราก็จัก
ไม่ฆ่าท่าน เพราะท่านเป็นบรรพชิต จ้าเดิมแต่นั้นไป ท่านจงรู้เถิดว่าทางนี้
เป็นทางที่มียักษ์ ๆ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า เมื่อพระนาคสมาละ

เดินไปตามทางนั้น ก็มีพวกโจรในระหว่างทางออกมาทุบตีด้วยมือและเท้า ทำ
ลายบาตร และผ้าจนแตกขาด

มีเนื้อความต่อไปว่า ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ พระนาค-
สมาละ ซึ่งเดินไปตามทางนั้น ได้ถูกพวกโจรเบียดเบียนแล้ว จักเที่ยว
แสวงหาเรา จักมาหาเราในบัดนี้ ทรงทราบอย่างนั้นแล้วจึงเสด็จไปหน่อยหนึ่ง
แล้วก็แวงออกจากมรรคา ประทับนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ฯ ฝ่ายพระนาค-
สมาละ ซึ่งถูกโจรทุบตีแล้ว ก็ย้อนกลับมาแสวงหาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้พบสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นนั้นแล้ว จึงเข้าไป
กราบทูลเรื่องทั้งปวงนั้นให้ทรงทราบ ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า
พระนาคสมาละ เมื่อบาตรและจีวรแตกขาดแล้ว ก็กลับไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความข้อนั้นแล้ว จึงทรง
เปล่งอุทานขึ้นนั้น คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า พระนาคสมาละ
ไม่ทรงเชื่อถ้อยคำของพระองค์ แล้วได้ไปตามทางที่ไม่ปลอดภัย กับการที่
พระองค์เสด็จไปตามทางที่ปลอดภัยแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันแสดงความข้อนั้น
ในเวลานั้น

ถ้าในพระพุทธานุชาตินั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือ คำว่า เทียวด้วยกัน
กับคำว่า อยู่ด้วยกันนั้น หมายความว่าอย่างเดียวกัน ฯ คำว่า ผู้มีความรู้ นั้น ได้
แก่ผู้ถึงฝั่งแห่งความรทงสน ด้วยอริยมรรคญาณในสัจจะ ๔ ซึ่งนับว่าเป็นความรู้
เพราะหมายความว่า เป็นของควรรู้ ฯ คำว่า ผู้นั้น ได้แก่ผู้ไม่รู้จักที่เป็น
ประโยชน์และไม่ใช้ประโยชน์ของตน คือ พวกพาล ฯ คำว่า เจอด้วยคนอื่นนั้น
คือ เจอด้วยเหตุสักว่า เทียวด้วยกัน ฯ คำว่า ฝรั้มละคนชั่วเสีย นั้น คือ ผู้
มีความรู้ดังที่กล่าวแล้ว ย่อมละคนที่ไม่ดี หรือสิ่งที่ไม่ดี อันจะนำทุกข์มาให้
แก่ตนเสีย เหมือนกับนกกระเรียนคัมมานม กันเอนำออกเสียฉะนั้น คือ นก
กระเรียน เมื่อคัมมานมที่ป้อนอยู่กับน้ำ ได้กัมนำออกเสีย คัมแต่นำนกลงไป
เท่านั้นฉันใด บัณฑิตถึงแม้ว่าจะอยู่ด้วยกันกับคนที่ไม่มีความรู้ ก็ละคนที่

ไม่มีปัญญาอันเสีย ไม่ปะปนกับคนที่ไม่มีความรู้ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถา
เพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความพระพุทธชุตาน
ต่อจากพระบาลีและอรรถกถาออกไป เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งแก่พุทธศาสนิกชน
ทั้งหลาย กล่าวคือ ในพระพุทธชุตานที่ ๑๗ นี้ มีเนื้อความว่า ผู้มีปัญญา
เจืออยู่กับคนอื่น เทียบด้วยกัน อยู่ด้วยกัน ก็ละคนเลวเสียได้เหมือนกับนก
กระเรียนเหินคัมภีร์ นกนั้นออกเสียจะหนี ดังนี้ ฯ พระพุทธชุตานนี้มีใจความ
สำคัญอยู่ว่า คนมีความรักกับคนอื่นนั้น คือ คนอย่างไร คำว่า ผู้มีความรัก
คนเลวอย่างใด คนมีความรักกับคนอื่นนั้น คือ คนอย่างไร คำว่า ผู้มีความรัก
คนเลวนั้น คือ ละอย่างไร คำที่ ๒ นี้ เป็นคำที่ควรรู้ไว้ให้แจ่มแจ้ง เพื่อจะได้
เป็นทางปฏิบัติของตน ฯ มีคำแก้ไขตามอรรถกถาว่า คนมีความรักนั้น ได้แก่คน
ที่ประกอบด้วยอริยมรรคญาณในสัจจะทั้ง ๔ เพราะอริยมรรคญาณในสัจจะ ๔ จัดว่า
เป็นความรู้ เพราะเป็นของที่ควรรู้ ฯ คนอื่นนั้น ได้แก่คนที่ไม่รู้จักสิ่งที่เป็น
ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ของตน ซึ่งเรียกว่าคนพาล ดังนี้ ฯ คำใน
อรรถกถาทั้ง ๒ นี้ ยังเป็นคำที่ข้นข้อย ยังเป็นคำที่เข้าใจยากอยู่ จึงจักได้
ย่อใจความลงไว้อีกชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงจักขยายให้พิสดารต่อไป คือ คำว่า
ผู้มีความรัก เพราะเป็นของที่ควรรู้นั้น ใจความว่า ได้แก่ผู้สำเร็จอริยมรรคญาณ
ทั้ง ๔ ซึ่งได้แก่พระอริยเจ้า ๔ จำพวก ฯ คำว่า คนอื่น คือ คนที่ไม่รู้จักสิ่งที่เป็น
ประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ของตน ซึ่งเรียกว่าคนพาลนั้น ถัดใจความ
ทั้ง ๒ นี้ออกไปว่าผู้สำเร็จอริยมรรคญาณทั้ง ๔ คือ พระอริยเจ้า ๔ จำพวกนั้น เรียกว่า
บัณฑิตอันเป็นคู่กับพาล คือ ผู้ที่ไม่สำเร็จอริยมรรคญาณทั้ง ๔ เรียกว่าคนพาล
ทั้งนั้น เพราะเหตุว่า เป็นคนที่ยังนับว่าโง่เขลาอยู่ โดยเหตุนี้ เป็นอันได้ใจ
ความว่า พาลและบัณฑิตในพระพุทธชุตานนี้ กล่าวถึงพาลและบัณฑิตชั้นสูง
ซึ่งจำเป็นจะต้องกล่าวถึงพาลและบัณฑิตชั้นต่ำก่อน จึงจะย้อนกล่าวถึงพาล

และบัณฑิตชั้นสูงเป็นลำดับไป ๆ กล่าวคือ พาลและบัณฑิตชั้นต่ำนั้น ได้แก่
 ชั้นที่ยังเป็นปถุชนด้วยกัน ซึ่งมีลักษณะ ๓ ประการเหมือนกัน ๆ คือ ลักษณะ
 พาลก็มีอยู่ ๓ ประการ ลักษณะบัณฑิตก็มีอยู่ ๓ ประการ ๆ ข้อสมเด็จพระมุนี
 พระภาคเจ้า ได้ประทานพระธรรมเทศนาไว้ในพาลบัณฑิตสูตร ในอุปัฏฐ-
 ณาสิกขาวิมุตติมานิ ภิกขเว พาลสฺส พาลกฺขนานิ พาลนิมิตฺตานิ พาลาปหา-
 นานิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลักษณะพาล เครื่องหมายพาล การประพฤติของ
 พาล มีอยู่ ๓ ประการ กตมานิ ตัณฺหิ ลักษณะพาล ๓ ประการนั้น คืออย่างไร อธิ-
 ภิกขเว พาลโ หจฺจิมฺหิตจฺจนฺตึ จ คือพาลในโลกนี้เป็นผู้คิดสิ่งที่ไม่ดี ๑ ทพฺภาสิต-
 ภาถิ จ เป็นผู้กล่าวสิ่งที่ไม่ดี ๑ ทุกกฏมมการิ จ เป็นผู้ทำสิ่งที่ไม่ดี ๑ ดังนี้ ๆ
 คำทั้ง ๔ นี้ มีคำอธิบายว่า คิดสิ่งที่ไม่ดีนั้น ได้แก่คิดในเรื่องอกุศลวิบาก
 มิจฺฉาทิฏฐิ คือ คิดแต่ที่จะโลกเขาของผู้อื่นมาเป็นของตน ๑ คิดแต่ที่จะปองร้าย
 ผู้อื่น ๑ คิดแต่ในทางเห็นผิดเป็นชอบ ๑ ได้ใจความว่า คิดแต่สิ่งที่เป็นทุจริต
 บาปอกุศลทั้ง ๓ ประการทั้งนั้น คือ ธรรมดาคนพาล เมื่อไม่ทำไม่พูด ก็คิด
 แต่สิ่งที่ไม่ดีทั้ง ๓ ประการ ๆ การคิดสิ่งที่ไม่ดีทั้ง ๓ ประการนี้ จัดเป็นลักษณะคนของ
 พาล เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าเป็นคนพาล เป็นนิสสัยของคนพาล

คำว่า พุคฺคสิ่งที่ไม่ดีนั้น อธิบายว่า ได้แก่พูดวจีทุจริตทั้ง ๔ ประการ คือ
 พุคฺคเทจ ๑ พุคฺคส่อเสียด ๑ พุคฺคคำหาบ ๑ พุคฺคคำเหลวไหล ๑ ๆ คำพูดทั้ง ๔ นี้
 เป็นคำพูดที่ไม่ดีทั้งนั้น เป็นคำพูดของคนพาลทั้งนั้น โดยเหตุนี้การพูดวจี-
 ทุจริตทั้ง ๔ ประการนี้ จึงเป็นลักษณะของคนพาล เป็นเครื่องหมายของคนพาล
 เป็นนิสสัยของคนพาล เพราะธรรมดาคนพาลย่อมชอบพูดคำทั้ง ๔ นี้ โดยเห็น
 ว่า คำทั้ง ๔ นี้เป็นคำดี คือเห็นว่าเมื่อตนโกหกผู้อื่นได้ หรือส่อเสียดขยง
 คนอื่นให้แตกวิวกันได้ ก็เข้าใจว่าตนเป็นผู้ฉลาด มีสติปัญญาเป็นอันดี เมื่อ
 ตนกล่าวคำหาบคายคำหาว่าผู้อื่นได้ ก็ถือว่าตนเป็นผู้มีอำนาจวาสนา ตนเป็น
 คนใหญ่คนโต เมื่อตนกล่าวสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้ผู้อื่นเชื่อถือได้ ก็ถือว่า
 ตนเป็นผู้พิเศษ อาจแนะนำผู้อื่นได้ตามใจประสงค์ ไม่รู้ว่าการพูดทั้ง ๔ ประการนี้
 ล้วนแต่เป็นคำพูดที่ไม่ดีทั้งนั้น ล้วนแต่เป็นคำพูดที่ให้โทษทั้งนั้น คือ คำพูด
 เหล่านี้เป็นเหตุให้เสียประโยชน์ของผู้อื่น เป็นเหตุไม่ให้อื่นเชื่อถือตน ในเมื่อ

เขาจับได้ว่า คนเป็นคนชอบพูดเท็จ เป็นเหตุให้ตนถูกกล่าวด้วยเรื่องที่ไม่จริง
ในชาติหน้า ๑ การพูดส่อเสียดก็ทำให้คนอื่นแตกร้างจากกัน ทำให้ตนแตก
ร้างจากญาติมิตรสหาย ในสัมปรายภพภายภาคหน้า ๑ การพูดหยาบคายก็ทำ
ให้คนอื่นทั้งหลายเกลียดตน ทำให้ตนได้ฟังแต่คำเหยียดคาย ต่อไปในภพ
ภาคหน้า ๑ คำพูดเหลวไหลที่ทำให้ผู้อื่นไร้ประโยชน์ ทำให้ผู้อื่นไม่เชื่อถ้อย
คำของตน ในเมื่อเขาเห็นว่าตนพูดเหลวไหล ๑ คำพูดทั้ง ๔ นี้ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโทษไว้ว่า

มุสาวาท โภทฺธเว อาเสวโต ภาวิตो พหุลลิตो นิรบสํวณฺณโก โทติ
บิคฺคิยสํวณฺณโก โทติ ติจฺจณานสํวณฺณโก โทติ ดังนี้ เป็นต้น แปลว่า ผู้ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดคำ
เหลวไหล ทั้ง ๔ ประการนี้ ผู้ใดพูดให้มากแล้ว ย่อมทำให้ผู้อื่นไปเกิดในนรก
เปรต อสุรกาย สัตว์ตรังงาน ดังนี้

คำว่า การทำสิ่งที่ไม่ดีนั้น ได้แก่การทำทุจริตทั้ง ๓ คือ ทำปาณาติบาต
ฆ่าสัตว์อื่น ๑ ทำอนินาทาน คือเอาของผู้อื่นไม่ให้ คือ ลักขโมยฉ้อโกงปล้น
สละคนอื่น ๑ ทำกาเมสมิงฉาจาร คือ เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ๑ นอกใจสามี ๑
คนพาลย่อมชอบทำสิ่งทั้ง ๒ ประการนี้ โดยเห็นว่าเป็นของดี คือ ธรรมดา
คนพาลที่ฆ่าสัตว์อื่นได้ ก็ถือว่าตนเป็นคนกล้าหาญ เมื่อลักขโมยฉ้อโกง ได้
สิ่งรางวัลปล้นสละคนอื่นได้ ก็ถือว่าตนเป็นคนสำคัญในทางลักขโมย หรือ
ทางฉ้อโกงได้สิ่งรางวัลปล้นสละคน ๑ เมื่อตนเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่นได้ ก็ถือว่าตน
ดีกว่าบรรพชิตเป็นสามี ถือว่าตนเป็นคนเก่งในทางเจ้าชู้ ๑ เมื่อผู้หญิงนอกใจ
สามีได้ก็ถือว่า ตนฉลาดกว่าสามี ถือว่าตนเป็นคนสวย หาไม่ว่าการกระทำ
ทั้ง ๓ ประการนี้ ล้วนเป็นการกระทำที่ไม่ดีทั้งนั้น เพราะการกระทำทั้ง ๓ ประการ
นี้ ทำให้ผู้กระทำได้รับโทษทั้งปัจจุบันและอนาคต คือ ในปัจจุบันนี้ทำให้ตน
ถูกฆ่าตีจากผู้อื่นบ้าง ทำให้ได้รับพระราชอาญาบ้าง ทำให้ตนถูกเจ้าทรัพย์
จับฆ่าตีบ้าง ทำให้ตนถูกพระราชอาญาติดคุกติดตารางบ้าง ทำให้ตนได้รับภัย
อันตรายจากสามีของหญิงที่ตนทำชู้บ้าง ฝ่ายหญิงก็ได้รับอันตรายจากสามีของตนบ้าง
ทำให้ตนซึ่งเป็นฝ่ายชาย เป็นที่รังเกียจของคนทั้งหลาย ไม่เป็นที่ไว้วางใจของคน

ทั้งหลาย ในความประพฤติกของคนบ้าง คือ คนจะไปบ้านใครเรือนใคร เขา
ก็รังเกียจสงสัยว่า คนจะทำชั้กับภรรยาของเขา คนจะคบกับใครเขาก็ไม่ยินดีคบ
ด้วย ในเมื่อคนตายไปแล้วก็ต้องไปส่อขายภูมิมนรก เป็นต้น สมเด็จพระทศพล
สัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงไว้ในสัพพหุสสุต คัมภีร์อัฐกนิบาต
อังกุตรนิกายว่า ปาณาติปาโต ภิกขเว อาเสวโต ภาวโต พหุลลโก ตุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ปาณาติบาตที่บุคคลกระทำไว้แล้ว ข้อมเป็นเหตุให้เกิดในนรก
ให้เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ให้เกิดในกำเนิดเปรตวิสัย ส่วนโทษของ
ปาณาติบาตที่เบากว่าโทษทั้งปวงนั้น ก็เป็นเหตุให้มีอายุน้อยสั้น ในเมื่อผู้นั้น
เกิดเป็นมนุษย์ ๆ อทินนาทาน ภิกขเว อาเสวโต ภาวโต พหุลลโก ตุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย อทินนาทานที่บุคคลกระทำแล้ว ก็ทำผู้กระทำให้ไปเกิดในนรก
ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในกำเนิดเปรตวิสัย เศษบาปอทินนาทานนั้น ก็ทำให้
ยากจนในเมื่อผู้นั้นเกิดเป็นคน ๆ กามะสุมิจจาโร ภิกขเว ตุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย กามะสุมิจจารที่บุคคลกระทำแล้ว ทำให้ผู้กระทำไปเกิดในนรก
ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในกำเนิดเปรตวิสัย ส่วนเศษบาปกามะสุมิจจารนั้น
ทำให้ผู้นั้นมีชาติศรัศตุมมาก ในเมื่อผู้นั้นเกิดเป็นมนุษย์ ดังนี้ คนพาลหาได้รู้จัก
โทษอย่างนี้ไม่ คือ ถึงแม้ว่าตนได้ขึ้นได้หังแต่ก็ไม่เชื่อถือ ถึงแม้ว่าจะจกจำ
ได้ก็ไม่เกรงกลัว โดยเหตุนี้ การกระทำปาณาติบาต อทินนาทาน กามะสุ-
มิจจารทั้ง ๓ ประการนี้ จึงเป็นลักษณะของคนพาล เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า
คนพาล เป็นนิสัยของคนพาล คนพาลที่กระทำมาดังที่กล่าวแล้วนี้ เรียกว่า
ไม่รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ของตน จัดเป็นคนพาลชนิดต่ำ
ส่วนคนพาลชั้นสูงนั้น ได้แก่คนที่ไม่สำเร็จอริยมรรคญาณทั้ง ๔

ส่วนบัณฑิตก็มีลักษณะ ๓ ประการเหมือนกัน คือ ข่มคิดดี พุคฺติ ทำดี
การคิดดี พุคฺติ ทำดี ทั้ง ๓ ประการนี้ เรียกว่าเป็นลักษณะของบัณฑิต เป็นเครื่องหมาย
ให้รู้ว่าเป็นบัณฑิต เป็นนิสัยของบัณฑิต คำเหล่านี้ก็เป็นพระพุทธภาษิต
ที่มีมาในพาลบัณฑิตสูตร แห่งเดียวกันทั้งนั้น คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงไว้ว่า ตัณฺหมานิ ภิกขเว ปณฺธิตสฺส ปณฺธิตลกฺขณานิ ปณฺธิตนิมิตฺตานิ

ปณฺธิคาปทานานิ เป็นต้น แปลว่า ลูกอนกิกษทั้งหลาย ลักษณะบัณฑิต เครื่อง
หมายบัณฑิต ความประพฤตินักคิด ข้อมมือ ๓ ประการ คือ บัณฑิตข้อมคิด
แต่สิ่งที่ดี • พุคแต่สิ่งที่ดี • ทำแต่สิ่งที่ดี • ดังนี้ การคิดนั้น ได้แก่คิดไม่โลก
เอาของผู้อื่นมาเป็นของตน • คิดไม่ปองร้ายผู้อื่น • ไม่คิดไปในทางผิด • อันได้
แก่คิดอยากเลิกความสุขของตน คือ ข้าวของเงินทองให้แก่ผู้อื่น • คิดเมตตา
กรุณาผู้อื่น • คิดเห็นชอบตามเป็นจริง • ๑ การพูดดีนั้น ได้แก่พูดแต่คำจริง •
พูดแต่คำที่ให้อุบัติความรักใคร่กลมเกลียวกัน • พูดแต่คำที่อ่อนหวานอันเป็น
ที่รักใคร่พอใจของผู้อื่น • พูดแต่คำที่มโหฬาร • มีแนะนำให้รู้จักทางดี
ทางชั่ว • ๑ การทำสิ่งที่ดีนั้น ได้แก่ช่วยชีวิตร่างกายของผู้อื่น • จำแนกแจก
ทาน • ยินดีแต่ในหญิงซึ่งไม่ใช่ภรรยาของผู้อื่น • ๑ การทำ พุค คิดทั้ง ๓ ประการนี้
เรียกว่าบุญกุศลสุจริต เป็นกิจที่บัณฑิตชอบกระทำ เพราะเหตุว่าบัณฑิต
ข้อมรู้จักคุณประโยชน์ว่า สิ่งเหล่านี้คืออะไร บัณฑิตเชื่อแท้แนในใจว่า
ล้วนแต่ให้ผลดีแปลกจากการทำ พุค คิด ที่ไม่ดี ซึ่งแสดงมาแล้วนั้น ๑ อีก
อย่างหนึ่ง ผู้รู้จักประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า ถือเอาประโยชน์ในโลกนี้
และโลกหน้าได้ ก็เรียกว่าเป็นบัณฑิต ได้ใจความว่า บัณฑิตซึ่งมีลักษณะดัง
แสดงมานี้ เป็นบัณฑิตชั้นต่ำ คือ ชั้นกัลยาณปुरुष ส่วนบัณฑิตชั้นสูงนั้น
ได้แก่พระอริยเจ้า ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคญาณ ตรัสอริยสัจ ๔ ประการ

บัณฑิตชั้นต่ำข้อมละพาลชั้นต่ำ บัณฑิตชั้นสูงข้อมละพาลชั้นสูง เหมือน
กับนกกระเรียนที่ละน้ำทำอันปนอยู่กับน้ำมัน เลือกคัมแต่น้ำมัน ฉะนั้น คือ บัณฑิต
ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง ถึงแม้ว่าจะอยู่ร่วมกันหรือเดินด้วยกัน กับพาลทั้งชั้นต่ำ
และชั้นสูง ก็เท่ากับละ เพราะเหตุว่าไม่ปะปนด้วยลักษณะนิสัยใจคอ เปรียบ
เหมือนน้ำทำกับน้ำมันซึ่งไม่ปะปนกัน ฉะนั้น คือ ถึงแม้ว่าน้ำทำกับน้ำมันจะอยู่
ในที่แห่งเดียวกัน เช่น อยู่ในขวดเดียวกัน หรือในภาชนะเดียวกันก็ตาม
น้ำทำกับน้ำมันก็ข้อมไม่ปะปนกัน ข้อมอยู่ต่างแผนกกัน แต่ว่ามีข้อควรสังเกต
อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในน้ำทำกับน้ำมัน คือ เมื่อน้ำทำกับน้ำมันอยู่ในภาชนะ
เดียวกัน น้ำทำข้อมอยู่ได้น้ำมันข้อมอยู่บน ข้นเป็นเพราะน้ำทำหนัก ส่วน
น้ำมันเบา ข้นฉ้นใด พาลและบัณฑิตก็ฉ้นนั้น คือ พาลข้อมหนักไปด้วย

บาปทุจริต ส่วนบัณฑิตย่อมเอาไปด้วยบุญกุศลสุจริต โดยเหตุนี้ เมื่อพาลตาย
ไปแล้วจึงต้องตกลงไปในอบายภูมิ ๔ มนรก เป็นต้น เมื่อบัณฑิตตายไปแล้ว
ย่อมขึ้นสู่เบื้องบน คือ สวรรค์ ฯ เมื่อพาลชั้นสูงตายไปแล้ว ย่อมจมอยู่ใน
สงสาร ส่วนบัณฑิตชั้นสูงย่อมขึ้นพ้นจากสงสารไปสู่พระนพพาน

เมื่อกำหนดหลายได้สัดดี คำว่า ผู้มีความรู้ซึ่งได้แก่บัณฑิต และคำว่า
คนอกหรือคนเลว ซึ่งได้แก่คนพาลดังที่แสดงมาแล้วนี้ ควรตรวจดูตัวของตัว
เองว่า เราตกอยู่ในลักษณะไหน ถ้าเห็นว่าตกอยู่ในลักษณะคนพาล ก็ให้รีบ
ละเสีย คือ รีบพยายามแก้ไขลักษณะของตนเสีย ถ้าเห็นว่าตกอยู่ในลักษณะ
บัณฑิต ก็ให้หมั่นปฏิบัติโลภน้อยสวาเป็นลาภอันดีของเราแล้ว เพราะเราได้ทำสิ่งที่
จะให้เกิดประโยชน์สุขแก่เราและผู้อื่น ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เมื่อตรวจดู
ตัวอย่างนั้นแล้ว ควรตรวจดูผู้อื่นต่อไป ว่าใครเป็นคนพาลและบัณฑิต ใคร
เข้าลักษณะคนพาลและบัณฑิต เมื่อเห็นว่าผู้ใดเข้าลักษณะคนพาล ก็ให้รีบ
หลีกเลี่ยงพ้นเสีย อย่าได้คบค้าฉันนั้นเป็นมิตรสหาย เพราะเหตุว่า ถ้าตน
คบค้าฉันนั้นเป็นมิตรสหายแล้ว ก็จะทำตนให้เสียชื่อเสียง บางทีอาจทำตน
ให้กลับกลายเป็นคนพาลไปได้ ข้อนสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เสวยพระชาติ
เป็นนกกนกเต้า ได้กราบทูลพระเจ้าพาราณสีไว้ว่า

ยัม ยณฺหิ ราช ภชฺส สนฺตํ วา ขทฺวา วสํ

เป็นต้น แปลว่า ข้าแต่พระราชา ผู้ใดคบคนดีหรือคนไม่ดี คือ คนที่มีศีลหรือ
ไม่มีศีล ผู้นั้นมักตกอยู่ในอำนาจของคนดีหรือคนไม่ดีนั้น ฯ บุคคลคบผู้ใด
เป็นมิตรมักเป็นเหมือนผู้นั้น ฯ ศิษย์คบกับอาจารย์ไม่คักพลอยไม่ดีไป เหมือน
กับแล่งแห่งลูกศร ที่บุคคลใส่ลูกศรอันอาบด้วยยาพิษลงไป แล้วแล่งลูกศร
นั้นก็แตกเบือนไปด้วยยาพิษ ฉะนั้น ฯ ผู้ที่กล่าวการแตกเบือน ไม่ควรคบคนเลว
เป็นมิตร ฯ ใบไม้ที่ห่อปลาเน่าย่อมพลอยเหม็นไป ฉนั้นใด การคบคนพาลก็ฉนั้น
นั้น ฯ ใบไม้ที่ห่อของย่อมพลอยหอมไป ฉนั้นใด การคบบัณฑิตก็ ฉนั้นนั้น ฯ
เพราะฉะนั้น เมื่อบุคคลรู้จักความแปรปรวนของตน เหมือนกับใบไม้สำหรับห่อ
อย่างนั้นแล้ว ไม่ควรคบคนพาล ควรคบแต่บัณฑิตเท่านั้น ฯ เพราะคนพาล
ย่อมพาไปนรก บัณฑิตย่อมพาไปสวรรค์ ดังนี้ ฯ เมื่อผู้ใดทำตนให้เป็นบัณฑิต

เลือกคบแต่คนที่เป็นบัณฑิต ผู้นั้นเรียกว่า กระทำถูกต้องตามพระพุทธชุตาน
ที่ ๑๑ นี้ โดยเหตุนี้จึงของธรรมัตถาธิบาย ในพระพุทธชุตานที่ ๑๑ นี้ไว้เพียงเท่านี้.

เอว่ กัม ค้วยประการฉะนี้ ฯ

กัมภีร์ที่ ๗๘

กัมภีร์จททกนิกาย พุทธชุตาน
ว่าด้วยโทษแห่งความรัก

เอวมเม สัคฯ เอก์ สมย์ ภควา สาวตถิย์ วิหริ ปุพฺพาราม
มิการมาตุ ปาสาทะฯ เตม โข ปน สมเยน วิสาขาย มิการมาตุยา นคฺคา
กาลกตา โหติ ปิยา มนาปาฯ อถ โข วิสาขา มิการมาตา อลฺลวตฺตา
อลฺลเกสา ทิวาทิวสฺสาติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงกัมภีร์พระพุทธชุตาน กัมภีร์ที่ ๗๘ ว่าด้วยพระพุทธชุตาน
ที่ ๑๑ ในพระสูตรที่ ๘ แห่งปาฏลคามียวรรคที่ ๘ สืบต่อไป ตามวาระพระ
บาลี และอรรถกถา กับธรรมัตถาธิบาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้สดับ
พระพุทธชุตานนี้ โดยพิสดารตามสมควรแก่การฟังพระสุตฺถธรรมเทศนา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ในพระสูตรที่ ๘ ว่า ความสัคข์ของข้าพเจ้า
ผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้มีมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่ปราสาทแห่งมิการมารดาในบุพพาราม กรุงสาวัตถี ฯ ในครั้งนั้น
หลานของนางวิสาขามิการมารดา ซึ่งเป็นที่รักใคร่พอใจได้ทำกาลกิรียาไป ฯ นาง
วิสาขามิการมารดา มีผ้าและผมนุ่งม่อออกไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ใน
เวลากลางวัน ถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ สมเด็จพระ

ทศพลผู้ทรงพระภาคเจ้าจึงตรัสถามนางวิสาขาว่า คุณอนวิสาขา เชอมี่ผ้าและ
ผมอันซุ่มมาจากไหน จึงมาในที่ในเวลากลางวัน ๑ นางวิสาขาทราบทูลว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า หลานของหม่อมฉันซึ่งเป็นทักโครพอใจ ได้ทำกาล
กิริยาไป เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงมีผ้าและผมอันซุ่มมาในที่ในเวลากลางวัน
พระเจ้าข้า ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า คุณอนนางวิสาขา
มนุษย์ทั้งหลายในกรุงสาวัตถี มีประมาณเท่าใด เชอปรารณนาบุตรและหลานมี
ประมาณเท่านั้นหรือ นางวิสาขาทราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า มนุษย์
ทั้งหลายในกรุงสาวัตถีมีประมาณเท่าใด หม่อมฉันก็ปรารณนาบุตรและหลานมี
ประมาณเท่านั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณอนนางวิสาขา มนุษย์ทั้งหลาย
ในกรุงสาวัตถีทำกาลกิริยวันละเท่าไร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า มนุษย์ทั้งหลาย
ในกรุงสาวัตถีทำกาลกิริยวันละ ๑๐ บ้าง วันละ ๘ บ้าง วันละ ๘ บ้าง วันละ ๑
บ้าง วันละ ๖ บ้าง วันละ ๕ บ้าง วันละ ๔ บ้าง วันละ ๓ บ้าง วันละ ๒ บ้าง
วันละ ๑ บ้าง ในกรุงสาวัตถีนั้นจะว่างจากคนทำกาลกิริยานั้นเป็นอันไม่มี พระเจ้า
ข้า ๑ คุณอนนางวิสาขา เชอจกต้องมีผ้าและผมอันซุ่มในบางครั้งบางคราวหรือ
อย่างไร ๑ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ห้ามได้ บัดนี้หม่อมฉันไม่ต้องการบุตร
และหลานเป็นอันมากแล้ว ๑ คุณอนนางวิสาขา พวกโคมีของรัก ๑๐๐ อย่าง
พวกนกกมีทุกซ์ ๑๐๐ อย่าง พวกโคมีของรัก ๘๐ อย่าง พวกนกกมีทุกซ์ ๘๐ อย่าง
พวกโคมีของรัก ๘๐ อย่าง พวกนกกมีทุกซ์ ๘๐ อย่าง พวกโคมีของรัก ๘๐
อย่าง พวกนกกมีทุกซ์ ๘๐ อย่าง พวกโคมีของรัก ๖๐ อย่าง พวกนกกมี
ทุกซ์ ๖๐ อย่าง พวกโคมีของรัก ๕๐ อย่าง พวกนกกมีทุกซ์ ๕๐ อย่าง พวก
โคมีของรัก ๔๐ อย่าง พวกนกกมีทุกซ์ ๔๐ อย่าง พวกโคมีของรัก ๓๐ อย่าง
พวกนกกมีทุกซ์ ๓๐ อย่าง พวกโคมีของรัก ๒๐ อย่าง พวกนกกมีทุกซ์ ๒๐
อย่าง พวกโคมีของรัก ๑๐ อย่าง พวกนกกมีทุกซ์ ๑๐ อย่าง พวกโคมีของ
รัก ๘ อย่าง พวกนกกมีทุกซ์ ๘ อย่าง พวกโคมีของรัก ๘ อย่าง พวกนกก
มีทุกซ์ ๘ อย่าง พวกโคมีของรัก ๖ อย่าง พวกนกกมีทุกซ์ ๖ อย่าง พวก
โคมีของรัก ๖ อย่าง พวกนกกมีทุกซ์ ๖ อย่าง พวกโคมีของรัก ๕ อย่าง พวก

นนก็มีทุกข์ ๕ อย่าง พวกโถม็ของรัก ๓ อย่าง พวกนนก็มีทุกข์ ๔ อย่าง พวกโ
 ม็ของรัก ๓ อย่าง พวกนนมีทุกข์ ๓ อย่าง พวกโถม็ของรัก ๒ อย่าง พวกนนมี
 ทุกข์ ๒ อย่าง พวกโถม็ของรักอย่างเดียว พวกนนก็มีทุกข์อย่างเดียว พวกโถม็
 ของรัก พวกนนไม่มีทุกข์ พวกนนก็ไม่มีโรค ไม่มีชู้ ไม่มีความคับแค้น

ครั้นสมเด็จพระนุพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นใน
เวลานั้นว่า

เขเกจิ โสกา ปรีเทวิตา วา ปิยํ ปฏิจจ ภวนติ เอเต คสฺมา อี เต สุขิโน วิทโสกา คสฺมา อโสกัง วิรชํ ปตฺตยาโน	ทุกฺขา จ โลกสฺมि อเนกรูปา ปิเย อสนฺเต น ภวนติ เอเต เขสํ ปิยํ นตฺถิ กุหิณฺณํ โลก ปิยํ น กยิราถ กุหิณฺณํ โลก

แปลว่า ความโศก ความร่ำไร ความทุกข์ต่าง ๆ ในโลก ข่อมมีขึ้น เพราะอาศัยความ
รักทั้งนั้น เมื่อความรักไม่มี สิ่งเหล่านั้นก็ไม่มี เพราะฉะนั้น พวกใดไม่มีความรักใน
โลกไหน ๆ พวกนั้นจึงมีความสุข ปราศจากความโศก เพราะฉะนั้น เมื่อบุคคล
ปรารถนาความไม่โศก ความปราศจากทุกข์ ไม่ควรกระทำความรักในโลกไหน ๆ ดังนี้
สนเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไป เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า หลานของนางวิสาขามิคารมารดา ที่ทำ
กาลกิริยาตายในคราวนั้น เป็นผู้หญิง ๆ แต่เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยข้อวัตรปฏิบัติ เป็นผู้
เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ไม่ประมาทต่อการช่วยเหลือในการปฏิบัติพระ
ภิกษุและพระภิกษุณีทั้งหลาย ซึ่งเข้าไปที่บ้านแห่งนางวิสาขามหาอุบาสกา ทั้งในเวลา
ก่อนฉันและเวลาฉันเสร็จแล้ว ๆ นางกุมาริกานั้นเป็นผู้ปฏิบัติตามจริยาของนางวิสา
ขามิคารมารดาทุกประการ ๆ เพราะฉะนั้น เมื่อนางวิสาขามีธุระไปไหน ก็ได้อบรมธุระ
ทั้งสั่งให้แก่นางกุมาริกานั้น ๆ เมื่อจะกล่าวโดยรูปแล้ว นางกุมาริกานั้นก็มีรูปร่าง
อันสวยงาม ๆ โดยเหตุนี้ นางกุมาริกานั้นจึงได้เป็นที่รักใคร่พอใจของนางวิสาขามิ
คารมารดาเป็นพิเศษ ๆ แต่นางกุมาริกานั้นได้ทำกาลกิริยาไปด้วยโรคภัยอันหนึ่งเบียดเบียน เพราะ

ฉะนั้น จึงได้กล่าวไว้ในพระบาลีว่า คราวนั้นหลานของนางวิสาขาการมารดา ซึ่งเป็น
ที่รักใคร่พอใจ ได้ทำกาลกิรียาไป

ลำดับนั้น นางวิสาขาเป็นมหาอุบาสิกา เมื่อไม่อาจอดกลั้นความโศกไว้
ได้ด้วยความตายของนางกุมาริกานัน ก็มีความทุกข์ความน้อยใจ จักการ
ณาปนกิจ เสร็จแล้วจึงได้ไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคิดว่า เราจะต้อง
ได้ความดีใจในเวลาที่เราไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นแท้ ๆ เพราะฉะนั้น
จึงได้มีกระแสความในพระบาลีว่า ครั้นนั้น นางวิสาขาการมารดา มีผ้าและผม
อันชุ่ม ออกไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควร
มากัน คั่งนเป็นคั่น

มีเนื้อความสืบต่อไปว่า เมื่อสมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงทราบ
ว่า นางวิสาขาเป็นผีนคยั้งในวัฏสงสาร จึงตรัสว่า คุณอนางวิสาขา มนุษย์
ทั้งหลายในกรุงสาวัตถีมีประมาณเท่าไร เธอปรารถนาบุตร และหลานมีประมาณ
เท่านั้นหรือ คั่งน เพื่อจะทรงกระทำความโศกของนางวิสาขานั้นให้เบาบางไป

ก็ในคราวนั้น มนุษย์ทั้งหลายในกรุงสาวัตถีนั้น มีอยู่ประมาณ ๘ โกฏิ ๆ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามนางวิสาขาว่า มนุษย์ในกรุงสาวัตถีทำกาล
กิรียาตายวันละเท่าไรนั้น ก็ด้วยทรงหมายเอามนุษย์ ๘ โกฏินั้น ๆ นางวิสาขา
กราบทูลว่า วันละ ๘๐ บ้างเป็นคั่น ๆ สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรง
พระประสงค์จะประกาศให้นางวิสาขาทราบอรรถาธิบาย ในเรื่องนั้น มีบุตรหลาน
มากกว่าจะต้องมีทุกข์มาก จึงได้ตรัสถามว่า เธอจะต้องมีผ้าและผมอันชุ่มเป็นบาง
ครั้งบางครั้งหรือ ๆ พระพุทธเจ้าตรัสอันนั้นหมายความว่า เมื่อเธอมีบุตรหลานมาก
เช่นนั้น เธอก็จะต้องมีผ้าและผมอันชุ่มอยู่ตลอดเวลาทั้งปวง ด้วยการลงอาบน้ำ
อันเป็นเครื่องหมายแห่งสิ่งที่ไม่เป็นมงคลเกี่ยวกับบุตรเป็นคั่นที่ตายไป คือ เมื่อมีบุตร
เป็นคั่นตายไปแล้ว คนที่ไปปลงศพนั้นเมื่อกลับมาแล้ว ต้องอาบน้ำชำระเกล้าตาม
วิธีของพราหมณ์

นางวิสาขาได้ฟังพระพุทธเจ้าอย่างนั้นแล้ว ก็เกิดความสลดใจ จึงกราบทูล
ปฏิเสธว่า หามิได้พระเจ้าข้า เมื่อจะกราบทูลว่า ตนไม่ต้องการบุตรหลานมาก จึง

ได้กราบทูลว่า หม่อมฉันไม่ต้องการบุตรหลานมากเช่นนั้น พระเจ้าข้า ฯ ลำดับ
นั้น เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะตรัสว่า โอความทุกข์นั้นของอันเป็นทุกข์
เป็นเครื่องหมาย ของอันเป็นทุกข์มีอยู่เท่าไร ทุกข์ก็มีเท่านั้น เพราะฉะนั้น
บุคคลต้องการสุข ผู้เกลียดทุกข์ จึงควรปลดปล่อยจิตของตนออกจากของ
อันเป็นทุกข์ทั้งสน คณ จึงได้ตรัสว่า ดูก่อนนางวิสาขา ผู้ใดมีของรัก ๑๐๐ อย่าง
ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๑๐๐ อย่าง คณเป็นต้น

คำว่า ของรัก ๑๐๐ อย่างนั้น ได้แก่ของที่บุคคลควรรัก ๑๐๐ อย่าง ฯ ก็
ในคัมภีร์คำอธิบายว่า การนับข้อมมีตั้งแต่ ๑ ไปจนกระทั่งถึง ๑๐ เป็นประมาณ
เพราะฉะนั้น จึงมีคำว่า ผู้ใดมีของรัก ๑๐ อย่าง ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๑๐ อย่าง คณ
เป็นต้น ฯ ส่วนเกจิอาจารย์กล่าวว่า ของรักเหล่าใดมี ๑๐ อย่าง ของรักเหล่า
นั้นก็มีทุกข์ ๑๐ อย่าง คณเป็นต้น ฯ คำของเกจิอาจารย์นั้นเป็นคำที่ไม่ถูกต้อง
คือ ฯ ก็การนับถ้าเริ่มแต่ ๒๐ ไปก็ถึง ๑๐๐ เป็นประมาณ เพราะฉะนั้น จึง
มีพระบาลีว่า ดูก่อนนางวิสาขา พวกใดมีของรัก ๑๐๐ อย่าง พวกนั้นก็มีทุกข์ ๑๐๐
อย่าง คณเป็นต้น ฯ มีบาลีว่า พวกใดมีของรักอย่างเดียว พวกนั้นก็มีทุกข์
อย่างเดียว คณ ฯ เป็นอันได้ใจความว่า พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าข้อมมีรสอันเดียวเท่านั้น ฯ เพราะฉะนั้น ควรทราบบาลีตามนัยที่
แสดงมาแล้ว

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า ทุกข์กายและทุกข์ใจอันมีความ
เศร้าใจและร่ำไร เป็นต้น ล้วนแต่มีของรักเป็นเครื่องหมาย เมื่อของรักมีอยู่ ทุกข์
กายทุกข์ใจนั้นจึงมีอยู่ เมื่อของรักไม่มี ทุกข์กายทุกข์ใจนั้นก็ไม่มี คณ โดย
อาการทั้งปวงแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันแสดงความข้อนั้นในเวลาอัน

เนอความแห่งพระพุทธชุตานันว่า สภาพเหล่าใดอันมีความเบาใจเป็น
ลักษณะ แห่งคนโง่เขลาที่ได้ประสบความเสื่อม แห่งญาติมิตรสหาย ทรัพย์สินสมบัติ
ข้าวของเงินทองและความเกิดโรคร้าย ความเสียสละ เสียทัญญู แล้วตรมเตรียมอยู่ใน
ภายในก็ คือ ความโศกเศร้าอย่างอ่อน อย่างกลาง เป็นต้น เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ คือ
ความร่ำไรอันมีความบ่นเพื่อเป็นลักษณะ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยความเศร้าโศกของผู้ที่
ประสบความเสื่อมเสียเหล่านั้นก็ คือ ความทุกข์อันมีการเบียดเบียนร่างกายเป็น

ลักษณะของผัดกตองโผฏฐัพพะที่ไม่พอใจก็ดี ความทุกข์ทั้งหลายมีความโหม่นส
และความคับใจเป็นต้น เป็นอันกล่าวถึงในหนังสือเหมือนกัน รวมใจความว่า ความ
ทุกข์ต่าง ๆ ย่อมมีอยู่ในสัตว์โลกนี้ ๑ ความทุกข์ทั้งสนทนีย่อมเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักใคร่พอใจทั้งนั้น ๑ เมื่อของอันเป็นที่รักตาม
กล่าวแล้วนั้นไม่มี เมื่อละความรักใคร่พอใจอันกระทำให้เกิดความรักนั้นเสียแล้ว
ทุกข์ทั้งสนทนีย่อมไม่มี ๑ ข้อสมกับพระพุทธนิพนธคาถาที่มีมาว่า ปิยโต
ชายเต โสโก เป็นต้น และคาถาประพันธ์ว่า ความทะเลาะวิวาท ความรำไร
และความโศกกับความครุ่นลวนแต่เกิดจากรักทั้งนั้น

ความโศกเป็นต้นอันเกิดจากรักไม่มีแก่พวกใด พวกนั้นก็แต่ความ
สุขทั้งนั้น ๑ ก็พวกนั้นคือใคร คือ พวกที่ไม่มีความรัก อันได้แก่ พวกพระอรหันต์
ซึ่งไม่มีความรักในสัตว์โลกและสังขารโลกว่า บุตรของเรา พี่น้องชายของเรา
พี่น้องหญิงของเรา ภรรยาของเรา สิ่งนั้นเป็นของเรา เราจักได้ความสุขอัน
ด้วยสิ่งนี้ ๑ เพราะฉะนั้น ผู้ที่ปรารถนาความไม่เศร้าโศก ความปราศจากทุกข์
ไม่ควรกระทำความรักในโลกไหน ๆ คือ ผู้ที่ปราศจากความโศกชื่อว่าเป็นผู้มีความสุข
ความรักไม่มีในวิสัยใด ๆ ความทุกข์ก็ไม่มีในวิสัยนั้น ๆ เพราะฉะนั้น
เมื่อบุคคลปรารถนาความสุข อันได้ชื่อว่าไม่มีความโศก เพราะปราศจากความ
โศกดังที่กล่าวแล้วนั้น ชื่อว่าไม่มีทุกข์เพราะปราศจากทุกข์มีรากเป็นต้น ควรมี
ความพอใจในกุศล ไม่ควรทำความรักในโลกไหน ๆ คือ ในธรรมมีรูปเป็นต้น
โดยที่สุดแม้ในสมถวิปัสสนา ๑ ข้อสมกับที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า
ธมฺมาปี वो ภิกฺขเว ปหาตพฺพา ปเลว อธมฺมา ตุกฺกอนภิกฺขุทั้งหลาย ถึงแม้ว่า
ธรรมทั้งหลาย พวกเขาก็คควรละไม่ต้องกล่าวถึงสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม ดังนั้นเป็นต้น สัน
เนอความในอรรถกถา พึงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นใจความในธัมมัตถาธิบายขยายความแห่งพระพุทธอทาน คือ
จากอรรถกถาออกไปอีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือ ในอรรถกถาท่านได้แก้ไข คำว่า ความ

โสภ ความรำไร ความทุกข์ เป็นต้นไว้แล้ว แต่ว่ายังพึงยากอยู่ เพราะฉะนั้น จักได้ไขความเหล่านี้ออกไปอีก เพื่อให้เห็นที่พึงง่ายแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายไปตามลำดับข้อความ ที่มาในพระพุทธชุตานที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วนั้น คือ คำว่า ความโสภนั้น ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า โย โข ภิกขเว อณฺณตฺรณฺตฺรณฺ พุสฺสเนน สมนฺนาทตฺตสฺส อณฺณตฺรณฺตฺรณฺ ทุกฺขสมฺเมว สุญฺจสฺส โสโก โสจนา โสจิตฺตํ อนฺโตโสโก อนฺโตปริโสโก อโย วุจฺจติ ภิกขเว โสโก แปลว่า ความแห่งใจ การแห่งใจ กิริยาแห่งใจ การแห่งในภายใน การผากในภายใน ของผู้ประกอบด้วยความเสียเขาอันใดอันหนึ่ง คือ ได้รับทุกข์อันใดอันหนึ่ง เรียกว่า ความโสภ ดังนี้

อรรถกถาแห่งมหาสติปัฏฐานสูตรนี้ว่า ความเสียหาชนั้น ได้แก่ ความเสียหาแห่งหมู่ญาติ เป็นต้น ๆ ทุกข์นั้น ได้แก่ เหตุให้เกิดทุกข์มีการถูกฆ่าตองจำ เป็นต้น ๆ ความแห่งใจนั้น ได้แก่ ความแห่งใจที่เกิดขึ้นเพราะความฉิบหายแห่งหมู่ญาติ เป็นต้น หรือเพราะเหตุแห่งทุกข์มีการถูกฆ่าตองจำ เป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นครอบงำ ๆ อาการอันนั้นย่อมยังใจให้แห่งผาก จึงเรียกว่าเป็นความแห่งผากในภายใน อันได้ใจความว่า ความโสภนั้น คือ ความแห่งใจที่เราทั้งหลายเรียกว่า ความเศร้าใจ ดังนี้

คำว่า ความรำไรนั้น ได้แก่ ความบันเทิงด้วยวาจาในเมื่อได้รับทุกข์ร้อนอันใดอันหนึ่ง ๆ ความทุกข์นั้น ได้แก่ ความลำบากกายความลำบากใจที่มีอยู่ในโลกทั้งสน

ความโสภ ความรำไร ความทุกข์ทั้งสนนั้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะของรักใคร่พอใจทั้งนั้น หรือเกิดขึ้นเพราะความรักใคร่พอใจทั้งนั้น ๆ ที่ของรักใคร่พอใจนั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑ ๆ คำว่า สัตว์นั้น ได้แก่ สิ่งที่มีวิญญาณ อันพระอรรถกถาจารย์จำแนกไว้ว่า ได้แก่ บุตร หรือพี่ชายน้องชาย พี่หญิงน้องหญิง หรือภรรยา เป็นต้น ๆ สังขารนั้น ได้แก่ สิ่งที่ไม่มัจฉใจ คือ อวิญญาณกทรัพย์ทั้งสน มีเรือก สวน ไร่ นา ข้าวของ เงินทอง เป็นต้น เมื่อจะจำแนกแจกออกไปให้ได้เป็นหมวด ๆ แล้วก็มีอยู่ ๑๐ หมวดด้วยกัน ซึ่งเรียกตามบาลีว่า ปิยรูป สาครูป ดังที่มีปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร คือ ในมหาสติ-

ปัญฐานสคร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ว่า บัณฑิตรูป คือ สิ่งอันเป็นที่รักใคร่พอใจนั้น ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หมวด ๑ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หมวด ๑ วิญญาณทั้ง ๖ คือ ความรู้สึกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หมวด ๑ สัมผัสทั้ง ๖ คือ ความประจวบอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หมวด ๑ เวทนาทั้ง ๖ คือ ความรู้สึกว่าเป็นสุข ทุกข์ อเบกขา อันเกิดด้วยสัมผัสทั้ง ๖ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หมวด ๑ สัญญาทั้ง ๖ คือ ความจำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หมวด ๑ สัญเจตนาทั้ง ๖ คือ ความจงใจต่อรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หมวด ๑ ตัณหาทั้ง ๖ คือ ความทะเขอะทะยานต่อรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หมวด ๑ วิตกทั้ง ๖ คือ ความนึกถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หมวด ๑ วิจารณ์ทั้ง ๖ คือ ความตรองรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หมวด ๑ ดังนั้น แต่สิ่งอันเป็นที่รักใคร่พอใจทั้ง ๑๑ หมวด ซึ่งมีหมวดละ ๖ ๗ นี้นั้น เมื่อขอลงไปก็คงเป็น ๒ ประเภท คือ อายตนะภายในประเภท ๑ อายตนะภายนอกประเภท ๑ ๑ อายตนะภายในนั้น ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๑ อายตนะภายนอกนั้น ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๑ อายตนะภายในและภายนอกทั้ง ๒ ประเภทนี้แหละ เรียกว่าบัพฐาตรูป คือ สิ่งอันเป็นที่รักใคร่พอใจ ๑ แต่เมื่อขอลงไปอีกชั้น ๑ ก็คงได้แก่สิ่งที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณเท่านั้น สิ่งที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณอันใด เป็นที่พอใจของผู้ใดก็เรียกว่าเป็นที่รักของผู้นั้น จะจำกัคลงไปไม่ได้ว่าสิ่งใดเป็นที่รักหรือไม่เป็นที่รักของผู้ใด เพราะสุดแท้แต่ว่าสิ่งใดเป็นที่พอใจของผู้ใด ก็เรียกว่าเป็นที่รักของผู้นั้น เมื่อผู้ใดรักสิ่งใดก็ปฏิบัติสมนัสต่อสิ่งนั้น ในเมื่อสิ่งนั้นพลัดพรากไปหรือแตกสลายไป ทุกข์ก็เกิดขึ้นแก่ผู้นั้น เหมือนอย่างหลานสาวอันเป็นที่รักใคร่พอใจของนางวิสาขา ซึ่งทำกาลกิริยาตายไปแล้วให้เกิดทุกข์แก่นางวิสาขา ฉะนั้น

เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตรัสไว้ในพระธรรมบทว่า บัณฑิต ชายเต โสโก ความโศกข่มเกิดจากของรัก ๑ บัณฑิต ชายเต ภัยภัยข่มเกิดจากของรัก ๑ บัณฑิต วิปปมุตตสสุ นตฺถิ โสโก กุโต ภัย ความโศกและภัยจักมีแก่ผู้ปรวนจากของรักมาแต่ไหน ดังนี้ ๑ เป็นอันได้ใจความว่า

ของรักทั้งสนยอมให้เกิดความดีใจ ในเมื่อยังด้อยและในเมื่อยังพร้อมเพรียงเป็น
 ปกติอยู่ แต่เมื่อของรักนั้นเสียไปหรือพลัดพรากไปแล้ว ก็เกิดความโศกทั้งนั้น ๆ
 ภัยอันตรายทั้งสามเกิดแก่สัตว์โลกทั้งหลาย ก็ล้วนเกิดด้วยของรักหรือด้วยความรัก
 ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสไว้อีกว่า มาปิเยหิ
 สมาคณฺธิ บุคคลอย่าได้คบกับของรัก ๆ อปิปิเยหิ กุหาจํ อย่าได้คบกับของ
 อันเป็นที่รักไม่ว่าในเวลาไหน ๆ ๆ ปิยานํ อหสฺสนํ ทุกขํ เพราะว่าการไม่เห็น
 ของรักยอมเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ๆ อปิปิยานญจ ทสฺสนํ การเห็นของอันไม่เป็นที่
 รักก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ๆ ตสฺมา ปิยํ น กิรราถ ด้วยเหตุนี้แหละบุคคลจึง
 ไม่ควรทำความรักต่อสิ่งใด ๆ ปิยาปาโย हि ปาปโก เพราะว่าการปราศจากของ
 รักยอมเป็นของไม่ดี ๆ กณฺธา เตสํ น วิชฺชติ เยสํ นตฺถิ ปิยาปิโย
 ความรักและความเกลียดไม่มีแก่บุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นยอมไม่มีความขุ่นขาก
 ผูกพัน ดังนั้น

ก็เมื่อความทุกข์โศกทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะของรักใคร่พอใจ และเกิดขึ้น
 เพราะความรักใคร่พอใจดังนั้นแล้ว ควรจะทำอย่างไรจึงจะไม่มีความรักใคร่พอใจ
 มีคำแก้ไขว่า ควรจะให้รู้จักโทษแห่งของรักใคร่พอใจว่า ล้วนแต่เป็นเหตุให้
 เกิดทุกข์ภัยดังที่แสดงมาแล้วนี้ แต่ว่าบุคคลทั้งหลายถึงแม้ว่าจะได้สดับโทษทุกข์
 แห่งของรักใคร่พอใจดังที่แสดงมาแล้วนี้ก็ตาม ก็ยอมไม่อาจตัดความรักใคร่พอใจ
 ได้ อย่างว่าแต่บุคคลเลย ถึงแม้ว่าพระอริยเจ้าชั้นพระโสดาบันและชั้นพระสกทาคามี
 ก็ยังมีความรักใคร่พอใจในคน สัตว์ ที่ สิ่งของอยู่ทั้งนั้น เป็นแต่ว่ามาน้อยผิดกัน
 เท่านั้น โดยเหตุนี้ควรให้มีสติระลึกไว้เสมอว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของ
 รักใคร่พอใจในเวลาใดเวลาหนึ่งเป็นแน่ เพราะเมื่อระลึกไว้อย่างนี้เสมอ ในเวลา
 เกิดทุกข์โศกด้วยการวิโยคพลัดพรากจากของรักใคร่พอใจนั้น ก็จะนึกขึ้นมาได้แล้ว
 บรรเทาความโศกเศร้าเสียใจอันนั้นให้น้อยเบาบางลง ควรทำตามเชิงอย่างของพระ
 โพธิสัตว์ที่มีมาในชาดกหนึ่งว่า

ครั้งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ได้เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์อยู่ในเมือง
 พาราณสี เลี้ยงชีพด้วยกสิกรรม มีบุตร ๑ ธิดา ๑ เมื่อบุตรเติบโตขึ้นก็ได้นำ
 นางกุมาริกาคนหนึ่งมาให้แก่บุตรของตน กับมีทาสชื่อว่านางชชชุตตรา อีกคน

หนึ่ง จึงรวมเป็น ๖ คนด้วยกัน คือ พระโพธิสัตว์ • ภรรยา • บุตร • ธิดา • สะใภ้ • ทาส • ฯ พระโพธิสัตว์นั้นได้สอนให้ภรรยาเป็นต้นพากันเจริญมรณสติ ด้วยคำว่า ท่านทั้งหลายจงเจริญมรณสติ จงกำหนดความตายของท่านทั้งหลายไว้ว่า ความตายของสัตว์โลกทั้งหลายเป็นของยั่งยืน ส่วนชีวิตไม่ยั่งยืน สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง มีความสั่นไปสั่นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงอย่าประมาททั้งกลางวันและกลางคืน ดังนี้ ฯ ภรรยาเป็นต้นนั้นก็เชื่อฟังตามคำสั่งสอนพระโพธิสัตว์ ฯ อยู่มาวันหนึ่งบุตรถูกงูกัดตายที่คันทนา พระโพธิสัตว์กับคนเหล่านั้นก็ไม่มีความทุกข์โศก ด้วยเห็นได้ว่าสัตว์โลกทั้งหลายต้องมีความตายเป็นธรรมดา

ในเวลาเย็น ก็ร้อนขึ้นไปถึงสมเด็จพระนรินทรราชาเจ้า ด้วยเตโชภาพแห่งคุณธรรมของคนทั้ง ๖ มีพระโพธิสัตว์เป็นต้นนั้น ฯ สมเด็จพระนรินทรราชาเจ้าจึงทรงจำแลงเทศเป็นพราหมณ์เสด็จลงมาจากดาวดึงส์สวรรค์ มาตรัสถามถึงเหตุที่ไม่ให้เศร้าโศกต่อคนทั้ง ๕ มีพระโพธิสัตว์เป็นต้นนั้นว่า เหตุไรพวกท่านจึงไม่เศร้าโศกในเวลาบุคคลซึ่งเป็นที่รักใคร่พอใจของท่านทั้งหลายตายไป ดังนี้ ฯ พระโพธิสัตว์ตอบว่า ธรรมดาข้อมทั้งกราบเก่าไป ฉันทใด เมื่อร่างกายใช้ไม่ได้แล้วบุคคลทั้งหลายก็ตายไป ฉันทนั้น ผู้ที่ตายไปแล้วถึงจะถูกไฟไหม้ก็ข้อมไม่รู้สึกถึงจะมีหม้อนุาติร้องไห้รำไรถึงก็ข้อมไม่รู้สึก เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่เศร้าโศกถึงบุตรที่ตายไปนี้ เพราะเขามีกติอย่างไร เขาก็ไปอย่างนั้น

ภรรยาของพระโพธิสัตว์ตอบว่า บุตรที่ตายไปนี้เมื่อเขาจะมาเกิดเขาก็มาเอง ข้าพเจ้าไม่ได้นำเขามา เมื่อเขาจะไปจากที่นี่เขาก็ไปเอง ข้าพเจ้าไม่ได้อนุญาตให้เขาไป เขามาอย่างไรก็ไปอย่างนั้น จะร้องไห้รำไรไปทำไม

ลูกสาวของพระโพธิสัตว์ตอบว่า ถ้าข้าพเจ้าร้องไห้ก็จักชুবดมแปล่า จักไม่มีผลอันใดในการร้องไห้ ทั้งจักทำให้ญาติมิตรสหายพลอยไม่สบายใจไปด้วย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่เศร้าโศกถึงพี่ชายที่ตายไปนี้

สะใภ้ของพระโพธิสัตว์ตอบว่า ผู้ที่ร้องไห้ถึงคนตายข้อมเหมือนกับทารก ร้องไห้อยากได้พระจันทร์ซึ่งลอยอยู่ในท้องฟ้าฉะนั้น เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่เศร้าโศกถึงสามีของข้าพเจ้าที่ตายไป

ทาสีของพระโพธิสัตว์ตอบว่า หมอน้ำที่แตกแล้วซ่อมเชื่อมต่อให้ติดเป็น
เนื้อเดิมไม่ได้ฉันใด ผู้ที่ตายไปแล้วก็ซ่อมกลับเป็นขึ้นมาไม่ได้ฉันนั้น ถึงแม้ว่า
จะโศกเศร้าถึงก็ไม่มีประโยชน์อันใด เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่เศร้าโศกถึง
บุตรของนายที่ถูกงูกัดตายไป

เมื่อท้าวโกสีย์ได้ทรงสดับถ้อยคำของคนทั้ง ๕ ดังนั้นแล้ว ก็มีความพอง
แฉ่วยินดี มีแนวราชบัญชาว่า จำเดิมแต่เข้าไปท่านทั้งหลายอย่าได้ทำงานเลี้ยงชีพ
เพราะเราเป็นท้าวสักกเทวราช เราจักทำให้เรือนของท่านทั้งหลายเต็มไปด้วย
แก้ว ๗ ประการ อันมีค่าหาประมาณมิได้ ท่านทั้งหลายจงให้ทาน รักษาศีล รักษา
อุโบสถเกิด ตรีสอย่างนี้แล้วก็ทรงบันดาลให้แก้ว ๗ ประการ เกิดขึ้นเต็มบ้านเรือน
ของพระโพธิสัตว์นั้น คนทั้ง ๕ มีพระโพธิสัตว์เป็นต้น ก็ได้ทรัพย์หาประมาณมิได้
ด้วยมีความไม่เศร้าโศกเป็นมูลเหตุ ฝ่ายท้าวสหัสเสนตรก็เสด็จกลับสู่เทวสถาน ฯ
ได้ใจความว่า ควรที่คนทั้งหลายจะหาอุบายคิดแก้ทุกข์โศกอันเกิดจากของรักใคร่
พอใจ คล้ายกับเรื่องพระโพธิสัตว์ที่แสดงมาแล้วนี้ เมื่อผู้ใดปรารถนาความไม่
ทุกข์โศก ผู้นั้นควรตัดความรักใคร่พอใจในสิ่งที่ตนรักใคร่พอใจ ตามเวลาที่
สมควร มีเวลาหลุดพลาจากสิ่งอันเป็นที่รักใคร่พอใจเป็นต้น

เมื่อบุคคลผู้ใดพยายามบรรเทาความรักใคร่พอใจ หรือตัดความรักใคร่
พอใจเสียได้แล้ว ผู้นั้นเรียกว่ากระทำถูกต้องตามพระพุทธชุตาน ที่ได้ยกขึ้น
แสดงในพระธรรมเทศนาภณช้น ฯ ก็เล่าเท่าที่อธิบายมาแล้วนี้ ก็เห็นว่าพอ
เหมาะแก่เนื้อความแห่งพระพุทธชุตานแล้ว เพราะฉะนั้น จึงขอฉันจบมัตถาธิบาย
ไว้เพียงเท่านี้.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๙

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน

ว่าด้วยอนุปาติเสสนิพพานของพระทัฬหฬลลบุตร

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมณํ ภควา ราชคเเท วิหริติ เวพฺพเน กลน-
ทกนิวาเป ฯ อถ โข อายสฺมา ทฬโห มลฺลปฺตฺโต เชน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ
อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมณฺตํ นิสฺสํ ฯ เอกมณฺตํ นิสฺสํ โน
โข อายสฺมา ทฬโห มลฺลปฺตฺโต ภควนฺตํ เอตทวโจ ปรีนิพฺพานกาโล เนทานิ
สูกดาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระพุทฺธอุทาน กัณฑ์ที่ ๗๙ ใน
พระสูตรที่ ๕ แห่งปาฏลิกามิยวรรคที่ ๘ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี และอรรถกถา
กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ประชุมกันฟัง
พระสัทธรรมเทศนาอยู่ในธรรมสถาน โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ซึ่งได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า ในพระสูตรที่ ๕
ว่า ความสดับของข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอนนท ได้มีมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ
ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันกลันทกนิวา-
วิหาร กรุงราชคฤห์ ในคราวนั้น พระทัฬหฬลลบุตรเถรเจ้า เข้าเฝ้ากราบทูล
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระสุคตเจ้า เวลาปรีนิพพาน ได้มีมา
แก่ข้าพระองค์ในบัดนี้แล้ว พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
ดูก่อนทัฬหะ เธอจงดูเวลาอันสมควรเถิด ฯ ลำดับนั้น พระทัฬหฬลลบุตร
เถรเจ้าจึงลุกขมวดวาทบังคมลาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็เหาะขึ้นสู่เวหาส
นั่งเข้าเตโชสมาบัติปรีนิพพานอยู่ที่อากาศนั้น เมื่อพระทัฬหฬลลบุตรเหาะขึ้น
สู่เวหาส นั่งเข้าเตโชสมาบัติปรีนิพพานอยู่ที่อากาศดังนั้น ไฟชาตก็เผาสรณะ

กายของท่านค้นหาได้มีเท้าหรือเขม่าปรากฏไม่ ๑ เมื่อไฟไหม้เบบไสหรือน้ำมัน
 บ่อมไม่มีเท้าหรือเขม่าปรากฏอันใด พระทัพพมัลลบุตรเถรเจ้าซึ่งเหาะขึ้นไปสู่เวหาส
 นังเข้าเคโธชาต ปรีนิพพานอยู่ในอากาศนั้น ก็มีไฟธาตุเผาสุระของท่านให้
 สิ้นไป ไม่มีเท้าหรือเขม่าปรากฏฉะนั้น ๑ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

อภะหิ กาโย นิโรธิ สลฺลยา
 รูปสมึสุ สงฺขารา
 เวทนาปฺปติ ทฬสุ สหฺพพา
 วิญฺญาณํ อตฺตมาคฺมา ฯ

แปลว่า ภายได้แตกแล้ว สัญญาได้ดับแล้ว เวทนาและบัตหังสนตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว
สังขารทั้งหลายหมดแล้ว วิญญาณถึงความตงอยู่ไม่ได้แล้ว ดังนี้ ฯ สัมเนอความ
ในพระบาลีเพียงเท่านั้น

ឧបសគ្គកតា

ต่อไป เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า พระทัพพมัลลบุตรเถระเจ้านั้น ได้ทำอภินิหารไว้ ในที่ใกล้พระบาทยุคล ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงพระนามว่า ปทุมุตตรศาสดา ได้สะสมบุญไว้ตลอดแสนกัลป์ มาในครั้งศาสนาพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายนี้ ได้เกิดในพระครรภ์ของพระราชเทวีแห่งพระเจ้ามัลลราช ได้จุติลาพระราชมารดาบิดาออกบรรพชา ในเวลามียายุได้ ๗ ขวบ ฯ พระราชมารดาบิดาก็ได้ทรงอนุญาตให้บรรพชา ด้วยทรงดำริว่า ถ้าไม่อาจศึกษาในพระพุทธศาสนาอยู่ได้ ก็จักต้องกลับมาอีก ฯ แต่พระทัพพมัลลบุตรนั้น ได้ตั้งอยู่ในโอวาทของสมเด็จพระบรมศาสดา แลเห็นภพทั้ง ๓ ว่า เป็นเหมือนกับกองไฟใหญ่ ในขณะที่บรรพชาได้เริ่มเจริญวิปัสสนาแล้ว สำเร็จพระอรหัตในขณะนั้น ฯ เมื่อสำเร็จพระอรหัตแล้ว ก็เป็นผู้ทรงคุณธรรมทั้งสี่ตามหน้าที่ของพระสาวก คือ วิชา ๓ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๕ โลกุตตรธรรม ๘ เป็นต้น นับเข้าในอัสติมหาสาวก ๘๐ องค์ ฯ ข้อนั้นสมกับถ้อยคำของท่านได้กล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า ทัพพมัลลบุตร ได้กระทำให้งามซึ่งความเป็นพระอรหันต์ บรรลุสิ่งที่สาวกควรบรรลุทั้งสิ้น ในเวลามียายุได้ ๗ ขวบ ดังนี้ เป็นต้น

คำว่า พระทัฬหฬลบุตร เข้าไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าใน
 คือในเช้าวันนั้น พระทัฬหฬลบุตรกลับจากบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ในเวลา
 ดั้นจันหันเสร็จแล้ว ก็ไปทำวัตรแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วไปพักผ่อน
 กลางวัน ล้างเท้าเสร็จแล้วก็ลูบร่างกายให้เชือกเย็น ปัดแผ่นหนังลงนั่งกำหนด
 เวลาไว้แล้วเข้าสู่สมาบัติ ฯ ในเวลาออกจากสมาบัติแล้วก็พิจารณาอายุสังขาร
 ของตน ฯ ในเวลานั้น อายุสังขารของท่านยังเหลือน้อยเพียงเล็กน้อย ฯ ท่าน
 จึงคิดว่า การที่เราไม่ทูลลาสมเด็จพระบรมศาสดา และไม่ลาเพื่อนพรหมจรรย์
 ทั้งหลาย จักนับปรีณิพพานอยู่ในที่นี้ย่อมเป็นการไม่สมควร เราควรจะไปเฝ้า
 สมเด็จพระบรมศาสดา ทูลลาปรีณิพพาน ทำวัตรแก่พระองค์เสร็จแล้ว แสดง
 อิทธานภาพของเรา เพื่อประกาศให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นของที่น่า
 ประชานิกรออกจากโลก เราจักนั่งอยู่บนอากาศเข้าเตโชชาติปรีณิพพาน เมื่อ
 เป็นเช่นนั้น พวกใดที่ไม่เลื่อมใสศรัทธาต่อเรา พวกนั้นก็จักเลื่อมใสศรัทธาขึ้น
 พวกนั้นก็จักได้รับประโยชน์สุขตลอดกาลนาน ฯ ท่านคิดอย่างนั้นแล้วจึงเข้าไป
 เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกระทำตามที่คิดไว้โดยประการทั้งปวง ฯ
 เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ในคราวนั้น พระทัฬหฬลบุตรเข้าไป
 กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เวลานั้นเป็นเวลาปรีณิพพานของข้าพระพุทธเจ้า
 แล้ว คึงน

ก็คำว่า เรานเป็นเวลาปรีณิพพานของข้าพระพุทธเจ้า นั้น หมายความว่า
 พระทัฬหฬลบุตรกราบทูลพระพุทธองค์ว่า เวลาปรีณิพพานด้วยอนุปาติเสส
 นิพพานธาตุ ได้ปรากฏแก่ข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ขอทูลลาพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าปรีณิพพาน ฯ ส่วนเกจิอาจารย์กล่าวว่า พระเถระเจ้าองค์นั้นยังไม่ชรา
 และไม่มีโรคาพาช ได้ทูลลาสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อจะปรีณิพพานโดยมี
 เหตุมาว่า พระเมตตียะและพระภุมมชกะ ได้โจทก์ท่านด้วยปาราชิกอันหามูล
 มิได้ แต่เมื่ออธิกรณ์ของท่านสงบไปแล้ว พระภิกษุ ๒ รูปนั้นก็ยังถือว่าท่าน
 อีก ปุณฺณเหล่าอื่นที่เชื่อง่ายคำของพระภิกษุ ๒ รูปนั้น ก็พลอยตกถูกหมิ่น
 ท่าน ท่านจึงเห็นว่า ไม่มีประโยชน์อันใดในการที่จะรักษานั่น ๕ อยู่เช่นนั้น เรา

ควรจะปรินิพพานเสีย ท่านคิดอย่างนั้นแล้วจึงได้ไปทูลลาสมเด็จพระศาสดา ตั้งน
 คำของเกจิอาจารย์ เป็นคำที่ไม่มีเหตุผลน่าเชื่อถือ เพราะเหตุว่า พระชินา-
 สพทั้งหลาย เมื่อยังไม่สิ้นอายุสังขาร ย่อมไม่จงใจปรินิพพาน ไม่พยายาม
 ปรินิพพานด้วยภยมีการถูกผู้อื่นว่ากล่าวเป็นต้น และไม่ดำรงอยู่นาน เพื่อให้
 เกิดความสรรเสริญเป็นต้น แก่บุคคลเหล่านั้น ๆ พระชินาสพทั้งหลายย่อมรอ
 ความสิ้นไปแห่งอายุสังขารของท่านทั้งนั้น ๆ ข้อนั้นสมกับทรมานในพระคาถาว่า

นากิณฺขามิ มรณํ

นากิณฺขามิ จีวติ

กาลญจ ปฏิณฺขามิ

นิพฺพิสฺส ภตฺโต ยถา

แปลว่า เราไม่จ้านงค์ความตาย เราไม่จ้านงค์ความเป็นอยู่ เราจ้านงค์แต่เวลา
 อันสมควรเหมือนกับลูกจ้างทรอแต่เวลา ซึ่งจะเลิกงานเท่านั้น ดังนี้

ฝ่ายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงพิจารณาอายุสังขารของพระทัฬห-
 มัลลบุตรนั้น เห็นว่า อายุสังขารของพระทัฬหมัลลบุตรสิ้นไปแล้ว จึงตรัสว่า
 ดูก่อนทัฬหะ เธอจงดูแต่เวลาอันสมควรเถิด เมื่อพระทัฬหมัลลบุตรได้รับ
 พระพุทธานุญาตอย่างนั้นแล้ว จึงถวายบังคมลา กระทำปทัสนิณ ๓ รอบแล้ว
 จึงยืนอยู่ในที่สมควรข้างหนึ่งแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อ
 ข้าพระองค์อยู่ในภพนั้น ๆ กับพระองค์ตลอดแสนกัลป์ ก็ได้กระทำบุญเพื่อ
 ประสงค์ประโยชน์อันนั้น วันนั้นประโยชน์อันนั้นได้มาถึงแล้ว การที่ข้าพระองค์
 เห็นพระองค์ เป็นการเห็นครั้งสุดท้ายแล้ว ดังนี้ ๆ พระภิกษุทั้งหลาย
 เหล่าใดที่เป็นปุถุชนก็ดี เป็นพระโสดาบันก็ดี เป็นพระสกทาคามก็ดี ความ
 กรุณาใหญ่ก็ได้มีแก่ภิกษุเหล่านั้น ๆ ภิกษุบางพวกก็ได้พากันร้องให้ชนในขณะ
 นั้น ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบวาระจิตของภิกษุเหล่านั้น จึงตรัส
 ว่า ดูก่อนทัฬหะ ถ้าเธอจักปรินิพพานในบัดนี้ เธอจงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้
 ปรากฏแก่เราและภิกษุสงฆ์ก่อนเถิด ๆ ในขณะนั้น พระภิกษุสงฆ์ทั้งสิ้น ก็
 มาประชุมพร้อมกัน ๆ พระทัฬหเถรเจ้าก็แสดงปาฏิหาริย์ทั้งปวง ตามหน้าที่
 ของพระสาวก ซึ่งมีมาว่า คน ๆ เดียวให้เป็นคนหลายคนดังนี้ เป็นต้น แล้ว
 จึงถวายบังคมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอีก ครั้นถวายบังคมแล้ว จึงเหาะขึ้นสู่

เวหาส จันแสงแผ่นดินให้หมั้นทออากาศ นิ่งเข้าเตโชกสณสมาบค้อยในทัน
เวลาออกจากเตโชกสณสมาบค้อยแล้ว ก็ระลึกลงสรีระของตน จึงเข้าสมาบัติอีก
อธิฐานเตโชให้หมั้นสรีระกายแล้วปรินิพพานไป ๑ ร่างกายของท่านทั้งสน
ได้ถูกไฟไหม้พร้อมกับการอธิฐาน ๑ ไฟนั้นได้เผาร่างกายของท่านให้สิ้นไป
โดยหาเศษมิได้ ด้วยกำลังอธิฐานปานประหนึ่งว่า ไฟอันตั้งขึ้นในเวลาสนกลับ
ฉะนั้น ๑ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ครั้นนั้น พระทัฬหฬลลบุตร
ลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายบังคมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กระทำปัทมกณ
แล้วเหาะขึ้นสู่วेหาส นิ่งเข้าเตโชชาติปรินิพพานอยู่ในอากาศ ดังนี้

คำว่า ออกจากเตโชชาติแล้วปรินิพพานนั้น คือ ออกจากจิตที่แสดงฤทธิ์
แล้วปรินิพพานด้วยภวังคจิต มีคำปจฉาว่า เหตุไรพระทัฬหฬลลบุตรเถระเจ้า จึง
ได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ก็การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ห้ามแล้วมิใช่หรือ ? มีคำวิสัชนาว่า ข้อนั้นใครไม่ควรทักท้วง เพราะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามการกระทำปาฏิหาริย์ ในที่เฉพาะหน้าคฤหัสถ์ทั้งหลาย
เท่านั้น ปาฏิหาริย์ที่ทรงห้ามนั้น หมายถึงการแสดงฤทธิ์ ๗ ไม่ได้หมายถึง
การอธิฐาน ทั้งในเวลานั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นเจ้าของธรรม
ก็ได้ทรงรับสั่งให้แสดงปาฏิหาริย์ด้วย ท่านจึงได้แสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏขึ้นใน
ขณะนั้น ดังนี้

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทาน
ขึ้นนั้น คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอนุปาทาปรินิพพาน ของพระ
ทัฬหฬลลบุตรโดยอาการทั้งปวงแล้ว จึงได้ทรงเปล่งอุทานอันแสดงความชื่นชม
ในเวลานั้น

คำว่า กายได้แตกแล้วนั้น คือ รูปกายอันมีกายสืบทอด ๔ ประการ ซึ่ง
ต่างด้วยภครูปและอุปาทาขรูปทั้งสนได้แตกไปแล้ว คือ อันตรธานไปโดยไม่เหลือ
ถึงแล้วซึ่งความไม่เกิดอีกเป็นธรรมดา ๑ คำว่า สัญญาได้ดับไปแล้วนั้น คือ
สัญญาทั้งสน มีรูปสัญญา คือ ความจำรูปเป็นต้น ซึ่งมีรูปายตนะเป็นต้น เป็น
โคจรได้ดับไปแล้วโดยไม่มีการสืบทอดไปอีก ๑ คำว่า เวทนาทั้งปวงได้เป็นไป
แล้วนั้น คือ เวทนาแม้ทั้งสนชื่อว่าเป็นไปแล้ว เพราะไม่มีความเร้าร้อนด้วย

เวทนาแม้เพียงเล็กน้อย โดยเหตุที่เวทนาทั้งปวงได้ดับไป โดยไม่มีการสืบต่อไป
อีกแล้ว ฯ คือ เวทนาอันเกิดจากกุศลและอกุศลได้ถึงความดับไปในขณะอรหัตผล
เกิดขึ้นแล้ว ฯ คำว่า สังขารทั้งหลายสงบไปแล้วนั้น คือ กองสังขารมีผัสสะเป็นต้น
แม้ทั้งสน อันต่างด้วยวิบากและกิริยาได้สงบไปหมดแล้วด้วยเหตุที่ดับไปโดยไม่มี
การสืบต่ออีก ฯ คำว่า วิญญาณถึงซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้อีกแล้วนั้น คือ วิญญาณทั้งสน
อันต่างด้วยวิบากและกิริยาได้สิ้นสุดไปแล้ว โดยความดับอันไม่มีการสืบต่ออีก

เป็นอันได้ใจความว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งอุทานขึ้นด้วย
กำลังบัตติ เพราะอาศัยความดับขันธ์ ๕ แห่งพระทัฬหฬลบุตร โดยไม่มีการ
สืบต่ออีก เหมือนกับเปลวไฟที่ดับไปโดยหาเชื้อมิได้ เพราะเหตุว่า การบัตติ
กิเลสและบาปบุญในปางก่อนได้ดับไปโดยหาเชื้อมิได้แล้ว ดังนั้น สบเนื้อความ
ในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความในพระพุทธชุตาน
ต่อจากอรรถกถาออกไปอีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งขึ้น ความเคลือบ
แคลงสงสัยของผู้สดับฟังทั้งหลาย กล่าวคือ คำว่า กายได้แตกไปนั้น หมาย
ความว่า ร่างกายทั้งสนนเองได้แตกแล้วไม่เกิดขึ้นอีก ฯ คำว่า สัญญาได้ดับ
ไปแล้วนั้น คือ ได้แก่ ความจำทั้งสน กล่าวคือ จารูป เสียง กลิ่น รส โผฏ-
ฐัพพะ ธรรมารมณ์ ของพระทัฬหฬลบุตรนั้น ได้ดับขาดไปโดยไม่เกิดอีก
แล้ว ฯ คำว่า เวทนาทั้งสนได้เย็นแล้วนั้น คือ เวทนาที่เป็นสุข ทุกข์ อเบกขา
ทั้งสนของพระทัฬหฬลบุตรนั้น หมดความร้อนแล้ว โดยเหตุที่ไม่มีความ
ทรมุร่ายแม้แต่สักเล็กน้อย ฯ เวทนาที่เกิดจากกุศลและอกุศล คือ ความสุข
ความทุกข์อันเกิดจากกุศลและอกุศลของพระทัฬหฬลบุตรนั้น ได้ดับไปแล้ว แต่
ในขณะที่ท่านได้สำเร็จพระอรหัตนั้น ฯ คำว่า สังขารทั้งหลายสงบไปแล้วนั้น
คือ แผนกธรรมอันเป็นเครื่องตกแต่งให้เกิดสุขทุกข์ทั้งสน ของพระทัฬหฬลบุตร
นั้น ได้ดับไปสิ้นแล้ว ฯ คำว่า วิญญาณถึงซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้แล้วนั้น
คือ วิญญาณทั้งสนของพระทัฬหฬลบุตรนั้น ได้ดับสูญไปแล้ว ดังนั้น ฯ ได้

ใจความว่า ในพระพุทธรูปท่านกล่าวถึงความคัมภีร์ ๕ ของพระทัฬหฬลบุตร
ด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน ซึ่งเราทั้งหลายเรียกว่า การคัมภีร์เข้าสู่พระปรินิพพาน

ก็คำว่า คัมภีร์ ๕ ซึ่งได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ของพระทัฬหฬลบุตร ซึ่งดับไปโดยไม่เกิดอีกนั้น เมื่อจะกล่าวให้พิสดาร ก็
มีอยู่มาก เพราะเหตุว่า คัมภีร์ ๕ ซึ่งเรียกโดยชื่อว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณนั้น ล้วนแต่มีเนื้อความพิสดารทั้งนั้น เป็นแต่ว่า ถ้าจะยกมาแสดงโดย
พิสดาร ก็เป็นการพินเฝ้าเหลือความเข้าใจของผู้สดับทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงไม่
ยกมาแสดงให้พิสดาร จะแสดงโดยย่อแต่พอให้เห็นที่เข้าใจของผู้สดับทั้งหลาย
เท่านั้น คือคำว่า รูปนั้นได้แก่ประชุมธาตุ ๔ ที่เราทั้งหลายเรียกว่าร่างกายนี้ ๑ เวทนา
นั้น ได้แก่ ความรู้สึกว่าเป็นสุขทุกข์หรือเฉย ๆ ๑ สัญญานั้น ได้แก่ ความจำสิ่ง
ต่าง ๆ สังขารนั้นได้แก่ความนึกความคิดและชั่ว หรือไม่ดีไม่งามทั้งนั้น ๑
วิญญาณนั้น ได้แก่ความรู้สึกว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ในเวลาที่ได้เห็นรูป ฟังเสียง
ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ นึกคิดอารมณ์ทั้งปวง ดังนี้ ๑ เมื่อท่าน
ทั้งหลายจับใจความได้ว่า คัมภีร์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ได้แก่สิ่งใดอย่างนั้นแล้ว ควรทำให้เป็นประโยชน์แก่ตน เพื่อให้เป็นอุปนิสัย
แห่งมรรคผลนิพพานต่อไป จนกว่าคัมภีร์ ๕ จะแตกสลายไป จะทำอย่างไร
คัมภีร์ ๕ จึงจะเป็นประโยชน์แก่เราทั้งหลาย ต้องทำอย่างไร คือ ต้องใช้รูป คือ
ร่างกายมือเท้า อันจำแนกออกไปเป็นตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้ทำ
แต่สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น คือ มุ่งให้ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์
อย่าให้ทำสิ่งที่จะให้โทษ คือ การมาดพ้อน การลักขโมยปล้นสะดมผู้อื่น การ
จับต้องบุตรภรรยาผู้อื่น แท้ก็ให้เดินไปทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ เช่น ให้เดิน
ไปทำงานที่หาโทษมิได้ มีเดินไปทำไร่นาเรือกสวนและค้าขายเป็นต้น อย่าให้
เดินไปฆ่าสัตว์ อย่าให้เดินไปลักขโมยฉ้อโกงปล้นสะดมเขา อย่าให้เดินไป
ทำผิดในทางประเวณี อันเรียกว่า กามสมุจจาจาร ๑ ปากก็ให้พูดแต่คำที่ดี
งาม คือ ให้พูดแต่คำจริง คำอ่อนหวาน คำสมานมิตร คำมีประโยชน์ อย่า
ให้พูดคำที่มีโทษ คือ อย่าให้พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดหยาบคาย พูดเหลวไหล ๑

ใจก็ให้คิดแต่สิ่งที่ดี คือ ให้คิดแต่ไมทางที่จะให้เกิดประโยชน์ แก่ตัวและผู้อื่น
 คิดเมตตากรุณาผู้อื่น คิดไปในทางที่ดีที่ชอบ อย่าให้คิดไปในทางที่ประกอบ
 ด้วยโทษ คือ คิดโลกเขาของผู้อื่น คิดปองร้ายผู้อื่น คิดแค้นเคือง ๆ ตาก็
 ให้ดูในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เช่น ดูหนังสือ ดูการงาน เป็นต้น ๆ ทุกให้ฟัง
 แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ มีฟังคำสั่งสอนอันไม่มีโทษ เป็นต้น ๆ จมูกก็ให้สุดคม
 แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ คือ สิ่งใดที่จะให้โทษแก่ร่างกายจิตใจ ก็อย่าให้สุดคม
 สิ่งนั้น ให้สุดคมแต่สิ่งที่จะให้คนแก่ร่างกายจิตใจ ๆ ลิ้นก็ให้ลมแต่รสที่
 จะให้คนแก่ร่างกาย จิตใจ คือ อาหารที่จะเป็นประโยชน์แก่ร่างกาย จิตใจ ๆ
 กายก็ให้ถูกต้องแต่สิ่งที่จะไม่ให้เกิดโทษ ๆ ใจก็ให้คิดแต่สิ่งที่มีประโยชน์ดังที่
 แสดงมาแล้วนั้น ๆ อีกประการหนึ่ง เมื่อตาได้เห็นสิ่งใด หูได้ฟังสิ่งใด
 จมูกได้สุดคมกลิ่นอันใด ลิ้นได้ลิ้มรสอันใด กายได้ถูกต้องสิ่งใด ใจได้คิด
 สิ่งใด ก็ให้เก็บสิ่งนั้นมาพิจารณาว่า อย่างไหนชั่วอย่างไหนดี คือ พิจารณา
 ให้เห็นว่า อย่างไหนมีโทษและมีคุณ อย่างไหนมีประโยชน์และไม่มีประโยชน์
 เมื่อเห็นว่าอย่างไหนเป็นฝ่ายดี แล้วก็ให้เก็บไว้เป็นอารมณ์ อย่างไหนเป็น
 ฝ่ายไม่ดีก็ให้ทิ้งเสีย ๆ เช่น ตาได้เห็นสิ่งที่จะให้เกิดโลกโกรธหลง หูได้ฟังสิ่ง
 ที่จะให้เกิดโลกโกรธหลง เช่น ได้ฟังคำด่าว่าของผู้อื่น เป็นต้น ๆ จมูกได้สุดคม
 กลิ่นที่จะให้เกิดโลกโกรธหลง เช่น สุดคมกลิ่นหอมและกลิ่นเหม็นอันจะชวน
 ให้เกิดความรัก และความเกลียดเป็นต้น ๆ ลิ้นได้ลิ้มรสที่จะให้เกิดความโลภ
 โกรธ หลง เช่น อาหารที่ไม่พอใจของตน เป็นต้น ๆ กายได้ถูกต้องสิ่งที่จะให้
 เกิดความโลภ โกรธ หลง เช่น ถูกต้องของผู้อื่น เป็นต้น ๆ ใจได้คิดถึงสิ่งที่จะ
 ให้เกิดความโลภ โกรธ หลง เช่น คิดถึงคนที่น่ารักใคร เป็นต้น ก็อย่าให้เก็บ
 สิ่งเหล่านั้นไว้เป็นอารมณ์ คือ ปล่อยให้ลมสิ่งเหล่านั้นเสีย ถ้าสิ่งใดได้เห็น
 ได้ยิน ได้สุดคม ได้ลิ้มรส ได้ถูกต้อง ได้คิดนั้น เป็นสิ่งที่จะไม่ให้เกิดความ
 โลภ โกรธ หลง ก็ให้ถือไว้เป็นอารมณ์ คือ ให้จดจำไว้ เช่น ได้เห็นพระพุทธรูป
 พระสถูปเจดีย์ ได้ฟังพระสัทธรรมเทศนา หรือศิลปวิทยาที่หาโทษมิได้
 ได้สุดคมกลิ่นรูปเทียบ หรือเครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัย ๆ ได้ลิ้มรสพระ
 สัทธรรมเทศนา ๆ ได้ถูกต้องธรรมด้วยใจ ได้คิดธรรมที่เป็นกุศลหาโทษมิได้

คณ เป็นตน ก็ให้ถือไว้เป็นอาวณณ คือ ให้จดจำไว้ เมื่อทำได้อย่างที่มานี้แล้ว
เรียกว่าทำขั้น ๕ ให้มีประโยชน์แก่ตน

อีกประการหนึ่ง สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้ใน
บัญญัติกัมมัตถกัตถนิกายว่า

สหชาข สเลน จ โย ปวชุตติ ปณฺณาย จาเคน สุเตน จุกฺขิ
โส คาทิสो สปริโส วิจฺขณฺโณ อาทิตฺติ สารมฺเฆว อุตฺตโน
แปลว่า ผู้ใดเจริญด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา ผู้นั้นเรียกว่าเป็นสัปบุรุษ
ผู้มีความสอสอง เรียกว่าถือเอาสารประโยชน์แห่งร่างกายได้ ดังนี้ ๆ คำว่า
ศรัทธานั้น ได้แก่ ความเชื่อต่อต่อพระสัทธรรม คำสั่งสอนอันดีของมารดา
บิดา คุรบาอาจารย์ และพระพุทธ พระสงฆ์ ตลอดจนเชื่อถือ ว่าทำได้ดี ทำ
ชั่วได้ชั่ว เป็นต้น ศีลนั้น ได้แก่ การทำความดีเป็นปกติ คือ ทำความดีอยู่เสมอ
อันได้แก่ ทำตามข้อห้ามอยู่เสมอ ๆ ข้อห้ามนั้น ข้อมีสำหรับภุคหัตถ์ และ
บรรพชิตผู้ต่างกัน ๔ คือ ภุคหัตถ์ก็มีข้อห้าม ซึ่งทุกคนควรกระทำตามอยู่ ๕
ประการ คือ ห้ามไม่ให้ฆ่าผู้อื่น ๑ ไม่ให้ลักขโมยผู้อื่น ๑ ไม่ให้ประพฤติผิดประ-
เวณของผู้อื่น ๑ ไม่ให้กล่าวเท็จ ๑ ไม่ให้ดื่มสราเมรัย ๑ ผู้ที่งดเว้นจากข้อห้าม
ทั้ง ๕ ประการนี้ได้ เรียกว่าเป็นสมศีล ๕ ยังมีข้อห้ามสำหรับวันพระ ซึ่งเรียก
ว่าศีล ๘ อยู่อีก ๘ อย่าง กับข้อห้ามทั่วไปแก่บุคคลทุกชนออก ๑๐ ข้อ ซึ่งเรียกว่า
กรรมบถ ๑๐ ๑ ส่วนบรรพชิตนั้น ได้แก่ ข้อห้ามตามสมควรแก่ภิกษุสามเณร ๆ
ภุคหัตถ์และบรรพชิตที่ทำตามข้อห้ามได้ เรียกว่าเป็นสมศีล ๑ สุตะนั้น ได้แก่
การฟัง คำสั่งสอนและฟังศิลปวิทยาอันหาโทษมิได้ ๑ จากนั้น ได้แก่ การ
สละแบ่งปันซึ่งสิ่งของหรือความรู้ วิชาทางทำมาหากิน ให้แก่ผู้อื่นด้วยเมตตา
กรุณา ๑ บัญญานั้น ได้แก่ ความรอบรู้ในสิ่งที่เป็นบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์
และไม่ใช้ประโยชน์ และความรอบรู้ในขั้น ๕ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
ไม่ใช่ตัวตน ๑ บุคคลผู้ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา ดังที่แสดงมาแล้ว
เรียกว่า ได้ทำขั้น ๕ คือ กายใจให้มีประโยชน์ ซึ่งจะส่งผลให้ได้โสดกนิพพาน
ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เมื่อคุณธรรมทั้ง ๕ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ
บญฺญาณแก่กล้าเต็มทีในเวลาใดแล้ว ถึงจักได้สำเร็จนิพพาน เหมือนกับพระทัพพ-

มัลลบุตรเถรเจ้าในเวลานั้น เมื่อได้สำเร็จนิพพานแล้ว ชั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่ง
กองทุกข์ทั้งสี่ก็ดับไป เหมือนกับชั้นที่ ๕ ของพระทัพพมัลลบุตรเถรเจ้านั้น เมื่อ
ชั้นที่ ๕ ดับไปโดยไม่เกิดอีกแล้ว กองทุกข์ทั้งสี่ คือ ขาติทุกข์ ขราทุกข์ พยาธิ-
ทุกข์ มรณทุกข์ เป็นต้นก็เป็นอย่างนั้น สันแนหาความที่ควรขยายในพระพุทธอุทาน
ที่ ๑๕ เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัมม์ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐาที่ ๘๐

คัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธอุทาน
ว่าด้วยนิพพานเปรียบกับเปลวไฟ

เอวมเม สุตฺติ ฯ เอกั สมมฺปิ ภควา สาวตฺถิยํ วิหริติ เขตฺวาน
อนาทปฺปนฺนํ จิกฺขุส อารามे ฯ ตตฺตร โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสฺส ภิกฺขุไวติ ฯ
ภทฺทนฺเตติ เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจุสฺสโสสุ ฯ ภควา เอตทโวจ ทพฺพสฺส ภิกฺขเว
มลฺลปฺปคฺคสฺส เวหาสํ อพฺภุคฺคณฺควาติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงคัมภีร์พระพุทธอุทาน กัณฐาที่ ๘๐ ว่าด้วยพระพุท-
ธอุทานที่ ๘๐ ในพระสูตรที่ ๑๐ แห่งปาฏลิกามิยวรรคที่ ๘ สืบต่อไป ตามวาระ
พระบาลีและอรรถกถา กับธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชน
ทั้งหลาย ที่ประชุมกันฟังพระสัทธรรมเทศนาอยู่ในธรรมสถาน โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้ในเบื้องต้น ในพระสูตรที่ ๑๐
นั้นว่า ความสดับของข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอนันต์ได้มีมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ
ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อาราม อนันนาถปณฺณิกเสรมฺหิ

สร้างถวาย ซึ่งได้นามว่าพระเชตวันารามกรุงสาวตถิ ๑ ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ก็กราบทูลรับถ้อยคำของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้แล้ว ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระทัพพมัลลบุตรขึ้นไปสู่เวหาสนั่งเข้าเตโชธาตุอยู่ในอากาศ แล้วปรินิพพานไป ไฟธาตุก็ไหม้สรีระเสียบสิ้น เก้าและเขม่าก็ไม่ปรากฏ เมื่อไฟไหม้เนยใส ข้อมไม่มีเก้าหรือเขม่าปรากฏ ฉะนั้น ไฟไหม้สรีระของพระทัพพมัลลบุตรขึ้นไปสู่เวหาส นั่งเข้าเตโชธาตุปรินิพพานอยู่ในอากาศนั้น ก็ไม่มีเก้าหรือเขม่าปรากฏ ฉะนั้น ๑ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานอันนั้นขึ้นในเวลานั้นว่า

อโยชนหตสฺสเสว

ฉพโต ชาตเวทสฺส

อนุปพุปปสนฺตสฺส

ยถา น ฌายเต คติ

เอว สมนวามิตฺตานํ

กามพนฺโรชมตารินํ

ปณฺญาเปตฺติ คติ นตฺถิ

ปตฺตานํ อจลํ สุขํ

แปลว่า คติของไฟที่กำลังลุกโผลง ซึ่งบุคคลห่มลงด้วยก้อนเหล็ก แล้วดับไปโดยลำดับ ข้อมไม่มีผู้ฉนใด คติของบุคคลทั้งหลายผู้หลุดพ้นชอบแล้ว ผู้ข้ามแม่น้ำคือ กามพันธแล้ว ถึงซึ่งสุขอันไม่หวั่นไหว ข้อมไม่มีเพื่อบัญญัติได้ฉนนั้น ดังนี้ สเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนอความในอรรถกถาว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์ ตามพระพุทธประสงค์แล้ว ก็ทรงจาริกไปตามชนบท บรรลุถึงกรุงสาวตถิโดยลำดับ แล้วประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร มีพระพุทธประสงค์จะทรงแสดง เรื่องการปรินิพพานของพระทัพพมัลลบุตร ให้ปรากฏแจ่มแจ้ง แก่ภิกษุทั้งหลายที่ยังไม่ทราบ กับเพื่อมีพระพุทธประสงค์จะให้ปณฺชนทั้งหลายที่ปราศจากความเคารพนับถือต่อพระทัพพมัลลบุตรเถรเจ้า ด้วยการที่พระเมคคิยะ

และพระกุมมชกะกล่าวที่ไม่จริงนั้น ใ้เกิดความนับถือต่อพระทัฬหะมัลลบุตรเถระเจ้า
เป็นอันมาก จึงได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังที่แสดงมาแล้วในพระบาลีนั้น

ก็เรื่องของพระทัฬหะมัลลบุตรเถระเจ้าที่ปรินิพพานในอากาศนั้น ได้แสดง
มาแล้วในกัถาที่ ๗๘ เพราะฉะนั้น ในกัถาที่ ๘๐ นี้ จึงไม่ได้อธิบายเรื่อง
ตามพระสูตรนั้น ทั้งในอรรถกถาที่ไม่ได้อธิบายไว้ ท่านได้อธิบายคำในพระพุทธ-
อุทานไว้เท่านั้น

คือ คำในพระพุทธอุทานนั้น ท่านได้ยกขึ้นอธิบายเป็นคำ ๆ คำว่า ถูกทิ่ม
ด้วยก้อนเหล็กนั้น คือ ถูกทิ่มด้วยก้อนเหล็กของพวกช่างเหล็ก ฯ คำว่า เปลวไฟ
ที่กำลังลุกโผลงนั้น ได้แก่ เปลวไฟที่กำลังลุกโรงเอย ฯ คำว่า ดับไปโดย
ลำคับนั้น คือ เปลวไฟที่ถูกทิ่มด้วยก้อนเหล็กนั้น ได้ดับไปโดยลำคับ ฯ คำว่า
คติของเปลวไฟที่ถูกทิ่มด้วยก้อนเหล็ก แล้วดับไปโดยลำคับ ไม่มีผู้ได้นั้น
มีอธิบายว่า เมื่อเปลวไฟที่ถูกทิ่มด้วยก้อนเหล็กใหญ่ แล้วดับไปโดยลำคับนั้น
ย่อมไม่มีผู้ว่าไปอยู่ในที่ไหนในทิศทั้ง ๑๐ เพราะเหตุว่าเปลวไฟนั้น ได้ดับไป
โดยไม่กลับมาเกิดอีก ฉนใด ผู้หลุดพ้นโดยชอบ คือ หลุดพ้นจากอุปาทาน ๔
และจากอาสวะทั้งหลาย ด้วยอริยมรรคโดยลำคับแห่งตถะภูมิและวิกัมภะ-
วิมุตติ แล้วข้ามซึ่งแม่น้ำที่ยังเหลืออยู่ มีแม่น้ำคือกามารมณ์ และภพเป็นต้น
อันจัดว่าเป็นกามพันธฺ์ แล้วถึงซึ่งสุข คือ ความดับสังขารทั้งปวง อันได้แก่
อนุปาทิเสสนิพพาน ซึ่งเรียกว่าเป็นสุขที่ไม่หวนไหว เพราะไม่คืนรนด้วยกิเลส
และไม่หวนไหวด้วยลม คือ กิเลสและอกิสังขารทั้งปวงนั้น ย่อมไม่มีผู้ว่าไปอยู่ใน
คติใด เพราะบัญญัติไม่ได้ว่า ผู้นั้นไปอยู่ในเทพยดา หรือมนุษย์เป็นแต่ เหมอนกับ
เปลวไฟซึ่งดับไป อันไม่มีใครรู้ว่าไปอยู่ในที่ไหนฉะนั้น ดังนี้ สันเนอความใน
อรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำในพระพุทธอุทานต่อจาก
อรรถกถาออกไปอีกโดยพิสดาร เพราะในอรรถกถายังมีคำที่ควรขยายอีกหลาย
คำ คือ ในพระพุทธอุทานว่า ผู้หลุดพ้นโดยชอบนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้แก้ไข

ไว้ว่า ผู้หลุดพ้นจากอุปาทาน ๕ และอาสวะทั้งหลาย ด้วยอริยมรรคอันมี
 ตทั้งความมุตติ และวิกขัมภณมุตติเป็นหัวหน้า แล้วข้ามแม่น้ำทั้งหลายนอนบนต้น
 นน ยังมีคำที่ควรยกขึ้นขยายอีกหลายคำ คือ คำว่า มุตติ ๑ อุปาทาน ๑
 อาสวะ ๑ กามพันธ ๑ อนุปาทิสสนิพพาน ๑ รวมเป็น ๕ คำด้วยกัน ดังนี้

คำว่า มุตตินั้น แปลว่า ความหลุดพ้น หมายความว่า หลุดพ้นจากกิเลส ๑
 กล่าวคือ ปลุกชนเรา บ่อมมิกิเลสครอบงำจิตใจ เหมือนกับภาชนะสำหรับครอบ
 สิ่งของฉะนั้น ถัดลงมาขังอยู่ในเรือนจำ คือ กิเลส มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น
 เหมือนกับนักโทษที่ถูกคุมขังอยู่ในเรือนจำฉะนั้น ๑ เพราะฉะนั้น เมื่อผู้ใด
 ทำใจให้พ้นออกจากกิเลสได้ เหมือนกับทำสิ่งของให้พ้นออกจากเครื่องครอบ
 หรือทำตัวให้พ้นออกจากเรือนจำได้ในเวลาใด ก็เรียกว่าหลุดพ้นจากกิเลสใน
 เวลานั้น

อันใจของสัตว์โลกทั้งหลายซึ่งยังเป็นปลุกชน ข่อมมึงยังไปด้วยหลังคา
 คือกิเลส ปกปิดไว้ด้วยเครื่องปกปิด คือกิเลส หุ้มห่อไปด้วยเครื่องหุ้มห่อ คือกิเลส
 ห้อมล้อมไปด้วยข้าศึกศัตรู คือกิเลส โดยเหตุนี้ เมื่อผู้ใดทำใจของตนให้พ้นจาก
 อำนาจกิเลสได้ในเวลาใด ก็เรียกว่าทำใจให้หลุดพ้นได้ในเวลานั้น ๑ การ
 หลุดพ้นนั้น มีอยู่หลายประการ คือ หลุดพ้นเพียงชั่วคราว แล้วกลับไปอยู่ในที่
 คุมขัง คือกิเลส เหมือนกับนักโทษที่พ้นจากเรือนจำ แล้วกลับเข้าไปเรือนจำ
 อีกก็มี หลุดพ้นนาน ๆ เหมือนกับนักโทษที่พ้นจากเรือนจำไปทำมาหากินอยู่โดย
 ลำพังตนเองตลอดกาลนาน แล้วกลับทำความผิดเข้ามาติดอยู่ในเรือนจำอีกก็มี
 หลุดพ้นได้เด็ดขาด คือ ไม่กลับเข้าไปอยู่ได้อำนาจกิเลส เหมือนกับนักโทษพิเศษ
 ที่มีสติปัญญาออกจากเรือนจำได้แล้ว ก็ไม่กลับทำความผิดให้เข้าไปติดอยู่ในเรือนจำ
 อีกฉะนั้น เพราะฉะนั้น สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าจึงได้ทรงจำแนกความหลุด
 พ้นไว้ว่า มีอยู่ ๕ ประการ คือ ตทั้งความมุตติ หลุดพ้นด้วยของกันัน ๆ ๑ วิกขัมภณ-
 มุตติ หลุดพ้นด้วยการข่มไว้ ๑ สมุจเฉทมุตติ หลุดพ้นได้เด็ดขาด ๑ ปฏิวัณสสัทธิ-
 มุตติ หลุดพ้นด้วยสงบ ๑ นิสสรณมุตติ หลุดพ้นด้วยการออกไป ๑ ดังนี้

มุตติทั้ง ๕ นี้ มีคำอธิบายหลายอย่างต่าง ๆ กัน ดังจักแสดงต่อไปใน
 ลำดับนี้ คือ ตทั้งความมุตติ หลุดพ้นด้วยของกันัน ๆ อธิบายว่า หลุดพ้นจากกิเลส

อำนาจฉานนั้น คือว่าหลุดพ้นจากกิเลสด้วยเหตุอันตรงกันข้าม ซึ่งเกิดขึ้นเพียงชั่วคราว อันแสดงมาก่อนแล้วนั้น เพราะเหตุว่าการหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจฉานอาจตั้งอยู่ได้ตลอดกาลนาน คือ ฉานยังไม่เสื่อมทราบใด ก็ตั้งอยู่ได้ทรานั้น เช่น ผู้ไปเกิดในพรหมโลก อันมีอายุยืนถึง ๕๐๐ กัลป์ก็มี เมื่ออยู่ในพรหมโลกจนตลอดอายุ ๕๐๐ กัลป์นั้น ก็หลุดพ้นจากกิเลสได้ตลอด ๕๐๐ กัลป์ จึงนับว่าเป็นความหลุดพ้นจากกิเลสอย่างวิเศษชั้นที่ ๒

สมุจเฉทวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นจากกิเลส อันเป็นของวิเศษชั้นที่ ๓ คือ หลุดพ้นได้เด็ดขาดนั้น ได้แก่ หลุดพ้นด้วยอำนาจอริยมรรคทั้ง ๔ ชั้น คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตมรรค ฯ กิเลสที่หลุดพ้นด้วยโสดาปัตติมรรคนั้น ได้แก่สังขใจ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมผัสพตปรามาส คือ ได้แก่ความเห็นว่าเป็นร่างกายตัวตนคนสัตว์ ฯ ได้แก่ ความสงสัยในหนทางปฏิบัติ ฯ ได้แก่ ความปรารถนาที่พหุสมบัติด้วยศีลและข้อวัตรของตน ฯ กิเลสทั้ง ๓ ประการนี้ ย่อมหลุดพ้นได้เด็ดขาดด้วยอำนาจโสดาปัตติมรรค ฯ กิเลสที่หลุดพ้นไปด้วยอำนาจสกทาคามิมรรคนั้น ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมผัสพตปรามาส ดังที่อธิบายมาแล้วนั้น กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง ไม่ให้ราคะ โทสะ โมหะ แรงกล้า ฯ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ที่เป็นเหตุให้ทำบาปด้วยอำนาจโสดาปัตติมรรคแล้ว แต่ยังแรงกล้าอยู่ในทางที่จะไม่ให้ไปอบายภูมิ ต่อเมื่อได้สำเร็จสกทาคามิมรรคแล้ว ราคะ โทสะ โมหะนั้นจึงเบาบางลงไปอีกชั้นหนึ่ง เป็นอันว่า กิเลสที่หลุดพ้นได้ด้วยอำนาจสกทาคามิมรรคนั้น ได้ทำราคะ โทสะ โมหะ ที่ยังแรงกล้าอยู่ให้หลุดพ้นไป ฯ กิเลสที่หลุดพ้นด้วยอำนาจอนาคามิมรรคนั้น ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมผัสพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ คือ กามราคะนั้น ได้แก่ ความกำหนัดยินดีในกามารมณ์ ฯ ปฏิฆะนั้น ได้แก่ ความกระทบกระทั่งแห่งจิต คือ ความหงุดหงิดด้วยอำนาจโทสะ

ได้ใจความว่า กิเลสที่หลุดพ้นด้วยอำนาจอนาคามิมรรค แปรจากกิเลสที่หลุดพ้นด้วยอำนาจโสดาปัตติมรรค และสกทาคามิมรรคนั้น ก็คือตัวราคะ และโทสะที่ละเอียดทั้งสาม คือ ราคะโทสะที่ละเอียดด้วยโสดาปัตติมรรคนั้น เป็น

อย่างหยาบ ทละด้วยสกทาคามิมรรคนั้น เป็นอย่างกลาง ทละด้วยอนาคามิมรรค
 นั้น เป็นอย่างละเอียด ได้ใจความว่า เมื่อสำเร็จอนาคามิมรรคแล้ว เป็นอันหมด
 ความรัก ความเกลียด ความโกรธทั้งสาม ยังเหลืออยู่แต่โมหะ คือ ความโง่เขลา
 ลุ่มหลงเท่านั้น ฯ กิเลสที่หลุดพ้นด้วยอรหัตมรรคนั้น ได้แก่ รูปราคะ คือ
 ความยินดีในรูปธรรม เช่น ยินดีในอารมณ์แห่งรูปฌานเป็นต้น ฯ อรูปราคะ
 ความยินดีในอรูปธรรมมีความยินดีในรูปฌาน ฯ มานะ ความถือตัวว่าเป็นนั่น
 เป็นนี่ ฯ อหังการะ ความพองพอง ฯ อวิชชา ความไม่รู้จริงของจริง คือ อริยสัจ-
 ธรรม ฯ ได้ใจความว่า กิเลสที่หลุดพ้นด้วยอนาคามิมรรคนั้น ก็คือโมหะ อันได้แก่
 ความไม่รู้จริงอริยสัจธรรมได้โดยสิ้นเชิงเท่านั้น อธิบายมาด้วยวิมุตติทั้ง ๕ ก็สิ้น
 เนอความเพียงเท่านั้น

คำว่า อุปาทานนั้น แปลว่า ความถือมั่น ได้แก่ ความถือมั่นในวัตถุ
 ๔ ประการ คือ กามุปาทาน ถือมั่นวัตถุกามว่า เป็นของเราของเขา ฯ ทิฏฐุปาทาน
 ถือมั่นทิฏฐิ คือความเห็นว่า อย่างนั้นถูก อย่างนั้นผิด ฯ สีลัพพตูปาทาน
 ถือมั่นศีลวัตร คือ ถือว่าตนจักษุบริสุทธิด้วยศีลและข้อวัตรนั้น ๆ และถือมั่นว่า
 ตนจักได้พิพยสมบัติด้วยศีลและข้อวัตรนั้น ๆ ฯ อัตตวาทูปาทาน ถือมั่นตัวตนว่า
 ตัวดีกว่าเขาหรือเสมอเขา หรือเลวกว่าเขา ฯ ๓ การถือมั่นทั้ง ๔ นี้ ข้อมมอยู่
 ในสันดานของปุถุชน กล่าวคือ ปุถุชนข้อมมถือของ ๔ อย่างนี้ มั่นอยู่ในจิตใจ
 ของตนทั่วทุกรูปทุกนามยากที่จะพ้นจากความถือมั่นทั้ง ๔ นี้ไปได้ ต่อเมื่อได้พยายาม
 ทำตนให้พ้นจากความเป็นปุถุชนได้แล้ว เมื่อนั้นแหละจึงจักพ้นความถือมั่นทั้ง ๔
 ประการนี้ไปได้

คำว่า อาสวะนั้น แปลว่า เครื่องตองของตอง อันได้แก่ สิ่งที่ต้องอยู่ในจิต
 ใจของสัตว์ทั้งหลาย อันจำแนกแจกออกไปเป็น ๔ ประการ กามาสวะ อันได้แก่
 กามารมณ์ ฯ ภวาสวะ อันได้แก่ ความอยากมียากเป็น ฯ ทิฏฐาสวะ อันได้แก่
 ความเห็นผิด ฯ อวิชชาสวะ อันได้แก่ อวิชชา ฯ ๓ สิ่งทั้ง ๔ คือ กามารมณ์ ฯ
 ความอยากมียากเป็น ฯ ความเห็นผิด ฯ ความไม่รู้จริงของจริง ฯ ทั้ง ๔ อย่าง
 นี้ ข้อมมมีประจำอยู่ในใจของสัตว์โลกทั้งหลาย ที่ยังเป็นปุถุชนและที่เป็นพระ
 อริยเจ้าชั้นต่ำ

การไม่รู้จักว่า กามตัณหา คือ ความทะเยอทะยานต่อสิ่งที่ตนรักใคร่ยินดี และภวตัณหา คือ ความทะเยอทะยานต่อความอยากมีอยากเป็น วิภวตัณหา คือ ความทะเยอทะยานต่อความไม่อยากมีอยากเป็น ทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งสาม คือ ทุกข์เกิด ทุกข์แก่ ทุกข์เจ็บ ทุกข์ตาย ทุกข์เศร้าใจ ทุกข์พิโรธรำพัน ทุกข์ขัดใจ ทุกข์คับใจ ทุกข์ประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ทุกข์พลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ทุกข์ที่ไม่สมหวังอันย่อมนลง คงเป็นทุกข์ในอุปาทานชั้นที่ ๕ ทุกข์เหล่านี้ล้วนแต่ตัณหาทำให้เกิดทั้งนั้น การไม่รู้ว่าตัณหาทำให้เกิดทุกข์เหล่านี้ ก็เป็นอวิชชาอย่างหนึ่ง คือ เป็นความไม่รู้อย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าไม่รู้จักเหตุให้เกิดทุกข์ ฯ การไม่รู้จักนิพพานอันเป็นที่ดับทุกข์ทั้งสาม ก็

เป็นอวิชชาอย่างหนึ่ง คือ เป็นความไม่รู้อย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าไม่รู้จักความ
 คับทุกข์ ฯ การไม่รู้จักหนทางอันประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ คือ ไม่รู้จักสัมมา
 ทิฏฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวาจาโม
 สัมมาสคิ สัมมาสมาธิ ว่าเป็นหนทางให้ไปสู่นิพพาน ก็เป็นอวิชชาอย่างหนึ่ง
 คือ เป็นความไม่รู้อย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าไม่รู้จักทางให้ดับทุกข์ อันได้ใจความว่า
 อวิชชานั้น ได้แก่ การไม่รู้จักอริยสัจ ๔ ประการ คือ ไม่รู้จักทุกข์ ไม่รู้จักเหตุ
 ให้เกิดทุกข์ ไม่รู้จักความดับทุกข์ ไม่รู้จักทางให้ถึงความดับทุกข์ ดังที่แสดง
 มาแล้ว

ที่คำวานั้น มีอยู่ ๒ ประการ คือ ความรู้ที่เป็นโลกีย์ ๑ ความรู้ที่เป็น
 โลกุตตระ ๑ ความรู้ที่เป็นโลกีย์นั้น ได้แก่ รู้ด้วยการเล่าเรียนสอบถาม รู้ด้วย
 การฟัง การจดจำ การพิจารณา ส่วนความรู้ซึ่งทำหน้าที่ ๓ ประการ ในอริยสัจ ๔
 นั้น เรียกว่าความรู้ที่เป็นโลกุตตระ

ความรู้ทำหน้าที่ ๓ ประการ ในอริยสัจ ๔ นั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่ ความ
 รู้ว่า สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ๑ รู้ว่าทุกข์นั้นควรบรรเทา ๑ รู้ว่าทุกข์นั้นเราได้บรรเทาแล้ว ๑
 อันเป็นความรู้ ๓ อย่างในเรื่องทุกข์ ต้องรู้ ๓ อย่างนี้ พร้อมกันในขณะที่เดียว
 จึงจะเรียกว่ารู้จักทุกข์ ฯ รู้ว่าสิ่งนั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ๑ รู้ว่าเหตุให้เกิด
 ทุกข์นั้นเป็นของควรละ ๑ รู้ว่าเหตุให้เกิดทุกข์นั้นเราได้ละแล้ว ๑ อันเป็น
 ความรู้ ๓ อย่างในเรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ ฯ ต้องรู้ ๓ อย่างนี้ พร้อมกันในขณะที่เดียว
 จึงจะเรียกว่ารู้จักเหตุให้เกิดทุกข์ ฯ รู้ว่าสิ่งนั้นเป็นความดับทุกข์ ๑ รู้ว่าความ
 ดับทุกข์นั้นควรกระทำให้สำเร็จ ๑ รู้ว่าเราได้ทำให้สำเร็จแล้ว ๑ ฯ อันเป็น
 ความรู้ ๓ อย่าง ในเรื่องความดับทุกข์ ฯ ต้องรู้ ๓ อย่างนี้ พร้อมกันในขณะที่เดียว
 จึงจะเรียกว่ารู้จักความดับทุกข์ ฯ รู้ว่าสิ่งนั้นเป็นทางไปถึงความดับทุกข์ ๑ รู้ว่า
 ทางดับทุกข์นั้นควรทำให้เกิด ๑ รู้ว่าเราได้ทำให้เกิดแล้ว ๑ อันเป็นความรู้ ๓ อย่าง
 ในเรื่องทางดับทุกข์ ฯ ต้องรู้ ๓ อย่างนี้ พร้อมกันในขณะที่เดียว จึงจะเรียกว่า
 รู้จักทางไปถึงความดับทุกข์ ฯ รวมใจความว่า ต้องรู้ริยสัจทั้ง ๔ นี้ อย่างละ ๓ ฯ
 ดังที่อธิบายมานี้ จึงจะเรียกว่ารู้ริยสัจ ๔ อันเป็นโลกุตตระ คือ เป็นความรู้

นั้นข้ามพ้นจากโลก ส่วนความในอริยสัจ ๔ ที่ไม่พร้อมด้วยองค์ ๑ ดังที่แสดงมาแล้วนี้ เว้นกว่าอริยสัจ ๔ อย่างโลกีย์ คือ อย่างให้เวียนอยู่ในโลก

คำว่า อนุปาทิเสสนิพพานนั้น แปลว่า การดับโดยไม่มีขันธ ๕ เหลืออยู่อันได้แก่ขันธ ๕ ซึ่งเราทั้งหลายเรียกว่า ดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน ฯ เพราะเหตุว่านิพพานนั้น เมื่อบอกโดยปริยายมีอยู่ ๒ ประการ คือ อนุปาทิเสสนิพพาน อันได้แก่การดับกิเลส ๑ อนุปาทิเสสนิพพาน อันได้แก่การดับขันธ ๑ การดับกิเลสนั้น คือ การทำกิเลสให้สิ้นไปด้วยอริยมรรคทั้ง ๔ ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ฯ การดับขันธนั้น ได้แก่สิ้นชีวิตอันทรีย์ มีขันธ ๕ แยกสลายไปแล้ว ไม่เกิดอยู่ในโลกอีก คือ ไม่เกิดอยู่ในกามโลก รูปโลก อรูปโลก อันได้แก่ไม่เกิดอยู่ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ไม่เกิดในอบายภูมิ ๔ ไม่เกิดเป็นมนุษย์ ไม่เกิดเป็นเทพบุตร เทพธิดา มาร พรหม หรือยักษ์ นาค ครุฑ อิศวร กนธรรพ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ และไม่ปรากฏว่า ไปเกิดอยู่ที่ใด เพราะฉะนั้น เมื่อกิเลสและขันธ ๕ ดับไปแล้ว ผู้นั้นเป็นอะไร เหมือนกับไฟที่ดับไปแล้วซึ่งไม่ได้ว่าเปลวไฟไปอยู่ที่ไหน ฉะนั้น บอกได้แต่ว่าผู้นั้นไปถึงซึ่งสุข คือ นิพพาน อันไม่หวนไหวด้วยกิเลสและขวบบุญต่าง ๆ เท่านั้น

เมื่อได้อธิบายคำที่ยังลึกลับอยู่มาอย่างนี้แล้ว ท่านทั้งหลายก็จักเข้าใจในพระพุทธอุทานที่ ๔๐ ซึ่งได้ยกขึ้นแปลไว้ว่า คติของไฟที่กำลังถูกโพลงอยู่ซึ่งถูกห่มด้วยก้อนเหล็กแล้วดับไปโดยลำดับ ข้อมไม่มีผู้จัก ฉนโค คติของผู้หลุดพ้นโดยชอบ คือ หลุดพ้นจากอุปาทาน ๔ และอาสวะ ๔ ด้วยอริยมรรค อันมีทั้งวิมุตติ และวิกัมภณวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นชั่วคราว และความหลุดพ้นด้วยอำนาจฌานเป็นเบื้องต้นแล้ว ผู้ข้ามแม่น้ำ คือ กามพันธฺ์ อันได้แก่แม่น้ำทั้ง ๔ แล้ว ผู้ถึงซึ่งความสุขอันไม่หวนไหว คือ นิพพานแล้ว ข้อมไม่มีใครรู้ได้ดังนี้ เป็นอันว่าสนธิมัตถาธิบาย ในพระพุทธอุทานที่ ๔๐ เพียงเท่านั้น

อติ ตํ สงขโรนฺเตน

ยํ ตํ อธิคํ มยา

ปญฺญํ ตสฺสสุภาเวน

โลกนาถสฺส สาสนํ

โอภาเสตฺวา วิสุทฺธาย

สีลาทีปปฏิปคฺติยา

สพฺเพปิ เทหิโน โหณฺตุ

วิมุตฺติริสภาคิโน

บุญกุศลอันใดที่ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าปัญญากิณ ได้รจนาคถาแต่งคัมภีร์พระพุทธอุทาน
เทศนาพิสดารทั้ง ๘๐ กัณฑ์ ขอให้สัตว์โลกทั้งปวงจงล่วงรู้คำสั่งสอน อัน
ประเสริฐสูงสุดของพระพุทธเจ้า แล้วและปฏิบัติตามศีล สมาธิ ปัญญา ให้ได้เสวย
วิมุตติรส คือ มรรค ผล นฤพาน ด้วยอานุภาพบุญกุศลอันนั้นด้วยเกิด ฯ จิร คิณฺฐคุ
โลกสมิ สมฺมาสมฺพุทฺธสํ สันนิฏฺเฐน อภิปรายการหนึ่ง ขอให้คำสั่งสอนอันประเสริฐ
สูงสุดขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์พระพุทธอุทานเทศนา
ทั้งสิบ จงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน เพื่อเป็นประโยชน์แก่ปวงชนในโลกโดยไม่
เลือกหน้า ฯ ตสมิ สคารวา นิจฺจํ โหณฺตุ สพฺเพปิ ปาณิโน ขอให้ปวงชน
ในโลกจงมีความเคารพนับถือต่อคำสั่งสอน อันประเสริฐสุดของพระสัมมาสัม
พุทธเจ้า ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์พระพุทธอุทานนี้เป็นนิจกาลเกิด ฯ สมฺมา วสุตฺต
กาเลน เทโว ชคตํ ปคิ ขอให้ฟ้าฝนจงตกต้องตามฤดูกาล ให้เป็นประโยชน์
แก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร และสัตว์สังขารในโลกเกิด ฯ สทฺธมฺมนิรโต โลก
ธมฺเมเนว ปสาสตุ ขອງให้ผู้นับถือในพระสัทธรรม จงปกครองโลกโดยชอบธรรม
ทุกเมื่อ เพื่อให้เกิดประโยชน์ผลอันไพบูรณ์ สมกับเจตนาของข้าพเจ้า ผู้รจนา
พระพุทธอุทานเทศนาโดยพิสดาร.

เอวํ กิเม คัวยประการฉะนี้ ฯ

คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระพุทธอุทาน

(เล่มเดียวจบบริบูรณ์)

จิ. เจ. รุ. นิ.

๔ คำนี้ โบราณเรียกว่า เป็นหัวใจพระอภิธรรมมคตสังคหะ ๘ ประการ
จิ. หมายความว่า “จิต” ๑ เจ. หมายความว่า “เจตสิก” ๑
รุ. หมายความว่า “รูป” ๑ นิ. หมายความว่า “นิพพาน”

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี ถนนข้าวสาร พระนคร
นายบุญช่วย หิรัญวัฒน์ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔๐๔